TERTIVM VOLVMEN.

ARISTOTELIS
STAGIRITAE
LIBRI
MORALEM TOTAM PHILOSOPHIAM COMPLECTENTES,
CVM
AVERROIS
CORDVBENSIS
IN MORALIA NICOMACHIA EXPOSITIONE,

ET IN PLATONIS LIBROS DE REPVBLICA PARAPHRASI:

Quorum indicem versa pagina explanat.

Cum summi Pontificis, Gallorum Regis, Senatusq; Veneti decretis.

VENETIIS APVD IVNTAS .M D L.

IN HOC TERTIO VOLVMINE HÆC CONTINENTVR.

Quæ omnia ex præfatione exquisitius comprehendes.

IOANNIS BERNARDI FELICIANI
IN MORALIA ARISTOTELIS
PRAEFATIO.

De duplici hominis felicitate, duplicíq; eius vita, actiua & contemplatiua: ad quas nos præcipue in hoc opere instruit Philosophus.

VNiuscuiusque rei substantia consideratur, quatenus ab efficiente causa producitur, ex eaq; procedit: perfectio uero, quatenus ad causam res producta conuertitur, eamq; imitatur. unde cum à Deo summo opifice omnia quæ uniuersum hunc mundi uisibilis ornatum constituunt, in lucem fuissent producta: cæteris datum est, ut in sua quidque natura persistens, sibiq; insitum à principio statum conseruans tacito quodam naturæ ordine ad auctorem suum referretur, atque ita perfectionem consequeretur suam: solus homo ita creatus est, ut & in perfectione sua permanere, & ab ea exturbari pro arbitrio suo posset. Nam primum ex materia quatuor simplicia corpora producta suas sedes & qualitates non præter naturam suam immutata perpetuo retinent: & ubi in commistionem uenerint, primum concretorum genus producunt: quod quamuis uita careat, uitarum tamen subiectum primum esse incipit. Commistum enim deinde ex elementis corpus ad animam uegetabilem suscipiendam idoneum fit: unde plantarum ac stirpium genus existit, quæ suam naturalem perfectionem, nisi materiæ aliquo defectu impeditæ nunquam deserunt. His succedunt brutæ animantes, quæ præter uegetandi uitam & alendi, sentiendi uim quoque adeptæ sunt. hæ simili modo naturali tenore progredientes bonum à natura sibi inditum deprauare non possunt. Quæ omnia sanè dum id quod à summo opifice acceperunt, perpetuo conseruant: ad eum conuerti quantum in ipsis est, cumq; imitari ac laudare quodam modo dicenda sunt. ut si quis quemadmodum Stoicis & Epicuro placebat, siue bene uiuere, siue conuenienter naturæ uiuere, siue bene esse affectum, felicitatem esse dicat: ad omnia hæc felicitas quoque peruentura sit. At homo post omnia, siue ut rectius dicam, ante omnia: quippe cum causa eius omnia effecta fuerint: quasi perfectio uniuersi constitutus est: qui præter alias omnes uitas rationali anima præditus sensum intellectus connecteret, omniaq; alia quæ sub ipso sunt, in se haberet: quo omnia ad primam illam causam conuerteret, ac re uera perficeret. Perfectus enim ipse à principio creatus nullo habitu caruit: sed sapientia etiam ipsa præditus non cogitando solum, sed intelligendo etiam uniuersales res ipsas sine ullo medio simplici intellectus appulsione percipiebat: ut non immerito fortasse Platonici species rerum ante sensibilia in anima ei inditas fuisse censuerint: quippe cum nondum ad intelligendum sensibus indigeret. Quia uero non sicut reliqua, naturali incitatione ferebatur, sed uoluntaria electione motus suos dirigebat: effectum est, ut ab inferioribus illectus, quæ ratione sursum debebat attrahere, uitam sensualem concupierit: legemq; acceptam transgressus de fructu scientiæ boni & mali, id est malum sub specie boni degustarit: atque ita ad degustationem ligni uitæ deuenire non potuerit. Nam si sensus prima illa operatione superius attraxisset, uegetabilem postea, quæ in infimo loco est, ita affecisset, ut in rationis obedientia ipsa quoque confirmata, immortale hominis corpus in perpetuum conseruasset. hoc enim ligni uitæ significare degustatio potest. Vegetabilem enim obedientem rationi tunc habuisse hominem, quippe qui à ratione totus regeretur, consentaneum est. Vbi autem anima sponte recedendo à Deo uitam amisit, eam corpori impertiri, sicut uoluit, amplius non potuit. sed sicut non obediens Deo homo euasit, ita obedientiam totam sui amisit, & sensitiuæ partis uidelicet, & uegetatiuæ: sed ita tamen, ut sensitiuæ, quæ nobilior est, & cognitione prædita, recuperare per uirtutis exercitationem aliquantulum possit: uegetatiuæ, quæ post delapsum rationis in materiæ profundum sese demersit, nullo modo possit, quoad materiæ huius crassitudine non fuerit liberatus. unde mors subsequuta est. Ita enim crassitudine mortalis corporis obnubilante in sensum delapsus quasi è centro ad circunferentiam diffusus, exterior ex interiore fuit effectus, in potentiamq; ex actu incidit. Postea enim habitibus omnibus exturbatus nihil in se habuit, nisi ut pro ulterum studio & exercitatione in eius naturam penè transformaretur, in quod incubuisset. Nam si ut etiam in nono horum moralium libro inquit Aristoteles, singuli ea in re cum amicis uersari uolunt, idq; exercere in quo essentia sua consistit: qui uegetationi & nutritioni nullius alterius sensum habens totus uacat: is licet faciem hominis circunferat, planta potius esse & arbor, quàm homo est existimandus. Qui sensibus item, ita deditus est, ut ex ipsis tantummodo uitam traducat: eum credendum est etiam si erectam hominis formam adhuc habeat, in brutum aliquod animal abijsse. Quemadmodum si ex ratione & sensibus uiuat, homo: si ex ratione sola sopitis sensibus, uerus homo efficitur. Duplicem enim hominem in his moralium libris intelligit atque agnoscit Aristoteles: alterum, qui ex anima constat & corpore, quem hominem tantum appellat, qui uidelicet sensus & irrationales facultates moderando ciuilis euadit: quem nos exteriorem nuncupamus: alterum, quem non hominem solummodo, sed cum additione uerum hominem, & diuinum quid uocat: quem interiorem dicimus & perfectum. Perfectio siquidem in mundi huius fabrica, eiusmodi est, ut inferius semper cum superiore connectatur, ut rerum productiones à prima causa conne-

xa quadam serie progrediantur. omnia enim etiam bruta ut ipse in septimo inquit, diuinum quid in se insitum habent, id est diuinam quandam illustrationem, quandamq; rationis & intellectus notam, qua operationem ex uirtute summam atque optimam iucunditatem esse sentiunt: licet postea defectu naturæ uoto frustrentur, in suaq; natura persistant. Nam quæ in homine sunt irrationales facultates, excepta uegetatiua, quæ, ut dictum est, obedientia omni priuata prorsus remansit: non ea sunt natura, ut ratione penitus careant, ut ipse in primo manifeste declarat: sed quamuis rationem ex se non habeant: rationales tamen in eo sunt, quod rationi subijci, eiq; possunt obtemperare. Atque ita fit, ut irrationales hæ facultates dum in brutis sunt, perfectionem adipiscantur suam, si in sua natura persistant, ad uestigiumq; illud rationis & illustrationis quod insitum habent, peruenerint: dum uero sunt in homine, tunc perficiantur, cum rationi obtemperarint. Nam ratio etiam ipsa non contenta esse debet si inferiora tantummodo rexerit, sed ascendere etiam ipsam ad intellectum necesse est. sicut enim irrationales facultates in nobis si in sua irrationalitate permaneant, imperfectæ sunt, & tunc perficiuntur cum subditæ fiunt rationi: ita ratio si in se maneat, & non ascendat, imperfecta est. Neque audiendi illi sunt, qui unumquodque in sua natura conseruandum censent: & quemadmodum si equum aut bouem quis é natura sua deijceret, equum & bouem non perficeret, sed corrumperet; ita si homo uel corpus suum negligat & castiget, uel animam suam ad superiora attollat, non seruare eum naturam hominis asserunt, sed deprauare: id quod & primæ hominis fabricæ, & Aristoteli etiam ipsi manifeste repugnat. natura enim uera hominis non hæc est, in quam est delapsus, sed ea quam amisit, in quam est restituendus: ut si corpus, cuius, ut in octauo ipse affirmat, amicitia ad animam est, ut serui ad herum, instrumenti ad artificem, animæ contumaciter restiterit: coercendum sit ac castigandum, contumeliaq; afficiendum. Sicut D. Paulus, & alij multi sancti uiri fecisse conspiciuntur. Animam uero non in humanitate hac relinquendam esse, sed ad diuinitatem attollendam, ut in intellectus naturam per habitum euadat, contra horum uanas suasiones Aristoteles quoque ipse in decimo his uerbis manifestissime ostendit. Neque uero, inquit, oportet quemadmodum nonnulli monent, unumquenque cum sit homo, humana, & cum sit mortalis, mortalia cogitare: sed quatenus licet, immortalem se reddere: omniaq; efficere, ut ex præstantissimo omnium quæ in ipso sunt, uitam traducat. id autem esse etiam unusquisque uideretur, siquidem præcipuum & melius est. quocirca absurdum esset, si non suam quisque, sed alicuius alterius uitam expeteret. & paulo superius: non enim quatenus homo ita uiuit, sed quatenus diuinum quid in ipso inest: quanto autem id præstat composito, tanto quoque eius operatio ab operatione distat, quæ ex alia uirtute existit. Quod cum inquit, quid aliud facit, quàm ueri hominis uitam eam esse declarat, non quæ humana est, id est compositi hominis & exterioris, qui aliquantulum moderatis sensibus utitur: sed eam quæ à mortalis animalis contagione nos ita nititur separare, ut immortalibus similes efficiamur, Deiq; similitudinem amissam adipiscamur. Nam cum homo duplex sit, exterior & interior, id est alter ex ratione & sensibus, alter ex ratione sola constans: & in composito fieri possit, ut uel ratio, sicut naturale ipsi est, in sensus principatum obtineat: uel sensus præter naturam rationem sibi obsequentem habeant: fit, ut tres præcipuæ uitæ inter homines euadant, quæ in primo libro ab ipso commemorantur: uoluptaria, ciuilis, & contemplatiua: seu ut D. Paulus appellat, carnalis, animalis, & spiritualis. Sed quia uoluptaria & carnalis Sardanapali & pecudum, non hominis propria est: & cum perturbationibus tota dedita sit, ordinem parui huius mundi disturbat ac permiscet: omittenda est: inter pecudesq; qui ea utuntur, potius quàm inter homines sunt reijciendi. De duabus reliquis quæ homini conueniunt, ad perfectionemq; eius spectant, nonnulla, quæ non ab re futura esse existimo, in præsentia differenda nobis sunt. Duplices hæ uitæ duplicem quoque hominis felicitatem constituunt, alteraq; alterius præparatio, & quasi fundamentum est. Nam cum homo primum diffusus extra sit, sensibusq; & corpori immersus, ciuili uirtute & actiua indiget: quæ, ne in bestiam abeat penitus, sensuumq; totus efficiatur, moderationem ei inijciat, quodq; rationis est, rationi, quod sensuum, sensibus tribuat: ita uidelicet, ut brutis affectibus aliquantulum indulgeat, cum modo tamen, & regula rationis: ut ea liberam habeat potestatem, dominatrixq; sit, affectibusq; omnibus quasi ministris imperet, eisq; utatur quomodocunque uoluerit. Deinde uero ubi ita præparatus homo est, ad alteram suscipiendam euadit idoneus: quæ cum ueri hominis uirtus sit, quod rationis est, rationi tribuens, quod sensuum & corporis est, in naturam animæ purificat, & à brutis affectibus penitus liberat: ita ut perturbationum omni sorde expurgata ad contemplationem festinet, penetrataq; materia ac carnali hac nebula ad diuinam naturam ascendat. Vnde etiam priorem illam uirtutem humanam in primo appellat, eo quòd hæc diuina sit: & illa homo diffusus ad exteriora permaneat, hac ad interiora se retrahat ac colligat. Neque tamen in utrisque rationis idem munus esse censendum est. in actiua enim ratio deorsum ad affectus moderandos ac regendos, sibiq; subijciendos spectat: in contemplatiua sursum attollitur. Cùm enim rationalis anima, ut ipse in sexto inquit, duas habeat facultates, alteram qua scit & circa necessaria atque ea uersatur, quæ semper eodem modo sese habent: alteram, qua consultat & ratiocinatur circa ea quæ contingunt, & aliter atque aliter euenire consueuerunt: illa superiore, quem contemplatiuum etiam intellectum uocat, in contemplatiua, altera in actiua utitur, qui actiuus intellectus nuncupatur. Neque uero hic contemplatiuam uitam seu uirtutem eam intelligendam uelim, quæ cognitioni & speculationi cuilibet operam dat omissis moralibus actionibus, ac neglectis: sed eam ut Eustratius quoque in primo significat, quæ bonas morales actiones subsequens sopitis ac penè sublatis affectibus cognitiones omnes ac speculationes in eum finem dirigit, ut in Dei cognitionem & amorem ueniamus, ibique acquiescamus: adeoque operantem habet uoluntatem, ut nonnulli grauissimi illi quidem theologi beatitudinem non in intellectu, sed in uoluntate etiam primo esse contendant; & duo semper respicit, in-

feriora,

feriora, ut nos ab illis mundos ac puros conseruet, magisque ac magis abstrahat: superiora, ut nos illis similes reddat, atque ita perficiat: quippe cum intellectus eorum sit, quæ sunt ad aliquid, perfectionemq; tunc assequatur suam, cum attollitur, intelligibilibusq; rebus applicatur. Nam cum actiua tanquam fundamentum sit, contemplatiua ut tectum: absurdum esset, si uel tectum sine fundamento, uel fundamentum sine tecto constitueremus: uel ita utrunque locaremus, ut neque tectum fundamento, neque fundamentum tecto corresponderet. id quod illi profecto faciunt, qui uel nulla cura morum habita, uel deprauatam morum rationem sequuti scientiæ alicui rerum & speculationi incumbunt contemplatiuam uitam exercere se existimantes: qui sanè ridiculi sunt: cum enim principium nondum attigerint, ad finem se peruenisse opinantur: à quo tamen longius abesse sunt existimandi, quàm rudes aliqui cerdones qui moribus tamen aliquantulum studeant: quòd illi quotidianis uitæ flagitijs ab ingressu semper, & primo gradu sese arcent: hi cum fundamentum iacere nitantur, in graduq; iam sint, aptiores proculdubio ad contemplationem sunt, quàm quiuis alioqui uel celeberrimus philosophus moribus destitutus. Licet enim contemplationis cognitio natura actionem præcedat, sicut tecti consideratio fundamentum: quantum ad nos tamen spectat, actio ipsa & operatio moralis principium omnium est, quin ipsam quoque actionis cognitionem antecedit. Nam si ut in primo libro ostendit, neque pueri, neque qui sicut pueri perturbati affectionibus sunt, & principia non habent, ut intemperantes, idonei ad moralem disciplinam percipiendam non sunt, nisi prius in morali aliqua actione assueuerint, quo assentiri rationibus ualeant: nisi prius operentur homines, doceri nullo modo possunt: quippe cum rationes omnes quæ ad finem tendunt, fine peruerso partim non percipiantur, partim falsæ esse uideantur. Sicut enim in decimo docet, oratio & doctrina non in omnibus uim habet, sed oportet ut præcultus auditoris animus sit ad recte & gaudendum & odio prosequendum, non secus ac terra quæ semen sit nutritura: si enim præculta sit, fructum fert: sin minus, & spinas producit, & frumenti semen iniectum corrumpit, ac perdit. sic animus noster nisi prius curatus fuerit, falsaq; opinione expurgatus, ueritatem uel nullo pacto admittet, uel si modo id aliquando contingat, frustrà admittet. prauus enim non rationi, sed uiolentiæ & necessitati cedere consueuit. Quocirca quia prauus & puer neque scire nisi operaretur prius, neque operari nisi sciret quid sibi faciendum esset, poterat, nisi cogeretur: & qui cogere uolebat quasi inuidus & malignus odio ab omnibus habebatur: inuentæ sunt leges, ut ipse item in fine decimi inquit, quæ licet hominibus in unam ciuitatem collectis bene agendi necessitatem imponerent, odiosæ tamen ac molestæ minime essent futuræ: quo sub bonis institutionibus assueti homines idonei ad morales disciplinas frugalitatemq; discendam efficerentur, qua præculti & præparati recte omnia ad contemplationem tendentia intelligere ualerent. Temperantia siquidem seu frugalitas, quam σωφροσύνην uocant, ut in sexto ait, ea præcipue est, quæ prudentiam & eam opinionem in animis nostris conseruat, quæ ad agendas res spectat, id est finales rerum agendarum causas, ut honestum & bonum unumquodque nobis esse uideatur. qui enim dolore uel uoluptate perturbatus est, nihil huiusmodi recte percipit. Adde quòd ea quoque peruerse in contemplatione intelligit, quæ huiusmodi morum institutioni respondent: ut est, de creatione mundi, de immortalitate animæ, de prouidentia Dei, de resurrectione, atque alijs huiusmodi, quæ morali uitæ recte institutæ ita annexa sunt, ut quanto quis moribus magis est deprauatus, sensibusq; inuolutus, tanto minus ea probabilia existimet. Vt cur pueri cum esse mathematici possint, naturales aut sapientes non possint, ut in eodem hoc sexto inquit, inde etiam causa sumi ualeat, non tam quòd experientia careant, quæ in huiusmodi disciplinis opus est, quàm quòd ex perturbationibus uitam traducere consueuerint: perturbatio autem ut ipse etiam in eodem hoc libro asserit, non de circulo aut triangulo atque huiusmodi mathematicis, sed alias in nobis opiniones corrumpat. Pro certo enim habendum illud est, duas has uitas actiuam & contemplatiuam ita inter sese correspondere, seseq; ita mutuo consequi: ut si altera sit praua, prauam quoque esse alteram: si altera sit bona, alteram quoque esse bonam necesse sit. Nam si quis hominem esse natum existimet, ut cum iumentis saginetur, uenerique indulgeat: is quid de immortalitate sua cogitare unquam poterit? Quid de mundi creatione in mentem eius cadere & intelligentiam posse credendum est, qui sine ulla consideratione uirtutis quasi perpetuo quodam torrente delatus ita uiuit, ut quo quis modo uitam traduxerit, non laborandum esse censeat? Qui uero rapienda sibi esse aliena, & adulterium, aliaq; flagitia committenda in uita existimat: rationes de Dei prouidentia nullo modo admittet. At qui animo neque unquam à uitijs resurrexit, neque esse resurgendum ad contemplatiuam opinatur, resurrectionem corporis capere quo pacto queat, non uideo. Actiuæ siquidem uitæ perfectio contemplatiuæ perfectionem nobis manifestat: Vt regula morum puritatisq; atque integritatis uitæ si quis uti ad dignoscendam speculationis ueritatem in unaquaque philosophorum secta uoluerit, minus erraturus sit, quàm si ea neglecta ad rationis examen deueniat. Vnde non immerito ad cognoscendam ueritatem uia amoris, quàm intellectus longe esse compendiosior dicitur. quippe cum amor rectus & uoluntas bona non nisi à uera intellectione possit existere. intellectio siquidem ueri uoluntatem ad uolendum bonum magis inducit, quàm falsi cognitio. Quæ igitur ita afficit uoluntatem cognitio, ut eam attrahat, & Deo maxime uniat, uerior censenda est: id quod creationis mundi, immortalitatis animæ, prouidentiæ Dei, & resurrectionis nostræ cognitionem facere nemini dubium est. nam cùm omnia creasse Deum animo concipimus nostri causa, ut beatitudinem consequamur, nos immortalibus animis creasse prorsus cognoscimus, atque ob id nobis prouidere ipsum sine dubio credimus, ac propterea ut beatitudo hæc toti homini conueniat, resurrecturos speramus. hæ enim omnes quæstiones connexæ ita inter se sunt, ut qui unam peruertit, omnes necessario cæteras deprauet ac destruat, qui unam statuit, cæteras omnes concedat, necesse sit. Horum itaque cognitio maxime attrahere uoluntatem nostram ad Dei dilectionem bonamq; actionem uidetur. Reliquæ uero omnes intellectiones deprimunt hominem, & uel brutum efficiunt & carnalem, uel animalem. atque ita fit ut intellectus affectum, & affectus intellectum mutuo sese perficiant. id quod ueritas ipsa etiam declarat, cùm inquit, de ueræ contemplationis cognitione,

& recto proposito ueri cognoscendi intelligens, nemo uenire ad me potest, nisi pater meus traxerit ipsum. & alibi, bonæ actionis perfectionem, quam solus ipse tradidit Dominus, significant, nemo uenit ad patrem, nisi per me. Nihil enim aliud omnes philosophorum scholæ mihi uidentur studuisse, quàm ut hominem ad perfectionem utriusque huius uitæ institutionibus reducerent. Sed id sanè humanum non erat. Et si enim, quantum ad sensitiuam partem spectat, restituere aliquantulum hominem humana institutio poterat: uegetatiuam tamen in sua inobedientia prorsus relinquebat: ut si homo & perfecte, & totus esset restituendus, Diuino auxilio supranaturali opus omnino fuerit: concedendaque omnino resurrectio sit, qua uegetatiua sub rationis obedientiam meliori quodam, atq; ineffabili modo restituitur. Quocirca quamuis illi multum diuq; per tot secula, totque nationes laborauerint: nihil unquam tamen efficere potuerunt. præter enim quàm quòd in uia plerique aberrabant: adeo difficilia dogmata & laboriosa inueniebant, ut & ea percipere ingenij non mediocris esset, & assequi laboris non exigui. nam uix unus atque alter reperiebatur, qui toto æuo laborans eam perfectionem licet humanam atque imperfectam consequi posset: miraculumque esse uidebatur, si in toto orbe unus per singulas ætates claruisset, qui philosophi uitam traduceret. Posteaquam uero Christi Dei nostri benignitas nos illustrauit, sapientiaq; sua ad exteriora diffusos quasi erraticas pecudes ad interiora reduxit: effectum est, ut omnes euaserimus dociles Deo: omnesque tam pueri quàm senes, tam fœminæ quàm uiri, tam serui quàm liberi fieri perfecti philosophi breui ualeamus. duobus enim charitatis præceptis & fide instructus quilibet tam ad actiuam quàm ad contemplatiuam bonitate & ueritate paratißimus euadit. ut gloriandum nemini amplius sit, id quod sapientes nonnullos fecisse memoriæ proditum est, quòd uir natus sit, & non mulier: quòd Græcus & non barbarus. quòd Atheniensis & non ex alia Græciæ ciuitate: cum neque uiri neque mulieris, neque Græci neque barbari, neque Atheniensis neque alterius cuiuspiam ullum discrimen sit ad felicitatem hanc religionis nostræ quæ sola uera est, capessendam: sed omnes in Christo unum simus: ad philosophiam cuius omnes, modo uelimus, admittimur. Cum enim charitatis præcepta ita explicata sint, ut licet finem & perfectionem non includant, qua ad inimicos etiam amandos, & relinquenda omnia, id est ad omnia mundana contemnenda inducimur, quod in affectu est, sed actu tantum & opere præfiniantur, id quod Dominus etiam ipse declarat: nam cum dixisset diligite inimicos uestros, opera statim subiungit, & benefacite, inquit, ijs qui oderunt uos: non solum tamen opera exteriora requirunt, ut sine affectu simus, & corde arido solas manus ad opera moueamus: Quin in eo etiam quòd pœna & præmium proponitur, affectus aliquos internos comprehendunt, ut si quis siue pœnæ timore, siue spe præmij ea seruarit, uel non sine charitate aliqua esse poßit, uel ad charitatem certe tendat, eamq; introducat: pluresq; sint, quos timor, & spes corrigat, quàm amor dirigat: quippe cum qui perfectionem, id est salutem suam, quæ gloria Dei est, gloria enim Dei omnes indigemus, inquit diuus Paulus, cupit, & causa eius damnationis pœnam timet, ut Deum sicut serui more odisse nullo pacto potest, ita amet etiam necesse sit, eum cum salutis suæ causa fecisse omnia cognoscat. Cumq; tribus præcipue rebus erudiri homines consueuerint, timore, spe, & uirtutum exercitatione: in hac communi omnium ciuitate quæ est ecclesia, ne interclusa ulli etiam imbecillo atque imperfecto uia salutis existimetur, tribus quoque his dispensationis nominibus Deus in sacris eloquijs nobis sese manifestauit. nam & ultionum Deus dicitur, ut terrore nos pœnæ coerceat; & salutis Deus, ut spe gloriæ nos erigat: & Deus uirtutum quoque appellatur, ut per exercitationem uirtutum quasi in nobis habere Deum existimantes ad perfectionem nostram festinemus, quæ uera philosophia est. Sed enim quia uideo apud nonnullos ex nostris philosophiæ nomen adeo male audire, ut & ex eius contemplatione non solum utilitatem aliquam ad uitam hominum peruenire non opinentur: sed nocere etiam, & religioni nostræ, id est ueritati repugnare eam existiment: & actionem eius ita contemnendam censeant, ut non modo inanem omnem eam esse dicant, uerum etiam peccatum esse eam affirmare non uereantur: quippe cum nihil prosit, si quis eam uel exactißime exequutus fide tamen caruerit: non secus ac qui, uel peritißimus sit gubernator, & nauim in scopulum dirigat, portum eum esse ratus, uel celerrimus cursor cum sit, præter curriculum, illac se ad metam peruenturum opinatus excurrat: uenia ab his mihi impetranda est, paceq; ipsorum dicendum: primum fidem nostram, sicut iustitiæ humanæ quicquam non derogat, qui enim potestati, diuus Paulus inquit, resistit, Dei ordinationi resistit, ita scientiam humanam & uirtutem non tollere, sed perficere: Deinde me hic philosophiam appellare non eam quæ falsa præcipiat, quæq; fallacibus tantum captionibus discipulos exerceat suos, ut tanto magis in ea profecisse uideatur, quanto magis quis & promptius ad ueritatem impugnandam fuerit instructus: ab hac siquidem cauendum D. Paulus etiam monet, ne per philosophiam seducamur: sed eam, quæ recte & in cognitione, rerum uerum & falsum indagat: & in actionibus uitæ bonum & malum inquirit & docet. hæc enim quantum rerum creatarum, & naturæ perscrutatione illustrare animum nostrum poßit, si morum moderatio non negligatur. D. Paulus idem testatur, cum inquit: qui cum Deum cognouissent, non sicut Deum glorificauerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis. & paulopost, repleti omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, inuidia, homicidio, &c. quasi declaret manifeste non modo non repugnare diuinæ illuminationi philosophiam: uerum efficere etiam posse, ut in Dei cognitionem aliquatenus ueniamus, si recte eam & sincere fuerimus persequuti: id est non tam uerbis & disputatione, quàm actionibus & uita eam tractauerimus. Neque enim referre multum existimarim, modo sciat quispiam, certißimisq; rationibus persuasam habeat ueritatem, si quas in se habet quodammodo inuolutas, explicare alijs rationes non potuerit: quippe cum id infacundiæ non ignorantiæ attribuendum sit. Hi enim rationes intelligunt sibi tantum, cum re non uerbis bene & operantur & contemplantur. qui uero in rationibus sunt exercitati, plerunque cum traductionem uitæ negligant, in earum ostentatione euanescunt, cumq; alijs nitantur suadere, seipsos impersuasos semper relinquunt: tantoq; maiore digni reprehensione sunt, quòd negligentia & uitio proprio rei præclarißimæ, id est philosophiæ infamiam apud omnes conciliant. Cum autem actionem calumniantur, me hic intelligant, uelim, non de ea loqui quæ uel ignorantia aliqua, uel inani quadam

gloria

gloria, uel huiuscemodi aliquo uitio fuerit deprauata, sine ulla Dei cognitione, sed de sincera ac pura, de qua hic agit Aristoteles: ut si caligine discussa uel meta, uel portus apparuerit, facilius eò peruenturum putem, qui & prouectus aliquantulum sit, & uel in naui gubernanda, uel in celeritate acquirenda sese exercuerit. Nautam enim in scopulum dirigit, & currit extra stadium, & portum, aut metam illic sibi uidetur uidere, qui uel sibi quod non debet, arrogat, uel inani gloria intumescit, aut aliquo alio uitio peruersum finem habet: ita, ut eius quoque opera quæ uidentur bona, peccata sint, & ad perniciem deducant. Qui uero uirtutis causa & honestatis, id est cognoscendi Dei desiderio uel ex uirtute operatur, uel conatur operari, is licet metam adhuc non uideat, extra curriculum tamen non uagatur: quippe cum omne lumen, atque omne bonum, quamuis naturale id sit, atq; adhuc imperfectum, non nisi ad fontem tamen omnis luminis, omnisq; boni, à quo emanauit, idest ad Deum ipsum nos dirigat. Currit ergo is intra stadium, nec finem peruersum habet, sed imperfectum, donec ei sol iustitiæ oriatur, qui currenti & satagenti, quamuis neque currentis, neque satagentis id sit, uult exoriri. nam non currenti, & ocioso diuina scriptura inclamat, surge qui dormis, & illuminabit te Christus. Vnusquisque enim, ut inquit diuus Petrus, qui iustitiam operatur, in omni gente acceptus Deo est. Licet enim sine fide charitate uiuificata rectum opus agi non poßit, actio bona tamen, hoc est non deprauata, quamuis adhuc sit imperfecta, ad charitatem ita animos nostros præparat, sicut frequentati actus ad habitum uirtutis consequendum faciunt: quamuis non nisi ex habitu bonum opus queat existere. Nam si rectè aduertamus, homo cum quatenus homo operatur, in lumine, et lege etiam sola naturali, ita agit, ut sicut ratione carentibus animalibus superiorem, ita intelligibilibus naturis, & Deo inferiorem se esse agnoscat. Cumq;, ut superius dictum est, comparatum natura ita sit, ut in perfectione adipiscenda inferius cum superiore connectatur: si in statu suo permaneat homo, et non deprauetur, actiones omnes suas ad Deum diriget: neque siquid perfectionis fuerit assequutus, id sibi ita arrogabit, ut à superiore natura id habere non agnoscat, cuius bonitatis participatione perficitur. Id quod ad gratiam Dei consequendam plurimum facere censendum est: non quòd actiones hæ causam accedendi ullam gratiæ exhibeant, sed quòd efficiant, ne nos à gratia refugiamus, eiq; resistamus. Sicut enim male agendo à Deo auertimur, & recedimus, ita ad Deum si non prorsus bene agendo, saltem minus male agendo accedimus, & quantum in nobis est, conuertimur, ut illustrationem eius gratis omnibus exhibitam non repudiemus. Etsi enim non claudere oculos non est in causa ut sol nos radijs suis illuminet, non claudere tamen oculos, ut à sole illuminemur, facit. tanta enim benignitate erga nos uti uoluit Deus, ut impertiri se non nisi nobis non nolentibus uelit. Nam qui omnia nulla Dei habita ratione sibi attribuit, uel causam beneficiorum Dei in se esse existimat, quod Pelagius faciendum sentiebat, corruptæ naturæ est, de qua philosophus hic non loquitur: cuius sanè actiones, quia à lumine naturali etiam deuiant, & qualibet gratia destitutæ sunt, sancti nostri qui contra Pelagianos disputant, actiones hominis sine Dei gratia appellare merito consueuerunt. Non igitur uituperanda Philosophica hæc sunt. sed Christiani, & pij animi est, nullum diuinum auxilium siue naturale id sit, siue supranaturale, negligere, sed cum omnia fecerimus, expertiq; pro uiribus fuerimus, omnia Deo ferre accepta, ac dicere serui inutiles sumus. Veruntamen ut in præsentia reliqua philosophorum qui subinde iuuare genus humanum ope hac diuina pro uiribus conati sunt, documenta prætermittam: hæc doctrina Aristotelica quàm integra, quàm absoluta, quàm exquisita, quàm sincera, quàm sancta sit, dubitare neminem existimo, qui modo in ea non temere & indiligenter fuerit exercitatus. Si enim moralis huius operis perfectionem consideremus: omittamusq; candidißimum uerborum ornatum, acutißimam argumentorum collectionem, grauißimam sententiarum declarationem quibus omnibus cum alibi consueuit, tum hic potißimum utitur Aristoteles: uelimusq; integritati tantum actiuæ & contemplatiuæ uitæ quas hic instituit, animum aduertere: nihil inueniemus, quod expurgandarum animæ sordium diligentia æque ad Christianum apicem deducere homines poßit: non ut eum quidem consequantur, tantum tamen ab eo absint, quantum in eo nondum constituti sint: nihilq; quod animum nostrum humana uidelicet ratione ita attollat, hominemq; exterius constitutum ita moderetur, ut ad suscipiendam supremi intellectus, Deiq; illustrationem, nisi ipse repudiet, aptißimus reddatur.

Cum enim duplicem hominem, sicut diximus, intelligat: alterum, qui ex anima & corpore constat, qui exterior homo est: alterum, intellectum solum: uocat autem intellectum, rationalem uitam, qua homo interior euadit, quem uere & primo & maxime hominem esse statuit: duplicem quoque felicitatem eius inuenit, unam intellectualem & perfectam, quam contemplatiuam nominat, de qua in decimo libro qui finis huius operis est, utpote summam omnium uirtutum circumscriptura, tractaturus est: alteram actiuam, quæ cum externis rebus existit, quam in primo libro quænam sit, inquirit: atque eam operationem ex uirtute in uita perfecta esse diffinit. quæ quidem operatio, quia licet non ex se, sed ratione materiæ circa quam uersatur, & corpore indiget & externis, id est uegetatione sensuum, sanitate, robore, pulchritudine, nobilitate, diuitijs, amicis, & cæteris fortunæ bonis: unde acquiratur, considerat. & licet præclarißimum Dei donum absolute non sit, sed studium etiam nostrum requirat, disciplina tamen & diligentia acquiri ab omnibus posse, eo quòd in uirtute præcipue consistit, uirtusq; stabilißima felicitatis causa est: ut donec permanserit id quod dominium obtinet, id est operatio uirtutis, nunquam effici ullis calamitatibus miser quispiam poßit: licet beatus dicendus non sit. Tum quia uirtutis morales in irrationali parte existunt, de animæ diuisione nonnulla agit, uirtutesq; alias intellectiuas quæ in ratione prædita parte sunt, alias morales quæ in irrationali existunt, esse inquit. irrationalemq; partem in ratione carentem, & rationis aliquatenus capacem diuidit.

Quia uero felicitas hæc, licet & corporis bonis & fortunæ etiam indigeat, in uirtute tamen potißimum consistit: in secundo de uirtutibus moralibus prius tractare incipit, easque à more & assuetudine dici asserit, eo quòd non natura nobis insunt, sed exercitatione comparantur: quippe cum in naturalibus facultates præcedere operationem soleant: in uirtutibus econtrario habitus operationem subsequantur. utrasque eas circa uoluptatem & dolorem præcipue: esseque habitus diffinit, quibus homo & bonus ipse efficitur, & bene opus suum reddit. duplicemque esse mediocritatem quantum ad rem, & quantum ad nos attinet, uirtutesque in

mediocritate quantum ad nos consistere. easq; omnes cum extremis suis descriptione facta enumerat. Postea docet quo modo ad mediocritatem hanc reduci ualeamus: à uoluptateq; precipue cauendum esse monet: mediocritatesq; quantum ad nos uidelicet spectat, inter duo uitiorum extrema esse demonstrat. Deinde quia uirtus & uitium electionem requirebat, quæ in nostra est potestate: quid spontaneum esset existimandum, quid item inuitum in tertio prius considerans, ut uirtutem & uitium in nostra sita esse potestate ostendat, ad uirtutum tractationem postmodum descendit: de fortitudineq; & temperantia agit, earumq; extremis: diffinitionibus, & diuisionibus, proprietatibusq; & uirtutum & uitiorum diligenter assignatis. Tum in quarto de reliquis plerisque, id est liberalitate, magnificentia, magnanimitate, de moderato honoris studio, de comitate, de urbanitate, reliquisq; quæ in societate hominum exercere necesse est, pertractat,

In quinto absolutam de iustitia disputationem persequitur: & alteram uniuersalem, alteram particularem esse ostendit. uniuersalemq; omnes uirtutes in se complecti: particularem alteram distributiuam, alteram commutatiuam & emendatiuam esse, quarum altera aritbmetica, altera geometrica proportione constet. ubi de iure & iniuria, de iure naturali, legitimo, ciuili, berili, de æquo & bono diligenter differit. Postea quia uirtutes hæ actiuæ quæ in parte appetitiua & sensuali existunt, recta prudentiæ ratione quæ intellectiua uirtus est, moderamen accipiunt, perq; eas ad intellectiuas ascensus præparatur: sextus uirtutibus intellectiuis totus dicatur. & sicut in primo irrationalem animæ partem diuisit, quia de moralibus uirtutibus erat acturus, quæ in ea existebant: sic hic rationem distinguit, intellectumq;, id est animam rationalem in duas facultates diuidit, consultatiuam, & scientificam, seu in opinatiuam & cogitatiuam: cumq; alteram, id est consultatiuam in intellectum actiuum distribuat, & effectiuum: actiui prudentiam esse, effectiui artem declarat: quas inter se in eo multum distare docet, quòd qui in arte sponte peccat, melior sit, quàm qui inuitus: in prudentia econtrario, qui inuitus peccat, quàm qui sponte, melior multo existimetur. scientificam partem contemplatiuum seu speculatiuum intellectum appellat. sed cùm is uel principia tantum percipiat, uel ea quæ ex principijs existunt tantum, uel utraque: cum principiorum est capax, intellectus: cum conclusarum rerum ex principijs, scientia: cum utrorunque, sapientia nuncupatur. ita ut sapientiam esse nihil aliud quàm scientiam & intellectum simul asserat. prudentiam uero esse eam quæ cum moralis uirtus scopum idoneum proposuerit, ea quæ ad scopum ipsum tendunt, rectà perducit. Cuius partes omnes examinando diligenter quid bona consultatio, quid solertia, quid sententia, & reliqua huiusmodi sint, pertractat. Posthæc autem, ut nihil quod ad rem facere uideretur, inexcussum relinqueret: quia nonnulla esse inueniebantur, quæ uel supra uirtutem moralem, uel infra eandem esse uiderentur: in septimo ea persequutus est. nam cum quis supra omnes iustos iustitia, supra omnes fortes fortitudine, supra omnes temperantes temperantia, & cæteris huiusmodi excellit: hunc non uirtute absoluta, sed heroica & diuina uirtute præditum esse affirmat. quemadmodum contrà si quis immanis adeo sit, ut uitijs omnibus omnes superet, non uitio sed feritate & immanitate instructum esse ait. Cùm uero quis temperanter agit cum pugna tamen, & appetitus resistentia, eum non proprie uirtutem habere, sed esse continentem ostendit: quippe cum uera uirtus nullam in se repugnantiam irrationalium facultatum patiatur. sicuti eum prauum & uitiosum proprie non dicit, sed incontinentem, qui cum sciat quid agendum sibi sit in uniuersali, in particularibus ipsi ignoratione ex affectuum perturbatione oborta intemperanter tamen agit. unde bestias quia uniuersalium existimationem nullam habent, minime esse incontinentes. hic autem quoniam non ex eo quod persuasus sit, uoluptates sectatur, pœnitentia etiam ducitur: atque iccirco intemperante qui persuasus est, longe melior est. neque incontinentia cum principium corruptum non habeat, uitium esse existimatur. Quia uero continens & incontinens uoluptate maxime & dolore moueri consueuit, uirtutesq; omnes morales ut in secundo ostendit, circa duos hos affectus uidentur existere: uoluptasq; & dolor duo quasi consultores, ut aiebat Plato, uitæ hominis sunt: atque iccirco ab adolescentia ita institutos esse oportet homines, ut his gaudeant & doleant quibus gaudere & dolere debent: uoluptasq; præterea spectare ad felicitatem actiuam & humanam uidetur: de uoluptate nonnulla agit, quot eius sint genera, prauas alias, alias honestas, alias neutras esse declarans. Vbi uero de uirtutibus moralibus, & ijs quæ subsequuntur, id est intellectiuis, tum de ijs quæ uel supra uel infra morales esse uidebantur, satis explicauit: quia ad felicitatem hominis qui ex anima & corpore constabat, primum animæ, quæ ad essentiam eius spectant, deinde corporis, quæ sunt necessaria, tum fortunæ bona requirebantur, quæ utilia sunt, atque adiutricia, & externa appellantur: atque inter externa amicitia maximum erat, ita ut aut uirtus quædam esse, aut cum uirtute existere ut ipse inquit, uideretur: nonnulliq; iustitiæ eam distributiuæ partem existimarent: de amicitia in octauo & nono exactissime pertractat. In octauo quæ sit amicitia: tresq; eius esse species utilem, iucundam, honestam ostendit: ut in honestate inter similes, in utilitate & iucunditate inter dissimiles existat. honestaq; amicitia sola proprie amicitia dicatur. atque amicitia perfecta non posse fieri, ut quispiam amicus multis sit, quemadmodum neque ut amore multorum simul aliquis capiatur, quippe cum id natura spectare ad unum soleat. Sed cum hæ inter æquales personas sint, de alia agit quæ inter inæquales reperitur: quo modoq; ea seruanda sit, docet: tum de ciuili, de domestica, de naturali quæ inter consanguineos est: de sodalitia, alijsq; huiusmodi diligentissime omnia indagat. postea de querelis quæ contingere in amicitijs soleant: plurimasq; in utili amicitia, nullas in honesta contingere ait. In nono postea reliqua de amicitia persequitur, quæ uidelicet in dubium uenire poterant. querelæ amicitiarum quo pacto tollendæ sint: quando dissoluendæ amicitiæ: quando conseruandæ. utrum amicitia sit beneuolentia, utrum concordia. cur qui beneficia contulerunt, magis ament: quia scilicet opera sua amant, & honeste factum quod in affecto est: & quia laboriosum est dare quàm accipere. utrum sui amor sit laudabilis: esse quidem in probo uiro qui uere se amat, & non corpus & sensum: atque ita, ut mensura amoris erga alios etiam sit. unde quia scelesti manifeste se non amant, eos neque aliorum amicos esse posse: quærere tamen consuetudines aliorum quoniam conscientia scelerum

molestantur,

molestantur, ut seipsos fugiant. At felicem amicis indigere tantum probis & honestis non utilibus & iucundis: primum, ut operationes eorum uidens, quia sua inspicere non ita potest, perinde oblectetur ac suis: secundo, ut iucunde semper uiuat assidua operatione tum sua, tum amici: tertio, ut amici operatione inspecta magis excitetur. Postea utrum amici plurimi faciendi sint, quærit: docetq; in utili amicitia & uoluptuosa id non posse, in honesta satis esse si uel paucos, id est duos aut tres habuerimus. qui enim multorum sunt amici, eos nemini esse amicos nisi ciuiliter posse. tum in aduersá ne an in prospera fortuna opus magis amicis sit, considerat: in aduersaq; necessariam esse, in prospera honestam magis amicorum præsentiam esse declarat. Sequebatur de contemplatiua uirtute agere: sed quia ea summan in se uoluptatem habet, de uoluptate prius in principio decimi nonnulla considerat, ueterumq; de ea opiniones persequitur. uoluptatesq; esse diuersas tum pro ratione operationum statuit, ut sensuum aliæ, aliæ intellectus sint: & quæ sunt sensuum quoq; inter se esse diuersas, ita ut altera alteram corrumpat. tum pro ratione bonitatis aut improbitatis: quæ enim malam operationem sequitur, est mala, quæ bonam, bona: quæ item à mala cupiditate prouenit, praua, quæ à bona, bona censenda est. tum pro ratione purioris instrumenti, aut impurioris: nam quæ ex uisu fit, est purior, quàm quæ ex odoratu: quæ ex odoratu, quàm quæ ex gustu & tactu, quæ intemperantium est. tum pro ratione subiectorum: alia siquidem hominis, alia canis uoluptas est. cumq; in homine diuersæ sint huiusmodi uoluptates, ea propria eius est, quæ & intellectu & affectu bene instituti hominis est. Posteaquam hæc absoluit, ad tractationem de felicitate ueri hominis & interioris descendit, cui præsidet sapientia, eamq; esse operationem ex uirtute quæ præstantissima in homine est, quæ est contemplatiui intellectus, eamq; esse actiua longe præstantiorem octo causis ostendit: quia eius partis hominis est, qui proprie est homo, & circa sua obiecta quæ sunt intelligibilia retrahitur: actiua uero circa exteriora diffunditur. quia est assidua quia iucundior multo est, magisq; sinceras & minus interruptas habet uoluptates. quia ex se sufficit, paucisq; admodum extrinsecus indiget. quia est tanquàm finis, & ex sese diligitur: actiua uero propter contemplatiuam appetitur. quia in ocio & quiete consistit, actiua in turbatione & negocio: bellum uero ob pacem, & negocium ob ocium fit. quia est sublimior & diuina: actiua uero humana. quia est ex intellectu qui est solius hominis: actiua uero etiam brutorum adiunctas facultates habet: quibus nonam Christiana nostra perfectio adiungit, quia in futurum etiam perseuerabit, neque auferetur. Postremo de actiua nonnulla resumit, ut & eam ex comparatione longe inferiorem esse ostendat: & ad ciuilem doctrinam tradendam transitum idoneum faciat. cum enim qui imbutus prius non est bona uitæ institutione, aptus ad disciplinam moralem intelligendam esse non possit, ut in superioribus libris & in primo præsertim sæpius docuit: atque iccirco assuetudine prius aliqua indigeat, assuetudinemq; hanc non nisi leges ualeant afferre, quæ pœnis propositis à uitijs deterreant, præmijs ad uirtutem ciues incitent atque inducant: quo pacto idoneus aliquis ad condendas leges efficiatur, declaraturum se in sequentibus rerum publicarum libris pollicetur. Atque hæc totius huius doctrinæ summa est. Quia uero nonnullos esse scio, qui non tam doctrinam quàm suasionem in huiusmodi negocio requirendam censent: monitiones eius quasdam & incitationes castigationesq; subiungam: quas, sicut pium magistrum decebat, inter docendum opportune locis suis inseruit. Primum enim ut ad studium & industriam auditorem incitet, qualis huius disciplinæ esse idoneus auditor debeat, monet: nihil interesse inquiens iuuenis'ne aliquis ætate sit, an moribus. huiusmodi enim hominibus inutilem esse hanc cognitionem non secus atque incontinentibus: quippe cum huius disciplinæ finis non cognitio, sed actio sit. Ad aliasq; artes consequendas non solere electionem aut stabilitatem requiri, sed ipsam solam cognitionem sufficere: ad uirtutes uero cognitionem parum, uel nihil ualere: reliqua id est electionem & agendi perseuerantiam multum ac totum conferre. non agendo enim non modo non effici quempiam bonum, sed ne in eo quidem statu esse, ut effici possit. Cognoscere item iusta & iniusta nullam sapientiam esse existimare homines quia à legibus ea præscribuntur: cum tamen quæ leges statuunt, minus iusta sint, quàm medicamenta, salubria. difficiliora enim cognitu iusta, quàm salubria sunt. salubria uero non ex libris cognosci, sed experientia & habitu ab artifice qui artem exerceat: sic iusta, ab eo qui operetur. atque hæc inquit, quo subinde uidelicet inculcet, non esse negligendum, neque cognitioni tantum acquiescendum: quippe cum cognitio in huiusmodi moralibus ex actione ipsa eueniat. neque legis periti magis iusta sciant, quàm qui, licet unquàm uiderint leges, iustitiæ habitum sibi agendo contraxerunt. non enim satis esse si uirtutem cognouerimus, id quod subinde repetit, sed ut eam habeamus, eaq; utamur, esse enitendum. nam si uerba ad reddendos homines probos sufficerent, multas sané & magnas mercedes acciperent: quippe cum qui discit hæc tantum, similis ægrotanti sit, qui libenter quidem medicum audiat & percipiat, nihil tamen agat. Orationemq; non in omnibus uim habere, sed opus esse, ut præcultus sit auditoris animus, non secus ac terra, quæ nutritura semen sit. Satisq; esse si quamuis omnia adsint, omniaq; faciamus quæ debemus, quibus probi effici uidemur: euadere uirtutis participes possimus. Contentos enim esse nos non debere quòd apti ad operandum simus, sed operandum omnino esse. sicut enim in olympijs certaminibus non pulcherrimos & robustissimos, sed qui decertant & uincunt, coronari: sic in uita non qui sunt idonei, sed qui operantur, felicitatem consequi. felicitatem enim licet diuinitus detur, esse tamen eiusmodi, ut laborem nostrum etiam, nostramq; electionem requirat, atque adeo esse communem, ut disciplina & diligentia comparari ab omnibus possit. quo alacritatem omnibus exhibeat ad bonum consequendum, nisi ignaui admodum esse ac desides uoluerimus. Postea ut non tantũ ad operandi diligentiam homines incitet, sed à uoluptuosa uita etiam auocet ac deterreat: seruiles prorsus ac pecudes appellat eos qui uoluptariam uitam sectantur, & principes Sardanapalos: quo sugillatione hac atque infamia notati erubescant, atque ad temperantem uitam redeant. Resolutisq; membris corporis similes esse incontinentes. Ac uoluptates quidem turpes, non esse nisi corruptis hominibus dicendas uoluptates: quibus uidelicet uoluptates uidentur. sicut non esse dulcia neque amara ea quæ uidentur ægrotis. corporisq; uoluptates, quia sæpe in ipsas incidunt homines, cuilibetq; facile occurrunt, nominis huius hæreditatem fuisse adeptas. atque iccirco intemperantiam merito esse uituperabilem quia nobis inest non

quatenus homines, sed quatenus animalia sumus: ut ferinum sit talibus oblectari. Neque venereorum tantummodo uoluptates hoc modo carpit, quo ab eis unumquenque qui hominem se agnoscit, deterreat: sed leuiores etiam, quæ tamen cum à serijs homines auocant, tum nimis relaxatione ad libidines reddunt propensiores. lusiones enim uoluptuosas damnat, in quibus propterea positam esse felicitatem homines opinantur, quia tyrannos & in potestate constitutos eis uti uident. Neque enim, inquit, si isti principes & tyranni, quia sincere & liberalis uoluptatis gustum non habent, ad corporis uoluptates confugiunt, propterea eas magis expetendas esse existimandum est. nam & pueri quæ apud se in precio sunt, præstantissima esse opinantur. Quod cum inquit, quàm uilipendit & grauiter castigat horum uitam, quam beatam ipsi arbitrantur. philosophiam enim habere in se mirabiles & puritate & stabilitate uoluptates: iocum & lusum ut negociari postea possimus, admitti solere, non ut dissoluamur. Sed fortasse, inquit, eiusmodi aliquis est, ut diligentiam non adhibeat? at ut eiusmodi sint homines, & intemperantes efficiantur, ipsi in causa sunt, dum remisse & dissolute uiuunt, & in continua uitiorum operatione uersantur. habitum enim sponte acquirunt, à quo postea liberari non possunt, cùm uolunt. nam neque qui ægrotant, sanos effici cum uolunt, posse: licet uel intemperanter agendo, uel medicis non obtemperando sponte in morbum inciderint. nam si iucunda & molesta uiolenta esse quispiam opinatur, omnia sibi uiolenta esse existimabit. sed ridiculum esse in externa potius causam referre, quàm in nosmetipsos, quòd huiuscemodi rebus facile moueamur: & honesta nobis, turpia iucundis ascribere. Quocirca quia uitia & uirtutes in nostra potestate sunt, ut ad mediocritatem reducamur, monet. qua in re spectandum esse inquit ad quæ nos simus procliuiores, atque in contrarium, eorum more qui ligna distorta dirigunt, nos ipsos abstrahendum, quò peruenire ad medium uirtutis ualeamus: uoluptatemq; præcipue uitandam, quippe quæ corrumpere iudicium soleat, & sicut Troianorum proceres Helenam, licet pulchra esse uideretur, dimiserunt, ita à nobis uoluptatem ob pulchritudinem ne nos corrumpat, esse repudiandam. Quid cum ebrium duplici poena dignum esse ait, eo quòd & se priuarit sponte ratione, & ebriosa praue agat: Vel qui se occiderit, ignominia quadam affici dum indignus ciuium sepultura iudicatur: nonne hominem à læsione sibi tam animæ quàm corporis inferenda deterret? Quàm cupiditates hominum moderatur, cum non debere optare à Dijs homines inquit diuitias, honores, sanitatem, & cætera quæ simpliciter bona appellantur: quæ ex sua natura quidem & bene affectis bona cum sint, non omnibus bona euadunt. Ideo esse optandum, non ut quæ simpliciter sunt bona, consequamur, sed ut ea nobis bene uertãt, ac bona sint. quæ autem nobis bona sunt, esse eligendum. Quàm ad tolerantiam confirmat, cum molles carpit qui pallium per terram trahunt, ne scilicet si ipsum tollant, laborent: qui cum ægrotantes imitentur, miseros se esse non existimant: cum miseris similes sint. Quàm ab amore uano abducit, cum amatores deridet: qui sicut amant, ita se esse amandos censent. nam si simili modo essent amabiles, fortasse censere ita deberẽt: Quàm in amicitia sinceritatẽ seruãdã monet, cũ amicos qui simulãt se esse ueros, & nõ sunt, magis esse accusandos ait q̃ qui monetã adulterãt, eo q circa rẽ preciosiorẽ peccãt. Cum uero orationes de ijs quæ in affectibus & actionibus consistunt, minorẽ q̃ opera ipsa habere probabilitatẽ, inquit: cumq; discrepant ab ijs quæ sensu percipiũtur, contẽptas ueritatẽ quoq; ipsam perimere: ita ut ueræ orationes nõ solũ ad cognoscendũ, sed ad uitam quoq; ipsam instituendam utilissimæ sint: quid aliud facit, quàm consulit, ut tam ueritatem in oratione, quàm probitatem in moribus semper conseruemus? Morum autem institutioni quanta adhiberi diligentia debeat, ostendit, cum monet ut quamuis leges bene institutæ sint, debere unumquemque tamen priuatam & liberorum & amicorum suorũ curam habere: magis enim uideri singula absolui si priuata cura adhibeatur. Vt uero stimulos etiam aliquos ad contemplationem hominibus adhibeat, sui amatorem esse eum inquit qui se proprie amat, id est præcipuã sui partem: sicut enim ciuitas maxime id uidetur esse, quod in ipsa præstantissimum est, ita & homo: quasi incitans omnes ad honesta sectanda, partemq; suam intellectualem præcipue excolendam. quod efficacius persequitur quasi uotum suum manifestans, cum inquit: si omnes ad honesta consequenda certarent: & publice omnibus, & priuatim singulis maxima bona euenirent: siquidem uirtus tale quid est, ut quo perfectius fuerit exculta, eo maiores utilitates semper afferat. neque enim debere nos cum simus mortales mortalia cogitare, sed extolli & immortales quatenus fieri potest, reddi: absurdumq; esse si non suam quisque, sed alienam uitam expetat: quasi in erubescentiam inducens, si intellectualem & rationalem uitam negligamus: quippe cum nõ homines, sed alterius naturæ animalia futuri simus. Nam cum eũ qui ex intellectu operatur, eumq; excolit atque optime afficit, Deo esse carissimum uideri ait: Consentaneum enim esse Deum re illa quæ optima est, ipsiq; est cognata, & intellectu delectari: eosq; qui eam maxime amant & honorant, remunerari: pie admodum & prouidentiæ Dei & immortalitatis nostræ significatione ad amplectendam cõtemplationis puritatem inuitat. Sed de his hactenus. Satis enim esse hæc ad perfectionem moralis huius institutionis declarãdam unicuiq; possunt. Cum igitur hæc Aristotelis actiua adeo sincera sit, ut à nostra Christiana nihil planè dissentire uideatur: nisi quatenus illa paulo perfectius ac sublimius adhuc hominem prouehit: ita ut non solum uitia omnia, ut ipsa hæc facit, eradicet: uerum etiam exiguas omnes radicum fibras unde timeri pullulatio aliqua possit, diligenter perscrutandas euellendasq; censeat: Cumq; actiua, ut diximus fundamentum contemplatiuæ sit, eiq; correspondeat: simili modo contemplatiuã quoq; & rationalem, quàm philosophus hic tradit, non differre à Christianorũ speculatione, nisi in eadem hac perfectione credẽdum est, si morali huic fabricæ consentaneã esse eã debere existimamus. Nam quæ de æternitate mũdi, de anima, nonnullisq; alijs huiusmodi disputat, magis ad morem ipsius quo uti in rebus omnibus pertractandis consueuit, q̃ ad impietatẽ aliquã referenda sunt. A natura enim non solet recedere Aristoteles: ut etiã quæ supra naturã sunt, sicut etiã nonnulli philosophiæ eius Græci interpretes asserũt, eo modo consideret, quo naturã respiciunt, quatenusq; in natura cõstituta sunt: contrario modo q̃ Plato consueuerit, qui naturalia quoq; paulũ à natura subleuãdo indagat. ut propterea quoq; in multis dissentire inter se hi philosophi uideãtur, cũ tamẽ in uia & modo cõsiderãdarũ rerũ plerũq; magis, q̃ in rebus ipsis discrepẽt. Si enim de Dei prouidentia interdum ita loquitur, ut eam, cum intra uniuersalia tantum contineat, nimis parcam statuere uideatur, ac propterea à nonnullis ex nostris Epicuro, qui eam penitus tollebat, inferior iudicetur: ita dicere ipsum censendum est,

dum est, non q̃ eam ad particularia quoq; uel exactissime diffundi non putaret, sed q̃ ordinarie particularibus ita prouidere animaduerteret, ut modum & ordinem naturalem non impediret, ad quem ipse respiciendo, ut diximus, omnia pertractat. Si de anima mortales aliquas rationes affert, ut quibusdam uidetur, eæ uerissimæ ac certissimæ sunt existimandæ, si de anima ea intelliguntur, quæ materiam respicit, corpusq; mortale informat, ac perficit. Si item de æternitate motus nonnulla dicit, quibus mundum non esse genitum demonstret, contra religionem nostram ea esse minime sunt existimanda. uerum enim esse id constat, si ad naturalem hunc ordinem quem ipse spectat, consideremus. non enim ex hac alterationum serie ac uicissitudine à principio creatum esse mundum asserimus, sed ex creatione eius alterationum seriem postea successisse. Alioqui enim absurdum esset, si uel ea nũquam incepisse assereremus, quæ quotidie incipere uidemus, uel infinitum actu concederemus. quod quo pacto effugere possimus, si infinitos numero homines, id quod in æternitate mundi omnino dãdum est, præcessisse fateamur, non intelligo. Quippe cum infinitum eandem uim tam si sit, q̃ si fuerit, habere uideatur. utrobiq; enim excludi à potestate uidetur, sine qua esse nullo pacto potest. Adde q̃ ipse etiam Aristoteles tantũ abest, ut quæ de æternitate mundi disputat, certa esse & uera existimet, ut in libris dialecticis problema de æternitate mundi pro neutra parte certas habere rationes asserat. Nam si mortalem quoq; animam dixerimus, multa absurda sequantur, necesse est. primum uel non esse creatum mundum, quod absurdum esse ostendimus, uel si sit creatus, frustra esse: deinde nullam Dei esse prouidentiam, quippe cum hominis res, quæ in hac uita finirentur, temere, & non pro merito cuiusq; succedant. Quod si sit, uel Deum non esse, uel non intelligere, quæ aut creauit, aut inferiora ipso sunt, censendum est. At si docendi uiam qua humana hæc sensuiq; exposita ad clariorem demonstrationem respicit hic Philosophus, animaduertamus: facile intelligemus eius rationalem tractationem etiam si uerbis aliquando uideatur, sententia tamen à morali quæ sanctissima est, nusquam discrepare: si modo sibi eum constare existimemus: graduumq; uitæ actiuæ, ut uerisimile est, ita supposuisse, ut ad contemplatiuam ad amussim respondeat. Moralis enim hæc & actiua non tam agendi & operandi, q̃ discendi etiam principium est. sicut ijdem Græci auctores monent: qui in disciplina Aristotelica ac philosophica, qua animus noster ad bonum agendum & uerum intelligendum instruitur, principium à morali institutione sumi oportere eam ob causam affirmant, quia instrumenta, cuiusmodi sunt dialecticæ rationes, ea sunt natura, ut bene & male uti eis quispiam possit, nisi animum prius bona morum institutione recte præparatum habuerit. Quia tamen hæc Aristoteles dialecticis demonstrationibus quatenus rei materia patitur, satis exquisite pertractat: ideo oportere, ut qui discipulus eius esse uult, simplici primum aliqua morum institutione imbutus, deinde logica eius disciplina percepta, qua intelligere argumentandi rationes ualeat, ad hoc opus audiendum sese ante omnia conferat: ut stabili hoc fundamento iacto superextruere cætera quæ ad contemplationem spectant, firmiter possit. Qui enim hoc uel non subijcit, uel ineptum ac labans subijcit, cum non habeat, ubi insistat, euanescit in cogitationibus, ut inquit D. Paulus, contemplationisq; totam ædificationem ruinosam efficit. Quapropter cum pleriq; hodie hac uia minime ingrediantur, neq; fundamentis his iactis ædificent, quippe cum opus hoc quod exordium & uiuendi & discendi esse iam ostendimus neq; in gymnasijs publicis locum ullum præcipuum habeat, neq; priuatim à quoquam nisi disputandi tantũ aliquando causa non agendi consideretur: mirandum nihil esse existimo, si nonnulli inueniantur, qui cum peripateticos se esse iactent, uel philosophum hunc ipsum, uel nostra condemnent. nam cum in euoluendis eius libris non id studeant, ut consentanea ratio actioni euadat, cõstansq; utraq; doctrina seruetur: in multa absurda necessario incidunt: ut & impia nonnulla eius dogmata cogantur fateri: & philosophiam etiam ipsam adeo à religione nostra discrepare asserant, ut qui ea fuerit imbutus, si eam sequi uelit, esse bonus Christianus non possit. quasi fieri ullo modo queat, ut uos uel rerum uerarum cognitio à ueritate, uel creaturarum scientia à creatore alienet. Cum præterea neq; Aristotelicæ uirtutis & felicitatis uerum sensum perceperint, si quem uiderint aut audiuerint ex nostris pium ac sanctum uirum, qui uel uoluptatibus adeo se abdicarit, ut delectare sensus omni ex parte refugiat: uel posthabitis omnibus & corporis & fortunæ bonis in solitudinem aliquam secesserit, ibiq; à cõmercio hominum separatam uitam traduxerit sola uirtute contentus: uel honorem ab hominibus & gloriam contempserit: uel iocosam loquutionem prorsus è consuetudine sua reiecerit: uel mori potius aliquando proposuerit, q̃ quippiam de perfectione sua relaxare uoluerit: non quasi perfectiorem admirantur, sed modo rusticum, modo stupidum, modo ineptum, modo humilem & abiectũ, modo agrestem esse dicunt. Hominem enim sociabile esse animal iactant: ut cõsortio hominum se priuare non solum ab utilitate publica, uerum etiam ob omni prorsus humanitate alienum sit. Felicitatemq; bona etiam reliqua non ea tantum quæ animæ sunt, requirere, neq; uirtute sola esse contentam: ut priuet se felicitate, qui uel corpus negligit, uel fortunas: similisq; esse artifici censeatur, qui ut melius operetur, instrumenta abijciat. Virtutem item in mediocritate consistere asserunt: unde non eum esse uirtute præditum qui uoluptates corporis, uel honorem, uel iocum è uita sibi penitus circũciderit, sed qui hæc omnia moderari sciat. Vitam uero ita facile negligere cum felicitas uitam etiam perfectam & longam requirat, esse eius qui felicitatem etiam ipsam contemnat. Atq; hæc dum dicunt, felices se esse opinantur, dum & semper quod perfectius se esse uident, damnant: & huiusmodi rationibus & sibi et plerisq; alijs nũquam perfectiorem & puriorem uitam esse inquirendam, sed genio & curandæ cuti iucunde semper indulgendum esse persuadent. Cum tamen si studio cognoscendæ ueritatis, & non affectibus suis patrocinandi hæc dicerent, Aristotelem ipsum habeant, qui felicitatem hanc quam dicunt, non esse ueram hominis manifeste declarat, sed humanam & ciuilem, quæ homini tantum exteriori conueniat, non interiorem & uerum hominem perficiat: ad quam nostri illi festinandum censent. sicut enim prior hæc humana felicitas & actiua plurimis: ita illa paucissimis indiget: solaq; uirtute est contenta, nisi quatenus corporis necessitas postulat. Quæ enim Alexander in libello de felicitate contra Stoicos disputat, eam sola uirtute non esse contentam asserens: de felicitate tantum hac humana & imperfecta dicuntur: ut Eustratim quoq; in decimo ostendit: in illa autem quæ ueri hominis est, nullam uim habent. Nam ut ipse Aristoteles in decimo inquit, contemplanti nulla huiusmodi rerum ad operationem quidem indigentia est, quin ferè contemplationi esse impedimento consueuerunt. quatenus tamen homo est, cum pluribusq; uitam

busq; uitam

cuiq; uitam degit, ex uirtute agere proponit. talibus igitur ad humane se gerendum indigebit. Vbi etiam illud animaduertendum, asserere Aristotelem hominem uerum & contemplatiuum non esse sociabilem, neq; cum pluribus uitam traducere: ut uana etiam istorum hac ex parte iactatio euadat. Nam enim nonnulla ob necessitatem indita in natura hominis sint, si sublata ea necessitas fuerit, summæ uirtutis esse censendum est, si omne studium, omnisq; labor postea adhibeatur, ut ea quoque penitus auferantur. ubi enim incidit in potentiam homo, extrinsecusq; excessit, auxilio aliorum statim indiguit: utq; & ipse aleretur assidue, & genus suum in posterum propagaret, opus habuit uoluptate quæ subinde ipsum instigaret. Vnde cum se recolligit, et ab exteriore hac diffusione retrahit, nullius auxilio, nullaq; propagatione indigere incipit, nullaq; item alitione, nisi quatenus ad sustentandum corpus sufficiat: ad quam adeo paucis contentus est, ut ea quia uitæ exteriori necessaria tantum sunt, uana etiam esse existimet. uanitati enim, id est huiusmodi necessarijs inquit D. Paulus subiectam esse creaturam propter eum qui eam subiecit in spe: quasi si uel hac corporis uita ad uirtutum exercitationem opus non esset, uel aliqñ non speraremus fore, ut hac etiam sublata, qñ uidelicet uegetatiua ad obedientiam rõnis per resurrectionem licet diuiniore quodã modo fuerit restituta, sola contẽplatiua in nobis perpetuo confirmaretur: nulla prorsus corporis cura habenda nobis esset, ut non immerito quatenus fieri põt, qui perfectionẽ hanc affectant, ab his se abstrahãt: laudatiq; summopere nonnulli fuerint, q. adeo ab his mundanis sese subduxerint, ut per multos annos hominem ullum, cuius consortium esse alijs iucundissimum solet, non uiderint: quippe cum qui ob uirtutem eò prouecti sunt, ut humana societate non indigeant, Deo uniti iam esse intelligantur. Adde quod si contemplatiuam felicitatem quoque omittere in præsentia uelimus, istis nihilominus respondere ex Aristotelis sententia possemus: si ea quæ in nostris damnant, tum ad Heroicam uirtutem referremus, quæ ut in septimo docet, omnia excellentius ac sublimius quàm moralis exequitur: tum ad moralem ipsam: nam cum semper donec uiuimus, uti prudentia opus sit, ut propterea prudentiæ non possit esse obliuio, ut ipse in sexto inquit, quippe cum eius subiecta semper nobis sint obuia, neque ullus locus, ullum tempus, ulla actio, ullus affectus reperiatur, in quibus non requiratur prudentia, quæ uirtutum moralium recta ratio est: extra uero tempus, aut locum, aut actionem, aut affectum esse nemo possit, dum uiuit: fit, ut morali, id est actiua uirtute semper aliquatenus uti unusquisque etiam contemplatiuus debeat. Quapropter quia felicitas in uirtutis operatione consistit, operatio uero alicuius in qualibet occasione semper existit: ex uirtute aliqua semper operari unusquisque potest, dum uiuit. neque abijcere operandi instrumenta censendus est, qui ea abijcit, quæ ad operandum sibi sunt impedimento. quippe cum & diuitiæ & sanitas & reliqua externa ancipitis naturæ sint, ut sicut prodesse, ita obesse aliquibus ad uirtutem exequendam ualeant: ut ea reijcere à se quisque debeat, quæ sibi esse impedimento sentit. quemadmodum neque faber, si malleum reijceret, qui cusionem semper ei soleret deprauare, uituperatione esset dignus, neque priuare se instrumentis magis quàm aptare diceretur. Præterea in primo felicitatem hanc esse eiusmodi inquit, ut à quocunq; possit comparari. quasi si adsit uirtus, cum Dei præclarissimum donum sit felicitas, cætera facile subsequantur: si non adsit, nulla eiusmodi externa prosperitas contingere queat, quæ felicem hominem, uel potius non infelicem efficiat. Quærite primum regnum Dei & cætera adijcientur uobis, inquit ueritas. Sed sunt qui se ridiculo quodam modo decipiunt: nam cum felicitatem in operatione ex uirtute consistere iactent, operationem uero hanc corporis bonis & externis indigere tanquam instrumentis: prius instrumentis conquirendis sibi uacandum censent. quasi ubi uoluerint, uirtutem postea comparare sibi facile possint. atque ita dum postbabita uirtute uel corpori curando uacant, intemperantia & audacia: uel pecunijs colligendis student, auaritia & iniustitia eos præoccupat. ut siquis esset qui dum instrumenta ad extruendam domum hinc inde conquireret, lateres & ligna, cæteraq; quibus domus extruitur, nulla cura habita dissipanda ac perdenda curaret: similis his omnino esse uideretur. Tam et si dicere etiam possumus ex accidenti felicitatem rebus externis indigere, non ex se, & sui causa, alioqui fortuna in diffinitione eius assumeretur: sed ob subiectas res, in quibus ciuilis uersari cõsueuit. Non secus ac faber malleo indiget, non ut opus suum absolute efficiat, quod sine malleo ẽt ex ui artis potest efficere, sed ut id in ferro, quod tractari nequit, nisi malleus adhibeatur, efficiat. Temperantia uero, licet quantum ad habitum iam acquisitum spectat, repugnantia irrationalis facultatis careat, quia insurgere in eũ non ita uehementer solet: dum uiuimus tamen in continua acquisitione consistere ob id dici quodam modo potest, quòd infirmitatem carnis non tollit, & affectus ac præcipue cupiditates circa quas uersatur temperantia, ea semper sunt natura, ut si liberæ aliquantulum sinantur, et assidua frenatione non cohibeantur, profundi petulanter consueuerint. ut retrahere nos ad contrarium sæpenumero necesse sit, dum in uia sumus: in uia autẽ tantisper sumus, quandiu uixerimus: fugereq; uel mediocrem uoluptatem non quia mala sit, sed quia fallax, latenterq; sese insinuet. adde quòd ut ipse in tertio inquit, merito esse uituperabilis corporis uoluptas propterea debet, quia nobis inest, non quatenus homines, sed quatenus sumus animalia: ut talibus oblectari & acquiescere ferinũ sit. Quæ sanè uoluptas quàm perniciosam uim habeat, inde perspicere uel manifestissime possumus, quòd tyranni cum iuuenes & puellas martyres à uera religione tormentis & cruciatibus amouere nõ possent, sed prius ipsi nouis suppliciorum generibus excogitandis, quàm martyres tolerandis essent defatigati, postremo ad uoluptatem non tam meretriciam, q̃ coniugalem etiam tanquam ad uiolentissimam machinam confugiebant: & quos igne & ferro non poterant, uoluptate se expugnaturos cõfidebant. eo quòd uoluptas animum hominis adeo turbet, ut eum leui qualibet de causa in idololatriam, & profundissimam uitiorum uoraginem sit præcipitatura. Cum igitur in appetitu cibi & potus, & amoris moderando temperantia consistat, & amor exuperationi similis sit, sicut in octauo inquit, ut nisi unum amare uehementer non ualeamus: Deum uero amare supra omnia debeamus: fit, ut coniugio etiam sese homo abdicare debeat, si amoris affectu erga Deum uti præcipue uult. Velle autem omnino eum necesse est, qui ad contemplatiuam felicitatem festinat. minus enim, ut ex sanctis nostris quidam ait, Deũ amat, qui cum Deo amat aliquid, quod non propter Deum amet. Sed insurgent hoc loco uideo aliqui ex ijs qui homines se esse uolunt, neque diuinas increpationes illas timent: sicut homines moriemini: &, uade retro sathana quia sapis quæ sunt hominum, non quæ sunt Dei: insurgent inquam, & dicent, amicitiam erga

naturam

naturam dissimilem, & in nimia excellentia nullam esse posse, atq; iccirco erga Deum cum homine non posse esse amicitiam, ut ipse inquit in octauo. qui tamen si intelligerent, de quo amicitiæ genere loquatur, nihil haberent, opinor, quod dicerent. de ea enim amicitia agit, in qua homo adhuc homo & humilis permanet, non attollitur et Deus efficitur. nam cum altera illa perfectiore uita & contemplatiua ita transformemur, ut similes Deo euadamus: Deusq; nos ut cognatos effectos amet, ut in decimo ait: non uideo cur non amare Deum etiã uehementissimo amore debeamus. ubi enim maior transmutatio, maior adhæsio, ubi maior adhæsio, maior quoq; amor sit, necesse est. maior aũt transmutatio speciei & naturæ est, qua in Deũ immutamur, Deoq; similes efficimur: licet per pticipationẽ id fiat: q̃ indiuidui, qua cum hominibus unimur. Adde q; summa ipsa ueritas sponsum se animarum nostrarum appellat: ut cõiugali etiam hoc amore aliò distrahi eum, qui ad perfectionem tendit, non debere significet. Id quod D. Paulus etiam declarat, cum coniugij mysterium Christianis interpretatur, cũ ait, erunt duo in carne una, magnum mysterium dico uobis, id est Christus cum ecclesia. quippe cum affectus tunc potissimum perficiatur, cum ad intellectum & Deum uehementia etiam sua seruata attrahitur. Sicut enim quanto uehementior fuerit, cum rationem detrahit, maiorem animo turbationem inducit: ita quanto uehemẽtius incitatus à ratione attrahitur, eo tranquilliorem animũ reddere censendus est. & sicut ille magis distrahit, ita hic magis retrahit, atq; unit. Cumq; præterea cibi & potus uoluptas medicinæ causa nobis data sit, ne famis & sitis morbo interimamur, adeoq; dolose surrepat, ut sub specie necessitatis in lasciuiam despumet: & peccata cum sint lapsus, in præcipitium imprudentes sæpenumero inducant: ut siquis irretitus aliquo uel leuissimo est, periculum sit, ne mole eius in grauissimum detrahatur: perinde ac siquis è summa rupe uestigijs delabatur, nisi statim sese contineat, id quod in uitijs & peccatis pœnitentia præstat: in profundissimam uallem præceps feratur, necesse est: danda opera est, ut omnibus expurgemur, & quæ ex se etiam conceduntur, aliquando caueamus: id quod timor efficit, quem nostri perficientem timorem appellant, qui sanctos omnes uiros semper comitatur, quem custodem uirtutum esse aiunt: uoluptatesq; alioqui non malas, ne malæ nobis in occasione efficiantur, seuerissime euitemus: præsertim cum ipse & in secundo uoluptatem etiam si sit pulchra & decora, esse dimittendam non secus atq; Helenam, ne mali alicuius nobis occasionem præbeat: & in septimo fraudes nectere eam, & insidijs contra nos uti: non secus ac Venus cesto suo, quo uel prudentes decipit ipsos. ut qui uel leuissimas uoluptates hac de causa fugit, non stupidus, sed temperantissimus esse censeatur. Quin illi qui ciborũ condimenta uaria & suauitates inquirunt, ut diuturniore & ampliore esus et potus medicina sibi opus sit, non secus præter naturam facere sunt existimandi, quàm siquis daret operam, ut in eo statu semper se conseruaret, ut ueratrum, aut aliquod aliud huiusmodi medicamentum sumere cogeretur. medicina enim moderate & quando opus est, sumpta prodest: immoderate & non suo tempore, deprauat ac perdit. Qui uero honorem contemnit & gloriam: si hac eadem cautione facit, ut sibi ad superbiam occasionem præcidat: prudens potius est existimandus, quàm uituperandus: si propterea facit, quia res humanas parui æstimat: magnanimus potius quàm uilis, prædicandus est. magnanimus siquidem, ut in quarto inquit, cum ornamento omnium uirtutum præditus sit, honore qui à Deo exhibetur, est contentus, uiliaq; omnia & abiecta hæc humana esse opinatur. De ioco sanè plura minime dicenda mihi esse arbitror, cum superuacaneum quoddam esse uideatur. quippe cum ipse quoq; Aristoteles in decimo eum admodum uili loco habeat, & non nisi ut remedium admittendum: & quia, ut in septimo inquit, semp laborat animal, siue audiat, siue uideat, relaxationis tantum causa adhibendum cẽseat: ita ut si relaxationem quispiam ullam non requirat, uel quia perfectionẽ iam est consequutus, uel quia timet, ne cum relaxatione perniciosa aliqua uoluptas surrepat: eum penitus tollere longe melius sit. Nam lusus qui contentionem aliquam in se habent, relinquendi pueris sunt. præter enim quàm quòd nulla alia re nisi uana aliqua excellentiæ opinione delectant: id quod sicut puerile est, ita à probo uiro esse alienum debet: adeo turbare interdum animum hominum solent, ut unde petere relaxationem uolunt, inde contractionem maiorem, et afflictationem consequantur: atq; id quod peius est, ex turbatione ea idonei fiant, ut in grauia aliqua uitia delabantur. Consortio uero hominum se priuare, tantum abest ut alienum uel ab humanitate uel ab utilitate sit, sicut isti dictitant, ut qui id facit, & multo magis amicus omnibus sit: & prodesse etiam multo magis possit. nam si amor probi uiri erga se ipsum regula est erga alium amicitiæ, ut in nono manifestissime declarat: qui sese uere amat, id quod qui in solitudinem sese retrahit, potissimum facit: is etiam in solitudine proborum omnium est amicus, eisq;, non secus ac sibi bona uult atq; optat. si enim esset ciuis unius ciuitatis: pauciores amaret: et quod ex eo consequitur, benefacere paucioribus posset, cum etiam ipse Aristoteles in quinto innuere uideatur, eum qui bonus ciuis sit: bonum uirum interdum esse non posse: quippe cum multæ ciuitates contraria inter se habeant instituta, ut necesse quasi omnino sit, siquis pluribus & omnibus esse debeat amicus sit solitarius, id est sit communis ciuitatis, id est Christianæ ciuis. quippe cum nisi eis quos amat quispiam, benefaciat: benefaciat autẽ non nisi cum occasio contingat: at qui plures amat, plures proculdubio cum occasio se offert, beneficio afficiat. Si uero dicant solitariũ, sibi occasionem benefaciendi præcidere, dum refugit à societate aliorum: scire illud debent fugere occasionem cum non potest quispiam, ut possit, cũ occasio se obtulerit, nihil aliud esse, quàm occasionem summopere quærere. Accedit q; consuetudinem habere posse probum uirum unius uidelicet aut alterius, in nono declarat: cũ & pauci admodũ reperiantur boni uiri, & ipse eis nõ indigeat, nisi ut oblectetur, operariq; iucundius uidendo possit: quasi id imbecillitati etiam potius naturæ q̃ perfectioni ascribat. Nam cum felicitatem uitam perfectam requirere aiunt, ut negligenda ita temere uita non sit: Aristotelem ipsum audiant, qui moralem felicem in nono asserit breui tempore lætari uehementer magis electurum esse, q̃ longo leuiter: & uiuere honeste uno anno, q̃ multis quomodolibet. ut uita perfecta non tam longa, q̃ absoluta & integra intelligẽdum esse declaret. Atq; hæc in præsentia mihi dicenda existimaui, nõ quòd moralem nostrorum uitam & actiuam multo esse hac peripatetica exquisitiorem, perfectioremq; non putem: id enim ex se satis constat: sed ut Aristotelicam hanc & actiuam felicitatem longe sanctiorem ac puriorem, q̃ prima fronte præ se ferre philosophia uideatur, si perpendere diligentius rem uoluerit, inuenire unumquenq; posse demonstrem: hocq; Aristotelis opus esse eiusmodi, ut si non exacte perficere, præparare tamen, & deducere ad perfectionem hominem mirifice ualeat.

INDEX

INDEX SVMMARVM, AC CAPITVM LIBRORVM, QVI IN HOC VOLVMINE CONTINENTVR.

Summa, ac Capita Primi libri Moralium Nicomachiorum.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Secundi libri Moralium Nicomachiorum.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Tertij libri Moralium Nicomachiorum.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Quarti libri Moralium Nicomachiorum.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Quinti libri Moralium Nicomachiorum.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Sexti libri Moralium Nicomachiorum.

SVMMA LIBRI.

De recta

Summa, ac Capita Septimi libri Moralium Nicomachiorum.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Octaui libri Moralium Nicomachiorum.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Noni libri Moralium Nicomachiorum.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Decimi libri Moralium Nicomachiorum.

SVMMA LIBRI.

Summa

Summa, ac Capita Primi libri magnorum Moralium.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Secundi libri magnorum Moralium.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Primi libri moralium Eudemiorum.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Secundi libri moralium Eudemiorum.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Tertij libri moralium Eudemiorum.

SVMMA LIBRI.

Pro Quarto, Quinto, & Sexto ſequentibus libris lege Quintum, Sextum, ac Septimum Nicomachiorum, huc n. ex eo loco tranſlati fuere, nullo penitus mutato uerbo: ut in Græcis exemplaribus uidere licet.

Summa, ac Capita Septimi libri moralium Eudemiorum.

SVMMA LIBRI.

Capita Libelli de uirtutibus.

Summa, ac Capita libri Primi Politicorum.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Secundi libri Politicorum.

SVMMA LIBRI.

Non

Summa, ac Capita Tertij libri Politicorum.

SVMMA LIBRI.

De ciuitate, ciue, rerumpublicarum speciebus dominatore ciuitatis, uiris eam constituentibus, unius uiri uirtute superexcellente, ac regia gubernatione. fo. 126.

Summa, ac Capita Quarti libri Politicorum.

SVMMA LIBRI.

De uarijs rebuspublicis, ac ipsarum speciebus: & tandem de optima. Qui apti sint ad unã rempublicam, qui'ue ad aliam. De earum mutuis deceptionibus. De reipublicæ partibus, consilijs scilicet, magistratibus, & iudicijs. fo. 133.

Summa, ac Capita Quinti libri Politicorum.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Sexti libri Politicorum.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Septimi libri Politicorum.

SVMMA LIBRI.

Summa,

Summa, ac Capita Octaui libri Politicorum.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Primi libri Oeconomicorum, Aretino interprete.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Secundi libri Oeconomicorum.

SVMMA LIBRI.

Exemplorum in Secundo Oeconomicorum libro, Donato interprete, elenchus.

ARISTOTELIS STAGIRITAE,

PERIPATETICORVM PRINCIPIS MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER PRIMVS,

Ioanne Bernardo Feliciano interprete:

Cum

AVERROIS CORDVBENSIS EXPOSITIONE.

SVMMA LIBRI.

De finium diuersitate. De felicitate, fine ac summo bono ipsius felicis. De animæ duplici parte, ac uirtutis diuisione.

De uniuersali boni appetitu ac finium diuersitate. Cap. I.

Mnis ars, omnisq; discendi via, actio item, atque electio bonum quoddam expetere videtur. quapropter bene id esse bonum ipsum asseruerunt, quod omnia expetunt. Finium vero quædam videtur esse differentia. alij enim operationes, alij præter has opera quædam sunt. At quorum præter actiones fines aliqui sunt: i his opera ipsa operationibus censentur prǽstantiora. Cum autē multę & actiones & scientię & artes sint, multi etiam fines euadant, necesse est. medicinæ quidem, sanitas: nauium extructricis, nauis: militaris, victoria: domesticæ ac familiaris, diuitiæ ipsæ. Quæcunque vero huiusmodi sunt, sub vnam aliquam facultatem & potentiam reducuntur: quemadmodum sub equestrem frenorum effectrix, aliæq; omnes quæ equestria instrumenta conficiunt: atque hæc, omnisque demum actio bellica sub militarem: atque eodem modo sub alias aliæ. atque in ijs omnibus fines earum quæ architectonicæ habentur, magis quàm reliqui omnes aliarum quæ subiacent, expetendi sunt: nam illos quoque horum causa sectamur. Neque tamen interest quicquam, siue operationes ipsæ fines actionum sint, siue præter ipsas aliud quicpiam, sicut in antedictis scientijs.

Bonū est qđ oia appetūt.

Finium differentia.

DETERMINATIO PRIMI TRACTATVS LIBRI NICOMACHIAE ARISTOTELIS.

Ixit Aristoteles. Quoniam omnis ars, & omnis scientia, & omnis actio, & omnis electio rei est alicuius, per vnamquamque quidem earum bonum aliquod intendi & desyderari videtur: & est finis intentus per artem, aut scientiam, aut actionem, aut electionem. & cùm sit finis istarum cunctarum hoc, quod omnia appetunt: & sit finis earum omnium: & manifestum est quòd omnia appetunt bonum. Et propterea bene dixit qui descripsit bonum per hoc, quòd ipsum est, quòd omnia appetunt. Et diuersitas quidem inter fines intentos per artes esse videtur, non propter diuersitatem artium tantum: licet ex eo quod fines in quibusdam artium sunt actiones ipsæmet, vt in arte saltandi & percutiendi citharam: & in quibusdam earum fines sunt acta & non actiones, vt sanitas in arte medicinæ. In artibus autem, in quibus fines sunt acta non actiones, acta meliora sunt actionibus: cùm actiones, quæ sunt in ipsis, sint gratia actorum. Dixit. Cùm itaque sint artes & scientiæ plures, & erunt fines plures, vt artis medicinæ finis est sanitas: & artis operandi naues, nauigium: & artis gubernandi bella, victoria: & artis gubernandi domum, finis est opulentia. Dixit. Artium autem quædam sunt subalternatæ alijs: vt ars frenorum, & reliquæ artes, quibus vtitur equestris, sunt sub arte bellica: & similiter omnis actio bellica est sub arte gubernandi bella, & similiter in alijs generibus rerum, in quibus speculantur artes, sicut inueniuntur in eis artes plures sub arte vna principali in illo genere. & in omnibus istis finis artis principalis dignior est & melior fine artis, q̃ sub ipsa est. fines.n. artis, q̃ sub principali est, nō quæ q̃runtur nisi gratia finis artis principalis. et nō est differentia in his in hoc vt fines earū sint actiones aut acta.

Bene dixit q descripsit bonum q̃ est id, qđ oia appetunt.

In artibus, in quibus fines sunt acta & nō actiones, acta sunt meliora actionibus.

Eadē distinctio habetur 2. Phy. cō. 3.

Vide. 2. Metaph. cō. 44.

Quòd vnus agibilium finis, qui ciuilis sit facultatis. Cap. II.

SI igitur agendarum rerum finis aliquis est, quem propter ipsum, & propter quem alia volumus, neque omnia ob aliud eligimus (in infinitum enim ita fieret progressus, vanusque & inanis appetitus noster esset) perspicuum est eum summum bonum, atque optimum futurum. Non'ne igitur magnum ad vitam cognitio ipsius momentum affert? nam si quemadmodum sagittarij, scopum habeamus, magis bonum & honestum assequi possemus. Quòd si ita est, experiendum quidnam is sit, figura comprehendere: cuiúsque scientiæ, vel facultatis censeatur. Videretur autem esse eius quę maxime principalis, maximéque architectonica est: cuiusmodi ciuilis apparet. Quippe cùm ea sit, quæ quasnam esse in ciuitatibus scientias oporteat:

Summa, ac Capita Octaui libri Politicorum.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Primi libri Oeconomicorum, Aretino interprete.

SVMMA LIBRI.

Summa, ac Capita Secundi libri Oeconomicorum.

SVMMA LIBRI.

Hæc eadem capita inuenies in Donati translatione in margine notata.

Exemplorum in Secundo Oeconomicorum libro, Donato interprete, elenchus.

Quibus libris Platonis correspondeant, & quæ Auerroes pertractet, in margine leges.

ARIST-

ARISTOTELIS STAGIRITAE,

PERIPATETICORVM PRINCIPIS MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER PRIMVS,

Ioanne Bernardo Feliciano interprete:

Ethica

Cum

AVERROIS CORDVBENSIS EXPOSITIONE.

SVMMA LIBRI.

De finium diuersitate. De felicitate, fine ac summo bono ipsius felicis. De animæ duplici parte, ac uirtutis diuisione.

De uniuersali boni appetitu ac finium diuersitate. Cap. I.

Mnis ars, omnisq; discendi via, actio item, atque electio bonum quoddam expetere videtur. quapropter bene id esse bonum ipsum asseruerunt, quod omnia expetunt. Finium vero quædam videtur esse differentia. alij enim operationes, alij præter has opera quædam sunt. At quorum præter actiones fines aliqui sunt: i his opera ipsa operationibus censentur pręstantiora. Cum autē multę & actiones & scientię & artes sint, multi etiam fines euadant, necesse est. medicinæ quidem, sanitas: nauium extructricis, nautis: militaris, victoria: domesticæ ac familiaris, diuitiæ ipsæ. Quæcunque vero huiusmodi sunt, sub vnam aliquam facultatem & potentiam reducuntur: quemadmodum sub equestrem frenorum effectrix; aliæq; omnes quæ equestria instrumenta conficiunt: atque hæc, omnisque demum actio bellica sub militarem: atque eodem modo sub alias aliæ. atque in ijs omnibus fines earum quæ architectonicæ habentur, magis quàm reliqui omnes aliarum quæ subiacent, expetendi sunt: nam illos quoque horum causa sectamur. Neque tamen interest quicquam, siue operationes ipsæ fines actionum sint, siue præter ipsas aliud quicpiam, sicut in antedictis scientijs.

Bonū est, qđ oīa appetit.

Finium differentia.

DETERMINATIO PRIMI TRACTATVS LIBRI NICOMACHIAE ARISTOTELIS.

Ixit Aristoteles. Quoniam omnis ars, & omnis scientia, & omnis actio, & omnis electio rei est alicuius, per vnamquamque quidem earum bonum aliquod intendi & desyderari videtur: & est finis intentus per artem, aut scientiam, aut actionem, aut electionem. & cùm sit finis istarum cunctarum hoc, quod omnia appetunt: & sit finis earum omnium: & manifestum est quòd omnia appetunt bonum. Et propterea bene dixit qui descripsit bonum per hoc, quòd ipsum est, quòd omnia appetunt. Et diuersitas quidem inter fines intentos per artes esse videtur, non propter diuersitatem artium tantum: licet ex eo quod fines in quibusdam artium sunt actiones ipsæmet, vt in arte saltandi & percutiendi citharam: & in quibusdam earum fines sunt acta & non actiones, vt sanitas in arte medicinæ. In artibus autem, in quibus fines sunt acta non actiones, acta meliora sunt actionibus: cùm actiones, quæ sunt in ipsis, sint gratia actorum. Dixit. Cùm itaque sint artes & scientiæ plures, & erunt fines plures. vt artis medicinæ finis est sanitas: & artis operandi naues, nauigium: & artis gubernandi bella, victoria: & artis gubernandi domum, finis est opulentia. Dixit. Artium autem quædam sunt subalternatæ alijs: vt ars frenorum, & reliquæ artes, quibus vtitur equestris, sunt sub arte bellica: & similiter omnis actio bellica est sub arte gubernandi bella, & similiter in alijs generibus rerum, in quibus speculantur artes, sicut inueniuntur in eis artes plures sub arte vna principali in illo genere, & in omnibus istis finis artis principalis dignior est & melior fine artis, q̄ sub ipsa est. fines.n. artis, q̄ sub principali est, nō quæruntur nisi gratia finis artis principalis. et nō est differentia in his in hoc vt fines earū sint actiones aut acta.

Bene dixit q descripsit bonum q est id, qđ oia appetunt.

In artibus, in quibus fines sunt acta & nō actiones, acta sunt meliora actionibus.

Eadē distinctio habetur 2. Phy. cō. 5.

Vide. 2. Metaph. cō. 44.

Quòd unus agibilium finis, qui ciuilis sit facultatis. Cap. II.

SI igitur agendarum rerum finis aliquis est, quem propter ipsum, & propter quem alia volumus, neque omnia ob aliud eligimus (in infinitum enim ita fieret progressus, vanusque & inanis appetitus noster esset) perspicuum est eum summum bonum, atque optimum futurum. Non'ne igitur magnum ad vitam cognitio ipsius momentum affert? nam si quemadmodum sagittarij, scopum habeamus, magis bonum & honestum assequi possemus. Quòd si ita est, experiendum quidnam is sit, figura comprehendere: cuiúsque scientiæ, vel facultatis censeatur. Videretur autem esse eius quę maxime principalis, maximéque architectonica est: cuiusmodi ciuilis apparet. Quippe cùm ea sit, quæ quasnam esse in ciuitatibus scientias opor-

teat: tum quales quemque discere, & quousque, constituat. Videamusque vel maxime honorabiles facultates, qualis est militaris, familiaris, & oratoria, sub ea esse collocatas. Cùm enim cæteris actiuis scientijs hæc vtatur, quid item agendum, à quibusque abstinendum præscribat, ac sanciat: eius finis aliarum omnium fines complectetur: efficieturque, vt is bonum ipsum humanum sit. Nam si etiam & vni homini & ciuitati bonum idem sit: bonum tamen ciuitatis & acquirere & conseruare, maius quid ac diuinius videtur. Ac cõtentus quidem esse etiam vnusquisque potest, si vni soli: pulchrius tamen ac diuinius, si gẽti ac ciuitatibus bonum efficiatur. Hæc igitur sunt, quæ discendi hæc via, quæ ciuilis quædam est, appetit.

DIxit. Necesse est autem vt sint in istis rebus, quæ aguntur, res, quas volumus ꝓpter seipsas, & sunt res, quas volumus propter aliud: & vt non sit omnis actio ex actiõibus humanis volita propter rem aliam, si enim sic esset, procederetur ĩ infinitum, nec esset finis comprehensus, & esset desyderium inane. Cùm itaque sint hic artes, actionesquarum quęrũtur propter aliud & artes, actiones quarum quæruntur propter se: manifestum est quòd finis eius, quæ quæritur propter se, est bonum perfectum & optimum rerum, cùm sint reliqua bona quęsita gratia huius boni: et hoc siue sit istud bonum vnum aut multa: aut sit artis vnius, aut artium plurium. Dixit. Et cognitio huius boni est vltima in vita humana: & est grande adiutorium in venustate eius. intelligo per vitam ciuilitates. Cognito nanque fine, determinantur actiones, quæ ducunt ad ipsum, & quę remouent ab ipso, & dirigit intentio versus ipsum. Quemadmodum enim accidit balistarijs, qui præfixo eis signo, dirigunt sagittas suas contra ipsum, & sic certius attingunt ipsum: et taliter se habent homines in adipiscendo id, quod oportet cognito ipso, videlicet dirigunt actiones suas, per quas applicantur ad ipsum. Conandum est igitur nobis hic ad comprehendendum finem istum secundum viam descriptionis & exempli, scilicet sermoni vniuersali: et ad declarandum quid est, & cuius scientiarum & artium est. Videtur autem esse potissime artium, & maxime principantis: et huiusmodi quidem est ars gubernandi ciuitates. Etenim hęc ars pricipatur omnibus artibus, cùm determinet quas artes & scientias oportet esse in ciuitatibus, & quas artes & scientias oportet exercere vnumquemque hominum, & quas artes & scientias oportet exercere quosdam hominum, & vsque ad quem finem oporter discipulos peruenire in discendo artes. Cùm igitur hæc ars taliter se habeat ad reliquas artium, est principalior earum. Et patet hoc etiam ex eo, quòd honoratiores artium & nobiliores earum supponuntur huic arti: vtpote regitiua belli, & regitiua domus, & rhetorica: scilicet ipsa ordinat has artes; & metitur eas. Si ergo fuerit hæc ars, scilicet regitiua ciuitatum, vtens reliquis artibus & mensurans eas, & ponens quid oportet operari, & à quo oportet abstinere de omni re: necessarium est vt sit finis eius amplectens reliquos fines artium. Cumque sit bonum, quod intẽdit hæc ars, illud bonum, quod continet omnia bona, est necessarium quòd sit finis eius bonum illud, quod appropriatur homini in eo quòd homo. Etsi enim bonum, quòd appropriatur homini vni, sit bonum illud in specie, quod appropriatur vniuersitati ciuium maius & perfectius: istud quidem est, posito quòd bonum perfectum possibile est haberi à solitario, sicut possibile est haberi à ciue. si autem hoc non appropriatur, tunc manifestius est quòd hoc bonum necessarium est inquiri, scilicet bonum, quod appropriatur ciuitati. Dixit. Etsi fuerit susceptio huius boni, & cõseruatio ipsius ne tollatur, amabilis quidem vni, scilicet vt inueniatur ei, & conseruetur, erit inuentio eius ciuibus, & conseruatio sua ipsis melior & honoratior: & hoc est, quod intẽdimus per hunc librum, s. inuentio huius boni, & conseruatio ipsius ciuitatis.

Ars gubernandi ciuitates principatur oibus artibus.

De modo procedendi, & auditore morali. Cap. III.

SAtis vero hac de re dictum existimetur: si perinde explicatum fuerit, ac subiecta materia postulat. Nam exacta tractatio non simili modo in vnoquoque genere exquirenda est: quemadmodum neque in artium opificijs. Honesta autem & iusta, de quibus ciuilis considerat, tantam differentiam, tantumque errorem in se habent: vt lege, non natura esse videantur. In bonis etiam talem quendam errorem inesse propterea patet, quòd multis damna ex ipsis eueniunt: nonnulli enim ob diuitias, alij ob fortitudinem periere. Cõtenti igitur erimus, si nos, cum de talibus et ex talibus differamus, pingui quadam minerua, atque adumbrata figuratione verum ostendamus: cumque de ijs, quæ plerunque eueniunt, atque ex ijs ratiocinemur, similia etiam concluserimus. Eodem modo etiam vnusquisque debet ea, quæ de aliquo dicitur, admittere. est enim erudiri eatenus exactam in vnoquoque genere explicationem requirere, quatenus patitur rei ipsius natura potest. Nam & mathematicũ suasionibus vtentem approbare: & ab oratore demonstrationes exigere, simile vitium videtur. Verum vnusquisque ea recte iudicat, quæ cognoscit: atque eorum bonus iudex est. vnam quamque igitur rem bene iudicat, qui in ea: absolute vero omnia, qui in omnibus eruditus est. Atque hinc fit, vt iuuenis auditor ciuilis idoneus esse non possit: quippe cùm imperitus actionum vitæ sit, ex quibus, & de quibus rationes conficiuntur. Adde quòd cùm perturbationes sequatur, frustra & inutiliter audiet. finis enim non cognitio, sed actio est. Interest autem nihil, iuuenis ætate, an moribus iuuenilis aliquis sit. non enim defectus penes tempus est: sed quia & viuit, & singula persequitur ex perturbatione. Talibus enim cognitio, perinde atque incontinentibus inutilis euadit. Illis autem esse perquam vtilis potest: qui secundum rationem & appetitiones & actiones suas moderantur.

Exacta tractatio nõ similimõ in vnoquoque genere exquirenda. Idem. 2. Metax. 15.

derantur. Ac de auditore quidem, & quo modo admitti huiuscemodi rationes debeant, quidq; proponamus, hactenus exorsum sit.

DIxit. Oportet autem vt sufficiatur, quod dicetur in hoc, quando fuerint sermones inducti secundum quòd possibile est in materia subiecta. vult vt sint propositiones inductarum, sicut in pluribus, non autem necessariæ. Dixit. Non enim inquirenda est certitudo in omnibus artibus eodem modo; immo oportet vt requiratur in omni arte secūdū materiam, in qua speculatur talis ars: quemadmodum neque oportet vt inquiratur certitudo in omnibus, quæ aguntur, vno modo. Dixit. Res autem pulchræ & pertinentes iustitiæ: & sunt illæ, in quibus speculatur hæc ars, scilicet regitiua ciuitatum: tantam habent diuersitatem incidentem eis, & errorem, eò quòd materia sua sit possibilis, quod plures opinati sunt quòd bona & iusta sunt nobis tantum per legem, idest per positionem: et quòd non est hic aliquod bonum & iustum per naturam. Et iam accidit simile huic errori in bonis, quæ in se bona sunt, eò quòd iam accidit pluribus hominum ex ipsis nocumentum: vt quibusdam iam contingit periculum ex parte diuitiarum, & alijs ex parte fortitudinis. Dixit. Et propter hoc intentionis quidem & voluntatis nostræ est vt perueniamus ad veritatem istarum rerum per viam grossam, & exemplarem, scilicet per definitiones & descriptiones, quæ adaptantur rebus existentibus in illa specie, vt in pluribus, sed non omnibus: sicut est dispositio in definitionibus materiæ necessariæ, & per demonstrationes quidem, in quibus sint conclusiones sic in pluribus. Dixit. Etenim prudentis. Intendo instructum in arte Logices vltimare inquisitionem certitudinis in sermone in vnoquoque genere, in quo sit speculatio, secundum quòd sustinet natura illius generis. Æquale enim peccatum est, si receperis sufficiētiam persuasiuam à domino doctrinalium, aut exegeris demonstrationem à rhetore. Dixit. Et vnusquisque hominum recte dirigit iudicium circa rem, in qua sciens fuerit. Et iudex discretus in re quadam est, qui dirigit iudicium in re illa eadem, & est prudens in illo genere, idest cognitor Logices particularis, quæ appropriatur illi generi. bonus autem iudicator absolute est, qui recte iudicat de omni re, de recto videlicet, & non recto: & iste est prudens absolute: dico eum, qui prudens est in arte Logices communis. Dixit. Et propter hoc doctrina ciuilis non pertinet auditori puero. nam puer inexpertus est actionum, quæ debent esse in vita, scilicet non discernit rectum à non recto. sermo autem hic non est nisi de his actionibus, & in his. Dixit. Et quoniam ecce puer prosecutor est eorum, ad quæ ducit eum anima sua ex desyderijs, erit auditio eius sermonis nostri frustra & inutiliter: quoniam finis noster in eo, de quo loquimur hic, non est scire, sed agere. Dixit. Et non differt vt sit qui est in hac dispositione puer ætate, aut puer moribus. defectus enim sequens, verum desyderijs non est ex breuitate temporis. nam si esset sic, non inueniretur senex prosecutor desyderij. & propter hoc non proficiunt iuuenes per hanc cognitionem: sicut nec proficiunt per eam completi, qui non retinent se à delectationibus. Dixit. Illis autem, qui desyderant & agunt, secundum quòd dictat intellectus, & ratio, perutilis est scientia, quæ hic tractatur. Dixit. Hoc igitur est, ad quod nos oportuit peruenire in procemio nostri sermonis, scilicet qualis debeat esse discipulus huius artis in moribus suis. Et quod est propositum nostrum in hoc sermone, & est gubernatio ciuitatum: & cuius generis sunt ratiocinationes, quibus vtimur in tēpore, scilicet oportet esse ordinem earum in credulitate, aut formatione.

De summo bono, & recta auditoris educatione. Cap. IIII.

NVnc iam dicamus repetita oratione, quoniam omnis cognitio, omnisq; electio bonum quoddam appetit: quidnam illud sit, quod ciuilem appetere dicimus: quidq; illud, quod omnium agendorum bonorū summum est. De nomine sane inter omnes ferè constat. nam & plerique & elegantes felicitatem id appellant: et felicem esse idem quod bene viuere, beneq; agere esse opinantur. De felicitate vero, quænam sit, dissentiunt. neque simili modo & vulgus & sapientes eam definiunt. nonnulli enim aliquid ex ijs, quæ euidentia, manifestaq; sunt, vt voluptatem, vt diuitias, vt honorem: alij aliud eam esse dicunt. sæpe etiam fit, vt idem de ea diuersa opinetur. cùm enim ægrotat, sanitatem: cū pauper est, diuitias summum bonum putat. qui autem ignorantiæ conscij sibi ipsis sunt, eos admirātur, qui magnum quid ac supra vires suas referunt. Nonnulli vero præter multa hæc bona aliud quoddam per se bonū esse existimarunt: quod esset in causa, vt omnia etiam hæc bona sint. Sed omnes velle opiniones exquirere superuacaneum fortasse est: satisq; erit, si eas solummodo inuestigemus, quæ extāt maxime ac supereminent: vel videātur rationem aliquam in se habere. Neque tamen illud nos lateat, differre inter se disputationes, quæ vel à principijs fiunt, vel ad pricipia. Recte enim etiam Plato de hoc dubitabat: quærebatq;, vtrum ne ab initijs an ad initia via esset: perinde atq; in stadio, à munerarijs ne ad metam, an econtrario. Nam à notis est incipiendum. ea autem duobus modis sunt: alia enim sunt nobis, alia absolute ac simpliciter nota. fortasse igitur ab ijs nobis est incipiendum, quæ nobis nota sunt. Quocirca bene moribus institutus esse debet, qui de honestis & iustis, ac omni denique ciuili re est conuenienter auditurus. principium enim est, quòd sit: atque id si satis cōstiterit: nihil amplius erit opus indagare, cur sit. Et qui eiusmodi est; vel iam habet: vel accipere principia facile potest. Cui vero, neutrum horum adest, Hesiodum audiat hæc dicentem.

An ab initiis an ad initia via sit recte Plato dubitabat.

Optimus ille, pōt qui ex se cognoscere cūcta.
Ille bonus, monitis qaliorū obtēperat. at qui
Ex se nec nouit, nec quæ bene consulit alter
Percipit, admittitq; aio: est ignauus, inersq;.

DIxit. Nũc autem reuertamur ad id, à quo incepimus à principio, & dicamus, cùm per omnem cognitionem, et omnem electionem noo desyderetur nisi bonum aliquod, quod est bonum, quod ars gubernandi ciuitates habet, & intendit: et est illud, quod appetimus per ipsam, s. bonum excellẽtius & altius omnium bonorum. Diemus igitur q̄ pene ab omnibus concordatum est in esse eius, & in ipsius nominatione. nã plures hominum & peritiores ipsorum opinati sunt q̄ decor vitæ & decor conuersationis est vt conuersatio acquirere faciat felicitatem. Veruntamen inuenimus eos dissentientes, & in definitione huius felicitatis, i. dissentiunt in hoc quid sit. Quidam enim hominum dixerunt, quòd felicitas est aliquid ex rebus apparentibus: de quibus manifestum est ipsas esse bonum. Quidam ergo dixerunt ipsam esse voluptatem: quidam autem, diuitiãs & opulentiam: quidam vero honorem: alĳ autem aliud aliquid præter hæc. Et vniuersaliter consyderando in opinionibus hominum circa ipsam, inuenies quamlibet sectam ponẽtem eam in partem alteram ab ea, i qua ponit ipsam secta alia: ita q̄ inuenimus vnum eundem variantẽ dictionẽ suam circa ipsam s̄m varietatẽ status sui. Infirmus aũt dicit sanitatem: depauperatus aũt diuitias. D. Cũ aũt plures recognoscũt ignorãtiam suam de quidditate ipsius cum hoc q̄ conueniunt in confessiooe sui esse eam, admirãtur dictum eius, qui dixerit de ea dictionem superexcellentẽ hoc, quod ipsi intelligunt de ea. Dixit. Et iam putauerũt quidam q̄ hoc est bonum aliquod existens per se extra animam præter bona ista multa: & quòd bonum hoc est causa bonis omnib⁹ vt sint bona. vnde quod isti opinati fuerint quòd cognitio huius boni quod extra, & applicatio ad ipsum est beatitudo: vt dicentes ideas esse. Dixit. Fortassis autem inquisitio de omnibus opinionibus dictis de beatitudine onerosa est & inanis: sufficit enim de famosioribus earum inquirere, aut de quibus putatur quòd in ipsis sit argumentum persuasiuum.

Dixit. Et non oportet vt nos lateat quid interest inter demonstrationes, quæ fiunt ex principĳs rerum primarum, scilicet & inter demonstrationes, quæ ducunt ad cognitionem causarum, videlicet quòd inter eas est differentia magna, secundum quòd declaratum est in lib. demonstrationis. Dixit. Et propter hoc recte dubitauit Plato circa hanc intentionem, & dixit, vtrum via, quę ducit ad principia, est sicut via, quę à doctore exercitĳ in stadio tendit ad postremum stadĳ, aut econuerso. Veruntameo vniuersaliter oportet vt incipiamus in doctrina à rebus manifestis. Res autem istæ dupliciter sunt. quædam earum sunt manifestæ secundum nos tantum, & sunt illę, ex quibus procedimus ad principia absolute: & quædam earum sunt manifestæ simpliciter, & sunt illæ, quæ manifestæ sunt secundum oos & secundum naturam: et ex his æquidem procedimus à priori & ad posterius. In hoc autem fortassis expediens est vt incipiamus à rebus manifestis apud nos. Vnde oportet eum, qui vult instrui in rebus pulchris & iustis, & vniuersaliter in rebus ptinentibus ciuilitati instructione sufficiente vt sint mores eius secundum quòd oportet. Qui enim talis fuerit in moribus, iam habet scientiam harum rerum, quare sunt tantum, quòd est principium scientiæ rei. si autem hic contentus fuerit, non est indigens in virtute sua scientiæ, quare res est: & est principium, quod ordinatur post scientiam, quia res est. Qui ergo fuerit talis i moribus, habet principia & suscipiet ea facile: dico principium quare, & principium propter quid. Qui autem neutram adaptationum habuerit, idest nec esse nec causam, animaduertat sermonem Poetæ dictantis. Optimus est hominum qui à semetipso intelligit quid expedit. qui autem ab altero hoc intelligit, est in via directionis. qui vero neque à semetipso intelligit nec ab altero recipit, hic vir est inutilis.

Idem. 1. Ph. tex. c. 2.

Quòd felicitas non sit uoluptas, honor, uirtus, aut diuitiæ. Cap. V.

SEd nos eò redeamus, vnde digressi sum⁹. Bonum enim & felicitatem non absque ratione homines ex varĳs viuendi modis videntur existimare. plerique quidem atq; importunissimi voluptatem esse putant: vnde etiam fruitioni deditam vitam amant. Tres enim sunt, quæ maxime excellunt vitæ, hæc, quam modo dixi: tum ciuilis: ac contemplatiua tertia. Plerique igitur seruiles prorsus videntur, cùm pecudum vitam eligant: rationem tamen propterea consequuntur, quia multi ex ĳs, qui in potestatibus sunt constituti, dissolutam perinde ac Sardanapalus vitam traducunt. Elegãtes vero et ad agendum idonei honorem esse felicitatem existimant: hic enim ciuilis vitæ ferè finis est. Sed hic tamen remotior aliquantulo esse ab eo ipso quod quærimus, bono videtur: magis enim in ĳs qui honorem exhibent, quàm qui eo afficiuntur, consistit. bonum vero ipsum eiusmodi esse diuinamus: vt proprium quoddã sit, quod auferri facile nequeat. Præterea sectari honorem ob id videntur, vt seipsi bonos esse credant. Quærunt enim à prudentibus, & ab ĳs, à quibus cognoscuntur, et ob virtutem honore affici. Perspicuum igitur est, horum etiam ipsorum sententia honore virtutem esse potiorem. vnde fortasse etiam aliquis magis esse eam ciuilis vitæ finem existimaret. sed imperfectior tamen etiam ipsa est. Videtur enim fieri posse, vt qui virtutem habeat, vel dormiat, vel in vita nihil agat: malis præterea affligatur, sitq; maxime infortunatus: cuiusmodi hominem sane felicem appellarit nemo, nisi qui seruare positionem velit. Ac de his quidem hactenus: satis enim etiam in circularibus de ipsis dictum est. Tertia vita est contemplatiua, de qua in sequentibus consyderabimus. Pecuniaria vero violenta q̃dam est: & diuitię neq; ipsę proculdubio sunt id quod quęritur, bonum: sunt enim vtiles, alteriusq; causa cõparantur. Iccirco ea potius, quæ prius dicta sunt, esse fines aliquis existimaret, eò q̄ propter se expetuntur. sed neq; illa tamen videntur: licet multæ ad ipsa hæc coniectę rationes fuerint. hæc igitur missa faciamus.

Honor magis est in iis, qui honorem exhibent, quam qui eo afficiuntur.

DIxit. Incipimus ergo, & dicim⁹ q̄ hoies i opinatione sua de bono & felicitate, qm̃ existimant in vita

secundum

secundum ꝙ vident, non deuiauerūt à rectitudine. hæc enim est res in qua conueniunt. Veruntamen vulgares & grossi putant ꝙ hoc bonum sit voluptas: & ꝙ vita ciuilis faciēs lucrari felicitatem, est vita lucratiua voluptatis. & fiunt quidem famosi, propterea ꝙ multi potētes super res regni similantur Sardanapalo in immergēdo se voluptatibus. Illi autem, qui ducūt vitam bonā, & operatores sunt actionum nobilium, s. qui preeligūt honestum, æstimant bonum istud esse honorem: & ꝙ vita humana est ad lucrandum hoc bonum, donec fere putetur ꝙ honor sit finis gubernatorum ciuitatum, dico principes. Cùmq; exquisite consyderatæ fuerint vitæ, videtur ꝙ excellentiores earum & præpollentes sint tres: vita voluptuosa, & vita honoris, & vita contemplatiua. dico secundum illos, qui digniorem iudicant contemplationem & virtutem. Vulgares autem videmus propinquos seruis & eligentes vitam pecudum in dicto suo, quòd finis vitę humane sit voluptas. Dicit. Eorum vero, qui dixerunt quòd finis sit honor, apparet corruptio ex eo, quòd de re honoris manifestum est quòd ipse vilior est quæsito bono per actum viuendi humanum. Videtur enim quòd honor potius est in honorante quàm in honorato: dico bonum illud quod est honor. bonum autem, quod est felicitas, non est nisi in actore suo: & propter hoc difficilis est ablatio eius ab ipso. Amplius patens est quòd multi illorum, qui quærunt honorem, maxime quærunt ipsum quatenus per hoc affirment se esse bonos: & ideo quærunt honorem ab intelligētibus, et ab his, qui noti sunt à virtute. manifestum est ergo secundū viam ipsorum quòd virtus melior est honore, quare fortasse ęstimandum est virtutem potius esse finem vitæ ciuilis quàm aliud. Attamen insufficiens videtur esse et hoc. Si enim sic esset, nullum oporteret excusare se à somno. videmus enim se posse dormire hominem, & habere virtutem. Et secundum hanc etiam radicem possibile est ei vt sit felix, & nihil operans tota vita sua, aut laborans, vel carens prosperitate in maioribus rerum suarum. Et manifestum est quòd non opinatur aliquis de huiusmodi ipsum esse beatum: neq; dicit hoc de tali, nisi velit per hoc custodire positionem, vel radicem, quam posuit, & crudelitatem quam defendit: dico secundum modum contradictionis lingua sua, non corde. Dicit. Etiam diximus de istis rebus in dictis nostris famosis quātum sufficit. De vita autem tertia, & est vita contemplatiuorum, perscrutabimur in postremo. Dicit. Lucrum autem & diuitiæ manifestum est quòd non sunt bonum, quod quæritur per regimen ciuile. vtilia quidem enim sunt ad aliud, & non quæruntur nisi propter aliud: felicitas autem non quæritur nisi propter se: quare prædicta potius æstimanda sunt fines non esse, cùm non quærantur propter se. & ideo locuti fuimus multum de eis in alio loco, & ostendimus fœdum esse dictum dicentis eas esse fines, oportet ergo vt relinquamus illa.

Honor potius est in honorante quàm in honorato.

Quòd non sit idea. Cap. VI.

Melius vero fortasse est, vt vniuersale consideremus, et quomodo dicatur inquiramus. quanq; arduam nobis hanc quæstionem futuram esse video: propterea ꝙ amici sunt, qui formas introduxerunt. Sed forsan rectius esse, & oportere videret: vt pro veritatis salute vnusquisq;, & præsertim philosophi sua quoq; propria refutarent. Nam licet amici ambo sint, sanctū est veritatē ipsis in honore anteponere. Qui igitur hāc opinionem attulerunt, in illis ideas nullas faciebāt, in quibus prius & posterius aliquid dicerent. Vnde neq; numerorum speciem, id est ideam constituebant. At bonum dicitur & in eo quod est quid, & in quali, & in eo quod est ad aliquid. Quod vero per se est & substantia, prius eo natura est quod est ad aliquid. esse enim hoc appendix quędam videtur atq; accidens eius quod est. Quare communis aliqua in his idea esse non potest. Præterea cùm bonum totidē modis dicatur, quot illud quod est (nam & in substantia dicitur, vt Deus & mens: & in qualitate, virtus: & in quantitate, mediocre: & in eo quod est ad aliquid, vtile: & in tempore, occasio: & in vbi, diuersatio: & alia huiusmodi) perspicuum est commune aliquod vniuersale atq; vnum esse non posse. non enim in omnibus denuncupationibus, id est prędicamentis, sed in vno tantum diceretur. Præterea in ijs quæ vnam habent ideam, vna quoq; scientia est: atque ita bonorum omnium vna quædam scientia esset. sed multę sunt scientiæ eorum etiam quæ sub vna denuncupatione cōstituuntur. vt occasionis: in bello, militaris ars: in morbo, medicina. & mediocris: in alimento, medicina: in laboribus, exercitatoria. Dubitaret autem quispiam quid nam velint per se vnumquodq; dicere: si & in per se homine & in homine vna & eadem ratio hominis est. nam quatenus homo, nihil different. Quòd si ita est, neque quatenus bonum, quicquā distabunt. Veruntamen neq; q̄a sempiternum aliquid est, ideo magis bonum erit: siquidem neq; album quod diutius, q̄ quod vno die tantum durat, albius est. Probabilius autem de ipso Pythagorei dicere videntur: cùm vnum in bonorū consortio constituant: quos quidem sequutus videtur etiam Speusippus. Sed de his alia sit dissertatio. In ijs vero quæ dicta sunt, controuersia quędā subest: propterea quòd non de omni bono rationes dictæ sunt: sed secundum vnam speciem ea dicuntur, quæ per se amantur & appetunt: quę vero hæc conseruant, aut efficiunt quodammodo, aut contraria prohibent: propter hæc alioq; modo bona dicuntur. Perspicuum igitur est bona duob9 modis dici: alia per se, alia propter ea quæ per se dicuntur. Seiungamus igitur bona hæc per se ab vtilibus: ac cōsideremus an ea secundum vnam ideam dicantur. Qualia vero esse per se bona aliqs statueret? an ea quæ vel si sola relinquantur, persequimur: vt sapere: vt videre: vt voluptates non-

Rectius est pro veritatis salute sua propria refutare præsertim philosophum.

Quod per se est, prius natura est eo quod est ad aliquid.

Albū diutius nō est albius albo vnius diei.

Bona alia per se, alia propter ea quæ per se.

nullæ, & honores. nã licet hæc ob aliud quippiam persequamur: esse tamẽ ex ijs quę sunt ꝑ se bona, statuere aliquis posset. An ne aliud quidem quippiam præter ideam? Quare vana erit species. Quod si hęc quoq; per se bona sunt, necesse erit eandem in omnibus ipsis boni rationem existere: quemadmodum eadẽ ĩ niue & cerusa albedinis ratio est. at honoris, prudentiæ, & voluptatis in eo ꝙ bona sunt, diuersæ ac differentes rationes reperiũtur. Nõ est igitur bonum commune quid in vna idea. Sed quonam modo dicuntur? non enim videntur esse æquiuoca à fortuna: nunquid eò ꝙ ab vno sunt, vel ad vnum omnia ipsa conferuntur? An magis secũdum proportionem. nam quemadmodum in corpore est visus: sic in anima est mens: & aliud in alio. Sed omittenda in præsentia fortasse hæc sunt. exacte enim de his tractare ad aliam magis philosophiam spectat. Simili modo etiã de idea. Nam etiam si vnum aliquod sit, quod communiter denuncupetur bonum, aut separabile quid ipsum per se sit: manifestũ est id neq; agi neq; acquiri ab homine posse. Nunc autẽ tale quid quæritur. Melius vero fortasse alicui videretur esse, si ipsum cognosceremus ad ea quę acquiri atq; agi possunt, bona. nam quasi exemplum id habentes magis ea quæ nobis bona sunt cognoscere, & si cognouerimus consequi etiam possemus. Hæc quidem ratio probabilitatem quãdam habet: à scientijs tamen videtur dissentire. omnes enim cùm bonum quoddam appetant, idq; quod sibi deest, inquirant: cognitionem eius prętermittũt. Dubium sanè etiam est, quam vtilitatem cõsequetur textor aut faber in sua arte: si bonũ ipsum cognorit. vel quo modo medicus ad medendum, aut dux ad imperandum peritior reddetur: si ideam ipsam cõtemplatus fuerit. Nam neq; ita speculari sanitatem medicus videtur, sed hominis sanitatẽ: immo vero fortasse huius hominis sanitatem: quippe cùm singulis medeatur. ac de his quidem hactenus.

Dixit. De bono autẽ vniuersali, quod opinãtur quidam beatitudinẽ esse, melius visum est nobis vt hoc scrutemur, & cõsyderemus qualiter se habet: quãuis inquisitio de ipso grauis sit nobis, ꝑpter hoc, ꝙ quidam amicorum nostrorum dixerunt ideas esse. Verumtamẽ visum est nobis melius esse, vt obseruemus veritatem, & expendamus proprietatem sermonũ nostrorum in eius defensione, quando fuerit necessarium hoc nobis, etiam si non profitemur philosophiam: quanto magis ipsam profitentes & dignissimam iudicantes & anteponentes. etenim quando fuerint nobis duo amici dissidentes, quorũ alter veritas, veritati consentiendũ. D. Qui autem hanc tenuerunt opinionem, s. positionẽ idearum, non posuerũt eas existere in rebus, in quibus est prius & posterius in esse: sed in rebus vnius ordinis in esse: et ideo non posuerunt ideas. Veruntamen ex dictis eorum sequitur vt sint ideæ in huiusmodi rebus, s. coordinatis: cùm bonum vniuersale dicatur de substantia, et de quali, et de relatione, sitq; substantia relatione prior naturaliter. plura nãq; sunt relationis, quæ videntur non habere esse nisi in anima. & de multis eorũ manifestũ est, ꝙ sunt res accidẽtes alteri, quod ita sit, neq; horum erunt ideæ cõmunes extra animam. Amplius bonum his modis dicitur, quibus & ens. bonum enim dicitur de substantia, quemadmodum de Deo & intellectu, ꝙ est bonus: & dicitur de quali, vt de virtute: & de quãto, vt de æquali: & dicitur de relatione, vt de cõferente: & dicitur de tempore, vt de hora conueniente: & dicitur de loco, vt de habitatione. eodem modo de reliquis rebus, de q̃bus dicitur nomen ens, videlicet de decem prædicamentis. Cùm igitur nomen boni synonyme dicatur nomini entis, dicetur ambigue de decem prædicamentis, idest non secundum intentionem vnã, quã participent decem prædicamenta: & manifestum est quòd non est hoc bonum vnum commune vniuersale. Si enim sic esset, non diceretur de omnibus prædicamentis, sed de vno ipsorum tantum. Nam natura vna communis non est nisi in prædicamento vno. & cùm non sit hæc natura communis omnibus rebus, tunc non est hæc idea vniuersalis, idest extra animam vna, secundum quòd videbat hic Plato. D. Amplius scientia quidem eorum, quæ in vna sunt idea, vna est scientia: si ergo bonorum omnium vna esset idea, esset eorum omnium vna scientia. non est autem sic. sed nos inuenimus bonis, quę sunt in vno prædicamento, scientias plures, vt horę conuenienti: est enim in prædicamento quando. veruntamen scientia horæ conuenientis in bello pertinet ad artem bellandi: & conuenientis in medicatione pertinet arti medicinę. sicq; est de sciẽtia temperati, quod est ad aliquid. scientia autem quidem eius in dięta pertinet arti medicinæ: & in labore pertinet scientiæ exercitiorum. D. Veruntamen dubitatoris est vt dubitet in hoc, & dicat, quoniam non est hic bonum nisi bonum particulare, & terminus boni particularis, & vniuersalis est vnus: vt terminus hominis particularis & vniuersalis: & enim sicut non est differentia inter vtrunque in esse hominem, scilicet inter particulare & vniuersale, sic se habet in bono vniuersali & particulari. & cùm sic sit, non est differentia inter bonum & bonum, scilicet vniuersale & particulare, nisi ꝙ vnum eorum est perpetuum, s. vniuersale, & alterum nõ perpetuum. Et non facit longitudo temporis in vno eorum, & breuitas eius in altero necessario diuersitatem, i. in substantia eorum in magis et minus, neq; in fortius & debilius, vt in albo longi temporis: ipsum enim non est magis album albo breuis temporis. D. Et videtur probabilius esse, quod dixerunt in hac intentione Pythagorici, s. ꝙ est idea communis separata, quando posuerunt ꝙ hæc idea, quæ est bonum absolutũ, est ipsum vnũ. & similiter secutus est eos in hoc Speusippus quidam alius. D. Veruntamen speculatio in esse ideæ vniuersalis alterius est sciẽtiæ. In hac autem nostra quæstione videtur esse dubitatio quædam, ex hoc ꝙ potest quis dicere, quoniam sermo, in quo arguistis bona esse multa, est de omni bono: quæsitũ autem hoc non est omne bonum, sed bona quæ sunt bona per se: & hæc dicuntur secundum vnam speciem. Illa autem, quæ dicuntur cum his per modum æquiuocationis, sunt factiua horum, & custoditiua aliquo modorum, aut prohibitiua contrariorum. de his enim non dicitur quòd sint bona nisi gratia istorum, scilicet quæ sunt bona per se. D. Sed cùm sit manifestũ quòd

Ponẽtes ideas, nõ posuerunt eas in rebus, in quib⁹ est pri⁹ et posterius.

Ens & bonũ sunt noīa ambigua.

Album longi temporis nõ est magis albũ albo breuis temporis

bona

bona dicuntur secũdum duos modos, s. bona per se, & bona gratia istorum, i. vtilia ad hoc: & sit quidem perscrutatio hæc de bonis, quæ sunt bona p se: tũc oportet vt inquiramus de istis bonis an sint in vna idea, an nõ. Dicimus ergo q non credit aliqs q hæc sint bona per se, nisi bona quæ quæruntur sm suã singularitatem, & quando in se distinguitur: vt intellectus & speculatio, & quędam voluptates & honores. has etenim res & si quæramus sm viam dicẽtium ideas gratia rei alterius, s. ideæ, tamen potest quis sm modum aliquem ponere in bonis per se: nisi sit ita, q non ponat aliquod bonum præterquam ideam, erit ergo species inanis, dico compositum ex materia & forma. Si autẽ fuerint bona hæc ex bonis per se, dico composita: & sit bonum in ipsis vnum: oportet vt sit terminus boni in eis vnus & idẽ, sicut terminus albi, qui est vnus in niue, & in cerusa, et in alijs rebus albis, s. non diuersificatur terminus albi ex esse suo I niue & in cerusa. D. Manifestum vero est q definitiones istorum bonorũ trium, quæ sunt bona per se, dico honorem, intellectum, voluptatem, alteræ sunt et diuersę sm q bona. Et cùm ita sit, non habet bonum cõmune eis idem vnum, ita q dicatur nomen boni de ipsis vniuoce: neq etiam dicitur de eis purę æquiuoce, ita q nihil habeant communitatis nisi in nomine solo. illa enim, quæ sic se habent, non participant nisi solam dictionem. Cõuenientius autem est vt nomen boni dictum de ipsis sit ex speciebus participationis, quæ nominatur ambiguitas: s. sit vt nomen ambiguum, qđ dicitur de rebus multis: aut quia venit omnino ab intentione vna: aut quia tendunt ad finem vnũ: aut quia dicuntur de rebus multis cõsimilibus, sicut est nomen principij, quod dicitur de corde in animali & de fundamẽto in pariete, est enim comparatio cordis ad animal, sicut comparatio fundamenti ad parietem: & similiter nomen perfectionis dictũ de intellectu et sensu, etenim habitudo intellectus ad animam est sicut habitudo sensus ad corpus. & dignius his tribus bonis est vt sit nomen boni dictum de eis sm viam, quæ dicitur de proportionalibus. D. Oportet autem vt dimittamus hãc perscrutationem I hoc loco: alterius enim inquisitionis est, vult q sint artes Logices vel Philosophiæ primæ. D. Et similiter sermo de ideis et inuestigatio de ipsis in quantum sunt ideæ pertinet scientiæ alteri, vult Philosophiam primam. D. Quod autem hic apparet, est q si fuerit bonum quęsitum nominatum, videlicet felicitas, res erit per se non commune prædicabile de nobis aut separatum, nam commune illud bonum non est inuenibile nec acquisibile. Nos autem I hoc loco quidem inquirimus bonum potens acquiri à nobis, s. operabile per voluntatem: cùm sit quidem hęc scientia speculans in rebus, quarum principium est voluntas, i. cuius inuẽtio pertineat nobis. D. Fortassis autẽ putabit quis q bonum acquisibile melius inuenietur quidem, quãdo cognitum fuerit bonũ vniuersale, quod se habet ad bonum, quod est acquisibile ad modũ exemplaris, quod habentes erimus in cognitione rei perfectioris. Et quãdo sciuerimus bonum, quod est tãquam exemplar boni, quod est possibile haberi à nobis, erimus potẽtiores ad eius inuentionem. Dico autem q si aliquid probabilitatis habet sermo iste, verũtamen hęc assertio dissonare videtur ei sm q se res habet in omnibus scientijs & artibus: dico dictum dicentis q hæc sunt bona vniuersalia, quæ sunt exẽplaria vniuscuiusq existentis bonis: & quando non scit res istas qui non sciuerit vniuersale illius rei, sicut non scit rem qui non sciuit exemplar eius. Videmus enim in omnibus scientijs nõ inquiri in totalitate earum, nisi vt sciatur res ignorata in tali sciẽtia: quia scita per demõstrationes iam perfecte habetur scientia eius: & si non sciatur vniuersale illud, quod est exemplar ipsius, & eius idea, s. quam dixerunt ponentes ideas. & si sic esset, tunc conditionaretur in cognitione rerum speculatiuarum. neq etiam excusatio omnibus artibus & omnibus scientijs ignorantiæ quid cõferat auxilij in notitia artium & scientiarum cognitio ipsius. Etenim de natura artium naturalium & scientiarum est, vt non occultetur ei huiusmodi auxilij quantitas, & ne ignorent eam. intendo, quòd non oporteret ignorari à textore, & à carpentario quantũ conferet sciẽtia ideæ vlis artis suæ ad sciendum artem suam: neq à medico, q sit magis medicus, intẽdendo ad ideam medicinæ vniuersalem: neq à duce exercitus, q sit perfectius factum eius, quando speculatus fuerit hanc ideã. Sed de notis est, q medicus nõ speculat in sanitate isto modo, neq indiget in cognitione sanitatis vt speculetur formam sanitatis vniuersalem: immo certe speculatur in sanitate hominis compositi: intelligo speciem & non in specie tantum, verum in sanitate hominis particularis signati, s. Socratis vel Platonis: quoniam certe medetur indiuiduum, non speciem.

Nõ diuersificat terminus albi ex esse suo I niue, & in cerusa.

Nota hic diuersos gradus & modos analogiæ. vide .4. Meta. tex. com. 2.

Sermo de ideis inquantum sunt ideę ptinet ad primam Philosophiam.

Hęc scia speculatur res, quarũ principiũ est voluntas.

De notis est, q medic⁹ nõ speculat formã sanitatis vlem in medendo. Idẽ in procœmio Metaphy.

De felicitatis subiecto, substantia, & præceptis in unaquaque scientia obseruandis.

Cap. VII.

NVnc rursus redeamus ad id, quod quærimus, bonum: quidq id sit inuestigemus. videtur enim aliud in alia actione, atque arte esse. nam aliud in medicina, aliud in re militari, & reliquis similiter. Quid igitur vniuscuiusque bonum est? An id, cuius gratia cætera aguntur. hoc autem est in medicina sanitas: in arte militari victoria: in ędificatoria domus: in omni denique actione & electione finis ipse, cuius gratia reliqua omnia omnes agunt. Quare siquis communiter agendorum omnium finis est, id agendum bonum erit. Sin plures, hi ipsi. Iam vero digrediendo in idem deuenit oratio. Quocirca magis enitendum, vt hoc idem declaremus. Quoniam vero plures esse fines videntur: & horũ quosdam ob aliud expetimus, vt diuitias, tibias, instrumenta denique omnia: non omnes esse perfectos perspicuum est. at optimus finis esse quid perfectum videtur. Quare si vnum aliquid erit quod perfectum sit, id erit quod quærimus: sin plura, id quod perfectissimum horum est. Id autem, quod per se sectandum est, eo perfectius dicimus, quod propter aliud appetimus: quodq nunquam ob aliud eligẽdum est, ijs quæ & per se & ob aliud expetuntur. absolute autem perfectum, quod semper per se: nunquam ob aliud expetendum est. Eiusmodi autem videtur felicitas maxime esse. hanc enim propter seipsam semper, & nunquam ob aliud expetimus. At honorem, voluptatem, mentem, ac virtutem omnem etiam propter ipsa expetimus: quippe cùm eadem expeteremus, etiam si nihil inde nobis eueniret: felicitatis tamen causa etiam ipsa eadẽ expetimus, ex his felices nos futuros existimantes,

Bonũ in vnoquoq est id, cuius gratia cętera agunt.

Perfecti⁹ qđ p se, q̃ quod p aliud sectãdum est.

stimantes.horum vero causa nullus felicitatē, neq; omnino ob aliud quippiam expetit. Idē vero etiam ē sufficientia videtur euenire. perfectum enim bonum esse sufficiens apparet. Sufficiens autem dicimus non ipsi soli qui vitam solitariam agit, sed parentibus, sed filijs, sed vxori, amicis deniq; ac ciuibus: quādoquidem homo ciuilis natura est. Horum tamen terminus aliquis statuendus est. nam si ad parentes, & nepotes et amicorū amicos hoc protenderimus: in infinitum res progredietur. Sed de hoc alias consyderandum. Sufficiens vero id esse statuimus, quod si solū relinquat, sufficiētem atq; expetibilem vitam, nulliusq; rei indigam facit. Talem autem esse felicitatē ipsam existimamus. Quin etiam maxime omnium expetendam, si cum alijs non connumeretur: si vero connumeretur, perspicuum est eam vel cum minimo quoq; ex bonis magis expetendam fore. siquidem bonorum superеminentia fit id, quod adiungitur. maius vero bonum magis semper expetendum est.

Maius bonū magis semp expetēdū est

Itaq; felicitas cùm agendorum finis sit, perfectum quoddam ac sufficiens videtur. Sed fortasse si dicamus felicitatem optimum esse, concessum quoddā ab omnibus videtur: adhuc tamen desideratur, vt euidentius quid ea sit, exponamus. Fortasse vero hoc fieret, si hominis opus sumeretur. nam quemadmodum tibicini & statuario, alijsq; artificibus, & deniq; omnibus, quorum opus aliquod et actio existit, in opere bonū ipsum, & id quod bene est, videtur consistere: ita homini quoq;, si modo eius aliquod opus est, esse videretur. Vtrum igit fabri & sutoris opera sunt aliqua, & actiones: hominis vero opus est nullum, sed natura homo ociosus est? An quēadmodum oculi, pedis, manus, & deniq; vniuscuiusq; membri opus quoddam extat: sic etiam hominis præter omnia hęc opus quoddam statuere aliquis posset. Quidnam igitur hoc erit? nam viuere commune etiam cum plantis videtur: nunc vero proprium quoddam est, quod quęritur. vnde nutriendi augendiq; vita omnis separanda est. Sequitur sentiēdi vita. sed ea quoque cum equo & boue & omnibus demum animalibus communis videtur. Reliqua est igitur actiua quædam vita, eius quod ratione præditum est. Id autem partim rationi obtemperat: partim eam habet, atq; intelligit. Sed cū duobus modis etiam hæc dicatur, ea quæ est in operatione, statuenda est. Quòd si est opus hominis animæ operatio secundum rationē, vel nō sine ratione, idemq; genere esse opus huius, et huius probi asseueramus: vt citharœdi, et probi citharœdi: et absolute in omnibus,

Opus hoīs est alīq operatio sm rationē.

si excellētia virtutis operi fuit adiuncta: citharœdi enim est cithara canere: probi citharœdi bene id facere. Quòd si, inquam, ita est: & hominis opus esse vitam quandam statuimus: eamq; animæ operationem et actionem cum rōne esse asseueramus: ac probi viri bene hęc, recteq; exequi esse censemus: singula autem bene ex propria virtute perficiūtur. Si ita est: operatio animę ex virtute bonū humanū efficitur. Si plures sint virtutes, ex optima & perfectissima. Et insuper in vita pfecta. ver enim neque vna hirundo, neque vnus dies facit: ita quoq; beatum & felicem hominē neq; vnus dies, neq; breue aliquod tempus efficiet. Bonum igitur ipsum ita circūscriptum sit. oportet enim fortasse prius figurare, deīde posteā depigere. Videretur autem cuiuslibet esse ea, quæ bene circūscriptione sunt comprehensa, producere ac distinguere: & tēpus talium inuētor, vel adiutor bonus esse. vnde & artium facta sunt incremēta. cuiuslibet enim est qd deest, addere. Oportet autem eorū, quæ ante dicta sunt, meminisse: & exactam tractationē non eodem modo in omnibus requirere: sed in singulis, prout subiecta materia postulat. Atq; id eatenus, quatenus arti vnicuiq; conuenit. faber enim & geometra diuerso modo rectum angulum vtriq; consyderant: ille quatenus solummodo ad opus vtile est: hic cum veritatis speculator sit, quid, & quale sit, indagat. Eodem modo in alijs quoq; faciendum est: ne plura ornamenta extrinsecus q̄ ipsum opus euadant. Neq; simili modo in omnibus causa requirenda est: sed est in quibusdam satis, si bene demonstratū fuerit, q sint: id quod etiam in principijs ipsis cōtingit. q autem sit aliquid, primum ac pricipium quoddam est. Ex principijs vero alia sunt, quæ inductione: alia quæ sensu: nōnulla quę assuetudine quadam: alia quæ alio quodam modo consyderātur. Singula autem ita sunt tractanda, vt natura eorum postulat: dandaq; est opera, vt recte definiantur: magnum enim afferre momentum ad ea quæ sequuntur, cōsueuere. videtur enim pricipium plus q̄ dimidium totius esse: compluraq; eorum quæ in quæstionem veniunt, per ipsum manifestantur.

Operatio ex virtute bonū humanū est.

Vna hirūdo nō facit ver, neque vnus dies.

In singulis p ut subiecta materia postulat, tractatio facienda est.

Nō in oībus simili modo causa requirēda est.

Principiorū diuersa est cōsyderatio.

Principiū videtur plus q̄ dimidium totius esse.

DIxit. Hoc ergo est, quod dicere nos oportuit in cō tradictione huius opinionis. Reuertamur itaq; ad id, in cuius via fuimus, s. ad loquendum de bono quæsito in arte gubernandi ciuitates qd est. Dicimus ergo, quoniam patēs est q bonum intentū per vnumquēq; actuum et per vnamquanq; artium diuersificatur à bono intento per artem alteram & actum alterum: bonū ergo vniuscuiusq; artis patet, q est illud, gratia cuius agit ars illa vniuersa, quæ agit. Est itaq; in medicina sanitas: in arte bellica superatio: in ędificatoria domus: & eodem modo in reliquis. & hoc bonū est finis intentus

tus

In hoc libro inuestigat felicitas cōmunis vniuersitati hominū.

eius in omni actione & prælectione: etenim omnes homines non agunt quod agunt, nisi propter finem intentum per illam actionem. Vnde necessariū est, si est hic aliquid vnum, quod est finis omnium quæ aguntur, vt sit ipsum bonum quod oportet agi: & vt sit istud bonum felicitas. Si autem sunt hic bona multa huiusmodi siue duo, siue plura, gratia quorum quærun tur aliqua bona reliqua, & ipsa non quæruntur gratia rei alterius: oportet vt sint bona omnia simul ipsa felicitas, quæ quæritur. non est enim differentia in hac nostra inuestigatione in hoc loco, vt sit hic bonū vnum, aut multa: cū nos quidem inquiramus felicitatē communem vniuersitati hominum. & quando quidem sic est, tunc oportet vt inquiramus declarationem huius boni cōmunis quid est, siue sit vnum, siue multa. Dicimus igitur ꝙ, cùm sit manifestum ꝙ fines sunt multi, & ꝙ nos eligimus quosdam eorum causa rei alterius; quemadmodum diuitias & citharā et simpliciter vniuersitatem instrumentorum omnium: patet ꝙ nō omnes fines sunt perfecti. oportet autē vt illud optimum, quod nos inquirimus, sit res completa perfecta. Necessarium est ergo, si fuerit hic bonū completum vnū tantum, vt hoc sit bonum illud quod quæritur. si autē plura, vt illa cum sint illa bona quæsita propter seipsa. Et nos dicimus ꝙ res quæsita propter seipsam perfectior est quæsita propter aliud: quodq; eligimus quandoq; propter se perfectius est eo, quod eligimus aliquando, propter aliud. Et vniuersaliter, cū nos credamus ꝙ vere perfectum est illud, quod semp propter se eligimus, & nunquam propter aliud: manifestum est ꝙ bonum tale oportet vt sit felicitas. Honorem autem & delectationem & virtutem patens est ꝙ eligimus aliquando propter se, quando estimamus esse ea felicitatem: eligimus autem & felicitatis gratia, quādo estimamus quidem per aliquod ipsorum ad felicitatem s. ipsorum mediatione. De felicitate autem omnes conuenisse ꝙ nunquam eligitur istorum gratia, neq; penitus alterius rei gratia. Et est palā ꝙ sequitur ipsam hæc credulitas ab vniuersitate hominum: eo ꝙ est in seipsa sufficiens, & hæc est proprietas boni pfecti, s. vt sit sufficiens in se, non egens secum alterius à se. D. Non intendo autem per dictum meum, quòd bonum quæsitum est res sufficiens per se, ꝙ sufficiat homini hoc bonum existenti solitario, i. ꝙ vita sua sit vita hominis separati solitarij: immo equidem intendo vt viuat cum alijs, vtpura filijs, parentibus, vxore, & ciuibus. est enim natura ciuilis homo, i. non ei possibilis vita absq; ciuium vicinitatē, aut necessaria, aut melior. D. Verūtamen oportet vt sit homini quantitas terminata filiorum, parentum, amicorū: aliter enim procederetur in infinitum. Scrutabimur autem de hac intentione post. Ponamus tamen hoc, ꝙ sufficiētia in hoc est illa, quam cùm sibi segregauerit homo, ponet vitam suā exoptatā non indigētem re altera præter eam, quam sibi fecit singularem. Videmus itaq; ꝙ hæc est proprietas felicitatis. neq; connumeratur felicitas bonis tanquam coæqualibus: sed si cōnumeretur, connumerabitur eis tāquam minus dignis, eligibiliore ea existente. nam bona adinuicem sese superant. & quæ sunt ipsorum magis bona, minus bonis sunt eligibiliora: maximumq; bonorum oīum semper præ cęteris eligibilissimum. Et ex hoc patet ꝙ felicitas est res perfecta per se sufficiēs finis rerum agendarū. Istud aūt fortassis est, in quo cōcordatū est in re felicitatis, s. esse eam optimum rerū: sed ad quod intēdimus, sciēdū hoc de ea est scire qd est. D. Et forte contingit nobis, quando nos nouerimus actū hominis quid est. sicut enim videmus ꝙ bonum vniuscuiusq; rei artificialis & naturalis non est nisi in illo actu, qui appropriatur ipsi, sic oportet vt sit bonū, quod appropriatur homini in actione sua. Verbi gratia, in artificibus bonitas citharœdi est in citharizatiōe, quę est actus eius, & similiter in alijs. inconuenienter enim est vt ponamus ꝙ carpentarij, & structoris statuarū sunt actiones & operationes propriæ, & non ponamus homini actionem propriam: sed ociosum ponemus eum. Etenim palam est ꝙ, sicut oculi, & manus, & pedes, et vniuscuiusq; ex membris est actus proprius, sic oportet vt sit hominis, qui est aggregatus ex omnibus his vnus actus pręter oēs istos. De hoc igitur actu perscrutemur quid est. Videmus itaq; in homine actiōes multas: agit nanq; actiones crementi, & actiones sensus, & actiones rationis. non conuenit autem vt dicamus ꝙ sua hominis actio est vt crescat & nutriatur. est enim actio hæc communis ei & terræ nascentibus, s. participant ei in hoc terræ nascentia: nos vero quærimus hic certe actum suum proprium. oportet itaq; vt relinquamus actum virtutis nutritiuæ in hac inquisitione. De virtute quoq; secunda, quæ sequitur hāc, & est virtus sensibilis, palā est, ꝙ est participata ab homine, equo, & leone, boue, & alijs animalibus. Remanet ergo vt sit ratio actus proprius ei, in quo ipsi aliud non participat. si enim participaret, iam non esset ei actus proprius. Et de hac parte animæ, quę ascribitur homini, apparet ꝙ est duæ partes, pars intelligens, i. apprehensiua imperans: & pars obediens intelligenti. vult per obedientem & obsequentem, partem habētem virtutes morales: & per intelligentem, iudicantem de recto. D. Cumq; hęc pars animę dicta sit dupliciter, de eo qd ipsius est potentia, & de eo qd ipsum est actu, dicamus de eo quod est actu. dignius enim est vt de eo fiat sermo, cùm sit perfectius. Dicamus ergo ꝙ, si actus hominis equidem est ratio aut non sine ratione, actumq; proficiētis in arte, & actū periti in ipsa dicimus actum vnū genere: vtpote proficientis in citharizādo actum citharizationem dicimus, & periti eundem peritum: cū distinguimus ab imperito, dicentes ipsum hūc actum benefacere: tunc oportet vt sit actus hominis, siue malus siue bonus, vita quædam. Et intendo per hanc vitam actionem animæ procedentē à deliberatione versus finem determinatū. & actio hominis virtuosi est hæc actio, quando fuerit sm ꝙ oportet ex bonitate. et bonificatur quidē vniuscuiusq; rei actio sm virtutem suam, equi itaque boni actio bonificatur sm virtutem suā: & sic est in qualibet re ex cæteris entibus. Bonum ergo, quod appropriatur homini, est actio animæ rationalis, fiēs sm quòd virtus exigit. Si vero plures fuerint virtutes, est actio fiens secundū quòd oportet, melior earum, & cōpletior in bonitate. Inuenitur autem actio hæc in vita cōpleta: in alijs enim nō vsquequaq; perficitur, nec inuenitur vt in pluribus: sed si fuerit ibi, erit in paucioribus, & raro aut semel. Sed per actionē vnam studiosam non acquiritur beatitudo; quemadmodum neq; per vnam habitudinem, neq; per vnam diem tēperati aeris pronosticatio est aeris veris: & sic autem non facit hominem beatum dies vna vitæ suæ, neq; tempus paruum, sed oportet vt operetur vita sua tota, aut maiorem partem sui opera beatitudinis. erit itaq; in vita completa. Dixit. Hoc est ergo bonū illud, cuius oportet nos determinare partes & modos. & forsan oportebit nos primitus circūscribere ipsum, i. definitione vniuersali, deinde determinare post hoc partes eius. Videtur enim opportunum esse vnicuiq; vt pręmittat studium suum in determinatione rerum venustarum, & in comprehensione earum: tempus autē est inuentor harum rerum sua longitudine, aut est conferens in hoc magnum adiutorium. vnde fiunt artiū additamenta cum temporis lōgitudine. & hoc quoniam pertinet vnicuiq; artificum vt addat in arte sua, quādo

possibile

possibile ei fuerit, quod deficit ex arte, & custodiat quod habuit ab altero ex ipsa. D. Non oportet autem in omni eo quod agimus, inquirere certitudinem vno mõ: sed oportet vt sit certificatio in vnaquaq; artium ſm subiectam materiam in ipsa, & quantum pertinet illi arti. Multæ nanq; artes conueniunt in speculatione de rebus eisdem: differunt autem in magis et minus. vt carpentarius & geometer inquirunt cognitionem recti anguli: verũtamen carpentarius non inquirit de ipso nisi inquãtum vtilis est in illa arte: geometer autem quid est simpliciter, & quæ rerum est: est enim speculator veritatis suæ. & similiter est in pluribus eorum, de quibus speculatur ars medicinæ, & scientia naturalis. D. Et ſm hanc materiam oportet vt in alijs rebus, ne multiplicetur super nos inqsitio cognitionis eius, quod excedit opus negocij de non operandis, cùm non sit ei vtilitas in operatione negocij. D. Neq; etiam oportet vt inquiramus cognitionem causarum in vnamquãq; rerum ſm modum vnum: sed sufficit in quibusdã scire tantũ quare sunt: sicut est in p̄ncipijs primis. primum enim principium primorum est sciẽtia nostra rei, quoniam est principiorum. Principiorum autem quædam sunt quæ sciuntur inductione: & quędam quæ sensu, i. prima indiuidualia: quædam quæ assuetudine & visitatione: intendo experiẽtiam: & quædam sunt quę sciuntur per vias alias. vult, vt existimo, ex parte sermonũ exponentiũ ea, & ex parte vię diuisionis, & quòd similatur his ex rebus dirigentibus ad comprehensionem certitudinis per aliquid, quod non agit actionem syllogismi. D. Oportet ergo vt requiramus vsum vniuscuiusq; principiorum ſm debitum naturæ suæ, i. requiramus cognitionem eius ſm modum, quem exigit natura eius: & vt studeamus valde in comprehẽsione ipsorum, & in eorum terminatione termino, quo oportet. etenim vtilitas cognoscendi ea magna est in his, quæ sequuntur ipsa. id enim putatur de principio rei, ipsum esse plus q̃ medietatem sui vniuersi: cùm plura quæsitorum in vna eadem arte declarẽtur, et appareãt per apparitionem principij.

a. i. per principia.

De dictorum antiquorum cum uera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatem necessario. Cap. VIII.

CØnsiderandumq; est de ipsa nõ solum ex conclusione, ex q; ijs quibus rõ constat, verum etiam ex ijs quę de ipsa dicuntur: cùm vero enim consonant omnia, quæ in re insunt: à falso autem cito dissonant ac discrepant. Cùm igitur bona in tres partes distributa sint, & alia externa, alia circa animam, alia circa corpus dicantur: quæ circa animã sunt, maxime proprie, ac maxime bona appellamus: actiones autem & operationes animales circa animã statuimus. Quare ex hac opinione, quæ antiqua est & à philosophis concessa, recte hoc diceretur. Recte etiam constitutum fuit, actiones quasdam & operationes finem ipsum dici: ita enim ex bonis aiæ sunt, non externis. Consentit etiam cum ratione hac illud, quod aiũt, bene viuere, ac bene agere felicem. fere enim bona quædã vita & bona actio felicitas dicitur. Videntur autem omnia quæ circa felicitatem inquiruntur, inesse huic, quod à nobis dictum est. alijs enim virtus, alijs prudentia, nonnullis sapientia quædam esse felicitas videtur: quibusdã hæc, aut aliquid ex his cum voluptate, vel nõ sine voluptate. sunt etiam qui simul externam prosperitatem assumant. Atq; ex his alia multi et antiq; alia pauci & illustres viri dictitãt: quos sanè aberrare tota via vtrosq; minime: sed in vno saltem aliquo, vel in plerisq; assequi veritatem verisimile est: Cùm illis sanè qui dicũt omnem virtutem, vel quandam eam esse nostra consentit oratio: quippe cũ huius sit operatio ſm virtutem. interest tamen nõ parum fortasse in possessione ne, an in vsu, & in habitu item, an in operatione esse optimum existimemus. Fieri enim potest vt habitus licet adsit, nullum tamen bonum efficiat: id quod in dormiente, vel alio aliquo modo manente ocioso homine euenit. vt operatio autẽ nihil boni agat, non datur. aget enim necessario, & bene etiam aget. Sicut autẽ in Olympijs non pulcherrimi, & robustissimi coronantur: sed qui decertant: ex his enim nonnulli vincunt: sic ex honestis probisq; hominibus in vita illi qui recte agunt, compotes fiunt. Estq; ipsorum vita suauis ac iucũda. lætari enim ex affectionibus animæ est. vnicuiq; autem id est iucundum, ad quod spectando talis rei studiosus quispiam dicitur; vt equus equorum, spectaculum spectaculorum studioso: eodẽ modo & iustitiæ amatori iusta: & in vniuersum virtutis studioso virtus. Apud plerosq; vero iucunda inter se pugnant, propterea ꝙ eiusmodi natura minime sunt: sed quæ studiosis honestatis sunt iucunda, ea natura iucunda sunt, ac voluptuosa: tales autẽ sunt actiones, quæ ex virtute proueniunt. Ipsorum autem vita voluptate quasi appendice aliqua minime indiget: sed in se eã habet. Præter ea enim quæ dicta sunt, qui bonis actionibus non delectatur, bonus minime est. neq; enim vel iustum quẽpiam dixeris, qui iuste agendo non delectetur: vel liberalem, qui liberalibus actionibus non gaudeat: & in alijs simili modo. Quòd si ita est: actiones ſm virtutem per se iucundæ sunt: Quin etiam bonæ & honestę: atq; vnumquodq; horum maxime, si modo de ipsis probus bene iudicat: iudicat autem, vt diximus. Optima igitur, pulcherrima, et iucundissima res est felicitas: neq; distincta hęc sunt: sicut Deliacũ illud epigrãma pręscribit:

„ Si valet, optĩa: si est iust⁹, pulcherrima res est:
„ Iucundissima, siquis quod amat potitur.

omnia enim hęc operationibus ſm virtutem insunt: has autem, aut vnam ex his, quæ optima sit, felicitatem esse affirmamus. Videtur tamen etiã ipsa externis bonis, sicut diximus, indigere.

Cũ vero omnia cõsonãt, quæ in re insunt: a falso autẽ cito dissonant. Idem. 1. Priorum sec. 3.

Qui actionibus bõis nõ delectat, bonus minime est.

Felicitas optia, pulcherrima, & iucũdissima res est.

indigere. fieri enim non potest, vel non facile fit: vt cui necessaria non suppetunt, is bona atque honesta agat. Multa etenim & per amicos, & diuitias, & ciuilem potẽtiam quasi per instrumenta quædam aguntur. Quibusdam vero priuati nõnulli, vt nobilitate, bona prole, pulchritudine beatitudinem maculãt. non enim felicitatis admodum cõpos ille est, qui vel specie prorsus deformis, vel gñe ignobilis, vel solitarius est, ac prole carẽs. Nec minus ẽt fortasse, si alicui pessimi filij fuerint, aut boni mortui sint. Videt̃ igit̃, vt diximus, tali ẽt prosperitate felicitas indigere. Vnde nõnulli idẽ eã cum bona fortuna, alij cũ virtute esse dicunt.

DIxit. Perscrutandum est autẽ de isto bono, & modum eius sm meritum materiæ subiectæ in hac arte, & sm quantitatem quam meretur hęc ars. neque contenti simus vt sit inuestigatio nostra de ipso ex propositionibus, sed ex rebus, quæ dicuntur de ipso. vult credulitates antiquorum famosorum in eo, & positiones eorum in ipso, aut plurium ex ipsis, aut famosorum ex eis. etenim quidlibet concordat vero & attestatur ei: à falso autem velociter diuersificatur verum, & elongatur ab eo. D. Cùm autẽ palam sit ꝙ bona trium sunt modorum, videlicet bona extrinseca, bona animæ, & booa corpis: dicimus ꝙ principaliora & digniora, vt sint bona, sunt ea, quæ ex ipsis sunt animæ. hæc autem sunt certæ actiones, & operationes, quæ pertinent animæ. D. Et cũ sic sit, bene dictum fuit in determinatione boni humani in opinatione antiqua, in qua cõuenerunt philosophantes, ꝙ finis intẽtus sunt actiones quędam & operationes. Et recte dictum fuit hic de eis: etenim per hunc modum fit finis proprie finis bonorum animæ, nõ finis bonorum, quæ sunt extra. D. Quod autem attestatur huic dicto, & conuenit cum ipso, est hoc, quod habet beatus de honestate vitæ, & venustate operationũ. Nam omnes Antiqui ferè per hoc determinauerunt felicitatẽ, s. ꝙ ipsa est decor vitæ, & venustas opinionum. D. Et iam apparet ex hoc, ꝙ omnia, quæ requirunt̃ in felicitate, necesse habere felicem. Quidam enim opinati sunt felicitatem esse virtutem & prudentiam: alij autem sapientiam quandã: & alius præter hos opinatus est eam esse oẽs has res, aut quasdam earum. intendo oẽs virtutes & oẽs sapientias, aut quasdam earum. et oẽs hi conditionauerũt felicitatem esse hoc, aut cum delectatione, aut non sine delectatione. Et quidam alij aggregauerunt bonis animæ conueniẽtiam bonorum quæ sunt extra: & est ꝙ nominatur prosperitas successuum. D. Et quasdam istarũ opinionum dixerunt de felicitate multi antiquorum: & quasdam autem earum dixerunt pauci famosorũ ex sapientibus. D. Et non peccauit aliquis eorum in toto eo, quod credidit dè hoc: sed ipsi recte senserunt, aut in re vna eius de quo dixerũt, aut in pluribus. Qui ergo ex ipsis dixerunt ꝙ felicitas est virtus, & qui dixerunt ꝙ est actus quidam virtutis, dictum eorũ est conueniens modo quodã. Etenim actus, qui fit sm exigentiã virtutis, virtus est. Quãuis fortassis non sit modica differentia inter creditorem ꝙ sit felicitas in possessione & habitu, & creditorem ꝙ sit in actu & in vsu. possibile enim est vt sit hõ habitum habens, & nihil boni agens penitus: vtputa in virtuoso dormiente, aut alter impedito aliquo modorum impedimenti. Quando autẽ inuenitur actus huiusmodi, noo est possibile quin ab eo procedat in hac dispositiõe bonum: eò ꝙ in hac dispositione agit necessario, & bonum facit actum. Et quẽadmodum in campis duellorum nõ robusti & ad exercitia doctissimi concertantium non agentes, dona præmiorum recipiunt, sed agiles agonizãtes & triumphantes: sic virtuosi & electi ex hominibus in vita sua certissime sunt illi, qui agunt actiones suas sm rectitudinem & æqualitatem, nõ illi quibus existit habitus, à quo fiunt istæ actiones absque eo ꝙ operentur. & est vita illorum delectabilis per se. propter hoc enim delectabilitas est ex rebus pertinentibus aĩæ, & sunt amantes has opationes: quod intendo ꝙ delectatio quidem est ex bonis animæ. Et vnusquisque hominum delectatur in re quam amat, verbi gratia, amator equorũ delectatur in aspectu eorum: & amator speculationis delectatur in speculãdo: & similiter amator ęquitatis delectat̃ in rebus proportionatis æquitati, intendẽdo res iustas: & vniuersaliter amatores virtutum delectãtur in rebus virtutis. D. Res autẽ delectabiles apud plures hominum rebus venustis aduersant̃: eò ꝙ res venustæ non sunt nobis delectabiles à principio rei, & sm naturam, sicut est dispositio in delectationibus corporalibus: & res delectabiles sm naturam sunt delectabiles apud amatores boni. res autẽ venustæ vel pulchræ sunt actiones, quæ fiunt sm imperium virtutis. Oportet ergo vt hæ actiões delectabiles sint sm seipsas amatoribus pulchræ. Et propter hoc non indigent in vita sua delectatione addita sup suam delectationem, cùm sit in eis existens in sua vita metipsa. etenim non inuenitur homo liberalis, nisi qui est gaudens in operationibus pulchris: neque vllus dicet hominem iustum, nisi eum qui amat res iustas: neque dicitur de homine quòd sit largus, oisi de eo qui amat res proportionatas largitati: & sm hoc se habet in cæteris virtutibus. Et, cũ sic sit, tunc actiones, quæ fiunt ad imperium virtutis delectabiles sunt per seipsas: & sunt cum hoc etiam decore pulchræ. & vnaquæque istarum actionum proprie erit talis, cùm iudicauerit de ea studiosus iudiciũ rectum: intendo in genere, & hora, & quãtitate. & iudiciũ studiosi de eis est iudiciũ rectum. Et cũ sic sit, nobilissima & optima rerũ erit felicitas: & delectatio absolute existit in ea. Dixit. Et non determioata sunt hæc & distincta, quemadmodũ in tabula Deliaca. Etenim illic scriptum est. Optima rerum iustissima earum, & elegantissima desyderatissima earum. oĩa enim hæc insunt actioonibus virtutis. intendo ꝙ sit melior rerum, eò ꝙ sit iustior earum, & virtuosior earum, eò ꝙ sanior earum, & delectabilior earũ, eò ꝙ desyderatior earum. Dixit. Et nos dicimus ꝙ felicitas aut est hæc bona: & dico illa, quæ sunt in anima & in corpore & extra: aut vnum horũ, et est melius ipsorum. intendo illud, quod est in anima, sm quòd diximus. verũtamen patens est ꝙ beatitudo hic eget bonis exterioribus, vt diximus. de impossibilibus enim est, aut de difficilibus opari hominem res venustas absque suffragio illorum, quę sunt extra. multa nanque bona agũtur, & profectus in filijs, coadunantibus exterioribus, tanquam instrumentis: vt pecunia in largitate, & amicis et adiutoribus in bello. Amplius quædam, dum deficiunt felici, perturbãt eius felicitatẽ: vt nobilitas generis, & pulchritudo formæ. Non enim videtur felix, qui turpissimus & deformissimus est, & qui fuerit generis vilis, & qui fuerit solus absque prole. Et fortassis est minoris beatitudinis isto habẽs filios, aut amicos malos: aut cui filij boni & amici boni fuerit, sed mortui sunt. Verisile est ergo vt sit res, sicut diximus, ꝙ felix eget suffragio exteriorũ.

Actus, qui fit sm exigentiã virtutis, virtus est.

De modo assequendæ felicitatis. Cap. IX.

VNde etiam dubitatur, vtrũ disciplina, an assuetudine, an alia quapiam exercitatione

tatione acquiri possit: an ex aliqua diuina forte, an ex fortuna proueniat. Si tamẽ aliquod aliud est à dijs hominibus exhibitũ donum, verisimile est felicitatem quoq; à dijs exhiberi: ac tanto magis, quãto ipsa omnium humanarum rerum optima est. Sed hoc fortasse ad aliam magis disceptationem spectat. videtur tamen, licet à Dijs nõ mittatur, sed vel ex virtute, vel disciplina aliqua, vel exercitatiõe accedat: ex diuinissimis rebus felicitas esse: quippe cum præmium virtutis & finis optimum quoddam ac diuinum, beatumq; esse videatur. Estq; prætereá quoddam longe cõmune. disciplina enim quadam ac diligentia acquiri ab omnibus potest, modo ad virtutem conse quendam læsi ac manci nõ fuerint. Quòd si melius est hoc modo, q̃ ob fortunam felicem vnumquenq; esse: rem ita se habere consentaneũ est. siquidem & ea quæ s̃m naturã sunt, & ea similiter quæ aut ex arte, aut quapiã alia causa & præcipue optima proueniunt: sicut q̃ pulcherrime fieri potest, ita suapte natura se habẽt. Quod vero maximum ac pulcherrimum est, id fortunæ committere, valde prauum est. Immo ex ratione ipsa patet id quod quæritur. esse enim eam animi quãdam operationem s̃m virtutem definitum est. Ex reliquis vero bonis alia inesse ipsi necesse est: alia adiutritia atque vtilia instrumentaria natura sunt. Atq; hæc cum ijs quę in principio diximus, consentirent. finem enim ciuilis facultatis optimũ esse statuebamus. at hæc magnam diligentiam adhibet, vt ciues quodam modo afficiat, bonosq; & ad honesta agenda idoneos reddat. Merito igitur neq; bouem, neq; equum, aut quippiam aliud animal felix appellamus: quippe cùm nullum ex ipsis talis operationis esse particeps possit. Eadẽ etiam, de causa neq; puer felix est: nõdum enim est ad tales res agendas per ætatem idoneus. qui vero dicuntur felices, spe dicuntur. Nam. sicut diximus, & perfecta virtute, & vita perfecta opus est. Multæ enim mutationes, & variæ fortunæ in vita cõtingunt: & fieri potest, vt qui maxime prosperitate floruerit, is in senectute in magnas calamitates incidat. sicut in Heroicis de Priamo fabulis proditũ est. At eum qui talibus fortunis vsus, miserabiliterq; mortuus fuerit, felicẽ profecto dicet nemo.

Pueri non sunt felices, nisi spe.

Dixit. Et propter hoc quidã posuerunt beatitudinem virtutem, & bonitatem fortunæ: & alij posuerunt felicitatem & virtutem idem esse. Et propter hanc diuersitatem accidit dubitatio circa felicitatẽ, an sit res discibilis ac acquisibilis per assuetudinem, aut alio modo adipiscendi, vt per prouidentiam diuinam circa hominem, aut per fortunam et casum. Sed manifestum est q̃, si fuerint hic res aliquę, quas largit̃ Deus hominibus, dignius est vt sit felicitas ab eo donatã ipsis, maxime cùm sit præstantior rerum, quæ pertinent hominibus. Verũtamen speculatio in hoc magis videtur pertinere negocio alteri. & manifestũ est, quoniam si nõ fuerit donata à Deo: sed si fuerit per virtutem aut disciplinam, aut per acquisitionem q̃ est eorum, quæ sunt in fine hoonorabilitatis & excellentiæ. quod enim finis est virtutis, & de quo patens est q̃ est optima rerum, est quid diuinum. & illud per quod gaudet, apparet etiam de eo, quoniam, si fuerit acquisibilis, erit exposita multis hominibus. possibile enim est vt acquirat eam per disciplinam & studium hominis, qui non fuerit naturaliter claudicans ad receptionem virtutis. Si igitur fieri beatitudinis per acq̃sitionem, melius est fieri suo per casum & fortunam, oportet vt fiãt per acquisitionem. Et quemadmodum res naturales aptę natæ sunt fieri meliori modorum & competẽtiori, sic res artificiales oportet vt fiãt meliori modorum, s. vt sint acquisibiles nõ accidentes nobis à casu, & proprie nobilissima artium, dico eam, quę est regitiua ciuitatum. & intendo vt non sit bonum comprehensibile per ipsam ens ab euentu vel casu. maximum nempe peccatum & concedere esse à casu excellentiorem rerum, s. felicitatem & à fortuna. Et vniuersaliter iam manifesta est res quęsita ex eo quod præcessit de sermone, s. quid est felicitas. & diximus q̃ est actio quędam animę s̃m imperium virtutis: reliqua autem bona, quæ sunt extra, quędam sunt necessaria ad esse huius boni, & quędam sunt vtilia ad ipsum, i. ipsum existit propter ea in dispositione meliori, & sunt ei tanquam loco instrumẽti. Et totus iste sermo est conueniens ei, quod præcessit de sermone nostro. nos enim posuimus q̃ finis regiminis ciuitatum est nobilior. & maximum studium in regimine ciuitatum est vt fiant ciues boni, & operatores bonorum. Dixit. Et propter hoc necessario non diximus de boue, neq; de equo, neq; de aliquo alio ex animalibus q̃ sint felicia. non est enim aliquod ex ipsis, quod communicet huiusmodi in hoc actu. Et propter hanc etiam causam non dicimus puerum felicem: nondum enim completus, neq; operatur opa felicitatis propter imbecillitatem ætatis. Qui autem ex pueris nominatus fuerit felix, nominatur propter spem futuræ felicitatis: indigetur enim sicut in felicitate virtute perfecta, & vita completa.

Quis in hac vita dicendus sit felix. Cap. X.

NVnquid igitur neq; alius quispiam homo quoad viuit, felix dicendus est: sed ex sententia Solonis finem spectare oportet? Sique ita statuendum est, felix ne tũc erit aliquis, vbi mortuus fuerit? An hoc absurdum penitus est, præsertim apud nos, qui felicitatem operationẽ quandã esse dicimus. Quòd si mortuum felicem esse non dicimus, neque Solon id voluit: sed solummodo hominẽ dixit tunc beatum appellari tuto posse, quippe qui extra omnia mala & infortunia iam collocatus sit: hoc quoq; dubitationẽ quandam habet. videtur enim mortuo bonum & malũ adesse, perinde ac viuenti & non sentienti: vt honores, & infamiæ: filiorum & omnino posterorum prosperæ, & aduersæ fortunæ. Dubitationem etiam hæc afferunt. fieri enim potest vt ei qui vsq; ad senectutem beate vixerit, secũdumq; rationem mortuus sit:

multæ

multæ mutationes in posteris ac nepotibus contingant: vt alij boni sint, vitamq́ pro dignitate consequantur, alij contra, qui sane in distantijs erga parentes multis modis sese habere possunt. Absurdum igitur esset, si mortuus simul etiam mutaretur: & modo felix, modo miser efficeretur. Absurdū quoq; est, si nihil neq; ad aliquod tempus posterorū res ad parentes pertineant. Sed redeundum ad id, de quo prius dubitabamus: ex illo.n. fortasse etiam id quod nunc quæritur, considerabitur. Si igitur finem spectare oportet, & tūc beatum vnumquenq; dicere, non q̄ sit, sed q̄ prius erat beatus: quomodo absurdum non est, si quando est felix, nō vere dici potest de ipso id quod ei inest: iccirco quia eos qui adhuc viuunt, ob mutationes appellare felices nolumus: felicitatemq́ stabile quid esse ac minime mutabile: fortunas vero sæpe circa eosdem reuolui existimamus. Perspicuū enim est, si sequi fortunas velimus, nos eundem felicem, & rursus miserum sæpe esse dicturos: Chamæleontem quendam, imbecilliterq́ stabilitum felicem facientes. An sequi fortunas minime rectum est: quippe cùm in ipsis, vt bene vel male viuamus, nequaquam situm sit: sed ipsis humana vita, sicut diximus, solū modo indigeat. sed in operationibus ſm virtutem felicitatis: in contrarijs contrarij præcipua vis collocata est. Attestatur autem huic sententiæ, & id de quo nunc dubitauimus. in nullo enim ex operibus humanis, sicut in operationibus ſm virtutem firmitas est. hæ siquidem stabiliores etiam scientijs videntur: atq; ex his ipsis stabiliores, quæ præstantiores: eo q̄ beati in his maxime & assidue viuere consueuerunt: hoc enim simile causæ est, vt in ipsis obliuio nulla cōtingat. Inerit igit̄ id quod quæritur, ipsi felici: eritq́ per totam vitam talis. semper enim vel maxime omnium ea aget & cōtemplabitur, quæ sunt ſm virtutem: fortunasq́ pulcherrime feret, atq; omni ex parte prorsus accurate atq; apte: quippe qui vere bonus & quadratus absq; vituperatiōe sit. Cùm multa autem sint, quæ à fortuna eueniunt, quæ & magnitudine & paruitate inter se differunt, parua tam secunda q̄ aduersa vitæ nullum momentum afferre perspicuū est: magna vero & multa si bona sint, beatiorem vitam reddent: nā & ipsa sunt ad augendum ornatum idonea, & vsus ipsorū pulcher honestusq; est. si contra eueniant, premunt, ac lædunt beatitudinem: quippe cùm & molestias afferant, & multis operationibus impedimento sint. Quod si operationes vitæ dominæ sunt, quemadmodum diximus: nullus ex beatis miser efficeretur. nunquam enim odiosum quippiā, ac prauum aget. Nā eum qui re vera bonus est, ac prudens, decore omnem fortunam perferre, & pro facultatibus semper pulcherrima quæq; atq; optima agere existimamus. perinde ac ducem bonum præsenti exercitu maxime bellice vti: & sutorem ex datis corijs pulcherrimum calceū facere: atq; eodem modo reliquos artifices putamus. Quòd si ita est, felix quidē miser nunquam efficietur: beatus tamen non erit, si in Priami calamitates inciderit. Neq; etiam varius quidam erit, ac mutabilis. neq; enim vel facile vel à quibuslibet infortunijs, sed à multis & ingētibus à felicitate dimouebitur. Atque ex talibus effici rursus felix in paruo tempore non poterit: sed si modo id liceat, in multo quodam ac perfecto tempore continget, si in eo magnas aliquas ac præclaras res fuerit consecutus. Quid igit̄ vetat, quo minus eum felicem dicamus, qui ex perfecta virtute operatur: externisq́ bonis abunde fuerit instructus, nō quolibet tempore, sed perfecto? An addendum qui & victurus ita est, & ſm rationem vita defuncturus: nam futurum incertum nobis est: felicitatem vero finem, ac perfectum quid oīno & prorsus constituimus. Si vero ita est: ex ijs qui viuunt, beatos eos dicemus, quibus hæc quæ dicta sunt, & adsunt, & aderunt: ac beatos quidē vt homines. Sed de his quidem hactenus definitum sit.

In nullo ex operibus nostris, sicut in operationibus ſm virtutem, firmitas est.

Felix miser nunquā efficietur.

Dixit. Potest autem quis dicere, quoniam cōtingere est in vita hominis mutationes multas et casus varios: & est possibile in eo qui est valde abundans in vita, vt tolleret infortunia magna in senectute, sicut perpessi sunt plures hominū. qui vero talibus oppressus infortunijs moritur, à nullo nominatur beatus. Et secundum hanc consyderationem nullus vtiq; iudicabitur beatus, quousq; vixerit. Et propter hoc dicit Solon, q̄ oportet vt expectentur extremæ vitæ hominis, & tandem iudicetur beatus, aut infelix. Verūtamen si oporteat hanc credere opinionem, tunc non erit homo felix nisi post mortem. Hic tamen sermo est valde incōueniēs ei, quod nos credimus in hac vita: cùm nos opinemur q̄ felicitas est proprie actus quidam. Et propter hoc non nominamus mortuum felicem, neq; Solon voluit hāc intentionem, sed q̄ quis confidēter nominare potest mortuū felicem, ideo q̄ iam non est possibile vt accidant ei mala, neq; calamitates. D. Et in hac eadem intentione locus est dubitationis, putatur enim de mortuo q̄ ipsi contingat bonum & malum, sicut viuo, quāuis non sentiat ipsa, veluti honores corporis sui & conuitia, & directio status filiorum, & nepotum & puersitates ipsorum. Et in rebus istis etiam est ęstimatio altera: ideo q̄ possibile est in eo, qui viuit vita sua vsq; ad senectutem felix, & moritur in hac dispositione, vt accidāt ei tales permutationes in filijs, s. vt sit quidam eorum bonę conuersationis, honestæ in vita: quidam vero econtrario. etenim manifestum est, q̄ existit inter patres & filios diuersitas & distantia, s. non oportet vt bonus semper generet bonū. Verumtamen

Hic exponit finē cap. precedentis.

tamen si posuerimus istud sic, sequeret ex hoc inconueniens: & est vt transmutetur mortuus transmutatione aliorum à se. erit ergo quandoq; felix, vt cùm fuerit ei filius virtuosus, & quandoq; infelix, vt quando fuerit ei filius peruersus. Si vero posuerimus q non mutatur ex filiorum mutatione, erit etiam inconueniens. non enim erit inter patres & filios ptinentia: istud ergo erit quod sequtur ex dubitatione in hac qõne. D. Sed oportet vt redeamus ad locum, in quo primo incidit dubitatio, s. quando nominatur homo felix. & forte declarabit ex eo, quod ante determinauimus illud, de quo perscrutamur in hoc loco. Dicimus ergo q, si est expectandus homo vsq; ad postremum vitæ suæ, & tūc nominandus felix, non ideo q existat felix in illa hora, s. post mortem suam, sed quia ante hoc fuit felix, s. in vita: sequitur ne nominetur quando fuerit felix ab eo, in quo existit, sed quando perdiderit felicitatem. & hoc est inconueniens: & est manifeste sequens eos, qui dicunt istud, nolunt enim viuos nominare beatos, quandiu durauerint viuentes propter pmutationes possibiles accidere eis. Amplius ipsi concedunt q beatitudo est ex rebus permansiuis & stabilibus, & cùm hoc ita sit, est necessarium ne sit felicitas, neq; eius cõtrarium ex rebus accidētibus variabilibus vicissitudinarijs frequenter circa aliquos eosdem in vita sua. hæc enim accidentia contingentia sunt à casu. Si ergo ponētes ista, sumamus felicitatem & infelicitatem, inueniemus hominem vnum eundem multotiens vita sua felicē, multotiens infelicem. Attribuētes igitur felicitatem casui, ponemus felicitatem stabilem, humanam, & idem ex speciebus felicitatis vilioris animalium. huiusmodi. n. casualitates accidunt pluribus animalium. & vniuersaliter attribuere felicitatem ei quod accidit ex casu, penitus est absq; rectitudine: eo q bonitas & malicia nõ existunt à casu, sed vita hominis indiget in cõplemento sui bonitate casus. Dominium aūt super felicitatem non est in bonitate casus, immo in actibus fiētibus sm exigentiam virtutis, & contrarij horum actuum existunt contrario felicitatis. D. Attestatur autem huic sermoni, quod diximus de felicitate, s. q oportet vt sit stabilis & permanens: circa autem nihil casualium inuenitur stabilitas, nisi fuerit cum virtute. Etenim isti actus sunt, de quibus putatur q sint firmissimi & permanentissimi, quemadmodum scientiæ: & honorabiliores istorum actuum, & excellentiores eorum sunt, qui fuerint magis permansiui & magis perpetui. perpetuantur autem actus felicium, eò q isti viuunt per istos actus vita durabili continua tota vita sua. Inuenitur igitur felici semper res illa, sm quam felix existit, quādiu felix ipse inuentus fuerit. & hoc est, quoniam virtuosus perfecte virtutis est ille, qui scit res virtutis, & operatur eas semper, sm quòd melius scibiles et operabiles sunt ab aliquo hominum. Et est tamen hic decentissimus hominum in sustinēdo infortunia absq; eo q in hoc aliquid adhæreat ei vituperij. D. Cumq; sint hic multæ res contingentes casualiter, & sint diuersæ in magnitudine & paruitate: manifestum est q paruæ ex ipsis, siue in bonitate siue in malitia, vitā hominis non inclinant, neq; versus felicitatem, neq; versus infelicitatem: intendendo q quando ex ipsis cõtingunt felici, non permutāt ipsum ad infelicitatē: neq; si bona ei contigerint, permutabunt ipsum ad felicitatem completiorem. Quæ autem ex ipsis grandes fuerint, & multæ, quando fuerint bonæ, ponent vitam hominis amplioris felicitatis, eò q non conferunt ad eius decorem & splendorem, & erit vsus hominis illius in ipsa vsus bonus studiosus. & quando fuerit econuerso, conturbant & corrumpunt felicitatem. hæc enim accidentia inducunt super habentem anxietatem, & impediunt ipsum à multis actibus felicitatis. Verùmtamen tolerans hæc aliqualiter propinquus est felici, quādo tolerauit quod multiplicatur & magnificatur ex infortunijs tolerātia facili, postquam non fuerit hæc tolerantia propter priuationem sensus doloris, sed propter nobilitatē & magnitudinem animi sui. Cumq; sint, sicut diximus, operationes dominantes res vitæ, quæ est felicitas sm veritatem, non erit aliquis felicium miser in aliqua horarum ex parte operationum. Nunquam enim operabitur operationes malas vituperabiles. quoniam bonus sm veritatem sapiens est, quem videmus tolerare omne, quod accidit ei ex infortunijs tolerantia decenti. & operabitur semper ex rebus operabilibus melius et decentius, ad similitudinem circūspecti ducis exercitus, qui vtitur exercitu suo in vltionem inimicorum suorum optimo modo bellandi quacunq; hora, qua possibilis fuerit illa hora: et ad similitudinem periti artificis cortarij, qui ex præsentibus corijs optimū calceum qui possibilis est fieri operatur ex illis corijs: & sic in cæteris artificibus. Et cùm sic sit, tunc non erit beatus in aliqua horarum miser & infelix: sed perseuerabit spectabilis ens, & laudabiliter se habens, quāuis irruāt super ipsum infortunia iniuentia: sicut dicitur de Iob, cui sit laus. Neq; etiam erit mutabilis cito. nõ enim est ex illis, qui facile felicitate permutentur. & non solū non permutant ipsum ab ea infortunia parua: sed neq; immania infortuniorum. D. Neq; beatus fit certissime beatus, quando res virtuosas tempore paruo acceperit: sed cùm continuerit tempore longo res decoras. Cùm ergo sic sit, quid prohibet vt dicatur q beatus perfecte beatitudinis est, qui agit actiones suas, sm q oportere facit virtutis perfecta: & cùm hoc suffragantur ei res, quæ extrinsecus sunt non quantolibet tēpore paruo, sed sm totalitatem vitæ suæ. D. Oportet autē vt adiungamus huic dicto q sic viuat, & vsq; dū moriatur sic perseueret. occultum enim est nobis quid futurum sit de rebus. felicitatem ergo ponimus certissime finem modis omnibus & perfectam. Cùm ita sit, tunc equidem nominamus ex viuis beatos illos, quibus existunt res, quarum fecimus mentionem in tempore suo præsenti, & existent in futuro. non nominamus autem eos beatos, nisi sm q homines tantum, non aliter.

Quòd posterorum fortunæ ad defunctos pertineant. Cap. XI.

FOrtunas vero posterorū atq; amicorum omnium dicere nihil cõferre, longe esse ab amicitia alienum, quin etiam opinionibus contrarium videtur. Cùm tamen multa sint ea quæ eueniunt, variasq; habeant differentias: & alia magis, alia minus pertineant: sigillatim omnia distinguere prolixum atq; infinitum videtur: si autem vniuersaliter ac figura dixerimus, satis fortasse erit. si videlicet quēadmodum & ex eius calamitatibus aliæ pondus ac momentum quoddam ad vitam afferunt, aliæ leuiores videntur: sic quoq; ea quæ amicis similiter omnibus accidunt. In singulis vero calamitatibus differentia ea est, viuentibus'ne, an mortuis contingant. quæ sanè multo maior est, q̄ si nefariæ res ac diræ in Tragœdijs præexistant, an agantur. Consideranda igitur hoc modo etiam differentia est. Magis autem fortasse dubitādum de vita defunctis, an

ctis, an boni alicuius vel contrarij poſſint eſſe particeps. Videtur.n.ex his etiam ſi pertingat ad ipſos quippiam, ſiue bonum ſiue contrariũ: exile quoddam ac paruum id eſſe, vel abſolute & ſimpliciter, vel ipſis. Sin minus; tantum ſaltem ac tale: vt neq; felices eos qui non ſunt, facere: neq; eos qui ſunt, priuare felicitate poſſit. Conferre igitur quid defunctis proſperi amicorum ſucceſſus videtur: ſimili modo etiam infortunia: ita tamen ac tantum, vt neque felices reddere in felices, neq; quippiam tale efficere valeant.

DIxit. Hęc eſt ergo quãtitas eius, quod nõ oportuit determinare in iſtis rebus. Dicto autẽ de hoc, ꝙ infortunia fientia circa filios mortui, & amicos ipſius omnes, nullam habent penitus dependentiã ad ipſum, dictio eſt irreceptibilis penitus: eò ꝙ eſt contraria ei, quod credunt homines. Cùmq; ſint res accidentes ipſis multę, & diuerſimodæ, quędamq; earum maiorem & quędam minorem habentes cum mortuo depẽdentiam: erit occupatio circa earum diuiſionẽ vſq; ad particularia, & earum enumerationem prolixitatem habens, cui non eſt finis. Cùm vero dicta fuerit in eis dictio vniuerſalis, & ſm viam deſcriptionis comprehendentis plurimum rerum forſan ſufficiet hoc, quod dicemus in eis. Et eſt quoniam quemadmodum infortunia contingẽtia mortuo in vita eius, quædam grauius tolerantur ab ipſo & aliqua impedimenta vitæ faciũt, alia autem facilius nec impediũt vitam eius in aliquo: ſic eſt quod contingit filijs & amicis omnibus. Dixit. Verũtamen vnumquodq; accidentium, quę viuis accidunt, diuerſificantur in malicia ab eis, quæ accidunt eis, quando fuerint mortui ad modum diuerſificationis rerum malarum inuentarum in orationibus poetarum ab ipſis exiſtentibus in opere. intendo ꝙ operatio iſtarum eſt vehementioris malitiæ.i. operatum ex ipſis peius eſt vehemẽter ꝗ dictum. Oportet igitur nos diſtinguere hanc diuerſitatem ad diſſoluendum dubitationem accidentem in re mortuorum, & ſpeculari ſi ſint participãtes viuis in aliquo bonorum aut ſuorum cõtrariorum. Veriſimile autem videtur, ſi cõtinuatur ipſis aliquid ex his rebus, ſiue bonũ ſiue malum, paruum quid & exile eſſe. & hoc, quoniam non eſt poſſibile vt contingat vtriq; partiũ, ſ. viuis & mortuis ſm modum vnum: neq; poſſibile eſt vt mortuis cõtingat abſq; viuis. Iam ergo relinquatur vt ſit ꝙ mortuis contingit ex his ſm quantitatem, quæ non ponit infelices felices, ſi bonum fuerit: neq; felices infelices, ſi malum. D. Apparet ergo iam ex hoc dicto ꝙ bonitas diſpoſitionis viuorum & malitia diſpoſitionis eorum depẽdẽtiam habet cum mortuis. intendo ꝙ illi, qui ſunt ex parte illorum mortuorum, quandam habent cum eis dependentiam ſm quantitatẽ, quæ non ponit felicem infelicem, neq; infelicem felicem.

Quòd felicitas bonum ſit honorabile potius, quàm laudabile. Cap. XII.

HIs ita definitis de felicitate, conſideremus vtrum ex ijs ſit, quæ laude, an potius quæ honore digna habentur. nam eam non eſſe inter facultates reponendam manifeſtum eſt. Videtur autẽ omne laudabile propterea laudari, qa qualitate aliqua præditum eſt, & ad aliquid quodam modo refertur. iuſtum enim & fortem, & omnino bonum virum, quinetiam virtutem ob actiones & opera ſolemus laudare: robuſtum quoq;, & curſui habilem, & vnumquenq; ex alijs, non alia de cauſa, ꝗ ꝙ qualitate quadam præditi ſunt, & ad bonum quoddam, honeſtumq; quodam modo ſe habent. Atq; hoc ex Deorum laudibus perſpicuum eſt. nam cũ ad nos referuntur, ridiculi videntur. id autem contingit ex eo ꝙ laudes per relationem, vt diximus, efficiuntur. At ſi talium eſt laus, optimorum ſanè nullam eſſe laudem conſtat, ſed maius qddam ac melius, quemadmodũ videtur. Deos enim beatos ac felices dicimus. beatos itẽ dicimus viros eos, qui maxime diuini ſunt. Similimodo etiã bona. nemo enim felicitatem laudat, quemadmodum iuſtitiam: ſed vt diuinius quid ac melius, beatam rẽ dicit, ac prędicat. Recte etiã videtur Eudoxus in defenſione voluptatis principatum ei attribuere. ex eo enim ꝙ non laudatur, cùm bonum ſit, indicari exiſtimabat eam rebus laudabilibus eſſe præſtãtiorem. talem autem eſſe Deum, & bonum ipſum cenſebat: quippe cùm ad hæc reliqua etiam referantur. Laus enim virtutis eſt. Idonei enim ad honeſtas res agẽdas ex ea efficiuntur. Cõmendationes vero operum ſunt, tã animæ ꝗ corporis ſimili modo. Verum hæc exacte tractare forſitan eorum magis eſt, quorũ labor in laudationibus conficiendis verſatur. nobis vero ſatis id eſſe debet, ꝙ ex his quæ diximus, ex honorabilibus perfectisq; rebus eſſe felicitatem conſtat. Videtur autem & ex eo ita ſe habere, quia principium eſt: huius.n.gratia reliqua omnia oẽs agimus. principiũ vero & cauſam bonorum honorabile quoddã ac diuinum ſtatuimus.

DIxit. His itaq; determinatis perſcrutemur de felicitate, an eſt ex rebus laudabilibus aut ex rebus ſublimibus, quæ ſunt excellẽtiores laudatione. & hoc, quoniam manifeſtum eſt eam non eſſe ex potentijs effectiuis, quæ relatiue dicuntur ad aliquid, & ſunt quale quoddam. Et omne, quod laudatur, nõ laudatur niſi per quale aliquod, & per relationẽ ad aliquid. Nos etenim nõ laudamus iuſtitiam, & fortitudinem, & vniuerſaliter bonum & virtutem, niſi ꝓpter actiones exiſtentes ab eis, aut quod contingit ab eis. & ſimiliter robuſtum & bonum curſorem, & vnũquodq; quod ſimilatur virtutibus corporalibus, equidem laudamus, eò ꝙ ſunt cum quali quodam, & cum relatione ad aliquod alterum. Cùmq; fuerint laudes pertinentes huiuſmodi rebus: tũc manifeſtum ꝙ res, quæ ſunt in fine bonitatis, non habent laudem: ſed ſunt excellentiores & præſtantiores laudatione, quemadmodum patet ex re ipſarum: quoniam nos referimus deificatos, & electos hominum ad felicitatem. Et laudat aliquis felicitatem, quemadmodum laudat iuſtitiam: immo potius magnificat eam & honorat, ſm quòd ipſa eſt res diuina & optima. D. Et putat de Eudoxo Poeta ꝙ voluptatem poſuerit in rebus, quæ ſunt in fine bonitatis. quoniam

tiam, cùm sit laudabilium, posuit eam ex rebus bonis, quę sunt meliores rebus laudabilibus. D. Res autem, quæ præstantiores sunt laudatione, Deus est excelsus et bonum absolute. et hoc, quoniam reliqua bonorum virtutis non referuntur nisi ad Deum & ad bonum. Laus autem poetica equidem pertinet virtuti, cũ nos simus operantes res decoras per virtutem: & sint laudes quidem pertinentes actionibus animalibus et corporalibus ſm modum vnum. D. De his autem perscrutari vsq; ad vltimum fortassis magis pertinet ad eos, quorum studium est ad laudum operationem: intẽdo poetas. nobis autem iam manifestum est ex his, quę diximus quòd felicitas est ex rebus sublimibus & perfectis. Et videt equidem esse talis, eò q̃ est principium ſm viam finis. nos enim omnes facimus quidem reliquas res omnes gratia ipsius: & credimus de eo, quod est principium bonorum & causa ipsorum, quoniam est res diuina.

De duplici animæ parte, ac virtutis diuisione.

Cap. XIII.

Quoniam igitur felicitas, animæ per virtutem perfectam operatio quædam est; de virtute considerandũ videtur. hoc enim modo fortasse efficietur, vt melius de felicitate etiam contẽplemur. Videtur autem & is qui re vera ciuilis est, circa hanc maxime laborare. propositum.n. eius est, vt ciues bonos, legibusq; obtemperantes efficiat. Atq; huiusce rei argumẽtum tũ Cretensium q̃ Lacedæmoniorum legislatores habemus: et si qui alij tales extiterũt. Quod si ciuilis facultatis hæc consideratio est, patet inquisitionem hanc perinde atq; à principio proposuimus, futuram. De virtute autem humana scilicet considerandum est: nam & de bono humano, & de felicitate humana quærebamus. Virtutem vero humanam dicimus, non corporis, sed animæ. felicitatem quoque animæ operationem appellamus. Sed si hæc ita se habent, perspicuum est, ciuilem quæ ad animam spectant, quodãmodo cognoscere oportere: quemadmodum oculum, & totum corpus, eũ qui curaturus est. Atq; eò magis, quò ciuilis facultas honorabilior, meliorq; medicina est. Elegantes quoq; medici multa circa cognitionem corporis pertractãt. Contemplandum igitur etiã ciuili homini de anima est; atq; id, horum causa, & quatenus satis est ad ea quæ hic quæruntur. nam exactius absolutiusq; rem hanc excutere laboriosius fortasse est ac difficilius, quàm præsenti negocio conueniat. Dicuntur autem de ipsa in extrarijs etiam disputationibus nõnulla, quę satis sunt: vtendumq; ipsis est. Quemadmodum alteram partem eius esse rationis participem, alteram expertem. nã vtrum distinctę sint, vt corporis partes & oĩa diuisibilia: an ratione tantum duæ sint, re autem separari inter se minime possint, vt in circũferentia conuexum & concauum: illud vero nihil ad propositum refert. Irrationalis autem partis, alia cõmuni & vegetali persimilis est. ita appello eam, quæ augendi, & alendi causa est. talem enim animæ facultatẽ in omnibus quæ aluntur, statueret aliquis: & in fœtibus quoq;: quin etiam eandem hanc in perfectis: & cõuenientius etiam, q̃ aliam quampiam. Huius autem cõmunis quædam virtus, non humana apparet: quippe cùm pars hæc & facultas in somnis maxime operari videatur: bonus autẽ & malus discerni in somno minime possit. Vnde inquiunt felices in dimidia parte vitæ à miseris nihil distare. Atq; hoc conuenienter euenit. ociũ enim aiæ somnus est, quæ vel bona vel mala dicit. Nisi quatenus paululum motiones aliquæ ad eam pertingunt: eatenus.n. modestorum meliora q̃ quorũlibet visa apparent. Ac de his quidem satis. atq; hæc nutriẽdi facultas, est enim humanæ virtutis expers, omittenda est. Videtur autem etiam altera quædam natura animæ irrationalis esse: quæ rationis tamen quadam ex parte capax sit. Continentis enim & incontinentis rationem, animæ item id quod rationẽ habet laudamus: quippe cùm rectè & ad optima incitet. videtur tamẽ aliud quid etiam in ipsis inesse, quod pugnet, resistatq; rationi. Planè.n. quemadmodum resoluta corporis membra, si ad dextram mouere volueris, è contrario in sinistram deferuntur: sic quoq; in anima contingit. in contrarias enim partes incontinentium appetitiones feruntur. Sed in corporibus quidem quod præter propositũ fertur, videmus: in anima non videmus. Fortasse autem nihilominus in anima quoq; esse quippiam præter rationem existimandũ est, quod ei aduersetur ac resistat: quo modo vero diuersum sit, nihil refert. Quod tamẽ etiam ipsum rationis esse particeps videtur, quemadmodum diximus: continentis enim rationi obtemperat. Atq; etiam magis fortasse in temperante ac forti obediens est: omnia enim in his rationi consonanr. Esse igitur irrationalis quoq; hæc duplex videtur. nã vegetalis nullo modo cum ratione cõmunicat: cõcupiscibilis autem & omnino appetibilis particeps rationis quodã modo est: quatenus ipsi obedit, imperioq; eius obtemperat. Ita profecto & patris & amicorum habere rationem dicimus, & non sicut mathematicorum. Parere autem quodam modo rationi irrationalem hanc partẽ admonitio, & omnis increpatio, & cohortatio indicat. Quòd si dicendum est hanc quoq; partẽ rationem habere, duplex erit ea quæ rationem habet: altera.n. propriè

Felices in dimidia parte vitæ a miseris nihil distare ingent.

& in

& in se eam habebit: altera ita, vt is qui dicto patris audiens est. Virtus quoq; ſm hanc differentiã distinguitur. nã alias ex ipsis intellectiuas, alias morales dicimus: sapiẽtiam, perspicaciam, & prudentiã, intellectiuas: liberalitatem & temperãtiã morales. Cùm.n. de moribus loquimur, non sapientem aut perspicacẽ, sed mansuetum aut tẽperantem aliquem dicimus. Laudamus ẽt sapientẽ ex habitu: habitus vero laudabiles virtutes appellamus.

DIxit. Cũq; ita sit felicitas actus quidam aĩæ, fiens ſm virtutẽ perfectam, scrutandũ est de virtute perfecta quid est, & quę sunt spẽs eius. forte etenim erit speculatio nostra in felicitatem, qũ processerimus hac via doctrinę, cõmodior & nobilior. D. videtur aũt de eo, qui est ſm veritatẽ gubernator ciuilis, q studiũ quidem suum est de virtute ꝓprie: ideo q vehemẽtia voluntatis suæ est, vt reddat ciues bonos, & legis obeditores. Et huius exemplũ sunt positores legũ Cretensiũ, & Lacedæmonũ, & siqui alij sunt huiusmodi. Et qũquidem est propositũ nostrũ in hac perscrutatione ad gubernationẽ ciuitatum: manifestũ est, q quæstio & inuestigatio nostra fiet ſm intentionẽ nostrã, quæ fuit à principio. Oportet ergo, vt ꝑscrutemur de virtute humana. & hoc patet, cũ inquiramus bonũ humanũ, & felicitatem humanã. Non intendo aũt per virtutẽ humanã non virtutẽ corporis, sed virtutem aĩæ: cùm dixerimus q felicitas est actus aĩæ. & cũ sit res ſm hoc, necessarium est ciuili vt speculeť in re habitum aĩæ, cùm dixerimus q est actus eius. Sciendũ est igitur à ciuili dispositiones aĩæ qualiter sunt, & quot sunt: sicut est sciendũ medico curatori oculorum, & curatori corporis & dispositiones oculorum, & corporis omnes, & quot sunt. Immo istud magis necessarium est, eò q gubernatio ciuitatum honoratior & melior est arte medicinę: cũ sit ciuitas honorabilior corpore. Periti aũt medicorum valde subtiliant inquisitionẽ de dispositionibus corporis: gubernatorẽ ergo ciuitatum speculari oportet in dispositionibus animæ: speculari aũt in quantũ sufficit ad hęc quęsita. Subtiliatio perscrutationis vltra hanc quantitatem fortassis laboriosa sit, & egrediens ab eo, quod intendimus in hoc libro. D. Et iã dictum est in scientia Naturali de dispositionibus animæ, in quo est sufficientia: & oportet vt quibusdam illorum vtamur hic, id est quibus indiguerimus. Dicimus ergo quòd quiddam animæ est irrationale, & quiddam eius rationale. D. non indigemus autem in hac perscrutatione, in cuius via sumus, inqsitione, an sint distincta, vt membra corporis, & vt omnis res diuisibilis: aut sint ratione, id est definitione duo & indistincta natura, i. subiecto: vt conuexum & gibbosum in arcu circulari. hæc enim perscrutatio propria est scientiæ Naturali: & rationabile est quod est vegetatiuũ, scilicet plãtatiuum. Et intelligo per plantatiuum, partem animæ, quæ est causa nutrimenti & cremẽti. & hæc vis ex viribus animæ est in omnibus, quæ nutriuntur. & est inuenta in embryonibus & in animalibus perfectis. & hoc quidem est ita, eò q hęc vis primitus est in his rebus absq; alijs. Dixit. Apparet autem q huic potentiæ est virtus cõis, quam participant plãtę, & aĩalia. & propter hoc non est humana, & de membro animaliũ, in quo est hæc vis, & quod operatur per hanc vim quòd operetur per ipsam in hora somni & vigilię. partis autem animæ, qua bonum operatur & malum, ferè non manifestatur actio hora somni, vt illius. Et ideo dicitur quòd non est differentia inter felices & infelices in dimidio vitæ ipsorum, & hoc rectum est, propterea quòd somnus est ocium animæ illius, de qua dicitur q est virtuosa aut vitiosa, nisi sint quidam motuum eius pertranseũtes in corpore paulatim ad vim rationalem vel rememorationem partis nutritiuæ animæ, & fiant propter hoc phantasmata bonorum hora somni meliora phantasmatibus malorum. Dixit. Et iam locuti sumus de istis rebus quãtum sufficit. & oportet vt relinquamus potentiam animę nutritiuam: expers enim est virtutis humanæ. Dixit. Videtur autem quòd sit animæ hominis natura alia quædam irrationalis, participans tamen rationem aliquo modorum. & hoc, eò quòd exaudibilis est rationis & obediẽs ei. & propter hoc laudatur qui continet animam suam à voluptatibus: quemadmodum laudatur qui continet rationem suam & partem animæ suæ rationalem. qui enim talis est, directus est, et inquisitor est rerum pertinẽtiũ virtuti. Et apparet, quòd in nobis est aliquid aliud præter partem rationalem contrarians rationi, & ducens ad diuersum partis, ad quam ducit rationalis. Et accidit animæ in hac dispositione simile eius, quod accidit membris paralyticis, quando volumus ea mouere ad aliquam partem, & ipsa inclinantur ad aliam: talis.n. est dispositio istius animæ cũ anima rationali. Rationalis nanq;, qñ voluerit mouere versus rem aliquam, & fuerit vis contraria ei, vincens mouebit ad contrarium illius rei. & propter hoc erunt motus eorum, qui non continent animas suas à voluptatibus ad contrarium rectitudinis, sicut est dispositio in membro paralytico, nisi q motus membri inordinati moti in corpore est res mota. videmus enim eum oculatim: in anima autem non videmus oculatim sensu. Verũtamen fortassis oportet vt sciamus q in anima est aliquid diuersum rationi, contrarians ei, & contradicens nõ minus q̃ in corpore credimus esse motiones contrariãtes motionibus naturalibus. etenim vt æque res sensibiles sunt, & hæc eadem pars est illa, de cuius natura est vt obediat rationi ducenti ipsam: & fortassis in casto, & forti facilius consentit, & obedit rationi, eo q operationes eius & omnes conuenientes sunt rationi. Cũq; sic se habeat res, tunc palam est q illa, quæ est non rationalis ex partibus animæ, est duobus modis: plantatiua, quæ non participat ratione aliquo modorum: & concupiscibilis, quę participat ratione, ſm quòd obedibilis est ei naturaliter, & ex his quæ significant super hoc, q obedibilis est ei naturaliter. Et ex his, q̃ significant super hoc, q obedibilis est rationi, est impressio, quam facit in nobis redargutio: & cũ est effectus in nobis redargutionis & exhortationis & amotiõis & reprehensionis & castigationis. & propter hoc manifestum est q, quando attribuimus rationem animę, hoc est ſm duos modos: quorum vnus dicitur vere & per se, & est pars apprehẽsiua iudicatiua: & altera est pars obediens huic, & est illa pars, cui accidit ex parte rationis simile ei, quod accidit filio de obediendo patri, & obeditiõi ei nisi fuerit, neq; naturaliter, & est filius rebellis. D. Virtus ergo primo diuidiť in duas virtutes; quarũ vna est intellectualis, et est apprehensiua: altera vero obedientialis, & est virtus moralis. & sapientia, & prudentia, & intelligẽtia species sunt intellectualis; liberalitas vero & castitas, & quæ his similantur, species sunt moralis. Et hmõi signum est, quia quando dicimus de moribus hominis, nõ dicimus de eo, quòd sapiens aut intelligens: sed quòd humilis, aut castus. sapiens aũt laudatur ſm industriã scientialem, quã habet: & vľiter q fuerit ex habitibus aĩalibus laudabile nominamus virtutes. Et hic terminať intentio huius tractatus, & est primus istius libri. & sint grates Deo donatori sapientiæ, & largitori felicitatis.

Gubernatio ciuitatũ honoratior & melior est arte medicinæ.

ARISTOTELIS

MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER SECVNDVS,

cum Auer. Expoſi.

SVMMA LIBRI.

De uirtute in genere, ac eius eſſentia. Quo pacto mediocritates inter extrema diſponãtur: uitiaq́; ac uirtutes opponantur. Et quibus præceptis ad medium ducamur.

De productione uirtutis intellectiuæ, ac moralis. Cap. 1.

Vm duplex igitur virtus ſit, quẽadmodũ diximus, intellectiua & moralis: intellectiua vt plurimum ex doctrina habet & generationẽ & incremẽtũ: vnde & experiẽtia & tẽpe indiget: moralis vero ex more, id eſt aſſuetudine acqriť: vnde ẽt nomẽ habuit, parua in more imutatione facta. Ex quo ẽt patet, nullã ex moralibus virtutibus natura in nobis acqri. Nihil enim ex iјs, quæ natura fiunt, aſſueſcere aliter poteſt. vt lapis, cùm natura deorſum feratur, nunquam ſurſum ferri aſſueſcet: neq; ſi millies q ſpiã eum ſurſum proiјciendo velit aſſuefacere. neque ignis deorſum ferri: neq; aliud quippiam aliter quàm natura comparatum ſit, vnquam aſſueſcet. neq; igitur natura, neq; præter naturam virtutes hæ in nobis acqruntur: ſed cùm idonei ad ipſas ſuſcipiendas natura ſimus, aſſuetudine perficimur. Præterea eorũ quę natura nobis eueniunt, facultates prius accipimus, deinde reddimus operationes: id quod in ſenſibus perſpicuũ eſt. non. n. ex eo quod ſæpe vel vidimus, vel audiuimus, ſenſus & videndi & audiendi accepimus: ſed econtrario, habentes vſi ſumus, & nõ vſi habuimus. ſed virtutes accipimus, vbi prius fuerimus operati: quemadmodum ẽt in aliјs artibus: quæ. n. vbi didicerimus, facere oportet: ea faciendo diſcimus. ſicut. n. ædificando ædificatores, cithara canendo citharœdi efficiuntur: ita quoq; iuſta agendo iuſti, temperantia temperantes, fortia fortes euadimus. Huic rei atteſtatur id, quod in ciuitatibus fieri cõſueuit. legumlatores enim ciues aſſuefaciendo bonos reddunt: hæcq; eſt vniuſcuiuſque legumlatoris voluntas. qui vero id bene non efficiunt, peccant. atque in hoc bona reſpublica à mala differt. Accedit q ex iſdem & per eadem omnis virtus & acquiritur, & corrumpitur. ſimili modo etiam ars. ex eo enim q citharam pulſant, & boni & mali citharistę euadunt. eadem ratione quoque ædificatores, & reliqui omnes. nam ex eo q ædificant bene, boni: ex eo quòd male, mali efficiuntur. niſi enim ita eſſet, nullo opus eſſet doctore, ſed omnes vel boni fierent, vel mali. Ita igitur in virtutibus quoque eſt: agendo enim quæ ad commercia hominum ſpectant, aliј iuſti, aliј iniuſti efficimur: agendo quæ in terribilibus rebus conſiſtunt, aſſueſcendoq; vel confidere vel timere, aliј fortes, aliј ignaui euadimus. pari modo in iјs quæ ad cupiditates & iras pertinent, temperantes aliј, & manſueti, aliј iracundi & intemperantes fieri conſpiciuntur: illi, quòd hoc: hi, q illo modo in illis ſe gerunt. et vt vno verbo dicam, ex ſimilibus operationibus habitus fiunt. vnde operationes qualitate quadam prædítas oportet reddere, quippe cũ ex earum differẽtiјs habitus quoque conſequantur. non igitur parum refert, ſic ne an ſic ſtatim ab adoleſcentia conſueſcat aliquis: ſed quàm plurimum: immo totum in eo penitus conſiſtit.

DETERMINATIO SECVNDI TRACTATVS LIBRI NICOMACHIÆ ARISTOTELIS.

Vm itaq; virtutes ſint duorum modorum, intellectualis videlicet, & moralis: intellectualis plerũq; & fit & augetur in nobis per doctrinam: & ideo indigemus in cõprehẽſione eius exercitatione multa & ſpacio tẽporis longi: moralis vero comprehenditur per aſſuefactionem. & propter hoc Græci deriuant nomen moris à nomine conſuetudinis eliterantes ipſum de literatione notitiam faciente, ſm q currit conſuetudo in nominibus deriuatiuis. D. Et fieri autem virtutum acquiſitione per cõſuetudinem, ſ. per exercitationem in actionibus earum apparet: quoniam nulla virtutum moralium inuenitur in nobis per naturam. Nullius enim rei per naturam exiſtentis contrarium acquiretur per aſſuetudinẽ. lapis enim, qui naturaliter deorſum deſcendit, quãuis qs proiјciat ipſum ſurſum vicibus inumerabilibus, quarum non comprehenditur multitudo, volens per hoc aſſuefacere ipſum moueri ſurſum, nunquam habebit poſſibilitatem in hoc. & ſimiliter ignis non eſt poſſibile vt recipiat per aſſuetudinem diuerſum motionis ſuæ. & vniuerſaliter nihil eorum, quæ naturaliter habent actum aliquem, poſſibile eſt per conſuetudinem recipere diſpoſitionem, à qua procedit actus alius ab illo actu naturali, qui eſt ei. et ſi eſſet nobis aliquid virtutum vel vitiorum naturaliter, tunc non eſſet nobis poſſibile acqrere oppoſitũ per aſſuefactionem. cumq; ſic fit, tunc virtutes nõ ſunt in nobis ſm naturam neq; præter naturam, ſcilicet inuoluntarie vel coacte: ſed nos naturati ſumus ad earum receptionem, & comprehenſionem earum in nobis per aſſuetudinẽ. Amplius omne, quod in nobis exiſtit naturaliter, primitus exiſtit in nobis per potentiam, deinde erit in nobis ad poſtremum per ſeipſum exiſtens per actum non ex parte noſtræ electionis, intẽdo q non erit in nobis, eò quòd

nos assuefacimus ipsum, sicut se habet in virtutibus. & hoc manifestum est in sensibus. etenim ipsi fiūt primitus in nobis potentia, & tandem conuertūtur in nobis ad actum ex se. huiusmodi exemplum est, q homo primitus videns est potentia: deinde fit videns actu, non eò q viderit multotiens. & similiter simus audientes actu, postquam fuimus audientes potentia: non eò q assueuerimus auditum, i. q audiuerimus multotiens, sed res est ecōuerso. intēdo q nos vtimur eis, eò q existunt in nobis, non q existant in nobis ex vsu earum. Virtutes autem inueniuntur nobis, postquam nos fecerimus eas multotiens, sicut est in reliqis artibus operatiuis. intendo q acquiritur quidem nobis ars per assuefactionem operum artis. et propter hoc addiscimus res, quas facimus postquam primitus fecerimus eas: vt ædificātes erimus ædificatores, & citharizātes erimus citharistæ: & quando facti fuerimus ædificatores & citharistę, ædificabimus & citharizabimus, fm q oportet. & hæc est differentia inter actionē primam & secundam. & similiter facientes res iustitiæ erimus iusti, & facientes res castitatis erimus casti, & faciētes res fortitudinis erimus fortes. D. Et attestatur huic, quod videmus contingere in ciuitatibus. videmus enim q positores legum per hoc, q assuefaciunt ciues de actione boni, faciunt eos fieri bonos. & hæc est voluntas & intentio omnis legislatoris: nisi q qui nō decenter fecerit hoc, peccat. & per hoc diuersificatur ciuilitas bona à ciuilitate mala. Dixit. Amplius virtus omnis equidē fit bona aut mala ex rebus vnis eisdem, & per res vnas easdem. & similiter oīs ars. verbi gratia, bonus in percutiendo citharam, & in alijs in hoc non fiunt tales nisi ex parte percutiendi citharam. & similiter se habet in ędificatoria, & in cæteris artificijs. Etenim ex ædificatione bona bonus fit ædificator, ex mala malus. nā si non sic esset, non indigeretur doctore in aliquo. intendo q doctor docet discipulū actionem bonam, quam, cū fecerit discipulus, fit ab eo actio bona in illo artificio. & si nō esset res taliter, essent omnes aut perfecti in artibus, aut imperfecti in eis: intēdo q non inuenirētur in eis ambo modi simul. Cumq; sic se habeat res in artibus, erit similiter in virtutibus. conuersationem. n. ad seinuicem facientes homines, qdam fiunt iusti; actiones iustitię facientes: alij autem iniusti, actiones iniuriæ agentes. & hoc modo se habet res circa pericula, conuersantium. n. inter res timorosas, quidam fiunt fortes, alij vero timidi. & similiter exercitatione in actionibus concupiscentiæ & irę, fiūt quidam casti, mansueti, & humiles: & quidam incontinentes, proterui, & iracundi: & fiunt equidem tales ex cōuersatione sic vel sic in rebus huiusmodi. & vniuersaliter habitudines animales non fiūt nobis nisi ex parte operationum. Et propter hoc oportet vt currant operationes nostræ modo debito: etenim fm diuersitatem operationū est quod sequitur ipsas ex diuersitate habitudinum. & propter hoc nō differt modicum vt assuefaciāt hominem à pueritia sua ad operationes bonas aut malas, sed multum differt: immo est tota differentia in habitudine hominis.

Quòd virtus ab excessu & defectu corrumpatur, ad mediocres inclinans operationes. Cap. II.

QVoniam igitur pñsens tractatio non est speculationis causa, quemadmodum aliæ (non enim fit, vt cognoscamus qd sit virtus, sed vt boni efficiamur: alioqui nulla eius esset vtilitas) necesse est, vt de actionibus, quomodo agendæ sint, consideremus: quippe cū in eis sita vis sit, vt habitus quoq; præditi qualitate quadam reddantur, sicuti diximus. Agere igitur fm rectā rationem cōmune est, & in præsentia ita sumatur: dicetur autem postea de ipso, & quid sit recta ratio, & quomodo ad alias virtutes sese habeat. Illudq; prius cōcessum apud nos constet, omnem de agendis disputationem figura quadam, non autē exacte pertractari oportere: quemadmodum in principio etiam docuimus, cùm pro subiecta materia rōnes esse postulandas, quæq; in actionibus versantur, vtiliaq; sunt, nullam habere stabilitatē, sicuti neq; salubria, diceremus. Cumq; vniuersalis ratio eiusmodi sit, minus exquisitam quoq; particularem esse manifestū est: quippe cùm neq; sub artē, neq; sub præceptionē aliquam cadat: debeantq; illi qui agūt, subinde opportunitatem obseruare: id quod in medicina, & in gubernandi arte conspicitur. Verum licet talis præsens hæc tractatio sit, enitendum est tamen, vt ei succurramus. Primum igitur illud considerandum: res huiuscemodi & à defectu & ab excessu corrumpi solere (opus. n. est vt in obscuris manifesta adducamus testimonia) sicut in viribus & sanitate conspicimus. quæ enim nimium excedunt modum exercitationes, & quæ item deficiunt, vires corrumpunt: simili modo potus & cibi nimis vel copiosi vel tenues sanitatē: moderata vero omnia & faciunt, & augent, & conseruāt. Idem quoq; in temperantia, & fortitudine, & alijs virtutibus fit. Qui enim omnia fugit & timet, neq; quicquam sustinet, ignauus: qui cōtra nihil omnino timet, sed omnia adit, audax efficitur. Ita etiā qui omni voluptate fruitur, à nullaq; abstinet, intemperans: qui omnes fugit: quemadmodum agrestes, stupidus quidam est. nam & temperantia & fortitudo ab excessu & defectu corrumpi, à mediocritate autem conseruari cōsueuit. At vero non solum generationes & incrementa & corruptiones ex ijsdem & ab eisdem efficiuntur: verum etiam operationes in ijsdem quoq; erūt. nam in alijs, quæ manifestiora sunt, res ita se habet: vt in viribus. nam & illæ tum ex multa cibi sumptione, tum ex multis laboribus sustinendis comparantur: & vtraq; hæc præstare maxime omniū robustus potest. Idem in virtutibus contingit: ex eo enim quòd abstinemus à voluptatibus, efficimur temperantes: & effecti temperantes maxime abstinere à voluptatibus possumus. pari ratione in fortitudine, assuescendo formidanda cōtemnere, & sustinere fortes efficimur: effecti vero, maxie sustinere ac pati terribilia possumus.

Pro subiecta materia rationes esse postulandas.

Dixit. Cûm itaq; non sit intentio nostra in hoc lib. intentio speculationis & scientiæ tantum, quēadmodum in libris aliis, sed intentio operationis (perscrutatio.n. nostra in ipso non est vt sciamus quid est virtus tātum, sed vt operemur eam & boni fiamus: aliter enim non esset nobis in scientia ipsius vtilitas) oportet necessario vt perscrutemur de actionibus qualiter est nobis operandum eas. nam quemadmodum diximus fm earum diuersitatem diuersificabūtur animæ dispositiones. D. Ponamus igitur radicem vniuersalem eis communem, & est, quòd actiones faciendum est fm rationem rectam: & dicemus in postremo quæ est illa discretio recta, & qualis est habitudo sua ad reliquas virtutes. Et ponamus etiā q; totus sermo, qui dicitur in omnibus istis, non dicitur nisi fm viam descriptionis, non fm viam vltimæ perscrutationis. intendo quę comprehēdat plurimū rei, vt diximus à principio scriptionis: quoniam certitudo sermonis in omni re oportet vt sit fm materiam ipsius. hæc autem materia mutabilis est. & hoc, quoniam res effectiuę virtutum & proficientes non habent aliquid firmum fm dispositionem vnam, sicut etiā est dispositio in rebus effectiuis sanitatis. etenim ex ipsis non est aliquid firmitatem habens fm dispositionem vnam. Cumq; sit res in vniuersalibus, quæ sunt in hac scientia isto modo, quoniam non tolerant certificatiuā inquisitionem, ppter sui mutabilitatem, potius est sic in particularibus, s. q; nō est possibilis in eis certificatoria inquisitio: quoniam non sunt comprehensa neq; arctata sub arte neq; sub præcepto vno. & necessarium est agenti semper vt speculetur in expedienti ex ipsis in illa hora, in qua ipse est: sicut se habet in medicina, & in arte nautarum. Verūtamen & si sit sermo ille, in cuius via sumus currens hoc cursu: tamen oportet fm dispositionem aliquam vt dicamus qualiter speculandum, & vnde incipiendum in speculatione. Dicimus ergo q; primū, quod ponimus huic speculationi, est quòd de natura vnius, & eiusdem actus est vt corrumpatur ex additione & diminutione. Et oportet vt significemus super hoc, quod occultat ex hac intentione in aliqua rerum, per hoc quod apparet ex eis in qbusdam earum, vt qd videmus in fortitudine & sanitate. etenim exercitia superfluentia & deficientia corrūpunt fortitudinem: & similiter cibus & potus superfluentes super id quod oportet: aut diminuti ab eo qd expedit, corrūpunt sanitatem: cōmensurati autem conseruant sanitatem & augmentant. Et similiter est in castitate, & fortitudine, et cęteris virtutibus. Qui enim fugit ab omni re & timet ipsam & nō tolerat aliquid, hic est timidus: qui autē non timet aliquid penitus nec terret ab ipso, hic audax est: medius autem in hæc fortis est. Similiter qui omnem voluptatem respuit, & qui omni voluptati expositus est, neuter horum habet castitatē. cùm itaq; sic se habeat res, virtutes quidem corrumpūtur ex superfluitate & indigentia, conseruat autem eas mediocritas. Dixit. Et non diuersificātur quidem dispositiones solū ex parte vsitationis rerum earūdem vsitatiōe diuersificata: sed actiones, quæ vsitantur in rebus vnis vsitatione vna; diuersificantur etiam ex parte acceptionis dispositionum præter illas actiones. & hoc euidens est in rebus illis, quæ sunt magis manifestæ apud nos q; res istæ, verbi gratia virtus corporalis acquiritur ex acceptione multi cibi & tolerantia multi laboris: & quando facti fuerimus vigorosiores, erimus potentiores ad vsitationem laboris multi & cibi multi. Et talis est dispositio in virtutibus. etenim casti simus ex retrahendo nos à voluptatibus, et quādo facti fuerimus casti, erimus potentiores ad retrahēdum nos à voluptatibus. Et isto modo se habet in fortitudine. nam quando assueuerimus vilipendere terribilia timorosa, simus tolerantes ea: & quādo facti fuerimus toleratores earum, erimus potentiores ad eorum vilipensionem.

Virtutem moralem esse circa voluptates, ac dolores. Cap. III.

Signum autem habituum sit vel voluptas vel ęgritudo, quę facta subseqtur. Nam qui à corporis voluptatibus abstinet, si eo ipso gaudet, temperans: si dolet, intemperās est existimādus. qui item sustinet terribilia & vel gaudet, vel certe non dolet, fortis: qui autem dolet, ignauus est. moralis enim virtus circa voluptates doloresq; versatur: quippe cùm ob voluptatem mala agamus: ob dolorē vero ab honestis abstineamus. Quapropter, vt Plato inquit, ab adolescentia ita institutos esse oportet homines, vt iis gaudeāt, & doleāt, quibus gaudere & dolere debent: hæc enim recta eruditio est. Præterea si virtutes circa actiones & affectus sunt, & omnē affectum, omnemq; actionem sequitur vel voluptas vel dolor: iccirco virtus circa voluptates et dolores versatur. indicant id punitiones, quæ per dolores adhibentur: sunt enim medicationes quædam: at medicationes per contraria fieri consueuerunt. Præterea, quemadmodum et prius diximus, omnis animæ habitus ad ea et circa ea naturam suam habet, à quibus deterior fieri & melior consueuit: at per voluptates & ægritudines praui habitus fiunt, dum persequuntur aut fugiunt homines aut quas nō debent, aut quando nō debēt, aut quemadmodum non debent, aut quot aliis modis à ratione talia præscribūtur. Vnde etiam definientes virtutes nōnulli impatibilitates, tranquillitatesq; esse quasdam eas asserunt: non tamen rectè: quia absolute dicunt, nequè addunt, vt oportet, & quādo, & cætera quę adiunguntur. talis igitur virtus esse circa voluptates & dolores facultas quædam ponitur, quæ optimas res agat: vitium autem contrarium. De iisdem autem etiam inde esse manifestum poterit: q; cùm tria sint quæ in electionem, tria item quæ in repudiationem cadūt, honestum, vtile, & iucundum: & tria contraria, turpe, inutile, & molestū: circa omnia hæc bonus vir rectè agit, malus vero peccat. ac præcipue circa voluptatem. nam & communis hæc est animalibus, & omnia, quæ in optionem veniunt, consequitur: quippe cū tam honestum, q; vtile iucundum ac voluptuosum videatur. Adde q; ab infantia ipsa voluptas in omnibus nobis inoleuit: vt difficile sit affectum eiusmodi vitæ nostrę penè incorporatū atq; imbibitū extergere. Quinetiam

Omnē affectū, omnēq; actionē sequitur voluptas vel dolor.

ad regulam

ad regulam voluptatis & doloris actiones dirigere alij magis, alij minus consueuimus: vt propterea præsentem tractationem circa hęc versari necesse sit. non enim parum ad actiones facit bene ne an male gaudeamus, aut doleamus. Præterea voluptati repugnare difficilius est, quàm iræ, vt Heraclitus inquit: at circa id quod difficilius est, semper & ars & virtus versat: quod enim bene fit, melius in eo est. quare propter hoc etiam circa voluptates & dolores totum negocium & moralis & ciuilis versabitur. qui enim bene his vtetur, bonus: qui male erit malus. Virtutem igitur circa voluptatem & dolorem versari, ab ijsdemq́, à quibus fit, & augeri & corrumpi, cùm scilicet non eodem modo existunt, necnon circa eadem operari, ex quibus ortum habet, satis dictum sit.

Circa difficilius, semp ars, & virt' versatur.

DIxit. Oportet autem vt ponamus signum existentiæ dispositionum virtualium in nobis hoc, quod sequitur nos præsens operationes de voluptate & tristitia. Etenim qui ex retractione à corporalibus lætatur, habitum habet, à quo denominãdus est castus: qui vero ex retractione ab his tristatur, incastus. Similiter qui tolerat pericula vehementia, & est gaudens cum his aut non tristis, fortis est: qui autem suffert ea, & tristatur ex eis, ille timidus est. & quidem hoc fit: quoniam virtus moralis equidem est vt placeant homini ea, quæ oportet vt placeant ei: & displiceant ei, quæ oportet vt displiceant. ideo quòd nos quidem facimus mala delectationis causa & retrahimur à bonis, causa eius quod est in ipsis ex contristatione. Et propter hoc oportet, quemadmodum Plato dixit, vt incedatur cum homine ex pueritia sua via ducente ipsum ad hoc, vt gaudeat in his, in quibus est gaudendum, & tristetur in his, in quibus est tristandum. hęc enim æqualis est, & sana doctrina. Amplius virtutes quidem existunt in actionibus & passionibus: omnem autem actionem et passionem sequitur delectatio & contristatio: & propter hoc oportet vt sit virtus circa delectationem & tristitias, intendo vt ipsæ ambę delectationes & tristitiæ sint sm quòd oportet. Et de his, quæ super hoc significãt, est quòd prohibitio accidẽtium malorum & refrenatio ipsorũ, fit quidem per istas ambas res: intendo per delectationem & tristitiam, quam ponunt illi de ciuitatibus. refrenationes enim siue resistentiæ medicinæ quędam sunt: medicinæ autem natæ sunt fieri per contrariũ. Et sicut ante diximus vnaquæq; ex dispositionibus animæ existit in illis rebus, quæ appropriantur illi dispositioni, & circa res, à quibus illa dispositio innata est fieri peior & melior. verbi gratia, dispositio animæ nominata iustitia aut iniustitia inuenitur quidem à rebus appropriatis vt possessionibus & honoribus, & quãdo simulatur istis, & circa res istas versatur. et homines quidem fiunt deteriores propter delectationes & tristitias, sm quòd requirunt ex ipsis quod non oportet: & faciũt hoc in hora, in qua non oportet, aut eo modo quo nõ oportet, & vniuersaliter præter modum aliquem ex modis, quos determinat intellectus sanus circa delectationem & tristitiam. Dixit. Et propter hoc definiuerunt virtutes esse mortem concupiscentiarum et quietem earum. nõ fuit autem recte dictum sic absolute, sed cum hac determinatione sm quòd oportet, & in hora qua oportet, & cætera, quæ excipienda sunt in hoc. Dixit. Iam igitur posuimus quòd virtus existit in delectatione & tristitia: intendo in hoc vt delectemur in quo oportet, & vt tristemur in quo oportet. & patuit, quoniam ipsa operatiua est optimorum, malitia econtrario. Dixit. Et delectabunt nos ista, quorum fecimus mentionem per hoc, quod dico, s. quòd res quas eligimus, sunt tres, decorum siue decens, vtile siue expediẽs, delectabile siue voluptas, & horum contraria tria, indecẽs vel turpe, inutile vel dãnosum, contristans vel molestum. & bonus est ille, qui in omnibus his directus est: malus autem, qui peccans est in omnibus his, & proprie in voluptate: intendo eũ qui delectatur, non vt oportet. & hoc, quoniam delectatio cõmunis est omnibus animalibus, & sequitur oĩa ea, quæ habent eligentiam, i. eligibilia. etenim decens & vtile eligibilia sunt & delectabilia. Dixit. Et hoc quidem difficile est nobis. intendit accidens illud, quod est delectatio & consequens ipsius: ideo quòd existit in nobis naturaliter, & est natum nobiscum, & connutritum nobis ab infantia: & propter hoc simus commensurantes actiones, consequenter delectationis & tristitiæ. Et qdam nostrũ in hoc præcellunt quosdã, & oportet necessario propter omnia hæc vt sit nostra intentio in hoc libro toto circa delectationẽ & tristitiam: intendo vt delectemur in quo oportet, et tristemur in quo oportet. nõ enim modicum differt delectari aut tristari in quibus actionum oportet. Et iam palam est etiam, quòd virtus est in delectatione tristitia, eò quòd circa delectationem difficilior est quàm circa irã, quemadmodum dixit Heraclitus: & ars & virtus semp quidem sunt in actione rei difficilis: propterea quòd in ea est bonum & optimum. sm hoc ergo oportet vt sit intentio intendentis virtutem & ciuilitatem in hoc libro toto, circa delectationem & tristitiam. nam qui vsus fuerit istis sm quòd oportet, erit bonus: qui vero aliter quàm oportet, erit malus. Iam ergo manifestum est, quòd virtus quidem existit in delectatione & tristitia: & quòd ex quibus fit & agetur, ex his eisdem corrumpitur & minuit vsitata eas diuersimode: & quòd agit, postquam perficitur in rebus illis, de quibus generatur.

Quæ inter iusta agere & iuste agere differentia sit. Cap. IIII.

DVbitaret autem quispiam quo modo dicamus iustos iusta agẽdo, temperantia temperantes effici oportere. nam si agũt iam iusta & temperãtia, iusti iam sunt, & temperantes: sicut si grãmatica & musica, grammatici & musici iam sunt. An neq; in artibus ita res se habet: quippe cùm possit grammaticum quippiam aliquis facere, vel ex fortuna, vel alio suggerente. tunc tamen erit grammaticus, si & grammaticum aliquid, & grammatice faciet: hoc est ex grãmatica arte, quæ in ipso est. Pręterea neq; simile hoc est in artibus & virtutibus. quæ enim ab artibus fiunt, id in se ipsis habent, quòd bene effectæ sint: satis siquidem illud est, vt quoquo modo efficiantur. quæ vero sm virtutes fiunt, non si aliquo modo ipsa sese habeant, cõtinuo iuste & temperanter agũtur: sed si etiam qui agit, aliquo modo affectus agat: primum quidẽ, si sciens: deinde, si eligens: atq; eligẽs propter ipsa: tertio

tio, si stabili atq; immutabili affectu præditus agat. Hæc vero ad alias artes consequendas connumerari non solent, sed ipsa sola cognitio sufficit: ad virtutes autē cognitio parum, vel nihil valet: reliqua non parū, sed multum ac totum conferunt: quippe quę ex eo etiam cōparentur, q̄ sæpe iusta & temperātia agun tur. Res igitur iustæ & temperantes dicūtur, cùm fuerint tales, quales vir iustus vel temperans ageret. iustus vero vir & temperans est, non qui hæc agit: sed qui etiam ita agit, vt iusti & temperantes solent. rectè igitur ex eo q̄ iusta agit, iustus: & ex eo quòd temperantia, temperans fieri dicitur. non agendo aūt hæc, ne futurum quidem esset, vt bonus quispiam euaderet. Pleriq; tamen cùm hæc non agant, ad disputationem confugiunt, putantq; ita se philosophari, ac ꝓbos futuros: qui sanè perinde faciunt, atq; ægrotantes: qui cùm medicos diligēter audiant, nihil tamē eorum, quę ab ipsis mandantur, efficiunt. sicut igitur neque illi corpore vnquam bene valebūt, dum ita curantur: sic neq; isti animo, dum ita philosophantur, bene habebunt.

DIxit. Et fortassis hæsitabit qs, & dicet, vnde oportet vt agat homo actiones iustitiæ, donec fiat iustus: quia iustitia & castitas non generantͤ nisi ab actibus iustitiæ & castitatis: & actus iustitiæ & castitatis non inueniuntur nisi à iustitia & castitate. Nos igitur dicimus, quoniam omnis, qui iusta agit, iustus est, & qui casta castus est, sicut quicunq; scripturalia agit scriptor est, & qui actiones cantoris agit, cantor est. Hæc autem hæsitatio soluiͤ per hoc quod dico, & est quòd res in artibus non sic se habent, nedum in his quę fiunt à virtutibus. intendo quòd nō quilibet, qui agit actionem alicuius artis, est de artificialibus illius artis. possibile enim est vt aliquis, qui non est scriptor, scribat literam aliquā casu, aut aliquam, quam alius præscripsit ei. & hoc modo addiscitur ars scribendi: & fit quidā homo scriptor, non qui fecerit quodlibet scripturalium qualitercunq;: sed quando fecerit fm quòd scriptor faceret. intendo q̄ faciat fm habitum scripturalem, qui fit in ipso. Amplius artes & virtutes in hac intentione non se habent vno modo. & hoc, quoniam bonitas rerum accidentium ab arte existit quidē à seipsis. et propter hoc sufficit artifici ad bonitatem artificij sui, si res quam efficit, fuerit ipsa bona. Rebus aūt fientibus fm viam virtutum non sufficit vt in se sint bonę tantum: sed & vt facientes sint habentes se aliqualiter, verbi gratia, vt iusta & casta facientes aliqualiter se habeant. primo vt sciant res, quas facient. secūdo vt sint electores earum per se, s. propter actiones ipsas. tertio vt sint firmæ habentes se non mutabiliter, i. vt perpetuent actiones. Istarum autem conditionum nihil opponitur in artificijs, præterquā vt sit artifex sciēs eius, quod facit. Conditiones autem, in qua cōmunicant artes virtutibus, s. scientiæ eius quod agitur, non est necessitas in virtutibus, vt in artibus. aut enim modicū indigetur ea in virtutibus, & minus q̄ in artibus, aut non indigetur ea. Aliarum autē duarum conditionum vtilitas non est modica: immo in eis est tota vtilitas, et istæ duæ conditiones acquiruntur quidem in virtutibus ex frequenter agere actiones, de quibus dicitur q̄ sunt actiones virtutū. verbi gratia, electio actionum iustitiæ propter seipsas, & constātia in ipsis acquiritur quidem ex frequenti reiteratione actionum: de quibus dicitur q̄ sunt actiones iustitiæ. & similiter acquiruntur quidem hæ duæ conditiones in castitate per reiterationem actionum: de quibus dicitur q̄ sunt ex actionibus castitatis. actiones autem iustitię & castitatis sunt actiones, quæ fiunt fm exemplum actionum iusti & actionum casti. & iustus & castus non sunt, qui faciūt actiones iustitiæ & actiones castitatis fm modum, fm quem faciunt ea non iustus & non castus. Siquidē igitur ex faciendo actiones iustitiæ, fit homo iustus, & ex faciendo actiones castitatis castus: non erit aliquis hominum iustus, absq; eo q̄ faciat actiones iustitiæ, neq; castus absq; eo q̄ faciat actiones castitatis. Dixit. verūtamen illi, qui sunt de numero plurium, non faciunt has actiones, sed nitūtur ad sciendum eas. & ęstimant per hoc q̄ ipsi philosophando erunt per scientiā virtutis virtuosi. & hoc factum ipsorum simile est facto infirmorū, qui audiunt quod præcipiunt eis medici cum diligentia & studiose, & nihil tamen faciunt ręceptorum. & sicut illorum corpora non sanantur per huiusmodi regimen: sic nec istorum animæ per hunc philosophandi modum rectificantur.

De affectu, facultate, habitu. & habitum esse genus uirtutis. Cap. V.

POst hæc autem quid sit ipsa virtus, considerandum est. Quoniam igit tria sunt, quæ in anima efficiuntur, affectus, facultates, habitus: aliquid ex ijs esse virtutem necesse est. Affectus autem voco cupiditatem, iram, *excandescētiam, timorem, fiduciā, inuidiam, gaudium, amicitiam, odium, desideriū, ęmulationem, misericordiam: ea deniq; omnia quę voluptas vel dolor consequitur. Facultates vero seu potentias eas, quibus idonei esse dicimur, vt his omnibus afficiamur: idest q̄bus vel irasci, vel dolere, vel misereri possumus. Sed habitus eos appello, quibus vel bene vel male ad affectus nos habemus: vt ad irascendum, si vehementer aut remisse, male: si mediocriter bene. simili modo ad reliqua. Affectus igitur, neq; ipse virtutes, neq; ipsa vitia sunt. Nā neq; ex illis boni vel mali dicimur; sed ex virtutibus aut vitijs. neq; ex illis laudari, aut vituperari consueuimus. non enim qui timet aut irascitur, laudatur: neq; qui irascitur absolute, vituperatur, sed qui quodāmodo ita afficitur: sed ex virtutibus & vitijs & laudamur & vituperamur. Præterea irascimur & timemus sine electiōe: virtutes vero sunt electiones quædam, aut non sine electione existunt. Ad hæc, ex affectibus moueri dicimur, ex virtutibus vero & vitijs non moueri, sed quodā modo disponi. Propterea neq; facultates & potentiæ sunt: quippe cum neq; boni neq; mali ob id dicamur, q̄ absolute *agere possimus: neq; laudemur aut vituperemur. Adde q̄ facultate præditi & potentes natura

* Mul. cod. nō habēt excandescētiā.

* a.l. affici.

sumus:

sumus: boni aut mali, sicut superius diximus, natura minime efficimur. Si ergo virtutes neq; affectus sunt neque facultates: habitus necessario sunt. Quid igit̃ sit virtus genere, ita dictum est.

POst hæc autem inquirendum & speculandum q̃d est virtus. Dicimus itaq; q, cùm res, quę inueniuntur in anima, sint tres, s. accidentia animæ, potentiæ & dispositiones: quod istorum erit virtus. Et intẽdo per accidentia, concupiscentiam, iram, timorẽ, audaciam, inuidiam, gaudium, amorem, odium, desyderium, zelum, misericordiam: et vniuersaliter omne, quod sequitur delectatio aut tristitia. Et intendo per potentias res, ex parte quarum denominatur ab his accidẽtibus. intendo res, per quas possumus irasci, & tristari, & misereri. Et dico per dispositiones habitudines, per quas sumus ad ista accidentia habentes nos male aut bene: verbi gratia, quoniam nos, quando irascimur ira vehemẽti, i. magis q̃ oportet, aut ira remissa, i. minus quàm oportet, erit habitudo nostra penes hãc dispositionem peruersa. qñ vero mediocriter, erit habitudo nostra in hoc directa. & sic se habet res in cæteris actionibus. Non erunt igitur virtutes, neque vitia accidentia, vel passiones. nam penes ea neq; virtuosi neq; vitiosi dicimur: sed penes virtutes dicimur tales. Adhuc nõ laudamur neq; vituperamur penes accidẽtia. non. n. qui irascitur laudatur propter iram neq; vituperatur: et similiter habet se circa timorem: sed vituperatur q̃dem, quando irascitur ira, qua non oportet: laudatur autem quãdo irascitur, quemadmodum oportet. cũ igitur penes virtutes laus cadat & vituperium, penęs accidentia autem non, manifestum est q accidentia non sunt virtutes. Amplius irascimur & timemus inuolũtarie: virtutes autem & malitiæ aut voluntates sunt aut non præter voluntatem. & cùm hoc dicitur etiam de nobis q sumus patientes per accidentia: per virtutes autem & vitia non dicimur moueri, sed disponi aliqualiter. Et propter hoc apparet q etiam virtutes non sunt potentiæ. non enim dicimur boni neq; mali, eò q habemus potentiam recipiendi accidentia, neque laudamur neq; vituperamur ex hac parte. Amplius potentes sumus natura, fieri boni vel mali, boni aũt vel mali nõ sumus natura, sicut tñ ante diximus. Si ergo virtutes nõ sunt accidẽtia neq; potẽtię, remanet vt sint habitus. Iam ergo manifestũ est quid sit virtus s̃m genus.

De duplici mediocritate, & uirtutis substantia. Cap. VI.

OPortet autem vt non solũ ita dicamus, habitum esse virtutem: sed qualis nam habitus ea sit, quoq; explicemus. Dicendum est igitur omnem virtutem, & ipsum id cuius est virtus, bene affectũ reddere, & opus eius bene efficere. exempli gratia, oculi virtus & oculum ipsum, & opus ipsius bonum facit: quippe cũ oculi virtute fiat, vt bene inspiciamus. simili modo eq virtus & equum ipsum probum efficit, & ad cursum, gestãdumq; sessorem, ac sustinẽdos hostes idoneum. Quòd si in omnibus ita se habet res, virtus quoq; hominis nihil aliud erit q̃ habitus, ex quo & bonus homo ipse efficietur, & bene opus suum reddet. quo modo autem id fiet, & antea diximus, & nunc etiam esse manifestum poterit: si qualis nam sit natura ipsius virtutis contemplemur. In omni igitur re continua ac diuisibili aliud plus, aliud minus, aliud æquale accipere possumus: atq; hæc vel quantum ad ipsam rem attinet, vel quantũ ad nos. ęquale autem inter excessum & defectum medium quoddam est. Ac rei quidem medium id dico, quod ab vtroq; extremo æque distat: estq; vnum & idem omnibus. quantum vero ad nos, quod neq; modum excedit, neq; deficit: idq; non vnum & idem apud omnes est. verbi causa, si decẽ plura sunt, & duo pauca: sex media accipiunt quantũ ad rem: quippe quæ ex æquo & superent, & superentur. id quod s̃m arithmeticam rationem mediũ est. Quantum ad nos vero non ita est accipiendũ. non enim si alicui decem minas comedere multum est, duas parum: sex ei Alipta comedendas præcipiet. nã fortasse id quoq; ei qui sumpturus sit, erit vel nimium vel parum: Miloni quidem parum: nimium autem ei qui exercitationem incipiat. Idem in cursu & lucta considerandum est. Ita igitur vnusquisq; scientiæ alicuius particeps excessum & defectum fugiens, medium quærit, atq; eligit: ac medium quidem non rei, sed quod quantũ ad nos medium est. Quòd si omnis scientia ad medium spectans, atq; ad ipsum sua opera dirigens ita opus bene absoluit: vt de bene absolutis operibus illud dici consueuerit, vt neq; demi neq; addi quicquam posse fateamur: quasi excessus & defectus quod bene est, corrumpat: mediocritas conseruet. Si boni igitur artifices, vt nunc dicebamus, ad hoc spectantes operantur: virtus vero omni arte exactior est & melior, quemadmodum etiam natura: efficitur proculdubio vt ea medij coniectrix ac collimatrix sit. De morali loquor. hæc enim circa affectus & actiones versatur: in quibus excessus & defectus & medium est: vt & timeat, & confidat aliquis, cupiat & abhorreat, irascatur & misereatur, ac demum lętetur & doleat magis & minus: atq; vtraq; hæc non bene. nã quando oportet, & ob quæ, & erga quos, & cuius causa, & vt oportet, hęc facere, medium est atq; optimum: id quod est ipsius virtutis. Simili modo circa actiões est excessus & defectus & medium. at virtus circa affectus actionesq; versatur: in quibus excessus peccat, defectus vituperatur, medium vero & laudem & rectam exequutionem consequitur. Hæc autem vtraq; ad virtutem pertinent. mediocritas igitur quædam virtus erit, cũ medij ipsius coniectrix, collimatrixq; sit. Pręterea peccare multis modis possumus: malũ enim est infiniti, vt Pythagorici coniectabant, bonum

Mediũ q̃d.

autem finiti: recte agere vno vero modo tantum licet. atque iccirco illud facile, hoc difficile est facile siquidem est à scopo aberrare, sicut ipsum attingere difficile. ob id igitur excessus et defectus vitij est, virtutis mediocritas. nam;

Simpliciter bonus est, sed malus omnimode.

Virtutis definitio.

Virtus igitur est habitus electiuus in mediocritate quantum ad nos consistens: quę quidem mediocritas ratione præfinita sit: atque ita, vt prudens præfiniret: mediocritas autem duorum vitiorum, alterius per excessum, alterius per defectum. atq; eo etiam q vitia alia deficiunt ab eo quod fieri debet, alia exuperant & in affectibus & in actionibus: virtus vero mediũ & inuenit, & eligit. Quapropter substantia quidem & ratione quę quid sit res exponit, mediocritas: quantum ad optimum autem spectat, & quod bene se habet: extremitas virtus est. Neq; tamen omnis actio, omnisq; affectus mediocritatem admittit. nonnulli enim sunt affectus, qui statim vel ipso nomine cum prauitate implicantur: vt maleuolentia, impudentia, & inuidia: & item actiones, vt adulterium, furtum, homicidium. omnia enim hæc & huiuscemodi ita appellãtur, quia non excessus ipsorum aut defectus, sed ipsa mala sunt: vt nullo modo possit quispiam in ipsis recte agere, sed peccare semper necesse sit: neq; bene, aut non bene se gerat, dũ quatenus & quando, & quomodo oportet, adulterium committit: sed dum absolute vnumquodq; horum facit, continuo peccet. Perinde igitur est, ac siquis iniuste, ignaue, intemperanterq; agendo ponendam esse mediocritatem, excessumq; & defectum censeat: nã hoc modo exuperationis et defectionis mediocritas, exuperationis item exuperatio, & defectionis defectio inueniretur. Quẽadmodum autem temperantiæ et fortitudinis nullus est excessus aut defectus, propterea q medium ipsum extremum etiã quodam modo est: ita neq; illorũ mediocritas vlla, aut excessus aut defectus esse potest: sed vtcunq; agantur, peccatum est. omnino enim neq; exuperationis aut defectionis mediocritas, neq; mediocritatis exuperatio aut defectio vlla est.

Cognitio rei in suo genere nõ est sufficiens.

NOn oportet autem vt hoc contenti simus, s. quoniam virtus est habitus tãtum: sed determinemus qualis habitus sit, cùm non sufficiat cognitio rei in genere suo. Dicimus ergo q oĩs habitus ponit rem, cuius est virtus, bonam & actum eius bonum. verbi gratia oculi virtus oculum reddit bonum & actũ eius bonum, eò q virtute oculi videmus visione bona, & est oculus ea bonus. & similiter virtus equi ipsum reddit bonum ferocem, flexibilem equitanti, tolerantem impugnantes. Cumq; hoc sit cõmune omni virtuti, tunc virtus hominis est habitus, per quem homo fit bonus, & ponit actum eius bonum. & iam determinauimus viam ad hoc qualiter fiat. vult sm q æstimo vt vtitetur delectatio, secundum q oportet, & tristitia secundum quòd oportet. Dixit. Et declarabitur etiam nobis, si consyderauimus in natura virtutis, quæ natura est. Dicimus ergo, q in omni cõtinuo & discreto possibile est nobis accipere rem aliquam maiorem, & aliquam minorem & aliquam æqualem: & hoc vel in re ipsa, vel in relatione ad nos. & æquale est medium inter superabundantiam & diminutionem. Et intendo per medium secundum se hoc, quo ddistat ab vtroque extremorum æquã distantia. & hoc medium est vnum & idem in omni re, medium autem in relatione quo ad nos, nõ est vnum & idem in omni re. verbi gratia medium sm se, sex inter duo & decem: superant. n. duo in quatuor & superantur à decem in quatuor. hoc ergo medium semper est res vna in se, neq; additũ neque diminutum. medium autem quò ad nos non oportet accipi isto modo. intendo quòd sit res vna nec additionem nec diminutionem accipiens. nõ enim quando accipere aliquem hominem decem minas multum est, & accipere duas minas parum, oportet vt cõmensuratum hominis, ad quem inuit doctor exercitij sit accipere sex minas. forte etenim q hęc quãtitas parũ aut multum erit accipienti, verbi gratia exercitato modicum incipienti aut exercitia multum. & sic se habet in cursu & in lucta. intendo q medium in quantitate cibationis vniuscuiusq; istorum alterum est à quantitate cibationis alterius. Dixit. Et secundum hunc modum fugit omnia artifex in arte sua superfluitatem, & indigentiam: inquirit autem medium & eligit ipsum. et intendo medium quo ad nos, non medium rei. Et quia omnis res in bonitate operationis suę intendit medium, & ad ipsum dirigit operationes suas: & ideo consueuerunt homines dicere de operibus bonis q ipsa sunt, in quibus non est possibilis additio neq; diminutio: eo q secundum ipsos additio & diminutio corrumpunt bonitatem, medium vero conseruat ipsam. Cùm itaq; periti artifices, vt diximus, operentur animaduertentes, & intendentes medium: virtus autem omni arte melior sit & certior, quemadmodum & natura, intendo q ipsa est melior arte: de necessitate erit virtus intendens intẽtioni medij. intẽdo virtutem moralẽ. Cumq; sit virtus eadem fiens circa passiones & actiones, necessarium est in ijsdem esse additionem, & diminutionem, & medium. Verbi gratia, quando nos fuerimus timentes, aut audentes, aut concupiscentes, aut irascentes, aut miserentes, & vniuersaliter delectantes, aut tristantes magis q̃ oportet aut minus, non erimus circa medium. quod autem oportet, & quãdo oportet, & in quibus oportet, est medium virtuosum. & hæc est intentio virtutis. Et secundum hanc similitudinem inuenitur in actionibus additio, & diminutio, & medium. & virtus etiã inuenitur in passionibus quidẽ & actionibus. & in passionibus inuenitur additio & diminutio & medium: & additio & diminutio vituperabilia sunt, & medium laudabile & virtus laudabilis. Virtus igitur mediocritas quædam est, cùm intendat medium. Adhuc errare quidem contingit multis modis, error autem malum, malum intendit ad partem infinitatis: quemadmodum ipsum determinauerunt Pythagorici: bonum autem est ex parte finitatis. intendo q mala multa sunt: bonum autem vnum, eò q rectum: rectum autem vnum. & propter hoc fit malum cito & faciliter: bonum autem tarde & difficiliter. facillimum enim est vt erret homo à proposito signo, & difficillimũ vt inueniat ipsum. & pp hoc erit additio et diminutio ex parte malitię: mediocritas autem bonitas et virtus. intendo eò q additio et diminutio errores sunt ex parte infiniti, mediocritas aũt recta est & vna. & ppea

Propter quid malũ cito fit & faciliter: bonũ autem tarde & difficulter.

boni

Virtutis definitio.

boni ſunt ſecundum modum vnum boni, mali autem ſunt mali multis modis. Et cùm ſic ſit, erit virtus habitus, vel electiuus, vel voluntarius in mediocritate exiſtens, quę eſt mediocritas quo ad nos, determinata per rationem i relatione ad virtuoſos ex hominibus, & eſt mediocritas inter duo vitia: quorum vnum eſt ex parte additionis, & alterum ex parte diminutionis: id eſt quædam vitiorū ſunt vitia ex parte diminutionis, ſiue ab eo, quod oportet in paſſionibus & actionibus: & alia ex parte additionis ſiue ſupra his, quod oportet in ipſis. Dixit. Virtus autem medium inuenit, & facie ipſum. Erit igitur propter hoc virtus ſecundum ſubſtātiam ſuam & rationem ſignificātem ſuper quiditatem ſuam medietas: ſecūdum autem q; nobile & optimum extremitas & finis, cùm dicūtur fines meliores mediis. Dixit. Non recipit autē neceſſario omnis actio & omnis paſſio vel omne accidens medietatem. & hoc quoniam quędam accidentium mala vel malum per naturam ſuam ſecundum additionem & diminutionem, vt detractio, & inuerecundia, & inuidia: & quędam actionum, vt homicidium, furtum, adulterium. hæc enim ſunt in ſeipſis malum in omni hora, & omnis res ex ipſis eſt mala. Et ſimiliter non eſt in extremitatibus vituperabilibus medietas, neq; additio, neq; diminutio, vt iniuſtitia & timiditate & incontinentia. vel ſi non, erit additionis & diminutionis medietas, & additionis additio, & diminutionis diminutio. & ſicut caſtitatis & fortitudinis non eſt ſuperfluitas neq; indigentia, eò q; ſint medietates, medietas autem eſt extremitas et finis modo aliquo: intēdit modo illo quo eſt indiuiſibilis ſecundū magis & minus, ſic ſe habet in extremitatibus.

Mediocritatum inter duo extrema diſpoſitio. Cap. VII.

AT vero non oportet ſolum vniuerſaliter hæc dicere, ſed particularibus etiam accommodare. quæ enim de actionibus fiunt diſputationes, ſi vniuerſaliter tractantur, communiores: ſi particulariter, veriores ſunt. circa particularia enim actiones verſantur, quibus conſentanea eſſe debent quæ dicuntur. Sumenda igitur hęc ex deſcriptione ſunt. Circa timores quidē & fiducias mediocritas fortitudo eſt. eorum vero qui excedunt, ille qui intrepiditate excedit, vacat noīe: multa enim ſunt, quæ nomen non habent: qui confidendo exuperat, audax eſt. at qui & in timendo exuperat, & in confidendo deficit, is eſt ignauus. Circa voluptates vero & ęgritudines nō omnes, ſed corporales, atq; eas maxime quæ in tactu exiſtunt, circa ęgritudines autem minus, mediocritas temperantia eſt: exceſſus intemperantia. at quia non admodum inueniri conſueuerunt, qui in voluptatibus deficiant, iccirco neq; nomen aliquod huiuſcemodi homines adepti ſunt: ſed ſtupidi appellentur. Circa dationem acceptionemq; pecuniarum mediocritas eſt liberalitas: exceſſus et defectus, prodigalitas & illiberalitas ſeu auaritia: in quibus contrario modo excedūt & deficiunt homines. prodigus enim in largiēdo excedit, in accipiendo deficit: auarus cōtra excedit in accipiendo, in dando deficit. Ac de his quidem nunc figura quadam ac ſummatim dicimus, hac ipſa breuitate contenti: poſtea accuratius de iiſdem pertractabimus ac definiemus. Iam circa pecunias aliæ quoq; ſunt diſpoſitiones, è quibus mediocritas magnificentia eſt. nam magnificus à liberali eo differt, q; ille circa parua, hic circa magna verſatur. exceſſus eſt decori imperitia, ſeu indecorum, & ineptitudo operaria: defectus paruificentia: quę vitia differūt etiam ipſa ab iis, quę circa liberalitatem ſunt. quo modo vero differant, poſterius dicetur. At vero circa honorem & ignominiam mediocritas eſt magnanimitas: exceſſus inflatio quæ dicitur: defectus puſillanimitas. Sicut aūt magnificentiæ liberalitatem correſpondere diximus, vt i eo ab illa differret, q; circa parua verſatur: ita magnanimitati, quę in magno honore verſatur, alia quædam virtus correſpondet, cuius circa parua officiū eſt. ſit enim, vt ſicut oportet, honor appetatur: & magis etiam vel minus quàm oportet. vnde qui in appetitione hac excedit, ambitioſus: qui deficit, inambitioſus dicitur: medius nomine vacat. diſpoſitiones quoque ipſæ innominatæ ſunt: ambitioſi tantum, excepta, quæ ambitioſitas dicitur. hincq; euenit, vt extremi de media ſede decertent. & nos quoq; medium interdum ambitioſum, interdum inābitioſum vocitamus: & modo ambitioſum, modo inambitioſum laudamus. Qua de cauſa vero id fiat, in ſequentibus dicetur. nunc autem de reliquis eo modo quo cœpimus, pertractādum eſt. Circa iram igitur exceſſus, & defectus, & mediocritas quoque eſt: ſed, cum nominibus ferè careant, medium manſuetum, mediocritatem manſuetudinem vocabimus. ex extremis vero ille qui excedit, iracundus ſit, & vitium iracundia: qui deficit, iræ vacuus: & defectus iræ vacuitas appelletur. Sūt autem etiam aliæ tres mediocritates, quæ ſimilitudinē quādam inter ſe habent, ſed tamen differunt: cum enim circa ſermonum, actionumq; communionem omnes verſentur, in eo ſunt diſſimiles, q; vna circa verum, quod in ipſis eſt, aliæ circa iucundum negocium ſuū habent: quod quidem iucundum duplex, alterum in ioco, alterum in omnibus vitæ commerciis conſiſtit. Dicendum igitur de his quoq; eſt, vt magis in omnibus mediocritatem eſſe laudabilē perſpiciamus, extrema vero neq; recta, neque laudabilia, ſed vituperatione digna haberi. ex his vero pleraq; nomine etiam ipſa vacāt. ſed tentandum tamen ſicut in cæteris, nomina quoq; his inuenire: quo & dilucidior fiat, & facilius intelligi oratio poſſit. Circa verum igitur

tur qui mediocris est, verax: mediocritas ipsa veritas seu veracitas nuncupetur. fictio vero, si in maius quid, quàm re vera sit, tendit, arrogantia, & qui eam habet arrogans: sin in minus, dissimulatio, quiq; ea est præditus, dissimulator appelletur. Circa iucundum vero, si est in ioco mediocris, facetus, et dispositio ipsa facetudo est: excessus scurrilitas, & qui ea est præditus, scurra: qui autẽ deficit, rusticus quidam, & rusticitas ipsi habitus dicitur. si est in cæteris vitæ commercijs, qui sicut debet iucũdus est, amicus, & mediocritas amicitia: qui excedit, si nullius rei causa, obsequiosus: si ob vtilitatem aliquam suam id facit, adulator: at qui deficit, in omnibusq; iniucunde se gerit, litigiosus quidam & morosus appellatur. Sũt quoq; in affectibus, & in ijs quę circa affectus sunt, mediocritates quædam. verecũdia enim virtus quidem non est, sed laudatur tamen: similimodo verecũdus. nam & in his alius mediocris dicitur, alius excedens, alius deficiens. atq; excedens quidem quasi pauidus qui in omnibus verecundatur: deficiens qui nihil omnino veretur, impudens; mediocris verecũdus appellatur. Indignatio quoq; inuidię mediocritas est & maleuolentiæ: qui quidem habitus circa illam ægritudinem & voluptatẽ versantur, quæ suscipitur ex ijs quæ alijs contingunt. indignabundus enim dolore afficitur, cùm aliquos prospera fortuna indigne vti videt. inuidus vero hunc excedẽs ex omnibus dolorem percipit. at maleuolus tantum à dolendo deficit, vt etiam gaudeat. Ac de his quidẽ alius erit differẽdi locus. De iustitia quoq; q̃a nõ simpl'r dicit̃, postea distinguemus. ac de vtraq; quo mõ mediocritates sint, explicabimus. de virtutibus item rõnalibus simili modo.

Dixit. Non oportet vt contenti simus in re virtutis hac definitione vniuersali aggregatiua: sed oportet vt adaptemus eam ad omnes res particulares, idest ad omnes virtutes. dictiones enim vniuersales aggregatiuę non sunt in fine certitudinis: particulares autem sunt magis appropinquantes ad verum, s. in hac materia: ideo q; actiones nõ sunt nisi circa pticularia. Oportet igitur vt hæc descriptio adaptetur vnicuiq; ex ipsis secundum viam exempli, donec determinetur vnumquodq; ex eis per hoc quod appropriatur ei. Dicimus ergo q; fortitudo est medietas inter timorem & audaciam. superabundantia autẽ in priuatione timoris non habet locum in lingua græca. superabundantia autem in audacia dicitur procacitas & superabundãs in timore, deficiẽs vero in audacia dicitur timidus. Dixit. Medietas autẽ non inuenitur in omnibus delectationibus. & sunt delectationes exeũtes à natura: & inuentio eius in tristitia minus est q̃ in delectatione. medietas vero, quæ inuenitur in ipsis, est illa quæ nominatur castitas: superfluitas autem in eis est, quæ nominatur incontinẽtia. diminutio autem circa delectationem ferè non inuenitur, i. rara est vel pauca inuentio eius. & per hoc non ei positum nomen in nostra lingua. nominemus ergo ipsam insensibilitatem. Dixit. Medietas autem, quæ in eo, quod est inter dationẽ & acceptionem largitas, additio autem in eis & defectio est prodigalitas & auaritia. & morigerati his moribus contrariantur sibi adinuicem in eo, in quo potest additio & diminutio. prodigus ergo supabundat ĩ datione, & deficit in acceptione: & auarus supabundat in acceptione, & deficit ĩ datione. Dixit. Sufficiat autem hæc quantitas sermonis in his rebus, cùm sumus quidem rememorãtes eas summatim, & secundum viam descriptionis, i. vniuersalis, sic se habẽt in pluribus: post vero distinguemus eas, & definiemus certitudinaliter. Dixit. Et inueniuntur dispositiones aliæ in datione & acceptione, & medius in ipsis est qui nominatur magnificus: & est ille, qui expẽdit excellenter in grandibus, in quibus decẽs fuerit hęc expensa. excessus autem dicitur græce quidem, apirocalia & banausia: arabice vero albadacu. & deficientia noiatur microprepia: & arabice medcietum. & extremitates magnificentiæ diuersificantur ab extremitatibus largitatis: & similiter magnificentia diuersificatur à largitate. rem autẽ in qua diuersificãtur, posterius dicemus. Dixit. Medius autem circa appetitum honoris & priuationẽ ipsius est ille, qui nominatur magnanimus: superabũdantia autem in hoc est ambitiositas, & deficientia pusillanimitas. Quemadmodum autem diximus q; largitati est proportio ad magnificentiam, cùm sint differentes in re modica, scilicet quia magnificentia est mediocritas in distributione circa eximia, & largitas est mediocritas distribuendi circa exilia: sic dicimus q; inuenitur circa honorem dispositio quædam, proportio cuius ad magnanimitatẽ est sicut proportio largitatis ad magnificentiam: cùm hæc dispositio nominetur honor ĩ rebus paruis, magnanimitas vero in magnis. & hoc, q̃m posse est vt desyderemus honorem vt oportet, et amplius q̃ oportet, et minus q̃ oportet: sicut inuenit̃ hoc circa pecunias. Supabundans ergo in appetitu eius dicitur amator honoris, & deficiens dicitur non amator honoris: medius autem medium non habet, & extrema nomen non habent, præterquam amator honoris. Dixit. Et propter hoc forsitan laudamus eum qui non amat honorem: & fortasse nominamus mediũ amatorem honoris: & fortasse nominamus eum non amatorem honoris. Et dicemus post causam, quare facimus hoc. nunc autem enunciabimus per descriptiones dispositiones residuas secũdum modum, quem proposuimus. Dicimus ergo, quòd inuenitur in illa, superabundãtia, & diminutio, & medium: et extrema fere innominata sunt. mediocrem autem mansuetum dicimus, & mediocritatem mansuetudinem, superabundantem nunc iracundum, & malitiam iracundiam, & deficientem inirascibilem. Dixit. Et sunt hæc ex dispositionibus animæ tres medietates: inter quas est communicatio & similitudo, et sunt cum hoc diuersificatę. & hoc, quoniam communicant q; inueniũtur circa sermones & actiones: & diuersificantur in hoc, q; quędam inueniuntur circa verum, & quædam circa delectationem, i. per eas intendit delectatio. earum autẽ, quę sunt circa delectationem, quædam sunt circa ludicra, quædam vero circa omne, in quo deducitur vita hominũ. Dixit. Oportet igitur vt determinemus has dispositiones, quatenus palam fiat nobis q; mediocritas ĩ oĩbus his laudabilis et directa est: extremitates aũt neq; directę, neq; laudabiles, sed vituperabiles. Dixit. plures aũt hariũ dispositionũ nõ habent nomina. vnde oportet vt ponamus eis nomina, sicut fecimus in alijs: vt fiant per hoc nobis faciliores & manifestiores. Dicimus ergo q; circa vsum verum is medius nominetur verax, & nominetur medietas veracitas. circa simulationem vero veritatis, superabũdans nominetur superbus: et dispositio

fitio nominetur superbia. deficiens autem nominetur iron, & dispositio nominetur ironia. Quod autē fuerit ex ijs circa delectationem dico per quod intenditur delectatio in ludicris, medius in hoc dicitur arabice addarisu, graece autem eutrapelos: & potest latine apte dici iocans: & dispositio graece eutrapelia, arabice addarasu. Superfluitas autem graece bomolochia, arabice vero almiraram. & secundum hanc dispositionem graece bomolocos, arabice autē almegitar: & deficientia graece dicitur agricia, & arabice alsedemetu: & habens eā graece agricos, arabice autem alsedimi. Modus autem secundus delectationis ille, s. per quem intenditur delectabile, quod est in deductione vitę hominum, s. in conuersatione viuendi est circa amicitias, & medius in his dicitur amicus, medietas amicitia. qui autē superabundat, ita q nullius gratia, placidus: qui autē propter aliquam vtilitatem fit dicitur adulator: & qui deficit in omnibusq; indelectabilis est, hic dyscolos dicit. Dixit. Et media quoq; inueniuntur in passionibus, quae virtutes non sunt. vt verecundia, quae non est virtus: verum tamen laudabilis existit. & similiter verecundus medius est. superabundans autem, s. qui verecundatur de qualibet re, cataplix dicitur. qui autem deficit & penitus nō verecundatur, inuerecūdus vel anęschyntos dicitur, vel est. Dixit. Et est haec etiam dispositio media inter inuidiam. et graece epichęrecacia: & arabice schemetin: quae graece dicitur nemesis. & hae dispositiones tres sunt de genere accidentium delectationis, & tristicię: quas habet homo propter res, quas habet homo, quae contingunt notis & propinquis. medius autem in his passionibus dicitur graece nemesicos: & est ille qui tristatur propter bonum quod recipiūt indigni vel immeriti. superabundans autē in hoc, & est ille qui dolet propter bonum, quod contingit cuicunq;: inuidus est. schemetin autē est ille, cuius tristitia de bono alicuius notorum suorum ad hoc peruenit, vt laetetur de malis contingentibus ipsis. Dixit. Et loquamur de hoc in alio loco ab isto. Quoniam autem iusticia dicitur duobus modis, determinabimus post vtrunq; modorum, & dicemus qualiter est medium in vnoquoq; eorum: & similiter dicemus reliquas virtutes intellectuales.

De virtutum ac vitiorum mutua oppositione. Cap. VIII.

CVm tres autem dispositiones sint, duo scilicet vitia, per excessum vnum, alterū per defectum, & virtus vna quae mediocritas est: omnes omnibus quodam modo opponūtur. extremae enim & mediae, & inter se contrariae sunt: media vero extremis. nam quemadmodū aequale si minori cōparetur, maius: si maiori, minus euadit: ita quoq; medij habitus tam in affectibus q̃ in actionibus, si ad defectus spectemus, excedunt: si ad excessus, deficiunt. fortis enim respectu ignaui audax: respectu audacis contra ignauus videtur. simili modo etiam temperans, si ad stupidum referatur, intemperans: si ad intemperantem, stupidus. item liberalis ad auarum comparatus, prodigus: ad prodigum vero auarus. vnde efficitur, vt extremi medium ad alterum vterq; expellant: & fortem quidem timidus audacē, audax timidum vocet. atq; in alijs simili modo. Cum hęc igitur ita inter sese opposita sint: extremis maior inter se q̃ cum medio contrarietas est, quippe cùm longius à se mutuo q̃ à medio distent. quemadmodum magnum à paruo et paruum à magno abest longius, q̃ alterutrum ab eo quod ęquale est. Adde q nonnullis extremis cū medio esse similitudo quaedam videtur: vt audaciae cum fortitudine, & prodigalitati cum liberalitate. at extremis inter sese maxima est dissimilitudo. Quae vero maxime à se mutuo distant, contraria esse definiuntur: quare fit, vt magis cōtraria ea sint, quae magis distant. Iam vero medio in nōnullis defectus, in nonnullis excessus magis opponitur: exempli gratia, fortitudini nequaq; audacia quae est excessus, sed ignauia quae est defectus, magis aduersatur: temparātiae item non stupiditas quę deficit, sed quae excedit, intemperantia magis opposita est. Id vero duabus de causis euenit. vna est ex ipsa re: nā quia propius est & similius medio alterum extremum, iccirco non id, sed contrariū magis opponimus. vt quoniam similior esse fortitudini propiorq; audacia videt̃, ignauia vero dissimilior: ignauiam fortitudini magis opponimus. quippe cùm ea, quae magis à medio distant, magis contraria esse videantur. atq; hęc vna ex re ipsa causa est. Altera est ex nobis ipsis. ad quae enim nos natura quodam modo magis sumus affecti, ea medio magis esse contraria videntur: verbi causa, ad voluptates natura magis sumus affecti, iccirco ad intemperātiam sumus, q̃ ad modestiam procliuiores. haec igit̃ magis contraria esse dicimus, ad quae maius incremētum in nobis fit: ac propterea intemperantia, quae est excessus, temperantiae magis contraria est.

DIxit. Et vniuersaliter dispositiōes omnes tres sunt: duae quarum maliciae sunt, vna ex parte additionis, & altera ex parte diminutionis, tertia vero virtus est & est medietas: et omnes istę adinuicem sibi contrariantur. duae enim extremitates contrariātur medio & contrariantur vtraq; alteri. & medium etiam cōtrariatur extremitatibus. sicut enim aequale superfluens est comparatione ad minus, & deficiens comparatione ad magis, sic dispositiones mediae, quae sunt in passionibus & actionibus superabundant in comparatione ad dispositiones deficientes, et deficiunt in comparatione ad superabundantes. Fortis nanq; in comparatione ad timidum videtur procax: & in comparatione ad procacem timidus. & similiter modestus in comparatione ad incontinentem insensibilis videtur: & in comparatione ad insensibilem incontinens. & largus comparatione ad auarum videtur prodigus: & comparatione ad prodigum auarus. & propterea medius inter extremitates contrariatur vtriq; extremitatum, & nominatur nomine sui cōtrarij. nominatur ergo fortis in comparatione ad procacem timidus: et est vnum contrariorum: & nominatur procax i comparatione ad timidū, quod est alterum suorum contrariorum. & similiter se habet in reliquis medijs. Cumq; media contrariantur extremis, erit contrariatio eorū adinuicem maior contrariatione ipsorum ad medium, etenim distātia extremorum

morum ab inuicem maior est distantia vtriusq; ipsorũ à medio. Adhuc similitudo quædam inuenitur extremorum quorundã ad medium: nam procacitas similatur fortitudini, & prodigalitas largitati: extremis autẽ nulla est similitudo adinuicem: & res distantes abinuicem vltima distantia definiuntur esse cõtraria: necesse est ergo res magis distantes magis esse contrarias. Et quædam extremitatum magis contrariantur medio q̃ aliæ in additione & diminutione. verbi gratia fortitudini contrariatur timiditas, quæ est defectio magis q̃ contrarietur ei procacitas, quæ est additio. modestiæ autem magis contrariatur incontinentia, quæ est superfluitas, q̃ insensibilitas, quæ est defectio. Contingit autem hoc quidem propter causas duas, quarum vna est ex parte rei: altera vero ex parte nostri. Ex parte quidẽ rei. quoniam quando fuerit vnum extremorũ similius medio q̃ alterum, minus videtur cõtrariari ipsi medio, alterum vero magis. verbi gratia quoniam procacitas similior videtur fortitudini, q̃ timiditas, & ꝓpinquior ei erit timiditas magis cõtraria ipsi q̃ procacitas: ideo ꝙ res distantiores à medio magis sunt contrariantes eidem. Ex parte vero nostri: quoniam extremitates, ad quas nos sumus decliuiores, magis contrariæ videntur esse medio. vt qm̃ naturaliter declinamus magis ad delectationẽ: et ꝑꝑ hoc ad incontinentiã ꝓniores sumus q̃ ad insensibilitatẽ: ꝑꝑ hoc incõtinentia ens superfluitas magis contrariari videtur modestiæ q̃ insensibilitas.

De præceptis, quæ ad ipsum medium ducunt. Cap. IX.

Virtutem igitur moralem mediocritatẽ esse, atq; id quo modo: mediocritatẽq; esse duorum vitiorum, quorum alterum per excessum, alterum per defectum fit: necnon eiusmodi eam esse, propterea ꝙ medij coniectrix est, quod in affectibus actionibusq; existit, satis dictum est. Iccirco probum esse etiã difficile est: quippe cùm in vnaquaq; re medium inuenire sit difficile. vt circuli medium deprehendere non cuilibet, sed sciẽtis solum modo est: sic quoq; & irasci, & dare pecuniã, & sumptus facere cuiuslibet ẽ, & facile: at cui, & quantum, et quando, & cuius causa, & quo modo oporteat eadem hęc facere, non cuiuslibet, neq; facile est: siquidẽ recte facere, & rarũ est, & laudabile, quẽadmodũ etiã honestũ. Quo circa oportet eũ, qui medium cõiectare vult, primũ à magis contrario recedere, quẽadmodum etiam Calypso ita monebat,

» Sic procul à fumo, atq; vndis cohibere carinã
» Sis memor.

ex extremis enim alterum magis alterum minus peccabile est. Quoniam igitur medium assequi ita exquisite difficile est: secunda, vt inquiunt, nauigatione minima ex malis sumenda sunt. Id autem erit eo maxime modo, quo diximus. Spectandum vero est, ad quæ nos procliuiores simus quippe cùm alij ad alia natura propensi sint: id quod ex voluptate et dolore qui nobis euenit, facile ꝓspiciemus: atq; in contrarium nos ipsos abstrahendum. nam si procul à peccãdo nos ipsos remouerimus, ad medium deueniemus. id quod qui ligna distorta dirigunt, facere consueuerũt. In oĩbus autem à iucunditate & voluptate maxime cauendum est: non enim de ipsa incorrupti iudicamus. Quod ergo Troianorum proceres erga Helenam fecerũt, id nobis quoq; erga voluptatem faciendum est: in omnibusq; voce illorum erga ipsam vtendum. si enim ita à nobis ipsam dimiserimus, minus peccabimus. Hæc igitur faciẽtes, vt summatim dicam, maxime medium assequi poterimus. Quanquã id fortasse difficile admodum est, & pręcipue, in particularibus ac singulis. non enim facile definire possumus quo modo, & q̃bus, & ob quæ, & quatenus irascendum sit. nos nanque interdum eos qui deficiunt, laudamus, & mãsuetos vocamus: interdum qui exasperantur, in fensiq; sunt, viriles appellam⁹. qui vero parum à recte agendo siue ad maius, siue ad minus declinat: non vituperatur: sed qui multũ excedit: is enim minime latet. quousq; autem & quatenus reprehẽdẽdus aliquis sit, definiri ratione non facile potest. non enim statui diuersum quippiã à sensibilibus debet. talia vero in particularibus constituta sunt, & in sensu iudicium est. Hoc itaq; tantum id declarat, medium habitum in omnibus esse laudabilẽ: oportereq; modo ad excessum, modo ad defectũ declinare: ita enim facillime fiet, vt medium, rectumq; ipsum assequamur.

Dixit. Iam ergo diximus sufficiẽter ꝙ virtus moralis est medium, & quomodo sit medium: & ꝙ medium eius est quod inter duas malitias, quarũ vna est ex parte superfluitatis, et altera ex parte diminutionis: & ꝙ sit virtus quidem eò ꝙ intendit intentionem medij in passionibus & actionibus. Et propter hoc difficile est fieri virtuosum, eò ꝙ sumptio medij in vnaquaq; rerum difficilis est, vtpote medium circuli non quis potest acepere, sed partem in hoc. & similiter irasci & dare pecuniam & expendere facile est, & ad quod vnusquisq; potens est: veruntamen facere hoc cui oportet, & quantum oportet, & quando oportet, & vbi oportet, non omnis est neq; facile. hoc autem est factum bonum, rarum, laudabile, & decorum. Dixit. Et propterea oportet vt omnis; qui intendit inuẽtioni medij, elõgetur ab extremitate magis contrariante medio. nam in quadam extremitatum erratur magis, et in quadam minus. Cùm itaq; inuentio medij secundum veritatem grauis sit & difficilis, oportet vt inquiramus coordinationem propinquam medio, quando non possumus habere: & est vt sit hoc, quod operamur de malo minus quod possibile est, & per quod maxime idonei erimus ad hoc faciendum. isto modo est vt consyderemus mala, ad quæ nos sumus proniores naturaliter: & quidam hominum ad quædam mala magis proni sunt naturaliter. Illud autẽ, per quod sciemus rem, ad quam sumus proniores, est delectatio et tristitia contingentes nobis in illa re. intẽdo ꝙ in malo, ad quod sumus proniores, magis delectamur: & in eo, à quo sumus remotiores, magis tristamur. Quando igitur perceperimus secundum hanc viam, oportet vt retrahamus nos ab ipso ad oppositam partem, quãto enim magis nos elongauerimus

mus

mus à peccato voluntarie, tanto appropinquabimus ad medium naturaliter dimittendo animas nostras naturæ propriæ ad similitudinē eius quod accidit eis, qui dirigunt trabes curuas. distorquēt enim eas ad partem contrariam vltra rectitudinem: tandemq; cùm dimissę fuerint, ad rectitudinem conuertuntur. D. Oportet vt caute habeamus nos in iudicando de re, q talis est aut nō talis propter illud, quod accidit circa hoc de delectatione & tristitia. difficile nēpe nobis est iudicare de aliquo, in quo delectamur naturaliter, & ad quod proni sumus q non sit rectum. & similiter est nobis iudicare de eo, in quo tristamur, q sit rectum & necessarium ad faciendum. D. Et oportet vt assuescamus vt sit illud, quod occupat nos ex delectatione ī rebus, simile ei qd occupat inueteratos ex tristitia in ipsis: & vt vsitemus sermonē ipsorū, quē dicūt in vituperatione rerum delectabiliū. qn enim ꝓiecerimus à nobis delectationē sm hāc viā, minus peccabimus. & vlr dico q qn fecerim⁹ hoc, potētes erimus ad inueniēdū mediū, et ad accipiēdum ipsum. Et fortassis difficile est & graue & proprie in particularibus. non enim facile est vt determinemus in vnaquaq; rerum particularium, donec sciamus qualiter est irascendum nobis in quibuslibet rebus, & cui irascendum, & in qua rerum, & quantum temporis in vnaquaq; earum. Et propterea q latet hęc intētio, fortassis laudamus eum, qui minorat iram suam, & nominamus ipsum mansuetum & humilem. & fortasse laudamus eum, qui aggrauat iram suam, & nominamus eum secundum diuersitatem huius. verūtamen qui parum excedit à rectitudine, siue ad superfluitatem, siue ad diminutionem, non est vituperabilis. qui vero excedit multum ab aliqua partiū, hic uituperatur. nō enim latet excessus eius, quando ad hanc deuenerit quantitatem. sed neq; facile est determinare sermone quantitatem, ad quam cum deuenerit homo, de his erit uituperandus, cùm hoc non sit idoneū facere, neq; in his neq; in alijs sensibilibus. iudiciū. n. de huiusmodi rebus ī sensu est. Dixit. Quātitas ergo eius, qd dixit ī rebus istis, significat q dispositio media in oībus laudabilis est. & q qñq; oportet declinare ad superfluitatē, qn fuerit aīę nostræ proniores ad defectionē, et qñq; ad defectionē, quādo fuerint animæ proniores ad superfluitatem. etenim per hanc uiam comprehendemus medium & decorum. Et hic finit huius tractatus intentio.

ARISTOTELIS
MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER TERTIVS,
cum Auer. Expos.

SVMMA LIBRI.

De spontaneo, & inuito: ac de ijs, quæ ad spontaneum consequuntur. De fortitudine: De temperantia: ipsarum speciebus, atque extremis.

De spontaneo, & inuito. Cap. I.

Vm virtus circa affect⁹ actionesq; versetur, cumq; in spōtaneis laudes & vituperationes, ī inuitis venia, interdum etiam misericordia existat: necessariū fortasse est ijs qui de virtute consyderant, spontaneum, & inuitum definire: id quod etiam ijs qui leges sanciunt, ad præmia, pœnasq; instituendas minime inutile est. Vidētur vero inuita ea esse, quæ aut vi, aut ignoratione efficiuntur. Id autem est violentum, cuius pricipium extrinsecus eiusmodi est, vt ei neque qui agit, neq; qui patitur, quippiam conferat: quemadmodum si ventus aliquò, aut homines qui potestatem habeant, nos detulerint. Quæcunq; autem timore maiorum malorū, † vel ob honestum aliquod agūtur: vt si tyrannus aliquibus quorum, parentes ac liberos in potestate haberet, turpe aliquid agere iuberet, quiq; id agerent, salui essent, qui non agerent perirēt: vtrum spontanea sint, an inuita cōtrouersum est. Tale quid etiam in iacturis contingit, quæ in tempestatibus fieri consueuerunt. nemo enim sponte absolute sua abijcit, sed ob salutem tum suā, tum aliorum omnes, modo mētis compotes sint, facere id vidētur. Mistę igitur huiusmodi actiones cùm sint, spontaneis tamen magis sunt similes: quippe cùm eligēdæ sint, tunc cùm aguntur, finis vero actionis in occasione sit. & spontaneum igitur & inuitum, quando id agit quisq;, dicendum est: agit autem sponte: principium enim mouendi instrumētarias partes in huiuscemodi actionibus in ipso est: at quorum principiū in ipso est, ea agere vel non agere in ipso quoq; est situm. spontanea igitur huiuscemodi sunt, simpliciter vero inuita: quippe cùm tale quippiā per se eligat nemo. Ob actiones autē huiuscemodi interdum etiam laudantur homines, cū pro magnis & honestis rebus turpe aliquid, aut molestum sustinuerit; si vero econtrario, vituperātur. nam turpissima sustinere nullius honestæ, aut mediocris rei causa, malum est. Ob nonnulla vero laus quidem minime, sed venia exhibetur: cùm ea quæ non debet, agit quispiam ob eiusmodi, quę & humanam naturam excedunt, & à nullo sustinerētur. quædam autem fortasse sunt, ad quę perpetranda nemo cogi, compelli'ue potest; sed potius extrema quæq; pati, ac mori conuenit. etenim ridicula ea sunt, quæ Euripideum Alcmæonem ad matrem interficiendam compulerūt. Sed difficile interdum est iudicare, quale pro quali eligendum, ac quid pro quo sustinendū sit: difficilius etiam in ijs, quæ decreuerimus, persistere. vt plurimum enim quæ expectantur molesta, q̄ vero cogunt, turpia sunt: vnde & laudes & vituperia ijs contingere consueuerunt, qui vel fuerunt, vel non fuerunt, coacti. Qualia igitur esse violenta dicenda sunt? An simpliciter cùm & causa extrinsecus fuerit, & qui agit, nihil contulerit. quæ vero licet per se inuita sint, nūc tamen & pro his eligenda

Violentum quid.

† ȝ ob bonū

da fuerint, principiumq́ in agēte habuerint: ea per se inuita, nunc autem & pro his sponta nea sunt: immo sunt spontaneis similia. actiones enim circa particularia fiunt: hæc autem spontanea sunt. quoniam igitur differentiæ multæ in particularibus existunt: qualia pro qualibus eligenda sint, definiri non facile potest. Quòd si quispiam & iucunda & molesta esse violēta iccirco dixerit, quod extrinsecus sint & nos cogant: is efficiet, vt ea ratione omnia sibi esse violenta vnusquisq́ putet: quippe cū horum causa omnia omnes agant: alij violenter & inuiti ob molestum: alij ob iucūdum cū voluptate. Sed ridiculum sanè est in externa potius causam referre quàm i seipsum, quòd huiuscemodi rebus facile capiatur: & honesta sibi, turpia iucundis ascribere. Videtur autem violentum id esse, cuius principium extrinsecus est, nihilq́ ad id confert ille qui cogitur. at quod ob ignorationem fit, non spontaneum quidem omne est: sed inuitum id est, quod vel dolorem vel pœnitentiam affert. qui enim cū ex ignoratione quippiam egerit, factum minime ægre fert: is sanè neq́ sponte egit, id qđ ignorauit: neq́ inuitus, cùm nō doleat. ex ijs igitur, qui ex ignoratione agunt, quem facti pœnitet, fecisse inuitus videtur: quem nō pœnitet, quia tamen diuersus est, nō sponte egisse dicatur. nam quia differt, melius est vt nomen quoq́ propriū habeat. Diuersum quoq́ est ex ignoratione, & ignorantem agere. qui enim vel ebrius est, vel iratus, non videtur ex ignoratione agere, sed ob aliud quippiam ex ijs quę dicta sunt: quippe cùm non sciens, sed ignorās agat. Vnusquisq́ igitur prauus quid agendum, à quibusq́ abstinendum sit, ignorat: obq́ huiuscemodi errorem iniusti, & omnino mali homines efficiuntur. Inuitus igitur dici debet, non si quis ignorat id quod conducit: non enim ignoratio, quæ in electione consistit, inuiti est causa, sed prauitatis: neq́ ea quæ est vniuersalis: quippe cùm ob eam homines vituperētur, sed ea, quę circa particularia versatur, i quibus & circa quæ actio existit. in his enim & misericordia & venia locum habet. nam qui horū aliquid ignorat, is sanè inuitus agit. Melius autem fortasse est, vt hæc quæ, nā, & quot sint, explicemus. considerandum igitur est, quis, & quid, & circa quid: aut in quo agat: interdum etiam quo, vt instrumento: & cuius causa, vt salutis: & quo modo, vt sensim an vehementer. hec enim omnia nisi insanus sit, nemo ignorat: sed neq́ ipsum agentē: quo pacto enim se ipsum ignorauerit quispiam? ignorare tamen id quod agit aliquis potest: exempli causa, cùm lapsos se dicendo esse inquiūt, aut ignorasse arcanum esse: vt Aeschylus mysteria: aut ostēdere volētes emisisse, vt catapultam. existimare etiam aliquis filium esse hostem posset, vt Merope: & mucronatam hastam retusam esse: & lapidem esse pumicē. posset item quis salutis causa verberans ac feriens interficere: & monstrare volens, quemadmodum faciūt ij qui summis manibus certant, percutere. Cùm in omnibus igitur his, in quibus est actio, ignorantia contingat: fit, vt qui aliquid ex his ignorauerit, inuitus egisse videatur. atq; id in præcipuis maxime. præcipua autē esse ea videntur in quibus ipsa actio est, & id cuius causa quippiam fit. Oportet tamen, vt actio hæc quæ ex tali ignoratione inuolūtarie facta esse dicitur, dolorem ac pœnitē. tiam afferat. Cùm igitur inuitum sit, quod vel vi vel ignoratione agitur: spontaneum illud esse videbitur, cuius principium est in eo qui agit, particularia cognoscente in quibus actio consistit. Fortasse enim non recte dicuntur inuita ea esse, quæ vel ex ira, vel ex cupiditate efficiuntur. Primum enim nullum ex alijs animalibus sponte aget: sed neq; pueri. Deinde, vtrum nihil ex ijs quę vel ex cupiditate, vel ex ira agimus, sponte faciemus? an honesta sponte, turpia inuiti agemus? An id ridiculum existimandum est, cùm vna causa vtrorumq́ sit. Absurdum fortasse etiam est, inuita ea esse dicere, quæ oportet appetere. oportet autem & ob aliqua irasci, & nonnulla appetere, vt sanitatem, & disciplinam. videnturq́ ea quę inuita sunt, molesta: quæ ex cupiditate fiunt, iucūda esse. Præterea quid interest inter ea quę ex ratione, aut ex ira peccamus, ad hoc vt inuiti fecisse videamur? fugienda enim ambo sunt? videnturq́ irrationales affectus nihilominus humani esse: actionesq́ ipsi⁹ hominis ab ira, & cupiditate proficiscuntur: vt absurdum sit inuita hæc existimare.

Violenti qd.

Diuersum est ex ignoratione & ignorantem agere.

Spōtaneum quid.

Oportet aliquādo irasci.

DETERMINATIO TERTII TRACTATVS LIBRI NICOMACHIAE ARISTOTELIS.

Dixit. Quoniam quidem autem virtus circa passiones & actiones existit, & laus fit vel vituperatio in fientibus à nobis sponte, & indulgentia à fientibus nobis inspontanee, & forrassis misericordiæ: tūc forsitan necessarium est ei qui de virtute scrutatur, determinare facta fientia sponte, & fientia insponcanee. & cognitio huius intentionis etiam vtilis est legum positoribus causa impēdendi honores, & infligendi pœnas loco suo. Dixit. Putantur autem spontaneę res fientes coacte, vel ignoranter à faciente eas. & res, quę veraciter insponcanee fit, est illa, cuius fiēdi principiū ab extrinseco est, et in nullo coadiutor est agens vel patiens. vt si ventus leuet aliquem de loco ad locum penitus existentem in hoc insponentem

tem sui. Si vero fecerit is aliquid suspitione malorū grādium, metuēs incidere in ea, si non fecerit ipsum, velut sicut tyrannus iubeat aliquos potentes, tamen suimet existentes, quęlibet ignominiosa exercere in parentes, & qui exercent euadunt, qui vero non interficiuntur: hoc dubium est an sit de spontaneis. Et similatur huic illud, quod fit in tempestatibus maris de iactibus sarcinarum, nullus enim sponte iactat res suas in tali dispositione constitutus, omnis autem intellectum habēs agit hoc causa proprię salutis, & eorum qui cum ipso sunt. Et sunt quidem huiuscemodi actiones mistæ ex spontaneo, et inspontaneo: attamen potius sunt de genere spōtanei, fiunt enim in hora, qua quis facit eas cum prįelectione faciētis: & finis actionis, & complectio attribuitur spontaneo vel inspontaneo secūdum horam, in qua agitur. Factor autem istarum rerū in hora faciendi eas, spontaneus est & eligens, etenim principium mouendi membra sua organica in huiusmodi actionibus in ipso est, & in quo fiunt principiū agendi aliquid in ipso est, & actio illius huiusmodi: ergo fiunt sponte. verūtamē inspontaneæ fiunt simpliciter, nam nullus aliquid taliū eligit propter seipsam. In huiusmodi aūt operationibus fortasse laudatur homo, quādo tolerauit in ipsis res turpes malas incumbentes eis propter aliqua grandia decora, si vero fecerit huius contrarium, vituperatur: turpia enim tolerare nō propter aliquod decorum factum est hominis vilis. & istud est de eis, quæ significant q sunt intrātes in actiones spōtaneas. Propter vero quasdam istarum rerum non laudatur homo: intēdo res turpes, ad quas cogitur: sed indulgetur ei, quando fecerit eas propter causas, quæ excedūt vel superant naturam hominis, & quas non potest aliquis tolerare. D. Sunt autem fortassis aliqua his, ad quę non est recipienda vllatenus coactio, sed pręmoriendum potius aut tolerandum pericula, quę sequi possunt ex refutatione coactionis: vt q moriatur homo potius q̄ q interficiat patrē & matrem. D. Ea enim, quę coegerunt Alcmæona occidere matrem suam, ridiculosa sunt, vult vt existimo q fuerint res paruę. D. Est autem difficile, vt determinemus sermonem quale quid sufferendum est et tolerādum, aut quale quid non tolerandum, et difficilius hoc est determinare in qualis rei tolerantia est perseuerandum, & quascunq molestias tolerandum. Item q ea, quę expectantur, vituperabilia sunt et tristia: illa vero, ad quę cogimur, fœda & molesta. & propter hoc sequitur hominem laus vel vituperium ex hoc, q recipit coactionem, vel non recipit, intendo q in aliquo loco laudatur, eò q non recipit coactionem: & indulgetur ei in aliquo loco receptio coactionis, & in aliquo loco vituperatur. D. Oportet igitur vt reuertamur ad dicendū res, quæ fiunt inspontanee, quę res sunt. Dicimus ergo q ea, quæ absolute sunt inspontanea, sunt ea, quorum causæ sunt ab extra, & nullum coadiutoriū habent ab extrinseco. illa autem, quæ inspontanee fiunt, eò quòd principium faciēdi ea ab extrinseco est primitus, in hora autē, qua facimus ea, præeligimus ipsa pre quibusdam aliįs, & principium factionis suę quantum ad hoc in nobis est, secundum se quidem inspontanea sunt: fiunt autem in hora, in qua eligimus ea prę aliįs de his quæ sunt spontanea, & sunt similiora spontaneis, ideo quòd actiones non fiunt nisi in particularibus: & particularia quidem aguntur sponte. Et propter hoc non est facile sermone determinare quas actiones, quemadmodum diximus, oportet pręeligere aliįs, diuersitas enim multa est in particularibus. Si vero dixerit quis q res decoræ & delectabiles sunt de genere cogentium, eò q res pulchra & delectabilis est de eo quod cogit nos ad actionem ab extrinseco: sequitur secundum hunc modum, vt omnia fiant coacte vel violēter, omnes enim agūt quæcunq agunt gratia istorum: intendo pulchrū & delectabile. qui autem agit aliquid coacte & inspontanee, tristatur cum ipso. qui vero facit aliquid propter bonum & delectabile, delectatur cum ipso. D. Et ridiculosum est vt homo eorum, quæ facit, causam ponat res, quæ sunt ab extrinseco tantum: & ipse cum hoc facilis est ad cadendum in ea, & ad seducendum per ipsa, & vt bonorum causam seipsum, turpium autem delectationem. D. Cumq sic sit, videtur q factum coacte sit illud, cuius principium ab extra est, absq eo q sit ei adiutorium à seipso: & q sit præter scientiam facientis ipsum: non etiam totum fit inspontaneum. & hoc, quoniam res, actio cuius tristitiam affert & pœnitentiam, fit quidem inspontanee. Qui autem facit rem aliquā, quæcūq rerum fuerit inscius, sed non tristatur de actione, non facit quidem ea sponte, cùm nō sciat eam: neq facit eam inspontanee, cùm nō tristetur cum ipsa. Qui autem facit aliquid, & est sciens ipsum, si pęnitet quidē de facto suo, tunc iam putabatur ipsum fecisse inspontanee. si vero impenitens fuerit de facto suo, immo potius gaudeat de ipso, putandum est q sponte fecerit ipsum. & est quidem inter vtrosq factores differētia. Et melius est vt vtiq habeat nomē proprium. & videtur aliud esse vt quis agat aliquid & non sciat ipsum, & vt agat aliquid per ignorantiam. & hoc, quoniam ebriua & furiosus non putantur facere hoc, quod faciunt in hora ebrietatis & furoris absq cognitione: veruntamen faciunt hoc quod faciunt, & sunt ignorantes in faciendo. Etenim omnis malus ignorans est illud, quod oportet ipsum facere, & res à quibus oportet ipsum abstinere: & propter hanc ignorantiam fiunt iniusti & simpliciter mali. volo dicere eò q faciunt quidem res, quas sciunt, ignorant autem an sint bonæ vel malæ. Dixit. Et nō est de natura actionis vt dicatur de ea q facta est inspontanee, quando factor eius fuerit ignorās ea, quę adhęrent ei, & sequuntur ipsam, eò q ignorātia electionis (intendo electionem omissionem disciplinæ) nō est causa vt fiat actio inspontanea, sed est causa malitiæ. et ista ignorantia non est rerum vniuersalium, propter istas enim non fit vituperatio: sed fit quidem propter ignorantiam rerum particularium, cùm sint hæ, in quibus fit actio, et inuenitur ignorātiam quarundam istarum misericordia & ignoscentia. qui enim de his ignorauerit aliquid, agit equidem ipsum inspontane. D. Et propter hoc oportet agentem determinare quæ agit & scire quæ sunt, & quot sunt, & quis agit ea, & quid est illud quod agit, & ī quo agit, & qualiter agit, verbi gratia remisse aut intense. D. hæc igitur omnia nullus ignorabit nisi vesanus. & manifestum est q non ignorabit agens quod agit. nō enim ignorat aliquis seipsum quando fuerit agens, intendo quoniā ipse actor. & propter hoc conatur excusare malos dicentes eos esse dementes, & non scientes q illud, quod dicunt, est de eis, quæ non sunt dicenda. & ignorantia eius quod facit homo, & cum quo facit, & in quem facit, attribuitur ęrrori qui excusabilis est. vt qui vult proįcere aliquid, & euadit de manu eius, & infert damnum. & qui putat filium inimicum esse & occidit eum. & qui putat de re, quæ est lapis, eam nō esse lapidem, & percutit cum ea. aut qui putat de re, quę est acuta, eam non esse acutam, & percutit cū ea, & interficit: & forsan facit quis monstrare aliį rem aliquam, & pungit cum digito suo, et interficit. Cū ergo existat ignorantia in his, circa quæ existit operatio, ęstimabitur de eo quid aliquid horū ignorauerit q facit ipsum inspontanee: & proprie quando ignorauerit potiora, quæ sunt in ipsis. & putant potiora esse illa, in quibus fit actio, & illud cuius causa fit: & oportet vt factor eius, quod hoc modo fit per ignorantiam, sit tristans propter ipsum et pęnitens. Cū igitur

Factum coacte quid sit.

tur

tur dicatur de eo, quod fit coacte aut inscienter, quòd fit inspontanee palam est quòd hoc, quod agitur sponte est cuius agēdi principium est in agente ipsum: & agens ipsum scit particularia, in quibus fit actio. Dixit. Fortassis enim non rationabiliter dictum est in spontanée fieri, quod fit ex concupiscētia et iracundia. primo quidem, quoniam nullum animalium præter hominem agit sponte aliquid: neq; etiā pueri: neq; etiā agemus sponte aliquid eorum, quæ ex concupiscentia fiunt aut iracundia. & agemus bona quidē spontanee, mala vero insponta nee: quod ridiculosum est, vna existēte causa: intendo in bonum & malum. & est incōueniens vt dicatur q concupiscentia nostri eius, quod cōcupiscendū est, & ira nostra ei, cui est irascendum, est insponta nee. dignum enim est vt irascamur in quibusdam rebus, & vt concupiscamus quasdam rerum: & vult sanitatem & disciplinā, & putatur de rebus, quæ fiunt insponta nee, inferre eis tristitiam: & eas quę secūdum concupiscentiam fiunt, conferre delectationem. Et id quod fit insponta nee, palam est quòd est indifferens ei quod fit per errorem rationis, cum sint ambo fugibilia & cōtristabilia: et passiones bestiales videmus nō minus existere i hoībus quā in reliquis aīalibus. in cōuenie ns igitur est insponta neū dicere qd' fit ab istis.

Nullum animalium pter hominē agit sponte aliqd.

De electione. Cap. II.

CVm quid sit spontaneum, quidq; inuitum definiuerimus: sequit vt de electione iam disseramus: quippe quæ & virtuti maxime esse affinis, & magis quàm actiones mores ipsos iudicare videatur. Electio vero spontaneum quoddam esse apparet: non idem tamen prorsus est. spontaneum enim latius patet. nam & spōtaneum cum pueris & reliquis animalibus commune est, electio minime: & quæ de improuiso fiunt, spontanea sunt, non autem ex electione. Qui vero eam vel cupiditatem, vel iram, vel voluntatem, vel opinionē quandam esse affirmant, non recte dicere videntur: electio enim non est communis nobis cum brutis, sed cupiditas et ira, est. Et incōtinens cum cupiditate quidem agit, non tamē cū electione: continens contra cū electione, et non cum cupiditate. Adde quòd electioni cupiditas aduersatur: cupiditas autem cupiditati minime. Cupiditas præterea iucundi & molesti est: electio neq; iucundi, neq; molesti. Sed ira quoq; esse multo minus videtur; minime enim quæ ex ira fiunt, ex electione facta esse existimantur. At vero neq; voluntas vllo modo est; licet proxima ei esse videatur. electio siquidem eorū minime est, quæ fieri non possunt: quæ si quis diceret se eligere, stolidus esse videretur: voluntas vero est: vt immortalitatis. voluntas præterea est eorum etiam, quę nullo modo ab eo qui vult, agi queunt: vt histrionem aliquem, aut athletam victorē euadere. cuiusmodi sanè nihil quispiam eligit: sed ea solūmodo quæ ex sese fieri posse existimauerit. volūtas præterea finis magis est: electio vero eorum quæ ad finem spectant. vt, sani esse volumus: eligimus vero ea, quibus sani esse valeamus. felices quoq; esse volumus, atq; ita dicimus: dicere vero, eligim⁹ felices esse, mini me conuenit. omnino enim in ijs esse electio videtur, quæ in nostra potestate sita sunt. Verum neq; opinio est, opinio enim circa omnia versatur, nec minus circa æterna, & quæ fieri nequeant: quàm quæ in nostra sita sunt potestate. adde quòd vero & falso, nō bono & malo distinguitur: at electio his magis. In vniuersum vero esse idem cum opinione electionē fortasse neq; diceret quispiam: sed ne cum alī qua quidē in particulari. bona etenim aut mala eligendo qualitate quadam affecti sumus: opinando autem minime. Et eligimus capere aliquid, aut fugere, aut eiusmodi quippiā: opinamur vero quid sit aliquid, aut cui, aut quo modo conferat, sed accipere vel fugere non admodum opinamur. & electio quidem laudatur, eò q eius est, cuius esse magis oportet, aut q recta est: opinio, quia est vera. Quæ itē maxime scimus esse bona, eligimus: quę non admodum scimus, ea opinamur. videnturq; non ijdē optima & eligere & opinari: sed nō nulli sunt, qui melius opinantur, ob vitium tamen ea quæ non decet, eligere consueuerunt. Antecedat autem an sequatur electionē opinio, nihil interest: non enim id nunc consyderamus; sed an idem cum opinione aliqua electio sit. Quid igitur aut quale est electio, quando nihil eorum est quæ dicta sunt? spontaneū sanè esse quoddam videtur. non omne tamen spontaneum eligibile est: sed id scilicet, quod est præconsultatum: quippe cum electio seu propositum cum ratione, ac cogitatione existat; id quod significare nomen etiam ipsum videtur. quasi id quod eligitur seu ꝓponitur, ex alijs legatur, ponatur'ue ante alia.

DIxit. Determinatis autem spontaneo & insponta neo, consequenter de eligentia dicendum erit. hęc enim magis propria videt esse rebus fientibus per virtutem, & est quæ iudicat de moribus ex operationibus. Dicimus ergo, quòd manifestum est de electione, q est spontanea: & non est intētio electionis, intentio spōtanei: eò quòd spontaneū communius est eo, quod fit per electionem. communicant enim in eo pueri, & animalia irrationabilia & rationabilia: in electione autem non. & de rebus, quæ subito fiunt non dicimus q fiant per electionem. Qui vero dicunt eligentiam concupiscentiam, aut iram, aut velle, aut opinionem quandam, i. credulitatem, non videntur in hoc recte dicere: ideo q eligentia non est communis omnibus animalibus, concupiscentia autem, et ira, communis est eis. Et incontinens secundum concupiscentiam quidem operatur, secundum eligentiam vero non: continens autē econuerso secundum eligentiam quidem operatur, secundum concupiscentiā aūt non. Concupiscentia ergo eligentiæ contrariatur, sed non contrariatur cōcupiscētia concupiscentię. et concupiscentia delectabilis est & contristabilis, i. remotionis ab ipso: eligentia autē non.

& ira etiam non est eligentia, propterea q̃ res, quę fiũt per iram, parum fiunt per electionem. Et etiam nõ est electio velle: quis videatur et esse propinqua, eò q̃ electio non est impossibilium, velle autem est, si.n. dixerit quis q̃ impossibilia eliguntur, stultus reputabitur: velle vero inuenitur circa res impossibiles: v. g. vellemus immortales esse. et velle etiam rerum est, quarum opatio nõ est in nobis: vt athletam vincere, aut hypocritam. & nullus qdem eligit huiusmodi res: immo res eas eligit, quarum in se videt actionem. & adhuc velle qdem maxime finis: eligentia autem nõ est nisi eorum quę ducũt ad finem. v. g. sanari volumus: eligimus aũt per quę sanamur. & felices esse vellemus, & asserimus nos velle: non est autem dicendum eligere nos fieri felices, ideo q̃ vr̃ eligentia videtur earum esse, q̃ facere in nobis est. Neq; etiam eligentia opinio est, ideo qd᷑ opinio in oĩbus est: non enim in ꝑpetuis, et impossibilibus minus est q̃ in his, quę ex parte nostri sunt. et opinio diuiditur in verum & falsum: electio vero in bonũ et malum. D. et vr̃ nõ dicet fortasse quis opinionem eligẽtiam vllo modo vnum esse. etenim ſm electionem nostram boni & mali quales dicimur, s. boni vel mali: ſm aũt opinionem non. Et per electionem requirimus aliquid & fugimus ab aliquo: per opinionem aũt opinantes scimus quid est res, aut cui conuenit, aut qualiter cõuenit, inquisitio aũt rei, aut fuga ab ipsa re ferè non fit per opinionem tm̃. et electio maxime laudatur, eò q̃ sit recti: opinio autem, eò q̃ veri. Et eligimus res, quas scimus proprie bonas: opinamur aũt res, quas ferè nõ scimus. et nõ videtur eidem ipsi esse eligentes qd᷑ melius, & opinãtes qd᷑ melius: multi. n. opinãtur qdem qd᷑ melius, ꝓp malitiã vero suam eligũt id, quod deterius est. Vtrum aũt opinio pręcedat electionem, aut sequatur, in hoc non est diuersitas. & hęc nõ est res, de qua inquirimus: veruntamẽ quod inquirimus, est vt sciamus an electio & opinio cõueniant in aliqua rerum. D. Cùm igitur eligentia non sit aliquid eorum, quę commemorauim⁹, videamus quid est & quale quid est. Dicimus ergo quoniam videtur q̃ sit spontaneum. veruntamen non omne, quod fit sponte, est ex electione: sed electum est vt cùm hoc sit praeconsiliatum, ideo quòd electio quidem fit per rationem & intellectum.

Velle est respectu finis, electio respectu eorũ, quę sunt ad finẽ.

De consultatione. *Cap. III.*

VErum consultant'ne de omnibus homines, quodlibetq; est consultabile: an de quibusdam non est cõsultatio? Sed fortasse cõsultabile id dicendum est, de quo mentis compos vir, non quiuis vel stolidus vel insanus cõsultaret. De ęternis autem nemo consultat: vt de mũdo, aut diametro & latere, q̃ nulla inter se aequabilitate conueniant: at neq; de ijs quae in motu quidem sunt, sed semper tamen circa eadem versantur, siue necessitate, siue natura, siue aliqua alia de causa: vt de solstitijs, atq; ortibus: neq; de ijs quę alias aliter eueniũt: vt de siccitatibus, & imbribus: neq; item de ijs quae fortuna cõtingunt: vt de thesauri inuentione. Sed neq; de humanis omnibus consultamus: verbi causa quomodo Scythę optime administrare remp. possint, nullus ex Lacedęmonijs cõsultat: nihil enim ex his eiusmodi est, vt agi per nos ipsos valeat. Consultamus autem de agendis rebus, atq; ijs quae in nostra sitae sunt potestate: haec enim restant: quippe cũ causae nullae aliae esse videantur, q̃ natura, & necessitas, & fortuna: mens praeterea, atque omne id quod per hominem agit: vnusquisque autem de ijs, quae per ipsum agi possunt, consultet. Ac circa quidem exquisitas ac certas sciẽtias, easq; quae ex sese sibi sufficiunt, nulla consultatio est: vt de literis: nõ enim dubitamus, quo modo scribendum sit. Sed de ijs, quaecũq; per nos fiunt, neq; semper eodem modo eueniũt, cõsultamus. vt de ijs quae ad medicam artem spectant, & pecuniariam: atq; eò magis etiam in gubernandi arte deliberamus, quàm exercitatoria, quanto minus exactis, atq; exquisitis rationibus cõstat. ac simili modo de reliqs. Magis etiã in artibus q̃ in scientijs consultatio est: eò quòd in ipsis* magis ambigere cõsueuimus. Consultatio autem de illis est, quę vt plurimum quidem fiunt: incerta tamen sunt quo modo euadant: & in quibus indeterminatio existit. Ad magnas vero res cõsultores etiam adhibere consueuimus, nobis ipsis diffidẽtes, quasi sufficere ad discernendum soli nequeamus. Ac consultamus quidẽ non de finibus, sed de ijs quae ad finem tẽdunt. nam neq; medicus an sanare: neq; orator an ꝑsuadere: neq; ciuilis an bene legibus institutam patriam reddere debeat: neq; ex alijs quispiam de fine cõsultat. sed omnes, cùm finem quẽdam statuerint, quo modo ac per quę euenire is possit, deliberant: siq; is per plura fieri posse videat, per qd᷑ nam facillime atq; optime fieri queat, considerat. si per vnum, quo modo per id effici recte valeat: & illud itẽ per quid, atq; id tãtisper, donec ad primam causam deuenerit: id quod in inuentione extremũ est. Qui enim consultat, quaerere videtur & resoluere predicto modo, quemadmodum designationẽ. Non quaelibet autem quęstio consultatio est, vt mathematicae: sed quaelibet tamen cõsultatio, inquisitio est. et quod extremum est in resolutione, in generatione esse primum videt̃. atq; hi cũ in rem quę fieri nequeat, inciderint, desistunt: vt si pecunijs opus sit, earumq; expeditio nullo modo appareat: si vero fieri posse res videatur, eam aggrediuntur. fieri autem posse ea dicuntur, quae per nos fieri possunt: nã quae per amicos fiunt, per nos quodam modo fieri videntur: quippe cùm principium in nobis sit. Quaeruntur autem interdum instrumenta, interdum vsus ipsorũ. simili modo quoq; in reliquis, interdum per quod, interdũ quo pacto, aut per qd quippiã fieri debeat. Videtur autẽ, quemadmodum dictum est, homo esse actionum principium: consultatio vero de ijs esse, quae ab ipso homine agi queunt: actiones aũt

* s.l. opinionibus.

Non consultamus de finib⁹, sed de iis quę ad finem tendunt.

Extremũ in resolutione ĩ generatione videtur esse primum.

aliorum causa fiunt. non est igitur consultabilis finis: sed ea in consultationem veniũt, quæ ad finem ipsum spectant: neque hæc tamen particularia: vt, an panis hoc sit, vel subigatur, vel qualitate affect⁹ sit, vt oportet: ad sensum enim hæc pertinent. nam si semper consultaret quispiam, infinite progrederetur. Consultabile autem & eligibile idem est: nisi quòd eligibile definitum iam est: quippe cũ nihil aliud sit, quàm id quod ex deliberatione ante positum fuerit. desinit enim vnusquisque tunc inquirere quo modo sibi agendum sit, cùm in se ipsum principium reduxerit, in eamq́; sui partem, quæ principatũ obtinet: ea enim est quæ eligit. Hoc autem ex antiquis etiam rebus publicis manifestum est, quas Homerus imitabatur. nam reges ea, quę elegerant, ad populum referebant. Cùm igitur eligibile nihil aliud sit quàm consultabile appetibile eorum quæ in nobis sunt: & electio quoq; eorum quæ in nobis sunt cõsultatiua appetitio erit. simul enim atq; consultauimus, iudicamus: atq; inde secũdum consultâtionem appetimus. Circa quæ igitur versetur electio, quodq́; eorum sit, quæ ad fines tendunt, figura dictum iam sit.

* a I. voluntatem.

DIxit. Et videtur nomen eligẽtiæ significare in idiomate nostro electionẽ alicuius præ alio. Cũq; notum sit, ꝙ electio nõ fit nisi in spontaneo à consilio, sciẽdum est vtrum consilium cõuenit in omni re, ita ꝙ oĩa sint consiliabilia: aut quædam sunt, in quibus nõ est cõsiliandum. & fortassis dicẽdum est ꝙ illud, super quod cadit consilium, nõ est illud, de quo consiliatur stultus et demens, sed in quo consiliatur discretus. Et non inuenimus aliquem vtentem consilio in rebus perpetuis, s. in esse mundi, & io suo fieri, aut in sua antiquitate: neq; in diametro vtrum est cõmunicãs alteri, aut non: neq; vniuersaliter cõsiliatur in rebus fientibus per motum, siue fuerit ex pte materiæ, siue ex parte formę, siue per causas alias: vtpote in priuatione pluuiæ & multitudine sua: neq; consiliatur etiã aliquis in his quæ casu fiũt, vt in inuentione thesauri. Neq; cõsiliatur aliquis in quibuslibet rebus quorũlibet hoĩum. nullus enim Lacedæmoniorum cõsiliatur qualiter scythę, qui nullam vicinitatem cum eis habent, optima vita viuant. nihil, n. agendorum hoĩum à nobis valde distãtium fieri habet per nos. Consiliamur autem de rebus, quarum actio in nobis est, & currit per manus nostras. & hoc, qm̃ putatur ꝙ causæ rerũ sint materia aut forma, aut casus, aut intellectus: & omne qđ fit mediãtibus hoĩbus, & vnusquisq; consiliatur in eis, quæ poſſe est ipsum agere, & q̃ currunt per manum eius. Et non est consiliũ in artibus cæteris sufficientibus per se: intendo eas, in quibus non expectantur causæ ab extrinseco: vt ars scribendi. nullus enim dubitat in scribendo, ita ꝙ indigeat consilio, qualiter scribendæ sint literæ. Et non cõsiliamur, nisi in eo, cuius factio in nobis est: cùm nõ fuerit sm modum vnum & eundem: sicut se habet in arte medicinæ & in oĩbus facultatibus, et cõsiliamur magis in negocijs marinalibus q̃ in exercitijs, sm ꝙ illa deficiunt ab alijs in certitudine agendorum: intendo ꝙ ars exercitij potentior est ĩ certitudine agẽdi recte q̃ ars marinalis. & hoc modo se habet in cæteris artibus residuis, quę vtuntur cõsilio: intendo ꝙ superant in hac intẽtione. Et vsus cõsiliationis in artibus magis est q̃ in scientijs: & propriè, in quo nobis ex ipsis incidit sæpius dubitatio. Et consiliatio equidem fit in rebus frequentius aduenientibus, in qbus non est manifestũ ad qd res deuentura sit: et in rebus, quarũ finis incõprehensus indefinitus est. D. Et requirimus consiliari ẽt in rebus grãdibus, in qbus nõ confidimus nobismetipsis de sufficiẽtia cõsilij in ipsis, & ĩ opationibus suis. Et de finibus qdẽ nõ cõsiliamur: immo, ꝓprie consiliamur de his, q̃ ducunt ad fines. & hoc, qm̃ medicus non consultat de sanitate ipsa, sed de his quę ducunt ad sanitatem. & rhetor siſr non consultat de persuasione metipsa, sed de his quæ persuadet. & similiter ciuitatum gubernatores non consultant in ipsismet operationibus studiosis, & positionibus quas ponunt: sed consultant qdem in his, per quę fiunt huiusmodi operationes. & vl'r nemo consultat de fine met ipso: sed oĩs hõ ponit finẽ quẽdã, et inqrit de ipso qualiter fiat et ꝑ qd fiat. et qñ manifestũ fuerit ꝙ plura sunt, ꝑ q̃ habẽdus est finis, inquirũt ea, ꝑ q̃ facilius et melius possit hẽri. et, qñ finis cõpleri poterit ꝑ rẽ vnã, inqrunt illam rẽ, qualiter erit & per quid erit: & deĩde inquirũt de illa re secunda qualiter erit, & per quid erit: & nõ desinunt ab inquirendo sic, donec perueniant ad causam primam, q̃ est postrema * in esse. ille. n. qui cõsultat, inquirit quidem sm viam resolutionis per cõuersionem. & ista est via inquisitionis sm modũ resolutionis per conuersionem. Et iam manifestũ est, ꝙ non oĩs inquisitio est cõsiliatio, vt inquisitio in doctrinis, & vl'r in speculatiuis. cùmq; sic sit, erit oĩs consiliatio inquisitio, & non conuertitur. & vltimum in via resolutionis per cõuersionem est primum per inquisitionem, vltimum in esse: & est illud, gratia cuius sunt reliqua, de quibus inquiritur. & ꝓꝑ hoc ponũt ipsum primum in inquisitione, & tandem requirunt ea, ex qbus necessario est esse eius. & si inueniunt in inquisitione aliquid impoſſe, desinunt ab ipsa. v. g. qñ indigetur pecunia, & uisum fuerit non esse poſſe eius adeptionem sine inquisitione, intendunt eius acquisitionẽ. & si fuerit possibilis, perquirũt eã: & si impossibilis desistunt ab ea. possibilia aũt sunt ea, quorum actio in nobis est. & hoc, qm̃ ea quæ possibile est fieri per amicos nostros, potestas eorũ est in nobis modo quodam. principium enim eorum est in nobis. Et in rebus quidẽ, q̃ inquiruntur alterius rei causa, fortassis inquisitio fit instrumentorum, per quæ agitur res illa: et fortassis fit inquisitio modi vtendi illis instrumẽtis: & sic se habet in alijs rebus remanẽtibus, de quibus inuestigat̃ gratia alterius rei fortassis. etenim inquiritur de eis in eo per quod habet fieri actio: & forsan inquiritur in eis de modo, per quem habet fieri. D. Et videtur, sicut diximus, homo esse principium actionum suarum: & consilium fit in operãdis ab eo: et operationum q̃dam fiunt gratia quarundam. finis vero, quẽadmodum diximus, non est de quo sit consiliandum: sed consiliatur qdem de his, quæ ducũt ad finẽ, neq; etiam consiliatur in rebus particularibus notis sensu comprehensis: qm̃ sunt sm ꝙ oportet. vt qñ nõ consiliatur, ꝙ hæc res bona, aut hæc res sana: aut ꝙ hæc res facta est vt oportet: cũ hoc notum sit ĩ sensu. et hoc ideo, qm̃ ista sunt principia consiliationis. si ergo de his fuerit consiliandum, indigemus alijs principijs, et procedet res ad infinitum: quod est impoſſe. Et res quidem cõsiliabilis et eligibilis vna est intentio determinata, et consiliabilis intẽtio indeterminata. et est qdem eligibile determinatum, eò ꝙ res, in quã assensum est ad faciendũ ipsam propter iudicium consilij super ipsam, qm̃ bona. et propter hoc vnusquisq; hominum cessat ab inquisitione et consiliatione, quando in seipsum reduxerit, et principiũ ad id, qđ uidit in illa re. et hæc est res, quæ eligitur: intendo illud, de quo iudicatum est ipsum esse bonum.

* Forte legendum in intẽtione.

D.

D. manifestatur autem q eligibile est illud, in quo consiliatur ex antiquis ciuilitatibus, quas sequebatur Homerus. dicebat enim q reges mandabãt plebi obseruare res, quas eligebant per consilium. vult fm q estimo per cõsilium, illud propter quod fuit electio ipsarum illarum: non q ipsi imponerent eis res per impositionẽ, ad modũ eius, quod accidit apud eos in legibus, & quãdo sic est. Item eligibile est, in quo fit consiliatio cũ consyderatiõe eius fm q in nobis est agere ipsum. Cumq; iudicauerimus super aliquid per consiliationem, desyderamus ipsum per voluntatem, & nitimur in ipsum. D. His ergo determinauimus eligibile quid est secundum viam descriptionis, i. definitionis vniuersalis. & diximus in qua re sit, & q sit in rebus, quæ ducunt ad fines, & diximus voluntatem esse finium.

De voluntate, & eo quod est voluntate appetibile. Cap. IIII.

VOluntatem vero finis ipsius esse, dictũ iam est: quę sanè nõnullis videtur boni ipsius esse, nonnullis apparentis boni. sed euenit, vt & illis qui bonum esse volũtate appetibile asserunt: id quod vult is, qui non rectè eligit, non sit voluntate appetibile: nam si est voluntate appetibile, erit continuo etiam bonũ: at malum forte est: & illis qui bonũ apparens voluntate appetibile esse inquiũt, nihil sit natura volũtate apppetibile: sed quod vnicuiq; ita visum fuerit. at aliud alijs videtur: & aliquãdo etiam si ita inciderit, contraria apparent. Quòd si hæc non placent, nunquid dicendũ, simpliciter quidem ac reuera voluntate appetibile esse id quod est bonum: vnicuiq; vero id, quod videtur vnicuiq;: ac probo, quidem, quod re vera etiam est, videri: improbo, quodcunq; inciderit. quemadmodum etiam in corporibus euenit: bene enim affectis salubria ea sunt, quæ re vera sunt eiusmodi: morbo correptis diuersa. simili modo amara, & dulcia, & calida, & grauia, & id genus reliqua. singula enim probus vir rectè iudicat: & in singulis verum ipsi apparet. In vnoquoq; enim habitu propria quędã & honesta & iucunda sunt. & in singulis plurimum fortasse probus vir in dignoscendo eo quod verũ est, differt: quippe qui tanquam regula ac mensura ipsorum sit: plerisq; autẽ ẽ vulgo hominibus deceptio surrepere ob voluptatem videtur: quibus scilicet voluptas, licet non sit, bonum tamen apparet. eligunt enim iucũditatem quasi bonũ, dolorem quasi malum fugiunt.

DIxit. Quidam autem hoĩum putãt q voluntas sit boni, qdam putant q sit eius quod videtur bonũ. et sequitur dicentes q volitum sit bonũ vt non sit volitũ, nisi id, quod est bonũ per se & rectum. cũ enim fuerit quid ex volitis, erit bonũ, hoc aũt est inconueniens. forsitan enim accidit multis velle eos hoc, qđ est malum: & ipsum videtur bonum, dicẽtes vero volitũ esse hoc, quod videtur bonũ, sequitur hoc non esse aliquid volitum per naturam, sed erit illud, quod volet vnusquisque hominum, secundum quòd sibi visum fuerit, donec velit aliquid, & eius contrarium abominet. intẽdo quòd velit rem vnam eandem vnus, & contrariã eius alter: immo iam volet vnus idem duo contraria in horis diuersis. si ergo sic se habuerit res, non erit aliquid volitum per naturam, & hoc iterum est inconueniens. Si igitur non fuerint persuasiuę hæ duæ opiniones, oportet vt dicamus quoniam bonum illud, quod est bonum per se, est simpliciter volitum & secundum veritatem, vnusquisque hominum vult ipsum, secundum quòd ei videtur bonus. ergo vult bonum illud, quod est in veritate: malus vero illud, de quo contingit vt videatur ei quòd sit bonum. Et hoc quoniam perceptio vel apprehensio, quam habet bonus vel virtuosus de bono, & iudicium eius de ipso, similatur iudicio sanorum sentientibus de rebus sensibilibus: & iudicium vero mali de ipso similatur iudicio infirmorũ. Et illi, qui sunt in dispositione sanitatis, discernũt sapores rerum, qui sunt eis in veritate: intẽdo q ipsi iudicãt de dulci, q dulce, & de illo, quod est amarũ, q amarũ: illi autẽ, qui sunt infirmi, faciunt huius diuersum: intendo q iudicant de dulci, q amarum: & siir contingit eis in vocibus grauibus, & acutis, & odoribus, et reliquis sensibilib⁹. et qñ sic est, bonus ergo est ille, qui iudicat de vnaquaq; rerũ iudiciũ sanum, & videtur ei verũ in vnaquaq; earum: eò qòòd in vnaquaq; dispositionum sunt res venustæ, & res delectabiles, non fm q imaginatur de ipsis. D. & dignũ est vt sit bono magna percellentia super alterum in eo q iudicet de vero, & in dimissione eius, qđ dimittit vnusquisq; ex rebus: etenim ipse existit tanq̃ regula & mensura rebus, per quam iudicatur de ipsis. et verisimile est, q error in hoc accidẽs multis hoĩum nõ accidat nisi delectationis causa: eò q ipsæ videntur bonæ, & non sunt: ita q volunt delectabile quasi bonum, & à tristi fugiunt quasi à malo. Bonus est ille, q iudicat de vnaquaq; rerũ iudiciũ sanum.

De ijs quæ in nostra sunt potestate. Cap. V.

CVm igitur voluntate appetibilis finis sit, consultabilia autem & eligibilia ea quæ ad finem spectãt: actiones quæ circa hæc fiunt, & ex electione, & spontaneæ etiam procul dubio sunt. at virtutum operationes circa hæc versantur: efficitur igitur, vt virtus quoque in nobis & similiter vitium sit. In quibus enim in nostra potestate situm est agere, situm est etiam non agere: & in quibus non agere, simili modo etiam agere. quapropter si agere cùm honestum sit, in nostra est potestate, non agere quoque cùm turpe sit, in nobis erit collocatum. si item non agere, cùm honestum sit, in nobis est, agere quoque, cùm turpe sit, erit nostrę facultatis. Quòd si honesta agere & turpia, & simili modo non agere in nostra est potestate: id autem erat, vt boni & mali simus: in nostra potestate quoq; erit, vt & frugi simus, & nequam. Nam dicere neminem neque sponte improbum, neque inuitum beatum esse, alterum falsum esse, alterum verum videtur: quippe cùm beatus nemo inuitus euadat: improbitas vero spontanea sit. Alioqui ijs quæ nunc dicta sunt, repugnandum est: dicendumq; hominem principium minime esse: neq; actionũ sicut filiorũ esse generatorem. Quòd si hęc videntur, neq; Nemo beatus inuitus euadit.

in alia pricipia referre actiones noſtras poſſumus, q̄ in ea quę in nobis ſunt: quorum principia in nobis ſunt, etiā ipſa in nobis eſſe, & ſpōtanea neceſſe eſt. His atteſtari & priuatim ſinguli, & ipſi legumlatores vidētur: qui eos, qui mala perpetrant, caſtigant ac puniunt, ſi tamē neqꝫ vi coacti ea egerint, neqꝫ ex ignoratione, cuius ipſi ſibi cauſam nō exhibuerint: eos aūt qui honeſta agūt, honoribus proſequuntur: vt & hos incitent, & illos ꝓhibeant. Atqui ad ea, quæ neqꝫ ſpontanea ſunt, neqꝫ ſunt in nobis, agenda hortatur nemo: quippe cùm nihil antiquū ſit, vt perſuaſi ſimus aut calefieri, aut dolere, aut eſurire, aut quoduis aliud eiuſmodi: nihilo enī minus ea patiemur. Nā ob ignorationem etiam puniunt, ſi ſibi ipſe ignorationis cauſa quiſpiā fuiſſe videatur. Vnde ebrijs duplices pœnę inſtitutę ſunt. in ipſo enim qui inebriatur pricipium eſt: cùm ſui quiſqꝫ in eo dominus ſit, vt non inebrietur: id quod ignorationis eſt cauſa. Eos quoqꝫ puniunt, qui aliquid eorum ignorant, quæ ad leges pertinēt: quæ quidem & ſciri debeant, & difficilia non ſint. Simili modo etiam in alijs, quæcūqꝫ ignorare per negligentiam videntur, eò ꝙ in ipſis ſit non ignorare: quippe qui adhibēdæ diligētię domini ſint, ac poteſtatem habeāt. Sed fortaſſe eiuſmodi aliquis eſt, vt diligētiā nō adhibeat. at vt eiuſmodi ſint hoīes, atqꝫ & iniuſti et intēperantes euadant, ipſi in cauſa ſunt: dum & diſſolute ac remiſſe viuūt, & maleficia perpetrant, et in compotationibus, talibusqꝫ alijs libidinibus ætatem degūt. operationes enim, quę circa ſingula ſunt, tales homines reddūt. atqꝫ hoc ex ijs eſſe manifeſtum poteſt, qui ad quodlibet certamen, aut actionē ſeſe exercēt: id enim operari aſſidue ſolēt. ignorare igitur ex operationibus circa ſingula habitus exiſtere, valde ſtupidi hominis eſt. Abſurdum præterea eſt, & eum qui iniuſte agit, iniuſtum eſſe nolle: & eum qui intemperanter, intemperātem. ſed ſiquis nō ignorans ea agit, ex quibus iniuſtus efficitur: ſponte iniuſtus eſt. nō tamē ſi voluerit, iniuſtus eſſe deſinet, & iuſtus erit. Nam neqꝫ qui ægrotat, ſanus efficitur: licet, ſi ita contigerit, ſpōte ęgrotet tum intemperanter viuendo, tum medicorum præceptis non obtemperando: verum tūc quidem licebat ei non ægrotare: vbi tamen ſemel neglexit, non amplius licet. Quemadmodum neqꝫ qui lapidem proiecit, reſumere eum amplius poteſt, quamuis in eo emittendi ac proijciendi facultas fuerit: pricipium enim in ipſo erat: eodem modo quoqꝫ & iniuſto & intēperanti à principio licebat nō eſſe eiuſmodi: vnde ſpōte eiuſmodi ſunt: vbi vero ſemel tales euaſerunt, nō amplius nō eſſe tales eis licet. Sed neqꝫ animi ſolum vitia ſpontanea ſunt, verū corporis etiā in nonnullis, quos ſ. increpare conſueuimus. qui enim natura deformes ſunt, eos reprehendit nemo: ſed illos qui per ocium & negligentiam tales euaſerunt: ſimili modo ſi turpitudo vel ex infirmitate, vel ex membri alicuius mutilatione contigerit. nullus enim ei, qui vel natura vel ex morbo, vel ex vulnere factus ſit cęcus, cæcitatē exprobrabit, ſed miſerebitur potius: at eum obiurgant omnes, qui ex temulētia, vel alia quapiam intemperantia excęcatus fuerit. atqꝫ ita fit, vt vitia corporis, quę ī noſtra poteſtate ſunt, vituperentur: quæ nō ſunt, minime. ꝙ ſi ita eſt, in alijs quoqꝫ vitia, quę reprehenduntur, in noſtra erūt poteſtate. Quòd ſiquis dixerit: omnes id appetūt, quod bonum eſſe ipſis videtur: viſionis autem dominium habet nemo: ſed talis vnicuiqꝫ finis apparet, qualis quiſque eſt. Verum ſi vnuſquiſqꝫ habituum ſibi quodam modo in cauſa eſt, viſionis quoqꝫ quodā modo erit: ſin aūt nemo ſibi eſt ī cauſa, vt mala faciat, ſed ex ignoratione finis ea agit, ex ijsqꝫ ſummū bonū cōſequuturum exiſtimat: appetitio vero finis minime ſpontanea eſt, ſed oportet vt vnuſquiſqꝫ idoneus natus ſit, habeatqꝫ quaſi viſum, quo recte valeat diſcernere, & id qđ vere bonū eſt eligere: ſicqꝫ is eſt bono ingenio prędītus, cui bona hęc naturę affectio inſita eſt: qđ enim maximum eſt, et pulcherrimum, quodqꝫ ab alio accipere aut diſcere nullo modo licet, id quale natura eſt, tale ipſe habebit: atqꝫ ita q̄dem bene & recte natura eſſe affectum ipſa erit perfecta ac vera naturę habilitas atqꝫ aptitudo. Si inquam hęc vera ſunt, cur magis virtus q̄ vitiū ſponte acquiratur, non video. vtrinqꝫ enim tam bono, q̄ꝫ malo ſimili modo finis vel natura vel quomodocunqꝫ & apparet, & ſtatuitur: ad quem poſtea cętera referētes quomodocunqꝫ agūt. ſiuę igitur finis non natura vnicuiqꝫ apparet, qualiſcūqꝫ is ſit, ſed aliq̄d etiā apud ipſum eſt; ſiue naturalis q̄dē finis eſt, quia tñ reliqua probus vir ſponte agit, virtus ſpontanea eſt: nihilominus vitiū quoqꝫ ſpōtaneū ſit, neceſſe eſt. nam ſimiliter quoqꝫ malo in actionibus ineſt facultas, vt ex ſeſe agat: etiam ſi in fine nō ſit. Si ergo quemadmodū dicitur, ſpōtaneæ ſunt virtutes: habituū enim coauctores quodā modo nos ſumus, ex eoqꝫ ꝙ ſumus qualitate quadā affecti talē etiā finē ſtatuimus: vitia quippe quæ ſimili ratione efficiantur, ipſa etiam ſpontanea erunt. Ac communiter quidem de virtutibus à nobis dictum eſt: genuſqꝫ ipſarum figura quadam, i. ipſas mediocritates eſſe, atqꝫ habitus: † à quibus item fiant: ad ipſaſqꝫ agen *a.l. ex bus.

das

das idoneos esse hoies fm ipsas: i nobisq etiã eas esse, & spontaneas: atq ita demũ, vt recta ratio pręscripserit. Non simili aũt modo actiones spõtaneę sunt, atq habitus. actionũ enim à principio vsq ad finẽ domini sumus, cũ singula quęq cognoscamus: at habituũ pricipij tm̃ facultas in nobis est: singulorum aũt additio non nota: quemadmodum in ęgrotationibus. qm̃ tamen i nostra erat potestate vel ita, vel nõ ita vti: etiã habitus ipsi spontanei sunt.

DIxit. Cùm ergo sic sipis volitũ est, et omne quod ducit ad finem consiliabile & electum: tunc actiones, quę sunt in his, sunt fientes spõtę & per electionẽ: operationes autẽ virtutis in his fiunt: intendo in actionibus electionis & spõtaneis. estq virtus rerũ, quas facere in nobis est, & similiter vitium. Et hoc, quoniã res, quas facere in nobis est: & non facere eas in nobis est. intendo q rerum, quarum in nobis est potentia faciendi eas, in nobis quoq est potentia nõ faciẽdi eas: et i qbus rebus dicimus sic, in his quoq possumus dicere nõ. & si fuerit in nobis facere res pulchras, ergo et facere res turpes in nobis est. Cũq fuerit in nobis facere res pulchras, & res turpes, & fuerit in nobis facere eas & non facere: sitq hæc intentio esse nos bonos & esse nos malos: intẽdo, q qñ fecerimus pulchra, & nõ fecerimus turpia, sumus boni: et ecõuerso, qñ fecerim9 turpia, & nõ fecerimus pulchra, sumus mali: ergo manifestũ est, q in nobis est vt simus boni et mali. D. Sermonis aũt dicentis q nemo malus spõtè, neq bene inspõtanaee, videtur quiddã falsum est, quiddã vero verum. & hoc, quoniam nemo inspontanaee fit bonus: malitia autẽ sponte fit. D. Sic ergo dicendum nobis est in his rebus. at oportebit esse dubitationem in eo q nunc diximus. & hoc, vt non dicamus hominem principium esse neq generatorem actionum, sicut est generator filiorum. nisi q patens est, quod quando inueniũt ei istę actiones: & nõ est possibile nobis vt reducamus eas ad alia pricipia, pręterq̃ quę in nobis sunt: tunc de manifestis est, q id de rebus, cuius principiũ in nobis est, ipsum quoq in nobis est, & est de fientibus sponte. D. Videtur autem vnusquisq ex hominibus communiter & legum latores proprie testificari huic dicto, cùm puniant facientem malitiam verbo ad verbum, quando nõ peruenerit hoc factum coacte, et propter ignorantiã eius, et vlr cuius ipse causa huius facti. laudant autem eos, qui agunt actiones pulchras, quatenus instigant hos ad hoc factum, illos autẽ diuertant à facto illo. Si ergo non esset ex parte ipsorum facere malitiam & virtutem, non instigarent eos ad virtutẽ, neq prohiberet eos à malitia, nec punirent pro ipsa. nullus enim hortatur alium ad agendum aliquid, quod in ipso nõ est, intendo ad quod non potest, & q nõ fit ab eo spõte, cùm nihil prosit exigere ab homine, vt nõ calefiat corpus suum aut vt non doleat neq timeat: & vniuersaliter vt non accipiat ipsum aliquid ex his, quę currunt hoc cursu. etenim hic accipiunt nos proculdubio, nec est nobis posse, vt non accipiãt nos. D. Et puniuntur quidem domini legum pro ignorantia: cùm de quo putant q voluntas sua fuit causa ignorantię: vt in ebrijs. duplicãt enim penes eas, eò q principium huius facti in ebrio est, cùm fuerit in ipso nõ inebriari. hoc autem ignorãtię causa. Et puniunt etiam eos, qui ignorãt res necessarias in lege, quarum intellectus non est ei difficiles. Et similiter puniuntur pro facto rerum, de quarũ putant factoribus q ignorẽt eas propter discendi pigritiam: eò q in ipsis erat non ignorare eas, cùm in ipsis esset studere in eis. quinimo in eis erat vt essent causę ipsarum: ideo q qñ ipsi fuerint boni, erunt causę facti boni. in ipsis ergo est vt agãt bonũ, et vt sint in dispositione, per quam fiant factores boni, & causæ ipsius. eodẽ modo, qui operatur malum, fit per factum suũ causa vt sit iniustus. et qui durat in potatione vini, est causa sibi vt fiat intemperatus. nam actiones in vnaquaq rerum faciunt agẽtes esse illarum dispositionum & habituũ proportionatorum ad bonum & ad malum. et hoc manifestum est ex eo, qđ acquirere facit exercitatio & frequẽtatio in vnaquaq rerum ex rebus, quæ agũtur fm quẽcunq modum aguntur. intendo q frequentia acquirere facit habitum, per quem fit perseuerãtia in illo actu. D. ignorare igitur q dispositiones & habitus non fiũt hoi, nisi ex actione sua in qbuslibet rebus singularib9, est de natura eius, q sensum nõ hẽt. Amplius de his, q pter rõnẽ sunt, est vt iniustus nolit esse iniustus, et agat actiones iniustitię: et vt intemparatus nolit esse intemparatus, & agat actiones intẽperantię. et si nõ sit homo iniustus, & est ignorãs actiones, quas agit, fit vtiq per eas iniustus: & non fit homo iustus, qñ voluerit vt faciat actiones iustitię. & ipse nõ cohiber se ab iniustitia. nec infirmus etiam fit sanus, qñ voluerit sanitatem, & ipse non custodit regimen suũ. cũq hoc sic fuerit, tunc ille, qui non custodit regimen suum neq recipit quod dant ei medici, qñ infirmatus fuerit, infirmatur equidẽ sponte, et de voluntate sua. et qdẽ posse fuit ei in illa hora nõ infirmari: veruntamen non eligit illud. immo in hac dispositione est, tanq̃ qui proijcit lapidem, neq est ei possibile vt resumat ipsum: sed tñ in pricipio rei erat posse ipsi non accipere ipsum ad proijciendum cum eo. Principium ergo rei in accipiẽdo lapidem & proijciendi, cũ ipso in eo erat, & similiter est dispositio i iniustitia & intemperantia: etenim in ipso erat in principio rei nõ facere illud. fm hoc igitur iustus fit iniustus spõte, & temperans intemperans. qñ aũt conuersi fuerint ad hãc dispositionem & habitum, iam non posse est eis non esse tales: sicut se habet in eo qui proijcit lapidẽ. D. Et non solum malitię aiæ fiunt sponte, verum etiam in quibusdam hoium malitiæ corporis fiunt sponte: & sunt illi, quibus improperamus illud, qđ accidit eis de hoc. Nemo nãq improperat ei, q deformis fuerit naturaliter: improperat aũt ei, & vitupat eũ, q talis fuerit ex segnitia et negligẽtia: et sic se hẽt in ægritudine fiente p naturã. nemo nempe improperat cæco per naturam, aut causa ęgritudinis, aut causa plagæ, sed potius miseret: illi vero, quẽ accipit cęcitas ex multa vini potatione, aut propter aliquam aliam causam intemperantię, vnusquisq improperat, & maledicit. Pro malicijs ergo corporis, quę ex parte nostri sunt, vituperamus habẽtes: sed pro his, quæ non sunt ex parte nostri, non. & cùm sic sit, in dispositionibus corporis, in reliquis quoq malicijs, in quibus vituperamus habentes eas, actiones in nobis sunt. Si autem dixerit quis q omnes hoies desyderant illud, de quo eis videtur q sit bonum: sed visio non est in posse eorum, at vero vnicuiq eorum talis finis videtur qualis dispositionis ipse fuerit: & hoc est per necessitatẽ consequẽdi dispositiones suas. Si ergo fuerit vnusquisq hoium per aliquem modorum causa dispositionis suę ipsius, & fuerit phantasia sua sequens suã dispositionem, erit etiam causa phantasiæ suæ. si autem non, non erit aliquis hominum causa faciendi malum: verũ non erit causa eius nisi pp ignorãtiam eius finis. ideoq putatur q est optima rerum hominum, vt sit desyderiũ eius ad finẽ per hoc, quod videtur ei de ipso non voluntarium solũ: immo indiget vt sit ei per naturã hæc pars aiæ i fine bonitatis: quemadmodũ indiget vt sit visus, quo discernit discretione bona. & cùm sic sit, indiget vere bonus eo, secundum q naturatus est ad ipsum: & hæc est perfecta & vera bonitas naturæ. Cũq sit hoc

verũ, nõ erit magis sponte virtus q̃ malitia, nã fm modũ vnum existit finis bono & malo, siue per naturam, siue qualitercunq; positum fuerit, aut visum: & cęteræ rerum, quę sunt ante finem, quas faciunt, fm quęcunq; modum fiunt. non enim faciunt eas nisi propter finem. si ergo nõ fuerit finis, siue bonus siue malus fuerit, vnicuiq; hominum per naturam: aut fuerit per naturam et faciat bonus hoc, quod ante finẽ sponte, & malus similiter, tunc virtus fit sponte, & malitia etiam fit sponte, non minus hac, cùm inueniatur malũ in actionibus, & in finem per se. Si igitur, vt dicitur, fuerint virtutes fientes sponte, eò ꝙ nos causę sumus dispositionũ, propter quas dicitur de nobis, ꝙ sumus virtuosi aliquo modorum, & ꝙ quales nos sumus, talem finem ponimus, i. facimus ipsum, & est in dispositione in qua nos sumus: erunt ergo iterum tunc malitiæ spõte, sicut et virtutes. D. Iam ergo determinauimus rem virtutum determinatione communi, et mentionem fecimus generis earũ fm viam descriptionis: & diximus ꝙ sunt medietates, & ꝙ sunt dispositiões, i. dispositiones medię: & ꝙ sunt operationes rerum illatum, à quibus fiunt per se: & ꝙ actus earum in nobis: & ꝙ fiunt sponte, & fm ꝙ iubet recta ratio. D. Non fiunt autẽ actiones sponte ad similitudinem habituum. nos etenim domini sumus & potẽtes actionum à principio actionis vsq; ad postremũ eius, ad sciendũ partes actionum. Super habituum aũt principia potẽtes quidem sumus: partes vero ipsorum & additamenta incognita sunt: & proprie habituũ malorum: quemadmodum in ęgritudinũ dispositione. intendo qm̃ principia ipsarum in nobis sunt, quando nõ conseruamus nos per dietas & exercitia: additamenta vero earũ ignota: verũtamen ex quo fuerit res in principio earum in nobis, erunt vtiq; ex his, quę fiũt spõte.

De fortitudine, & forti. Cap. VI.

SEd iam repetita oratiõe, de singulis virtutibus, quænã sint, & quales, & quo modo disseramus: ita enim fiet, vt etiam quot sint, facile cõstet. Ac primũ dicamus de fortitudine: quam qdem esse mediocritatẽ quę circa timores, fiduciasq; versetur, superius dictũ iam est. Timemus aũt ea s. quę terribilia sunt. ea vero sunt, vt simplr dicamus, mala: vnde etiã timorem expectationẽ mali esse definiunt. ac timemus qdem mala omnia: vt infamiam, paupertatem, morbum, solitudinem amicorum, mortem. Non circa omnia tñ esse vir fortis videt: quippe cũ nonnulla oĩno timere debeamus, quę & timere honestũ, & nõ timere turpe est: vt, infamiã. qui enim eam timet, modestus ac verecundus: qui nõ timet, impudens est. à nõ nullis tñ per translationem fortis appellatur: cùm simile quid cũ forti viro etiã ipse habeat. nam etiã fortis intrepidus qdam est, timoreq; vacuus. Paupertatem autẽ fortasse timere nõ licet, neq; morbum, neq; oĩno quippiã, quod neq; à vitio proficiscatur, neq; per nos ipsos fiat. Sed neq; qui i his est intrepidus, fortis est: sed ex similitudine tñ fortis dicitur. nonnulli siquidẽ sunt, qui licet in bellicis periculis sint timidi: liberales tñ sunt, & in abijciendis pecunijs fidẽter se gerunt. Neq; ꝑterea si quis filiorum aut vxoris contumeliã, aut inuidiam, aut tale quippiã timet: is timidus est: neq; fortis, si flagris cædẽdus confidit. Circa qualia igitur terribilia fortis versat? An circa maxima. nemo enim tolerantior malorũ est. mors aũt maxime oĩum rerum est horribilis: quippe cũ terminus sit: nihilq; amplius hoi mortuo neque bonũ, neq; malum esse videatur. Sed neq; circa mortẽ quamlibet versari fortis videtur: vt si in mari, vel morbo cõtigerit. Circa qualem igitur versabit? An circa eam, quę in pulcherrimis rebus contingit: cuiusmodi sunt, quę in bello oppetuntur: in maximo s. & pulcherrimo periculo. His cõsentiunt etiam honores, qui & à ciuitatibus, & à regibus instituti sunt. Ille itaq; ꝓprie vir fortis dicetur, qui circa præclarã mortẽ impauidus fuerit, circaq; ea quæ mortẽ afferunt, cũ proxima sunt. eiusmodi autẽ maxime sunt, quę in bello occurrere cõsueuerunt. Veruntamen & in mari & in morbis vir fortis impauidus est: non ita tñ, vt maritimi homines: hi enim desperata salute sua ęgre eiusmodi genus mortis ferũt: illi bona spe ob nauigãdi peritiam freti sunt. Fortes pręterea in ijs viriliter se gerunt, in quibus vires spectãtur, aut præclarum est mori: quorum neutrũ in talibus generibus necis existit.

Mors maxime omnium rerũ est horribilis.

DIxit, Reuertamur itaq;, & dicamus de vnoquoq; istorum habituũ quid est, & in quibus rebus existit, & qualiter est: et manifestabitur ex hoc quot sunt. Loquamur aũt primo in fortitudine. D. Diximus aũt i eo, quod pręterijt de re fortitudinis, ꝙ est medietas in eo, qđ est inter timorem et audaciã. Et timemus qdem res timorosas. & hæc sunt vniuersaliter mala. & propter hoc definiunt timorem, dicẽtes ꝙ est suspitio mali incidere apti. ac eius timet incidia, vt est mala: vt infamia, aut pauptas, aut ęgritudo, aut priuatio amicorũ, aut mors. Non videtur aũt circa omnia hæc hoĩem fortem esse. quędam nãq; oportet timere: & eorum timor decens est, non timere vero indecens, vt actiones infamabiles. qui enim timet has & formidat, hic verecundus est: qui vero non timet eas neq; formidat, est inuerecundus. quidam tñ iam nominauerunt hunc fortẽ per modum participationis in nomine: ideo ꝙ in eo est aliquid, quod similatur ei quod est in forte: & hoc, qm̃ fortis non timet. Fortassis autem in paupertatem & ægritudinem nõ oportet timere, neq; penitus aliquid eorũ, quę contingunt à malo nõ fiente ab hoĩe, neq; per eius adiutorium. Veruntamen qui timet ista fortassis: neq; nominamus eum fortem, nisi fm viam similitudinis. et hoc, qm̃ hoĩum quidam timidi sunt in bellis, & cũ hoc proportionãtur ad audaciam: intendo ꝙ sunt audaces ad expendẽdum pecuniã, quam habẽt inter manus. Et neq; qui timet verecundiam circa filios, & amicos, aut circa aliqd simile, is timidus est. neq; qui pręceps est in flagellorum verbera, cùm procacitate fortis est. D. Si itaq; isto modo est tũc in quo ex timorosis, oportet vt dicamus hominem fortem. Dicamus igitur ꝙ hoc erit in maximis eorum. nullus enim inuenitur tolerantior eo terribilium: intendo eum, qui tolerat maxima ipsorum terribilia autem & maxima sunt ea, ex quibus suspicatur mors, eò ꝙ ipsa est finis: sed videt mortuo post mortẽ aliquid accidere, aut de bono, aut de malo. Nõ autem videtur fortis ille, qui non timet quãcunq; mortem,

tem, vt puta mortẽ in mari, aut ægritudinibus: sed fortis est ille, qui non timet mortem, quæ est ex parte rerum decentium valde: et est mors contingens in bello, & hoc, quoniam hæc mors est in maximo & optimo periculo. Et iam conuenerunt homines in hoc, q̃ maximè exaltandus, & magnificãdus, qui mortem sustinuerit in bellis cum regibus. & dicitur quidem secundum veritatem fortis ille, qui mortem decentem non declinat, neq; res quæ subito mortem ingerunt cum appropinquant sibi: & hæc proprie sunt ea, quæ in bello. Et non solum fortis est ille, qui hanc mortem nõ declinat, verum etiam ille, qui nõ metuit mortem fiẽtem in mari, & in ægritudinibus. Et non est habitudo huius ad timorem mortis in mari, sicut habitudo marinariorum. & hoc, quoniam fortis diffidit de euasione in mari, & grauis est ei modus huius mortis: & marinarij autem cõmensurant euasionẽ pp longam experientiam. sed neuter tñ modorũ istius mortis decens est vel pulcher.

De terribilium diuersitate, et fortitudinis extremis. Cap. VII.

ID autem quod terrorem incutit, non omnibus est idem: dicimusq; aliquid supra hominem esse: quod quidem vnicuiq; sanæ mẽtis homini terribile est. at quæ hominem non excedunt, magnitudine differũt, & eo quòd magis vel minus efficiuntur. simili modo ea quæ fiduciam nobis afferunt. Fortis autẽ vir, vt homo, erit interritus: timebit tamen etiam ipse huiusmodi mala. sed vt oportet tamen, & vt ratio præscribit, honestatis causa sustinebit, ac feret: quippe cùm hic finis virtutis sit. efficitur autem vt magis & minus hæc timeamus: item vt ea quæ non sunt terribilia, quasi terribilia sint, timeamus. Peccataq; committuntur aliud cùm timemus ea quę non oportet, aliud cũ non sicut oportet, aliud cùm non oportet, vel aliquid eiusmodi. similiter quoq; circa ea quæ fiduciã afferunt. Qui igitur ea quæ oportet, & cuius causa oportet, & vt oportet, sustinet, ac timet, & simili modo etiam cõfidit: fortis est: quippe cùm † pro dignitate & sicut ratio præscribit, fortis vir & patiatur, & agat. Finis autem vniuscuiusq; operationis est, qui secundum habitum existit: at viro forti fortitudo ipsa honesta res est: talis igitur erit etiam finis: quippe cùm fine singula definiantur: honestatisq; causa fortis vir sustineat, atq; agat ea quæ ex ipsa fortitudine sunt. Ex illis vero qui exuperant, qui intrepiditate excedit, nomine vacat: multa enim huiusmodi nominibus vacare superius à nobis dictum est: posset tamen esse insanus quidam, atq; indolẽs, si quidẽ neq; terræ motus neq; vndationes timeat: id quod Celtas facere dicunt. At qui confidẽdo in terribilibus rebus excellit, audax est: qui quidem audax & arrogans esse, & fortitudinis affectator videtur. sicut enim ille circa formidabiles res se gerit, ita hic ipse videri vult: in quibusq; potest, illũ imitatur. vnde efficitur, vt plerìq; ex ipsis timidaudaces sint: in his eni audacter se gerẽtes formidolosa non sustinẽt. Qui autem timendo excedit, is est ignauus: nam & quæ non oportet, & sicut non oportet, timet: & reliqua eiusmodi omnia ipsum consequuntur. confidendo etiam deficit. sed in doloribus excedens magis est manifestus: quippe cùm desperabundus quidam sit, ignauus: omnia enim timet. econtrario fortis: confidere enim bene sperantis hominis est. Circa hæc igitũ & ignauus & audax & fortis versantur: diuerso tamen modo. illi enim excedunt, & deficiunt: hic mediocriter se gerit, atque vt oportet. atq; audaces quidẽ præcipites sunt, voluntq; ante ipsa pericula periclitari, in ipsis vero constituti absistunt: sed fortes in operibus ipsis acres ac celeres, antea qeti sunt. Itaq; sicut dictum est, fortitudo mediocritas est circa terribilia, & ea quę fiduciam afferunt, in ijs rebus, quas diximus: & ea de causa quia honestum est, eligit, ac sustinet: vel quia id non facere turpe est. Mori autem vt vel paupertatem, vel amorem, vel molestũ quippiam fugiamus, fortis viri minime est, sed potius timidi: quippe cũ laboriosa fugere mollicies sit. neq; hanc mortem sustinet quispiam quia honestum sit, sed vt malum euitet ac fugiat. fortitudo igitur tale quippiam est.

* a.l. ex habitu.

DIxit. Et non est res timorosa vna & eadẽ omni homini: sunt enim hę res excellentes naturam hominis: & huiusmodi expauescit omnis intellectũ habens. ea vero, quæ excedunt naturam hominis, diuersificantur ĩ magnitudine, & multitudine & paucitate: & similiter res super quas audet. Cor itaq; fortis nõ trepidat, neq; mutatur, quemadmodum aliorum hominum: verũtamẽ metuit terribilia prout oportet, & fm q̃ dictat intellectus, et sustinet propter honestatem et decorum: hic enim est finis virtutis & eius intentio. D. & timetur à rebus timorosis magis & minus q̃ oportet: & timetur etiam à rebus nõ timorosis quasi à timorosis. Et vniuersaliter peccatur in hoc, quando fuerit metus rei, de qua non oportet timeri, & quomodo non oportet, siue minus siue magis, & vbi non oportet, aut q̃ currit hoc cursu. & similiter se habet res ĩ audacia super timorosa, si inuenitur ibi directio, & peccatum. nempe qui tolerat ea, quę oportet tolerari, & gratia cuius oportet, & timet ea quemadmodũ oportet, et quando oportet, & gaudet super ea, & est in hac dispositione, hic fortis est. et hoc, qm̃ fortis est, qui agit et patitur, quemadmodum dictat, & oportere facit habitus & discretio. Et finis omnis actionis est q̃ sit secundum habitũ: et fortitudo est res decora forti. & similiter finis eius est etiã res decora. & hoc, qm̃ omnis res definitur quidẽ per finẽ. fortis igitur hoc quod suffert, decoris gratia suffert: & agit quidem hoc, quod existit fortitudo. D. Addens autem super fortem, in priuatione quidem metus, nomen non habet in idiomate nostro, intendit priuatum motum omnino, i. in omni re. & iam diximus in pręcedentibus, q̃ multa carent nomine. Veruntamen qui nihil penitus timet, neq; terrę motus neq; pcellas, hic est amẽs & insensibilis ad dolorem: sicut narratur de Celtis. Ille vero, qui superfluit ĩ bello super res timorosas, est procax. & putatur de procace q̃ sit simulator forti-

tudinis. vult enim vt appareat audax super res timorosas atq; fortis, nititur igitur assimiliari ei quantum potest. & cum hoc inueniūtur plures eorū timidi procaces. & hoc, quoniam irruunt audacter, sed non suffe runt terribilia, superexcedēs autē in metu est timidus, et hunc de necessitate sequitur vt sit timens, à quo non est timendum, & vt non oportet, & quando non oportet, & vbi nō oportet. & est deficiens à securitate & à vita delectabili, & superfluit in tristitia, i. tristatur & timet nimis. & propter hoc fit res eius manifestior in his. Timidus itaq; modicā habet fiduciā & difficilem, & expauescit ab omni re: fortis vero contrarius est ei: eò φ audacia existit ei, qui multam habet confidentiā, & facilem. Timidus itaq; et procax, & fortis circa has tres inueniuntur ac diuersificantur in ipsis. nam procax superfluit in ipsis: & timidus deficit: & fortis medius existit in eis, agens eas quemadmodum oportet. & procax præceps est, & anhelat ad ingressum terribilium: ferè autem experiens declinat eas ab eis, & fortis vero, quādo experitur actiones, redditur acutus & agilis, & ante hoc existit morosus. Fortitudo igitur, vt diximus, medietas est in eo quod est inter timorosa & audacia. & hæc sunt, de quibus diximus, φ fortis eligit in eis decentia & tolerat ea: & diuersum huius turpe reputat. Dixit. Eligere autem mortem fugiendo egestatem, aut amorem, aut aliquas tristitiarum non de natura fortis est, sed potius timidi. & hoc, quoniam fugere ab inferente dolorem vel tristitiam turpe est. et tolerat hoc fortis, quia pulchrū sit: sed fugit à malis. Quod ergo se habet isto modo, fortitudo est.

De quinque modis fortitudinis non vera. Cap. VIII.

DIcuntur autem etiam aliæ fortitudines quinq; modis. Primum ciuilis: maximè enim ea similis est: quippe cùm ciues tum ob mulctas & opprobria, tum ob honores legibus institutos pericula subeant: atq; ob id fortissimi esse videātur illi, apud quos sicut ignaui ignominia, ita fortes honore afficiuntur. tales etiam Homerus inducit: vt Diomedem, & Hectorem.

» Næ mihi Pulydamas faciet conuicia primus.
& Diomedes:
» Sic aliquando inter Troas iactabitur Hector:
» Tydides metuens à me est in castra fugatus.

Atq; hæc quidem fortitudo illi maxime, quę prius dicta est, assimulatur, ꝓpterea φ ob virtutem existit: ob verecūdiam siquidem, & honesti appetionem, honoris scilicet, & opprobrij, quod turpe est fugiendi causa. Eodem referre etiam eos quispiam posset, qui ab ijs, qui principatum obtinent coguntur: peiores tamen in eo sunt, φ non ob pudorem, sed ob timorem id faciunt: atq; vt non quod turpe, sed quod molestum est, fugiant. cogunt enim illi qui potestatem in alios habent: vt Hector:

» Si vero pugnam quem detrectare videbo:
» Is certe nulla poterit ratione cauere,
» Quin auibus, canibusq; obiectus ꝑda voret.
» Et qui imperant, & si recesserint, verberant,

idem faciunt: necnon qui ante fossas, vel talę quippiā acies instruunt: omnes enim cogūt. Verum non ob necessitatem, sed ob honestatem fortē esse oportet. Videtur autem vniuscuiusq; etiam rei experiētia fortitudo quædā esse: vnde etiam Socrates fortitudinem esse scientiam existimabat. Ac tales quidē alij alijs in rebus sunt: in bellicis vero milites: quippe cùm multę vanę res belli esse videantur, quas ipsi maxime exploratas habent. vnde ob id fortes videntur, quia cuiusmodi res illæ sint, alij ignorant. atq; ita & subire eas, & nihil pati ex peritia militari maxime possunt. Item et cauere, & percutere, cùm armis vti valeant, eaq; habeant, quæ & ad faciendum & non patiendum maxime idonea sunt. vt cum alijs quasi inermibus armati, & quasi certandi imperitis athletæ ipsi decertent. In huiuscemodi enim certaminibus non fortissimi quiq; pugnacissimi etiam sunt: sed qui robore maxime prædití sunt, corporaq; optima habent. Nam milites timidi tunc efficiuntur, cùm vel crescit periculū, vel copijs & apparatibus destituūtur, primi enim fugiūt, at ciuilis exercitus manet, mortemq; oppetit. Id quod in Hermæo contigit: huic .n. turpe est fugere: morsq; huiuscemodi saluti anteponenda. illi vero initio tanquam superiores periculis sese exponunt: cognita deinde re fugiunt, mortem magis q̄ turpitudinem metuentes. sed vir fortis talis minime est. Et iram quoque in fortitudinem referunt. fortes enim videntur esse illi etiam, qui iracunde perinde ac feræ contra vulnerantes feruntur. propterea φ fortes iracūdi esse consueuerūt. ira enim est maxime ad pericula subeunda pěrrectrix,* ac præcipitatrix. vnde etiā Homerus: « vires injicit ira: « &, animos irāq; ciebat: « &, ꝑ nares acris subijt furor: « &, sanguis ferbuit intus: omnia enim eiusmodi excitationem atq; impetum iræ significant. sed fortes quidem honestatis causa agunt, ira tamen ipsos adiuuat: feræ autem ob dolorem: propterea quòd enim vel percussæ sunt, vel timent incitantur: nam si in syluis vel saltibus suis fuerint, non irruunt. Non igitur fortes sunt: quippe quæ dolore & ira in periculum impulsæ feruntur, nihil mali ac molesti præuidentes. nam eo modo etiam asini essent fortes, cùm esuriunt: qui si etiam verberentur, à pabulo minime recedūt. Quin etiam adulteri multa ob libidinem audacia perpetrant. non igitur sunt fortes, qui ex dolore, aut ira in periculum impelluntur. Maxime autem naturalis esse hæc videtur, quæ est ex ira: videturq; esse fortitudo, vbi electionem, & id cuius causa faciendū vnūquodq; est, assumpserit. & hoies etiā cū irascūtur, dolēt: lętātur cū vlciscuntur.

* a.l. incitatrix.

qui

qui autem ob hæc faciunt quippiam, pugnaces quidem sunt, sed non fortes: quippe cùm non honestatis causa, neq; vt ratio præscribit, sed ob affectum agant: similitudinem tamen quandam habēt. Neq; etiam illi, qui bene sperant, fortes sunt. nam propterea in periculis confidunt, quia & sæpe & multos vicerunt: similes tamen sunt, eò q vtriq; sunt confidentes. sed fortes ob antedicta confidunt: hi autem, quia se superiores esse, nihilq; mali vicissim perpessuros existimant: id qđ ebrij quoque facere consueuerunt: in bonā enim spem inducuntur: cùm vero ipsis talia non contingunt, quæ sperauerant, fugiunt. At vero fortis viri erat, ea quæ terribilia homini et sunt et videntur, ea de causa sustinere, quia id facere honestū: non facere turpe est. Ideo esse etiam fortioris videtur in improuisis terroribus intrepidum, imperturbatumq; sese præstare, q̄ in conspicuis: ex habitu enim id magis proficiscitur, minusq; ex præparatione. Nam quæ antea palam fiunt, ex consideratione qspiam eligere ac ratione potest: quæ repēte accidūt, non nisi ex habitu. Fortes etiam videntur esse illi qui ignorant: & sanè non longe absunt à bene sperantibus: in eo tamen sunt peiores, q hi nullam habēt sui existimationem: illi habent. vnde etiam aliquandiu manent: hi vero decepti si vel cognouerint aliud quid esse, vel suspicati fuerint, fugiunt. Id quod Argiui fecerūt, cùm in Laconas quasi essent Sicyonij, incidissent. Quales igit̃ sint fortes viri, & qui videantur fortes, dictum iam est.

Primus modus.

DIxit. Dicitur autem fortitudo aliter quinq; modis. Primus modus est fortitudò ciuilis. videtur enim magis proprius hominis post fortitudinem, quæ est s̃m veritatem. & hoc, quoniam ciues videntur periculosa tolerare propter hoc, q mandāt leges ex penis & opprobrijs infligendis ei qui fugerit à bellis: & propter honores exhibēdos ei, qui perseuerauerit in ipsis. & propterea putatur de eis q sint fortissimi hominū, eò q timidi sint viri opprobriorum, fortes vero sunt viri honorum. Hæc autem fortitudo similis existit fortitudini, quam determinauimus primitus: eò q ipsa fit quidem propter virtutem modo quodam, cùm sit quidem propter verecundiam, & desyderium pulchri: videlicet propter consecutionem honoris & fugā opprobrij, cùm sit opprobrij turpe. Neq; similes existūt eis, qui fortitudinem exercent propter necessitatem et coactionem principantium ipsis & minantium pœnas, si non perseuerēt. & propterea viliores sunt istis, qui fortitudinem exercent timoris causa non verecundiæ, & fugientes triste non turpe. & hoc, quoniam domini impellunt consecutores suos ad fortitudinem. sicut fecit Hector, quando dixit, quem vero videro fugientem à bello, proijciam ipsum lupis & auibus ad deuorandū. Et idem factū faciunt illi, qui mandant vt percutiātur illi, qui fugiūt à bellis, & illis, qui fortitudinē exercent propter coactionem & necessitatem: quia actiones ipsorum perseuerare faciunt in fortitudine. Non sunt autem isti fortes, oportet enim vt fortis faciat hoc quod facit, non quoniam coactus ad hoc, sed quoniam videt q est factum decorum. Secundus autem modus fortitudinis est, qui fit propter peritiam & experientiam in vnaquaq; rerum. & propter hoc putabat Socrates fortitudinem esse scientiā. Et inueniuntur quidem homines præualere propter experientiā in vnaquaq; rerum quas frequentant. ideo milites inueniuntur in bellis in hac dispositione. in bellis nēpe multæ res nouæ ac recentes emergunt, quarum isti proprie certitudinem habent. Videntur itaq; fortes, eò q fortitudinem habēt, siue potentiam operandi in bello ea, quæ non possunt, alij operari, propter hoc quod habent de scientia in ipsis. securantur ergo ab occasionibus, quas parant eis, alij: & propter multiplicem aptitudinem ipsorum possibile est eis vt præseruent se ab incursu rei cuiuslibet. & sunt potentes ad inferendum quælibet inimicis suis ex potentia, quam habent super vsum armorum: cùm sint in dispositione, qua pręparātur eis vt noceant ipsi inimicis absq; receptione nocumenti ab eis. Sūt igitur habentes se tāquam armati, conflictum habentes cum inermibus, & tāquam edocti ad bella, pręliantes cum ignaris artis bellandi. et hoc, quoniā in huiusmodi non fortes præcellentes sunt in bello, sed qui sciētiores sunt artis pręliandi: quemadmodum bellicosiores seriūt robustiores, & quorum habitudo corporis existit validitudinis habitudo. D. At vero milites superexcrescēte periculo & multitudine præualente eorum præparationi titubant, & primi sunt fugientium mortē. sed fortitudinem habentes ciuilem, perseuerant mortem expectantes: eò q existimant fugam turpem, & mortem eligibiliorem euasione cum fuga opprobriosa. Et eruditi quidē in bellicis in principio rei viriliter agūt, confidentes de peritia quam habent: cognoscentes autem mortis instantiam, in fugam conuertunt, amplius mortem metuētes q̄ fugæ turpitudinem. fortis autem non sic: fortitudinis enim aduertit decorem, nō rem extrinsecam.

Secundus modus.

Tertius vero modus fortitudinis est fortitudo proportionata furori. putatur enim q qui facit aliqd propter irę exuberātiam, fortis existit in hoc. & ista est fortitudo, quæ feris attribuit̃, quę insultum faciunt in prouocantes eas. & istud etiam putat̃: eò q fortis s̃m veritatem irascit̃ in hora, qua exercet fortitudinem: intendo q putat̃ propter istud conuersum, s. q iratus sit fortis, & est quidem fortis iratus: eò q ineuitabile est, qn prouocetur in hora agonis, & cōflictus ira ipsius, quēadmodum dixit Homerus describens fortem. descripsit ergo eum per hoc, q iratus, & q impugnans eum excitabat in eo vim iracūdiæ: & q ebulliebat sanguis eius. omnes ergo res istæ, intendo quæ accidunt in hora, significant sup incitationem irę & eius prouocationem: veruntamen fortis agit hoc, quod agit, ꝓpter decorem. & ira ꝓmouet eius actionem: feræ autem agunt propter illatam molestiā: intendo ꝓpter verbera, aut metum. nam, si essent in latebris suis aut speluncis, non prosilirent. Non est igit̃ fortitudo, cùm fuerit instigatio ad actiones dolor & iracundia absq; aliqua pręuisione piculorum. & si nō esset hoc, quod accidit in eis hora famis suę, s. q non dimittūt prædam, quāuis percutiantur, habentes se ad similitudinem virorum fortitudinis.

Tertius modus.

Quartus vero modus est fortitudo concupiscentiæ. amatores enim audacter aggrediunt̃ terribilia causa cōcupiscētiæ. & verisimilius est vt sit ex parte naturæ concupiscentialis, q̄ vt sit ex parte iracūdię. Et quando ad eam relata fuerit eligentia & cōsultatio rei, cuius gratia fit, conuertetur in fortitudinem. & homines, quando irascunt̃, anxietatem sustinent: cùm vero vltionem adipiscunt̃, delectātur. qui itaq; horū gratia bellicosi existunt, nequaquam sunt fortes. nō enim quod agunt, agūt propter decorum, neq; s̃m q dictat

Quartus modus.

descriptio

descriptio propter accidens aliquod. verũtamen habent aliquid simile ei quod habent fortes, & propter illud fortes nominant. Quintus autem modus est, qui fit propter frequentem victoriam inimicorum: intendo propter assuetudinem. & hæc etiam non est fortitudo. illi enim qui multam de seipsis habent confidentiam propter consuetudinem non sunt fortes. nõ enim sunt audacter habentes in grauioribus, nisi quia sæpe vicerunt gentes multas: similantur autem fortibus, eò q̃ vtrique audent. attamen fortes audẽt propter ea, quorum præcessit memoratio: isti vero propter creditionem suam, q̃ valentiores sint eis qui contra agunt: & q̃ non recipient ab eis nocumentum. & simile huic facto agunt inebriati propter illud, ad quod deueniũt in hora ebrietatis ex confidentia de seipsis. quando vero non euenit eis res sm q̃ putabant, fugiunt: perseuerantes autem agere in rebus timorem incutiẽtibus hominibus, & de quibus apparet q̃ sint tales de natura, fortis est. & facit quidem fortis hoc, eò q̃ videt q̃ factum decorum est, & q̃ desistere ab eo turpe. Et propter hoc putatur de forti, q̃ est intimorosus subito irruentibus: & ex improuiso intimidus & intrepidus: quinimo fortior existit in his q̃ in paulatinis & apparentibus ipsi, antequam incidat in ea: & hoc, quoniam iste timor accidẽs forti est quidem magis & minus ex parte dispositionis: intendo illam, quæ est actu, non ex parte aptitudinis. In rebus autẽ manifestis atque apparentibus, antequam cadat in eas, cogitat homo & discernit eas & eligit: res autem subitaneas sm quantitatem habitus, i. actu existentis. nam non est in his possibilis consiliatio. Et iam putatur de ignorante rem, quòd fortis: sed non est longe à bene confidente. attamẽ vilior eo existit, ideo q̃ cõfidẽtia illi est radix subiecta, cui innixus operat: isti vero nihil tale existit, & propterea non perseuerat aliquo tempore: intẽdo propter ignorantiam eius, & confidentis quidem tollitur fiducia. Dixit. Illi autem, qui prosiliunt ad bellãdum per modum astutię contra aliquam gẽtem appropriatam, percipientes quidem aut eximẽtes: q̃ quibus bellantur, alij sunt ab his, quibus bellari intendebant, fugiunt: quemadmodum fecerũt Græci percipiẽtes adesse in bello Lacones, cùm ipsi exiuissent contra Sycionios dimicaturi.

Quintus modus.

De proprietatibus fortitudinis.
Cap. IX.

QVamuis autem circa fiducias & timores versetur fortitudo: nõ simili modo tamen in vtrisque, sed in timendis rebus magis spectatur. qui enim in his imperturbatus fuerit, sicutque debet se gesserit: is magis est fortis, q̃ qui in illis, quę fiduciam afferunt. Tolerandis igitur molestis rebus homines, sicut dictum est, fortes dicuntur. vnde etiam molesta res est fortitudo, & merito laudatur: quippe cùm molesta sustinere, q̃ à iucundis abstinere difficilius sit. Verũtamẽ fortitudinis finis iucundus quidẽ esse videri potest, sed obscurari tamen ab ijs, quę circum ipsum accidunt: quemadmodum in gymnicis certaminibus euenit. Pugili enim iucundus sanè finis est, cuius causa agit, coronæ videlicet et honores; verbera vero, cũ sit carneus, dolorem afferunt: atque omnis demum labor molestus est. quia autem hęc multa sunt, finis ipse cuius causa certamen subijt, parua res cũ sit, nullam in se habere iucũditatem videtur. Si igitur circa fortitudinem idem est, mors & vulnera molesta quidem erunt forti viro, & inuito contingent: sustinebuntur tamen, quia id facere honestum, non facere turpe est. Ac quò magis omni virtute ornatus, & felicior fuerit, eò magis ob mortem dolebit: quippe cùm eiusmodi vir maxime dignus sit, qui viuat: maximisque bonis sciens priuetur: quod dolorẽ affert. nihilo minus tamen fortis erit: & fortasse etiam magis; quia honestatem in bello omnibus his anteponit. Non igitur in omnibus virtutibus inest, vt cum iucunditate operemur: nisi quatenus finem ipsum attingimus. Nihil autem fortasse prohibet, quin milites optimi sint illi, qui nõ modo tales, sed etiam minus fortes, & nullo alio bono præditi sunt: hi enim prõpti sunt ad pericula obeunda, vitamque cum paruo lucro cõmutant. Ac de fortitudine quidem hactenus dictum sit. nam quid ea sit, ex antedictis figura quadam comprehendere non est difficile.

DIxit. Iam itaque determinauimus fortes sm veritatem, & eos de quibus putatur, q̃ fortes quidem homines sunt. Et fortitudo quidem inuenitur in rebus timorosis, & in rebus ptinentibus audaciæ: sed nõ sm similitudinem vnam: immo dignum est vt sit vigorosior in timorosis. qui enim intrepidus persistit in his rebus, sm dispositionem quam oportet, amplioris est fortitudinis, eò q̃ suffert ea, quæ pertinent audaciæ. D. Res igitur est, vt diximus, quoniam sufferunt tristia. & ideo fit fortitudo contristans. & dignum qdem vt laudetur amplius q̃ temperãtia: sufferre etenim tristia difficilius est q̃ à delectantibus se cohibere. D. Attamen finis intentus per fortitudinem delectabilis quidem videt, nisi q̃ occultatur eius delectatio per tristia circũstantia ipsum: vt contingit in agonis & conflictibus, quorum finis quidem delectãs, puta præmia & honores: exceptio vero verberum dolorosa, cũ carnes attingat. & similiter omnis dolor fiens ex multiplicatione verberum, & res, causa cuius incumbunt tristia, ad hoc deuenit, vt non appareat in ea delectatio etsi sit in ea. Si igit sic se habeat in fortitudine, sunt mors & vulnera, forti quidem tristia & inspontanea: tolerat autem ea, aut quia pulchrum, aut quia nõ tolerare turpe. Et quanto fuerit virtutis pfectioris & amplioris felicitatis, tanto plus de morte tristabit. qui enim in hoc statu fuerit, dignissimus est vita. & hoc, quoniam priuatur bonis magnis valde, & hoc est sciẽs ipse: hoc autem est res contristans. verũtamen non contristatur ex hoc propter defectum, quem habeat fortitudinis. fortassis autem prælectio eius rei decore, quã lucratur in bellis, amplior est illis rebus, quibus priuat per mortem. Et per hanc causam deuenit ad hoc res decora, vt delectet intellectum in omnibus virtutibus: verũtamen hoc proprie sic fit, finem intẽtum animaduertendo. Dixit. Fortassis autem nõ est quid prohibeat, qui in strenuitate militari inueniat, qui non est in hac habitudine fortitudinis, immo minoratus ab ea: & est ille, cui non est aliquid aliud laudabile, cuius timeat

amissionem

amissionem per mortem. talis igitur paratus est vehementibus piculis, & seipsum lucris modicis exponit. D. Hoc est igitur quod oportuit dicere de fortitudine: nec erit nobis difficile scire ex eo, per q̃d determinauimus, eam s̃m viam descriptionis quid est.

De temperantia, & eius extremis.
Cap. X.

POst hanc autem dicamus de temperantia: hæ enim irrationalium partium esse virtutes videntur. Ac temperãtiam quidem mediocritatem esse circa voluptates à nobis dictum iam est: nam minus, nec simili modo circa dolores versatur. in his etiam intemperãtia existit. Circa quales vero sit voluptates definiendum est: animæq; ac corporis voluptates distinguẽdæ: vt ambitiositas, & discendi cupiditas. vterq; enim ex his ea re gaudet, cuius est cupidus: corpusq; minime, sed cogitationẽ potius affectam habet. atq; hi qui in talibus voluptatibus cõstituti sunt, neq; temperantes, neq; intemperantes dicuntur. non secus etiã qui in alijs sunt, quę ad corpus non spectant. qui enim fabularum, narrationũq; studiosi sunt, & de quibuslibet rebus colloquẽdo dies conterũt: nugaces appellare consueuimus, non intemperãtes. neq; eos intemperantes dicimus, qui vel pecuniarũ, vel amicorum causa dolore afficiũtur. Sed circa corporis voluptates temperantia solũmodo versatur: atq; eas non omnes. Qui enim ijs gaudent, quæ visu percipiũtur, vt colore, figura, pictura: neq; temperantes, neq; intemperantes dicuntur: licet esse videantur: & vt oportet, etiam his, & per excessum, & defectũ gaudeant. Simili modo in ijs, quę ad auditũ pertinent. neq; enim quispiã vel eos qui supra modum cantibus, aut fabularũ actione oblectantur intẽperantes: vel eos, qui vt oportet, idem faciũt, temperantes appellarit. Neq; itẽ eos, qui odoribus gaudent, nisi s̃m accidens. nam qui malorum, vel rosarũ, vel suffimentorum olfactu delectantur, minime vocamus intemperantes: sed eos potius, qui vnguentorum, aut opsoniorum odore illiciuntur: quippe cũ his propterea oblectentur intemperantes, q̃a per hæc in recordationẽ concupitarũ rerũ venire cõsueuerũt. Videre. n. ẽt quoslibet alios licet, cũ esuriũt, cibariorũ odoribus oblectari. at vero talibus oblectari intẽperantis est: ab eo. n. concupitæ res eiusmodi sunt. Adde ꝙ neq; cæteris animalibus ex his sensibus voluptas percipitur, nisi ex accidenti. nam neque canes odore leporũ, sed comestione gaudẽt: sensum vero odor præbuit. neq; leo bouis voce, sed esu lætatur: ex voce autem prope eum esse cùm senserit, ea videtur oblectari. simili modo neq; si viderit, aut inuenerit ceruum; vel syluestrem capram, voluptate aliqua afficitur, nisi quia cibum inde habebit. Circa eiusmodi igitur voluptates temperãtia & intemperantia versatur, quæ cæteris quoq; animalibus cõmunes sunt: seruilesq; ob id ac ferinę habẽtur. hę autem sunt & tactus, & gustatus. Sed gustatu parum vel nihil vti videntur: q̃ppe cùm gustatus iudicium saporũ sit. id quod faciunt ij, qui vel vina explorant, vel opsonia condiunt. at non admodum his oblectantur, vel non quatenus intẽperantes, sed fruitione ipsa, quæ tota per tactum efficitur in cibis, in potibus, & ijs quæ venerea nuncupanẽ. Vnde gulæ deditus quidã Philoxenus Eryxius guttur sibi longius gruis collo dari optabat: vtpote qui tactu oblectaretur. tactus autem sensuum est maxime cõmunis, circa quẽ intemperantia versatur. Et merito esse vituperabilis videri propterea debet: quia nobis inest, non quatenus homines, sed quatenus sumus animalia. Talibus igitur oblectari, & acquiescere ferinum est. Nam voluptates, quæ maxime liberales per tactum efficiuntur, exceptæ ab his sunt: vt illæ sunt, quæ in gymnasijs per frictionem calefactionemq; fieri consueuerunt. non enim circa totum corpus, sed circa partes quasdam intemperantis tactus versatur.

DIxit. Et nos quidem determinabimus post hoc de re temperantiæ. videnẽ etenim ambæ hæ virtutes esse quidem partibus animæ irrationabilibus. Et iam diximus ꝙ castitas medium existit delectationũ. & iam inuenẽ in tristitijs etiam, sed minus q̃ in delectationibus & dissimiliter. & incastitas ei opposita circa easdem res inuenẽ, circa quas castitas. nos autẽ determinabimus hic delectationes, in quibus inuenẽ, & quæ delectationes sunt. Dicimus ergo, ꝙ virtutũ, quę inueniunẽ in delectatione, quædam sunt corporales, et quædam animales. & animales quidem, vt appetitus honoris & appetitus scientiæ. de vtrisq; enim horum, quando receperit homo hoc, quod amat, gaudet, præterquam patiaẽ aliqua pars corporis: sed quod patiatur ex eo intellectus est. neq; de affectis his delectationibus dicẽ, ꝙ casti neq; ꝙ incasti. & similiter non dicitur de affectis reliquis delectationibus, quæ non sunt corporales. & hoc, quoniam eos, qui amant historias & fabulas, & eos qui finiunt dies suos in loquendo de quacunq; re contingat, nominamus quidem eos exercitatores, intemperatos autem non. neq; etiam nominamus sic eos, qui gaudẽt pecunia & amicis, & tristantur eorum amissione. Quãdoq; sic sit, tunc castitas est quidẽ in delectatione corporali, nõ in hac omni. Nam eos, qui gaudent de eo quod apprehendit visus, vt coloribus & figuris, non nominamus castos neque incastos: & si puteẽ de istis, ꝙ gaudent in his rebus quomodo oportet, & amplius q̃ oportet, et minus q̃ oportet. Et similiter se habet in eo quod apprehendit auditus. nemo enim incastos nominat eos, qui supflue gaudẽt consonantijs, & repræsentationibus: neq; castos eos,

qui

qui quomodo oportet. Neq; eos qui gaudent, eò ꝙ apprehēdit odoratus: nisi fortaſſe nominemus eos ſic per accidens, etenim eos qui gaudēt pomorum odoribus, & roſarum, & thuris nō nominamus incaſtos, ſed eos, qui coquinæ, & pigmentorum & pulmentorum. nam gaudet his incaſtus, eò ꝙ faciunt eum rememorari deſyderiorum ſuorum. Videmus autem quoſdam alios, quando eſuriunt, gaudere odoribus cibariorum: quod equidem incaſti eſt: eò ꝙ ad hoc ſunt eius deſyderia. Neq; etiam inuenit delectatio cæteris animalibus greſſibilibus in his tribus ſenſibus, niſi fuerit per accidens. canes enim non gaudent odoribus leporum, ſed comeſtione: & odor ducit eos ad ſentiendum ipſos. neq; ēt leo gaudet voce bouis, ſed comeſtiōe eius: per vocem autem eius ſentit, ꝙ eſt propinquus ei: et propter hoc videmus eum gaudētem ad vocem eius. ſimiliter non gaudet quando viderit, aut inuenerit ceruum vel hircum ſylueſtrem: imo gaudet eo quod inuenit, quo paſcatur. Caſtitas & incaſtitas non inueniunt niſi in huiuſmodi delectationibus, in quibus participat homo reliquis animalibus. & ꝓpter hoc fit vt ſenſus, qui eas apprehendunt, proportionentur ſeruis & feris. & ſunt ſenſus & tactus & guſtus. Et patens eſt de eis in re guſtus, ꝙ ipſi aut parum ſunt vtentes eo, aut non vtūtur eo penitus, et hoc, q̄m diſcrepatio ſaporum eſt quidem per ſenſum guſtus: quomodo faciūt illi, qui potus probant, & qui fercula coquinæ ſapida reddunt ſuis cōdimentis. D. Incaſtus autem ferè nō gaudet rebus iſtis metipſis: ſed gaudet quidem, eò ꝙ apprehēdit tactum tantum ex cibis & potibus & coitu. Et ꝓpter hoc optabat vnus ex ipſis, cūm eſſet amator ferculorum coquinalium, vt eſſent fauces eius longitudine faucium gruis, vt prolōgaret delectatio in tactu cibalium. communior igit̃ ſenſuum, intendo inuentū in omnibus animalibus, eſt ſenſus ille, penes quem fit incaſtitas. Et iuſtum eſt nos opinari à nobis, ꝙ ſenſus iſte opprobrioſus eſt nobis, cūm non ſit nobis ſm̄ ꝙ nos ſumus homines, ſed ſm̄ ꝙ nos ſumus animalia. Declinare igitur ad hæc ſenſibilia, & vehementer diligere ea, equidē de natura ferarū. D. Oportet autem vt ſeparemus ab his delectationibus tactualibus, in quibus inuenitur caſtitas & incaſtitas, eas, quæ maxime conueniunt liberalibus: & ſunt illæ quæ fiunt in exercitatione ex fricatione & calefactione. & hoc, quoniā tactus iſte fit per totum corpus: tactus vero per quem delectatur incaſtus, non fit in toto corpore ſuo: ſed fit equidem in quibuſdam membrorum ſuorum.

Diuerſas cupiditatum ſpecies eſſe.

Cap. XI.

AT vero cupiditatum aliæ cōmunes videntur eſſe, aliæ propriç, atq; appoſititiæ. vt alimenti cupiditas naturalis eſt: ſiccum enim vel humidum alimentum, vel ēt vtrunque, cùm indigent, omnes cupiūt. quin etiam appetit & iuuenis, vt inquit Homerus, floreſq; cubile: tale vero ac tale, vel eadem non omnes, icċirco noſtrum eſſe id videtur. Habet tamen & aliquid naturale: quippe cū alia alijs iucunda ſint, & omnibus ſuauiora quædam ſint cæteris quibuslibet. In naturalibus igitur cupiditatibus pauci: atq; hi in vno, i. nimio peccant. qui enim comedit vel vilia quçlibet, aut bibit, quoad ſupra modum repleatur: is multitudine naturalis cupiditatis terminos excedit. naturalis enim cupiditas indigētiæ repletio eſt. atq; icċirco huiuſmodi homines ventrifurentes appellantur: propterea ꝙ vltra q̄ deceat, ventri replendo ſtudent. ac tales quidem euadunt ij, qui ſeruili admodum ingenio præditi ſunt. Circa vero proprias cupiditates multi, ac multis modis peccāt. nam cùm talis cuiuſdā rei ſtudioſi homines dicantur, quia oblectantur vel quibus non oportet, vel magis q̄ pleriq; faciāt, vel nō vt oportet, vel non quo oportet: in omnibus ſane intemperātes excedunt: quippe qui & gaudēt nonnullis, quibus nō oportet, quç odio profecto digna ſunt, & ſi aliquibus gaudendū eſt, magis q̄ oportet, quāq; pleriq; gaudeāt, id facere cōſueuerunt. Atq; exceſſum qdem circa voluptates intēperātiam eſſe ac vituperabilem ꝑſpicuum eſt. Circa autem dolores nō quemadmodum in fortitudine, ita hic ſuſtinēdo temperans, non ſuſtinēdo intemperans dicitur: ſed intemperans vnuſquiſq; eſt, dum propterea ꝙ iucunda non conſequitur, magis q̄ oportet, dolet: doloremq; ipſi affert voluptas: tēperans, dum abſentia, abſtinentiaq; voluptatis nullo dolore afficitur. Intemperans igitur iucunda omnia appetit, vel ea quæ maxime iucunditatē afferunt: ducituŕq; à cupiditate adeo, vt ea omnibus alijs anteponat: atq; ita fit, vt doleat, dum & voto fruſtratur, & cupit: quippe cū non ſine dolore cupiditas ſit. dolere autem ob voluptatem abſurdum videtur. At qui deficiant circa voluptates, minuſq; q̄ oporteat, illis oblectētur, non fere inueniuntur: talis enim ſtupiditas humana non eſt. nam cætera animalia cū delectum ciborum habeant, alijs oblectantur, alijs minime. ſi vero quiſpiam ſit, cui nihil ſit iucundum, nullaq; inter hunc & illum cibum differentia ſit: is ſanè procul eſſe ab hominis natura videtur. Quocirca quia eiuſmodi homines non admodum eſſe conſueuerunt, effectum eſt, vt ne nomen quidem vllum conſequuti ſint. Temperans autem circa hæc mediocriter ſe habet: nam neq; ijs oblectatur, quibus intemperans maxime conſueuit, ſed potius ægre afficitur: neq; omnino ijs gaudet qbus non oportet: neq; vlla aliqua huiuſmodi re vehemēter oblectatur. neq; ſi abſit, dolet: neque cupit niſi mediocriter: neq; magis q̄ decet, quapiam re, neq; quando non decet, afficitur: neq; demum tale aliquid appetit: ſed ea tantummodo iucunda, quç vel ad ſanitatem, vel ad bonam habitudinem faciunt: atq; ea quidem mediocriter, & ſicut decet. & cætera etiā, quæ his impedimento non ſint, *vel ꝑter honeſtatem, vel ſupra facultates. nam qui ita facit, magis tales voluptates amat, q̄ dignum ſit.

**2. l. vel quā tum ad honeſtatē ſpectat, vel facultates.*

sit. At temperans non eiusmodi est, sed sicut recta ratio præscribit.

DIxit. Vtrum autem ex concupiscentijs aliqd commune esse omnibus animalibus, & aliquid proprium: vt concupiscentia cibi & naturalis est & communis. omnis nanq;, cuius corpus indigens est cibo, desyderat cibum humidum aut siccũ. & fortuitu vtrũq; simul & adolescens & pfectus desyderat cum eis coitum. desyderium autem huius cibi vel illius vel vnius eiusdẽ cibi, non est omnis, cuius corpus indiget nutrimento. Et propter hoc cõtingit vt sit desyderium istarum rerum ex parte nostri, i. per electionem nostram: & tamen non est quidem totũ ex parte nostri. Verum in hoc est aliquid naturale, & hoc quoniam homines diuersificant̃ in eis: eò q̃ delectat eos naturaliter. quendam ergo delectat aliquid, et aliũ aliud ab hoc: & quędam delectant quosdam plus q̃ alios. D. Pauci vero sunt, qui peccãt in vtẽdo desyderijs naturalibus: quando vero accidit in his peccatum, plurimum illius fit in re vna, s. in pluri. qui enim comedit & bibit hoc quod cõtingit eum desyderare naturaliter, donec superfluat in repletione ex ipso, pertransit quidem rẽ naturalem in multitudine. desyderium vero naturale non est nisi ad replendum, quod diuersificauit defectio, & non excedit ipsam vsq; ad additionem. Et propter hoc dicitur de eis, qui excedunt in hoc vsq; ad additionem, q̃ sunt domini ventriũ siue ventriculi: eò q̃ implent ventres suos amplius q̃ indigeant: & in hac dispositione inueniuntur serui. In delectationibus autem proprijs multi ex hominibus peccãt multis modis. & hoc, quoniam multi amatores huiusmodi rerum, peccãt in eis: aut quia delectantur aliquo, quo nõ oportet delectari: aut quia vtuntur eo amplius quàm oportet: aut quia vtuntur per modum, quo communitas hominum vtitur his rebus: aut secundum quòd non oportet. iam ergo patet, quòd incastitas superfluitas est in delectationibus, & quòd vituperabilis. In tristitijs autem non dicitur aliquis incastus, quia tolerat ea & suffert: sicut dicitur in eis fortis. neque dicitur incastus, quando non tolerauit eas. verũtamen iam non nominatur etiam castus, eò q̃ non tristet̃ propter carentiam desyderati. Incastus ergo cõcupiscit omnia delectabilia, & ex delectabilibus delectabiliora: & peruenit ex prosecutione concupiscentię ad hoc vt semper cuncta eligat delectabilia: ideoq; angustiat̃ cùm non acceperit ea desyderans ens, & hoc, quoniam desyderium tristitia sequitur ꝓpter priuationem rei delectantis. attamẽ inconueniens videt̃ propter causam delectabilis contristari. D. Et ferè non est inuenire hominem deficiẽtem ab omnibus delectationibus: intendo vel gaudeat eis minus q̃ oportet: eò q̃ hæc maneries insensibilitatis non est de natura hominum. et hoc, quoniã cætera animalium discernunt species nutrimentorum, & quibusdam eorum delectantur, quibusdam vero non. V. ergo inueniat̃ aliquis, cui nihil sit delectabile, longe est abesse hominis. et propter paucitatem inuẽtionis eius non est positum ei nomen. Castus itaq; medius est in istis, non enim delectatur quibus delectat̃ incastus proprie: quin immo molestatur, & non delectatur penitus, quo non oportet delectari: neq; vehemens fit desyderium eius ad aliquid ex istis: & non angustiat̃, quando tollunt̃ delectabilia, & non cõcupiscit nisi ſm quantitatem moderate, neq; amplius q̃ oportet, neq; in hora, qua non oportet, neq; quod non oportet: & vniuersaliter non desyderat aliquid immensurate. Res vero sanitati pertinentes & æqualitati habitudinis, & cum hoc habentes delectationem, desyderat in quantitate mẽsurata, & quomodo oportet; reliquas vero delectationes dimittit: aut ideo q̃ recedentes sunt à bono: aut quia impedimentum præstantes substantiæ nostræ in complemẽto. & hoc, quoniam qui festinat ad istas delectationes, amat delectationes amplius q̃ mereat̃. sed castus nõ sic: immo desyderat ſm imperium discretionis sanæ vel rectæ rationis.

De temperantiæ extremis. Cap. XII.

INtemperantia vero spontaneo magis similis, q̃ ignauia videtur: quippe cum hæc ex voluptate, illa ex dolore existat: ex quibus altera eligenda: alter fugiendus est. Ac dolor quidem exturbat & corrumpit naturã eius, qui eo afficitur: voluptas autem nihil tale facit. Magisq; spontanea est: atq; iccirco maiori opprobrio prosequenda. Nam & assuescere his rebus, cùm plures in vita hominum eiusmodi sint, facilius est: & assuetudo ipsa periculo vacat. in formidolosis autem rebus contrarium est. Ignauia etiã non simili modo vt particularia esse spontanea videri posset: ipsa. n. doloris est expers: res autem particulares dolore adeo exturbant, vt & arma abijcere, & cetera indecore gerere homines non vereantur: atq; iccirco esse etiam violentæ videntur. At intẽperanti econtrario euenit. particularia. n. quippe cùm ea cõcupiscat, atq; appetat, spontanea sunt: totum autem atq; vniuersum minus. nemo. n. est, qui intemperãs esse cupiat. Nomen autem ipsum intẽperantiæ seu incastigationis de puerilibus peccatis dicere consueuimus. vtrum vero ab vtro dicatur, nihil ad præsens negocium refert: posterius enim à priore dictum esse satis constat: ac non male videtur fuisse trãslatum. nam quod turpia appetit, incrementumq; magnum accipit, castigandum est ac temperandum: huiusmodi autem maxime est & cupiditas & puer: quippe cùm & ex cupiditate viuant pueri, & maxime in ipsis voluptatis vigeat appetitio. Si igitur non obediens, neq; imperãti subditum id fuerit, longe lateq; efferetur: insatiabilis siquidem rerum iucundarum appetitio est, & stulto vndecunq; occurrit, cupiditatis præterea operatio quod cognatum sibi est, auget: & si magnæ vehementesq; fuerint cupiditates, rationem extrudunt. Quapropter mediocres eas esse oportet, ac paucas, rationiq; minime aduersantes. Atq; id quod tale est, obediens, ac castigatum temperatumq; appellamus. Sicut enim puerum ad pædagogi præceptum viuere oportet: ita concupiscibilem animę facultatem rationis imperio obtemperare: atq; ideo temperantis cupiditas cum ratione consentiat, necesse est: quippe cũ vtrisq; propositus scopus honestas sit. nam & temperans cupit quæ oportet, & quando oportet: &

tet: & ratio quoq; ita præscribit. Atq; hæc de temperantia dicta à nobis sint.

DIxit. Incastitas autem similior est ei quod fit sponte, quàm timiditas: propterea quòd incastitas fit delectationis causa: timiditas autem & tristitia & delectatio est quod appetitur: tristitia vero à quo fugitur: eò quòd tristitia permutat & corrumpit naturam habentis ipsam: sed delectatio non facit, quando non recipitur. Dignior ergo est vt fiat sponte: intendo quòd actus incastitatis secundum delectationem dignior est vt fiat sponte quàm actus timiditatis secundum timorem. Et propter hoc magis sequitur opprobriũ ex parte eius, quàm sequatur illud, quod fit ex parte tristitiæ. & hoc, quoniã declinatio nostra ad declinationem facilis est: cùm in mundo multa sint delectabilia, neq; assuefactio eorum vllam habet difficultatem. In timorosis vero se habet econuerso: intendo quòd tolerare ea difficile est. Dixit. Et à timiditate quidem non videtur fugi, quemadmodum fugitur à rebus particularibus timorosis: ideo quòd in timiditate nõ est tristitia, res autem timorosæ cogunt eum, cui accidunt ad actiones turpes: ita quòd ad armorũ reiectiones, & ad committendum cætera turpia. propter hoc igitur videtur de eo quod facit homo apud istas dispositiones, quòd facit ipsum inspõtanee. Quod autem accidit propter incastitatem est econuerso. intendo quòd particularia rerum delectabilium, quæ concupiscit, fiunt ab eo sponte, eò quòd concupiscit & desyderat ea: vniuersaliter autem eorum minus est in eis in hoc. & hoc, quoniam nullus inuenitur, qui desyderet esse castus. Dixit. Et nos quidem in idiomate nostro absolute dicimus nomen incastitatis de peccato, quod fit à pueris, eò quòd similitudo quędam est inter istas duas intentiones: intendo intentionem incastitatis secundum veritatem, & hanc intentionem, quæ ipsius inuenitur. Certificare autem quod eorum ab altero denominatum aut transumptum sit, nõ indigemus in hoc loco. vult ideo quòd est inquisitio idiomatis. Dixit, nisi quòd manifestum est quòd nomen postremum in positione accommodatum est à primo. Dixit. videtur itaque non malum, immo bonũ esse vt transmutetur ab isto. etenim oportet recondi & refrenari turpia cupientem & desyderantem & in hoc excedentem. taliter autem se habet desyderium & pueritia. & hoc, quoniã pueri quidem viuunt per desyderium proprie: etenim concupiscentia siue cupiditas delectabilis in ipsis fit proprie. Si igitur puer non fuerit obsequendo mãdato educantis ipsum, superfluet in persequẽdo quod delectat. & hoc, quoniam penitus insatiabilis est ei, qui intellectũ non habet, concupiscentia rei delectabilis: & actus desyderij suum simile augmentat. & si fuerit desyderium magnum vehemẽs peruertit rationem. Propter hoc igitur oportet vt sit secundum mensuram, et vt sit paucum, & non cõtrarians discretioni. Qui autem talis fuerit, nominatur obedies, disciplinabilis. Et quemadmodum autem oportet vt sit desyderiũ pueri, prout visum fuerit doctori, sic oportet vt pars concupiscibilis sit prout imperauit ratio. ideoq; oportet in casto vt pars concupiscibilis concordans sit rationi: ita videlicet, vt ambo bonum velint, & intendant.

Si desyderiũ fuerit magnum vehemens peruertit rõnem.

Castus igitur desyderat quod oportet desyderari, & qualiter oportet, & quando oportet: & similiter etiam ordinat rationes istas. Dixit Hoc itaque est, quod oportebat nos dicere de castitate.

ARISTOTELIS

MORALIVM NICOMACHIORVM

LIBER QVARTVS,

cum Auer. Expos.

SVMMA LIBRI.

De liberalitate. De magnificentia. De magnanimitate. De moderato honoris studio. De mansuetudine. De comitate. De ueracitate. De facetudine: ipsarũq; omnium extremis. De uerecundia.

De liberalitate & eius extremis.

Cap. I.

NVnc dicamus de liberalitate. Circa pecunias autẽ esse mediocritas videtur. liberalis. n. non in bellicis rebus, neq; in ijs in quibus temperans, neque item in iudicijs, sed in datione, acceptioneq; pecuniarum, ac magis in datione laudem meretur. pecunias autem omnia ea dicimus, quorũ æstimationem numus metitur. Prodigalitas autem & illiberalitas excessus & defectus circa pecunias sunt. atq; illiberalitatem quidem illis semp attribuimus, qui magis q̃ decet, pecunijs studene: at prodigalitatem complicantes alijs interdum adiungimus: nam & incontinentes, & eos qui in intemperantiam opes consumunt, prodigos vocare consueuimus. iccirco huiusmodi homines esse improbissimi vidẽtur, propterea q multa simul vitia habeant: non tamẽ proprie ita appellantur. Debet enim prodigus esse is, qui vno tantum vitio sit præditus, vt scilicet fortunas suas consumat. prodigus enim seu inseruatus est, qui per se ipse perditur. nam esse sui ipsius perditio videtur etiam bonorum dissipatio: vtpote cùm ea sint, ex quibus vitã traducamus. Atq; ad hunc modum sane prodigalitatem accipimus. Iis autem, quorum est vsus aliquis, & bene & male vti licet: at diuitiæ ex vtensilibus sunt: optime vero vnaquaq; re vtitur is, qui virtutem vnicuiq; rei conuenientem habet: & diuitijs igitur is optime vtetur, qui ea virtute erit præditus, quę circa diuitias versatur. atque hic ipse vir liberalis est. Vsus autem pecuniarũ sumptus ac datio, acceptio vero & conseruatio esse possessio potius videtur. atq; iccirco liberalis viri magis est dare q̃bus oportet, q̃ accipe vnde oportet, & non accipe vnde nõ oportet.[a] magis. n. beneficio afficere, q̃ affici, & honesta agere, q̃ non agere turpia, virtutis

Quibus illiberalitatem, quibus ne prodigalitatẽ attribuamus.

Rebus, quarũ est vsus, bene & male vti licet.

a Virtutis magis est beneficio afficere, q̃ affici: & honesta agere q̃ non agere turpia.

virtutis proprium est. At obscurum non est ex datione consequi vt beneficia cõferamus, honestaq; agamus: ex acceptione vero vt beneficijs afficiamur, nõ agamusq; turpia. gratia item ei qui dat, exhibetur, non ei qui non accipit: & laus etiam magis. nõ accipere præterea q̃ dare facilius est: suum. n. quisq; magis non profundere, q̃ alienum non accipe consueuit. Liberales quoq; illi dicuntur qui dãt: qui autem non accipiunt nõ liberalitatis, sed iustitiæ non minus laudem consequunt̃: qui vero accipiunt, ne prorsus quidem laudãtur. Quin & liberales maxime oium ferè, q̃ virtute quapiam alia præditi sunt, amari consueuerunt: vtilitatem enim afferunt: at id in datione collocatum est. At vero omnes ex virtute actiones & honestæ sunt, & honestatis causa fiunt: & liberalis igitur honestatis causa dabit, & recte. dabit enim & quibus, & quęcunque, & quando oportet: reliquisq; alijs modis, qui rectam dationem consequuntur: atq; id vel iucunde, vel sine dolore. quod enim ex virtute fit, id vel cum voluptate, vel sine dolore certe efficitur: minime autem molestum est. nam neq; qui vel ijs quibus non oportet, vel non honestatis, sed alia quapiã causa dat, esse liberalis dicetur, sed alius quidam. neque qui moleste dat: is. n. pecunias honestis actionibus anteponeret: at hoc minime liberalis est. Sed neq; accipiet vnde non oportet: non enim eius, qui non magnifacit pecunias, talis acceptio est. neq; erit petax: nõ enim ad eum spectat qui beneficia in alios confert, vt facile beneficijs afficiatur. vnde autẽ oportet, accipiet, ex ꝓprijs videlicet possessionibus: non quia honestum id sit, sed quia necessarium, vt habeat quod det. neq; res suas negliget: quippe cùm ex ipsis velit aliquibus suppeditare. neq; dabit q̃buslibet, vt habeat quod det quibus oportet, & quando, & vbi honestum est. Liberalis viri etiam valde est ita in dando excedere, vt pauciora sibi relinquat: q̃ppe cùm ad se minime respicere liberalis proprium sit.

Non in multitudine datorum, sed in habitu eius, qui dat, actio liberalis cõsistit.

Liberalitas tamen pro facultatibus dicit̃: non enim in multitudine eorum quæ dantur, sed in habitu eius qui dat, actio liberalis consistit: qui quidem habitus est, qui dat pro facultatibus. Vnde nihil vetat, quin liberalior aliquis sit, qui pauciora dederit, si modo ex paucioribus etiam fuerit elargitus. Illi autem esse liberaliores vidẽtur, qui non ipsi acquisiuerũt facultates, sed ab alijs accepe: propterea ꝙ indigentiam experti minime sunt: & omnes sua ipsorum opera, vt parentes, & poetæ, magis amare consueuerunt.

Amare omnes sua ipsorum opa cõsueuerunt.

At vero facile non est, vt liberalis diues sit, qui neq; accipiẽdi, neque conseruandi, sed erogandi potius est studiosus: neq; pecunias propter ipsas, sed dãdi causa æstimat. Atq; iccirco crimini dari fortunæ consueuit, ꝙ qui maxime digni sunt, minime ditescant. id autem non absq; ratione accidit: quippe cùm fieri minime possit, vt habeat pecunias is, qui nullam diligentiam adhibet, vt eas habeat. id quod in cæteris etiam rebus fit. Non dabit tamen quibus non oportet, neq; quando non oportet, & reliqua huiuscemodi: alioqui non ageret ſm liberalitatem: neq; ita expẽsas pecunias posset in ea quæ debet, expendere. Sicut enim diximus, is est liberalis, qui pro facultatibus, & in ea quæ debet, sumptus facit: qui vero excedit ꝓdigus. atq; ideo tyrannos prodigos non dicimus: facile enim esse minime videtur, vt dationibus & sumptibus excedere opum multitudinẽ possint. Cũ igitur liberalitas mediocritas sit, quæ circa pecuniarum dationem acceptionemq; versatur: liberalis dabit & expẽdet in ea quæ oportet, & quotcunq; oportet, tam in paruis, quàm in magnis, atque id iucunde faciet: accipiet item & vnde oportet, & quotcunque oportet. Nam cùm virtus circa vtraq; sit mediocritas, vtraque vt debet, faciet. moderatam enim dationem talis acceptio consequitur: quæ autem non est talis, contraria est. quę igitur consequuntur, in eodem simul contingunt: quæ vero sunt contrariæ, minime. Quòd si inciderit, vt præter q̃ deceat, & bene se habeat expenderit: dolebit quidem, sed moderate, & sicut debet. nã ob quę oportet, & sicut oportet, & lætari & dolere ad virtutem spectat.

Ad virtutem spectat ob q oportet, & sicut oportet, lætari, & dolere.

Est etiam liberalis quãtum ad pecunias attinet, in societate vitæ perfacilis. iniuria enim affici potest, cùm magni pecunias non æstimet. magisq; ægre fert, si quid quod oportuerit, non expenderit: q̃ dolet, si quid expenderit, quod minime debuerit. neque Simonidi assentitur. ꝓdigus vero etiam in his peccat: nã ob quę oportet, & sicut oportet, neq; lætatur, neq; dolet. id quod progredientibus manifestius patebit. Dictum à nobis est prodigalitatem et illiberalitatem excessus esse & defectus: atq; eas in duobus, datione & acceptione consistere: nam etiam sumptum in dationem reponimus. Prodigalitas enim in dando & non accipiendo excedit: in accipiẽdo aũt deficit. illiberalitas cõtra in dando deficit, in accipiendo excedit: sed in paruis tamen. Ac quæ ad prodigalitatẽ quidem spectant, non admodum coaugeri consueuerũt: quippe cùm facile minime sit, vt qui nulla ex parte accipit, oĩbus largiatur. cito enim priuatos eos homines qui dant, facultas deserit:

qui

qui quidem prodigi esse etiam videtur: id est inseruati. Nam qui huiusmodi est, non paulo melior illiberali esse videretur: cùm & ab ętate, & inopia curari facile possit: atq; ita ad medium redire. cùm.n. ea habeat, quæ sunt liberalis, quippe qui det quidē & nō accipiat, sed neutrū tamē neq; vt debet, neq; bene faciat: si ad hoc tātum vel assueuerit, vel aliquo alio modo fuerit mutatus, liberalis euadet. fiet siquidē vt & det qbus oportet, & non accipiat vnde non oportet. vnde neque esse moribus prauus videtur. in dando.n. & non accipiendo excedere non mali & ignobilis, sed stolidi potius hominis est. Qui autē hoc modo est prodigus, lōge illiberali & auaro, cùm ob antedicta, tum propterea esse melior videtur: quia ipse multis, illiberalis nemini ꝓdest, immo ne sibi ipse quidē vtilis est. Plerięq; tamen prodigi, sicut dictum est, etiam vnde nō oportet, accipiunt: atq; in hoc sunt illiberales: qui ideo ad accipiendum prompti efficiuntur, qa cū velint expēdere, facere id facile nequeūt. cito enim ipsis opes deficiunt: vt aliunde sibi comparare eas cogantur. quoniam prærerea nullam honestatis curam habēt, vndiq; nullo habito delectu accipiunt. dare enim cùm cupiant, quo pacto & vnde id faciant, non curant. Quapropter neq; liberales eorum dationes sunt, cùm nō sint honestæ, neq; huius ipsius causa, neq; vt oportet, efficiuntur: immo interdum eos, quos oporteret esse pauperes, diuites reddūt: atq; ijs qui moderati sunt moribus, nihil, adulatoribus autē & cæteris, qui aliam quampiam voluptatem ipsis sumministrant, multa largiuntur. vnde efficitur, vt plerięq; ex his intēperantes etiam sint. nam & qa facile expēdunt, in intēperantias etiam profusos sumptus faciunt: & quia non ad honestatem spectantes viuunt, ad voluptates quoq; declināt. Prodigus igitur si incorrectus permaneat, in hæc transit: si curationē admittat, ad mediocritatem deuenire, honestatēq; potest. At illiberalitas incurabilis est. nam & senectus & omnis imbecillitas reddere illiberales videtur: magisq; q̄ prodigalitas, hominibus natura insita est: nam plerięq; sunt pecuniarum cupidi magis, q̄ ad dandum prōpti: & late patet, multiformisq; est. Multi.n. modi esse illiberalitatis videtur. nam cùm in duobus constituta sit in dandi excessu, & defectu accipiēdi: non omnibus integra adest, sed interdum separatur. atq; ita fit, vt nōnulli in accipiendo excedāt, alij in dando deficiāt. nam qui his nominibus præditi sunt, vt dicanē parci, tenaces, retracti & restricti, oēs in dādo deficiunt. Non appetunt autē aliena, neq; accipere volunt alij ob probitatē quandam, turpiūq; rerum euitationē. videntur.n. aliqui, vel certe dicūt, propterea † conseruare, ne aliquādo agere turpe aliquid cogantur. Inter hos est & cuminiseca, & vnusquisq; alius huiusmodi, qui nomē sortitus est ab excessu, quod nemini quicquā daturus sit. Alij ob timorē ab alienis abstinēt: propterea q; facile minime est, vt si aliquis aliena accepit, alij ab eo quicquam non accipiant: atq; iccirco neq; accipere, neq; dare ipsis his placet. Nōnulli vero in accipiēdo excedunt, dū & vndecunq; & quodcūq; accipere non verentur: vt sunt, qui illiberalia opificia exercēt, & lenones, & id genus cæteri: & fœnerat ores, † qui ēt parua magnis cum vsuris accipiunt. qui quidē omnes neq; vnde debēt, neq; quantum debēt, accipiunt. Communis autem his omnibus turpis quęstus videt: causa.n. lucri omnes, atq; eius parui, opprobria subeunt. Nam qui magna vnde non oportet, & quæ non oporter, accipiunt, vt tyrannos qui vrbes populantur, & templa diripiunt: non illiberales, sed improbos potius, sed impios, sed iniustos appellare consueuimus. At aleator, & fur seu spoliator, & latro ex illiberalibus ēt ipsi sunt: cū turpi lucro dediti sint. vtriq;.n. lucri causa negocianrur, & opprobria sustinent. & hi quidē pericula maxima acceptionis causa subeunt: illi ab amicis quibus dare deberent, lucrantur. vtriq; igitur cū vnde nō oportet, velint lucrū comparare, turpi lucro dedīti sunt. atq; oēs huiusmodi accepriones sunt illiberales. Merito vero illiberalitas contraria liberalitati propterea esse dicitur, q; maius malū q̄ prodigalitas est. magisq; in ea peccant hoīes, q̄ in prodigalitate, de qua superius iam diximus. De liberalitate igitur, & oppositis vitijs hactenus dictum sit.

Cur ꝓdigus illiberali melior sit.

*a. l. obseruare.

*a. l. q paruum & magnis cū vsuris accipiūt.

DETERMINATIO QVARTI TRACTATVS LIBRI NICOMACHIÆ ARISTOTELIS.

Dixit. Post hoc autem dicendum de largitate quid est. Videtur itaq; medietas esse circa pecunias. non enim laudatur largitas circa bellica, neq; circa ea, in quibus fit homo tēperatus vel castus, neq; circa iudicia, sed circa dationē & acceptionem pecuniarum. dignius autem est vt sit circa dationem, et intelligo per pecunias, omne illud, quod ęquipollet numismati. Et prodigalitas quidem supfluit: auaritia vero deficit à medietate hac. Et nos quidem referimus auaritiam ad eos, qui plus debito amāt & laborant ad pecuniarum coacceruationem: prodigalitatem vero ad immersos concupiscentijs & expendentibus quicquid habent in voluptatibus. huiusmodi enim nominantur prodigi: ideo deteriores videntur alijs ab eis. plura enim mala simul inueniuntur in his propter multiplices maneries suarum concupiscentiarum: & propterea non bene conuenit eis illud nomen.

Prodig' mactat seipsum manu sua.

nomẽ. De natura nanq; est prodigi vt sic in eo malum vnum: & est dissipatio vel pditio pecuniæ suæ. et hoc, quoniam prodigus mactat seipsum manu sua: eò q putatur q destructio pecuniæ hominis sit mors ipsius: cùm vita eius per pecuniam compleatur. secũdum igitur hunc modum est prodigalitas. Dixit. Et ea, quibus indigetur, sunt quę expenduntur vsu bono, et quę vsu prauo, & diuitiæ sunt de rebus vtilitatem afferentibus: et directus, ille s. qui virtutem habet in vnaquaque rerum, vtitur vnaquaq; rerum meliori modorũ: & virtuose se habens circa pecunias vtitur eis optime: & hic est largus. Dixit. Est autem scitum q vsus pecuniæ est expensio eius & datio: aggregatio vero eius & cõseruatio lucratio ipsius est. est ergo de natura largi potius vt det vbi oportet, q̃ vt accipiat vnde oportet, & vt non accipiat vnde nõ oportet. de natura etenim virtutis est vt sit homo per eam cõferens potius beneficia alteri quàm ab altero ea recipiat: & vt sit per eam operans honestum potius quàm à turpi declinãs. Dixit. Et de non occultis est: quoniam beneficium & famosum vel notorium donum inueniuntur in datione: & quoniã receptio beneficij ab altero à se: et vt non faciat turpe inueniuntur in acceptione et retributione. & gratiæ debentur quidem datori: non et qui accipit: & grates etiam & cohibitio ab acceptione facilior est quàm datio: eò q dare habita grauius est quàm dimiecere acceptionem eius quod nõ habetur. Largi autem sunt illi qui dant: sed qui accipiunt non laudantur, q̃m largi. verũtamen quando æqualiter se habent in acceptione, non minus sunt in vsu æqualitatis q̃ largi. attamen non laudantur valde: sed largi diliguntur & laudantur valde: eò q proficiunt, & profectus eorum existit per ipsorum donationem. Dixit. Et factum quidem virtutis decorum est, & propter decorum fit. & factum eius rectum est: eò q ipsa facit equidẽ cui oportet, & quantum oportet, & vniuersaliter facit omnes res fm æqualitatem certam. & proprium factum virtutis est quod fit delectabiliter & absq; tristitia. Qui vero dat cui non oportet, & non propter decorum, sed propter causam aliam, hic non est largus, sed nominandus est nomine alio. neq; etiam qui dat & tristatur, largus est. et hoc, quoniã prælegit diuitias facto pulchro: hoc autem non est de facto largi. Et non accipit etiam aliquid vnde non oportet: & hoc, quoniã hęc acceptio non est de natura eius, qui non honorat pecunias, neq; etiam interrogat vel petit ab aliquo: propterea q non est facile bono & beneficio vt recipiat beneficium ab aliquo. accipit autem vnde oportet accipere: intendo à possessionibus suis: non quia hoc pulchrum sit, sed quoniam coactus ad hoc, quatenus habeat quid det. neq; etiam perdit hoc, quod habet cùm accipiat quidem pecuniam vt aliquibus dignis sufficiat per ipsam. & non indifferenter cuicunq; tribuit: sed considerat cui oportet, & quando, & cuius gratia, & vt datio eius fiat decẽter. Et de natura quidem largi valde est vt addat in datione, donec non relinquat sibi ipsi nisi modicum, cùm non sit eius intẽtio respectu sumpsius. Largitas autem est quidem secũdum id quod possidet largus. non enim largior est multum dans ex multo possesso modicum dante ex modica possessione: donec præcellat datio eius secundum proportionem eius ad possessam dationem alterius. Dixit. Et scimus q illi, qui non acquirunt diuitias per seipsos, sed occupant eas absq; acquisitione, largiores sunt alijs: eò q non senserũt vexationem & anxietatem indigentię in earum acquisitione. neq; etiam fuerunt hæ diuitiæ aliquod opus ex operibus ipsorum, vt propter hoc ament eas, cùm omnes homines ament opera sua: vt parentes qui natos suos amant, & poetæ qui amant metra sua. & propter hoc sit vt acquisitor pecunię amet esse. Et difficile quidem est ditari largum vel diuitem fieri: cũ non accipiat aliquid neq; conseruet, immo distribuat pecuniam: neq; honoret eam propter seipsum sed distribuendi causa. Verũtamẽ homines culpant fortunam circa largos, et dicunt ferè nunquam ditatur ille, qui meretur diuitias. attamen hoc non accidit circa largos præter rationem & casu: eò quòd non est possibile alicui vt fiat pecuniosus nisi intendat pecuniarum aggregationi: quemadmodum non fit in alijs rebus: intendo quòd non fit alicui aliquid absq; eo quòd intendat, & laboret ad illud. Dixit. Et non dat largus, sicut diximus, cui non oportet, & non vt non oportet: & sic de reliquis dispositionibus quę non conueniunt. si enim fecerit hoc, nõ erit factum eius ad imperium virtutis: & si expenderit pecuniam suam, in his non erit expensa eius prout oportet. Res igitur est, quemadmodum diximus, scilicet q largus expendit secundum quãtitatem habitorum, et in quibus oportet: qui vero superfluerit in his prodigus. & propter hoc nõ nominanť superflue diuites prodigi: eò quòd expensa eorum nõ superexcrescit in comparatione multitudinis diuitiarum suarum. Cumq; sit largitas in datione & acceptione pecuniarum, tũc largus quidem dat & expendit in quo oportet et quãtum oportet: & hoc in paruo & in multo modo debito & delectabiliter: & accipit vnde necesse est, cùm necesse est. Et hoc, quoniam virtus cùm sit medietas in eo q est inter vtrasq; res simul, erit largus agens eas ambas simul secundum quòd oportet: intendo q dat vt oportet & accipit vt oportet. & hoc, quoniã dationem virtuosam sequitur huiusmodi acceptio. quando vero acceptio non fuerit huiusmodi, cõtraria erit virtuti: ideo quòd acceptio & datio, quarum vtraq; sequitur suam comparem, necessario fiunt secundum aptitudinem vnam eandem. et intendo, q̃m qui dat vt oportet, accipit vt oportet: et dat vt non oportet, qa accipit vt non oportet. vt autem inueniantur duo cõtraria ex istis in dispositione vna non contingit. Et propter hoc, quando accidit largo vt expendat pecuniam suam aliter q̃ expedit, & præter rectitudinem, anxiatur & tristatur. si vero expenderit eam mensurate, & secundum quòd oportet, gaudet et delectatur ex hoc. igitur virtutis est vt delectet homo, & gaudeat ex isto: anxietur autem & tristetur ex altero. Dixit. Et largus bonã facit communicationem in pecunia: non enim potest iniuriari cùm non honoret pecuniam. & vehemens fit eius anxietas, quando non expendit, in quo necessaria est expensa. prodigus vero peccat in his, eò quòd non delectatur, in quibus est delectãdum: neq; etiam tristatur, in quibus est tristandum. Et quando processerimus in sermone, apparebit hæc intentio magis. iam autem diximus q prodigalitas & auaritia sunt additio & diminutio, & sunt in duabus rebus, scilicet in acceptione & in datione. Prodigalitas quidem addit super medietatem in datione: & deficit à medietate, quæ est in acceptione. auaritia autem deficit à medietate in datione, & addit super ipsam in acceptione: præterquam in rebus paucis. Duæ ergo dispositiones prodigalitatis ferè non coniunguntur & non perdurant: eò quòd nõ est possibile homini vel nõ facile et vt det cuilibet, & à nemine accipiat quicquã. cui enim nihil restauratur, habita finiuntur velociter: quibus autem non restaurantur, sunt illi, de quibus putatur quòd sint prodigi. Attamen de prodigo videtur quòd sit multo melior auaro. & hoc, quoniam ablatio vel perditio dispositionis prodigi, & rectificatio ipsius facilis est ex parte ætatis vel difficultatis: & possibile est ei vt appropinquet medio, cũ in eo inueniatur quod inuenitur in largo, scilicet quòd dat & non accipit: nisi quòd diffe-

Non fit aliquid alicui, nisi intendat & labores ad illud.

rentia inter ipsum & largum est, quòd ipse neutrum horum agit, prout oportet. Si ergo expergefactus fuerit, & obedibilem se reddiderit ad transmutandum, ab hoc efficietur largus: & hoc per commensurationẽ huius facti, scilicet vt det cui oportet, & non accipiat vnde nõ oportet. & propter hoc putatur de eo quòd non sit peruersi moris vel malæ creationis: quoniam nõ est de natura mali & vilis vt superfluat in datione & non accipiat, immo hoc non est nisi de natura opulenti. Dixit. Qui itaq; fuerit prodigus secũdum hunc modum, scimus de ipso, quòd multo melior est auaro, propter causas, quarum fecimus mentionem: & quoniam prodigus multis hominum proficit, auarus autem nemini neque sibimetipsi. Veruntamen plures prodigorum, quemadmodum diximus, accipiunt aliquid vnde non oportet. sunt ergo secundum hunc modum auari, & non accipiunt nisi quia volunt expẽdere, aut quatenus facultatem habeant expendendi. habita enim ab ipsis velociter consumuntur: coguntur igitur ad acquirendum ex locis aliĳs. & quoniam ipsi cum hoc non sollicitantur ad rem honestam et decoram, tunc angustiantur eorum pectora, & accipiunt ex omni loco, in quo quasi venandi oportunitatem inueniunt. & hoc, quoniam non desyderant nisi vt dẽt, neq; curant vnde accipiant et qualiter. Et ideo fit vt dationes ipsorum non proportionentur largitati, neque sunt decoræ: neque agunt eas propter decorum, neque quemadmodum oportet, aut ipsi fortassis dicant eum cui pertinet vt sit pauper, et ei qui mores habet honestos, non dãt quicquam. & fortasse pecuniam multam dant, requirendi eam ab ipsis adulatorie, aut per modũ alium delectantem eos. & propter hoc plures ipsorum submerguntur in delectationibus suis. cùm enim expendere sit facile eis, conuertunt expensas suas in sua desyderia: quoniamq; vita & conuersatio ipsorum non est decens neque decora, proni fiunt ac decliues in voluptate. Cùm itaque prodigus non fuerit obedibilis disciplinæ, traducitur ad ista: cùm autem studiosus sumpsius fuerit, et circũspecte rem suam animaduerterit ad medium, ẽt conuertetur ad id quod oportunum est. Auaritia autem est pestis irremediabilis. & huius causa est, quoniam putatur de senectute & de omni debilitate quòd reddant habentem eas auarum. & homines per naturam proniores sunt ad eam quàm ad prodigalitatem. plures enim hominum amant collectionem pecuniæ, magisquam eius distributionem. Auaritia autem siue illiberalitas de multis rebus dicitur, & est multarũ specierum. Et putatur quòd sint multę eius dispositiones. cùm enim inuenitur circa duas res, scilicet in defectu dationis & superfluitate acceptionis, fit ne aggregentur ambæ eius species vniuersaliter in vno aliquo, sed fortasse seiunguntur, donec superfluant quidam hominum in accipiendo, & quidam eorum deficiant in dando. & hoc, quoniam ille, qui nominatur sehahyhan, & keymen, & bachilen, est ille, qui deficit à datione, sed non concupiscit opes alterius, nec vult accipere quicquam ab aliquo. Et quidam ipsorum faciunt hoc, vt recedant à suspitione rei turpis. etenim ipsi dicũt quòd conseruant opes suas, timendo ne cõuertantur ad actũ rei turpis. Et de istis est ille, quem nominat vulgus numeratione lentum. & quòd similatur huic non nominãt eos per huiusmodi res, nisi propter superfluitatem retentionis suæ ad hoc, ne vlli dent quicquam. Et quidam ipsorum cohibent se, ne accipiant aliquid ab aliquo: eò quòd vident non esse rem facilem vt accipiat homo rem alterius, & non largiatur alteri de suo. sunt itaque propter hoc continẽtes se ab acceptione, neque largiũtur aliquid de suo. Quidam vero valde excedũt in acceptione, donec accipiunt ex omni parte, & omni modo et omne quod possunt: quemadmodum faciunt lenæ, & prostibularĳ, & similes istis qui accipiunt modicum pro multo. etenim omnes isti accipiunt vnde non oportet, & quantum non oportet. Et commune est eis lucrum turpe: omnes nanq; ipsi portant opprobrium & inuerecundiam publicam causa lucri parui. Et hoc, q̃a qui eximia vnde non oportet accipiũt, non nominamus auaros, vt tyrannos, quando depredantur ciuitates, & expoliant altaria: sed dignius est vt nominemus eos malos, & incredulos, & iniuriantes. Lusores autem talorum, & alearum, & latrones sunt de auaris, eò quòd requirunt lucra turpia. & faciunt hoc quod faciunt lucri causa, & sustineot ignominiam. & latrones sustineot discrimina maxima rapiẽdi siue accipiendi causa: & aleatores lucrãtur de amicis suis, quibus oportunius fuerat vt darent vtrique. itaque tam aleatores quàm latrones quærunt lucra, vnde nõ oportet. sunt igitur ꝓpter hoc lucratores lucrorũ turpium voluntarie. Dixit. Et omnes isti modi accipiẽdi de natura sunt auaritiæ: & necessario dicitur quòd auaritia sit contraria largitati. auaritia enim maior malitia est quàm prodigalitas: & plus peccant in ea hoĩes quàm in prodigalitate. Dixit. Tãtum igitur nos oportebit dicere de largitate, & de malitĳs contrarĳs ei.

De *magnificentia*, *& eius extremis.*

Cap. II.

SEqui videtur, vt de magnificentia seu magnidecentia differamus, nam etiam ipsa esse quædam virtus videtur, quæ circa pecunias versatur: non in omnes tamen quæ ad pecunias spectant, actiones, sicut liberalitas, diffunditur, sed in sumptuosas tantum: atque in his liberalitatẽ magnitudine excellit. nam sicut nomen ipsum significat, in magnitudine decens sumptus est. magnitudo autẽ est ad aliquid. non enim aut triremis, aut supplicationum prefecto idem sumptus est: sed qui est decorus & ipsi, & in quo, & circa quod fit. At qui in paruis aut mediocribus pro dignitate sumptus facit, magnificus minime dicitur: vt id, Mendico panem poscenti sæpe ferebam: sed qui in magnis. nam qui est magnificus, liberalis etiam continuo est: liberalis autem, non continuo magnificus. Huius vero habitus defectus paruificentia seu paruidecentia, excessus decori imperitia & ineptitudo quędam operaria appellatur. & eiusmodi cæteri habitus, qui non excedunt magnitudine circa quæ oportet: sed in q̃bus nõ oportet, & sicut non oportet, splendorẽ affectant. Verum de his posterius dicemus. Magnificus autem seu magnidecens esse scienti similis videtur: quippe qui & quod decet contemplari, & magnos cõsone facere sumptus possit. quemadmodum enim in principio diximus, habitus operationibus definitur, & ĳs quorũ habitus est: magnifici vero sumptus, & magni sunt, & decẽtes: talia igitur erunt ẽt opera. ita enim fiet, vt sumptus, & magnus, & operi decorus euadat: vt & opus sumptu,

& sumptum

& sumptum opere dignum esse oportet, vel etiam sumptum excedere. Atq; huiusmodi sumptus magnificus honestatis causa faciet: cōmune enim hoc est virtutibus: iucunde et & large: eò q; nimis exacta ratio paruifici est: considerabitq; magis quo modo pulcherrimum ac decētissimum opus efficiatur, quàm quanti cōstet, quomodoq; fieri minimo precio possit. Necesse vero est, vt magnificus sit etiam liberalis. nam & liberalis expendet, & quæ oportet, & sicut oportet. in his tñ quod est magnum, magnifici est: vt magnitudo. Si circa eadē liberalitas sit, etiam ab æquali sumptu opus magnificētius faciet. non.n. eadem & possessionis et operis virtus est. nam possessio anteponitur, quæ est dignissima ac preciosissima: opus, quod magnum & pulchrū est, talis.n. rei spectatio est admirabilis. quod autem est magnificum, est admirabile: operisq; magnificentia virtus in magnitudine est. Ex impensis aūt quas honorabiles dicimus, illæ sunt, quæ ad Deorū donaria, ædificationes, & sacrificia pertinēt: quæq; ad omne deniq; geniorum numē spectant. quæ item ad publicam munificētiam gloriosę sunt: vt, sicubi vel ludorum edēdorum, vel triremium extruendarum, vel epuli ciuitati exhibēdi splēdide gerendam præfecturam existimāt. In omnibus autem, sicut dictum est, ad agētem quoq; haberi relatio debet, quisnā, & ex quibus facultatibus agat. digni enim his esse sumptus debent, & non solum operi, verum etiam faciēti decēter esse accōmodati. Atq; iccirco pauper nequaquam esse magnificus potest, cùm ea nō habeat, ex quibus sumptus decēter faciat. nam qui id aggreditur, stultus est: præter dignitatem enim aget, præterq; id quod oportet. id autem sm virtutem est, quod recte fit. Decēt etiam eos huiusmodi sumptus, quibus tale aliquid præcessit vel ab ipsis tactum, vel à maioribus, vel ab ijs qui ad ipsos pertinēt: nobiles item, & illustres, & qui sunt huiusmodi. omnia nanq; hæc magnitudinem in se habēt & dignitatem. Ac maxime quidē talis magnificus est in talibusq; impēsis magnificentia, sicut dictum est, versatur: quippe quæ & maximæ sint, & honorificētissimæ. Sed ex priuatis tamē etiam illæ ad magnificum spectant, quę semel fieri consueuerūt: vt nuptiæ, & siqd tale est: & si alicui rei vel tota ciuitas studet, vel qui in dignitate constituti sunt: quæ etiam ad hospitū susceptiones, & dimissiones attinēt, ad munera item & remunerationes. non.n. magnificus in suum, sed in publicum decus sumptuosus est. munera autem quandā cum templorum donarijs habent similitudinem. Magnifici etiam est, ita ædes extruere vt diuitijs conueniāt: quippe cùm etiam hoc ornamētum quoddam sit, & in ea opera sumptus magis facere, quæ sunt magis diuturna: pulcherrima enim hæc sunt. & in singulis decorum seruare: nam non eadē sunt Dijs & hominibus, aut ad templum & sepulchrum ornandum accōmodata. Et quoniā vnusquisq; sumptus suo in genere est magnus, magnificentissimus est ille, qui in magna re est magnus. Hic vero, qui in his magnus est. estq; inter magnitudinem quę est in opere, & eam quę est in sumptu, differentia. pila enim & lecythus pulcherrima puerilis quidē doni in se habēt magnificentiam: huiusce tamē rei precium paruum est, & illiberale. atq; iccirco magnifici est, vt in quocunq; genere quippiā fecerit, magnifice id faciat. quod enim eiusmodi est, & superari nō facile potest: & ita se habet, vt sumptus dignitas postulat. Ac magnificus quidē talis est. At qui excedit ineptusq; est, sumptus faciēdo supra q̃ deceat, excedit, sicut dictum est. in paruis.n. rebus multa impēdit: splēdoremq; absone affectat: vt qui & sodales, qui symbolum dederūt, nuptiali conuiuio excipit: & ędilitatem gerēs comœdis in trāsitu purpurā exhibet, sicut Megarēses consueuerāt: atq; hæc omnia non honestatis, sed ostētandarum diuitiarum causa faciet, vt inde in admirationē sui homines adducat. atq; vbi multa oporteat expēdere, pauca: vbi pauca, multa expendet. At paruificus in oībus deficiet: nā & si magnos sumptus fecerit, in paruo deficiēdo postea honestatē pdet: & quodcunq; fecerit cunctādo faciet, spectādoq; id, vt quàm minimū expēdat: cōquereturq; insuper, ac maiora quàm decet, se facere omnia existimabit. Ac sunt quidē habitus hi vitia: non tamē huiusmodi, vt opprobria afferant: propterea quòd neq; alijs nocent, neq; deformes admodum sunt.

DIxit. Et oportet post hoc loqui de magnificentia. videt etenim q; & ipsa virtus sit circa opes. non complectitur tamen oēs actiones, quę sunt circa opes, veluti largitas: sed est quidem circa expendere tamen tantum. præcellit autē largitatem in expendendo multitudine eorū quæ expenduntur, & imensitate: quemadmodum significat nomē eius in lingua Græcorum. significat enim congruitatem expēdendi in grādibus: & grande quidem dicitur ad aliquid: ideo expensa circa aliquam multitudinem est grandis in comparatione expensæ circa vnum in multitudine. congruitas autem expendendi est circa expensorem, & id in quo expendit. Et de expendente quidem in rebus paruis, vt contento eo quod congruit circa expensionem in eis, non dicitur q; sit magnificus: sed proprie de eo qui in grādibus. & hoc, quoniā magnificus largus quidē est: largus vero non de necessitate est magnificus. Defectus vero in magnificētia nedelēten, & additio super

ipsam vocatur hadathan, & tarmādathan. & non excedit bodachum magnificum magnitudine eius quod facit in rebus, quæ congruunt: sed magnitudine eius, quod facit in eo quod oportet, & non cohibet se ab eo quod non oportet. Et determinabimus dispositionem eius posterius. Magnificus autem similatur scienti: propterea quòd scire potest quid congruat: & expendit expensas excellentes studiose. & hoc, quoniam res se habet, vt diximus, à principio, s. ꝙ dispositio acquiritur & determinat vel definitur per actiones, cùm sit ipsa, quæ agit actione. expensę igitur magnifici expensæ sunt excellentes & congruæ: & similiter etiam opus eius. & hoc, quoniam expensa eius pertingit ex magnitudine sui & congruitate sui ex parte operis, ad hoc vt fiat opus in ea æquale expensę, & expēsa ęqualis operi: aut fiat opus superans expensam. D. Cumq; currant actiones magnifici hoc cursu, tunc quidē agit eas gratia decori & honesti. hoc enim est cōmune virtutibus, & agit etiam eas cum delectatione & alacritate: ideo ꝙ perscrutatio certificatiua in cōmēsuratione, & subtiliatio nimia in circūspectione est medeletum, & circūspectio quidē eius, vt fiat hoc quod operatur in fine bonitatis & honorificētię, maior est q̄ circūspectio eius, vt quātitas eius, quod expēdit modica. Cūq; sic sit, oportet vt sit magnificus largus. nā largus expēdit quod oportet, et vt oportet. & pp magnanimitatem magnifici agit hoc, quod agit largus, & expendit ad similitudinem expensæ, quam expēdit secundū excellentius, quod fit ex opere. & hoc, quoniā virtuositas possessionis, intendo diuitias, & virtuositas operis non est vna, et ideo ꝙ virtuositas possessionis est vt sit pars eius ex pecunia plus, et vt sit pecunia bona vt aurum: virtuositas autem operis est vt sit grande. et qui contemplatus fuerit hoc modo opus, miretur de ipso. & ppter hoc est magnificus res admiranda, & magnificentia virtus quam facit in maximis expensis. Et est de expensis, de quibus dicitur ꝙ sunt pręciosæ & honorificæ: vt expensę in rebus diuinis: intēdo sacrificia, & vota, & opera vtensibilium: & omnia quæ sunt ad ornamenta diuinorum: & quod distribuitur cōmunitati, vt hospitalitas & donationes, distributio victualium illis de ciuitate. Atq; res istę, quemadmodum diximus proportionantur actoribus suis, id est factores earum determinantur per ipsas, cùm scitum fuerit qui sunt, & de quibus opinionibus expendunt. non enim solum oportet vt opes cōueniant operationi: sed & ipsum operantem conuenientem oportet esse. Ideoq; non erit miser magnificus, cùm non habeat pecuniam, ex qua possit facere expensas multas, secūdum quòd congruit & necesse est. quicunq; vero miserorum hoc conatus fuerit, demens est vt conetur rem excedentem posse suum, & quod oportet. nam res quidem fit secundum imperium virtutis, cū fuerit habens se secundum rectitudinem. Et magnificētia quidem cōuenit ei, qui in his rebus habet aliquam præeminētiam: siue per seipsum, siue per suos antecessores, scilicet qui habuerit honorificētiam & generositatem, & ꝙ similatur istis. huiusmodi etenim rebus pertinet excellentia & potestas. Dignius igit est vt sit magnificus ille, qui est cum hac determinatione, & vt sit magnificus in expēsis huiusmodi, quemadmodum determinauimus, eò ꝙ sunt maximę expensarum & honorabilissimę. Et expensæ propriæ magnificis sunt omne illud, quod expendatur in vna vice. vt expensæ nuptiales, & quod eis est simile: aut quia cōmunicant illi de ciuitate sm totalitatem suam: aut honoratiores ipsorū, aut in expediendo nuncios, aut in faciendo encenia, & hoc, quoniam quidem magnificus non est expēsalis in rebus suis, sed in rebus cōmunibus: & est quidem similitudo aliqua inter encenia, & oblationes, & sacrificia. Et magnificus intendum fabrificat habitaculum conueniens sibi. etenim hoc decorum est ei. & plurimum quod expendit, est in rebus permanentibus tempore longo, cùm sit hoc decens & optimum. & expendit in omni operatione sua hoc, quod conuenit ei, et hoc, quoniam res pertinentes Deo, & res pertinentes hominibus non sunt res vnæ eædem: neq; res pertinētes loco oratorio sunt res pertinentes loco sepulturæ: & tamen sunt interdum in generibus expensarum expensæ vnæ in genere suo. Honorabilior igitur expensarum est expensa magna fiens in re magna. Inter magnitudinem autē in opere & magnitudinem in expensa differentia est. etenim donum troci & flagelli propellentis ipsum ex magnis est, quo ad exultationem pueri ex ipso: attamen precīu eius paruum est & modicum. & propter hæc opera magnifici in quacunq; materia vel quocunq; genere fiāt, studiosæ fiunt & magnificæ. & hoc, qm̄ ad similitudinem huius facti non deficit cōmensuratio eius à mensura rei, in qua expēdit. Determinatio itaq; magnifici hęc est. Dixit. Qui autem superfluit in isto est ille, qui dicitur arabice badichim. & superfluit quidem eo ꝙ excedit mensuram debitam, & optimam, vt diximus. consumit enim in qua indigetur modicis expensis multa, & transgreditur terminum in pluribus: vt pręparans conuiuium nuptiale, & consumens ipsum cum adulatoribus & histrionibus confluentibus ad ipsum. & qui suspendit cortinas purpureas super portas exteriores, sicut faciunt ambitiosi, et inanis gloriæ cupidi. & non facit hoc, quod facit amando honestum & decorum: sed vt videatur ab hominibus abundare diuitijs, et existimant ꝙ per hoc mirentur de factis suis. vbi vero oporteret expēdere copiose, modicū expendit: & vbi oportet modicum, expendit multum. Deficiens vero à magnifico, qui arabice dicitur nedlum, deficiens est à magnifico in omni re, & perdit res grandes in eò ꝙ diminuit ex rebus. corrūpitur igitur decorum, & destruit ipsum, & laborat io omni, quod agere vult, vt sit exilis expēsa ipsius. et similiter eius datio et in omni quod agit, videt ei quod plus est q̄ oportet. Hęc igitur morum maneries malitiæ sunt: attamen non acquirūt dominis suis opprobria. non sunt enim damna inferentes vicinis ipsorum, & non sunt turpes valde.

De magnanimitate, & eius extremis. Cap. III.

IAm vero magnanimitas circa magna, vel ex nomine versari videtur. circa qualia autem versetur, primum assumamus. qua in re nihil refert, habitum'ne ipsum, an eum, qui secundum habitum est, consideremus. Esse sanè magnanimus is videtur, qui cùm magnis sit dignus, magnis quoque sese dignum esse existimat: nam qui non pro dignitate id facit, stolidus est: at virtute præditus neque stolidus, neq; stultus est quispiā. Atq; est quidem magnanimus hic, quem dicimus. Qui autem paruis est dignus, eisdemq; se dignum censet, *tēmperans, non magnanimus est: quippe cùm magnanimitas in magnitudine consistat, perinde ac pulchritudo in magno corpore. nam parui elegantes, & concinni, non autem pulchri dicuntur. At qui cùm sit indignus, dignum se magnis putat, inflatus quidam est. non omnis tamen est inflatus, qui

*a. l. modestus.

maioribus,

maioribus, quàm sit, dignum se esse censet. Qui autem minoribus dignum quàm sit, se esse arbitratur, pusillanimus est: siue magnis, siue mediocribus, siue etiã paruis dignus sit, modo minoribus dignum se esse censeat. maxime tamen esse videretur huiusmodi, is qui magnis est dignus. nam quid fecisset, si tantis non esset dignus? Est igitur magnanimus magnitudine extremus, in eo vero quod oportet, medius: eo enim dignum se censet, quod pro dignitate est. illi autem excedunt, & deficiunt. Si autem magnis se esse dignum existimat magnanimus, dignus cùm sit, & præcipue maximis, circa vnum maxime versabitur; quod quid sit ex dignitate ipsa definiendum est. dignitas autem ad externa bona dicitur: quorũ maximum id esse statueremus, quod dijs attribuimus, quodq; maxime appetunt, qui in dignitate constituti sunt, quod item ob præclarissimas res dari præmiũ consueuit: at huiusmodi est honor: externorum enim bonorum id maximum est; circa honores igitur & ignominias vt oportet, versatur magnanimus. Quin absque ratione quoque magnanimi munus circa honorem esse apparet. magni etenim viri honore seipsos dignos maxime existimant, ac pro dignitate illi quidem. sed pusillanimus deficit, tã si ad ipsum, quàm si ad magnanimi dignitatẽ spectemus. inflatus autem ad se solummodo, non autem ad magnanimum excedit. At magnanimus siquidem maximis est dignus, optimus quoque sit necesse est. maiori. n. honore dignus est, qui est melior: maximis vero, qui est optimus. oportet igitur vt q magnanimus re vera est, bonus etiam sit. esse etiam magnanimi videtur id quod in vnaquaq; virtute magnũ est. nulloq; pacto ei conuenit vt *suasione aliqua fraudulenter vtatur, ac fugiat, aut iniuste agat. cuius enim causa turpe aliquid faciet is, cui nihil est magnum? nam si quis diligenter singula consideret, magnanimus si nõ est bonus, prorsus ridiculus videbitur. immo neq; honore quidem erit dignus, si sit malus: quippe cùm virtutis præmium sit honor, bonisq; attribuat. Videtur igit̃ magnanimitas quasi ornamentum quoddam esse virtutum: nam & maiores ipsas reddit, & sine ipsis esse non potest. ac ppterea re vera esse magnanimum difficile est, cũ id existere sine integritate nullo modo queat. Ac maxime quidem magnanimus circa honores et ignominias versatur, ob eosq; honores qui & magni sunt, & à probis viris exhibentur, mediocriter quidem lætabitur, vtpote sibi accommodatos, vel etiam minores quàm sibi conueniat: integræ enim

Maiori honore dignus est, q est melior: maximis, qui optimus.

* a. l. q aliqui læserit, reus sit.
*a. l. aliquid quod læserit, fugiat.

Honor virtutis est præmium.

& absolutæ virtuti nullus honor tribui dignus potest: admittet tamẽ eos magnanimus à probis viris, licet inferiores sint, propterea quòd non habent illi maiores quibus afficere ipsum valeant. sed quia à quibuslibet è vulgo hominibus, ob paruasq; res exhibentur, eos prorsus contemnet: non enim est eis dignus. simili modo etiam ignominiam, quippe quæ circa ipsum iure non accidat. Maxime igitur, sicut dictum est, circa honores versatur magnanimus, nihilo minus tamẽ & in diuitijs, & potestatibus, & omni tam prospera quàm aduersa fortuna, quomodocunque contigerit, moderate se geret: vt neq; in prosperis successibus lætitia gestiat, neque in aduersis rebus tristitia supra modum obruatur. Nam neque circa honorem quasi maxima res sit, ita se gerit. potestates autem & diuitiæ ob honorem expetendæ sunt: qui enim ipsas habent, ob eas affici honoribus volunt. cui vero vel honor ipse paruus est, ei cętera quoque sunt parua. Quapropter magnanimi esse etiam contemptores videtur. Quin etiam fortunæ prosperitates videntur conferre ad magnanimitatem. qui enim nobiles sunt, & diuites, & in potestate cõstituti honore digni habentur. in excellentia enim quadam sunt. omne autem, quod bono aliquo excellit, est honorabilius. propterea huiusmodi res magis reddere magnanimos homines cõsueuerunt: nanque à quibusdam honorantur. sed re vera solus bonus honorandus est. cui tamen vtraq; insunt, is magis habetur dignus, qui honore afficiatur. Qui autem sine virtute huiusmodi bona possidẽt: neque merito magnis honoribus dignos se esse arbitrãtur, neque recte magnanimi dicuntur: quippe cùm hæc absq; integra atque absoluta virtute esse non possint: sed contemptores, cõtumeliosi, atque huiusmodi vitijs prædìti efficiunt. non facile enim fit, vt sine virtute consone ac moderate prosperos rerum successus quispiam ferat. dum igitur hi ferre prosperã fortunam nequeunt, putantq; se alios excellere, omnes alios despiciunt: ipsi vero agunt quodcunq; forte inciderit. imitãtur enim magnanimum, licet ei similes minime sint. atque id faciũt in quibus possunt. quæ enim ex virtute sunt, ea non agunt, sed contemnunt alios. At magnanimus iure ac merito contemnit: nã vere opinatur. plerique alij autem ita vt forte incidit. Neq; vero aut *paruipericlitans, aut frequentipericlitans, propterea quòd pauca sunt, quę magnifaciat: sed magnipericlitans est. & cùm periclitatur, vitæ suæ non parcit, quasi dignum omnino non sit ei viuere. Talisq; est, vt

*a. l. frequenti periclitãs, aut libẽter periclitans.

afficiat beneficijs alios, ipse affici erubescat. excellentis enim illud est: hoc eius, qui excellitur. estq; eiusmodi, vt plura retribuat. ita enim fiet, vt qui prior contulerit beneficium, insup debeat, beneficiūq; accepisse videatur. Meminisse præterea eorum vidētur, quibus benigne fecerint: eorum autem à quibus acceperint, minime. quippe cùm is, qui acceperit, minor sit eo qui beneficium cōtulerit; ipsi autem velint esse superiores: vnde etiam illa iucunde, hæc iniucunde audire consueuerūt. Atq; iccirco neq; Thetis beneficia Ioui dicitur commemorare: neque Lacedæmonij ad Athenieses: sed tantummodo ea, quibus fuerant affecti. Magnanimi quoq; est * à nemine quippiam, aut vix tandem petere, sed prompte alijs ministrare: præstareq; se apud eos qui in dignitate sunt, p̄claraq; fortuna vtuntur, magnum: apud mediocris sortis homines mediocrem: eò quôd illos superare difficile, atq; egregium, hos facile est. & inter illos gloriari est à generoso animo minime alienū, inter humiles vero inuidiosum: quemadmodum inter imbecillos * viribus non contēdere. Neq; ad honoratas res accedere, aut vbi alij principatum obtinent: ociosumq; esse ac cunctatorem, nisi vbi magnus aliquis honor magnumq; opus est: paucasq; res agendas, sed magnas eas ac celebres aggredi. Necesse etiam est vt aperte tam odium quàm amorem præ se ferat: latere enim velle timētis hominis est. Maioremq; curam veritatis, quàm opinionis habeat: dicatq; & agat omnia apte; id enim est contemptoris. ideo liberior in loquendo est: est enim etiam eius, qui liberior in loquendo sit. vnde est & cōtemptor, & verax, nisi vbi per dissimulationem loquit̄. dissimulatione autem vtitur ad multitudinē. Magnanimi quoq; proprium id est, vt viuere ad alterius arbitrium non possit, nisi ad amici: est enim seruile. vnde etiam omnes adulatores famularij: & humiles homines adulatores sunt. Adde quòd neq; est admirator: nihil.n. magnum ipsi est. neq; iniuriarum memor: quippe cùm magnanimi non sit meminisse, & presertim malorum, sed ea potius despicere. Neq; hominiloquus: neq; enim aut de se, aut de altero quippiam dicet. neq; vt vel ipse laudetur, vel alij vituperentur, curat. sed neque est laudator: atq; iccirco fit, vt neq; maledicus ne in inimicos quidem, nisi ob cōtumeliam sit. De necessarijs item, aut paruis minime est querulus, aut precabundus: ita enim se gerere eius hominis est, qui circa hæc studeat. eiusmodi præterea est, vt honesta potius & infructuosa, quàm fructuosa & vtilia acquirat, & possideat: est enim eius qui ex se sufficiat. Quin etiam & motus ipse magnanimi esse tardus videtur, & vox grauis, & loquutio stabilis. nam neq; qui circa pauca studet, est festinabūdus: neq; qui nihil magnum existimat, contentus & vehemens. acuta autem vox, & celeritas ex his efficitur. Ac talis quidem magnanimus est. Qui autem deficit, pusillanimus: qui excedit, inflatus est. sed neque hi tamen mali, nō enim malefici sunt: sed esse peccantes videntur. pusillanimus enim cùm bonis dignus sit, seipsum ijs ipsis priuat, quibus est dignus: viderurq; prauum quoddam in eo habere, quòd & bonis dignum se non esse existimat, & se ipsum etiam ignorat, alioqui cúm bona sint, quibus est dignus, ea proculdubio appeteret. Non tamē huiusmodi homines stolidi, sed esse * intelligentes potius videntur: talisq; opinio peiores etiam ipsos reddit. singuli enim ea quæ dignitati suæ conueniunt, appetere consueuerunt. adde q & ab honestis actionibus & studijs quasi sint indigni, & ab externis quoque bonis simili modo abstinent. At inflati stolidi sunt, seq; ipsos ignorant, atq; id palam: quasi enim sint digni, honorabiles res aggrediuntur, deinde redarguūtur: vestituq; etiam, & habitu, atq; huiuscemodi rebus ornantur: prosperasq; fortunas suas esse manifestas volunt: de ipsisq; prædicant, quasi ob eas honores sint consequuturi. Magnanimitati autem pusillanimitas magis est opposita, quàm inflatio: quippe quæ & magis contingat, & peior sit. Magnanimitas igitur circa honorem magnum, sicut dictum est, versatur.

*a.l. nemine indigere.

*a.l. viribus contendere.

*a.l. pigri.

Dixit. Magnanimitas autem videtur esse in rebus magnis, quemadmodum significat nomen eius. determinemus igitur primitus res, in quibus inuenitur. & non differt siue speculemur magnanimitate, vel in magnanimo. Et videtur quòd magnanimus sit ille, qui præparat animum suum vel seipsum ad res eximias, ens aptus ad hoc. qui enim fecerit hoc absq; merito, stultus est neq; ignarus. qui ergo fuerit huius dispositionis, est magnanimus. Qui vero aptus fuerit ad res exiles & pro tali se exhibuerit, est homo sanæ opinionis, nō autem magnanimus: eò q magnanimus circa grandia est: quemadmodum venustas circa corpora grandia est, formositas vero circa corpora. Qui autem exhibet seipsum tanquam aptum grandibus, non existēs autem, est qui Arabice dicitur mutesennichū, & Latine potest ambitiosus nominari. & non omnis, qui seipsum tanquam ingerit dignum pluribus q̄ mereatur, superambitiosus est. Qui vero seipsum minus idoneum reddit q̄ mereatur, hic pusillanimus est: siue in se idoneus sit ad grādia, aut ad mediocria, aut ad exilia: dummodo in morem se reddat suo modulo. de isto igitur putatur q proprie sit pusillanimus. qui autem magnorum est meritorum & ad parua se cōmetitur, hic potius talis est. qui enim meret̄ grandia, et seipsum adaptat minoribus, tūc quid sit non meret̄ ea reminterdo q tunc potissime rebus exilibus se exhiberet. Magnanimi

gnanimi igitur finis est in magnitudine rerum, quas operatus est, & medius in operando ipsas, & exhibet se idoneum ad quæ oportet & secundum q oportet. pusillanimus vero deficit ab ipso in hoc. Cùm itaque sit magnanimus, idoneum seipsum reddens ad res magnas, emeritus ens ad hoc, & ꝓprie ad res, quæ sunt in fine magnitudinis, necessariũ est vt hoc sit in re vna: & meritũ quidem est ſm ea bona, quæ ab extra sunt: & est illa res vna, quæ ab extra maxima earum: & est cum quo seruitur Deo excelso: & quod desyderãt qui sunt sublimiũ potestatum, et strenui in rebus, quę sunt in fine venustatis. quod autem currit hoc cursu honorificentia est: ipsa enim excellentior est honorum quæ sunt ab extra. magnanimitas igitur inuenitur quidem in appetitu honorum & priuatione ſm modum debitum. Et manifestum est absque syllogismo de re magnificorũ q expetunt honorem per hoc, q maximi hominum proprie idoneos se credũt ad honores: et faciũt hoc ſm quantitatem meriti. Pusillanimus autem deficit ab hoc ad, quod ipse idoneus existit, & ab eo quod meretur magnanimus. Superambitiosus autem addit super meritum suiipsius, sed non super hoc, quod meretur magnanimus. D. Cùm enim magnanimus meritor existat maximi, quod in rebus est, erit optimus hominum. & hoc, quoniam bonus semper meretur quod magnum est in rebus: & optimus quod maximũ. necessarium igitur est vt magnanimus sit bonus. & videtur de magnanimo q sit ei in vnaquaq; virtutũ, quod magnũ est ex ipsis, non conuenit igit̃ ei penitus vt fugiat, quãdo mouerit ipsum aliquod modicũ quid, neq; vt murietur: & hoc, quoniam respectu cuius non magnificatur aliquid, hunc non producet animus suus ad factum turpe. D. manifestabitur autem particulariter prosequẽti q magnanimus, quando nõ fuerit bonus, ridiculo erit in omnibus: neq; merebit̃ honorari etiã, quando fuerit malus: cùm honor equidem præmiũ sit virtutis, & accipiunt quidem ipsum probi ex hominibus. Videtur igitur q sit magnanimitas ornatus virtutũ: eò q magnificat eas, neq; est magnanimitas nisi per virtutes, & ꝓpter hoc difficile est inueniri magnanimum ſm virtutem: non enim possibile est iouenire nisi bonum & beneficum. Cumq; sic sit, non inuenitur magnanimus proprie nisi in honoribus & in priuatione eorum. & quando honoratur ſm eximia, & à melioribus hominum gaudet gaudio modico: ideo q in hoc nõ recipit ab eis, nisi quod debetur ei ex merito aut minus debito. virtuti etenim perfectę non inuenit̃ honor & reuerentia æqualis ei, & quantum meretur. verũtamen multotiens accipiat iste hunc honorem, eò quòd non est possibile honoratoribus suis vt honorent eum plus hac quantitate. quando autem honoratur ſm exilia & à vilioribus hominum, ignominia fit ei per hoc & vilipensio: est enim aliud à suo merito. & similiter se habet res sua in priuatione honoris: intendo q, quãdo priuatur eo, vilipensum se reputat. alter enim nõ esset iustus in semetipsum. Magoanimus ergo, quemadmodum determinauimus, requirit honores magis omni re, & requirit diuitias & potestates. omnis autem felicitas & infelicitas contingens ei ab extrinseco videtur ei, q sit cum mensura. Nõ ergo ex prosperitate extollitur, neq; ex aduersitate deprimitur. neq; apud ipsum honor est de maximis rebus: potestas autem & diuitiæ non eligũtur nisi propter honorem. qui enim habuerit potestates et diuitias, amat vt honoretur per ipsas: cui vero modicus honor fuerit, huic etiam residuæ res aliæ minorantur: ideoq; videntur isti esse domini abundantiarum. Et iam quidem putatur de felicitatibus exterioribus q adiuuent ad magnanimitatem: vt generositas, potestas, & diuitiæ: eò q generosi merentur honorem, & similiter potẽtes & diuites, ideo q habent valorem & bonitatem ex rebus virtuosis: & omnis virtuosi meritum potissimum honor est. ideoque cùm existunt istæ res magnanimis, efficiũt eos magnanimiores. & ideo numquam honorificant quidã quosdam propter ista bona exteriora: honoratus autem, secundum quòd solus bonus est: & ille, in quo aggregantur ambę res, magis meret̃ honorari. Et illi autem, quibus inueniuntur ista absq; eo q virtuosi existant, non se reddunt idoneos ad res eximias ex honorificentia secundum viam rationis: intendo secundum viam laudationis, neq; dicitur de eis q sint magnanimi secundum certitudinem. & honorantur quidem secundum q res istæ non penitus vacuæ inueniuntur à virtute. cũ enim inuentę fuerint vacuæ à virtute, expositi erũt linguosis: intendit poetas & rethores. et hoc, quoniam non facile inuenit quis bona in homine aliquo secundum q oportet absq; virtute. quando vero non inueniuntur in eis bona secundum q oportet: & ipsi putãt q in hoc præcellãt alios, à se vilipendũt homines. seruũt vero homines hoc quod est in eis: imitantur enim magnanimos, licet dissimiles eis existant. & imitant̃ quidem in quibus possunt: attamen non operantur secundum virtutis exigentiam, & propter assimilationem suam, cũ magnanimi vilipendũt alios à se. & hoc, quoniam magnanimus secundum veritatẽ ex debito paruipẽdit alios, eò q credit verum: vulgus autem credit quodcunq; cõtingit eis. Et magnanimus quidem non est frequens discriminis: verũtamẽ, cùm ceciderit in ea, magnus existit in eis: vitamq; suam paruipendit, indebitum iudicans vt superuiuat discrimini. Et magnanimus impensor est beneficiorum hominibus, & ex impenso sibi beneficio verecundatur: eò q illud est de natura exercẽtis virtutem, istud vero est de natura eius, erga quem virtus exercetur. & quando beneficium ei impensum fuerit, retribuit retributionem multam. & hoc per rem amatam ei, qui incepit beneficiũ: & cùm hoc non est tardus ad retribuẽdum. Et putatur de eis, quòd ipsi recordẽtur beneficiorum, & quę impendũt, non recordantes sibi impẽsorum: eò quod inferior est beneficiatus benefaciente. cumq; magnanimus amet excellentiam, delectat ipsum audire suum beneficium: piget autẽ ipsum audire hoc, per quod fuerit ei benefactum. Estq; de natura magnanimi vt nihil ei deficiat, cùm grauiter ferat defectũ: & de natura eius est vt expedite & prompte seruiatur ei, & vt magnificet̃ in conspectu magnatum, qui dñi potestatum sunt & felicitatum: & vt apud mediocres hominum humilis inueniatur. nam exaltatio eius super dominos potestatum & felicitatum difficile est & honorificum: super istos autem facile. & excellentia super illos non vile est: super istos autẽ modici valoris. Amplius de natura eius est, vt sit tardus in motu, & prolongator expediendorũ, nisi in loco honorificentiæ grandis & facti excellentis. & facta eius sunt pauca, sed eximia diuulgata. Odit palam, & amat palam. latitare etenim timidi est. Et plus veritati innititur, q̃ priuationi: & palã loquitur, & facit: paruipẽdit etenim res. & propter hoc est seuerus et verax, nisi in rebus, in qbus indigetur solatio & ioco. & interdum iocosus est multis hominũ. Et est qui non potest commode viuere in venando gratiam & amorem hominũ: etenim factum illud factũ seruorum est. & propter hoc omnes adulatores sunt quasi operarij conductitij siue mercẽnarij: & illi de gente minuta adulatores sunt. Neq; admiratur quicquã, cùm non sit aliquid respectu eius eximiũ. neq; iniuriarũ vltiones meditatur in annos, cùm non sit de natura magnanimi vt magnorũ seruet memoriam aliquo modo: quin immo de natura eius est dissimulatio eorũ & auersio ab ipsis.

Neque de natura eius est vt narret hominibus neque de se neq; de alijs, non enim ad hoc suam opponit diligentiam, vt seipsum laudet, neq; vt alium vituperet; neq; enim laudator est. & propter hoc non est maledicus, neq; de inimicis suis, nisi cum indiguerit nimis, & in rebus necessarijs. Neque est lamētator, neq; supplicator. hoc etenim pertinet ei, qui vehementi diligentia requirit res istas, et instat impetrationi rerum excellentium, quæ sunt absq; fructu, amplius quàm impetrationi rerum fructuosarum vtilium. hic etenim mos quidē est eius, qui sibimetipsi sufficiens est proprie. Et videtur de magnanimo quod sit tardi motus, grauis vocis, morosus in loquendo. cuius enim vehementia non est nisi in rebus paucis, nō eget agilitate: quoniam cui nihil est multum cordi, talis non est curiosus. acuitas autem vocis & motus velocitas inueniuntur quidē agili & curioso. Hæc itaque est determinatio magnanimi. D. Qui vero addit super istum Arabice dicitur mitafennichum, & potest Latine ambitiosus vel vanagloriosus vel superambitiosus nominari. qui autem deficit ab ipso pusillanimus dicitur. verūtamen istis moribus morigerati non putantur iniqui vel mali: nō enim malefactores sunt sed errātes potius. & hoc, quoniam pusillanimus idoneus est ad aliqua, & indignum se reputat ad ipsa. videtur ergo in hoc malitia quædā esse: eò quod non intromittit se de bonis suæ pertinētibus idoneitati, & est ignarus sui ipsius, aliter enim appeteret ea quæ meretur, eòm bona sunt. Et huiusmodi nō sunt stulti, sed potius ignari, videtur itaq; quod hæc opinio de ipsis deteriores ponat eos alijs à se: cùm vnusquisq; hominum appetat hoc, ad quod est idoneus. & isti fugiūt ab operationibus & artibus bonis, eò quod reputant se non esse idoneos earum. & similiter se habet in bonis exterioribus. Superambitiosi autē stulti sunt, & ignari sui ipsius simul, & hoc patere est manifestū in re ipsorū: accipiunt nanq; res preciosas, ac si sint idonei earum, & ex hoc incurrunt infamiam; et ornant se vestibus et apparatibus, & quæ his sunt similia: & amāt, vt diuulgentur benefacta eorum: & multa prædicāt de seipsis, quatenus honorentur ab hominibus per hoc. Opponitur autem magnanimo pusillanimus plus quàm superambitiosus: nam pusillanimitas deterior est superambitiositate. Et magnanimus requirit magnificentiam condecentem sibi, quemadmodum prædiximus.

De moderato honoris studio, & eius extremis. Cap. IIII.

Circa honorem autem esse quædam alia virtus etiā videtur, vt supius diximus, quæ magnanimitati ita respondet, vt magnificētiæ liberalitas: illæ enim vtræq; sicut à magnis abstinent; sic in mediocribus & paruis nos vt oportet, afficiunt, ac disponunt. Quēadmodum autē in datione & acceptione pecuniarū & mediocritas est & excessus & defectus: ita quoq; in honoris appetitione licet & magis quàm oportet & minus, & vnde oportet, & vt oportet, vnumquēq; se gerere. nam & ambitiosum vituperamus, quippe qui & magis quàm oportet, & vnde nō oportet, honorem affectet: & inambitiosum, eò quòd ne ob honesta quidem facta honore affici velit. Interdum tamen fit, vt vel ambitiosum quasi virilem & elegātem, vel inambitiosum quasi modestum & temperātem laude prosequamur, vt superioribus in libris dictum iam est. Perspicuum autem est cùm pluribus modis talis cuiusdam rei studiosus & cupidus aliquis dicatur, non semper nos ad idem honoris cupidum, id est ambitiosum referre: sed cùm laudamus, ad id quòd magis quàm plerìq; è vulgo: cùm vituperamus ad idq; magis quàm oporteat, honores ipsos appetat. Quia vero noie vacat mediocritas, fit, vt de ea quasi deserta sede extrema decertent. Verum in quibus est excessus & defectus, ibidē quoq; esse medium necesse est. appetunt autem honores & magis & minus: ergo etiā vt oportet. Laudatur igitur hic habitus, quæ est circa honorem nomine vacans mediocritas: quæ sanè si ambitioni comparetur, inambitiositas: si inambitiositati, ambitiositas: si vtrisq;, vtraq; esse quodam modo videtur. Id quod etiam circa alias virtutes est. Extremi autem hic vidētur inter se opponi, propterea quòd *mēdium nullum nomen *sōrtitum est. *a.i. medius *fortitus

Dixit. Et videtur quod proportio appetit[9] honoris ad magnanimitatem sit proportio largitatis ad magnificentiam, etenim hæ duæ virtutes, intendo largitatem vel liberalitatem, & appetitum honoris, non sunt in rebus grandibus, sed proprie in rebus paruis secundum modum debitum: magnanimitas autem & magnificentia sunt in grandibus rebus. Et similatur quidē appetitus honoris largitati: eò quod quēadmodum in acceptione & datione est mediocritas, & superfluitas, & defectus, sic est in desyderio honoris: intēdo quod sit plus quàm oportet, & minus quàm oportet, & vnde non oportet. ille autem, qui non amat honorem, est ille, qui neq; in rebus decentibus amat honorari. D. Et fortasse laudamus amatorem honoris, eò quod virilis est, et amās decorum. & forsan laudamus eum, qui nō amat honorem, eò quod modestus & temperatus secundum quod dicimus in præcedētibus. Et manifestum est quod amator honoris, cùm dicatur secundum plures modos, non laudamus amatorem honoris in omni loco, cùm non dicatur semper de re vna eadem: sed laudamus plus quàm laudet ipsum vulgus vel plures hominum, quando se habuerit debito modo, & vt oportet: vituperamus autem, quando exiuerit ab opportuno. Et cùm sit mediū in eo quod est inter hæc duo, non habens nomen, verisimile est vt accidat dubitatio in extremitatib[9]: intēdo quod in eo, quod declinat versus extremitates dubitatur: de medio vero secundum veritatem palā est, quod laudabile. Et in quibuscunq; rebus fuerit superfluitas et diminutio, in ipsis ēt est mediocritas: cūq; sit sic appetēs honorē plus quàm oportet, et minus quàm oportet, erit hic appetēs hoorē vt oportet. Laudatur quidē hæc dispositio, eò quod est mediocritas in appetitu vel amore honoris, aut vere innoïata est. & palam est de re eius, quod in comparatione amoris honoris est non amor honoris: & in comparatione ad non amorem honoris est amor honoris. hæc ergo dispositio, s. media, vtriq; reliquarum cōparata, quodāmodo erit vtraq;. Et videtur quod intentio inuenta sit etiam in cæteris virtutibus: intendo quod media in eis sunt ipsa extrema quodammodo, & sunt alia ab ipsis modo alio. Et iam patet de re extremorum in hoc more: quoniam opposita sunt: quoniam medium innominatum est.

De mansuetudine

De mansuetudine, eiusq; extremis. Cap. V.

Iam vero mansuetudo circa iram mediocritas est. nam cùm nomine hac in re careat medium, & ferè etiam extrema, ad medium mansuetudinem ipsam referimus: licet ad defectum qui nomen non habet, declinare magis videatur. at excessus iracundia quędam dici potest: nam affectus est ira, quam quæ efficiunt, sunt multa et diuersa. Qui igitur ob quę oportet, & quibus oportet irascitur, adde etiã quo modo, & quando, & quousq; debet, laudatur: esseq; is mãsuetus potest: quippe cùm mansuetudo ipsa laude afficiatur. Mansuetus enim ille est, qui perturbatione vacat, & ab affectu minime ducitur, sed quemadmodum ratio ipsa statuerit, ita & ob id, & tam diu succenset: peccareq; potius videtur in defectu: quippe qui non ad vltionem, sed ad veniam dandam promptior sit. At defectus, siue irę vacuitas quædam sit, siue quippiam aliud, vituperatur: nam qui & ob quæ oportet, & sicut oportet, & quando, & in quos oportet, non irascũtur, hi profecto esse stolidi videntur. qui enim non irascitur, neq; videtur sentire, neq; dolore affici, neq; esse idoneus ad vlciscendum. At tolerare si lacessaris, patiq; vt tui contumelia afficiantur, seruile profecto est. Excessus vero secundum omnes quidem modos fit: nam & in quos non oportet, & ob quæ non oportet, & magis item, & citius, & diutius q̃ oportet, existit: nõ tamen ita, vt vniuersa eidem insint: non enim id potest. nam malum etiam se ipsum perdit, & si integrũ sit, intolerabile euadit. Iracundi igitur cito quidem irascuntur, & quibus non debent, & ob quę non debent, & magis quàm oportet: sed, quod optimum in se habent, cito etiam desistũt. hoc autem ipsis propterea euenit, quia irã minime continent, sed reddũt. vnde ob celeritatẽ manifesti sunt, deinde cessant. supra modum autem celeres sunt, & ad omnes res et quacunq; de causa iracundi, ij qui sunt excandescentes & summe biliosi. vnde nomen etiam habent. Acerbi vero difficulter reconciliantur, & longo tempore irascuntur. continent enim iram, & nõ nisi vbi reddiderint, cessant: nam vltio his iram sedat, dum voluptatem loco doloris inducit: quod quousq; nõ euenit, grauatum animum habent. quia vero id nõ est manifestum: neq; suasione apud eos vtitur quispiam: & ipsi secum iram concoquere nõ nisi mora quadam tẽporis possunt. suntq; huiusmodi homines tum sibi ipsi molestissimi, tum ijs qui maxime ipsis sunt amici. Infestos autem eos dicimus, qui & ob quæ non debent, & magis itẽ quàm debent, & diutius succensent: & placari sine vltione † vel etiam punitione nõ possunt. At vero mansuetudini excessum magis opponimus: quippe cùm & magis fiat: humanum enim magis est vindictam sumere: & ad conuictum hominum infesti etiam peiores sint. Quod autem tum ĩ superioribus etiam libris diximus, tum ex ijs quæ dicuntur, satis constat, quo modo, quibus, ob quæ, quanto tempore irascendum sit, quousq; item aliquis progrediens vel recte facturus sit, vel peccaturus non est facile definire. qui enim paululũ transgreditur, non vituperatur, siue ad nimium, siue ad parum deflexerit: immo interdũ & eos qui deficiunt, laudamus, mansuetosq; appellamus: & eos qui infesti sunt, tanquam ad imperandum idoneos, viriles nuncupare cõsueuimus. Quantum igitur, & quo modo quispiam transgressus sit vituperandus, statui ratione nõ facile potest: in particularibus enim & sensu iudicium est. Veruntamen illud satis perspicuum est, sicut medium habitum, quo efficitur, vt & quibus oportet, irascamur, & ob quæ, & quo modo oportet, & secundum cætera omnia huiusmodi, esse laudandum: ita excessum & defectum, si parum quidem peccant, parum: si paulo amplius, magis: si multum, vehementer esse vituperandos. ex quo efficitur, vt medium habitum consectandum esse manifestũ sit. Atq; hæc de habitibus, qui circa iram existunt, dicta sufficiant.

Iræ defectus quo pacto vituperabilis.

Malum etiã seipsum perdit.

* a. l. & punitione.

Qui parum trãsgreditur non vituperatur.

Dixit. Et mansuetudo mediocritas est circa iram. cùm antem mediũ non habeat nomen in hoc more, & ferè similiter sit de extremis, nominauimos medium mãsuetum, cùm sit propinquior extremo, quod est ex parte defectus: & est illud, quod non habet nomen: intẽdo in irascibilem, & priuatum ira. extremum autem alterum, quod est ex parte superfluitatis, est ille, qui nominatur iracundus vel furiosus: & hoc, quoniam hæc passio nominatur vniuersaliter ira. res autem inducentes hanc passionem sunt multæ diuersę. Et qui irascitur ei, cui est irascendum, & pro quibus est irascendum, et vt oportet, & quando oportet, & quantum, hic laudatur. Et cõueniens est vt iste sit ipse mansuetus, cũ mansuetudo laudetur. & hoc, quoniam de natura mansueti est vt sit moderatus, non vlciscẽs propter iram, sed est in hoc qđ ordinauerit intellectus, & est eius exacerbatio in mensura horę secundum q mensurauerit intellectus: et ponitur q peccatum in mansuetudine sit quidẽ maxime in defectu: eò q mansuetus nõ est amans vindictam, sed ignoscens & acceptãs excusationem culpæ defectus. Ergo in hac passione, siue fuerit priuatio iræ, siue quicquid fuerit, vituperabilis est. qui enim non irascuntur cui irascendum, reputantur insensibiles et iocõ tristabiles: cumq; vir non irascitur, oon quæret vindictã. Et tolerantia auditionis vituperij, & non irasci proximis suis, & pro eis quos habet in reuerẽtia & veneratione, moris seruorum est. Et superfluitas & contingens in omnibus istis: intendo vt irascatur homo cui noo oportet, & ex quibus non oportet, & vehemẽtius q̃ oportet, & diutius q̃ oportet. verũtamen omnia hęc non aggregantur in re vna eadem: ideo q hoc non est possibile: propterea q malum est corruptiuũ suiipsius,

quando

quando aggregatę fuerint omnes eius partes, cùm non sit hoc tolerabile. ad irascibilē enim festinat ira, ex quo non oportet, & cui non oportet, & plus q̃ oportet. & sedatur ira eius velociter: & istud melius est, quod est in eis. & accidit quidem ipsis vt tales existant, eò ꝙ nō recipiunt iram, sed exaggerant: & propter acuitatem ipsorum manifestant iram, & tandem quiescunt. qui autem addunt super istos, sunt veloces, ad irascendum acuti: qui irascūtur ex omni re, & in omni re. Irę itaq;, qui amaricatum habet animum difficilis est separatio: et permanet tēpore longo, eò ꝙ reprimit irā suam: quiescit autem ab irascendo, cùm fuerit ei satisfactum: eò ꝙ satisfactio quietat irā, adeo ꝙ acquirit domino suo delectationem cum tristitia. cùm vero non sumpserit satisfactionem, continuatur eorum iracūdia. & hoc, quoniam, cùm non fuerint manifestantes iracūdiam suam, non præparatur alicui sedatio ipsorum. & propter hoc durat eorum iracundia tempore longo: & qui fuerit cū hac dispositione, contristās est seipsum, & amicos suos proprie. Illos ergo, qui irascūtur ex quibus nō oportet, & plus q̃ oportet, & diutius q̃ oportet, & nō mitescūt nec parcunt, donec sumpserint satisfactionem & vindictam, potius opponimus mansuetudini quàm extremitatem alteram: intendo priuationem iræ. & qui habēt vindictam virilitatis, & qui irascūtur ira ipsorum, malæ sunt societatis & amicitiæ. Etiam patet ex eo quod diximus in præcedentibus, & eo quod dicimus nunc, ꝙ non est facile definire iram sermone, qualiter oportet vt fiat in omni loco, & quantum, quàm diu, & vsq; ad quem terminū, donec dirigatur in ipsa vt peccetur. Si ergo pertranseatur terminus in ira modicum versus superfluitatem, vel versus defectum, non vituperatur. nos namq; fortassis laudamus deficientes, nominantes eos mansuetos: quorum autem grauis fit ira proportionantur virilitati, eò ꝙ apti sint principatui. Non est autem facile nobis sermone determinare vsquequo pertransiens in ira modum & quantitatem, erit quis vituperabilis: ideo ꝙ est res particularis, quæ sensu discernitur: & per hoc ꝙ appropriatē vnicuiq; singularium ex ipsa, & hoc infinitum est. Verūtamen possibile est nobis vt perueniamus in declaratione huius ad hanc quātitatem. Dicimus ergo ꝙ dispositio media, per quam fit ira, contra quem irascendum, & quantum oportet: & secundum alia huiusmodi ex conditionibus laudabilis est. superfluitas vero & defectio vituperabiles. quādo ergo modicum pertransibit medium, vituperatur vituperio modico: quando plus, plus: et quādo multū, multum. cùmq; sic sit, manifestū est, quod oportet vt cohibeamus nos per dispositionem mediam.

De comitate, & eius extremis. Cap. VI.

AT in congressionibus quoq; & conuictu, sermonumq́; et negociorum communitate esse alij placidi & obsequiosi videntur, qui omnia in gratiam laudant, nullaq́; in re aduersantur: sed minime molestos existimant se esse oportere ijs, quibus cum habent consuetudinem. alij econtrario in omnibus aduersantur, nullamq́; sibi habendam rationem putant, ne molesti sint: qui morosi & litigiosi nuncupatur. Verum sicut hos vtrosque habitus esse vituperabiles: ita medium esse laudabilem constat, quo videlicet efficitur, vt vnusquisque & quæ oportet, & sicut oportet, vel admittat, vel grauate ferat. Nomen tamen huic medio nullum impositum est: sed amicitię maxime similis videtur. talis enim est qui habitu hoc medio est præditus, qualē modestum ac probum amicum esse volumus; si id videlicet assumpserit, vt diligat. nā ab amicitia in eo differt, ꝙ est sine affectu diligēdi eos quibuscum versatur. nō enim quia vel amat, vel odit, suscipit singula vt debet, sed quia est talis: quippe cùm idem facturus sit tam apud notos, quam ignotos: tam apud familiares, q̃ eos; quibus cum nulla familiaritas intercesserit. vbique tamen prout singulis conueniet. non enim perinde familiares atque externos aut studio ꝓsequi, aut dolore afficere nos conuenit. In vniuersum igitur dictum est in congressionib⁹ hūc vt oportet, se esse gesturum. spectans autem ad honestatem & vtilitatem, id attendet, vt dolorem non afferat, vel collætificet & obsequatur. videtur enim circa voluptates, doloresq́; eos versari, qui in congressionibus existunt: in quibus si vel non honestū ipsi fuerit, vel damnosum etiā obsequi, id minime faciet, sed grauate se geret, potiusq́; esse molestus volet. si item obsequium facienti aut dedecus, atq; id non paruum aut damnum, aduersario autem dolorem paruum allatura sit, non admittet, sed ægre feret ac repudiabit. diuerso autem modo cum ijs qui in dignitate constituti sunt & priuatis, eum magis item & minus familiaribus, cæterisq; diuersi inter se generis hominibus congressiones faciet: singulisq; id quod decet, attribuet. ac collætificare quidem per se eliget, cauebitq; contristare. sed euenientia tamen ipsa si maiora fuerint, honestatem inquam & vtilitatem consequetur: voluptatisq; causa magnæ, quæ postea subsequutura sit, paruum dolorem afferre nō verebitur. Ac medius quidem talis est, nomenq́; non habet. Qui autem obsequitur, si nulla alia de causa id facit, nisi vt iucūdus sit, placidus est & obsequiosus: si vt emolumentum aliquod adipiscatur, atq; id vel pecunijs, vel ijs rebus, quę pecunijs comparantur, adulator. at eum qui omnia moleste accipit, esse morosum & litigiosum iam diximus. quia vero medium caret nomine, inter sese extrema ipsa opponi videntur.

DIxit. Et iam determinauimus dispositiones inuentas in ira. Dispositiones autem, quæ sunt in societatibus et in collocutionibus, et cōmunicationibus nūc dicemus. Qui ergo per istas intendunt, & capiunt beneuolentias hominum, & sunt illi qui nituntur vt delectari faciant per associationem suam alios, & non offendunt neq; molestant aliquem ex eis quibuscum viuunt in aliquo, quin immo vidēt vt non contristent eū, quē associātur, sunt quidam modus hominum. Et sunt alij contrarij istis, qui diuersificātur eis in omnibus suis dispositionibus, quibus non est cordi, neq; curant de aliquo

quo ex eis, quæ appropriantur alijs ab ipsis: & sunt illi, qui nominantur maligni, dyscoli, & intractabiles. Et manifestum est quod duæ dispositiones, intendo extremitates ex ipsis vituperabiles sunt: & dispositio media inter ipsas laudabilis. nos enim per hanc recipimus quod oportet, & vt oportet. & propter hoc in habẽtibus eas malitia est, & non est eis nomen. D. Et similatur mos iste dilectioni. qui enim est in dispositione media huius moris, proprietas eius siue attributio est attributio dilectoris. & hoc, quoniam quasi declinamus ad hoc, vt dicamus quod blandus & tractabilis dilector noster propter velocitatem sui ad recipiendum societatem, & familiaritatem exhibẽdum. attamen diuersificatur mos iste à dilectione eò quod vacuus est eius passionis, quæ in dilectione existit: cùm non sollicitetur per societatem eius, quem diligit, quemadmodũ sollicitatur dilector. & hoc, quoniam ipse non recipit vnumquemq;, quem recipit secundum quod oportet ad amandum ipsum, & nõ obediendum, sed recipit quidem eum, quem recipit: eò quòd natura sua talis est. & propter hoc amat cognitum & incognitum, & familiarem & non familiarem secundum modum vnum. neque facit hoc, quod facit de hoc in vnaquaq; rerum, secundum quòd ei pertinet. nõ enim oportet ut sit cura eius pro extraneis & familiaribus, & receptio eius ipsorum secundum modum unum: ueruntamen nõ molestat aliquem. D. Et iam diximus qualiter oportet esse associationem & cõuictum. et quãdo proportionaueris dispositiones eius, intendo associãs ad factum honesti & utilis, uidebis intendere ipsum in eis, ut non contristet aliquem, aut ut hilarem eum faciat. uidetur enim quod dispositiones conuiuendi uel associandi sunt circa delectationem & tristiciam: et in quo ex istis non fuerit res honesta, s. fuerit in ipso res damnosa, graue est habenti eas, ut hilarem faciat aliquem, & interdum eligit ut contristet. & istud acquirere facit factorem eius turpitudinem: & hæc turpitudo aut erit nõ in modico, aut erit eius cõtrariũ. dispositio autem huic contraria: intendo eam, in qua est honestum uel utile, neq; molestationem modicam recipit. graue enim esset hoc habenti ipsam. cõuiuit autem potẽtibus, & plebeis, & perfecte notis, & minus notis coouictu diuerso secundum debitum modum: & in ceteris dispositionibus diuersificatis alijs tribuit unicuiq; quod suum est: & uerecundatur de eo quod hilarem facit eum solum, & sine suo grato est contristare eum aliquem. et si fuerint res, ad quas cõuertuntur eius dispositiones ex rebus grandibus, intendo honestum & utile, declinat ad illud & plane conuersatur in eo: & interdum contristat contristatione modica propter illud, quod sequitur post ex delectatione: intendo quatenus postea hilarem faciat. Hæc igitur est determinatio medij in hoc more: intendo associationem. & non est ei nomen positum. Qui uero hilares faciunt quoscũq; indifferenter, & intentio ipsorum est ut gaudere faciant homines absq; causa, sunt illi qui placere cupiunt hominibus. qui autem hoc emolumenti causa faciunt, nominãtur adulatores: qui autem rixosus est & in omnibus intractabilis est, ut iam diximus malignus & dyscolus. Etiam declarauimus de re extremitatum ambarum quod sunt oppositæ: & quod medium innominatum est.

De ueracitate, & eius extremis. Cap. VII.

Circa eadem ferè etiam arrogãtiæ mediocritas versatur: quæ quidem etiam ipsa nomen non habet. non ab re autem erit, vt de his quoq; disseramus. nam & singula pertractando melius quæ ad mores spectant, percipere poterimus: et virtutes esse mediocritates tunc demum credemus, vbi in omnibus id ita se habere perspexerimus. In conuiuendo igitur qui cum voluptate & dolore congressiones faciunt, dictũ iam sunt. nunc de veracibus & mentientibus, atq; id tam verbis, quã actionibus & fictione dicẽdum est. Arrogans quidem est is, qui illustria quædam vel quæ non habet, vel maiora quàm habeat, fingit, ac sibi vendicat. dissimulator contra, qui quæ sibi insunt vel negat, vel diminuit. At medius cùm sit ipse ille qui est, & tam vita quàm verbis verax, ea ipsa planè quæ sibi insunt, neq; maiora, neq; minora esse confitetur. Atque horum vnumquodq; potest & alicuius & nullius rei causa fieri. qualis autem vnusquisque est, talia etiam, nisi alicuius rei causa faciat, & agit & dicit: necnon ita vitam quoq; suam omnem instituit. ac per se quidem mendacium prauum est & vituperatione dignum, verum honestũ et laudabile. iccirco fit, vt verax ipse qui est medius, laudem mereatur: mentientes autem vituperio afficiendi sint: vtrique illi quidem, sed magis tamen arrogans. Sed de vtrisq; his iam dicamus: ac prius de veraci. non enim de eo intelligi volumus, qui in pactionibus verum dicit, atq; ijs quæ ad iniustitiam vel iustitiã spectãt: id enim est alterius virtutis: sed de eo qui licet nihil huiusmodi intersit, & vita & verbis propterea verũ dicit, quia talis ex habitu est: qui sanè, cùm sit huiusmodi, merito esse probus videtur. qui enim veritatis est studiosus, & vbi nihil refert, verum dicit: multo magis vbi referet, id faciet. vbi enim turpe est mendacium, cauebit profecto, quod per se etiam euitabat. Talis autẽ est laudabilis: licet magis ad id declinet, quod vero minus est. nam quia inuidiosæ sunt nimiæ excellẽtiæ, id esse moderatius videt, atq; aptius. Qui aũt maiora q̃ habeat, fingit, si id nullius rei causa facit, prauo quidem similis est: alioqui enim minime gauderet mẽdacio: vanus tamen potius videtur, quàm malus. Sin alicuius causa, aut gloriæ & honoris: atq; is non admodum est vituperabilis, sicut arrogans: aut argenti, eorumq;, quæ ad argentum pertinẽt, qui deformior est. At arrogans non in potestate, sed in electione cõsistit: ex habitu enim & quia est talis, arrogans est. Quemadmodum etiam mẽdax, alter est, qui mendacio ipso gaudet: alter, qui vel gloriam vel lucrũ appetit. Qui igitur gloriæ causa arroganter se gerunt, eiusmodi res simulãt, ob quas laudari, felicesq; prædicari homines consueuerunt: qui lucri, eas quarum fruitione alij oblectantur: quęq; etiam si non adsint, latere facile possunt: vt medicum esse, aut vatem,

Qualis vnusquisq;, talia etiam agit, et dicit.
Mendacium per se prauũ & vituperatione dignũ est.

tem, aut sapientem. atq; iccirco pleriq; huiusmodi res sibi fingunt atque arrogant: quippe cum in ipsis ea sint, quæ diximus. At dissimulatores minus quàm sit dicentes, moribus esse elegantiores videntur. apparet enim eos non quæstus gratia id facere, sed vt euitet importunitatem, ac fastum. atq; hi quoq; maxime illustria & clara solent recusare: quemadmodum etiam Socrates faciebat. Qui autem parua & manifesta dissimulant, † versute delicati dicuntur, & contemnendi sunt. Adde ꝙ hæc arrogantia interdum videtur: vt Lacedæmoniorum vestitus. nam tam excessus, quàm nimius defectus ad arrogantiam spectat. qui vero moderate dissimulatione vtuntur, eaq; dissimulant, quæ non nimis sunt aperta, atq; ante oculos posita elegantes videntur. Ac veraci quidem arrogans magis opponitur: peior enim est.

† a. l. versute gloriosi.

DIxit. Et in his rebus inuenitur medium elationis. & hoc medium, quod in elatione est, nõ habet nomen. & non est malum vt has res determinemus. Dixit. & fortassis perfectius cognoscentes erimus dispositiones morum, quando sciuerimus ex definitione vel termino earum, ꝙ ipsæ sunt medium: & securi erimus de hoc, ꝙ virtutes mediæ sunt, quando sciuerimus ꝙ ipsæ sic sunt in vniuerso. D. Iam autẽ diximus de his, qui vtuntur associationibus loco delectationis & tristitiæ. nũc vero determinabimus de illis, qui veraces existunt, vel mẽdaces secundum modum vnum in dictis & in factis, i. veraces & simulatores. Dicimus ergo ꝙ putatur de elato ꝙ simulet inesse sibi res honorabiles, & non sunt: & inesse sibi res eximias, quarum non habet potestatem, vel ad quas non potest. Qui autem vtitur ironia, est secũdum diuersum istius: eò ꝙ aut negat quod inest ei ironiæ causa, aut uilefacit ipsum. Medius uero horum est uerax in modo suo uiuendi & in dicto: & confitetur hoc, quod in ipso est præterquam addat in hoc, aut diminuat. Et forsan unusquisque facit hoc quod facit, propter aliquam rerum: & forsitan facit ipsum non propter aliquid penitus. & unusquisq; ipsorũ dicit, & facit secundum ꝙ ipse est. et similiter usus uiuẽdi est secundum ꝙ ipse est, dum nõ facit quod facit propter aliquã rerum. & mendacium in seipso malum est uituperabile: ueritas autẽ bona laudabilis. i. ideoq; uerax, & est medius, laudabilis existit: extremi uero mendaces sunt, & ambo uituperabiles: & proprie superelatus uel superbus. hic enim magis mẽdax est. D. Et nos determinabimus eos simul, incipientes à uerace. nolumus autem per ueracem eum, qui uerax in eo ꝙ confitentur homines sibi inuicem, s. fictio et simulatio: et est id in quo ueritas adducit ad iustitiam, & mẽdacium ad iniustitiam: istud enim est de natura uirtutis alterius: sed uolumus per ipsum ueracem, illum, in quem nõ cadit controuersia & diuersitas: & est ille, qui uerax est de seipso et de usu suo uiuendi: ideo ꝙ status eius est status iste. & uidetur de eo ꝙ sit quasi submissas habens alas: & hoc, eò ꝙ amator sit ueritatis. & si fuerit uerax in eo, ubi non habet locum ueritas, tunc dignius est ut uerax sit, ubi locum habet: ideo ꝙ qui ueretur mendacium propter seipsum: intendo eò ꝙ mendacium hoc non ueretur ipsum propter quãtitatem uel mensuram aliquam. Quiq; fuerit cum hac determinatione, hic laudabilis existit. & manifestum est de re ipsius qui declinat amplius ad deficientiam ꝙ studiosior est veritatis eo, qui declinat ad superfluitatem: eò ꝙ superfluitas põderosa vel grauis est. Qui autem simulat magis quàm in eo sit absq; causa, iam malus videtur. nõ enim aliter vteretur mendacio, sed potius vanus est quàm malus. Si autem simulat propter aliam causam, & est causa illa gloria vel honor, tunc nõ est valde vituperabilis vel superelatus. Si vero fuerit hoc causa pecuniæ vel eius, quod ducit ad pecuniam, tunc turpior est eius dispositio dispositione superelati. Et superelatus non est superelatus potentia tantum: intendo naturaliter, sed & secũdum electionem: eò ꝙ est superelatus quidem per naturam & morigerationem ad similitudinem mendacis. Etenim quidam ex mendacibus mentiuntur, gaudendo ex mendacio: quidam vero mentiuntur, desyderantes ex hoc exaltari. Qui ergo vtunt elatione, vt per hoc exaltentur, simulant res, propter quas laudantur homines et pro felicibus habentur. qui vero vtuntur ea emolumenti vel lucri causa, simulant res, in quibus sequuntur eos illi, quibus appropinquant, & res quas possibile est esse: & latet de eis, quoniam tales ad similitudinẽ eius qđ faciunt ostensores, & medici, & sapientes: ideo quoniam res istæ latent propter istud. ergo plures hominum simulant res huiusmodi et fingunt eas: intendo ꝙ insit eis res, quas diximus, id est ꝙ sint sapientes & ostensores. Contrarij autem superelatis & sunt vilificãtes se, eò ꝙ dicunt de se minus quàm sit in eis, patẽs est de re ipsorum, quoniam placentiores sunt secũdum mores, eò ꝙ putatur de eis ꝙ non dicant de se hoc, quod dicunt querentes per hoc lucrari, sed fugientes cognosci: & ipsi non deueniunt ad vltimum in negatione rerum honorabilium, quemadmodum faciebat Socrates. At illi, qui simulant res exiles apparabiles, nominãtur dolosi vel fraudulenti, & sunt viliores omniũ. & hoc, quoniam superfluitas & deficientia nimia proportionantur vituperabilibus. Sed qui vtuntur rebus istis mensurate, & in rebus non vilibus valde, & non apparibilibus, palam est de re ipsorũ ꝙ acceptabiles sunt. Et manifestum est quòd vilificantes se oppositi sunt veraci, eò quòd sunt digniores eo.

De facetudine, & eius extremis. Cap. VIII.

CVm autem in vita requies etiam quædam sit, in qua homines ioco vtantur: videtur etiam hic esse cõgressio quędam moderata & dicendi ea quæ oportet, & vt oportet, & audiendi. differentia quoq; in eo erit, vt & inter tales quosdam dicamus, & tales audiamus. Circa quæ excessum etiam esse medij, et defectum perspicuum est. Qui igitur ridiculis excedunt, scurræ esse atq; importuni vidẽtur: qui ridicula penitus affectãt, adeo vt studeãt potius risum mouere, quàm honeste loqui, doloreq; eum non afficere quem cauillantur. Qui autem neq; ipsi quicquam ridiculi dicunt, neq; alios dicentes ęquo animo patiuntur, rustici & duri sunt. At qui apte ac moderate iocantur, faceti ac versatiles dicuntur, quasi ad versionem apti: morum enim huiuscemodi esse videntur motiones: atq; vt corpora, ita etiam mores ex motionibus iudicãtur. Quoniam vero ridiculum admodum redundat, & pleriq; sunt, qui iocis delectãtur & cauillis magis quàm deceat: effectum est, vt scurrę quasi elegantes

Vt corpor... ita etiam m... res ex mo... nibus iudic... tur.

elegantes faceti nuncupētur: quos tamen differre ab elegantibus, ac non parum quidem ex ijs quæ diximus, manifestum est. Huic autem medio habitui congruit etiam vrbanitas seu dexteritas. vrbani vero est ac dexteri hominis talia dicere & audire, qualia probo atq; ingenuo conueniunt. Quædam enim sunt, quæ & ioco dicere & audire talem hominem decet: & ingenui hominis locus à seruilis, & item eruditi ab inerudi ioco distat. Id quod ex comœdijs veterib9 & nouis licet vnicuiq; perspicere: illis enim verborum obscœnitas, his obscœnitatis suspitio tantum risum faciebat. Hæc autem in honestate non paruam habent differentiam. Vtrum igitur ea re definiēdus est aptus cauillator, quod ea dicat quæ ingenuum hominem decet, an q molestia non afficiat audientem, aut etiam oblectetur? An hoc quoq; nullam certam definitionē admittit. aliud enim alij & odiosum & iucundum esse consueuit: quocirca talia etiam audiet: nam quæ quisq; audire patitur, eadem quoq; facere videtur. sed non omnia faciet: cauillū enim conuicium quoddam est. legum latores autē, cùm nonnulla conuicia prohibeant, debebāt fortasse cauilla etiam vetare. Elegans igitur & ingenuus quasi sibi ipse lex sit, ita se geret. ac talis quidē medius est, siue vrbanus & dexter, siue facetus appellādus sit. Scurra autem cùm superetur ridiculis, neq; sibi neque alijs parcit, modo risum moueat: eaq; dicit, quorū nihil elegans diceret, nonnulla autem ne audiret quidē. At rusticus est ad huiuscemodi consuetudines ineptus: cùm enim nihil ipse conferat, omnia ægre accipit. Ac requies sanè & iocus in vita esse necessaria videntur. Tres igitur hæ, quas diximus mediocritates, in vita sunt: quæ in verborum omnes, actionumq; quarundam communitate versantur: in quibus illud interest, quòd vna circa veritatem, reliquæ circa iucunditatem consistunt: ex ijs vero quæ circa voluptatem sunt, altera in iocis, altera in reliquis vitæ congressionibus locum habet.

DIxit. Et ex quo est hominum in vita sua tranquillitas, & est vsus eius uiuendi hora huius tranquillitatis in solatio iocoso, tūc uidetur q hic etiā est associatio saporifera, in qua collocutio fit de eo, quod q oportet, & ut oportet. Et manifestum est q in his etiam est superfluitas, & defectus, & mediū. Et hoc, quoniam illi, qui excedunt in eo, de quo ridetur, putatur de eis q sint placentes: eò q ducuntur ad res, de quibus ridetur de necessitate, & intentio ipsorum utplurimū est, ut rideatur de ipsis, & ut sit sermo eorum sermo placens, & ut non contristent eum, cum quo iocantur. De illis autem, qui dicunt aliquid prouocationi risus, & moleste ferunt eum, qui tale quid dixerit, putatur q syluestres sint & inepti. Qui autem utūtur ioco saporose, nolantur cōpositi apti: ideo q istæ dispositiones omnes sunt, de quibus putatur q sint unius & eiusdem moris. quēadmodum enim ex motibus corporū iudicatur super dispositiones eorum, similiter se habent mores. Et quādo detegitur res prouocatiua risus, & exhilarat præsentes ioco & gesticulationi plus q̄ oportet, nominatur factor eius representator, et ioculator. Manifestum est autem ex eo quod iam diximus, q homines diuersificācantur diuersitate, nō his rebus tantum. Et liberalitas uultus proprie est in dispositione media: intendo q nomē liberalitas uultus appropriatur dispositioni mediæ in hoc more. & de natura soluti uel liberi uultus est ut dicat & audiat quod congruit uiro suaui liberali ad dicendum & audiendum. Sunt etenim hic res conuenientes ei, qui huius fuerit dispositionis ac dicendum, & audiendum secundum modum ioci. et iocus liberi diuersificatur à ioco serui: iocusq; eruditi diuersus est à ioco ineruditi. Et scitur hoc ex poematibus, quæ posuerunt Antiqui & Moderni in satyricis uel reprehensiuis. & hoc, quoniam quidā ex ipsis sunt, quos ridere facit turpiloquium: & quidam, quos ridere facit suspitio: & inter istas duas res differt non modicum quæ earum habenda pro decenti sit. D. An igitur oportet ut definiatur scurrilitas & turpiloquium per hoc, quod dictum est, q non conuenit uiro libero: an per hoc, quod est dictum, quòd non contristat auditorem suum. & hęc descriptio secunda quasi interminata est. etenim cōtristabile & delectabile unicuiq; hominum alterum est ab eo, quod est alteri. Et simile huic accidit in rebus, quæ audiuntur. nam putatur de uiro q faciat rem, cuius auditionem suffert: eò q nō omnem rem facit omnis homo. & hoc, quoniam uituperium & scurrilitatem non facit uir liber. D. & quidam ex legum latoribus prohibent vituperia. & conuenientius est quibusdam eorum vt prohibeant scurrilitatem. Viri autem liberi acceptabilis hæc est dispositio: cùm sit sibi metipsi hoc, quod est lex illis de ciuitate. medius ergo in hoc more, & est habens hanc dispositionē, nominatur sereni vultus. Representator autem minor est concitatore risus. etenim ipse non recipit à seipso, neq; ab alio nisi res prouocatiuas risus: et dicit etiam res, quas non placet viro acceptabili dicere neq; audire eas. Syluester autem, & rudis nō est aptus huiusmodi solatijs: cùm nihil eorum conueniat ipsi, & conturbetur & molestetur ex omnibus eis. D. Et iam putatur q tranquilla quies, & iocosum solatium necessaria sunt in vsu viuendi hominis. Media ergo determinata in cōuictibus tria sunt. et omnia communicāt in hoc, q sunt in dictis quibusdam & factis: & diuersificantur in hoc, q quoddam eorum est circa verum, s. q habens nominatur verax, & alterum est circa delectabile: & est duorum modorum: vnum, quod est circa ludicra & iocosa, s. q habēs nominatur aptus & compositus: & tertium quod est circa vitam eius, qui viuit absq; iocis.

De uerecundia. Cap. IX.

DE verecundia autem quasi de virtute aliqua dicēdum non est: affectus enim magis esse quàm habitus videtur: quippe quę timor quidā infamiæ esse definiatur, existatq; non secus ac timor, qui circa res terribiles accidit. Rubescunt siquidem qui pudore afficiūtur: qui mortem timent, pallent: vt corporalia vtraq; esse videantur: id quod affectionis magis quàm habitus est. At non omni ætati affectus hic conuenit, sed iuuenili tātum. nam qui ea sunt ætate, oportere esse verecundos

existimamus:

existimamus: propterea quòd cùm ex perturbatione viuant, ob idq́ in multis peccẽt, à verecundia peccare prohibẽtur. ac iuuenes quidem, qui verecundi sunt, laudamus: seniorem quòd sit pudibundus, laudauerit nemo. nihil enim eum quicquam agere debere cẽsemus, in quo pudor consistat. nam pudor probi viri esse nullo pacto potest, cùm ob malas res exoriatur. neque enim agendæ res eiusmodi sunt. Quòd si alia sunt re vera turpia, alia opinione, nihil refert: neutra enim agi debent. Quare minime est erubescendũ: praui nanq́ hominis est, esse eiusmodi, vt turpe aliquid agat. ita vero esse affectum, vt si turpe quid egeris erubescas, ac propterea probum te esse existimare, absurdum planè est. nam ex ijs quæ sponte agimus, verecundia exsistit: probus autem vir sponte nunquam male aget. Quocirca verecundia ex conditione probata res est: si enim ageret, erubesceret. at hoc circa virtutes minime contingit. si vero impudentia malum est, & cùm quis turpia agere non verecundatur, nihilo magis bonum est existimandum cùm quis turpia agendo erubescit. Sed neque continentia, virtus est, sed quoddam aliud mistum: de qua posterius pertractabimus. Nunc de iustitia dicamus.

DIxit. De verecũdia autem non oportet nos loqui secundum q̀ sit virtus quędam: potius enim videtur esse passio quàm dispositio. Neq́ passio hæc conuenit omni ętati: sed proprie conuenit adolescentiæ, cùm videamus oportere huiusmodi verecundantes esse: intendo adolescentes. Et fit quidem verecundia laudabilis in huiusmodi: eò q̀ cum vitia ipsorũ vincatur à passionibus, peccant multipliciter, & verecundia arcet & prohibet eos ab hoc. senes autẽ nemo laudat, eò q̀ sine verecundantes: videmus etenim q̀ non oportet facere senes facta, propter quæ sit verecundandum. neq́ virtuosus etiam verecundatur: cùm verecundia non fiat nisi propter mala, & hęc non sint fienda. D. Cumq́ rerum turpium quædam sic sint secũdum veritatem, quędam autem sic sint putatiue: non differt quin cauẽdum sit ab vtrisq́, donec non incidatur in verecundiam ex ipsis. Et virtuosi dispositio hæc est: intendo q̀ de natura ipsius non est vt faciat vllam ex his duabus turpitudinibus. de natura autem mali est vt sit ĩ dispositione, per quam agat aliquid ex turpibus rebus. & pro hoc fiat qñ fecerit aliquid ex istis vt verecundetur. ideoq́ putabitur de ipso q̀ saluus sit à turpi secundum dispositionem. Veruntamen dicere q̀ verecũdari bonum est in rebus fientibus sponte, est super quo conueniunt homines: propterea q̀ verecundans, quãdo fecerit turpe factum & verecundatur ex ipso, speratur ei conuersio ad virtutem. propter hoc dictum est de verecundia q̀ est bona, non q̀ numerata sit in virtutibus: nisi quia irreuerentia siue infronitas malum: et est vt non verecũdetur homo facere turpe. optimum autem homini et dignissimum ipsi est vt non faciat, vnde sit verecundandum. D. Neq́ etiam retentio animæ virtus est: & loquemur in hoc in hac parte: sed ipsa est res mixta. loquamur autem in ipsa postea. Nunc autem loquamur de iustitia.

ARISTOTELIS

MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER QVINTVS, *cum Auer. Expos.*

SVMMA LIBRI.

De iustitia, & iniustitia. De iure, & iniuria: ac ipsorum speciebus. De æquitate, & æquo.

De iustitia & iniustitia, & modis iniusti. Cap. I.

DE iustitia & iniustitia consyderandum est, circa quales actiones versentur. qualis itẽ sit mediocritas iustitia: & ius etiam quorum sit medium. Hæc autem consyderatio eadẽ docendi via progrediatur, qua vsi in superioribus etiam fuimus. Videmus igitur omnes eiusmodi habitum appellare iustitiam solere, ex quo ad agendas res iustas homines idonei efficiuntur: ex quo item iuste agunt, voluntq́ iusta: iniustitiam quoq́ simili modo, ex quo iniuste agunt, & volunt iniusta. Iccirco etiam à nobis vt in figura hæc statuantur. Neq́ enim scientijs et facultatibus & in habitibus idem est modus. nam facultas & scientia eadem cùm sit, esse contrariorum videtur: habitus autem contrarius contrariorum esse nullo modo potest. verbi causa, ex sanitate contraria minime aguntur, sed salubria tãtummodo: quippe cùm sane quempiam incedere dicamus, cùm ita incedit, vt sanus. Sæpe quidem contrarius habitus ex contrario, sępe item idem habitus ex subiectis sibi rebus agnoscitur. nam et si bona corporis habitudo fuerit nota, mala quoq́ habitudo innotescet: & ex bene habitis corporibus bona habitudo, & ex bona habitudine vicissim corpora ipsa quæ bene affecta sunt, fiunt manifesta. si enim bona habitudo carnis densitas est, necesse est vt & mala habitudo raritas sit: & quod bona habitudine est affectum, spissitudinem in carne efficiat. Sequitur autem plerunq́, vt si vnum multis modis dicitur, alterum quoq́ dicatur: vt si ius, etiam iniuria. Iustitia autem & iniustitia dici pluribus modis videtur. sed quia proxima ipsarum cognominatio est, latet, nec sicut in ijs, quæ procul distant, magis apparet. magna enim in forma differẽtia est. vt clauem æquiuoce dici manifestum est, & eam quæ collo animaliũ subiacet, & eam qua fores clauduntur. Sed sumamus quot modis iniustus dicatur. Videtur igitur iniustus is esse

Sæpe contrarius habitus ex cõtrario, sępe ex subiectis sibi reb[us] agnoscitur.

qui

qui & illegitimus, & pluris vsurpator, & iniquus est: quare iustum quoq; esse & legitimũ & æquum patebit. Ius ergo etiam ipsum legitimum, & æquum erit: iniuria contra illegitigitima & iniqua. Nam quia iniustus etiam est pluris vsurpator, circa bona non omnia versabitur: sed circa ea tantum, in quibus fortunæ prosperitas et aduersitas consistit. quę semper quidem absolute ac simpliciter bona sunt, quibusdam tamen nõ semper bona euadunt: homines autem ea optant, ac persequuntur. At non opus est. optare enim deberent, vt quæ simpliciter sunt bona, sibi ipsis quoq; bona essent: et eligere ea quę sibi ipsis bona sunt. Quãquam iniustus non semper plus, sed in ijs quę simpliciter mala sunt, minus etiam eligit. sed quia minus de malis esse quodam modo bonum videtur, in bonis autem est pluris vsurpatio: ꝓpterea pluris esse vsurpator videtur. est item iniquus: hoc enim cõtinet, & commune est: necnon illegitimus: hoc est legum trãsgressio, id est iniquitas omnem iniustitiam cõtinet, estq; omni iniustitiæ commune. Quoniam autem illegitimus iniustus, legitimus vero iustus est: omnia legitima esse quodam modo iusta perspicuum est. nam quæ sunt à legũlatrice facultate definita, ea legitima sunt: quorum singula iusta esse affirmamus. leges autẽ de omnibus præscribunt, ea spectantes quæ vel communiter omnibus cõferunt, vel optimis quibusq;, vel pricipalibus, qui scilicet aut virtute, aut tali aliquo modo huiusmodi fuerint: atq; ita vno quidem modo ea iusta dicimus, quæ felicitatem eiusq; partes ciuili societati & efficiũt, & conseruant. Quin etiam lex præcipit & id quod fortis viri opus est, vt non deserere ordines, non fugere, non abijcere arma: & id quod est temperantis, vt non committere adulterium, non contumeliose se gerere: & id quod est mansueti, vt non verberare, non maledicere: simili modo quoq; secundum alias virtutes et vitia alia iubet, alia prohibet. ac recta quidem lex est, quæ recte: mala, quæ tumultuarie posita est. Atq; hęc quidem iustitia virtus perfecta est: nõ absolute tamen, sed ad alterũ. vt propterea sæpe iustitia virtutum præstantissima esse videatur: & neq; hesperus, neq; lucifer sit adeo admirabilis. adde quod in prouerbium dicimus,

Iustitia virtutum præstãtissima.

Iustitia in se virtutes complectitur omnes.

ac perfecta quidem maxime est, quia perfectę virtutis est vsus: perfecta autem, quia qui eam habet, nõ solum secum, sed cum altero etiam virtute vti potest. Multi enim sunt, qui in priuatis rebus virtute vti possunt: in cæteris quę ad alium spectant, non possunt. vnde recte illud Biãtis dictum videtur: principatus virum ostendet: quippe cùm ad alterum iam, et in societate princeps versetur. Ob id quoq; ipsum iustitia sola ex omnibus virtutibus esse alienũ bonum videtur, quia ad alterum spectat: agit enim ea, quæ alteri conducunt, aut principi, aut reipublicæ. Pessimus igitur est, qui & secum & cum alijs prauitate vtitur: optimus autem non qui secum, sed qui cum alijs virtutẽ exercet: quippe cùm id difficile admodum sit.

Biantis dictũ principatus virum ostẽdit.

Itaq; neq; hęc iustitia pars virtutis, sed integra virtus est: neq; huic opposita iniustitia pars vitij, sed integra est vitiositas. quid vero virtus & iustitia hæc differat, ex ijs quę diximus, iam patet. vtraq; enim eadem est: esse tamen vtrunq; nõ est idem. nam quatenus ad alterum spectat, iustitia: quatenus talis quidam est habitus, virtus simpliciter est.

DETERMINATIO QVINTI TRACTATVS LIBRI NICOMACHIAE ARISTOTELIS.

DIxit. Scrutandũ autem de iustitia quid est et ĩ quo est: cũ sit iustitia circa actiones, et si fuerit medium, tunc quod mediorum est, & cui rei est medium. Sit autem perscrutatio nostra de hoc secũdum modum, quem meretur hæc materia, secundũ ꝙ pręcessit de sermone nostro. Dicimus igitur ꝙ videmus omnes dicẽtes ꝙ iustitia est, per quã possumus super res iustas, et per quam iuste agimus et volumus res iustas. & similiter etiã inuenimus eos dicentes ꝙ non iustitia, intendo iniuriã, est habitudo vel dispositio illa, ex qua nõ iuste facimus neq; iustum volumus. Cùmq; fuerit hoc notorium nobis de re iustitię & non iustitiæ, sit istud primitus apud nos de re eius tãquam radijs: posita autem tanquam descriptio ad illud quod volumus scire de substantia eius. deinde inquiramus post istud quæ sunt actiones iustę & iniustę: & ponamus inquisitionem nostram ad illud ex notiori earum: intendo ex notiori istarũ duarum actionum. Etenim non est modus in via scientiæ formarum & dispositionũ: sicut modus in formis & dispositionibus met ipsis. scientia enim contrariorum possibile est vt sit potentiæ vnius: quemadmodum receptibile contrariorũ est potentia vna. & propter hoc generatur à cognitione vnius contrarij cognitio contrarij alterius. in formis autẽ existentibus, intendo efficientes, siue naturalibus siue artificialibus, non est hoc possibile: intendo vt generetur contrarium. verbi gratia forma sanitatis, existens in anima medici non generat ęgritudinem, immo non generat nisi res sanatiuas. In cognitione vero possibile est vt cognoscãtur formę & dispositiones ex suis contrarijs: quemadmodum possibile est vt cognoscantur ex suis subiectis. etenim possibile est, quando fuerit dispositio bona notior, ut cognoscatur ex ea praua: intendo contrariam eius. & similiter cognoscitur dispositio bona ex praua, quando fuerit praua notior. uerbi gratia si fuerit dispositio sanatiua ęqualitas complexionis, & fuerit hæc notior, tũc necesse est ut sit dispositio ægritudinalis exitus ab æqualitate cõplexionis. Cũq; manifestum fuerit de re alterius contrariorum, ꝙ dicitur * uniuoce & secũdum intentionem generalem uniuersalem,

Sciã contrariorũ possibile ẽ vt sit sciæ vnius: quẽadmodũ receptibile cõtrariorum est potentia vna.

* Forte legẽdum multiuoce

uerſalem, i. uniuoce, plerunq; ita dicitur & reliquum, ut iuſtitia & nnn iuſtitia. Et hoc quidem latet in rebus propinquis adinuicem: intẽdo an ſit æquiuoce, aut nõ, ut accidit in iuſtitia. & propter hnc indigent ut ſignificetur ſuper hoc in eis ex notiore cõtrariorum: in rebus autem diſtantibus manifeſta eſt æquiuocatio. Dixit. Cũq; puteẽ de ſpẽbus, de qbus dicitur nõ iuſtũ, φ ſint notiores eis, de qbus dicitur iuſtum, numeremus quot modis dicitur iniuſtum. Dicimus igitur, φ uidetur de eo q diuerſum agit legi, φ ſit nõ iuſtus: & ſiſr videẽ dici nõ iuſtus de eo, qui lucretur poſſeſſiones multas p rapinã uel fraudẽ: et uniuerſaliter de eo, qui nõ ſeruat ęquitatem, ſed excedit. Cùm itaq; non iuſtus, ſ. faciens iniuſtiam dicatur ſecundum iſtas duas intentiones, tunc patens eſt, φ tenens legem iuſtus eſt, & ſimiliter ſeruans ęquitatem iuſtus eſt. D. Non iuſtus autem, qui eſt dominus poſſeſſionis multæ, non eſt in omnibus bonis, ſed in bonis, quæ ſunt bnna felicem faciẽtia hnminem, non illa, quæ ſunt bona in ſeipſis, abſq; eo φ ſint beatificantia. & hoc, quoniam quædam eorum, quę ſunt bona in ſeipſis & ſemper, interdum non ſunt quibuſdam hnminum bona, neq; ſemper. & propter hoc fit φ rogãt hnmines in orationibus ſuis ſæpius ut res, quę ſunt bonæ in ſeipſis ſemper, ſint bonæ eis ſemper: & ut eligant ex bnnis hoc, quod ſit bonum ipſis. D. Iniuſtus autem eligit ſemper de bono plus & de malo minus: intendo de malo abſolute. & uidet etiam φ ille, qui non eſt malus, bonus ſit modo quodam: & multitudo poſſeſſionis per eum de bonis eſt: & ideo uidet, ut ſit dominus poſſeſſinnis multæ. & eſt vniuerſaliter iniquus. & hæc eſt res propria ei, & bnnum in quo eſt iniuria, cõmune eſt omnibus. Et quando poſitũ fuerit eſſe de per ſe notis, eum qui aduerſus eſt legi, eſſe non iuſtum: tũc manifeſtum eſt φ lex iuſta eſt, & φ omnes res legales iuſtæ ſunt modn quodam. nam per omne quod præcipit legiſer, aut prohibet, tendit aut ad bonum commune omnibus, aut ad bonum virtuoſis naturaliter ex hominibus, aut ſimile aliquid huic intentioni. Vniuerſaliter enim præcipit hoc, quod efficit felicitatem, & illud quod eam conſeruat, & illud quod efficit partes eius, & quod eam conſeruat etiam à malitijs ciuilibus, ſecũdum φ mãdat ſtrenuo vt agat actiones ſtrenuitatis legalis, vt quòd non relinquat aciem vel ordinationem, & ne fugiat, & ne reijciat arma. & ſimiliter pręcipit caſto, vt faciat opera caſtitatis, vt ne fornicetur, ne ſit falſidicus: & pręcipit pacifico facere quod ſuum eſt, vt ne percutiat aliquem: neq; dicat dictum malum: et ſimiliter in cæteris ſint virtutibus & vitijs: intendn φ præcipit virtutes nmnes, et prohibet omnia vitia. et hoc vniuerſaliter, ſiue virtutes ſecundum veritatem & certitudinem, aut per modum aliquem: intẽdo genere ex modo quodam. D. Et tamen iſta iuſtitia eſt iuſtitia communis, & eſt ſimpliciter ęqualis virtuti vniuerſali, niſi φ ipſa, quando accepta fuerit per modum, quo eſt virtus, eſt in capitulo qualitatis, & dicitur abſolute nõ ad aliquid: & qñ accepta fuerit ſecundum φ iuſtitia eſt in capitulo relatiñis & ad aliqd: etenim iuſtitia qdẽ eſt in hominibus iuſtum agẽs in eis: & ex hoc modo putatur de iuſtitia φ ipſa ſit perfectiſſima virtutum agentium, & vtiliſſima earum, & maxime placens. Dixit, ita vt magis placeat ipſa quàm ſydus Veneris matutinum ortẽs cum Sole, & veſpertinum occidens cum ipſo. & dixit quidem hoc, eò φ in vſu eorum fuit de re placente dicere φ eſſet placentior ſydere Veneris. D. Et, cũ iuſtitia dicta fuerit communiter, eſt virtus perfecta vt in pluribus. eſt virtus quidem, eò φ actiones iuſtitiæ, nnn procedunt niſi à virtute: perfecta vero, eò φ ille, qui eam habuerit, poteſt vti virtute in ſe, & in altero. D. & propter hoc putatur φ recte dixerit Biantes, dicens φ facit virum notum, cũm ſit vtens virtutẽ in nõ vtẽte ea, ſ. in ſubdito. princeps enim relatiue dicitur ad ſubditum: & propter hoc habet quidem nnmen iſtud vſum virtutis in altero. Et ex hnc putatum eſt de iuſtitia φ ſit bonum extraneo inter cæteras virtutes: intendn φ ſit bonum ad alterum. & hoc, quoniam ipſa quidem ſemper agit quod bonum eſt, aut comparticipanti, aut principanti et ſubditn. Cùmq; ſit completam habens malitiam qui vtiẽ malitia in ſe & in amicos ſuos, tunc virtuoſus completam habẽs virtutem eſt ille, qui vtitur virtute in ſe, & in alterum: completam quidem eñ φ vſus eius in altero difficilis eſt. D. Et iſta iuſtitia, quam determinauimus, non eſt pars virtutis, ſed eſt tota virtus: & iniuſtitia oppoſita ei nõ eſt ps malitiæ, ſed eſt ipſa tota malitia. & eſt qdẽ diſtictio iter ipſa et inter virtutẽ: eò φ ipſa eſt ad aliqd, et virtus nõ eſt ad aliqd: eſt ergo ipſa et virt⁹ vnũ in ſubiecto, diuerſum in rõne.

Iuſtitia, qñ accipitur ſut φ eſt virtus, eſt i cap. qualitatis, ſed qñ accipitur vt iuſtitia, eſt in cap. ad aliqd.

Virtus & iuſtitia ſūt vnũ in ſubiecto, ſed duo in ratione.

Quid iuſtitia particularis, & quotuplex. Cap. II.

QVærimus autẽ eam quæ in parte virtutis iuſtitia eſt: eſt enim quædam vt dicimus. ſimili modo & de iniuſtitia ea quærimus, quæ locum partis obtinet: quæ quod ſit, illud eſt argumentum, quòd qui aliqua alia prauitate operatur, licet iniuſte agat, nihil tamen amplius vſurpat. cuiuſmodi exẽpli cauſa eſt, qui aut abijcit ſcutũ ob ignauiã, aut aliquem ob acerbitatem maledictis inſectatur, aut ob auaritiam pecunijs non iuuat. Quando autem plus vſurpat aliquis, ſæpe id nullo ex talibus vitijs, at neque vniuerſis, ſed prauitate tamen quadam agit, cùm vituperetur, atq; iniuſtitia. Eſt igitur alia quędam iniuſtitia, quæ tanquam pars eſt integræ illius & vniuerſalis: item iniuria quædam, quæ in parte conſiſtit illius iniuriæ vniuerſalis, q̃ præter legẽ eſt. Adde: φ ſi alius lucrandi cauſa adulterium committat, pecuniasq; accipiat, alius tribuat, damnoq; afficiatur ob cupiditatem: hic intemperans magis eſſe videbitur quàm pluris vſurpator: ille iniuſtus, et non intemperãs: perſpicuum ſcilicet, propterea quòd lucrandi cauſa id facit. Præterea alia omnia iniuſte facta ad quandam prauitatem ſemper referuntur: vt ſi adulteratus ſit aliquis, ad intemperantiam: ſi aſtitem ĩ acie deſeruerit, ad ignauiam: ſi verberauerit, ad iram. at ſi lucratus eſt quiſpiam, ad nullum aliud vitium redigi id, quàm ad iniuſtitiam poteſt. Quare perſpicuum eſt eſſe iniuſtitiam quãdam ab illa integra & vniuerſali iniuſtitia diuerſam, quæ locum partis obtineat, atq; vniuoca ſit: eò quòd in eodem genere eſt definitio. vtriuſque enim vis in eo conſiſtit, vt ad alterum ſpectent: ſed hæc tamen circa honorem, aut pecunias, aut ſalutem, aut ſi cuncta nomine vno poſſent comprehẽdi, circa ea omnia verſatur, ob voluptatem, quæ è lucro conſequitur: illa autem circa vniuerſa, circa quæ etiam probus vir muſ

nus

nus suum exercet. Esse igitur iustitias plures, atq; ex his vnam quandam quę diuersa à tota & integra virtute sit, iam patet: quæ autem ea sit, & qualis statuendum est. Definitū iam fuit iniurium id esse quod & illegitimum, & iniquū esset. ius vero, quod & legitimū & æquū. ex illegitimo vero iniustitia prior illa, de qua diximus, existit. At quia iniquū & illegitimū non est idem, sed diuersa ita sunt, vt pars & totum: omne enim iniquum est illegitimū, non omne autem illegitimū est iniquum: et plus omne est iniquū, nō autē cōtra iniquū oē plus est: efficit, vt iniuria quoq; et iniustitia non eadē, sed diuersa ab illis sint: atq; hæc vt partes, illa vt tota habeant. hęc enim iniustitia vniuersę illius iniustitię pars est, et iustitia iustitiæ silr.

Licet hæc Aristotelis lectio sanctior alijs esse videatur, quia tamen duæ aliæ habere explanationem repe riuntur, eas subiūgendas esse iudicauimus. vna hæc est:

Quoniam autē iniquum et plus nō est idē, sed diuersa ita sunt, vt pars et totū: omne enim iniquum est illegitimum, non autem omne illegitimum est iniquum: et plus omne est iniquum, non autem cōtra iniquum omne plus est: efficitur vt iniuria quoq; et iniustitia, etc.

Altera lectio est, quam agnoscere hic videtur, & explanat Ephesius, in hunc modum:

Quoniam autem iniquum et plus non est idem, sed diuersa ita sunt vt pars et totū: omne enim plus est iniquum, non omne aūt iniquū pl⁹ est: efficit, vt iniuria quoq; et iniustitia, etc.

Quare etiam de iustitia particulari, et particulari iniustitia, de iure item et iniuria dicendum est. ea igitur quæ ex tota virtute constituta est iustitia, et iniustitia, quarū altera totius virtutis, altera totius vitiositatis vsus ad alterū est: omittatur: ius quoq; et iniuria, quæ ex his dependent, quo modo definienda sint, manifestū est. Pleraq; enim legitima ea ferè sunt, quæ ex integra ac tota virtute præcipiuntur: nam lex secundum vnamquanq; virtutem viuere iubet, secūdum vnūquodq; vitium prohibet. effectricia autem totius virtutis ea sunt legitima, quæ legibus ad publicam institutionem sancita sunt. Quæ vero ad singulorum institutionem spectant, qua absolute vir bonus euadit, ciuilis ne sit facultatis an alteri⁹, postea definiemus. nō enim idem fortasse est virum aliquem, & ciuem omnem esse bonum. Iustitiæ igitur particularis, iurisq; eius, quod ad ipsam attinet, vna species est, quæ i distributionibus aut honoris, aut pecuniarum, aut cæterarum rerum consistit, quæ diuidi in eos possunt, qui eiusdem ciuitatis participes sunt: in his enim euenit, vt alter alteri vel iniquam, vel æquam habere portionem queat: altera, quæ in commercijs hominum emendandis versatur. Cuius duæ sunt partes. nam ex commercijs alia sunt spontanea, alia inuoluntaria. spontanea eiusmodi sunt: venditio, emptio, mutuatio, sponsio, vsura, depositio, conductio: atq; hæc spontanea ea de causa dicuntur, quia principiū cōmerciorū horū spontaneū est. ex inuoluntarijs aūt clādestina alia sunt vt furtū, adulteriū, veneficiū, lenociniū, seruorų seductio, dolosæ perpetratū homicidium, falsa testificatio: alia violenta, vt flagellatio, vincula, mors, rapina, mutilatio, conuiciatio, contumeliæ illatio.

Dixit. Nos autem in isto loco non inquirimus iustitiam, quę est æqualis virtuti, sed iustitiam, quę est pars virtutis: intendo eam, quæ est eius species. & similiter quęrimus iniustitiam illam, quæ est pars malitiæ. et signum eius q sit hęc iniustitia communis, est q nos inuenimus in cęteris malitijs factorem, de quo dicimus q agit non iuste, & tamen non iniuriatur alicui: vt qui fugit à congressu propter timiditatem. nos etenim dicimus de eo q non iuste agit. & similiter qui amittit peregrinationes, dicitur de eo q iniustus est. & similiter qui negligit acquirere pecunias propter stultitiam suā, dicimus de eo q non iuste agit: attamen nulli iniuriatur. & similiter se habet, qui multas acquirit diuitias non ex defraudatione, sed per auaritiā: & iniurians est, habens malitiam vnam ex istis malitijs. Quemadmodum ergo ille, de quo dicimus quòd est raptor, est habens malitiam particularem sub malitia vniuersali, similiter ille, de quo dicimus q est raptor, est dominus iniuriæ particularis sub iniuria vniuersali, quæ est diuersum legi. Et significatur etiam super hoc quòd hæc malitia propria dignior est nomine iniurię per hoc, q quando homo aggregat pecunias ex lenocinio, et alter congregat eas ex circumuentione alterius in negotiationibus, primus dignior est vocari incastus q̄ vt vocetur iniustus. & si nominauerimus eum iniustū, erit hoc nomine communi. secundum vero nominamus quidē iniustum tantum. Et etiam, quoniam cæteræ species malitiarū proportionantur semper alicui generi malitia, quod est præter genus iniuriæ, verbi gratia quoniam malitia, quæ est lenociniū, proportionatur ad incastitatē: & fuga ex aciebus litis proportionatur ad timiditatē: interfectio autem & defraudatio in pecunijs nō proportionatur semper nisi malitię illi, quæ est iniuria. Cùmq; sic fuerit, tūc manifestum est, q hęc est iniuria particularis participans in nomine iniuriæ vel iniustitiæ vniuersali, & in definitione sm modum, sm quē participāt species generi in istis duobus. & est qdē hoc particulare participans vl'i in noīe & definitione, eò q ambo sunt ad aliqd: veruntā vnū ipsorum relatiue dr̄ ad diuitias & honores & salutē, aut ad aggregans ista, si posse fuerit comprehēdere hoc noīe vno. et nomen iustitiæ & iniustitiæ dicitur qdem primo & principaliter ex istis quatuor de eo, qd' fit circa pecunias, & ab hoc transumitur ad illas alias res. Cùmq; iam declaratū sit ex hoc dicto q iniustitia dicitur cōmuniter & proprie, & silr iustitia, nunc dicamus qd est hæc iustitia: intēdo particularē, & q̄ res est, cū dicatur sm plures intentiones. D. Dicimus ergo, qm̄ dictū est in eo qd' pterijt q nō iustus dr̄ de duabus rebus, s. de diuerso legi, et de nō ęquo: et qm̄ iustus dr̄ de istorū oppositis: obseruator ergo legis iustus est, et ęquus iustus est. qui aūt est sm diuersum legis, est iniustus cōis, q dictus est primitus: q vero cōuenit cū lege est iustus cōis, & inqsitio qdē hęc

est in iniustitia ppria, & iustitia ppria: intẽdo in descriptione eius & enumeratiõe suarũ spẽrũ, iam enim descripta fuit in eo qđ pręcessit, iustitia communis per descriptionem virtutis: & connumeratæ fuerunt species eius per ipsius enumerationem: cùm non sit iustitia communis aliquid plus q̃ vsus virtutis vniuersalis in relatione ad alterum, dicitur iustitia: & qñ accipitur in relatione ad aliquid aliud, intẽdo q, qñ accipitur virtus relatiue ad virtuosos, noĩatur virtus. & similiter iniustitia vniuersalis nõ est aliquid plus q̃ vsus malitiæ vniuersalis in alterum. D. Et ferè vt in pluribus illud, quod mandant leges, virtutes sunt vl'es, nõ particulares: eò q mandãt vt sit vita cũ omni virtute, et prohibẽt ab omni vitio. & similiter mandant res effectiuas virtutum vniuersalium, & istæ res sunt etiam omnes res vniuersales, quæ ponuntur ad instructionem: intendo quæ ponuntur instructiue ad acquisitionem virtutum vniuersalium, & ars legum est illa, quæ definit ista: intendo artem regitiuam ciuitatũ, sicut definit virtus uniuersalis. D. Res autem particulares, per quas fit unusquisq; hoĩum uirtuosus uel bonus uero modo, ultimo distiguemus, s. an speculatio de ipsis sit artis ciuilis an alteri⁹, fortassis.n. nõ est res, per quã fit unusqsq; hoĩum bonus aut malus res una in uniuerso rerum. quẽadmodum non sunt res, quę faciũt bonum particulare in unoquoq; hominum, res unæ eædẽ: intendo in hominibus. Res uero, in quibus fit iustitia propria, iniustitia propria, ul'es etiã, sunt res vl'es; et sunt unę oĩbus. & manifestũ de re istius sciẽ q speculatur in eis. Et huius iustitię sunt duæ species, quarum una est diuisiua: intẽdo eã, quæ diuidit res cõicatas, ut pecunias & honores & alia ex rebus cõicatis: etenim in diuisione istorum inter eos est æqualis & nõ æqualis: & secunda est factiua contractuum siue negociationũ. & hæ sunt duarum partium, q̃dam, s. uoluntaria, ut uẽditio, mutuatio, accommodatio, fideiussio, depositio: alia non uoluntaria: intendo ex utraq; parte, ut furtum, & adulteriũ, & incãtatio, & falsum testimonium, & proditio: & q̃dam, quæ sunt uehementer iniuriosa, ut uulneratio, & interfectio, & inuinculatio.

De iure distributiuo. Cap. III.

Quoniam autem & iniustus iniquus, et iniuria iniqua est, medium quoddã esse iniqui perspicuũ est: id autem est æquũ. in quacũq; enim actione est plus & minus, in eadem esse ęquum necesse est. si igitur iniuria est iniqua, ius est æquũ: id quod etiam absq; ratione oĩbus manifestum est. cùm vero æquum sit mediũ, ius quoq; proculdubio medium quoddam erit. Est autem ęquum in minimis duobus. Necesse est igitur, vt ius & medium, & ęquum sit, & ad quoddam, & quibusdam. & in eo quidem q est mediũ, est aliquorum, ea autem sunt plus & minus; in eo q est æquũ, duorum: in eo vero q ius, quibusdam, & ad quosdam. Itaq; necessario consequitur, vt ius in quatuor minimis versetur: nam & ij quibus ius aliquod est, duo sunt, & res duæ etiam in quibus ius ipsum consistit; eademq; et in quibus ęqualitas est. sicut enim se habent ea in quibus, eodem modo etiam illa. nam si non sunt æquales, neque æqualia habebunt. Inde enim pugnę & criminationes oriri consueuerunt, cũ aut ęquales non ęqualia, aut nõ æquales æqualia habẽt & potiuntur. Hoc autem ex eo quod pro dignitate fit, etiam patet. ius enim quod est in distributionibus, pro dignitate quadam esse oportere omnes fatentur. Dignitatem tamen non omnes esse eandem asserunt: sed populari statu vtentes libertatem: principatum paucorum sectantes diuitias, & nonnulli nobilitatem, qui in optimatũ administratione degunt, virtutem. Ius igitur quiddam est, quod in proportione consistit. Quod enim proportione constat, id non tam vnitario numero, q̃ numero i vniuersum proprium est. nam proportio æqualitas est rationum, in quatuorq; minimis reperitur. disiunctam sanè in quatuor consistere perspicuum est: sed & connexẽ nihilo minus. vno enim hęc perinde ac duobus vtitur, bisq; id accipit, in hunc modum. qualis primi respectus est ad secundum, talis secundi ad tertium; bis enim hic secundum dictum est. Quare si fm bis positum fit, quatuor erunt ea quæ constant proportione. Est autem etiam ius in minimis quatuor. ratioq; eadem est: quippe cùm disiuncta simili modo inter se ea sint & quibus, & quæ. Sicut igitur primus terminus sese habebit ad secũdum, ita tertius ad quartum. igitur etiam alterna vice, sicut primus ad tertium, ita secundus ad quartum. quare etiam totum ad totũ, quod distributio binarim copulat: quæ, si etiã ita composita fuerint, iuste copulat. Primi igitur termini cum tertio, & secundi cum quarto iugatio ius illud est, quod in distributione cõsistit. Ius autem est mediũ: eius inquam quod prǽter proportionem est. quod enim proportione constat, est medium: ius autem constat. Hanc vero proportionem mathematici geometricam vocant: propterea q in geometrica euenit, vt eandem totum ad totũ rationem habeat, quam habet alterutrum ad alterutrũ. Non est autem continens hæc proportio: nõ enim vnus et idem terminus efficitur, et cui et quod. Ius hoc igitur est id, quod proportione constat: iniuria id, quod præter proportionẽ est. vnde fit vt alteri plus, alteri min⁹ exhibeatur. id quod & in actionibus ipsis contingit: qui enim iniuria afficit plus, qui afficitur, minus ex bonis habet. in malis autẽ contra quippe cùm minus malum, si ad maius comparetur, boni locum obtineat. minus enim malũ magis expetendum est, quàm maius: at quod est expetendum, est bonum: & quod magis, maius. Atq; hæc vna iuris species est.

Dixit. Cùmq; fuerit non iustus ens non æqualis: & fuerit factum non iusti, intendo iniuriam, factũ inæquale: & fuerit medius in nõ æquali ens, æqualis: etenim in actione inuenitur in ea æquale, erit iustus ęqualis. Et hoc etiam manifestum est q concedunt omnes hoĩes

hoĩes absq; syllogismo. Cũmq; sit æqualis medius, erit iustus etiam medius & ęqualis. & ideo medius indiget rebus, de quibus dicatur multũ & parum, etenim medium est inter multitudinem & paucitatem: & ideo ꝙ æqualis, indiget duobus, eò ꝙ ęqualitas ad minus duobus est. Et ideo ꝙ .i. iustus indiget quatuor, eò ꝙ iustitia, quod minus in quatuor est. etenim in alio res, quibus est iustitia, duæ sunt: ſm hunc inuenitur æqualitas rebus diuersis, intendo ſm modum proportionis, i. erit proportio dationis ad dationē, sicut proportio habitudinis eius cui datur, ad eum cui datur. nisi enim esset hæc proportio, nõ inueniretur in eis neq; ęqualitas, neq; inæqualitas. & diuersitas proportionis est quidē, qñ fuerit in æqualitate non æqualitas, aut in non æqualitate æqualitas. Et est manifestum, ꝙ iustitia diuisiua est quidem in hac proportione, ex hoc quòd omnes vident ꝙ oportet vt sit in dationibus iustitia: & non vident ꝙ meritum hoĩum ad dationem sit vnũ. Sed principes ciuitatum communalium vident ꝙ meritũ sit ſm libertatem: intendo ꝙ iustitia in dationibus est vt proportio dationis ad dationē, vt proportio libertatis ad libertatem. & hoc, quoniam isti vident ꝙ felicitas sit libertas: principatus autem paucitatis videntur: qm̃ meritũ est ſm diuitias, quæ ſm eos sunt felicitas. & ex eis sunt, qui vident ꝙ nobilitas, generis intendo, sit causa idoneitatis vel meriti. Domini autem principatus nobilis secundum veritatem vidẽt hoc de virtute: & vniuersaliter omnes conueniunt in hoc, ꝙ idoneitas sit ſm ꝙ vident de felicitate hominis: & si diuersificentur in quid sit hæc felicitas. Cũq; sic sit, iustitia necessario est quid proportionale. Etenim ꝓportionalitas nõ est propria cuidam numero, sed est propria numero simpliciter. & quoniã proportionalitas est æqualitas in definitione et sermone, nõ in quantitate, erit ad minus in quatuor rebus. & hoc aut in rebus discretis: & tunc res manifesta est: & hoc, quoniam intentio æqualitatis in ea proportione est, vt sit proportio primi ad secũdũ: sicut proporio tertij ad quartũ: aut in continuis, & tunc erit in tribus rebus, quando fuerit proportio primi ad medium sicut proportio medij ad tertium. Et est manifestum ꝙ etiam hoc in quatuor est, eò ꝙ medium accipitur bis in proportione. v. g. qm̃, si fuerit proportio A ad b, sicut proportio B ad C, tunc accipitur B bis in proportione, ideoq; erũt comproportionalia quatuor in ratione, & si non in subiecto. Cũmq; fuerit hæc iustitia proportionalis, intẽdo diuisiuã, ad minus erit in quatuor, & ratio in eis est vna: intendo ꝙ ratio proportionis est inter duo ex his, idest inter duos terminos est ratio proportionis, quæ est inter alia duo, idest terminos eorũ. v. g. quòd si fuerit hæc duplex, erit & illa duplex: & ex quo hæc iustitia est proportio inter quatuor & est hæc proportio inuẽta in compositione & in permutatione, et conuersione: manifestum est ꝙ in hac iustitia accidit huius, donec ꝙ quãdo fuerit proportio istius dationis ad istum receptorem dati, sicut proportio istius dationis ad istum receptorē, erit proportio dationis ad dationem, sicut receptoris ad receptorem. et similiter erit aggregatio duarum dationum ad alteram earum proportio aggregationis duorum receptorum ad alterum eorum: intendo idoneitatem recipiẽtium. Cũmq; sit hæc iustitia proportionalis, tunc est mediatrix: eò ꝙ similitudo proportionis est commediatio quædam inter proportiones diuersas secundũ minus et magis. Et ista proportionalitas est illa, quæ scitur per proportionem geometricam: intendo eam, quæ est proportio primi ad secundum, sicut proportio tertij ad quartum: et proportio, quæ est in hac iustitia, non est continua. intendo in tribus rebus. & hoc, quoniam non erit aliquid vnũ numero ens idem duabus rebus. Et, cùm sit iustitia i diuisione ens ꝓportionale; tunc iniustitia opposita isti iustitiæ est, vt diuersificetur proportio. erit ergo quoddam plus & quoddam minus, vt ꝙ sit datio non secundum proportionem æqualitatis. erit ergo vni plus q̃ oporteat, & alteri minus. istud etiam accidit in actionibus cõmunicabilibus. iniurians enim accipit de bono plus, patiens iniuriam minus: istud est in bono. in malo autẽ ecõuerso. et fit hoc, eò ꝙ minus de malo eligibilius est, sicut magis de bono eligibilius est. Dixit. Vna ergo species iustitiæ est ista, iustitia, quæ fit in diuisione rerum communicabilium secũdum proportionalitatem, vt in pecunijs & honoribus.

De iure commutatiuo & emendatiuo. Cap. IIII.

Reliqua vero altera iuris est emendatiua, quod in commercijs tum spõtaneis, tũ inuoluntarijs fit: diuersamq; à priore speciem habet. Ius enim publicorum bonorum distributiuum ea semper fit proportione, quę dicta superius est. nam si ex pecunijs publicis faciẽda sit distributio, eadem ratione fiet, quam habent inter se ea q̃ fuerint contributa. iniuriaq; item huic iuri opposita preter eãdem est proportionem. Ius vero quod in commercijs est, est quidem æquum quoddam; & iniuria iniquum: non tamen illa constat proportione, sed arithmetica. nihil enim refert, probus'ne vir malum, an malus probum suo priuarit: neque probus'ne an improbus adulterium commiserit: sed ad solam nocumenti differentiam lex spectat; perindeq; personis vtitur, ac si æquales sint, si ille iniuria afficiat, hic afficiatur: hic lædat, ille lædatur. Quare iniuriam hãc, cũ sit iniqua, æquare iudex conatur. Nam cũ hic percussus est, ille percussit: hic interfecit, ille aũt interijt: affectio & actio in partes non ęquas diuisa est: sed de lucro detrahẽs iudex dãno redigere ad æqualitatẽ eas conat̃. Dicuntur enim hæc absolute loquendo de talibus etiam rebus. licet nonnullis minime idoneum nomen esse videatur, vt lucrum ei qui percussit, damnũ ei qui percussus est, accõmodari possit. Sed vbi tñ perpessio ipsa fuerit mẽsurata, hoc damnũ, illud lucrũ vocatur. Quare æquum pluris & paucioris medium est: lucrũ autem & damnũ est & plus et minus, contrario tñ modo: plus enim boni, et min⁹ mali est lucrum: contrarium vero, damnum. quorum quidem medium æquum est, quod esse ius dicimus. Ius igitur emẽdatiuum lucri et damni medium est: vnde etiam cùm altercãtur hoĩes, ad iudicem confugiunt. ad iudicem autem ire est ire ad ius ipsum: quippe cùm iudex nihil aliud sit, quàm ius quoddam animatum: & quærunt iudicem medium: & vocant nonnulli mediatores, quasi si medium fuerint cõsequuti, ius quoq; ipsum sint cõsequuturi. Ius igitur medium quoddam est: siquidem & iu

Iudex nihil aliud est q̃ ius quoddam aĩatum.

dex. iudex autem ad æqualitatem redigit. Et quemadmodū si linea in duas inæquales partes diuisa sit: illud quo maior pars dimidiū excedit, ab ea aufert, & adiungit minori: cùm autem totum æqualiter fuerit bipartitum, tum vero suum se habere inquiūt, cùm æquū quisq; acceperit. Æquū autem medium est pluris & paucioris arithmetica proportione: ac propterea appellatur ius δίκαιον, eò quòd δίχα, idest bifariam diuisum est: quasi δίχαιον, idest bipartitū dixeris: & iudex δικαστὴς, quasi διχαστὴς, idest bipartitor dicitur. Si enim duo sint æqualia, et ab altero aliquid auferatur, et addatur alteri, id duabus talibus partibus alterum excedet: nam si dempta quidē esset vna pars ab altero, non adiuncta tamen alteri, vna tantum parte eiusmodi excederet. efficiet igitur vt & id cui est adiūctum, vna parte medium, & medium vna similiter illud excedat, à quo detractum est. Ex hoc ergo cognoscemus & quid ab eo detrahēdum sit, qui plus habet: & quid ei qui minus habet, adiungere debeamus. Id enim quo medium excedit, minus habenti addendum est: id autem quo exceditur, à maximo est detrahendū. Sint ęq̄les inter se lineæ A A, & B B, et C C: demat urq; ab A A pars quędā A E, & addatur ei in qua est C C: efficiaturq; C D. Quare tota D C C linea excedet E A parte ea in qua est C D: & ea in qua est C F: excedet igitur etiam mediā, id est B B parte C D.

A —|— 3 —|— E —|— 3 —|— A

B —|—|— 6 —|—|— B

C —|— 3 —|— F —|— 3 —|— C —|— 3 —|— D

Est autem hoc in alijs quoq; artibus. tollerentur enim, nisi & quod facit, et quantum et quale faceret: & quod eo afficitur, & tanto & tali afficeretur. Quin etiam nomina hæc damnū & lucrum & spontaneis contractibus videntur emersisse. cū enim quis plus habet, quàm suū erat, lucrum: cùm minus, quā à principio habuerat, damnum facere dicitur; in vendendo scilicet et emendo, alijsq; huiusmodi, quę legibus permittuntur. Cùm autem neq; plus neque minus, sed sua cuique per se ipsa euaserint: sua ipsorum habere dicuntur, neq; damnum pati, neque lucrari. Quare ius lucri cuiusdam & damni eorum est medium, quæ præter spontaneum fiunt: cum æquum quisque & prius & posterius habet.

DIxit. Species autem secunda est, quę fit in rectificādo connegociationes in rebus voluntarijs & non volūtarijs. Et in hac iustitia est etiā species iustitię, q̄ fit, s̄m viam proportionalitatis: intēdo illam, quę fit in diuisione rerum communicabiliū. veruntamen differentia inter vtrasq; est: q̄m iustitia, quæ est in connegociationibus, est in rectificatione æqualitatis inter cōnegociātes: intendo æqualitatem veram, non æqualitatem, quæ fit s̄m viā proportionis. Veruntamen cū sit ęqualitas quasi medium inter detrimentum & lucrum, i. additio lucri super ipsam, vt additio ipsius super detrimētum: & sit hæc dispositio proportionis numeralis: nosauit eam Arist. s̄m mensurā proportionis arithmeticæ. & propter hoc nō est in hac iustitia diuersitas ex eo, q̄ vnus connegociantium est honoratior altero. & istud commune est, donec sit in connegociatione illa, quę est in dāno: etenim nō est differētia inter hoc vt malus priuet bonū, aut bonus malum, quin oporteat vt priuet priuator. & similiter oportet vt fornicator puniat pœnā ęquali suę fornicationi, siue sit fornicator malus, aut bonus. & ex quo est diuersitas in istis in alterijs damnificatis, necessarium fecit lex vt seruetur in his vsus ęqualitatis, nō vsus proportionalitatis. Et propterea, q̄n iniuriatur alter alteri, aut damnū intulerit, & fuerit hoc s̄m inæqualitatem, conatur dominus iustitiæ legalis vt cōuertat ad æqualitatem. Etenim, cùm verberauerit eū, qui verberauit, & vulnerauerit eū q vulnerauit, & interfecerit eum, qui interfecit, iam cōuertit actionem & passionem in istis per differentias ęqualitatis. dominus itaq; iustitiæ semper conatur vt diminuat ex lucro & æquet ipsum cum detrimento: intendo vt ambo simul detrimentum subeant s̄m dispositionem vnam, aut lucrentur ambo s̄m dispositionē vnam. Etenim lucrū & detrimentū posse est vt dicantur cōiter de oībus, in quibus connegociatio: siue sit vtilis siue damnosa: & si sit non cōueniens damnis, quemadmodum conuenit proficuis. possumus enim dicere de eo, qui percutit, q̄m lucratur: & de eo qui percutitur, q̄ perdit. Et vtrīq; passionibus, quæ fiunt ab vno ad alterum, q̄n nō fuerit in eis æqualitas q̄dam, nosantur damnū vel perditio, & quædam lucrum. Et cùm sit æquator mediator inter plus et minus, & lucrum & damnum vtrūq; sit plus altero & minus modis cōtrarijs, lucrum quidem plus de bono, minus de malo, damnū aūt plus de malo, & minꝰ de bono, et sic æquator inter vtrūq;, intēdo inter lucrū & damnum iustitia rectificans, tunc iustitia rectificās necessario erit in actionibus medians inter lucrum & damnū. Et propter hoc, q̄n contendunt, conueniūt ad dominū istius iustitiæ, i. ad iudicem. nam iudex est iustitia rectificatiua alata, i. cui est aīa. & ideo quidā hoīum nosant huiusmodi, commediatores, cùm sit q̄dem ipsorum intētio inuenire medium: et q̄n inuenerint ipsum, sunt iusti: etenim iustitia res commediāns est. D. Et dominus iustitiæ rectificatiuæ ęquat inter diuersos, q̄n inciderit connegociatio diuersa per hoc, q̄ diminuit de parte maiori excedente medium, & addit minori partem illam s̄m quā deficit à medio, vt cōtingit ei, qui diuidit lineā ī duo dimidia inæqualia, q̄n vult ęquare inter ea. diminuit enim à linea maiore hoc, in quo excedit dimidiū lineæ: & addit minori illud, ī quo excedit à dimidio lineę. etenim linea æquans est medium in eo, quod est inter lineam maiorē & minorem s̄m proportionis arithmeticæ mensuram: intendo q̄ diminutio eius à maiore est vt additio eius super minorem, quando fuerit maioris & minoris

et minoris ex linea illa, quę diuisa fuit in duas partes nõ propinquas distantes à medio distantia vna. D. Et deriuatur quidem nomen iustitię in Græco à diuidẽdo in duo dimidia. & dominus iustitię, i. iudex, est ille, qui diuidit inter hoẽs per duas partes coęquales: & oportet ipsum scire qđ est diminuendũ à maiori, et qđ addendũ minori. Cùm enim fuerint duo coęqualia: & auferũtur ab vno ipsorum duæ partes, et addũtur alteri: illud cui fit additio, fit maius sm istas duas partes, & sm eas excedit medium, et deficit minus à medio sm easdem. aut qñ aufertur ab vno coæqualium pars vna, & additur alteri, tũc quidem deficit minus à medio sm vnum, & excedit ipsum maius sm vnum. Oportet igitur, quãdo voluerit iudex coæquationem, vt addat illi quod deficit à medio excessum illum, in quo excedit ipsum medium, & diminuat à maiori additionem illam, sm quã excellit mediũ. Et ista æqualitas inuenitur in omnibus artibus, eò ꝙ actio cuiuscunq; artis terminanda est in qualitate & quantitate: & passio ab actione agentis in eis est terminata in qualitate & q̃titate. & si non, tunc longe esset inuẽtio mediȷ̃ in eis, intẽdo in artibus diuersis, si non essent actiones & passiones proprię vnicuiq; arti terminatæ in qualitate & quãtitate. Et est quidem intentio damni & lucri in connegociationibus voluntariȷ̃s, ꝙ qñ homo acceperit plus q̃ pertineat ei, i. quod dederit, dicitur lucrari: & quando acceperit minus quã dederit dicitur perdere: vt contingit in venditione & emptione, aut in cæteris rebus, in quibus permittit lex connegociationes. Quando autem non accipit neque plus neq; minus quàm dedit, tunc non dicitur lucrari, neq; perdere. Est itaq; iustitia mediatrix inter lucrum & damnum in rebus voluntariȷ̃s.

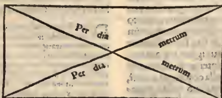
De retaliatione, nummo, & indigentia. Cap. V.

Vide primo Mag. Moral. cap. 14.

VIdetur autem nõnullis & retaliatio absolute & simpliciter ius ipsum esse: quẽadmodum Pythagorei dicebant: ius enim absolute esse retaliationem definiebant. verum retaliatio neq; ad distributiuum ius, neque ad emẽdatiuum accommodatur. volunt tamen ipsi Rhadamanti quoq; ius hoc dicere,

Si contra passus fuerit, quod fecerit idem:
Iudicium planè rectum, vindictaq; fiet.

Sępenumero enim dissidet: vt si magistratum quis gerens percusserit, repercutiendus non est. si aũt magistratum gerẽtem quis percusserit, non solũ est percutiendus, sed supplicio insuper afficiẽdus. adde ꝙ sponte'ne an inuiti fecerimus, multum refert. Sed in communitatibus cõmercialibus tale ius retaliatum conseruat rem, si ex proportione, non ex æqualitate existat. contra enim faciendo ex proportione, ciuitas continetur. Vel enim dant operam homines vt malum reddãt, alioqui esse seruitus videtur, nisi par pari referatur: vel vt bonum recipiant, alioqui nulla fiet participatio: participatione autem ciuitates consistunt ac continentur. vnde etiam Gratiarum templum obuiam statuunt, vt retributio efficiatur. quippe cùm id proprium Gratiarũ sit, vt & ei qui nobis gratificatus est vicissim inseruiam?: & ipse rursus gratificãdo nos prouocet. Coniunctio autem quę per diametrum fit, retributionem hanc facit, q̃ cõstat proportione. exempli gratia, sit ædificator, in quo statuatur A: sutor, in quo B: domus, in quo C: calceus, in quo D.

oportet igitur, vt ædificator à sutore opus ipsius accipiat, & ipse suũ illi tradat. Quod si primum sit æquum ex proportione, deinde retaliatum efficiatur, erit id quod dicimus: sin minus, æquum non erit, neq; cõsistet. nihil enim vetat quo minus opus alterius alterius opere præstabilius sit. quocirca adæquanda ea sunt. Est autem hoc in aliȷ̃s quoq; artibus: tollerentur enim, nisi & quod facit, & quãtum & quale faceret: & quod eo afficitur, & tanto & tali afficeretur. Non enim ex duobus medicis societas fit, sed ex medico et agricola: & demum diuersis & non æqualibus. sed hi tamen adæquãdi sunt. Iccirco omnia ea, quorum est permutatio, comparabilia esse quodam modo debent, ob quod numus in vsum venit, qui quodam modo mediũ efficitur: metitur enim oĩa: quare etiam excessum & defectum: quot s. calcei domui, vel alimento æq̃les sint. Oportet igitur quotus est ędificator, aut agricola ad sutorem, tot calceos ad domum, aut alimentũ æquiparari. nisi enim ita sit, nec permutatio, nec societas esse vllo modo poterit: id autem non erit, nisi æqualia omnia quodam modo inter se sint. oportet igitur, vt vno quodam, sicut dictum est etiam prius, cuncta mensurentur. at id est re vera quidem indigentia, quæ omnia continet: nam si nulla te indigerent homines, aut non similiter, efficeretur vt vel non esset vlla omnino, vel nõ eadem per

Numus. Nomisma.

mutatio. sed indigentiæ tamen loco ex pacto quasi substituitur numus. vnde etiam nomisma appellatur, eò q nō natura, sed νόμῳ, id est instituto & lege cōstet: in nobisq; sit eum mutare, atq; inutilem reddere. Erit igitur retaliatio, cùm adequata iam singula fuerint: vt quo loco est agricola ad sutorem, eodem opus sutoris ad agricolę opus sit. Cùm autem permutarint, ī figuram proportionis redigere opus nō est: alioqui alterum extremū vtrasq; haberet exuperationes. sed vbi habuerint sua quisq;, ita æqui & socij efficiuntur: eò q in ipsis fieri hæc equalitas potest. Sit Agricola A: alimētū C: sutor B: opus ipsius adæquatū D. si autem nō hoc modo fiat retaliatio, nulla erit societas.

6 agricola A ———————— B sutor 3

4 alimentum C ———————— D calcei 4

Indigentiam vero quasi rem vnam quādam esse quę contineat, illud declarat: q cùm mutua ope non indiguerint aut vterq; aut alteri, permutationem non faciūt: quemadmodum: cùm eo, quod quispiā habet, alius indiguerit, vt vino, pro quo frumenti exportationem cōcedunt. id igitur adæquatum prius fit, necesse est. Sed licet nūc non indigeat quisquam: pro futura tamen permutatione quasi sponsor, si indigētia inciderit, eam fore, nobis intercedit numus: qui enim eum affert, accipiendi facultatem habeat necesse est. Idem tamen etiā ipsi huic contingit: nō enim semper equaliter potest: quamuis magis soleat permanere. iccirco precio cuncta æstimata esse oportet. ita enim semper erit permutatio. at si ea fuerit, societas quoq; sit necesse. Numus igitur, vtpote medium, commēsurabiles inter se efficit res, atq; ita adæquat. neq; enim vlla eē societas potest, nisi sit pmutatiō: neq; pmutatiō, nisi sit æqualitas: neq; æqualitas, nisi etiam cōmensuratio sit. Ac re quidem vera fieri non potest, vt quę adeo inter se distant, commensurabilia efficiātur: sed pro indigentiæ tamen ratione satis cōmode fit. vnum igitur quoddam esse oportet, atq; id ex cōstitutione. vnde etiam nomisma, id est numus vocatur. hic enim est, qui cōmensurabilia reddit omnia. numo enim oīa mensuratur. Sit Domus A: minæ decem B: lectus C: sitq; A dimidium ad B: siquidē quinq; minis domus digna esse censeatur, aut equali re: lectus autem, idest C decima sit pars ipsius B, patebit, pfecto quot lecti domui equales euadant: nimirum quinque.

A ———————— B ———————— C

domus ———————— lectus

5 ———————— 10 minę ———————— 1

Ita aūt fieri consueuisse permutationem antequàm numus inueniretur, perspicuum est. nihil enim interest an lecti quinque, pro domo, vna exhibeantur: an tantum, quanti lecti ipsi quinq; cōstant. Quid igitur iniuria, quid item ius sit, dictum iam est. His ita definitis perspicuum est iustam actionem inter afficere iniuria & affici mediū quoq; esse: illud enim plus habere est: hoc minus. Iustitia vero nō eodem modo, quo aliæ superiores virtutes, mediocritas est: sed ob id quia medij est: iniustitia autē extremorum. Ac iustitia quidē est, qua iustus dicitur iusti operator ex electione, ac distributor tam sibi ad alterum, q alteri ad alterū: non ita vt expetēdarum rerum maiorem partem sibi, minorem alteri exhibeat, damnosarū econtrario: sed æquū ex proportione distribuat, & alteri ad alterum simili modo. Iniustitia autē contra est, qua iniusti operator & distributor vnusquisq; dicitur. id autem excessus & defectus est vel vtilis rei, vel damnosæ preter proportionē. atq; iccirco iniustitia excessus est & defectus, qa exuperationis & defectionis est. In se quidem exuperationis rei illius quę absolute est vtilis, & defectionis damnosæ: in alijs in vniuersum quidem similiter, quantum tamen ad id spectat, quod preter proportionem est, vtro modo iciderit. iniuste facti autem minus est iniuria affici, maius afficere. De iustitia quidem & iniustitia, quęnam sit vtriusq; natura: de iure similiter & iniuria in vniuersum, ad hunc modum dictum iam sit.

Dixit. Et quidam hominum vident q iustitia absolute in omnibus rebus est iustitia, quę fit in rebus, quæ sunt contrarię passionibus doloriferis connegotiationibus fm æqualitatē: et est illa, quæ nominatur pars digne retribuens, & est via antiqua in iustitia, quę proportionaļ Pythagoricis, & Academicis famosa apud eos in positione legum. D. Hæc autem iustitia non est in aliquo ex iustitia diuisa: eò q virtus non habet partē condigne retributiuam, neq; ex honore, neq; ex pecunia. & inuenitur quidē hæc iustitia magis in iustitia rectificatiua: sed tamen in hoc quod ex ea est voluntariū, & hoc in vtilitatibus communicabilibus: vt pars condigne retributiua, quæ est in venditione & precij & solutione, & in alijs q̄ sunt in cōnegotiatione. in parte aūt q̄ est in damnis, multotiens contingit iustitia per actionē diuersam ab illa actione, aut inæquali ei: intendo eā, quæ per damnum intulit. D. Et propter hoc putatur de domino positionis legūm, q cōtradicat sibi in dicto suo, cùm dicit q iustitia absolute est pars condigne vel ex æquo retributiua: post dicit q, qn̄ dominus pricipatus vulnerauit aliquem iniuriose, nō oportet solum vt vulneret, sed etiā vt penis afficiat. Et dixit qdem hoc, vt æstimo, eò q vulneratio à principe ab inferiore maliția pcedit, q̄ malitia, q̄ nō est à principe. D. Et sit quidē iustitia, q̄ est pars coæquans in rebus pportionalib⁹, diuersis nō, ī cōuenientibus coęqualibus: intēdo p pportionales res, ī qbus est cōicatio inter hoīes p modū proportionalitatis nō ex pte cōuen: ētię spēi. non. n. est hoī vita, nisi fuerit aggregatio vtilis in vita: nisi fuerit con

negociatio

negociatio per res conuenientes in proportione non in specie. etenim connegociatio supplens defectum vniuscuiusq; connegociantium non fit conuenientibus in arte vna: vt connegociatio inter medicum & medicum. non enim indiget medicus medico. & non fit nisi in diuersificatis in arte: vt connegociatio inter agicolam & medicũ, hæc enim supplet agricolę medicationem qua caret, & medico cibum quo caret. & hæc connegociatio non fit nisi fuerit iustitia: et est vt det medicus agricolæ iuxta mensuram, qua dederit ei agricola. Dixit. Et propter hoc ciues obseruant leges obseruatione valida, vt fiat coæqua retributio. hoc enim est proprium legi, & fit quidem coęqua retributio in rebus communicabilibus ex parte proportionalitatis propter aggregationem necessariam hominibus in vita secũdum modum opinionis, non secundum modum conuenientiæ. Et hæc vt oppositio, quę fit secundum duas extremitates diametri cadẽtis in circulo, & in rebus quidem oppositis inuenitur coæqualitas ex parte proportionis. nisi enim esset arti domificatoris ad artem artificis calciamentorum proportio eadem, quæ est operi domificatoris, s. domui ad opus calcificis, s. ad calceũ, non posset comprehendi notitia æqualitatis inter illa duo opera. nisi enim esset cõicatio, non inuentretur inter eos cõnegociatio. nam quando non indiget alter connegociãtium socio suo, aut vterq; vtroq;, non erit penitus connegociatio. fit vero, quando vterq; eorum indiget eo, quod est apud alterum: vt quoniam habẽs vinum indiget tritico, quod habet alter, & econuerso. Cũ itaq; cõnegociatio fit propter indigentiam: et quorũdam indigentium non semper conueniunt in eadem hora indigẽtiæ: v. g. carpentarius interdum indiget agricola, qui illa hora non indiget carpẽtario, sed medico, vel aliquo alio, & sic de alijs in alijs: posuerũt inter se homines per modum conuenientiæ aliquid, quod sit instrumentum connegociãdi in omnibus. & hoc est numisma. hoc igitur isto modo factum est vice supplẽtis indigentias absolute. Cũq; etiã venditor nõ semper in illa hora egeat emptione rei alterius, sed egebit in posterum, factus est ei denarius tanq̃; fideiussor supplendi necessitatem futuram. &, cùm ista inueniãtur in denario ex positione, et sit nomen legis apud Gręcos, denominatiue sumptũ ã positione, nominatus est denarius in lingua Græca, noie denominatiue sumpto à lege. Cũq; sit etiam æqualitas necessaria ad permanentiam connegociationis & durationem eius, & difficilis sit cognitio coæqualitatis inter res diuersas: posuerunt denarium tanquã æstimatiuam æquipollẽtiarum in rebus. Factus est ergo quasi commediator quodammodo, cùm sit ęquãs inter additionem & diminutionem. et hoc, quoniam si esset proportio artis domificatoris ad artem calciatoris proportio dupli, tunc oporteret vt esset proportio domus ad calceum hæc proportio. Esset ergo cõnegociatio iusta in hoc, vt daret domificator domum vnam, & acciperet calceos duos: sed, cùm sit ęqua pensio inter res difficiles, posuerũt oĩbus rebus ſm pportionẽ suã æquiualẽtiã vnius eiusdẽ rei, et est denarius, p hunc igitur facilis est eius inuẽtio æqualitatis. etenĩ nõ refert vt dentur in cãbio domus duo calcei, aut deĩ æstimatio p̃cij ipsorũ. denarius ergo positus est in ciuitatibus pp istas duas causas: intẽdo pp facilitatẽ inuentionis æq̃litatis, & pp conuenientiam indigentiæ. D. Iam ergo manifestum hoc est ex dicto quid sit iniustitia, & quid iustitia. Et ex huiusmodi distinctione manifestum est q; iusta connegociatio est in eo, quod est inter facere iniuriã & pati eam. etenim iniuriatori est magis de bono & iniuriatio minus. Iustitia autem, quæ est in connegociatione, est commediatio inter eos, non per modum, per quem cęteræ virtutes sunt mediatio: eò q; ista medium est relatum alteri. virtutes aũt sunt, quarũ media non sunt relata ad alterum. & similiter iniuria hęc est in extremitatibus per relationem ad alterum: malitiæ autẽ sunt in extremitatibus nõ relatis ad alterum. Et propter hoc, qñ accipitur virtus, ſm q; est relata ad alterum, est iustitia vniuersalis ſm q; prædictum est. & ex isto manifestũ est q; iustus est, qui facit iustitiam inter se & alterum, et inter alterum & alterum: & iniustus est ille, qui dat sibi plus, de bono & alteri minus, & de damno ſm huius diuersum. intendo q; det ex ipso alteri plus, & sibi ipsi minus. sed iustus est ille, qui dat ęqualẽ inter se et alterum, et inter alterũ et alterũ: iniustus aũt est contrarius huic.

De iniuria & iure ciuili, herili, & familiari. Cap. VI.

QVoniã vero fieri potest, vt quis licet iniuste agat, nõ tamẽ sit iniustus: qualia nam iniuste facta quispiã committens in vnaquaq; iniustitia iniustus continuo esse dicendus est? fur'ne, an adulter, an latro? An ita quidem nihil intererit. nam concũbere cum muliere quis posset non ignarus quacum rem habeat: nõ tamen ex electionis principio, sed ex affectu id faceret: qui sanè iniuste q̃dem agit, non tamen est iniustus. sicut neq; fur, licet furat⁹ sit: neq; adulter, licet adulteriũ commiserit. simili modo etiam de alijs. Quomodo sanè retaliatio ad ius sese habeat dictum iam superius est. Nõ est autem ignorãdum id quod nunc quærimus & simpliciter ius, & ciuile ius esse. hoc autem est quod communionem vitæ affert, vt liberis hominibus & ęqualibus necessaria sufficiant: atq; id vel proportione vel numero. quare q̃bus hoc non adest, inter eos neq; ius ciuile esse existimãdum est: sed ius quoddã, & per similitudinẽ. Est enim ius inter illos, quibus etiam lex est: lex autem inter eos est, in quibus est iniustitia: iudicium enim iuris & iniuriæ dijudicatio est: in quibus vero est iniustitia, ĩ ijs quoq; iniuste facere est. Non in oĩbus tñ, in q̃bus est iniuste facere, est etiã iniustitia. hoc aũt est cũ q̃s plus ex simplr̃ bonis, min⁹ ex simplr̃ malis sibi attribuit. Propterea nõ sinimus dominari hoĩem, sed rõnẽ: eò q; sibi ipsi id facit, & tyrãnus euadit. est aũt qui dominatur, iuris ipsius custos: at si iuris, ęqui etiã. Quoniã vero esse ipsi nihil amplius videtur, siquidem est iustus, nõ enim amplius ex simplr̃ bono sibi attribuit, nisi id ipsi pportiõe cõueniat: iccirco alteri laborat. Atq; ideo iustitiam alienum esse bonum inquiunt, quẽadmodum etiam prius dictum est. merces igitur quædam danda est: ea autem est honor, et donum. quibus vero hæc satis non sunt, ij tyranni efficiuntur. At vero Herile ius ac paternum idem cum his minime est, sed simile. nullius enim erga sua simpliciter iniustitia est: possessio autem, & liberi quoad tãtuli fuerint & non separati, quasi quædam vniuscuiusq;

Hęc partem vsq; ibi. Nõ est ait, nõ exponit Auer.

Nullius erga se iniustitia ē

ſunt: at ſeſe lædere eligit nemo: vnde nullius erga ſe iniuſtitia eſt. igitur neq; ciuile ius neq; iniuria erit: quippe quę & lege exiſtant, & inter eos, in quibus eſſe lex poteſt: hi autē erant illi, quibus & dominãdi, & obtēperandi æqualitas ineſt. Iccirco magis erga vxorem, q̃ liberos & poſſeſſiones ius eſt: id enim eſt ius familiare: quod tamen à ciuili etiam ipſum diuerſum eſſe conſtat.

DIxit. Et oportet ne lateat nos, quòd iuſtitia abſoluta, de qua hæc eſt perſcrutatio, eſt iuſtitia ciuilis, et iſta eſt iuſtitia illa, in qua communicant homines vt inueniatur eis coæqua diſtributio. & hæc, vt dictum eſt, iuſtitia eſt duarũ partium. aut iuſtitia ex parte proportionis, & eſt iuſtitia diuiſionis, & eſt quodãmodo æqualitas: aut iuſtitia ex parte ęqualitatis, & eſt iuſtitia connegociationibus: et quibus neutra partium huius iuſtitiæ inuenitur, apud illos eſt iuſtitia per modum ſimilitudinis. Dixit. & factum iuſtitiæ eſt principibus, apud quos eſt lex. & apud quos eſt lex, apud eos eſt iniuria: & ſunt principes. & diſcernuntur quidem per hoc, quòd dicitur de eis de iniuria & de iuſtitia ſm iudicia eorum. iuſtus ergo eſt qui iudicat ſecundum iuſtitiã: & iniuſtus ex principibus eſt ille, qui dat ſibi de bono plus q̃ alteri, et de malo econtrario. Et ideo ꝙ faciens iuſtitiam eſt idem, qui facit iniuſtitiam; vides homines refutantes ne dominetur homo eis vniuerſaliter, eò ꝙ ipſe conuertitur in tyrannum, & partitur bonum ſibi ipſi plus, & princeps abſolute eſt cõſeruator iuſtitiæ: &, cùm ſit ſeruator iuſtitiæ, eſt ſeruator æqualitatis: &, cùm ſit ſeruator ęqualitatis, nõ dat ſibi aliquid plus de bono, quod eſt bonum per modum ſimplicem: intendo parum impermixtũ malo, niſi non ſit alius, qui laborat ſimiliter ſuo labori. et nõ laborat aliquis vt ipſe, nec procurat vtilitatem ciuium vt ipſe: veruntamen non eſt eius vt det ſibi ipſi ſm ſuum meritũ. Et propter hoc dictum eſt, ꝙ iuſtitia eſt bonum alteri non iuſto. ſic ergo eius pręmium reuerentia & honor: intendo iuſtitiam ex altero. Et ſm iſtud non eſt iuſtitia illa, quæ eſt iuſtitia ſecundum veritatem, & illa quę nominatur iuſtitia: eò ꝙ factum eius eſt factũ iuſtitię vna eademq; ſm tyrannos, quanto magis ſm non tyrannos. etenim non iniuriatur aliquis in eo ꝙ ſuum eſt abſolute: ſed iniuriatur quidem in aliquo, ſm ꝙ eſt nõ ius ſuum quodammodo: quemadmodũ iniuriatur pater filio quandoq;. q̃uis enim pars ipſius ſit, tamen tam obſiſtit inſufficiẽtia propria diſparatus ab eo. D. Et propter hoc nõ proportionat aliquis iniuriam ad id quod habet. & ſimiliter iniuſtitia ciuilis non proportionatur ad hoc quod habet: intendo ad hoc, quod habet iuſtus, ſed ad quod alterius eſt. nam iuſtitia ciuilis eſt in eo, in quo lex, & ĩ rebus, in quarum natura eſt vt ĩ eis ſit lex. & iſtæ ſunt illæ, in quibus iuſti eſt vt quidam ſint prælati & quidam ſubditi. intẽdo ꝙ iuſtitia ſm veritatem inuenitur qdē inter hoĩes: quorũ determinatio eſt hæc determinatio, i. qdam eorum prælati, quidam ſubditi.

De iure naturali & legitimo. Cap. VII.

CIuile autem ius aliud naturale eſt, aliud legitimum. naturale, quo vbicunq; eandem vim habet, & nõ quia vel ita videtur, vel minime: legitimum, quòd à principio vtrum hoc an illo modo fiat, nihil refert: vbi vero ſuerit inſtitutum, refert. vt mina captiuos redimi; vt capram ſacrificare, non duas oues: ea item quæ de ſingulis ſanciunt, vt Braſidæ ſacrificare: necnon ea quæ ſunt decretalia. Sed nonnullis omnia eſſe huiuſmodi videntur: quià quod eſt natura, immobile eſt, & vbiq; eandem vim habet: quẽadmodũ ignis qui & hic & apud Perſas vrit: iura vero moueri vident. At hoc non ita eſt, ſed quodam modo. quanq̃ apud Deos fortaſſe nullo modo eſt: apud nos autem eſt quoddã etiam naturale, quod mobile ſit, licet non omne: ſed eſt tamen aliud natura, aliud non natura. Quidnam autem ſit quod natura eſt, ex ijs quæ poſſunt aliter ſeſe habere: & quid non natura, ſed lege & inſtitutione, ſiquidem vtraq; mobilia ſimili modo ſunt: perſpicuum eſt. & in alijs quoq; eadem determinatio accommodabitur. natura enim dextra manus potior eſt: licet fieri poſſit, vt omnes ambidextri ſint. Iura vero ex inſtitutione & vtilitate ſimilia menſuris ſunt: non enim vbiq; ſunt æquales vinariæ & frumentariæ menſuræ, ſed maiores ſunt vbi emunt: vbi vendunt minores. ſimili modo non naturalia, ſed humana iura, non eadem vbiq; ſunt. nam neq; reſpublica apud omnes eſt eadem: ſed vna tantum vbiq; ea eſt ſecundum naturam, quæ optima eſt. Vnũquodq; autem ius & legitimum, vt vniuerſalia ſeſe habẽt ad particularia. nam quæ aguntur, multa ſunt: illorũ aũt vnumquodq; eſt vnum: vniuerſale enim eſt. iniuſte autem factum et iniuria, iuſtificatio item & ius inter ſe differũt: iniuria enim cùm natura ſit vel conſtitutione, cùm fit, iniuſte factum euadit: prius vero q̃ facta fuerit, iniuria tantummodo eſt. nam vbi eſt facta, iniuſte factum dicitur. ſimili modo etiã iuſtificatio. Sed id tamen quod commune eſt, potius iuſte factum: iuſtificatio vero iniuſte facti correctio vocatur. horum autem ſigillatim quales nam & quot ſpecies ſint, ac circa quæ verſentur, poſtea coſiderandum eſt.

DIxit. Iuris aũt ciuilis, quiddam eſt naturale legale, & quiddam legale tantum, i. poſitiuum. ius autē naturale eſt, cuius menſura eſt in omni loco & in omni tempore, et non cadit in ipſum commenſuratio. lex autem nõ naturalis, genere quidem quaſi naturalis eſt, & non eſt in ea diuerſitas. commenſuratione autem diuerſificatur ſecũdum diuerſas gentes, vt iuſtitia poſita cõmenſuratiue in de collocutionibus, & oblationibus, & orationibus poſitis in legibus & foris. D. Et quidam hominũ vident ꝙ omnes iuſtitię legales poſitiuæ ſunt, in qbus incidit cõmenſuratio, & variatio ſm ꝙ videt vnicuiq; ex legũlatoribus, qď ſit conuenientius variare ſm locũ & tẽpus. quę vero ſunt ꝑ naturã non diuerſantur: cùm ſit vis eius vna ĩ oĩ loco: ſicut ignis vis vna eſt in omni loco: intendo ꝙ ipſe mouetur ſurſum, vbicunq; ponatur in mundo, & quacunq; hora ponatur. Ex rebus igitur iuſtis ſecundum hæc quædam erunt effectiuę iuſti, & ex parte naturæ, & quædã effectiuę ex parte conſuetudinis, non ex parte naturæ ſuæ per ſuam

qualitatem, sed ex parte positionis & vsus earum. & quemadmodum dextra manus est dextra naturaliter, & sinistra interdum fit dextra vsualiter: sic est dispositio in iustitijs naturalibus & consuetudinibus. et cõmensuratio diuersificata fm magis & minus fm qualibet legem in istis iustitijs diuersis per legẽ, intendo media quæ sunt in ipsis, & si sint multæ & diuersæ fm diuersas gentes, sunt tamen omnes conuenientes in hoc, ꝙ faciunt factũ iustitiæ. Et quasi in hoc similatur mensuris diuersis, quibus vtuntur in qualibet ciuitate. ipsę etenim etsi sint diuersæ omnes, tamen faciunt factum iustitiæ: intendo mẽsuras tritici, & olei, et cõsimilium: quæ mensurantur. nam non sunt istæ mensuræ quantitatis vnius apud omnes gentes. sic igitur est dispositio rerum iustarum quodãmodo. & istud est vt cõmensuratio orationũ, & seruitiorum in qualibet lege. & hoc, quoniam quemadmodum leges, & modi viuendi non sunt vni in omni loco, sic se habet in rebus iustis. et est quidam modus viuendi naturalis vnus in omni loco: positiuus aũt non est vnus in omni loco. D. Proportio autem istarum rerum iustarũ quæ docent, vel notificantur in hoc libro ad res, ad quas ponit dominus legũ, est proportio rerum vniuersalium ad res particulares, quæ aguntur. & particularia multa sunt, vniuersalia vero comprehensa sunt: & vnumquodq; ex ipsis vnum est non multum. Et illud, de quo hoc dictum ex iusto, est in generibus suis primis. dicta autẽ in speciebus omnis generis ex istis duobus generibus: intendo distributiuum & directiuum. & quid sint, & quot sint, & in quo sint, est de quo dixit, quòd perscrutaretur postremo in alio libro ab isto.

De triplici nocumento, quòd alijs irrogatur. Cap. VIII.

CVm iura vero & iniuriæ sint ea, quæ diximus: & iniuste agit, & iuste quispiam, cùm sponte agit. nam cùm inuitus facit, neq; iniuste neq; iuste agere censendus est, nisi ex accidenti: accidit.n. vt ea quæ agunt, vel iusta sint, vel iniusta. At iuste vel iniuste factũ spontaneo & inuito definitur. Cùm.n. spõtaneum fuerit, vituperatur: tuncq; etiam est iniuste factum. Quare fit vt iniustum quidẽ esse quippiam possit, quod tamen nondum iniuste factũ sit, nisi id etiam affuerit, vt sponte factum sit. Appello aũt spontaneum, queãdmodum etiam prius dictũ est, illud quod in sua quisq; potestate situ cognoscẽs, neq; ignorans agit; aut quẽ, aut quo, aut cuius: id est aut quẽ verberet, aut qua re, aut cuius causa: & vnumquodq; illorum, non per accidens, neq; per vim. vt siquis apprehẽsa manu ipsius alium verberet: non sponte aũt ipse id faciat, nõ est enim in ipso. fieri etiã potest, vt qui verberatur, sit pater: ipse aũt hominem eum quidem esse, aut ex pręsentibus aliquem sciat, patrem tamẽ esse ignoret. simili modo quoq; de illis quorum causa quippiam fit, definiẽdum est, ijsq; quæ ad actionem totam spectãt. Quod autem ignoratur, aut non ignoratur, non est tamẽ in ipso: vel per vim fit: inuitum est. multa enim ex ijs, quæ sunt natura, scientes etiam agimus & patimur: quorum nihil neq; spontaneum est, neq; inuitũ: vt senescere, vel mori. Sed id quod per accidens fit, tam in iustis ꝗ in iniustis simili modo contingit. nam sicut si quis inuitus & timore iductus reddiderit depositum, is neq; iusta agere neq; iuste facere dicendus est, nisi per accidens: sic pari modo qui coactus & inuitus non reddiderit, per accidens iniuria afficere, & iniusta agere est dicendus. Ex spontaneis autẽ alia cum electione agimus, alia sine electione. cum electione ea agimus, quæ præconsultauimus: sine electione, quæ nulla præconsultatione adhibita facimus. Verùm, cùm tres sint læsiones, quæ in societatibus eueniunt: quę cum ignoratione fiunt, sunt peccata, cùm neq; quem, neque quod, neq; quo, neq; cuius causa existimauerat quispiam, ea egerit: vel.n. non esse pcussurum, vel non hoc, vel non hunc, vel nõ huius causa putauit: sed accidit id, cuius causa minime putarat: verbi gratia, non vt vulneraret, sed vt stimularet: aut non quẽ, aut non sicut volebat. Quando igitur præter rationẽ euenerit lęsio, infortunium est: quãdo vero non pręter rationẽ, sed sine tamẽ vitio, peccatum, peccat.n. quisq; cùm in se principium causę habuerit: infortunate egit, cùm extrinsecus. At cùm cognoscẽs quidẽ, sed sine tamẽ pręconsultatione agit quispiã, iniuste factũ est: vt sunt, quę ex ira fiunt, alijsq; affectibus, ꝗ necessarij, naturalesq; hominibus accidunt. qui in his.n. lędunt, & peccãt, iniuste quidẽ agũt, suntq; hæc iniuste facta, nondum tamẽ iniusti ob hæc, neq; praui ipsi homines habẽtur; quippe cùm læsio ipsa ex prauitate minime euenerit. Nam cùm ex electione læserit quispiam, tũc demũ iniustus ac prauus est. Quocircà recte ea quæ ex ira fiũt, non esse ex prouidẽtia iudicantur: non.n. principium affert, qui iratus facit, sed qui ad iram prouocauit. Pręterea neq; hic factum sit necne, sed iure ne an iniuria factum sit cõtrouersia est: ira siquidem apparẽs iniustitia est. non.n. sicut in cõmercijs factum ne sit, contẽdunt, vbi necesse est alterum prauum omnino esse, nisi ex obliuione id faciant: sed de facto consentiẽtes, iure ne an iniuria id factum sit, altercãtur: quod qui insidiose fecit, minime ignorat. quare alter iniuria se esse affectũ putat, alter minime. Si autẽ ex electione læserit, iniuste agit: & ex his iam iniuste factis iniustus est, qui iniuriam facit: cùm vel pręter proportionẽ fuerint, aut æquum. simili modo ẽt iustus est vnusquisq;, cùm ex electione iuste egerit. iuste agit autẽ, si tantũmodo sponte agat. At ex ijs, quæ inuiti agimus, alia ignoscęnda sunt, alia minime. nã

quæ

quæ non modo ignorãtes, sed ex ignoratione committimus, sunt ignoscenda: quæ vero non ex ignoratione, sed ignorantes facimus, ex affectu tamē neq; naturali neq; humano, venia digna minime sunt.

ET cũ iustitia, & non iustitia sit, quæ definita est ante: & est ea, à qua agitur iustum & non iustum: tũc quidem agens per iustitiam nominatur iustus: & agẽs per non iustitiam non iustus, quando fecerit factũ voluntarie. quando vero fecerit iustus nõ voluntarie, aut iniustus, tunc nominatur quidē iustus aut iniustus per accidēs, i. accidit eis vt agant actiones iustitię, aut non iustitiæ. deinde, quando istud sic fuerit dictum iustum cõmuniter et ꝓprie. Cõmuniter ergo dicitur de omni facto iusto, siue contingat per voluntatem, siue per naturam, siue absq; voluntate: proprie vero dicitur de facto iusto, quod fit à volũtate. & similiter iniustum dicitur cõiter de omni facto, quod fuerit iniustum qualitercunq; contingat: & dicitur proprie de eo quod contingit per voluntatem. Quòd autem de iusto contingit à voluntate, nominatur æquitas: & quod cõtingit ex ipso, ab ambabus rebus iustitia. et similiter nominatur iniquitas iniustitia, quæ fit à voluntate: & nominatur iniustitia illa, quæ fit ab illis duabus rebus. Cumq; hoc sic fuerit, tunc omnis æquitas iustitia est, et nõ omnis iustitia æquitas. & similiter omnis iniquitas iniustitia est, & non omnis iniustitia iniqtas. Et factũ voluntarium, quemadmodum dictum est in eo quod prætetijt, est quod facit quis, & videt ꝙ facere illud in ipso est, & in hora faciẽdi non latet eum, quod facit ipsum, & cui facit ipsum, & cum quo facit ipsum, & propter quod facit ipsum. vt quod percutiat, videns ꝙ percussio in eo est, non in alio: & non facit cùm alius faceret hoc inuite, aut de necessitate: vt ꝙ quis ꝑcutiat quem manu alterius. etenim ille, cuius manu ꝑcutit alius percussor, est inspontanee vel inuite. & similiter fit in eo, qui percutit scitum sibi nõ ignotum: vt ꝙ percutiat hominem, de quo scit ꝙ est vnus ex hominibus, sed non scit ꝙ est pater eius. etenim de isto dicitur ꝙ percussit patrem suũ inuoluntarie. & similiter accidit in eo, quo percutitur, & gratia cuius percutitur. Quod autem fit scienter, attamen principium faciendi ipsum non est in nobis, sed similatur inspontaneo, tunc ipsum neq; nominatur voluntarium, neq; inuoluntarium. Et omnes modi eius, quod per accidēs, æquales sunt in omnibus speciebus actionum iustitiæ. etenim siquis reddit apud se depositum inspontanee propter metum, non dicitur de eo factor iustitiæ nisi per modum accidētis. & similiter in cæteris actionibus iustitiæ, quando agunt inuoluntarie, dicitur ꝙ factor earum est iustus per modum accidentis. Et de rebus volũtarijs est, quod agitur per electionem præcedentem: vt de eis est ꝙ non agit̃ per electionem præcedentem. quod autem agitur per electionem præcedētem est illud, quod agitur, postquam operatur in eo consilium, vel meditatio: sed quod agitur absq; electione præcedẽte, est quod operatur absq; præcogitatione. D. Et cùm quidem hoc sic est, tunc damnum accidens in cõnegociationibus trium specierum est. vnum, quod accidit propter priuationē scientiæ. & hoc, quoniam quando quis fecerit factum non sciens cui fecit, neq; cum quo fecit, neq; propter quam rem fecit, vt ꝙ putet factor non se vulnerare & idem per factum suum, & tamen vulnerat ipsum, aut ꝙ putet non percutere cum gladio, & tamen percutit ipso. Hæc etenim damna sunt absq; voluntate: & damnum absq; voluntate infortunium. dãnum autem, quod fit cum voluntate, sed absq; malitia, Imo propter ignorantiam, est ex peccato facilitatis, quando fuerit hęc ignorantia ex eo, quæ in eo est non ignorare vel scire. si vero causa ignorãtiæ fuerit ab extra, tũc est infortunium purum. hæc igitur sunt dãna, quæ fiunt ex priuatione scientię. Sed dãna, quæ fiunt à scientia, verũtamē non à præcogitatione vel consilio: vt quod fit à multis ex accidentibus necessarijs vel naturalibus, sunt iniusta. hi. n. isto modo inferentes dãnum, iniustitiã faciunt: nõ tñ per hoc iniusti sunt sm veritatē: i. eò ꝙ necessarium, quod est causa hic, est absq; malitia illa: propter quam dicitur de faciente iniustitiam ꝙ est iniustus sm veritatem. Et propter istud quidam Antiquorum non iudicabat eum, qui per iram faciebat factum dãniferum & ignoscebat irascenti: ideo ꝙ videbat ꝙ principium quidē actionis erat ex prouocatore iræ, non ex irascente: cùm per factum turpe iniuriose prouocaret eum ad iram. Et propter hoc non contendunt corrizãtes in iudicio de facto: quando fuerit dãniferum ex parte iræ, sit dãniferum vel non: Imo cõfitetur hic factor ipse: sed contendunt sit iustitia, aut non. Conat̃ itaq; factor probare ꝙ sit iustitia: sed inficiatur passus ꝙ sit iustitia. & hoc, quoniã homines cõcedunt ꝙ ille, qui cogit in cõnegociationibus socium suum ad irascendum, est malitiosus, & quòd irascens nõ facit dãnum ex parte malitiæ: & propter hoc confitetur damnum inferens factum, quemadmodum diximus, & dicit ꝙ sit iustitia: sed aduersarius improbat esse iustitiam, immo esse iniuriam. Et tertia species est dãnum, quod fit ex præcedenti consiliatione. et iniustus sm hunc modum est iniuriator in veritate, cũ ex proposito venerit absq; proportione in rebus, in quibus est iustitia per proportionem, aut absq; æqualitate in rebus, in quibus est iustitia per æqualitatem. & propter hoc iustus in his in veritate est ille, actionem cuius pręcedit electio. iustus autem, qui opponitur prædictis duabus speciebus iniustitia: intendo eum, qui facit iustitiã inscienter, aut propter passionem vincẽtem ipsum: non est iustus sm veritatem. D. Et sm quasdam ignorantiarum ignoscitur ex ignorantia damnum inferenti, sm quasdam vero non, & sm quas non ignoscitur, sunt illæ quæ fiunt ex parte omissionis vel disciplinę, aut quarum ipsemet causa existit, vt in dispositione ebrietatis: sm quas vero ignoscitur, sunt fientes per occasionem naturalem, aut propter occasionem accidentalem.

De eo, quod est pati iniuriam. Cap. IX.

DVbitare autē quispiam posset, an satis de facienda patiendaq; iniuria definitum sit. Ac primum an sit id quod Euripides dixit; absurde inquiens,

,, Quo modo parẽtē occiderim exponã breuis
,, Volens volentem, vel nolentem non volens:

vtrum re vera fieri possit, vt sponte quispiam iniuria afficiatur, nec'ne, an omne id inuitum sit: quemadmodum iniuria afficere quoque spontaneum totum est: an spontaneũ aliud, aliud sit inuitum: Et simili modo de iustificando: iuste agere. n. spontaneum totum est: vt merito vtroq; modo opponi debeat, & iniuria affici & iustificari: vt vel spontaneum vel inuitum vtrũq; esse affirmemus. Absurdum autem videretur, si iustificari spõtaneum esse totum diceremus: quippe cùm nonnulli sint, qui non sponte iustificẽtur. Nam etiam de eo dubitaret quispiã, vtrum vnusquisq; qui iniu-

stum

stum aliquid passus est, iniuria quoq; afficiatur: an sicut in agendo, ita in patiendo quoq; res sese habeat. fieri enim potest, vt in vtrisq; ex accidenti iusta consequamur. idem autem in iniustis quoq; euenire manifestū est: quippe cùm non idem sit iniusta agere & iniuste agere, id est iniuria afficere: neq; iniusta pati, & iniuria affici. similiter quoque iuste agere quempiam & iustificari dicēdum est. non.n. potest quisquam iniuria affici, nisi aliquis sit, qui iniuria afficiat: neq; iustificari, nisi iuste q̄spiam agat, iureq; afficiat. Verū si absolute iniuria afficere est sponte lædere, sponte autem lædere, est scientem quem, & quòd, & quo modo: *a.i.quo. intēperans vero sponte seipsum lędit: sponte is iniuria afficeretur: posset q; fieri, vt ipse seipsum quispiam iniuria afficeret. at hoc vnū ex ijs est, quæ in dubium veniunt, vtrum iniuria afficere seipsum quispiam possit. Adde q; sponte etiam ob intēperantiam aliquis ab alio volente iniuria afficeretur: vt hoc modo quispiam sponte affici iniuria queat. An fortasse non recta definitio est: sed, cùm dicimus lædere esse sciētē & quem, & quòd, & quo modo, *a.i.quo. addendum est, pręter illius voluntatem qui læditur. læditur igitur sponte aliqs, atq; iniusta patitur: nullus tamen est qui iniuria sponte afficiatur, quippe cū id velit nemo: ne incontinēs quidem: sed præter voluntatem agat. nemo.n. vult id, quod non esse bonum existimat. at incontinēs quod non esse agendū putat, id agit. q.n. sua ipsius dat, sicut Homerus inquit Glaucū dedisse Diomedi,

„ Aurea pro ferreis, ac pro centena nouennis,

nulla afficitur iniuria: quippe cū in ipsius potestate sit dare. iniuria vero affici, minime in ipso est: sed esse aliquē oportet, qui iniuria afficiat. Atq; iniuria affici quidem nō esse spontaneum manifestum est. Duo præterea ex ijs quæ proposuimus, supersunt dicēda. vtrum is, qui plus præter dignitatem distribuit, iniuriam afferat, an is qui id habet, fieri ne itē possit, vt se ipsum quispiam iniuria afficiat. Nam si fieri potest id, quod prius dictum est: & qui distribuit iniuria afficit, non qui habet plus: si quis alteri q̄ sibi plus distribuit spōte & sciēs, is se ipse iniuria afficit: id quod facere modesti homines consueuerunt. modestus.n. eiusmodi est, vt imminui sua non difficulter patiatur. An neq; hoc simplex est: ex alio.n. bono, si ita incidit, plus vsurpauit: vt ex gloria, aut eo quod absolute honestum est. Sed soluitur etiam ex iniuria afficiēdi definitione. nihil.n. præter suam patitur voluntatem, vt propterea affici iniuria minime possit, sed lædatur tantū: si modo pati ipsum quippiā dicendum est. Perspicuum quoq; est, eum qui distribuit, iniuria afficere, non eum semper qui plus habet. non.n. cui iniustum inest, is iniuriam facit, sed cui inest id vt sponte hoc faciat: id autem est, vnde principium actionis proficiscitur: quod sanè in distribuēte, non in accipiēte cōsistit. Adde q;, cùm facere multis modis dicatur: & quodā modo inanimata interficiāt, & manus, & seruus, cùm mādauerit aliquis: hæc sanè non iniuste faciūt, sed iniusta tamen cōmittunt. Accedit q;, si ignorans iudicauit quispiam, non iniuria afficit, quantum ad legitimum ius attinet, neq; iniustum iudicium est: sed quodam modo tamē iniustum. aliud enim legitimū, aliud primū ius est. At si sciēs iudicauit iniuste, plus sibi, vsurpat & ipse vel gratiæ vel vindictę: perinde quidem ac si quis iniuste facti quoq; ipse partem acceperit: & ille etiam, qui ob hæc iniuste iudicauit, plus habet. Etenim in illis qui agrum adiudicauit, is non agrum, sed argentum accepit. Homines autem in sua potestate situm existimāt, vt iniuria afficiant. propterea etiam ius ipsum putant facile esse: quod tamē non est. rem habere enim cum vxore vicini, & percutere proximum, & manu porrigere pecuniam & facile est, & in ipsis: sed ita tamē se habentes hæc facere, neq; facile, neq; in ipsis est. Simili modo quoq; cognoscere iusta & iniusta nullam sapientiam esse existimant: propterea q; difficile minime est ea intelligere, de quibus leges præscribunt. Verum iusta non hæc sint nisi per accidens: sed ea sunt iusta, quæ quodam modo aguntur, & quodam modo distribuuntur. Id autem difficilius est q̄ salubria cognoscere: nam illic mel, vinum, veratrum, adustionem item & incisionem noscere facilius est: quo modo autem ad sanitatem afferendam, cui, & quando adhibenda hęc sint, tam est sanè difficile cognoscere, q̄ medicum esse. Ob id autem ipsum etiam iusti hominis esse existimant nihilo minus iniuste agere: quoniam nihilo minus iustus. immo etiam magis facere vnumquodq; ex his potest. nam et rem habere cum muliere, & pcutere: & vir fortis scutum abijcere, & in fugam versus in vtrā partem velit, currere potest. Sed ignaue agere, & iniuste non est hæc facere, nisi per accidens. nam hæc facere est, cùm aliquis ita se habens agit. Quemadmodum etiam mederi & sanare non est incidere, aut non incidere, vel medicamēta adhibere, aut nō adhibere: sed quodam modo vtraq; hæc facere. Iura autem inter eos sunt, qui bonorū simpliciter sunt participes: in quibus & excessum habent & defectum. quibusdam.n. horum non est excessus,

vt fortasse

vt fortasse Dijs: quibusdam nulla pars vtilis est, vt incurabilibus & malis, sed nocent omnia: at quibusdam quadã tenus: atq; hoc propterea humanum est.

ET fortassis quæret quis quæstiones difficiles in definitione conditionum iniuriãtis, & cui iniuriatur. Primo quidem ac si dicat, quando iniuriatur quis alicui volens, & ille cui fit iniuria, vult vt iniurietur ei, an nominatur iste iniuriator, an nõ? & similiter, si fecerit quis iniuriam alteri non volens, sed volente eo, cui fit iniuria, nominabit ne receptor iniuriator? At primũ de hoc perscrutãdum est in istis, an actio iniuriosa rei, quæ fit ab altero alteri, sit tota volũtaria, an quiddam eius voluntarium, & quiddam eius inuolũtarium. Et similiter locum habet hęc perscrutatio circa actionem iustam. omni enim speciei ex speciebus iniuriæ, est species opposita ex speciebus iniustitiæ. Et forsan inconueniens est opinari ꝙ omnis passio iustitiæ, quæ accidit homini totaliter, sit voluntaria. nam multi hominum agunt actiones institię absq; voluntate. & similiter est in iniustitia. Et propter hoc inquisitio est, an omni cui obuiat iniuria, sit iniuriatum, siue sit hoc voluntarie, aut inuoluntarie: aut quod fit ex hoc voluntarie non. similiter ei quod fit ex hoc præter voluntatem nisi forma tantum: intendo in actionibus & passionibus. & manifestum est quòd possibile est in vtrisque, scilicet actionibus & passionibus, vt dicatur de eis quòd sunt iusta per modum accidentis. Cumq; sic sit, tunc res in iniuria in hæc similis erit rei in iustitia: intendo ꝙ possibile est in vtrisq; vt dicatur de eis iniuria per accidẽs. etenim non est vt agat homo actiones iniuriosas, & vt iniurietur alteri res vna. Manifestũ est ergo, quòd id, quod non fit per voluntatem, non est iniuriosum: illud autem, quod fit per voluntatem vtrisq; intendo iniuriantis & cui fit iniuria: si dixerimus ꝙ terminus iniurię absolute est, vt alter alteri dãnum inferat per voluntatem suam: & dixerimus ꝙ terminus voluntatis est, vt factor faciat cui facit hoc actum, & propter quid facit, & quo, & fuerit qui non cohibet seipsum voluntate sua à malitia inferens sibi dãnum sua voluntate, tũc putabitur ꝙ certe dicitur de ipso ꝙ iniuriatur sibiipsi voluntate sua. cumq; certum fuerit hoc, tunc possibile est vt dicatur ꝙ interdum iniuriatur ei alter sua voluntate: intendo voluntate eius cui fit iniuria. Attamẽ ista est altera quæstio ex quæstionibus grauibus, quę sunt in isto capitulo, s. an possibile sit vt iniurietur quis sibi ipsi. An ergo nostrũ est dicere, ꝙ si fuerit possibile vt dãnum inferat alter alteri voluntate vtriusq;: intendo eius quem tangit dãnum & inferentis dãnum, tũc possibile est vt dicamus esse possibile vt alter alteri damnum inferat cum voluntate vtriusq;. Aut non est hæc dictio sana immo possibile quidem est vt dãnum inferat alter alteri volenti, quando fuerit is, cui dãnum infertur, ignarus iuris. etenim non est possibile vt inferatur homini volenti dãnum cognoscenti ius. nullus. n. vult vt fiat sibi iniuria, sciens ꝙ est iniuria absolute: & nullus velit illud quod scit, ꝙ non vtile, aut ꝙ dãniferum. Illi autem, qui dat pecuniam suam absq; reditu, aut absq; reditu æquali, non fit quidem iniuria: intendo non iniuriatur ei alter: eò ꝙ data ab eo fiunt per suam electionem: sed vt fiet iniuria homini non est ab eo, sed ab altero propter hoc, quoniã quidem iniuria ab altero non est voluntaria ei, cui fit iniuria, manifestum est: eò ꝙ nullus iniuriam vult, sciẽs ꝙ est iniuria. ei autem, qui tribuit absq; reditu nullus iniuriat. vt enim iniurietur homini non est ab ipso, sed ab iniuriante. verũtamen ꝙ non est volitum ab eo, cui fit iniuria, vt ei iniurietur, manifestum est. Res autem, quarum primò propofuimus perscrutationem duæ sunt. Vna earum est quis iniuriatur: an ille, qui diuidit inæqualiter: an ille, cui contingit plus: intendo an iniurietur ei, cui contingit minus: an ambo. Secunda autem est, si porrexerit alteri plus quàm sibiipsi, tunc iniuriatur per hoc sibiipsi, diminuit etenim sibiipsi scienter & voluntarie, quemadmodum faciunt humiles & inferiores: intẽdo ꝙ ipsi diminuũt sibiipsis volũtarie et scienter ex honore. Aut neq; hoc etiã veritatem habet absolute, sed est in ipso distinctio quædã: & est vt sit porrigere eius alteri plus ſm modũ, qui fit in bono puro.

Humiles diminuunt sibi ipsis sponte, & scienter.

Aut oportet vt dicamus ꝙ nõ cõuenit ei terminus iniustitiæ ſm veritatẽ: intendo iniuriæ absolute. etenim ille, cui fit iniuria, est ille q obuiat dãno sine spõte sua per se: iste autem non obuiat dãno sine sponte sua: non ergo facit ei iniuriã ille, qui accipit ab eo quod dat ei, nisi ꝙ est inferens ei dãnum solũmodo. Et est patiens, quoniam iniuriator est ille, qui diuidit iniuste, nõ ille, cui contingit plus. non enim oportet vt denominet ab iniuria ille, apud quem est res, ſm quam fit iniuriæ: sed ille, qui facit hoc voluntarie. & quando fuerit diuisor accipiẽs ab alio, & dans illi, tũc principium actionis iniuriæ est ex illo qui diuidit, non ex illo qui accipit. Amplius, cùm factum dãniferum dicatur multis modis: proportionat enim ei qui caret eligentia vt bestiæ, aut mancipio: tunc fortior qui facit iniuriam isto modo non dicitur iniuriãs, quãuis fecerit facta iniuriæ. Et ꝓpter hoc, quando iudicauerit diuisor iudicium iniurię nõ sciens, nõ nominatur qdem iniuriator ſm ius legale, neq; nominatur iudiciũ iniustum: & est quasi iniustum, eò ꝙ ius legale hoc est præter illud, quod est ius in seipso, verũtamen lex ignoranti. Si autem iudicat iniuriæ sciẽs, tunc denominãdus est à specie iniuriæ. qui enim scienter iudicat, iniuste nõ facit hoc, nisi propter beniuolentiam, quam habet erga illũ, cui adiudicat plus: aut propter vindictam, quam quærit in illum, cui fit iniuria: aut vt accipiat partem ex illo, in quo iudicauit, & propter hoc adiudicauit. D. Et homines vident ꝙ potentes sunt ad iniuriam, & propter hoc vident ꝙ actio iuris facilis: & ꝙ nõ latet aliquem, quemadmodum non latet eum iniuria. & est manifestum, ꝙ non latet aliquem, ꝙ nõ oportet eum iacere cum vxore vicini sui, aut contristare proximum suum: sed latet multos hominum notitia multarum rerũ præter istas, quas oportet facere: intendo ꝙ facere eas est ius, et non facere eas est iniuria: aut econuerso. Et propter istud vidẽt homines ꝙ scientia rerum iustarum & iniustarum non sit sapientia: & ꝙ non sit difficilis cognitio rerum, quas ponit lex: & non est ꝙ scit populus ex hoc omnes species iustitiæ, quæ non est iustitia per accidens: immo iustitia, quam scit populus, est iustitia absoluta: & quando fuerit diuisa est alicui speciei iustitia & alteri nõ. et hęc est illa, quam sciunt periti. D. Et elongatio populi à scientia huius plus est q̃ elongatio eius à scientia sanationis. etenim possibile est vt sciat ꝙ mel, & vinum, & elleborus, & cauterium omnia sanatiua sunt: qualiter autẽ oportet vt fiat sanatio cum eis, & cui, & quando, huiusmodi scientia ptinet medico. Et videtur quidem eis ꝙ opatio iuris in eis est, & ꝙ facilis est eis: eò ꝙ putant ꝙ non sit eis difficilius q̃ facere iniuriam, & quando fuerint ambo potentia effectiua in subiecto vno, & fuerit homo potẽs vt agat actiones iniuriæ omnes: potens est enim vt iaceat cum muliere non sua, & vt vulneret alterum, & vt fugiat à centro belli: tunc potẽs est vt faciat actiones iuris. Et non est sic factũ: etenim iniuriæ & iuris nõ est vnum nisi per accidẽs. Nam quemadmodum factum sanationis non est in secando, aut in non secando, neq; in propinando medicinam, aut non propinando: ita dico si concesserimus ꝙ istud sit equiparabile

cap. 12.

cap. 13.

parabile rei iuris, sed in propinando de ea quãtitatem competentem, & in hora competenti, & sic de aliis circũstantiis: similiter in re iuris non sufficit vt faciat, aut nõ faciat, sed vt faciat de hoc quantũ oportet, & quando oportet. D. Species autem iustitiæ inuentæ in iustis: & sunt illi qui iam acquisierunt bona, quæ sunt bona per se, & in quibus est præeminẽtia in hac intentione, intẽdo ex parte additionis acquisitionis bonorum, sunt quidem in quibusdam eorum non potentes accipere additionem in bonũ: vt iustitia proportionata diuinus, non enim possibile est inuenire iustitiã perfectiorem hac. in quibusdam autem eorum nõ inuenitur bonum proficiens penitus: & isti sunt mali, quibus nõ est curatio vel rectificatio, sed vniuersum ipsorum dãnifesum est. in quibusdã vero ipsorum inuenitur bonum & malum vsque ad terminum quendam: & istud est plus, & est humanum.

De æquitate æquo, & bono. Cap. X.

SEquitur, vt de æquitate & ęquo & bono, quo modo scilicet illa ad iustitiam, hoc ad ius respiciat, disseramus. Neq; enim si quis recte cõsideret, vt idem absolute spectare, neq; vt diuersum prorsus genere videtur. & interdum æquum & bonum, hominemq; ipsum eiusmodi laudamus, ita vt ad alia quoq; trãsferre hoc nomen laudando cousueuerimus, æquum hominem probum appellantes: interdum, dum rationem sequimur, absurdum videtur æquum & bonum, si præter ius quiddam est, esse laudabile. vel enim ius nõ est honestum: vel æquum & bonum non est ius, si diuersum quid est: vel si vtrunq; est honestũ, idem vtraq; sunt. Ac dubitatio quidem circa æquum & bonum ferè ex his cõtingit: in qua omnia quodam modo recte sese habent, nihilq; est quod sibi aduerset ac repugnet. nam cùm æquum & bonum iuris cuiusdã ęquum sit, melius ius quoddam est: neq; tamen quasi diuersum aliquod genus est iure ipso melius. Ius igitur & æquum & bonum idem est. cùm enim vtraq; honesta sint, æquum & bonũ honestius, meliusq; est. Dubitatio autẽ hæc oritur, quia æquum & bonum ius est non sm legẽ, sed legitimi iuris correctio. Cuius rei causa est, quod lex in vniuersum omnis statuit: nec fieri potest, vt recte de quibusdam in vniuersum definiat. in quibus enim necesse est, vt in vniuersum dicatur, recte autẽ id non potest: lex id sumit quod vtplurimum fit, non ignorãs sanè quod peccatur. & nihilo minus tamẽ recte sese habet: quippe cùm peccatum in lege minime sit, neque in legislatore, sed in rei ipsius natura cõsistat. statim enim rerum agendarum materia eiusmodi est. Quando igitur lex in vniuersum dixerit, & pręter vniuersale postea quippiam contigerit: tunc recte se habet, si qua legislator omisit, absoluteq; ac simpliciter loquendo peccauit, corrigatur defectus: id quod legislator etiam ipse, si adesset, dixisset: & si sciuisset, ita pscribentem legem instituisset. Iccirco ius quidem est & melius quodam iure, non eo tamen quod absolute est & simpliciter, sed eo quod ex absolute loquẽdo peccat. estq; ea æqui & boni natura, vt legis qua parte deficit, ob vniuersale, emẽdatio sit. id enim est in causa, vt etiam non omnia sm legem sint, propterea q vt de quibusdã lex sanciatur, fieri nullo modo potest. quapropter decreto opus est: indefiniti enim indefinita etiam esse regula debet. sicut ædificationis Lesbię plumbea norma, quę ad lapidis figuram transmutatur, neq; immobilis manet: sic decretum ad res ipsas accõmodatur. Quidnam igitur sit æquũ & bonum, et quid ius, & quo iure melius id sit, pspicuum iam est. Ex quo etiam patet quisnam æquus & bonus vir sit: qui.n. talia eligit, atq; agit, neque est exactus iuris excequutor in peiorem partem, sed imminuit potius, ẽt si legem ad id adiutricem habeat: is æquus & bonus est: habitusq; ipse æquitas, quæ quidem iustitia quędam, nec diuersus ab ea habitus est.

DIxit. Speculatio autem in beneficentia & benefico, & qualiter est pportio dispositiõis, per quam vir est beneficus ad dispositionem, per quã est iustus, & proportio actionis ad actionem: intendo actionem benefici, quæ est beneficentia, & actionem iusti, quæ est iustitia: oportet vt sequat hoc, quod diximus. Non enim manifestat in perscrutãtibus de eis, q sunt quasi res vna absolute, & ex omnibus modis, & non q ipsæ etiam sunt condiuersificatæ specie. nos enim forsan laudamus beneficẽtiam & beneficum, donec extollimus ipsum vsq; ad summum verum, quæ sunt apud nos finis laudationis: & dicimus, q beneficus præeminentior est iusto, & q melior. ergo cùm posuerimus q beneficentia est quid præter iustitiam & laudabile, patet q hoc est inconueniẽs, ex hoc, quoniã sequitur ex ipso vt iustitia non sit beneficentia: vel vt beneficentia non sit iustitia, si fuerint duæ res, & nõ fuerint res vna virtuosa. & vtrunq; istorum est inconueniens. Difficile itaq; quod est in hac quæstione, ferè quidem sequitur eam ex parte eius, cuius fecimus mentionẽ: & sunt ambæ laudabiles: intendo iustitiam & beneficentiam: & non est in eis quid contrarium per seipsas ex parte, cuius laudantur in plus & minus. Supererogatio ergo, et si sit melior iustitia, tunc est ex specie iustitię: non q sit species altera à iustitia, sed sunt ambæ ex genere vno. At vero hęsitatio & dubitatio quidem est qualiter inuenitur iniustitia melius: & virtuosius ea existente indiuisibili ex modo quo est æqualis: nisi quod hoc soluitur per hoc, quod beneficentia non est iustitia posita in lege, sed est rectificatio iustitiæ legalis. Et causa in hoc est, qm̃ iustitiam legalem positã posuit legislator vniuersalem: & vniuersale non verificatur in ea in quibusdam rebus: non erit ergo vniuersale in eis vniuersale sãno modo. cumq; fuerint hic res cogentes dominum legis ve poneret in eis forma vniuersalia, & nõ esset possibile in naturis earum, tũc dignum fuit vt poneret eas lex vniuersales. & illæ quidem verificantur sm plurimũ, & ponit hoc sciens quid sit in eo de peccato. & factum eius sanum est non minus facto suo in eo, in cuius

Vniuersale apud leges non verificatur in quibusdam rebus.

ius

ius natura possibile est vt sint fora vniuersalia, quæ ponit in eo, & propter hoc fuit hic peccatum non in lege, neq; ex parte latoris legis, sed ex pte naturæ rei, fundamentum etenim rerum voluntariarũ velociter permutatur. Et quãdo fuerit dominus legis dicens orationes vniuersales, & acciderit in eis aliquãdo præter id, quod intendit ex iustitia & correctione, tunc statim faciat sanatione, quam vidit legislator in eo, quo secutum est peccatũ, ex modo quod dixit in eo dictionem absolutam. & est quidem necessaria sanatio illius vniuersalis: ideo ꝙ nos scimus ꝙ illam conditionem, quam dimisit legislator, si fuisset præsens propter materiæ mutabilitatem, nõ dimisisset eam: & si duceretur per illud, ad hoc vt conderet legem. Dixit. Et propter istud facta est beneficentia iustitia quædam: & est melior iustitia quadam, non ea iustitia, quę est iustitia absolute & s̃m veritatem: sed est melior peccato, quod sequitur in iustitia legali ex iudicio vniuersali. natura ergo, quę est benefico, per quam est beneficus, est quidem sanatio eius quod deficit legi ex re vniuersali, quã posuimus. ista igitur est causa in hoc vt non sint omnia fora legalia necessaria in omni hora: immo indiget in quibusdam horis cõmensuratione: & in quibusdam non redditur ad forum vniuersale. Et manifestum est sibi hoc ex foro posito in præcipiendo bella in lege Saracenorum. præceptum enim bellandi in ea vniuersale est, donec extirpetur radix eorum, qui diuersi sunt ab eis. & sunt hic horæ, in quibus eligibilior est pax bello. & quia populus Saracenorum tenuit pro necessario hoc præceptum vniuersale: & cum hoc sint possibile extirpare suos inimicos: consecuti sunt damna multa ex hoc. & istud fuit ex ignorantia ipsorum intentionis legislatoris. & propter hoc oportet vt dicatur ꝙ magis quęrenda est pax quandoq;, q̃ bellum. D. Iam ergo patet, quid est beneficentia & iustitia, & qua iustitia beneficentia est melior. Et ex hoc etiam manifestũ est, ꝙ beneficus & supererogans est qui eligit has res & operatur eas: & est vt non vsq; ad vltimum inuestiget vniuersale declinans versus malitiam in pluribus ex modo vniuersalis, sed diminuat inde partem malã. & propter istud inuenimus indulgentiam esse cõmendatam, in multis punitionum legalium in horis quibusdam, et in indiuiduis quibusdam: & inuenimus dimissorem vltionis in eis excellentem esse: quãuis lex sit faciens pro eo ad sumendam vltionem. tunc itaq; beneficentia iustitia est, & non alter habitus.

De eo quod est facere iniuriam sibi ipsi.

Cap. XI.

EX his quę diximus, manifestum et fit, an fieri possit, vt qs iniuria seipsum afficiat, nec ne. Nonnulla .n. sunt iura, quæ ad vniuersam virtutem spectantia à legibus sunt instituta: exẽpli causa, lex nõ iubet se ipsum quempiam occidere: quæ autem non iubet, vetat. Præterea cùm quis pręter legem lædit nõ referens læsionem, spõte iniuriam facit: qui autem sponte facit, is sciẽs & quem, & quo modo, facit. at qui ob iram seipsum iugulat, sponte præter rectam legem id agit, quod lex non permittit: iniuriam igitur facit. sed cui? ciuitati nimirum, non sibi: quippe cùm sponte patiatur: nemo vero sponte iniuria afficiatur. Vnde etiam ipsum ciuitas mulctat: eiq;, qui se ipsum necauit, quasi ciuitatem iniuria affecerit, ignominia quædam irrogatur. Adde ꝙ neq; eo modo potest quispiam se ipsum iniuria afficere, quo iniustus ille est, qui solũmodo iniuste agit, & non omnino est prauus: id quod diuersum ab illo est. est .n. quodam modo iniustus ita prauus, vt ignauus: non vt totam in se habens prauitatẽ. Quare neq; s̃m hanc sibi facit iniuriam quispiam: simul .n. idem auferri, ac detrahi eidẽ posset: quod omnino nequit: sed semper inter plures esse ius & iniuriã necesse est. Nec non spontaneum, & ex electione, & prius. nam qui propterea ꝙ passus est, idem vicissim facit: iniuriã facere minime videtur. ipse autẽ seipsum ijsdẽ simul & afficit, & afficitur. Prærerea fieri posset vt sponte quispiam iniuria afficeret. Ad hæc vero sine particularibus iniuste factis iniuriã facit nemo, at nemo vel cum sua vxore adulterium committit, vel parietẽ suũ perfodit, vel suas ipsius opes furatur. Ac demum ꝙ iniuria se ipsum quispiam afficiat, definitione ea soluitur, qua iniuria affici vnumquẽq; constitutũ est. Perspicuum autẽ est vtrunq; tam iniuria affici q̃, afficere, esse malum: alterum .n. est minus, alterum amplius habere, q̃ sit mediocre. Quẽadmodum in medicina salubris, in exercitatoria eius rei, quæ ad bonum habitum facit. peius tamen est iniuria afficere: quippe cùm id, cum vitio sit, & vituperabile: & cum vitio quidẽ vel perfecto, & absolute, vel prope. Non enim omne quod spõtaneum est, est cum iniustitia. at iniuria affici sine vitio & iniustitia est: iniuria igitur affici per se minus malũ est. Nihil tamẽ vetat, quin ex accidẽti esse maius malũ possit. sed ars tamẽ id nihil curat: quippe quæ inquit lateris dolorẽ maiorẽ esse morbum q̃ cespitationẽ. licet ex accidẽti alterum interdum euenire queat: si contingat, vt ex cespitatiõe aliquis ceciderit, atq; ita ab hostibus captus fuerit, atque interfectus. At vero per translationẽ & similitudinẽm est ius non sibi ad se ipsum, sed sibi cum quibusdam ex suis: quãquam non omne ius, sed herile tantũ vel familiare. In his .n. rationibus pars animæ nostræ rationis particeps ab ea quæ est expers, distat. ad quæ cùm spectamus, esse iniustitia quædam ad se ipsum videtur: quoniam scilicet fieri potest, vt in his aliquo modo præter suas appetitiones quispiam afficiatur. Sicut igitur principi et subdito, ita his quoque inter se esse ius quoddã videtur. Ac de iustitia quidem, cæterisq; moralibus virtutibus in hunc modum definitum sit.

DIxit. An autem possibile sit vt iniurietur quis sibimet & non iustitiam faciat: aut non sit possibile, patet ex eo quod dictum est. Iam enim dictũ est ꝙ ex

iustitijs

Iustitijs est cõmunis: & est uniuersitas uirtutum, quas præcepit lex. et similiter de iniurijs ex eis est cõmunis: & est incursio malitiarum, quas prohibet lex, & dimissio virtutum, quas præcipit: & ex eis sunt propriæ, s. in quibus est æqualitas, & non æqualitas. Et iam determinatũ est in eo quod præterijt, q iniurians in istis est, qui scit cui iniuriatur, & quomodo, & quare. qui igitur interficit seipsum ex iracundia, non est iniurians secundum intentionem propriam: eò quòd nõ iniuriatur alteri à se, neq; ex præcedenti cõsultatione, sed causa iræ. est autem iniuria quidem secundũ intentionem cõmunem iniuriæ: cùm istud ei factum contra legem: prohibet enim lex, ne quis occidat seipsum. & iniuria quam perpetrat, aut est in se, aut in ciues: sed in se non, quoniã volens: non vult autem is, cui fit iniuria: sed iniuriatur quidem ciuibus, cùm non velint hoc factum, neq; permittant; immo prohibeãt. & propterea videmus eum, qui facit hoc factum occultare se à ciuibus: & consequitur eos apud ipsum abhorrescentia multa. & huius causa est quòd iniuriatur eis. Amplius, iniuriator quidem secundum veritatem malignus est simpliciter: talis autem est qui operatur ex habitu acquisito ei. occidẽs verò seipsum iniuriatur vna vice tãtum: nõ ergo procedit eius iniuria ex habitu, à quo dicatur iniuriator: imo res rara interdum in bonis inuenitur. Amplius, si iniuriatur quis sibimet, & fit iniuria acceptio ab altero & datio alteri: tũc necessarium est vt sit acceptio & datio, & vniuersaliter additio & ablatio inuentæ in re vna simul. at hoc impossibile: immo necesse est iustitiam & iniuriam fieri in rebus pluribus vna, & voluntarie, & electiue. ideo quem pœnituerit iniuriæ, non est iniuriator: iniuriãte vero sibimet pœnitet iniuriæ: & vniuersaliter oporteret vt esset vna res eadem agens & patiẽs simul: quod est impossibile. Amplius, ex hoc sequitur vt fiat iniuria viro volũtate sua: intendo vt alter iniurietur ei de voluntate suimet: & iã dictum est hoc esse impossibile. Amplius, non iniuriatur aliquis absq; eo q faciat ex actionibus iniuriæ particularis: vt quòd furetur, aut adulteretur, & non adulteratur aliquis cum vxore sua, neq; perfodit parietem domus suæ, neque furatur pecuniam suipsius. Et similiter impossibile est vt nominetur iniuriator secũdum vniuersum, quod conditionatum est in iniuriante, & cui fit iniuria: intendo vt nominetur iniuriator secundum veritatem. Dixit, Manifestum est autem quòd facere iniuriam & recipere eam vtrunque malum est. nam faciens eam accipit plus, patiens vero minus: quæ ambo sunt præter medium, iniuria est & malum. verũtamen iam quæritur, vtrum illorum magis eligendum facere iniuriam vel pati. & quando perspicaciter fuerit inquisitum, patebit quòd peius est facere eam q̃ pati. pati enim eam absq; malitia est: facere vero malitiosum est. & propter hoc malum quod est in iniuriante malo, quod est in eo, cui fit iniuria, maius est per se: per accidens autem potest malũ & inuoluntarium, quod est in eo, cui fit iniuria maius esse: vt quod accidat ei cui fit iniuria vt relinquant eum sui, & incidat in manus aliquorum, qui occidant eum & morti tradãt, qui ante factam sibi iniuriam non habuerunt huiusmodi potestatem. Dixit. Sed potẽtiæ quidem effectiuæ, vtpote ars medicinæ, nõ speculatur in eo quod per accidens, sed quod per se. & non curant quod est per accidens: vt quòd dicat quòd dolor ilij periculosior est omni dolore: quamuis possit inueniri per accidens dolor periculosior eo. Dixit. Ex parte autẽ iustitiæ, quæ dicitur per modum similitudinis & transumptionis à iustitia ciuili, & est iustitia, quæ est in potentijs animæ, nõ oportet vt dicamus quòd exercet quis iustitiam in seipsum, aut iniuriatur sibiipsi. Ex hoc, quoniã illic iustitia quidem proportionatur parti ex partibus animæ præter eam, cui proportionatur iniuria. & non proportionatur iustitia toti: immo iustitia proportionatur ex ea parti principanti: sicut proportionatur in conuersatione ciuili parti principanti. Et propterea distinguuntur potentiæ animæ in id, quod habet rationem, & in id quod non habet rationem: quemadmodum distinguitur ciuitas in prælatũ & subditos naturaliter. quando ergo obedit quod non habet rationem, ei quod rationem habet, fit iustitia: & quando non obedit, fit iniuria. videtur igitur q huic parti: intendo quæ non habet rationẽ: proportionetur iniuria in anima: cũ huic parti pertineat vt agat secũdum sua desyderia. Et vniuersaliter quemadmodum inuenitur iustitia & iniuria inter prælatum & subditos, sic inuenitur in viribus vel potentijs animæ. Dixit. Iam igitur patet ex his tractatibus quid est iustitia: & est postremum sermonis virtutibus figuralibus, intendo moralibus, conuertamur igitur ad virtutes rationales.

ARISTOTELIS

MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER SEXTVS,

cum Auer. Exposi.

SVMMA LIBRI.

De principijs agendi. De intellectus habitibus, scientia s. arte, intellectu, sapientia, prudentia. De prudentiæ partibus, & his, quæ ad eam consequuntur. De sapientiæ, ac prudentiæ utilitate. De naturali uirtute, ac uirtutum & prudentiæ connexione.

De recta ratione, duplici uirtute, & partibus animæ. Cap. I.

Voniã prius diximus & mediũ esse eligẽdum, excessum neq; defectum, & mediũ esse sicut ratio recta p̃scribit, hoc iam distinguamus. In omnibus. n. antedictis habitibus, quemadmodum in alijs, est quidam scopus ac finis, in quem respiciens is qui habet rationem, intẽdit, ac remittit. estq; quidam mediocritatum terminus, quas inter excessum & defectum esse dicimus, cùm s̃m rectã rationẽ extiterint. Ac si ita dicamus, verum quidẽ est, non tamẽ perspicuum: quippe cùm in omnibus alijs studijs, circa quæ est scientia, verum sit dicere, neq; amplius neque minus esse elaborandum, neq; ociãdum, sed mediocriter, atq; vt recta ratio præscribit. nam qui solum hoc habet, nihil amplius cognosceet: verbi causa qualia corpori exhibenda sint: si quis dixerit, ea quæ iubet medicina, & sicut is qui ea est p̃ditus, statuit. Iccirco oportet ẽt circa animi habitus nõ solum vere hoc dictum esse, sed ẽt determinatum, quænã sit

recta

recta ratio, quæq; eius finitio sit. Cùm igitur virtutes animi diuideremus, alias morũ, alias mẽtis esse diximus. Ac de moralibus quidem iam disseruimus: de reliquis nunc dicamus, si prius tamẽ de anima nõnulla exposuerimus. Superius.n. duas esse animæ partes dictũ est, alteram rationis capacẽ, alteram expertem. nũc vero eodẽ modo rationis capax diuidenda est. statuanturq; duæ esse ratione præditæ partes: vna, qua eiusmodi res contẽplamur, quarum principia aliter sese habere non possunt: altera, qua ea cõsideramus, quæ esse aliter possunt. Ad ea.n. quæ genere sunt diuersa, cognoscẽda, ex animæ quoq; partibus diuersa genere ea est, quæ ad vtrũq; cognoscendũ est apta. siquidẽ ex similitudine quadam atq; affinitate cognitio ipsis contingit. Quarum altera sciẽdi, altera ratiocinandi facultas dicatur. consultare.n. & ratiocinari idẽ est. at de ijs quæ non possunt aliter sese habere, consultat nemo. Quare rõcinatrix vna quædam pars est eius animæ partis, quę rationis est capax. Quis igitur vtrarunq; harum optimus habitus sit, statuẽdum est: is.n. est vtriusq; virtus: at virtus ad opus proprium spectat.

De ijs, quæ non possunt aliter se habere, consultat nemo.

DETERMINATIO SEXTI TRACTATVS LIBRI NICOMACHIÆ ARISTOTELIS.

Vm itaq; iã dixerimus ꝙ oportet vt eligamus mediũ: & est in quo nec est additio: neq; dimmutio: sicq; mediũ recipit terminum sanũ: etenim Deus sanus est, in quo non est additio, neq; diminutio: tũc necessarium est nobis vt narremus de medio in vniuerso habituum voluntariorum: intendo ꝙ recipit terminum sanũ. etenim omnibus habitibus latitudo quędam est: siue fiot habitus morales, siue rationales. Ad istud itaq; medium intendimus speculationem, addimus igitur & demimus, donec inueniamus ipsum. & terminus medij conuenit cũ termino ratioois sanæ. ambo enim definiunt per hęc, ꝙ non recipiunt additionem, neq; diminutionem. Verũtamen non inuenitur medium in habitibus moralibus acquisitis per assuetudinem, sicut inuenitur in habitibus scientificis: intẽdo ꝙ inuẽtio medij in moribus manifestior est inuentione eius in habitibus rationalibus. Et hoc, quoniã medium in motibus est medium fm veritatem, cùm inuẽtum sit inter extremitates: medium autem in habitibus scientialibus est, vt non fiat attributio rei per maius eo, quod sustinet: neq; per minus. & hoc medium est certa ratio, vel sanus sermo. & quando fuerit hæc scientia in anima alicuius, nõ oportet vt sciat aliqd plus ea, neq; minus: vt ꝙ quærat aliquis, & dicat quibus rebus oportet vti, & dare corpori humano, & conuerti in ipsum. & dicãtur ei res, quas mandat medicina & medicus: et propter illud nõ fiunt res manifestæ absq; terminis, sed occultantur. Ideoq; non oportet nos contentos esse ex notitia habituũ notitia occulta solum modo, & est notitia esse ipsorum: sed sunt sciendi per terminos suos. D. Et cùm iam dixerimus quid est sana ratio, aut rectus sermo, & quid terminus eius, & distinxerimus virtutes animæ, & dixerimus ꝙ quædam earũ figurales, i. morales, & quędam earum rationales, i. cum intellectu: & iam locuti fuerimus in virtutibus figuralibus & speciebus suis: nunc dicamus de virtutibus rationalibus, & suis speciebus fm similẽ modum. Etiam diximus in eo quod præterijt, ꝙ ex partibus animæ est, quæ recipit rationem, i. terminum: & ex eis est, quę non recipit eam. illius autem, quę nõ recipit terminum, iam distinctę fuerunt species. illa vero, quę recipit rationem, & est pars rationalis, diuiditur primo in duas partes: vna quarum est pars rationalis, quæ apprehendit entia: quorũ causas impossibile est in nobis esse: & sunt illa, quæ nõ est possibile esse nisi à causis suis naturalibus. et secũda est illa, quæ apprehẽdit entia, quarum causas possibile est esse in nobis: & ista sunt ea, quorũ causas possibile est esse præterquam naturales. Necesse quidẽ est ergo vt diuidantur partes animę recipientis fm diuisionem generum, quæ recipiuntur, & vt mutentur fm illorũ mutationem: eò ꝙ necesse est vt diuidatur receptiuum diuisione receptibilis, & diuersetur eius diuersitate. et idcirco oportet vt dicatur ꝙ nomen scientię de eis dicitur fm modum proportionalitatis et assimilationis. Et apprehensio, quæ appropriatur entibus, quorum principia non sunt in nobis, nominatur sciẽtia speculatiua: & apprehensio, quæ appropriatur entibus, quorũ causæ in nobis sunt, nominatur cognitiua operatiua: intendo eam, in qua est cogitatio propter operationẽ. non enim meditamur neq; cogitamus ad operandum res, quarum operationem impossibile est esse in nobis, sed est penes naturam. et vtitur quidem homo cogitatione opatiua in rebus, quas possibile est esse à volũtate. Cumq; sic sit, cogitatiua est vna ex partibus animę rationalis, quæ recipit rationem: & altera pars est speculatiua. & habitudo bona in vnaquaq; istarum est virtus illius partis: & virtus est secundum quantitatem operationis propriæ.

De principijs agendi. *Cap.* II.

TRia autẽ sunt, quæ in anima actionis, ac veritatis dominium habẽt: sensus, intellectus, & appetitus. Sed ex his sensus nullius principium actionis est. id quod perspicuum est ex eo, ꝙ bestiæ sensum cùm habeãt, actionis participes minime sunt. Quod vero in cogitatione affirmatio & negatio est, idem in appetitu ꝓsequutio est, & fuga. Quare cũ moralis virtus habitus electiuus sit, electio vero consultatrix appetitio: propterea oportet, si modo electio proba est, vt & ratio sit vera; & appetitus rectus: & eadẽ & illa dicat, & hic persequatur. Atq; hæc cogitatio seu mens, & veritas actiua est. Contẽplatiuæ autẽ cogitationis & non actiuæ neque effectiuæ bene & male esse, est verum & falsum: hoc enim totius cogitatiuæ opus est, sed actiuæ & cogitatiuæ veritas est, quæ appetitui recto consentanea sit. Electio igiť actionis principium est, vnde est motus, non cuius causa. electionis vero appetitus, & ratio quæ alicuius causa est. Vnde neq; sine intellectu & cogitatione, neq; sine morali habitu electio est. bona etenim actio, & quod itẽ contrariũ in actione est,

Cõtẽplatiuę. & actiuę mẽtis opera.

est, sine intellectu & cogitatione, & moribus non existit. Cogitatio vero ipsa nihil mouet, sed ea quæ causa alicuius est, & actiua. hæc.n. etiam effectiuæ dominatur: quippe cùm causa alicuius faciat, vnusquisq; qui facit: neq; finis absolute, sed ad aliquid & alicuius sit, id quod fit. nõ tamen id quod agitur. bona enim actio finis est: finis vero ipsius est appetitus. Iccirco vel appetitiuus intellectus, vel intellectiuus appetitus electio est. Tale autem principium est homo. Nihil aũt est eligibile, quod factum est. verbi causa Ilium expugnasse eligit nemo. nõ enim consultat quispiam de eo quod factum est, sed de eo quod futurum est, esseq; aliter potest. quod autẽ factum est, gn factum sit, fieri nullo modo potest.

» Iccirco recte Agatho inquit:
» Re nanq; sola hac ipse priuatur Deus:
» Vt facta minime infecta possit reddere.

Quo solo priuetur Deus.

Vtrarũq; igitur intellectiuarũ partiũ opus veritas est. Quocirca s̃m quos habitus vtraque maxime verũ dicet, ij vtrarunq; virtutes erũt.

DIxit. In aĩa ergo sunt tres partes: vna est ad actionem, et est concupiscentia: & duę ad verũ, & sunt sensus, & intellectus, & apprehẽsio. Sensus non est apprehensio intellectus. & hoc manifestum est ex hoc, q brutа communicant nobis in apprehensione sensus, & non in intellectu. Quod ergo est in intellectu affirmatio & negatio, huius compar in concupiscentia est prosecutio & refutatio: intendo prosecutionem delectabilis, & refutationem contristabilis. Et quemadmodum virtus moralis est habitus electionalis: & electio, quæ est ei, est concupiscentia prouenĩes à cogitatione, & ab vsu oppositionis: & ideo apprehẽsio est verax & cõcupiscentia sana, quando fuerit electio virtuosi. Similiter illa, quæ est intellectui in rebus operabilibus vel scientialibus est affirmatio, & actio quæ est concupiscentię prosecutio: ideoq; quando istius motus prouenientis à concupiscentia principiũ fuerit, ex intellectu erit virtus. Ergo operatio quæ est partis cogitatiuę, quæ est à bono & à malo, est veritas et falsitas. & hoc, quoniam operatio omnis partis intellectualis est aut verum, aut falsum: & operatio quæ est parti cõcupiscibili, est prosecutio & refutatio, siue conueniat ei pars rationalis, aut non. Et operatio earum virtuosa, quando conueniunt, intẽdo partem intellectiuam & operatiuam, est veritas & desyderium cõueniens ei. Principium ergo tunc actionis, & motus est potentiæ electiuæ, à qua fit motus, non rei illius gratia, cuius fit motus: intendo q potentia electiua est principium effectiuum, non illud gratia cuius est motus. & ideo electio est desyderium cum apprehẽsione rationali gratia alicuius. Et propterea non est electio absq; intellectu & absq; virtute morali: eò quòd actio intellectus & consultatio, quando fuerint contraria, erunt actio absq; intellectu. & absq; virtute morali: & potentia effectiua, à qua est inceptio motus, non mouet nisi propter aliquid: & hæc potentia effectiua est omnis quod agitur: & omne quod agitur, agitur propter aliquid. Et non est hæc potẽtia perfectio per seipsam rei, in qua inuenitur: sed est perfectio relata ad rem illam, quæ est per se complemẽtum. & concupiscentia non est nisi propter istud cõplementum: ideoq; terminus electionis est intellectus habens concupiscentiam, aut concupiscentia intellectus. Rerum autem, quę inueniuntur ab ista concupiscentia & intellectu, principum est homo. Et non pendet electio cum rebus præteritis. nõ enim eligit aliqs hodie apertionem ciuitatum Cosdrę: ideo quòd apertio earũ iam fuit. neq; meditatur aliquis in comparatiõe eius quod iam fuit: sed quod erit ex his, quæ possibilia sunt fieri. & illud quod iam fuit, necessarium est, ideo quòd non est possibile nisi vt sit. Et propterea videbatur quibusdam Antiquorum vel Deum priuatum esse potestate in hac specie ex factis solummodo: intendo q faciat non fuisse quod iam fuit. D. Et actio vtriusq; partis intellectus, intendo actiuæ & speculatiuæ, est veritas, i. fides, siue credulitas. Et habitus, per quos sumit fidem quælibet earum electe, sunt eis vt in pluribus: intendo per habitus scientias.

Habituum intellectualium enumeratio: quod scientiæ obiectum, & quæ proprietates. Cap. III.

SVmpto igitur altius principio rursus de ipsis dicamus. Sint autem ea, quibus anima affirmando aut negando verum dicit, numero quinq;. hæc vero sunt ars, scientia, prudentia, sapientia, intellectus. nam existimatione & opinione fieri põt, vt mentiamur. Scientia igitur quid sit, inde manifestum est: si exquisite tractare, et non seq similitudines opus est. Omnes enim id quod scimus, non posse aliter sese habere existimamus: quę autem aliter esse possunt, cùm extra cõtemplationem fuerint, an sint, nec'ne, latent. scibile igitur necessario est: ergo æternum. quæ enim necessaria sunt, absolute omnia sunt æterna: quæ autem sunt æterna, generationi, & corruptioni minime subiacent. Omnis præterea scientia eiusmodi est, vt doceri; scibile vero, vt disci posse videatur. ex præcognitis autem fit omnis doctrina: vt in resolutorijs etiã diximus. nam altera ex inductione fit: altera ratiocinatione. atq; inductio quidem principiũ est vniuersalis, ratiocinatio ex vniuersalibus. Sũt igitur principia, ex quibus constat ratiocinatio, quorũ non est rõcinatio: ergo inductio. Efficitur igitur, vt scia quidẽ demonstratiuus sit habitus: & quæcũq; alia in resolutorijs definiuimus. Qñ.n. quodã modo credit, & nota ipsi sunt principia: scit. Nã si non magis q̃ conclusio, ea nota sint, sciẽtiam ex accidẽti habebit. Ac de scia quidem in hunc modũ definitũ sit.

Vide principium primi libri Poste.

DIxit. Et illi, in quibus sumit fidem aĩa per affirmationẽ & negationẽ: intendo sumit quidem in negatione & affirmatione, sunt quinq; facultates: intẽdo artem, & secunda est scientia, intendo speculatiuam: et tertia est prudentia, & quarta sapientia, et quinta intellectus. in putatione autem et arbitratione possibilis est falsitas: ideoq; nõ oportet cõnumerari habitibus verificis. De sciẽtia autem manifestum est, q non est possibile in ea esse falsitatẽ, si oportet vt præcise dicamus in ea, neq; dubitemus. Omnes enim vident q scientia vera in vltimo est illa, quę non potest esse per modum alium extra animam: intendo quæ non potest permutari ad oppositum. quod autem possibile est esse per

modũ alium præter modũ illum ſm quẽ ſcitur, intendo vt permutetur extra aĩam, hoc occultum eſt abſq; certitudine: intendo ſi eſt, aut non. Cũq; fuerit ſcientia certitudinalis ens illa, quæ non ꝑmutatur, tunc ſcitum per ipſam eſt neceſſarium, & neceſſariũ ſempiternum: ergo ipſum ſempiternum tãdem. & hoc, quoniã omne quod fuerit neceſſarium abſolute, eſt ſempiternum: & ſemper ſempiternũ eſt quod neq; generatur neq; corrumpitur. D. Videtur autem ſcientia omnis diſciplina, & ſcibile & diſcibile eſſe. verũtamẽ iam dictum in libro Demonſtrationis, ꝙ omnis diſciplina equidẽ fit ex rebus, quarum præceſſit ſcientia: & ſunt propoſitiones vniuerſales primæ. attamen illæ accipiuntur & dicuntur ex parte dictionis: intẽdo ex parte allocutionis per eas. ſed concluſio accepta ab his propoſitionibus addiſcitur ex parte ſyllogiſmi cõpoſiti ex his propoſitiõibus. Erit igitur ꝙ omnis ſcibilis addiſcitur aliquid ex parte ſermonis ipſiuſmet: intẽdo anteceſſionẽ ſcientiæ ſignificatiões vocabulorum: & aliquid addiſcitur ex parte ſciendi propoſitiones ſyllogiſmi & ſyllogiſmum. & propoſitiones, ex quibus ſcitur cõcluſio, non ſciuntur per ſyllogiſmum, ſed ſciuntur quidem ex parte ſignificationis vocabulorum. Principium igitur diſcendi propoſitiones vniuerſales eſt ſcientia ſignificationis vocabulorum: & principium ſcientiæ cõcluſionis eſt ſcientia propoſitionum vniuerſaliũ. & cùm hoc ſic ſit, tunc ſcientia ſimpliciter eſt habitus demonſtrationalis: intendo ꝙ eſt forma demonſtrationis concollecta in anima ex propoſitionibus & cõcluſione, & cæteris rebus cõditionatis in demõſtratione ex eo, quod iam numeratum eſt in libro Demonſtrationis. Quando igitur contingit alicui credulitas rei alicuius: & fuerint principia prima illius rei nota apud ipſum: tunc iã contingit eis ſcientia illius rei. Si vero non fuerint nota apud ipſum, eſt ſcientia eius apud ipſum per modũ accidentis. D. Sufficit autem diſtinctio ſcientiæ in hoc loco ſm hanc quantitatem: cùm intentio hic de ipſa ſit diſtinguere eam ab aliĳs.

Principiũ diſcẽdi propoſitiones vniuerſales eſt ſciẽtia ſignificationis vocabulorum.

De arte. Cap. IIII.

EIus autẽ quod eſſe aliter poteſt, aliud efficiendum, aliud agendum eſt. Effectio autem & actio diuerſum qd eſt. de ipſis autem his, extrariĳs ẽt ſermonibus credimus. Quare etiam habitus actiuus cum ratione ab effectiuo habitu cum ratione diuerſum quid eſt. neque à ſe mutuo continentur: neque enim actio effectio, neque effectio actio eſt. Quoniam autem ædificatoria, ars quædam eſt, atque id quod habitus quidam cum ratione effectiuus: neq; vlla ars eſt, quæ non ſit habitus cum ratione effectiuus: neq; vllus huiuſmodi habitus, qui nõ ſit ars: efficitur, vt & ars, & habitus cum ratione vera effectiuus idem ſit. Ars autem omnis circa generationem verſatur, cõminiſciturq;, & cõtemplatur, vt eorum aliqd fiat, quæ & eſſe & nõ eſſe poſſunt: quorumq; principium eſt in eo qui facit, nõ in eo quod efficitur. Neq;.n. eorum eſt ars, quæ ex neceſſitate vel ſunt vel fiũt: neq; eorum, quæ ſunt ſm naturam: in ſe enim hæc principium habẽt. Quia autem effectio & actio diuerſum quid eſt, non actionis, ſed effectionis eſſe artem neceſſe eſt: & quodã modo circa eadem verſatur & ars & fortuna. ſicut etiam Agatho inquit:

Fortunam amat ars, artẽ ipſa fortuna inuicẽ.

Ars igitur, ſicut dictum eſt, habitus quidã eſt cum ratione vera effectiuus: inertia aũt econtrario, habitus cũ ratione falſa effectiuus, circa id quod aliter eſſe atq; aliter poteſt.

Quid ſit ars: quidq; inertia.

DIxit. Scientia vero, cuius ſcitum poſſibile eſt eſſe ſm alium modum ab eo ſm quem ſcitum eſt, diuiditur in duas diuiſiones: vna quarum eſt ſcientia artificians, altera efficiẽs. Etenim res artificiatæ, aliæ ſunt à rebus effectiuis per conſiliationem: & res effectæ ſm dictionẽ famoſam ſunt res conferentes in vita. & oportet quidem vt hic recipiamus dictiones famoſas, magis q̃ in alio loco. Cumq; ſit artificiatum aliud ab effecto, tũc habitus animalis artificians, qui fit cum ratione, alius eſt ab habitu animali efficiente, qui fit etiam cum ratione. Etenim carpentaria, & quod ſimulatur ei ex cæteris artibus, eſt habitus cum ratione. & non eſt habitus quis efficiens cum ratione veridica. & omnis ars eſt propter fieri rei illius, ad quam eſt ars tantũmodo: intendo ꝙ finis eius eſt exiſtentia rei artificiatę: & artificiata ſunt res, quarum principia ab extra ſunt: intendo in efficiente, non in efficiendo: quoniam ars non agit illud quod fit per neceſſitatem & per naturam. & hæc ſunt, quorũ principia ſunt in ſemetipſis. hæc enim eſt differentia inter artificiatum & naturatum. Cumq; ſit factio aliud ab artificiatione: & artificiatũ aliud ab effecto: tunc neceſſarium eſt vt ſit ars propria artificiato abſq; effecto, niſi fiat per modum fortunæ & euentus. Etenim in arte accidit multotiens quod eſt à caſu: intendo ex actionibus damniferis & vtilibus, & propter hoc dixerunt quidam Antiquorũ de ea, ꝙ eſt germana caſus. Et quando ſic eſt, tunc ars habitus cõmunis artificians cum ratione veridica: & terminus non artis eſt contrarium huius termini: intendo habitus artificians cum ratione mendaciĳ.

De prudentia. Cap. V.

DE prudẽtia vero ita ſtatuere poſſemus, ſi conſideraremus quoſnam eſſe prudentes dicamus. Videtur igitur prudẽtis viri eſſe propriũ, poſſe rectè conſultare de ĳs quę ſibiipſi bona ſunt, atq; vtilia. non ex parte, vt quænam ad ſanitatem & robur conferãt, ſed quæ ad bene viuẽdum in *vniuerſum. Cui rei argumẽto illud eſt, ꝙ eos etiam, qui circa aliquid conſultant, prudentes appellamus, cùm ad finem aliquẽ bonum de ĳs quorum non eſt ars, rectè rõcinantur. Quare in vniuerſum quoque is erit prudens, qui eſt cõſultatorius. De ĳs vero, quę aut eſſe aliter nõ poſſunt, aut nequeũt ſub actionẽ ipſius cadere, conſultat nemo. Quapropter ſi modo ſcientia eſt cum demonſtratione: & eorũ quorum principia poſſunt aliter ſe habere, nulla eſt demonſtratio: oĩa.n. poſſunt aliter ſe habere: de neceſſariĳs autẽ non licet conſultare: prudẽtia neq; ſciẽtia, neq; ars eſſe vllo modo poterit. Scientia quidem, propterea quia id, quod in actionem venit, eſſe aliter poteſt: ars, quoniã aliud actionis, & aliud effectiõis genus eſt. Reſtat

*a.l. vniuerſum.

igitur

igitur vt prudẽtia habitus sit vera cum ratione actiuus circa ea quæ & bona & mala homini sunt. Nam effectionis finis diuersum qd ab ea est: actionis vero, non semper. ipsa.n. bona actio finis est. Propterea Periclem atq; huiusmodi viros prudẽtes esse existimamus, qa & quæ sibi & quæ alijs hominibus sunt bona, possunt contemplari. eos aũt esse tales putamus, qui familiares & ciuiles sunt. Inde & est q temperantiam σωφροσύνην appellamus, vtpote prudẽtiam conseruãtem. talem enim existimationem cõseruat: quippe cùm iucundum & molestum non omnem existimationem corrumpat, & peruertat, verbi causa triangulum tres angulos duobus rectis æquales habere, vel non habere: sed eas tantum quæ ad agẽdas res spectant. Principia enim agendarum rerum sunt id cuius causa res agũtur, illi autem qui aut voluptate aut dolore corruptus est, principium statim nõ apparebit, neque eius causa, atq; ob id omnia eligi, atq; agi oportere: vitiũ.n. eiusmodi est, vt principium corrumpat. Quam ob rẽ necesse est prudentiam habitum esse cum ratione vera actiuum circa ea quæ humana bona sunt. Iam vero artis est virtus, prudentiæ autẽ minime. Atq; in arte quidem qui sponte peccat, magis eligendus est: minus, qui in prudẽtia idem facit: sicut etiã circa virtutes. Igitur prudẽtiam non artem, sed virtutem quandã esse manifestum est. Cùm autẽ duæ sint animæ partes, quæ rationis capaces sunt: prudentia alterius virtus esse videretur, id est opinatiuæ: nam circa id quod aliter se habere potest & opinio & prudentia versatur. Adde quòd neq; habitus est dũtaxat cum ratione. cuius rei indicium est, q eiusmodi habitus esse obliuio potest, prudentiæ non potest.

Prudẽtię definitio.

DIxit. Nomen autem prudentiæ absolute dicimus de eis, quibus est bonitas consiliationis in inuẽtione eius, quod est directius et vtilius hominibus, non in parte vna ex particularibus vtilibus vt vtilibus in sanitate & robore, sed in omnibus particularibus, in quibus existit cõmoditas viuẽdi. Et signum huius est q nominamus prudentes eos, qui potestatem habẽt versandi cogitatum ad inueniendum finem nobilẽ, & hoc in rebus, quæ inueniuntur absque arte & magisterio. Vniuersaliter ergo prudentes sunt illi, qui possunt inuenire per cogitatum suum res conferentes & res nocentes, & nõ versatur aliquis cogitatum suum, quemadmodum dictum est, in impossibilibus, neq; in necessarijs. Et sciẽtia quidem in rebus, in quibus est demonstratio: & demõstratio quidẽ est in necessarijs: iterum igitur prudentia non est scientia: neq; etiam est magisterium. Scientia quidem non, eò q scitum impossibile est aliter se habere: magisterium autem non, intẽdo artem, eò q subiectũ eius est diuersum genere. Et cùm sic sit, tunc prudentia vniuersaliter est habitus animalis efficiens cum ratione veridica bonorum humanorum. Et iam patet q magisterium aliud est à prudẽtia: eò quòd finis actionis inuentæ per cõsiliationem alius est ab inuento per consiliationem: finis autem artis est ipsummet artificium. Dixit. Prudentes autem secundum veritatem sunt illi, qui inuentione bona tãtum, et huius causa vidẽt homines q prudentes sunt, sicut talis & talis: & qui fuerunt famosi prudentes apud eos, eò q potentiam habuerunt ad inuemẽdum bona, quę fuerunt bona eis & hominibus: & viderunt q similes horum industriam habent ad constituendum quodãmodo viuendum in domo & in ciuitate: intendo eos, qui potentiã habent gubernandi propriam familiam, & rempu. D. Ideo nomen castu in græco deriuatũ est à nomine prudentis. prudens enim est qui custodit opinionem suam, ne corrumpant eã meror aut gaudium: intendo dilectionem & concupiscentiam: sicut custodit castus actionem suam, ne corrumpat eam delectatio vel voluptas. & est quidem sic, eò q nõ omnis opinio corrũpitur à voluptate & tristitia. corruptio nãq; credulitatis q tres anguli trianguli sunt æquales duobus rectis nõ fit ex parte voluptatis & tristitiæ: sed ex parte corruptionis principiorum, quæ necessariam faciunt corruptionem credulitatis tantũ. Opinio autem prudentialis corrumpitur quidẽ ex istis duabus: intendo ex parte corruptionis principiorum, & gratia delectationis & tristitię. & corruptio eius, quæ fit ex parte delectationis & tristitiæ, statim apparet: intẽdo q magis apparet q̃ corruptio, quæ fit ex pte propositionũ. Cumq; opinionem prudentialem certam non comitetur corruptio ex parte concupiscentiæ, tunc de necessitate prudens non eliget res ambas simul: intendo ad inuentionem boni & mali: eò q inuentio mali est principio corrupto ex parte concupiscentiæ: & distinguuntur etiam, eò q inuentio mali est ab habitu malitioso. Et cùm sic sit, tunc prudẽtia sm veritatem est habitus effectiuus cum rõne veridica bonorum humanorum. Et propter hoc magisterium indigens est virtute: prudentia autem ferè est ipsa virtus. Ideoq; qui male agit in magisterio & peccat voluntarie, melior est eo, qui peccat in prudentia: & est deterius in prudẽtia, quemadmodum in virtutibus. Et ex hinc apparet q prudentia virtus quædam est, & non magisterium: intẽdo artem. D. Et ex quo est iste habitus partis animæ, quæ habet rationem: intendo partem rationalem: tũc ergo iste habitus, intendo prudẽtialem, est virtus illius partis, quæ habet putationem. putatio enim est in rebus contingentibus: & iste habitus, qui est prudentia, est etiam in contingentibus: & non est prudentia habitus rationalis tantum. Et huius signum est: quoniam omnis habitus veridicus proportionatur huic parti: intendo rationalem: & non proportionatur omnis habitus veridicus prudentiæ.

De intellectu. Cap. VI.

QVoniam vero scientia de vniuersalibus ac necessarijs existimatio est: rerum autẽ demonstrabilium, scientięq; omnis principia sunt: cùm ratione.n. est sciẽtia: efficitur, vt principij rei scibilis neque scientia, neq; ars, neq; prudentia esse possit. Quod enim est scibile, demonstrabile est: hæ autẽ circa ea versant, quæ esse aliter possunt. Sed neq; vero sapiẽtia horum est: sapiẽtis.n. est, de nonnullis habere demonstrationẽ. Si igitur ea quibus verum, & nunquam falsum dicimus circa ea quæ vel possunt, vel nõ possunt aliter euenire, sunt sciẽtia & sapientia & prudẽtia, & intellectus: ex tribus autẽ horum

esse nihil põt, tria dico prudẽtiam, sapiẽtiam, & sciam: restat intellectũ esse principiorum.

DIxit, Neq; apprehensio principiorum scientia est. nam scientia est ex habitibus veridicis: & est apprehensio rerum vniuersaliũ necessariarum ex rebus, quæ sunt de necessitate prima demonstrationis: intendo propositiones primas. & hoc, quoniã omnis, quod est præter principia, scientia est. principiorum aũt non est scientia: intendo q non sciuntur ex parte alterius à se, imo sciuntur quidem per seipsa. neq; etiam scientia magisterium est: eò q res necessariæ non fiunt per artẽ, & res factæ per artem sunt res cõtingentes. D. Et ea, per quę possibile est vt veraces simus, neq; mẽtiamur in rebus necessarijs, tria sunt, scientia, sapientia, intellectus. cùm autem intellectus principiorum primorum sit, intendo propositiones intellectas primas, tunc non est prudentia, neq; scientia, neq; sapientia.

De sapientia. Cap. VII.

SApientiam autem in artibus attribuere illis consueuimus, qui absolutissimi in ipsis sunt: vnde Phidiam sapientem marmorarium, Polycletum statuarium sapiẽtem dicimus, nihil aliud hic sapiẽtię nomine q̃ artis ipsius virtutẽ significantes. Cæterum esse alios quosdam omnino, non ex parte sapiẽtes existimamus, neq; alia aliqua in re sapiẽtes: quẽadmodum inquit Homerus in Margite:

,, Is nec fossor erat, nec erat robustus arator,
,, Aut alia re aliqua sapiens. sic numina diuum
,, Concessere.

Quapropter exactissimã sciẽtiarum esse sapiẽtiam manifestum est. Sapientẽ igitur non solum ea quæ ex principijs sunt cognoscere, sed etiam circa principia ipsa verum dicere oportet. Quare sapiẽtia erit intellectus & sciẽtia; ac quasi habẽs caput scientia rerum præstantissimarum. Absurdum.n. est, si quis sciẽtiam ciuilem, aut prudẽtiam honestissimam esse existimat: nisi scilicet homo sit optimum omnium quæ in mũdo sunt. Nam si salubre & bonũ hominibus ac piscibus diuersum est, album autẽ & rectum idẽ: sapiẽs quoq; idẽ, prudens diuersum esse omnes asseuerarent. id enim singula quod circa seipsum quod bene se habet, consideraret, prudens esse dicerẽt, eiq; seipsa cõmitterẽt. Vnde etiam bestias nonnullas prudẽtes esse inquiunt, quæcũq; in vita traducẽda prouidẽdi habere vim quandam videntur. Perspicuum autem est ciuilem & sapiẽtiam eandem esse nullo modo posse. nam si eam quæ circa sibiipsis vtilia versatur, sapiẽtiam dicent, multæ erunt sapiẽtiæ: non.n. vna est quæ omnium animalium bonum consideret, sed singulorum diuersæ. nisi scilicet vna quoq; sit medicina circa oia quæ sunt. Quòd si hominẽ cęterorum animalium optimum esse dixerint, id nihil refert: quandoquidẽ homine alia natura sunt longe diuiniora: vt ea quæ sunt manifestissima, ex quibus mundus constitutus est. Constat igitur ex ijs quæ dicta sunt, sapiẽtiam esse rerũ præstantissimarũ natura sciẽtiam & intellectum. Vnde Anaxagoram & Thalẽ atq; huiusmodi homines, cùm ignorare ea quæ sibi vtilia sunt, viderint, non prudẽtes, sed sapiẽtes esse dicunt: ac superuacua quidẽ, & admiranda, et difficilia, & diuina cognoscere ipsos asserunt, sed inutilia tamẽ: propterea q non humana bona inquirunt. prudẽtia autem circa humana bona versatur, atq; ea quæ in consultationẽ cadunt. Prudentis enim id maxime opus esse dicimus, vt rectè consultet: de illis autem consultat nemo, quæ euenire aliter nequeũt: neq; de ijs quorum finis aliquis non est, atq; is eiusmodi, vt agẽdum bonum sit. Bonus autem consultor absolute ille est, qui quod optimum homini ex agẽdis rebus est, coniectura assequi ratiocinando potest. Adde q neque vniuersalium tantum prudentia est, sed opus est, vt singula etiam cognoscat: est.n. actiua. at actio circa particularia versatur. Hinc fit, vt nõnulli etiam nescientes nõnullis sciẽtibus actuosiores sint: & in reliquis illi qui sunt periti. nam si quis leues quidem carnes cognouerit, faciles cõcoctu esse, & salubres, quæ tamen leues sint, ignoret: is profecto sanitatem non efficiet: sed ille efficiet magis, qui auium carnes esse leues & salubres sciuerit. prudentia vero actiua est. Quare vel vtraq;, vel hanc potius habere oportet. Esset autem quædam etiam hic architectonica ac princeps.

Vide consimile I proemio Metaphysi.

DIxit. Et cùm sapientia proportionetur in artibus & magisterijs, eis qui sunt periti in ipsis & excellentes, tunc manifestum est q sapientia nõ significat super aliud, nisi super virtutem magisterij. Si ergo fuerit hoc magisterium in fine certificationis, tunc palam est q de illo dicetur sapientia absolute, non sapientia alicuius. Et manifestũ est, q sapientia, cui inueniť iste modus ex scientia, intẽdo certificatiuũ, est illa, quę cognoscere facit principia: intẽdo principia creditiõis & principia existẽtię cognitione certitudinali. Et propter hoc necessarium est sapienti vt non solum sciat q est post principia: sed vt etiam cognoscat principia scientia exquisita in fine certitudinis: intendo propositiones. Et cum sic sit, tunc erit sapientia & intellectus & scientia ex rebus honorabilibus valde: intendo in fine. Inconueniens.n. est vt aliquis putat q scientia ciuilis & prudentia sint in fine ex virtute: nisi credat q homo sit nobilissimum, quod est in mũdo. si autem fuerint hic res nobiliores homine, tunc scientia illarum & intellectus earum est nobile illud, quod est in vltimo. D. Et oẽs vident sapientẽ alium esse à prudente: ideo q prudens apud eos est, qui opinať opinionem rectã in oĩbus quę agit homo pp seipsa, & quę eligit pp seipsum: et placide accipiunt eius eligentiã hoĩes, & cõfidunt in ipsius cogitatione. Et propter hoc dicunt homines de quibusdam ferarum q sint prudentes, & sunt illæ quæ habẽt potentiam ad præuidendum, & laborãt ad gubernandum seipsas labore studioso. D. Est etiã manifestum q non est sapiẽtia & scientia ciuilis res vna eadẽ. nam

si asserat

ſi afferat quis ꝙ ſapientia quidẽ ſit in ſcientijs conferentibus homini, tunc erunt ſapientiæ multæ. & quemadmodum vtilitatem ferentia omnibus animalibus non ſunt vna, niſi exiſtente medicina vna omnibus ſpeciebus animaliũ, ſimiliter conferens cognitio hominum non eſt res vna eadem. Si aũt dicatur hoc, eò ꝙ homo nobilior eſt cæteris aialibus: intendo ꝙ cognitio conferentis ei eſt ſapientia & eſt nobilior rerũ: tunc non eſt hoc quidẽ rectum, cũ ſint hic res diuinæ, quæ nobiliores ſunt homine: vt res, quæ ſunt principia, ex quibus conſtitutus eſt mundus: et cùm ſic ſit, tunc notitia iſtarum perfecte eſt ſapientia, non notitia rerum conferentium. Iam ergo patet ex eo quod dictum eſt, ꝙ ſapientia eſt intelligentia & ſcientia illa, quæ eſt in rebus honoratis valde naturaliter: intendo quæ ſunt in fine honorabilitatis. Et ꝓpter hoc dicimus ꝙ Plato & Socrates ſunt ſapientes: & nõ dicimus ꝙ ſunt prudẽtes: cùm videamus eos ignoraſſe res bonas ſibiipſis. & dicimus ꝙ ſciuerunt res multas: & res admirandas et res difficiles, & venerabant̃ illas, etſi nõ fuerint conferentes: eò ꝙ ipſi non requirebant bona conferentia humana, ſed diuina. prudẽtia aũt eſt in bonis humanis, et in quibus poſſibile eſt, vt verſetur conſilium: intendo vt diſpenſentur. Etenim actio prudentiũ ſm plurimũ quidem eſt verſatiõis conſilij. nemo aũt, vt diximus, verſat conſilium in rebus, quas impoſſibile eſt aliter eſſe, & ſunt res neceſſariæ. neq; etiam aliquis verſat conſilium in his, in quibus non eſt complementũ: intendo finem. D. Et prudens pollens conſilio abſolute eſt ille, qui arbitratur cogitatione quid eſt melius homini ex factis, & inuenit ipſum. Et non eſt prudentia completa cognitio vniuerſalium ex rebus conferentibus tãtum & ipſorũ inuentio, ſed oportet prudẽtem ſcire res vniuerſales & particulares ſimul: propterea ꝙ hæc ſcientia eſt operatiua, & operatiuum quidẽ circa particularia eſt. Et propter hoc inuenimus quoſdam hominum minus ſcientes: verbi gratia in arte Medicinæ operantes melius quibuſdã plus ſcientibus de vniuerſalibus, & ſunt illi, quorum multiplicata eſt experientia plus q̃ eorũ ſcientia. ſed apud quẽ eſt ſciẽtia vniuerſalis abſq; particulari, huic non eſt poſſibile operari quicquã per eam. ſciens. n. ꝙ carnes leues bonæ ſunt ad digerẽdum & conuenientes ſtomaco. non ſciens autẽ quæ carnes ſunt, non operabitur per eas penitus. ſciens vero ꝙ pulli ſunt bonę digeſtionis, põt per eos operari ſanitatem. Et cũ ſic ſit in omnibus rebus operatiuis, & ſit prudentia operatiua, tunc neceſſe eſt vt ſint ei res ambæ: intendo vniuerſale et particulare. melior. n. eſt cum vtraq;, quàm cùm alterutra earum. D. Prudentia autem ciuilis eſt, cuius proportio ad alios habitus prudentię eſt proportio artis carpentariæ principalis ad alias artes particulares, quę ſunt ſub ea.

Apud quem eſt ſcia vniuerſalis abſque particulari, nõ eſt ei poſſibile operari quicquã per eã.

De partibus prudentiæ. Cap. VIII.

AT que eſt quidẽ & ciuilis prudẽtia idem habitus: eſſentia tamẽ ipſis eadem non eſt. Eius autem prudẽtiæ, quæ circa ciuitatem verſatur, altera eſt vt architectonica ac præſes, quæ eſt legiſlatrix: altera vt particularis, quæ cõmuni nomine ciuilis appellatur: atq; hæc actiua eſt conſultatiua. decretum. n. vtpote extremum agẽda res eſt. Iccirco ciuitatem adminiſtrare hi tantũmodo dicuntur: hi enim perinde ac manuales artifices ſoli agunt. At vero prudẽtia etiam maxime ea eſſe videretur, qua circa ſeipſum & vnum quiſpiam vtitur: atq; hæc cõmuni nominé prudẽtia appellatur. illarum autem alia familiaris, alia legiſlatrix, alia ciuilis dicitur: atq; huius altera conſultatiua, altera iudicialis. Species igit̃ cognitiõnis quædã eſſet, ſibiipſi proſpicere: ſed differentiam magnam tamẽ habet. videturq; ille qui ſua cognoſcit, in hiſq; verſat̃, prudens: ciuiles autem negociõſi. Vnde ẽt Euripides:

*a. l. prudentiæ.

*a. l. curioſi.

Quo nanq; pacto valeo prudens dicier?
Cui ſic licebat inter alios milites
Negocio eſſe ſine vllo, & æquam ſumere
Partem bonorum cætero cum exercitu?
Nam curioſos, atq; agentes plurima
Odere diui.

Quærũt enim quod ſibi bonum eſt: idq; agendum eſſe exiſtimant. Ex hac igitur opinione euenit, vt prudẽtes hi ſint: tametſi fortaſſe vniuſcuiuſq; bonũ ſine familiari & ciuili nõ eſt. Præterea vero quo modo proprium vniuſcuiuſq; bonũ adminiſtrare oporteat, obſcurum eſt, atq; iccirco conſiderandũ. Huiuſce autem rei iudicium quoq; illud eſt, ꝙ iuuenes licet geometrici & mathematici, atq; in eiuſmodi rebus ſapiẽtes euadant: prudentes tamẽ euadere non vidẽtur. Cauſa autem ea eſt, ꝙ particulariũ eſt prudẽtia, quæ ex experientia nòbis innoteſcũt: iuuenis autem expertus non eſt. experientiam enim temporis afferet longitudo. Nam illud etiam conſideratione dignũ videtur: quid ſit, ꝙ puer fieri mathematicus poteſt, ſapiens, aut naturalis nõ poteſt. An quia illa per abſtractionẽ ſunt: horum autem principia ab experiẽtia ſumuntur: & hæc non credunt quidem iuuenes ſed dicunt: illorum vnumquodq; quid ſit, obſcurum non eſt. Præterea error in conſultando, vel circa vniuerſale, vel circa ſingulare cõtingit. vel enim omnes aquas ponderoſas eſſe prauas, vel hanc eſſe ponderoſam ignorat qſpiam. Prudentiam autem non eſſe ſcientiam perſpicuũ eſt: eſt enim vltimi, ſicut diximus: quippe cũ eiuſmodi ſit id quod in actionẽ cadit. Vnde etiã intellectui oppoſita eſt. ille. n. eſt terminorum, quorum nulla ratio eſt: hæc vltimi, cuius non eſt ſciẽtia, ſed ſenſus. neq; is propriorũ: ſed eiuſmodi, quo ſentimus, in mathematicis triangulum eſſe vltimum. ſiſtet. n. etiam illic: ſed hic ſanè ſenſus magis eſt qui eſt prudentia: ille ſpecies altera eſt.

Pueri mathematici euadunt, prudentes minime.

*a. l. prudentes efficiunt. Experientiã temporis afferet longitudo.

ET iſta prudentia & ars gubernandi ciuitates ſunt vnũ ſubiecto. Et prudẽtia ciuilis eſt, cuius proportio ad alias prudentias eſt proportio principantis carpentariæ ad reliquas particulares artes carpẽtarias, & eſt prudentia quæ pertinet poſitori legum: intendo ꝙ per ipſam elicit conſtitutiones vtiles, aut in omni tempore, aut in pluribus. & hæc eſt, quæ nominatur prudentia ciuilis ſm veritatem. Prudẽtia vero, per quam inuenitur vtile ſm tempus aliquod, ſi nominetur ciuilis, hoc erit ſm participationẽ nominis. & eſt quidem

ſm veritatem operatiua, ſicut aliqua rerum particularium operabilium. dicitur vero ciuilis, eò ꝙ per iſtam prudentiam fit cõmenſuratio & emẽdatio peccati incidentis in conſtitutionibus, quas promulgauit dominus legum: intẽdo poſitorem rerum vniuerſalium inuentarum per prudẽtiam vniuerſalem, & per artem, et per virtutem figuralem vniuerſalem. Et ex iſto modo dicitur de propoſito menſuris & ponderibus in ciuitate ꝙ ſit ciuilis: & eſt quidem ſm veritatem, ſicut vnus illorum, qui operantur opera particularia, vt artifices operantes manu. D. Et putatur ꝙ nomen prudẽtis dicitur quidem ſm plurimũ de poteſtatẽ habentibus inueniendi bona ſibipſis aut ciuilibus hominum, nõ de eis, qui poſſunt inuenire ꝙ bonum & melius ſimul de ciuitate vel rei pu. aut vnicuiq; maneriei hominum. & non eſt ita. etenim hæc prudentia particularis fit certa, quando extiterit poſt vniuerſalem cõmunem. ſpecierum autem prudentiarum, aliæ quidem ſunt regimen domeſticum, aliæ ciuile proprium & cõmune, alię conſiliatiuum, aliæ patrocinatiuum. D. Et fortaſſis ſcire rem ad operandũ altera maneries eſt ſcire q̃ ſcire eam tantum abſq; operatione: immo in hoc diuerſitas magna exiſtit. D. et putatur de eis, qui ſciunt bona ſibipſis, & perſeuerant in eorũ inuentione, ꝙ ſint prudentes. ciuiles autem, intendo eos, qui adinueniunt bona cõmunia, ſunt illi, de qbus putatur ꝙ multo ſint præſtantiores in operationibus. Et propter hoc dixit poeta Euripides, ſm ꝙ eſtimo, qualiter eſt poſſibile ꝙ ſit prudẽs ille, cui poſſibile eſt accipere bonum abſq; operatione laborioſa, & accipit ipſum cum labore, et multitudine operationis, vult vt æſtimo, cùm fuerit conciuis facit ſe ſolitarium. Verũtamẽ cùm illi, qui multum inſudant operationibus, ingrentes ſint per eas bonum ſibipſis, & iudicent opportunũ eſſe vt agant iſtud, intẽdo operationes multas, videtur propter hoc ꝙ omnes prudentes inquirãt quid bonum ſibipſis. attamen fortaſſis non erit illud poſſibile abſq; gubernatione ciuili. Et vniuerſaliter imanifeſtũ, qualiter oportet vt inquirat homo bonum ſibiipſi: an per modũ quo ſingularis eſt, aut quo eſt pars ciuium. D. Et ſignum eius, quod dixit, eſt ſ. ꝙ prudentia eſt quidem cum ætate: et eſt ꝙ iuuenes inueniuntur Geometræ, et vniuerſaliter boni in diſciplinabilibus, & habentes notitiam rerum earũdem ſignificatarum, & non ſunt prudẽtes. Et cauſa in hoc eſt, ꝙ prudentia quidẽ exiſtit in adinuẽtione rerum particulariũ: & propoſitiones, per quas adinueniuntur, fiunt notæ quidem ex parte multę experiẽtię: & iuuenes non ſunt multæ expientiæ: eò ꝙ longo tempòre indiget multæ experientiæ adeptio. D. Fortaſſis autem interrogabit qs, quare inueniũtur ex iuuenibus periti in quadruuialibus, & non in naturalibus. neq; etiam inueniunť ſapientes: intendo in metaphyſica: intendo prudentes. Huius cauſa eſt, qm̃ quædam propoſitionum iſtarum ſciẽtiarũ accipiuntur ex ſciẽtijs alijs: & quædam comprehenduntur ex multitudine experientiarum: & quaſdã earum non eſt poſſibile credere iuuenes: & in quibuſdã earum non ſunt manifeſti termini: Neq; manifeſtum eſt in eis ſi fuerit peccatũ incidẽs in propoſitione vniuerſali aut particulari: vt in iudicãdo an iſta aqua mala. hoc. n. indiget duarum propoſitionum verificatione: vna quarũ eſt, ꝙ aquę ponderoſæ malæ: altera ꝙ hæc aqua põderoſa. vult ꝙ difficilis ſit ſcientia huius, niſi præceſſerit ante id ſcientia artis logices. & hoc non erit niſi in longo tpe. D. Neq; prudentia eſt ſcia: eò ꝙ prudentia eſt apprehenſio rei operatę, & operatũ oppoſitum eſt ſcito intellecto. Etenim intellectus non apprehẽdit res particulares operabiles: prudentia vero apprehenſio quidem eſt rerũ ſenſibilium, & ego non intendo per ſenſibilia hoc, quod apprehendunt ſenſus: imo volo equidem per illud potentiam illam, quæ ſentit ꝙ ſimplicius illud, quod eſt in figuris, eſt figura trium angulorũ & eſt phantaſtica. attamen phantaſtica, quæ videre facit opabile, propinquior eſt ſenſui, q̃ phantaſtica, quæ eſt in doctrina.

Intellectus nõ apprehendit res particulares operabiles.

De bona conſultatione. Cap. IX.

IAm vero quærere & cõſultare inter ſe differunt: conſultare enim quærere aliquid eſt. Oportet autẽ de bona conſultatione qdnam ſit, ſtatuere: vtrum ſcientia aliqua, an opinio, an bona coniectatio, an aliquod aliud genus. Scientia quidẽ non eſt: non. n. de ijs quę ſciunt, inquirunt. bona autẽ conſultatio, conſultatio quædam eſt. qui vero conſultat quęrit, & ratiocinatur. Sed neq; bona coniectatio eſt: quippe cùm & abſq; ratione, & citum qd bona coniectatio ſit: lõgo autẽ tempore conſultent. Vnde aiunt, cito agẽda eſſe quæ conſultaueris: tarde vero ac diu conſultandum. Adde ꝙ ſolertia & bona conſultatio diuerſa inter ſe ſunt. ſolertia vero bona quædam coniectatio eſt. Neq; vero bona conſultatio opinio vlla eſt, ſed quoniam errat, qui male conſultat: qui bene, recte id facit: bonam conſultationem eſſe rectitudinem quandam perſpicuum eſt: quæ tamẽ neq; ſcientię eſt, neq; opinionis. ſciẽtiæ ſiquidẽ neq; rectitudo vlla eſt, neq; error: opinionis autẽ veritas rectitudo eſt. Accedit, ꝙ definitum iam omne id eſt, cuius eſt opinio. Quinetiã neq; ſine ratione, bona conſultatio eſt: cogitatione igitur eſt inferior: quippe cùm nondum ſit enũciatio. nam opinio non inquiſitio, ſed enunciatio iam eſt. qui autẽ conſultat, ſiue bene, ſiue male id faciat, quærit aliquid, ac ratiocinatur. Sed bona conſultatio cõſultationis rectitudo quædam eſt. iccirco primum quid ſit, & circa quid verſetur conſultatio, eſt quærẽdum. Quoniã vero rectitudo pluribus modis dicitur: non omnem rectitudinẽ eſſe bonam conſultationem perſpicuũ eſt. incontinens. n. & prauus quod proponit ſibi ratiocinãdo videre, aſſequetur: vt ita recte quidẽ conſultauerit: magnum tamẽ malum ſibi compararit. At bene conſultaſſe eſſe bonum quoddam videtur. talis. n. rectitudo conſultationis bona cõſultatio eſt, quę ad bonũ aſſequẽdum ſpectat. Sed fieri tamen põt, vt falſa ratiocinatione id aſſequamur, quodq; oportet facere aſſequamur, per quod tamẽ oportet, non aſſequamur: ſed medius terminus falſus ſit. quare neq; eadẽ erit bona conſultatio, qua quod oportet quidem aſſequetur quiſpiã, non tamẽ per quod oportet. Pręterea fieri poteſt, vt multo tẽpore aliquis, aliquis vero cito conſultans quippiam aſſequatur. ergo neq; illa adhuc bona conſultatio eſt: ſed ea rectitudo, quæ ſm vtilitatẽ &

id quod

* a. f. quo est opus.

id * quod oportet, & sicut, & quando, existit. Fieri itẽ potest, vt & absolute bene consultet quispiam, & ad quẽdam finẽ. Bona itaq; consultatio absolute ea est, quæ ad finẽ absolute: quædam vero bona cõsultatio, quæ ad quendam finẽ spectans pficitur. Si igitur prudentium est bene consultare, bona consultatio rectitudo ea esse videretur, quæ ſm vtilitatẽ ad quẽdam finem spectat, cuius prudentia vera existimatio est.

DIxit. Et manifestũ est ꝙ inter quærere absolutum & versationem consilij differentia quædam est. etenim versatio consilij quærere quiddam est, i. quærere cogitatione: quærere vero interdũ cõtingit absq; cogitatione. Vnde hoc, in quo nobis est consyderandum, est an bonitas versionis cõsilij est scientia, an bonitas sagacitatis, aut genus quoddam ad bonũ. Et putatur non esse scientia: eò ꝙ illius qui versat consilium, actio est quæstio scientiæ rei alicuius: qui aũt scit rem, non quærit eius scientiam. De bonitate autem versationis consilij manifestum est ꝙ est versatio quædam consilij: & versatio consilij est inquisitio per meditationem. Et similiter non est etiã bonitas sagacitatis & arbitrationis. etenim bonitas fit semper per velocitatem intellectus, & mutationem cogitationis velociter: versatio vero consilij semper fit in tempore longo. Ideoq; dicunt homines ꝙ non oportet vt cito agãtur res illæ, in quibus est versatio consilij, neq; illæ, in quibus versatur cõsilium tempore modico. Et bonitas arbitrationis est velocitas intellectus: & velocitas intellectus est absq; bonitate versationis consilij. Neq; etiam est bonitas versationis cõsilij putatio ex putationibus: eò ꝙ putatio non est inquisitio. verũtamen si fuerit ille, qui bonificat versationem consilij, non peccans, tũc patet ꝙ bonitas versationis consilij est certitudo quædã consilij. Et hinc declaratur ꝙ non est scientia, nam scientię non est bonitas, cùm non sit peccatum in ea: putationis autem sanæ inuenitur veritas, sicut inuenitur versatio consilij, & non est versatio consilij putatio sana. Attamen, cùm sit absq; ratione, tunc remanet, vt pertineat potentiæ cogitatiuæ. & propter istam potentiam requirit ꝙ est bonum quoddam, de quo nondum apprehendit ꝙ bonum: putatio autem non requirit ꝙ nondum est apud eam bonum quoddam, sed fit hoc q̃dem postquam apprehendit, quoniã bonum quoddam. & propter hoc putatio apprehendens, nõ requisitrix. qui vero versat consilium versatione bona aut mala, post hoc requirit aliq̃d & cogitat in ipso. Bonitas ergo versationis consilij certitudo quædam est. ideoq; perscrutandum nobis est primo quid est versatio consilij, & in qua re fit ista certitudo. Certitudo enim inuenitur in multis speciebus: & propter hoc non omnis certitudo est bonum consilium. mali nãq; interdum versatur consilium sanum ad inueniendum malum aliquod. & hoc factum eorum non est bonitas consilij: est etenim malum & bonitas consilij bonum. Et propter hoc putatur ꝙ bonitas consilij sit inuentio boni. verũtamen hæc inuentio interdũ fit non per se, & hoc, q̃n inuenta fuerit veritas per propositiones falsas: & interdum fit per se, s. quando inuenta fuerit veritas per propositiones veras. Iterum ergo non sufficit vt dicatur de bonitate versationis consilij ꝙ est adeptio boni, & inuentio eius quod oportet inueniri, donec additio fuerit ei. & per hoc, & quod oportet vt inueniatur, intendo inuentionem boni, per illud per quod oportet inueniri. & est syllogismus verarũ propositionũ & sanæ figuræ. & similiter etiam non est introitus tempori in terminum bonitatis versationis consilij. Iam enim inuenitur bonum per cogitationem sanam in tempore lõgo, & iam inuenitur in tempore breui. neq; etiam certitudo est certitudo consilij, quod proportionatur ad omne bonum, sed ad bonũ conferens, non ad bonũ, quod est iustitia, neq; ad aliquod tale in bonis. Cũ ergo fuerit homo interdum mouens consiliũ, quod est bonum absolute ex inuentione finis, qui est etiam finis & complementum absolute, tunc certitudo inuẽta in hoc consilio, est bonitas versationis consilij absolute. Qui autem versauerit consilium in eo, quod est finis quis non absolute, sed quibusdam prudentiũ, tunc bonitas versationis consilij in hmõi finibus est sanitas talis cõsilij, in relatione ad illum finẽ: & prudens est, qui habet putationem veram à bonitate versationis consilij.

De perspicacia. Cap. X.

IAm vero perspicacia quoq; est & hebetudo, quibus homines perspicaces atq; hebetes dicimus. neq; omnino idẽ cum sciẽtia vel opinione hæc est: omnes.n. essent perspicaces. neq; est vna aliqua ex singulis scientijs: verbi causa neq; medicina: de salubribus.n. esset. neq; geometria: nam circa magnitudines versaretur. neq; enim de ijs quæ semper sunt, & motu carẽt, perspicacia est, neq; de ijs quæ quomodolibet fiunt: sed de quibus dubitaret quispiam, atq; consultaret. Ideo circa easdem quidẽ, circa quæ prudentia, versatur: idẽ tamẽ prudẽtia & perspicacia non est. prudentia.n. præceptiua est: quid enim agẽdum aut non agẽdum sit, finis est ipsius: perspicacia vero iudicatiua tantũmodo. idem nãq; est perspicacia & bona pspicacia: perspicaces siquidem ẽt bene perspicaces sunt. Neq; vero habere, neq; acquirere prudẽtiam pspicacia est: sed sicut pspicere dicitur discere, cùm scientia quispiam vtitur: ita quoq; cùm opinione vtitur ad ea iudicãda, de quibus prudẽtia est, alio dicẽte: & iudicanda quidẽ recte: bene.n. & recte idẽ est: & inde nomẽ hoc venit pspicacia, qua bene pspicaces homines sunt, ex ea scilicet quæ in discẽdo consistit. discere enim sæpenumero, perspicere dicimus.

DIxit. Et potẽtia ingenij, & non ingeniũ, per quam dicimus ꝙ hoc est habens ingenium, & hoc non habet ingenium, est etiam aliud à potentia putationis & scientiæ. nam si non, esset oĩs, apud quem esset scientia aut putatio, ingeniosus, nec etiam potentia ingenij est vna ex scientijs particularibus, vt scientia Medicinæ, qua existit in rebus receptiuis curationis, vt scientia dimẽsionis quæ existit in magnitudinibus: eò ꝙ ingenium non est in rebus necessarijs, neq; in rebus, quarũ notitia causaliter se habet, sed in rebus difficilibus, in q̃bus versatio fit consilij. Et propter hoc sit quidem ingenium in rebus eisdem, in quibus est prudentia: verũtamen non est ingenium & prudentia res vna, nam prudentia est apprehensio agendorum & non agendorum: ingenium autem est sententiãs & iudicans, et est ipsum, & acceptio intẽtionis vnum & idem. attamen, quemadmodum nominamus receptionem scientiæ disciplinam & scientiam, sic quãdo fuerit ille, qui vtitur

putatione, iudicans in rebus, in quibus est prudẽtia, iudicium bonum, & dicitur de eo ꝙ est ingeniosus. D. Et transumitur quidem istud nomen ad hoc factum in prudẽtia ex speculatione in doctrinalibus. videmus.n. quadriuiales dominos ingeniorum vel ingeniosos. &, postquam consilium bonum est cuius finis bonum, & hoc quidem inuenitur ex virtuoso, erit consilium bonum iudicium rectum procedẽs à virtuoso. & propter hoc multotiens dicimus ꝙ virtuosi domini sunt consiliorum bonorum: & ꝙ domini consiliorum bonorum sunt virtuosi. consilium ergo bonum est iudicium sanum existens in virtuoso, vt diximus, & sanum est verax. Cumq; sit hoc totum, quemadmodum determinauimus, tunc omnes habitus, quos definiuimus, tendũt ad vnum finem. Nos quidem dicimus, ꝙ hoc est consilium, vel opinio, & discretio, vel ingenium, & prudentia, & intellectus: & proportionamus eas ad homines eosdem: intendo ꝙ quosdam eorum nominamus consiliarios, & quosdam ingeniosos, & quosdam prudentes, et tota eorum vniuersitas intendit rem vnã, et sunt particulares postremæ operabiles, et propter hoc sunt omnes istæ potentiæ operatiuæ.

De sententia. Cap. XI.

IAm quæ vocatur sententia, qua bene sentientes, & habere sententiam quosdam dicimus, est æqui & boni viri iudicium rectum. Cui rei id argumentum est, ꝙ æquum & bonum virum maxime esse ad consentiendum id est ignoscendum idoneum dicimus: æquitatem vero esse, habere consensionem & veniam circa singula. consensio autem sentẽtia est iudicatiua recta æqui & boni viri: at recta ea est, quæ est veracis. Sunt autẽ omnes habitus cõsentanee ad idem tẽdentes: nam & sententiam, & perspicaciam, & prudẽtiam, & intellectum ad eosdem referẽtes dicimus: dum & sentẽtiam, & intellectum iã habere, & prudentes, & perspicaces appellamus. omnes.n. facultates hę vltimorum sunt & particulariũ. Atq; in eo quidẽ ꝙ ad iudicandum idoneus quispiam est, de ijs quæ egit prudens, perspicax & bene sentiens, seu consentiẽs erit: nam æqua cõmunia bonis omnibus sunt, in eo ꝙ ad alium spectant. Agendæ autem res ex ijs sunt quæ particularia & vltima omniũ sunt. nam & prudentem oportet ea cognoscere: et perspicacia & sentẽtia circa agenda versatur. at hæc vltima sunt. Intellectus quoq; vltimorum est in vtrãq; partem. primorum enim & vltimorum terminorum intellectus est, non ratio. ille quidem, qui in demonstrationibus versatur, imobilium terminorum, & primorum: alter qui in actiuis cõsistit, vltimi, & eius quod euenire aliter atque aliter potest, & alterius propositionis. Hæ enim eius cuius causa aliquid est, principia sunt: quippe cùm ex singularibus vniuersalia existant, quorum sanè habere sensum oportet: is autem sensus intellectus est. Quocirca esse etiam hæc naturalia

*a.l. aliqua.

videtur, ac sapiens quidem natura nemo est: sed sentẽtiam habet, & perspicaciam, & intellectum. Indicium cuius illud est, ꝙ hæc sequi etiam ætates existimamus: talisq; ætas intellectu & sentẽtia prædita est, quasi causa ex natura ipsa sit. Ideo & principiũ & finis intellectus est. ex his enim, & de his demõstrationes fiũt. Quare peritorum hominum & seniorũ seu prudentum pronunciationibus & opinionibus absq; demonstratione, non minus ꝙ demonstrationibus attẽdendum est. quia nãq; ex ipsa experientia visum habẽt, principia intuentur. Quid igitur sapientia & prudẽtia sit: & circa quæ vtraq; versetur: tum alterius alterã aĩæ portionis virtutẽ esse, dictũ iam est.

DIxit. Sententia autem & iudicium fiũt quidem in rebus, quibus est prudẽtia, & bonitas ingenij vel discretionis, & bonitas cõsilij. Et qdem fiunt istæ virtutes ad finem suum. intendo ꝙ, quando fuerit finis inuentus per eas bonum, tũc sunt virtutes, & postquam est omnis notitia operabilium notitia rerum particularium: eò ꝙ intentum per hanc notitiam est operatio, et operabilia & ingenium & consilium sunt quidẽ in operabilibus: & ista sunt vltima in generatione & particularia. D. Et intellectus, cùm sit comprehensorum terminorum primorum, & termini primi sunt semper vltima, intendo particularia, tunc intellectus inuenietur ex vltimis, i. ex particularibus sm̃ spẽs duas: vna quarum est apprehensor terminorum primorum, qui sunt rebus necessarijs & sunt principia demonstrationum speculatiuarum: & altera est apprehensor terminorum primorum, qui sunt rebus prioribus: & sunt principia conclusioonum operatiuarum. & sunt quidem termini vniuersales: eò ꝙ vniuersale quidem inuenitur particularibus: & intellectus non est aliquid nisi apprehensio vniuersalis. Et propter istud patet de re intellectus ꝙ est res comprehensa nobis ex particularibus per naturam. & propter hoc intellectus est aliud à sapientia. &, similiter opinio, & ingenium sunt etiam comprehensa per naturã, vt intellectus. Et huius signũ est, quoniam, videmus quidem ꝙ hominem oportet addiscere res, quando fuerit habens intellectum & opinionem: eò ꝙ natura causa est intellectus & opinionis, non volũtas. & eo intellectus naturaliter habet initium & consũmationem: intendo & generatur & completur: eò ꝙ vniuersitas rerum, quæ sunt per naturam, initium habent & consummationẽ. demonstrationes igitur fiunt ex huiusmodi propositionibus. D. Et ideo oportet vt auscultemus narrationem dominorum experientiarum, & sunt seniores, absq; exigentia demõstrationis super eo ad quod innuunt. & illud non est minus eo, in quo auscultantur demonstrationes: propterea ꝙ seniores iam apprehenderunt per experiẽtiam propositiones, ex quibus habuerunt demonstratiuam sufficientiam ad illud, quod nobis ostendunt. apud nos autem non sunt illæ propositiones: nam experientia quidem fit ex parte ætatis. D. Iam dictum est quid est prudentia & quid sapientia: & in quibus rebus est vtraque earum: & ꝙ vtraq; earum virtus, & cuius partis ex partibus animæ est virtus.

De vtilitate sapientiæ, & prudentiæ. Cap. XII.

DVbitaret aũt quispiam de ipsis his habitibus qua in re vtiles sint. sapientia.n. nihil contẽplatur quo fieri homo felix possit:

quippe

quippe cū nullius sit generationis: at prudentia hoc quidem habet, sed cuius causa opus ipsa est: siquidem prudentia est, quę circa ea versatur, q̄ iusta, & honesta, & bona homini sunt: ea autem sunt huiusmodi, quæ agere viri boni est. at nihilo magis ad agendū idonei eò q̄ cognoscimus ipsa hęc, sumus, siquidē habitus virtutes sunt: quemadmodum neq; salubria, neq; bonæ habitudini conuenientia, quę non eò q̄ faciunt, sed quia ex habitu existunt, ita dicūtur. nihilo enim ad agendum idonei magis ex eo sumus, q̄ medicinam aut exercitatoriā habemus. Quod si non horum causa prudentia statuenda est, sed vt probi fiant: iis sanè qui probi sunt, nihil erit vtilis: quin etiam neq; iis qui non habent: quippe cùm nihil referat, habeat'ne aliquis, an habentibus aliis obediat: satisq; nobis sit: quemadmodum & in sanitate. nam quamuis sani esse velimus, medicinā tamen non discimus. Accedit ad hæc q̄ absurdum esse videretur, si principalior & præstantior quàm sapientia ea esset, quæ ipsa esset deterior: quæ enim facit, circa singula dominatur, atq; imperat. De his igitur dicendum est: nunc enim de ipsis tantum dubitationem exposuimus. Primum itaq; vtrasq; per se necessario esse expetendas dicimus, cùm vtriusq; animæ portionis virtutes sint, licet neutra ex ipsis quicquam efficiat. Deinde etiam efficiūt quidem, nō tamen vt medicina sanitatem: sed vt sanitas bonę habitudinis operationes, sic sapientia felicitatē. cū.n. totius virtutis pars sit, dū habet, atq; opat̄, felicē facit. Præterea opus & ex prudētia et ex morali virtute perficitur. virtus enim propositū scopū: prudētia quę ad ipsum tēdūt, recta efficit. Quartę aūt aïæ ptis, id est altricis, nulla talis virtus est: quippe cū in ea agere aut non agere situm minime sit. At vero de eo, quòd ex prudentia ad agenda vel honesta vel iusta nihilo aptiores sint homines, paulo altius incipiēdum est, hoc sumpto initio: quemadmodum iusta agentes nonnullos nondum esse iustos dicimus, vt eos qui ea quæ à legibus pręcipiuntur, vel inuiti faciunt, vel ex ignoratione, vel ob aliquid aliud, & nō ob ipsa, cū tamen ea agāt, quæ oportet, quæq; bonum virum decet: ita licet, vt quodam modo se habens quispiam singula agat, vt bonus sit: id est ex electione, & ipsorum eorum causa quę aguntur. Electionem igitur rectam virtus facit: quæcunque autem natura comparatum est, vt illius causa agantur, non virtutis, sed alterius facultatis sunt. Attendendum autem est, ac de his manifestius dicēdū. Est itaq; facultas quædam quam calliditatem vocant: ea est talis, vt quæ ad suppositum scopum cōducunt, agere possit, atq; assequi: atq; hæc quidem si propositum honestum sit, est laudabilis: si prauum, versutia est. Vnde etiam prudētes callidos, & versutos esse dicimus. Prudentia vero hæc facultas non est: non sine tamen facultate hac existit: sed habit⁹ oculo huic animæ non absque virtute acquiritur, sicut diximus, & perspicuū est. Ratiocinationes enim agendarum rerum principium habent, quandoquidem eiusmodi est finis, & quod optimū est: quodcunq; illud fuerit. Sit enim verbi causa, quod inciderit: id nisi bono viro non apparet: propterea q̄ distorquet prauitas, facitq; vt circa actiua principia fallamur. Quare non posse quempiam prudentem esse nisi bonus sit, manifestum est.

Dixit. Et fortassis quæret quis quæstionem grauē, & dicet, quæ vtilitas est sapientiæ, non enim videmus acquiri ex eius notitia aliquid, per qđ felix fiat homo: propterea q̄ ipsa nō efficit aliquid, neq; operatur, per prudentiam autē acquirunt res felicitantes. at neq; secundum q̄ prudentia tantum, intendo per se, sed secūdum q̄ est in rebus bonis iustis: & istæ sunt, quas operatur vir bonus. & propter hoc nos non sumus magis operatores per hunc habitū, eò q̄ sit habitus rebus bonis: sed eò q̄ habitus prudentiæ tantum: intendo eò q̄ nos facimus bonam consiliationem. quemadmodum quoniam quando fuerimus scientes res curatiuas, non sumus completius operantes in arte medicinæ, sed eò q̄ magis medici tantum. Non est igitur prudentia felicitans per se, cùm non dicatur de eo prudentia propter sciētiam, sed propter hoc q̄ per se pertinet virtuosis rebus, non est ergo proficiens per se penitus. ideoq; videmus q̄ non oportet nos recipere consilium virtuosis illis, quibus non est sciētia versationis cōsiliī, neq; à sciētibus illis, quibus non est virtus: quemadmodum facimus in sanitate. etenim sani esse volumus: attamen nō proficimus in sanitate, nisi per vtrasq; res simul: intendo per sciētiam medicinę & per velle sanitatem. ideoq; quando volumus sanitatem, addiscimus medicinā. erit igitur sapientia felicitās per se: prudētia vero per aliud, non per se. Amplius, fortassis videbitur esse inconueniens vt sit res, quæ est sub sapiētia magis certa quàm sapientia. nam sapientia regit omnes artes, & principatur eis, et imperat quid operentur secundum q̄ dictum est in altero loco ab isto. Veruntamen non istud propositum, neq; hoc intentum à nobis: intendo quæ inter vtrasq; præemineat. nō enim intendimus, nisi determinare quæ vtilitas sapiētiæ. Dicimus ergo q̄ necessariū est vt sit eligibilis per se vt sit virtus, & si non agat aliquid: eò q̄ ipsa est perfectio partis ex partibus animæ; & omne quod est complementum vel perfectio partis ex partibus animæ, est virtus. Amplius, ipsa quidem facit felicitatem per se, non quomodo facit medicina sanitatem: immo est quasi ipsamet. sanitas igitur ipsa quidem facit felicitatem, non per hoc, q̄ ipsa sit alterum à felicitate: sed quoniam ipsius comprehēsio tantum est ipsamet felicitas, cùm sit ipsa volita non propter aliud à se. & hoc est felicitatis dispositio: intendo q̄ ipsa quęritur propter se, & alia ab ea propter eam. D. Et intellectus quidem proportionatur perfectioni, & complemento in prudentibus secundum mensuram habitus prudentię, et secundum mensuram virtutis moralis cōiugatę prudētiæ. etenim virtus rectificat propositum; et prudentia sanat inuentionem propositi: intēdo finis.

Pars

Pars autem concupiſcibilis, et eſt ea, cui proportionantur virtutes figurales, i. morales, non habet hanc ſpeciẽ virtutis: intẽdo virtutem apprehenſionis, cùm non habeat partem rationis. D. Quoniam autem non fit prudens perfectius operans & melius conſiliãs, eò ꝙ actio ſua fieri habeat ĩ rebus virtuoſis & bonis, dicere oportet, poſtquam reſumpſerimus ſermonẽ à ſupra parum, & ponamus principium noſtrum de hoc illud quod dico. & hoc eſt: quoniã quemadmodum dicimus ꝙ quidam hominum operantur res iuſtitiæ abſq; eo ꝙ ſint iuſti, ſicut illi, qui faciunt quod præcipiũt leges aut præter voluntatem ſuam, aut propter ignorãtiam eius qđ operantur, aut agunt hoc propter aliquid aliud nõ gratia illarum rerum earundem: & vniuerſaliter quemadmodum non nominamus iſtos virtuoſos, quãuis operentur quod oportet, & totum quod operatur virtuoſus: ſic videtur ꝙ ſit res in prudente illo, qui habet potẽtiam, per quam inuenit particularia bonitate cõſiliationis, i. particularia, cùm ſit bonum ſiue malum, quando contigerit eum inuenire per conſiliationem particularia, quæ ſunt bonum, non dicimus de eo, ꝙ virtuoſus neq; ꝙ bonus: intendo ex modo, quo eſt bonæ conſiliationis tantum, ad inueniẽdum omne, cuius inciderit ei electio. D. non enim omne, ſuper qđ cadit electio, eſt virtuoſum: immo illud, quod conuertit ad hoc electionem, vt ſit virtuoſa, virtus eſt, non potẽtia prudentiæ. Et propter hoc potentia, per quam inuenitur vel extrahitur omne illud, ſuper quod ceciderit electio, non eſt virtus moralis, ſed potentiæ alterius: & eſt illa, quæ nominaĩ, qñ inuenitur per eã bonũ, induſtria vel prudẽtia proprie, vt quando inuenitur per eam malum, aſtutia, vel calliditas, vel doloſitas. Et ꝓpter hoc eſt, quod videmus ꝙ quidam prudentium ſunt aſtuti, & quidam callidi, & quidam fraudulenti. Veruntamen potentia, per quam inuenitur bonum, & eſt illa, quæ nominatur prudentia, ſecundum veritatem non eſt partis alterius ex partibus animæ quàm illius, cuius eſt potentia ad inueniendũ quodcunq; contingit de bono aut malo. neq; idem etiam eſt abſq; virtute. & hoc, quoniam factori aſcribitur bonitas vel malitia, ex omnibus quidem factis ſuis præſens intẽtum per huiuſmodi facta. & de bono aliud quidem eſt in dicto & eſt rectum: & aliud in fine, & eſt quod apprehenditur per dictum. & quando non fuerit bonum in fine, nõ apparet bonum quod eſt in dicto, ſed vincit malitia, quæ eſt in fine ſuper bonitatem, quæ eſt in dicto. & ſimiliter vincit finis ſuper principium factoris, & efficit ipſum malum, cùm fuerit malus. Et cùm ſic ſit, non poteſt eſſe prudentia illa, quę eſt virtus abſq; hoc, ꝙ coniungetur ei virtus figuralis: & non inuenitur hæc prudentia niſi in viro bono.

De naturali virtute, & de virtutum & prudentiæ connexione. Cap. XIII.

SEd conſiderandum rurſus etiam de virtute eſt: nam ſimili modo quoq; virtus ſeſe habet. ſicut prudentia cũ calliditate non idem quidem, ſed ſimile tamen quid eſt: ita virtus naturalis cum ea, quæ propriæ virtus dicitur. Omnibus enim ſinguli ex moribus eſſe quodam modo natura videntur. nam & iuſti & temperantes & fortes ſumus, & cętera ſtatim ab ipſo ortu habemus. Sed aliud tamen eſt quod quærimus, vt proprie bonum ſit, & talia alio modo adſint. Etenim pueris & beſtijs naturales inſunt habitus: ſed ſine intellectu, & mente eſſe noxij apparent. Cæterum tantum inſpici videntur: quòd quemadmodum in corpore valido quòd ſine viſu mouetur, cõtingit, vt vehementer erret, propterea ꝙ viſu caret: ita quoq; hic euenit, † ſi intellectum acceperit, in agẽdo differt: atq; habitus licet ſimilis ſit, ꝓprie tamen virtus tũc erit. Quare quẽadmodũ in opinatiua parte duæ ſpecies ſunt, calliditas, & prudẽtia: ita in morali duæ quoq; ſunt: quarũ altera virtus naturalis, altera ꝓprie virtus eſt: atq; harũ ea q̃ ꝓprie virtus ẽ, nõ ſine prudẽtia exiſtit. Vnde etiã oẽs virtutes prudẽtias eſſe inquiũt: & Socrates partim recte q̃rebat, partim errabat. ꝙ enim prudẽtias eſſe oẽs virtutes opinabatur, errabat: recte dicebat, ꝙ non ſine prudẽtia eſſe eas aſſerebat. Signum autem illud eſt, quòd nunc omnes cùm definiunt virtutẽ, vbi habitum eam eſſe dixerunt, & ad quę eſt, adiungunt ſecundum rectam rationem. recta autem ratio eſt, quæ ſecundum prudentiam exiſtit. Videntur igitur vaticinari quodam modo omnes talem eſſe habitum virtutem, qui ſecundum prudentiam exiſtit. Paululum tamen tranſeundũ eſt. virtus enim non tam ſecundum rectam rationem, quàm cum recta ratione habitus eſt: at recta de huiuſmodi ratio eſt prudẽtia. Ac Socrates quidem rationes virtutes eſſe exiſtimabat: ſcientias enim eas eſſe omnes dicebat: nos cum ratione eſſe arbitramur. Ex his igit quæ dicta ſunt, conſtat neq; proprie bonum eſſe ſine prudentia, neq; prudẽtem ſine morali virtute quempiam poſſe. Quin etiam ratio illa hinc ſolui poſſet, qua ſeparatas eſſe inter ſe virtutes diſſereret aliquis: eo quòd idem ad omnes aptiſſimus minime ſit, atq; iccirco alias iam, alias nondum acquiſiuerit. hoc ſiquidem in naturalibus virtutibus licet: in ijs vero quibus abſolute bonus vocatur quiſpiam, non licet. ſimul enim cum prudentia, quę vna eſt, omnes exiſtent. Perſpicuum autem eſt & prudentiæ eſſe opus, etiam ſi non eſſet actiua, propterea quòd partis animæ virtus eſt: & ſine prudentia et virtute eſſe electionem rectam non poſſe: eò quòd hæc finem: illa quæ ad finem tendunt vt agamus, facit. At vero neq; præſidet ſapientiæ: neq; melioris quàm ipſa partis eſt, quemadmodum neq; ſanitati medicina: neq; enim ipſa vtitur, ſed vt fiat prouidet. quocirca illius cauſa præcipit, nõ autem illi. Simile prætera illud eſt, ſiquis ciuilem, propterea quòd de omnibus ꝑcipit, quæ in ciuitate ſunt: Dijs præeſſe ac dominari etiam diceret.

† a.l. ſi vero

DIxit. Inquiramus etiam & perſcrutemur de proportione virtutis naturalis ad virtutem electiuã; & eſt illa, quæ eſt in fine nobilitatis & honorificentiæ. & proportio quidem iſtius virtutis, intendo naturalẽ ad electiuam, propinqua eſt proportioni prudentiæ ad ſolertiam:

solertiam: quemadmodum est prudentia, quando proprie dicitur, & bonitas opinationis non sunt res vna, sed consimiles: sic similatur virtus naturalis virtuti directiuæ: intendo electiuam. etenim in omni specie ex speciebus virtutis, vna per naturam, & altera per acquisitionem. Et hoc, quoniam nos multotiens inuenimus vnum ex hominibus per naturam castum aut audacē, & sic de aliis virtutibus. & sunt inuētæ in eis istę virtutes statim à natiuitate eorum, nisi ꝙ nos inquirimus quidem virtutem illam, quæ fit per electionē & acquisitionem. Et hoc, quoniam virtutes naturales inueniūtur in pueris, & multæ earum in feris & in multis animalium: & vniuersaliter vtplurimum sunt damniferæ, quando fuerint absq; intellectu et discretione. Et videtur ꝙ virtus naturalis nō appareat nisi propter exuberantiam ipsius: intendo in quibusdam indiuiduorum: quemadmodum contingit corpori mobili motu vehementi vt manifestetur manifestatione vehemēti magis ꝙ manifestetur quietū. & si non, tunc non esset oudus ab eis vllus: intendo à possibilitate recipiēdi virtutem electiuam. & virtus equidem fit, quando fuerit actio secundum ꝙ videt intellectus, & in hora quam videt, & in quantitate quam videt. quādo igitur qđ videt intellectus de hoc, conuersum fuerit in habitum, statim facta est veritas secundum veritatem directiua. Quemadmodum enim in specie naturalis duæ sunt species putationis, vna naturalis, & sunt prima putabilia: & altera acquisita & apprehensa à primis. & quemadmodū etiam in intellectu sunt duæ species: vna naturalis, & altera acquisita, & est quæ nominatur scientia: sic videtur ꝙ sit in virtutibus figuralibus: inteodo morales. Et propter hoc est quod dicimus, ꝙ virtus figuralis electiua non fit absq; prudentia. & propter esse eius semper cum prudentia dixerunt quidam hominum ꝙ omnes virtutes morales prudentiæ sunt: vt Socra. Et isti modo quodam peccant, & modo quodā recte dicunt. peccant quidem, credentes ꝙ omnes virtutes sint prudentiæ: dicunt vero recte, eò ꝙ nō est possibile vt inueniatur virtus figuralis electiua absq; prudentia. Cuius signum est, ꝙ omnes definientes virtutem moralem, dicunt eam esse habitum, qui fit secundum commensurationem rectæ rationis. rectum autem est secundum mēsuram intellectus, verbi gratia in fortitudine. dicuntq; ꝙ est audacia secundum ꝙ oportet, & quando, & quātum, & cætera huiusmodi. & omnia ista in vnaquaq; dispositionum non comprehenduntur nisi per prudentiam. D. Et iam videtur verisimile ꝙ aggregatio Antiquorum in conuenientia ipsorum ꝙ hic habitus, intēdo moralem, proportionetur prudentię, cucurrit cursu diuinationis, velut in proportione eius ad intellectum: & non incluserunt per hoc totum, quod oportuit includi. Et propterea dicimus nos ꝙ ipsa non est recta ratio tantum, sed est habitus excellens cum recta ratione: & ratio recta coniugata ei est prudētia. Et Socrates iam putabat ꝙ omnes virtutes essent scientię: nos autem dicimus ꝙ sunt cum ratione: intēdo rationem sanam. Et hoc manifestum est ex eo qđ dictum est, ꝙ non est possibile vt sit virtus electiua absq; prudentia, sicut dictū est etiā ꝙ non sit possibile vt sit prudentia: intendo virtutem rationalem absq; virtute morali. D. & ista pars animæ, intendo moralem, proportionatur etiam rationi: si hoc trāsire permissum fuerit. vult propterea ꝙ audita ratione & obedit eius imperio. D. & manifestū est ꝙ istarum virtutum, intendo rationalem & moralem, quædam coniugatę sunt quibusdam: propterea ꝙ non inuenitur vna ipsarum completa, quando separata fuerit à sua socia: intendo quādo separata fuerit vis prudentiæ à morali & electiua prudētia. nam hoc quidem in naturali ex ipsis possibile est: in directiua autem, intendo honorabiliorem ex morali, & est electiua, nō est possibile. non enim possibile est vt sit absq; prudentia: sicut non est possibile in prudentia secundum ꝙ operatiua est vt sit absq; virtute morali. nam actio virtutis moralis non fit absq; eligentia sana: eligentia autem sana non fit absq; prudentia. virtus ergo moralis est illa, quæ agit bonum, quod est finis: & virtus prudētiæ est illa, quæ monstrat illi potentiæ quid agat. Ideoq; non attribuitur hęc actio, intendo actionē virtutis moralis, virtuti prudentiæ: cùm non sit operatrix virtutis moralis: sed est quidem monstratrix illi potentię. est igitur quasi effectrix potentiæ operantis finem, sed ipsa operatur finem. Et ideo non attribuitur hæc actio, intendo moralem, neq; sapiētiæ, neq; alicui ex virtutibus rationalibus: quemadmodum non attribuitur actio sanationis arti medicinæ. ipsa enim non sanat, sed mōstrat quomodo fiat sanatio ei, qui facit eam, & est adiutor medicinæ. hæc est igitur proportio habitus prudentię ad habitum moralem: intendo ꝙ prudētia est, quæ imperat: & mos est, qui operatur. nō attribuitur itaq; hæc actio prudentiæ, nisi quia imperat ei, non ꝙ operatur eam. Et videtur ex quo attribuitur ei actio isto modo, ꝙ sit quasi princeps habitus moralis: quemadmodū gubernatio ciuilis vniuersalis, inteodo artem regiminis ciuilis, est habitus principās omnibus habitibus, qui sunt in ciuitate: intēdo artes, quę sunt sub hac arte, eò ꝙ ipsa imperat artibus, quę sub ea sunt, qđ agant. D. Et post hoc oportet vt accipiamus in inceptione alia: vult post finitionē sermonis ī virtutibus moralibus & rōnalibus.

ARISTOTELIS

MORALIVM NICOMACHIORVM

LIBER SEPTIMVS,

cum Auer. Exposi.

SVMMA LIBRI.

De heroica virtute: De continentia, & earum oppositis. De continente & incontinente. De voluptate, & ipsius speciebus, ac de dolore.

De heroica virtute, continentia, & earum oppositis. Cap. I.

POst hęc alio sumpto initio dicendum est, rerum circa mores fugiendarum tres species esse, vitium, incontinentiam, & feritatem: quarum duabus quæ sint contraria, manifestum est: alterum enim virtutem, alterum continentiam vocamus. feritati autem maxime conuenire quispiam diceret virtutem, quæ supra nos est, heroicam quandam, ac diuinam. quemadmodum Homerus Priamum de Hectore dicentem inducit, eò ꝙ valde erat bonus,

Non hominis mortalis filius ille
Esse videbatur: sed magna è stirpe deorum.

Quòd si ex hominibus, sicut dicunt, ob virtutis excellentiam diuini efficiuntur: huiusmodi quidam scilicet esset habitus, qui feritati opponitur.

ponitur. Nam sicut bestiæ neque vitium est, neqꝫ virtus, ita neqꝫ Dei: sed hæc præstantius quid virtute, illa diuersum quoddam à vitio genus est. Quoniam vero rarum est, vt vir diuinus sit: quemadmodum Lacones, cùm aliquem valde admirantur, diuinus, inquiunt, vir est: sic & ferinus natura inter homines rarus aliquis est: maxime tamē inter Barbaros reperitur. fiunt vero nonnulla etiam ex morbis, & læsionibus. quin etiā eos homines, qui vitijs exuperāt, ita infamamus. Sed de tali quidem affectione posterius mentio quædam facienda est. de vitio autem dictum est prius. De incontinentia vero & mollitie, & delicijs nūc est differendum: de continentia item & tolerantia. neqꝫ enim quasi ijdem cum virtute & prauitate habitus sint, neque vt diuersum genus, vtraqꝫ harum existimanda est. Oportet autem, sicut in alijs fecimus, ponere ea quæ apparent, & prius dubitare, deinde ita demonstrare. ac maxime quidem omnia illustria & pbabilia circa hos affectus: sin minus, pleraqꝫ, & præcipua producere debemus. nam si soluantur ea, quæ difficultatem habent, illustria vero & probabilia relinquantur: satis erit demonstratum. Videtur igitur continentia et tolerantia ex bonis & laudabilibus: incontinentia vero & mollicies ex prauis & vituperatione dignis rebus esse. Idem quoque esse continens & perstans in consilio rationis, idem incontinens et è rationis consilio excedens. atqꝫ incontinens quidem cognoscens praua esse quæ agit, ob affectum tamen agit: at continēs cùm prauas sciat esse cupiditates, ob rationē eas non sequitur. Temperantem quoqꝫ continentem & tolerantem esse dicunt. atqꝫ eum qui eiusmodi sit, alij omnem esse temperantē asserunt, alij minime: & intemperantem incōtinentem, & incontinentem intemperantem confuse, alij diuersos esse aiunt. At prudētem interdum negant esse posse incontinentem: interdum nonnullos qui sint prudentes et callidi, esse incontinentes affirmant. adde quòd incontinētes & iræ, & honoris, & lucri etiam dicuntur. Atque ea quidem quæ dicuntur, huiusmodi sunt.

DETERMINATIO SEPTIMI TRACTATVS LIBRI NICOMACHIAE ARISTOTELIS.

DIxit. Dicto itaqꝫ de virtutibus moralibus & rationalibus, oportet vt vertamus nos ad genus alterū. Dicimus igitur ꝙ species, quæ inueniuntur in moribus vituperabilibus sunt tres, malitia, intemperantia, ferocitas. Contraria autem duorum ex istis, intendo malitiam & intemperantiam manifesta sunt: malitiæ enim contrarium est bonitas vel virtus, & contrarium intemperantiæ est temperantia. ferocitatis vero cōtrarium dicendū est ꝙ sit virtus superexcellēs humanam naturam: & est virtus, de qua dicitur ꝙ sit diuina, prout dicimus de quibusdam hominum ꝙ sint angelici & diuini propter emminētiam virtutis in eis. Et oportet quidem vt sit hic habitus cōtratius ferocitati: eò ꝙ quēadmodū feris non est in veritate neqꝫ malitia, neqꝫ virtus: nam hominis hęc ꝑprie sunt: immo eis est malitia excedens genus malitiæ humanæ: & propter hoc nominatur homo egrediens speciem suam in superfluitate malitiæ, ferinus vel lupinus: sic etiā Deus nō fit bonus modo quo homo, immo bonitas eius supergrediens est genus naturæ bonitatis, quæ est homini, nominatur qui pręcellit in hoc habitu & egreditur genus suum, diuinus, cūqꝫ sit istarū extremitatum dispositio hæc dispositio, oportet eas contrarias esse per naturam. Et propter hoc viri diuini pauci sunt valde in hominibus: & viri ferini vel lupini pauci sunt etiam. & sunt quidem secundum plus in hominibus, qui sunt in distantia nota ex parte australi: & sunt nigri siue Æthiopes, et eorum contermini. & etiam ex altera parte Sclaui, & eorū cōtermini. D. & iam inuēta fuit ferocitas in quibusdam hominum ex parte infirmitatis accidentis eis. D. & sermo de malitia ferina ingrediens est sub sermone de malitia vniuersali: quamuis oportuerit vt propriam faceremus rememorationem istius malitiæ ex cæteris malitijs. & iam primitus diximus de virtute et malitia. De quo autem hic loqui volumus est intemperantia & dissolutio & relaxatio, & est obedientia & executio concupiscentiarum, & de istorum oppositis: & est retentio à concupiscentijs & tolerātia. non enim oportet æstimari de istis habitibus oppositis, intendo continentiam sin à voluptatibus & incontinentiam, ꝙ intrent sub oppositis, quę sunt malitia & virtus ex omni modo: intēdo ꝙ continens sit uirtuosus, & dissolutus uitiosus, neqꝫ etiam æstimandum est ꝙ egredientes sint ab istis generibus ex omni modo, donec sint duæ naturæ & duo genera diuersa. D. Oportet igitur ut faciamus in perscrutatione de hoc simile ei, quod fecimus in perscrutatione de eo, quod pręcessit de istis reb⁹, uidelicet ut præmittamus sermones & orationes dubitabiles, qui componuntur ex propositionibus famosis, deinde ueniamus post hoc cum orationibus demonstratiuis. demonstrationes enim perfectiores sunt & nobiliores, quandò inducuntur post orationes dubitabiles. & hoc necessarium est ut faciamus aut in omnibus istis passionibus, de quibus loquimur in hoc libro, aut in pluribus earum, aut in præpollentibus. quando enim inductus fuerit sermo, per quem dissoluitur dubitatio, quam necessariam fecerunt propositiones famosæ, & in quo conseruantur etiam illæ propositiones, intendo ut nō destruuntur in toto, tunc erit in demonstratione adducta sufficientia completa. Dixit. Et iam putatur de continentia & tolerantia uel patientia ꝙ sunt de habitibus uirtuosis laudabilibus: & putatur etiam de incontinētia intolerantia ꝙ sint de habitibus uituperabilibus. Et similiter putatur cōtinens esse ille, qui perseuerare facit rationem Ieo ꝙ meretur ut abstineatur ab eo: & ꝙ ille est non continens, qui facit non perseuerare rationem abstinendo à concupiscē tijs. & hoc quoniam non continens est ille, qui scit ꝙ operatio est mala, et operatur eam. Cōtinens aūt est ille, qui postquam sciuerit ꝙ concupiscentiæ malę, abstinet ab eis, & non sequitur concupiscentiam obediens rationi. Et quidam hominum nominant castum continentem & tolerantem, & nominant etiam continentem & tolerantem castum. & quidam neutrum noīant nomine alterius. & similiter etiam quidam nominant non castum non continentem, & non continentem nō castum.

Deus nō est bonus modo quo hō: sed bonitas eius supergredit genus naturę humanę.

Demōstrationes perfectiores sunt et nobiliores, q̄n inducuntur post orationes dubitabiles. Vide .2. Cœ. cō. 85.

castum.et est ex hominibus, qui dicit q nõ castus alius est à non continente. De prudente autem quidam dicunt q impossibile est vt sit incõtinens, dicũt ergo, omnis prudens continens est. & forte dicunt q inuenitur aliquis hominum prudens in hoc, q non continet animam suam in ira, nec in honore nec in lucro. D. Hæc est ergo summa eius, quod dixerũt hoĩes de istis rebus.

De continente & incontinente. Cap. II.

DVbitaret autem quispiam quo modo recte existimans aliquis agat incontinẽter. Nam vt sciens quispiam agat, aiunt nonnulli fieri nullo modo posse. absurdum enim est si adsit scientia, vt existimabat Socrates, aliud quid dominari, ac quasi mancipium hominem trahere. Socrates enim aduersus rationem omnino pugnabat, quasi nulla esset incontinentia. neminem siquidem aiebat existimantẽm præter id quod optimum est, agere, sed ex ignoratione. quæ sanè oratio ijs aduersatur quæ euidenter apparent. quęrendumq́; est circa affectum, si ex ignoratione agit quispiam, quis ignorationis modus sit. nam non existimare qui incontinenter agit agenda esse ea q̃ agit, ante q̃ in affectu sit cõstitutus, manifestum est. Sunt autẽ nõnulli, qui alia concedũt, alia non. scientia enim nihil esse potẽtius concedunt: illud non dant, prętẽr id quod visum fuerit melius, agere neminem. ac propterea inquiunt incontinentem non scientiam, sed opinionem habẽtem à voluptatibus superari. Veruntamen si opinio, non scientia, neq; valida existimatio est, quæ resistit, sed remissa qualis est in ambigentibus: venia danda est q non in his persistat quispiam aduersus vehementes cupiditates. at prauitati, aut alicui ex alijs vituperatione dignis rebus venia non datur. Prudentia igitur resistente id fit; validissima enim res ea est. sed est absurdum. fiet enim vt idem simul & prudens sit & incontinens. at facere sponte prauissima quæq; prudentis esse nemo diceret. Præterea ad agendum idoneum esse prudentem superius demonstratũ est: quippe qui vltimorum quidam sit, & virtutes reliquas habeat. Adde q si continens ex eo est quòd vehementes & prauas habet cupiditates: neque temperans erit continens, neq; continens temperans: propterea quòd neq; quod nimium est, neq; prauas habere cupiditates est temperantis: sed tamen oportet. Nam si bonę sint cupiditates, habitus qui prohibet, ne eas sequamur, prauus est: quare efficietur vt non omnis continentia honesta sit. si imbecillæ vero sint & non prauæ, nihil egregium erit: si prauæ & imbecillæ, nihil magnũ. Præterea, si continentia facit, vt in omni opinione persistamus etiam in falsa, praua est: si item ab omni opinione exturbat incontinentia, aliqua incontinentia reperietur, quę honesta sit: vt Sophoclis Neoptolemus i Philoctete. laude dignus enim est, cùm in ijs quæ ipsi Vlysses suaserat, quia mentiri ægre ferebat, non perstet. Quin etiam captiosa ratio mentiens, dubitatio est. dum enim volunt incredibilia conuincere, vt si assequuti fuerint, arguti esse videantur: facta ratiocinatio dubitatio euadit. vincta enim mens est, dum stare quidem non vult, propterea q non placet quod conclusum est: quia tamen quo modo soluat rationem non habet, progredi nõ potest. Euenit autem ex quadam ratione, vt imprudentia cum incontinentia virtus sit. cõtraria enim agit ob incontinentiam q̃ existimet: mala autem esse bona, non esséque agẽda existimat: quare bona & non mala aget. Accedit quòd qui ex eo q persuasus est, & ex electione iucũda & agit & sectatur, melior esse eo videretur, qui non ex consilio, sed ex incontinentia eadem agit. aptior enim est, vt curetur: quippe qui admittere dissuasionem possit. at incontinẽs ei prouerbio est obnoxius, quo dicimus. quando aqua fauces strangulat, quid amplius bibere opus est: nam si non persuasus esset ea quæ agit, si dissuaderetur, desisteret: nunc autem persuasus, nihilo minus alia agit. Insuper si circa omnia incontinẽtia & continentia versatur, quis absolute incontinens erit: nam omnes incontinẽtias qui habeat, est nemo. quosdam autẽ absolute esse dicimus. Ac tales quidem dubitationes incidunt. ex his autem alia tollenda sunt, alia relinquenda: quippe cùm dubitationis solutio nihil aliud q̃ inuentio sit.

Dubitatiõis solutio nihil aliud q̃ inuentio est.

DIxit. Et fortassis hæsitabitur qualiter possit esse vt homo videat opinionem suam, & non contineat animam suam. Iam enim dixerunt quidam hominum q qui sciuerit q quid malũ est, nõ est possibile vt agat ipsum: cùm putetur q illud quod facit rem, non est aliquid aliud ab eo, quod scit eam. si autem fuerit pars illa, cui est scientia alia ab ea, quæ continetur, donec homo sit in hora, qua non continet animam suam quasi liber, in hora autem qua continet quasi captus: tunc possibile est vt quis, apud quem est scientia malitiæ rei nõ contineat animam suam ab ea. & secundum istud fuit q quidam apud quem est scientia contineat & quidam non. Socrates autem contradicebat huic opinioni sermone vniuersali, dicens q nec vnus eorum, qui habẽt scientiam rei, est incontinens: & q non est possibile vt faciat aliquis factum prauum nisi propter ignorãtiam. D. sed huic dictioni contradicunt ea, quæ sunt apparentia sensui. videmus enim quamplurimos habentes sciẽtiam malitię rei, & tamen non continent ab ea propter passionem concupiscentialem. D. considerare igitur nos oportet, si fuerit itaq; passio ex parte ignorantię solum, tunc ablatio ignorãtię causa est ablationis passionis, ablatio vero ignorantię scientia est, & non inuenietur sciens incontinens, & si fuerit passio ex parte potentiæ alterius, tunc erit passio cum scientia intendo priuationem continentiæ. & manifestum est q apud illum, qui continet se, est scientia eius, à quo se continet, ante-

quam

quam veniat ad passionem. an autem sit apud eum scientia, quando venerit ad passionem, in hoc dubium est. Ex hominibus ergo sunt, qui absolute dicunt ꝙ putat sed non scit. cùm enim concesserint ꝙ nõ est res melior scientiá: incontinens vero vituperabilis est, cùm vincant eum voluptates: dixerint ꝙ incontinens non est sciens, sed possibile est vt habeat opinionẽ. Et hoc, quoniam cùm fuerit ei opinio, & non fuerit scientia firma prohibitiua sed debilis, quemadmodum in ebrijs, tunc possibile est vt patiatur à concupiscentijs malis. & propter hoc indulgetur istis: & proprie quando desyderia vehementia fuerint. & non sunt malitiosi, cùm nihil ex malitijs habeat indulgentiã neq; ex vituperijs. Cùmq; hoc sic fuerit, tunc prudentia illa, quæ prohibet à malitijs, fortis est valde. veruntamen quando posuerimus istud, sequitur etiam inconueniens: & est, ꝙ quidã prudentes non continẽt se: & nullus dicit quòd prudens faciat aliquid mali voluntarie. Et etiam iam demonstratum fuit in tractatu, qui est ante istum, ꝙ prudentia est virtus rationalis operatiua: eò ꝙ consyderat in particularibus: et ꝙ ineuitabile est quin contingat ei virtus figuralis. istud itaq; est, quod accidit dubitationis in eo, qui non continet se, an habeat scientiam, an non. Quod autem incidit dubitationis in eo qui continet an sit castus an non, est istud, si habuerit continens desyderia vehementia praua in hora continentiæ suæ, tunc continens non est castus: eò ꝙ qui habet concupiscentias fortes non est castus: & castus est ille, cui non inueniuntur malitię. Amplius si continens contineat se à desyderijs directis, tunc habitus prohibẽs ab executione horum desyderiorum prauus non est. igitur omnis continens virtuosus: castus autẽ omnis virtuosus est. Amplius, non erit continens quid preciosum, cùm sit continens, qui continet se secundum opinionem visam sibi, neq; operaĩ eius diuersum. opinio enim erit praua, & interdum bona. quædam ergo continentia non erit virtus, s. illius, qui continet se secundum opinionem prauam: & si incontinens est ille, qui non continet se secundum omnem opinionem, erit ergo quidam incontinens res virtuosas, vt ille qui non contineot se secũdum opinionem corruptiuam. Et Aristo. exemplificat eos per indiuidua famosa apud eos, laudata ex hoc, ꝙ nõ continuerunt se secundum opiniones erroneas, & ex eis vituperauerunt propter continentiam sui secundum tales opiniones. Qui ergo nõ potuerit certificari per seipsum de opinione falsa, contingit vt non esse continentem virtuosius sit quàm esse continentem. qui enim potest certificari de falsitate conclusionis, alligatus est, ꝑpter opinionem. nam non est in potestate alicuius non opinari hoc qđ opinatur. credulitas ergo necessaria est. Et etiã ille, qui est non continens, permutatur ab opinione erronea per quamcunq; modicam hęsitationem accidentem ei, & est facilis persuasionis: quamuis nõ appareat ei fœditas sua, & corruptio per sermonem persuasionũ perfecta persuasione: eò ꝙ non est in electione eius vt appareat ei fœditas sua, quamdiu non fuerit apparẽtia perfecta, neq; vt ignoret ꝙ sciũt ex hoc. Accidit igitur ex hoc vt fiat ei, qui non sit cum continẽtia, virtus, operatur enim contrarium eius quod putat: eò ꝙ non est apud eum continentia. & hoc, qm̃ bona interdum opinatur, & nõ facit bonum, aut facit bona et mala simul. & hoc secundum ꝙ putat de eis. Et erit secundum hoc ille, qui requirit res exhilarantes & delectantes, & persuadetur ei quacunq; modicã ꝑsuasione, melior eo, qui facit hoc per ratiocinationem: eò ꝙ facilius permutabilis est ab opinionibus turpibus quàm continens. istud ergo, ex quo putatur ꝙ non continens melior sit continente, quanto magis ne sit continentia virtus. veruntamen qui non continet se, diuersus est legi in fine vituperij. qui enim diuersus est legi huic, non inuenitur remedium per quod possit rectificari. & est vniuersaliter, quemadmodum dicitur in prouerbio, quãdo aqua suffocauerit, tunc quid erit bibendum super eam? et est hoc falsum sic, eò ꝙ res naturalis exigit ꝙ, quando credit homo rem aliquam, operetur secundum credulitatem illam: &, quando variata fuerit illa credulitas, abstineat ab operatione: & qui est non continens, dum retinet se ab operatione, nõ est creditio eius ad necesse esse huius operationis magis quàm fuit ante, dum non cõtinebit se. Et propter hoc non est differentia inter eius duas dispositiones, nisi ꝙ non agit ipsum in vna duarũ dispositionum, & agit ipsum in secunda. D. Et etiam de quo perscrutãdum est in re continentiæ est, quoniã, si non inueniantur continens, & non continens in omnibus actionibus, tunc in qua earum est continens & non continens absolute, & in qua earum non. apparet enim ꝙ non continentia & continentia dicuntur secundum modum vnum de omnibus rebus. neq; continẽs & incontinens dicuntur de omnibus secundum modũ vnum. & hoc, quoniam de quodam hominũ dicimus ꝙ non continens absolute, & de quodam etiam ꝙ continens absolute. de quodam autem dicitur hoc cum determinatione, vt non continens iræ, aut continens iræ. D. Species igitur dubitationum, quę incidunt in his rebus hæ sunt; & species aliæ similes his.

Quonam pacto incontinentes agant. Cap. III.

PRimum igitur consyderandum est, vtrũ cognoscentes nec'ne, agant, & quo modo cognoscentes. deinde circa quæ incontinens et continens, hoc est vtrum circa omnes voluptates & ægritudines, an circa definitas aliquas statuendus sit. tum vtrum continens & tolerans idem sit, an diuersus. & simili modo de cæteris quæ cognata contemplationi huic sunt. Initium autem consyderationis est, vtrum continens & incontinens in eo quòd circa quædam, an in eo quòd quodam modo versantur, habeant differentiam. id autem qđ dico tale est: vtrum incontinens ex eò quòd circa talia versatur tantummodo, sit incontinens, an ex eò quòd quodam modo versatur, an non, sed ex vtroq;. Deinde an incontinentia & continẽtia circa omnia versetur, nec'ne. qui enim absolute est incontinens, non circa omnia versatur, sed circa quæ intemperans: neq; absolute ad ea sese habet: idem enim cũ intemperãtia esset: sed eò ꝙ hoc modo habet. ille enim ex electione ducitur præsentem voluptatem semper esse persequendam existimans: incontinens vero cùm non existimet, persequitur. Nam si vera opinio, & non scientia sit, ex qua incontinenter agunt homines, nihil ad rationem id refert: cùm nonnulli ex ijs qui opinantur, non ambigant, sed certo se scire existimẽt. Si igitur opinantes propterea quia leuiter credũt, magis quàm scientes præter existimationem suam agent: scíẽtia ab opinione nihil differet. nõnulli enim sunt, qui nihilo minorem ijs quę opinantur, quàm alij ijs

quæ

quæ ſciunt,fidem adhibeat.id Heraclitus oſtēdit.Sed quoniā duobus modus ſcire dicimus: tam enim dicitur ſcire, qui habet ſcientiam & ea non vtitur,quàm qui vtitur : differētia erit, ſiquis agat ea quę non debet, dum habet quidem ſciētiam,ſed non contemplatur, & dum habet,& contemplatur:hoc enim videtur abſurdum:ſed nō dum non contemplatur.Præterea cùm duo propoſitionum modi ſint, nihil vetat,quo minus qui vtraſq; habet,præter ſcientiam agat,dum vniuerſali vtitur, & non particulari. particularia enim ea ſunt, quæ in actionem veniunt. Diuerſum autem eſt vniuerſale:alterum enim in ipſo, alterum i re eſt: vt omni homini ſicca conferre: & ipſum eſſe hominē: vel ſiccum eſſe quod huiuſmodi eſt: an vero hoc huiuſmodi ſit,aut non habet,aut non operatur. Ex his igitur modis incredibile eſt quanta differentia futura ſit: vt ſi ita cognoſcat quiſpiam, nihil abſurdum: ſin aliter, mirandum videatur. Ad hæc habere ſciētiam alio modo contingit hominibus; quàm dictū ſit.nam dum habet quis,& ea nō vtitur, diuerſum eſſe habitum videmus:vt & habere quodam modo & non habere videatur: cuiuſmodi eſt qui dormit,qui furit,qui vino oppreſſus eſt. ita autem affecti ſunt etiam illi qui in perturbationibus ſunt conſtituti.iræ enim & venereorum cupiditates, nonnullaq; huiuſmodi corpus etiam manifeſte immutant, quoſdamq; in furores inducūt: vt pateat ſimili modo affectos incontinētes dici oportere.Quòd autem verba ex ſcientia dicant, id argumentum nullū eſt. qui enim ſunt in his affectibus conſtituti,demonſtrationes, & carmina Empedoclis dicunt:qui item primum didicerunt, connectunt quidem verba, nondum tamen ſciūt.cognatum enim,ac coalitum eſſe oportet:ad quod tempore opus eſt.Quocirca eos, qui incontinenter agunt, ita dicere exiſtimandum eſt, vt illi faciunt, qui hiſtrionis munere funguntur. Adde quòd ita quoque naturali quadam ratione inſpicere cauſam quiſpiam poſſet.altera enim vniuerſalis opinio eſt: altera de particularibus rebus, quibus præſidet ſenſus.quādo autem ex ipſis vna euaſerit: alibi quidem enunciet anima, in effectiuis vero, agat ſtatim,neceſſe eſt.vt,ſi omne dulce guſtādum eſt, hoc autem eſt dulce, vtpote vnum quoddam ex particularibus:neceſſe eſt vt qui poteſt,& non prohibetur, ſimul hoc quoque agat. Quando igitur vniuerſalis opinio ineſt, quæ prohibeat guſtare:altera vero, quæ omne dulce ſuaue eſſe dicat:hoc autem eſt dulce, atq; hæc eſt, quę operatur:forte vero adeſt cupiditas:illa quidem fugiendum eſſe ait,cupiditas ducit:quippe cùm mouere vnumquodq; ex mēbris queat. Quare fit vt ex ratione quodā modo & opinione incontinēter quiſpiam agat:q̄ quidē opinio non per ſe, ſed ex accidēti contraria ſit.cupiditas enim,non opinio rectæ rationi contraria eſt. Vnde etiam beſtię incontinentes propterea nō ſunt, quia particularium imaginationem & memoriam habēt, non vniuerſalium exiſtimationem. Quo modo vero ſoluatur ignorantia, & incontinens rurſus efficiatur ſciens:eadem ratio eſt,quę & de temulento et dormiente,nō propria huius affectionis. quæ quidem à naturæ indagatoribus audiēda eſt. Quoniam autem vltima propoſitio eſt expoſitæ ſenſui rei opinio, actionumq; domina eſt:hanc vel non habet,qui in affectu eſt conſtitutus,vel ita habet, vt non tamen eo quòd habet eam liceat ſcire,ſed dicere duntaxat,non ſecus ac vino oppreſſus Empedoclis carmina. propterea item quòd vltimus terminus non eſt vniuerſalis, neq; ita vt vniuerſalis ſcientiam efficere videtur. Atq; id qđ quærebat Socrates videtur contingere. non enim affectus exiſtit pręſente ea,quæ videtur * proprie eſſe ſcientia,quippe quæ neque ipſa ex affectu diſtrahatur: ſed pręſente ea quę ſenſiua eſt. Vtrum igitur cognoſcens nec ne, & quo modo cognoſcens agere incontinenter quiſpiam poſſit,hactenus dictum ſit. * a.l.domina

DIxit.Quando igitur voluerimus firmare ſuper veritatem in omnibus his rebus, oportet vt inquiramus ſermones, qui tollant quaſdam iſtarum rerum, & dimittant quaſdam earum: intendo qui tollant partem falſam ex vnoquoq; iſtorum contrariorū:& an ſolutio hæſitationis eſt inuentio partis veræ in vnoquoq; iſtorū ſermonū cōtrariorum.Perſcrutemur ergo primo an ille,qui eſt non continens,ſciens ſit,an non.& ſi ſciens, qualiter ſcit, & eſt non continens. Deinde perſcrutemur ſecundo in quibus actionibus oportet vt ponātur continens & non continens:intendo an oportet vt ponantur in vnoquoq; cōtriſtabilium & delectabilium, an in quibuſdam ſpeciebus eorum definitis: & an continens & tolerans eſt res vna, an vnumquodq; eorum alterum eſt à ſocio ſuo. Et ſimiliter perſcrutemur in re eorum, de quibus earū perſcrutationi cognata hæc eſt perſcrutatio,& dependet ab ea. Ea aut, de quibus perſcrutantur ex re continentes & non continentes, duo ſunt.primum,an continens & non continens ſint in rebus vnis eiſdem,intendo in actionibus vnis eiſdem: an ergo continens et non continens ſunt in omnibus actionibus,an quibuſdam earum. De re nempe continentis patens eſt q̃ non dicitur ſecundum vnam intentionem in omnibus rebus.& hoc, quoniam abſolute dicitur in rebus, in quibus eſt caſtitas vel temperātia eodem modo non continens.ſi enim diceretur continens abſolute de rebus,quę ſunt extra actiones, in quibus fit caſtitas, contingeret vt de quo dicitur ex iſtis actionibus non continens,diceretur de eo nō caſtus etiā.& hoc,qm̄ nō continēs abſolute dicitur qđē de eo,qui non eſt caſtus. & ſi res ſic ſe habeat, tunc non continens dicetur quidē de rebus,quæ ſunt extra actiones caſtitatis cum determinatione,i.non continens irę, aut non continens amoris

tis pecuniæ. nisi enim in istis esset continentia, esset delectabile præsens ex ipsis electum apud vnumquenqȝ. D. Quoniam autem ex arbitratione occulta, quæ non est scientia, sed opinio vel putatio, interdum fit continentia, tunc non est in hoc diuersitas: eò ꝙ multi ex habentibus arbitrationes, qui sunt putationes, non dubitant in eo quod videtur eis de hoc: immo putāt ꝙ illud, quod apud eos est scientia, sit veridica. & propter hoc inuenimus ex istis qui operātur amplius, quàm operatur habens scientiam. Si ergo habentes putationem cū hoc ꝙ operātur plus quàm operetur sciens, eò ꝙ credulitas ipsorum non est minor credulitate scientis, interdum faciunt diuersum eius quod vident, intendo ꝙ putant: tunc sciens interdū faciet diuersum eius quod scit. sed inuenimus plures in habentium putationes credentium ꝙ sint sciētia exquisita faciētes diuersum eius qd' putant: necessarium est ergo vt aliquis, apud quem est scientia: interdum agat diuersum suæ scientiæ. D. & istud est, qd' arguit talis vir Heraclitus, cuius fecit memoriam ex Antiquis in hoc, ꝙ non continens sit sciēs. D. Et tamen distinctio in hoc est. quoniam cùm habēs scientiam dicatur dupliciter, vno modo de vtente scientia, altero de non vtēte: vt sit malus ille, apud quem est scientia & non vtitur ea, nō ille apud quem non est sciētia penitus: manifestum est ꝙ non continens vituperabilis est: eò ꝙ habet sciam, & non vtitur ea. Scia ergo inuenta cū incontinētia est scia dicta de non vtente, nō de vtente: et etiam eò quòd sciens est equidem habens scientiam, quando fuerit ei actu species syllogismi ambarum. veruntamen interdum habet ambas, & operatur secundum non scientiam. & hoc est, quando fuerit sciens propositionem vniuersalem vsu tantum, & particularem absqȝ vsu: propterea ꝙ operatio non est nisi in particularibus. Et hoc, quoniam non est possibile vt ab vniuersali fiat operatio alicuius: eò ꝙ quiddam eius in mēte est, quiddam extra animam. propositio autem particularis est illa quæ agit. verbi gratia quoniā apud quem fuerit scientia ꝙ res siccæ conuenientiores sunt omni homini, & non fuerit vsus propositione dicente ꝙ ipse homo non recipiet res siccas: sed quando fuerit huiusmodi inuentū homini alicui, & dixerimus ꝙ non est factum diuersum scientię factoris: tunc aut dicemus de isto ꝙ non habet scientiam, aut ꝙ nō facit diuersum suæ scientiæ. dubitatio ergo incidens in isto est quidem propter diuersitatem intētionum, de quibus dicitur nomen scientię. Iam ergo patet ex isto ꝙ non est impossibile vt inueniatur actio diuersa scientiæ: & iam etiam inuenimus dispositionem scientialē in eis, qui non vtuntur ea, diuersificari donec miretur de hoc. Et putatur nomen sciētiæ dici modis alijs præter duos modos prędictos. videmus enim ꝙ dispositio scientialis, quæ non est in vsu, diuersificatur in inuentione sua in vigilante & dormiente, & in demente & ebrio. Cùmqȝ sit sic, tunc secundum istum modum inueniuntur dispositiones scientiales in dominis concupiscentiarum, qui non reguntur secundum suas scientias, vt iracundi & voluptuosi. & quædam dispositionum permutant corpora permutatione manifesta, quanto magis scientiam. & cùm non fiat operatio à dispositionibus sciētialibus sic se habentibus, manifestum est ꝙ oportet credere ꝙ dispositiones scientiales, quę sunt in eis, qui non continēt se, taliter se habent: intēdo vt in ebrijs & dementibus. D. De hoc ꝙ dicetur ꝙ orationes virtutis sint ipsa virtus, nō habemus signum penitus. etenim illos, quibus sunt istę occasiones ex ipsis vt desyderosos naturaliter inuenimus venientes ex his cum demōstrationibus super actiones virtutes, et introducūt exhortationes Empedo. & aliorum, quæ continent instigationes ad virtutes absqȝ hoc ꝙ operētur aliquid ex his: eò ꝙ ille qui operatur secundum hoc quòd scit de virtutibus, indiget in hoc assuetudine, & non præparatur ei adeptio huius assuetudinis, nisi in tempore cui sit quantitas. Et cùm hoc totum sic sit, tunc oportet vt credamus quòd scientia apud illos, qui non continent se, est vt scientia illorum, qui succedūt occasionibus. D. Et forsitan patebit hæc intentio etiam, quādo perscrutatum fuerit de hoc ex ipsis, q̄ dicta sunt in scientia Naturali. illic enim iam demonstratum fuit ꝙ apprehensio, quæ est rationis, est vniuersalis, & q̄ est phantasiæ, est particularis, i. in particularibus: quorum melius est motiuum, eò ꝙ bonum: & peius motiuum, eò ꝙ delectabile solū. duæ ergo opiniones sibi cōtradicētes sunt naturaliter. Quādo ergo conueniunt ambę opiniones in re aliqua: intendo opinionem vniuersalem, quę est ex parte intellectus, & particularem quæ est ex parte concupiscentiæ: tunc oportet ꝙ dicatur ꝙ comprehēsio conclusionis ex duabus opinionibus est secundum fortunam: eò ꝙ earum conueniētia per fortunam est: & oportet vt sit actio statim sequens comprehensionem cōclusionis. vt si apud nos fuerit opinio, quoniam expedit vt gustetur omne dulce: & cognoscamus per sensum, ꝙ hoc dulce: statim gustabimus ipsum, dūmodo nō sit aliquid prohibens. cùm vero fuerit opinio vniuersalis prohibens gustationem vt sciamus ꝙ omne dulce mouet choleram: & fit apprehensio huius, ad quod inuitur fiens per sensum, quoniam dulce mouens ad ipsum, tunc motio rationis erit hæc contraria motioni concupiscentiæ, quæ si vicerit, erit non continentia cum existentia scientię. Erit igitur non continentia interdum cum ratione, quando fuerit ratio conueniens concupiscentiæ: & interdum non erit, quando fuerit aduersans ei. et non continētia, quæ est contraria per se opinioni sanæ, est illa, quę fit ex parte concupiscentiæ solum: illa vero, quæ fit ex parte ambarum simul, intendo rationem et concupiscentiā, non est contraria rationi sanæ per se, licèt per accidens. D. & propter hoc ꝙ incontinentia fit, quando concupiscētia contraria fuerit opinioni vniuersali, non dicimus ꝙ feræ habeant incontinentiam, cùm non sit eis apprehēsio uniuersalis: & est quidem eis apprehensio particularis, & est phātasia, & memoria. D. Cùm itaqȝ eū, qui non continet se, iam uicerit concupiscentia ipsius: tunc quomodo est possibile ut sit sciens, nisi sicut dicimus in ebrioso et dormiente ꝙ est sciēs? et huic occasioni, quę est uictoria concupiscentiæ, non est terminus unus motus: oportet ergo ut requiramus notitiam eius à domino scientię Naturalis. Et propter hoc est, ꝙ dicimus ꝙ dominus huius occasionis, aut non scit propositionem maiorem, quæ est caput syllogismi, & causa actionum honorabilium: aut si scit, erit hoc per modum deficientem, donec nō sciat qualiter non scit eam: sed loquitur cum ea, sicut loquitur ebrius sermones Empedoclis instigatiuos ad uirtutes: eò ꝙ non est ei scientia neqȝ opinio uniuersalis, ex parte cuius putat ꝙ uniuersale similiter particulari: intēdo ꝙ non distinguit extremitatem maiorem & minorem in syllogismo: neqȝ ordinat in se ipso ordinatione vera ducente ad scientiam propter victoriam concupiscentiæ. Et ex hinc videtur ꝙ dictio sit vera per aliquem modorum. etenim non fit hoc occasio ei, de quo putatur ꝙ sciat sciētia veridica: neqȝ inuenitur in scientia uenusta ista occasio. D. Hæc ergo q̄titas dictionis de eo, qui nō cōtinet se cum scīa & sine scīa, & qualiter scit et non continet se, sufficiens est hic.

Nō est posse vt ab vñi fiat operatio alicuius: sed ꝓpositio pticularis est illa, quę agit.

Circa quæ continens & incontinens uersetur. Cap. IIII.

IAm vero vtrum aliquis absolute incontinēs sit, an omnes ex parte: et si sit, circa quę versetur, dicendum deinceps est. Circa voluptates

ptates quidem & dolores continentes & tolerantes, necnon incōtinentes & molles versari ꝑspicuū est. Quoniā vero ex ijs, quę voluptatem afferunt, alia necessaria sunt, alia eligenda quidē per se, sed eiusmodi tamen vt excessum etiam habeant: necessaria quæ ad corpus spectant, cuiusmodi sunt alimētum, veneris vsus, ac cętera huiusmodi corporalia, circa quę temperantiam & intemperantiam constituimus: non necessaria, sed per se eligēda, victoria, honor, diuitiæ, ac reliqua talia, quæ bona sunt & iucunda: eos qui in his præter rectam rationē quæ in ipsis est, absolute quidē incontinentes non dicimus: sed addentes pecuniarum, lucri, honoris, iræ incontinentes appellamus, & nō absolute: vtpote diuersos, & qui ex similitudine dicātur. Non secus atq; ille homo dicebatˀ qui in Olympijs vicit. illius enim communis ratio à propria parum distabat: sed diuersa tñ erat. Cui rei id signū est, qđ incontinētia, non vt error tātum, sed vt vitium quoddam, quod aut absolute, aut ex parte aliqua sit, vituperatur: horum autem nemo. sed illorum qui circa corporales fruitiones versantur, circa quas temperantē & intemperantem existere diximus, qui non ex electione, sed præter electionem & consiliū excessus & iucūdorum sectatur, & molestorum fugit, famis videlicet, sitis, caloris, frigoris, cęterorumq; oium, q̄ ad tactū gustatumq; spectant: is non cum additione, ꝙ circa hæc scilicet sit, verbi causa irę, sed absolute tantummodo incontinens dicitur. Indicio illud est: nam intemperātes circa has, non circa aliquā ex illis dicuntur. & propterea incontinentem & intemperantē, continētem item & temperātem non ex illis quempiam in eodem constituimus, propterea ꝙ circa easdem quodam modo voluptates, doloresq; eosdē versentur. quanq; hi circa eadē quidē vtriq; versantur, non tñ eodem modo: illi enim eligunt: hi non eligunt. Vnde magis intemperātem cū diceremus, qui vel nihil, vel leuiter cupiens & excessus sectatur, & dolores mediocres fugit: q̄ hūc qui propterea idem facit, quia vehemente cupiditate afficitur. quid enim faceret ille, si aut valida aliqua cupiditas, aut ī necessariarū rerum inopia vehemēs dolor incesseret. Quoniam vero ex cupiditatibus & voluptatibus alię sunt ex ijs, q̄ genere sunt honesta ac proba: nam iucundorum nōnulla natura sunt expetenda, alia his cōtraria, alia media, sicut prius diuisum à nobis est: vt pecuniæ, lucrum, victoria, & honor: in oībus porrò & talibus, & medijs, nō quia afficiuntur, & cupiūt, & amant, vituperātur homines: sed quia quodam modo afficiuntur, & excedunt. Iccirco quicunque præter rationem vel superantur, vel aliquid ex ijs quæ natura sunt honesta & bona, persequuntur. vt illi qui circa honorem magis quàm oporteat, student, vel circa filios & parentes: bona enim hæc sunt, & qui circa ea student, laudari consuerūt: sed in his tamen excessus etiam quidam est, si quis quemadmodum Niobe aduersus Deos pugnaret: aut erga patrem ita esset affectus, vt Satyrus qui patricola appellabatur. valde enim īsanire videbatur. Nulla igiť circa hæc prauitas existit ob id quod dictū est: propterea ꝙ vnumquodq; per se est ex ijs quę natura sunt expetēda: praui tñ & fugiendi excessus ipsorum sunt. simili modo quoq; neq; incontinentia, quippe cùm incontinentia non modo fugienda, verū etiā ex ijs sit, quæ vituperatione digna habentur. ex affectus tñ similitudine incontinentiā adiūgentes circa vnumquodq; dicunt. vt malum medicum, malum histrionem, quem absolute malum nullo modo vocarent. Quemadmodum itaq; neque hic propterea quòd vnumquodque ipsorum non vitium, sed proportione simile est: ita videlicet etiam illic existimandum est incontinentiam & continētiam eam duntaxat esse, quæ circa eadem, circa quę temperantia versatur, & intemperantia. nam circa iram per similitudinem dicimus: vnde etiā addentes iræ incontinentem, sicut honoris, & lucri appellamus.

DIxit. Si aūt inueniatur incontinens absolute in specie vna aut in multis, tunc q̄ sunt illa vna, aut quæ sunt illæ multę, & de hoc loquamur. Manifestū est aūt ꝙ actiones eorū qui continent se, & sunt tolerātes siue patientes, & eorum qui non continēt se, & sunt dissoluti vel lubrici, sunt circa delectationes & tristitias. Attamen quædam rerum, quæ faciunt delectationem & tristitiam, sunt de necessitate: & q̄dam earū cum electione non necessarię: et quibusdā istarum est superfluitas, & quibusdam nō. necessariarum aūt q̄dam sunt corporales, et q̄dam aīales. corporales vt desideria, quę fiunt in nutrimento, & vſr q̄ proportionantur sensui tactus: de quibus diximus in præcedētibus ꝙ circa ea est castitas et non castitas, vel temperantia & intemperātia. Et aīales necessariæ sunt, vt victoria, & honor, & diuitiæ. & istæ sunt necessariæ vno modo, & electiuę alio modo. De illis aūt, qui excedunt in hoc genere, intēdo aīale, q̄titate & ęquale, non dicitur ꝙ incontinentes absolute sint, sed ꝙ incontinētes circa lucrum, aut honorē, aut victoriam, aut iram. & siſr non dicitur etiam de eis non continens, ſm ꝙ istæ species intrantes sunt sub nō continente vniuersali: donec sit non continens intentio vna dicta de oībus istis speciebus. Deinde distinguitur vnaquæq; ab ipsis distinctione appropriāte ipsam. & potior significatioοum super hoc est, ꝙ non continens absolute nō vituperatur per hoc, ꝙ peccet in facto suo tñ: sed etiam ꝑꝑ hoc, ꝙ iniurians sit sibi ipsi absolute: ideoq; vilipenditur ab oībus. Qui aūt proportionatur ab illa, intendo victoriam, lucra, & quod similatur eis, non est vilis apud quenq̄. Neq; etiam de eo, qui vtitur delectationibus corporalib⁹, ad quas proportionatur nō castus, dicitur incōtinens, q̄diu requisierit res exhi-

larantes necessarias, & fugerit res cōtristantes: vt sunt fames, & sitis, & alia ab his, quæ proportionantur sensui tactus & gustui: sed dicitur qdē incontinēs in his, qñ cōcupiuerit ex his hoc, quod est ab electiōe, vt colores coquinales varios, et multimodos sapores, cū scia eius, q̄ hęc damnifera sunt. neq; dicitur incontinens in istis, sicut dicitur in ira. absolute enim dicitur ĩ istis: in ira vero cū determinatione: intēdo incontinens irę. Et huius signū est, qm̄ incontinens in concupiscentijs proportionatis sensus tactus & gustus dicitur dissolutus. & pp hoc oportet vt ponamus non continentē & non castū, & castum & continētem in delectationibus et tristitijs vnum & idem. & incontinēs in istis etiam diuersificaṫ. quoddam enim est ex electione, et quoddā est ex victoria concupiscentiæ. Ideoq; dicimus, q̄ nō castus magis est quis, qñ fuerit debilis concupiscentiæ: eò q̄ nō castitas qdem fit tunc ex parte electionis purę: & vt hoc est fugere à contristabilibus paruis, & quęrere exhilarātia modica. qui vero desyderat vehemēs desyderiū, ignoscēdum: & proprie, qñ acciderit ei hoc in rebus necessarijs. Et desyderiorum & delectationum q̄dam sunt bona virtuosa absolute: eò q̄ quoddā delectabile eligibile est naturaliter: & quoddā contrarium huic, intēdo malum absolute: & quoddam inter hoc, vt desyderium lucrandi diuitias, & honoris, & victoriæ, et quod similaṫ istis ex medijs. & hoc, qm̄ huiusmodi media nō vituperantur ſm suū vniuersum: intēdo ſm modū quo sunt desyderiū pecuniæ, aut honoris: & vituperanṫ ſm modū supfluitatis et defectus. Et pp hoc oēs, qui retinēt se magis q̄ oportet à desyderijs, & sollicitì sunt ĩ inquisitione rerū, q̄ sunt per naturam conferētes & bonę: vt illi qui studiosos exhibēt seipsos in inqsitione honoris, & filiorum, & pecuniæ: cōmendātur & non vituperantur. verumtñ in hoc est excessus quis: vt in regibus, q occidūt filios suos, vel patres causa ingrendi principatū. Cūqr sic sit, tūc non est vnū ex istis ſm vniuersum naturę suę malum: malitię aūt naturaliter sunt illę, à qbus fugitur ſm vniuersum ipsarū, & sunt in fine vituperationis. & sīr nō castitas vel intemperantia non est qdem solū ex his, à qbus fugiendū, sed ex vituperabilibus: verūtamē postq̄ fuerit excessus ĩ istis ens passio, ſm q̄ nō oportet diciṫ de ipso absolute nomē non virtutis, intendo malitię. attamen nō dicitur nomen istud, intēdo nomen malitiæ, de vnoquoq; ex ipsis absolute, sed cū determinatione. Sicut ergo nō dicitur hoc nomē malitiæ, eò q̄ sic hæc malitia absolute, sed eò q̄ sunt hæ res proportionatę malitiæ: sic dicitur nomē malitię de excessibus ĩ istis rebus, quarū substātia bonū per modū similitudinis & pportionalitatis. & ex quo sunt nō continētia & nō castitas malitiæ absolute, est necesse vt sit continētia et incontinentia in rebus, in quibus inuenitur castitas et nō castitas. qui aūt non continet se circa irā, dicetur qdem de eo nō cōtinens ſm similitudinem nō continentis circa res, in qbus nō est castitas, et pp hoc non absolute dixerunt de ipso nomen incontinentis, sed dixerunt incōtinentem irę. & similiter fecerunt in honore & lucro: intendo in illo, qui est in excessu circa illa.

Circa iucunda preter naturam non esse incontinentiam, eiusq; duas esse species. Cap. V.

Cum aūt nonnulla iucunda natura sint, atq; ex his alia absolute ac simplr, alia p generibus animalium atq; hoium: nonnulla vero nō natura, sed partim ex lęsionibus, partim ex cōsuetudine, partim etiam ob naturas prauas huiusmodi sint: circa quoq; horū singula inspicere similes habitus possumus. Dico autē ferinos: cuiusmodi erat ea mulier, quā grauidarum ventres rescindere, atq; inde foetus comedere consueuisse inquiūt. vel ea, quibus aiūt quasdam efferatas circa Pontum nationes oblectari. alios enim crudis, alios humanis carnibus vesci, alios sibi inuicem infantes ad epulandum mutuare perhibent, vel quod de Phalaride dicitur. Atq; hi quidem ferini habitus sunt. alij vero nonnullis ex morbo & insania contingūt: vt illi, qui matrem mactauit, & in cibum sumpsit; qui item conserui iecur comedit. alij item morbosi sunt, vel ex consuetudine: vt pilorum euulsiones, vnguiū rosiones, carbonum etiā & terræ comestiones: pręterea venereorum vsus cum marib⁹: id quod tum natura, tum consuetudine euenit, quemadmodū illis qui à pueritia cōsueuerunt. Quibuscunq; igitur in causa est natura, eos incontinētes appellaret nemo: sicut neq; foeminas, q̄ non subagitent, sed subagitentur: simili modo neq; eos qui ex cōsuetudine morbose sese habent. Ac cùm habet quidem vnumquodq; horū quispiam, vitij terminos excedit, perinde atq; immanitas ac feritas: cùm habet tamē & vel superat, vel superatur, ea neq; continētia absolute, neq; incontinētia est, sed ex similitudine. sicut etiam ille qui circa iram affectus est, non incontinēs, sed hoc modo affectionis incontinens dicendus est. Omne enim excedens vitium & imprudentia, & timiditas, et intemperantia, & acerbitas partim ferinum est, partim morbosum. Qui nanq; talis natura est vt oia timeat, etiam si mus obstrepuerit, ferina is timiditate timidus est. quidam etiam felem ex morbo timebat. ex imprudētibus item qui irrationabiles sunt, et sensu tantūmodo viuūt, ferini habentur: cuiusmodi nonnullæ longinquorum Barbarorū nationes sunt. Qui autē ex morbo aut comitiali, aut insania idē faciūt, morbosi sunt. Fieri vero pōt vt ex his aliqua interdum quispiam habeat tantum, & non superetur. quemadmodum si Phalaris cupiens infantem edere, se cohibuisset: vel ad venereorum nefariam voluptatē incitatus, quispiam. fit etiā, vt non solū habeat hæc aliqs, verū etiā superetur. Quemadmodū igiṫ prauitas, q̄ hoī conuenit, absolute prauitas diciṫ, q̄ vero cum additione appellatur, nō absolute, sed ferina, vel morbosa prauitas vocatur: eodē modo esse incontinentiā patet aliam ferinam, aliā morbosam. absolute vero solam eam, q̄ intēperantię humanę correspondet. Incontinentiā itaq; & continentiam circa ea tm̄ versari, circa quæ intemperantia & temperantia, circa alia vero aliam incontinentię speciem esse, quę non absolute, sed per trāslationē ita dicaṫ, pspicuū est.

Dixit.

DIxit. Et cum delectationum q̄dam sint per naturā & q̄dam non sic: & quæ per naturam quædam inueniuntur sic absolute, intēdo vniuersitati animalium & hominibus: & quædam approprientur quibusdam speciebus aïalium & modis hoīum: & non per naturā, quædam propter amentiam & ęgritudinem, & q̄dam propter consuetudinem, & quædam propter naturam malam ferinam: tunc manifestū est ꝙ dispositiones malæ contrariæ sunt speciebus istarum delectationum, & ꝙ ipsæ superfluunt per superfluentiam istarum rerum: intendo inueniuntur ſm earum naturalitatem. D. Et intelligo quidem per delectationes ferinas, vt illius de qua narratur ꝙ scindebat ventres pręgnantium, et comedebat embryones. & vt dicunt ꝙ quidā hoīum facti sunt syluestres in confinio talis villæ, scilicet Ponti. quorum q̄dam amabant comestionem carnium crudarum, & q̄dam carnium humanarum, & quidam inuitabant vicissim quosdam ad conuiuia facta ex embryonibus filiorum suorum: intendo ꝙ inuitabant et reinuitabantur. D. Oīa igitur hæc facta feralia sunt & lupina: & quædam eorum fiunt propter ęgritudinem & amentiam. quæ aūt propter amentiam, vt quod narratur de viro, qui amens factus comedit matrem suam: & de altero, qui comedit hepar socij sui. quę vero propter ęgritudines & assuetudines sunt, vt delectatio ex depilatione capillorum, & ꝑcisione vnguiū, & comestione carbonum & luti. D. & de istis est concubitus masculorum. etenim hoc accidit quibusdam hoīum ex parte naturæ malę, quibusdam vero ex parte consuetudinis: vt illis qui consueuerunt incarcerationem statim à pueritia. Dixit. De illis ergo, quibus causa est natura mala, nemo dicit ꝙ incontinentes sunt. & similiter q̄bus ęgritudo causa est victoriæ horū desyderiorū super ipsos, nemo dicit ꝙ sint incontinentes, cūm non sit de natura ipsorum vt sint continentes: sed sunt res alię. quēadmodum nō dicitur de feris vel lupis ꝙ sunt incontinentes, eò ꝙ comedūt carnem crudam. omnes enim isti sunt in malitia egredientes terminum, sicut est ferina, et ꝓpter hoc non oportet vt dicatur incontinēs de omni eo, qui non possidet seipsum in huiusmodi desyderijs. Et hoc, q̄m omnis stultitia superflua, & timiditas superflua, & non castitas vel intemperantia superflua, quædā est naturalis, & quædam ægritudinalis. Timiditas q̄dem naturalis, vt eius qui timet oīa. quidam enim istorum expauescūt vocem muris, q̄n clamauit, qualis est timiditas feralis: et quędam eorum expauescunt propter causam ægritudinalem. & vl̄r ista desyderia egredientia à natura inueniuntur in stolidis, q̄bus non est intellectus naturaliter, & non viuunt nisi sensu vt habitatores extremitatum habitabilium: intendo distāciam meridionalem & distantiam septētrionalem. & hoc aūt per naturam, aut ꝑꝑ illud, qđ accidit eis pluries ex causis ęgritudinalibus inducentibus ista desyderia, vt epilepsia et mania. D. Et forte posse est vt aliquid istorum desyderiorum egredientium à natura sit in homine aliquo, qui retinebit se ab eis, ita vt nō vincāt ipsum: vt contingit viro famoso apud ipsos, qui desyderabat comestionē infantis, & tn̄ retinebat se ab ea. & vt contingit in multis hoībus, qui desyderant concubitus fœdos, & tn̄ retrahunt se ab eis, & fortuitu non erit posse eis, in quibus fuerint huiusmodi res vt contineant seipsos. Cūm itaq; istud sic fuerit, dicetur de quibusdā malitijs ꝙ sint malitiæ absolutæ, & sunt naturales: & de quibusdā ꝙ sint ferales, propter earum augmentum & superfluitatem: & de quibusdam earum ꝙ sint ęgritudinales: & vl̄r nō dicitur nomen malitię ſm vnam speciem simplicem. et cum nomen non virtutis, & malitiæ nomen significēt idem, manifestum est ꝙ nō virtus dicitur de tribus speciebus: aut absolute, aut ꝙ quędam feralis, aut quadā ęgritudinalis. & quę dicitur absolute, est illa, quæ dicitur non castitas vel intēperantia: & est melior illis. D. Quòd igit̄ incontinētia & cōtinētia dicunt̄ de rebus, in q̄bus est castitas, et talijs rebus spēs alię sunt incontinētię, de q̄bus dr̄ hoc nomen per modum trāsumptionis: intēdo ꝑ accōmodationē, tā patuit ex his, q̄ diximus.

habitatores extremitatū habitabilium viuūt solum sensu.

Nomen malitię nō dicitur ſm vnam speciē simplicē.

De incontinentia iræ, & voluptatum differentijs, & uitio humano. Cap. VI.

IAm vero minus turpem esse incontinentiam irę, q̄ cupiditatum consyderemus. ira enim audire q̄dem rationem videtur, sed non recte tn̄ percipere, quemadmodum festini ministri faciunt, qui prius q̄ oīa quę dicuntur, audiuerint, excurrunt: deinde † ab actione aberrāt: & canes quoq; anteq̄ inspexerint, an amicus sit quispiam, si strepitum tantummodo fecerit, latrāt: ita ira ob feruorem, celeritatemq; naturæ, audiens quidem, sed non quid præcipiatur, attendēs, ad vindictam incitatur. nam statim vbi ratio vel imaginatio contumeliam aut contemptum esse ostenderit, ipsa quasi ratiocinando collegerit bellū ei esse inferendū, indignatur. at cupiditas si tm̄ ratio aut sensus suaue esse aliq̄d dixerit, ad fruitionē ei⁹ incitatur. quare ira rationē quodā modo seq̄t̄: cupiditas non seq̄t̄. turpior igit̄ cupiditas est. irę.n. incontinens à ratione quodā modo vincitur: hic vero à cupiditate, nō à ratione superatur. Præterea magis ignoscendum est, si quis naturales appetitiones sequatur: nam talibus etiā cupiditatibus q̄ cōes oībus sunt, & quatenus sunt communes, venia magis dari consueuit. at iracundia & acerbitas naturalis magis est q̄ cupiditates q̄ excedunt, & necessarię minime sunt. quemadmodū ille, qui se excusabat ꝙ patrem verberasset: nam hic, inquit, suum, & ille item suum verberauit: & cōmonstrans infantem, hic etiā inquit, vbi vir euaserit, me ipsum verberabit: gentile.n. nobis hoc est. ille quoq; qui trahebatur à filio, vbi ad ianuam deuentū est, desistere iubebat: nam se quoq; eousq; patrē suū traxisse. Adde ꝙ qui insidiosius agunt, sunt iniustiores: iracūdus vero minime est insidiosus, sed apertus, sicut etiā ira. at cupiditas huiusmodi est, qualem etiā Venerem dicunt.

Cyprigenæ enim fraudes nectentis, & «
Zonam de pectore soluit, inquit Homerus, «
Hic fraus est, quæ vel prudētes decipit ipsos. «

Quare si iniustior & turpior incontinētia hęc est, q̄ ea quę circa iram versatur: & absolute incōtinentia, & quodā modo vitiū erit. Accedit ꝙ dolore affectus cōtumelia vtit̄ nemo. Qui aūt ex ira q̄spiā facit cū dolore id facit: q vero cōtumelia vtit̄, cū voluptate. si igit̄ ea sunt iniustiora ob q̄ indignari maxime cōuenit, incōtinētia quoq; cupiditatis eiusmodi erit: q̄ppe cū in ira contumelia minime sit. incontinentiam

† a.l. a mēdacio.

tiam itaq; cupiditatis ea q̃ circa iram existit esse turpiorem: continentiā item & incontinentiam circa cupiditates & voluptates corporis versari, manifestum est. Harū aūt ipsarum differētię sumēdę sunt. sicut enim à principio dictum fuit, alię tam genere q̃ magnitudine humanæ sunt ac naturales: alię ferinæ: aliæ ex læsionibus & morbis euenientes. ac circa harū primas temperantia & intemperantia versat: vnde bestias neq; temperātes neq; intemperantes dicimus, nisi per translationē: & si quo alio modo omnino aialiū genus aliud ab alio tum contumelia & salacitate, tū voracitate differt. Non enim electionem, neq; rationem habent: sed è natura non secus ac furentes hoīes excesserūt. feritas aūt minus quidem q̃ vitiū, sed horribilius tñ malum est. quippe cū nō sit corrupta, quemadmodū in hoīe optima pars, sed desit, & nō habeat. Simile nāq; est perinde ac si inanimatum ad animatum conferre velimus, vtrum peius sit. semper enim prauitas eius quod non habet principium: intellectus autem est principium: minus idonea ad nocēdum est. Non secus igitur est ac si iniustitiam ad iniustum hominē quispiā conferat: vtrūq; enim aliquo modo peius est. millies plura enī mala homo malus q̃ bestia perpetraret.

DIxit. Nunc autē dicemus de incontinentia, q̃ circa iram, qm̄ minus fœda ea, q̃ circa concupiscētiam. videtur. n. q ira audiat aliquid à rōne itellectus: sed nō audit per totum. intendo q potentia irascibilis in dispositione irę imaginatur quiddam eius, qđ imperat potētia intellectus, sed non totum. Habet ergo se in hoc ad modum seruientium agilium, qui anticipant hoc, qđ mandatur eis, anteq̃ complete percipiāt. peccāt ergo in hoc ergo dominos suos. & ad modum latrantium, cū audiūt vocē, anteq̃ cognoscant an sit vox amici an inimici. & causa in hoc est, qm̄ ira pp caliditatē naturę suę & festinantiam vel velocitatem cū audit aliqoid à potentia rationali imperiū ad vindictā, non discernit illud exquisite, et pertransit fines mādati. etenim intellectus & phātasia ambę scire faciunt rem irascibilem: qm̄ ipsa mendax, et vlr mandatum oportunum ad vindictam. sed vis irascibilis non acceptat de vindicta illud, quod videtur intellectui: sed argumentatur oportere bellari contra oēm mentientem huiusmodi mēdacium, & peruenire vsq; ad finem in vindictis. concupiscentia autē statim vt iudicauerit ei intellectus aut sensus, q hoc delectabile conuertitur ad ipsum, absq; hoc q mandet ei penitus de hoc intellectus aliquid, intendo neq; parum neq; multum, e conuerso ei qui est in vi irascibili. irascibilis ergo sm hunc modū auditrix est aliquo modo ab intellectu, & sequens ipsum quodammodo: concupiscibilis aūt nihil audit ab ipso, neq; sequitur eū. Amplius homo ampliorem potestatem habet super concupiscētias naturales q̃ super iram. magis ergo intrant sub voluntatem, i. plus sunt in rebus volontarijs, q̃to magis & concupiscentias naturales communes oībus hę superant se adinuicem, sm q se superant in communitate. D. & hoc qm̄ cōcupiscentię pprię difficilioris sunt subiugationis. ira ergo magis naturalis est q̃ voluntaria: cōcupiscentia vero voluntaria magis q̃ naturalis: intēdo q voluntas est vincētior super eam q̃ natura, e conuerso rei in ira, et non est solū ira naturalior concupiscentia cōi, sed etiam propria. & ideo cadit magis ignorantia circa iram q̃ circa concupiscētiam propriam pp hoc, q sit naturalis domino concupiscentię, vt in illo qui ignoscebat filio suo verberanti inique, pp hoc q ipse etiam iam verberauerat patrem suum: & q filius filij sui etiā verberaturus esset ipsum veniens ad ętatem. vt in illo, qui dicebat filio dehonestanti ipsum appropinquanti iam introitu portæ domus, hic cessa: nā hic cessaui ego à dehonestatione patris mei. Amplius qui magis latere quærunt magis iniuriantes sunt irati: aut non quærunt latebras, concupiscentiæ vero quærunt. D. & pp hoc cū concupiscentiæ proportionentur veneri, dictum est q ipsa prosternit natū latenti et fraudulenta occisione, & capit ipsum. Cūmq; res sit sm hæc incontinētia, quę de concupiscentia dicitur, iniuriosior est & turpior, q̃ incontinentia, quæ fit in ira. & ideo irascens non est incontinens absolute, sed incontinens irę. D. Amplius, si ille, qui vituperat per iram, vituperat pp impetū accidētem ei: qui aūt amore retrahēdi, non vituperat nisi delectationis causa: tunc irascens similatur quęrenti vltionem. ideoq; si sit mouens iram iustā vt pluribus magis iniurians illo qui mouet iram, tūc erit in concupiscētia iusta motor eius magis iniurians illo qui mouet ad concupiscentiam iniustam. non autem se habet sic res: eò q motor in cōcupiscentia iusta est iustus: ideoq; nō est vituperatio irati detractoria: et est detractoria eius, qui incœpit vituperationem. D. Quod ergo incontinens in concupiscentijs turpior est incontinēti in ira: & q incontinentia in concupiscentijs & delectationibus corporalibus, patet ex dictis. D. Oportet aūt vt accipiamus ad distinguendum concupiscibilia, & ea in quibus est castitas. iam aūt dictum fuit q concupiscentiarum q̃dam sunt humanę naturales in genere et q̃titate, & q̃dam ferales, & q̃dam ægritudinales. & castitas & nō castitas inueniuntur q̃dem in rebus naturalibus ex ipsis: ideoq; non dicimus de feris q castæ neq; q incastę, nisi per trāsumptionem nominis. D. & vlr species aīalis ferocis, s. quæ pessima est in illo genere, aut pessima in alio genere per id, qđ in eo est de ferocitate & māsuetudine, minus mala est in homine feroce: eò q aīal ferox non habet intellectum neq; eligentiam, homo aūt ferox habet. Est ergo malitia inuenta in hoīe feroce vehementius contristans & timorosior: eò q cōtristatio fit q̃dem sm quātitatem corruptionis boni: & bonum, qđ corruptum est in hoīe feroce, melius est bono, quod corruptum est in alio aīali feroce. & hoc, qm̄ proportio boni, quod corruptum est in hoīe, ad bonum, quod est corruptum in alio aīali, est sicut proportio boni, qđ corrumpitur in aīato ad bonū quod corrumpitur in inaīato, ideoq; malitia, quæ est in aīato, maior est ea quæ est in inaīato, & silr malitia q̃ est in rōnali, maior est ea q̃ est in irrationali. Et ista cōporatio eadem est cōparatio iniuriæ feræ ad iniuriam hoīs feralis. & qm̄ iniuria feralis nō est multifaria, cū non habeat principium intellectus: iniuria aūt humana habet principiū intellectus: et q homo pricipium intellectus maius est necessario. & propter hoc, sicut dixit, cōueniens est vt faciat ferox ex iniuria magis, eò q fera vicibus multis est.

De continente, incontinente, tolerante, & molli. Cap. VII.

AT vero circa tactus gustatusq; voluptates & dolores, cupiditates itē & fugas, circa quas intēperātia & temperātia definita prius est, ita se habere quispiam potest, vt vel q̃bus pleriq; sunt superiores ab ijs vincat: vel ea superet, quibus pleriq; succumbūt. Ex his

aūt

aūt qui circa voluptates versatur, alter incōtinens, alter continens: qui circa dolores, alter mollis, tolerans alter dicitur. plurimorum vero habitus medij sunt, licet magis ad deteriores declinent. Sed quia nonnullæ voluptates necessariæ sunt, aliç non necessariæ, & quadā tenus: excessus vero & defectus necessarij minime sunt: et simili modo etiam circa cupiditates & dolores res sese habet: qui iucundarum rerum excessus vel cū excessu, vel ex electione et propter ipsas, nullamq; aliam obrē euenientem persequitur, intemperans est. Necesse enim est hunc nō esse eiusmodi, vt eum pœniteat: quare est incurabilis: nam quē non pœnitet, incurabilis est. q vero deficit, est huic oppositus. qui est medius, temperans. simili modo quoq; qui corporis dolores, nō quia sit inferior & vicatur, sed ex electione fugit. At eorum qui non eligunt, alter ob voluptatem, alter ob id ꝙ fugit dolorem ex cupiditate euenientem, ducitur: quare inter se differunt. vnicuiq; enim peior esse videretur, siquis aut nihil, aut leuiter cupiens turpe aliquid perpetraret: q̄ si vehementi cupiditate affectus idem faceret. item si non iratus, q̄ si iratus verberaret quispiam. quid. n. ageret, si in affectu esset constitutus? ideo intemperans incontinente deterior est. Ex ijs vero quos diximus, alter ī molitiæ specie magis est: alter est incontinens. incontinenti autē continens: molli tolerans opponitur. tolerare enim in resistendo consistit, continentia in continēdo et cohibendo. diuersum autem est resistere & cohibere. non secus ac non superari, & vincere, vt hac causa continentia q̄ tolerantia sit expetibilior. Qui vero deficit in ijs aduersus quæ pleriq; renituntur, & possunt: is mollis est, & delicatus: deliciç. n. mollitia quędam est. qui, s. pallium trahit, ne si ipsum tollat, dolorem sibi laborando creet: & dum ęgrotantem imitatur, miserum esse non existimat, cùm misero similis sit. Pari modo quoq; circa continentiā & incontinentiā res sese habet. non enim siquis vehementibus & modū excedentibus aut voluptatibus, aut doloribus vincitur: id mirum est. quin si resistens vincitur, venia etiam dignū habetur: vt Theodecti Philoctetes à vipera morsus: aut Carcini in Alope Cercyon: & sicut ij qui cùm cohibere risum nitantur: in profusum cachinnum erūpunt: id quod Xenophanto contigit. Sed si ab ijs vincitur, ijsq; nequit repugnare, q̄bus pleriq; possunt resistere: atq; id non ex natura generis, aut morbo. Quemadmodū apud Persarū reges mollities ex genere est: & sicut fœmina à mari distat. Iocosus quoq; esse intēperās videtur. sed est mollis. iocus enim cū sit requies, relaxatio est. Iocosus vero ex ijs est, qui in hac excedunt. Incontinentia alia temeritas, alia imbecillitas est. nam alij vbi consultarūt, in ijs quę decreuerunt, ob affectū postea nō perstant: alij quia non cōsultarunt, ab affectu ducuntur. nonnulli enim, quēadmodū qui se prius titillarint, nō titillantur: ita quoq; ipsi cū præsenserint, ac pręuiderit, seq; ipsos & rationem præexcitarint, siue iucundum, siue molestum quippiam fuerit: ab affectu non superātur. præcipue vero celeres, & atra bile affecti temeraria incontinentia sunt incontinētes. illi enim ob celeritatem, hi ob vehementiam rationem non expectāt, propterea ꝙ procliues ad sequendam imaginationem sunt.

DIxit. Quòd autē delectationes & tristitię, quę fiūt in sensu tactus & gustus, intēdo ꝙ inquisitio & fuga, quę fiunt in istis rebus in ea in quibus fit castitas & non castitas, iam determinatum in pręcedētibus huius libri. Et qui noīatur ex his incontinēs & continens, est is qui circa delectationes: qui vero nominaī dissolutus & tolerans, est is qui est circa tristitias. & in vnoquoq; istorum duorum generum dispositiones multę superāt se in malitia, & superant se opposita ipsorum etiam ſm hoc in bonitate, & hoc etiam ſm superationem delectationis in seipsis. Et hoc qm̄ quædā delectationum sunt necessariæ, & q̄dam in hora quadam: & malitia in istis est in additione & diminutione. & similiter de tristitijs intrantibus de necessitate malitia in ipsis est in additione & diminutione. qui autem superfluit in inquirendo additiones rerum delectabiliū ex electione sua nō propter rem accidētalem, talis est incastus. Cōueniens. n. est vt hunc non sequatur pœnitētia ex prosecutione desyderiorum: ideò hic incurabilis est. qui enim non pœnitet ex prosecutione concupiscentiarū, insanabilis est. qui vero deficit circa concupiscētias necessarias, oppositus est ei qui superfluit ī ipsis. medius autem inter eos castus est. & similiter qui fugit tristitias viles voluntarie, non propter hoc ꝙ vincāt ipsum illæ tristitiæ, vituperabilis est etiam. D. Fugientes autem res, quas non concupiscunt, duobus modis sunt: vnus sequitur delectatiōes, alter fugit tristitias. & ideo est inter eos diuersitas. & est conueniens ꝙ putetur de eo, qui facit turpē actionem quiete, & remisse absq; concupiscentia, ꝙ in omnibus dispositionibus suis peior sit eo, qui facit actionem turpem propter concupiscentiam vehemētem. & propter hoc ille, qui verberat absq; ira, peior est eo qui verberat cum ira. et dignior ignoscentia isto est ille, qui verberat propter aliquam occasionē vincentē ipsum. & cuius gratia est incastus peior incontinente: eò ꝙ incōtinēs victus est à desyderio: & incastus eligit ipsum, præterq̄ vinceretur ab ipso. Et vnus eorum, de quibus dicitur non continens, est dissolutus, et alter nō castus, & opponuntur situ. continens quidem non continenti & dissolutus toleranti. & tolerantia aliud est à continētia: tolerantia enim refutatio est, cōtinentia vero retractio. & refutatio aliud est à retractione, sicut vincere aliud est à vinci, & propter hoc continentia dignior est q̄ tolerantia, intendo nobilior. D. Qui autem debilis est ad implendum ea, ad quorum repulsionem potentes sunt plures hominum, est dissolutus & lubricus. etenim lubricus est dissolutus quis, vt illi qui requirūt aliquem, qui referat eius gesta omnibus horis suis: quatenus non cadant in tristitiam neq; laborem penitus, et vt illi, qui se assimulant ægris in exigendo sustentationes & consolationes. hi enim ægri sunt, nō confitentes

se sanos in aliqua horarũ cũ in õĩbus dispositionib⁹ suis dissimilenť se illis, qui requirũt media. D. Et in continẽtia & nõ cõtinentia diuersitas in receptione ignoscẽtię, & receptione. nõ enim mirũ est, neq; à quo fit dissenniẽdũ vt indulgeať ei qui superatus est à cõcupiscentijs fortibus et tristitijs superfluis, vt quod indultum fuit tali, qñ non cõtinuit se tunc, cùm morsus fuit à vipera. et in hoc genus intrant illi, qui vincuntur à risu. Non indulgetur aũt ei, qui vincitur à rebus, super quorũ repulsionem potentes sunt plures hoĩum, cùm non vicerit eum per naturam propriam sibi: vt I dissolutione, quę inuenitur in quadam gente & nõ in alia: vt in dissolutione, quæ appropriatur foeminis & non masculis. D. Et videtur de iocoso q̃ sit non castus & lubricus. & iocus dignior est vt significet super hoc, q̃ dominus eius requirit quidem per ipsum recreationẽ, q̃ fit per iocum, quã significet q̃ dominus eius superfluus sit in requisitione recreationis. D. Et q̃dam incontinentia cum p̃uidentia est: q̃dam autem absq; ea. prudentes q̃dem sunt illi, qui versant consilium, et percipiunt rectũ, postq̃ dimittunt ipsum, & sequuntur passiones. debiles aũt ad p̃uisionem sunt illi, qui sequũtur passiones absq; eo q̃ vtãtur consiliatione. & continentium q̃dam sunt qui continent se propter opinionem rectam, vt illi qui non gargarizant in principijs passionum gulæ, eò q̃ iam reperti sunt q̃ gargarismus non proficit in illa hora: et q̃dam ipsorum sunt, qui cõtinent se propter quãcunq; leuem æstimationem superuenientẽ eis. D. & illi qui sunt nõ continentes cũ p̃uisione, sunt q̃bus dominatur cholera nigra. etenim q̃dam istorũ pp̃ velocitatẽ q̃ est in eis: & q̃dã eorũ pp̃ voluptatẽ nõ sequunť rõnem: intendo nõ auscultant ad hoc qđ mandatis, & sequũtur phantasiã.

Quæ incontinentis & intemperantis differentia sit. Cap. VIII.

At intemperãs sicut dictum est, non est eiusmodi, vt eũ poeniteat, perstat enim in proposito: sed incontinẽtem quodam modo poenitet. quo circa nõ sicut dubitauimus, ita sese res habet, sed hic facile potest sanari, ille incurabilis est: quippe cùm prauitas ex morbis aquę inter cutem & tabi: incontinentia comitialibus perq̃ similis sit. illa enim continua, hæc nõ continua improbitas est. atq; omnino diuersum eũ incontinentiæ & vitij genus: vitium enim latet, incontinentia nõ latet. Ex ijs autem ipsis illi qui exturbãtur, meliores sunt, q̃ qui rationem habẽt, atq; in ea non persistũt. à minori enim affectu superantur: et nõ incõsulti vt alteri sunt. nam similis incontinens est ijs, qui & cito, & pauco vino, & pauciore etiã q̃ pleriq; inebriantur. Incontinentiam igitur non esse vitium manifestum est: sed quadã ex parte fortasse. hęc enim præter electionem, id ex electione est. sed i actionibus tñ habet similitudinem. quemadmodũ Demodocus in Milesios dicebat: Milesii sanè non sunt quidẽ imprudentes: sed ea tñ agunt, quę imprudentes solent: sic incontinentes licet iniusti non sint, iniuste tñ agunt. Quoniam vero alter talis est vt nõ ex eo q̃ persuasus sit, voluptates corporis supra modum, & præter rectam rationem sequatur: alter autem persuasus est, quia est talis vt eas sequatur: illi dissuaderi facile potest: huic non potest. Virtus enim & prauitas principiũ altera corrũpit, altera conseruat. in actionibus autẽ pricipium illud est cuius causa res fit, sicut in mathematicis suppositiones. nam neq; illic ratio est quę doctrinam tradat principiorũ, neq; hic. sed virtus vel naturalis, vel assuetudine comparata rectè opinãdi circa principium præceptrix est. Ac temperãs quidem huiusmodi est: huic vero contrarius intemperãs. est etiam quidam qui ex affectu ẽ recta ratione exturbatur: quem sanè superat affectus, vt ex recta ratione minime agat, non tñ ita superat, vt talis euadat, qui eiusmodi voluptates effuse sibi esse sectandas p̃suasum habeat: atq; hic est incontinens, qui intemperante melior est: nec est absolute prauus: quippe cũ in eo id qđ optimum est, i. principium ipsum conseruetur. contrarius huic alius est qui p̃sistit, neq; ex affectu exturbatur. Hinc igitur alterũ probum, alterum prauum esse habitum patet.

Dixit. Incastus ergo, quẽadmodum dictum est, non poenitens. & pp̃ hoc non est incontinens incastus: eò q̃ incontinẽs poenitens est. vni ergo nõ est curatio, & est ille cui non est poenitentia: alius autem sanabilis est. D. incastitas itaq; similatur ægritudinibus incurabilibus, vt tympaniti & phthisi: incontinentia vero curabilibus, vt causis doloris capitis. & vñr quidẽ genus incontinẽtis aliud est à genere incasti. incastus enim occultat incastitatẽ suam, cùm incaste agat ex proposito & electione: incontinens autem non est possibile vt occultet: est enim quasi victus ab illecebra. Et illi, quorũ incontinẽtiæ causa est debilitas intellectus eorum, meliores sunt eis, in quibus salua est ratio, & non sequunť eam. et hoc, qm̃ illi, qui sunt debilium intellectuum, ducuntur à minore accidẽte passionis, quod accidit ipsis; & non præuident & percipiunt rectam rationẽ. & vñr incontinens quidem similis est ei, qui inebriatur à modico vino propter debilitatem cerebri sui, & nõ similatur ei qui inebriatur ex eo, ex quo inebriãtur plures hominum: intendo q̃ incontinens vincibilis est à modica passione propter debilitatem intellectus sui: quemadmodum debilis cerebri vincibilis est à pauco vino propter debilitatem cerebri sui. Incontinens ergo non est malus absolute, sed est s̃m dimidiam malitiam: cùm sit quiddam actionis eius per electionem, & quiddam nõ per electionem: intendo qm̃ vincibilis est à passione. & siłr indulgetur incontinẽtię eius, qui paucæ est experientiæ. & pp̃ hoc huiusmodi non iniuriantur s̃m veritatẽ, licet faciant actiones iniurię: intendo incontinentes pp̃ paucã experientiã. Cùm itaq; qui talis est, nõ sit vt ille, qui vtitur delectationibus corporalibus superflue, & in comparatione non recta, i. corrupta, & est incastus; tunc posse est vt agat actum virtutis, narrãdo sciam suã ex parte experientię & sufficientiæ persuasiuę: intendo eum, qui perpetrat mala propter modicam experiẽtiã: incasto aũt nõ est hoc posse. Ideo non seiungitur virtus à malitia, nisi ex parte sanitatis principij speculationis & corruptionis ipsius. & hoc, qm̃ principiũ in virtute sanum est, & in vitio corruptum. et intendo per principium rem, propter quam est actio: & est illud, quod habet se ex rebus operabilibus habitudine terminorum & principiorum ex rebus indoctrinalibus: & non est ratio verax, intendo eam, per quam acquiritur opinio

tio recta effectiua boni: sed effectiuum boni est virtus naturalis & sensualis. & hoc, quoniam virtus sensualis causa est sanitatis opinionis: & natura causa est virtutis voluntariæ: & actionis virtuosæ causa sunt istæ duæ: intendo virtutem & opinionem rectam. Et propterea ille, qui facit bonum inuentum in delectationibus et tristitijs cum virtute et opinione sana, est castus. & contrarius ei incastus est: intendo eum, qui fecit malum, quod est in delectationibus & tristitijs cum malitia & opinione corrupta. & forsitan aliquis hominum diuertit à ratiocinatione sana, quæ videtur ei à ratiocinatione corrupta, quæ apparet ei propter occasionem, quæ est in ipso: intendo fortitudinem concupiscentiæ, vt q ducat ipsum hoc ad opinandum q oporteat eo requirere delectationes inuerecunde & vi, & ad non consyderandum exigẽtiam legis circa illud. & hic quidem etiam est incontinens. & magis ignoscendum est ei q̃ incasto, eò q incastus natura facit actiones incasti propter ratiocinationẽ peruersam, quã videat in his actionibus ex parte occasionis, q̃ fit in ipso: sed facit eas propter malitiam. & hac de causa est species hæc non continentiæ melior non castitate. neq; est malitiosa simpliciter, eò q principium actionis ipso saluum est & bonũ: intendo rationem, & est quidem victus ab occasione. & inuenitur species alia opposita ei, & est ille qui constans est. & non recedit ab eo, quod videtur ei de recto ppr occasionẽ. Et manifestũ est q hęc dispositio virtuosa est, & cõtraria ei° vitiosa: q̃uis nõ sit vitiosa simplr.

De continentis & pertinacis conuenientia & differentia. Cap. IX.

VTrum igitur continẽs is est, qui in qualicunq; ratione & qualicũq; electione, an qui in recta tantum persistit? vtrum item incontinens, qui in qualicunq; & ratione & electione perstat, an qui in falsa ratione, & nõ recta electione permanet? nunquid ex accidẽti in qualicunq;, per se vero in vera ratione, & in recta electione persistit alter alter non persistit? nam siquis illud ob hoc eligit & sectatur hoc per se: prius illud ex accidenti sectat̃, atq; eligit: per se autem simpliciter & absolute appellamus. Quare fit vt quodam modo in qualicũq; opinione: absolute autem in vera alter perseueret, alter non perseueret. Sunt autem nonnulli in opinione perseuerãtes, quos pertinaces vocant, vt obstinati, & qui non facile dissuasionem admittunt: qui similitudinẽ quidem cum continente quandam habent, sicut prodigus cũ liberali, audax cum forti: diuersi tamen in multis sunt. continens enim ex affectu & cupiditate non immutatur: nam cùm inciderit, suasioni obtemperans est: ille non à ratione. cupiditates enim admittunt plerinq;, atq; à voluptatibus ducuntur. Ac sunt quidem pertinaces qui suæ sunt sententiæ homines, & inerudití, & rustici. atq; hi quidem suæ sunt sententiæ, ex voluptate & dolore: gaudent enim cùm vincunt, si nõ dissuasi fuerint: dolent contra si sua, perinde ac sint decreta, irrita fuerint effecta. vt hac ratione incontinenti magis, quàm cõtinẽti similes sint. Sed sunt etiam quidam qui in ijs quæ decreuerunt nõ perstant, neq; tamen ob incontinentiam: vt in Philoctete Sophoclis Neoptolemus. atqui is ob voluptatem quidem, nõ persistit: sed honestum erat. verum enim dicere ipsi erat honestum, cùm ad mentiẽdum ab Vlysse fuisset persuasus. non enim omnis qui ob voluptatem quippiam agit, intemperans est, aut prauus, aut incontinens: sed qui ob turpem voluptatem agit. Cùm autem sit quidam etiam talis, qui corporalibus minus quàm oporteat oblectetur, neq; in ratione tamen persistat: inter hunc & incontinentem medius continẽs est. incontinens enim in ratione non persistit, quia magis quàm oportet: hic, quia minus q̃ oportet, quippiam sectatur. at continens perstat, & ob neutrum immutatur. Si continẽtia vero honesta est, vtrosq; hos contrarios habitus esse prauos, sicuti etiam videntur, necesse est. quia tamen alter ex his in paucis, et raro solet reperiri: fit, vt, quemadmodum temperantia intemperantiæ esse contraria tantum videtur, sic incontinentiæ continentia esse videatur. Cæterum quia multa dicũtur ex similitudine, consequitur, vt continẽtia temperantis quoq; per similitudinem sit. nam & continẽs eiusmodi est, vt nihil præter rectam rationem ob corporis voluptates faciat: & similiter temperãs. sed ille tamẽ prauas habet cupiditates: hic non habet: atq; hic est talis, vt præter rationem non oblectetur: ille vt oblectetur quidẽ, sed tamen non ducatur. Similes item incontinens et intemperãs inter se sunt: qui quidem, cùm sint diuersi, vtriq; corporis voluptates sequuntur: sed alter oportere existimans, alter non existimans id facit.

DIxit, Et si continẽtia est dispositio bona, tunc quæritur an continens est ille, qui constans est in omni opinione recta, quam videt siue non rectam, an ille qui cõstans est in opinione recta? & similiter quæritur etiã de incontinente, an est ille, qui non est constans in quacunq; opinione, aut qui nõ est constans in opinione recta? & iam dubitatum fuit de hoc in præcedentibus. et quando determinata fuerit res in isto, patebit q continens per se est ille, qui constans est in re vera: & incontinens, qui non est constans in ipsa. incontinens autem sm quãcunq; opionem, & continẽs sm quãcunq; opiõnẽ: et sunt continens et incõtinens per modũ accidẽtis: intẽdo q ipsi contigerit q opinio sana sit, quæ videtur ei, est virtuosæ continentiæ: & quãdo contigerit huius conuersum, est continentia in ipso, non virtus. & similiter in incontinente quod opponitur huic. & comparatur res rei sm veritatẽ, qñ fuerit per se. erunt igitur tres modi: ille, qui constans est in quacunq; opinione: & oppositus huic, s. inconstans in quacunq; opinione: & medius inter eos, virtuosus videlicet: et est firmus vel constans in opinione recta, & non constans in opinione falsa. D. Et eos, qui constantes sunt in quacunq; opinione, nominant eos homines fortes in proposito: & sunt illi, quorum difficilis est permutatio ab eo quod crẽdunt, & recipiunt ex facili illud, quod primo proponi-

tur eis ex opinionibus. & iste assimilatur cōtinenti fm veritatem, quem mediū esse iam diximus. & eius similatio ipsi est sicut similatio prodigi ad magnificum, qui medius est inter prodigum & auarum: intendo ꝙ hæc extremitas istorum est honorabilior extremitate ei opposita, cùm propinquior sit medio, ideoq; continēs fm opinionem omnem melior est incontinēte fm omnem opinionē. & est inter eos magna diuersitas. etenim continens fm omnem opinionem non mutatur propter cōcupiscētiam & passionem, & vir est bonæ creditionis, obediens dicto rationis: qui vero fuerit incontinens in omni opinione, non obedit rationi, & sequitur omnes concupiscentias. D. & fortis quidem propositi, & cōtinētes fm omnem opinionē sunt hoīes, qui habēt propositum approbatum sibi: & non est apud ipsos cognitio. & isti sunt ruricolæ: intendo hoīes rudes habitatores villularum. & sunt quidem isti propositum habentes proprium in delectatione & tristitia: ideoq; gaudēt isti ex victoria sua super delectationem & tristitiam: et tristantur, quādo variatur credulitas ipsorum, & ingreditur super eos dubitatio ī opinionibus, de quibus credunt ꝙ sint venustę. similiores ergo sunt continētibus q̃ incontinētibus. D. Sunt autem quidam hoīum, qui non firmantur in eo qđ opinantur & credunt, non propter incontinentiam, intendo nō propter delectationē vilem, sed propter delectationem nobilem bonam: vt ille, qui recedit ab opinione falsa, quam credebat, ꝓpter delectationem suā ex sermone veraci. ex hoc itaq; non est incastus, neq; malus, neq; incontinens ille, qui non firmatur fm rōnem propter delectationem quālibet, sed qui non firmatur propter delectationem turpem. D. Et cùm posse sit vt quidam hoīum appetant delectationes minus q̃ oportet, & non firmātur fm rationem: intendo ꝙ fm opinionē rectam, tūc ille, qui est fm hāc dispositionem, est inter continētem & incontinentem. & hoc qm̄ incontinēs, qui nō appetit minus q̃ oportet, non firmatur in eo, qđ ei videtur vt in pluribus. incontinens autem, cuius appetitus minor est q̃ oportet, est quidem incontinens in paucioribus: intendo ꝙ inconstans est in paucioribus. cōtinens autem est ille, qui firme consistit propter id, quod ei uisum fuerit, & nō mutatur. Si ergo fuerit continens uirtuosus, oportebit ut sint istæ duæ dispositiones contrariæ ciuiles, ueruntamen vna earum deterior est altera: nam vna earum est in paucis, & altera ī multis. erit ergo malitia illa minus agens, & ista plus. D. Et quemadmodum putatur de castitate ꝙ sit cōtrarium incastitatis: sic putatur de cōtinentia ꝙ sit contraria incontinentiæ. D. & tamen nihil est cogens vt sit continens ipse castus, nisi nominetur continens propter similitudinem fm ꝙ nominātur multæ res nominibus multarum rerum propter similitudinem, quæ est inter eas. & modus dissimilitudinis, qui est inter istos duos est, qm̄ continens & castus sunt ambo non facientes diuersum eius, quod mandat faciēdum ratio & opinio recta ex passione à delectationibus corporalibus, veruntamen differētia est inter eos, ꝙ in continente inueniuntur concupiscentiæ prauæ: nisi qđ retinet seipsum ab eis, & tristatur ex retentione: casto vero non est concupiscentia praua. & vnus eorum non delectatur ex facto rationis gratia cōtristationis suę ex retentione concupiscētiarum, & est continens: alter autem delectatur ex facto rationis, & est castus. Et quemadmodū continens similatur casto, absq; hoc ꝙ sit ipse castus: silr nō continens similatur non casto, cū ambo requirāt res delectabiles corporales. attamen inter eos etiam differentia est: et hoc, eò ꝙ vnus eorum videt appetendum esse delectabilia corporalia, & fugiendū esse à cōtristabilibus, & facit fm ꝙ videt de hoc: & alter facit hoc, & non videt istud, & est incontinens.

Prudentiam & incontinentiam simul in eodem non esse. *Cap. X.*

SEd neq; vt idem simul & prudens & incontinens sit, fieri vllo modo potest. qui enim prudens sit, eum simul & probum esse moribus demonstratum est. Adde ꝙ non in eo solum ꝙ cognoscit, est prudens quispiam, sed in eo ꝙ est actuosus: incontinens autem actuosus non est. Callidum tamen esse incontinentem, nihil vetat. vnde etiam prudentes esse nonnulli vidētur, qui sint incontinentes; propterea ꝙ calliditas eo modo quo superius diximus à prudentia discrepat: estq; quātum ad rationem spectat, proxima: quātum ad electionem, diuersa. Neq; igitur vt cognoscens, & contemplans, sed vt dormiens, & vino oppressus. ac spōte quidem agit: quodam enim modo cognoscit & quid, & cuius causa facit: prauus tamen non est: quippe cū electio eius proba sit. quare semiprauus est, & non iniustus. non enim est insidiosus. Alter enim ex ipsis in ijs quæ consultauit, non perstat: alter quia atra bile est affectus, ne consultat quidem omnino. Ac similis quidem est incontinēs ciuitati, quæ omnia quidem quæ fieri debent, decernat, legesq; bonas habeat, sed eis tamen non vtatur: quemadmodum Anaxandrides cauillatus est: Nil iura curās cōsulebat ciuitas: prauus vero vtēti qdē legibus, sed malis, similis est. Versatur autem incontinētia et cōtinētia circa id quod multitudinis habitum excedit: nam alter amplius, alter minus perstat, q̃ multitudinis facultas sit. Atq; ex incōtinētijs sanabilior illa est, qua qui atra bile sunt prædití, vti consueuerunt, q̃ ea quæ illorum est qui consultant, sed postea tamen in ijs quę consultarunt, non persistunt. incontinentes item ex assuetudine, q̃ ex natura sanari facilius possunt: quippe cùm consuetudinem q̃ naturam immutare facilius sit. nam ob id quoq; consuetudinem mutare est difficile, quia naturæ perq; similis est: quemadmodum etiā Euenus inqt:

Consuetudinem q̃ naturam immutare facilius ē.

» Consuetudo quidem rerū tractatio longa est:
» Quam procedentem naturam dicimus esse.

Quid igitur continentia sit & incontinentia, quid tolerantia & mollities: quamq; hi habitus inter se rationem habeant, dictum iam est.

DIxit. Est aūt imposse vt sit hō prudēs et incōtinens simul. iam. n. demōstratum fuit in tractatu p̄cedēti ꝙ prudēs et virtuosus more vnus sunt. Amplius prudēs qdem nō est solū prudens per sciam, sed & per opationē: intēdo vt sit opatio eius cōueniens suę scię: incōtinētis aūt operatio nō cōuenit suę scię. Astutū vero nihil ꝓhibet incōtinentē esse. ideoq; putāt qdā hoīum ꝙ cōtingat incōtinentem prudentē esse: & hoc eò ꝙ latet differētia, q̃ est inter astutū et prudentē, fm ꝙ ante iam determinatū est: intēdo in præcedenti tractatu. & hoc,

quoniam

quoniã vnum sunt io forma, & diuersificãtur quidem ex parte electionis. prudẽs nanq; nõ adinuenit semper nisi bonum: astutus aũt adinuenit & bonũ & malum. D. Et non refert inter eum qui scit & opatur per scientiam suam, & eum qui scit & non operatur, aut operatur & non scit, nisi sicut dormientem & vigilem, & sicut inter ebriũ, qui bibit de voluntate sua, & sobrium. ebrius ergo similat ei qui scit & nõ nperatur per scientiam suam: operatur enim turpe & videt quòd turpe: sed dispositio ebrietatis facit hoc facile ei. q autem operatur absq; scientia est sicut dormiens. & ideo non est vnus ex istis malitiosus veraciter: eò q quisq; istorum est bonus potẽtia et aptitudine: malitiosus autem nno est bonus oeq; potentia neq; actu. & propter hoc non est vnus duorum modnrum incontinentium iniuriosus: intendo eum qui est incontinens propter priuationem scientiæ, & eũ qui est incontinens habens scientiam propter victoriam coocupiscentiæ. neuter enim istorum fraudulẽtus est. intendn per fraudulentũ, qui facit iniuriam ex præconsiliatione & electione rõnali. vnus enim incootinentium est ille, qui incõstans est in opinione, quam videt: & alter mobilis vtilis in moribus, nhil præmeditans. D. Et similatur incnntinẽs ciuitati, quæ habet leges nobiles, & onn vtitur eis penitus. & malitinsus similatur ciuitati habenti leges iniquas, & vtenti eis. Incontinentia ergo & continentia, quando superexcedunt, ponunt habentes fm dispositionem, in qua excedunt plures hominum: continens quidem superflue, eò q eius conttoentia plus est q̃ plurium hominum: incontinens autem, eò q eius cõtinentia minus est q̃ plurium hominum. Qui autem incontinentium citius curabilis est, est ille, cuius incnntinentia est propter choleram nigram, cùm non peccent ex præmeditatinne & præiudicio. qui autẽ præmeditantur & præiudicant & nnn constans super iudicatũ, difficilius curabiles sunt. & similiter illi, qui incontinẽtes sunt propter assuetudinem, citius curabiles sunt illis, qui incontinentes sunt propter naturam. pmutatio.n. cõsuetudinis facilior est permutatione naturæ. difficilis est enim in consuetudine, eò q ipsa similatur naturæ. D. Ex hac ergo dictione demoostratum est quid continens & quid incontinens, & quid tolerans & qd dissolutus vel mollis, & qualis sit proportio istarũ dispositinnum quarũdam ad quasdã. Et hic explicit postremum eius, quod dixit de intentiooibus, quę appropriantur huic tractatui: neq; repeterur in alio ex tractatibus istius libri. loquitur enim in tractatu, qui est post hunc, de delectatione. et perscrutatio de ipsa complebitur in postremo tractatu huius libri.

De voluptate. *Cap.* XI.

AT vero de voluptate & dolore contemplari eius est qui circa ciuilem facultatem philosophatur. is enim finis eius architectus est, ad quem spectãtes vnũquodq; tum malum, tum bonum appellamus. Præterea de his cõsiderare necessarium etiam est: quippe cùm virtutem moralem & vitiũ circa voluptates, & dolores cõstituerimus: & felicitatem pleriq; existere cum voluptate asserant: vnde etiam beatum à verbo χαίρειν quod est gaudere, μακάριον nominarint. Quibusdam igitur nulla voluptas neq; per se neq; ex accidenti esse bonum videtur: non enim posse idem & bonum esse & voluptatem asserunt. alij nõnullas bonas, plerasq; prauas esse opinantur. tertia sentẽtia præterea est, etiã si omnes sint bonæ, optimum tamen voluptatem esse nullo modo posse. Atq; omnino qdem nõ esse bonum propterea dicũt, q omnis voluptas generatio est sensibilis in naturã: nulla enim gñatio finibus est cognata. verbi causa nulla ædificatio domus est. Temperans præterea voluptates fugit. item prudẽs quod dolore vacat, persequitur, non quod iucundum est. voluptates etiam prudẽtiæ sunt impedimẽto. atq; eò magis, quò quis magis oblectatur. vt in venereorum voluptate cõtingit: in qua cõstitutus nemo intelligere quippiã potest. Huc accedit, q voluptatis nulla ars est: cùm tamen bonum omne opus artis esse censeat. Adde q pueri quoq; & bestiæ voluptates psequunt. Quòd aũt non oẽs esse probas dicant, propterea est, quia turpes etiam nonnullæ, & probrosæ, & noxiæ quoq; reperiuntur. quippe cùm morbosa sint quędam ex ijs quæ voluptate afficiũt. At nõ optimum esse voluptatem asserunt, ob id quia nõ finis, sed generatio est. Atq; ea quidem quæ dicuntur, huiusmodi sunt.

Improbatio rationum de voluptate. *Cap.* XII.

AT enim nõ effici ex his vt voluptas aut bonum aut optimum non sit, hinc perspicuum erit: primùm, quia bonum duplicister, alterum enim absolute, alterum alicui bonum dicitur: & naturæ & habitus id sequentur: quare sequẽtur quoq; idem & motiones, & generationes. Quæ item esse prauæ videntur, absolutæ aliæ sunt prauæ, non tamen alicui, sed eligẽdæ alicui sunt: aliæ ne huic quidem, nisi aliquãdo, & paruo tempore, & non sunt eligendæ. quædam vero ne voluptates quidem sunt, sed vidẽtur: quæcunq; cum dolore, & medicinæ causa existunt: cuiusmodi voluptates ægrotantium sunt. Præterea cùm bonum aliud operatio sit, aliud habitus: quæ in naturalem habitum constituunt, ex accidenti suaues ac iucũdę sunt. operatio autem est in cupiditatibus submolesti habitus, ac naturæ. Nam sine dolore etiam & cupiditate voluptates existunt. vt contemplandi operationes, quæ minime indigẽtis naturæ sunt. Argumento id est, q non eadem iucunditate oblectantur, dũ repletur natura, & dum constituta est: sed dum est constituta, ijs quæ absolute sunt iucunda: dum repletur, contrarijs etiam gaudet. accidit siquidem & amaris delectantur: quorum nihil neq; natura, neq; absolute iucundum est: quare neq; ipsę voluptates. sicut enim iucunda inter sese distant, ita

*a.l. delectis.

quoq;

quoq; voluptates quæ ab ipsis eueniũt. Adde q; nõ est necesse, vt aliud quid melius voluptate sit, queadmodum nõnulli dicũt, finem ipsum gñationis: generatiões enim voluptates non sunt, neq; cum gñatione omnes existũt, sed operationes sunt & fines: neq; ex iis quæ gignũtur, sed ex iis quibus vtimur, efficiũtur. finis itẽ non omnium diuersum quid est, sed earum quæ ad naturæ perfectionẽ deducuntur. Vnde sensibilem gñationem voluptatem esse dicere, nõ recte se habet: sed potius dicendum est, opationẽ esse eam habitus qui sm naturam est, & potius q̃ sensibilẽ, impedimento vacantẽ. Videtur aũt ex eo generatio esse, q̃a proprie bonũ est: operationem enim gñationem esse existimant, cùm tamen diuersa sit. Nam q; aiunt prauas eas esse, quia morbosa nõnulla sunt iucũda, idẽ de salubribus dicendũ esset. quędam.n. ex ipsis ad rem pecuniariam praua sunt: vt hoc modo praua ambo essent. at in hoc nõ sunt praua: quippe cùm cõtẽplari quoq; quãtum ad sanitatem attinet, nocumẽtum interdum afferat. Neq; prudẽtię vero, neq; alicui habitui impedimẽto est ea quæ ab vnoquoq; pcedit voluptas, sed alienæ. nam quæ à cõtẽplando & discendo proueniũt, magis vt contemplemur, ac discamus, efficiunt. Nullam vero voluptatẽ artis vllius esse opus, pbabiliter cõtingit: quippe cũ neq; alterius operationis vllius ars sit, sed facultatis. tametsi & vnguentaria ars, & obsonatoria esse voluptatis videntur. Quod autem tẽperans fugiat, & prudens dolore carentẽ vitam persequatur, psequantur itẽ tam pueri, q̃ bestię, omnia eodẽ modo soluuntur. Nam quia dictum est quo modo bonæ absolute, & quo modo nõ bonæ voluptates omnes sint: tales pueri & bestiæ psequuntur: harumq; indolẽtiam prudẽs sectatur, quæ cum cupiditate & dolore existũt, & corporis sunt: huiusmodi.n. sunt hæ: harum itẽ excessus sm quos intẽperans intemperans est. propterea temperans has fugit: nam etiam temperantis voluptates sunt.

De voluptatum speciebus. Cap. XIII.

CÆterum dolor quoq; esse malum & fugiendum conceditur: atq; alius absolute malũ, alius, eò quod quodam modo impedimento est. fugiendæ aũt rei, quatenus est fugieda & mala, bonum cõtrarium est: bonum igitur quoddam esse voluptatem necesse est. Nam queadmodum soluebat Speusippus, non competit solutio. sicut maius minori & ęquali, ita cõtrarium hic esse. non.n. idẽ quod malum aliquod voluptatẽ esse quispiam dixerit. Iam vero si nõnullæ voluptates sunt prauæ, nihil vetat aliquã esse optimũ: sicut scientiam aliquã, licet prauę quędã sint. fortasse vero etiam necessariũ est, siquidẽ vniuscuiusq; habitus operationes sine impedimẽto sunt, siue oĩum operatio sit felicitas, siue alicuius ipsorum, si impedimento vacet, eã esse maxime expetẽdam. hoc autẽ est voluptas. Quare efficitur, vt quædã voluptas optimum sit, licet multæ voluptates forte absolutæ prauę sint. ac propterea omnes felicẽ vitam iucundam esse existimãt: voluptatẽq; felicitati consentanee annectũt: quippe cùm nulla opatio quæ impeditur, pfecta sit, felicitas vero sit ex perfectis. Ideo fit, vt ex corpis & externis bonis, fortunaq; ipsa insup indigeat felix, ne hæc impediant. Nã qui eum qui rota torquet, & calamitatibus magnis opprimit, si bonus sit, felicem esse dicunt: vel inuiti, vel sponte nihil dicunt. Quia vero insup fortuna indiget felix: idem esse nõnullis fortunæ prosperitas, & felicitas videtur: cũ tamen nõ sit: nam ipsa quoque cùm excedit, impedimẽto est. ac fortasse nõ amplius fortunæ prosperitas appellari iure põt: quippe cũ eius definitio ad felicitatem spectet. Quòd itẽ omnes & bestiæ & homines voluptatem sequuntur, id ipsam esse quodam modo optimum indicat.

Nõ prorsus fama illa perit, quã multa p orbẽ »
Turba hominum celebrat. »

Sed q̃a neq; eadẽ natura, neq; idẽ habitus optimus aut est, aut videtur: neq; voluptatẽ eandem oẽs, voluptatem tamen oẽs sequuntur. fortasse ẽt non eam sequuntur, quam putãt, neq; quam dicerẽt, sed eandem. oĩa.n. natura diuinũ quid habẽt. Sed corporis voluptates nominis huius hæreditatẽ consequutæ ex eo sunt, q; sæpe in ipsas incidũt homines, oẽsq; earum sunt participes. vnde quia solæ notæ sunt, solas has esse opinantur. Perspicuum ẽt est, nisi voluptas sit bonũ & opatio, fieri non posse, vt iucũde felix vitam traducat. Cuius enim causa indigeret ipsa, si non est bonũ? sed etiam moleste viuere poterit. nã neq; malum neq; bonũ est dolor, si neq; voluptas. Quare cur fugeret? neq; igitur probi viri vita erit iucundior, nisi etiam operationes ipsius sint.

De corporis voluptatibus. Cap. XIIII.

AT vero de corporis voluptatibus considerandum illis est, qui nõnullas voluptates valde eligẽdas esse dicunt, illas videlicet quæ honestæ sunt, sed non corporales, & eas circa quas versatur intẽperans. Qui fit igitur, vt contrarij dolores praui sint? malo etenim bonũ contrarium est. An ita bonę sunt

illæ quæ sunt necessariæ, propterea q; quod non est malum, bonũ est: An aliquatenus bonæ sunt? Habituum.n.& motuum, quorum melioris excessus non est, neq; voluptatis est excessus: quorũ autem est, est etiam voluptatis. at corporis bonorũ est excessus, & prauus prosequẽdo excessum, & non necessarias voluptates prauus est: oẽs siquidem & obsonijs & vinis & venereis quodam modo oblectantur, sed non vt debẽt. Contra in dolore. non enim excessum fugit quispiam, sed omnino fugit: quippe cùm excessui dolor contrarius minime sit, sed ei qui excessum persequitur. Quoniam aũt non tãtum opus est, vt verum dicamus, sed etiam oportet, vt falsi causam explicemus: hoc.n.ad fidem faciẽdam cõducit: nam cùm rationi consentanea visa fuerit causa, cur verum appareat esse, quod verũ non est: facit, vt vero magis fidẽ adhibeamus: iccirco dicẽdum est, qui fiat, vt corporis voluptates expenbiliores esse videãtur. Primum igitur, quia expellit dolorẽ: atq; ob doloris excessum excedẽtem voluptatẽ, quasi medela quędam sit, atq; oino corporis voluptatem persequuntur. medelæ autẽ vehementes fiũt: vnde eas etiam persequũtur, quia circa contrarium videtur atq; ob duo hęc bonum nõ esse voluptas videtur, sicut dictũ est: quoniã aliæ prauæ naturę actiones sunt, siue ab ortu vt bestiarum, siue ex consuetudine, vt prauorũ hominum: aliæ sunt medelæ, quia sunt indigentis: meliusq; est habere q; fieri: aliæ accidunt, dum perficiuntur. ex accidenti igitur probæ sunt. Adde q; quia vehemẽtes sunt, illi eas psequuntur, qui lætari alijs nequeũt. ipsi siqdem sitis quasdam sibi pręparãt. quando igitur innoxiæ sunt increpatione vacat: quãdo noxię, prauũ est. neq; enim habẽt alia quibus lætentur, & neutrũ habere plerisq; molestũ est ob naturam. Semp enim laborat animal: quẽadmodum etiã naturales disputationes testantur, quæ videre & audire esse molestum afferunt. sed cõsueti iam sumus, vt inquiũt. similiter etiam in iuuentute ob auctionem perinde ac temulenti afficiũtur: & iuuentus iucundum qd est. Atra bile vero affecti natura semper medela indigẽt. corpus.n.eorum ex temperatura emp mordetur: semperq; appetitu vehemẽti incitantur. voluptas autem & contraria & quæuis, modo sit vehemẽs, dolorem expellit. ac propterea intẽperantes ac praui euadunt. Quæ autẽ sine dolore sunt voluptates, excessum nõ habẽt. atq; hæ natura, nõ ex accidenti iucũdarum rerũ sunt. Ex accidenti autẽ iucũda appello quæ medicinã afferunt: nam quia accidit, vt medicinã consequamur, dum id quod sanum substat, agit aliquid: propterea esse iucundum videtur: natura vero iucunda, quæ talis naturæ actionem efficiunt. Nulla autẽ res propterea est, quæ eadẽ semper suauis sit, quia simplex natura nostra minime est, sed in situm diuersum quid etiam habet, quo est corruptibilis: vt si alterum quid agat, id alteri naturæ sit præter naturam. cùm vero adæquãtur, neq; molestum, neq; iucundum id quod agitur esse videat. Nam si alicuius natura simplex sit, ei semper eadem actio erit iucundissima. atq; iccirco Deus semp vna ac simplici gaudet voluptate. neq; enim motionis tantum, sed immobilitatis etiam operatio est: magisq; in quiete q̃ in motu voluptas consistit. At vero mutatio omnium res suauissima est, vt poeta inquit, ob prauitatẽ quandam. sicut.n.homo prauus mutabilis est: ita etiam natura, quæ mutatione indiget: non.n. est simplex, neq; proba. Ac de continẽtia quidem & incontinentia, & de voluptate & dolore: quidq; vnũquodq; horum, & quo modo alia ex ipsis sunt bona, alia mala, dictũ iam est. posthac vero de amicitia dicemus.

Deus semp vna ac simplici gaudet voluptate.

Voluptas in quiete magis q̃ in motu cõsistit.

ARISTOTELIS MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER OCTAVVS, *cum Aucr. Exposi.*

SVMMA LIBRI.

De amicitia, & eius speciebus. De amicitiae de multis, quæ circa amicitiam & amicos sunt consyderanda.

De amicitia. Cap. I.

Ost hæc sequitur, vt de amicitia disseramus: quippe quæ aut virtus quædam, aut cùm virtute est. Resq; est ad vitã maxie necessaria. absq; amicis enim viuere, licet cætera bona omnia suppeterent, eligeret nemo. nã & diuites, & principatus, potestatesq; habentes maxime indigere amicis videnf. Quid enim prodest eiusmodi prosperitas, si beneficium tollaf, quod erga amicos & præcipue fit, & maxime laudatur? aut quo modo sine amicis custodiri, cõseruariq; posset? quanto.n.amplior, tanto etiam periculosior est. In paupertate etiam & reliquis infortunijs amicos esse vnicum refugium putant. Iuuenibus item cõducit ad id vt non peccẽt: & senioribus ad obsequium & ad defectum

Absq; amicis viuere eligeret nemo.

actionum,

actionum, ad quas ob imbecillitatem auxilio indigent: & ijs qui in statu sunt constituti, ad honestas res capessendas. Si bini simul ire pa rent. nam & ad intelligendum & agendũ ma gis idonei sunt. Inesse etiam natura ei videtur quod genuit, erga id quod genitũ est: ei item quod genitum est, erga id quod genuit: atq; id non tam in hominibus, q; in auibus, & ple risq; alijs animalibus cõtingit: & ijs item quæ eiusdem nationis sunt, & hominibus præci pue: vnde humanos, id est hominum amato res laudamus. Quàm familiaris etiam atque amica res sit homini vnusquisq; homo, in er roribus quoq; conspicere licet. Videtur etiam ciuitates cõtinere amicitia. & legislatores ma gis ipsi q; iustitiæ studẽt: concordia.n. esse si mile quid amicitię videtur, quam illi maxime affectãt: seditionẽ vero, quæ inimicitia est, ma xime expellũt. nam si sint amici, iustitia opus non est: sin autem sint iusti, amicitia indigẽt. Adde ꝙ id quod maxime ius est, esse amicabi le videtur: neq; solum necessariũ est, verum etiam honestum. amicorum.n. amatores lau damus. multorumq; amicitia vna quædã esse ex honestis rebus videtur. præterea nonnulli eosdẽ & bonos viros & amicos esse opinan tur. Controuersia autẽ de ipsa non parua est. nam alij similitudinem quãdam eam esse sta tuunt, & similes amicos. vnde similem in quiunt ad similem ire, & graculum ad gracu lum, & cętera huiusmodi. alij econtrario figu los omnes tales esse inter se dicunt: ac de ipsis altius, & naturalius inuestigant. Euripides quidem inquiẽns:

» Humentẽ amare pluuiam cũ terra est arida,
» Cœlũq; sacrum cum grauatũ est imbribus,
» Telluris arentis cadere in sinum appetere.

Et Heraclitus aduersarium esse conferẽs: & ex differẽtibus pulcherrimam coaptationem fieri: & omnia ex lite oriri. contraria vero his asserunt cum alij: tum Empedocles, simile.n. simile appetere ait. Sed naturales dubitatio nes missas faciamus: quippe quæ præsenti con siderationi minime sint accõmodatæ. quę au tẽ humanæ sunt, & ad mores affectusq; perti nent: inspiciamus: vtrum videlicet inter om nes homines amicitia contingat: an fieri non possit, vt praui amici sint: vtrum item vna species amicitiæ an plures reperiantur. Qui enim vnam esse speciem, ex eo opinantur, ꝙ magis & minus admittit: non idoneo argu mento nituntur: nam ea etiam, quæ di uersa sunt specie, magis & minus admittere consueuerunt. de quibus antea iam di ctum est.

DETERMINATIO OCTAVI TRACTATVS LIBRI NICOMACHIÆ ARISTOTELIS.

Dixit. Dictionẽ aũt in his quę pręcesse runt sequitur dictio in dilectionibus, & modis eorum. dilectio etenim vir tus est de nostris virtutibus, & est dẽ rebus necessarijs homini in vita sua, et existentia eius per ipsam nobilior est; cum hoc ꝙ est necessaria ei in vita. Fortassis enim ne mo volet vitã absq; amicis: intendo nemo ex illis, qui bus sunt reliqua bona, vt diuites, & rectores, et domi ni potestatũ, & vniuersaliter illi, qui in bona & venu sta dispositione sunt. et hoc, qm̃ isti vident ꝙ venusta dispositio cupitur quidem ꝑpter benefacere famosum, & notorium. Nam si non, tunc quidem quod remanet de venusta dispositione, quãdo defuit ex ea exhibitio beneficij famosi & notorij, & benefacere notorium, fit quidem maxime erga amicos, et per amicos existit ho mo precipue honoratus, & laudatus. et etiam qualiter est possibile vt sit homo saluus absque amicis. etenim quanto maior fuerit opulentia & excellẽtia dignitatis eminentior, tanto est ruinæ suspicatio imminentior, & saluationis indigentia, quæ ab amicis est amplior. Et etiam videtur ꝙ non sit refugium in paupertate, & in cę teris calamitatibus fortunæ nisi versus amicos. Et ami ci sunt adolescentibus refugium, & ducatus ad nõ pec candum: & senibus subsidium in suis indigentijs & ca lamitatibus, & occasionibus eis irruẽtibus ex defectu suarum operationũ, & propter debilitatem ipsorum, & adiuuãt iuuenes in actionibus suis nobilius. nã duo, quando coniunguntur, fortiores sunt ad agẽdum & in telligendum. D. Videtur autem quoddam genus di lectionum esse per naturã: vt habitudo patris cum fi lio. & istud genus dilectionis non solũ inuenitur in ho minibus, sed in pluribus animalium, & de istis est dile ctio, quæ inuenitur vni speciei, & præcipue homini. & ex hoc laudatur amator hominũ. estq; in hoc loco dif ficile, an possibile sit vt omnis homo amet omnem ho minem, & vt amicus sit omni homini. Et videtur ꝙ di lectio, quæ propria est ciuibus adinuicem, honoratior sit ea quæ propria est vni: & ꝙ studium legislatoris in cõmẽsuratione huius dilectionis & firmatione eius sit plus studio eius in ponendo iustitiam & eius cõmensu ratione. & videtur ꝙ conuenientia in opinione conser uatio quædam sit dilectiõis, ideoq; maxime legislato res ad inducendum vnitatem opinionis & firmãdum eam, laborantes ad remotionem dissensionum: eo ꝙ di uersitas in opinione inimicitia est. & quãdo fuerint ho mines amici, nõ indigent positione iustitiæ: quãdo ve ro iusti fuerint, adhuc indigent amicitia. non enim de necessitate diligentes sunt: sed esse iustos diligentes res est, per quam iustitia completior fit, & melior. D. Et quidam homines vident ꝙ amicos esse bonos, ex vir tute amicitię est: intẽdo ꝙ amicum esse bonũ est nobi lius. & quidam vident ꝙ amici & boni sunt vnum & idem, i. omnis amicus bonus est: & omnis bonus ami cus. Et in hoc est dubitatio nõ modica. Iam quidã vi dent ꝙ amicum est simile, & inimicum cõtrarium. & quidam vident econuerso: & ꝙ vterq; amicorum mo uet alterum, & mouetur ab altero. Et Antiqui natura lium dixerunt in hac intentione dictionis cõtrarias sen tentias. vna, quarum erat, ꝙ agentia in inuicẽ sunt con similia: vt dictũ Empedoclis, ꝙ simile appetit simile: & vt sermo contrarius huic ꝙ diuersa æqualiter apta sunt, vt ex eis bona fiat comparatio. D. Attamẽ ista dubitatio, & quod circa ipsam est ex difficilibus quæ stionibus,

stionibus, oportet vt relinquatur in hac scientia: etenim est essentialis Naturali scientiæ. quod autẽ de istis quæstionibus pertinet moribus & accidentibus animæ inquirendum est in hac scientia: vt an possibile sit ꝙ omnis homo diligat omnem hominem, aut non est possibile vt dilectio sit inter malos: & vt sit perscrutatio an species dilectionis sit vna vel plures. Etenim qui putãt ꝙ dilectio vnica sit species, propter hoc, ꝙ recipit magis & minus, non habent signum sufficiens ex hoc: eò ꝙ additionem & diminutionem recipiunt res diuersæ secundum speciem. & iam dicta est de hoc dicto in alio ab hoc libro.

De amabili. *Cap. II.*

FOrtasse vero de his cõstabit si amabile ipsum cognitum fuerit. quippe cùm non quodlibet amari videatur, sed quod amabile est: id autem aut bonum, aut iucundum, aut vtile sit. Vtile autem id esse videri potest, per quod bonum aliquod aut voluptas efficitur: ita vt bonum & iucundum amabilia sint, vt fines. Vtrum igitur bonum amãt, an quod ipsis bonum est? discrepant enim interdũ hæc. similiter quoq; circa ipsum iucundum. Videtur autem quod ipsi bonum est, amare vnusquisq;: & esse quidem quod absolute bonum est, amabile: cui vero, qđ cuiq; est. at amat vnusquisq; non quod ipsi est bonũ, sed quod apparet: sed id nihil refert. nam amabile apparens erit. Cũ tria vero sint, propter quæ amãt homines, de inanimatorum amore amicitia minime dicitur: qppe cùm neq; redamatio, neq; volũtas boni illorum vlla sit. ridiculum enim esset fortasse, si vino q̃spiam bona vellet: nam si modo aliquid est, saluum esse illud vult aliquis, vt ipse habeat. Amico autem inquiũt bona velle oportere illius causa: eosq;. qui ita bona volunt, si non idem ab illo existat, beneuolos dicũt. beneuolẽtiam enim in mutua affectione amicitiam esse. An addendum est non latẽtem. nã multi beneuoli sunt ijs etiam quos nõ viderunt: quos scilicet putant modestos esse, vel vtiles. quo etiam modo illorum quispiam erga hos affici posset. ac beneuoli quidem esse inter se hi vidẽtur: amicos autem eos qui quomodo inter se affecti sint, ignorant, appellare quis posset? Oportet igiť, vt beneuoli mutuo inter se sint, velintq; bona ob vnum aliquid ex ijs, quæ dicta sunt.

DIxit. & forsan patebit hæc intentio quãdo scitum fuerit an amatum vnum sit, an plura. patet enim ꝙ nõ amatur omnis res, sed amatur quidem amatum tantum: & ꝙ amatum triplicis est speciei, bonũ, & delectabile, & vtile. D. Fortassis autem putabitur quòd vtile est conferẽs ad hæc duo. & si sic est, erit ꝙ omnes amabũt, aut bonũ, aut delectabile. Vtrum ergo amici amant se adinuicem propter bonum quod in seipso bonum, aut ꝓpter bonum quod est in relatione ad ipsos: forte enim in quadam istarum amicitiarum diuersitas est. & huiusmodi accidit in amicitia ex parte delectabilis relati: intẽdo ꝙ alter amet alterum propter delectationem ex ipso: intendo ꝙ accidit in hoc etiam diuersitas & corruptela. Et istæ duæ species amicitiæ cõmunes sunt omnibus hominibus. videtur enim ꝙ quilibet amet delectabile, quod apud ipsum est delectabile, & similiter bonum, quod est bonum comparatum ei. illi autem, quorum alter amat alterum propter amationem boni in seipso: intendo eos, quorum vterq; amat socium suum propter bonũ, quod est in eo, habẽt amicitiam, quæ non corrumpitur neq; mutatur. non enim amat alter alterum, eò ꝙ bonus sibi, intendo amatori: sed eo ꝙ patet ei, quoniã in seipso bona amantur. ergo in hac est equidem scitum tantum: & in tali est, quod cõferat aut delectet. D. Propter hoc igitur necesse est vt modi amantium tres sint, & similiter amationum. dixit. cui autem non est aĩa, huic non dilectio vel amatio. quibus enim non sunt animæ, in his non inuenitur redilectio: intendo retributionẽ s̃m æqualitatẽ. ideoq; ridendum est de dilectione dicentis ꝙ bonus amat bona per modũ, quo dicimus ꝙ bonus amat eum qui est bonus. & forte velit dictor iste per hoc ꝙ bonus vult ꝙ bona saluentur & conseruentur saluatione & cõseruatione in existentia sua, donec ei sint. D. Et iam dixerunt ꝙ amicus est ille, qui vult bona amico suo, & propter amicum suum. illos autẽ, qui volunt sibi inuicem bona per istum modum, nominamus castigatores vel exhortatores. & hoc, quãdo fuerit vtriq; eorum ab altero vtilitas, quæ est alteri ab ipso. quãdo vero nõ fuerit hoc, non nominamus eos exhortatores: exhortatio enim quæ est dispositio, est dilectio duorum coæquipollentium in passione: intẽdo in corretributione, enim exhortatio quidẽ inuenitur ab hac dispositione. D. Addendum autem ad hunc terminum, quãdo neuter eorum occultat à socio suo statum suum: sæpe enim fit exhortatio ab indiuiduo ad indiuiduum, quãuis non manifestet ei statum suum. & hoc propter illud, quod imperat ex vtilitate in illo idiuiduo aut aptitudine ad bonum. verũtamen huiusmodi non nominãtur exhortatores, donec sit ab altero ad alterum coæquipollẽtia in hac intentione, & æqua corretributio. & quãdo hoc fuerit, non poterit esse vt celet alter eorum statũ suum ab altero: immo patefaciũt sibi status suos adinuicem. & quando fuerit exhortatio dilectio, qualiter est possibile in coamantibus ꝙ celet alter alterũ statum suũ? Necessarium ergo est vt amantes exhortentur se adinuicem, & velint bona sibi inuicẽ, & correuelẽt sibi inuicem status suos, neq; celent quicquam ex eis quæ de eis dicuntur.

De speciebus amicitiæ. *Cap. III.*

EA vero inter se specie differũt: ergo dilectiones quoq; & amicitiæ. tres. n. æquales numero amabilibus amicitię species sunt: quippe cùm in vnoquoq; sit redamatio non latẽs. qui autẽ mutuo se amant, volũt sibi mutuo bona eatenus, quatenus amãt. Qui quidem ob vtilitatẽ amant se mutuo, non per se amãt: sed quatenus bonum aliquod à se mutuo percipiunt. Simili modo qui ob voluptatem amici sunt: non. n. vrbanos amant, quia qualitate quadam sunt affecti, sed quia iucundi ipsis sunt. ita & qui ob vtilitatem, & qui ob voluptatẽ amant: illi ob suum bonum, hi ob suam voluptatẽ diligunt. nõ quatenus est ille qui amatur, sed quatenus est vtilis, vel iucundus. Ex accidẽti igitur amicitiæ hæ sunt. non

enim

enim quatenus est ille qui amatur, quicunq; is sit, eatenus amatur: sed quatenus bonũ aliquid alter, alter voluptatẽ affert. Huiusmodi autẽ amicitię dissolui facile possunt, cùm similes ipsi nõ permaneant. nam si non amplius iucũdi, aut vtiles fuerint, amare desistunt. at vtile nõ permanet, sed alias aliud euadit: quo fit, vt dissoluto eo, ob quod amici erãt, amicitia quoq; ipsa dissoluatur, quippe quæ ppter illud erat. Maxime vero inter senes huiusmodi amicitia videtur existere: nõ enim qui hac ætate sunt, iucũdum persequuntur, sed vtile: quicũq; item ex iuuenibus in statuq; cõstitutis hominibus vtilitatẽ sectãtur. Tales autem neq; viuere simul consueuerũt: quandoq; ẽt neq; sunt iucũdi: neq; tali consuetudine indigent, nisi vtiles sint. eatenus.n. sunt iucundi, quatenus bonũ aliquod sperant. inter has hospitalem etiam reponũt. At iuuenum amicitia esse ob voluptatẽ videtur: quippe cùm ex affectu vitam traducãt: & maxime quod sibi iucũdum est, quodq; est præsens sectẽtur. mutata autẽ ætate iucũda ipsa etiam diuersa euadunt: vnde cito amici & fiũt, & esse desinunt. quia amicitia vnà cum iucũditate mutatur. talis vero voluptatis velox mutatio est. Iuuenes etiã amatorij sunt: quippe cùm ex perturbationis affectu & voluptate multa illa amatorię affectiõis vis oriatur. ideo fit vt & amẽt, & cito desistãt, sæpe eodem die sentẽtiam mutãtes: simulq; toto die versari, & cõuiuere velint, ita.n. id quod ex amicitia requirunt, ipsis euenit. Bonorum vero & eorũ qui in virtute sunt similes, amicitia pfecta demum est. hi.n. mutuo sibi bona similiter volunt, quatenus sunt boni: boni autẽ sunt per se. at qui amicis bona volũt ipsorũ causa, maxime amici sunt: quippe cùm per se, ita sese habeãt, & non ex accidẽti. vnde horum amicitia præcipue permanet, quoad boni fuerint: virtus vero stabilis res est. Estq; vterq; & absolute bonus & amico, nã boni & absolute, & sibi mutuo boni sunt. vtiles itẽ, & iucundi similiter. boni.n. sunt & absolute, & sibi mutuo iucũdi. singulis siquidẽ propriæ actiones, & tales voluptatem afferũt: bonorum aũt actiones tales, vel similes sunt. Vnde fit vt talis amicitia stabilis merito sit. in ipsa enim omnia quę amicis esse debẽt, coniungũtur. nam cùm omnis amicitia ob bonum sit, aut ob voluptatẽ, vel absolute, vel amãti, & per similitudinẽ quandam: huic oia antedicta per se insunt. *huic.n. similes etiam reliquæ sunt: & absolute bonum, absoluteq; iucũdum inest. hæc autem maxime amabilia sunt: & amare etiã & quæ maxime est amicitia atq; optima in his est. Par autem est, vt raræ tales amicitiæ sint: quippe cũ pauci huiusmodi reperiãtur. adde q tempore & cõsuetudine indiget. nã, vt est in prouerbio, fieri nequit, vt mutuo hoĩes sese cognoscant prius q̃ salem qui dicitur, cõsumpserint: neq; prius sese admittant, sintq; inter se amici, q̃ alter alteri amabilis & videatᷣ esse, & credatur. Qui autẽ cito sese gerũt amice inter se, volũt illi quidem esse amici: sed non sunt tamẽ, nisi quoq; & amabiles sint, & se esse non ignorẽt. ac voluntas quidem amicitiæ velox est, amicitia minime. hæc igitur & tempore & reliquis perfecta est: ex omnibusq; his existit: similisq; vtrique ab vtroque est. id quod inesse amicis necesse est.

*a.l. hac ratione.n. similes ẽt in reliquis sunt.

DIxit. Cùm amata tria sint diuersa sm formã, oportet vt sint modi dilectionum diuersi sm formam: species ergo dilectionũ tres sunt, æquales numero speciebus rerum amatarum: & in vnaquaq; earũ est coæquipollentia in dilectione nõ latens, i. corretributio sm æqualitatem. D. Et qui diligunt seinuicem, volũt bona sibi inuicẽ sm speciem dilectionis qua diligũt. Qui ergo diligunt propter vtilitatem, non volunt bonum dilectionis ppter dilectum, sed vt bonum volitũ contingat eis ex dilecto. ipsi ergo volunt bona quidẽ amato, eò q eis bona. Similiter qui amãt delectationũ causa, amant quidem vt contingant bona amicis suis propter suam delectationem, econuerso illis, qui se amant inuicem propter formã amati, quæ est virtus. Ideoq; dilectiones, quæ sunt propter delectans aut ppter conferens, sunt dilectiones propter accidens. etenim diligitur quidem conferens & delectãs: & ex quo acciderit conferenti & delectanti q sint in hoc indiuiduo, diligitur hoc indiuiduum. D. Dilectiones autem, quæ sunt propter vtilitatem & delectationem, sunt citæ dissolutionis: eò q delectatio cito pmutatur, & similiter vtilitas. quando ergo mutatur gratia cuius erat dilectio, mutatur & dilectio, cùm fuerit dilectio relatiua. D. Et dilectio, quæ est propter vtile, est vt plurimũ dilectio seniorum, etenim seniores non requirunt delectabilia, immo vt plurimum vtilia: eò q non amant concupiscentias, & delectantur quidem plurimum in vtilibus, & sm hunc modum est amicitia eorum, qui ex adolescentibus & iuuenibus requirunt quod melius est & vtilius. Et qui sunt sm hanc dispositionem, nõ conuiuunt sibi inuicẽ vt plurimum. & hoc, qm̃ isti vt plurimum non coassociantur se delectationis causa: neq; fit inter eos associatio penitus nisi fuerint proficientes sibi inuicem. delectabilius enim apud ipsos est proficuũ, quod sperant ex societate amici. & amicitia inuenitur in isto genere. quando enim contingit vtilitas, contingit hæc amicitia. De amicitia autem adolescentium putatur q sit quidẽ causa delectationis: eò q adolescentes amant quidem concupiscentias, & vt plurimũ requirunt delectabile apud ipsos, & præcipue illud quod est pręsens. ideoq;, quãdo mutata fuerit propinquitas, quę est inter ipsos, mutatur & dilectio. & ideo cito fiunt amici, & cito intersecãtur. etenim amicitia mutatur, mutata hac delectatione: intendo eam quæ fit ex coniunctione: & hæc delectatio cito mutatᷣ. Et adolescentes sunt amatores: eò q plurimum amoris fit quidem cũ vitio concupiscentiæ & delectationis. & hæc est in adolescentibus valida. & iccirco cito & concopulantᷣ, & fit diuortium inter eos multotiens in vna die: & trãsmutãtur à dispositione ad dispositionem, & volunt vt sint copulati

lari per eum in vita sua. etenim fit quidem amicitia eis, quando fuerint fm hanc dispositionem. D. Amicitia autem perfecta est amicitia bonorum consimilium in virtute. isti enim volunt sibiinuicem bonum propter suam consimilitudinem in virtute: & volunt bonum amico inquantum amicus, id est virtuosus: intendo q̧ vnusquisque eorum vult bonum socio suo secundum quòd bonus. qui autem volunt bonum magis vtilitatis & dilectionis causa, horum amicitia est quidem propter seipsos per se, non per modum accidentis. & est propter amicos suos per modum accidentis: & hoc, quoniam ipsi volunt quidem bona amicis suis propter semetipsos. Dixit. Amicitia vero bonorum est amicitia per se. non enim volunt bonum amico propter seipsos: sed volunt quidem bonum ei inquantum bonus & virtuosus. horum igitur amicitia durabit, quãdiu durauerit vita ipsorum: & ex quo fuerit virtus firma, erit istorum amicitia firma. Et vnusq̄sq; istorum bonus est absolute, non relatiue: neq; permiscetur bonitati eius malitia aliqua. & isti proficiunt sibiinuicem per se, & similiter etiam delectantur ex seinuicem absolute, i. delectatur alter ex altero: eò q̧ actiones appropriatæ vnicuiq; ex modis animalium delectabiles sunt ei. & actiones propriæ hominibus inueniunt quidem in virtuosis consimilibus: & ex consimilitudine, quæ est inter istos delectatur vnusquisq; eorum actione amici sui: quemadmodũ delectatur suiipsius actione. Et ista dilectio ex cæteris modis dilectionum digna est vt perseueret, & firma permaneat plus cæteris dilectionibus: eò q̧ aggregantur in ista omnia, quæ oportet inueniri in coamantibus. omnis enim dilectio præter istam, fit quidem propter delectationem aut propter vtilitatem: & vtraq; istarum, aut est per modum absolutum, aut per modum comparationis ad amantem: & per modum quendam similitudinis. & indubitanter ea quę est absolute, melior est ea, quæ nõ est absolute. & ista dilectio est illa, cui inuenitur vtile absolute, & delectabile absolute. et propter hoc oportet vt sit ista dilectio eius verissima dilectionum, cùm amatum in ea sit amatissimum amatorum: intendo bonum absolute, et vtile absolute. et huic dilectioni inuenitur per se bonum & vtile, cùm inueniatur ei bonũ absolutum & vtile absolutum. examinatio & experiẽtia fiunt quidem magis in istis rebus absolutis: intẽdo q̧ amici examinant quidem se adinuicem, & probant & exquirũt in bonis absolutis. & hoc, quoniã amicus delectatiõis fm veritatem est, quãdo delectatur vterq; amicorum cum altero delectatione absoluta: & similiter est in vtilitate. Nisi q̧ fortassis ista dilectio pauca est & rara: eò q̧ isti pauci sunt, intendo virtuosos: & eò q̧ indigetur in cognitione esse huius dilectionis tempore experientię. vt dicit in prouerbio, q̧ oportet vt qui profitentur amicitiam, demonstrent se esse tales, quales esse profitentur: & ne recipiatur dictum eorũ in professione amicitię, donec appareat quòd vterque eorum amatus sit ab altero, & verificet per facta sua quòd talis. Dixit. Illi autem, qui volunt promptitudinem in voluntatibus suis quem amant, volunt vt sint amici: & non sunt donec dilectio sit ex vtrisque, & sit ex eis æqualiter, id est, vt vterque eorum diligat alterum secũdum quantitatem, qua diligit eum alter. etenim voluntas prompta ad voluntatem amati, interdum conuertitur in amicitiam. & conuertitur amicitia in voluntate prompta in aliqua horarum. Dixit. & hæc amicitia, quæ est amicitia bonorum, fit completa ex parte temporis, cùm sit longissimi temporis: & ex parte causarum amicitiæ: & etiam ex parte eius, q̧ causæ amicitiæ sunt in vtroque ipsorum consimiles. & hoc oportet vt sit in amicis.

Honestam amicitiam proprie dici amicitiam, alias uero ex accidenti. Cap. IIII.

AT vero quæ ob iucundum existit amicitia, huius similitudinem habet: nã boni iucundi inter se sunt: simili modo quoque qui ob vtilitatem amant: quippe cùm boni quoque tales erga se mutuo sint. Maxime autem inter hos etiam amicitiæ tunc perdurãt, cùm æqualitas ab vtrisq; mutuo exhibetur, vt voluptas: neque tantummodo ita, verum etiam ab eodem, vt vrbanis: sed nõ vt amatori & amato. hi enim nõ iisdem oblectãtur: sed alter amore illius, alter obsequiis amatoris gaudet. quo fit, vt desinẽte ætatis flore, quandoq; etiam amicitia ipsa desinat: quippe cùm alteri facies non amplius iucunda sit, alteri obsequium non præstetur. Multi autem permanent, si pares moribus cùm sint, ex consuetudine mores dilexerunt. at qui nõ iucunditatem in amatoriis rebus, sed vtilitatem cõpensant, ii minus & amãt, & perseuerant. Qui vero ob vtilitatem sunt amici: vnà cum vtilitate dissoluuntur: nam non sui mutuo erãt amici, sed vtilitatis. Atq; ob voluptatem quidem & vtilitatem & praui inter se, & boni erga prauos, & neuter erga qualemcũq; esse amicus potest: at per seipsos non nisi bonos esse manifestum est. praui enim, nisi vtilitas aliqua intercedat, mutua cõsuetudine non oblectantur. solaq; est bonorum amicitia, in qua nullus calũniæ locus pateat. non enim facile cuipiam de eo credunt, qui lõgo tempore ab ipsis fuerit probatus. & credere in his est, & nullã iniuria se mutuo afficere: & quicquid demum in vera amicitia esse censetur. In aliis vero societatibus nihil vetat, quo minus talia existant. nam cùm homines eos quoq; amicos vocent, qui ob vtilitatem sunt amici, vt ciuitates: confœderationes enim inter ciuitates fieri vtilitatis causa videntur: & eos qui ob voluptatem se mutuo diligũt, vt pueri: fortasse tales homines dicere amicos nos quoq; debemus: speciesq; amicitiæ esse plures: ac primo quidẽ & proprie cũ quæ bonorũ est hoĩum, quatenus sunt boni: reliqua vero per similitudinẽ: quatenus.n. bonum qd, & simile inter ipsos est, eatenus sunt amici. iucũdũ siquidẽ voluptuosis hoĩbus bonũ qd est. sed non admodũ hæ coniungunt: neq; iidẽ & ob vtilitatẽ et ob iucũditatẽ fiũt amici. quæ.n. ex accidẽti sunt, non admodũ copulant. Cũ vero in has spẽs amicitia distributa sit: praui ob vtilitatẽ vel voluptatẽ, qua in re sunt similes: boni ob seipsos sunt amici. in eo.n. q̧ boni sunt, sese mutuo amãt. atq; hi absolute amici. illi ex accẽti sunt, & q̄a cùm his habẽt similitudinẽ.

Et boni

ET boni delectantur ex inuicem delectatione consimili, intendo coæquali, & similiter proficiunt sibi inuicem. Et dilectio quidem stabilior est, quando fuerit causa inducēs eam res vna eadem in vtroq; diligentium, intendo in specie & quantitate: vt ꝙ sit vterq; ipsorum proficiens alteri fm æqualitatem: & maxime quando fuerit delectatio & vtilitas in re vna eadē, non in duabus rebus diuersis, vt in amante & amasia. item vterq; delectatur ex altero: attamē delectatio ipsorum est in duabus rebus diuersis. amator enim delectatur forma amasiæ: & amasia delectatur seruitio amatoris. & quando defecerit alterum istorum, forte deficiet dilectio: eò ꝙ intuitus in aliqua horarum amasiæ est non delectabilis, aut non erit seruitium ab amatore. Et multotiens firmat amicitia amatoris, quando vterq; amauerit alterum propter experiētiam morum suorum ex longa conuersatione simul: enim longa cōuersatio facit eos hæreditare assimilationem in moribus. & intercessio societatis delectabilis est apud istos in cambio & permutatione ab amico ad amicum. & conferens vtilitatem in hac amicitia, intendo amicitiam amoris, est amator: etenim amator vtilis est: attamen sunt paucæ amicitiæ & stabilitates. D. Illi autem, qui sunt amici propter vtile, cùm ipsorum amicitia dissoluat ad amicitiam vtiliorem, intendo permutetur, non sunt amici fm veritatem alter alterius: sed sunt amici quidem gratia illius, quod vident bonū esse sui ipsius, siue delectationem, siue vtilitatem. & ideo possibile est vt sit hæc amicitia inter malos, & inter bonos & malos, & inter eos, in quibus est aliquid ex vtroq;: intēdo ex malitia & bonitate. D. Manifestum est autē ꝙ qui sunt amici per se, sunt boni tantum: eò ꝙ mali non gaudent ex inuicem, nisi adsit vtilitas. & dilectio bonorū sola non traijcitur, neq; admittit turbationes detractorias: eò ꝙ non est leue vt admittatur dictio aut detractio contra eum, qui iam probatus est tempore multo. & hoc, qm amicus in hac dilectione non infert iniuriam amico suo in aliqua horarum, neq; ꝙ videatur iniuria. & ex quo non fit iniuria in hac dilectione, non est dubium quin ipsa sit perseuerantissima. in modum autem aliarum dilectionum nihil prohibet incidere iniuriā, & simile iniuriæ. D. Postquam autem est de consuetudine hominum nominare amicos eos, qui coniungunt causa proficiendi inuicem ex ciuibus huius ciuitatis: et præcipue in eo, in quo nō est dubium quin sit bonum, vt illi qui coadiuuant seinuicem in lite: videtur enim coadiutorium in hac causa boni esse vt saluationis, vel alterius eius circa quæ perficitur bellum: & eos, qui amant seinuicem causa delectādi, vt pueri: necesse est nobis vt nominemus & nos huiusmodi amicos, i. ponamus eos in genere dilectionis. Secundum hoc ergo multæ erūt species dilectionis: verūtamen dignior earum fm veritatem est dilectio bonorum fm ꝙ boni: intendo eos, qui diligunt seinuicem causa bonitatis tantum. de residuis autem dicitur nomen dilectionis per modum similitudinis & transumptionis: eò ꝙ ipsi quidem sunt amici fm bonum quoddam, aut simile bono, nō fm bonum absolutum: delectatio nanq; bonum quoddā est amatori delectationis. & similiter se habet in vtili: intendo ꝙ est bonum quoddam. & ista dilectio non coniungitur conclusione, neq; copulatur copulatione pura, donec fiant ipsi & amici ipsorū res vna, intendo & vniuntur, eò ꝙ amicitia ipsorum non est propter seipsos, sed est quidem propter delectabile aut vtile. amicitia ergo eorum per accidens est: eò ꝙ id quod per accidens est nō vnitur vnitione bona. D. Cùm itaq; ista ingrediatur in species dilectionis, intendo dilectionem delectionis & vtilitatis: erunt igitur mali etiam amici adinuicem propter delectabile et vtile: intendo delectātur ex seinuicem, & proficiunt sibinuicē, quando fuerint consimiles: boni autem sunt amici per se, i. fm ꝙ boni.

Qui dicendi amici, et q ad amicitiā apti. Cap. V.

QVemadmodum autem in virtutibus alij. ex habitu, alij ex operatione boni dicuntur: ita quoq; in amicitia est. nam qui in conuictu degunt, mutua cōsuetudine oblectantur, & bona sibi mutuo suppeditant, qui vero dormiunt, vel locis diuisi sunt, non operantur illi quidem: sed ita tamen affecti sunt, vt amice operētur. Nam loca non amicitiam absolute, sed operationem dissoluunt. sicq; diuturna absentia fuerit, amicitiæ quoque videtur obliuionem inducere. vnde dictum est: multas iam amicitias dissoluit inaffabilitas. Senes autem aut austeri esse ad amicitiam idonei non videntur: quippe cùm parum voluptatis in ipsis insit: cùm molesto autem, aut nō suaui versari possit nemo. natura enim quod molestū est, fugere: quod iucundum, appetere videtur. Sed qui se mutuo admittunt, non tamen simul viuunt: beneuolis potius, quàm amicis similes sunt. nā nihil est ita amicorum, vt simul viuere. præsidium enim indigi appetūt: simul autem diem traducere etiam beati: quippe cum solitarijs his esse minime conueniat: simul vero degere non liceat, nisi iucundi sint, ijsdemq; oblectentur. id quod habere sodalicia amicitia videt. Ac maxime quidē amicitia, sicut sæpius iā diximus, bonorū est. quod.n. absolute bonū, ac iucundū est, amabile est, atq; eligibile: vnicuiq; vero, qđ vnicuiq; est tale. bonus aūt bono ob vtraq; hęc. Cæterū dilectio affectui, amicitia habitui similis est. Dilectio.n. nihilo minus est erga inaiata. cùm electione vero redamant: at electio ab habitu est: & bona volūt ijs quos amant, illorum causā nō ex affectu, sed ex habitu: & amātes amicum, quod sibiipsis bonū est, amant. bonus.n. vir amicus effectus bonū ei fit, cui est amicus. vterq; igitur & quod sibi bonū est, amat: & æquale vicē voluntati & iucunditati refert. æqualitas.n. amicitia dicit. At hęc in bonorū amicitia maxime insunt. In austeris vero & senibus eo minus amicitia fit, quo sunt morosiores, minusq; cōsuetudinibus gaudēt: hæc.n. maxime videntur esse amica, amicitiæq; effectricia. atq; iccirco iuuenes cito amici efficiunt: senes non ita: quippe cū non fiant amici illis, qbus non oblectātur. Simili modo quoq; austeri. sed hi beneuoli quidē inter se sunt, qa bona volunt, & ad indigentias subueniunt: amici tamen non admodū sunt, propterea ꝙ non simul diē traducunt, neq; mutua cōsuetudine delectātur, quæ ad amicitiā pertinere maxime videntur.

Etisti

DIxit. Et iſti ſunt ſocij per habitum dilectionalẽ animalem, & per actum huius habitus. quemadmodum in virtute dicitur q; virtuoſus eſt virtuoſus habitu: & q; eſt virtuoſus actu, intendo actu illius habitus: ſimiliter in amicitia, amici enim interdum ſunt amici actu, ſm q; cognoſcũtur in vita, & cõgaudent ſibi inuicem, & ſortitur alter ex altero bona: & interdũ ſunt amici per habitum dilectionalẽ ſolum, & ſi non agant actiones amicitiæ. & hoc, quando fuerint dormientes aut ſeiuncti in locis. quando enim ſeiuncti fuerint non agunt actiones amicorum, verũtamen habitus eorum animalis habitus eſt amicorum: eò q; ſeiunctio localis non diſſoluit amicitiam abſolute, ſed diſſoluit quidem actiões amicitiæ. D. Si vero fuerit abſentia diuturna, iam putatur q; neceſſariam faciant reſolutionem amicitiæ per obliuionẽ. ideoq; dicitur q; peregrinatio vel diſceſſio multas diſſoluit amicitias. D. Et nõ videtur q; veterani repleti amaritudine ſint viri amicitię: eò q; delectatio in ipſis modica eſt: & non poteſt aliquis finire dies ſuos in aſſociatione contriſtante, aut quę non delectat. patet enim q; natura vt plurimũ reſpuit contriſtans, & concupiſcit delectans. D. Propter hoc igitur qui amant ſeinuicem, & non coniungũtur in vita, potius aſſimilantur exhortatoribus q; amicis: eò q; nihil iſtorum amicorũ ſimilatur aſſociatiõi in vita, cùm non delectantur ex ſeinuicem. ſunt igitur tanquã egentes, qui non deſyderant niſi vtilitatem tantum: cũ non ſit apud eos delectatio, & iſti ſunt amici vtilitatis. viri autem gloriæ & exultationis, ipſi ſunt qui deſyderant aſſociationem. et propter hoc dicitur, q; nõ oportet vt iſti tales ſint viri diuitiarum, ſed nobili fulgentes comitatu. aliorum enim ab iſtis non eſt poſſibile vt ſit aſſociatio adinuicem: eò q; non delectantur ex ſeinuicem, neq; gaudent ex rebus eiſdem: quemadmodum putatur eſſe in amicitia aſſociatiua. Cumq; ſic ſit, amicitia, quæ maxime eſt, amicitia bonorum eſt, ſicut dictũ eſt multotiẽs. putatur enim q; amatum virtuoſum eſt bonum abſolutum, & delectabile abſolutum. & vtraq; iſtarum intentionũ exiſtit coamicantibus ppter virtutem ſm æqualitatem: intendo q; vterq; eorum delectatur ex ſocio ſuo delectatione abſoluta, & amat ipſum, eò q; bonum abſolutum, nõ bonum quoddam. bonus enim deſyderat bonum ſm ambas has intentiones, & deſyderatur ipſe à bono: intendo propter deſyderium delectandi ex ipſo, & deſyderium bonum. D. Coamicatio ergo paſſio eſt: amicitia vero habitus & virtus. Ideoq; non eſt amicitia in inanimato: ipſa enim qdem cum contretributione: & ſit quidem contretributio ex parte electionis: & electio ex parte habitus rationis. et propter hoc amici boni volunt bona ſuis amatis non propter paſſionẽ, ſed propter habitum, qui virtus eſt. & quando amauerint amicum, amant bonũ quod exiſtit in ipſis. & propter hoc, quando bonus ſit amicus, facit amicum ſuum bonum. vnuſquiſq; igitur amicorum bonorum amat in ſocio ſuo bonum inuentum in ipſo, & contretribuit ei ſm æqualitatem in voluntate, & in ſpecie voluntatiua, i. vult ei ex æquipollẽtia contretributionis & vtilitatis ſpeciem, quam vult ei alter, & quãtitatem, quam vult alter. & iſta eſt, quæ dicitur amicitia æqualitatis. et hóc maxime quidem inuenitur in amicitia bonorum. D. Et parum contingit vt inueniatur amicitia inter animoſos vel magnanimos: proptérea q; graues & difficiles ſunt adinuicem, & ppter paucitatem gaudij ſui ex concluſione & aſſociatione. & hoc, eò q; videtur q; aſſociatio vt plurimum ſit amicitia & effectiua amicitiæ. ideoq; adoleſcentes ſunt veloces amicitię propter velocitatem ipſorum ad aſſociationem, & delectationem eorum ex ipſa. veterani autem graues ſunt ad amicitiam propter paucitatem ala critatis ſuæ ex occurſu alterius alteri: immo ſunt ſicut ſerui viles in moribus. & ſm veritatem ſunt quidem exhortatores, eò q; volũt bona ſibi inuicem & ſuccurrunt indigentia: amici vero non, eò q; non perſeuerant in ſocietate, neq; gaudent ex inuicẽ, quod maxime prę alijs amicitiæ eſt: intẽdo q; actio iſta eſt actio amicitiæ magis q; cæteræ actiones.

In qua amicitia plures poſſint eſſe amici. Cap. VI.

AT vero vt multis qſpiã ſit amicus amicitia pfecta, fieri non põt. quemadmodum neq; vt amore multorũ ſimul aliquis capiatur. exuparioni.n. ſimile hoc eſt. quod aũt eſt hmõi, ad vnum ſpectare natura cõſueuit. Multos vero eidẽ ſimul vehemẽter placere, non facile eſt: fortaſſe ẽt neq; bonũ eſſe. opus præterea eſt & experimentũ capere, & cõſuetudine vti: id quod perq; difficile eſt. Ob vtilitatem tñ & iucunditatem fieri põt, vt multis quis placeat: multi.n. tales ſunt: & in breui tẽpore miniſtrationes fiunt. Magisq; ex his ea ſimilis eſt amicitiæ quæ ex iucũditate exiſtit, cũ eadem ab vtriſq; exhibẽtur: & ſeſe mutuo, vel ijſdẽ oblectantur: cuiuſmodi iuuenũ amicitiæ ſunt: magisq; in his quod liberale eſt, cõſpicitur. Quę vero eſt ob vtilitatẽ, vulgarium hoium eſt. Et beati vtilibus minime indigẽt, ſed iucundis. volunt.n. ſimul cum aliquibus viuere, & moleſtiã paruo tempore tolerant. nã aſſidue, ſuſtineret nemo: quin ne bonũ quidẽ ipſum, ſi moleſtũ ipſi eſſet. iccirco amicos iucundos quærũt. fortaſſe vero oportet vt ẽt bonos, cũ tales ipſi ſint: & ſibi ipſis itẽ bonos. ita.n. ipſis inerunt ea, quę amicis ineſſe debẽt. At qui in poteſtatibus conſtituti ſunt, diſtinctis amicis vti videntur: alij.n. ipſis vtiles, alij iucundi ſunt. vt aũt vtraq; ijdẽ exhibeãt, non admodum cõtingit: quippe cũ neq; iucũdos cũ virtute, neq; vtiles ad honeſtas res quærãt: ſed alios vrbanos voluptatis cauſa, alios idoneos ad agenda ea quæ mandata fuerint. hęc autem in eodem non admodum ſunt, pbum quidem virum eſſe ſimul & iucũdum & vtilem, dictũ iam eſt. Sed ei qui excellit, huiuſmodi amicus fieri nõ ſolet, niſi etiam virtute excellatur: ſin minus, non adæquãt ex rata portione ſuperatus. Cęterũ non admodum tales eſſe conſueuerunt. Atq; hæ quidem amicitiæ in æqualitate conſiſtunt. eadem.n. ab vtriſq; exhibentur, volũtq; ſibi mutuo: aut alterum pro altero recompenſant, vt voluptatem pro vtilitate. has autẽm minus eſſe amicitias, minusq; permanere dictum iam eſt. Sed & ob ſimilitudinem & ob diſſimilitudinẽ eiuſdem & eſſe & non eſſe amicitiæ videntur. ex ſimilitudine.n. quam habent cum ea quæ eſt ex virtute, videntur amicitiæ: quippe cùm altera

iucunditatem, altera vtilitatem in se habeat, quæ vtraq; illi etiam insunt: in eo vero ꝙ illa calumnia vacat, stabilisq; est, hæc cito imutantur, alijsq; multis differunt: ex illius dissimilitudine amicitiæ non videntur.

DIxit. Et fortassis non cõtingit inueniri plures vno amico amicitiæ perfectæ: sicut nõ contingit amatorem vnũ habere plures smasias simul. omne enim, quod in fine est & superexcellentia, naturã habet, quæ exigit vt cõparetur vni. quod. n. in fine est & vnũ est. Ideoq; non est possibile vt vni placeant plura placentia vltima. illud. n. in quo alius ei cõmunicat, non dicitur esse in vltimo. & etiam rara est multitudo amicorum sm bonitatem propter paucitatem bonorũ. neq; etiam quia non est certũ virum amicum esse, nisi post longam experientiam, & permixtionẽ multã & societatem, & hoc est difficile. hæc est ergo res, quæ appropriatur amicitiæ bonorũ. In amicitia autem, quæ fit propter vtilitatẽ et delectationẽ, possibile est esse plures vno amico simul. possibile est enim vt placeãt vni plures ex istis: eò ꝙ multi talium inueniuorur, et acquiritur eorum experientia modico. Et videt ꝙ plus istis duabus sit amicitia, quæ fit propter delectationẽ, cùm ista sit ab ambobus sm ęqualitatẽ: intendo vt gaudeãt ex inuicem æqualiter, & lætantur ex rebus vots ęqualiter: & ista est vt amicitia adolescẽtium: & quibus maxime est hęc amicitia, sunt viri libertatis. Amicitia vero, quæ fit per vtilitatẽ, est amicitia mercatorum. D. Viri autem gloriæ & exultationis non indigent rebus vtilibus, sed delectabilibus quidem. & propter hoc nolunt associari quorundam hominum. & hoc, quoniam isti non sustinent contristans. Dixit. Et fortassis non tolerat aliquis cõtristabile tolerãtia sempiterna, etiam si fuerit contristabile bonum ipsum: intendo ꝙ non tolerat aliquis bonum contristans, quanto minus contristans, quod non est bonum. & propterea requirimus vt amici delectabiles sint & boni sint: & tales sunt, in quibus inuenitur quicquid inueniri oportet in amicis. Dixit. Domini autem potestatum & regnorũ, & qui similãtur eis ex istis modis hominũ, videntur vti amicis, & acceptare eos propter præpollentiam super eos. & causa in hoc est, quoniam socij delectationum secundum eos, qui vident quòd ipsi sint amici, alij sunt à socijs ciuitatum. quòd autem sint socij delectationis eisdem socijs vtilitatis non contingit multotieos, sed parum: eò quòd isti non requirunt delectabiles cum virtute, neq; vtiles cum virtute. si enim requirerent delectationem cum virtute, coniungerent cum delectatione vtilitatem. & similiter, si requirerent vtile cum virtute, coniungerent cum vtili delectationẽ. sed isti desyderãt quidem ex hominibus eum, qui est facilis motus propter delectationem: & volunt delectabiliorem motuum actioni, quam imperant. & ista non coniunguntur in eodem multotiens: intendo delectabile isto modo & vtile: quãuis iam dictum sit quòd simul delectabile & vtile. Verũtamen virtuosus virtute perfecta non fit amicus neq; vni istorum: intendo viros potestatum & regnorum, nisi fuerint excellẽtis virtutis; inteodo virtutem perfectam. & si non, tunc coæquabitur virtuoso in virtute: & quando non æquatur ei, non assimilatur ei. & non inuenitur in istis dilectio quæ fit sm æqualitatem vt in pluribus: quanto minus quæ fit sm æqualitatem in virtute absolute: eò quòd ista dilectio fit quidem, quando inueniuntur in vnoquoq; ipsorum res vnæ eædem: vt quòd sit inuenta in vno ipsorum, gratia cuius est dilector, ipsa eadem virtus, quę est inuenta in altero: aut vtilitas, quæ est in vno ipsorum ipsa eadem vtilitas, quæ est in altero. & similiter se habet in dilectione. in amicis autem istorum, intendo dominorum regni, & in dominijs regni non inueniuntur res eædem, gratia quarum sunt amici: sed rex accipit amicos dilectionis causa, & amici associãtur ei propter vtilitatem. Dixit. iam dictum fuit de his, quę sunt præter dilectionem bonorum, quòd ipsæ sunt dilectiones minus, & quòd non perseuerant. Dixit. Quibusdam autem visum est, quòd sint dilectiones ꝓpter similitudinem, quę inuenitur inter eas, et inter dilectiones, quæ sunt propter cõsimilitudinem in virtute: alijs vero visum est quòd non sint dilectiones propter priuationem similitudinis. Modus autem similitudinis cum illis est, quando inuenitur in eis delectabile et vtile: & hæc duo inueniuntur in illis magis quàm in istis: intendo in dilectione delectabilis, & in dilectione vtilis: eò quòd in illa inueniuntur delectabile & vtile perfecte: intendo in ea, quæ est propter appetitum virtutis. Modus vero priuatiõis similitudinis inter eas est, quòd illa non mutatur: intendo amicitiam appetitus virtutis: istæ autem mutantur velociter, & seiunguntur abinuicem. propter hoc igitur viderunt multi hominum, ne nominentur istæ dilectiones: eò quòd non assimilantur illi.

De amicitia in supereminentia.

Cap. VII.

ALtera est amicitiæ species ex supereminentia: vt patri erga filiũ, & deniq; seniori erga iuniorẽ, & viro erga vxorẽ, & principi omni erga subditos. Sed hę inter se etiam differunt. non. n. eadẽ est parentibus erga liberos, et principibus erga subditos: verũ neq; patri erga filium, & filio erga patrem: neq; viro erga vxorẽ, & vxori erga virũ. diuersa. n. vnicuiq; horũ virtus, diuersumq; opus est: diuersa itẽ ea ob quæ amãt: diuersi igitur etiam amores, & amicitiæ erunt. atq; eadem ꝗdem vtriq; ab altero neq; exhibentur, neq; sunt requirenda: sed cũ parentibus liberi ea tribuũt, quæ debentur ijs qui genuerunt, & parentes filijs ea quæ filijs exhiberi debent: stabilis talium, ac bona amicitia est. In omnibus autem amicitijs, quæ per supereminentiã existunt, amor ẽt proportione esse debet. vt meliorem amari magis, ꝗ amare, & vtiliorẽ, & aliorum vnumquenq; similiter. cùm. n. pro dignitate amor extiterit: tunc quodã modo æqualitas fit. id quod esse amicitiæ videt. At vero ęquale in iustis et amicitia esse nõ similiter videtur. nã in iustis primo est quod est pro dignitate, secundo quod in quãtitate est: in amicitia vero quod est in quãtitate primo, secũdo quod pro dignitate est. id aũt perspicuũ est, si multa virtutis & vitij, affluentię, aut alicuius alterius distantia fuerit: non. n. amplius sunt amici. sed ne esse quidẽ se dignum putãt. Hoc aũt in Dijs clarissime patet, qui plurimum oĩbus bonis præstant. itẽ in regibus: neq;. n. his plerisq; esse amicos se dignũ ducũt, cũ inferiores longe sint: neq; optimis & sapientissimis, illi qui nihili sunt. In his tñ exacta pręfinitio non est,

est, quousq; sint amici. multis.n. ablatis adhuc manet. si vero longe separatus aliquis sit, vt Deus, nõ amplius manet. Vnde ẽt in dubitationẽ venit: nũquid amici amicis maxima ex bonis velint, vt Deos esse: non.n. amplius ipsis erũt amici: neq; ẽt erunt bona: amici.n. bona sunt. Si igit̃ recte dictum est, amicum amico velle bona eius ipsius causa: eũ ipsum qualiscunq; est, manere oporteret: homini autem permanẽti maxima bona adesse volet. & forsasse non omnia: sibiipsi enim maxime bona vnusquisq; vult.

DIxit. Et ex speciebus dilectiõis est spẽs altera, quę inuenitur fm additionẽ & superfluitatẽ: sicut dilectio patris ad filiũ, & senis ad iuuenẽ, & viri ad mulierem, & oĩs prælati ad subditũ. D. Et in hac dilectione diuersitas est inter condiligentes, & inter istos modos metipsos, eò q; non est dilectio patrũ erga filios, vt dilectio prælatorũ erga subditos: neq; dilectio patris erga filium, vt filij erga patrẽ: neq; viri erga mulierẽ, vt mulieris erga virũ: eò q; virtus vniuscuiusq; istorũ & actio eius diuersa est: et ex quo coamatio in istis est ꝓpter virtutẽ aut actionẽ, necesse est vt diuersificẽtur dilectiones in istis penes diuersitatẽ eorum, gratia quorum fiunt dilectiones. & propter hoc non reqrit quilibet horũ à suo compari speciẽ vnam ex actione, fm q; meretur sua dilectio. pater ergo reqrit à filio reuerentiam: & qñ reuerentia fuerit ipsum fm q; conuenit, firmabit̃ dilectio patris & debitũ habitudinis. quod aũt reqrit filius à patre, est vt sint erga ipsum actiones patris. & similiter requirit prælatus à subdito donec sit dilectio inter ambos, aliud ab eo quod requirit subditus à prælato. & similiter est dispositio viri cũ muliere. D. Et oportet vt sit dilectio perfecta in istis fm proportionem, non fm æqualitatẽ: intendo qñ non sunt cogẽtia ad dilectionem in dilectis fm æqualitatem. & hoc, qñ oportet vt amet vilior ex ipsis meliorẽ amplius q̃ meliorem vtiliorẽ. & similiter est in vtiliore: intendo q; vtilior amicorũ oportet vt sit amatus magis q̃ amans. qñ ergo amor inuentus fuerit in amicis fm mensurã meriti, erit statim æqualitas quædã: intendo dilectionem ex parte proportionis: & si non sit æqualitas vera, put est in amicis, quorũ actiões sunt speciei vnius, & mensuræ vnius. Æqualitas ergo in dilectione dicetur & fm duas intentiones, quẽadmodum dicitur in iustitia. vna earũ est æqualitas in quantitate: altera æqualitas ex parte proportionalitatis. veruntñ primum in iustitia aliud est à primo in dilectione, nã primum in ęquali in iustitia est quod fit penes mensurã meriti æqualis ex parte proportionis. & secundũ est illud, quod fit penes quantitatẽ. primum aũt in dilectione intendo præcedens, est æquale in quãtitate: dilectio vero, quæ est fm proportionalitatẽ, posterior est illa dilectione: intẽdo vt sit dilectio vniuscuiusq; amicorũ fm ꝓportionem debiti vnius ad alterum non fm ęqualitatem. & qñ diuersani debita, manifestũ est q; inuenitur inter debita distantia multa: intendo vt diuersent penes virtutẽ & vitiũ, aut penes esse, aut penes aliqd aliud. cumq; fuerit distãtia valida inter duo, patẽs est q; non sit inter ea amicitia: neq; pręparat quisquã eorũ seipsum ad hoc. Et istud patet valde in Dijs, nemo.n. pręparat seipsum ad hoc vt sit eis amicus, cũ sit præeminẽtia eorũ in bonis multa valde. Et declaratur hoc ẽt ex regibus. nam qui sunt multo inferiores ipsis, nõ pręparãt seipsos, vt sint amici eis. & similiter qbus non est quãtitas idoneitatis in aliqua rerũ, non præparãt seipsos, vt sint amici virtuosorũ & sapientum valde ex hoĩbus. D. Nõ est aũt in hoc quantitas nota in distantia, versus quam finiat̃ amicitia. & si superfluat distãtia non erit amicitia. apparet.n. q;, qñ superat vnus aliũ in rebus multis, adhuc fit inter eos cũ hoc amicitia. qñ vero superuenerit ipsum in fine multitudinis rerũ & bonitatis, tũc iã non erit amicitia. terminus aũt inter hæc duo immanifestus & indeterminatus in seipso. D. Et ex hinc depẽdet difficultas quædã, & est q; fortuitu amici non volũt amicis suis bona eximia. si ergo hęc sic fuerit, casus distãtię dissoluet amicitiã. & ẽt tunc nõ erunt ipsi sub vno gñe ex generibus boni. Et iã putatur q; amici sint spẽs bonitatis sub gñe vno: intendo coęquales in bonitate: vt q; coęquat̃ vni speciei. ideoq; dictũ est q; amicus vult bona amico suo, eò q; ipse est ipse: veruñtamen si fuerit amicus ens ille, qui vult amico suo bonum illud, quod cõuenit ei inquantũ homo, et fm dispõnem, fm quam meretur bonum humanũ, volet ergo & bona eximia.

Amicitiam magis consistere in eo ut amet, quàm ut ametur. Cap. VIII.

PLeriq; aũt ob ambitionem amari magis videntur velle, q̃ amare: vnde amatores adulatorum pleriq; sunt. adulator.n. amicus est qui excellit̃, aut se esse talẽ, magisq; amare, q̃ amari se simulat. amari autem & honorari, quod videlicet pleriq; appetunt, prope accedere inter se vidẽtur. sed non per se tñ honorem eligere vidẽtur, sed ex accidenti. gaudẽt enim pleriq;, cũ ab ijs, qui in potestate constituti sunt, honorantur, ob spem: qppe cùm si aliqua re indiguerint, eã ab ipsis consequuturos se esse existiment: atq; ita honore quasi signo quodam beneficij accipiendi lætari consueuerint. Qui vero à probis viris & scientibus honorẽ affectant, ij propriã opinionẽ de se ipsis confirmare cupiũt: gaudentq; q; boni sint, eorũ iudicio qui id dicunt, credentes. at amari per se gaudẽt. quo circa id melius esse, q̃ honorari: & amicitia expetenda per se esse videretur. Sed in eo q; amat aliqs magis, q̃ in eo q; amatur, consistere videtur. Argumento sunt matres, quæ amando gaudẽt. nõnullæ enim filios suos educandos tradunt, amantq; scientes, redamari non curant, si vtrunq; non potest: sed satis ipsis videtur, si liberos suos bene agẽtes inspiciant. amantq; ipsos, etiam si ob ignorationẽ illi quæ matri debentur, tribuere nequeãt. Cùm vero amicitia magis in amando consistat, & amatores amicorũ laudentur: amare esse amicorũ virtus videt̃. quare inter quos hoc pro dignitate fit: ij stabiles amici sunt: amicitiaq; eorũ permanet. at hoc modo illi ẽt qui inæquales sunt, amici maxime essent: eò q; adæquari possunt. æqualitas vero & similitudo amicitia est. & pręcipue ea quæ est ex virtute similitudo. cũ enim stabiles per se ipsi sint: ẽt inter se mutuo ꝑmanent: & neq; ĩdigẽt prauis, neq; talia subministrãt: sed vt ita dicam, ẽt prohibent. bonorũ siquidem

dem est neq; ipsos peccare, neq; amicis pmittere. Praui aũt firmitatem quidem nullam habenr, neq;.n.sibiipsi similes permanẽt. sed ad paruũ tempus tamẽ amici fiunt, prauitate inter se mutuo oblectati. qui vero sunt vtiles, & iucundi, diutius durãt: permanent.n. quoad voluptates & vtilitates sibi mutuo exhibuerint. Ex contrarijs autẽ maxime videtur fieri amicitia, quæ ob vtilitatẽ existit. vt pauper diuiti, imperito sciens amicus fit. quod.n. consequitur aliqs indigus, illud appetens aliud qd recompẽsat. Huc trahere ẽt quispiam posset amatorẽ & amatũ, pulchrum itẽ & turpem. Vnde amatores ridiculi interdum videntur, dum sicut amant, ita se esse amandos censent. si simili modo sanè essent amabiles, fortasse censere ita deberent: cũ nihil vero huiusmodi habeant, ridiculũ est. Sed forsitan neq; cõtrarium per se contrariũ appetit, sed ex accidẽti. medij aũt appetitio est, quod bonũ est. verbi causa sicco bonũ est non si humidum euadat, sed si ad mediũ perueniat. calido itẽ & alijs, simili modo. Verum hæc cũ paulo à proposito alieniora sint, in præsentia omittantur.

DIxit. Et multi eorum, de quibus putatur ꝙ ament honorem, volunt amari magis q̃ amare. & propter hoc est ꝙ multi sunt amatores laudatores ex hominibus. laudator enim est amicus, addens in amicitia eius, cũ quo conuenit: & ipse vult esse amator magis q̃ amatus. & vt vir sit amator, propinquũ est ad hoc vt sit honorator eius, qui appetit honorem nõ per se, sed propter vtile: & maxime qui appetit honorẽ à regibus et principibus. nã appetit quidem eũ per modum accidentis, non per se. ipsi.n. appetunt quidem honoratorem, propter spem consequendi suum propositũ: æstimant.n. ꝙ impetrent ab honoratoribus omne, quod indigent. gaudent ergo ex honoratione eorũ, & ponũt eam signũ exaudiendi eos. D. Illi aũt, qui desyderant honorem ab eis, qui sunt emeriti & noti, desyderãt quidẽ honorẽ ab eis, quatenus per hoc intelligere faciant: qm̃ & ipsi emeriti sunt & noti, quẽadmodum illi. gaudent ergo per hoc ꝙ ipsi boni, & per creditionẽ eius de ipsis honoratorũ suorum: cũ non honorẽt boni nisi bonos, neq; emeriti & noti nisi emeritos & notos. & similiter ẽt appetunt vt sint amati: eò ꝙ dilectio eligibilis est per se. Et putaĩ ꝙ potius sit in amato q̃ in amãte. Et signũ huius sunt matres, quæ gaudent ex sua dilectione. quædam.n. ipsarũ dant quicquid habent filijs suis absq; retributiõe: neq; requirũt remunerationẽ ex eo, quod impartiunĩ filijs de bonis. et vniuersaliter nõ diligunt aliquid nisi bonũ statum, & decorũ filiorum suorum. & ẽt amant eos, quãuis ipsi nõ reuerentur eas aliqua reuerẽtia debita matribus, propter ignorãtiam ipsorũ & negligẽtiam proprij iuris. Cùm ergo dilectio potior sit in dilecto q̃ in diligẽte: & laudatur qui amat amicos: necesse est vt sit virtus amicitiæ visitatio habitus amicitiæ ab vnoquoq; coamantiũ, donec aggregenĩ eligibile & laudabile in vtrisq;: intendo vt vterq; ipsorum sit amans amatus. & quando sic est, tũc in quibus inuenitur dilectio ſm meritũ vel idoneitatem, non ſm æqualitatẽ, sunt ẽt perseuerantes in amicitia. & ista est amicitia comproportionaliũ in virtute. amicitia autem æqualitatis dignior est vt sit in coæqualibus in virtute: quẽadmodum amicitia, pportionalitatis dignior est vt sit in diuersaris in virtute: intẽdo vt sit amicitia, i. dilectio, & actio dilectionis in quolibet ipsorum ſm mensurã virtutis suę ad virtutem cõparis sui. & sit quidem istorum amicitia perseuerans vt amicitia coęqualium: eò ꝙ isti consimiles sunt, i. cõproportionales: & proportionalitas est æqualitas quædã: intendo amicitia quædam coæqualis, quanto magis consimilitudo virtuosorum: eò ꝙ cura pseuerantiæ amicitiæ eorũ est perseuerantia ipsorũmet in virtute. & isti, vt dicunt, non indigent rebus malis. neq; ergo faciũt eas sibĩnuicem: imo prohibent eas abinuicem, cũ non faciãt hoc vt peccent circa bona, neq; vt mandent amicos suos peccare circa ea. Malorum autem consimilium non perseuerat dilectio: eò quòd ipsi non perseuerant in sua consimilitudine: sed variantur in dispositionibus suis, fiunt autem amici in tempore modico: & quisque eorum lætatur ex malo sui comparis. isti ergo, prout diximus, non stabiliuntur ex parte consimilitudinis: ex parte autẽ vtilitatis & dilectionis stabiliuntur multotiens, quãdiu perseuerant lucrãtes sibinuicem delectationes, & vtilitates. D. Et arbitrantur ꝙ dilectio, quę est propter vtilitatẽ, vt plurimũ est quidem inter contrarios: vt dilectio pauperis erga diuitẽ, & ignorãtis erga scientem. verũtamen diues nõ amicatur pauperi inquantũ paup: sed vult ab eo pro hoc, quod dat ei de pecunia, aliã rem. D. Et fortassis intrare facit quis in dilectionẽ contrariorum amasiũ & amasiam, & formosum & deformẽ. at si amicitiã exhibuerit deformis formoso propter eius formam: non tñ amicabitur formosus deformi propter suã deformitatem. Et ex hinc apparet ꝙ amasij sunt digni vt derideantur, cũ voluerint aliquando vt amentur. cũ autem amentur, fortassis in ipsis est idoneitas gratia cuius amanĩ: quãdo vero non fuerit in eis idoneitas rei vllius & velint amari, tũc digni sunt derisione. D. Et fortassis appetet contrarium suum per accidens, & hoc, qm̃ contrarium appetit quidem illud, quod est bonũ: & hoc est mediocre. verbi gratia, qm̃ non est bonum sicco vt fiat humidus, sed vt deueniat ad mediũ. et similiter calido nõ est bonum vt fiat frigidus, sed tẽperatus. vult, vt æstimo, ꝙ excessus in rebus oppositis desyderat medium. D. Nisi ꝙ hæc pscrutatio ĩmanifestabilis est ex hac sciẽtia, id est non est essentialis ei. relinquamus ergo eam.

De ciuili amicitia. Cap. IX.

VIdetur autem, quemadmodum in principio dictum est, circa eadẽ, & in ijsdem et amicitia esse, et ius. in omni.n. societate esse quoddã ius videtur, & amicitię quoq;: conuectores.n. & cõmilitones tanquã amicos appellant: pari modo ẽt qui in alijs societatibus versantur. quatenus aũt inter se cõmercium habent, eatenus amicitia inter ipsos est: nã & ius. & prouerbium cõmunes res amicorum esse inqt: recte sanè. in cõitate siquidẽ amicitia est: fratribus aũt & sodalibus cõmunia omnia sunt: reliqs definita, atq; aliquibus plura, quibusdã pauciora: quippe cũ amicitiæ quoque aliæ magis sint, aliæ minus. Differunt aũt & iura ipsa. non.n. eadem sunt parentibus erga filios, & fratribus iter se: neq; sodalibus eadem, & ciuibus. simili modo ẽt in reliqs amicitijs. diuersæ igitur ẽt iniuriæ ad vnũquenq; horum sunt: incrementũq; accipiũt, quo ma-

gia

gis erga amicos fiunt. vt pecunijs sodalẽ priuare grauius est, q̃ ciuẽ: & non opẽ ferre fratri q̃ alieno: patrem itẽ percutere q̃ quẽlibet alium. Augeri ẽt simul cũ amicitia ius ipsum natura consueuit: vtpote cũ ijsdem consistãt, & æqualiter ptingant. At vero societates oẽs partibus ciuilis similes sunt. nam ob vtile aliquod conueniunt hoies, aliquidq́ eorũ comparantes quę ad vitã pertinent: & ciuilis societas vtilitatis gratia videtur, & à principio constitisse, & perseuerare. id. n. & legũlatores con iectant, & ius esse inquint, quod cõiter conducit. Reliquæ igĩt societates particulatim vtilitatẽ appetunt. exẽpli causa, nauigatores eam quæ ex nauigatione euenit, vel ad pecuniarũ comparationẽ, vel tale aliqd spectantẽ: commilitones eam quæ ex bello acqritur, siue pecunias, siue victoriã, siue vrbẽ appetant. similiter quoq; tribules, & curiales. Nõnullæ vero societates fieri ob voluptatẽ videntur, chorealium scilicet sodaliũ, & contributorũ: quæ sacrificij, & conuictus causa conficiunt. Atq; hæ quidem oẽs sub ciuili cõstitutæ sunt. non enim præsentẽ vtilitatem ciuilis appetit, sed ad oẽm vitam spectat. Et qui sacrificia faciũt, circa eaq́ cõuentus, honores Dijs exhibent: & sibiipsis cũ voluptate requiem cõparant. prisca. n. sacrificia & conuentus videtur post fructuum collectiones quasi primitiæ quædam fieri consueuisse: in his. n. maxime tẽporibus ocio vacabant. omnes igitur societates partes esse ciuilis videntur. tales autem amicitiæ tales societates consequentur.

Videtur autem, quemadmodum dictũ est primo, q̃ neq; dilectio, neq; iustitia inuẽtę sint, nisi in eo, quod; proportionatur nobis, ẽt in nobis: eò q̃ putatur q̃ in omni cõmunicatione & cõnegociatione iustitia quædam sit, & amicitia quædam. etenim consociati in itineratione nominantur amici: & similiter cõmilitantes nominantur amici: & vniuersaliter quicunq; communicant in actione aliqua, nominantur amici. et mensura amicitiæ eorum, & fm mensuram cõmunicationis & coadiuuationis. & dictum est quidem in prouerbio, q̃ quod amicorum est, cõmune est: eò q̃ amicitia cõitas. & propter hoc vniuersum, quod confratrũ est & sociorum, cõmune est. & portio virtuosorũ in istis cõicationibus ex vtilibus, gratia quorum est cõmunitas mensurata, est quibusdã magis & quibusdam minus: ideoq; sunt quædã amicitiarũ magis, & quædã earum minus: intẽdo q̃ amicitia sequitur bonũ existens in cõnegociatione. Et similiter iustitia diuersificatur in seipsa diuersitate cõicationis. & ,ppter hoc est dilectio patrum, & filiorũ, & fratrum, & sociorũ adinuicem, et dilectio ciuium vnius ciuitatis adinuicẽ diuersificatorum. intẽdo q̃ dilectio patrũ erga filios diuersa est à dilectione fratrũ. & similiter dilectio diuersaĩ à dilectione sociorũ. & similiter dilectio sociorũ diuersatur à dilectione ciuiũ. & similiter in cæteris dilectionibus. Et propter istud sunt species iustitiæ in eis diuersæ: & malitia aduersatur iustitię magis circa dilectionem maiorem q̃ circa minorẽ. & propter hoc rapina, pecunię, et

defraudatio ipsius à socio peior est q̃ à conciue: & derelictio sine adiutorio peior est derelictione extranei. & similiter frangere caput patris peius est q̃ frangere eius, qui non est pater. D. Et patet q̃ iustitia augetur per augmentum dilectionis, quasi ambæ sint in rebus eisdẽ, & finitur per augmentũ eius apud modos ęqualitatis. D. Et vniuersitas specierum cõicationum particularũ similis est partibus habitudinis ciuilis: intendo cõmunicationẽ publicam. oẽs. n. desyderant rẽ vnam eandem: & est illud, quod desyderat habitudo ciuilis. per oẽs enim eos inquiritur conueniens in vita. & videtur de cõitate ciuitatis vel ciuili, q̃ gaudet per illud, quod conuenientius est vt per ipsum incipiatur consociatio & perduret etiam. & istud est propositũ latoris legum: et dicũt q̃ iustitia est conuenientius cõi: intendo hominũ cõmuni. Etenim reliquę cõicationes particulares desyderant cõuenientius particulari: vt nauigatores maris causa lucrandi pecunias, aut alterius causa ex his, pro quibus laboraĩ in mari. & similiter cõmunicantes ẽt in malitia desyderant conuenientius in prẹlio: vtputa pecuniã, si huius fuerit appetitus: aut victoria, si illa desyderẽt: aut captionem ciuitatis, si ad hoc tendat desyderium: similiter se habet in hoĩbus vnius lucri: intendo q̃ inquisitio eorum est boni particularis inquisiti per illã viam. D. Et putaĩ de quibusdam cõmunicationibus, q̃ fiunt causa delectationis ex cõclusione, & recreationis, vt conuictiones ciuium in festis decollationum, & sacrificiorum: intendit quod apud nos dicitur Pascha. D. Verisimile est enim q̃ omnia ista intrent sub habitudinem ciuilẽ, intendo cõmunicationem publicam. ciuitas nempe non desyderat hoc, quod conuenientius est alicui, sed quod oĩbus. D. Et qui offerũt sacrificia in tota vita sua, & honorant Deũ in istis cõgregationibus, ipsi quidẽ lucrantur sibiipsis per hoc recreationẽ ex operatione illa cum delectatione. & hoc patẽs est ex decollatione & celebratione antiqua Paschæ. fiebant. n. post frugũ collectionẽ: & eligebant quidam illã horam propter duas intentiones: vna, quia tunc qeuerunt à frugum collectione: secũda, sacrificium tunc erat quasi gratiarũ actio pro adeptione frugũ illius anni. & quando sic est, tunc iam patet, q̃ vniuersę cõmunicationes partes sunt habitudinis ciuilis, & q̃ sequitur omnem cõmunicationem amicitia quædam fm modum illius cõmunicationis.

De speciebus ciuilitatis. Cap. X.

Ciuilitatis vero tres species sunt, totidẽq; trãsgressiones, quasi corruptiões quædam illarũ. Ac ciuilitates quidem, regnum, & optimi potentia, & tertia quæ à censibus existit: quam censipotẽtiam vocare accommodatum videtur: sed plerią; rẽpublicam eã appellare consueuerunt. harum optima regnũ, pessima censipotentia est. Ac regni quidem transgressio tyrannis est. ambo. n. vnius imperio constant: plurimum tñ differunt. Tyrannus enim suam, rex subditorũ vtilitatem spectat. non. n. est rex nisi ex se ipse sufficiat, omnibusq; bonis excellat: at qui talis est, nulla re indiget. quocirca vtilitatem non sibi, sed subditis procurabit. nã qui eiusmodi non est, sortititius potius est, q̃ rex. Tyrãnis vero ecõtrario huic, suum ipsius bonum persequitur. clariusq; eam esse pessimam manifestum est, id. n. est pessimum, quod optimo est contra-

Tyrannus suũ, rex subditorum vtilitatem spectat.

tilum; è regno autē in tyrannidē transitus fit: tyrannis.n.principatus vnius prauitas est. & prauus rex, tyrānus euadit. Ex optimi potentia autem in paucipotentiā fit mutatio, vitio principū qui præter dignitatē res ciuitatis distribuunt, & oīa, aut pleraq; bona sibiipsis reseruant, & magistratus semper ijsdem demandāt, diuitias plurimi faciētes. vnde pauci atq; ijdem praui loco optimorū dominantur. Sed ex censipotētia in populi potentiā: hæ.n.finitimæ inter se sunt. multitudinis.n. & cēsipotētia esse cōsueuit, & æquales oēs qui in censu sunt. At populipotētia, quippe cū paulum reipublicę speciē transgrediatur, minime praua est. Ac respublicæ quidē seu ciuilitates in hunc maxime modū immutātur. ita.n.ad minimum & facillime trāseunt. Quarū similitudines & quasi exēpla sumere ēt in familijs qspiam posset. patris.n, erga filios societas figurā regni habet: quippe cū patri cura filiorum sit. vnde ēt Homerus Iouem patrē appellat: eò q regnū paternū imperium esse debet. At apud Persas patris imperiū tyrannicū est, qui vt seruis filijs suis vtunť. Tyrannicum itē est heri erga seruos: in eo.n.id qđ hero vtile est, agitur. Sed hoc esse rectū videtur. Persicum illud prauū, atq; errans. eorū.n. qui sunt diuersi, diuersa quoq; imperia sunt. Viri & vxoris optimatū potestati simile apparet: pro dignitate siquidē imperat vir, ac circa ea circa quæ virum decet: quæ aūt vxori conueniunt, ea illi attribuit. nā si oium dominus esse velit vir, in paucipotentiam delabitur: pręter dignitatem.n.id facit, & nō quatenus est melior. Interdum vero vxores quoq;, quibus patrimoniū omne obtigit, dñantur: vnde non ex virtute sed ex diuitijs & potentia, sicut in paucorum potētatu impia fiunt. Fratrum aūt societas censipotentiæ similis est. sunt.n.æquales, nisi quatenus ætatibus distant. vnde si longe ætatibus diuersi sint, fraterna inter ipsos amicitia non amplius est. Populipotentia autē in ijs maxime cohabitationibus apparet, quæ sine domino sunt. ibi enim æquales oēs. in ijs item, vbi cū princeps imbellis sit, potestatem agendi quidlibet vnusquisq; habet.

DIxit. Et species habitudinum ciuilium tres sunt: et oppositæ eis tres. Prima est principatus regis: intendit regem vnum virtuosum. Secunda principatus honorū: intendit reges multos coadiutores in gubernationem virtuosam nobilē. & illud fit per hoc, vt vnusquisq; ipsorum adducat partem gubernationis aliam ab ea, quam adducit alter: cùm non contingit aggregari partes gubernationis ciuilis in vno. D. & tertia est principatus honoris: intendit ciuitatem, cuius finis est honor. D. & quidam hominum nominant eā vsum vitæ: & melior omnium istarum est principatus regis: & vehementior oppositionum est oppositio, quæ nominatur principatus congregationum. D. Et principatus tyrannidis & regis vnus & idē est per formam: & inter vtrunq; diuersitas est multa: eò q intentio tyranni est bonum suum: & intentio regis est bonum eorum, quibus præest, non bonum suūplius. non tamen est rex, qui non est excusatus ab omni exigentia procurationis, & nō est virtuosus vniuersitate virtutum. & hoc, quoniā rex quando fuerit virtuosus & excusatus ab omni exigentia procurationis, non est indigens aliqua re: cumq; non fuerit vllius egens, non erit intentio eius in principatu ad vtilitatem propriam: sed intēdet vtilia gregi suo. D. qui vero non fuerit talis, conueniens est vt sit princeps sorte: intendit casu, non merito vel idoneitate. Tyrannus autem contrarius est regi fm veritatem: eò q inquirit proprium bonum, & rex bonum alterius. & istud oppositum est peius oppositorum & magis patens, qm malum: & est in seipso tale, eò q contrarium est bono absolute, quod est principatus regis: & contrarium bono absoluto est malum absolutum. D. Et principatus mutatur ex regno ad tyrannidem: eò q tyrānidis malitia est pertinens principatui vnitatis: intendo malitiam contra principatū regis vnius. cùm ergo vterq; principatus regni & tyrannidis pertineant principi vni: & non differunt nisi fm finē principis, fit mutatio istius principatus ex regno ad tyrannidem mutatione principis tantum: & hoc est facillimum. D. Sed principatus honorū propter multitudinem principum mutatur ad principatum paucorum: intendit principatum diuitum, qui ponunt finem gubernationis diuitias: & istud est oppositum huius principatus. D. & est deterior principatuum: ideo q principes diuidūt bona ciuitatis nō fm merita: & conuertunt vniuersa bona aut plura ipsorum ad seipsos: et student vt principatus semper sit eorūdem, velut filiorum, & nepotum, vt arbitror: ideo q diuitiæ apud eos sunt causa principatus. D. & principes huius ciuitatis pauci sunt & mali loco eorum, qui merentur principatum ex virtuosis. D. Principatus autem honoris mutatur ad principatum cōmunitatis: intendo congregationalem: & est qui nominatur fm libertatem. D. Etenim isti duo principatus compropinquos valde habent terminos: eò q principatus honoris requirit etiam vt sint principes in ipso multi, et vt omnes coæquales sint in honore. D. Et principatus libertatis paucæ est malitiæ: eò q oppositio eius ex specie principatus honoris pauca. D. Ad ista nanq; opposita pmutātur isti principatus vtplurimū, & festina est permutatio quorūdam adinuicem. quod autem est extra istas compermutationes, vt q permutetur regnū ad aliud q̄ ad tyrannidem, parum est & graue. Et istud est, quod narrauit Arist. & est diuersum viæ vel semitæ Platonis, qui videt q principatus regni primo permutatur ad principatum honoris, & principatus honoris ad principatum diuitiarum, & principatus diuitiarū ad principatum congregationum, & principatus cōgregationis ad principatum tyrannidis. Et verisimile est, quoniā quando perscrutatio exqsita fit de hoc, patet q res est, quæ currit cursu naturæ in compermutatione istorum principatuum est, vt dixit Arist. non vt dicit Plato. D. Et est possibile vt inueniamus simile istis regiminibus in regimine domus: intendo hospitium: conuersatio enim patris cū filijs suis in hospitio simulať conuersationi regis cū grege suo. curiosus est enim rex gregis sui: quemadmodum pater filiorum. et ideo nominauit Homerus regem patrem: indiget.n.rex, vt eius regimen sit paternum regimen. D. Apud Persas autem regimen patris tyrannidale est: ipsi enim tractāt filios tāquam seruos. & regimen domini erga seruum tyrannidale: eò q dominus vtiť seruo, pus et melius fuerit,

Nota differētiā inter Platonē & Arist.

non

non ſeruo. Videtur autem q̃ regimen patris erga filios directum ſit. Perſarum autem peccās. Qm̃ autem regimen vel principatus bonorum diuerſum eſt: eò q̃ quilibet eorum exercet proprium officiū, & ſaluat alteri officium ſibi proprium: ſimilatur ipſorū regimen regimini viri, & mulieris in hoſpitio. vir etenim dominatur in hoſpitio rebus, quæ ad eum pertinēt, & dimittit dominium mulieri ſuper res ſibi pertinentes. quando ergo vir dominatur vniuerſo, quod ſuū et quod mulieris conuertitur ad paucitatem regiminis, intendit q̃ conuertitur ad diſpoſitionem ſimilantem principatui paucorum, intendo diuitis, et facit quidem hoc per idoneitatem, quam arbitratur ex ſeipſo, ſiue potētiam, ſiue diuitias, non per hoc q̃ illud melius. Et fortaſſe dominantur mulieres in huiuſmodi hoſpitijs & ciuitatibus ſimilibus iſtis hoſpitijs, quādo fuerit in eis iſta idoneitas. verūtamen dominium ipſorum non fit ſm virtutem tunc, ſed propter diuitias aut potentiam: quemadmodū res ſe habet in dominio, vel in principatu paucorum: intēdo q̃ non ſit ſm virtutem, ſed ſm diuitias. D. Dominium autem fratrum in domibus ſimilatur principatui honoris: eò q̃ fratres coæquantur in omni re, præterquā in annis. & propter hanc cauſam, quando fuerit diuerſitas in annis multa, nō erit illic dilectio fraterna. Principatus autem cōmunitatum, intendo principatum liberorum, vtplurimum ſimilatur ſtatui hoſpitij, in quo non eſt paterfamilias vel dominus. familia enim illius hoſpitij coæquales ſunt: & ſimiliter principatu aggregationis princeps debilis eſt.

De amicitia regia, paterna, familiari & fraterna. Cap. XI.

IN vnaquaq; autem ciuilitate eatenus amicitia apparet, quatenus & ius. Regi ſanè erga ſubditos, in beneficij ſupereminentia. bene facit enim ijs qui ſub regno ſuo ſunt: ſiquidem bonus cùm ſit, ipſorum curam habet, vt bene agant, non ſecus atq; ouium paſtor. vnde Homerus Agamemnonem paſtorem populorum dixit. Talis autem paterna etiā eſt: tametſi magnitudine beneficiorum præſtat. auctor enim eius eſt quod videtur eſſe maximum, vt videlicet ſint filij: eorumq; educationis, & inſtitutionis: id quod maioribus quoq; attribuitur. Nam & pater filiorū, & maiores nepotum, & rex à ſe rectorum natura imperium obtinet. Atq; amicitiæ hæ in ſupereminentia ſunt. atq; iccirco honorantur parētes: ac ius inter hos non idem eſt, ſed pro dignitate. ſic enim & amicitia. Viri item & vxoris eadem amicitia eſt, atq; in optimi potentia conſtituta: quippe cū ſm virtutem & præſtantiori amplius bonum ſit, & vnicuiq; quod cōuenit. ita quoq; etiam ius. At vero fratrum amicitia ſodalitiæ eſt ſimilis: æquales ſiquidē ſunt & coætanei. atq; huiuſmodi ſimiliū morum, ſimiliumq; affectuū plerunq; ſunt. huic ſimilis reipublicæ illius amicitia eſt, quæ ex cenſis conſtat: quippe cúm in ea æquales inter ſe eſſe ciues debeāt, ac probi: per vicesq;, & ex æquo principatus fiat. ſimili modo amicitia. In trāſgreſſionibus autem ſicut iuris, ita amicitiæ & parum admodum eſt: & minimum omnium in peſſima. in tyrānide ſiquidem amicitiæ reperitur aut nihil, aut parum. in quibus enim principi & ſubdito cōmune eſt nihil, in ijs neque amicitia eſt: quippe cùm neq; ius aliquod ſit, ſed tale quippiam, quod artifici erga inſtrumentum, animæ erga corpus, hero erga ſeruum: nam hæc vtilitatem ab ijs conſequuntur, qui ipſis vti conſueuerunt. Sed erga inanimata neq; amicitia vlla eſt: neq; ius: neq; erga equum, aut bouem, neq; erga ſeruū, quatenus ſeruus eſt: nihil. n. habēt cōmune. nam ſicut ſeruus animatū eſt inſtrumētum, ita inſtrumentum inaīatus ſeruus eſt. quocirca in eo q̃ eſt ſeruus, erga ipſum amicitia non eſt: in eo q̃ homo, eſt: quippe cū vnicuiq; homini ius quoddā eſſe videatur erga vnūquēq;, qui cū ipſo legis, ac fœderis eſſe particeps poteſt. & amicitia igit̃ erit, quatenus homo eſt. Atq; in tyrannidibus quidem & amicitiæ, & iuris parum admodū eſt: in populi adminiſtrationibus plurimum. cùm enim ſint æquales, multa inter ſe habent communia.

*a.l. diſcipulorum.

DIxit. Et vnicuiq; ex iſtis ſex modis conuenientium regnatio eſt propria, intēdo gubernationem propriam: et in vnoquoq; eorū inuenitur dilectio ſm menſuram iuſtitiæ inuentæ in ipſo. Dilectio quidem regis erga ſubditos abundans eſt ſm abūdantiam ipſorum in benefactionibus & operationibus, & ipſi diligunt eum ſm benefactionem eius ipſis. rex enim, quādo bonus fuerit, benefacit his, ſuper quos regnat, & viſitat eos propter eſſe actiones eorum iuſtas: quēadmodum viſitat paſtor gregem ſuum. & propter hoc Homerus poeta nominat prælatos nomine deriuato à nōie gregis. & iſtud regimen eſt nobilius regiminum. Et diuerſificatur quidem regimen patris, & regis in magnitudine vtilium. intendo q̃ regimen regis maioris eſt vtilitatis, & cōmunius regimine patris in genere vnum ſunt. putat̃ enim de patre q̃ ipſe ſit cauſa eſſe filiorum, & nutritionis eorū, & doctrinationis. ideoq; debitum habent filij, vt retribuant patri in delectationibus bonorum in quibus oportet, & ipſe ſimiliter portare habet hanc honoris exhibitionem ſuis anteceſſoribus et parentibus. pater itaq; filiorum prælatus eſt naturaliter. et quemadmodum eſt pater eis, quos genuit, ſic eſt filius eis qui præceſſerunt cōgenitoribus. & hæc eſt diſpoſitio regis ergà eos, quos regit & manu tenet. intendo q̃ amor eius ergà eos eſt amor paternus, & honoratio ipſorū erga eum eſt honoratio filialis. etenim rex eſt cauſa eſſe animæ, & fieri eius, & enutritionis eius, & doctrinationis eius, & gratia huius honorandi filij patres. D. Et dilectio & iuſtitia in iſtis non eſt vnum & idem, ſed ſuperabundans ſm idoneitatem: intendo q̃ dilectio erit plus, vbi iuſtitia fuerit plus. D. Et ſimiliter dilectio in principatu bonorum fit etiam ſm menſuram virtutis: intendo q̃ melior eſt amabilior, & vniuerſaliter erit dilectio ipſis ſm menſuram, quam oportet vnicuiq; ex ipſis: & ſimiliter iuſtitia. Dilectio autem fraterna eſt quidem coæqualis. et ſimiliter dilectio ſociorum: eò q̃ ipſi coæquales, & propinqui, & conſimilium paſſionum inueniuntur ſimul, & in hora vna, & conſimilium morum vtplurimum. & iſti ſimulātur ſocijs pricipatus honoris: eò q̃ iſta maneries vitæ vult

vt sint ciues coæquales in idoneitate vel merito, & vt sit regimen in ipsis particulare, & ſm æqualitatem: intēdo in omni indiuiduo. & similiter dilectio in istis est etiam coæqualis, & iustitia econuerso ei, quod est in ciuitate regis, & honorum. D. Quemadmodum autem in oppositionibus tribus iustitia modica est, sic & dilectio: & minime fit in peiori earum, & est tyrannis. etenim in tyrannide nihil est dilectionis, & iustitiæ, nisi sit quid modicum. in tyrannide nanq; nihil est cōmune prælato & subdito, neq; est in ea dilectio, neq; iustitia. & hoc, qm̄ communicatio, quæ est inter pręlatum & subditum, similis est cōmunicationi, quæ est inter artificem & instrumentum, & animam & corpus, & dominum & seruum. per instrumentum enim proficit vtens eo, & ipsum per illum etiā. attamen instrumento nō est dilectio erga artificem, neq; animæ erga corpus, cùm neutris istorum sit anima, et similiter non inuenitur inter ea iustitia. Neq; est etiam dilectio & iustitia in quiditate animarum qualitercūq; contingat. in quiditatibus. n. animarum, q̄bus nō est ratio, nō inuenitur dilectio neq; iustitia, nisi ſm cōmunitatem rationis. similiter neq; seruus amatur inquātum seruus. est enim seruus quidem inquantum instrumentum, & instrumento non est dilectio. ideoq; dictum est, ꝙ seruus est instrumentum animatum: & instrumentū seruus inanimatus. inquantum ergo seruus non proportionatur ei dilectio: & proportionatur quidem inquantum homo. D. putatur autem hoc esse necessario iustitia quędam inter quoslibet duos homines, & cōmunicātes maxime, siue per legem, siue per conditionem & conuenientiam. & similiter dilectio ineuitabiliter erit inter quoslibet duos homines cōparticipantes ſ. in mensurā eius, quod est inter eos de iustitia. D. In principatibus autem tyrānidalibus modica est dilectio, & similiter iustitia. in principatu vero cōmunitatum, intendo congregationalem iustitiam & dilectio est plus: eò ꝙ in illis sunt res multæ cōmunicatæ: & sunt coæquales in illis rebus. & oīs dilectio, vt dictū est, fit quidem in conuersatione cōmunicabili, i. participabili.

De amicitia sodalitia, & filiali. Cap. XII.

IN cōmunione igitur & societate oīs amicitia cōsistit, sicut dictū est. cōsanguineam tñ & sodalitiam segregaret quispiā: nam ciuiles, & tribules, & nauticæ, & quæ sunt huiusmodi, socialibus magis similes sunt. esse enim quasi ex pactione quadam vidētur. inter has vero aliquis ēt hospitalitiam reponeret. Consanguinea autē esse multiformis videtur, & tota ex paterna depēdere. parentes. n. amant liberos, quasi ex se q̄ddam sint: liberi autem parentes, quasi ex illis quippiā sint. magisq; sciūt parētes qui ex se orti sint liberi, q̄ nati ex illis se esse genitos. maiorē item id à quo aliquid est, cū genito habet necessitudinis cōnexionē: ꝗ quod factum est, cū eo qui fecit. proprium. n. ei à quo oritur quippiā, est id quod ex ipso oritur: vt dēs, vt capillus, et quodlibet ei qui id habet: illorum aūt nulli id à quo oritur, vel minus. accedit ēt longinquitas temporis. hi siq̄dē liberos statim vbi nati sunt, amāt: illi progressu temporis parētes, vbi intelligentiā, aut sensum adepti sunt. Atq; hinc cur matres magis diligāt, etiam patet. Parētes igitur filios vt seipsos amāt: qui. n. ex ipsis oriuntur, sunt quasi alteri ipsi, dū separati sunt. filij autem parētes, vt ab illis producti. At fratres se mutuo diligūt ex eo, ꝙ ex ijsdem nati sunt. eadem. n. quam cùm illis habēt, natura ipsos inter se esse idē facit: vnde inquiunt eundē sanguinem, eandēq; radicē, atq; huiusmodi. sunt itaq; idē quodam modo ēt in distinctis. Multum etiā ad amicitiam facit & coeducatio, & ætas: ætate. n. æqualē æqualis delectat: & consuescētes sodales sunt. vnde fraterna hęc amicitia sodalitiæ est ꝑsimilis. Patrueles itē, & reliqui cognati ex his coniunctionem habēt, eò ꝙ videlicet ab ijsdem sunt: suntq; alij propinquiores, alij alieniores, quò vel propius, vel lōgius auctor generis abest. Estq; amicitia filijs erga parētes, & hominibus erga Deos tāquam erga bonū quoddam, atq; excellēs. beneficia. n. maxima cōtulere: quippe cū sint in causa vt & sint, & enutriti atq; educati fuerit, posteaquam in lucē venerunt. habetq; huiusmodi amicitia iucūditatē atq; vtilitatē eo magis ꝗ alienæ: quo etiam cōmunior vita inter ipsos est. Sunt itē in fraterna, ea quæ in sodalitia, & magis inter probos, & omnino similes: quo cōiunctiores etiam ab ortu se mutuo diligunt, quoq; moribus sunt similiores, qui ex ijsdē nati sunt, simulq; nutriti, atq; instituti similiter. Temporis præterea cōprobatio plurima, ac firmissima est. Atq; in cæteris cognatis ita amicitię ratio pro portione seruat̄. Viro itē & vxori amicitia esse natura videtur: homo enim cōiugale magis, ꝗ ciuile animal est: quāto prior magisq; necessaria est familia ꝗ ciuitas, & filiorum quoq; procreatio animalibus cōmunior. Sed alijs quidē animalibus eatenus cōmunicatio est: at homines non sobolis procreādæ tantūmodo, sed rerū etiam quæ ad vitam spectāt, comparādarum causa cohabitāt. officia. n. continuo diuisa inter ipsos sunt, alia viri, & alia vxoris: sibiq; mutuo opitulātur, quæ propria sunt, in cōmune constituentes. atq; ob id & vtilitas & iucunditas esse in hac amicitia videtur. esse etiam posset ob virtutē si probi essent: est siquidē vtriusq; virtus: atq; eiusmodi re gauderēt. Vinculum autem ipsorum esse filij vidētur. vnde citius qui liberis carēt, dissolui consueuerunt: quippe cùm filij commune bonum ambobus sit. quod aūt cōmune est, cōnectit. At vero cùm quæritur quo modo viro cum vxore sit conuiuendum, & demum amico cùm amico: nihil aliud quæri videtur, ꝗ quo pacto ius est. neq;. n. amico erga amicū, neq; erga alienum, & sodalē, & condiscipulū idē ius esse constat.

Dixit. Et

DIxit. Et conueniens est vt distinguatur inter dilectionem, quæ est ex parte conuenientiæ generis, i. consanguinitatis, & dilectionem, quę est ex parte societatis: intendit ꝙ illa naturalis est, & ista consuetudinalis. D. Dilectiones autẽ ciuiles & sociales: vt illę, quæ sunt inter homines connauigantes in eadem naue, aut coitinerantes in eodem itinere, & quæcunq; huiusmodi sunt, similantur dilectionibus, quæ fiunt a simul conuersantibus propter participationem in re vna, aut in rebus vnis eisdem. nam fiunt quidẽ causa conretribuẽdi in vtili, et causa conueniendi s̃m indigentiam alterutram. D. & fortassis intromittet aliquis in hoc genus dilectionem extraneorum adinuicem. D. Etiam patet ꝙ dilectiones generis multæ sunt dissolutionis & corruptionis, nisi ꝙ omnes proportionantur dilectioni paternæ. & parẽtes amant filios, eò ꝙ sunt pars ipsorum: filij vero amant parẽtes, eò ꝙ sunt ab ipsis. & recognoscentia parentum erga illos, qui ex ipsis sunt, plus est q̃ recognoscẽtia filiorum erga illos, à quibus sunt. & propter hoc genitum magis proprium est genitori q̃ genitor genito. etenim illud, quod est pars alicuius, magis propriũ ei q̃ sit res suo factori. genitum autem pars generantis est, vt dentes & capilli. & generans factor est geniti. & non solum præcellit dilectio patris dilectionẽ filij s̃m hanc intentionem, sed etiam in tempore. intendo ꝙ dilectio patris erga filiũ prior est tẽpore dilectione filij erga patrem: eò ꝙ patres diligunt statim ex quo nascuntur: filij vero amãt quidem post processum temporis, dum cognouerint filij parẽtes suos aut intellectu aut sensu. Et declaratur ex isto ꝙ matres amplius diligunt q̃ patres: eò ꝙ plus partiũ filij ex matre est. Parentes ergo amãt filios propter seipsos: eò ꝙ illud, quod est ex aliquo, est quasi alterum ipsum: præter quàm quòd est distinctum. filij vero amant parentes: eò ꝙ fieri ex ipsis est. Fratres amant seinuicem: eò ꝙ fieri eorum est ex hominibus eisdem, & sunt parẽtes eorum, & homines qui continuantur hac continuatione adinuicem, genus sunt. & propter istud dictum fuit de generibus, ꝙ sanguis vnus est & radix vna. & hoc ideo ꝙ isti sunt res vna per speciem quandam, & sunt distincti. sunt ergo vnum quibusdam, & sunt distincti quibusdam. D. Et coniunctio in nutritione & cohabitatione in crescentia multum facit ad conuenientiam dilectionis. vt accidit in caballis, qui copulãtur in vno vinculo: etenim cùm iungantur sub eodem iugo, amant seinuicem, & commixti socij sunt propter habitudinem suam i loco vno: ideoq; similatur dilectio socialis dilectioni fraternæ. D. Dilectionis autem filiorum, fratrum, vel sororum, & reliquorum propinquorum causa est ꝙ sunt progeniti à quibusdam eisdem, id est ex patre vno aut matre vna: et excellentia eorum in dilectione fit s̃m appropinquationem eorum vni principio, in quo participant, et elongationem ab ipso. D. Et dilectio filiorum erga parentes & hominum erga Deum vnius generis est: et dilectio rei effectiuæ boni et nobilis. & hoc, quoniã actio ipsorum est magnitudo beneficij, cùm sint causa fieri et nutritionis & instructionis, dicitur quidem cũctorum pater, aut filiorum. D. & in dilectione sociorũ plus est delectationis & vtilitatis, q̃ in dilectione extraneorũ s̃m mensuram communicationis eorum, & simul conuersationis in vita: intendo ꝙ communicatio eorum in vita amplior est & longior q̃ extraneorũ. Et similiter I dilectione fraterna est ex delectatione, & vtilitate ad modum eius, quod est in dilectione sociali, & maxime in idoneis, & consimilibus ex ipsis. etenim dilectio eorum adinuicem est secũdum mensuram consimilitudinis in moribus, & appropinquationem quibusdam eisdem: intendo illos qui fuerunt causa ipsorum: & maxime quando nutriti fuerint simul & doctrinati, & prolongata fuerit experientia eorum adinuicem in veritate complementi, donec firmetur dilectio eorum valde. Et similiter inuenitur dilectio in reliquis rebus cogentibus ad dilectionem secundum mensuram, quæ inuenitur in illis, quæ sunt ex vno genere, intendo ꝙ quemadmodum excellit dilectio generis secundum excellentiã eorum in propinquitate, & elongatione ab effectiuo dilectionis, s. à patre cõmuni ipsis, sic excellit ea, quæ est ex parte reliquarum rerum effectiuarum dilectionis secundum excellentiam illarũ in seipsis. D. Dilectio autem, quæ est inter virum & mulierẽ, naturalis est: et est prior dilectione ciuili, tempore, & natura: quemadmodum dilectio cõdomesticorum prior est natura, & tempore dilectione conciuium secundum mensuram, qua domus naturaliter pręcedit ciuitatem: & est magis necessaria in esse, intendo in esse hominis. Amplius actio cõmunis mulieri et viro generatio est: et est prior actionum communium naturaliter, cùm communis sit homini & alijs: intendo quoniam inuenitur animalibus. Et est prima actionum cogentium coniunctionem maris & fœminæ in vno, vbi est gratia cuius moratur animal in mansione vna. mas autem et fœmina ex hominibus non morantur in vna mansione propter generationem tantum, sed cum hoc propter coadiutorium in vita. etenim operationes viri & naturaliter aliæ sunt ab operationibus mulieris: et vterq; eorum indiget operatione sui comparis: & quando deduxerint operationes proprias in commune, inuenietur sufficientia in vita. et propterea videmus ꝙ ista dilectio aggregat vtile, delectans etenim quãdo virtuosa fuerit, inuenitur inter eos secundum mensuram idoneitatis naturalis: intendo ex eo ꝙ vterq; ipsorum est virtus propria sibi: & erit quãtitas dilectionis inter eos secundum quantitatem idoneitatis. D. & causa vniens est, vt delectetur vterq; eorum per existentiam colligationis inter eos. & putatur ꝙ colligatio sit proles. ideoq; eis, qui prolem nõ habẽt, cito finibilis est delectatio. etenim proles est bonũ commune eis, & commune coniungit & ligat. D. Et inquisitio quidem qualiter oportet vt sit societas viri ad mulierem in vita, & vniuersaliter qualiter oportet vt sit societas amici ad amicum in vita, patet ꝙ non est aliud, quàm inquisitio qualiter fiat iustitia inter eos in vita. etenim palam est ꝙ non oportet vt sit vita amici cum amico, sicut vita eius cùm extraneo: neque etiam vt sit vita eius cum socio absolute, sicut cum socio in doctrinatione.

De duplici iure, & de compensanda amicitia. Cap. XIII.

CVm tres sint amicitiæ, quemadmodum in principio dictum est, & in vnaquaq; alij in æqualitate, alij in excellentia sint amici: similiter enim boni fiunt amici, & melior peiori: similiter etiam iucundi, & ob vtilitatem, vel ęquales in adiumentis exhibendis, vel differẽtes: eos qui in æqualitate consistunt, & amando & reliquis adæquari oportet: eos vero qui sunt inęquales, reddere quod pro portione superęminentię requiritur. Expostulationes autem & querelæ in ea amicitia fieri consueuerunt, quę ex vtilitate est, vel sola, vel maxime: atq; id non iniuria. qui enim ob virtutem amici sunt, ad beneficia sibi mutuo conferenda sunt prompti: quod virtutis & amicitiæ proprium est. eorum vero qui in hoc certant, ex-

postulationes

postulationes nullę, neque pugnę esse possunt, quippe cùm erga eum qui amat et benefacit, indignetur nemo: sed si gratus sit, benefaciendo etiam ipse respondeat: quique benefaciendo exuperat, cùm cōsequatur id quod cupit, accusare nullo modo amicū possit: nā vterque bonum appetit. Neque in iis admodū quæ ex voluptate consistunt, contingere accusatio cōsueuit. simul enim vtrisque id fit, quod cupiunt, si conuictu mutuo oblectātur. ridiculus enim videretur, qui non oblectantem accusaret, cū liceat non simul degere. At ea est expostulatrix amicitia quæ ex vtilitate cōtrahitur. nam cùm ob commodum proprium mutua consuetudine vtantur, pluris semper indigent, minusque se habere existimant, quàm conueniat: accusantque quantum indigent, tantum etiā non consequuntur, cùm digni sint: qui vero benefaciunt, tantū exhibere nequeunt, quantum indigent illi qui accipiūt. Videtur autem sicut ius est duplex, alterum non scriptum, alterum legitimum: sic amicitia, quę ex vtilitate fit, moralis altera esse, altera legitima. querelæ igitur tunc pręcipue oriuntur, cum non ex eadem contractus fiunt ac dissolutiones. Ac legitima quidē in condictis consistit, altera omnino vulgaris è manu in manum: liberalior altera in tempus, ex pacto tamen quid pro quo reddēdum sit. in qua manifestum quidem est & non ambiguum quod debetur; sed amica dilatio conceditur. vnde inter nonnullos ex his iudicia minime fiunt: sed acquiescendum putant, cum fide inter se cōtraxerint. Sed moralis non in condictis versatur, sed tanquam amico donat, aut quodcunque aliud alteri exhibet: deinde aut æquale aut amplius sibi esse recipiendum censet, quasi non dederit, sed mutuarit. cùm autem non sicut contraxit, etiam dissoluat: alterum accusabit. hoc vero contingit, propterea quòd volunt quidem honesta omnes, aut plerique, sed vtilia tamen eligūt. honestum enim est beneficium conferre, non vt vicissim recipiamus. vtile autem beneficio affici est. Siquis igit potest, retribuere debet dignas gratias iis quæ accepit, atque id sponte: inuitus enim amicus faciēdus non est. igitur eò quod aberrauerit in principio, ab eoque acceperit beneficium, à quo non oportebat: non enim ab amico accepit, atque eo qui propter ipsum id faceret: perinde ac si ex condictis beneficio affectus sit, ita dissoluendum. pepigisset siquidem qui potest, se esse redditurum: et eum qui non potest, neque ille qui dedit, dignum cēsuisset qui acciperet. quare si potest, reddendum est. in principio autem est considerandum, à quo et qua conditione beneficio afficiat quispiam, vt his acquiescat, vel minime. Dubitationem autem hæc res habet, vtrum vtilitate eius q accepit, an beneficio eius q cōtulit, metiendum sit id quod retribuere debemus. qui enim acceperūt, extenuātes rē talia se accepisse à benemeritis dicunt, quæ sicut illis parua erant, ita ipsi accipere ab aliis poterant: illi vero contra, quæ maxima erant apud se, & ab aliis non licebat, & in periculis, ac necessitatibus huiusmodi se dedisse aiunt. nūquid igitur quia ob vtilitatem est amicitia, eius qui beneficio est affectus vtilitas mensura est? hic enim est is qui indiget: & ille huic opitulatur, quasi æquam gratiam recepturus. tanta igitur fuit opitulatio, quātum adiutus est. vnde tantum est illi reddendum, quantum est consequutus vel etiā amplius. id quod honestius est. In amicitiis autem quæ ex virtute existunt, criminationes nullæ sunt. sed eius electio qui beneficiū cōtulit, mensuræ similis est: qppe cū virtutis, ac morū pręcipua vis in electione cōsistat.

Dixit. Cùm autem dilectiones sint trium specierum vt dictum est ante: & fit in vnaquaque earum interdum dilectio & amicitia sm æqualitatē ex vtroque amicorum, & interdum fit secundum pręeminentiam: erit amicus peiori secundum æqualitatem: & erunt similiter condelectantes secundum æqualitatem: intendo bonos. D. & similiter inueniuntur amici causa vtilitatis coæquales & diuersi: & similiter in amicitia propter delectationem inueniuntur duę species. D. veruntamen in coæqualibus oportet vt sit dilectio eorum coæqualis: & vt ipsi coæquales sint in vniuerso cæterarum rerum: qui vero non sunt coæquales oportet vt pręeminentia inter eos in dilectione sit secundum mensuram proportionis eorum adinuicem. D. Et species querelarum, quæ fiunt dehonestandi causa, inueniuntur quidem in dilectione, quæ est propter vtilitatem: & merito inueniuntur in hac tātum, aut plus quàm in cæteris. etenim illi, qui sunt amici propter virtutem, amant benefacere sibi inuicem in actu: eò q beneficentia in dilectione inuenitur inter diligētes naturaliter propter virtutem & dilectionem: intendo q in natura virtutis, & dilectionis est vt sequatur eas beneficentia. D. & istorum contentio non est quærela neque litigatio: eò q nulli graue est exhibere actionem decētem ei quem amat. cùmque sit decentia actionis exhilarans, non quęret amicus virtuosus vindictam ex amico suo, nisi per decentiam actionis, quando fuerit superabundans. veruntamen cum decentia actionis, & si sit superabundans, nō erit illis querimonia: amicus etenim cū æstimat se inuenisse ex eo supra desyderium suum ex amico suo, non erit illic quærela: eò q ex isto prouenit amico suo bonum, & omnis homo appetit bonum. D. Neque etiam erit multa quærela in dilectione, quæ est propter delectationem: eò q illud, quo gaudent & delectantur, est inuentum eis simul vtrisque. etenim vterque eorum gaudet ex suo compari, & delectatur ex esse suo cum ipso. D. qui autem profitetur amicitiam, & ingratus existit amico, & non congaudens ei, dignus forrasse existit derisione. qui enim ista via procedit, possibile est vt non perseueretur cum eo, neque die vnica. D. Et ex amicitiis est amicitia dehonestatiua, s. ea, quæ fit propter vtilitatem vel quæstum. quibus enim eorum, qui vtuntur se inuicem gratia quęstus, plus appetitur vtilitatis quàm oporteat:

oporteat. culpant ergo socios suos, cùm requirāt ab eis vt proficiant ipsis iuxta mensuram appetituum suorū. viri autē benefici non semper possunt conferre omnia, quibus indigent cupidi: ideoq; frequenter vituperant ipsos. D. Videtur autē dilectio, quæ est propter quæstum duarum esse specierum, quemadmodum iustitia. sicut enim iustitiæ quiddam est quod acquiritur, s. iustitia naturalis, & quiddam quod acquiritur, s. iustitia positiua legalis: similiter est de electione. quædam enim est naturalis & est coniugata iustitiæ naturali, & quædam est positiua, & est coniugata iustitiæ legali: intendo eam, quæ est ex eis in connegociatione, & in conretributione secundum viam legis: intendo secundum cōditiones, quas conditionauit lex: intendo q cōnegociatio secūdum terminum legis necessariam facit dilectionem. & species querimoniæ vtplurimum fiunt in hac dilectione, quando nō fuerit connegociatio secundum mensurā idoneitatis, sed fuerit permutata: intendo quādo ceciderit in ea defraudatio. Et dilectio legalis, quæ fit ex parte connegociationis in rebus, quæ existimantur secundum mensuram suam: intendo q fint non precij ambobus connegociantibus, quædam est mercalis secundum totalitatem suam, & est ea quę fit per dationem & acceptionem statim manu ad manum: & quædam est magis liberalis & propinquior beneficio, & est connegociatio quæ fit secundum inducias & mutuum intrans est in hoc capitulum. & quāuis in hoc commercio fit commutatio alicuius pro aliquo, tamen prærogatiua in ipso palam est, neq; dubitatur in ea. & connegociatio de manu ad manum non facit necessariam dilectionem: quę vero fit secundum inducias cogit ad diligendum, & beneficentia in ipsa manifesta est. D. & propter hoc vident multi homines q indignum est vt oporteat mutantem ad inducias repetere sua iudiciario strepitu: immo q potius regratiandum est ei, & est honorandus. In commercio autem morali, s. in quo est iustitia non scripta, & dilectio naturalis, non fit datio alicuius æstimando vt recipiatur pro eo æqualens: sed datio beneficentiæ tantum; vt quod dat amicus amico absq; expectatione retributionis. in connegociatione autem mercimoniali non dat quis aliquid nisi intentione recipiendi æqualens, aut plus. cùmq; sic sit quasi nō dat: immo quod dat, dat secūdum viam mutuandi vel accommodandi. D. & non est connegociantium querelositas in hora negociandi similis ei quæ fit post separationem: vult secūdum q æstimo q in hora separationis querelosus est aliquis connegociātium de socio suo de aliquo, quod est aliud ab eo, de quo q̄relabitur post separationem. vt si participat maculam in venditione, quam videat eum occultauisse ab eo. plurimum autem fit hoc in hora negocij propter difficultatem restituendi. D. & accidit quidem querela in commercio: eò q vniuersitas hominum, aut plures ipsorum appetunt decorum, sed præeligunt vtile: & decorum est vt sit beneficium non retributionis intuitu: & vtile est vt vir benefaciat ei, qui potens est ad retribuendū secūdum mēsurā impensi beneficij. Qui vero non retribuit non est amicus: eò q quando nō retribuit homini amicus eius secundum beneficium, fit, ac si esset amicus eius pręter spontem suam. opinatur enim q amicus eius sit tanq̄ ille, cui videtur q errauerit circa ipsum in principio societatis. & cui videtur q illud qd percepit de bono, tale quidē bonum nō est, quale prouenit ab eo, à quo procedit bonum. non enim est ex amico, immo nō est nisi ex eo, qui benefecit errāter. & hoc, quoniam beneficus ex parte erroris, est beneficus inspontanee. Cùmq; sic sit, tūc, quemadmodum oportet vt ille, cui impenditur beneficium notorium, recognoscat ipsum et retribuat, sic fortassis opportunum est vt qui non potest satisfacere cōdigne, satagit retribuere iuxta posse suum. & hoc, quoniam non stat condigna satisfactio, nisi propter impotentiam suam, conueniēs est vt amicus eius reputet, quòd si posset plus, complete satisfaceret. D. Oportet itaq; vt incipiamus & perscrutemur per id quid est beneficium ex amicis, & secundum quid: & an tolerat amicus retributionem, an non: et si tolerat, quando tolerat eā. in hoc enim contentio est & dubitatio an oportet, vt sit satisfactio secūdum mensuram profectus proficientis, aut secundum mensuram facti ipsiusmet factoris: intendo secundum mensuram beneficij, non secundum passionem ab ipso. patientium enim consuetudo est vt dicant, q non receperunt à benefactoribus nisi res, quæ modicę sunt apud eos pauci profectus ipsis, & q nullus est auarus huiusmodi rerum. benefici vero dicunt eius contrarium, s. q ipsi dederunt quidem plurimum eius, quod apud eos est, & optimum: et quale nō est possibile accipere ab alijs, nisi per violentiā aut coactionem: & q similatur huic. D. Veruntamen cùm sit hæc amicitia propter quæstum, oportet vt sit satisfactio in ea secundum passionem patientis. indigentia nanq; est quidem secūdum mensuram passionis, & suppletio quidem eius est in hac. oportet igitur vt satisfaciat ei per id, à quo patitur passione coæquata eius passioni. & hoc, quoniam iustitia quidem est vt proficiat ei quantum proficit per ipsum, & vt restituat secūdum mensurā quam recipit: & si amplius fuerit, erit melius. D. In dilectionibus autem, quæ fiunt secundum mensuram virtutis vniuscuiusq; condiligentium non est species vlla ex speciebus querelarum. & comparatio in ipsis non est, nisi secūdum q eligit factor ex beneficio. plures enim virtutum & morum consistunt quidem in electione: intēdo q virtus est electio quædam ad actionem decoram, vel ad agendum decorum.

De querelis in amicitia per supereminentiam, et de abdicatione. Cap. XIIII.

IN illis vero quæ ex supereminentia fiunt, dissensiones quoq; accidere consueuerūt: vterq; enim plus sibi esse habendum censet. quod quādo fit, amicitia dissoluitur. nam qui melior est, conuenire sibi existimat, vt plus habeat: bono enim amplius esse tribuendum. similiter etiam qui est vtilior: inutilē enim aiunt non oportere æqualem partem habere: alioqui ministrationem futuram non amicitiam, nisi pro dignitate operū fiant ea, quæ in amicitia aguntur. putant siquidem sicut in pecuniarum communicatione plura accipiūt, qui plura contulerunt; ita in amicitia quoq; esse faciēdū. At indigus et peior econtrario: boni enim amici esse opem ferre indigētibus. quid enim inquiunt, prodest, si probo viro aut potenti quispiam sit amicus, si nullam vtilitatē ex eo sit consequuturus? videtur autem vterq; recte censere. oportetq; vtrique ex amicitia amplius quidem tribui, non eiusdem tamen rei amplius: sed ei qui excellit, honoris: ei qui indiget, lucri. virtutis enim & beneficij præmiū honor, indigētiæ subsidiū lucrum est. Hoc ita se habere in rebus publicis apparet. non enim honore afficitur, qui nullum bonum reip. affert: quippe cùm id quod publicum est, ei de-

tur,

tur, qui de republica bene meretur. publicum autem quoddam est honor. nõ enim fieri potest, vt & lucretur quispiam ex republica, & honoretur: cùm in omnibus minus habere sustineat nemo. ei igitur qui in pecunijs est inferior, honorem: ei qui munera non accepit, pecunias tribuunt. quod enim pro dignitate fit, amicitiam, sicut dictum est, & adæquat, & conseruat. Ita igitur etiam cum inæqualibus versandum est. ab eoq; qui aut in pecunijs aut in virtute est adiutus, retribuẽdus honor est: atq; id, quatenus facultas ipsius fert. quod .n. fieri potest, nõ quod pro dignitate fit, amicitia exigit. Neq; enim qd' pro dignitate fit, i oibus est: sicut in honoribus qui Dijs, aut parẽtibus exhibẽtur: nemo .n. referre his dignã gratiã possit: sed qui pro viribus colit, is esse, pbus videtur. Atq; icirco nõ licere filio patrẽ abdicare, patri aũt filiũ licere videret. reddere .n. oportet eum qui debet. at quicquid fecerit filius, nihil dignum collatis beneficijs fecit. quare semper debet. qbus aũt debetur, ijs dimitrendi est facultas: igit patri quoq; erit. Adde q nemo fortasse vnq̃ absceßiturus ab eo videretur, nisi prauitate exuperaret. nam p̃ter naturalẽ amicitiã subsidiũ nõ detrectare humanũ est. ei vero fugiendũ est, aut nõ studendũ opem ferre, si sit prauus. beneficio .n. affici volunt pleriq;, facere autem vt inutile fugere consueuerunt. Ac de his quidem hactenus dictum sit.

D Ixit. Et eligentia diuersificatur in amicitijs, q̃ sunt s'm p̃eminentiam & additionem, nõ s'm coæqualitatem: intendo qñ non fuerint mensuræ coamantiũ coæquales. vnicuiq; enim istorum videtur q competit ei magis eo bono quod percipitur de amico suo. et qñ sic fuerit, diuersificabitur amicitia. & est quidem sic: eò q p̃eminens æstimat q ipse melior: & omnes æstimant q meliori plus debetur de bono: eò q ipse p̃eminet, & eò q ipse vtilior. neq; asserit aliquis q eum oporteat esse æqualem bono: eò q ipsi existimãt q actiones dilectionis, qñ non sunt ex coamantibus s'm mẽsuram proportionis suæ ad vnumquẽq; ex ipsis, intẽdo s'm mensurã, quam oportet per se, dignius est ut sit obsequium & seruitus, q̃ dilectio. quemadmodum enim oportet in communicatione pecuniarum ut percipiat plus qui laborauit plus in earum adunatione & acquisitione, sic in dilectione: intendo q oportet ut p̃eminens recipiat plus dilectionis operum dilectionis q̃ alius. Ideoq; amicus indigentiũ, qñ excellens fuerit uel uirtuosus, dabit eis s'm mensuram sufficientiæ eorum, & ipsi honorãt eum s'm mensuram dationis suæ, qñ fuerint boni. associantur ergo eum utilitatis causa, & ipse non habet utilitatem ex eis penitus. ueruntamen quilibet istorum sanam habet opinionem de socio suo: oportet ergo ut eminẽtior istorum amet ut exhibeat ei minor uel inferior plus honoris q̃ ipse ei: & ut ipse impendat inferiori plus commodi & lucri, q̃ inferiori. etenim honorificẽtia præmiũ est uirtutis; & emolumentum fulcimentum est inopiarũ. D. Et uidetur hoc sic esse in conuersatione ciuitana: nullus enim honorat rem, quæ lucrari facit bonũ cõe ciuitati. istud enim est homo cõis. & nõ honorat illum hominem cõem: immo honorat quidẽ hoiem proprium, & indiuidua p̃cedunt seinuicem in nobilitate & ignobilitate. Et postq̃ honoratio est minoratio muriç honorantis, et est aliquis non tolerans minorationem, nõ cõferunt hoies honorationem nisi ei, quẽ consequitur etiã minoratio: vtputa per collationẽ pecuniæ ipsis; donec fiat honoratio æqualis pecuniç collationi. etenim actiones, q̃ fiunt s'm idoneitatem, res diuersatas efficiunt coæquales. & qñ fuerit coæquales, conseruat amicitia s'm suam habitudinẽ. Et pp hoc oportet vt sint honorationes eorum, qui non sunt æquales in nobilitate, aut vtilitate s'm inæqualitatẽ: immo sunt coexcedẽtes s'm mensurã idoneitatis. et videtur q sint honorationes in quibusdam amicitiarum necessariæ vel debitæ ex peruentione earum ad finem possibilitatis: ita vt sint s'm posse laudantium, non s'm exigentiam idoneitatis laudandorum: cùm videamus hic res plures, ad quarum non sufficimus condignas honorationes, vt domini & patres. nullus enim ad condignas istorũ sufficit honorationes. attamen, qñ seruierit eis s'm q̃titatem sui posse, opinamur hoc est condignum. D. Et pp hoc fortassis extimatur illicitum esse filio bellari contra patrẽ: et qm̃ debitor existit fili' patri, vt retribuat ei q̃ iam tribuit ipsi pater. &, qñ fecerit pater bona, non prior fecit hoc ei, neq; p̃ter debitũ: immo tanq̃ debitor ei, cui assistit obnoxius. D. Et fortassis non est potentia alicui vt relinquat patrẽ suũ sine adiutorio. etenim nõ videt aliqs vt nõ adiuuet eum, qui nõ fuerit supabundantis malitiæ, & neq; fugiat ab eo. hoies nãq; amici sunt naturaliter, & in moribus ipsorũ est, ne auarus sit aliqs adiutorij erga alterũ, qui non fuerit supabundantis malitiæ: maxime ergo ne erga eum cui debitor extiterit: & eius dignius est vt sollicitetur et studeat in subsidium q̃ vt fugiat ab ipso. à quibus vero potius fugiendum q̃ ipsorũ intendendum adiutorio, sunt viri malitiarũ ex hoibus: & sunt illi, qui volunt vt bene agatur cum ipsis: & fugiunt, ne ipsi alicui hoc faciant: ac si illud quod eis fit, non proficiat ipsis. D. De istis igitur tm̃ dictum sit.

ARISTOTELIS MORALIVM NICOMACHIORVM LIBER NONVS,

cum Auer. Exposi.

SVMMA LIBRI.

De amicitiæ conseruatione, ac ipsius operibus. De beneuolentia, concordia, beneficentia, amore sui. De amicis felicis, amicorũ numero, in qua fortuna sint habẽdi, et ipsorũ p̃cipuo munere.

Quæ conseruent amicitiam. Cap. I.

IN omnibus amicitijs, quę dissimiles specie sunt, id qd' proportione respondet, sicut dictum est, amicitiam cõseruat: quemadmodum & in ciuili, sutori pro calceis pro dignitate commutatio fit: textori itẽ, & reliquis. Atq; hic communis mensura nummus comparatus est, ad quem omnia referuntur, quòq; mensurantur omnia. In amatoria autem amator interdum criminatur, q cùm supra modum amet, non redametur: cum nihil

hil ipse, si ita inciderit, amabile in se habeat: sepe item amatus, quod cùm ille prius promisserit omnia, nihil postea præstet. Huiusmodi autem querimoniæ contingunt, cùm alter voluptatis causa amatum amat, alter amatorē ob vtilitatem: & hæc ambobus non adsunt. nam cùm horum causa amicitia constet, cū ea non fiunt ob quæ amabant, amicitiæ dissolutio efficitur. non enī se mutuo amabant, sed ea quę vtrisq; aderant, quæ stabilia non sunt. quocirca huiusmodi etiam sunt amicitię. At morum amicitia per se cùm sit, permanet, sicut dictum est. Dissentiunt aūt etiam cùm alia fiunt ipsis, & non ea quæ appetunt. perinde enim est ac si nihil fiat, cùm id non consequitur quispiam quod cupit. quemadmodum citharœdo ille qui quanto melius caneret, tanto plura pollicitus fuerat: cùm repeteret mane quod fuerat ipsi promissum, voluptatum pro voluptate reddidisse se dixit. si igitur vterq; id volebat, satis habuisset: sin alter oblectationem, alter lucrum, & ille habet, hic minime: non rectè id quod ad societatē spectat, inter hos esset. quibus enim indiget quispiam, ijs & studet atq; illius causa * hæc dabit. Sed dignitatem rei statuere vtrius est? eius'ne qui prius contulit, an eius qui prius accepit? ille enim qui confert, ei videtur permittere. id quod aiunt etiam Protagoram facere cōsueuisse. cùm enim qualiacunque docuisset: ei qui didicerat iubebat æstimare, quanti viderētur esse digna ea quę sciebat, et tantum accipiebat. in talibus autem * satis est nonnullis illud: Ast homini merces. At qui cùm pecuniam præceperint, nihil postea faciunt ex ijs quæ dixerunt: ob nimios promissionū excessus merito in accusationes incidunt. non enim prēstant ea, quæ pepigerūt. Atq; hoc fortasse sophistæ coguntur facere, propterea quod nemo eis daret argentum ob ea quæ sciunt. hi igitur cùm non faciant ea, ob quæ mercedem acceperunt, merito accusantur. Vbi vero nulla subministrationis pactio fit: illos qui per se prius dant, absq; crimine vllo esse dictum iam est. eiusmodi enim amicitia est, quæ ex virtute conflatur. retributioq; est ex electione facienda. ea enim amici, & virtutis est. Ita etiam conuenit ijs qui philosophiæ causa inter se habent societatem. non enim pecunijs dignitas æstimatur: neq; honor æquiparabilis exhiberi posset: sed fortasse satis est, sicut etiam erga Deos, et parentes, id quod fieri potest. Quod si datio eiusmodi non fuerit, sed ob aliquod maxime quidem fortasse ea facienda est retributio, quæ vtrisq; pro dignitate esse videatur: sin id non contingit, non modo necessarium videbitur, vt is qui prius habet, ipse statuat, verum etiam iustum: quātam enim is vtilitatem cōsequutus fuerit, aut pro quanto voluptatem elegerit, si tantum ille rescęperit: dignam remunerationem habebit. nā etiam i venalibus rebus ita fieri apparet. Quibusdam etiam in locis leges sunt, ne de voluntarijs commercijs iudicia fiant: eò quòd oporteat cum eo cui credidit, ita dissoluere, quemadmodum societatem inijt. iustius enim esse putat, vt cui permissum est, is statuat, quā qui permisit. Nam plerunq; non æqui æstimant, qui habent, & qui habere volunt. sua enim singulis & quæ dant, digna multo precio videntur. sed retributio tamen tanta fit, quātam statuerint illi qui acceperūt. Oportet autem fortasse non tanti æstimare, quāti apparet alicui cū habet: sed quāti æstimabat, anteq̄ haberet.

* a.l. eadem ista.

* a.l. placet

Nota philosophię dignitatem.

DETERMINATIO NONI TRACTATVS LIBRI NICOMACHIAE ARISTOTELIS.

Dixit. In omnibus autem, in quibus sunt species vtilium diuersæ, inuentio quidem conuenientiæ & proportionis inter huiusmodi vtilia coęquatur iter ea, et conseruat istas dilectiones, vt in artibus ciuilibus, quando præparator coriorum commutat cum artifice calciamentorum hoc, quod meretur eius calciamentum, i. dat ei quod æquiualet calciamento, cōseruatur dilectio inter eos. & similiter in reliqs artibus, conseruatur qdē dilectio inter cōnegociantes secundum eas, quando fuerit connegociatio secūdū proportionem & æqualitatem. D. Et propter istud posita est mensura communis in istis ciuitatibus rebus omnibus, per quam mensurentur: & est denarius. per denarium etenim cognoscitur valor rerum & per ipsum fit æstimatio, donec sciatur proportio earum adinuicē. D. In habitudine vero amoris dilectionalis fortuitu causabitur amasius amasiā, quando amauerit eam amore superexcellente, & ipsa non amauerit ipsum similiter, vel econuerso. si vero non amauerit eū penitus, tunc pluries contingit amasium querelosum esse de amasia: eò quod promittit ei promissiones vniuersas, & nihil soluit earum. Et accidit quidem hęc querelositas vtplurimum, quādo amasius amauerit amasiā causa vtilitatis, & non fuerit amor propter delectationem in vtroq;. etenim propter communem delectationem firmatur dilectio: & contingit dilectioma dissolutio, quando non fuerint res, propter quas fuit dilectio. & istud accidit, quando nō fuerit dilectio propter ipsosmet diligentes, sed propter res non permansiuas, et propter hoc dilectiones etiam erunt non permansiuę. Dilectiones vero, quæ propter virtutem sunt, perseuerant: eò quod vterq; condiligentium diligit socium per se virtutis gratia: virtus autem impermutabilis est. Et dilectiones, quæ sunt propter vtilitatem, non solum permutantur propter ablationem rerum vtilium, verum etiam permutantur extantibus vtilibus solum secūdum modum, secundum quem erat desyderata. nisi enim desyderatum contigerit desyderanti modo, desyderatio reputatur apud ipsum, ac si non esset penitus. & similiter si contingat ei res, quam non amat, vt qui promittit cātori remunerationem iuxta mensuram bonitatis cantus

tus sui, quandoque interpellatur de promisso, dicit, satisfaciam tibi pro delectatione, quam habuit ex cantu suo per aliam delectationem. si ergo fuerit delectatio accepta vtriusque voluntati, erit per hoc satisfactio. quando vero fuerit alter volens delectationem, vt auditor cantus, alter autem lucrũ, non est satisfactio. quando itaque vtriusque commercantium non contingit à socio suo volitum, non fit commercium secundum quod oportet: eò quod desyderiũ vtriusque est quidem rei qua indiget, & dat vtrique quod apud ipsum est gratia desyderati, quod est apud socium suum, & ante fuerit datio in istis, secundum mẽsuram meriti conseruatur connegociatio: & fit hoc, cũ det vterque secundum mensuram, qua accipit. D. vt faciebat Protagoras. quando enim docebat aliquid, dicebat discipulo vt honoraret eum ad mẽsuram, qua didicit ab ipso. D. & quibusdam hominum placet in hac intentione precium: intendo vt recipiant à discipulo ex precio ad quantitatem eius, quod didicit ab eis. D. Et ex hominibus sunt qui accipiunt præmium eius, quod promittunt, et nihil faciunt de promisso propter superfluitatem promissionum. & dignum est vt isti conuertantur ad species quærelarum: intendo vt querimonia habeatur de eis: eò quod non faciunt quod concesserunt, & promiserunt ex seipsis. D. Et conueniens est vt disturbatores, vult, vt arbitror, Sophistas, siue deceptores, cogantur ad istud: eò quod non dat aliquis remunerationem pro eo quod docẽt. vult, vt arbitror, cùm sit illud, quod docet nullius valoris, vtpote vanum & falsum, coguntur vero ad inquirẽdum à discipulis preciũ de promissionibus, quas impossibile est adimplere: vt quod promisit Thesilus de doctrina Medicinæ quod doceret eam in modico tempore: & poscebat à discipulo precium competens huic intentioni. D. Et dignum est ut istæ deducantur ad uehementiores species querelarum omnium: eò quod ipsi non faciunt secundum quantitatem accepti precij. D. Non consequuntur eo querimoniæ omni consecutione, si non fuerint re, pro quibus receperunt dona, non sub conditione faciendi eas: quia datio in eis fuit ex ipso datore, et ex eius beneplacito. et datio quidem, quæ fit per hunc modum, simulatur dationi, quæ fit in dilectione fiente propter uirtutem. satisfactio enim cuiusque istorum socio est ad beneplacitum sui, non ad modum retributionis: & cùm sit satisfactio ad placitum, nõ erit querela, & satisfactio, & amicitia, et uirtus unum sunt: ei est finis impendendi posse suum ad satisfaciendum ab unoquoque amicorum. non enim est satisfactio in ueritate merito uirtutis, nisi impẽsa totius posse. D. Et uidetur quod isto modo sit satisfactio ei, qui docet Philosophiam: eò quod merito eius sapiẽtiæ, uel eius dignitati non æquiparatur pecunia: neque inuenitur in hoc commercio retributio digna neque æqualis in põdere: immo conueniens est ut sit eius præmium exhibitio honoris secundum totam possibilitatem, ut in reuerentia patris & etiam Deorum: & si nõ sit hoc coæquale merito, neque propinquum ei. D. Et quamuis res sic se habeat in isto, oportet tamen in quibusdam rerum ut fit satisfactio secũdum æqualitatẽ uel plurimum. uult, ut æstimo, in commercio, quod fit in utilitatibus. D. Et æqualitas fit secundum mensuram, quæ uidetur utrisque commercantibus esse secundum meritum. & si non cõtingat uideri utrisque: fit autem mensura meriti inuenta in ipso: conueniẽs est ut necessarium sit legi ordinare in ipso mensuram meriti: immo necessariũ est hoc etiã. secundum mensuram ergo, qua proficit alter eorum, uel delectatur ut sit retributio non secũdum quantitatem, quæ uidetur ipsimet in hoc. & hæc intentio patens est in quibusdam rebus, quæ emuntur: & sunt illæ, in quibus sunt leges. In quibusdam autem non sunt leges: eò quod difficile est ut inueniatur iudicium secundum mensuram meriti in commercationibus uoluntarijs. aut nõ inuenitur: & est dispositio in qua oportet ut uterque cõmercantium cedat, & appropinquet socio suo. ponitur ergo huiusmodi dispositio ens dispositio beneplaciti & acceptationis ab utrisque: intẽdo beneplacitum per modum commercij & commixtionis. Etenim dator uidet quod illud, per quod ipse lætificat, dignius est modo appreciationis: & quod lætificat ipsum, eò quod dantes utplurimum non honorant secũdum æqualitatem eos quibus dant, & uolunt accipere lætificans. & res propriæ unicuique ex hominibus, quæ procedũt ex ipsis, patens est, quod quando dederit ei cui non sunt propriæ, dignus est pluris: intẽdo remunerationem siue præmium. sicque res taliter se habet, tũc remuneratio uel satisfactio fit secũdum mensuram, quam ordinãt: uel in quam conueniũt illi, qui accipiunt, cum eis qui dant: intendo de quo uident quod est remuneratio secundum condignum. D. Et oportet ne sit honoratio: & uniuersaliter secũdum quãtitatem, quæ apparet, quod mereatur eam res, pro qua fit remuneratio, sed secundum quantitatem meriti in se. Dixit, interdum enim quod apparet diuersum est ab existentia rei in se.

Singulis pro dignitate beneficia esse rependenda. Cap. 11.

AT vero huiusmodi res dubitationem admittũt, vtrum videlicet patri omnia tribuenda sint, & parendũ in omnibus: an ægrotans debeat medico obtemperare? & qui eligit imperatorem, bellicæ rei peritum hominẽ eligere? Simili modo amicone magis, an probo viro inseruiendum? & bene merito reddendane magis gratia sit, quàm sodali dandum, si vtrisque non liceat? Nunquid aũt omnia huiusmodi exacte definire facile non est? multas.n. atque omnigenas & magnitudine & paruitate, & honestate, & necessitate habent differẽtias. illud tamen obscurum non est: non omnia eidem esse reddenda. Et beneficia retribuenda, vtplurimum, magis sunt, quàm sodali inseruiendum: & sicut mutuum cui debet quispiam, restituendum magis, quàm sodali dandum. Sed fortasse neque hoc semper: vt siquis redemptus à latronibus fuerit, vtrum is vicissim redimere eum debet, qui liberarit, quicunque ille sit, an nõ capto quidem, sed repetenti reddere, an patrẽ redimere? redimere enim patrem magis etiã quàm seipsum debere videretur. Quod igitur dictum est, in vniuersum debitum est reddẽdũ: sed si datio honestate, aut necessitate superexcedat, ad hæc est declinandum. Interdum enim neque æquum est, vt quod prius alter contulit beneficium, rependamus: cùm ille probum virum esse sciens benefecerit: ab hoc vero fiat retributio ei quem prauum esse existimat. nam neque ei, qui mutuauit, remutuandum est. ille enim cùm putaret se recepturum esse, probo viro mutuauit: hic autem à prauo recepturum se quippiam non sperat. siue igitur re vera ita res se habet, æqualis dignitas minime est: siue non ita quidem est, sed opinantur,

tur, non absurde facere viderent. Veruntamē id quod sæpe dictum à nobis est, disputationes de affectibus & actionibus ita definitæ ac certæ sunt, sicut ea, circa quæ versantur. Non omnia igitur omnibus esse retribuenda, neq; patri omnia: quemadmodum neq; Ioui omnia sacrificantur: obscurum minime est. quia vero alia parētibus, & fratribus, & sodalibus, & benemeritis reddenda sunt: singulis propria & accommodata sunt attribuēda. Ita vero etiam facere videntur. ad nuptias enim cognatos inuitant: his enim cōmune genus est: atq; iccirco actiones quoq; quę circa id fiunt, communes sunt. ob eandem causam quoq; ad sponsalia conuenire debere cognatos maxime existimant. Parentibus autem alimenta præcipue suppeditanda esse viderentur, vtpote cùm debeamus: cumq; illis qui i causa sunt, vt simus, honestius sit, quàm nobis ipsis i his opem ferre. honor quoq; parentibus quemadmodum Dijs, exhibendus est: non omnis tamen parentibus. neque enim idem patri & matri: neq; is qui conuenit sapienti, aut duci, sed paternus: & simili modo maternus. Omni item seniori honor pro ætate reddēdus est, assurgendo, & sessione cedendo, atq; huiusmodi cæteris. sodalibus autem et fratribus loquutio libera, omniumq; communitas exhibenda est. Cognatis itaq; & tribulibus & ciuibus, reliquisq; omnibus enitēdum est, vt semper quod accōmodatū est, tribuamus, quæq; vnicuiq; insunt quantum ad coniunctionem, & virtutem, & vsum attinet, comparatione facta dijudicemus. atq; eorum quidem quę eiusdem sunt generis facilius iudicium est: difficilius eorum quę differunt. non ob id tamen desistendum: sed ita vt fieri potest, facienda distinctio est.

DIxit. Et in hoc est exercitatio ex parte modi ex modis dubitatiōis difficilis, scilicet an oportet vt vniuersum reuerentiarum exhibeatur vni speciei ex speciebus hominum, quibus debentur reuerentiæ. vt in patre, verbi gratia, an oportet vt honoretur secundum omnes honores: & vt concedatur ei omne quod petit, & satisfaciat in hoc iuxta dictum suū: an oportet vt satisfaciat infirmo iuxta dictum medici tantum: & prælianti iuxta dictum ducis exercitus, non cuiuscunq; ex hominibus. D. Et similiter dubitatur, an oportet vt seruiatur amico, quemadmodum seruitur virtuoso: & quis dignior est remuneratione, qui incipit beneficium notorium, aut qui non incipit ipsum. & quoniam non est possibile vt exhibeatur beneficiū notoriū vtrisq;, intendo incipienti cū ipso, & non incipienti, est dignius vt exhibeatur incipienti. D. Et fortasse non facile est determinare in hoc secundum certitudinem: intendo illud quod debetur i ipsis singulis hominum: eò q in eis est diuersitas multa, propter diuersitatem istarum rerum in magnitudine & paruitate, & bonitate & necessitate: intēdo p hoc vt estimo: eò q in eis est qd' est pp necessitatē, & in eis est qd' est pp melius: et intendit pp magnitudinem & paruitatem in idoneitate. D. Quòd autem non oportet concedere omnes res vni homini secūdum terminum vnum, manifestum est. etenim nō oportet vt conuertatur exhibitio beneficij, verbi gratia ad eum qui non recipit eum ipso, absq; eo qui tamen incipit cum eo, & hoc vt in pluribus: aut vt ei, qui non incipit cum beneficio, detur plus q̄ ei qui incipit cum beneficio. et hoc, quoniam patens est, q ille qui incipit, dignior est recompensatione eius, quod incipit: eò q est quasi accommodatum quod accommodauit, & accōmodatum ex debito restituendum est: ideoq; oportet vt donetur isti plus quàm alij. D. Et fortasse non erit istud, vt quem absoluerunt prędones, an oportet vt absoluat eū, qui ipsum absoluat, quando acciderit, an nō. intendit q in hoc dubitatio est, veruntamen patēs est, q debitor est vir vt absoluat patrē suum potius quàm seipsum, & similiter si fuerit datio propter necessitatē aut propter melius, forsitan non oportebit quidem vt sit æqualis ei quod facit incipiens cum datione, immo fortuitu, vt sit datio præcedens, quādo fuerit à quo est inceptio dationis, bonus nobilis, aut propter necessitatem: & forsan oportet vt sit diminuta, quando fuerit à quo est inceptio datiōis, malus vilis. Et forte nō oportet propter hoc vt restituamus accommodatum: & recompensemus ei, quando malignus vel nequam fuerit: eò q non meretur hoc, cùm hoc quod accommodauit, non sit eius proprium. ipse ergo vult vt recipiat quod non est ei proprium per accommodationem eius quod accommodauit. & qui non sperat accipere quod est ei proprium: sed hoc, quod non est ei proprium; hoc est moris peruersi valde. si ergo accommodator fuerit talis secundum veritatem, intendo nequam, non oportet vt eius digni habitio sit æqualis. & si non fuerit talis, putatur autem talis esse, fortassis non æstimabitur de eo, qui si non satisfacit q egerit qd' nō oportet. Et vniuersaliter est, quemadmodum dictum est pluries, q homines in indigentia sua inuicem in actionibus & passionibus coæquales sunt: veruntamen sunt in hoc distinctionum & ordinum terminatorum. Quoniam autem non oportet vt dentur omnibus eis res eędem, intēdo vt sit digni habitio in eis ęqualis, manifestum est. patribus nanq; impedimentum aliud quàm fratribus, & fratribus aliud q̄ socijs, & beneficij collatoribus aliud q̄ non conferentibus: et eis qui contulerunt beneficia datur qd' suū est, & satisfacit eis ex debito. Et manifestat q sic se habet res: intēdo q homines dant vnicuiq; modo sibi propriū hoc quod ipsi. verbi gratia inuitant quidem ad nuptias suorum cognatorum, aut ex parte consanguinitatis, aut ex parte alterius alicuius cohabitudinis & compassionis: & cupiunt vt præsentes habeant similes suos in rebus proprijs eis vt plurimum, hoc etenim debitum est fieri. Et ex parte huius intentionis fortasse dignum vident homines vt procurēt patres suos, & satisfaciant expensis eorum: eò q ipsi sunt causa sui esse: & q magis debitū habent ad hoc in eis q̄ in seipsis & satisfaciant eis in eo, quo indigēt in istis rebus: & debitum reputent vt honoretur pater secūdum modum honorandi Deum: attamen oportet vt honoretur pater vniuerso honore: honor nanq; patris non est quasi honor matris: nec honor sapientis quasi honor ducis exercitus. sed honorandus est pater honore paterno, et materno, & similiter singuli per sibi propria: intendo per id, quod competit vtrisq; eorum ex victus administratione & assurrectione & loci exhibitiōe, et reliquis exactionibus honorationis. D. Exhibendumq; est socijs, & fratribus, & vniuersaliter coniunctis omnibus propinquitate speciali aliqua simul cōuersatione & cōciuilitate vnicuiq; sibi proprium. & oportet vt vnusquisq; eorum habeatur in comparatione sibi propria,

aut

aut virtutis, aut vsus, qui appropriatur ei. comparatio autem eorum, qui sub vno sunt genere ex istis facilis est: diuersorum vero genere difficilis. sed neq; propter difficultatem omittenda est, sed secundum quòd possibile fuerit distinguenda.

Quando seruanda amicitia. Cap. III.

ORitur autem dubitatio, vtrum cum ijs qui non permanēt, dissoluēdæ sint amicitię, nec'ne? An cum ijs qui ob vtilitatem, aut iucunditatem sunt amici, cùm nō amplius ea habent, dissolutionem fieri absurdum nō est: illorū enim erant amici: quibus deficientibus consentaneum est, vt etiam ipsi non amplius ament. Criminaretur autem quispiam, si ille qui ob vtilitatem, aut voluptatem amat, se ob mores amare simulauerit. Sicut enim in principio diximus, plurimę dissensiones iter amicos oriuntur, cùm non similiter & putant, & sunt amici. Cùm igit frustratus fuerit aliquis, atq; ob mores se diligi existimarit, cùm nihil eiusmodi ille agat: seipsum is culpet. cùm autē illius simulatione deceptus fuerit: eum qui deceperit, accusare iustum est: atq; eo magis q̄ eos qui monetas adulterāt, quo circa rem preciosiorem maleficium huius est. At si ad miserit vt bonum, prauus vero ille euaserit, & videatur: nunquid amplius amandus est? An fieri non potest. siquidem nō quodlibet est amabile, sed bonum: neq; amandum prauum est. praui enim esse amicum, aut similem prauo fieri nullo modo oportet. simile autem simili esse amicum, dictum iam est. Nunquid vero statim facienda dissolutio est? An non cum omnibus, sed cum ijs qui ob prauitatem incurabiles sunt: nam qui correctionem admittūt ijs eo magis in moribus, quàm in facultatibus ferendum auxilium est, quo & prestantiores, & amicitiæ sunt accommodatiores. Videtur autem ille qui dissoluit amicitiam, nihil absurdi facere: quippe cùm non huic neq; tali fuerit amicus. quocirca cùm eum immutatum reseruare nequeat, abscedit. At vero si alter perstet, alter vero, pbior euaserit, ita vt longe prestet virtute, nunquid vtendum amico est? An fieri non potest. in magna autem distantia id maxime perspicuum fit. vt in amicitijs à pueritia conflatis. si enim alter permaneat animo puer, alter vir quàm optimus euadat: quo pacto esse poterunt amici, cùm neq; ijsdem oblectentur, neq; gaudeant, et doleant? neq; enim inter sese mutuo hęc inerunt ipsis. absq; his vero esse amicos non licebat: quippe eùm fieri nequeat, vt simul degant. Sed de his dictum iam est. Num autem nihilo secius se gerere debet erga ipsum, ac si nūquam fuisset amicus? An antehabitæ consuetudinis memoria retinenda est. & quemadmodum amicis magis q̄ alienis gratificandum esse existimamus: ita ijs qui fuerunt, ob amicitiam quæ prius intercessit, tribuendum aliquid est: quando non ob nimiam prauitatem facta est dissolutio.

DIxit. Et iam dubitatur, vtrum oportet vt dissoluātur amores inter amicos, qui non perseuerāt in virtute, intendo quando non perseuerat alter eorum in ea, an non. Et similiter qui sunt amici propter vtile vel delectabile, an oportet vt dissoluātur eorum dilectiones, cùm non extiterint istę res: intendo ex altero amicorū. & patens est, q non est turpe, vt soluatur eorum amicitia. interempta enim causa connectente, necesse est connexa dissolui. D. Et forsan dubitabit, quando simulauerit amicus diligere se ratione morum, & non diligit nisi delectationis vel quæstus gratia, an oportet dissolui amicitiam. An stare potest secundum q stant amicitiæ multę diuersitatis in eo q p̄cessit, vt dictum est in amicitijs, in quibus voluntates coamicantium dissimiles existunt. Veruntamen, quando mendax fuerit alter coamicantium, & arbitrari fecerit q diligat ratione morum, & ipse non facit aliquid ex his, quę exigit ista dilectio, conueniens est vt huiusmodi amicus reputet seipsum suspicabilem, & non requirat ab amico suo secundum simulationem, secundum quam incedit cum ipso in societate: quando vero requisierit ab eo secundum hanc simulationem: intendo q requirat actiones societatis, quæ est propter virtutem, dissoluitur amicitia necessario, & oportet, vt amplior querela habeatur de eo, qui incedit secundum hanc fictionem, q̄ de eo qui falsificat numisma vel denarium inquantum factū est in honorabiliori re: intendo q falsitas in honorabiliori deterioris est malitiæ: amicitia autem honorabilior est denario: ergo falsificatio in ea maior, & querela amplior. Si autem associauerit cum ente bonum, & deinde permutatur, et fiat malus, an oportet vt non soluatur dilectio? An oportet solui, eò q non est possibile q aliquis amet quod extra bonum: & malus non amatur neq; assimulatur ei, & iste iam factus est malus, & iam dictum est, q simile diligit suum simile: malus non iam similis est bono. Si ergo oportet vt soluatur amicitia, an oportet vt statim? An oportet hoc in quibusdam, vt quorum malitiæ non est remedium: & in quibusdā nō, vt in quibus possibile est rectificatio. si enim in pecunia emendabili debita est emendatio, quanto magis in more inquantum præeminet pecunię. D. Et fortassis non est putandum de eo qui hanc soluit amicitiam, q faciat aliquid quod non oportet. non enim fuit amicus, quod mutatum est, neq; sui similis. et, quando fuerit mutata ipsa res, est impossibile vt redeat quod de ipsa perijt: vult vt æstimo illud idem. & iste quidem fuit amicus eius, quod mutatum est. D. Si autem perseuerauerit alter coamicantium in dispositione sua, & alter melior effectus fuerit, vtpote trāsmutatus ad uirtutē, an oportet ut permaneat amicitia? An est hoc impossibile. & iam declaratum fuit q hoc non est possibile in multa distantia, ut in amicitia puerili. quādo enim permanserat unus eorum puer in intellectu, & non transmutantur transmutata ætate, & fit alter habens intellectum purum fortem, non est possibile in huiusmodi ut permaneant amici: cùm non placeant eis res eædem, & uniuersaliter non gaudent neq; tristantur rebus eisdē. & hoc, quoniam propter diuersitatem suarum apprehensionum non sunt eis res eædem simul. & nō est possibile eos esse amicos non existentibus eis his rebus: intendo ut gaudeant & tristentur eisdem. & non est possibile in horum similibus ut perseuerent in uita sua, & vt fiant in ipsa amici, secundū q processit. D. Et oportet

ret vt rememoremur rem coniunctionis, quæ fit in prę terito, quemadmodum enim videtur ꝙ oportet vt detur amicis magis q̃ extraneis, sic oportet vt detur eis, qui conuertuntur amici propter amicitiam præcedentem, quando non dissoluitur amicitia propter superfluam malitiam.

Quæ opera amicitiæ, & ꝙ non sint prauorum. Cap. IIII.

IAm vero ea quę ad amicos attinent, & quibus amicitiæ definiuntur, ex ijs quæ erga se quisq; agit, esse videntur profecta. Statuũt enim amicum esse eum qui vult & agit bona, aut quæ apparẽt, illius causa: vel eum qui uult & esse & uiuere amicum ipsius causa. id quod matres erga filios faciunt: & amici, inter quos offensio aliqua incidit. Alij eum qui simul degit, & eadem eligit: aut qui condolet & congaudet cum amico. maxime uero etiam hoc matribus contingit. At aliquo ex his amicitiã quoq; definiunt, quorum unumquodq; probo viro erga seipsum inest: cęteris vero, quatenus tale se esse existimant. Videtur enim, quẽ admodum dictum est, virtus, & probus vir vnicuiq; esse mensura. is enim secum consentit, & eadem tota anima appetit. Et vult etiam sibi ipsi bona, & quę apparent, atque agit. boni enim est sui quoque causa bonum elaborare: intellectiuæ siquidem partis gratia, quę esse vnusquisque nostrum videtur. Vult quoq; viuere se, & saluum esse, & maxime id, quo sapit. Probo enim viro esse bonum est. Vnusquisque autem sibi ipsi vult bona. effectus vero alius illud quod euasit, omnia habere eligit nemo. habet enim etiam nunc Deus bonum, sed cùm sit ipse id quodcunq; est. Vnusquisq; vero id quod intelligit, esse videretur, vel præcipue. quiq; est huiusmodi, secũ degere vult. iucunde enim id facit: quippe cùm & factorum oblectabiles recordationes, & futurorum spes bonæ sint: tales autem sint iucundę. Contemplationibus præterea abundat cogitatione: condolet que et collætatur secum maxime. idem prorsus & molestum est, & iucundum, & non aliàs aliud. pœnitentia siquidem vacat, vt ita dicam. Eo quòd igitur probo viro erga seipsum vnumquodq; horum inest, isq; erga amicum, perinde atq; erga seipsum sese gerit: est enim amicus alter ipse: amicitia quoque esse horum aliquid videtur, & amici illi quibus hæc insunt. Nam vtrum erga seipsum amicitia sit, nec'ne, in p̃sentia omittamus. videreť autẽ eatenus esse amicitia, quatenus * est duo vel plura ex ijs quæ dicta sunt: & quia excessus amicitiæ similis est ei quæ erga seipsum est. At antedicta inesse vidẽtur etiam plerisq;, quamuis praui sint. nunquid tamen quatenus sibi placent, probosq; se esse existimant, eatenus participes eorum sunt. Nam ex ijs qui vehementer sunt praui & facinorosi, nemini hæc insunt: quin ne videntur quidem. ferè autẽ neque prauis. dissentiunt enim inter se: dum alia cupiunt, alia volunt: vt incõtinentes, qui loco eorum quę sibi esse bona videntur, iucunda quidem eligunt, sed noxia. alij autem ob ignauiam & segnitiem ab agendis ijs desistunt, quæ sibi esse optima existimant. At qui multa & grauia scelera perpetrarunt: & ob prauitatem odio habentur, & vitam fugiunt, seq; ipsos interficiunt. Ac quę runt quidem improbi huiusmodi alios, quibus cum diem traducant, & seipsos fugiunt: propterea quòd quando secum sunt, multorum & grauium scelerum recordantur, atque alia huiusmodi sperant, quorum quãdo cum alijs versantur, obliuiscuntur: cumq; nihil in se amabile habeant, amice erga seipsos nullo modo afficiuntur. Neque igitur collætantur, neq; condolent huiusmodi homines secum. seditione enim anima eorum agitatur. pars enim vna ob prauitatem dolet, cùm aliquibus abstinet, altera lætatur, & quasi diuellentes illa huc, hęc illuc trahit. et licet fieri nequeat vt simul doleat & lætetur quispiam, sed paulo post tamen dolet, quia lætatus est: nolletq; ea sibi iucunda extitisse. pœnitentia enim praui pleni sunt. Prauus ergo cùm nihil in se habeat amabile: neque erga seipsum amice esse affectus videtur. Quòd si ita se habere valde miserum est, enixe fugienda prauitas est, dandaq; opera vnicuiq;, vt ꝓbus euadat: sic enim fiet vt & erga seipsum amice esse affectus, & aliorum esse amicus possit.

Amicus est alter ipse.

* a. i. nõ amplius duo sũt eadem

DIxit. Et definiuntur quidem res amicitiæ, intendo res comparatas amicitiæ per relationem suam ad amicitiam. Et videtur ꝙ vniuersum amicitiarum, quæ definiuntur, definiuntur quidẽ relatione sua ad res amicitiæ. nos etenim inuenimus quosdam laudantes amicum, qui vult bona & facit ea, aut quæ putat bona propter amicitiam ipsam, & vident ꝙ istud sit amicitia. Et quosdam laudãtes amicum, qui vult & eligit quod eligunt amici, vt quod accidit matribus: intendo quoniã ipsę eligunt quod eligũt filij ipsarum. Et ex hominibus sunt etiam, qui laudant associantem & conuenientem in electione, & condolentem dolori amici, & congaudẽtem gaudio ipsius in pluribus. & istud etiam accidit matribus cum filijs suis. Et ex his sunt qui laudant amicum per omnia ista, & vident ꝙ ista sint amicitia: intendo ꝙ in qua aggregãtur omnia ista, sit amicitia virtuosi: reliquæ autem amicitiæ dicantur amicitiæ, eò ꝙ putant assimilari huic amicitiæ. D. Et videtur ꝙ sit res in hac amicitia, vt dictum est. virtus etenim communis est vnicuiq; ex virtuosis. Cùm sic fuerit, cõmunicabit virtuosus in voluntate virtuoso, & desyderabunt res easdem, & volet per se bona, & quæ apparent per se bona, & faciet hoc etiam. bonum enim quod in ipso est, excitat, & mouet ipsum ad agendum bonum,

ipse ergo facit boouum propter se. Et sunt quidem communicantes in opinione: eò ꝙ quilibet virtuosus apprehendit quidem quiditatem suam intellectu, & vult vitam propter seipsum & salutem, & præcipue salutem partis illius, per quam sustentatur, & formę, per quam est bonus & virtuosus. D. Et unusquisq; uult bona sibi ipsi. & oon uult ullus boouum, quando habuerit ipsum, præterquam ille, qui concupiscit ut sit ei uniuersum rerum, etenim iste cupit, ut uniantur in ipso uniuersa bona: quamuis iam pertigerit ad bonum humanū. & ista est opinio corrupta. Deus nanq; distributor est bonorum omnibus speciebus, quæcunq; specierum fuerint: & oō dat uni indiuiduo neq; uni speciei, & prohibet reliquis: sed diuidit inter ea uniuersa bona secundum merita uel aptitudinē ipsorum. uirtuosus ergo desyderat bonum naturale sibi, & desyderat bonum illud ei, qui est sibi similis. D. Et conueniens est credere de unoquoq; istorum, ꝙ ipse seipsum associet cogitando io bonis. & hoc, quando delectatus fuerit rememorando de bonis, quę opatus est præteritus, & gaudeodo de ipsis, aut sperando bona futura: intendo ea, quæ dispooit facieoda. Et ad huius apprehensiones potens est mente & cogitatione. & communicat in his sibi ipsi in dolore & delectatione. imaginatio etenim huiusmodi rerum deliciosa est & dolorosa simul: intendo rememorationem sperationem: & noo est delectans ex istis absq; cōtristante: et noo accidit in tempore absque tempore altetius: immo anima dolet per istas apprehensiones, & delectatur simul. & vniuersaliter virtuoso oon inuenitū pœnitentia, quemadmodū dictum est. pœnitētia oīq; fit cū perpetratiōe mali. Oportet igitur virtuosum velle vnumquodq; istorū virtuoso, sicut sibimetipsi: qui vt sit apud amicum suum sicut est apud seipsum: eò ꝙ amic⁹ est alter ipse, si visum fuerit ꝙ amicitia sit aliqd, siue res quædā, & ꝙ amici sunt illi, quibus existuot res vnę eidem. D. Vtrum autem amicitia sit ex his quæ esse oportet, aut oō est, omittat perscrutari in hac hora de ipsa. fortassis enim putandum est ꝙ ista amicitia sit amicitia, & ꝙ sint duæ amicitiæ, sicut dictum est, aut plures. & apparet, ꝙ illud quod iam dictum est de istis rebus, est existens in pluribus. D. Si autem malitiosi sint, intendo coosimiles in malitia, nūc iam queritur an inuenitur ioter pessimos ista comparatio i seipsis: neq; vt placeāt sibi ipsis, & videant ꝙ ipsi sint virtuosi, sm ꝙ accidit de hoc virtuosis. Et iam est manifestū, ꝙ nō inuenitur aliquid de isto in eis, qui sunt vehementis iniquitatis, & malarum operationum. noo enim apparet hoc de ipsis. neq; ferè apparet, eò ꝙ in maliciosis diuersitas est maliciarum, cùm sit malitia multifaria. ideoq; concupiscunt diuersa, & volunt res alias à bonis, vt est dispositio eorū, qui non continent seipsos. eligunt enim præ eis quæ vidēt sibi bona, delectabile & damniferū. & ex eis est qui fugit ab operatione eius, qd' videt bonum propter timiditatem vel ociositatem. & propter hoc illi, qui operātur operationes multas malas, abhorrentur vel odiuntur pp malitiā, & abhorrent seipsos, & fugiunt ne amentur, & interficiunt seipsos. D. Et malitiosi vel flagitiosi propter istud requirūt aliquos, cum quibus finiant dies suos: eò ꝙ fugiunt malitiā suā, propter quod recordantur multorum horribilium: & gradiuntur ex eis ad alia similia illis. & hoc, quaodo solitarij. solitudo ergo molesta est eis, & dolorosa valde. quando vero cū alijs fuerint, obliuiscuntur illa. ex quo enim non est eis aliquid quod ament, fiunt non patientes à seipsis passione dilectionali sui ipsorum. Et qm nō patiuntur à seipsis passione dilectionali sui ipsorum nō gaudent de seipsis: immo molestātur & anxiantur à seipsis: eò ꝙ animæ eorū querelosæ sunt sibi ipsorum & rancorosæ. quædam ergo animatorum dolent propter malitiam, & quædā delectantur propter ipsam. et vniuersaliter distrahūtur quidā huc, & quidam illuc, sicut quod finditur in duo per tractum. et si oon fuerit possibile vt gaudeant & tristentur simul, æqualiter tristantur modicum dom gaudent, et delectantur aliquo, nolētes vt sit delectabile, ppter hoc itaq; sunt iniqui repleti amaritudine & pœnitentia. D. Et propter istud totum patet, ꝙ status malitiosi non est in dispositiooe status amici: cùm noo amet seipsum, eò ꝙ non in ipso quicq̄ amabile. Si igitur sic est, est vir iniquus vehemētis miserię, & infelicitatis valde. D. ideoq; valde fugiendum est homini à malitia, & indurandum vt fiat boous. conueniens etenim est quando fuerit boous congaudens sibi ipsi, vt fiat congaudens, & amicus alteri.

Deus distributor est bonorum omnibus speciebus secundum merita & aptitudines ipsarū. Idem. 1. cœ. 8. cō. 100.

De beneuolentia. Cap. V.

IAm vero beneuolentia est quidem similis amicitię, amicitia tamen non est: quippe cū beneuolentia erga ignotos quoq;, & latens esse possit: amicitia non possit. Et prius etiam dicta hęc sunt. Sed neq; amatio est: neq; enim intentionem, neq; appetitionē habet, quę amationem consequūtur. atq; amatio quidem cū consuetudine beneuolentia de recenti etiam fit. Id quod etiā erga certatores contingit. beneuoli siquidem eis fiunt. simulq; cum eis volunt. nihil tamen cooperarent̄. sicut enim diximus, de recenti beneuoli fiunt, & leuiter diligunt. Videtur igitur principium amicitię esse, nō secus atq; amoris ea voluptas quæ ex aspectu percipitur. nemo enim amore capitur, nisi prius specie fuerit oblectatus. qui vero forma oblectatur, nihilo magis amore capitur: sed cū & absentes desiderat, et pręsentes cupit. Ita vero etiam amici esse non possunt, nisi beneuoli prius fuerint, beneuoli autem nihilo magis diligūt. volunt enim tantum bona ijs quibus sunt beneuoli, nihil tamen cooperarētur, nullamq; pro ipsis molestiam susciperent. Quocirca translatione vtens aliqs esse ipsam †principiū amicitię diceret: quę cùm inueterata fuerit, & in consuetudinē deuenerit, amicitia euadat: non ea quidem quæ ex vtilitate, aut voluptate conciliatur: neq; enim ob hęc beneuolētia existit. Nam qui beneficio est affectus, pro ijs quæ accepit, beneuolentiam retribuit, iuste se gerens. Qui vero aliquem prospere agere vult spe vtilitatis consequendæ ex ea re: nō illi, sed sibi potius beneuolus est: quemadmodum neque amicus, si commodi alicuius causa illi obsequitur. Omnino autem beneuolentia ob virtutem & probitatem quandam existit, cùm pulcher aliquis, aut fortis, aut tale aliquid visus cuipiam fuerit. sicut de certatoribus iam diximus.

† a.l. ociosam amicitiam.

DIxit. Exhortatio autem interdum similatur amicitiæ, et noo est amicitia: eò ꝙ exhortatio interdum fit ab eo, qui non cognoscitur, amicitia autē non fit nisi erga eos, qui cognoscuntur. et iam dictum est huiusmodi ante. Neq; etiam est dilectio. non enim perseuerantia

tia

tia, & desyderium. hæc autem duo consequuntur dilectionem: intendo desyderium & diuturnitatẽ dilectionis. & istæ res sunt cum dilectione: & dilectio quidem est cum commixtione: exhortatio autem fit quidem interdum ab eo, cui non occurrit exhortatio: vt exhortatio, quæ fit à patre honorabili erga eum, qui venit ex eius posteritate. & interdum fit ab eo, qui non communicat exhortatis: vt exhortatio, quæ fit ab hominibus erga ordinãtes militiam. etenim ipsi exhortantur eos, & conueniunt cum ipsis in voluntate: in actu autem non. Dixit. & conueniens est, quoniam non communicant exhortatores eis, quos exhortantur actu, vt dicatur de eis, ꝙ sunt exhortatores simulatione, & quòd sit dilectio eorum dilectio simulatiua. Et propter istud videtur ꝙ sit initiũ amicitię dilectio per sensum, i. amicitia præcedens naturaliter, sicut dilectio amasij. non enim amat aliquis, si non delectatus fuerit primitus. & qui delectatur per delectabile, non amat aliquid plus ipso: immo quãdo perceperit eius elongationem, desyderat eius appropinquationem. & si sic est, tunc ineuitabiliter coniungitur amicitiæ delectatio. Neq; est possibile vt sint homines amici, cùm nõ sint exhortatores: esse autem exhortatores absq; eo ꝙ sint amici possibile est. nam exhortatores non diligunt dilectione pluri quàm alij ab eis: eò ꝙ ipsi volũt bona solummodo eis, quibus sunt exhortatores: & cõtingit vt nõ conueniãt eis secũdum aliquod factorum suorum: neq; si sit illud factum ex his quę ipsi faciunt. Et propter hoc non possumus transmutare nomen amicitiæ ad nomen exhortationis, & dicere de ea, ꝙ est amicitia apparens tarde, i. quando fuerit tempus, & firmata fuerit cõsuetudine, conuertetur in amicitiam. etenim amicitia fit propter vtile & delectabile: exhortatio autem non fit propter hoc. Et quidem ille, cui beneficium fuerit, satisfacit per exhortationem loco accepti beneficij: & est in hoc facto suo iustus. Qui autem vult beneficium benefici, & sperat se accepturum ab ipso quod vult ex beneficio, causa exhortandi ipsum, intendo beneficium, hic non videtur esse exhortator per se: sicut non est amicus, qui seruit alteri, propterea ꝙ vtatur eo vsu aliquo. D. Et vniuersaliter exhortatio pertinet virtuoso & emerito, vt quod appareat de eo hominibus, ꝙ est vir grauis & rigidus, & ꝙ similatur istis: vt qđ accidit illi, cuius magnificatur vtilitas, vt multum.

De concordia. Cap. VI.

Concordia præterea spectare quoq; ad amicitiam videtur: vnde opinionis consensio minime est: hoc enim ijs etiam qui mutuo sese ignorant, posset inesse. neq; eos qui qualibet de re consentiunt, concordes esse inquiunt: verbi causa, si de cœlestibus consentiant: concordes enim de his esse ad amicitiam non attinet. sed ciuitates concordes esse dicũt, cùm de illis quę conferunt, consentiunt, & ea dem eligunt, aguntq; ea quæ publice visa fuerint. Circa agenda igitur concordes sunt, atq; ea quæ in magnitudine consistunt, & vtrisq;, vel omnibus inesse possunt. vt ciuitates cùm omnibus visum fuerit magistratus electione esse creandos: vel ineundam cum Lacedæmonijs societatem: vel regnare Pittacum, quando etiã ipse voluerit. At cum vterq; seipsum vult, vt in Phœnissis, in seditione sunt. Concordes autem esse non est, si idem vterq; animo concipit, quodcunq; illud sit: sed si quod in eodem est. vt cùm & populus & probi viri optimos regnare consentiunt. ita enim omnibus contingit id quod appetunt. Concordia vero ciuilis esse amicitia videtur: quemadmodum etiam dicitur. circa conducentia enim versatur, atq; ea quæ ad vitam attinent. estq; huiusmodi cõcordia inter probos viros: hi enim & secum, & inter se sunt concordes, cùm in ijsdem, vt ita dicam, sint. huiusmodi siquidem hominum voluntates permanent, neq; transfluunt, sicut Euripus: voluntq; ea quæ & iusta sunt, & conducunt: atq; hæc communiter appetunt. At vt praui concordes sint, nisi parum per, sicut etiam vt sint amici, fieri non potest: cùm in vtilibus rebus ampliorem partem appetant: in laboribus contra & ministrationibus deficiãt. cùm enim unusquisq; sibi hæc uelit, alterum ad examẽ reuocat, & prohibet. nam quod commune est, perit, cùm ab his nõ seruetur: atq; inde euenit, ut cùm alij necessitatem inferant, ipsi uero quæ iusta sunt facere nolint: seditione agitentur.

Dixit. Et apparet ꝙ conuenientia interdum in opinione dilectionalis est etiam, id est effectiua dilectionis, ideo dicimus, quòd non est conuenientia opinionis conuenientia propositi & voluntatis. etenim cõuenientia voluntatis fit interdum in eis, quorum nõ scit alter voluntatem alterius. vt quod inuenitur ĩ multis ciuitatibus inter ciues, quorum multiplicatur seditio. Et propter hoc nos non dicimus ꝙ illi, qui volunt voluntatem vnam circa rem quandam, sint conuenientes in opinione: sed nominamus quidem conuenientes in opinione eorum, quorum voluntas est in re, quę magis expedit vniuersitati, & quæ conueniunt in voluntatibus cõmunibus, ex quibus est magnum bonum, vt voluntates ciuiles communales, vt conuenientia ipsorum. quoniam quod facit idoneum pricipatus, virtutes sunt. etenim huiusmodi conuenientiæ voluntatum omnes sunt effectiuæ dilectionis. Dixit. Illi autem, quorum unusquisque seipsum diligit, non erunt exhortatores alter alterius ex parte conuenientiæ opinionis ipsorum in re aliqua quæcunq; rerum fuerit, sed ex parte conuenientiæ opinionis eorum in fine uno eodem: ut conuenientia communitatis in hoc: quoniam oportet ut principentur uirtuosi et boni, quando fuerit istud desyderium uniuscuiusq; eorum. Dixit. Et apparet quòd conuenientia opinionis cogens est ad dilectionem ciuilem, quemadmodum dicitur in eo quod est in rebus bonis uniuersitati, & ĩ eo quo indigetur tuita. & conuenientia opinionis fit quidem in utris emeritis & & uirtuosis. isti nanq; sunt conuenientis opinionis in seipsis, & ad se inuicẽ circa res, quæ ab extrinseco sunt; cùm desyderent res unas easdem. ideoq; sunt uoluntates eorum stabiles, quæ non uariantur, neq; transmutantur de re ad rem. uolunt enim iustitiam, & res quæ sunt uniuersaliter iustæ, & desyderant omnia hæc desyderio communicato. Dixit. Iniquorum autem opiniones non contingit conuenire nisi parum, quemadmodum non fiunt amici nisi parum. ipsi enim fiunt quidem amici propter conuenientiam sui in concupiscentia multitudinis possessionis & in rebus utilibus: concupiscentia autem ipsorum in speciebus strenui & laboriosi

boriosi est quidem defectiua, & singuli eorum volunt vniuersa bona propter seipsos, & ea, quæ sunt conferentia eligunt sibi ipsis, & valde subtiliant in connegociatione sua cum extraneo et contristant eum: attamen conseruāt quidem iustitiam communem inter se, aliter enim non subsistent. oriuntur autem inter eos iurgia et dissensiones: eò q alter cogit alterum ad defraudandū in connegociationibus, et circunueniēdum seinuicem, cùm non cupiant exercere opera iustitiæ, sed volūt quidem adimplere actiones suarum concupiscentiarum.

De beneficentia. Cap. VII.

AT vero benefici amare magis videntur eos quos beneficijs affecerunt, q̄ affecti illos à quibus acceperunt. id quod quasi à ratione dissentaneum quæri consueuit. Plerisq; igitur id contingere propterea videtur, quia hi debent, illis debetur. sicut ergo in mutuis illi qui debent, eos non esse, volunt quibus debent: qui vero mutuarunt de salute debitorum curam etiam habent: sic & eos aiunt qui beneficium cōtulerunt, vtpote gratias recepturos, velle illos esse quibus contulerunt: illis autem non esse curæ, vt quippiam retribuant. Atq; Epicharmus quidem fortasse diceret ipsos hæc ex prauo spectantes dicere. Sed esse hæc humana res videtur. immemores enim sunt plerique: magisq; beneficium accipere q̄ conferre appetūt. Videretur autem huiusce rei magis naturalis causa esse, neque similis ei quæ de mutuantibus relata est. non enim est dilectio circa illos, sed voluntas vt salui sint, recipiendi causa. at qui beneficium cōtulerunt eos qui acceperunt, diligunt, atque amant, etiā si nulla in re ipsis vtiles vel in præsentia sint, vel ī posterum sint futuri. Id quod etiam in artificibus cōtingit: vnusquisq; enim opus proprium magis amat, q̄ ab opere amaretur, si animatum fieret. Maxime vero fortasse circa poetas idē euenit, qui poemata propria perinde ac filios supra modum amant. Huic rei simile est, quod ad benemeritos attinet: nam beneficio affectus opus ipsorū est: id igitur amant magis, q̄ opus eum qui efficit. Huiusce rei illud in causa est, quòd esse est expetibile, atq; amabile omnibus: sumus autem operatione & actu: viuendo enim atque agendo sumus. qui fecit igit, operatione opus ipsum quodā modo est: quocirca amat opus, propterea q esse appetit. at hoc naturale est. quod enim potestate est, id operatione opus ipsum indicat. Adde q ei qui beneficium contulit, honestum illud est quod actione est perfectum: quare gaudet eo in quo illud est. qui vero affectus est, nihil honesti habet ī illo qui affecit. sed si modo quicquā habet, idest quod conducit. at id minus iucundum, atq; amabile est. Præsentis siquidē operatio, futuri spes, facti memoria iucūnda est. at iucundissimum est quod operatione consistit, atq; amabile similimili modo. ei igitur qui affecit, opus permanet: honestum enim est diuturnū. ei vero qui est affectus, preterijt vtilitas. Ac memoria quidem honestarum rerum iucunda est: vtilium non admodum, vel minus. expectatio vero sese habere contrario modo videtur. Atque amatio sanè effectioni: amari affectioni simile est. amare igitur, atq; ea quæ ad amicitiam pertinent, eos consequūtur, qui in actione excellunt. Præterea omnes ea, quæ laboriose facta sunt, magis amant: vt qui pecunias acquisiuerunt, magis, q̄ qui ab alijs acceperunt. at beneficio affici labore vacare: benefacere laboriosum videtur. Propterea etiam matres liberorum sunt amātiores: laboriosior siquidem generatio est, magisq; suos esse filios sciunt. id autem beneficis quoq; esse propriū videt.

Vide idē supra li. 4. c. 6.

Matres liberorū sūt amatiores.

DIxit Et videtur q benefici amplius diligant, quibus benefaciunt, q̄ illi beneficos. & æstimatur hoc esse secūdum rationem. Apparetq; eius causa in pluribus. etenim beneficus amat eū, qui benefacit, incipiens ex seipso. ille autem tenetur ad amorem ratione accepti beneficij. & beneficus et cui benefit, similantur accommodanti & cui fit accommodatio. debitor enim, s. qui recipit accommodatum, nollet permanentiam creditoris. anxiatur enim ex eius visitatione semper suspicans crediti repetitionē. creditor vero debitoris exoptat salutem. similiter eos, quibus benefaciunt, desyderant saluos cōsistere: vt illi qui dant quod est inter manus ipsorum. beneficiati autem econuerso: vtpote onerati debito. qui autem anxiantur ex satisfaciendo debito, s. qui receperunt beneficia, fortassis non referūt grates benefactoribus, nisi eo ne assimilētur malis, et arguantur ab hominibus ex ingratitudine. etenim plures hominum non recordantur accepti beneficij: & desyderium eorū vt benefiat eis, amplius est q̄ vt ipsi benefaciāt. sunt igitur minus diligētes q̄ benefici. D. Et forsan putabitur q causa in hoc sit naturalis: intēdo q homo cupit naturaliter vt fiat ei bonum magis q̄ faciat bonum. D. & non similantur benefici creditoribus: etenim non est in credendo dilectio. non enim quærunt creditores salutē debitorum, nisi causa recipiendi creditum ab ipsis. benefactores aūt diligunt qdem qbus benefaciunt, etiā si in nullo sint, pfecturi p ipsos, neq; ī psenti, neq; ī futuro. Habent autem se benefici ad eos quibus contulerunt beneficia, sicut artifices ad sua artificiata. oīs enim artifex amat opus manus suæ, plus q̄ amet operatum ab altero. siq; fuerit artificiatum animatum, tunc est multo dignius hac intentione. D. Et forsan plus accidit istud in poetis. etenim isti excedūt in dilectione carminum, quæ operantur: estq; dilectio ipsorum ad sua carmina, sicut dilectio parentum erga filios. Simile huic accidit beneficis cum beneficiatis ab eis. est nanq; beneficium opus ipsorum: quemadmodum opus artificis est artificium. immo isti diligunt eos, quibus benefecerunt amplius q̄ factor suum factum, intendo q̄ artifex artificiū suum. Et causa in hoc est, intēdo vt diligat factor factū suum: quoniam essentia, intendo quiditatem hominis, electa est apud omnem, & dilecta: & est complementū et decor actu. effector nempe operis existit quidem sm perfectionē sui vltimā per opationē. diligit igitur operationē ratione dilectionis essentię suę: intendo quiditatem

tem suam, quę completur per operationem. et istud est naturale homini. existentiam enim esse absq; operatione est esse potētiale. igitur omne opus est amatum vniuersaliter propter hāc causam. Et excellit cū hoc opus beneficij cætera omnia, intendo inesse ipsum amatum opifici: eò q; optimum operationum. ideoq; lętatur ille cui est ista actio. non est autem beneficiato similis huic actioni apud beneficiū, vt amet ipsum vt est amatus, nisi beneficiatus melior beneficio, aut sibi ipsi. & itaq; beneficiatus minus delectatus, & diligens benefico. D. Delectatio autem i actionibus delectabilibus, quæ qdem fiūt in tpe præsenti, existit in ipsomet actu. q aūt in futuro in spe: intendo in separatione q; exeat in actū. quæ vero in præterito in rememoratione, intendo in rememoratione exitus eius ad actum. D. Et actio beneficij ex parte, qua est bona & decora, manet in memoria factoris, & prolōgatur tempore eius: proficuum autem prouenientes ex ea beneficiato finitur velociter, & recordatio eius abbreuiatur, & modica est delectatio ex eius recordatione, cui nō est per permanentiā. actus autem boni delectatio est multa, & rememoratio eius longa: delectatio vero spei videtur q; sit diuersa delectationi præsenti, intendo q; delectatio præsens permutatur: delectatio vero spei est permanens. D. Et videtur q; dilectio cum actione, redilectio vero cum passione. etenim dilectio actioni similis existit, redilectio vero passioni. & actio vero magis est dilectiua q̃ passio: intēdo q; diligens similatur agenti, dilectus vero patienti. Amplius, omnes quidē homines diligunt quod habuerunt cum multo labore, plus eo quod cum facilitate: vt puta pecuniarum adeptionem. etenim eas illi, qui laboriose acquisierunt, plus amant eas, q̃ illi quibus in saluo accesserit, vel hereditate post mortem antecessorum, vel portionaliter in vita eorum, vel modo alio consimili. & bonitas vel decor passionis, & est illud qd' fit beneficiato, absq; labore est. bonitas autē vel decor actionis, & est illud quod à benefico, est cum labore. item igitur beneficus diligentior est in sua actione, q̃ beneficiatus i sua passione. Et propter hoc sunt matres magis diligentes filios patribus: intendo, eò q; matres genuerūt filios cum dolore, patres vero absq; dolore. matres itaq; diligunt filios plus q̃ seipsas.

Matres diligunt filios plusquam seipsas.

De amore sui. Cap. VIII.

AT enim dubitatur, vtrū amare seipsum maxime, an aliquem alium oporteat. increpant enim eos qui seipsos maxime amant: & quasi in dedecus sui amatores appellant. videturq; prauus sui causa omnia agere, ac tāto magis, quanto improbior fuerit. vnde ipsi crimini dant, q; ab seipso nihil agat. Probus autem ob honestatem: atq; id eo magis, quo melior est: amiciq; causa: sui aūt causa agere omittit. Ab orationibus tamē his opera ipsa discrepant: atq; id non absurde. dicunt enim eum maxime amandum esse, qui maxime sit amicus: maxime vero est amicus, qui vult bona ei cui maxime vult, illius causa, etiam si id sciturus sit nemo. at hæc vnicuiq; erga seipsum, & cętera etiam omnia quibus amicus definitur, maxime insunt. dictum siquidem est omnia quæ ad amicitiam attinent, à seipso ad alios quoq; deuenire. prouerbia item omnia consentiunt. vt vna anima. & communia omnia amicorum. & ęqualitas amicitia. & tibię genu propinquius. omnia enim hæc vnicuiq; erga seipsum maxime insunt: quippe cùm amicus maxime sibi ipsi sit. Amare igitur etiam seipsum maxime oportet. Cùm igitur vtriq; probabilitatem afferant, nō iniuria in dubium venit, vtros sequi magis debeamus. Quocirca fortasse huiusmodi oratiōes quorsum vtræq; & quatenus veræ sint, diuidēdum est ac distinguēdū. Si itaq; statueremus quo pacto vtriq; sui amatorem appellant, forsitan hoc constaret. Qui igitur hoc in opprobrium inducunt, eos sui amatores vocant, qui sibi in pecunijs honoribus, et voluptatibus corporis amplius vendicant. plerìq; enim hæc appetunt: hisq; perinde atq; optima sint, omni studio incumbunt. vnde etiam decertabiles res ipsæ euaserunt. Qui ergo in his plus sibi vsurpant, cupiditatibus, atque omnino affectibus, irrationaliq; animæ parti obsequuntur. huiusmodi autem pleriq; è vulgò sunt. atq; iccirco à plerisq; qui praui sunt, imposita appellatio est. Merito igitur his qui ita sui sunt amatores, opprobrio datur. Eos autem qui huiusmodi res sibi attribuunt, solere à plerisq; sui amatores vocari dubium non est. nam siquis semper vel iusta agere, vel temperātia, vel qualiacunq; alia ex virtute maxime omniū agere studeat, semperq; quod honestum est, sibi vēdicet: eum sui amatorem appellabit nemo, neque vituperabit. quāquam is magis esse sui amator videretur: cùm ea quæ maxime & honesta, & bona sint, sibi attribuat: suiq; præstantissimæ parti obsequatur, eiq; in omnibus obtemperet. Sicut autem & ciuitas esse maxime id videtur quod in ipsa præstantissimum est, & omnis alia congregatio: ita & homo. & sui amator igitur est, qui id amat, eiq; obsequitur. continens item et incontinēs ex eo dicitur, q; mens contineat reliqua & vincat, aut minime: quasi id vnusquisq; sit. videnturq; egisse ipsi, & sponte, ea quæ cum ratione maxime egerunt. Id igitur præcipue esse vnumquēq;, probumq; virum præcipue id amare, obscurum non est. vnde etiam sui amator maxime esset, diuersa quidē specie ab eo qui vituperatur: qui sanè tāto differt, quanto vita cum ratione illi præstat quæ ex perturbatione traducitur. & appetitio vel honesti, vel eius quod conferre videatur. Eos itaq; qui circa honestas actiones pręcipue student, omnes admittūt ac laudant. si omnes autem ad honesta consequenda certarent, honestissimaq; agere contenderent: & publice omnibus opportuna, & priuati singulis maxima bona euenirēt. siqdē virtus tale quid est. Quocirca bonus vir esse sui amator debet: nam ho

Prouerbia i amicitia.

nesta agendo & sibi, & alijs proderit. prauus nō debet; eò ꝙ prauos affectus sequēs et sibi, & alijs nocebit. Ac prauo quidē homini quę agere debet, & quę agit, inter se discrepant. at probus quæ debet, ea etiam agit. mens enim omnis quod sibi optimum est, eligit: probus vere menti obtemperat. Verum autem est qđ de probo viro dicitur, eum amicorum causa & patriæ multa agere, etiam si pro ipsis mors fuerit oppetenda. nam & pecunias & honores proijciet, & demum ea bona, quæ in certamen apud homines veniūt, dum quod honestum est, sibi ipsi vendicat. Breui enim tempore lætari vehementer magis eligeret, q̃ longo leuiter: & viuere honeste vno anno, q̃ multis quomodolibet: vnam item actionem honestā & magnā q̃ multas & paruas. Hoc autem ijs fortasse euenit qui pro alijs mortem obire cōsueuerunt. eligunt enim magnum quoddam honestum sibi ipsis, pecuniasq; profunderet, quo amici plures accipiāt. pecuniæ enim amico, ipsi honestum comparatur. quod autem maius bonum est, sibi attribuit. In honoribus etiam & magistratibus idem modus est, omnia enim hæc amico cōcedet. honestum siquidem hoc ipsi est, ac laudabile. vt merito prob⁹ esse videatur, cùm honestatem omnibus anteponat. Fieri itē potest, vt actiones amico permittat; sitq; ipsi honestius, ꝙ causa amico fuerit vt eas egerit: q̃ si ipse egisset. In oībus igitur laude dignis rebus honestatis amplius sibi attribuere vir probus videtur. Atq; ita quidem, sui amatorem esse oportet, sicut dictum est: vt pleriq; autem sunt, minime.

DIxit. Dubitabitur autem qui potius sint diligendi. diligentes seipsos, aut non diligentes seipsos. quidam enim negant diligendos esse semetipsos diligētes, & nošant eos dilectores sumet. vult per hoc, ꝙ ipsum sit res fœda. videtur enim ꝙ malitiosus sit ille, qui agit omne qđ agit ꝓꝑ seipsum non ꝓꝑ aliū, & qđ excedit in hoc fm excessum in malitia. et vituperatur quidem vir, vltimo vituperio, quādo nihil facit nisi ꝓpter seipsum. Virtuosus autem facit quidem gratia boni: & addit in actione boni fm additionē suam in virtute, & facit propter amicum, omittēs quod suum est. D. Et homines conueniunt in hac opinione, veruntamen actiones eorum dissident huic dicto, omnes enim asserūt, ꝙ maxime diligēdus est amicus, et ꝙ dignior vt sit amicus est, qui bona vult amico suo ratione amici, non ratione sui ipsius, etiā si non sciat hoc aliquis. D. & vniuersa, quę dicta sunt in definitione amicitiæ, necessariam faciunt vnitionem voluntatis eorum, fm ꝙ dicitur ꝙ vniuersa bona, et vniuersaliter res pertinentes amicitię proueniūt quidem amico ab amico suo, & ut quod dicitur ꝙ voluntas amicorum una, & ꝙ eis est anima una, et ꝙ illud, quod amicorum est cōmune, est eis æqualiter. etenim omnes istę res nobiles digniores sunt proportionatæ uiro: eò ꝙ amicus, & ille à quo procedunt istæ actiones, dignior est ut ametur à seipso, q̃ alteri: eò ꝙ eligibilem fecit seipsum per actiones decoras. D. Et multotiens hæsitatur, uter eorum oportet ut associetur, quando ambo fidi fuerint: intendo amatorem sui ipsius, aut qui non amat seipsum. D. Forsan dissoluetur hæc dubitatio, diuiso quotiēs dicitur amās seipsum: sunt enim intentiones consimiles in hac intentione errare facientes. Quando ergo distinxeris intentiones consimiles, quas significat dictio una sue terminis, erit manifestatio earum amplior. D. Et hac quidem dictione, intendo amantes seipsos, nominant illi, qui appropriant sibi ipsis plus honorum, & dilectionum corporalium debito. plures nanq; hominum appetunt ista, et nituntur in ipsa, ac si sint optima appetibilium. & horum gratia incidūt dissensiones inter homines, qui sunt in hac dispositione, et illi, qui dediti sunt ad ista, gaudent desyderijs et passionibus animalibus: intendo res proportionatas parti animæ bestiali. & plures hominum tales sunt: & isti sunt mali uniuersalitate. & propter hoc cōuenit eis hoc nomen: intendo propter multitudinē malitiæ ipsorum. & rectū est nominare eum, qui est fm hanc dispositionem, amantem seipsum. D. Quòd ergo iam consueuerunt plures hominum nominare eos, qui dedicāt se istis rebus, & præeligunt eas, amatores sui ipsorum: manifestum est. qui uero satagit facere quod facit fm iustitiam, præ cunctis hominibus, & res, in quibus est tēperātia, & similes istis ex actionib⁹ uirtualibus, & iste est, qui semper facit in seipso bonum, fortasse & si iste nō nominetur amator sui ipsius apud plures hoīum: dignus tñ est hoc nomine, cū iste approprietet sibi ipsi optima bonorum, & ingentissima eorum. & iste est ex applicatione sui ad illud quod uere suū est, et ponit in ipso sufficientiam semper suam. D. Et quemadmodum ciuitas, quę agregat bona sibi ipsi, reputatur aggregatio uerax magis omni aggregatione, sic homo, qui acquirit sibi ipsi bona humana, reputatur habere uoluntatē, quæ est deliciæ uerę. & qui amat rem ueram sui ipsius, et lætatur ex ea, est dignior nominari amator sui ipsius. D. & continens & incontinens dicūtur quidem ex parte intellectus, continens enim est, quem continet intellectus suus: & incontinens est, quem non continet intellectus. & de quolibet istorum putatur ꝙ operetur quidem à voluntate, et præcipue de operatoribus, qui operantur gratia rei alicuius, intēdo finem. Si ergo est continens, qui amat honorabilius quod in ipso est, & est intellectus: incontinens vero diuersus est ab eo, intendo qm̄ amat quidem esse suū bestiale: tūc quanto dignior est virtuosus, vt amet seipsum incontinente: intēdo eū, qui eligit cætera desyderia, propter hoc igitur nominatio amantis seipsum in dictione dicentis amās seipsum fm duas intētiones est dicta de eis per communitatem nominis. intendo ꝙ duæ opiniones in ipsis sint diuersæ diuersitate multa: sicut diuersificatur nomē vitæ dictū de vita, quæ est fm ꝙ oportet, & dictum de vita, quæ est secundum passiones. D. Et cùm sit conuenientius homini desyderare optima, conuertuntur vniuersi homines ad laudādum eos, qui nituntur ad agendum bona fm ꝙ oportet, et ad extollendum eos. quando enim omnes nituntur ad agendum optimum, et festinant ad ipsum, erunt res communes, secundum statum quem oportet communicari: & erunt res propriæ fm ꝙ competit appropriari, cùm sit istud de natura studij & sollicitudinis bonorum. D. Item igitur oportet vt sit virtuosus bonus amator sui ipsius, etenim proficit sibi ipsi in agendo bona, et proficit alijs. malus autem fm diuersum istius: intendo quoniam obest sibi ipsi, & propinquis sibi, cùm sequatur passiones prauas. Inter hoc igitur, quod esset agendum maligno, et quod agit, diuersitas existit multa. virtuosus autem agit quod oportet eò ꝙ intellectus eligit optimum, et virtuosus obedit intellectui. Dixit. Competens autem est, & debitum, vt homo agat actiones multas gratia amicorum, &

vicinorum

vicinorum & cõciuium: & si incumbat ei in hoc necessitas moriendi pro ipsis. etenim competit viro virtuoso vt elargiatur pecunias, & impendat honores, & vniuersaliter omnia bona, pro quibus intendunt homines, quatenus lucrentur bonum sibi ipsis. Forsitan enim viro nobili post eligẽdum est gaudere gaudio intenso in tempore modico, q̃ gaudere gaudio remisso tempore longo: vt ꝙ viuat anno vno peragens actiones nobiles venustas, q̃ ꝙ viuat annis multis agẽs operationes multas. D. Hęc est dilectio & opinio eorũ, qui eligunt mori pro alijs. vident enim, ꝙ adipiscũtur in hac hora breui bonum eximium quod est acceptabilius eis, q̃ viuere centum annos, & non adipisci tale bonum. D. & ex facto eorum, qui elargiuntur plurimum opum suarum amicis, accrescit quidem amicis i opibus: ipsis vero in bonitate & virtute. cedit igitur iterum nobilior pars ipsius. Et simile huic accidit etiam pensinne honorum & principatuum amico. vniuersa enim ista exhibent, & impendunt amico, reputantes nobilius hoc, quod loco eorum recipiunt. & quoniam hęc est laus, & merito facit hoc vir nobilis, & bonus, cùm existimet per istud factum existere virtuosus, & eligat præ cunctis rebus bona, & digna virtute. Et per istud possibile est vt distribuat actiones suas virtuosus amico suo, et vt sit pulchrior & melior apud ipsum actiõe sua actio amici sui, & hęc causa sit amicitię. D. Iam igitur videtur ex isto ꝙ virtuosus, qui facit oĩa ista, det sibi ipsi plus de bono q̃ alij. Per hunc itaq; modum oportet vt sit virtuosus vere amans seipsum vel sui ipsius: sm vero ꝙ reputant plures hominum amatorem sui ipsius minime.

Idẽ in proœmio suo sup. 1. & super 8. Physica.

De amicis felici, & quibus indigeat. Cap. IX.

IAm vero de felice ipso quoq; dubium est, indigeat'ne amicis, nec ne: nihil enim beatis ex sese sufficientibus opus esse amicis inquiunt: adsunt enim ipsis bona: vt cùm ex se sufficiant, nulla re amplius indigeât. amicum autem cùm sit alter ipse, suppeditare ea, quæ per se quispiam nequit. vnde, fortuna cũ dat bene, quidnam amicis est opus? Sed absurdũ videtur, cùm bona omnia felici attribuamus, amicos non tribuere: quod ex bonis externis esse maximũ videt. Nã si amici magis est beneficium cõferre, q̃ accipere: boni item viri & virtutis est benefacere: benefacere autẽ amicis, quàm alienis honestius est: probus vir ijs indigebit qui beneficio afficiantur. Vnde etiã in quæstionem venit, vtrum in aduersa, an in prospera fortuna amicis magis opus sit: eo ꝙ et qui in infortunio est cõstitutus, ijs indigeat, qui beneficia conferant: et qui fortunati sunt, ijs, quibus benefaciãt. Adde quòd absurdum fortasse est, vt beatũ solitarium esse faciamus. nemo enim esset, qui omnia bona habere per seipsum eligeret: quippe cùm ciuile animal sit homo, & ad conuictum natura aptum. & felici igitur hoc inest: quę enim natura bona sunt habet: constat autem cum amicis & probis viris melius esse q̃ cum alienis, et quibuslibet hominibus diẽ traducere: opus igitur felici amicis est. Quid ergo primi illi dicunt, & quo modo illorum vera oratio est? An quia plerique amicos eos esse opinantur qui vtiles sunt. talibus igitur, cùm bona ipsi omnia adsint, nullo modo indigebit beatus: sed neque illis qui ob voluptatem sunt amici, vel parumper. cùm enim vita eius iucunda sit, aduentitia voluptate non indiget. cùm itaq; talibus amicis nõ indigeat, non indigere amicis videtur. Id autem verum fortasse minime est. in principio enim dictum iam est, felicitatem operationem quandam esse. operationem autem fieri, & non esse vt possessionem aliquam, patet. at si felicem esse in viuendo & operando consistit: boni autem viri operatio honesta & iucũda per se est, sicut in pricipio diximus: & quod est propriũ vniuscuiusq; iucundum quoq; est: alios vero spectare magis q̃ nosmetipsos, aliorũq; actiones q̃ nostras possumus: proborum autem virorum actiones qui sint amici, bonis sunt iucundæ: ambo enim ea habent, quæ iucũda natura sunt: beatus profecto amicis huiusmodi indigebit, siquidem actiones honestas & proprias contemplari vult: tales autem sunt boni viri, qui amicus sit. Felicem præterea iucunde viuere oportere existimant. at solitario difficilis vita est: non est enim facile per seipsum assidue operari, cum alijs vero, et ad alios facilius. operatio igitur quæ magis erit continua, iucũda per seipsam erit. id quod circa beatum esse oportet. Probus enim vir, quatenus est probus, sicut ex virtute proficiscentibus actionibus gaudet: ita eas moleste fert, quæ ex vitio existunt: non secus atq; musicus pulchris modulationibus oblectatur, prauis offenditur. Adde ꝙ ex conuictu cum bonis exercitatio etiam quædam virtutis efficeretur: quemadmodum quoq; Theognis inquit:

Hãc partem vsq; ad fine capi. nõ exponit Auer.

A iustis disces bona. si versabere amico
Cum prauo, amittes mens bona siqua tibi est.

Si etiã naturalius consideremus, probus amicus probo esse natura expetẽdus videtur. qđ enim natura bonum est probo viro bonũ & iucũdum esse iam diximus. Viuere aũt ipsum definiũt potestate sensus aĩalibus, hominibus sensus & intellectionis. potestas vero in operationem reducitur. at in operatione id quod præcipuum est, consistit. viuere autem nihil aliud esse, q̃ sentire vel intelligere præcipue & proprie videtur. sed viuere ex ijs est quæ bona et iucunda sunt. Definitum enim est, quod autem est definitum, ex boni natura est: quod vero natura est bonum, probo viro etiam bonum est: atq; iccirco iucundum esse omnibus videtur. Non debemus autem prauam vitam & corruptam, in doloribusq; constitutam sumere: ea enim indefinita est, non secus atque ea quæ in ipsa insunt. Ac de dolore quidem

In sequentibus planior res efficietur. Quòd si viuere ipsum est bonum, iucundum quoq; est: quod ex eo etiam videtur, ꝙ omnes id appetunt: & pcipue probi viri, & beati. his enim vita maxime est expetenda: ipsorúq; vita beatissima est. Qui autem videt, se videre sentit: et qui audit, se audire: & se ambulare, qui ambulat: atq; in alijs simili modo quiddam est quod sentit nos operari. sentire vero possemus nos sentire, & intelligere nos intelligere. nos sentire autem vel intelligere, nihil aliud est q̃ nos esse: esse enim sentire vel itelligere erat. at sentire se viuere ex ijs est quæ per se sunt iucunda: vita enim natura bonum est: bonum vero sibi inesse sentire est iucundum. viuere autem expetendum est & præcipue bonis: propterea ꝙ esse bonum ipsis, & iucundum est. consentientes enim id quod per se bonum est, lætitia afficiuntur. Cæterum sicut erga seipsum, ita erga amicum affectus est probus vir: alter enim ipse est amicus. quemadmodum igitur vnicuiq; se esse, ita quoq; amicum esse expedum est, vel similiter: at esse ob id erat expetẽdum, quia se bonum esse sentiebat: talis autem persensio suauis per se est: sentire igitur simul etiam amicum esse oportet. id autem fieri in conuiuendo, communicandisq; tum verbis, tum consilijs potest: ita enim couiuere de hominibus dici videtur: & non sicut de pecudibus, in eodem loco pasci. Si igitur beato viro esse expetibile per se est, cùm bonum natura & iucundum sit: simile autem amici quoq; esse ipsum est: amicus etiam ex ijs esset, quæ expetenda sunt. at quod ipsi est expetendum id inesse ipsi opus est, alioqui indigẽs hac parte erit: ei igitur qui felix futurus est, ꝓbis amicis opus erit.

Dixit. Dubitatur autem de felice, an indigeat amicis, an non. iam enim asseruerunt quòd viri gloriosi non indigeant penitus amicis, & similiter neq; viri abundantiæ: eò ꝙ habeant vniuersa bona, & non indigeant cum abundantia aliqua re alia. Dixit. Sed nõ est ita. amicus etenim est alter ipse: & acquirit homo per amicum suum quod non potest per se. & ex hoc patet, quoniam oportet vt fœlix indigeat amicis. D. Et simulatur impossibili vt sit fœlix ille, qui habet vniuersa bona, & nõ habeat amicos; cùm hoc reputetur maximum bonorum entium ab extra. D. Et si dignius est amico vt benefaciat quàm vt recipiat beneficium, & magis pertinet virtuoso benefacere q̃ pertineat alij, & benefacere amicis melius est q̃ extraneis, & similiter recipere beneficiũ ab ipsis, & virtuosus indiget vt benefaciat, & recipiat beneficium, tunc virtuosus indiget necessario ad hoc vt virtuosus sit amicis. Dixit. Et propter istud quæritur, an indigeat homo in statu prosperitatis eis, quibus benefaciat, sicut indiget in statu eis, qui benefaciant ipsis. D. Amplius forsitan impossibile vt sit gloriosus, i. vir status desyderati ab hominibus ens solitarius. fortassis etenĩ nullus eliget vt sint ei omnia bona cum solitudine: neq; hoc possibile est ei, & natura enim ciuilis homo, intendo ꝙ non viuit solus: immo de natura sua est vt habeat participes in vita, & habens participes est beatus. etenim ille, qui adeptus est bona, quæ sunt secundum naturam. cùmq; sic sit, manifestum est ꝙ felici magis pertinet, & dignius est vt sint dies eius cum amicis & virtuosis, q̃ cum extraneis & contingentibus. D. iam ergo declaratum est ex hac dictione, ꝙ oportet vt sint amici felicibus. Et quando sic est, quid est quod dixerũt Antiqui in hoc, ꝙ felices nõ indigeant amicis. & non est et argumẽtum ab hoc, nisi ꝙ plures hominum vident, ꝙ amici sunt viri vtilitatis aut viri delectationis, et vir status desyderabilis fœlix non indiget viro vtilitatis: eò ꝙ ei sunt vniuersa bona. et similiter non indiget delectatione: eò ꝙ delectatio vitæ pauca est, & vtilis. et etiam ipse non indiget penitus delectatiooe veniente et ab extrinseco: sed delectat̃ quidem in seipso. quandoq; ooo indigeat amicis secundum hos duos modos, putatur non indigere amico omnino. D. Forsan autem nõ est istud verum. iam enim ante dictum est, ꝙ felicitas est actus quis animæ s̃m virtutẽ: vt ꝙ non est felicitas in possessione, intendo in habitu, à quo prouenit actus, sed in ipsomet actu. cùmq; sit felicitas & vitæ ens quidem in actu, & sit actus boni nobilis, & delectans per se, & sit quiddam eius propriũ ipsimet homini, & quiddam pertineat ad alterum, manifestum est ꝙ, si contentus fuerit homo actionibus ꝓprijs sibi ipsi, possibile vt videat ex propinquo alium completiorem se, & actiones plures actionibus suis: & sunt actiones bonorum nobilium, quando fuerint amici, etenim istorum actiones aggregant vtrasq; species simul: intendo actiones proprias ipsimet factori. & actiones communes noõ sunt inter eum et alium, vt actiones largitatis, & actiones fortitudinis.

De numero amicorum, multi'ne an pauci habendi sint. Cap. X.

SEd nunquid quamplurimi amici faciendi sunt? An quemadmodum de hospitalitate consone dictum illud videtur,

Multorũ neq; sis hoĩum, neq; nullius hospes:

sic in amicitia quoq; conueniet, neque amicis prorsus carere, neq; amicos supra modũ multos sibi conciliare. Illis sanè qui ad vtilitatem spectant, valde etiam congruere id quod dictum est, videretur. multis enim vicissim subministrare laboriosum est: non estq; ad id agẽdum ipsis victus sufficiẽs. plures igitur quàm qui ad proprium victum conueniant, admodum curiosi sunt: tum ad bene viuendum impedimentum afferunt. nihil itaque ipsis opus est. Qui item voluptatis causa amant, pauci sufficiunt: non secus atq; in edulio condimentum. Probi autem amici vtrum plurimi numero esse debent? An amicorum quoq; multitudinis, sicut et ciuitatis modus quidam est. neq; enim ex decem hominibus constare ciuitas potest: neq; item ex decies decem millibus ciuitas existit. Sed quantitas nõ est fortasse vna quædam, sed omnis quæ inter definita quædam media est. amicorum igitur quoq; multitudo definita quædam est. & fortasse plurimi illi sunt, q̃bus cũ vitã traducere q̃spiã posset: id

enim maxime ad amicitiã pertinere videbat. Non posse autem cum multis viuere quempiam, multisq́ꝫ se impertire, obscurũ non est. Esse praeterea illos quoque inter sese amicos oportet: si inter se omnes cõuicturi sint: id autem difficile in multis est. Difficile quoque illud est, vt congaudeat quispiam & cõdoleat accommodate cum multis. verisimile enim est simul incidere posse, vt cum altero collaetandum, cùm altero condolendum sit. Fortasse igitur recte se habet, non quaerere quàm plurimos habere amicos, sed tot, quot ad conuiuendum idonei sint. neq; enim fieri posse videretur, vt multis vehementer amicus quispiam sit: iccirco neq; vt plurium amore sit captus: exuperatio enim amicitiae quędam esse consueuit: id autem erga vnum est: & vehementer igitur erga paucos quoq; erit. Ita vero vsu venire hoc & in rebus videtur. in amicitia enim sodalitia multi amici non existunt; sed quae celebrantur amicitiae, inter duos dicuntur. Qui autem multorum sunt amici, & cum omnibus familiariter versant: ij nemini sunt amici, nisi ciuiliter, quos obsequiosos vocant. Nam ciuiliter multis esse amicus potest quispiam, etiam si obsequiosus non sit, sed re vera probus: ob virtutem vero, & propter sese erga multos non potest. sed contentus esse vnusquisque debet, si vel paucos huiusmodi inuenerit.

FOrtassis autem secundum hanc dictionem iam putabitur ꝙ oporteat vt accipiantur amici secundum superfluitatẽ. Aut dicetur in amicitia, quẽadmodum dicitur in hospitalitate, etenim videtur, quemadmodum nõ oportet vt hospitalitas tota, aut plurimum ipsius sit erga extraneos, aut non sit omnino hospitalitas erga eos, sed vt sit secundum quendam modum medium: sic oportet vt in amicitia, intendo ꝙ nõ oportet vt sit homo penitus absq; amico: neq; oportet vt sit ei multitudo amicorum superflua. D. Et haec dilectio verior est in amicitia, quae fit ratione vtilitatis & delectationis, ista nanq; amicitia requirit remunerationem siue satisfactionem inter istos, satisfactio autem seruitus est. & seruitus multis laboriosa est valde: & non possibilitas in vita vt agantur in ea huiusmodi actiones. & plures occupati sunt semper ex parte naturae per id, in quo est sufficientia victus & vitae suae, & operantur, & insudant vt viuant vita bona, & vt non agant per seipsos, sed per alios. & totum istud significat super paucitatem desyderij seruitutis naturaliter. D. Amicorum autem, qui recipiuntur delectationis causa, pauci sufficiunt. ipsi enim sunt tãquam cõdimentum cibarijs. In amicis vero virtuosis locus perscrutatiõis est, an oportet vt sint multi superflue. Aut numerus quidã est multitudinis amicitię, sicut est ciuitatis. etenim sicut nõ fit ciuitas ex decẽ viris, neq; etiam ex decem centenis milibus, similiter est in re amicorum: intendo vt sit eis numerus determinatus inter paucitatẽ & multitudinem. Dixit. Et fortassis non erit numerus iste vnus & idem in omni loco, & in omni hora, sed determinat per hoc, vt sit semper inter res terminatas, quamuis diuersificetur. D. Et forsitan melius est vt non requirat aliquis in hoc numero multo vt sint amici eius valde, sed secũdum mensuram, in qua est associatio in vita. videtur enim impossibile vt sint vni amici multi, & sint cũ hoc in fine amicitię. et propter hoc neq; possibile est vt sint vni amasio multae amasiae, vel econuerso. amor nanq; excessus est: & vehementia dilectionis vnius quidem est natura indiuisibilis. Amplius, quia vehementia dilectionis non inuenit quidem nisi in paucis hominum, ideoq; non possunt esse multi amici in fine amicitię. Et propter hoc forsan non erit multitudo amicorũ in amicitia perfecta: quoniã amicitia perfecta praecedentis honorabilitatis est quidem inter duos tantum de multis amicis ex hominibus, & sunt illi q sibi occurrunt, pue oportet, non videtur ꝙ sint amici, vt illi qui accipiuntur conuenientes, & nominantur conuenientes. D. verũtamen per modum amicitiae ciuilis, intendo supplementum in aggregatione ciuili, possibile est vt sit amicus vnus multis, praeterquam vt hoc sit ex parte conuenientiae, sed ex parte debiti & opportunitatis. vt autem sit vnus ratione virtutis amicus multis: intẽdo propter seipsos, nõ est possibile. etenim amatum apud istum paucum est: eò ꝙ amatum apud eos virtuosus est, virtuosi vero pauci.

Vtra in fortuna habendi sint amici.

Cap. XI.

VTrum autem in prospera, an in aduersa fortuna amicis opus est? in vtraq; n. requiruntur. nam & infortunati subsidio: & fortunati conuictoribus indigent, ijsq; hominibus, in quos beneficia conferant: benefacere enim volunt. Atq; in aduersis quidem rebus necessarium magis id est: vtilibus siquidem ibi est opus: in prosperis tamen est honestius. Vnde etiam probos quaerunt: hos siquidem beneficijs afficere, cùm hisq; vitam traducere expetendum magis est. Est enim pręsentia haec amicorum tam in prosperis, q̃ in aduersis rebus iucunda. qui dolent. n. condolentibus amicis subleuari consueuerunt. Vnde etiam dubitaret quispiam, nunquid quasi oneris partem suscipiant: an id quidem minime, sed pręsentia ipsorum suauis cùm sit, condolendiq; intellectio dolorem minorem reddat. Sed hancne ob causam, an ob aliud quippiam subleuetur, omittamus: euenire tamen prorsus illud quod dictum est, videtur. Ipsorum vero praesentia mista quaedam esse apparet. nam videre amicos iucundum est, praesertim in aduersa fortuna cõstituto, affertq; subsidium quoddam ad minuendum dolorem. amicus enim consolationem praestat & aspectu & oratione, si cõmodus sit: quippe cùm & mores nouerit, & ob quae vel laetetur, vel doleat. sentire autem dolore affici amicũ suas ob calamitates, molestum est. in causa enim esse amicis, vt doleant, vnusquisq; euitat, ac fugit. Atq; iccirco qui viriles natura sunt, cauent ne amici secum condoleant. & nisi ipse dolorem qui ab illis suscipitur, indolẽtia exuperet,

peret, non sustinet: atq; omnino collugentes non admittit, propterea ꝙ lugubris neq; ipse est. Mulierculæ vero, atq; huiusmodi viri collamentantibus delectantur: eosq; vt amicos & condolentes diligunt. sed in omnibus imitari proculdubio meliorem debemus. At vero in prosperis rebus amicorum præsentia & vitæ traductionem iucundam habet, & intellectionem, ꝙ sua ob bona lætentur. Quocirca videretur ad prosperas fortunas prompte amicos esse inuitandos: beneficum enim esse honestum est: ad aduersas autem tarde: quippe cùm malorum participes quàminimum facere amicos deceat. Vnde illud: esse me miserum est satis. maxime autē aduocandi sunt amici, quando parua molestia suscepta prodesse multum possunt. At ire econtrario fortasse conuenit: ad infortunatos nō inuitatum & prompte: amici enim benefacere est, & maxime ijs, q in indigentia constituti sunt, & qui non petierunt: †vtrisq; siquidē honestius est, atq; iucundius. ad fortunatos vero vt cooperemur quidem, prōpte: etenim ad hæc quoq; amicis opus est: vt autem beneficijs afficiamur, tarde. quandoquidem studere vtilitatem consequi honestum non est. Insuauitatis tamen reijciendo fortasse vitanda opinio est: quandoque enim contingit. Esse igitur amicorum præsentia expetenda in omnibus videtur.

fa.l. vtraq.

DIxit. Queritur autem an indigeatur plus amico in statu bono, aut in statu malo. nam in vtroq; statuū indigetur amicis: in malo vt habeatur ab ipsis subsidium: in bono vt impendatur eis beneficium. amant enim in bono statu existentes, vt habeant cui impendant notorū. Attamen apparet ꝙ homini in statu malo multo necessariores sunt amici. & propter hoc indigent tūc amicis, apud quos est vtilitas. in statu autem bono est homo cum amicis melius. indigētia ergo amicorum in aduersitatibus est propter necessariū, in prosperitatibus autem ꝓpter melius. Ideoq; viri illustres decoris status requirūt viros bonos & demeritos, quibus benefaciant. talibus enim beneficiorum impensio eligibilior est q̃ alijs. Et similiter esse cum illis & præsentia amicorum per se lætificans est in hora status prosperitatis, & in hora status aduersitatis: eò ꝙ illis, qui sunt in tristitia, aufert tristitiā cōmunicatio amicorum eis in illa tristitia. D. Et propter istud forsan excitabit aliquis, & quæret an amici faciant istud, eò ꝙ diuidāt tristitiam, & accipiant eam ab amico, sicut accipit ab onerato quiddam oneris sui, & alleuiat ipsum propter hoc. D. Attamen apparens est ꝙ causa in hoc est, qm̄ cùm sit amicorum associatio lætificans, & præsentiam ipsorum delectās, efficit intellectus in præsentia eorum tristitiam minorem q̃ existat res contristans. D. Si autem alleuient quidem contristatum per hāc causam aut per aliam cum hac, omittimus hic inquirere: nisi ꝙ apparēs est ꝙ illudāt causa huius aut aliqua causarum eius. Videtur enim ꝙ præsentia amicorū & respectius alterius ad alterum, communis est vtroq; statuum simul: intendo ꝙ est exhilarans in statu prosperitatis & aduersitatis. per hoc ergo minoratur tristitia eius, qui in aduersitate est: ac si esset ei adiutoriū ab amico suo non tristandi: eò ꝙ amicus cōsolatur eum suo aspectu & suo sermone, quando hoc fuerit secundum ꝙ oportet. quando enim fuerit consolatio secundum ꝙ oportet ab amico, nouit amicus morem amici. & quoniam ille gaudet ex quo gaudet ipse, & tristatur ex quo tristatur, & excessus in hoc, intendo in cōtristatione amici propter malum statū amici sui addit in tristitia amici, qui est in malo statu. quādo enim senserit ille, qui est malo statu ꝙ tristatur amicus eius propter ipsum, crescit eius tristitia. amici autem fugiunt ne sit alter causa tristitiæ alteri. Et propter hoc illi, qui sunt habentes naturam virilitatis, intendo magnanimos, euitant ne tristando contristent suos amicos. vnde & si non penitus abijciant tristitiā, non tamen prosternuntur ab ea, quemadmodum debiles animo. & ad summam nō desyderāt qui cōmunicent eis in mœrore & luctu ꝓpter suam uirilitatem: eò ꝙ ipsi nō sunt uiri lamentationis. Mulieres autē, & uiri qui sunt ut iste in debilitate animi, lætantur ex eis qui cōmunicant eis in tristitia. manifestum uero est, ꝙ in omnibus rebus semper assimilandum est melioribus: & isti sunt qui tristantur secundum ꝙ oportet, et cōmunicant in tristitia, in quo oportet. Dixit. Præsentiæ autem amicorum in statu prosperitatis associatio est deliciosa & iucunda cogitatio: eò quòd delectantur ex bonis amicorum suorum: intendo ea, per quæ conuertuntur ad iucundum statum. Et propter hanc causam fortassis putandum est, quòd in statibus quidem iucundis studendum est ad amicorum aggregationem, & eorum multiplicationem causa impendendi ipsis beneficia: pulchrius enim est pluribus ea impendere. in turbido autem statu non est studendum ad eorum aggregationem: eò quòd amici participant malitiam status: & oportet vt minoretur cōmunicatio amici in malis, & excusatur ab eis. Dixit. Et ex hinc apparet, quòd oportet vt sint quantum sufficit de consolatione in statu malo: intendo vt non excedatur in ea. quando enim fit hoc, crescit amico tristitia. & oportet quidē vt anticipetur consolatione plus, quando fuerit per illos, qui hoc faciunt adiutoriū multum tribulato. secundum vero huius diuersum oportet facere eos quidem, apud quos est tantum dilectio: intendo vt non studeant multum ad consolādum. Veruntamen oportet vt communicent in tristitia eis, qui sunt in statu malo, præterquam inuitent eos ad hoc, & præterquam excedāt in hoc. communicatio enim amico in tribulatione et exhibitio beneficij, quando eo indiguerit, & non exegerit ipsum pulchrius est et melius & gratius. in statu autem bono oportet vt sit adiutorium amicorum cum diligentia & anticipatione: eò quòd vir boni status indiget in hoc statu amicis: & vt sit ab illis, quibus benefacere, morositas & pauca instantia. nam instare virum pro vtilitate propria non decens est.

De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia.

Cap. XII. 113

IGitur quemadmodum amore captis inspicere est amabilissimum, magisq; hunc sensum q̃ cæteros eligunt: vtpote cùm ex eo amor & maxime existat & oriatur: ita quoq; amicis conuiuere expetendum maxime est. amicitia enim est communicatio, & sicut erga seipsum, ita quoq; erga amicū sese habet:

at sensus

ut sensus erga se vniuscuiusq; q; sit, expetibi-le est: erga amicum igitur quoq; erit. sed eius operatio in conuiuendo fit. quare merito id appetũt. Quodq; est singulis esse ipsum, aut cuius causa viuere eligunt; ea in re cum amicis degere volunt. Quocirca alij compotant: alij alea colludunt; coexercentur quidam & conuenantur: nonnulli comphilosophãtur; in eo singuli diẽ simul traducentes quod maxime in vita amant. cùm enim cõuiuere cum amicis velint, hæc faciũt, hæcq; cùm illis communicant, quibus cũ se conuiuere existimãt. Prauorum igitur amicitia praua est: praua.n. secum communicant instabiles cùm sint, & praui etiam efficiuntur, dum sibi mutuo similes euadunt. at proborum proba atq; honesta est, congressionibusq; insuper augetur. videnturq; hi meliores quoq; effici, dum operãtur, ac se mutuo corrigunt. exprimũt enim à se mutuo ea, quibus oblectantur. vnde id; A iustis disces bona. Ac de amicitia quidem hactenus dictum sit. Sequitur vt de voluptate disseramus.

Exponit finem præcedentis cap.

Dixit. Et fortasse diuersificãtur hoĩes in æstimatione rerũ, quæ sunt exhilarantes, & quę nõ sunt exhilarantes: & sunt res, quæ fiunt à viris operosis & incultis. verũtamen apparet, quod præsentia amicorum vniuersis rebus exhilarãs est & eligibilis. quemadmodum enim intuitus amati valde eligitur apud amasios, & hunc sensum eligunt præ cæteris sensibus: eò quòd amor est magis per hunc sensum, & fit per ipsum: similiter apud amicos associatio in vita electa est. Etenim associatio amicitia est, & amicus sicut est in seipso, taliter est erga amicum: & sentit amicum suum in seipso, eò quòd est electus apud ipsum ex modo, quo est similis ei: & ipsemet etiam est in amico: actus igitur amicitiæ fit quidem in associatione, & associatio in coniunctione. debito igitur desyderant coniunctionem. Cũq; sit essentia cuiusque eorum: & hoc quod concupiscunt actiones vitæ, amant vt sint eis actiones istæ cum amicis. Et propter hoc coniunguntur ad potum, & ad ludum talorum, & ad alios. & quidam coniunguntur in exercitatione, & venatione, & finiunt dies suos in eo, quod diligit quilibet eorum cum eo, quem diligit ex his, qui sunt in mundo. ipsi enim agunt hoc cogitando de amicis & dilectis, & vniuersaliter communicãt eis, quos vident sibi communicantes in vita. Fit igitur ex parte huius amicitia quidem malorum mala: associatur enim viris malitiarum, & eis qui non habent stabilitatem: & efficiuntur mali propter assimilationem cuiuslibet ipsorum cum socio suo. amicitia vero virtuosorum & emeritorum est essentia ipsius meriti & virtutis, & est completior associationum. Et videtur de eis, qui efficiuntur per amicitiam meliores quàm fuerint ante amicitiam: eò quòd rectificant seinuicem per assimilationem alterius alteri in actionibus, quæ placent eis: & sunt ea bona, quæ sunt in se bona. Tantùm igitur dictum sit de electione: & sequatur ipsum sermo in delectatione.

ARISTOTELIS

MORALIVM NICOMACHIORVM

LIBER DECIMVS,

cum Auer. Exposi.

SVMMA LIBRI.

De voluptate, ac eius speciebus. De felicitate, & contemplatiua, & actiua: præparatioq;, ac sermonis continuatio ad libros de Republica.

De voluptate. *Cap. I.*

Ost hæc fortasse sequitur vt de voluptate disseramus: quippe quæ maxime affinis esse generi nostro videatur. vnde iuuenes voluptate & dolore quasi gubernaculo dirigẽtes erudiunt. Maximũq; esse ad morum virtutem videtur, si gaudeamus quibus oportet, & oderimus ea quæ odio habenda sunt. hæc enim cùm momẽtum ac vim ad virtutem & felicem vitam habeãt: per totam vitam pertinent. iucunda siquidem eligunt, fugiunt ea quæ dolorem afferunt. De talibus autem minime prætermittendum esse videretur, præsertim cùm magnam habeant controuersiam. Nõnulli enim bonum ipsum voluptatem esse dicunt. alij econtrario admodum prauam rem eam esse affirmant. Atq; illi quidem fortasse rem esse ita persuasi. sed hi, melius esse ad vitam nostrã rati, si voluptas, quãuis non sit, praua esse demonstrẽtur. plerosq; enim ad ipsam esse procliues, seruireq; aiunt voluptatibus: vt iccirco in contrarium ipsos reducere opus sit: sic.n. fore, vt ad medium redeant. Videndum autem ne non recte hoc dicatur. orationes enim de ijs, quæ in affectibus, & actionibus consistunt, minorem q; opera ipsa habẽt probabilitatẽ. quando itaq; discrepant ab ijs quæ sensu percipiuntur: contemptę veritatẽ quoq; ipsam insuper tollunt. nam qui vituperat voluptatẽ, si appetere ipsam quandoq; conspiciatur; declinare ad ipsam videtur, quasi omnis voluptas eiusmodi sit. nõ est enim multitudinis distinguere. Videntur igitur veræ orationes nõ solum ad cognoscẽdum, sed ad vitã quoq; ipsam esse vtilissimæ. cùm enim rebus consentaneæ sint, creduntur: atq; ita audiẽtes ad vitam, sicut ipsæ præfinierint, traducẽdas incitant. Sed de his satis. Ea nunc, quæ de voluptate dicuntur, persequamur.

Determinatio

DETERMINATIO DECIMI TRACTATVS LIBRI NICOMACHIÆ ARISTOTELIS.

Ost hoc autẽ coueniens est vt sequatur sermonẽ in dilectione sermo in delectatiõe: eò ꝙ videtur in pluribus rerum ꝙ ipsa appropriet generi nostro, et ꝙ sit naturalis nobis. et propter hoc instruuntur adolescentes, quatenus assuescant delectari ſm ꝙ oportet, & tristari prout oportet. Videtur enim ꝙ gaudere cum quo oportet, & refutare quod oportet fortem relinquat sigillationem in moralitate. & quando ad hoc diligenter totentum fuerit in tota vita, erit ei potentia & impressio magna in beatitudine in vita. homines nãq; in tota vita sua eligunt delectans, & fugiunt contristans. & propter hoc coueniens est vt putetur ꝙ dimissio delectationis & tristitiæ in hac sit innaturale: & quoniam parum sit, vt oporteat intendi illud. D. Et propter hoc oportet perscrutari de ea an bonum sit, aut non. & iam etiã oportet vt ꝑscrutemur de hoc: eò ꝙ contentio multa in hoc est inter homines. Quidam enim dicunt ꝙ delectatio bonum. & quidam ipsorum videt ꝙ sit delectatio ſm huius diuersum, & ꝙ omnis mala & vilis, & quidam istorum iam supposuit ꝙ ipsa sit malitia, & credidit illud. & quidam ipsorum nõ tenuit neq; credidit ipsum: verũtamen reputauit optimum in nostro viuere & in vita nostra, vt vilipendamus ipsam, & dicamus eam esse malitiam, etsi non sit talis. nam plures hominum declinant ad eã: & declinatio ad ipsam alienat vel elongat ab honesto & vtili. & propter hoc oportet vt homines deducantur & facto & dicto in reginune ad contrarium huius. quãdo enim sic processum fuit cum hominibus, possibile est vt per hoc conuertantur ad medium, quod non impedit neq; dãnificat coniunctionem. Et forsitan multi ex his, qui dicunt ꝙ delectatio malitia est, non persuadent dictione sua, cùm videatur operatio eorum diuersa ab ea. etenim sermones, qui dicuntur in vituperatione passionum, minus persuadent ꝙ̃ dimissio illarum passionum: & dimissio earum magis persuasiua est. quando enim quis statim diuersatur in operatione sua à suo dicto, vilipẽditur per dictũ suum, neq; curat aliquis credere ei. si enim ille, qui vituperat delectationem, aliquando visus fuerit appetere ex ea aliquod & eligere, reputabitur declinare ad eam, & ꝙ vniuersum delectationum omnium in electione est apud ipsum vt illud. etenim distinctio inter illud, quod eligendum est extra quod ipsa, & quod non, nõ est apprehensa à pluribus hominum. Et ꝑpter hoc videtur ꝙ auditio sermonum verorum si non sit proficiẽs in scientia tantum, sed & in vita, intendo in operatione, quando fuerint conuenientes operationi dicentium. etenim creduntur sermones tunc, quando concordant operationibus. & propter hoc suggerunt intelligentibus vt sit vita eorum ſm istas actiones, quibus concordat dictio & operatio. D. Cùm autem sermones, qui hic dicuntur, sunt quidem in materiebus habẽtibus se sic vt in pluribus, tunc incipiamus locutionẽ in delectatione ſm illam maneriem sermonum.

Tūc creduntur sermões, cum concordant operationibus.

Opinio Eudoxi de voluptate. Cap. II.

EVdoxus quidem voluptatẽ bonum ipsum esse existimabat, ꝑpterea ꝙ omnia videbat eam appetere, tã quæ prædita essent ratione, ꝙ̃ quæ ea carerent: atq; in omnibus quod est expetibile, id honestum: & quod maxime huiusmodi, id præstantissimum esse cernebat: omnia autem ad idẽ ferri, id omnibus esse optimum indicare: vnumquoq;.n. quod sibi bonum esset, inuenire, non secus atq; alimẽtum. quod igitur omnibus esset bonum, quodq; omnia appeteret, ipsum bonum esse conficiebat. Cuius sanè rationes ob morum virtutem magis ꝙ̃ propter seipsas credebantur: præcipue enim temperãs esse videbatur: vt non vt amicus voluptatis putaretur hęc dicere, sed quia ita re vera esset. Nec minus autem ex contrario quoq; manifestum idẽ esse existimabat. dolorem enim per se omnibus fugiendum esse, cõtrarium autem simili modo expetendum. Maxime autem id esse expetendum dicebat, quod non ob aliud, neq; alterius causa eligeremus. huiusmodi vero procul dubio voluptatem esse: quippe cùm à nemine regramus, cur voluptate afficiatur: eo ꝙ expetẽda per se ipsa voluptas sit. Et cuiuis ex bonis adiunctam eligẽdum magis ipsum reddere: vt iuste agere, & temperanter: augeriq; bonum ipsum seipso. Sed hæc quidem ratio videtur ex bonis esse ipsam ostendere, nihilo tamen magis, ꝙ̃ aliud quippiam. omne enim bonum* cùm altero magis expetẽdum est, ꝙ̃ solum. Atq; huiusmodi sanè ratione Plato quoq; voluptatem ipsum per se bonũ esse destruit: iucundam enim vitam cum prudentia ꝙ̃ sine prudentia esse magis expetendam. ꝙ si mistum est præstantius: ipsum per se bonum voluptatem non esse: quippe cùm ipsum per se bonum nulla re ipsi adiuncta magis expetendum efficiatur. Perspicuum autem est ipsum per se bonum neq; aliud quicquã esse posse, quod cum alio ex ijs quæ per se sunt bona, magis expetendũ fit. quoddam igitur est eiusmodi, cuius etiam nos participes sumus: tale enim est quod quærit. Nam qui id bonum esse negant, quod omnes appetunt: nihil dicunt. quod enim omnibus videtur, id esse affirmamus. qui vero hanc fidẽ tollit: is nõ admodum probabiliora dicturus est: nam si mente carentia hæc appeterent, esset sanè aliquid, quod dicit: at si etiam ea quæ prudentia sunt prędita, quo modo dicere aliquid possunt? Fortasse vero in prauis quoq; naturale quoddam bonum est præstantius ꝙ̃ ipsa per se sint, quod proprium bonum appetit. Sed neq; de contrario recte esse dictum videtur. non enim si dolor est malum, cõtinuo voluptatem esse bonum inquiunt. oppositum siquidem malum malo esse aiunt, & vtraq; ei quod neutrum est. Non male sanè hæc dicentes, non tamen vere. si enim vtraq; essent mala, fugiẽda quoq; vtraq; esse oportebat: si neu

*al. quod cũ alieno magis expetendum est ꝙ̃ solum: tale minime est.

tra,

tra, neutrum aut similiter. Sed illum quidem fugere vt malum, hanc expetere vt bonū videntur. ita igitur etiam opponuntur.

DIxit. Diximus igitur ꝙ Eudoxus æstimabat, ꝙ omnis delectatio bonum, ex hoc ꝙ uidebat omnia appetere & desyderare ipsam, quæ habent rationem, & quæ non habent rationem, & mouentur ad ipsa ex seipsis. & electum emerito, quod est bonum per se, est illud, ad quod mouētur oīa ex seipsis. etenim bonum & pulchrum per se est optimum uniuersitatis rerum. delectatio ergo ex modo, quo pertinet omnibus, est bona per se: & quod est bonum per se, optimum est omnium rerum: delectatio ergo est optimū omniū rerum. & hoc est vt dispositio in bonitate nutrimēti. omnia eoim appetūt ipsum, & est bonum per se: & etiam illud, quod desyderant omnia, bonum est omoibus: & delectationem desyderant omnia: est ergo bona omnibus. D. Per istas igitur ratiocinationes ꝑsuasum fuit huic uiro, ꝙ omnis delectatio booum. Et attestabatur his sermonibus, quos dixit uirtus moralis, quam habebar: cùm dignius sit credere huiusmodi sermones, cùm cōcordat eis operatio q̃ cùm operatio discordatur eis. fuit enim uir iste habens temperātiam prout oportuit, & non dicebat istos sermones, quia esset amator delectationis: sed quia uidebatur ei in rei ueritate sic esse, et hoc etiam declarat ex eius cootrario declaratione non minus digna præcedente. si enim à tristitia fugiūt uniuersi, eius contrarium, & est delectatio, electum est ab voiuersis. Amplius illud quod eligitur propter se, electius est electo propter aliud. & de delectatione manifestum est ꝙ est cum hac dispositione. quod enim eligitur per aliud de eo, quæritur, quare est eius electio. sed circa delectationem oon quæritur per aduerbiū, quare. nos enim noo dicimus quare quærimus delectationem. cūq; sic sit, electa est delectatio per se. Amplius quādo ipsa additur alicui booorum, fit illud bonū magis eligibile & melius: ur actio iustitiæ & actio castitatis: intendo ꝙ, quando coniūgatur delectatio actionibus nobilibus, fiunt perfectiores: iotēdo ꝙ delectetur agens actione sua. D. Et uidetur ꝙ ista dictio propinque sit ut iudicet ex ea, ꝙ delectatio ex bonis est. omne enim, quod additum booo facit ipsum melius, bonum est. Dixit. Et huiusmodi loco, i. pari argumento sumpto à dignore, & potiore negat Plato delectationem esse booum. dicit enim si delectabilis uita dignior est eligi, quando cum intellectu fuerit q̃ absq; eo, non est delectatio bona per se. Non enim est possibile ut sit aliquid eligibile per se, & quando ei additum fuerit bonū aliquod, fiat magis eligibile, q̃ fuerit, eò quòd oportet ut nō sit istud eligibile per se, antequam addatur ei illud, aut ipsum addatur illi. iterum igitur noo est delectatio eligibilis per se. & hoc est, quod quærebatur: intendo an est bonum per se, an nō. D. Qui autem uertunt hanc propositionem in uniuersalē, dicentes ꝙ nulla delectatio bonum, fortassis non dicunt dictiooē sufficientem, cùm dicant ꝙ illud, quod omnia appetunt, non est bonum. & qui dicunt istud, noo dicunt aliud, q̃ ꝙ illud, quod videtur omnibus bonum, non est bonum: & vniuersaliter qui contradicit huic propositioni, non potest contradicere ei per aliquid, quod sit pluris sufficientiæ q̃ ipsa. & qui contradicit huic dictioni, desyderat quidem ex dictione quod noo intelligit. D. Si autem iam dixit hanc dictionem dictor eius per opinionem aliquam, & ratiocinationes aliquas declaremus oos, qm̄ quod dixit io hoc, nō habet sufficiētiam. Nos igitur dicimus, ꝙ in rebus malis fortassis est bonum aliquod naturaliter, & amat booum illud res illa, cuius illud est propriū: & sic est res in delectatione, si ponatur esse mala. nihil ergo prohibet vt sit in ea bonum aliquod naturaliter. D. Et similiter videtur ꝙ noo sit dictio bona, cum qua contradixerunt istis: intendo dicentes ꝙ delectatio sit tota malum propter rationē cogētem eam esse bonū, quando dixerunt domini istius dictiōis, ꝙ tristitia si est malum, oportet vt sit delectatio, quæ est contrariū eius bonum, contradixerunt. n. huic dictioni per hoc, quod dixerunt, ꝙ possibile est vt contrarietur malum malo: volunt ꝙ nō sequitur ex esse tristitiam malam, et esse delectationem cōtrarium eius, vt delectatio sit bonum. Et dictio ipsorū hęc non est dictio sana, neq; fecerunt decentem in hac contradictionem. etenim si fuerint ambo mala, intendo delectatiooem & tristitiam, erit fugiendum ab ambobus. sicut enim ea, à quorum neutro fugiendum est, consimilia sunt in bonitate, sic ab his, quę consimilia sunt in malitia, fugiēdum est ab vtrisq;: et ea, à quorū vtroq; fugitur, cuosimilia sunt in malitia. & vniuersaliter de apparentibus per se ipsa est ꝙ homioes fugiūt à rebus malis naturaliter, & appetunt res bonas. & diuersantur quidem, eò ꝙ quidam eorū vident de re vna ꝙ bonum: & quidam eorum vident in ipsa ꝙ malum.

Dicentium uoluptatem non esse bonum confutatio, & si non omnis expetibilis sit. Cap. III.

AT enim neq; si ex qualitatibus non est voluptas, ꝓpterea neq; ex bonis eam esse censendum est. nam neq; virtutis operationes sunt qualitates, neq; felicitas. Dicunt etiam bonum definitum esse, voluptatem vero indefinitam, propterea ꝙ admittit, vt magis & minus fieri possit. at si ex voluptatis susceptione id iudicant: idem & in iustitia, & in reliquis virtutibus eueniet, ex q̄bus euidenter magis & minus eiusmodi homines esse affirmant: iusti enim & fortes magis sunt: fit ēt, vt & iuste & tēperanter magis & minus agamus. Sin autem in voluptatibus ipsis hoc statuunt: videant ne non dicant causam huiusce rei, si aliæ mistione omni vacēt, mistę alię sint. Quid prohibet autem quia sicut sanitas, quæ cùm definita sit, admittit tamen, vt esse magis ac minus possit: ita quoq; esse voluptatem dicamus: non enim contemperatura eadem in omnibus: neq; vna quædā semper in eodem est: sed remittitur. atq; aliquandiu perdurat: eoq; differt, ꝙ magis, & minus inest. Tale igitur quippiam in voluptate quoq; esse potest. Præterea cùm perfectum ipsum per se bonū, motiones vero & generationes imperfectas esse statuant: voluptatem motionem esse & generationem conantur demonstrare. Sed non recte dicere id videntur. neq; motionem eam esse verum est. motioni enim omni propria esse tarditas & celeritas videtur: & si non per se ipsam, vt motui mundi, at ad aliud. voluptati vero neutrum horum inest. fieri enim potest vt cito quispiam voluptatem perceperit, sicut vt iratus sit: vt autem percipiat, minime: neq; ad alterum, vt ambulet vero, & crescat,

ſcat, atq; omnia huiuſmodi, poteſt. Ac mutari quidem in voluptatem cito & tarde licet: operari autem ex ipſa, id eſt voluptate affici, cito, non licet. Quo pacto item eſſe gn̄atio poteſt? non enim ex quolibet quodlibet gigni videtur, ſed in illud diſſolui vnumquodq;, ex quo gn̄atur. & cuius generatio eſt voluptas, dolor eius corruptio erit. Dicunt item dolorem indigentiam eius eſſe, quod ſm naturam eſt: voluptatem repletionē. at hæc corporis ſunt affectiones. ſi igitur voluptas eius quod eſt ſm naturam repletio eſt: illud in quo repletio fit, eſſet id quod voluptatem perciperet: corpus igitur id eſſet: ſed non videtur. voluptas igitur repletio non eſt: ſed vnuſquiſq; & voluptate affici dũ fit repletio: & dolorem percipere, dum ſecatur, cõſueuit. Opinio autem hæc ex voluptatibus & doloribus circa alimentum euenientibus videtur extitiſſe. vbi enim indigi effecti fuerint, atq; ob id dolore præoccupati: percipere voluptatem ex repletione aiũt. At hoc non circa omnes voluptates accidit. dolore enim vacant tum diſciplinares: tum ex ijs quæ ſenſus afficiunt, illę quę olfactu, quæ auditu, & viſu percipiũtur. Multæ itē recordationes, & ſpes huiuſmodi ſunt. Cuius igitur hę erunt gn̄ationes, cùm nullius rei pręceſſerint indigentiæ, cuius repletiones eſſe hæ poſſint? Aduerſus eos autem qui probroſas voluptates producunt, dicere qſpiam poſſet non eſſe ea iucunda. non enim ſi male affectis iucunda ſunt, iccirco abſolute quoq; eſſe ea iucunda exiſtimandum eſt: ſed ipſis illis tantũmodo. quēadmodum neq; ſalubria aut dulcia, aut amara, quæ ęgrotantibus: neq; alba, quæ lippientibus eſſe huiuſmodi videntur. An ita quoq; dici poſſet, expetendas quidem eſſe voluptates: non tamē ex his. quemadmodum etiam diuitem eſſe, expetendum eſt: ſed nõ ex proditione: & ſanum eſſe item: ſed non ex cuiuslibet rei eſu. An ſpecie differunt voluptates. quæ enim ex honeſtis rebus exiſtũt diuerſæ ab illis ſunt, quæ ex turpibus percipiunt̃. neq; fieri poteſt vt iuſti quiſpiam voluptate afficiatur, niſi ſit iuſtus: aut muſici, niſi ſit muſicus: atq; in reliquis ſimili modo. Declarare autem videt̃ etiam amicus ab adulatore diuerſus cùm ſit, non eſſe bonum voluptatem: aut voluptates eſſe ſpecie diuerſas. hic enim ad bonum verſari: ille ad voluptatem videtur. atq; illud probro datur: hoc laudi eſt: vtpote cùm ad alia, atq; alia verſentur. Nemo præterea expeteret vel viuere ita, vt pueri mente præditus illis voluptatibus, q̃maxime fieri poteſt, afficeretur, quibus pueri oblectari cõſueuerunt. vel turpe aliqd agendo ita gaudere, vt nullum vnquam dolorem percepturus ſit. Et circa multa ſtudium adhiberemus, ēt ſi nullam afferrēt voluptatem: vt videre, meminiſſe, cognoſcere, virtutes habere. q ſi hæc voluptates neceſſario cõſequuntur, nihil refert. expeteremus nanq; ea nihilo minus, licet ēt nulla inde voluptas exoriretur. Voluptatē igitur neq; eſſe ipſum per ſe bonum: neq; omnē eſſe expetēdam: nonnullasq; eſſe per ſe expetibiles, quæ differant aut ſpecie, aut ijs à quibus eueniunt: planum videtur. Ac de ijs quidem quæ de voluptate & dolore feruntur, ſatis dictum ſit.

DIxit. Et dictio dicentis q delectatio non eſt bonũ: eò q non eſt qualitas, & virtutes, quæ ſunt bonum, qualitates ſunt, non eſt cogens. etenim actiones virtutum, & felicitas fortunæ non ſunt qualitates, & ſunt bonum. D. Dictio autem eorum, q bonum terminatum eſt, & q delectatio non eſt terminata, eò q recipit magis & minus, non cogit vt non ſit delectatio bonum. hęc enim ſpecies iudicij verax eſt de iuſtitia et cæteris virtutibus. additio nanq; & diminutio ſeqt̃ur cæteras virtutes, & medietates in eis, quæ ſunt inter extremitates, quæ ſunt virtutes habẽtes latitudinem: & per hoc etiam fit iuſtitia quædam magis alta iuſtitia, & fortitudo magis fortitudine. & quãdo fuerit poſſibile vt ſit minus & magis in iuſtitia & caſtitate, erit ſimiliter poſſibile vt ſit minus & plus in delectatione: D. Et fortaſſis ſi dixerint q qualitates quædam mixtę ſunt, & quædam ſimplices: & q propter hoc quædam recipiunt magis & minus non propter hoc, qm̃ virtutes, & quædã earum irreceptiuę ſunt huius. & hoc eſt eis per hoc, q virtutes non poterunt inducere cauſam huius. D. Et quid prohibet, vt quemadmodum ſanitas terminata recipit magis & minus, ſimiliter ſit ēt de delectatione: intēdo vt ſit terminata, & recipiat magis & minus, igitur in nobis etiam eſt ne concedamus ex eſſe eam receptiuam magis & minus, eſſe eam nõ terminatã. etenim æqualitas, verbi gratia ſanitas non eſt vna eadē in omnibus ſpeciebus: in equo nanq; alia eſt, & alia in homine. neq; in vna eadem ſpecie eadē in omnibus horis: ſed interdum magis, interdum minus. poſſibile eſt ergo vt ſic ſe habeat delectatio, et ſit bonum. D. Et ex dictionibus iſtorum etiam eſt, qm̃ ſunt perfecta & completa: & q qm̃ motus & generationes non ſunt completi: cõcludatur ergo ab eis ex hoc, q motus & generationes non ſunt bonum. quando ergo adiungitur huic q delectatio, generatio, & motus, ſequitur vt nõ ſit delectatio bonum. D. Videtur autem quòd non ſit hæc dictio bona. non enim delectatio motus: vnicuiq; enim rerum mouentium eſt velocitas ꝓpria, & tarditas propria, qñ fuerit mutatio ei per ſe. quando vero non fuerit ei mutatio per ſe, ſed per comparationem ad aliud: vt mutatio, quæ eſt ſcienti ex ignorantia ad ſcientiam, tunc ſtatim fit relationis & ad aliquid, & nõ eſt in relatione motus. impoſſibile eſt autem vt delectationi inueniatur velocitas & tarditas: cùm non ſit ei mutatio per ſe. attamen poſſibile eſt hoc inuenire ei per accidens ex parte mutationum eius quod cõſequitur delectatio, & per hũc modum poſſumus dicere q talis delectatur velociter, quēadmodum dicimus iraſcitur velociter: non q delectatio ipſamet aut ira ipſamet velox ſit & tarda: ſicut motus, quē ſequit̃ delectatio, velox eſt & tardus, vt delectationes quæ ſequũtur ambulationē, & bibitionē, & alia ab his. Etenim delectatio ſequitur iſta velociter aut tarde: ipſius vero met

delectationis

delectationis non est possibile, vt sit aliquid tardũ aut velox. & est quidẽ istud taliter, eò q delectatio de relatione est: & mutationes, quas sequitur delectatio, non sunt de relatione: & nõ est possibile de delectatione vt sit sempiterna: neq; est possibile vt referatur ad aliud aliquid præter id cuius est. D. Iam autem putatur de delectari q sit motus per modum aliquem, non tamen de delectatione coniugata cum quacunq; apprehẽsione putatur hoc, sed de coniugata cum apprehensione, in qua mutatur apprehensor: & cuius generatio est delectans, huius corruptio est contristans. D. & iam dicunt q tristitia est propter defectũ rei naturalis, & delectatio complementũ huius defectus. et hoc erit apud fieri huius defectus, non apud expletionem eius actu. & si sic est, erit delectatio fieri, vel generatio non complementũ: ideo q quando præceditur fieri rei deficientis, tristatur corpus sentiens. & quando sic est, ergo delectatus per ipsam, est deficiens, & etiam ipsa in seipsa defectus est, cùm sit fieri, vel generatio. D. Istud vero non putatur de omnibus delectationibus, sed cõuenit quidem delectationibus, quæ fiunt propter tristitiam nutrimenti: intendo q delectationem nutrimẽti præcedat tristitia famis: & ipsamet inuenit apud vsum nutrimenti. In cæteris autem delectationibus non accidit istud, vt in delectationibus, quæ fiunt propter sciẽtias disciplinales, non enim præcedit eas tristitia, neq; eas quæ fiunt per tactum: quanto magis neq; eas, quę fiũt per intellectum. & similiter quæ fiunt per odoratum, & auditum, & visum non præcedit tristitia, & præcedit quidem ista spes, & est delectãs. Istæ igitur delectationes non sunt generationes, neq; etiam suppletiones defectus, cùm non præcedat eas defectio, ac si sit delectatus per ipsas deficiens non completus. D. Delectationibus autẽ vituperatis apud homines, quas sequuntur quidam hominum, fortassis non est dicendum q sint delectabiles sm veritatem. quãuis enim delectabiles sint eis, quorũ animarum dispositiones sunt dispositiones prauę, non tamen propter hoc oportet vt dicantur esse delectabiles in rei veritate & simpliciter. sed si absolute dicatur de eis nomen delectabilis, intelligendum est in comparatione ad alios. quemadmodũ enim non putandum est illud, quod dulce est aut amarum apud infirmos, esse sic sm veritatem: aut quod album apud lippos, album sm veritatem: sic est de re delectationis apud viros prauitas: intendo q delectabilia non sunt examinanda apud gustus istorum: sicut neq; examinanda sunt nutrimenta apud gustus infirmorũ. D. Et fortassis delectatio eligibilis est, nisi q non eligibilis, modo quo eligunt eam prædicti. quemadmodum dicimus q diuitiæ eligibiles: sed non vt fraude aut deceptione acquirantur. & similiter sanitas eligibilis est, sed non vt eius, cuius sanitas contingit ex quacunq; comestione, sed cuius sanitas fit ex comestione rerum sanatiuarum. D. Et fortassis differunt delectationes in seipsis: eò q delectatio ex rebus pulchris alia est à delectatione, quæ ex rebus turpibus: & omni actui est delectatio propria. & non est possibile vt delectetur is, de cuius natura nõ est vt agat aliquem actum delectatione illius actus. vt q non est possibile vt delectatione iusti delectetur, qui non est iustus: neq; delectatione musici, qui non est musicus: & similiter in cæteris actibus. D. Et videtur esse apparens, qm̃ amicus alicuius alius est à conueniente: & qm̃ delectatio vtrorũq; propter hoc non est vna, sed diuersa. de altero enim eorum putatur, q eius associatio est propter vtile quidem: intendo eum qui dicitur conueniẽs: & de altero quidem propter delectationem ex amicitia. & ꝓpter hoc vnus eorum vituperatur, et alter laudatur. D. Et conueniẽs est ne sit omnis delectatio bonum. nullus enim eligit ne faciat decens in longitudine vitæ suæ, etiam habens intellectum puerilem. & delectetur in tota vita sua eo, quo delectantur pueri vtplurimum. neq; eligit delectationem cũ actionibus turpibus. Homines enim naturaliter student, & nituntur ad actiones pulchras, cùm non fuerit in eis tristitia, etiam si non sit in eis aliqd delectationis: vt est speculatio, & cogitatio, & rememoratio, & scientia virtutum, & operatio earum. quando vero fuerint delectationes coniugatæ eis, tunc nullus declinat electionem istorum: neq; oportet vt sit in electione eorum quicquã diuersitatis. forsan etenim præeligenda sunt hæc: & si non sit ex eis delectatio, qualiter ergo erit in entibus? D. Manifestũ est ergo ex his quæ dicta sunt, q non omnis delectatio bonum: neq; omnis malum. etenim delectationes diuersæ sunt formæ: & in eis est quod est electum per se, & quod est non electum.

Quidnam sit voluptas, & quo modo operationem perficiat. Cap. IIII.

QVidnam autẽ sit voluptas, aut qualis, clarius fiet, si disputationẽ à principio repetamus. Visio.n. quocũq; tempore esse perfecta videtur. nulla.n. re deficit, quæ postea succedens speciem eius perficiat. huic similis quoq; voluptas est. totum siquidem quoddam est: neq; vllo in tempore statuere aliquis voluptatẽ posset, cuius, si longiore fieret tempore, species perficeretur. Idcirco neq; motio est. in tempore enim fit omnis motus, & cuiusdam etiam finis est. vt ædificatio tunc perfecta est, cùm fecit id quod appetit, vel in omni videlicet tẽpore, vel in hoc. nam in partibus temporis imꝑfectæ omnes, & à tota, & inter se sunt specie diuersæ. lapidũ siquidem compositio diuersa à columnę virgatione: atq; hæ vtræq; à templi extructione differunt. templi enim effectio, cùm nulla re deficiat ad propositũ, perfecta est: fundamenti vero, & triglyphi fabrica est imperfecta: qppe cũ vtraq; partis sit. Specie igitur differunt. neq; fieri potest vt in quocunq; tempore motionem specie perfectam sumamus, nisi in toto. Simili modo quoq; in ingressione, & cęteris. nam si delatio est motio quæ alicunde aliquò fit: eius differentiæ sunt sm speciem, volatus, ingressus, et saltus, atq; huiusmodi. neq; tantum hoc modo, verum etiam in ingressione ipsa differentia est: nam alicunde & aliquò non idẽ in stadio & in parte eius est, & in alia, atq; alia parte: neq; percurrere lineam hanc, & illam. non solum enim lineam, sed in loco constitutam pertransit: in diuerso autem hęc, q; illa est. Sed accuratius de motu alibi iam diximus. Videtur autem non in omni tempore motio esse ꝑfecta: sed pleræq; imperfectæ, & specie differentes: siquidẽ alicunde aliquò speciem earum efficit. at voluptatis in quolibet tempore perfecta species est. perspicuum igitur est, & diuersas has inter se esse: & volu-

ptatem

ptatem quippiam ex ijs esse, quæ integra ac perfecta sunt. Hoc autem ex eo etiam videretur, ꝙ moueri nisi in tempore quippiam non potest: voluptate autem affici potest. quod enim in ipso nūc fit, totum quoddam est. Ex his autem manifestū est, non recte dicere eos qui voluptatem esse motionem, vel gñationem asserunt. non enim omnium hæc dicuntur: sed partibilium, & eorum quæ tota minime sunt. nā neq; visionis gñatio est, neq; puncti, neq; vnitatis. neq; enim horū quippiam motio aut generatio est. igitur nec voluptatis quoq; erit: quippe cùm totum quoddam sit. sed sensus cuiuslibet, cùm circa sensibilē rem operatur. Perfecte autem eius qui bene est affectus, circa pulcherrimum ex ijs quæ sensui subijciūtur. tale enim quid maxime esse perfecta operatio videtur. Vtrum autē ipsum sensum, an id in quo ipse est, opari dicamus, nihil interest. in vnoquoq;.n. optima eius est operatio, quod optime affectum est erga præstantissimū ex ijs quæ ipsi subijciuntur. Atq; hæc perfectissima esset, ac iucundissima. In omni enim sensu voluptas est: in omni item simili modo intellectione & cōtēplatione. iucundissima autē ea est, quæ perfectissima: at pfectissima eius est, quod bene affectum est erga optimum eorum quæ ipsi subijciuntur. operationem vero voluptas perficit. Nō eodem tamē modo & voluptas perficit, & sensibile, * & sensus, cùm bona sunt. quemadmodum neq; sanitas & medicus simili modo in causa sunt, vt sani simus. In vnoquoq; autem sensu voluptatem fieri pspicuum est: quippe cū & visiones, & audiriones esse iucūdas dicamus. patet.n. profecto eas vel quàmmaxime esse, si & sensus prēstantissimus sit, & circa tale qppiam operetur. nā si huiusmodi sunt & quod sentitur, & quod sentit: semper existet voluptas, modo adsit quod agat, & quod afficiatur. Perficit autem operationē voluptas, non vt habitus quidā qui inest, sed vt finis superexoriens: perinde atq; venustas ijs qui in flore ætatis constituti sunt. quousq; autem sensibile vel intelligibile, & id quod iudicat, vel contemplatur tale fuerit, quale esse debet: in opatione inerit voluptas. cùm.n. id & quod vt afficiatur, & quod vt efficiat idoneum est, similia sunt, & inter se eodē modo sese habēt: idem fieri natura consueuit. Quo modo igitur fit, vt nemo assidue voluptate afficiatur? An defatigatur? omnia enim humana ad assidue operandū imbecillia sunt. quocirca neq; voluptas assidue euenit: operationem enim consequitur. Nonnulla tamen sunt quę cùm noua sunt, oblectant: postea vero non simili modo, hanc ob causam: quia primum incitatus animus est, in eorumq; operatione intentus, quemadmodum in visu faciunt, qui inspiciunt: postea vero operatio eiusmodi non, amplius fit, sed neglecta. vnde etiā voluptas hebetatur. Omnes autem voluptatem appetere propterea vnusquisq; existimaret, quia viuere omnes appetunt. vita vero opatio quædam est. Et circa ea vnusquisq; & ijs opatur, quæ vel maxime placent, vt musicus auditu circa modulationes: discendi studiosus mente circa contemplationes: atq; ita singuli ex cæteris. voluptas vero operationes perficit: & viuere quoq; ipsum, quod appetunt. merito igitur voluptatem etiam appetūt, quippe quæ viuere ipsum quod expetendū est perficiat. Vtrum vero vitam ob voluptatē, an voluptatem ob vitam expetamus, in præsentia omittaē. coniuncta enim hæc inter se ita sunt, vt separari nullo modo queant: quippe cùm & sine operatione non fiat voluptas, & operationem omnem voluptas perficiat.

Operationẽ voluptas pficit.

*a.i. sensum.

Dixit. Iam itaq; dictus est sermo sufficiens in delectatione an bonum an non. Quid vero sit delectatio, aut quæ res est delectatio, fortaise manifestius fiet, quādo cœperimus in reuersione rememorationis eius ex principio. Dicimus ergo, qm̄ putatur ꝙ actus visus est penetratio in aliqua hora. & hoc fit, quando visus non indiget aliquo, quo compleatur forma eius, immo est fm complementum eius vltimum, & delectatio similis est huic: eò ꝙ ipsa existit completio visui completiori. si ergo hoc sic est, delectatio etiam est cōplementum & forma, non motus. & propter hoc non est possibile alicui vt apprehēdat delectationem in tempore, donec sit ex delectationibus ꝙ existat in tempore minus aut plus. etenim omne quod apprehēditur in tempore, est in motu, & nondum completur forma eius. et propter hoc ꝙ delectatio est cum complemēto formę, & non in tempore. Et propter hoc non est motus. omnis enim motus in tempore est, habēs complemētum, quod non est in tempore. verbi gratia, ædificatio magis completa est in postremo temporis, in quo perficitur eius actio, q̄ in vniuerso temporis in quo fit. in postremo autem temporis, in quo fiunt motiones, nō est completa, sed diuersa per formam: intēdo ꝙ partes motus vnius eiusdem iam diuersificantur adinuicem fm formam: & sunt etiam diuersæ à toto ipsarum fm formam & complemētum: intendo finem motus. positio nanq; lapidum diuersificatur ab erectione colūnarum fm formam: & ista ambo diuersificantur à figura domus, quæ est complementū tempori, cuius partes sunt cōpositio lapidum, & excisio colūnarum. & quod similatur his ex partibus ædificationis, & inter dispositionem compositionis & situs lapidum, et dispositionem erectionis columnarum, & inter dispositionem domus differētia est. quamuis enim conueniant in eo, quòd sunt dispositiones, tamen dispositio domus diuersificatur à dispositione compositionis lapidum, & à dispositione erectionis colūnarum per hoc, ꝙ dispositio domus completa est, eò ꝙ nō est subiecta ad aliqd, cùm nullius egeat, per quod sit eius complementum. dispositio autem compositionis lapidum, & dispositio erectionis colūnarum, & quod similatur his ex dispositionibus, quæ subiectæ sunt dispositioni domus, non

sunt

ſunt completæ: eò q̃ quælibet earum ſubiecta eſt formæ domus, eo modo quo litteræ ſubiectæ ſunt dictionibus. Et propter hoc partes motus & cõplementum earum diuerſificantur ſm formam. & non eſt poſſibile inueniri motum completum ſm formam in tempore: niſi forte ſit motus circularis totus. Cæteri vero motus tranſmutationis, vt ambulatio. & quod ſimilatur huic, incõpleti ſunt: eò q̃ fiunt ex aliquo ad aliquid oppoſitum ei: & eò q̃ iſti motus ex aliquo ad aliqd non diuerſificantur ſolum à motibus completis, ſed & partes motus vnius abinuicẽ, quemadmodum diximus. etenim motus, qui fit ſuper hãc partem lineæ, alius eſt à motu fiente ſuper aliam partẽ eius. & vniuerſum huius aliud eſt ab eo, qui fit ſuper partem illam, quæ eſt completio. & eſt quidem iſtud ſic in motu tranſmutationis recto: eò q̃ & ſi ſit ſuper lineã rectam, illa linea non eſt linea tãtum, ſed eſt quidem linea in loco. diuerſificantur ergo partes motus propter diuerſitatem partium loci. D. Et iã exquiſite perſcrutatum eſt de motu in alia ſcientia. D. Et videtur q̃ non ſit omnis mutatio completa in vniuerſo partiũ temporis, in quo inuenitur illa mutatio ſed infinitiua ſui tantum. in cæteris vero ſuis partibus eſt incõpleta, ſed diuerſificatur ſm formam. de re autem delectationis manifeſtum eſt, q̃ de mutationibus completis in toto tempore vel in omni tempore, cũq; ſit delectatio de rebus cõpletis: & completa diuerſificentur adinuicem: manifeſtum eſt q̃ delectationes diuerſæ erunt adinuicem ſm formam, non ſm partes: intendo q̃ partes delectationis vnius non ſunt diuerſæ ab alijs, ſicut ſe habet in motu vno. Et ex iſto manifeſtum eſt q̃ delectatio non eſt motus, & ex eo q̃ comprehenſio eius non eſt in tempore, & omnis motus in tẽpore. D. verũtamẽ manifeſtum eſt etiam propter quam cauſam putauerunt q̃ delectatio ſit motus & generatio: eò q̃ generatio non dicitur de omnibus rebus fientibus, ſed dicitur quidẽ de generatione rerum, quæ diuiduntur. rebus autem, quæ nõ diuidun tur, non eſt generatio. ideoq; non dicitur q̃ apprehenſioni ſit generatio, neq; puncto generatio, neq; vnitati. & ſic ſe habet in delectatione: intendo q̃ nõ eſt ei generatio: eò q̃ ipſa eſt totum, intẽdo de indiuiſibilibus. D. Et oĩs quidem ſenſus agit ſm menſurã ſenſibilis. & agit actionẽ perfectã ſenſus, cuius diſpoſitio eſt pfecta. & diſpoſitio ſui ſenſibilis perfecta ẽt. & diſpoſitio relationis inter perfecta. etenim putatur q̃ bonitas actionis ſit hoc: intendo vt agens ſit in perfectiori diſpoſitione per quam eſt agens, & patiens in perfectiori diſpoſitione per quã eſt patiens. & relatio, quæ eſt inter ea in perfectiori diſpoſitione. etenim differentia magna eſt inter hæc, vt agat res ens in perfectiori diſpoſitionum ſuarum in patiens ens in perfectiori diſpoſitionum ẽt, & inter hoc vt agat in non perfectiori ſuarum diſpoſitionum, aut in patiens nõ ens in perfectiori diſpoſitionum patiẽdi, aut vt ſit relatio inter vtraq; imperfecta. Cumq; hoc ſic ſit, fortaſſe erit actio iſta in ſenſibus motus perfectus, & delectabilis. & ſimiliter ſe habet in cogitatione, & in oĩbus apprehenſionibus, quas ſequitur delectatio. Et pp̃ hoc poſſibile eſt vt diuerſẽt delectatio apprehenſionis penes diuerſitatẽ actionum apprehenſionis. & delectabilior actionũ apprehenſionũ eſt actio perfecta valde. & actiones pfectę valde ſunt illę, quibus ſunt venuſtiores diſpoſitionũ apud virtuoſum valde ex rebus quas amat. & pp̃ hoc eſt delectatio pfectiua actionũ: intẽdo propter eſſe eas amatas. Verũtamen pfectio, qua delectatio perficit actionẽ, & perfectio, qua pficiunt eam ſenſibile & ſenſus, non eſt vnius maneriei, etſi ſint res nobiles oẽs: quemadmodũ medicus & voluntas ſanandi non ſunt cauſæ vt fiat ſanatio per modum conſimilem: intendo non ſunt et cauſa per modũ vnum. D. Quòd aũt delectatio inuenitũ in oĩbus ſenſibus, manifeſtũ eſt per ſe. nos etenim videmus viſibilia delectabilia, & audimus voces delectabiles. & eſt manifeſtum ẽt q̃ delectationes ſenſuum ſunt vehementiores, qñ ſenſus & ſenſibile vtraq; vigoroſa fuerint: & qñ alterum agit & alterum patitur ſm ſuam vigoroſitatẽ: etenim qñ fuerit ſenſus & ſenſibile cũ hac diſpoſitione, fit delectatio ſemper. Et cauſa exiſtendi delectationẽ eſt vt perficiat actionẽ. verũtamen ſuã perficere actionẽ non eſt ita, vt delectatio ſit diſpoſitio in actione & cõplementum ei: ſed ſm q̃ eſt res ſequens cõplementum: vt pulchritudo, quę inuenitur in iuuẽtute: intendo qm̃ pulchritudo eſt diſpoſitio ſequẽs iuuentutem, non cõpletiua eius. D. quouſq; ergo durauerit ſenſibile aut intelligibile ſm q̃ oportet, & qui iudicat de intelligibili & ſenſit ſenſibile ſm q̃ oportet, erit delectatio in actione. & hoc quãdiu durauerit agẽs & patiens & ſimilia: & fuerit relatio cuiuſq; eorum ad ſuũ compar ſm diſpoſitionem vnã: intendo impermutata erit ab eis actio per vnã naturam. D. Et pp̃ iſtud non eſt poſſibile vt delectẽt homo delectatione continua, neq; triſtetur triſtitia cõtinua: eò q̃ oẽs res humanæ non poſſunt agere actionẽ continuam pp̃ mutabilitatẽ conſimilitudinis, quæ eſt inter agẽs & patiens. & ſimiliter eſt de relatione. D. Et eo q̃ delectatio non eſt continua, fit q̃ quædam res exhilarant, & ſunt bonæ: & poſt hoc nõ ſic ſe habet res in eis. & cauſa in hoc eſt, qm̃ cogitatio & imaginationes, quas ſequitur delectatio, ſunt in iuuentute vehementius agentes & plures. & ſimiliter eſt in ſenſibus: intẽdo qm̃ in iuuentute vehementius agunt: vt qm̃ vident à lõge in principio rei, deinde poſt hoc non poſſunt, imo actiones eorum debilitanẽ: ideoq; fit eorũ delectatio debilior. D. Et fortaſſe putans putabit oẽs nos amare vitam. & vita actus qdam eſt. Et vnuſquiſq; amat facere actiones, quæ ptinent in vita rebus melioribus: etenim in his fit actus eius melior. vt dñs muſicę. ipſe. n. amat actũ auditus, qui eſt apprehenſio melodiæ. & dominus doctrinæ, qui amat actũ cogitationis in opinionibus. & ſimiliter eſt in oĩbus actionibus ptinẽtibus ad vitã. & delectatio inuẽta in eis eſt illa, quæ cõplet iſtas actiones, & vitã, per quã fit deſyderium iſtarũ rerum. & qñ ſic eſt, tunc illi, qui deſyderãt vitam, deſyderant delectationẽ: eò q̃ ipſa perficit vitã, quę eſt electa. D. Et propter iſtud oportet ſciri q̃ non ſunt nobis omittendæ actiones gratia delectationis. patet. n. q̃ delectatio & actio coniugatæ ſunt ſimul, & nõ recipiunt ſeparationem. nam non erit delectatio abſq; actione: & perficit quidem omnem actum delectatio.

Voluptates inter ſe ſpecie differre.

Cap. V.

VNde differre ẽt ſpecie videntur. quę. n. ſpecie diuerſa ſunt, à diuerſis pfici exiſtimamus, ita ſiquidẽ apparẽt & naturalia, & quæ ab arte efficiuntur. vt aĩalia, arbores, pictura, ſtatuæ, domus, vas. ſimili modo quoq; diuerſas ſpecie operationes à ſpecie differẽtibus pfici putamus. mentis autẽ operationes ab ijs quę ſunt ſenſuũ, atq; hę inter ſeſe ſpecie differunt. quare ẽt quæ ipſas perficiunt voluptates. Conſtare aũt hoc ex eo ẽt poſſet, q̃ voluptas vnaquæq; operationi ei affinitate eſt cõiuncta, quã perficit. ſimul. n. operationem propria atq; affinis voluptas auget: quippe cũ ſingula magis iudicent, abſoluantq; exa-

ctius qui cùm voluptate opantur. vt qui geometricis rõnibus oblectãtur, geometrici euadunt, & singula magis intelligunt, atq; aduertunt. simili modo musicæ studiosi, & ędificandi, & cæteri alij in suo quisq; opere proficiũt, dum eo oblectãtur, ac gaudẽt. voluptates vero sunt quæ incremẽtum exhibent. at affinia sunt & propria quæ augent. quæ aũt diuersis specie sunt propria, inter se quoq; specie differunt. Magis præterea inde hoc pateret, ꝙ voluptates quę à diuersis eueniunt, operationibus sunt impedimento. studiosi. n. tibiarum orationibus attendere nequeũt, si tibia canentem quempiã audiuerint, tibiæ cantu magis, ꝙ præsente opatione oblectati. voluptas igitur quæ ex tibiæ cãtu prouenit, operationem circa orationem corrũpit. Id in cæteris quoq; vsu venit, cùm circa duo simul operatur quispiam: quæ. n. est iucundior operatio, alteram extrudit: atq; eo magis, quo in voluptate longius excelluerit: adeo vt ex altera operet̃ nihil. Atq; iccirco fit, vt cũ aliqua re vehemẽter gaudemus, aliud quid nõ admodũ agamus: cũq; alijs leuiter oblectamur, alia faciamus. vt in theatris bellaria esitant: id tunc maxime faciunt, cũ viles certatores sunt. Qm̃ aũt propria voluptas exacte absoluit opationes, diuturnioresq; & meliores reddit: alienę vero labefactant, ac perdunt: longe eas inter se distare manifestũ est. Fert. n. alienæ voluptates id faciunt quod ꝓprij dolores. proprij. n. dolores operationes corrumpunt. verbi causa si alicui vel scribere iniucundũ est & molestũ, vel ratiocinari: cũ dolorem afferat opatio, fit, vt is neq; scribat, neq; ratiocinetur. Ex ꝓprijs igitur voluptatibus, & doloribus cõtrarium circa operationes contingit. propriæ autem sunt voluptates, quæ ex opatione aliqua per se existunt. alienæ vero aliæ appellantur, propterea ꝙ simile qd efficiunt, quod dolor. corrumpunt enim: verũtamen nõ simili modo. At vero cũ operationes probitate & prauitate differant: & aliæ ex ipsis expetẽdæ sint: alię fugiendæ, aliæ neutræ: simili modo voluptates ẽt sese habent: in vnaquaq;. n. operatione propria voluptas existit, in bona honesta, in praua improba. Nã & cupiditates honestorum laudabiles, turpiũ vitupabiles sunt. Affiniores autẽ opationibus sunt voluptates q̃ in ipsis existũt, q̃ appetitiones. hæ. n. & tpibus et natura distinctæ sunt: illæ adeo annexæ opationibus sunt, adeoq; ab ipsis indistinctæ, vt an idẽ cũ voluptate opatio sit, ambiguũ esse videat̃. Neq; tñ voluptatẽ esse mentẽ, aut sensum putandũ est: est. n. absurdũ. sed qa nõ separant̃, esse idẽ qbusdã vident̃. sicut igit̃ operationes, ita quoq; diuersæ voluptates sunt. Visus aũt à tactu puritate differt: & auditus et olfactus à gustatu. simili mõ quoq; differunt voluptates: atq; ex his illę q̃ circa mentẽ existũt: & vtręq; à se mutuo. Esse vero vnicuiq; aĩali propria voluptas, quẽadmodũ ẽt opus videt̃: ea. n. est q̃ in opatione existit. id in vnoquoq; cõsideranti ita esse apparebit. equi siquidẽ, & canis, & hominis voluptas diuersa est. Quẽadmodũ Heraclitus inqt, asinos stramẽtitias paleas magis q̃ aurũ esse electuros: qppe cũ asinis pabulũ auro iucũdius sit. Ac voluptates quidẽ eorũ quę specie diuersa sunt, specie differũt: q̃ sunt eorũdẽ, indifferẽtes esse cõsentaneũ est. in hoibus tñ non parũ variãt. eadẽ. n. alios dolore, alios oblectatiõe afficiũt, quibusdã molesta & odiosa, iucũda & amabilia nõnullis sunt. in dulcib[9] quoq; idẽ euenit: quippe cũ non eadem febricitãti, & sano esse hmõi videant̃: neq; calidũ quippiã imbecillo, & ei q bono habitu ꝑditus sit. similiter in alijs etiã contingit. Videt̃ aũt in oibus similibus id esse qd' probro viro apparet. Quòd si hoc recte dicit̃, quẽadmodũ videt̃, & est: & vniuscuiusq; mensura est virtus, & bonus vir, quatenus est talis: voluptates quoq; erũt quæ huic vident̃, & iucunda ea qbus hic oblectatur. Si cui tñ ea videntur iucunda quæ huic sunt molesta, nihil mirũ esse debet: multæ etenim corruptelæ hoium, & labes contingunt. nõ sunt nãq; iucunda: sed his, atq; ita affectis. Eas igitur quæ sine dubio turpes sunt, nõ esse dicendas voluptates nisi corruptis hoibus manifestũ est. Ex ijs vero quæ esse honestæ vidẽtur, qualis, aut quęnã esse hominis dicẽda est: An ex operationibus patet. has. n. ipsæ voluptates sequunt̃. siue igit̃ vna, siue plures sint pfecti & beati viri opationes: quæ has perficiunt voluptates, præcipue hois voluptates esse dicerentur: reliquæ autem secundo loco, & ex parte aliqua, non secus atq; operationes.

Vniuscuiusque mensura est vir[9].

DIxit. Et ex hinc apparet ꝙ delectatio est diuersa, quod enim perficit res diuersas ſm formã, diuersum est ſm formam. Et hoc patet ex rebus generatis à natura, vt animalibus & plantis: & ab arte, vt in imaginibus, & vtensilibus, & domo: intendo quoniam ista, ex quo facta sunt ex rebus diuersis forma, sunt perfectiones earum diuersæ forma. & similiter actiones diuersę forma, oportet vt perficiantur etiam ex diuersificatis in forma. & propter hoc delectatio, quæ est intellectui, diuersa est à delectatione, quæ est in sensibus: & delectationes sensuum diuersificãtur etiam à se inuicem ſm formam. Et patet ꝙ delectationes diuersificãtur diuersitate actionum: eò ꝙ quamlibet earum figurat actio, quam ipsa perficit. delectatio enim propria facit vt crescat illa actio & augeatur. & causa hæc est: qm̃ qui faciunt hoc quod faciũt cum delectatione, erit actio eorum vehemẽtius exquisita & plus perscrutata. vt qui delectãtur per geometriam. ipsi enim perscrutantur.

scrutatur vnamquãq; rerum geometralium plus alijs. & similiter qui delectantur per actionea musicæ, sunt potentiores ad toquirendum neumata. & similiter qui amant ædificationes, sunt potentiores ad ædificãdum. & vniuersaliter in omoibus agẽtibus addit delectatio in operatione sui propria. & cũ hoc crescit per eius crementum. & quæ crescit cum alio à se, est propria eius, per cuius crementum crescit, & est alia ab ipsa per formam. D. Et fortasse patebit ex hoc etiam q delectationes, quæ fiunt ex actionibus quibusdam, prohibitiuę sunt ab alijs: vt in viris cõcupiscentiarum. ipsi enim non possunt audire dictiones & actiones boni. audientes vero tangentes citharam, quę gaudio sonitus eius postponunt actiones, quas habent inter manus. & propter hoc cithara, & cætera desyderia corrumpũt actionem, quæ est per rationem. Et similiter accidit cæteris delectationibus ad se inuicem: intendo q quando fecerit homo simul duas actiooes, quarũ vtraq; habet delectationem propriam, impediet magis delectans alteram ab actu suo. & potissime faciet hoc, quando fuerit excellentis delectationis valde, donec permittat alteram agere. Et propter hanc causam, quando ludimus cum aliqua re, non agimus rem aliam plus, q̃ illã, cum qua ludimus propter victoriã delectationis ludi super delectationes reliquarum actionũ. & quando vicerit altera delectationũ, erit actio alterius sine delectatiõe: eritq; actor eius ad modum illius, qui operatur ad desyderium aliorum: vt facit citharœdus vel tibicen in loco, ad quem conueniunt ad intuendum eos cùm mali fuerint. ipsi enim nituntur quidem ad psallendũ propter illos, qui intendunt ad ipsos, & non proprie delectationis causa. Et cũ sic sit, patens est q delectatio propria actionibus profundat actiones, & efficit eas durabiliores, i. in tempore longiori, & melius factas. manifestum est autẽ, q inter delectationem extraneam ab actione, & inter propriam differẽtia est multa. & hoc, quoniã delectatio extranea ab actione ferè facit tristitiam propriam actioni: intendo q impedit actionem: quemadmodum impedit eam tristitia propria sibi. etenim tristitiæ propriæ actionibus corrumpunt actiones. verbi gratia, qui non delectatur ex scriptura et meditatione, si tristetur ex ipsis, non scribet neq; meditabitur. Et vniuersaliter accidit in actionibus contrarietas multa ex parte delectationis proprię eis, & ex parte tristitię propria eis: intendo q actio, cum qua coniugatur delectatio sibi propria, fit ſm contrarium actionis, cũ qua coniugatur tristitia sibi propria. & fit quidem sic, eò q delectatio propria expedit actionem, & tristitia propria impedit ipsam. delectatio autẽ extranea, vt iam dictũ est, facit simile ei, quod facit tristitia proprie: eò q corrumpit actionem, sicut corrũpit eam tristitia propria: quãuis non sit corruptio ambarũ per modum consimilem. D. Cùm autem diuersent actiones per diuersitatem virorum bonorum & malorum: intendo qm̃ actiones virorum bonorum diuersæ sunt ab actionibus virorum malorum: & cùm diuersentur etiam per hoc, q quędam earum electæ, & quędã earum non electę, immo à quibus fugiendum est: & quędam earum quę neutro horum determinantur: manifestum est q delectationes, quę sequuntur actiones, diuidendæ erunt diuisione cõsimili huic diuisioni, dooec delectationes actionum electarum sint electæ, & delectationes actionum fugiendarũ fugiendæ. etenim vnicuiq; actionũ est delectatio ꝓpria, & delectatio actioni nobili propria nobilis est: & delectatio actionis prauę est extranea, cõtristans, vituperabilis valde. Et propter hoc sunt desyderia rerum quidem decentium laudabilia: rerum autem turpium vituperabilia. D. Et delectatiões, quę sunt actibus, magis propriæ sunt actibus q̃ desyderia ipsorum: eò q desyderia actuum discreta sunt ab eis tempore & natura: intendo q ipsa inueniuntur distincta ab actu. delectationes vero naturę propinquę sunt actibus, & non separantur ab eis, sed inueniuntur quidem coniugatæ actui. & propter hoc dubitatur de eis, an sint ipsæ & actus res vna eadem. Attamen palam est q delectatio intellectus non est intellectus, neq; delectatio sensus est sensus: hoc enim impossibile est. sed qm̃ delectatio non separatur ab actu; ideo videtur quibusdam q sit res vna. & quemadmodum actiones distinguũtur à delectationibus, & sunt altæ ab eis, sic & actiones distinguuntur abinuicem. Actio enim visuum distinguitur ab auditu, & olfactu, & à gustu: & isti distinguuntur à se inuicem ſm distinctionem actuum. quod ergo est ex actionibus distinctum eius delectatio distincta est genere, vt distinctio visus ab auditu, & intellectus à sensu. Amplius hoc & quod est distinctum specie, eius delectatio distincta est specie: vt distinctio specierum intellectus abinuicem. D. Et videtur q vnicuiq; animaliũ sit delectatio propria, cùm sit vnicuiq; animalium actio propria, & sit vnicuiq; actioni naturali delectatio propria. & hoc apparet valde, qui inspexerit in vnaquaq; rerum. apparet enim quòd delectatio equi alia est à delectatiooe canis. & similiter apparet quòd delectatio hominis, quæ appropriatur eis. est actioois quæ appropriatur ei. & est delectatio actionis per intellectum, quæ est alia à delectationibus cæterorum animalium. Sicut dixerũt quidam Antiquorum, quòd dignius est eligere apprehensiones quàm aurum: etenim ei est nutrimentum, quod apud ipsum delectabilius est auro: & est apprehẽsio per intellectũ. Dixit. Delectationes ergo, quę sunt in rebus entibus diuersis forma, diuersantur forma. delectationes vero, quę sunt rebus eisdem, intendo non diuersificatis per formã, rectum est vt non sine diuersæ: quamuis iam inueniantur diuersæ diuersitate nõ parua in hominibus: eò q nos inuenimus res vnas, easdem delectantes quosdam & contristantes alios, & entes quibusdam molestas & odiosas, & alijs delectabiles & amatas. & hoc est, vt illud quod accidit in rebus dulcibus, in quibus non iudicat sanus & febriens iudicium vnum: & vt in rebus calidis & frigidis, quæ, nõ sunt apud debiles & fortes ſm vnã dispositionem, sed quosdam hominum delectat calidum, & alios frigidum. & simile huius accidit in vniuersis apprehensibilibus. D. Et videtur q in oĩbus istis rei veritas se habeat, prout appareat viro bono: intendo q delectabilia ex ipsis naturaliter & electa sunt ea, que eligit natura viri nobilis. Et si sic est, tũc bene dictũ fuit q virtus est mensura oĩs rei: intendo illud, per quod cognoscuntur naturæ rerum in booitate & malitia: sicut per mensuram cognoscitur quãtitas rei. Secundum igitur hoc booum in seipso est, de quo videtur bono qm̃ bonũ. & similiter delectatio in rei veritate est illa, de qua videtur bono q sic sit: & non elongatur quin sit hoc, quod videtur bono delectabile, apud quosdam hominum nõ delectabile, aut minus in delectatione. etenim accidunt in generatione hominũ corruptiones multæ, & naturæ egressæ ab æqualitate. & propter hoc delectabile naturaliter oon est delectabile, nisi eis, quibus non accidit corruptio in natura. D. Et de manifestis est, q illud, quod conceditur esse turpe, non est delectabile, nisi apud viros corruptarum naturarũ. Delectationes autem, quæ vidẽtur esse emeritorum & virtuosorum, non inueniũtur homini, nisi ex parte actionum suarum, quæ appropriantur ipsi. Et si fuerint delectatio vna aut delectationes plures viro perfecto desyderanti status felici, tunc illa delectatio vna, aut illa quæ cõpletur ex multis, si multæ fuerint, est illa, de qua vere dicitur q est delectatio hominis. & hoc manifestum est, quando declaratum fuerit quis est actus hominis

proprius ei. cæteræ vero delectationes habent se ad hanc, sicut cæteri actus ad hunc actum: intendo eum, qui est complementum actuum humanorum.

De felicitate. Cap. VI.

CVm dicta autem sint ea, quæ ad virtutes, & amicitias, & voluptates spectant: reliquum est, vt de felicitate figura quadam disseramus, q̃m finẽ eam humanarũ rerũ esse statuimus. Si igitẽ antedicta repetamus, breuior nobis euadet oratio. Diximus eã nõ esse habitũ. nã in eo inesset, qui per totã vitã dormiret, & plãte vitã traduceret, maximisq̃ infortunijs afflictaretẽ. Quòd si hæc nõ placẽt, sed magis in op̃atione quandã ipsa reponenda est, sicut in superioribus est dictũ: ex operationibus aũt aliæ sunt necessariæ, & ob alia expetẽdę, alię per se: patet, felicitatẽ aliquã ex ijs quę per se, & non ob aliud sunt expetẽdę, esse statuendam. felicitas enim nullius rei indiga est, sed ex sese ipsa sufficit. Per se autem sunt expetendæ illæ, ex quibus præter operationem requiritur nihil: cuiusmodi esse actiones videntur, quæ ex virtute fiunt. bona.n. & honesta agere ex ijs est, quę per se expetuntur. Quin etiam ex lusionibus illæ quæ iucundæ sunt: quippe cùm non ob aliud ip sas eligant: damnum enim ex ipsis potius q̃ vtilitatem & corpora & fortunas negligentes, consequuntur. Cõfugiunt autem ad huiusmodi diuersationes plerique eorum qui felices habentur. vnde apud tyrannos in existimatione sunt, qui in talibus diuersationibus sunt vrbani: quippe cùm in ijs quæ illi appetunt, sese exhibeant iucundos. indigent autem talibus. Ac videntur quidem hæc felicia esse, propterea q qui in potestatibus constituti sunt, his vacant. sed nullum fortasse argumentum huiusmodi homines sunt. non enim in dominatu virtus collocata est, aut intellectus, ex quibus honestę operationes existunt. Neq; si isti quia syncerę & liberalis voluptatis gustum non habent, ad corporis voluptates confugiunt: propterea has magis esse expetendas existimandum est. nam & pueri quæ apud se in precio sunt, pręstantissima esse opinantur. Cõsentaneum igitur est, vt sicut pueris & viris diuersa esse in precio videntur: ita prauis & bonis quoq; videanẽ. Vnde queadmodũ sæpe dictũ est, ea sunt preciosa & iucũda, quæ probo viro hmõi sunt. atq; ea maxime expetẽda op̃atio est vnicuiq;, quę ex habitu ꝓprio: probo aũt viro, quę ex virtute fit. Nõ est igiẽ in lusu felicitas. absurdũ.n. est lusum esse finẽ: & negociari, & laborare tota vita ludendi causa. nã oĩa, vt ita dicã, præter felicitatẽ alterius causa expetimus: qppe cũ finis ipsa hæc sit. serio aũt agere & laborare lusionis causa stultũ planè ac puerile admodũ videẽ. Ludere aũt vt serio agat quispiã ex Anacharsidis sñia videẽ recte se habere: qppe cũ lusus requiei similis sit. & cũ nequeãt hoies assidue operari, reqe indigent. nõ est igiẽ finis reqes: causa.n. operationis fit. At esse ex virtute vita felix videẽ: hæc autem studiosa & seria est, non in lusu versatur. Meliora præterea seria & studiosa esse dicimus ridiculis, & ijs quæ cum lusu fiunt. Et melioris semper partis, & hominis operationem esse studiosiorem affirmamus. melioris autem operatio præstantior, felicitatiq; accõmodatior iam est. Frui itẽ corporis voluptatibus quilibet etiam mancipium, non minus q̃ optimus posset: mancipio autẽ felicitatem tribuit nemo, siquidem neq; etiã vitam: non enim in talibus diuersationibus felicitas consistit: sed in operationibus quę ex virtute proficiscũtur, quemadmodum dictum est prius.

Felicitas nullius rei indiga est, sed ex seipsa sufficiens.

DIxit. Et cùm iam dixerimus de virtutibus & dilectionibus & delectationibus, remansit dicendum de felicitate. vult felicitatem propriam. de cõmuni.n. iam locutus fuit in tractatu primo: cũ sit felicitas complemẽtum actionum humanarũ. Memoratio enim nostra eius quod pręcessit ex dictiõibus in hoc primo tractatu, fuit dictio abbreuiata. Et iam diximus illis, ꝙ ipsa non est habitus, sed est quidẽ in actu ipsius habitus, & si nõ, erit vita felicis, vt vita animalis sic nominati. de hoc animali putatur, ꝙ tota vita sua sit somnus. Et qñ felicitas posita fuerit in actum: intendo ꝙ sit actus cõmunis: & ex actibus sit necessarius: & ex eis electiuis alius sit electus propter aliquid aliud, & aliud propter seipsum, patet ꝙ ponenda est in actũ electum propter se, nõ propter aliud: & ꝙ felicitas nullius est indigẽs: nec electa est ergo propter aliquid, sed propter seipsam: eò q̃m ipsa sufficiens est per se. Et res electæ per se sunt illę, ex quibus non reqritur aliquid aliud, quod sit præter actum. & videtur ꝙ actus rerũ electarũ per se sint: operationes.n. nobiles electæ sunt propter seipsas. Et similiter operationes delectabiles ex modis ludi sunt de hac specie. patet.n. ꝙ non eliguntur propter aliquid aliud. attñ damnum prouemẽs ex ipsis est amplius q̃ vtilitas. D. Vetũtamen multotiens amat felix vilificationem corporũ & possessionis corporalis, et fugit curiositatẽ circa dispositiones corporales, et ꝙ hanc quidem pręeligunt homines quatenus per ipsam consortes efficiantur regum tyrãnorum. efficiunt.n. se ipsos per has actiões delectabiles eis. & per hoc lucrantur apud eos, & vniuersaliter putatur quidem de vsu delectationũ, & dimissione conatus & laboris ꝙ sit felicitas: eò ꝙ viri potestatũ vtuntur isto. et fortasse non est in rei veritate, ꝓut eis videtur de hoc: eò ꝙ virtus & intellectus, in qbus vtrisq; sunt actiões nobiles, non continentur sub potestate. D. Ideoq;, cùm isti nunq; gustauerint delectationem synceram puram, quæ est delectatio intellectus & actionum nobiliũ, confugiunt ad delectationes corporales, æstimãtes eas electas esse plus alijs. Et conueniens est ne sit ęstimare istorũ delectationes corporales electa causa in eas esse electas in se: quemadmodum neq; qđ reputant pueri esse ex eligibilibus, quæ ipsi pręeligunt, propter hoc est eligibile in se. immo quemadmodũ res electę pueris non sunt electæ apud viros, sic nec electa apud viros vtilitatis, electa sunt apud viros nobiles et emeritos. et res honorabiles & delectabiles in rei veritate, sicut pluries dictũ est, quæ

Virtus & intellectus, in quibus sunt actiones nobiles, nõ continentur sub potestate.

est, quæ iudicantur à virtuosis. Etenim apud vnumquenq; modum hominum est actio electa valde: & est quæ conuenit naturæ suę proprię. cũq; sic sit, tunc hoc quod conuenit naturæ nobili, nobile est necessario: & quod conuenit naturæ vili, vile est necessario. Itemq; nõ est felicitas in ludo. non.n. est possibile vt ludus sit complementum & perfectio. & impossibile est vt simus spatio vitæ nostræ studiose operantes & laborantes, & agamus hoc nõ seriose, sed iocose. nos.n. vniuersaliter conamur quidem ad omne, ad quod conamur felicitatis causa: eò q ipsa est cõplementum. studium autẽ & labor ludi causa, vanitas est manifesta & ptinens pueris: quãuis in principio adolescẽtiæ reputet esse certũ & rectũ: eò q ludus reqes videt, et naturaliter inqrit requies. Verũtñ patẽs est q illi, qui nõ valẽt ppetuare laborẽ indigẽt reqe. & si sic est, nõ est reqes complementũ, quod est felicitas: sed quęrit pp actũ, qui est cõplementũ & finis. Et vl'iter patens est q vita felicis est ea, quę fit cũ virtute: & fit qdẽ hoc cũ virtute in serio, nõ in ludo. Ideoq; dicimus q intellectus melior est visu. quẽadmodũ.n. melioris mẽbri melior est actio, sic melioris hominis melior est actio: & actus melioris vl'iter melior est & felicior. si ergo bonus virtuosus melior est risore, erit actus eius melior necessario. D. Qui aũt replent delectationibus corporalibus, non habent prærogatiuã in hoc à seruo & captiuo. nullus.n. proportionat felicitatẽ seruo, cuius vita non est, neq; captiuo. itẽq; igit non est felicitas in hmõi occupationibus, sed est in actiõibus virtualib⁹, vt dictũ est prius.

De felicitate contemplatiua. Cap. VII.

SI vero felicitas est ex virtute opatio: consentaneum est eam ex illa esse quæ pręstannissima est: hæc aũt eius erit, quod est optimũ. Siue igit id intellectus sit, siue aliud qppiam, quod sanè ſm naturã videtur principatum obtin ere, & præsidere, notionẽq; habere de honestis, & diuinis rebus: siue diuinum quoddã ẽt ipsum sit, siue ex ijs quæ in nobis sunt diuinissimũ: huius ſm propriã virtutem opatio, pfecta felicitas esset: quã esse contẽplatiuam dictũ iam est. Atq; hoc tum cũ superius dictis, tum cum veritate consenniens esse videretur. nam & præstãtissima est hæc operatio: quippe cũ ex ijs quę in nobis sunt, intellectus hmõi sit: & ex ijs quę in cognitionẽ cadũt, illa circa q̃ itellect⁹ versat. Et pterea assiduissima. contẽplari siquidẽ assidue magis, q̃ opari qppiã possumus. Existimamusq; oportere voluptatẽ felicitati esse admistã. iucũdissima aũt ex virtutis opationibus ea pculdubio est, quę ſm sapiẽtiã fit. Philosophia ergo mirabiles habere & puritate & * nobilitate voluptates videt. Cõsentaneũ aũt est sciẽtibus q̃ quærentibus iucũdiorẽ vitæ traductionẽ esse. tũ sufficiennia quę dicit, in contẽplatiua maxime est. Nã eorũ qdẽ quæ ad viuẽdũ necessaria sunt, & sapiẽs & iustus, & cæteri indigẽt. hmõi tñ hoibus cũ abũde res suppetũt, iustus ijs indiget erga quos, & qbus cũ iuste agat: tẽperãs itẽ simili mõ, & fortis, & cæteri singuli: sapiẽs vero ẽt si p seipsum sit, contẽplari põt: atq; id tãto magis, quãto sapiẽtior fuerit. melius quidem fortasse si adiutores habeat: sufficiẽtissimus tñ ipse est. Sola præterea ipsa p seipsam amari videret: qppe cũ ex ea pterq̃ q cõtemplatus fuerit qspiã, eueniat nihil. ex agendis aũt rebus aut plus, aut minus aliqd pter actionem nobis cõparamus. Videt itẽ felicitas in ocio esse. negocijs.n. distrĩgimur, vt ociemur: & bellũ gerimus, vt in pace degamus. Atq; actiuarũ qdẽ virtutũ opationes in ciuilibus, vel bellicis rebus versant. quarũ actiões negociosę vident. Bellicę sanè ẽt oĩno. nemo.n. est, qui vel bellũ expetat, vel apparatũ bellicũ faciat bellãdi causa. sanguinarius.n. prsus quidam esse videret, si amicos ea causa sibi hostes redderet, vt pugnæ, & cædes orirent. Ciuilis quoq; hoĩs operario negociosa est pter ipsam etiã ciuitatis administrationẽ, dũ potestates et honores sibi & ciuibus comparat, vel ẽt felicitatẽ ipsam, q̃ diuersa est à ciuili, quã ẽt quærimus, vtpote scilicet diuersam. Si igit ex actionibus quæ ſm virtutes fiunt, bellicæ & ciuiles pulchritudine & magnitudine excellũt, atq; hæ negociosæ sunt, finẽq; quẽdã appetũt, & nõ per se sunt expetẽdę: intellectus vero operatio tũ studio præstare, cũ contẽplatiua sit, nĩ appetere pter seipsam finẽ nullũ videt, habereq; voluptatẽ propriã, quæ opationẽ ipsam auget: & sufficiẽtia quoq;, & ociositas, & indefatigabilitas, vtpote humana, & quæcũq; alia beato attribuuntur, ex hac operatione videntur existere: perfecta sanè felicitas hæc hominis est, vbi vitæ longitudinem perfectã est nacta. nihil.n. eorum quæ sunt felicitatis imperfectum est. Ac talis quidẽ vita præstantior esset, q̃ homini conueniat. non.n. quatenus homo est, ita viuet: sed quatenus diuinũ quid in ipso inest. quanto aũt id præstat composito, tanto quoq; eius operatio ab operatione distat, quæ ex virtute alia existit. Si igitur intellectus diuinum quid est, si ad hominẽ respiciamus: sic vita quæ ex itellectu traducitur, si humanæ vitæ cõparetur, diuina ẽt ipsa est. Neq; vero oportet quẽadmodũ nonnulli monent, vnumquẽq; cum sit homo, humana: & cũ sit mortalis, cogitare mortalia: sed quatenus licet, imortalem se reddere, omniaq; efficere, vt ex præstãtissimo omniũ quæ in ipso est, vitã traducat. nã licet id mole sit paruum: vi tñ, & precio oĩa longo interuallo excellit. Id aũt esse ẽt vnusquisq; videretur, siquidẽ præcipuũ, & melius est. quocirca absurdũ esset, si non suã quisq;, sed alicuius alterius vitã expeteret. Quodq; dictũ superius est, nunc ẽt conueniet. quod.n. naturæ vniuscuiusq; est accõmodatũ, id præstantissimũ, ac iucundissimum vnicuiq; est. ergo ẽt homini vita, quæ ex intellectu traducitur: siquidem maxime id hõ est.

* a.l. stabilitate.

DIxit. Cũ felicitas inuenta ſit in virtute, i. ſub virtute, rectum eſt, vt ſit actus inuentus in virtute robuſta valde, & vt ſit actus iſte melioris virtutis inuentæ in nobis: ſiue ſit hoc intellectus, ſiue potentia alia cognata ipſi: de qua putatur ꝙ dominaẽ naturaliter vniuerſis potentijs, & vt iſti potentiæ ſit meditatio in melioribus rebus, & ſunt res diuioæ. Er propter hoc neceſſe eſt vt ſit hæc potentia diuina, aut magis diuina omni eo quod in nobis eſt ex potentijs. & cùm ſic ſit, actus iſtiua potentiæ ex nobis ſecũdum virtutem propriam ei eſt felicitas: intendo eius actum, ſecundũ completius quod inuenitur ei. Quòd autem hæc felicitas eſſentialis eſt, iam dictum eſt in præcedentibua. D. & forſan putandũ eſt de hac opinione, cõceſſam eſſe eam ab Antiquis: eò quòd iſte actus robuſtus eſt valde. & patẽs eſt quòd intellectus cuiuſdam in nobis, & quòd operatur quidem in ſcibilibus, quæ comprehendit intellectus. & actio eius in ipſis cõtinua eſt valde, et plus alijs ex cæteris actionibus potentiarum inuentarum in nobis: eò ꝙ eſt intellectus. Et iã dictũ eſt, ꝙ actio intellectus dignior eſt vt ſit continua q̃ vt ſit agens in hora quadã. vult, vt ęſtimo, in libro de Aĩa. D. Et manifeſtũ eſt ẽt, ꝙ oportet vt ſit cũ felicitate, ꝑfectiſſima delectationũ. & de notis per ſe cõceſſis eſt, ꝙ delectabiliores actioonũ, quę ꝓportionanẽ virtuti, ſunt actiones ſapientię. Et videẽ de Philoſophia ꝙ ſint ei delectationes mirabiles pluſquã cæteris actiõibus ꝓportionatis virtuti ꝑꝑ hoc, qđ eſt in actione eius, & de ſolertia in certitudine. Et rectũ eſt vt ſit hæc delectatio eis, qui ſciũt ſm ſpẽm magis ꝓpria, q̃ eis qui acqrunt vt addiſcãt. cũq; ſic ſit, tũc actus huius virtutis eſt felicitas vltima. D. Amplius, qm̃ oportet vt ſit acꝰ felix plus ſufficiẽs ſibĩpſi q̃ cęteri actus: eò ꝙ plus ſufficiẽs ꝑfectus eſt. et manifeſtũ eſt, ꝙ actus opinãdi & ſpeculãdi ſufficiẽtior eſt cæteris actibus: intẽdo ꝙ hõ in ipſo ſufficit ſibĩpſi abſq; alio magis q̃ in cæteris actibus virtutis. Etenim rebua neceſſarijs in vita ĩdiget ſapiẽs, ſicut indiget eis alius. & vl̃r virtutes oẽs in indigẽtia earũ vnæ ſunt, qñ prouideẽ oĩum iſtorũ ſufficientię. etenim caſtus indiget oĩbus, in qbus exerceat iuſtitiam. & ſimiliter caſtus indiget rebus, erga quas ſe habeat tẽperate. & ſimiliter fortis, & reliquæ ſimiliter virtutes opatiuę: intẽdo ꝙ oĩum earũ viſitator indiget aliquo altero. Sapiens aũt põt vti opinione & ſapiẽtia ſolus. & quanto fuerit ꝑfectius ſapiẽs, erit potẽtior ad hoc. quãuis non dubiteẽ, cũ ſit melius agens, qñ fuerint ei adiutores ad hoc. verũtñ poſſibile eſt ei, vt agat actionẽ ſuã ſingulariẽ. Et vt ſit in actiõe ſua ſufficiẽs, eſt diuerſo reliqs virtutibus: qm̃ oẽs indigẽt accipere in quod agãt, aut magis aut minus. et qñ fuerit hęc actio ꝑfectioris ſufficientiæ cęteris actionibus, & ꝑfectius ſufficiẽs eſt actus felicitatis: hic ergo actus, actus felicitatis eſt: intẽdo actũ ſapiẽtię & ſpeculatiõis. D. Et videẽ felicitas eſſe in cõflictu, eò ꝙ occupamur qdem ad cõfligendũ et pręliandũ, ꝑꝑ eſſe cũ ſalute & pace. D. Et vl̃r oĩbus de virtutibus tegitiuis, quę ꝓportionanẽ opationibus ciuilibus vl̃ibus gubernatiuis, vt ſunt bella, & reliqua, putaẽ ꝙ ſint ꝑꝑ aliud. particularia quidẽ ex ipſis videnẽ eſſe ꝑꝑ rẽ particularẽ, & vl̃ia ꝑꝑ vl̃em: vt ars bellandi. nullus. n. eligit bellari, vt ſit bellatio eius totaliter cauſa ſuſcitãdi bellũ aliud. oĩbus. n. modis crediẽ de eo qui per actũ ſuũ amicos inimicos reddit, donec inter ipſos fiat bellũ, quod ſit ſm actũ ſuũ in fine maliciarũ: & ꝙ eõ ſequaẽ ipſum per hũc actũ ſuũ horror interfectionis, & dãnũ eius. Cũq; ſic ſit, eſt quidẽ occaſio bellãtis, vt lucreẽ ſibi delectationẽ, & ciuitati bona & honores, & vl̃r vt lucreẽ felicitatẽ ſibi & ciuibus. & manifeſtũ eſt ꝙ res in alijs actionibus ciuilibus eximijs præter artẽ bellãdi ſil̃r ſe habet: intendo ꝙ quęrunẽ ꝑꝑ aliud. Et cũ actiones ciuiles ſuperẽt reliquas opatiooes, quæ ptoportionanẽ virtutibus excellẽtia & quẽtitate, & ſint iſtæ occupatę ꝑꝑ aliud, & cõcupiſcant cõplementũ ab extra, neq; ſint electæ ꝑꝑ ſe, & ſit actus ĩtellectus diſtĩctus ab iſtis actiõibus hoooriſicẽtia & nobilitate, cùm ſit actus eius vſus opinioois, & eſt honorabilior actuũ, & nõ apperit vt ſit ei cõplementũ aliud penitus per cõplementũ ſuĩpſius, et ſit ei delectatio propria ſuperẽs cęteras delectatiões, & creſcat iſta delectatio cremẽto ſuarũ actionũ, & inueniaẽ in actione ſua ſufficientia, & qes ſm deſyderatũ ei modũ: & vl̃r tunc inueniẽ vniuerſitas rerũ, quę ꝓportionanẽ viris deſyderati ſtatus, & felicitatis. & patẽs eſt, ꝙ iſtæ res inueniuntur huic actui eidẽ. Cũ ſic ſit, eſt qdẽ iſte actus felicitas perfecta, qñ pręparatũ ei fuerit, vt inueniat ſpatiũ completũ ex vita hoĩs. non. n. erit cõpletũ, niſi qñ inuẽtum fuerit ei ſpatiũ cõpletũ: & nõ ꝓportionaẽ felicitati aliquid non cõpletũ. Et vita, quæ eſt in hmõi actu, altior eſt q̃ vt proportioneẽ homini. oõ. n. eſt vita eius in hac diſpõne, ſm ꝙ vita hoĩs, ſed ſm ꝙ in ea eſt res diuina. & hoc qdẽ eſt ſm mẽſurã ſeparationis iſtius partis aĩæ à cõpoſitione: intẽdo partẽ cui inueniẽ iſta actio, & diſtantia eius in hac intẽtione à cæteris potentijs, à qbus exiſtũt cæteræ virtutes: intendo qm̃ illæ cõpoſitę, iſta vero aut ſimplex, aut propinqua ſimplici eſt ſeparatio actus eius à cæteris virtutibus ſm menſurã, qua diſcrete tot ſimplex nobilior eſt cõpoſito. & vl̃r ſm menſurã honorificẽtię actus diuini in hoĩe ſup reliqua, q̃ ſunt in ipſo, eſt mẽſura honorificẽtiæ vitæ, quę ꝓportionaẽ cæteris potẽtijs. Et ꝑꝑ hoc eſt, ꝙ videmus vitã ꝓportionatã huic actui, qñ cõparaẽ vitæ ꝓportionatæ cæteris virtutibus, eſſe diuinã, & illã humanã. D. Oportet igiẽ ne ſit cura, et appetitus hoĩs, humana, q̃uis hõ ſit, ſicut mãdauerint mãdatores huius. neq; vt ſit appetitus eius appetitus mortalis, quãuis ipſe ſit mortalis: immo oportet vt efficiat ea ĩmortalia, ſm ꝙ poſſibile fuerit: & vt faciat oẽ qđ facit, quatenus vita viuat vigoroſiore, q̃ eſt in ipſo honoratiore. quãuis. n. hõ paruus ſit corpore & magnitudine, potẽtia tñ & honore ſuperat oĩa multũ: intẽdo per potentiã intellectũ. hæc. n. potentia dñatrix eſt ſup oĩa. D. & cõueniens qdẽ eſt opinari ꝙ exiſtẽtia cuiuſcunq; hoĩs inquãtũ hõ, eſt ꝑ hãc ſubſtantiã, quę noĩatur intellectus, cũ ſit honoratius et melius quod eſt in eo: & vita ꝓportionata huic eſt vita ꝓportionata hoĩ. & incõueniẽs eſt, vt nõ eligat aliquis vitã ſuĩpſius, imo eligat vitã alterius. D. Et oportet vt nũc dicaẽ ẽt quod iã dictũ eſt prius, ꝙ proprium vnicuiq; aĩaliũ eſt vigoroſius, quod eſt io ipſo naturaliter, et delectabilius. Si ergo eſt ĩtellectus hoc modo in hoĩe, erit vita, quæ ꝓportionatur ei taliter in hoĩe: intẽdo delectabiliorem vitarum, et vigoroſiorẽ earum, cùm ſit hæc vita humana magis q̃ aliæ.

Quãuis homo paruꝰ ſit corpore, & magnitudine, potentia tamen & honore ſuperat omnia.

De felicitate actiua, & præcipuo munere operationis. Cap. VIII.

HÆc igiẽ ẽt feliciſſima eſt. Scdo vero loco ea q̃ ex alia virtute exiſtit: quippe cũ opationes q̃ ſm ipſam fiũt, humanę ſint. Iuſta enim & fortia & cætera ex alijs virtutibus erga nos mutuo agimus in commercijs, & vſibus, actiõibusq; varijs, & ĩ affectibus, ſeruantes qđ decorũ vnicuiq; eſt. hęc aũt humana eſſe oĩa videnẽ. Nõnulla vero ẽt è corpoe vidẽtur euenire: multãq; affinitatẽ cũ affectibus habere morũ virtus. Quin ẽt prudẽtia cũ morum virtute, atq; hæc cũ prudentia coniuncta eſt. ſiquidẽ prudentię principia ex virtutibus moralibus: rectitudo vero moraliũ virtutũ ex

prudenti a

prudentia existit: at hæ connexæ cum affectibus sunt, & circa compositum versanẽ. virtutes vero compositi humanæ sunt. & vita igitur quæ secundum ipsas traducitur, & felicitas huiusmodi erit. Mẽtis autem separata est. de ipsa enim hoc tantummodo est dictum: nam exquisite tractare maius est, quàm præsenti proposito conueniat. Videtur vero vel parũ vel minus quàm moralis, externarum rerum apparatu indigere. necessarijs enim rebus vtrisq; est opus: atq; id ex æquo esto; licet magis circa corpus, & quæ huiusmodi sunt, ciuilis laboret. parũ enim quid differret. Sed in operationibus longe distabit. liberali enim ad liberalia agenda, & iusto ad retributiones faciendas pecunijs erit opus: quippe cũ obscuræ voluntates sint: simulentq; etiam illi, qui iusti non sunt, iuste agere se velle. fortitudini itẽ potentia, si modo quippiam ex virtute exequi debet: & temperãti potestate opus erit. quo pacto enim aut talis aut alius quispiam esse manifestus possit? Sed quæri consueuit, vtrum electio an actio magis propria virtutis sit: cùm in vtrisq; consistat virtus, vnde manifestum est in vtrisq; id futurũ, quod perfectum est. ad actiones autem exequendas multis est opus: & quò plures & meliores sunt, eò pluribus. Contemplanti vero nulla huiusmodi rerum ad operationẽ quidem indigentia est: quin ferè contemplationi esse impedimento consueuerũt. quatenus tamen homo est, cùm pluribusq; vitã degit, ex virtute agere proponit. talibus igitur ad humane se gerendum indigebit. Nam perfectam felicitatem contemplatiuam quandam operationem esse, constare vel inde posset, quòd Deos maxime beatos, & felices esse existimamus. Nam quales actiones attribuere eis debemus, iustas'ne? sed ridiculi sanè viderentur, si commercia facerent, & deposita redderẽt, atq; alia huiusmodi inter se cõtraherent. Nunquid fortes? vt formidolosa sustineant, periclitenturq; quia honestum sit? An liberales? sed cui dabunt? absurdũ quippe, si etiam ipsis numum, aut tale quippiã adesse dicamus. Nam si temperantes esse eos asseruerimus, quidnam eiusmodi essent? quòd enim prauas cupiditates non habeant, molesta atq; inuidiosa laus est. si demũ omnia percurramus, quæ ad actiones attinent, parua & indigna dijs esse videbuntur. At viuere Deos omnes existimant; quare etiam operari. non enim vt de Endymione dicitur, dormire eos oportet. ei igitur qui viuit, & actione, & effectione item magis caret, præter contemplationem quid restat? Quare Dei operatio cum beatitudine excellat, cõtemplatiua erit: & ex humanis ea erit felicissima, quæ huic maxime est cognata. Argumento illud est, quòd cætera animalia quę tali operatione penitus carent, experta felicitatis quoq; sunt. Dijs enim beata tota vita est. hominibus autem eatenus, quatenus similitudo quædam eiusmodi operationis in ipsis inest. at cęterorum animalium nullum est felix, propterea quòd contemplationis particeps nullo modo est. Quousq; igitur protenditur contemplatio, eousq; etiam felicitas sese extendit; & quibuscũq; magis inest contemplatio, ijs magis quoq; inesse felicitatem constat; atq; illam quidem non ex accidenti, sed ex ipsa contemplatione. ipsa.n. per seipsam est preciosa. Quare felicitas contemplatio quædam est. Opus erit autem & externa prosperitate homini nato. nõ enim ad contemplandum natura ex sese sufficit, sed oportet, vt & corpus valeat, & alimentum, & cætera obsequia suppetant. Non tamen multis & magnis opus fore felici existimandum est: etiam si absq; externis bonis beatum quempiã esse non liceat. non enim in exuperatione sufficientia cõsistit, neq; iudicium, neq; actio; quippe cùm fieri possit, vt qui etiam terræ & mari non imperat, honesta agat. ex mediocribus siquidem rebus agere ex virtute vnusquisq; posset. Id quod cernere inde euidenter licet, quòd priuati homines non minus, immo etiã magis q̃ potentes, honesta agere videntur. Satis igitur est, si tot facultates suppetant. felix enim erit vita eius, q̃ ex virtute operatur. Quin & Solõ felices recte fortasse definit: cũ inquit eos esse qui externis rebus mediocriter fuerũt instructi, & honestissima egerunt, vt existimabat, modesteq; vixerunt. fieri enim potest, vt mediocria possidentes ea agant, quæ oportet. Videtur etiam Anaxaxagoras felicem non diuitem neque potentem existimasse: cùm dixit, sibi non esse mirum futurum, si plerisque e vulgo absurdus quispiam esse videatur; eos.n. externis rebus, quarum tantũmodo sensum habẽt, iudicare consueuisse. Sapientũ igitur opiniones cũ rationibus consentiũt. ac fidem quidẽ aliquam talia quoq; afferunt; sed verum ipsum tñ in agẽdis rebus ex factis & vita iudicatur: in his enim præcipua vis consistit. Quocirca ante dicta ita consideranda sunt, vt ad vitam & facta referantur: & si cùm factis consentiũt, admittenda: sin ab eis discrepant: verba sunt existimãda. At qui ex intellectu operatur, hũcq; excolit, atq; optime afficit: is esse Deo carissimus videtur. nam si aliquam humanarum rerum curam dij habent, sicut videtur: consen-

Dijs beata tota vita est. hoibus quatenus operationis similitudo in ipsis inest.

Quis Deo carissimus.

tancum est ipsos re illa quę optima est, atq; ipsis maxime cognata, delectari, qui est intellectus: eosq; qui eam maxime amant, & honorant, remunerari. vtpote qui eorum quę ipsis sunt amica, curam habeant, recteq; & honeste agant. Hæc autem omnia sapiēti maxime inesse, obscurum non est: is igitur est Deo carissimus: eundemq; esse etiam felicissimū verisimile est. Quare ita quoque efficitur, vt sapiens maxime felix sit.

ITem igitur illa quæ proportionat̃ huic virtuti, beata est valde. Quæ vero proportionatur virtuti alijs, beata est modo secundario: eò q; actiones illarum virtutum humanæ sunt, & actio istius diuina: prout diximus. Et sunt quidem illæ humanę: eò q; actiones iustę & fortes, & cæteræ operationes, quibus vtimur in eo quod est inter nos, sm̄ q; ipsę sunt virtutes in connegociationibus, & indigentijs, & omnibus actionibus, & passionibus, cooseruant quod oportet conseruari vnicuiq; ex rebus. apparet enim q; omnia ista sunt humana. Et videtur de quibusdā eorum, quod acciderat ex parte naturæ corporis, & q; virtus moralis figuret passiones multum. Et sunt quidem virtutes ex modo cōmensurādi actum, verbi gratia, qm̄ castitas inuenitur, quando prima eius fuerit prudentia: eò q; ipsa quidem fit secundum mensuram prudentiæ, & quando antecedit prudentia, & passionibus numeratur inter compositas, & virtutes compositæ sunt humanæ, & vita sua & felicitas sua similiter. felicitas autem intellectus separata est ab istis, intendo à passionibus. Dixit. Et dictio hæc de ipsa est cum hac quantitate. perscrutatio enim de ipsa hic alterius propositi est. vult, vt æstimo, quòd nō est perscrutatio de ipsa hic, pscrutatio de natura substātiæ eius: sed est quidē perscrutatio de ipsa, propterea q; ipsa finis. Dixit. Et putatur fortassis q; actio per intellectum indigeat acquisitione dispositionis moralis: verūtamen hoc ab extra est, neq; multa, neq; laboriosa. rebus vero necessarijs ambæ indigent: intendo virtutes figuratiuas, et virtutes speculatiuas īdigentia ęquali. Et virtutes figuratiuę ciuiles laboriosę sunt magis corporaliter q̃ speculatiuæ. & virtutes figuratiuæ & speculatiuæ diuersitatem habēt & in anima & in corpore paruam: intendo in eo q; indigent ex anima & corpore. In actionibus vero multū. virtutes nanq; figuratiuæ multis rebus indigent ab extrinseco. vir enim liberalis opibus indiget ad agendas actiones liberalitatis, similiter iustus īdiget in quo apparet actus iustitiæ: eò q; voluntas iustitiæ non est manifesta, neq; iustitia est in voluntate tantum: & illi, qui non sunt iusti, ostētant quidem se esse iustos per operationes, propter hoc, q; omnes vident q; signum iustitiæ est operatio eius. & similiter fortitudo indiget instrumētis animatis & inanimatis, & potentia per quā actiones suas agat. & similiter castus indiget rebus, in quibus actio sua mereatur dici castitas, quatenus fiat manifestū an sit castus, an nō. cui enim nō extiterint res, in q̄bus sit castitas, neq; potest super ipsas, huic non inueniuntur actiones castitatis. D. Et hic quærendum est an electio actionis est dignior, vt sit virtus, aut actiones. si enim virtus inest electione tantum, non indiget virtuosus istarū rerū, quæ sunt extrinsecus: si vero in vtrisq;, tunc manifestum est, q; indiget eis. At manifestū est, q; virtus aut est in vtrisq;, aut in actionibus. manifestum est enim q; complementum in vtrisq; est: esse autem eius in actione indiget delectatiōe multa. Si vero fuerit in actionibus, sicut declaratū fuit in eo quod præterijt, indiget caussis ab extrinseco: & quanto fuerint actiones plures & meliores, indigent ab extra rebus pluribus. Ille autem, qui vtitur intuitu speculatiuo, nulla indiget istarum rerum ad actionem, imo possibile est vt dicat̃ q; ista impediunt vsum actus sui proprij: intendo vsum cæterarum actionum virtutū. D. si vero fuerit homo tantum, intendo nō perfectus perfectione humana, & elegerit vt sit vita eius cum multitudine, oportebit vt agat actiones virtutis, vt sequatur modos viuendi hominum, & nō indiget huiusmodi actione perfecta. Dixit. Quòd autem beatitudo est actus quis opinatiuus apparebit ex isto etiam: quoniā concessum est q; Deus gloriosus, & angeli nobilioris sunt status & felicitatis, quàm cętera entia. Vellem igitur scire quis actus attribuendus est eis ex actibus virtutum. Si enim attribuamus ei actum iustitiæ, derisorium videbitur: cùm nō sit iustitia nisi apud eos, qui sunt cōnegociatores, & cætera quæ similantur eis. Et si attribuatur eis actus fortitudinis, oportet vt obuient rebus timorosis & periculosis, & in quibus est interitus. Et similiter si attribuantur eis actiones liberalitatis, erunt eis numismata & pecuniæ. Et si attribuantur eis actiones castitatis, quid erit hoc nisi transmutatio eorum à laude ad vituperium? eò q; non sunt eis desyderia praua. Et vniuersaliter quando summatim collectæ fuerint actiones omnium virtutum, patebit quòd exiguæ sunt, neq; dignę dici possunt de Deo & angelis. Veruntamen omnes vident, quoniā vitam habent, actū igitur habent. non decet enim vt sint dormientes. Dixit. vt quod fecit Endimion, quando negauit in eis esse vitam. cumq; sint viui, nō remanet eis ex actionibus conuenientibus sibi plus quàm actus speculandi intellectus. Et cùm sic sit, erit actus Dei & angelorum, quem agunt in excellentia suæ gloriæ speculatio. & actus humanus cognatus huic est felicitas. Dixit. Et signum huius est, quòd nullus comparat cætera animalium ad felicitatem, quemadmodum hominem comparat ad eam, cùm priuata sint huiusmodi actu priuatione completa: intendo actum intellectus. Et propter hoe est vita completorum ex entibus desyderatissimi status: intendo quando fuerint actiones ipsorum vt ista actio. homines autem comparantur felicitati secundum mensuram, quæ in ipsis est de isto actu. cætera vero animalia, quemadmodum diximus, nihil habent felicitatis: eò quòd non mutantur speculatione in aliqua rerum, intendo nec in sciētia, nec in operatione. Dixit. Ideoq; est felicitas amplius in illis, qui vtuntur speculatione plus, & isti sunt felices non per modū accidentalem, sed per intuitum & speculationem istam. est enim felicitas per se intellectualis valde. D. Cūq; istud formatum fuerit, erit felicitas intuitus quis. Attamē indiget felix, cùm sit homo, bonitate status ab extra voluntarie. in natura enim non est sufficientia omnis eius, quod vsui pertinet. indiget enim sanitate corporis, & nutrimento, & cæteris necessarijs & obsequis. Dixit. Nō tamen propter hoc arbitrandum, q; dominus felicitatis indigeat rebus plurimis ab extrinseco; eò quòd non pōt esse desyderabilis consistentiæ absq; bonis exterioribus. sufficientia enim non est in honoribus, et nō in operationibus. possibile enim est vt agat actiones bonas nobiles is, qui non est dominus terræ & maris. potest enim quis esse de inferioribus & agere actiones virtuosas. & huiusmodi patens est declaratio. Non putatur enim de inferioribus in potestate q; minus agant de eo quòd oportet ex actionibus, quàm domini potestatum; immo amplius operantur quàm alij. Et in actionibus virtutis est sufficientia felicitatis, quando inuentæ fuerint: eò quòd vita agentis secundum virtutem erit beata. D. Et fortassis bene dixit

Solon,

Solon, quãdo iudicauit quòd beati sunt illi, quibus pro missum est sufficienter ex rebus extrinsecis, & egerunt actiones bonas nobiles: quasi vita ipsorum eis intimauerit quod competit ipsis. possibile nanque est vt agat, quod oportet is, qui possidet modicum. Dixit. Neq; enim Anaxagoras videtur reputasse felicem diuitem nec potentem, cùm dixit, non est mirandum de hoc, quod putauerunt plures inconueniens esse, quod dixerunt felicitatem non esse definiẽdam per ea, quæ extrinsecus sunt: cùm ipsi non senserint nisi ista tantum. Dixit. Et videtur quòd professio sapientum cõueniens sit dictionibus eorum in istis rebus, & testificans eis in sermonibus. nanque de istis rebus est quidem persuasio tantum in eo quod dictor asserit. veritas autem in operationibus est, & cognoscitur quidem certitudo assertionis ex operationibus bonis in vita sua: in istis nempe verax discernitur. Dixit. Consyderandum igitur quod dictum est de istis rebus, & interpretandum per actiones dictoris in vita sua. si enim conueniant dictis, recipiemus ea: si vero desyderant, putatur de eis quod putatur de dicto non conueniente facto. Dixit. De eo autem qui agit per intellectum, & fuerit obsequutum eius intellectus, & dispositio eius dispositio bona, videtur quòd sit amans Deum valde. Et si quidem cura sit Deo de hominibus, vt creditur, & vt debitum est: & sit quidem Deus gaudens de eo, qui est melior, tunc gaudet de eo, qui nititur assimulari ei valde. & hic est intellectus, dignus est ergo vt benefaciat eis, qui amant ipsum plus, & vt honorificet eos, & visitet ipsos: sicut est dispositio amici cum amico suo: & eò quòd actio eorum est actio nobilis sana. Dixit. quòd autem omnes istæ res existunt vtplurimum sapienti, nõ est ignotum neq; occultum valde. dignus ergo est vt sapiens, cùm sit secundum hanc dispositionem, sit beatus.

Quomodo Deo cura sit de hominib' sm com. vide. 12. Metaph. com. 37.

Peroratio operis. Cap. IX.

NVnquid igitur si de his & virtutibus, preterea etiam de amicitia & uoluptate satis figura dictum est, finem habere propositum hoc nostrum est existimãdum? An quẽadmodum dicitur, in agendis rebus finis non est contemplari singula & cognoscere, sed agere: neque igitur in virtute satis est, si eam cognouerimus: sed vt eam habeamus, ea'que vtamur, est enitendum: vel si quo alio modo boni efficimur. Nam si verba ad reddendos homines probos sufficerent: multas sanè & magnas mercedes, vt inquit Theognis, afferrent, oporteret'que ea comparare. sed videntur quidem posse liberales adolescentes hortari atque incitare, mores'que eorum ex virtute sibi obnoxios generosos, ac vere honestatis studiosos reddere. At plerosque ad probitatem prouocare, non posse. non enim pudori, sed timori obedire: neque abstinere à malis ob dedecus, sed ob pœnam consueuerunt. nam cùm ex affectu viuant, proprias voluptates, atque ea ex quibus existunt, persequuntur: dolores'que oppositos fugiunt: eius autem quod honestum, & vere iucundum est, cùm id prorsus nõ degustarint, ne notionem quidem vllam habent. Eos igitur qui tales sunt, ad moderationem traducere quæ oratio posset? fieri enim nequit, aut facile non est, vt quæ ex diutino vsu moribus sunt præoccupata, verbis amoueamus. sed satis fortasse est, si quamuis omnia adsint, quibus probi effici videmur, euadere participes virtutis possimus. Fieri autem bonos alij natura, alij consuetudine, alij doctrina existimant. Ac quod ad naturam quidem attinet, in nobis non esse manifestum est, sed ex quadam diuina causa, ijs qui re vera fortunati sunt. oratio vero & doctrina videndum est nunquid non in omnibus vim habeat, sed opus sit, vt præcultus auditoris animus sit, ad rectè & gaudendum, & odio prosequendum, non secus ac terra, quę semen sit nutritura. non enim audiret orationem dehortantem, neque intelligeret qui ex perturbatione viuit. qui autem ita affectus est, dissuaderi qui potest? non enim omnino orationi, sed vi cedere perturbatio videtur. Oportet igitur mores prius virtuti esse accõmodatos, vt & honestatem diligant, et abhorreant turpitudinem, Vt autem à pueritia quis institutione recta ad virtutem instruatur, difficile est: nisi sub talibus legibus fuerit educatus: nam temperanter, toleranter'que viuere plerisque, & præsertim adolescentibus iucundum non est. quocirca est opus vt & educatio & studia constituta legibus sint: ita enim fiet, vt consuetudine tractata molesta esse desinant. Non satis tamen fortasse est, si quando adolescentes sunt homines, educationem rectam & curam consequantur: sed cùm in viros quoque adulti debeant ipsa hæc exercere, atque assuescere: ad hæc etiam, & omnino ad omnem vitam opus legibus est. plerique enim necessitati potius quàm rationi: & mulctis quàm honestati obediunt. Quapropter sunt, qui legislatores censeant inuitare ad virtutem ac prouocare homines honestatis causa debere: eò quòd probi ex consuetudine præcipue obtemperaturi sint: illis vero qui non parent, sunt'que natura inertiores, castigationes & pœnas irrogare: qui autem insanabiles sunt, prorsus exterminare. probum enim & qui ad honestatem viuit, rationi esse obediturum: prauum autem voluptatem appetentem non secus ac iumentum dolore puniri. vnde etiam tales dolores exhiberi oportere inquiunt, qui voluptatibus quæ amantur, maxime aduersentur. Quòd si quemadmodum dictum est, eum qui bonus futurus est, honeste educatũ esse, atq; assuetum oportet: deĩde ita in honestis studijs viuere, & neq; inuitum neque sponte praua agere: id autem fieret, si ex intellectu quodam & recto ordine

vim

vim habente vita traduceretur: paterna quidem iuſſio neque vim, neq; neceſſitatem habet: ſicque omnino viri vnius, niſi rex, aut talis aliquis ſit. at lex, cùm ex prudẽtia quadam ex mente profecta oratio ſit, cogendi vim habet. Atque homines quidem qui appetionibus aduerſantur, etiam ſi recte id faciant, pleriſque odio proſequuntur. at lex cum probitatem iubet, odio non eſt. In ſola vero Lacedæmoniorum ciuitate cum paucis educationis & ſtudiorum habuiſſe curam legiſlator videtur: in pleriſque alijs neglecta hæc fuerunt: viuitq; vnuſquiſque ſicut vult, Cyclopum more, filijs dans iura ſuis & vxori. Præſtantiſſimum quidem eſt, vt curam publicam & rectam habeamus, atque id facere poſſimus: ſi tamen publice id negligatur: conuenire vnicuique videtur, vt liberis ſuis & amicis ad virtutem conducat, vel conducere ſaltem proponat. Maxime autem id poſſe facere videretur ex ijs quæ dicta ſunt, is qui ad leges ferendas idoneus euaſerit. per leges enim videlicet curæ publicæ, atque honeſtæ per honeſtas fieri conſueuerunt. Scriptæ'ne ſint an non ſcriptę, intereſſe nihil videtur: neq; vnus'ne an multi per eas inſtituantur. quemadmodum neque in muſica, & exercitatoria, cæteriſq; alijs ſtudijs. Sicut enim in ciuitatibus legum inſtituta & mores: ſic in domibus paternæ orationes, & mores valent. quin ob cognationem & beneficia etiam magis: quippe cùm affecti erga parentes iamdudum, atque obtemperantes natura ſint. Adde quod priuatæ educationes à publicis differunt: non ſecus atq; in medicina. cùm enim vniuerſaliter febricitanti inedia, & quies conferat: alicui tamen forte non ita conducit. & pugillandi artifex non omnibus fortaſſe eandem pugnam imponit. Vidẽturq; magis exacte abſolui ſingula ſi priuata cura adhibeatur. magis enim quod accommodatum ſibi eſt, vnuſquiſque conſequitur. Sed curam optime adhiberet quidem † ſingulis rebus & medicus & exercitationis magiſter, & vnuſquiſque alius, qui vniuerſale cognoſceret, quid omnibus aut talibus conducat: communium enim rerum ſcientiæ & dicuntur, et ſunt: nihil tamen fortaſſe vetat, quo minus vnius alicuius rei, licet ſcientia præditus non ſit, curam habere quiſpiam poſſit: qui modo quæ in vnaquaque re accidant, experientia diligẽter obſeruarit. Quemadmodum etiam medici nonnulli optimi eſſe ſibi ipſis videntur, qui alteri ferre opem nullam queunt. nec minus forſitan ei qui artifex & contemplatiuus effici vult, ad vniuerſale videtur eſſe procedendum, atque id quo modo fieri poſſit, cognoſcendum. de hoc enim ſcientias eſſe dictũ iam eſt. Ac fortaſſe ei qui vult ſiue multos, ſiue paucos diligentia ac ſtudio meliores reddere, vt ad legumlationem idoneus euadat, enitendum eſt: ſi legibus boni effici poſſumus. quamcunque enim & prius latam recte diſponere cuiuslibet non eſt: ſed ſi modo eſt cuiuſpiam, eſt ſcientis. ſicut in equeſtri arte, & reliquis quarum cura aliqua & prudentia eſt. Poſt hęc igitur conſiderãdum, vnde aut quomodo ad leges ferendas fieri idoneus quiſpiam poſſit. an ſicut in cęteris fit, ex ciuilibus? An non ſimile quid in ciuili & reliquis ſcientijs & facultatibus apparet. quippe cùm in cęteris ijdem facultates tradant qui ex eis operãtur: vt medici, & pictores. ciuiles autem res rhetores docere profiteantur, cùm tamen nemo ex ipſis eas agat, ſed illi tantum qui rempublicam gerunt. qui quidem facultate quadam potius & experientia, quàm intellectione id agunt. Nam neque ſcribere neque dicere de huiuſmodi rebus conſpiciuntur: cùm tamen fortaſſe id præclarius fuerit, quàm iudiciales & deliberatiuas orationes conficere. Neque ciuiles vel filios ſuos, vel aliquos alios reddere amicos videntur: id quod fuerat ſanè cõſentaneum, ſi modo potuiſſent. neq; enim ciuitatibus melius quicq̃ reliquiſſent: neq; vel ſibi vel cariſſimis quibuſq; adeſſe quicquã q̃ huiuſmodi facultatem maluiſſent. Non parũ tamen conferre experientia videtur: nõ enim ex ciuili conſuetudine magis ciuiles redderentur. vnde etiam fit, vt qui de ciuili facultate cognoſcere appetunt, ijs opus inſuper experientia ſit. At rhetores ij, qui hæc profitentur, valde procul abeſſe ab ea docenda videntur. neque enim omnino qualis nam ea ſit, & circa quæ verſetur, ſciunt. non enim eandem cum rhetorica, aut peiorẽ eam eſſe ſtatuerent: neq; legum inſtitutionem facilem eſſe exiſtimarent, cùm approbatas leges collegerit quiſpiam, poſſe inde optimas eligi aſſerẽtes: quaſi electio ea perſpicacitate non indigeat, & iudicare recte maximum non ſit. Non ſecus atq; in muſica euenit. periti nanq; in ſingulis opera recte iudicãt: & quibus, aut quo modo perficiantur, quæ debent: qualia item qualibus conſonent, cognoſcere conſueuerunt. imperitis vero ſatis eſt, ſi bene'ne, an male factum opus ſit, eos non lateat. ſicut in pictura. Leges enim ciuilibus operib⁹ ſimiles ſunt. Quo modo igitur ex his ad legumlationem idoneus euadere, aut optimas quaſque iudicare quiſpiam poſſet? Nam neq; ex ſcriptis ad medendum idonei fieri videntur: cùm tamen in his non ſolum curationes, ſed quo modo etiam

† a.l. vniuerſalibus.

& sanari queant homines, & curatio adhibenda sit vniuscuiusque habitu distincto, tradere conentur. quæ sanè sicut expertis conducunt, ita inscientibus inutilia sunt. Fortasse igitur legum quoque & rerum publicarum collectiones ijs qui contemplari possunt, & iudicare quidnam recte, aut cōtra sese habeat, aut qualia qualibus conueniant, vtiles essent. at qui sine habitu talia pertractant, ijs iudicare quidem recte non licet, nisi fortuito. perspicatiores tamen ad ea forsitan efficerētur. Cùm itaque antiquiores negocium de legumlatione imperuestigatum prætermiserint: melius fortasse est, vt nos ipsi id consideremus: atque omnino de republica: vt pro viribus philosophia quæ ad humanas res spectat, perficiatur. Quocirca primum siquid à veteribus recte dictum est, id conabimur recensere: deinde ex collectis rebus publicis, quænam sint ea considerabimus, quæ ciuitates, & singulas respublicas & corrumpunt & conseruant, quasq; ob causas aliæ bene, aliæ econtrario administrentur. His enim consideratis quęnam optima respublica sit, & quo modo vnaquæque instituta, quibusq; legibus & moribus vtens: magis pespicere poterimus. Sumpto igitur hinc initio dicamus.

DIxit. An igitur in eo quod dictum est de felicitate in hoc libro, & de virtutibus, & de amicitia sufficientia est in hoc quòd sciatur tantum, aut non? arbitrandum est enim, quòd oportet vt sint comprehensa nobis per terminos & descriptiones, & vsitata. Nam, vt dicitur non sufficit in eo, cuius natura est vt agatur, scire tantum absq; vsu: non est ergo in scientia virtutis sufficientia; immo studēdum est eius cognitioni, vt conandum vsitationi ipsius, & vsitationi rerum alienarum, vt efficiamur boni per modū aliquem ex modis bonitatum, si non est in sermonibus sufficietia in virtute. Dixit. Et propter hoc recte dictum fuit, quòd indigetur acceptione iurationis multę & securitatis magis motæ per ipsam in adeptione ipsius, sicut d. Theognis. & Theognis dicit, & patēs est, quòd notitia virtutum potēs est mouere in adeptione earū eos, qui liberi sunt ex adolescentibus, & excitare secundum ęqualitatem omnem, qui nobilis est generis, et amat bonum secundum veritatem. Plures autem oon potest expauescere, vt moueantur ad bonum: eò quòd ipsi noo ducuntur ad bonum verecundia, sed metu & pauore: neq; prohibentur à malis propter earum turpitudinem, sed propter pœnarum suspitionem. Cùm enim secundum passiones viuant, requirunt delectationes sui ipsius, & res per quas fiunt delectatiooes, & fugiunt à tristitijs oppositis delectationibus: bonum vero, quod est bonum secundum veritatem, neque cogitatum est apud eos, quanto magis neque operatum, cùm oon gustauerint ipsum. Quis igitur sermo mouebit istos, & permutabit eos à statu suo? Impossibile enim est, aut non facile mutare per sermonem eum, qui iam induratus est i moribus antiquis tempore longo. Dixit, & fortassis amabimus aequiescere virtutes, quando fuerint nobis vniuersæ res, quas videmus esse bonas. Dixit. Et quidam hominum putantur esse boni per naturam, & quidam per doctrinam. Et patet quoniam quod de hoc est per naturam oon est à oobis: sed est per gratiam quandam diuinam illis, quorum fortuna bona & veraciter. sermo autem & doctrina non est efficax ad faciēdum virtutem in omnibus: sed oportet vt sit anima, quę vtitur sermone in virtute iam vsitata, & assueta bono, & imbuta, crescendo io vsu boni, in amore recti, & in odio contrarij eius: sicut amat seges terram, quę outrit eam. nam illi, qui viuunt secundum passiones bestiales, non audiunt sermonem conuertentem eos ab aliquo, oeq; intelligunt ipsum. qui ergo fuerit in hoc statu, qualiter est possibile vt permutetur eius conscientia? & vniuersaliter oportet oe putetur quòd isti morbi morales reduci possint cogendo per sermonem. Dixit. Et oportet vt sit mos ante virtutem: intendo ante actiones virtutis, et vt sit prius, et vt sit ex more suo amor pulchri, & odium turpis. Dixit. Vt autem inueniatur virtus sana ex vita pueri difficile est, nisi fuerit coutritus secundum legem nobilem: eò quòd qui noo creuerit secundum legem nobilem vtitur castitate per modum continentiæ, & vsus castitatis per modum continentiæ est indelectabilis apud plures. Dixit. Ideoq; oportet vt metiamur diætam puerorum, & actus eorum per leges. ipsi enim quando creuerint secundum eas, nō erunt eis contristabiles propter assuetudinem earum. D. Et fortassis non erit in regimine diętę puerorum & recta gubernatione eorum quamdiu durauerint in pueritia sufficientia: sed oportet etiam quòd, quando peruenerint ad terminum virorum, vtantur ea & assuescant eam, & indigent in hoc etiam legibus, & etiam indigent legibus in tota vita: plures enim ducuntur necessitate & coactione plus quàm sermone, & malo plus quàm bono. Et propter hoc vident quidam homines, quòd oportet vt legislatores constringant homines ad recipiendum virtutem: & vt hoc ponant pro lege non propter suos tantum, sed & propter eos, qui seruis similantur in natura sua, cùm obediant quidem legibus per sermonem viri emeriti, in quibus iam præcessit consuetudo, & adoptauerunt animas suas. & propter hoc vident, quòd oportet vt ponant modos penarum, & vltionis in eum, qui non obedit, & est peruersæ naturæ. Qui vero irrecuficabilis est tollatur de medio. nam aptitudinem habēti & idoneitatē qui amat bonum persuadetur per sermonem, malus enim concupiscens delectationes oportet vt affligatur tormētis, quasi bestia, ideoque dixerunt, quòd expedit, vt imponantur penę contrariantes delectationibus amatis; intendo vt ponatur cuilibet delectationi tristitia, quę sit tanquam contrarians ei naturaliter. Dixit. Quemadmodum autem dictum est, oportet qui vult fieri bonus, vt vtatur eo, quod pertinet booitati: & vt nō faciat malum, neq; voluntate sua, neque absque sua voluntate: & hoc quidem fit illis, qui inhabitant ciuitates sani intellectus, & quas ordinat vir strenuus. & non inuenitur istud in ciuitatibus, nisi ex parte mandatoris strenui cogētis eos ad hoc. noo inuenitur autem potētia coactiua ad huiusmodi io mandato viri vnius, nisi sit rex tāquam rex absolutus: intendo virtuosum bonum. lex autem habens potentiam coactiuam, quando fuerit sermo procedens à scientia & intellectu. Dixit. Et habentes legem, inimicantur eis qui cootrariantur ipsis in actionibus: & si sint actiones eorum sanę. attamen lex non est grauis, quoniam ordinat quod oportet. Dixit. Et putatur de legislatore in ciuitate lacedæmonia tantum, quòd pręmandauit adhiberi diligentiam circa diætam & modum viuendi in rebus paucis: in pluribus vero ciuitatibus iam perijt consyderatio in huiusmodi rebus. et propter hoc viuit quilibet hominum ad libitum & voluntatem suam cum filijs & vxore in semetipso, sicut vixit

prout

prout libuit cũ filijs & uxore. sed uult ut ęstimo, uirum famosum apud ipsos, per hoc quòd accidit ei de libito uiuendi malitia status eum uxore & filijs. & hoc quod dixit, est res manifesta ualde in ciuitatibus, quæ sunt super faciem terræ in hoc tempore. Dixit. Et melius est quòd ex regimine in istis rebus est prouisio communis sana, quam possibile est esse in usu. &, quando fuerit regimẽ istud uniuersitatis, oportet ꝙ sit ſm ꝙ curat quæ libet ex ipsis, et cupit circa filios et amicos ſm ęqualitatẽ, & ut studeatur uirtuti ab oĩbus eis, & ut eligant eã. Et maxime potest istud qui sciuerit quod dictum est in hoc libro, qñ factus fuerit lator legũ. prouisio enim cõmunis ciuitatibus est quidem per leges, & viri quidem idonei fiunt virtuosi per leges nobiles, siue sint scriptæ, aut non scriptæ. Forsitan enim in hoc non est diuersitas, intendo in genere, & natura, in eo per quod instruitur unus singularis & uniuersitas: ut quod accidit in arte musica et in cęteris operationibus: intendo quòd per quod instruitur unus, per hoc instruitur et uniuersitas. Et propter hoc sunt res legales, & consuetudines habẽtes uim in ciuitatibus, quasi uim sermonum & consuetudinum patrum in domibus: immo ualidiores sunt in ciuitatibus & utiliores, eò quòd generaliores. Dixit. Instructio uero particularis & communis ciuilis etiam habent adinuicem diuersitatem: ut quod accidit in arte medicinæ, & in cæteris artibus operatiuis. & quod dicitur in medicina, quòd dimissio nutrimẽti & quies, intendo priuationem exercitij, competunt febricitantibus: fortassis tamen quibusdam non conuenit. & similiter in epilepticis fortassis non competit omnibus cura una. Et dignus est putari quòd particulare exquisitum est certitudinaliter, quando fuerit regimen & prouisio propria singulis hominũ: intendo vt memoria habeatur cuiuslibet hominis, & prouideatur ei per sibi proprium, secũdum quòd tale indiuiduum signatum. veruntamen vnumquenque regit regimine decenti & bono, & visitat visitatione propria in medicina, & in reliquis artibus actiuis ille, apud quem fuerit ex illa arte commune vniuersale, intendo quod pertinet vniuerso. Et vniuersaliter melius est regimen regimine illius, apud quem est quod pertinet particularibus tantum, eò quòd scientiæ sunt quid rei vniuersalis, & istę artes sunt artes actiuæ à scientia: nisi quòd forsan non prohibetur, ꝙ regat homo regimine bono indiuidua multa, quando iam certificatum fuerit quod conuenit per experientiam tantum, sicut accidit hoc in arte medicinę. Putãt ergo multi medicorum, qui sunt cum hac dispositione, ꝙ bene & certe operãtur in seipsos, & nõ possunt in alijs perficere quicquam propter ignorantiã eorum naturæ communis. & propter hoc videtur, ꝙ oportet eũ, qui vult esse magister, & artifex perfectus in huiusmodi artibus actiuis, vt habeat scientiam rei vniuersalis non minus quàm scientiam particularis, vt sit scientia eius rei vniuersalis in tali arte secundum mẽsuram possibilẽ in ea. Et ex quo necessarium est ei, qui vult efficere per regimen & gubernationẽ aliquos meliores quàm sint siue multos, siue paucos, vt sit lator legum: cùm per legem quidem bonum faciamus. & tunc manifestum est, ꝙ non est potens vnusquisq; vt ponat ex ipsis positionem bonam, neq; si sit vir experientiæ tantum, sed si fuerit aliquis, erit ille, qui scit vniuersale, sicut se habet res in medicina, & in cęteris magisterijs, in quibus est vsitatio, rectificatio ab intellectu & scientia. Dixit. Cùmq; sic sit, oportet vt perscrutemur post hunc sermonem ex quo magisterio possibile est homini vt sit lator legum, & qualiter erit hoc. Et est manifestum ꝙ erit quidem hoc per notitiam rerum ciuilium, quæ sunt subiectum eius in quo speculatur, sicut proportionantur cęterę artes, & potẽtiæ subiecto proprio eius. ideoq; putatur scientia hæc pars esse artis ciuilis: quamuis non appareat ex eo, quod inuenitur in ciuitatibus, quòd res in positione legum similis et rei in cæteris scientijs, & potentijs. in cæteris nanq; potentijs, & artibus patet ꝙ illi, qui sciunt, sunt qui agunt per eas, vt medici & scriptores. Dixit. illi autem, qui profitẽtur sapientiam rerum ciuilium, nõ possunt docere eam, neque quilibet potens ad agendum eas: immo putatur quòd illi, qui exercẽnt vitam ciuilem, faciunt hoc per potentiam quandam aliam à scientia. Dixit. & sunt digniores vt faciant hoc per experientiam, quàm vt faciant ipsum per scientiam & artem. non enim videtur quòd ipsi scribant in hoc quicquam, neq; roborent in hoc ratiocinationem. Dixit. Forsan positio sermonũ in istis rebus artificialior est quàm quod consueuerunt Antiqui de positione sermonum contendendi in iudicio & difficilium. & necessarium fuerat eis componere sermones ciuiles, cùm reputarent se potentes ad hoc, & cum in hoc fuisset sanatio ipsorummet, atq; aliorum ex amicis. etenim ipsi si fecissent hoc, non poterãt dimisisse ciuitatibus aliquid penitus loco sui post mortem melius hoc magisterio sibi, & amicis etiam. Dixit. Neq; putandum quòd posse experientiæ in inuẽtione legum modicum sit. nam tunc non esset possibile vt aliquis istorum esse: lator legum: intendit eos qui erant tempore suo. nam qui ex ipsis factus est lator legum, factus est quidem ex parte experientiæ: intendo quòd expertus fuit ipse & alij, sicut se habet in medicina experimentali. ideo necesse est illis, qui cupiunt regere ciuitates, vt ad minus habeant experientiam. Dixit. Illi autem, qui profitentur artem condendi leges ex illis qui iactant se esse sapientes in eis, sunt longe ab hoc valde. neque enim sciunt vniuersaliter, quæ sit hæc ars, & in qua re sit. & cum ignorantia eorum de hoc putauerunt quidã quòd hæc ars & rhetorica sit res vna, sed putauerunt hanc esse deteriorem rhetorica, & putauerunt quòd cõdere leges leue quid est et, qui vult aggregare ex ipsis in quo profecit. Non est autem vt opinati sunt. etenim electio actus nobilis in vnaquaque artium non fit nisi per duas res: vna quarum est scientia cognitionis illius rei, & altera experientia. Scientia nanque est, per quam inuenitur actio, & experientia per quam dirigitur vel probatur, sicut se habet in arte musica, & arte medicina, & cæteris ex artibus actiuis. & domini experientiarum, per quos perficitur in hoc secundum perfectionem, sunt illi qui iudicãt sane de operationibus per experientias, & sciunt cum hoc per quam rem erunt, & qualiter, & quę res cui rei conuenit. qui vero nõ habent experientiam de aliquo, & habent notitiam naturæ eius, occultatur ab eis, si est ex actione bona in fine, aut mala. Dixit. Et vniuersaliter conditor legum similatur potentijs ciuilibus. Qualiter igitur erit is, apud quem non est scientia istius artis conditor legum: aut quomodo iudicabit de nobili earum aut de ignobili? Non enim erit possibile hoc, nisi fuerit de hoc perscrutatio, & speculatio, & ponatur in membranis librorum, & dicant in ea non quæ sunt res, quæ se habẽt in ea habitudine curationum in arte medicinæ: immo qualiter fiat curatio, donec habeatur sanitas, & distinguantur hoc, donec perueniant ad finem in vnoquoque hominum. & de huius notitiæ domino putatur, ꝙ ipse proficiat per experientiam. qui vero non habuerit hanc notitiam, non proficiet per experientiam. Et cùm sic sit, erunt conuenientes valde, positio legum, & aggregatio sororum ciuilium eis, qui possunt vti consyderatione et iudicio sano de bono, et eius contrario. & per hoc facile erit eis scire quid cuiq; conueniat: intẽdo quæ lex cui aggregationi. et similiter in singulis partibus aggregationũ. Dixit. Si autem incipiant in positione legum

Necesse est illis, qui cupiunt regere ciuitates, vt admimus habeant experientiam.

Electio actꝰ nobilis in vnaquaq; artiũ non fit, nisi p duas res, s. per scientiam, et experientiam.

absq;

absque habitu scientiali, non erit possibile eis iudicare iudicium rectum bonum, nisi sit conditor naturæ excellentis. & forsitan erit actio habentis excellentem naturam conuenientior, quando fuerit ab habitu artificiali. Dixit. Et cùm iam dimiserit Antiqui perscrutationem & inquisitionem de positione legum, tunc fortassis erit melior consyderatio in hac consyderatione in ciuitate per modum vniuersalem. Et quoniam propositum nostrum est perfectio speculationis secundum mensuram posse Philosophiæ in rebus humanis, tunc conabimur primitus perscrutari de omni parte nobili bona legum quod dixerunt antiqui de hoc, intendo de regimine ciuitatum: deinde videbimus de modis viuendi inuẽtis, quis eorum corrumpit quasdam ciuitates & rectificat quasdam, & quis eorum rectificat omnem: intendit ex ciuitatibus quatuor simplicibus aut quinque, et propter quam causam efficitur vna quarundam ciuitatum bona, & quarundam econtrario. Quando ergo consyderatum fuerit ĩ his, forsan scietur magis quæ vita melior & qualiter ponitur vnaquæque, & propter quid similantur leges in vsu earum consuetudinibus. Incipiamus ergo, & dicamus.

Et hic explicit sermo in hac parte huius scientiæ: & est ea quæ habet se in sciẽtia ciuili habitudine notitiæ, quid est sanitas & ægritudo in arte medicinæ: & illa, quam pmisit, est pars quæ habet se ĩ hac scía habitudine effectiuæ sanitatis & destructiuę ægritudinis in medicina: & est in libro eius, qui noĩatur liber de regimine vitæ, & nondum peruenit ad nos, qui sumus in hac insula: quemadmodum non peruenerant ad nos primitus de isto libro, nisi primi quatoor tractatus, donec perduxit eum ad nos amicus noster vir nobilis dominus Omar filius Martini, rogatu amicorum suorũ. et Deus retribuat ei pro nobis regratiationẽ completã. Et fortassis erit aliquis amicorum, qui adducat librum, in quo est complementum huius scientiæ, si Deus voluerit. Apparet autem ex sermone Abyn arrim Alfarabij, quod inuentus est in illis villis. Si vero hoc non contigerit, et Deus cõtulerit inducias vitę, pscrutabimur de hac intentione iuxta mensuram nostri posse. Nam ex sermone Philosophi apparet in hoc loco, quod quod est in libro Platonis de regimine vitæ, incompletum est. & videtur quod sic se habeat res in seipsa. nam in illo libro perscrutatur Plato duobus modis hominum tantũ, & sunt cõseruatores & sapientes. deinde ostendit quõ permutantur ciuitates simplices ad se inuicẽ. Sed perscrutatio artificialis exigit vt rememorentur leges, & fori communes ciuitatibus simplicibus: deinde rememoretur post hoc, quod appropriatur singulis ciuitatibus ex eis, intendo quod appropriatur aggregationi nobili honorabili, et alijs aggregationibus. Et similiter rememoretur quod impedit vniuersas aggregationes, & quod impedit modo singulos ex ipsis: & inquirãtur exẽpla huius in vita inuenta in illo tempore. et hoc est illud, ad quod innuit Arist. hic, & est res, quę non completur in libris Plato. Qualiter igitur d. Albubekrim filius aurificis quod locutio de aggregatione nobili iam expedita erat in libro Platonis: & quod loqui de eo in quo iam locutum est, dummodo inueniatur, est superfluitas, aut ignorantia, aut malitia. veruntamen nõ peruenerat ad ipsum complementum istorum tractatuum. Et ego quidem expleui determinationẽ istorum tractatuum quarto die Iouis mẽsis, qui Arabice dicitur Ducadatim anno Arabum. D. lxxij. Et grates Deo multę de hoc. D. translator. Et ego compleui eius translationem ex Arabico in Latinum tertio die iouis mensis Iunij, anno ab incarnatione Domini. M cclx. apud vrbem Toletanã, in capella sanctę trinitatis. vnde sit benedictum nomen Domini, qui est trinus & vnus.

Librorum Decem Moralium Nicomachiorũ finis.

Etsi ad hos Moralium Nicomachiorũ libros, ex Aristo. uerbis, Politicorũ libri subsequãtur: quia tamen & alij sub eius nomine libri de moribus pertractantes inueniũtur: ideo eos omnes, ne materierum fieret interruptio, ante illos de Repub. collocasse opportunum uisum est.

GEORGIVS VALLA PLACENTINVS CLARISSIMO EQVITI aurato, & vtroque iure consulto Iusto Leliano, Iusto, Senatori, Veronensi S. D. æternam.

NOmen Iuste tuũ singulare, lenitas precipua tuę erga me beneuolentię, crebro abs te repetita memoria, mei in te mutui amoris pignus, aliquid sibi certe visa est deposcere. Et proinde volutãti id animo mihi, nihil quod tibi gratum, neque quod à me posset exhiberi, succurrit antiquius, quàm vt diductis ac iam patefactis ad amicitiam nostrã foribus, magnis Ethicis Aristotelis animus in ipsa nostri archus reuincti teneretur. Siquidem ei quẽ magno amore prosequeretur, quique magnus amplissimo virtutũ exurgeret fastigio, cui mediocria ne dum parua sordescere viderẽtur, magna profecto mittenda iure censuimus. Cum porro Ethica nihil nisi de ęquo & bono edisserant, hoc est in medijs iustitię versentur penetralibus; vbi genuum, quò ve in loco sedem potuere sibi firmiorem constantioremque vendicare, quàm apud eum qui gereret, qui nomine proprio diceretur Iustus, qui re ipsa iustus atque adeo optimus haberetur. Proinde cum nec Aristoteles apud quemquam alium magis de iusto optet disputare, nec opus de ęquo & bono vsquam malit esse, quàm apud tam multipliciter iustũ, in ea confirmatus est animus noster sentẽtia, vt tibi potissimum magna ista Ethica censuerit destinanda. Hęc nimirum cum nuper explicari à me poscerentur, hęsitauimus parum modo, quod compertum haberemus, tentasse nescio quem ipsa iampridem latina facere. Eum cum exploratum habuissemus, nec gręca nec nostra nouisse, mali interpretis more verbũ verbo reddere studuisse, at sensus Aristotelicos, quod fieri necesse fuit, multa obruisse caligine, cumque nostra peregrinis respondentia verba ignorasse, Gręcis abutendo, aliam adhuc legẽtibus nubem non exiguã offudisse, denique Barbaris rusticisque dictionibus opus totũ confudisse, vt non tam tradidisse vobis Aristo. quàm plane iugulasse videatur, adeo vt omnes ab eius auerterit lectione: cũ alioquin sit eiusmodi opusculũ mirifica quadã grauitate, nec minus acumine refertũ, vt vel doctissimum quemque ad sese potuerit allectare. Ipsum itaque in situ & squalore hactenus iacuisse dolentes, in hoĩum conspectũ adducendũ esse putauimus, si non quibus meritus fuerat pallijs prodire amictũ, nostri, vt remur, sordidissimis. Ideo aũt id, quo multorũ ex tuo hospitio aliorũ, ne dũ tuo, nõ minus liberali ac sapiẽti quàm iucũdo fruere tur colloquio. Nec ipsum pœnituerit Arist. in ea hospitiũ nactũ esse ciuitate, vnde olim latino eloquio tanquàm saluberrimę effulserunt stellę. vt Catullus, vt Victruuius, vt Plinius, ita plerique alij nostra quoque ętate, Domitius Calderinus, iam functus vita. At viui Benedictus, qui iampridẽ Venetus rhetor insignis, Alexãder Benedictus eloquio & doctrina medicus, primas tenẽs, vt multis quoque alijs floret Verona ingenijs. Nec pręterea pœniteat tantũ philosophũ in ista clarissima ciuitate hospitẽ acceptũ esse Iustorũ domo, quę nobilitate antiqua illustris, operibus lautissima, dignitate florens, & virtutũ culmine oĩbus conspicua, postremo penes Iustum, qui in ea splendida familia, tanquã iubar doctrina eminet, senatoria grauitate renitet, prudentia sapiens, iustitia integer, cunctis virtutibus clarior quàm vllis verbis explicari posse videatur. Tu pariter, iuste mi optime, hũc philosophũ, vt soles doctos omnes, ita amplectere, loquentemque audias, vt tuo hospitio tuoque colloquio, sicut fore non dubito, prędicet nihil benignius, nihil humanius: & vbi quę loquatur acuratius, intentiusque auscultetur, esse nusquã. Ego autem, vt se mihi cõcredidit, ita ipsum tibi cõmitto, commendoque.

ARISTOTELIS STAGIRITAE,

PERIPATETICORVM PRINCIPIS MAGNORVM MORALIVM LIBER PRIMVS,

Georgio Valla Placentino interprete.

SVMMA LIBRI.

De bono. De uirtute in genere, De ultroneo, ac aliis, quæ ad ipſum ſpectāt. De uirtutū ſpeciebus. De ueritate, ac iis, quibus ipſam coniectamus.

De uirtute agendum eſſe: & antiquorum de ea afferuntur opiniones. Cap. I.

Voniam de pertinentibus ad mores dicere cōſtituimus, primum cuiuſnam rei pars ſit mos, ducimus conſiderandum. Vt igitur paucis abſoluam, non rei aliꝰ uidetur pars eſſe, quàm ciuilis. Atqui ciuilibus in rebus citra quempiam qualem eſſe, effici nihil poteſt. qualem inquam, vt ſtudioſum eſſe, ac probum. ſtudioſum porro eſſe, idem quòd virtutes habere. Quòd ſi quiſpiam ciuilibus in rebus ſolers eſſe debeat, eundem moris ſtudioſum eſſe oportet. Apparet itaq; rei ciuilis, omne negocium quod circa mores eſt, partem eſſe atque principium: vt in totum iure mihi videatur habere appellationem negotium atque tractatio, non moralem, ſed ciuilem. Expedit itaq; (vt eſt videre) de virtute primum dicere, & quid ſit, & ex quibus conſtet. nec enim ferè vtile fuerit virtutē quidem noſſe, vt vero ſit, ac ex quibus, negligere. quandoquidem ex quibus ſit coniectare: nedum vt norimus quid ſit, conſiderandū. ſimul enim noſſe volumus, ac huiuſmodi nos eſſe. At nequaquam facere poterimus, niſi ex quibus, & quomodo ſit percalluerimus. Scire igitur quid ſit virtus, neceſſe eſt, ſiquidem & ex quibus ſit, & quomodo, ſcitu haud quaquam facile eſt ignoranti quid ſit, quemadmodum in ſcientiis. Verum ne latere quidem nos oportet, ſi qui de his prius diſſeruere. Primum igitur Pythagoras de virtute dicere aggreſſus eſt, quanquam non recte. virtutes ſiquidem ad numeros referendo, ſuam virtutum non fecit inſpectionem. nec enim iuſtitia eſt numerus pariter par. Cui ſuccedens Socrates de hac re melius pleraque diſſeruit: ſed ne ipſe quidem recte. quoniam virtutes ſcientias efficiebat: quod fieri nullo modo poteſt. Cunctæ ſiquidem ſcientię cum ratione: atqui ratio in ſolo animæ gignitur intellectu: quo circa virtutes omnes, in animæ parte rationali efficiantur, neceſſe eſt. Euenit itaque, vt qui virtutes ſcientias faciat, irrationalem animæ partem extinguat. quod faciendo, affectum ac morem perimat. Quamobrem non recte hoc modo virtutes amplexus eſt. Poſtea demum Plato animam in partem quæ teneret rationem, et in eam quę eſſet rationis expers, recte diſtribuit: reddiditq; ſuas vtriq; virtutes. quatenus hæc, probe: reliqua vero neutiquā recte. quandoquidem virtutem cum tractatione quę de bono per ſe eſſet, admiſcuit: non equidem recte, quia non peculiare, & ſuum. neq; enim de eo quod eſt, ac de vero diſſerentem, de virtute dicere oportuit: illi ſiquidem nihil eſt cum hoc commune. Tanta igitur illi, & hoc modo amplexi ſunt.

De bono in communi. Cap. II.

DEinceps ergo nobis cōiectādū, q̄d nam de his dicēdū fuerit. Intuendū igiť eſt in primis, ſciæ oīs atq; facultatis finē eſſe aliquē, idq; per ſe bonum. nulla ſiquidem ſcia, facultas nulla mali cauſa eſt. Quòd ſi facultatum oīum bonus eſt finis, nō dubium, quin etiam optimæ ſit optimus. atqui ciuilis optima eſt facultas: igiť ipſiꝰ finis bonus. De bono itaq; (vt videtur) nobis dicendum eſt. At de bono non in vniuerſum, ſed nobis bono. neq; enim Deorum bonum agendum eſt. quemadmodum de eo alia habenda fuerit oratio, & conſideratio nunc ſit aliena. De nobis itaq; bono dicendum eſt. De quo ſane diſſerendum in primis eſt, quonā dicatur modo. neq; enim ſimplex atq; vnum eſt. quandoquidē dicitur bonum, aut quod in vnoquoq; eſt optimum, id vero ſuapte natura deligibile: aut cuius participatione alia ſunt bona, id nimirum idea boni eſt. An igitur de boni idea loqui oportet? An non. atqui vt commune, quod eſt in omnibus bonum. aliud enim ab ipſa idea videri debet. ſiquidem ſeparatile id per ſeſe eſt, quod idea: cōmune vero in cunctis exiſtit, non vtiq; idem quod ſeparatile. nec enim vnquam ſeparatile, & per ſeſe agnatam vim habens in cunctis fuerit. Nunquid igitur de hoc nobis diſſerendum bono, quod in omnibus exiſtit? An non. quid ita? nempe quoniam id commune eſt,

est, vt definitio & inductio. definitionẽ autem oportet cuiuslibet referre essentiam, seu bonũ seu malũ sit, seu quiduis aliud. refert certe definitio, vt eiusmodi bonum in vniuersum est, non quatenus ipsum per sese deligibile. Verum quod in cunctis existit, definitioni est simile. definitio certe ait bonum esse quippiam, quod neq; sciẽtia, neq; facultas vlla dicit. neq; enim finem suum asserit bonum esse, verum id alterius est inspicere facultatis. quandoquidem neq; medicus, neq; ædificator refert, hic quidem sanitatem esse bonam, ille vero domum: sed hic quidem quod sanitatem prętendat, & quemadmodum faciat, ille vero domũ. Non dubium igitur, quin ne rei ciuili quidem de communi bono dicendum sit: vna siquidem & hæc reliquarum scientiarum est. Atqui hoc nullius est dicere aut facultatis, aut scientiæ, vt de fine. ne quidem igitur rei ciuilis, quod de communi bono est dicere, eo, quod per definitionem est. Verum enimuero neq; de eo, quod per inductionem cõmune. quid ita? quòd, cùm voluerimus particulariter aliquod bonum demonstrare, aut definitione demonstramus, vt ratio eadem congruat ei quod per se bonum, & ei quod bonũ esse demonstrare voluerimus: aut inductione, sicut cùm velimus magnanimitatem bonum esse demonstrare, dicimus, nimirum iustitia bonum est, & fortitudo, ac omnino virtutes: magnanimitas autem virtus est: ergo & magnanimitas bonum. Non igitur de communi per inductionem bono rei ciuili dicendum est: quòd eadem contingere non possunt huic, & per definitionem communi bono. nam quod bonum, hinc etiam dicet. Manifestum igitur de optimo bono dicẽdum esse, eoq; quod nobis optimum sit. In totum autem viderit quispiam non vnius esse scientiæ aut facultatis de vniuersali bono considerare. Cur ita? nempe q bonum est in omnibus prædicamẽtis. nam in quo, in quali, in quanto, in quando, in ad aliquid, ac prorsus in omnibus. Cæterum quando bonũ in medicina, medicus nouit. at in gubernatoria, gubernator: & in singulis singuli. Quando secandũ quidem sit, nouit medicus. at quando nauigandum, gubernator. In qualibet vtiq; quando bonum, quiuis quod propter se cognouerit. neq; enim medicus quod in gubernatoria bonum quando cognouerit: neq; gubernator, quod i medicina. Ne igitur quidem hoc modo de communi bono dicendum est. siquidem quãdo, in cunctis commune est. similiter etiam quod ad aliquid bonũ, ac quod in alijs prædicamentis. commune est omnibus. Atqui nullius est facultatis, aut sciẽtiæ dicere de eo bono quod in vnaquaq; est: ne igitur quidem rei ciuilis est dicere de communi bono. de bono igitur, ac de optimo, atq; nobis optimo. Cæterum, cùm qui velit quippiam demonstrare, minime apertis non oportet exẽplis vti. sed vbi obscura aperienda sint, manifestis, ac in eis quæ sub intelligentiam cadunt, sensibilibus: ea siquidem sunt apertissima. Cùm igitur de bono dicere quispiam tentauerit, de idea neutiquam dicendum est: tametsi de idea dicẽdum existimem, vbi de bono dicant. Aiunt nanq; de maxime bono esse disserendum. at id vnumquodq; præcipue tale est, vt præcipue sit bonum idea, vt opinantur. huiusmodi certe oratio fortassis vera. verum neutiquam ciuilis scientia vel facultas, de qua in præsentia nobis est oratio, de hoc per se bono, sed nobis bono. Nulla siquidem scientia aut facultas de fine loquitur, quòd sit bonũ. & proinde, ne quidem res ciuilis. ideo non de bono, quod iuxta ideam est, loquitur. Verum fortassis ait, hoc per se bono vtendũ esse principio, ab eo progrediendo ad singula. In quo ne ita quidem recte. expedit siquidem, sua cuiuslibet sumere principia. absurdum enim sit, volenti ostendere triangulum duobus rectis æquales habere angulos, sumere principium eiusmodi, anima immortalis est: neque enim hoc proprium. oportet siquidem principium suum esse eius rei, qua de agatur, atq; coniunctum. nunc vero absq; hoc quid anima sit immortalis, demõstrauerit quispiam duobus rectis æquales habere triangulum. itidem & de bonis est inspicere alia citra ideam boni. proinde proprium non est huius per se boni principium. Ac ne quidem Socrates recte scientias virtutes faciebat. Is enim nihil incassum & temere esse arbitratus est. ex eo autẽ quod est, virtutes esse sciẽtias, ei eueniebat virtutes esse frustra. quid ita? In scientijs nimirum contingit pariter nosse scientiam quid est, & scitum esse. nam siquis norit quid sit medicina, is cõfestim est medicus. similiter etiam in alijs scientijs. At in virtutibus non idem est. neq; enim siquis nouerit quid sit iustitia, continuo etiam iustus est. itidem & i alijs. Euenit igitur, & temere virtutes esse, & non esse scientias.

Quot modis dicatur bonum. Cap. III.

AT quoniam de his nobis disserendũ est, annitamur bonum dicere, quot dicatur modis. Sunt nimirum bonorum alia honorabilia, laudabilia alia, potentiæ alia. honorabile huiusmodi dico, quod diuinum, quod melius vt anima mensq; est, quod antiquius, quod principium, & alia id genus. Honorabilia certe,

te, in quibus honor: talia siquidem omnia honor comes cõsequitur. igitur etiam virtus honorabile bonum est, quando ab ipsa probus quispiam gignitur. is nanq; in virtutis penetrat habitum. At laudabilia, vt virtutes. ab ipsarum nanque actionibus laus emergit. Quæ vero potentiæ, vt dominatus, opulentia, robur, pulchritudo. ijs nanq; bonus bene, vt malus male vti potuerit. ideo etiam potentię eiusmodi bona nuncupãtur. bona certe sunt: vsu siquidem ipsorum boni, non vtiq; mali approbantur. id genus nimirum bonis euenit, ortus causam ipsorum esse fortunã. à fortuna nãq; & opulentia, & dominatus est, & quæcunq; prorsus in potestatis ordinem perueniũt. Reliquum porrò ac quartum inter bona est salubre, etiam bonum efficiens. sicut exercitium sanitatis, ac si id genus est aliud. Verum aliam quoq; subeũt bona distributionem. Vt bonorum quædam prorsus & omnifariam sunt eligibilia, quędam vero non. veluti iustitia aliæq; virtutes, omnifariam & omnino sunt eligibiles. at robur, & opulentia, potentiaq;, & id genus alia, neq; omnifariam neq; oĩno. Rursus quoq; aliter. Bonorũ alia sunt fines, alia non: quemadmodum sanitas quidem finis: atq; sanitatis causa neutiquam finis est. Et quæcũq; ita habent, eorum semper finis melior. vt sanitas melior quã quæ salubria. in totumq; prorsus id melius, cuius gratia sunt & alia. Rursus ipsorum finium, prestat semper qui perfectus est imperfecto. Est nimirum perfectus, cuius accessu nullo amplius nobis opus est. Imperfectus autem, cuius aduentu alium desideramus. quemadmodum iustitiæ duntaxat aduẽtu, plura desideramus. at fœlicitatis accessu, nulla re amplius nobis opus est. Is ergo nobis optimus quem desideramus, qui finis perfectus. absolutus nanq; finis bonum est: nec nõ finis bonum. Hinc igitur, quonam modo optimum considerandum est: nunquid eo modo vt ipsum quoq; recenseamus. An id videbitur alienum. siquidem optimũ finis est perfectus. ac perfectus finis, vt paucis absoluã, nil aliud quàm felicitas esse videtur. Ex multis porro bonis felicitatem cõnstare comprobatur. Quòd si optimum coniectans, ipsum quoq; cum alijs annumeres, ipsum se melius esse cõstabit, siquidem optimum erit. Vt salubria ponendo & sanitatem, consideres quidnam horum omnium optimum, nempe sanitas. quòd si horum optimũ est, id se quoq; melius, quod admodum absurdum est. nõ igitur optimum ita coniectandum. Sed an id quodammodo fuerit, vt absq; se. An hoc etiã absurdum. nam felicitas ex quibusdam conflata bonis est. hoc vero ex quibus cõstet bonis, an sic optimum, cõsiderare fuerit alienum. neq; enim est quicquam aliud ab his felicitas, verum hæc ipsa. an ita quispiam rectè concernens, optimum considerauerit? sicut ipsam felicitatem quæ ex his fit bonis, diudicans erga alia quę in ipsa collecta non sunt: ita optimum considerans, rectè considerauerit. Cæterũ non est simplex, quod nũc quærimus, optimum. vt dicat quispiam, optimum cũctorum bonorum, in vnũ concretorum esse prudẽtiam. Verum hoc ferè modo, non quærendum est optimum bonum. perfectum siquidem quærimus bonũ: At prudentia sola, neutiquam perfectum. nõ igitur hoc optimum quod quærimus, neq; inr dagamus optimum. Præterea aliam admittũt bona sectionem. sunt siquidem bonorum alia in anima, vt virtutes: alia i corpore, vt sanitas, venustas: alia externa, opulentia, dominatus, honor, & si quid est huiusmodi. At horũ quæ in anima sunt, optima. Quæ porro in anima definita sunt bona, trifariam distribuuntur, in prudentiam, in virtutem, & in voluptatem. Post hoc igitur, quod profitemur omnes, etiã finis videtur bonorum, idemq; absolutissimũ esse felicitas. quod sane fatemur esse in bene agendo, ac bene viuendo. Cęterum finis simplex non est, sed duplex. quorũdam enim est finis ipsa actio, vsusq;, sicut visus. Est nimirum vsus optabilior habitu: finis autem vsus. nemo siquidem velit visum habere ad nõ spectandum, sed conniciendum. idem de auditu; cęterisq; dicendum. proinde quorum vsus et habitus est, semper melius & optabilius eorũ est vsus habitu. vsus enim & actio finis, cùm sit propter vsum ipse habitus. Post id si considerauerit quispiam in cunctis scientijs, intuebitur non aliam esse considerationem in extruenda domo, q̃ in proba domo. sed vtrobiq; suppetere ædificatoriã, & cuius effector ædificator, vt cuius sit virtus, eiusdem sit effectrix. Idem in alijs omnibus par est cõiectare.

Alia boni diuisio. — *De optimo.* — *Alia item diuisio.*

Virtutem in anima esse: felicitatem uero in actione consistere, & in ætate perfecta. Cap. IIII.

Præterea intuemur, alia re nulla, quàm anima nos viuere. i anima autem est virtus. idem certe fatemur facere aiam, animæq; virtutem. Cęterum virtus in vnoquoq; cuius est virtus, idem facit. at anima etiã alia. Atqui anima viuimus. ob animę itaq; virtutem bene viuimus. Cæterum bene viuere, & bene agere nihil aliud dicimus, quàm felicem esse: ergo & feliciter agere, & felicitas in viuendo est. verum bene viuere est in viuendo ex virtutib⁹. hoc igiẽ est finis, & felicitas, & optimũ.

In

In vsu itaq; sit, necesse est & actione felicitas. nam quorum habitus vsusq; est, vsus & actio finis: atqui animę virtus est habitus, et actio & vsus ipsius, eorum quę sub electionem cadũt: ergo finis ipsius actio vsusq; fuerit. felicitas igitur i viuẽdo ex virtutibus sit, necesse est. Quũ igitur optimũ bonum est felicitas, & hæc ipsa, finis, actione viuẽdo ex virtutibus, felices fuerimus, optimumq; bonũ habuerimus. Cùm igitur sit felicitas bonum perfectum ac finis, nos latere non oportet, id in ętate perfecta esse. nõ enim in puero (quia nec puer dici felix potest) sed viro. is nãq; perfectus, & ne quidẽ in tempore imperfecto, sed perfecto. perfectũ fuerit vtiq; tẽpus, q̃diu homo viuere potuerit. recte nanq; à multis dicitur, felicẽ in longissimo vitę tempore esse iudicãdum: vt opus sit perfectũ esse, & in tẽpore perfecto, & in hoïe. Quòd aũt sit actio, hinc quispiã poterit intueri. In somnis nanq;, vt inter viuendũ si quispiã dormiat, eiusmodi nolim talẽ dicerere esse felicẽ. ipsi quidẽ existit viuere: sed eidẽ ex virtutibus, quod erat ex actione, viuere nõ existit.

De animę altrice portione quędam: & in ipsa virtutem non esse. Cap. V.

RVrsus quod mox dicendũ, nõ admodũ quę diximus participare, & ne quidẽ ab ipsis longe abesse videbitur. quippe q̃ animæ portio quędã esse putetur qua alimur, quã altricem appellamus. iure profecto ita: siquidẽ lapides ali nõ posse intuemur. & perinde non dubiũ, quin sit ali animatorũ. Quòd si aĩatorũ causa est anima, atq; animę talium partiũ nulla alẽdi fuerit causa, quales sunt rationalis, vel irascibilis, vel concupiscibilis, sed alia quędam pręter has, et ei nullum magis peculiare possumus nomen, q̃ alentis accommodare. Dicat fortassis quispiam, nunquid ex hac quoq; parte animæ virtus est. nam si fuerit, nõ dubium quin etiam eadẽ agere opus sit. perfectę siquidẽ virtutis actio felicitas est. At nunquid eius sit vel non sit virtus, alia fuerit oratio. Quæ si fuerit, huius non est actio. nam in huiusmodi parte impulsus esse non videtur: sed igni videtur esse consimilis, cui quicquid immerseris, absumet. at si non obieceris, ne quidem ad capiendum impellitur. Ita hęc habet pars animæ, vt si alimentum obijcias, alat: sin minus, ne quidem ad alendum commoueatur, et perinde ne quidem actio, cuius non est commotio. proinde hæc pars ad felicitatem capessendam nihil coadiuuat. Deinceps igitur, quid sit virtus dicendum, quãdoquidem eius actio felicitas est. Vt paucis itaque absoluam, virtus habitus est optimus. Verum non satis forte sit ita simpliciter loqui, sed euidentius fuerit definiendum.

Virtus habitus est optimus.

Diuisio animę: & virtutem ab excessu defectuq; corrumpi. Cap. VI.

PRimum igitur de anima i qua exoritur, non quid sit anima (alia siquidem eius rei consideratio) sed vt quodammodo distribuatur, dicendum est. Anima nimirum, vt receptum est, in duas partes distribuitur, in eam quæ rationem habet, & quæ rationis expers est. Ex ea parte quæ habet rationem, exoritur prudentia, solertia, sapiẽtia, ingenium, memoria, & id genus alia. At ex parte rationis experte, quę virtutes appellantur, temperantia, fortitudo, iustitia, & quæuis aliæ, quas ex moribus ducimus esse laudabiles. ex his nanq; consequi laudem dicimur. At ab eis quæ à ratione dimanant, nemo laudatur. nec enim quòd sapiens, nec q̃ prudens, nec prorsus ex huiusmodi aliquo quispiam laudãdus accedit. neq; porrò rationis expers, quatenus ad se suggerendum idoneum est, suggeritq; ei quod obtinet rationem. Est nempe moralis virtus, quę ab excessu defectuq; corrumpitur. Quòd autem tam defectus q̃ excessus corrumpat, ex eis est videre quæ ad mores pertinent. (vtẽdum sanè in rebus incertis testimonijs certis est.) Confestim nanq; in exercitijs hoc viderit quispiam. quę si excedant, robur affligunt: sin deficiant, eodem modo habẽt. idem in potu ciboq; euenit: affluentibus enim sanitas ab sumitur. idem fit & subductis: quæ si moderata fuerint, corporis firmitudinem custodiunt atq; sanitatem. His consimile euenit in temperantia & fortitudine; reliquisq; virtutibus. nam si quempiam eò vsq; feceris intrepidum, vt ne quidem Deos metuat, iam nõ fortis, sed demens fuerit. sin cuncta formidantem, meticulosus. fortis ergo erit, qui neque omnia metuet, neq; nihil. Hæc igitur tam augent, q̃ labefaciunt virtutem. nimij nanq; metus, & omnes labefaciunt, itidem qui de re nulla metu commouentur: atqui circa metus est fortitudo: mediocriter itaq; metus fortitudinem locupletant. ab eisdem igitur tam amplificatur q̃ labefactatur fortitudo. ex metu nanq; ita afficiuntur. idem de cæteris dicendũ virtutibus.

Virtutem inter voluptatem & ægritudinem collocari. Et unde moralis virtus dicta sit. Cap. VII.

RVrsus, non his modo virtutem quispiã definierit, sed etiam ęgritudine & voluptate. Nam voluptate allecti, improba factitamus: ægritudini autem succumbentes, ab honestis deficimus. alioqui non est virtutem

& vitium admittere citra ægritudinem & voluptatem. inter voluptates igitur & ægritudines virtus collocatur. Virtus porrò moralis hinc cognomen habet, si modo velimus ex literis veritatem excutere. dicendum erit † morem à mora habuisse cognomen, breuis in lõgam literę facta mutatione: moralis siquidem appellatur, quod ex mora assuescat. Idq; certum, quòd virtus nulla, quæ ex parte oriatur irrationali, ex natura nascatur. siquidem eorũ quæ natura fiunt, nihil est quod assuetudine aliud euadat. velut lapis, grauiaq; prorsus omnia, quæ ferendi deorsum vim agnatam habent, si à quouis sursum versus sæpius iactari assuescant, nunquam tamen sursum attollentur, sed semper deorsum cadent. idem de cæteris est intelligendum.

† ἦθος ἀπὸ τοῦ ἔθους mutato ε in η, ac pulchre fit vt latinę voces cũ grę cis consentiant.

De affectibus, potentijs, & habitibus. Cap. VIII.

PRæterea, qui velit quid sit virtus dicere, scire expedit quænam demum in anima procreentur. Sunt autem hæc huiusmodi, affectus, potentiæ, habitus. & proinde non dubium, quin horum quædam sit virtus. Affectus igitur sunt, ira, metus, odiũ, cupido, liuor, miseratio. talia comitari consueuerunt ęgritudo, & voluptas. Potentię autem, quibus affici dicimur: nempe vnde possumus excandescere, ægrescere, misserescere, & alia huiusmodi. At habitus sunt, vnde erga hæc habemus bene, vel male, sicut ad excandescendũ. si nanq; supra modum iracũde, male in ira habemus. sin in quibus expedit, prorsus ad iram non cõmouemur, ita quoq; male in ira habemus. mediocriter itaq; habẽdo, vt neq; supra modum commoueamur, neq; prorsus simus incommobiles, tum si ita habeamus, rectè affectí sumus. In similibus quoq; alijs idem intelligendum. iracundum nanq; & bene, in medio iræ et ad iram incommobilitatis positum est. Simile est in iactantia & dissimulatione. plura nãq; quàm adsint sibi arrogare, iactantię est. minus vero, dissimulatiõis. inter hæc igitur medium est veritas. Idem in cæteris omnibus est intelligẽdum. id enim proprium ipsius est habitus, vt bene male'ue erga hæc habeat. bene in ijs habere fuerit neq; excedere neq; deficere. erga medium itaq; istorum vnde laudandi accedimus, habitus est: sicut male erga excessum & defectum. quãdoquidem igitur harum perturbationum virtus est medium: perturbationes autę sunt ægritudines & voluptates, aut non citra ægritudinem vel voluptatem: virtus certe est circa ægritudines vel voluptates. id quod hinc certum. Sunt nimirum etiam affectus alij, vt videbitur cuipiam, in quibus nõ in excessu & defectu aliquo est vitium: velut adulterium, & adulter. nec enim magis est talis, qui ingenuas constuprarit. Cæterum & hoc, & si quid aliud huiusmodi est, quod à voluptate comprehenditur, quæ per intemperãtiam, vel etiam quod in defectu quodq; in excessu sub vituperationem cadit.

Quid medietati opponatur. Cap. IX.

DEinceps igitur fuerit sane dictu necessarium, quid nam demum medietati aduersetur, excessus'ne an defectus. Nam quibusdam medietatibus defectus opponitur, vt nonnullis excessus. sicut fortitudini neutiquã excessus existẽs audacia, sed quæ defectus est timiditas. temperantię vero intemperantia & incommobilitas circa voluptates, non vtique quæ defectus est incommobilitas opponitur, sed intemperantia quæ excessus est. Sunt nimirum vtraque tam excessus quàm defectus medietati opposita. medietas siquidem excessu inferior, sed defectu superior. Ideo etiã prodigi, liberales esse illiberales aiunt. contra illiberales, prodigos vocãt. Audaces vero & petulantes, fortes nominant timidos, vt timidi, fortes petulantes & furibundos dicendos putant. Duabus itaq; de causis duxerimus medietati opponendum esse excessum atq; defectum. quippe quòd ẽ re ipsa licet nobis cõsiderare, vtrum potius extremorum ad medium propius accedat. propinquior ne liberalitatis sit prodigalitas, an auaritia. longinquior certe fuerit auaritia. atqui à medio quæ magis absunt, magis opposita existimantur. ẽ re itaque ipsa defectum magis opponi apparet. Est etiam & aliter videre. vt ad quæ mentem magis pronam habemus, ea medio sint magis cõtraria. velut ad intemperantiã nati sumus proniores, quàm ad decus capessendum. quamobrem si additamentum potius ad ea fiat, ad quæ sumus proniores, ad quæ fit additamentum, ea sunt magis contraria: atqui proniores ad intemperantiam sumus, quàm ad decus capessendum: magis ergo excessus medietatí contrarius: intemperantia siquidem intemperantiæ est excessus. Quid demum sit virtus, hinc nobis liceret intueri. medietas siquidem affectuum quædam esse videtur. Proinde qui velit moribus comprobari, ei affectuum medietas est quæuis constituenda. Et perinde probum esse operosum atq; difficile est: quandoquidem in vnoquoq; medium capere operosum est. velut circulum describere cuiuis obuium est: at in ipso medium capere, arduum. itidem & excandescere quidem facile, nec non contrarium huic: at mediocriter habere,

Affectuum medietas virtus est.

habere, arduum. In totum autem in quauis perturbatione est videre, quod medium ambiat esse facile: medium vero vnde laudemur, arduum. ideo etiam raro probus.

Probos & malos esse in nobis existere: ubi redarguitur Socrates, aliter opinatus. Cap. X.

QVoniam de virtute dictum est, deinceps fuerit considerandum, possit ea adesse nobis nec'ne. Verum quemadmodum Socrates dixit, in nobis non est probos vel malos esse. quandoquidem si quis roget quemuis, velit ne iustus esse, an iniustus, nemo delegerit iniustitiam. itidem de fortitudine & timiditate, reliquisq; virtutibus semper eodem modo. inde non dubium, quin si mali sint aliqui, non spontanei sint mali, & perinde ne quidem probi. Hæc ratio neutiquã vera. nam cur demum legislator mala facere non permittit, at honesta & proba iubet? & in malis quidem mulctam infligit delinquentibus: in rebus autem honestis, nisi honesta peregerint. alioqui iniquum fuerit, vbi in nobis non sit, hoc legum conditores facere. cæterum, vt videtur, in nobis est probos & improbos esse. Item laudes & vituperationes id quoq; attestantur. virtutem nanq; laus, vitium autem vituperatio consequitur. atqui laus et vituperatio non inuitis attribuitur. manifestum igitur hoc modo in nostro arbitrio esse bona malaq; facere. Collationem vero huiusmodi proferebant, volentes demonstrare vltroneum non esse. quid nanq; est, inquiebant, quòd ægrotantes squalidos nemo vituperat? At hoc minime verum. tales nanq; reprehendimus, cum suæ ægritudinis ipsos causam esse cognouerimus. Quodq; male habẽt corpus, vtpote id voluntarium esse, apparet nimirum, in vitio et virtute esse voluntarium. Rursus hinc etiam potuerit quispiam euidentius intueri, quòd omnis natura eius est essentiæ procreatrix, qualis ipsa est. veluti stirpes, & animalia. nam vtraque gignunt, ex principijsq; producũt: vt arbor ex semine. id nanq; principium est. Quod porro principia consequitur, ita habet. vt enim habuerint principia, ita quæ de principijs ortum ducunt. Perspicue autem licet hoc in Geometria magis intueri: vbi cùm aliqua sumpseris principia, vt ea habuerint, ita etiam quæ ipsa consequuntur. velut si triangulum duobus rectis æquales habet angulos, quadratum quoque quatuor angulis rectis habeat, necesse est. & si triangulum secus, ita etiam & quadratum commutabitur. ex altera parte enim ei respõdet. & si quadratum quatuor angulis rectis æquales non habuerit angulos, ne quidem triangulum duobus rectis habebit æquales. Idem igitur atq; consimiliter de homine quoque intelligendum. nam cùm sit homo progenitricis essentiæ, ex principijs quibusdam atque actionibus quibus efficit, homo progenerans est. nam quid aliud? neque enim inanimatum aliquod efficere dicimus. neq; etiam animatorum citra hominem quicquam. manifestum igitur, actionum hominem esse progenitorem. proinde quoniam actiones commutari intuemur, nec eadẽ vnquam agimus, suntq; actiones ex aliquibus progenitæ principijs, manifestum, quandoquidem actiones immutantur, etiã actionũ immutari principia, à quibus sunt: quemadmodũ collatione ostẽdimus geometrica. Atqui actionis tam bonæ quam malæ principium est propositum & voluntas, & quicquid ad rationem tendit. Non dubium igitur, quin hæc quoque commutentur. sponte nanque actiones immutamus, & perinde etiam principium atque propositum. nam hæc sponte fit mutatio. Proinde non dubium, quin in nobis sit & probos et malos esse. Forte hic quispiam occurrerit, Dubium. quandoquidem inest iustum probumq; esse, ero si voluero omnium probissimus. Id fieri Solutio. nullo modo potest. cur nam? quoniam non hoc in corpore gignitur. neque enim si quispiam voluerit corporis curam habere, omniũ optimum habebit corpus. nam opus est non curam modo intendere, verum etiam natura honestum & bonum corpus esse. melius certe habebit corpus, non tamen esset omnium optimum. Idem de anima intelligendum est. neq; enim iuxta propositum suum erit omnium probissimus, nisi etiam natura extiterit, melior quidem certe erit.

De spontaneo, & tribus appetitus generibus. Cap. Cap. XI.

QVoniam igitur probum esse in nobis apparet, consequens dictu necessarium videtur de spontaneo differere, quid nam sit spontaneum. ad virtutem nanq; capessendam dominantissimum est spontaneum. In totum vero dicendum est spontaneum, quod non coacti agimus. verum de hoc, magis adhuc perspicue differendum est. Nempe ad id quod agimus, aliquis exurgit nobis appetitus. atqui tres sunt appetitus species, cupiditas, furor, voluntas. Primum igitur actionem, quæ à cupiditate oritur, ducimus coniectandam, vltronea'ne, an inuita sit, inuita neutiquam esse videri debet. cur ita, & vnde id? nempe q; quæcunque inuiti agimus, coacti faciamus necesse est. Atqui vbi subest

agentibus aliqua necessitas, ægrimonia consequetur. verum ex cupiditate agentes voluptas comitatur. proinde hoc pacto non erit ex cupiditate agere quippiam inuito animo, sed vltroneo. Cæterum ratio est alia, quæ ab incontinentia huic aduersatur. nemo enim inquiunt, sponte mala peragit, qui sciat mala esse. verum qui incontinens est, scit ea esse improba. agit tamen, ac ex cupiditate illectus agit; non ergo spontaneus: coactus ergo est. Hinc porrò eadem nos oppugnabit oratio. nam si ex cupiditate, non ex necessitate: cupiditatem enim voluptas comes consequitur. sed quæ ex voluptate, non possis dicere ex necessitate. Alioquin non dubium est, quin incontinens sponte incontinentia agat: quandoquidem qui afficiunt iniuria, vltro afficiunt iniuria: atqui incontinentes iniusti sunt, atque iniuria afficiunt: incontinens ergo in incontinentiam sponte delabitur.

Socratica argumentatio, quæ ultroneum non esse dicit. Cap XII.

VErum enimuero, inquiunt, ratio aduersatur, non esse vltroneum. Continens siquidem laudatur, quòd sponte quæ ex continentia sunt agat. at laudatur in eis, quę sponte fiunt. quòd si ex cupiditate vltroneum est, quod cupiditati aduersatur, inuitum erit. sed continens contra cupiditatem insurgit: continens ergo non spontaneus fuerit continens. verum hoc non videtur: non ergo extra id quod ex cupiditate est, voluntarium. Rursus idem est in eis quæ ex furore. eadem nãq; huic (quas de cupiditate diximus) rationes conueniunt, & perinde ambiguitatem faciũt. iræ siquidem est, quod ad incontinentem continentemq; pertinet. Restat species residua appetituum (vt in distributione posuimus) voluntas, vt an sit spontanea, coniectemus. Atqui incontinentes, quatenus impelluntur, eatenus volunt. agunt igitur incontinentes mala, volentes. sponte nimirum nemo mala agit, vbi sciat esse mala: neq; incontinens mala agit, volens mala agere: non ergo spontaneus. Ne quidem igitur voluntas est spontanea. Hæc plane perimit oratio incontinentiam, & incontinentẽ. nam si nõ spontaneus, ne quidem vituperabilis. at est vituperabilis incontinens, spontaneus ergo. voluntas igitur spontanea. Cùm sint itaq; contrariæ quædam rationes magis perspicuæ, de spontaneo disserendum est.

De ui. Cap. XIII.

PRius itaq; de vi, & necessitate dicendum fuerit. Vis enim etiam in carentibus anima. singulis nãq; inanimatis suus est locus attributus. igni quidem supra, terræ autẽ infra. est nimirũ violari, sursum lapidem ferri, ignẽ vero deorsum. est etiã animal violari, vt equũ recta via decurrentem, præoccupatum vertere aliorsum. Quibuscunq; igitur exterior est causa, aliquid contra naturam, aut præterquã volunt faciendi, cogi dicimus facere quæ faciunt. at quibus ipsis inest causa, hos nequaquam cogi dicimus. Neq; incontinens negauerit se malum esse, verum à cupiditate agendi mala se coactum. Violẽti igitur hæc nobis erit definitio, quorum agendi causa à qua coguntur, fuerit externa, vis est. quorum autem interior ac in ipsis causa est, nequaquam vis. *Violenti definitio.*

De necessitate. Cap. XIIII.

RVrsus de necessitate, necessarioq; dicendum. Necessarium non omnino, neq; in omni dicendum est. quemadmodum sint quæcunq; causa voluptatis agimus. Nam si quispiam dicat se à voluptate coactum quòd amici mulierẽ vitiarit, fuerit alienũ. nec enim in omni necessarium est, sed in extrinsecus aduenientibus. vt si offendatur quispiam, à rerum necessitate coactus maius aliud quippiã deuitare. hoc modo in agrum properare coactus sum, nisi fœdatum velim agrum inuenire. in huiusmodi itaq; est necessarium.

Spontaneum animi sententia esse: & quotupliciter inuitum dicitur. Cap. XV.

AT quoniam in nullo est impulsu spontaneum, reliquum est vt sit ex animi sententia. Inuitum enim est, quod ex necessitate, viq; efficitur: & tertio loco, quod nõ fit ex animi sententia. quod plane ex his quę fiunt, certum est. Nam cùm quis aliquem cęciderit, occiderit ue, aut eiusmodi aliquid effecerit, horum nihil præuidens, eum dicimus inuitum fecisse: quippe quòd vltroneum in animaduertendo esse facile deprehendatur. Velut olim mulierem aiunt quandam poculum exhibuisse cuidam amatorium, dein eo poculo hominem mortuum concidisse, eam vero mulierẽ in Areopagum perfugisse. quam præsentem non alia de causa liberarunt, quàm quòd non id præuidens effecisset. amoris siquidem cupiditate obcæcata, in eo fuerat hallucinata. & perinde neutiquam spontanea eius poculũ amatorij visa fuerat exhibitio: q̃nquidẽ nõ ea mẽte dederat, vt perderet hoĩem. Inde igit in id qđ ex animi sñia fit, cadit voluntarium.

De proposito. Cap. XVI.

REliquum præterea est, vt propositum delectumq; consideremus, sit ne appetitus, nec ne. Appetitus nanq; in cęteris quoq; gignitur animalibus: propositum vero non.

Siquidem

Siquidem cum ratione propositũ est: at ratio nulli alij deputatur animali: non igitur fuerit appetitus. Verum nunquid voluntas? An ne id quidem. voluntas namq; eorum etiam est, quæ fieri nõ possunt: velut volumus quidem esse immortales, at id nobis nõ proponimus, deligimusq;. Rursus propositum finis non est, sed ad finem. sicut nemo proponit sanescere, sed quæ ad sanitatem tendũt proponimus, deambulando, cursitando. at fines volumus. bene enim valere volumus. Hinc certum est, non idem esse voluntatem et propositum. Verum ita habere videtur propositũ, vt eius est appellatio. vt hoc pro illo ponimus, atq; deligimus. sicut optimum pro deteriore, quod in nostra sit optione. & perinde deligi suum esse videatur. Quòd si horum nihil est propositũ, nunquid quod ex animi sententia, id in proposito est? An ne id quidem. multa enim intelligimus & opinamur ex animi sententia. Nunquid igitur quæ intelligimus, ea etiam proponimus? An non. sæpe siquidem intelligimus de Indis, at nequaquam proponimus atq; deligimus. non ergo mentis sẽtẽtia pro positum. quoniã igitur horũ nihil est propositum: suntq; hæc animæ insita: aliquorum cõueniẽtium coeuntiumq; propositum esse necesse est. Quoniam igitur est, quemadmodũ paulo ante memorauimus, bonorum ad finẽ tendentium delectus, atque propositum, non vtiq; finis. Ac est eorum quę in nostra potestate sunt, & eorum quæ nobis diuersam ingerant ratiocinationem. hoc ne, an hoc deligendum. non dubium quin prius opus sit ea ipsa intelligere, & in consilium vocare. Cumq; nobis intelligentibus quod præstare videatur, tum ad agendum aliquis insurgat impulsus, id agẽdo, ex proposito agere dicimur. Quòd si propositum appetitus quidam est in consilium deueniens cum animi sententia, non est spontaneum, quod deligibile. sponte enim agimus multa, antequam intelligamus atque consultemus. sicut sedendo, exurgendo, & id genus alia faciendo, spõte q̃dẽ, sed citra intelligentiã. Non ergo spontaneũ deligibile, sed deligibile spõtaneũ. si quid enim agere cõsultantes proposuerimus, sponte agimus. Existunt vero ex conditoribus legum nonnulli, qui spontaneũ & ex proposito definiant, planeq; distinguant: minoresq; spontaneis, q̃ à proposito agẽtibus mulctas infligant. Est igitur propositum in eis quæ sub actionẽ cadũt, et eis ipsis, in quibus nostrum sit agere & non agere, & ita vel non ita, & in quibus propter quid est capere. Verum propter quod simplex non est. In Geometria siquidem cũ quis dixerit quadratum quatuor rectis ęquales habere, & percunctatur propter quid, occurrit; quia etiam triangulum duobus rectis ęquales habet. in his igitur ex definito principio sibi propter quid assumpserunt. At in eis quę sub actionem cadunt, in quibus est propositum, non ita. nullum siquidem ponitur definitum. sed si quis exquirat, cur hoc fecisti? quoniam nõ erat aliter vt facerem: vel quoniam ita melius ex ipsis euenientibus (qualiacunq; apparuerint esse meliora) delectus sumitur, & ob ea ipsa quamobrem etiam in huiusmodi est consilium capere, vt expediat. At in scientijs nequaquam. nemo siquidem quemadmodũ scribere opus sit nomen Archiclis, init consilium: quia quo pacto scribendum nomen Archiclis, est iam definitum. Mendum igitur nõ intelligentia gignitur, sed in scribendi actione positum, in quibus certe non est in intelligentia error, ne de eis quidem initur cõsilium. sed in quibus iam vt expedit optimũ est, inde mẽdum procreatur. Atqui in eis quæ sub actionem cadũt, optimum est: & in quibus duplex mendum. Delinquimus igitur tam in eis quę sub actionem cadunt, quàm ex virtutibus. pariter enim virtutem coniectantes, per agnata nobis itinera hallucinamur. est siquidẽ in defectu excessuq; hallucinatio. in horum vtrũlibet deferimur voluptate & ægrimonia: quandoquidem ex voluptate in mala delabimur, vt ex ægrimonia, honesta fugitamus.

De animi sententia. Cap. XVII.

RVrsum autem est, nõ quemadmodum sensus, animi sententia: velut visu non poterit quicquam aliud quàm videre, non auditu aliud quàm audire. itidem neq; consultamus, nunquid audiendum auditu, an videndum. at animi sñia nõ huiusmodi, sed id & alia potest efficere. ob hoc ibi iam existit consultari. Est igitur in bonorum delectu, non in fine delictum. huic certe omnes astipulantur sententiæ, vt sanitatem esse bonum. verum quæ ad finem sunt, velut expediat'ne sanitati hoc comesse, an non. Facit igitur plurimum in his ad hallucinandum voluptas, & ægrimonia. hanc siquidẽ amplectimur, illã vero fugimus.

Cuius nam rei uirtus coniectrix sit. Cap. XVIII.

QVoniam igitur distribuimus, in quo & quo modo sit delictũ, reliquũ est vt intueamur cuius nã rei sit virtus cõiectrix, finis ne, an ad finẽ: velut honesti ne, an ad honestũ. Quo pacto scientia, vtrũ ędificatoriæ scientię finis, speciosi proponendi. an quæ ad finem spectandi. nam si hoc, speciose proponetur, sicut pulchrã domũ efficere. at quæ ad

ad hoc, non alius quiſquam inueniet neqꝫ exhibebit, quàm ędificator. itidem in alijs quoqꝫ omnibus ſcientijs. Eodem modo igitur in virtute habere videbitur, vt ad finē potius ipſius tendat conſideratio. rectè nimirum propoſuerit quæ ad finem ſunt, & ex quibus finis conſtet. nec quiſquam alius exhibebit inuenietqꝫ, quæ ad finē expediant. iureqꝫ hoc virtus propoſuerit, quibus in rebus optimi principium eſt vnumquodqꝫ quod efficiat, & proponat. Nihil igitur virtute melius eſt: quandoquidē huius cauſa etiam ſunt alia, atqꝫ ad ipſam principium eſt. huius cauſa magis ſunt quę ad hoc at finis principio alicui aſſimulatur, et eius cauſa eſt vnum quoduis. verum id erit modo aliquo. perinde certum vt etiam in virtute, quādoquidem cauſa eſt optima, ipſam magis finis eſſe coniectricem, ꝙ eorū quæ ad finem ſunt. Atqui virtutis finis eſt honeſtum. honeſti ergo magis coniectrix eſt virtus, quàm ex quibus conſtet. ſunt nēpe hæc ipſius. At in vniuerſum videri poteſt alienum. quandoquidē in pictura ſi quiſpiam fortaſſis egregius fuerit imitator, non tamen laudādus accedet, niſi optimam imitādi habuerit intentionem. Virtutis demū id omnino eſt ſibi honeſtum proponere. Dixerit quiſpiam, cur ita, num actionem meliorem eſſe dixerimus, quàm virtutē ipſam: at nunc, non ex quo actio eſt, id virtuti vtpote honeſtius attribuimus, ſed in quo non eſt actio? ita. Atqui nunc hoc dicimus, habitu actionem eſſe meliorem. Alij nanque probum inſpicientes, ab actione dijudicant, quòd nō poſſint cuiuslibet quomodo habeat iudicare propoſitum. nam ſi foret ſingulorū noſſe ſententiam, qualis erga honeſtatem eſſet, etiā citra actionem probus eſſe videri potuerat. Deniqꝫ quoniam affectuum quaſdam recenſuimus medietates, circa quos affectus verſentur, hinc nobis dicendum eſt.

Dubium. *Solutio.*

De fortitudine, & forti. Cap. XIX.

CVm igitur ſit fortitudo circa audaciam ac metum, conſiderandum fuerit circa cuiuſmodi metus atqꝫ audacias. Nunquid igitur ſi quiſpiā metuat ne rem diſperdat ſuā, is timidus? ſin circa hęc ſit audax, fortis? An nō. itidem ſi quis formidat ſolū, aut audeat, neqꝫ meticuloſum fatendum eſt eſſe metuentem, neque fortem non metuentem. non igitur in eiuſmodi metibus & audacijs fuerit fortitudo. At ne quidem i talibus, cuiuſmodi ſi quis tonitrus & fulmina non metuat, vel quiduis aliud ſupra hominem horrendum fuerit, non iam fortis, ſed furens. In metibus itaqꝫ & audacijs humanis eſt fortitudo, in his, inquam, quę cęteri mētuant, aut omnes. in quibus qui audeat, fuerit fortis. His itaqꝫ definitis conſtituendum fuerit (quandoquidem multis in rebus fortes dici poſſunt) qualis ſit fortis. Eſt enim ab experiētia fortis aliqs, velut milites. iſti ſiquidem ab experientia didicerunt in huiuſmodi loco, vel huiuſmodi tempore, vel rebus ita habentibus, fieri non poſſe vt malum ſubeant. & perinde qui hæc nouerit, & ea de cauſa ingruentes hoſtes ſuſtinuerit, non fortis. nam ſi horum nihil extiterit, non toleraue rit. Proinde ab experientia fortes dicendi nō ſunt. Neqꝫ Socrates rectè aiebat fortitudinem eſſe ſcientiam. quandoquidem ex conſuetudine ſcientia capiens experientiam efficitur ſcientia: at ab experientia tolerātes neutiquā fatemur, planeqꝫ negamus fortes eſſe: nō igitur fortitudo fuerit ſciētia. Rurſus ſunt quoqꝫ fortes ab experientiæ contrario. inexperti ſiquidem eorum quæ eueniāt, ab ea rerum nulla experiētia ſunt intrepidi. & ne hos quidem fortes eſſe dixeris. Sunt porrò qui fortes à perturbationibus exiſtimentur: velut amantes, aut lymphatici. at ne hos quidem fortes dicere oportet: quandoquidem ſi ab ipſis affectus auferatur, non erunt amplius fortes. fortem ſiquidem perpetuo fortem eſſe oportet. & perinde ne feræ quidem, vt ſues, dici fortes poſſunt, quòd ſuccumbant ingemantqꝫ percuſſæ, neqꝫ fortem ob perturbationem dicere conuenit. Eſt viciſſim fortitudo alia, quæ ciuilis exiſtimatur. velut ſi qui ciuium pudore offuſi, tolerent pericula, vt fortes exiſtimentur. quemadmodum verbi cauſa Homerus Hectora dicentem inducit:

Polydamas vereor me carpat ī agmie prim⁹.

ideo pugnandum eſſe exiſtimat. At ne quidem hæc dicenda fortitudo. in iſtorum enim ſingulis eadem congruet definitio. quo nāqꝫ ablato nō perdurat fortitudo, efficere fortem non poteſt: vt ſi pudorem, vnde fortis erat, abſtuleris. Sunt item & aliter fortes exiſtimati ob ſpem, boniqꝫ expectationem. at ne hos quidem dicere fortes poſſis. quandoquidem tales ac in talibus fortes dicere, videbitur alienum. proinde in nullis huiuſmodi fortitudo collocanda eſt. qualis igitur & quiſnam fortis ſit, hinc cōſiderandū. Ac vt paucis abſoluam, qui nulla iam ſupradicta cauſa fortis eſt, verū quod id honeſtum eſſe cenſeat, idqꝫ faciat, ſeu aliqua, ſeu nulla oblata fuerit occaſio. Neque tamen prorſus citra perturbationem impulſumqꝫ gignitur fortitudo. expedit vero impulſum habere rationē, honeſti cauſa, ad intrepide periclitandum. qui hoc modo, is erit fortis: et circa hæc fortitudo. Nec vero intrepidos

Fortis non vere pluribus modis.

Fortis vere quis dicatur.

dos esse oportet, ita vt cùm forti fuerit occursum, in totum nihil metuatur. nec enim talis fortis, cui prorsus nihil est horrendũ. ita nanque etiam lapis, & reliqua inanima fuerint fortia. Cæterum metuendum quidem, sed tolerandum. nam si nihil metuẽs toleret, neutiquam fortis. item (vt etiam pauloante de metu atque periculo disseruimus) non omne, sed essentia quadam delectum intelligimus. Neque item in fortuito, & quouis tempore: verum in quo et metus, & plura imminent pericula. nã si quis decimo post anno futurum non metuerit periculum, quonam pacto fortis? sunt enim, quæ longe absint, fiducia pleni: qui si fuerint proximi, moriantur metu. Hæc denique fortitudo, & hic fortis.

De temperantia, & temperante. Cap. XX.

TEmperantia est intemperãtiæ & incommobilitatis circa voluptates medietas. Nam temperãtia, ac prorsus virtus omnis habitus est optimus. at optimus habitus optimi est: optimũ vero inter excessum defectumque medium. quandoquidem vtrinque prominent vituperandi, tam excessu quàm defectu. Proinde si optimum medium: & temperantia inter intemperãtiam & incommobilitatem est quædam medietas: horum itaque fuerit quædã medietas temperantia, quæ circa voluptates & ægrimonias versatur. Non tamen omnes, & quæ circa omnia. Neque enim si quispiam picturæ aut statuę vel huiusmodi alterius oblectetur aspectu, erit iam intemperans. similiter ne quidem audiendo, aut olfaciẽdo, sed in eis voluptatibus quæ in tactu sint & gustu. Neque temperãs circa eiusmodi, vt à nulla tali capiatur voluptate: nam tum incõmobilis, planeque sensu carens fuerit. verũ qui oblectetur, & nõ agatur in ipsorũ excessum. ita fruens, ne quid faciat operosum: totusque agendo ab honestate pendeat, non agendo quicquam nisi modeste. nam quicunque ab excessu talium voluptatum abstinuerit, vel metus vel cuiuspiam alterius rei causa, temperans non est. Neque enim cætera animalia, præter hominem, dicimus temperantia, quòd ab ipsis ratio absit, qua honestum deligimus. omnis siquidem virtus honesti est, & ad honestum tendit. Proinde erit temperantia circa voluptates & ægrimonias, easque in tactu gustuque progenitas. Demũ consequens est vt de mansuetudine dicamus, & quid, & in quibus sit.

De mansuetudine, & mansueto. Cap. XXI.

MAnsuetudo igitur est inter iracundiã & iracundiæ cessationem. In totumque existimantur virtutes medietates esse. Quòd autem sint medietates, hinc facile quis dixerit. Nam si quod optimũ, in medietate est collocatũ: estque virtus habitus optimus, atque optimum est virtus: ergo sit medium necesse est. Quod sanè certum, singula considerantibus. Nam quia iracundus est, qui vsquequaque & plurimum excandescit, ac eiusmodi sub reprehensionem cadens. nec decet vsquequaque excãdescere omnibus, & omnino semper. neque contra ita habere, vt cuiquam nunquam. is nanque incommobilis sub reprehensionem cadit. Cùm igitur tam is qui ad excessum, quàm qui ad defectum peruenit, sub reprehensionẽ cadat: qui horum medius fuerit, mãsuetus ac laudabilis. Neque enim ab ira deficiens, neque item excedens in ipsa, laudabilis. sed qui mediocriter in his habet, is mansuetus: harumque perturbationum medietas mansuetudo.

De liberalitate, liberali, et eorum extremis: ac de plurimis auaritiæ speciebus. Cap. XXII.

LIberalitas autem est inter prodigalitatem & auaritiam medietas collocata. versantur autem huiusmodi perturbationes circa pecunias. Prodigus nanque est, qui vbi non decet impendit, & plura quàm deceat, & cùm minime decet. At auarus, ei contrarius non impendit vbi decet, & quantum decuerit, et quando decuerit. Vterque sub reprehensionem cadunt: vnus quidem deficiendo, alter vero excedendo. Liberalis ergo quandoquidem laudabilis est, medium inter hos tenet locum. quis nam? demum: nempe qui vbi decet, et quãtum decet impendit. Sunt autem plures auaritiæ species: sicut eorum quos nugiuendulos appellamus, cuminique emptores, necnon turpilucri, & paruiloqui, qui omnes auaritię succũbunt. Malum nanque multiplex: at bonum solistimum. Quemadmodum sanitas quidem simplex, sed multiformis morbus. itidem virtus simplex, cùm sit vitium tamen multiforme. cuncti siquidem memorati, ob pecuniam sub vituperationem cadunt. Vtrum igitur liberalis est pecuniam nancisci, & comparare? An nõ. neque enim vllius alterius est virtutis. Nam neque fortitudinis est arma fabricare, sed alterius: verum ipsius est accipere, eisque recte vti. Idem de temperantia, cæterisque dicendum. at ne quidẽ liberalitatis, sed pecuniã incutientis.

De magnanimitate, magnanimo, & eorum extremis. Cap. XXIII.

MAgnanimitas est insolentiæ et pusillanimitatis medietas. & circa honorem inhonorantiamque versatur: & honorem qui

dem non à multis, sed à probis attributũ, qui ei præcipue conueniat. Probi nanq; periti iudices recte honorabunt. Honorari itaq; se, qui dignus honore fuerit, potius volet ab his, qui ipsum cognouerit. neq; enim de omni honore fuerit, sed optimo magnanimitas, honorabile bonum, & ordinem obtinens principatus. Iure igitur despecti & improbi, magnis rebus se dignos opinari, ac subinde honorandos, dicũtur insolentes. qui vero sese summittunt, & magis quàm par est abijciunt, pusillanimi. Horum igitur medius, qui non se ita abijcit vt minore quã sit par honore velit honestari, neq; rursum maiore quã deceat, neq; omni, is demum est magnanimus. Et proinde certum est, magnanimitatem esse insolentiæ & pusillanimitatis medietatem.

De magnificentia, magnanimo, & eorum extremis. Cap. XXIIII.

Magnificentia est iactationis & vilitatis medietas. versatur autem magnificentia circa sumptus, quos magnificũ facere par est. Quicunq; igitur, vbi non expedit, sumptũ facit, gloriosus iactabundusq; est. vt si quis sodales ita epulo accipiat, ac si nuptias faciat, is gloriosus. talis nanq; est, q̃ quo tpe non expedit, suã idicat affluẽtiã. Huic cõtrarius est vilis. q̃ vbi oportet, magnifice nõ impẽdit. nec facit vt nuptiarũ dignitas expostulat sumptũ, sed ibi deest. is nimirũ vilis. At magnificentia vel ex ipso noie nobis põt qualis sit innotescere. opportuno nãq; tẽpore magnifice factum, recte magnificentiæ nomen assequetur. Magnificentia igitur fuerit, quandoquidẽ laudabilis est inter excessum defectumq; circa sumptus, idoneos quædam medietas. Sunt & nonnullis plures magnificentiæ existimatæ: velut dicentibus, magnifice sese infert. & huiusmodi aliæ magnificentiæ, non propriæ, sed à translatione nomen inuenientes. Nec enim in illis magnificentia, sed in eis quæ diximus.

De indignatione, indignabundo, & eorum extremis. Cap. XXV.

Indignatio est inuidentiæ & maleuolentię medietas. ambæ enim istæ sub vituperationem cadunt. at indignabũdus laudabilis. Est autem indignatio, quędam ægrimonia de bonis, quæ indigno alicui aliquo pacto euenerunt. Indignabundus, qui in huiusmodi tristatur. idemq; rursus tristetur, si quem viderit indigne malis afflictatum. ac demum indignatio, & indignabundus talis. Cui contrarius est inuidens. quippe qui tristabitur, cùm quempiam prorsus, siue dignum siue indignum bene agere viderit. cui similiter maleuolus par est, quippe qui lætatur quòd quis male agat, siue dignus, siue indignus sit. Nec indignabũdus eiusmodi: verum inter hos medius.

De grauitate, graui, & eorum extremis. Cap. XXVI.

Grauitas est inter morositatem et delectationem medium, quę circa conuersationes. Morosus nanque est eiusmodi, vt nullius conuersatione aut colloquio capiatur sed (vt nomen ipsius indicat) à suo more. nam morosus quasi aliorum mores improbãs sibiq; placẽs, est nominatus. Delectator autem talis, vt omnium velit habere conuersationem, & omnino, & omnifariam. horum neuter laudabilis. At grauis in medio istorũ laudabilis. neq; enim erga omnes, sed erga meritos. non erga neminem, sed erga hos ipsos consuescit.

De verecundia, verecundo, & eorum extremis. Cap. XXVII.

Verecũdia est inter impudentiam & stuporem medietas, in actionibus colloquijsq; constituta. Impudens est, qui vbiq;, & in omnes loquitur, & omnia vtcunq; euenerint. At stupidus seu attonitus, huic cõtrarius. et cũcta et cũctos veritus, tã agendo quã dicẽdo. solertiæ enim expers talis est, qui in cunctis obstupescit. At verecundia & verecundus inter hæc medium tenet locũ. neq; enim cuncta, & omnino (vt impudens) & dicit & agit: neq; porro (vt attonitus) in omni & omnino trepidabit: verum aget loqueturq;, vbi, & quæ, & quando expediat.

De vrbanitate, vrbano, & eorum extremis. Cap. XXVIII.

Vrbanitas est scurrilitatis & rusticitatis medietas: in salibusq; cõmittitur. Scurra siquidem est, qui cũcta, & omnino incessendum esse existimat. Rusticus vero, qui neq; incessere vult, neq; recte incessum iri existimat, sed excandescit. Vrbanus, qui inter hos medius, neq; omnes, neq; omnino icessens. neq; item ipse agrestis, ac durus. At erit duobus serè modis vrbanus. nam et moderate incessere percalluerit, & aliorum iaculationem tolerabit. Ita nimirum vrbanus atq; vrbanitas.

De amicitia, amico, & eorum extremis. Cap. XXIX.

Amicitia inter assentationem & inimicitiã medietas, in actione sermoneq; versatur. Assentator nãq; est, qui plura quàm sit par, adsintq; cuipiã, arrogat. At infensus, inimicus, qui derogat etiam quæ adsunt. quorũ neuter iure laudandus accedit. Inter quos medius

dius est amicus. quippe qui nec plura præsentibus cuiquam astruit, neq; quæ minime conueniāt laudauerit, neq; ecōtrario imminuet, neq; omnino aduersabitur, præterquàm existimetur tribuendum. Hmōi igiť est amicus.

De ueritate, uero, & eorū extremis. Cap. XXX.

VEritas inter dissimulationem & iactationem in oratione versať, non omni. Gloriosus nimirum est, qui plura q̃ adsint sibi arrogat, aut scire fingit quæ non nouerit. Huic contrarius dissimulator, pauciora & minora esse sua simulans: quæq; nouit diffitetur, occultatq; quæ cognoscit. Neutrum horum facit verus. neq; enim plura, neq; pauciora q̃ quæ sibi affuerint, cōfinget: sed ea demum & esse sibi & scire dicet, quæ teneat. Sint deniq; hæ ipsæ virtutes, an secus, alia fuerit consideratio. At q medietates iam memoratorum, hinc certum est, q qui ad hæc viuunt, laudibus exornantur.

De iustitia, & iusto, & eorum oppositis. Cap. XXXI.

Iustum duplex.

COnsequitur vt iam de iustitia dicamus, quid sit, & in qbus, & circa quæ: si prius tamen quid sit iustum exposuerimus. Est sanè iustum duplex. vnum quidem ex lege. iusta siquidem perhibent, quæ lex iubet. ar lex fortia & tēperata nos facere iubet, prorsusq; cuncta quæ ex virtutibus ducūtur. Et perinde iustitiam, perfectam quandam esse virtutem dicunt. nam si iusta sunt quæ lex facere præscribit: lex autem quæ ex omnibus virtutibus sunt mādat: qui igitur ex lege iustis obtemperat, perfectam nanciscitur probitatem. proinde iustus & iustitia, virtus quædam pfecta est. vnum itaq; quoddam iustum in his, & circa hæc. Verum enimuero non id iustum, neq; circa hæc peruestigamus iustitiam. hoc nanq; modo iusta, quatenus per se se à iusto sunt. nam temperans & fortis & continens, per sese est eiusmodi. Sed iustū indagamus, quod ad alterum refertur, aliud sanè q̃ quod dictum est ex lege iustum. nam nō est per sese esse iustum, quod in aduersus alterum iustis comperitur. id nimirum est, quod quærimus iustum, ac circa hoc iustitiam. Quod agitur in alterum iustum (vt paucis absoluam) æquale est: nam iniustum inæquale. cùm enim bonorum maiora sibi asciuerint, malorum vero minora admiserint, id inęquale. & hoc modo iniustum, & afficere iniuria opinamur. Non dubium igitur cùm sit iniuria in rebus inęqualibus, quin iustitia & iustum in fœderū æqualitate collocetur. Proinde certū est iustitiā medietatem quandam esse inter excessum atq; defectum, & multum & paucum. Cùm enim iniustus afficiendo iniuria plus habet, & affectus iniuria in afficiendo iniuria minus, tum horum medium iustum fuerit. atqui medium æquale est: ergo æquale pluris & paucioris fuerit iustum, iustusq; qui æquale volet. sed æquale in duobus saltem conficitur: ergo in alterum æquale esse, iustum est, talis demum fuerit iustus. Cùm igitur iustitia in iusto & in æquali, & in medietate: iustum quidē, in quibusdam iustum dicatur, æquale vero in quibusdam æquale, nec non medium in quibusdam mediū: erit iustitia & iustum erga quosdam, & in quibusdam. Quoniā igitur iustum æquale est, & huic proportionale, æquale iustum fuerit. Atqui proportionale in quatuor nihilo minus perficitur. nam quēadmodum A ad B, ita C ad D. Sicut pportionale est, vt qui multa possideat, pferat multa: ita qui pauca possideat, pauca proferat. rursus eodē modo qui plurimū allaboret, plurima capiat: qui vero parum laboret, parum capiat. vt autem laborans ad non laborātem habuerit, ita plurima ad pauca. vt vero laborans ad plurima, ita non laborans ad pauca. Visus sanè est in libris de Republi. Plato vti eiusmodi de iusto proportione. Agricola enim (inquit) cibum parat, ædificator vero domum. vt textor vestem, ita calceolarius calceum. agricola igitur ædificatori cibum suggerit, & ædificator agricolæ domum. Ita & eodem modo cæteri omnes habent, & perinde quæ apud se, pmutant in ea quæ apud alios. est nanq; huiusmodi proportio. nam vt agricola calceolario & textori, etiam alijs omnibus eadem inuicem inter ipsos est proportio, quę continet totam Rempub. atq; comprehendit: vt liceat nobis intueri iustum proportionale esse: siquidem continet iustum Respub. idemq; est iustum quod proportionale. At quoniam ædificator suo opere plura meretq̃ calceolarius pręstet, difficile quoq; est rependi cōtra à calceolario aduersus ædificatorē, neq; enim pro calceis par fuerit domum capere: hinc iam censuerunt, quo hæc omnia venalia sint, argēto vti, quod numisma vocant. vt pro dignitate cuiuslibet fiat inter ipsos inuicem contrahentes pmutatio, quæ ciuilem cōmunicationem contineat. Cùm igitur in his & quæ proximè dicta sunt, iustum sit, erit iustitia circa hęc, cum delectu ex habitu impulsum nacta. Est vero etiam iustum ex altera parte respōdens, non tamen vt aiebant Pythagorici. rati nāq; illi sunt iustum esse, vbi quæ quis effecisset, eadem essent talionis vice ferenda. quod erga oēs nō est idem. Neq; enim iustum eadē seruo aduersus ingenuum ferre. quandoqdem

Numisma.

si seruus

si seruus ingenuum cęciderit, iustum non sit ex altera parte tantum cædi, sed impensius. iustumq; est in proportione contra responden di. nam quemamodum ingenuus aduersus seruū melius habet, ita respondere factis aduersum qui fecerit. Itidem etiam ingenuo aduersus ingenuum erit. nec enim iustum est vt qui oculum eruerit, ei tantum talionis pœna infligatur, sed multo plura ferat ꝓportionis consecutione. quādoquidem & cœpit prior, & affecit iniuria. Atqui vtrinq; illata iniuria est. & perinde ꝓportionale est vt ob iniurias etiā plura ferat, q̄ fecerit, id iusti exigit ratio. Verum quoniam multis modis iustum dicitur, definiendum fuerit de quonam demum iusto sit nobis disceptatio. Est nimirū (vt perhibent) iustum seruo aduersus dominum, et filio aduersus patrē. in quibus æquiuoco nomine iustum ciuile dici videbatur. Est nāq; iustum (de quo nunc loquimur) ciuile iustum. id propemodum in ipsa æqualitate positum: cōmunicantes nanq; ciuiles nonnulli, natura quidem consimiles esse volunt, alij vero more. At filio erga patrem, & seruo erga dominum ius vllum non esse videbitur. neq; enim puero meo aduersum me, neq; manui, neq; itidem alicui membro. similiter igitur habere videbitur & filius erga patrem. nam quemad modum membrum patris est filius, nisi iā virilem induerit ætatem, qua ab ipso separetur: tum enim in similitudine & æqualitate est patri: sed ciuibus huiusmodi esse licet: eadem de causa, ne quidē vernæ erga dominum, est iustum. domini nanq; quiddam est verna. cæterum si modo ei iustū sit aliquod, id iustū erga ipsum fuerit domesticum, quod in præsentia minime indagamus, sed ciuile. siqdem in similitudine & æqualitate ciuile iustum videri debet. Præterea in mulieris & viri cōmunicatione iustum est, ferè quod ciuile iustū. deterius nanq; est mulier viro, sed quiddam magis domesticum, & quodā modo magis ęqualitatis particeps. & perinde ipsorum vita cōmunicationis ferè ciuilis est. proinde iustum etiam mulieri erga virum præcipuum quodammodo iam præ alijs ciuile est. Quoniam igitur iustum est, quod in ciuili cōmunicatione positum, tam iustitia, q̄ iustus circa ciuile iustum erit. Sed iustorum quædam natura, quædam lege sunt. Verum arbitrari ita oportet, ne putemus nunquam excidere quæ natura sunt, quę sanè etiam mutationē subeunt. vt, inquam, si iaculari omnes semper sinistra annitamur, euademus scæuæ. atqui à natura sinistra est. at dextra minus nihilo à natura potiora sunt sinistris, tametsi cūcta sinistra, sicut & dextra facimus. neq; quod intercidant, ob hoc à natura nō sunt. verum si vt plurimum diutiusq; ita permaneāt, & sinistra est sinistra, & dextra dextra, id quod à natura est. Idem in à natura iustis, si nostro vsu immutentur, ob hoc non à natura iusta non fuerinr, imo equidem fuerint. nam quod vt plurimum perdurat, id propalam iustum à natura est: quod vero nos constituamus, legeq; sciscamus, id certe iustum atq; etiam ex lege iustum nuncupamus. præstat igitur iustum quod à natura est, illi quod ex lege. Cæterum quod indagamus iustum ciuile est. atqui ciuile, non natura, sed lege est. Sed iniustum & iniuria, neutiquam idem prorsus ducendum est. siquidem iniustum lege definit: veluti deposito quēquam fraudare, iniustū sit. at iniuria, vbi iniuste aliquid perpetretur. Itidem porro iustum, ac (vt ita loquar) iustificatio, non est idem. nam iustum lege definitum est, cùm sit iustificatio, iusta causa faciendi. Quando igitur iustum, & quando non? nempe (vt paucis absoluam) cū dedita opera & spōte quis peregerit (quid sponte sit paulo ante nobis dictum est) & q̄n consulto, & in quem, & cui, & qua de causa, is iusta peragit. Itidem ac similiter erit etiā iniustus, qui consulto, & in quem, & cui, & cuius causa deliquerit. At cùm horū nihil consulto, iniusti tamen quippiam cōmiserit, tum demū iniustus non est, sed infortunatus. nam si patrem occiderit, se hostem ratus occidere, iniustum quidem cōmisit: & cū neminem affecerit iniuria, egit tn̄ infeliciter. Quoniā igitur non afficere iniuria, vbi iniusta peragantur, id est in ignorando positū, hoc pauloante disseruimus, cùm neutiquā consulto quenquam offendit, neq; cui, neq; qua de causa factum est, definienda quoq; videtur ignorantia: quo nam pacto per ignorātiam quem lædit, non afficit iniuria. Sit nimirum hæc diffinitio. Quandocunq; perpetrandi aliquid absoluta fuerit ignorantia, id non fit cōsulto, & perinde ne quidem afficit iniuria. at cùm ipse suæ causa fuerit ignorantię, ꝓpetraritq; quippiam ex ignorantia, cuius ipse extiterit causa, is planè afficit iniuria, ac eiusmodi iure criminis arguetur. velut in ebrijs euenit. vino nāq; mersi, si quid mali perpetrarint, sine controuersia afferunt iniuriam. quandoquidem ipsi sibi eius ignorātiæ causa extiterunt. par enim fuit, ne tantum proluerent, vt ignorantes cęderent patrem. Idem in alijs est ignorantijs, quæ ex ipsis gignuntur facietibus: vt qui per ipsas inferant iniuriam, sint iniusti. Quorum autem non ipsi sunt causa, sed ignorantia, vt delinquant, neutiquam iniusti. est enimuero

De quo iusto sit disceptatio.

Quo pacto nō afficit iniuria qui ex ignorantia lædit.

eiusmodi

eiusmodi ignorãtia naturalis, velut nescij infantes patres cædunt. Hæc nimirum naturalis inscitia non facit, vt ab actione infantes dicantur iniusti. ipsa siquidem hæc faciẽdi causa, est inscitia: neq; ipsi suæ sunt causa inscitiæ: ideo ne quidem iniusti dicuntur. Verum de ferenda iniuria vt dicam, vtrum qui afficitur iniuria sponte afficitur? An non. iusta nanq; & iniusta sponte agimus. at non sponte afficimur iniuria. cruciatus siquidẽ deuitamus. & perinde non dubium, quin non sponte afficiamur iniuria, quòd vltro nemo lędi sufferat. nam affici iniuria, nonne est offendi? est ita. Cæterum sunt quibus licuit æquale assequi, idq; alijs concedunt: quod si æquale consequi iustum fuit, & minus habere iniuria affici, sponteq; minus habet: sponte ergo ait, qs afficitur iniuria. Verũ manifestum hinc porro est, q; ne sponte quidem. nam cũcti qui minus consequuntur, illius vice nanciscunt aut honorem, aut laudem, aut gloriam, aut amicitiam, aut aliud id genus. Verum qui vicem alicuius subit, cuiq; rependitur pro eo quod amittit, neutiquã afficitur iniuria. quòd si iniuria non afficitur, ne quidem sponte ergo. Rursus qui minus assequuntur, & quatenus æquale non accipiunt, affecti iniuria, ijdẽ nobilitati, & exornati hac de causa euadũt, quòd dicant æquale mihi capere licuit, at nolui. cessi equidem seniori, aut amico. Atqui affectus iniuria exornatur nemo. quòd si in illatis iniurijs nulla exornatio est, & in his exornãtur deiecti, hoc modo prorsus affecti nõ fuerint iniuria. quòd si iniuriæ non subijciuntur, ne quidem sponte afficiuntur iniuria. Interim in huiusmodi oratione cõtrouersari videmur incontinentibus. quandoquidem incontinẽs nequiter agendo, se offendit, idq; sponte facit. cõsulto igitur sese ipse lædit. proinde sponte ipse à sese afficitur iniuria. Cæterũ hic proposita definitio hanc pręcpediet rationem. Est autem definitio, neminem velle affici iniuria. at incõtinens, volens incõtinenter agit: proinde si ipse se afficit iniuria: vult ergo mala sibi infligere. at qui vult nemo affici iniuria: proinde ne incõtinens quidẽ ipse sese spõte affecerit iniuria. Cæterũ hinc fortassis ambigat quispiã, nunqd accidat, vt sibi qsquã inferat iniuriã. in incontinentẽ siqdẽ iniecta cõsideratione videatur cõtingere, hoc nẽpe modo, si quæ agẽda lex iubet, ea sunt iusta, qui nõ agit ea, iniuste facit. ac si erga quẽ agendũ iubeat, neutiquã erga eũdẽ id egerit, ipsum afficit iniuria. Lex certe temperantem esse iubet, rem suam non oblimare, corpus procurare, ac id genus alia. qui ergo hęc non peragit, se afficit iniuria: quãdoquidem erga alium neminem, talium est affectio iniuriarum. Atqui hęc nunquam vera extiterint, vt contingat se quempiam afficere iniuria. Contingere enim qui potest, vt eodem tempore plus quispiam habeat & minus, vt simul sponte & inuito agat quicquam. siquidem qui afficit iniuria, quatenus afficit, plus admittit: iniuria affectus, quatenus afficitur, minus. q; si ipse sibi infert iniuriã, contigerit vt per idẽ tempus plus idẽ habeat, & minus. verũ hoc fieri non potest: non ergo se quispiã affecerit iniuria. Rursus qui afficit iniuria, sponte facit iniuriã. at affectus iniuria, inuitus fert iniuriã. proinde si cõtingat se quẽpiam afficere iniuria, cõtigerit simul & inuito & sponte quicquam agere. id aũt fieri non potest: ne quidẽ igitur ita contigerit, sibi quẽquam inferre iniuriam. Rursus si cõsiderauerit quispiã particulares iniurias, nemo sit qui non faciat iniuriã: aut deposito fraudãdo, aut adulterium cõmittendo, aut furando, aut aliquod eiusmodi iniurię genus particulatim admittendo. nec tñ quispiam se vnquã deposito fraudauit, neq; suã adulterio vitiauit vxorem, neq; sibi furatus est. q; si in hmõi est afficere iniuria, neq; cõtingit horum quicquam aduersum se facere iniuriã. Sin secus, ea non fuerit ciuilis iniuria, sed domus administrationis, planeq; familiaris. anima siquidẽ in plures distributa partes, vnã habet suam qdem deteriorem, alterã vero meliorem. proinde si quid in anima procreetur iniuriarum, id partium aduersum se inuicem est. Familiarẽ porro iniuriam distribuimus in deteriorẽ ac meliorem, vt fiat aduersum se iustũ, & iniustum. verum id nos non coniectamus, sed ciuile. & perinde in id genus iniurijs, quas nos demũ peruestigamus, neutiquã contingit vt se quisquam afficiat iniuria. At insuper vter afficit iniuria, & in vtro iniuria est? in eo ne, qui vtcunq; iniuste possideat, an iudicãte atq; distribuẽte, veluti in certaminibus? enimuero qui præmium à præside atq; hæc iudicante accepit, non ipse facit iniuriã, tametsi ei iniuste tributum est. sed qui tulit iudicium, maleq; attribuit, is affecit iniuria. Estq; vbi idẽ afficiat iniuria, & vbi non. nam quatenus vere, & vt iusti natura postulabat, non iudicauit, eatenus affecit iniuria. quatenus vero eidem iustũ esse visum est, neutiquam affecit iniuria.

An accidat, vt sibi quisquã inferat iniuriam.

De duplici animæ rationalis partibus: et quo pacto à se inuicẽ distinguantur. Cap. XXXII.

QVoniam autẽ de virtutibus, & quę sint, & in quibus, & circa quæ, iam dictum est, de singulisq;, quemadmodum

modũ si recta agamus ratione, sit optimum. ita nimirum ex recta ratione agere dicendo, est. vt si quis dixerit sanitatem fieri optimam, salubria exhibẽdo, id vtiq; minus apertum, & perinde aperito mihi quæ sint salubria. idem valet in ratione, & tam quid sit ratio, q̃ quę sit recta ratio nosse: fermè fuerit necessariũ, primum in quo ratio gignitur considerare. Paucis equidẽ de anima antea locuti, diximus animæ partem esse, quę habeat rationem. Ea, inquam, pars vna animæ habens rationem, in duas est partes distributa. quarum vna quidem consultatrix, altera autem sciẽtiæ indagatrix. quę q; inter se inuicem distinguantur, ex subiectis facile fuerit intueri. Nam quemadmodum inter se inuicem differũt colores, & succus, & sonus, & odor, itidem alios ipsis sensus natura accõmodauit. sonũ nanq; auditu, succum gustu cognoscimus, & colorem visu: similiter cætera eodẽ modo expedit coniectare. Quòd porro alia sint subiecta, alias quoq; esse animæ partes manifestum est, quibus illa cognoscimus: aliud siquidem intellectile est, & sensile aliud. atq; subiecta illa, aïa deprehendimus: alia ergo pars fuerit quæ circa sensilia, & alia quæ circa intellectilia. consultatrix autem circa sensilia in motuq; versat̃, atq; prorsus circa omnia quæ in ortu interituq; sunt. nã consultamus de eis quæ in nostra sunt potestate, agendi ac non agẽdi delectu, circa quę consilium ac propositum est agendi. hæc nimirum sensilia, in motuq; ad permutandum. proinde pars animæ ex ratione propositrix atq; delectrix, sensilis.

De ueritate, & ijs quibus ipsam coniectamus. Cap. XXXIII.

HIs itaq; definitis, deinceps de veritate dicendum fuerit: quoniam de ipsa nobis est sermo: vtq; verum habeat coniectemus. Est profecto scientia, prudentia, mens, sapientia, existimatio. & circa igitur aliquid vnumquodq; istorum est.

Scientia.

Sciẽtia igitur est circa id, quod sub scientiam cadit: quod cum demonstratione ac ratione est explicatum.

Prudentia.

Prudẽtia vero, circa ea quæ sub actionẽ cadunt, in quibus delectus euitatioq;, & in nobis agere ac non agere est. Nimirum facientium & agentium nõ idem factile & actile. nam factilium, præter facturam, finis superest alius. sicut domificatiuæ præter ædificationem (cùm sit domus effectrix) ipsius finis, præter facturã, domus est. itidem in opificina (ita enim nobis libet appellare quam tectonicã Græci vocãt) alijsq; facturis. At in eis quę sub actionem cadunt (practica vocãt Gręci) pręter actionem, nullus est alius finis. vt pręter citharę modulatum finis non est alius: sed id est finis, exercitium & actio. circa actionem itaq;, & quæ in agẽdo posita sunt, prudẽtia.

Ars.

Circa facturam; & quæ in faciendo posita sunt ars: siquidem in faciendo potius q̃ agendo, est artem exercere. proinde fuerit prudentia, deligendi & agendi, quæ in nostra sunt potestate, habitus; tendẽte ad commodum ipsa quoq; actione. Prudentia autem virtus est, non (vt facile est intueri) scientia. laudandi siquidem sunt prudentes: at laus virtutis. Item scientiæ quidem omnis virtus est. at prudentiæ virtus nõ est: sed vt apparet, idipsum quiddam virtus est.

Mens.

Mens porro est circa principia intellectilium: scientia enim eorum quæ sunt cum demonstratione. atqui principia sunt indemonstrabilia: & perinde non circa principia scientia est; sed mens.

Sapientia.

Sapientia porro ex scientia mẽteq; constituitur. est nãq; sapientia circa principia; ipsa quoq; mentis particeps. at quatenus circa ea quæ post principia sunt cum demõstratione, scientiæ est particeps. & perinde nõ dubium, quin sapientia ex mente scientiaq; conflетur. proinde circa ea versabitur, circa quæ mẽs atq; sciẽtia. Existimatio est, qua in omnibus ferimur ancipites, eá ne ita, an secus.

Dubitatio soluta.

Sed vtrũ prudentia & sapientia idem est? An nõ. Sapientia enim est circa ea quæ cum demonstratione, quæq; semper ita habent: prudentia non de talibus, sed de his quæ sunt in permutatione. quẽadmodũ rectum inflexũ ue, & cauum, & talia quę sunt eiusmodi. at conferentia eo non habent modo, vt non inter se inuicẽ permutentur: sed permutantur, vt nihil hoc conferat, quod cras non cõferet: & huic liceat, huic autem non, atq; hoc modo conferat. Atqui circa ea, quæ conferũt, prudentia est, non sapientia. Differunt ergo inter se prudentia, atq; sapientia.

Dubitatio soluta.

Vtrum sapientia virtus est? An nõ. Hinc perspicuum est, ex ipsa certe prudentia virtutẽ esse. nam si virtus est prudẽtia, partis nempe alterius (vt diximus) quæ ex ratione sunt, estq; prudẽtia q̃ sapientia deterior. circa deteriora enim versatur: quãdoquidem sapientia circa æternum diuinumq; vt diximus, cũ prudẽtia de hominis sit commodo. quare si quid deterius virtus est, æquũ etiam fuerit, quod melius est esse virtutẽ. non dubium igitur, quin sapiẽtia sit virtus.

Industria.

Quid est, aut circa quod industria? est nempe industria, in quibus & prudentia, circa ea quæ sub actionem cadũt. Industrius siquidem dicitur quatenus consulere rectè aliquid iudicare, ac perspicere potuerit circa pusilla: in pusillisq; eius iudicium. Est igitur industria, atq; industrius

strius

strius prudentiæ, & prudentis pars. nec citra hæc. neque enim industrium à prudente separaueris. Idem profecto & in astutia existimandum est. Nam astutia, & astutus non est quidem prudentia, neque prudens. quinimmo prudẽs astutus, * ideo astutia sibi quodammodo asciscit prudentiam. cæterum astutus etiam malus dicitur, quemadmodũ Mentor astutus quidem fuisse visus est, non etiam prudens. Prudentis nanque & prudentię est optima expetere, eáque semper sibi proponere, atque actitare. at astutiæ & astuti fuerit, coniectare, ex quibus nam demum fiant singula quæ sub actionem cadunt, & quæ * exhibenda. Astutus in eiusmodi ac circa talia esse videatur. Dubitauerit quispiam & admirari potuerit, quòd locuti de moribus, deq; ciuili negotio, de sapientia dicamus. Nempe primum de hac re non videatur esse aliena consideratio, si (vt diximus) est virtus. Item Philosophi est de his demum coniectare, quæcunque in eodem fuerint. at necessarium, cùm de his quæ in anima loquimur, de omnibus dicere. atqui est in anima sapientia: proinde alienum non fuerit de anima quoque dicere. Quemadmodũ vero habet astutia ad prudẽtiam, ita de cunctis virtutibus haberi putandum est. velut inquam sunt virtutes, quæ natura sint singulis ingenitæ, tanquam impulsus quidam ad fortia, ac iusta, in vnoquoque citra rationem, nec non de singulis erga eiusmodi possis cognoscere. sunt autem tam consuetudine, quàm proposito. At quæ cum ratione sunt, velut temperantia aut fortitudo, quatenus sunt virtutes vt ingenitæ, laudabiles. Naturalis igitur virtus ea ipsa, quæ citra rationem, à ratione parum separata, & à laude parum deficiens, rationi & proposito adiuncta, perfectam efficit virtutem. ideo etiam cum ratione exercetur. Nec citra rationem est ad virtutem naturalis impulsus. neque rursus ratio. atque propositum admodum perficitur, vt sit virtus citra impulsum naturalem. Ideo non recte Socrates sentiebat, cùm diceret virtutem esse rationes. proficeret siquidem nihil agendo fortia atque iusta, qui nesciret ac rationi nõ proponeret. & perinde virtutem rationem esse, non recte aiebat. Sed qui nunc, melius. nam iuxta rectam rationem honesta agere, virtutem esse perhibent. At ne ita quidem recte. aget siquidem quispiam iusta, nullo proposito honestorum, nulla cognitione, sed irrationali aliquo impulsu recte hæc & iuxta rectam rationem; velut inquam recta iusserit ratio, ita agat. cæterum huiusmodi tamen actio neutiquam sub laudem cadit. Sed melius, vt nos definimus, cũ ratione impulsum esse ad honestatem. hoc nanque virtus etiam sub laudem cadit. Vtrum prudentia virtus, an non, ambigere nanque quispiam potuerit. Verum enimuero hinc esse virtutem certũ fuerit. Nam si iustitia, & fortitudo, cæteræq; virtutes, quòd honestorum quæ sub actionem cadant, laudabiles accidant, non dubiũ quin prudentia quoque eorum sit, quæ sub laudem cadunt, quæq; in virtutis ordinem veniunt. Nam ad quæ fortitudo agenda commouetur, in eadem etiam prudentia. in totumq; vt ipsa præscribit, ita etiam agit fortitudo. proinde si hæc sub laudem cadit, ea faciendo quæ præscripserit prudentia, etiam sine controuersia prudentia sub laudem cadit, virtusq; est. Vtrum prudentia sub actionem cadit, an non, licuerit hinc nosse cuiuis, spectando scientias, quemadmodum ædificaturam. Est nanque in ædificatura, vt dici solet, vnus quidem quispiam architectõ grece, quem nos tum architectum, tũ opificem nominamus, cui subministrat sese ædificatoris domus est faber. est sanè architectus seu opifex, cuius præscripto ad domum extruendam se faber accingit. Idem in reliquis fabrilibus habet, in quibus est architectus, & eius cuiusuis minister faber. & architectus erit, & huius ipsius faber ac minister. Si igitur eodem modo etiam in virtutibus habet, quod æquum ac rationale, etiam prudentia sub actionem cadit. quandoquidem virtutes omnes sub actionem cadũt, quarum prudentia tanquam architectus quidam est. quandoquidem vt ipsa præscripserit, ita virtutes, & qui ex virtutibus agunt. cùm igitur virtutes sub actionem cadant, etiam sub actionem cadet prudentia. Vtrum omnibus quæ in anima, hæc imperat vt censetur, pariterq; ambigitur? An secus. Melioribus certe, vt sapientia est, imperare videri par non est. sed ea, vt dici solet, cuncta procurat, præscribẽsq; domina est. Cæterum forsitan vt in ædibus habet Atriensis: is nanque præest omnibus dispensatq; omnia, sed nondum idem imperat omnibus, verum domino ocium parat, ne is præpeditus rerum domesticarum necessitate, dissoluatur, quo minus honesti quippiam & officiosi agat: ita atq; similiter prudentia, tanquam sapientię quidam Atriensis, ei ocium parat, vt suũ peragat opus, affectus cohibendo, eosq; temperando.

Astutia.

* διὸ καὶ συνεργὴ πως τῇ φρονήσει ἡ δεινότης.

* καὶ τὰ ταῦτα πορίσασθαι.

Dubitatio.

Solutio.

Vtrum prudentia virtus sit.

Prudentiam sub actionẽ cadere.

ARISTOTELIS MAGNORVM MORALIVM LIBER SECVNDVS.

SVMMA LIBRI.

De æquitate, modestia, promptitudine, feritate, incontinentia & continentia, uoluptate, prospera fortuna, honesta probitate, recta ratione, ac amicitia.

De æquitate, & æquo. Cap. I.

Ost ea quæ tradidimus, par videtur vt de æquitate disseramus, quidq; sit, & in qbus, & circa qualia. Est nimirum æquitas & æquus, qui descripta legibus iusta diminuit ac moderatur. nam quæ legislator particulatim examinate ad vnguem definire non potest, sed in vniuersum loquitur, hic in eisdem intercedens, deligit quæ legislator particulariter quidẽ definire volebat, verum ei facere nõ licuit. eiusmodi certe ęquus, non omnino iuxta diminuẽs: quandoqdem quæ natura ac vere iusta sunt, non diminuit, sed ea duntaxat quæ legislator deseruit, cùm explere non posset.

De modestia, & modesto. Cap. II.

MOdestia ac modestus est, circa quæ & æquitas. nempe circa iusta quæ omissa à legislatore, non satis ad vnguem definita sunt, vt iudex inueniatur eorum, quæ legislator omittit, certóque cognoscit à legislatore prætermissa quæ iusta sunt, is modestus est. Itaq; non citra æquitatem, modestia. iudicare siquidem modesti: agere vero ad iudiciumq; perducere ęqui fuerit.

De promptitudine. Cap. III.

PRomptitudo est, circa quæ & prudẽtia: nempe circa ea quę sub actionem cadũt: quippe quæ circa propositũ & euitationem. Est sanè non citra prudentiam. nam prudẽtia horum sub actionem cadens est. at promptitudo, habitus, seu affectio, vel quiduis huiusmodi, instructio optimorum & commodissimorum, eorum quæ sub actionem cadãt. Et perinde promptitudinis ea videri non debẽt, quæ fortuitu quoquo modo eueniant. nam quibus ratio deest quod optimum sit cõsiderans, vbi quoquo modo eueniat aliquid, hũc promptũ neutiquã dixeris, sed fortunatum. nam quæ officia citra iudicantis rationẽ fuerint, felicitates æquum est appellare.

Dubitationes quædam circa iustitiam: prudentiam etiam: necnon et alias uirtutes. Cap IIII.

SEd nonne iusti est, colloquio & conuersatione ęquale cuilibet attribuere, vt inquã qualis fuerit quilibet, talẽ effectum assequi? An nõ. id certe assentatoris, & delectãtis esse planè videatur. cæterum iuxta cuiusq; dignitatem attribuere colloquium ac conuersationem, id iusti & probi omnino esse videbitur. Dubitare etiam forte quispiã potuerit, an iniuriam inferre sit offendere sponte & sciẽter, & quẽpiam, & vt, & qua de causa. est autem nocumentum & iniuria, de bonis ac circa bona. afferens ergo iniuriam & iniustus cognouerit & qualia bona, & qualia mala sint: id autem, ac talia percallere prudentis atq; prudentię est. hoc modo fuerit absurdum, vt bonum ingens prudentia comitetur iniustũ. An existimandum non est, vt iniustum prudẽtia comitetur. Neq; enim cõiectat iniustus. ac simpliciter, & eidem bonum iudicare nõ potest, verum hallucinatur: cùm prudẽtiæ suum sit id inspicere ex sententia posse. Itidem vt in medicina aliud est, quod simpliciter salubre intuemur, quodq; sanitatem efficiat: quod veratrum, & elaterium, & sectiones, & exustiones salubres sint, sanitatemq; prætendãt, nec tamen vt hæc omnes, ita medicinæ habemus scientiam. non enim particulare nouimus bonum, vt nouit medicus cuipiam hoc bonum, & quãdo, & qualiter affecto, in quo demum medicina scientia est. Salubria igitur simpliciter cognoscentes, nec dum tamen cõtinuo nos medicina comitatur scientia. Itidem iniustus. quòd igitur simpliciter est bonum, & tyrannis, & dominatus, & imperium nouit. verum sibi ne bonum an secus, vel quando, vel quomodo affecto, neutiquam nouit. id quod est in primis prudentiæ. & proinde iniusti comes non est prudentia: bona siquidem deligit, quibus afferat iniuriam, quæ certe bona simpliciter, nõ ipsi sunt bona. quãdoquidem opulentia & dominatus simpliciter bonum est, ipsi certe non fortassis bonum. nã qui imperat, rerũ copia affluens, multa sibi amicisq; nequiter facit, quãdo iure vti dominatu non potest. Hinc ambigendum considerandũq; videtur, sit ne aduersus nequã iniuria, nec ne. Nã si in offensione iniuria est, & in priuatione bonorum offensio, neutiquam videri potest offendere. siquidem quę sibi esse bona arbitratur, bona non sunt. nam dñatus & opulẽtia nequam hominem offendunt, quod ipsis recte vti non possit. proinde si quæ aduentantia offendunt, ea bona abstulerit, afficere non videtur iniuria. Multis eiusmodi oratio

videbitur

videbitur admirabilis. Omnes ſiquidem opinantur, ſe poſſe dominatu & imperio & opulentia vti: neutiquã recte coniectantes. quod ex legiſlatore certũ eſt. Legis nãq; lator non omnibus ſuadet imperare: verum (vt dictum eſt) cui ætas, cui copia non defuerit ad dominandum. non autem omnem poſſe imperare. Quòd ſi quiſpiam indignetur ſe carere imperio atq; gubernatione, dixerit quiſpiã: neq; tibi ea eſt anima, vnde imperare gubernareq; poſſis. Corpore quidem cernimus aliquos ſaneſcere nõ poſſe, ſimpliciter ſibi bona exhibendo. at ne languori ſuccumbat corpus, volens cõualeſcere, aquam prius & inediã exhibet. Ita qui nequam habuerit animã, ne q̃ppiam mali exerceat, ei opulẽtia & imperium & dominatus, & omnino alia id genus, ſunt auferenda: quanto mobilior, mutabiliorq; eſt corpore anima. Nam quẽadmodum improbum corpus quiſpiam ſortitus, victum debet ſibi adhibere idoneũ: ita improbam animam nactus, ſe viuẽdo reddere debet idoneum ad quæ memorauimus, deuitanda. Hoc etiam ambiguum eſſe poteſt: vt cùm non ſit aliter agere fortiter q̃ iuſte, quando natura quis videatur acturus. In naturalibus quippe virtutibus ſolum dicebamus impulſum ſine ratione ad honeſtatem eſſe oportere. ita nimirum eſt delectus in ratione, quodq; rationem habeat, vt pariter capiat & deligat. Virtutẽ perfectam eſſe dicebamus, quæ cum prudentia foret. non vtiq; ad honeſtum citra naturalem impulſum, neq; virtus virtuti aduerſabitur. agnatum nanq; habet atq; inſitum, vt rationi obtemperet, vt ipſa præſcribit, vt quo agit eò declinet. qui nanq; ſibi proponit, melior. Et ne quidem aliæ ſine prudentia virtutes ſunt, neq; prudentia abſq; reſiduis virtutibus perfecta: verum inuicem ſeſe coadiuuant, comitantes prudentiam. At nihilominus addubitet quiſpiam, nunq̃d ita in virtutibus habeat, quemadmodum in reliquis bonis quæ externa, quæq; in corpore? hæc nanq; cùm fuerint eximia, deteriores efficiunt. ſicut opũ affluentia elatos facit & truculentos: itidẽ reliqua bona, dominatus, honor, pulchritudo, magnitudo. Nunquid igitur & in virtute ita habet, vt ſi cuipiam iuſtitia vel fortitudo fuerit exuberans, fiat deterior? An non. cæterum à virtute quidem honor gignitur: qui cùm ingẽs fuerit, deteriores facit. & p̃inde virtus fecerit deteriores, cũ maior euaſerit. An id neutiquam verum. quandoquidem & ſi ſunt multa alia virtutis opera, quemadmodum ſunt, id ẽt in primis eſt, vt qui eis bonis muniatur, eiſdem recte vti poſſit. Si demũ probus, aduentante ei vel honore vel ingẽti dominatu, ipſis non vtetur, neutiquam fuerit p̃bus. neq; honor, neq; imperium, probum fecerit deteriorem: & perinde ne q̃dem virtus. In totum autem, quoniam à principio nobis determinatũ eſt, virtutes eſſe medietates, quoq; magis ſit virtus, eo magis erit medietas: p̃inde quo ſublimior virtus euadet accedetq; ad magnitudinem, non deteriorem ſed meliorem efficiet. medietas nanq; inter exceſſum defectumq; perturbationum erat medietas. atq; hæc igitur hactenus.

De continentia & incontinentia, ac feritate agendum eſſe. Cap. V.

DEinceps aliud nobis ſumendũ eſt principium, de continentia incontinẽtiaq; dicturis, quemadmodum fuerit alienum, has in virtutum vitiorumq; numerum redigere, ita de his futurum ſermonem, alienũ viſum iri neceſſe eſt. nec enim hęc virtus cæteris par eſt. in alijs ſiquidem eòdem tendunt tam ratio q̃ perturbationes, nec inuicem ſibi aduerſantur. At in hac ſe inuicem oppugnãt ratio & affectus. Sũt nimirum in anima, vnde mali eſſe dicamur, tria: vitium, incontinentia, feritas. De vitio igitur ac virtute q̃d ſit, ac in quibus, à nobis ſuprà dictum eſt: modo de incontinentia ac feritate dicendum.

De feritate. Cap. VI.

EST autem feritas quoddam vitium exuberans, cũ eouſq; nequã prorſus quempiam intuemur, vt ipſum non hominem, ſed feram eſſe dicamus, ſicut & vitium ipſum feritatem. Huic virtus oppoſita nominis exp̃s eſt. quippe q̃ eiuſmodi ſupra hominem, tanquam heroica quædã ac diuina. Eo certè hęc virtus nominis expers, q̃ Dei virtus nulla. præſtantior ſiquidem omni virtute Deus, ac non virtute probus. nam tum virtus ſit Deo melior. ideo nominis expers hæc virtus, quæ feritatis vitio oppoſita eſt. Deſiderat nimirũ diuina, & ſupra hominem tali vitio obiectari. quod quemadmodum feritas vitium hominem excedens euadit, ita ei oppoſita virtus.

De incontinentia, & continentia. Cap. VII.

DE incontinentia & continẽtia dicturis, expedit nobis quæ ambiguos & contrarios ſermones admittunt, ſignificare: vt ex dubijs orationibus conſiderãdo & exquirendo veritatem, ad id quod perſpiciendum eſt perueniamus. nam tum demum ita verũ ſcrutari poterimus. Senex igitur Socrates tollebat prorſus, ac negabat eſſe incontinentiam:

dicendo

dicendo neminẽ esse qui mala facienda, sciẽs esse mala, deligeret. atqui incontinẽs videtur sciens mala deligere: agi nanq; à perturbatione. Hac ratione incontinentiam esse non existimauit. nequaquam rectè. alienum nanque sit, hac ratione persuasos, quod factũ est persuasibiliter exnnguere: incontinẽtes siqdem sunt homines, & ijdem malorũ periti. verũtamen ea perpetrant. Quoniam igitur incontinentia est, nunquid incontinens aliquam habet peritiam, qua inspiciat exquiratq; mala? At id non visum fuerit cuipiam. quandoquidem alienũ sit quod in nobis potentissimum firmissimumq; est, vi ab aliquo superari. siquidem scientia, omnium quæ in nobis, firmissima, & nulli est obnoxia violentiæ. & perinde hæc ratio aduersatur, quo minus credatur esse scienria. Cęterum nunquid scientia qdem non est, sed opinio? at si habet incontinẽs opinionem, vituperandus non accedet. Nam si mali aliquid, non admodum præuidens plane; cognoscens, sed opinatus agat, venia dignus videatur. quod voluptate agendi mala, non admodum mala esse cognouerit, sed tantũ fuerit opinatus. At quos venia dignos esse censemus, eos neutiquam reprehẽdimus. & perinde si opinionem habet incontinens, vituperandus non erit. atqui vituperandus est. Huiusmodi rationes ambiguitatem obijciũt. quandoquidem quæ scientiam esse negauerunt, absurdum quiddam euenire compellũt: & quæ ne opinionem quidem, pariter aliena euenire ostẽdunt. Verum & dubitauerit hìc quispiam, ꝙ quia temperans & continẽs esse videtur, temperanti ne futuræ sint vehementes cupiditates? ꝙ si continens erit, vehementibus agi cupiditatibus opus fuerit. neque .n. continentem dixeris, qui mediocres compescat cupiditates. Quòd si vehementes cupiditates non habeat, ne quidem temperans erit. neq; enim temperãs qui nullo modo agitur à cupiditatibus. Ambiguitatem quoq; talia mouent. contingit siquidem exinde rationibus, incontinentem quandoq; fore laudabilem & vituperabilem continentem. Sit nãq; quispiã, inquit, ratiocinio hallucinatus, vt ratiocinanti, quæ honesta sint, mala videantur, ac cupiditate ad honesta ducatur. ratio quippe agere non permittit: at cupiditate allectus aget. atqui talis, est incontinẽs. aget ergo honesta: cupiditas nanq; in talia adducit. sed ratio prohibebit: ratiocinio siquidem honestorum hallucinabatur. Is igitur incontinẽs quidem erit, veruntamen laudabilis. nam quatenus honesta peragit, laudabilis, absurdum id profecto euenit. Rursus hallucinetur interim ratiocinio, & honesta ei minime honesta esse videantur, at cupiditate ad honesta ducatur. continens nimirum est cõcupiscens quidem, sed non peragens id ob rationem. itaq; ratiocinio hallucinatus honestorum, prohibebitur agere quæ concupiscit. prohibebitur ergo honesta agere, ad hæc siquidem adduxit cupiditas. verũ cùm honesta agere oportuerit, non agens vituperãdus accedit. ergo continens quandoq; erit vituperandus: id quod valde dictu absurdum contigerit. Vtrum incontinentia & incontinens, in cunctis & circa cũcta, sicut circa pecunias, & honorem, & iram, & gloriam? nam circa hæc omnia existimantur, vel esse; vel non esse incontinentes. verũ circa quid sit definita incontinentia, addubitauerit quispiam. Hæc igitur sunt quę faciũt dubitationem. At ambiguitates soluere necesse est. Primum igitur quæ de scientia habita est dubitatio, ita diluenda videatur. nimirum esse absurdum, sciẽtiam habere, & ipsam eijcere vel intercidere. Eadẽ de opinione fuerit oratio: nihil siquidẽ refert, sit ne opinio an sciẽtia. Nam si vehemẽs fuerit opinio, quatenus stabilis est & credulitate incõcussa, à scientia nõ differt, credẽdo ita habere, vt existimãt, si habeant opiniones: sicut Heraclitus Ephesius talem habuit, de quibus opinabatur, opinionem: alienum vtiq; nihil incõtinenti, siue habeat sciẽtiam siue opinionem, qua dicimus flagitium aliquod cõmittere. Est quippe scire duplex. vnum quidem habere sciẽtiam: nam tum demũ scire quempiam dicimus eã rem, cuius teneat sciẽtiam. alterũ vero ipsam exercere sciẽtiam. Incontinẽs igitur est, qui honestorum tenet sciẽtiam, sed eam non exercet. Cùm igitur hac non exercebitur scientia, nihil eueniet alienum, cõmittere flagitiũ ipsum qui teneat sciẽtiam. Est enim queadmodum in dormientibus. isti siquidem cùm habeant scientiam, multa tamen in somnis molesta & perpetrant & perpetiuntur: neq; enim scientia tum exercetur. idem est de incontinente euenit siquidem vt dormienti, non exercere sciẽtiam. Et perinde soluitur dubitatio. fuerat siquidem dubitatum, nunquid scientiam incontinẽs eijciat, eáue intercidat? quandoquidem vtrunq; videbatur absurdũ. Cæterum hinc fuerit rursus manifestum, quemadmodũ diximus in Analyticis, ex duabus fieri syllogismum propositionibus: earũq; primam vniuersalem, secundam, quæ sub illa, particularem. veluti scio omnem hominem febricitantem, sanum facere: atqui hic febricitat: scio igitur & hunc sanum facere. Est ergo vniuersali quidem * scientiæ scio deputatum: alteri * a.1.sent.

vero

vero particulari non. est igitur, vt etiam cum scientiam habēti fiat hallucinatio, velut hominem febricitantem sanum facere, si hic vtiq; febricitat, quem nō nouerim. Itidem igitur de incōtinente qui habeat scientiam, idem error eueniet. contigerit enim incontinētem in vniuersum habere scientiam, vt talia sunt improba, & perniciosa. nec tamen hæc ipsa, particulatim nosse improba. proinde ita habēdo scientiam aberrabit: quādoquidem in vniuersum habet, non etiam particulariter. Nō itaq; hoc modo fuerit alienum, vt incontinens habendo sciētiam, mali aliquid agat. est enim sicut in ebrijs, à quibus cùm excessit ebrietas, & ad sese redierūt, non excidit ipsis ratio, nec quidem scientia quæ sub ebrietate delituerat, fueratq; prostrata: deinde ab ebrietate immunis rursus fit, qui prius erat. Ita habet incontinens. perturbatio enim cohibendo rōcinium sepelit: cùm vero à perturbatione fuerit liberatus, vt qui ebrius, rursus in sese redit. Est & quædam alia de incontinēte, quæ dubitationem faciebat, oratio: vbi laus incōtinētem sequebatur aliquando, & cōtinentem vituperatio: quod neutiquam euenit. neq; enim continens aut incōtinens qui ratione falsus est, sed qui rectè institutus ratione, qua tam mala q̃ bona discernit. Incōtinens quidē, qui & eiusmodi ratione nō persuasus est. sed continēs, qui persuasus, ab ipsis non agitur cupiditatibus. neq; enim cuicunq; * videtur patrem cædere turpe esse: sed qui cædere concupiscit, et abstinet, is continēs est. Proinde si in ijs neq; continentia neque incontinentia, ne quidem laudabilis fuerit incōtinentia: vt neque vituperabilis continentia, quemadmodum videbatur. Sunt nimirum incontinētiarum aliæ quidem valetudinariæ, naturales aliæ. Valetudinariæ eiusmodi, vt eorum qui discerpūt capillos, & manducant. Quòd si quispiam huic imperet voluptati, nō cōtinuo laudabilis est; neq; vituperabilis, quatenus nō imperat: aut nō admodum probabilis. Naturales autem, vt in iudicio cōuictum olim aiūt filium q̃ patrē cecidisset, defendisse, quòd is patrē quoq; suum cecidisset, aufugissetq;. naturale etenim in iudicibus fuisse crimen visum est. Quòd si quis à cædendo patre se continuerit, non cōtinuo laudabilis. & ne nos quidem eiusmodi nunc incontinentias & continentias quærimus, sed quibus vituperandi accedunt, atq; simpliciter laudandi. Bonorum certe quædam sunt externa, vt opulentia, dominatus, honor, amicitia, gloria. Quędam circa corpus necessaria, vt tactus & gustus. Qui ergo circa hæc incōtinēs, is incontinēs simpliciter esse

* aliter, non videtur.

videatur, & vt corporalis. & quam quęrimus incōtinentiam, circa hæc esse videbitur. Ambigitur quoq;, circa quid nam sit incōtinētia. Circa honorem nō est simpliciter incōtinēs: laudatur enim quodāmodo, qui circa honorem incontinēs. nam honoris amās videtur. In totum autem dicimus, & in eiusmodi ponendo incontinētem, circa honorem aut gloriam aut iram esse incontinētem. Verum simpliciter incontinēti non accommodamus circa quę, vt ei adsit manifestum aliquod sine appositione eius circa quod sit. est enim ferè circa voluptates & ægritudines corporis incōtinens. Hinc manifestum est, circa hæc versari incontinētiam. nam quoniam incōtinens vituperabilis, subiecta esse oportet vituperabilia. Honor igit, & gloria, & dominatus, & pecuniæ, & circa quæcunq; talia dicūtur incontinentes, sub vituperationem non cadunt: at corporis voluptates vituperādæ: ideo nō iniuria qui circa has magis quàm sit par versatur, is incōtinēs prorsus dicitur. Verum quoniam incōtinentiarum quæ circa alia versari dicūtur, quæ circa iram maxime reprehēdenda incōtinentia, vtrum magis reprehēdenda est quæ circa iram, an quæ circa voluptates? Est igitur quæ circa iram incōtinentia similis pueris ad subministrādum promptis. hi nāq; cùm dixerit dominus, cedò mihi, promptitudine erecti, antequam audierint quid sit subministrādum, inter suggerendum hallucinantur. sæpe enim liber sunt exhibendus, & graphium dedere. Itidem incontinēs iræ succumbit. cùm primum enim audierit verbū, quod quispiam affecit iniuria, ira ad vlciscēdum insultat, neutiquam patiens audire, expediat ne an non, vel non ira vehementer. Huiusmodi igitur ad irā impulsus, quæ iræ deputatur incontinentia, nō admodum videtur incessenda. At ad voluptatē impulsus sub reprehensionem cadit. sunt nāque distincta in ipsa, ob rationem quæcūque auertunt ne agatur aliquid, & tamen ob rationem agitur. Ideo magis est quàm per iram reprehēdenda incontinētia voluptatis: quādoquidem per iram incōtinētia ęgrimonia est: nemo siquidē stomachatus non ægrescit. at quę ex cōcupiscentia cum voluptate. idcirco magis vituperabilis, quòd ex voluptate incontinētia abesse à conuitio non videtur. Vtrum vero tolerantia & continentia idem est? An non. nam continentia necnō continēs circa voluptates est, ipsas coercendo. at tolerātia circa ægrimonias: siquidem patiens ac sustinēs ægrimonias, is tolerans est. Rursus incōtinentia & mollicies idem nō est. Mollicies siquidem & mollis est

succumbens laboribus, non certe omnibus, sed quos alius aliquis necessario duxerit sustinendos: incontinens vero, qui voluptates sustinere non possit, sed remollescẽs ab eis agatur. Est porrò quispiam intemperãs appellatus. nũquid igitur intemperãs idem, quod incontinens: atq; ipse idem incontinens, quod intemperãs? Nempe intemperans eiusmodi est, vt quæ agit, eadem & optima & cõmodissima sibi esse arbitretur, nec vllam habet rationem, quæ eius videatur aduersari voluptatibus. at incõtinẽs habet rationem, quæ aduersatur ei, quatenus cupiditate agitur. Vter autem curatu facilior, intẽperãs, an incontinẽs? Certe intemperans curatu facilior videatur. nã si ratio ei aduenerit quæ mala esse doceat, ipse non operabitur. at incontinẽti non deest ratio, & tamen agit mala. proinde huiusmodi incurabilis esse videbitur. Cæterum, vtrum deterius afficit̃, cui nihil adest boni, nec quod per illud existit, q̃ ille cui quod honore præcellit, male affectum est? Est nimirum incontinens, qui bonum obtinet, rectam rationem, cùm intemperans non habeat. cùm ergo ratio vtriusque principatum obtineat, incontinentis honoratissimum principium præstos quod est ab intemperante abest. ergo incontinente intemperans deterius habet. Rursus, vt supra mentionem fecimus de feritatis vitio, non est ipsum in fera spectare, sed in homine. feritatis siquidem nomen adeptum est id vitium, ob singularem improbitatem. Sed cur in fera nihil? nempe quod improbum in fera principium non sit: est siquidẽ ratio principiũ. Quis vero improbior flagitiosiorq; fuerit, incertum est, Leone, an Dionysius, an Phalaris, an Clearchus, vel horum quispiam insignis cuiusdam immanitatis. Certum autẽ est malum in his principiũ illustria facinora coniectasse. at in fera nullum prorsus est initium. Ita igitur improbum est, in ipso intemperãte principium. nã quatenus quæ mala sunt committit, etiã ratio ei astipulatur; censetq; ea esse peragenda, quia improbum in ipso est principium. At in incõtinente sanum principiũ est: vt hinc melior incontinẽs intemperante esse videatur. Sunt etiam incõtinentiæ binę species. vna quidem prorumpẽs, & improuisa, et cõfestim prouenięs: velut cùm speciosam viderimus mulierem, & cõfestim afficiamur, & ab affectu erumpit impulsus ad aliquid perpetrandum, quod fortasse nõ expediat. Altera vero, velut quædam imbecillitas, quę cum ratione insurgit auertẽte. Prior igitur nõ admodum sub reprehensionem cadere videbitur: quãdoquidem etiã virtutis studiosis potest euenire, calidis & ingeniosis. Secũda autem frigidis & melãcholicis. tales nimirũ reprehendendi. Rursus videas aliquem pręoccupãtem, q̃ speciosa mulier obijciatur, nõ affici. conuenit igitur se cohibere. nam qui eiusmodi ratione præuenerit, ex obuia visiõe incontinens non cõmouebitur, nec turpe quicquam aget. Verũ qui ratione cognouerit indecẽs aliquid, ad idq; voluptate delabetur & remollescet; is multo magis reprehendẽdus: Neq; enim ꝓbus vnquã, eiusmodi fuerit incontinens: ratio nãq; præueniens se nõ permiserit. dux. siquidẽ ea in ipso probo existit: cui non obtemperat improbus, sed voluptati deditus & remollescit, & quodãmodo effœminatur. Vtrum vero temperãs sit continẽs, quod supra fecimus ambiguum, nũc disseramus. Est igit̃ temperãs & continẽs. nam continens nõ solum est pręsentes cupiditates cohibens, verum etiã talis, vt si nullæ adsint cupiditates, ita istructus, vt eas possit cohibere: Est autem temperãs, qui nullas habeat cupiditates malas, rectęq; rõni circa hęc insistat. at continẽs, qui malas habet cupiditates, & aduersum ipsas rectam rationem. proinde temperantem continẽs comitatur, eritq; temperans continẽs: siquidem temperans non afficitur, continẽs vero afficitur quidẽ, sed compescit affectus, quatenus afficitur. temperãti autẽ istorum est neutrum: ideo continẽs temperans non est. Vtrum intem̃pans incontinens, an incontinẽs intemperãs? Aut neuter alterum comitat̃. incontinens enim est, cuius ratio perturbationes oppugnat. at intemperans, nõ huiusmodi, sed qui mala agit, simulq; incontinẽs astipulantem habet rationẽ. Non itaq; intẽperãs, qualis incontinẽs: neq; incontinẽs, qualis intẽperans. Pręterea improbior incontinẽte est intemperans. curatu.n. difficiliora quæ naturalia, q̃ quæ ex cõsuetudine gignuntur: ob hoc siquidẽ valida esse videt̃ consuetudo, q̃ naturæ insideat. intẽperans igitur eiusmodi, cuiusmodi q̃spiã natura est. ob hoc, & hac de causa in ipso improba ratio est. Neque talis est incontinẽs, quia ne quidem ratio eiusmodi nõ proba. oportuit nãq; ipsam esse improbã, si foret natura, qualis est improbus. Incõtinens igit̃ consuetudine malus esse videbitur, vt natura intẽperans: curatu nãq; lõge difficilior intẽperans. quandoquidẽ consuetudo cõsuetudine exploditur: at natura à nemine extrudi põt. Vtrum aũt cùm sit incontinẽs eiusmodi, vt norit & nõ cedat rõni, sitq; prudẽs hmõi, vt recta rõne singula ꝑpendat: acciderit vt incõtinens sit prudẽs, an non? ex his.n. quę dicta sunt, ambigere quispiam poterit,

fuerit. Verũ si quæ à nobis antea dicta sunt, suspicere voluerimus, non erit prudẽs incontinens. dicebamus namq; prudẽtem esse, non cui recta ratio modo inesset, verum etiã quæ ex ratione optima viderentur. & perinde incontinens non fuerit prudens. Cæterum talis, astutus quidem est. distribuimus siquidem paulo ante astutum à prudente, vt inter se differrent. interim vnus quidem circa hæc solers, alter vero non solers. astutum igitur incontinentem esse contingit: neq; enim solers circa quæ & astutus: prudẽtem vero incontinentem esse non contingit.

De voluptate. *Cap.* VIII.

POst hæc de voluptate disserendum est: cùm de felicitate sit nobis oratio: felicitatem autẽ arbitrantur omnes, aut voluptatem esse & vitam delectabilem, aut non citra voluptatem. Nempe voluptatem vrgẽtes, nec inter bona enumerandam esse existimantes, ipsam citra ægritudinẽ esse voluerunt. sine ęgritudine esse igitur vicinũ voluptati est. Quapropter de voluptate quoq; dicendum, non modo quia etiam alij ita arbitrantur, verum etiam quòd nobis de voluptate dicere necessarium esse censeamus. Nam cùm de felicitate nobis sit oratio, felicitatemq; definierimus, planeq; dixerimus in vita perfecta esse virtutis actionem, sitq; virtus circa voluptatem & ęgritudinem, de voluptate dicere necesse est. quandoquidem citra voluptatem non est felicitas. Primum itaq; dicemus, quòd nõnulli ferant, voluptatem in numerum bonorum non venire existimantes. aiunt namq; primo ortum esse voluptatem: at ortum quiddam imperfectum: bonum porrò imꝑfecti locum nunquam obtinere. Secundo loco, voluptates esse quasdã improbas: at improbitatem nunquam bonum admittere. Rursus, quòd gignatur in omnibus. nam & malo & improbo, & feræ & cicuri deputatur. at bonum malis ammisceri nefas, & ne quidem multis cõe est. Quodq; nõ potentissimũ voluptas, at bonum potentissimũ. quodq; honesta agẽdi sit impedimentũ. nam quod honesta agere ꝓhibeat, bonum qui potest esse? Primum igitur primo occurrendum de ortu, ratioq; diluenda, quòd neutiquam vera sit. Est igitur in primis non omnis voluptas ortus. nam quæ ab inspiciendo voluptas gignitur, ortus nõ est: nec quæ ab audiẽdo, & olfaciẽdo. neq; enim ex egestate procreata, quemadmodũ in alijs, vt ex comedendo, vel bibendo. hæ nãque ex egestate, & redundantia fiunt, aut saturando egestatem, aut redundantiæ auferendo, ideo ortus esse videntur. at egestas & redundantia ægritudo. igitur ægritudo hic, vbi ortus voluptatis. Atqui in spectando, & audiendo, & olfaciendo non est vt ægritudo antecedat. nemo siquidem spectando delectatus, aut olfaciendo, prius testatus est. itidem in animi sententia inspicienti delectatio est, citra præcedentem ægritudinem. & perinde fuerit voluptas aliqua, quæ ortus non est. Quòd si voluptas, vt eorum dictat oratio, ideo bonum non est, quia ortus: estq; voluptas aliqua, quæ ortus non est, fuerit vtiq; bonum voluptas. Atqui in totum nulla est voluptas ortus. nam neque quæ à comedendo & bibendo voluptates ortus dici possunt. Verum hallucinant, qui has voluptates ortus esse perhibent. putant siquidem quoniam prolatis rebus gignitur voluptas, ob hoc ortum esse: sed non est. quandoquidem est pars animæ quędam, qua oblectamur, simul prolatis quibus indigebamus rebus, ea pars animæ quatenus exercetur & mouetur, oblectatur. Atqui motus ipsius & exercitium voluptas est, quòd eum prolatis rebus ea pars animæ exerceatur: aut propter ipsius actionem ortum esse censent voluptatẽ, quòd certa sit rerum prolatio, animæ tamen pars incerta. perinde atque si quis hominem esse opinetur corpus, quod id sub sensum cadat, non autẽ animam. verum est anima. itidem & in hoc. est nanque pars quædam animæ qua oblectamur, quæ simul atq; res ꝓlatæ sunt, exercetur. ideo nulla voluptas est ortus. Verum & cõuersio (inquiunt) in naturã, quæ sub sensum cadit. nam non conuertentibus sese in naturam voluptas est: siquidem conuertendo naturæ egestatem fit eius exaturatio. at (vt diximus) est, vt nulla egestate fiat oblectatio. siquidem egestas ægritudo. at citra ægritudinem dicimur oblectari. & perinde non fuerit voluptas egestatis conuersio. indignum nãq; in huiusmodi voluptatibus nihil. Proinde si ideo quòd ortus est voluptas, bonum esse non existimetur, nullaq; est voluptas ortus: bonum vtiq; fuerit voluptas. sed propterea quòd non omnis (inquiunt) voluptas bonum, quispiam id deprehenderit hoc pacto. Nam quia bonum in omnibus dicitur esse prædicamentis, nempe in essentia, & in ad aliquid, & in quanto, & quando, ac in totum omnibus: illud quoque manifestum per omnia voluptatem aliquã comitari. proinde quia in omnibus prædicamentis est bonum, etiam voluptas fuerit bonum. & perinde quoniam in his quidem per se bona, etiam voluptas fuerit per se bonum. atqui à bonis voluptas est voluptas:

bonũ ergo fuerit omnis voluptas. Simul certum hinc etiã differre inter se specie voluptates: quandoquidem differunt etiam prædicamẽta, in quibus est voluptas. Neq; enim est, quemadmodum in scientijs, vt Grãmatica, vel quacunq; alia. nã si habeat quis splendide grãmaticam, itidem afficitur qui sub ea grammatica grãmaticus, eo modo quo & alius qui habeat grãmaticam. & propterea non differunt grãmaticæ, quæ in splendido, quæq; in obscuro. At in voluptate, non ita. nã quæ ex ebrietate voluptas, & quæ ex copulatu, non eodem modo afficiunt. quãobrem specie inter se distingui videbuntur voluptates. Cæterũ quia sunt & malæ voluptates, ẽt ob hoc voluptas bonum non esse videbatur. at id voluptatis minime propriũ iudicium est, sed naturæ atq; scientiæ. Nã est & natura mala, sicut vermium & crabronũ, ac prorsus vilium animalium. nec tamẽ ob hoc natura malorũ. Eodem modo habent & malæ scientiæ, sicut sedentariæ, nec tamen ob hoc malũ scientia est, sed genere bonum tã scientia q̃ natura. Nam quemadmodum statuarius inspiciẽdus non est, qualis quispiã sit, ex eo quod euenerit male exerceri, sed quod bene: ita ne quidẽ scientiam naturam'ue, aut quippiã aliud, quale sit, ex malis, sed ex probis. itidem ergo voluptas quoq; genere bonum est. Quòd vero sint & malæ voluptates, ne nos qdem latet. nã sunt etiam diuersę naturæ aĩaliũ, vt bona & mala. sicut hominis quidem bona, lupi vero vel cuiusuis alterius feræ mala. similiter equi natura altera q̃ hominis, & asini, & canis. At voluptas conuersio est ex eo, quod contra naturam, in naturã cuiuslibet suam. proinde cuius fuerit suauissima improbæ naturæ, ea improba voluptas est. neq;. n. equo quod homini, et ne quidem alijs. at quoniam diuersæ naturæ sunt, diuersæ quoq; voluptates. Nã voluptas, conuersio est, & conuersio (inquiunt) in natura insidet. proinde & malæ naturæ mala conuersio est, vt probæ proba. Qui porrò voluptatem probã esse contendunt, eo afficiũtur modo, quo qui nesciẽtes nectar, Deos vinum potare existimant, nihilq; esse eiusmodi peculiare putant, ex inscitia in id delabuntur. His similes sunt, qui cũctas voluptates ortus esse asserunt, & neutiquã bonum. nam q; alias voluptates ignorent præter eas quæ corporis sunt, eas ducunt ortus esse, nec bonas, in vniuersum non rentur voluptatem esse bonum. Quoniam igitur est voluptas, & conuersę naturæ & conuertentis, conuersæ quidẽ ex egestate ad expletionẽ: conuertentis autem, quæ à visu & auditu, & id genus alijs: meliores fuerint conuertentis naturæ actiones. voluptates nanq; vtrouis modo dictæ, sunt actiones. Proinde nõ dubium, quin à visu voluptates, & auditu, & intelligentia sint longè optimæ, cũq; sub corpus cadũt, ab exaturatione procreentur. Rursum id dicebatur, quod ne quidem bonum: siquidem quòd in omnibus sit, & cõmune omnibus, non bonum. id certe in honoris cupido, & honoris cupiditate magis proprium est. honoris siquidem cupidus solus vult habere, & illo cæteros anteire. Voluptatem igitur, si ipsam per se bonũ esse oporteat, esse ne eiusmodi cõuenit. An non? atqui etiam cõtrario modo. ob id nanq; bonũ esse videatur, quod cuncta expetãt. agnatũ enim cunctis, bonum expetere. & perinde, si cũcta voluptatem expetunt, genere bonũ fuerit voluptas. Rursus quod sit impedimẽtum voluptas, ipsam bonum esse negauerunt, impedimentum esse asserendo, q; non recte videantur considerare. Neq; enim ad res transigendas est impedimentum, si qua sit alia impedimentũ: vt ebrietatis voluptas agere inhibuerit. Cæterum ita etiam scientia scientiæ fuerit impedimentum. nã non est, vt simul vtranq; exerceas. Sed cur non bonum scientia, si voluptatem ex scientia excitarit? & vtrum impedimentum sit? An ne. cæterum multo magis aget. voluptas nanq; ad magis agẽdum, inde suscitata impellit, quia probum faciendo, agit quæ ex virtute, & ea suauiter agit. Nunquid, multo etiã magis quæ ad actionẽ pertineant, exercebit? ac si oblectatus egerit, probus erit: sin tristatus honesta prosequatur, nõ probus. ægrimonia nãq; in eis quæ ex necessitate, est. proinde si quispiam ægrescat, honesta prosequendo, coactus peragit. qui autem à necessitate agere compellitur, nõ probus. Cæterum non est, vt non tristetur vel oblectetur, quę ad virtutẽ pertineant prosequẽdo, nec aliquod medium est. Cur? nempe quòd virtus in affectu, affectus vero in ęgritudine & voluptate, nec quicquam in medio positũ est. Non dubium igitur, quin virtus cum ægritudine vel voluptate sit. Si quis igitur mœstus honesta prosequatur, non bonus. proinde nõ fuerit virtus cum ægrimonia: cùm voluptate ergo. Tantum ergo abest, impedimẽtum, vt etiam ad agendum exhortetur. in totumq; nõ contingit, vt sit citra voluptatẽ, quod ab ipsa procreat. Alia fuit oratio, q; nulla scientia faciat voluptatẽ. Ne id quidem verum est. cõuiuiorum nanq; structores, et coronarum, necnon vnguentarij voluptatis sunt effectores. Cæterũ alijs scientijs nõ est voluptas vt finis, sed cum voluptate, nec citra voluptatem. est igitur

tur

tur etiam ſcientia voluptatis effectrix. Rurſus etiã aliter dicebatur, quòd non optimum. Verum hoc modo atq; hac ratione ſingulas ſeris perditum virtutes: ſiquidẽ fortitudo optimum non eſt. Numquid igitur ob hoc non bonũ? An id abſurdum ſit. itidem & in alijs, q̃ voluptas quia non optimum, non eſſe videatur bonum. Dubitauerit autẽ quiſpiam, per virtutes tranſiens huiuſmodi. vt quia ratio quãdoq; imperat affectibus: de continẽte enim hoc dicebamus: & econuerſo affectus imperant rationi, vt euenit incontinentibus. quia (inquã) expers rationis pars aĩæ, vitium admittendo, imperat rationi bene diſpoſitæ: talis ſiquidem incõtinẽs, & ratio ſimiliter mala: quamobrẽ ipſa quoq; bene diſpoſitis perturbationibus imperabit, ſuã virtutem continentibus. hoc ſi ita, euenerit abuti virtute: improba nanq; ratione affectus, virtutem vſurpando, ipſa abutetur. hoc nimirũ abſurdũ euenire videbitur. Tali ſanè dubitationi facile ex eis quæ à nobis ante de virtute dicta ſunt, eſt occurrere atq; refellere. Tum demũ nãq; virtutem eſſe dicebamus, cũ ratio bene affecta, perturbationibus ſuam virtutem habẽtibus fuerit moderata, necnon perturbationes rationi conſentaneæ. Ita nãq; affecta inter ſe inuicem cõſentient, vt ratio quod optimum ſit ſemper præſcribat. perturbationes vero facile bene diſpoſitæ id exequantur, quod ratio pręſcripſerit. Si ratio igit̃ male fuerit affecta, perturbationes vero bene, non fuerit virtus, deficiente ratione. nam ex vtroq; virtus. proinde non contigerit virtute abuti. Simpliciter vero non (quẽadmodum alij opinantur) dux ratio virtutis eſt atq; principium, ſed potius perturbationes. Ad honeſtum nãq;, impulſum quendam oportet primo innaſci irrationalẽ, qui producatur: atq; ita poſtremo rationem eſſe diſcernentẽ, atq; conſtituentem. quod ſanè viderit quiſpiam ex pueris, & rationis expertibus animantibus. In his nãq; ſine ratione perturbationũ impulſus exoriuntur primo ad honeſtũ: mox poſterior adueniens ratio & cõſtituens, honeſta agere exhortatur. Sed non ſi à ratione ad honeſta ceperit principium, perturbationes conſentiẽtes comitantur. verum ſæpenumero controuerſantur. Quamobrẽ potius cõuenerit ꝑturbationem ad virtutẽ anteire bene affectã, q̃ rationem.

De proſpera fortuna. Cap. IX.

INterea dicẽdum de proſpera fortuna eſt, poſteaquam de felicitate nobis eſt oratio. Arbitrantur nanq; multi felicem vitam fortunatam eſſe, vel non eſſe citra fortunatam, & forte non iniuria: abſque enim exteris bonis, quorum domina fortuna eſt, felicem eſſe non contingit. idcirco de ſecunda fortuna nobis dicendum: necnon quis prorſus ſit fortunatus, & in quibus, & circa quid. Primum igitur ad hæc quiſpiam accedens, ſpectanſq; dubitauerit. quandoquidem non dixerit fortunã eſſe, vt natura eſt ſemper cauſa cuius eſt, eius vt plurimum eodem modo eſt effectrix. at fortuna nunquã, verũ temere & ſine ordine, ac vt fors tulerit. ideo fortuna in eiuſmodi eſſe dicitur, vbi neq; mẽs vlla, neq; recta ratio eſt. nã vbi id, nihilominus eſt quidquam ordinatum, ac eſt ſemper eodẽ modo. non ita fortuna. Idcirco vbi mens plurima ac ratio, ibi fortuna minima. vbi plurima fortuna, ibi mens perexigua. At nunquid ſecũda fortuna eſt, vt Deorum quædam cura? An id minime videri debet. talium ſiquidem dominum præficimus Deum, vt bona malaq; meritis diſtribuat. at fortuna & quæ à fortuna, tam vere q̃ vt fors tulerit fiũt. quod ſi huiuſmodi diſtributori Deo aſcripſerimus, malum ipſum iudicem faciemus, neq; iuſtũ. id nefas Deo deputare. Cæterum præter hęc, ad nihil aliud fortunam quiſpiam ordinarit. proinde non dubium, quin horum aliquid ſit. mẽs certe ac ratio, necnon ſciẽtia, prorſus alienum ab hoc eſſe videatur. præterea neq; cura, neq; beneuolentia quæ à Deo, videatur eſſe felicitas, quoniam malis attribuitur. atqui Deum malorum curam habere fas non eſt. Reliquũ igitur, & maxime peculiare fortunæ natura eſt. Eſt nimirũ proſperitas, ipſaq; fortuna in his quæ in nobis nõ ſunt, neq; eorum quorũ ipſi ſumus domini, quęq; poſſimus efficere. Ideo iuſtum quatenus iuſtum, nemo fortunatum dicit. & ne quidem fortem, nec prorſus quẽquam alium à virtute præditum. in nobis ſiquidem eſt hæc habere, vel non habere. Sed enim in talibus magis peculiare, ac ſuum, dicimus fortunã & proſperitatem. ingenuum nanq; dicimus fortunatũ, ac prorſus cui talia bona extiterint, quorum ipſe neutiquam dominus eſt. verũtamẽ ne hinc quidem proprie proſperitas diceretur. Eſt tamen fortunatus ſæpenumero dictus. nam pręter alicuius conſiderationem, cùm & alicui bonum aliquod agere cõtigerit, dicimus fortunatum. & eum cui iure infligi damnum debuerat, eiuſmodi hominem lucrum facientem, dicimus fortunatum. Eſt igitur proſperitas, in agendo bonum aliquod præter rationẽ, & in nõ ſubeundo, vt debuit, malo. Cæterũ potius ac magis peculiare in bono capiẽdo proſperitas videtur. ſiquidẽ bonũ capere, per ſeſe fortunatum

Vbi mẽs ac ratio plurima, ibi fortuna minima: & e contrario.

quiddam esse videatur: malum vero nõ subire, ex casu fortunatum. Est igitur prosperitas rationis expers. natura nanq; fortunatus est, qui sine ratione ad bona impellitur, eaq; consequitur. Id vero naturæ est. nam animæ inest huiusmodi natura, quo sine ratione impellamur ad ea, vnde bene habemus, vsq; vt si quis roget ita habentem, cur nam id tibi ita libet agere: nescio, inquit, sed libet. Simile propemodũ lymphaticis. siquidem lymphatici citra rationem ad aliquid agẽdum impelluntur. Prosperitatem vero, suo ac peculiari nomine appellare non habemus: verũ ipsam sæpe dicimus esse causam. at hæc causa à nomine alienum quiddam est. quoniam causa, & cuius est causa, aliud est: & citra impulsum bona consequentem causa, causa dicta est. vt malum non subire, vel porrò minime animo deputatum, bonũ capere. nanciscíq; bonum est profectò huiusmodi prosperitas ab illa distincta, videturq; hæc ex rerum fieri interuentu, ex casuq; prosperitas. & perinde tametsi est huiusmodi prosperitas, non tamen ad felicitatem talis (inquam) prosperitas fuerit peculiaris, cuius in ipso impulsus principiũ bonorum est assuetudinis. Quoniam igitur est felicitas nõ sine bonis externis, & quæ à prosperitate (vt iamdudum dicebamus) oriũtur felicitatem coadiuuant. De prosperitate igitur hactenus.

al. acquisitionis.

De honesta probitate, honesto ac bono. Cap. X.

QVoniam de singulis particulatim diximus, reliquum iam fuerit vt in totum componendo singula accumulemus. Est igitur non male nomẽ impositum in consummato probo honesta probitas. honestus & bonus nãq; dicitur, cũ perfectè probus. siquidem virtutis bonum & honestũ fatentur, sicut iustum honestũ & bonum aiunt, fortem, tẽperantem, ac prorsus virtutum omnium. Quoniã igitur in duo distribuimus, vt alia quidẽ honesta: alia vero bona dicamus: et bonorũ, alia quidem simpliciter bona, alia vero nõ: honesta porrò, vt virtutes & virtutum actiones. bona certè, dominatũ, opulentiam, gloriam, honorem, & id genus alia. Est igitur honestus & bonus, apud quẽ simpliciter bona sunt bona, & simpliciter honesta honesta sunt. talis nãq; honestus & bonus. Sed apud quem simpliciter bona nõ sunt bona, is neq; honestus & bonus: sic vt ne quidem bene valere videatur, cui simpliciter salubria non sint salubria. Nã si opulentia, & dominatus adueniendo quippiam offenderint, optanda non fuere: sed talia quæ non offendãt, sibi esse optauerint. Qui aũt talis sit, qualis correptus ex bonis, ne ei adsint, ne quidem honestus ac bonus esse videatur: sed cui per se bona omnia, bona sint, nec ab ipsis absumatur, vt ab opulentia & dominatu, is honestus & bonus.

De recta ratione. Cap. XI.

DE eo quod est ex virtutibus rectè agere, neutiquã satis absolute dictum est. nã dicebamus ex recta ratione agendũ esse. verum ignarus interrogauerit id fortassis quispiam, ex recta ratione quid nã sit, & vbi recta ratio: Est nimirũ ex recta ratione agere, cùm animæ pars irrationalis non prohibuerit rationalem suã exercere actionem. tũ demum enim ex recta rõne erit actio. Quoniã enim animæ partẽ, vnam quidem deteriorẽ habemus, alteram meliorẽ, semper deteriorem melioris causa obtinemus. sicut in corpore et anima, corpus animę causa habere dicimur, cùm ita habuerit ne præpediat, sed ita cõiungatur & consurgat ad aiæ opus perficiendũ. quandoquidẽ deterius melioris est causa, ita vt secum meliore exerceat. Cùm igitur affectus menti nõ inhibuerit suum opus exercere, an nõ tum ex recta ratione fuerit: Ita propemodum. Verum fortassis dixerit quispiam, quo modo affectus habuerint, cũ non impedientur: ac quando nã ita habebunt, vt non prohibeantur: Nescio. quippe dictu neutiquã facile est. Neq; enim medicus, sed quãdo dixerit febricitanti ptisanã proferendam. at quo pacto febricitare sentiam: cũ (inquit) impalluisse videris. at pallescentem quomodo sciero: hic occurrit medicus, si non habes ex te (inquiens) vt talia sentias, nõ habeo amplius qd dicam. Hoc pacto de alijs cõmunis huic erit oratio. Similiter habet & in affectibus dignoscendis. aliquid nanq; per sese sensu oportet conijcere. Quærat porrò & hoc fortassis quispiam, nunquid re ipsa ista cognoscẽs, ero continuo felix: nam sunt qui opinentur. Hoc certè est huiusmodi, vt cæterarum scientiarũ nulla discenti vsum præbet & actionẽ, sed habitum dũtaxat, ita ne quidem hic, hæc sciendo, vsum tradit. Felicitas. n. est (vt fatemur) actio, non habitus. neq;. n. sciendo ex quibus constet felicitas, sed ex vtẽdo his. atqui horũ vsus & actio est. nec est præsentis tractationis hoc tradere: quandoquidem neq; vlla alia quæpiam scientia vsum tradit, sed habitum.

De amicitia, & amicis. Cap. XII.

VErum enimuero inter cuncta huiusmodi nobis de amicitia dicere necesse est, quid sit, & in quibus, & circa qd. quandoquidem ad

dem ad omnem vitam ipsam tendere perspicimus, & omni tempore bonum esse, quo ad felicitatem complectẽdam. Primum igitur videbitur melius percurrere, ac excutere quę ambigua sunt. Nam est in primis amicitia in similibus, vt videtur, ac dici solet. siquidẽ graculus (inqunt) graculo assidet. sempq; Deus simile agit ad simile. dicitur quoq; canis semper in eadem tegula dormitare. Interrogatus fertur Empedocles, cur nam canis semper in eadem dormiat tegula, dixisse, quoniam simile canis habet tegulæ, & perinde ob similitudinem eò tendere. Alijs porrò visum est, potius in contrarijs gigni amicitiam. amat siquidem imbrem terra (inquiũt) cùm solum exarerit. quippe ꝙ (inquiunt) contrarium contrario velit cõciliari. at in similibus nihil fieri contingit. siqdem simile (vt aiunt) simili nõ eget. ac talia iactantur. Iterũ, vtrum operosum est amicũ fieri, an facile? velut assentatores confestim assentiũtur, nec amici sunt, vt esse videntur. Dubitauerit in his quoq; quispiã, num fuerit ꝓbus malo amicus? An'ne. amicitia siquidem in fide & constantia. at malus, neutiquã talis. An malus malo amicus? Ne id quidem. Primũ igitur definiendum qualem consideremus amicitiam. est nanq; (vt opinãtur) amicitia etiã erga Deum, atq; inanimata, neutiquã rectè. Amicitiam nãq; hic esse dicimus, vbi amor reciprocus. at erga Deum amicitia neutiquam reciprocum. & ne quidem amare suscipit. alienum nãq; fuerit, si quispiam dixerit Iouem amare. At ne quidem ab inaĩatis amorem esse contingent reciprocum: amor tamen erga inanimata est, vt vinũ, vel huiusmodi aliud. Ideo non erga Deum quærimus amicitiã, neq; erga inanimata, sed erga animata, atq; erga ea in qbus sit amare mutuo. Quòd si quis deinceps cõsideret, quid sit amabile videndum. est igitur non quicquã aliud ꝗ per se bonũ. Aliud nẽpe est amabile, & aliud amandum: quemadmodum consultabile & cõsultandum. vtriq; enim bonum inest. Ita ẽt amabile quidem, simpliciter bonum: amandum vero, eodem modo bonum. Iterũ amandum quidem, etiam amabile: at amabile non idem est, quod amandũ. Hinc igitur & hac de causa est ambiguitas, num probus malo sit amicus, an'ne. Cõnectitur nanq; quodam modo per se bono sibi bonum, & amandũ amabili. habetur autem & cõsequitur bonum iucundum esse, & cõmodum. proborũ igitur amicitia est, cũ se mutuo amauerint: amant autem se inuicem, quatenus amabiles: & amabiles, quatenus boni. nõ igitur probus, inquit, malo erit amicus. Atqui erit: quandoquidẽ per

se bonũ comitatur cõmodum & iucundum) si malus est ꝗ suauis, hac de causa amicus. rursus quatenus cõmodus, eatenus amicus. Verum nõ erit ex amabili eiusmodi amicitia. siquidem amabile bonũ est: atqui malus non amabilis: non ergo propter amabile, sed propter amandum. Sunt nãq; ab vniuersali amicitia quæ in ipsis probis est, hæ quoq; amicitiæ quæ ex iucundo, & quæ ex cõmodo. qui ergo propter iucundũ amicus, non tenet propter bonũ amicitiam: neq; qui propter cõmodum. Atq sunt hæ amicitiæ, quæ propter bonum, quæ propter iucundũ, quæ propter cõmodum. nec tamen eędem, & ne quidẽ prorsus inter se inuicẽ alienæ, sed ab eodem quodãmodo dictæ sunt. velut medicũ cultellũ dicimus, medicũ hominẽ, & medicã scientiam. hæc non similiter dicũtur: sed cultellus, ꝙ ad medicinã vtilis sit, medicus dicitur. at homo, ꝙ sanitatem faciat. scientia vero, ꝙ sit causa atq; principiũ. Itidem & amicitiæ non itidem, quæ proborum, quippe ꝙ propter bonum, & quæ propter iucundum, & quæ propter cõmodũ. Neq; dicuntur æquiuoce. verũ non sunt eædẽ: sed circa eadẽ quodãmodo, ac ex eisdẽ. Quòd si quis dicat, qui propter iucundum amat, ei amicus non est, quandoquidem non propter bonũ amicus est, is in amicitiam proborum demigrat, quæ ex his oĩbus constat, quippe ex bono & iucundo, & ex cõmodo. proinde non est vere ex illa amicitia amicus, quæ propter iucundũ, vel propter commodum. Vtrũ igitur erit probus probo amicus, an non? siquidem non eget (inquit) similis simili. Hęc nimirum oratio, propter commodum indagat amicitiã. nam quatenus alter altero indiget, eatenus sunt amici, quatenus propter cõmodum conciliãtur. cũ aliter definiatur quæ propter cõmodum amicitia, & quæ propter virtutem, & quæ propter voluptatem, æquũ vtiq; hoc multo magis esse, qui virtute cõciliantur. cuncta siquidem ipsis bona existunt, & iucundum, & commodum. Cæterũ etiam probus malo. nã quatenus fortassis iucũdus est, eatenus etiã amicus. Et malus malo. nã quatenus idem forte ipsis cõmodum, eatenus amici sunt. fieri nãq; intuemur, cũ idem fuerit cõmodũ, eos ob cõmodũ conciliari. proinde nihil ꝓhibet, ẽt malis aliquod cõmodum esse. Constãtissima igiť, ac stabilissima, & honestissima, quæ inest probis amicitia. qppe ꝙ propter virtutẽ, ac per se bonum. Nã virtus incõmutabilis: & quæ per eã cõciliať amicitia, cõstãtissima est. at quæ ex cõmodo stabilis nõ est amicitia, qppe quę cũ cõmodo elabiť. similiter ẽt quæ ꝓpter voluptatem.

Optimorū igitur amicitia, quæ per virtutem excitatata est, multorum autem, quæ cōmodū, & quæ propter voluptatē, in oneribus, & his quæ obueniunt. Contingit autem etiam indignari cum malis amicis, pariterq; admirari. Est vero nō absurdum, cū.n. amicitia principiū ceperit voluptatē, propter quod amici sunt, itidem & commodum, simul enim hæc deficiūt, neutiquam etiam perdurauerit amicitia. At sępe perstat quidem amicitia, verum abusus amico est. ideo indignatur, neq; id iniuria. non enim propter virtutem cum hoc tibi fuerat conciliata, vt alienum non videatur nihil esse ex virtute. Quamobrē non rectè indignantur, qui amicitiam per voluptatē conciliarunt, quod existimēt ipsam per virtutem duraturam, quod fieri non potest. non enim quæ propter voluptatem & cōmodū, ex virtute est. Voluptate igitur conciliati, non rectè virtutem quærunt. neq; enim comitatur voluptatem & cōmodū aliquod virtus: sed contra, ea ambo virtutē consequuntur. Alienum enim nisi bonos, putare sibi fore iucundos. quandoquidē mali (vt inquit Euripides) ipsi sibi sunt iniucundi, malus vero contabescit. nec enim voluptatem virtus comes consequitur, sed virtutem voluptas comitatur. Vtrum vero etiam oportet in amicitia proborū esse voluptatem, an non? Alienum enim non videri oportere. nam si ab ipsis inter se inuicem auferas suauitatē, alios ad consuescendum in vita iucundos amicos adeūt. nam ad simul viuendum nihil maius est, q̃ iucundos esse. quamobrem alienum est non arbitrari, probos maxime simul inuicē vitam agere. id vero citra iucundum non est. expedit ergo (vt videtur) his maxime iucundis esse. Quoniam autem distributæ sunt in tres amicitiæ spēs, in hisq; ambigebatur, vtrum in ipsa æquabilitate amicitia esset, an in eo quod esset inæquabile. Est igitur in vtroq;. nā proborum, per similitudinem perfecta amicitia est. at quæ per dissimilitudinem, ea quæ propter cōmodum. Nā eo modo copioso pauper, ob inopiam eorū quibus affluit diues, amicus est. ac eadem de causa, malus probo. siquidē propter virtutis inopiam, à quo sibi opitulatū iri putat, ei ob hoc amicus est. fit igit̃ propter cōmodū inter dissimiles amicitia. Hac de causa dixit Euripides, Amat imbrem terra, cùm solum exarescit. His, vtpote cōtrarijs, amicitia ob cōmodum exoritur. nam si libeat maximè cōtraria facere inter se inuicem vtilia, vt ignem & aquam cōponendo, ignis si desit humor, absumitur, quem sibi attrahit tanquā alimentum: tātum quidem, vt non succumbat. nam si superarit humor, ignis absumitur. si vero moderatus, conferet. Nō dubium igitur, quin in maxime contrarijs ob cōmodū sit amicitia. Deducuntur aūt amicitiæ omnes, tam ipsa æqualitate q̃ inęqualitate, in tres distributę species. Est autem in cūctis contentio inter se inuicem amicitijs, cū nequaquam similiter amauerint, vel fecerint, vel suppetiuerint, vel cū id genus aliquid. & cū vnus quidem vehemēter facit, alter vero deficit, in deficiendo inclamatio est, atq; incusatio. Præterea in quibus idē est amicitiæ finis, vt si vtriq; ꝓpter cōmodum inter se inuicem amici cōcilientur, aut propter iucundum, aut propter virtutē, defectus qui ab altero, exploratus ac certus est. Si igitur plura tu mihi bona cōtuleris, quam ego tibi, non ambigo qn tu de me bene meritus, à me plus amari debeas. Vbi aūt non hac amicitia amici fuerimus, ibi maiores differentiæ: defectus siquidem ab vtroq; incertus. vt si propter voluptatem vnus quidē sit amicus, & propter cōmodum alter, inde oritur ambiguitas. neq; enim qui cōmodo excedit, voluptatem cēset dignam quæ cōmodo repēdatur. nec qui voluptate superat, dignam gratiā in ipso cōmodo se existimat accipere. idcirco in eiusmodi amicitijs magis exoriūtur differētiæ. Qui vero ex inæqualitate amici sunt, nēpe excedentes opibus, vel alio huiusmodi aliquo, nō sibi censent amandū esse, sed ab inferioribus amari oportere existimant. At amare melius est q̃ amari. siquidē amare voluptatis actio quædā est, & bonum: ab eo autē quod ametur, nulla actio est. nempe cognoscere, melius q̃ cognosci. cognosci enim & amari etiā in carentibus aīa existit: at cognoscere & amare i rebus animatis. Rursus beneficiū esse melius q̃ secus. qui amat, quatenus amat, beneficus est: amatus vero, quatenus amat̃, non. Sed homines honoris cupiditate incēsi, amari q̃ amare malunt: ꝙ quatenus amātur, videantur præcellere. amatus siquidē voluptate, vel copia, vel virtute pręcellit. At honoris cupidus eminentiam affectat. & qui excellūt, sibi non amandum esse arbitrantur, ꝙ in quibus excedunt, amātibus repēdi opinantur. Itē ipsis sunt deteriores illi, ob hoc non cēsent amare debere, sed amari. Sed qui egenus pecuniarū, aut voluptatum, aut virtutis, is affluētem suspicit & amat, quòd ea consequatur, aut se consecuturum opinetur. Sunt autem & aliæ ex consimili affectu cōciliatæ amicitiæ, & ex eo quòd cuipiam bona velint, in quibus non est cuncta hæc comprehendens facta amicitia: nam sępenumero alij bona volumus, attamen cum alio vitam agere malimus: vtrum

hos

hoc amicitiæ dicere oportet? an consummatæ amicitiæ nempe per virtutem affectus. in ea siquidem amicitia hæc insunt cũcta. nam cum alio nemine vitam agere libuerit. siquidem iucundum, & commodum, & virtus inest probo, cui bona in primis voluerimus, & cũ ipso viuere & bene viuere, & non cum quoquam alio magis. Nunquid sibi & erga se amicitia, an non? id nunc omittamus, dicemus postea. sed enim nobis ipsis cuncta volumus, nempe nobiscum viuere vitamq; ducere vna volumus. id ferè etiam necessarium. & bene viuere, & viuere ac bonum velle, nõ cuiquam alij magis. Rursus similium affectuosi in primis sumus nobis ipsis. nã si labamur, vel in huiusmodi aliquid decidamus, cõfestim tristamur. Hac de causa videatur erga se sibi amicitia. Talia quidem certe, vt in similitudine affectationem, & bene viuere, & id genus alia, aut erga nos ipsos dicimur referre amicitiam, aut in eã quæ perfecta sit. in ambabus enim sunt hæc omnia: nempe vnà vitam agere, & esse velle, & bene esse, ac cętera omnia in his sunt. Rursus videatur ferè in quibus iustum est, in eisdẽ esse amicitia. quamobrẽ quot iustorum sunt species, totidem & amicorũ. Iustum certe est, & hospiti erga ciuem, & seruo erga dominũ, & ciui erga ciuem, & filio erga patrem, & vxori erga virum, & quęcunq; simpliciter aliæ cõciliationes, & amicitiæ sunt ĩ horum singulis. amicitiarum vero hospitalis validissima videatur. neq; enim vllus est communis, de quo ambigatur, finis, vt inter ciues. siquidem ambigunt propter excessum inter se inuicem, nec amici permanent. Nunc demum illud dicendum est, vtrum erga se sit amicitia, nec ne.

De amicitia erga se. Cap. XIII.

QVoniam igitur perspicimus, vt paulo ante dicebamus, quòd ex singularibus amare cognoscitur: singularia vero nobis ipsi in primis velimus: nempe bona, & esse, & bene esse, et similium affectantissimi nobis sumus, & nobiscum viuere præcipue malimus. Quòd si ex singularibus cognoscitur amicitia: singularia vero nobis ipsis inesse volumus: non dubium quin ita erga nos sit amicitia, quemadmodũ & iniuriam erga nos ipsos esse dicebamus. Nam quemadmodum alter quidem afficiens iniuria, alter vero affectus iniuria, vnus & idẽ est: & ob hoc, ne quidem esse videbatur iniuria: est nimirum, vt dicebamus, in animæ partibus cõsiderationem iactantes. quandoquidem est videre, cùm plures non consentiunt, tũ aduersum se esse iniuriam: ita igiẽ hic erga se esse videatur amicitia. Nam quoniam amicus est (vt famur, cum demum voluerimus impẽse amicum dicere) vna mea & huius anima est. At quando animæ plures sunt partes, tum vna fuerit anima, cùm erga se inuicem consenserint ratio et perturbationes. ita nanq; vna erit, perinde atque si vna facta sit, erit erga se amicitia. Hęc autem erga se erit in bono amicitia, quandoquidẽ in eo solo animę partes bene inter seinuicem habent, quando inter se non differũt. quoniam malus nunquam sibi amicus est: se nanq; semper oppugnat. nempe incontinẽs cùm quid per voluptatem nequiter egerit, mox pœnitentia affligitur, ac se excruciat. itidẽ & in alijs vitijs malus habet, sese oppugnando, ac sibi aduersando. Est autem amicitia etiam in ipsa æqualitate, vt sociorum, per æqualitatem numero & potestate boni. Neuter siquidẽ ipsorum debet altero plus sibi ascire, neq; numero bonorum, neq; potestate, neq; magnitudine, sed ex æquali habere socij aliqui cupiunt. At per æqualitatem, patris erga filium, & subditi & imperantis, & potioris & deterioris, & vxoris & viri est consideratio: ac simpliciter vbicunq; inter potiorem & deteriorem in amicitia ordo intercessit. hæc nãq; est ex ratione in disparilitate amicitia. Neque enim vnquam æquale vllus ex bono dabit, si meliori deteriorique dederit: sed maius semper ei qui excedat. Id quippe est quodam modo ratione æquale, cùm minus bonum capit deterior eo, qui melior est.

De affinitate. Cap. XIIII.

AMicitiarum omnium, quæ iam memoratæ sunt, in primis cognatus est amor, qui in affinitate, eaq; ex patre in filium. Et curnam pater filium magis amat, quàm filius patrem? vtrum (vt nonnulli inter multos recte aiunt) quòd pater beneficus erga filium sit, quodq; filius de patre benemeritus sit? hæc igitur causa in amicitia per commodum conciliata esse videbitur. quemadmodum & quæ per sciẽtiam spectatur, ita quodammodo hic habebit. Est igitur idem finis atq; actio, neque aliud aliquid præter actionem finis. vt tibicini eadem actio atq; finis. perflare enim tibias ei & finis & actio est. non autem ædificationi; nam præter actionem alius est finis. Est igitur amicitia actio quædam. nec finis alius est præter actionem in amando, sed illud idem, Pater igitur semper magis quoquo modo satagit, ob hoc quòd ei⁹ factio sit filius, id quod in alijs cernimus. omnes siquidem erga quod ipsi effecerunt, sunt quodammodo beneuoli. pater igiẽ filio, vtpote suæ factioni, bona vult,

memoria ſpeq́ adductus. ideo magis filium pater diligit, quàm filius patrem.

An beneuolentia amicitia ſit. Cap. XV.

EXpedit autem iam dictas & exiſtimatas amicitias exiſtimare, ſint ne amicitiæ, vt beneuolentia videatur ne amicitia. Simpliciter igitur beneuolentia neutiquam amicitia eſſe videatur: ſiquidem frequẽter multis, aut videndo, aut audiendo aliquid de aliquo bono, beneuoli efficiamur. An tum etiã amici? An ne. neq́ enim ſi quiſpiam Dario apud Perſas exiſtenti beneuolus (quemadmodum fortaſſis) fuerit cõfeſtim etiam erga Darium illi fuerit amicitia. At amicitiæ beneuolentia quandoq́ initium eſſe videbitur. Fiatq́ nempe beneuolentia amicitia, ſi voluntatem aſciuerit qui bona poteſt præſtare, ei præſtandi in quo ſit beneuolentia. Moris certe beneuolentia eſt, & erga morem. nemo ſiquidem aut vino, aut cuiquam alij inanimato ſuaui bono beneuolus eſſe perhibetur. ſed ſi quis morum ſtudioſus, erga ipſum beneuolentia. Neq́ citra amicitiam beneuolentia eſt, ſed in eodem: iccirco amicitia eſſe videtur.

De concordia. Cap. XVI.

COncordia autem eſt confinis amicitiæ, ſi proprie modo dictam accipias cõcordiam. nam ſi quis Empedocli aſtipuletur, arbitreturq́ ſicut ille eſſe elementa, nunquid concors erit Empedocli an ne? vel ſi quid aliud tale? Primum certe non eſt concordia in eis quę ſub intelligentiam, ſed quæ ſub actionem cadunt. et in his qui idem cognouerunt, ſed ſi cũ hoc intelligendi idem delectum habeant, circa quæ pariter intelligunt. Nã ſi ambo dominari cognouerunt, hic qdẽ ſe, ille vero ſe, nunqd ſunt cõcordes? An nõ. cęterũ ſi ego me velim imperare, & ille me, iam cõcordes hoc pacto ſumus. Eſt nimirum concordis eſſe, in eis quę ſub actionem cadãt, cum eiuſdẽ volũtate. circa ſtatũ igitur dominantis, in eiſdẽ quæ ſub actionẽ cadãt, proprie dicitur eſſe concordia.

Quo modo probus ſeſe amabit. Cap. XVII.

VErum quoniam eſt (vt diximus) ſua alicuius erga ſe amicitia, vtrum probus ſeſe amabit, an ne? eſt certe ſe amans, qui ſua de cauſa agit omnia, vbi modo aliqua ſuggeratur vtilitas. Malus igitur ſui amans erit. ſua.n. de cauſa agit omnia. probus vero non. hac enim de cauſa eſt probus, q̃ alterius cauſa id agat. & proinde ſui amans non eſt. Atqui omnes ad bona proſiliunt, opinanturq́ ſua in primis eſſe oportere. idq́ præcipue manifeſtum eſt ex opulentia ac dominatu. Probus igitur alij hæc ſtatuet, nec vt officioſum in primis ſibi, ſed ſi alium viderit qui his commode magis vti poſſit, facile conceſſerit. Alij, hoc inſcitia quadam non facient. neq́ enim opinãtur talibus bonis abuſuros, vel etiam ob honoris cupiditatem imperant. Probus vero horum neutrum efficiet. & perinde ne quidem propter eiuſmodi bona ſui amans erit, verum ſi honeſtas poſtularit. id enim ſolum nemini alij conceſſerit, at commoda & iucunda ceſſerit. Itaq́ in delectu honeſtatis ſui amãs erit. at vbi commodum ac iam dicta voluptas affectabitur, improbus erit, nõ bonus. Vtrum probus ſeſe maxime amabit, an non? Eſt certe, vbi ſeſe maxime amabit, eſt vbi non. Nam cùm dicimus probum bona cedere quæ ad vtilitatem tendant, amicũ magis q̃ ſe amicum amauerit. ita. verum amico concedens ſibi honeſtatem accommodat, eoq́ modo iſta concedit. Eſt igitur vbi amicum ſe magis diligat, eſtq́ vbi ſeſe maxime. in ipſo nanq́ commodo, amicum. at vbi honeſtum & bonum, ipſe ſeſe maxime diligit. Eſt igitur boni etiã amans, nec ſui amãs. ſolum enim ſiqdẽ ſeſe amat, q̃ bonus. Malus aũt ſui amãs eſt. neq́ .n. habet quapropter ſe amet, ſicut honeſtum aliquod, ſed citra hæc ipſe, quatenus ipſe eſt, ſeſe amabit. & perinde hac de cauſa proprie ſui amans diceretur.

De eo quod ſibi ſatis. Cap. XVIII.

DIcendum de eo quod ſibi ſatis, & non altero indigente. vtrũ qui ſibi ſatis egebit amicitia, an ne? nempe ipſe ſibi ſatis erit, etiam ob hoc. ſiquidem etiam poetæ talia iactitant. Cùm dæmon bene dederit, quid, amicis opus eſt? Vnde etiã gignitur inopia? Vtrũ qui cuncta habeat bona, quiq́ ſibi ſatis ſit, amicis egebit? An tum etiã maxime. cui enim bene faciet, aut quo cum vitã ducet? neq́ enim ſolus deget. Quòd ſi his opus erit, neq́ cõtingunt hæc citra amicitiam, qui ſibi ſatis eſt, egebit amicitia. Quæ igitur in ſermonibus conſueta capi ſimilitudo ex Deo, neq́ illic recte, neq́ hic fuerit vtilis. Neq́ enim ſi Deus ſibi ſatis, nec vllo indigens, ob hoc etiam nos nullo indigebimus. Eſt nimirũ iactatus de Deo huiuſmodi ſermo. nam quoniam bona cuncta obtinet Deus, ac ſibi ſatis eſt. quid faciet? neq́ enim dormiet. Inſpiciet aliquid, inquiunt: id nanq́ pulcherrimum, & maxime peculiare. Quid igitur inſpiciet? nam ſi quicquam aliud inſpiciet, id erit melius. hoc vero abſurdũ eſt, vt ſe quicquam melius habeat Deus. Ipſe igitur ſeſe inſpiciet. at hoc delirum. nam homini qui ſeſe ſuſpiciat, vtpote attonito, ĩclamamus. quid igitur Deus inſpiciat omittamus, neque

de

deeo ꝙ ſibi Deus ſatis ſit, conſideremus, ſed de homine. Vtrũ qui ſibi ſatis ſit, is egeat amicitia, nec ne? ꝙ ſi quis amicum ſpectans viderit quid ſit, & qualis amicus, talis qualis alter ego eſſe, tum vehemẽter amicum facies, quẽadmodum dictum eſt, hic alter Hercules, alter amicus ego. Quoniam igitur difficillimum eſt (quemadmodum quidã dixere ſapientes) ſeſe cognoſcere, & ſuauiſſimum: nam ſe noſſe, iucundum: ex nobis ipſis certe nos nõ poſſumus inſpicere. Quòd autem non nobis poſſumus, hinc certum quòd alijs inclamamus, nec nobis cogniti ꝙ eadem faciamus. id vero fit, aut quia bene volumus nobis, aut propter affectum. at nobis hæc ad recte iudicandum obſtant pleriſq;. Quemadmodum igitur ſi vellimus ipſi noſtram ſpectare faciem, in ſpeculo obtuemur, itidem eſſe cùm nos cognoſcere voluerimus, amicum ſpectantes noſſe potuerimus. eſt ſiquidem (vt diximus) amicus alter ego. Quòd ſi iucundum eſt ſe noſſe, idq; ſcire non eſt ſine altero amico, opus erit amicitia, ꝗ ſibi ſatis ſit vt ſe cognoſcat. rurſus etiã ſi honeſtũ (vt eſt) benefacere, eum qui à fortuna bona obtineat, cui benefaciet? quo cum vitam aget? nõ enim ſolus deget. nam vitam ducere cum alio, & iucundum et neceſſarium eſt. Quòd ſi hæc honeſta & iucunda, necnon neceſſaria, & hæc ſine amicitia eſſe non poſſunt, opus erit amicitia qui ſibi ſatis ſit.

De multorum amicitia. Cap. XIX.

VTrum multos habere amicos expedit, an paucos? Neq; profecto multos (vt paucis abſoluam) neq; paucos oportet. nam ſi multi erunt, amorem in ſingulos diſtribuere erit operoſum. in cũctis ſiquidẽ alijs imbecilla natura noſtra, in plurima peruenire non poteſt. neq; enim viſu diutiſſime poſſumus: ſed ſi plus mediocritate inſtiteris, ob imbecillam naturam deficit. nec auditu, neq; alijs eiuſmodi omnibus. Qui igitur amare non poſſit, deficit: iusq; fuerit vt inclametur coarguaturq;, ꝙ amicus ſit, nec amet. cęterũ hac ratione eſſe non poſtulat amicitia. Rurſus ſi multi, nunquàm mœrere deſierint. inter multos nanq; par eſt, vt aliquod ſemper accidat infortunium, vnde triſtari neceſſe ſit. neque porro paucos, vnum vel duos eſſe expedit: ſed inter parum & multum, vt tempus, atq; ad amandum ſatis ſit impulſus.

Quomodo amico utendum ſit. Cap. XX.

DEinceps conſiderãdum fuerit quo modo vtendum ſit amico. Eſt profecto nõ in omni amicitia coniectatio, ſed in qua ſe inuicem amici obiurgant. Atqui non in alijs eodem modo ſe obiurgant, ſicut in ea quę patris erga filium, eadem non eſt inclamatio, vt par fuerit nonnullis, quemadmodum ego tibi, & tu mihi. ꝙ ſi non, hic tam vehemens fuerit inclamatio. At in amicis inæqualib⁹ nõ eſt par, eſt vero patris erga filium amicitia in minime æquali. itidem vxoris erga virum, aut vernæ erga dominum, prorſusq; deterioris & melioris. In eiuſmodi non erunt inclamationes: ſed vbi pares amici, & in ipſa amicitia talis erit obiurgatio. Proinde conſiderandum, quo pacto vtendum amico fuerit, in ea demum amicitia, quæ inter pares fuerit conciliata.

Magnorum moralium Ariſtotelis finis.

SEquentes etiam Moralium Eudemiorum libros appellatos (ut et alij fecere) in hoc Moraliũ uolumine repoſuimus: qui, quanquam eadem, quæ & Nicomachij pertractent, ea tamen ſæpenumero diuerſo explicãt modo. In Ariſtotelis autẽ operibus repom ſolent: cùm (cuiuſcunq; illi fuerint) eos ex ipſius depromptos officina Poſteriores approbarint. Secluſimus tamen Quartum, Quintum, & Sextum libros (quanquam in Græcis reperiantur exemplaribus) cum ijdem ad uerbum ſint cum Quinto, Sexto, Septimoq; Nicomachiorum: ne idem penitus, bis inutiliter repeteretur. Appoſuimus autem Leonardi Aretini in hoſce libros introductionem: cùm eam ad Moralium cognitionem non parum candoris afferre animaduerteremus.

LEONARDI ARETINI VIRI CLARISSIMI IN MORALIA ARISTOTELIS, QVAE EVDEMIA INSCRIBVNTVR, INTRODVCTIO.

I ut uiuendi, Caleote, sic etiam bene uiuēdi cura nobis esset, infinitos penè labores, quibus stultitia æstuat humana, tanquā superfluos & insanos fugiendos longe omittendosq; putaremus. Nūc aūt noster error ab eo manat, ꝙ sine proposito fine uiuimus, & uelut in tenebris cæcutiētes, non tā per callem aliquem prospectū & certū, q̃ per oblatam nobis semitā fortuito ambulamus: ut sæpe quò nostri ferant gressus nec ipsi quidē sciamus edicere. Itaq; & conatus sæpe nos pœnitet nostri: & sequentes pariter assequutiq; torquemur, nihil solidi nanciscentes, in quo stulta hoīum appetitio cōquiescat. Est enim ueri boni à natura nobis ingenerata cupido. Verū confusa illa quidem atq; incerta, fallacibusq; opinionibus tanq̃ tenebris quibusdam obducta: quibus occæcati atq; decepti, per deuia oberramus. Sed aduersus hāc humani generis cæcitatē & tenebras, opem à philosophia petendū est. quæ si forte nos dignata, lumen suū admouerit, hāc oēm, quæ nos turbat, caliginē dissipabit, ueramq; uiuendi uiam à fallaci discernet. Equidem memini primis ab annis, studiosum te philosophiæ fuisse: uerū illius quæ ad naturæ pertinet indagationem, quæ etsi est sublimis atq; excellens, tn̄ minus habet utilitatis ad uitā, q̃ ista quæ ad mores hoīum uirtutesq; descēdit. nisi forte instructior erit ad bene uiuendū, qui pruinæ, & niues, & iridis colores quemadmodū fiant, didicerit: quòd nihil amplius utilitatis habet, q̃ si illa nunq̃ didicisset. emendatior erit eius quoq; uita, cui aues & pisces noti sunt, q̃ si oīnò essent incogniti. similia his sunt cætera, quæ in illa traduntur: habent enim splendorē cognitionis eximiū: uitæ aūt utilitatē non habent. At uero hæc altera philosophia tota, ut ita dixerim, de re nostra est. Itaq; qui huius cognitione omissa, philosophiæ intendūt, hi alienū quodā modo negociū agere uidentur, suū omittere. Ego igit͛ Caleote uehemēter quidē te ad hæc studia reuoco. Quid enim pulchrius nobili uiro, & uirtutū ab ipsa natura amatori, & intelligentia rationeq; præstanti, q̃ ea discere, per quæ ad casum uiuere desistat, suas ipse uias actusq; discernat? Sed utrum ista cohortatione cōtenti, non ultra scribemus? uel quasi persuaso iam tibi addemus aliquid introductionis causa. Hoc ego potius esse reor. neq; enim inuitātis est tepide agere, sed rē ipsam ad quam inuitat, ultro offerre. Referam igitur sermonem habitū à me nuper cū Marcellino familiari meo. Nā cum ille domū ad me salutandi gratia uenisset, reperissetq; forte lectitantem, post prima illa amicorum consueta cùm uterq; consedisset. Et quid libri hoc est, inquit, quod modo erat in manibus? Aristotelis, inquam, liber est ad Eudemū. Tria sunt enim, ut audiuisse te credo, huius philosophi uolumina de moribus scripta. Vnum, ad hunc quem modo dixi. Alterum, ad Nicomachum filium. Tertium, quod inscribitur magnorū moralium. Et si eadem oīum uis est, tamē alibi enodatius, alibi remissius res ipsæ tractātur. Recte, inquit. At enim opportune facta à te huiusce rei mentio est. aueo enim iampridem qui sit huius disciplinæ progressus, & quasi uiam cognoscere. nec ante hac data mihi facultas est, à te de hoc ipso, arbitratu meo percunctandi. nunc uero quia ut uideo ociosus es, ostēde quæso de moribus disciplina quid nobis polliceatur. Quid me rogas, inquā, ac nō potius ipse tu, uel nostrorū uel Græcorū à quibus ista tradūtur, scripta lectitas? Græce, inquit, nescio, latina uero ista nostratia, ut tibi uerū fatear legentē me conātemq; non admodum iuuant. coniecto enim esse talia, ut institutū potius erudire, q̃ rudem instituere ab initio possint. Tu qui græco de fonte (ut ait Flaccus) hausisti, quæso mihi expone, hæc de moribus disciplina quid eius sectatoribus repromittat. Non munusculū, inquam, neq; lucellum, sed rem maximā præstantissimamq; oīum, beatos facere hoīes, modo sibiipsi non desint, sed agendo & operando illius præcepta iussaq; sequantur. Et quis non excitetur, inquit, tanta spe proposita? Ardeo me hercule iam nunc illius initiari sacris. quare agedum, ede quid præcipit. Longum, inquā, id quidē & insigne est, caput tamen ac summa omnium, ut bene uiuas. Id uero non de mensa, sed de mente sumitur. Sed quoniam id te cupere animaduerto, & adiuuari digna est hæc cupiditas tua, conemur tale aliquid tibi tradere, quale Græci Isagogicum appellant, id est, quasi introductionem ac euidentiam quādam eius disciplinæ, quo paratior ad illam percipiendam queas accedere. ac dicere equidem iam ordiar. tu uero si quid inter dicendum ambigis, interpella. Prima igitur huius disciplinæ cōsideratio mihi uideri solet, an quid sit extremum & finis in rebus humanis, ad quē omnia quæ agimus referri oporteat. Secunda, quid sit extremū. Tertia, quibus rebus ad id perueniatur. his enim cognitis, & totius uitæ rationem (quemadmodū dirigēda sit) cognoscemus. Quæ enim actionū nostrarū ad uerū finem referuntur, eas & frugi & laudabiles dicimus: quæ uero fallaci opinione aberrant, eas uituperamus atq; propellimus. Vt aūt de his dicere incipiam, conspicuū est plures in rebus fines esse humanis, aliosq; sub aliis cōtineri. Finē aūt appello, cuius gratia quid agimus. Exēplo quoq; hoc ipsum faciamus illustrius. Parat quis nauem nauigandi causa, nauigat aūt, quo pecunias acquirat. acquirere aūt uult, quo opulentior fiat. hanc ipsam opulentiā alterius gratia cupit, uel honoris, uel potētiæ, uel ut nullius indigeat. hic igitur uides tot esse fines, quot sunt actus, aliosq; subesse aliis. Idem est in cæteris operationibus nostris. Semper enim nostra de fine in finem graditur quidē proceditq; intentio, nec est dubiū, quin superior finis preciosior sit, cùm illius gratia inferiores appetantur. Illud præterea constat, nos omnia quæ agimus, boni gratia agere. ex quo fit, ut idem sit finis & bonū.

Sed

Sed an cuncta alterius gratia uolumus, & necubi consistit appetitio nostra? uel est aliquis extremus & ultimus finis, ad quem cùm tandem peruentũ fuerit, appetitio conquiescit? Fatendum est esse aliquem, ne si forte negemus, irrita & stulta probetur cupiditas nostra, & in infinitum progressio, & multa perabsurda exinde consequantur. Id ergo extremum, si modo est aliquid, quod esse plane confitendum est, necesse est esse tale, nulla ut externa illecebra, sed ipsum per se sua ui nos incẽdat & rapiat in cupiditatem sui, quod propter se expetatur semper, & nunquã propter aliud: ad quod referãtur omnia, ipsum autem nusquam. Erit igitur hoc summus finis, & summũ bonum. nã finem & bonum idem esse docuimus. Erit quoq; principium & causa. inde siquidem motus est, cùm eius gratia, omnia omnes agant. Intelligere mihi uideor, inqt, ac ꝓbe tenere, quare ad alia, si tibi uidetur, progrediare. Age nunc, inquam, hic quid sit extremus finis uideamus. hoc enim secũdo erat loco in quæstione propositum. De noĩe quidem (inquit Aristo.) apud omnes cõuenit. Felicitatẽ enim uulgus eruditiq; appellant. sed ipsa felicitas quid tãdem sit, de eo sane inter se discrepant: nec idẽ uulgus sapientesq; tradiderũt. At enim ne sapientes quidẽ. nulla enim unq̃ de re fuit inter philosophos tanta contentio. Nam alij uoluptatẽ esse id extremũ & ultimũ, quod per seipsum expetitur, & cuius causa cætera agimus, asseuerãt. Esse quidẽ id insitũ mẽtibus nostris, ut omnia faciamus atq; patiamur, quo postea in gaudio et letitia cõtenti & quieti uiuere possimus. ea autem est summa & mera uoluptas. Ex quo fit, ut principia uel appetendi aliquid uel fugiẽdi, à uoluptate doloreq; proficisci uideãtur. Quare & ipsas quidem uirtutes ideo censent ab hoĩbus exerceri debere, quia effectrices sint plurimarum uoluptatum. contraq;, cũ delictorum scelerumq; conscientia nos uexet, et angat, tum inanes cupiditates, quarũ stultorum omnis uita referta est, sollicitent mentes, & quietas esse nequaquã permittant. Itaq; eum esse sapientis delectum aiunt, ut prætermittẽdis minoribus, sibi maiores comparẽt uoluptates: & doloribus paruis susceptis, maiores grauioresq; repellant. In hac ferme sententia Eudoxus, & Aristippus, & Epicurus fuere: etsi eorũ alius plus, alius minus tribuerit corporis uoluptatibus. His adijciẽdus est Democritus, qui obscure quidem ac uerbo pene insolẽti ἐυθυμίαν summum bonũ esse dixit, quasi tranquillitatem quandam animi, omni molestia uacantis. Alij uero in usu uirtutis felicitatẽ posuere, atq; ex eo beatam constare uitam censent. Esse enim quoddam proprium hoĩs opus, ad quod ad agẽdum natus sit. id autem non esse uiuere, quia commune sit etiam plãtis, non sensum habere, quia cõmune sit etiam brutis: sed uitam & actus secundũ rationem, qua qui bene excellẽterq; utitur, is propriũ opus, ad quod natus sit, bene absoluat, eumq; bene uiuere ac bene agere, in eoq; situm esse summũ illud hoĩs, quod quærimus, bonũ. In hac ferme opinione Aristo. & Theophra. et cæteri omnes Peripatetici fuere. Sed cũ quæreretur, nunquid foret hæc uita in potestate sapientis, id est, an sibijpsi per uirtutẽ hanc præstare uitam uir bonus possit, multæ difficultates suboriri uidebãtur. Fieri enim potest ut sapiẽs, & bonus uir & oĩbus uirtutibus instructus atq; ornatus, in exilium, in orbitatẽ, in egestatem detrudatur, amissa patria, ablato patrimonio, filijs propinquisq; necatis. præterea ut in carcerem tyranni, ut in equuleum, ut in supplicia grauia & miserãda incidat. Hunc igitur quanquã uirtutibus abũdantem, tñ beatũ dicere tantis in malis quis potest? Quòd si ita est, nec uirtus ipsa satis uidetur ab beate uiuendũ. Ob hæc ij, de quibus loquor philosophi, tria bonorum genera distinxerũt: Animi, Corporis, Externa. Felicitatẽ in bonis animi reponunt, quæ sunt maxima ac præcipua bona. Corporis autem et externa adesse homini oportere aiunt, nõ ut illa ex sese beatam cõficiant uitã, sed ut ne operationes uirtutis, in quibus beata uita cõsistit, impediantur. etenim supplicijs doloribusq; affectum corpus, neq; contemplari quicquã, nec agere permittunt, et egestas exiliumq; multa impediunt, cũ tanq̃ instrumẽta desint ad agendum. Quid ergo, miser erit sapiens in ijs quæ supra enumerauimus, malis? Certe non miser. habitus enim uirtutis illum ab hac infami appellatione defendit. Sed nec etiam beatum in tantis calamitatibus nuncupabo. Beata enim uita omnis optabilis est & plena gaudiorũ: hæc uero calamitosa, nequaquã optabilis, nec beata igitur. Hæc Peripateticorũ ferme est de summo bono, uitaq; beata sentẽtia. Nec est dubium, quin & si parũ, tñ aliquid fortunæ tribuatur. Itaq; Zeno, quiq; à Zenone sunt Stoici (rigidi nempe hoĩes & seueri) aliter de summo bono opinati sunt. Negant enim quicq̃ esse bonum, præter honestũ: in eoq; consistere uitam beatam affirmant. Honestum aũt est, qđ bene et laudabiliter et ex uirtute fit. Vt enim quod timide, quod libidinose, qđ abiecte agitur, turpe dicit, ac dedecoris plenũ est: sic qđ fortiter qđ cõtinenter, quod ex dignitate agit, honestum, decorum, pulchrum nuncupamus. Corporis autem & fortunæ commoda negant esse bona: contraq;, illorũ incommoda, negant mala esse. Virtutem enim satis esse ad beate uiuendũ putant. neq; carcere, neq; tormẽtis, neq; doloribus ullis, aut egestate exilióne beatam uitam impediri. Virũ enim sapientem, ac uere fortẽ, magno inuictoq; animo totum ex seipso pendere: nec humanos casus, neq; fortunæ minas expauescere, nec illis, si accidant, unquam frangi. nõ enim exilium, nec paupertatem, nec dolores mala esse sapienti. quoniam ut nihil bonum, præter id quod honestum & cum uirtute sit, sic etiam nihil malum, nisi quod turpiter et cum uitio fit. quod in sapientẽ cadere nequaquã potest. Quòd si fortunam metuat quis, nunquam erit beatus: cùm & si non facta, attamen faciẽda formido illius mutabilitatis sollicitũ reddat. Hæc ferme est, ni fallor, Stoicæ disciplinæ forma. nescio an uera: sed certe mascula, atq; robusta. Percurri tibi sententias omnes de summo bono, quæ tandem cognitu dignæ uideãtur: de quibus scire uelim, quid tandem existimes. Ego ne, inquit? Fatebor tibi quid mihi acciderit. singulis dum à te referebantur, me me totum addixi. Nam uoluptate, et uacuitate doloris, quæ prima fuit sentẽtia, nihil optabilius uisum est. Quid enim beatius aut esse aut excogitari possit, q̃ uita gaudiorũ plena, omni molestia detracta? Aut quid Deorũ immortalium uitæ similius imaginari possimus. qui cùm sint uere felices atq; beati, hoc beatitatis instar nobis mor

talib us

talibus reliquisse uidentur. Rursus uero cùm ad uirtutis splendorem oculos erexi, uictus excellẽtiæ laude, usq; adeo contempsi equidem ac posthabui uoluptatem, ut etiam molestijs & doloribus comparandam eam beatitudinem existimarem. Corporis uero commoda, externamq; rerũ prosperitatem, quasi necessariam in bonis imponebã. Ecce alteri exurgẽtes, negant quicq̃ tale in bonis habendum, dantq; homini potestatem, seipsum per se in beatitudinem ascribẽdi. quo quid optabilius esse potest? Ita cùm omnes ad se trahant, ambiguus sum quid maxime putẽ recipiẽdum. Non est mirum, inquam, si tibi horũ singuli probãtur. Nam uulgus quidem philosophorũ qui absurda dicebant, iamprid ẽ auditores scholæq; ipsæ respuerunt. illæ restãt disciplinæ quæ aliquid dicere uideãtur: quæ etsi uerbis pugnent, re tamen & effectu proximæ sunt. Quomodo proxime, inquit? an potest quicquã esse distantius. Attende, inquam, an tibi proximitatẽ hanc satis probare uideor? Primũ enim Stoici à Peripateticis quid differũt? Vtriq; profecto beatæ uitæ dominam, effectricemq; uirtutẽ consentiunt. In hoc ferè totum est. & qui in uno hoc cõsentiunt, uix in alijs dissentire possunt. Nam de corporis externisq; commodis, quæ alij bona appellant, alij nõ bona, id non refert, quantum quisq; illis tribuerit, si non plus his q̃ illis de uerbo differentia est, non autem de re. quod alteros usitatum uerbum delectat, alteros nouũ. quæ enim hi bona & mala, illi præposita & reiecta appellant. De fortunæ modo tormentis, doloribusq; corporis diuersitas est, & quidẽ non magna. Peripatetici enim non à quibusuis calamitatibus depelli uitam beatã putant, sed ab ingentibus & multis. & hæc ipsa si accidãt sapienti, nequaquã eum fieri miserum dicunt. Stoici uero etiam in his ipsis calamitatibus beatũ asserunt. Vides ergo q̃ parum intersit inter hos duarum sectarum magistros. Quinetiam uoluptatis patroni non multum ab his discedũt. Felicitas enim absq; uoluptate esse nõ potest: adeo nõ implicata est illi et annexa uoluptas, ut separi nequeat. Nomen certe ipsum quo beatitas designatur, à gaudendo apud Græcos tractum est, quasi uita quædam gaudiosa. Actio uero uirtutis, scientiaq; & contemplatio, conscientia deniq; ipsa recte factorum immensas quasdam continet uoluptates, ut dubium fiat, an hæc propter illam, an illa propter hæc expetatur. Clamat enim Epicurus ipse, non posse cũ uoluptate uiui, nisi iuste, temperate prudenterq́ uiuatur. nec rursus iuste, temperate, prudẽter, nisi cum uoluptate. Ita cùm tres sint philosophorum sectæ, omnes profecto aut idem aut propè de summo bono dicere uidentur. Quare non multum tibi formidandum est, ut dum alteros sectaris, ab alteris contingat te abscedere longius. Perquàm gratũ mihi est, inquit, hanc, ut ita dixerim, conciliationem philosophorum audisse. Nec placuit modo tua de hisce rebus disputatio, uerum etiam placauit inquietam mentem, cuinam potissimum inhæreret hæsitãtem. Sed restat iam tibi tertia illa pars, cũ sit ne finis aliquis extremus & summus, & quis sit cõspexerimus, ut nunc quibus rebus ad illud ueniatur ostendas. Tute, inquã, ipse uiam nõ ex superioribus dictis iam hinc discernis? Discerno, inquit. uirtutes enim beatæ uitæ dominas, effectricesq; consentio: sed tamen de his ipsis audire percupio. Audi igitur, inquam, & si non ad uiuum resecare propositũ est, sed & quantum ad euidentiam nunc sat erit, breui discursu perstringere. Hoc ipsum, inquit, nunc postulo: de singulis uero si ambigam, aliàs. Cùm per uirtutes ad beatam uitã perueniatur (ab his enim honestas uoluptasq; existit) de uirtutibus ipsis dicere aggrediar. Atq; illud primũ à nobis intelligẽdũ est, uirtutem omnem esse affectionem animi constantem, quem cõmuni noĩe habitum uocant. Vt enim equũ sic à natura generatũ uidemus, ut & currere, & in gyrum flecti, & portare equitem possit, hæc tamen ipsa non perfecte agit, nisi cùm domitus & exercitatus est, atq; ita assuefactus, ut illa bene & scienter agat, tum enim perfectiõ quoddam habere uidetur: sic & homo à natura aptus, per exercitationem & assuetudinẽ habitum iustitiæ & tẽperantiæ, cæterarumq; uirtutum nanciscitur: ut tunc demum perfectum ab usu sit, quod à natura fuerit inchoatũ. Et de uirtute quidem omni in hunc ferè modũ accipiendum est, Habitum scilicet animi, exercitatione usuq; acquisitum, ut perite & scienter opus suum perficiat. Virtutum uero ipsarum prima partitio est, ut aliæ sint moris, aliæ intellectus. Conueniunt in eo, q omnes sunt habitus. Differunt autẽ, quia morales sunt in ea parte animi, quæ nõ habet rationem: intellectiuæ autẽ, in ea parte, quæ rationem habet. Præterea morales uirtutes mediocritates quędam sunt inter excessum & defectum: intellectiuæ autem excessum non habent, nec sunt mediocritates. Insuper morales circa affectus & actus: intellectiuæ circa ueri deprehensionem magis uersantur. Sunt uero intellectiuæ uirtutes quinq;: Sapientia, Scientia, Prudentia, Intelligentia, Ars. Moralium autem maior est numerus. ut enim affectus sunt humani, qui nos inflectunt & ducunt, ita uirtutes aduersus hos oppositæ resistunt. Ex quo fit, ut morales quidem uirtutes omnes circa difficile arduumq; uersentur. Difficile est enim libidines quasi freno compescere: difficile iracundiã tenere: difficile auaritiã coercere. idem est de alijs affectibus nostris. ad quæ enim proni natura sumus, aduersus illa uirtutes opponuntur. Nil agas timide dicit uirtus, nil intẽperanter, nil auare, nil iracunde, nil inique, nil abiecte. grãde potius quiddã tibi propositum sit. Etsi adsint facultates, magnificentia splendeat. Honores uero ita prosequere, ut declines ambitionem. Veritas, & in omni sermone & in omni uita eluceat. Præterea caue, ne tẽ uirtutis specie decipiat uitium. Inconsulta audacia fortitudo non est, sed temeritas & uesania. tamq; est in uitio qui nõ timenda formidat, q̃ qui timenda omnino non expauescit. Sit timor in periculis: ita tamen si perferẽda sint, ut ratio superet uimq atq; terrorem. At graue est uulnera excipere, graue mortem obire. sint sane ista, si ita uis, etiam grauissima, tamen incidunt tempora in quibus honesta mors turpi fuerit uitæ à sapiente præferenda. et uulnera per gloriam excipere præstet, quàm per ignominiam corpus integrum seruare. Hinc fortitudo illa mirabilis extitit, speciosissima profecto uirtus, oratorum campus: quæ tanto fauore hominum excepta est, ut etiam defunctorum statuas uideamus fere habitu militari, quasi præclarum sit hoc potissimum genere laudis in uita claruisse. Commune

certe

certe uirtutis nomen fortitudo sola in suam propriam appellationem conuertit. nec sane immerito. Virtus enim à uiro dicitur. Vir autem constans aliquid, & pugnax designare uidetur. Itaq; illud in promptu est, si uiri estis, id est si fortes. Et cæsar milites increpans, inquit, sese non tantum uirtutem in milite desiderare, quantum modestiam: uirtutem haud dubie pro fortitudine ponens. Itaq; ut in multis alijs, ita in hoc præclarius Græci q̃ nos. Fortitudinem enim illi ἀνδρείαν uocāt. id importat (ut uerbum de uerbo exprimam) uirilitatem. Nam temperātia communis quidem est, nec uiri solum, sed etiam mulieris. fortitudo autem propria uiri est. uersatur autem tēperantia circa libidines compescendas. atq; ut fortitudo à fuga nos reuocat, sic temperantia ab insequendo coercet: ut quodammodo inter se cōtrariæ, una ad prœliū cohortari, alia receptui canere uideatur. Est aūt temperantia circa eas uoluptates; quæ nobis communes sunt cum cæteris animātibus: ex quo non propriæ illæ quidem hominis uoluptates, sed magis seruiles bestialesq́; habentur. dicimus de affectibus animi in metu & libidine. Quid? auaritiæ nonne arduum est frenum impōnere? aduersus quam immoderationem uirtus est, quam dicimus liberalitatē. Ea est mediocritas quadam in acquirendis erogandisq́; pecunijs, remota quidem ab auaritiæ sordibus, remota etiam à prodigalitatis amētia. Auari enim est nimia acquirendi cupiditas, & remissior q̃ oportet expendendi cura. Hæc autem duo contraria in prodigo. nam & dissolutus in acquirendo, & profusus in largiendo est. Horum medius liberalis, ubi & quando; & quantum capiendū erogandumq́; sit, tenet. & rationem secutus, habitum iam ista agendi ex usu contraxit. Sed ut circa pecuniarum cupiditatem liberalitas, sic et circa cupiditatem honorum alia quædam uirtus existit, ambitioni contraria: nomē uero nequaquā sortita. Sunt enim quidam plus q̃ oportet honoribus inhiātes, quos dicimus ambitiosos. hi fere idem in honoribus faciunt, quod auari in pecunijs cōparandis. Alij, et quos honeste consequi possunt honores, abiectione quadā animi prætermittūt. Inter hæc uitia, uirtus est quædam, intellecta quidem aperte, sed non aperte nominata. At enim & liberalitati, & huic uirtuti quæ est circa honores, duæ præclarissimæ uirtutes coniunctæ sunt, magnificentia & magnanimitas. quarum magnificentia, sublimior quædam liberalitas est circa sumptus ingentes & magnos. ut si quis ad usum populi theatrum ædificet, aut ludos exhibeat Megalenses, aut gladiatorum munus, aut epulum publicum. hæc enim & huiusmodi, quæ priuatum supra modum excedunt, splendorem quendam habent eximium: nec liberalia modo, sed etiam magnifica dicuntur. Magnificentia igitur ad liberalitatē talis est. Eodemq; modo magnanimitas ad illam aliā uirtutem, quæ circa honores uersatur. Est enim ferè eadē, nisi q; magnitudine animi, propositoq́; sublimi excedit. ut si maximis dignus sit, maximos sibi honores arrogare non uereatur. Proxima est mansuetudo, & ipsa quoq; aduersus cupiditatem constituta, non pecuniarum; nec honorū, sed uindictarū. Est enim ira ulciscendi cupiditas. cui resistit māsuetudo, ne plus minus'ue æquo efferatur. Huius excessus iracundia: defectus uero segnities. utraq; in uitio. mediocritas uero laudabilis: quæ & pro quibus, & aduersum quos, et quantum oportet irascitur. Hic ille, sublatis in me oculis, quasi admiraretur, mediocritatē, inquit; istam cæteræ quidem uirtutes, quæ adhuc à te commemoratæ sunt, recte suscepisse uidebantur: māsuetudo autem admiror si hanc suscipiat mediocritatem. Iam enim si hoc fatemur, illud quoq; confitendum erit, iram quandā esse laudabilem. de quo (ut tibi uerum fatear) ualde equidem subsisto. quas uero causas ambigendi habeam, si nō tibi mea hæc interpellatio molesta sit, exprimere conabor. Tu uero, inquam, arbitratu tuo. non enim mei causa sermo hic institutus est, sed tui. Puto igitur, inquit, nullam iram esse laudabilem. q; si non laudabilis, neq; cum uirtutes quando omnis uirtus laudabilis est. uirtus enim excellentiam & præstantiam dicit. Nihil uero est omnium, quod non absq; ira melius faciant homines, q̃ irati. Quid enim est ira, nisi ebullitio quædam & concitatio, maturo stabiliq́; consilio & tranquillitati rationis aduersa? Itaq; non alia tam crebro pœnitēda hominibus incidunt, q̃ illa quæ per iram gerūtur. Nam recta quidem illa ratio, qua nulla carere uirtus potest, sedationē animi serenitatemq́; requirit. ira uero perturbat & concitat, ut non solū mentis iudiciū, sed corporis etiā laudabilem statū peruertat illa quidem, atq; detorqueat. furentes oculi, & trementia labra; uerba interrupta atq; infracta, iactatio brachiorum insana, progressio amens. hæc autē (ut pace tua dixerim) furori propiora mihi uidentur q̃ uirtuti. Atq; perabsurdū est, rectam quidem rationem in uirtutibus dominari dicere: iram uero, quæ nos à recta ratione dimouet, in uirtutibus aliquādo fateri esse, & hunc seruaturū esse modū in rebus agendis credere, qui in seipso modum non seruat. Videntur porro & sapientes uiri, hoc ipsum quod modo dixi, apertissime testificari: sunt enim, ut uidemus, libri cōplures aduersus iram ab illis conscripti. qui uero contra inirascentiam scripserit, nemo adhuc, quod equidem sciam, repertus est: quasi non irasci laudabile sit, irasci uero uitiosum. Quòd si iram nunquam esse laudabilem constat, sequitur ut mediocritas nulla eius sit, sed omnem penitus huiusmodi perturbationem animi esse improbandam. Tum ego, non ignoro, inquam, ista ita dici solere ab ijs qui contra Peripateticos disputāt. sed tamen refert, quid quisq; sentiat. Quæris num excandescentiam istam uehementemq́; iracundiā probē? Negabo quidem atq; detestabor. quid enim amentius? quid furori similius? Quæris rursum, num inirascentiam, & segnitiem omni tempore laudem? Hanc rursus in uitio ducā, atq; reprehēdā, Etenim peto abs te. si seruus parentē uerberet tuū, aut si filiæ uirgini uim afferat, num tu hæc aspiciens animo tranquillo esse debeas? uel potius motu quodā animi ad infringendū illius contumeliam insurgere? Respondebit profecto pietas ipsa, & ratio, reprehendendū esse te, nisi pro tanta parentis filiæq; iniuria indignationem suscipias, & ad uindictam cum acritate quadam uehementiori perciteris. Quid enim, quæso, agat filius, contumeliā parētis indignam cernens? Stabit cedò eodem animo atq; uultu, quo fuerat prius, nec eum charissimi & coniunctiss. iniuria cōmouebit? & quis non hunc detestetur, atq; reprehendat? Ita fit, ut ira quædam

nonnunquam

nonnunquam laudabilis sit, & non irasci in uitio reponatur. Videtur porrò neq; sensum neq; mentem habere, qui usqueadeo hebes atq; dissolutus est, ut neq; doleat, neq; grauiter ferat: cū patriæ, cū parentibus, cū filijs, cùm ceteris quos charissimos habere debemus, contumeliæ inferuntur. Neq; sane uerū est q'd dixisti, nihil esse omnium, quod nō absq; ira melius fiat. iuuant enim interdum, & certe decent stimuli quidam & motus animi uehemētiores, pro indignitate flagitij non immerito suscepti, qui nos ad pietatem fortitudinemq; impellunt. Nam quod ais, nemmē adhuc contra irascentiam scripsisse, ignorare mihi Aristotelem uideris, qui ubiq; scriptorum suorum, segnitiem, et inirascentiam istam magnopere damnat. Itaq; ut tu iracundum illum furenti, sic ego dissolutum hunc et segnem mēte capto assimilabo: qui nec sentire, nec curare, nec affici ulla re uideatur. Sed hæc satis: ad reliqua instituti operis reuertamur. Diximus de mansuetudine, atq; illius extremis. In uita autem et conuersatione multi peccant. Nam reperiuntur quidā contentiosi, displicentes, duri, difficiles, inhumani, contraq; alij, adulatores, placendi studio omnia assentantes. hæc utraq; uitanda sunt. media uero inter hæc uirtus est amicitiæ similis, procul ab assentatione, procul à contentiosa asperitate. Eodemq; modo & ostentationem & ironiam in uita & conuersatione abesse cōuenit, quarū altera in plus fictio est, altera in minus. grauitas uero, harum mediocritas est: sed ab ostentatione remotior. Cùm autem sit in uita cessatio quædam atq; remissio (neq; enim continuo laborare homo potest) solatiorum quædam moderatio est. Nam si omnem refugias iucunditatem, rusticus sis. sin autem iocundi arripias occasionem, ita ut nec honestati, nec dignitati parcas, modo risum mouere possis, scurra. inter hæc moderatio, est quædā uirtus, quæ ab his extremis reducta, comitas appellatur. Sic tergemina sunt uitia in conuersatione hominum deuitāda: ne aduersatores odiosi, ne'ue rursus placentes adulatores simus, ne fingamus ostentando, ne'ue rursus minuēdo ironia utamur, ne procul ab omni iocūditate, ne'ue rursus ridiculi homines scurræq; habeamur. Iustitia uero duplex est. Vna perfecta, quæ omnem complectitur uirtutē. Altera singularis, in æquitate reposita. Aequitas autem est, ut ne plus commodi, ne'ue minus incommodi suscipiatur. Hic ille, patere quæso, inquit, parumper, & in hoc loco interpellari te. Cupio enim nisi molestū sit, quamobrem perfectam uirtutem iustitiam dixeris intelligere, an forsitā aliæ, de quibus supra dixisti uirtutibus, perfectæ non sunt: ne fortitudo quidem illa, quam tu multis uerbis ornasti? q si illæ perfectæ, cur huic perfectionem potius attribuas q̄ illis, non plane intelligo. Iure tu quidem ambigis, inquam: sed non ōmnia possunt in hoc tanto ac tam præcipiti discursu explicari. iamq; à nobis dictum est, non esse propositi nostri, ut ad unum singula recenseamus: sed tanquam introductores aliqui, eruditiam quandam & prægustationem rerum in præsentia tradere. Quod tamen de perfecta requiris uirtute, scire debes, bifariam dici perfectam. Vno quidem modo, ut inchoatæ opponitur. nec enim est dubium, nos ad iustitiam & temperantiam & fortitudinem & liberalitatem quodāmodo natura aptos produci, usus tamen & assuetudo exercitatioq; ipsa (ut de æquo diximus) ita nos afficit, tunc iam perfectum ab usu fit, quod à natura fuerat inchoatum. isto quidē modo omnis moralis uirtus perfecta est: neq; minus aliæ q̄ ipsa iustitia. Alio modo perfecta uirtus dicitur, quæ omnem omnino uirtutem cōtinet et complectitur. Talis uero est iustitia illa, de qua primo diximus. Est enim secundum leges obseruatio quædā. Leges autem cunctarum uirtutum opera iubent, & uitiorum omnium facinora uetant. Nam & quæ sunt continentiæ: ut non committas adulterium, non flagitium facies. Et quæ sunt fortitudinis: ut non fugies in acie, non deseres locum, non arma abijcies. Et quæ sunt mansuetudinis: ut non iurgia dixeris, non pulsabis, non contumelia afficies. et sic de alijs uirtutibus & uitijs, illas iubendo, & ista uetando. Quæ uero à legibus proficiscuntur, iusta sunt. Itaq; illa pars iustitiæ, quæ est legis custos & obseruatrix, uniuersalis quædam est, & usum omnium uirtutum in se continet. atq; ideo perfecta dicitur, q nullius uirtutis usus illi desit, quasi completa quædā & absoluta uirtus. Alia uero iustitiæ pars, quam in æquitate repositam diximus, particularis est: ut non plus commodi, nec minus incommodi suscipiamus. Est igitur iustitia duplex: una uniuersalis uirtus, altera singularis. Prima est illa splēdida, de qua Euripides inquit: Neq; lucifer, neq; hesperus est ita mirabilis. Altera uero nō plus ferme laudis ī se habet, q̄ una ceterarum uirtutū. Mihi quidem, inquit, hæc periucunda fuere, et mandaui memoriæ quæ dixisti. Sed nunc, quod reliquū est, intellectiuas uirtutes expecto. Vnū adhuc restat, inquā, quod ignorare te nolo: postea ad intellectiuas transibimus. Quid est inquit? De continentia, inquā, & incontinentia dicere. quæ res difficultatem habet & plerosq; fallit, & utilitatem non contemnendā eius cognitio affert. Continentia igitur non est illa quidem uirtus, sed finitimum quoddam & proximum. ostensum est enim prius, omnem uirtutem esse habitum: continentia uero habitus non est: itaq; nec uirtus dici potest. Versantur autē continentia & incontinētia in his, in quibus temperantia & intemperantia. Abstinet quis à iucunditate sensuum indebita. si diu hoc egerit, in habitum transit: & tunc demum uirtute lucet temperantiæ. Antē uero q̄ constitutus sit habitus, in ipsis operibus continentia est. itaq; & dolens abstinet continens, nec satis firmus est aduersus cupiditatem. Eodem modo incontinens nondum habitum uitij contraxit. itaq; rationem discernit, & principium tenet: superatur tamen ab affectu, & in uitijs quodammodo captiuus adducitur. De quo recte poeta inquit: Video meliora proboq;, deteriora sequor. At intemperans in habitu uitij constitutus, nec rationem iam nec principium tenet: atq; ita corruptus est, ut peruersa natura rerum, malum quidem bonum arbitretur, bonum autem malum. Itaq; eligens facit intemperans, incontinens uero nequaquā eligens, quia rationem intelligit, sed tamen trahitur uiolentia cupiditatis, quæ in eo quidem est omni ratione potentior. Habes nunc de continentia & incontinentia, quæ breuiter dici potuerunt. Hæc eadem utilia sunt & in ceteris uirtutibus, ut habitum electionemq; in illis recognoscas. uitiosus enim omnis, qui habitum uitij iam confecit, lumen

men cognitionis principiumq; amisit. quamobrem malo gaudet, quia id bonum putat. Qui uero nondum habitũ effecit, si quidem male agere intelligit, pugnatq; simul affectus et ratio, atq; modo hæc, modo illa peruincit. Placet igitur inter uirtutẽ & uitiũ, medias affectiones quasdam, nondum satis stabilitas, ut modo ad hãc, modo ad illud inflectantur. Nunc uero, quoniam de moralibus satis dictum, intellectiuas uirtutes breuiter uideamus. Quarum nempe discussio prolixitatem exigit: breuitas autem suscepti operis compendium flagitat. tanquam igitur digito illas monstrantes, notare tamen singulas illarum contenti erimus. Quoties ergo de uirtute propria loquimur, siue illa moralis siue intellectiua sit, de animi uirtute, non autem corporis loqui nos intelligendum est. Ipsius uero animi partes sunt duæ. Vna rationalis: altera non habens rationem. Et rursus quæ rationem non habet, partim est uegetatiua, expers omnino rationis, quam plãtis etiam inesse constat: partim appetitiua, cupiditatis et metus, & affectionum omnium capax: quæ etsi rationem non habet, audiens tamen est, parensq; rationi. Hæc est enim illa pars animi nostri, quam increpamus errantem, quam coercemus elatam, quam excitamus iacentem, quam cõsolamur afflictam. hanc nos dirigimus, & rationi obtemperare compellimus. in hac demum parte uirtus moralis fit: quæ est habitus animi per assuetudinem acquisitus, ut mediocritatem quandã in affectibus seruet. Irrationalis igitur pars animi duplex est, ut ostendimus. Rationalis uero etiam duplex. Nam eius una pars consultatiua est, altera scientifica. Consultamus enim de ijs quæ aliter esse possunt: scimus uero ea, quæ aliter esse nõ possunt. quapropter neque in cõsultationẽ possunt cadere. In hac itaq; rationali parte animi, uirtutes intellectiuæ fiunt: atq; ut ista diuiditur, sic illæ distinguuntur. Quinq; uero esse numero intellectiuas uirtutes supra diximus. Inter quas prudentia nobis prima occurrit, cũ superioribus, quas retulimus, uirtutibus ferè cõiuncta. Etenim in rebus agendis recta illa ratio, quæ moralibus moderatur uirtutibus, quæq; extrema fugiens in mediocritate quadam laudabili cõsistere facit, nihil aliud q̃ prudentia est: ex quo fit, ut nulla moralium uirtutum absq; prudentia esse possit. Versatur autẽ prudentia in his rebus quæ non semper eodem modo fiunt, sed alias aliter. in quibus etiam consilium & electio locum habent. nam de cæteris, & impossibilibus aliter se habere frustra quis aut consultat, aut eligit. Itaq; & cõsilium & electio à prudentia est, resq; agendæ omnes à consilio electioneq; pendent. Videtur autem electio non alijs ferme ullis q̃ homini cõuenire. Nam neq; bestijs, quæ sunt infra hominem: quoniam ratione careant. neq; rursus Deo: quoniam ille puro intuitu singula discernens, nulla de re ambigere potest. at consilium & electio de re dubia est. Dicitur aũt electio, quod è pluribus in consultatione propositis unum eligatur, id est suscipiatur. Fit autẽ hoc, cùm pluribus propositis commodis, id quod uidetur maximum potissimumq; assumimus: aut cùm pluribus propositis incommodis, minime malum recipimus. hæc autem & tempus & accidentia uariant, & rerum experientia consilium dirigit. Prudẽtia igitur de his est, quæ aliter esse possunt. Sciẽtia uero cõtra de his est rebus, quæ semper eodem modo sunt, & aliter esse non possunt. principia tamen non tractat, sed ab illis iam cognitis discurrit. Intelligẽtia uero principiorum est, & circa illa uersatur. At sapientia utraq; complectitur. nam & de principijs, & de his quæ à principijs manant, iudicat & discernit. Itaq; recte definita est, rerum diuinarumq; cognitio. O præclaram supellectilẽ, inquit, & quasi diuinam quandam intelligentiæ syluam. quæ enim uel auditæ serenant animum, quid gustatæ receptæq; efficiant? Restat ars, inquam, quæ in eodem genere quo prudentia, uersatur. sed in eo differt, quòd ars in faciendo est, prudẽtia in agendo. Enimuero cùm plures sint uirtutes, ut diximus, constat alias ad otiosam uitã in contemplatione repositam, alias ad negociosam & ciuilem esse aptiores. sapientia enim, scientia et intelligentia, contẽplatiuã alunt: prudentia uero in omni actione dominatur. Vtraq; sané uita, laudes commendationesq; proprias habet. contemplatiua quidem diuinior: plane atq; clarior: actiua uero in communi utilitate præstantior. Itaq; uel in priuata uel publica re, quæcunq; excellẽter & cũ laude, quæq; pro utilitate aut nostra, aut patriæ, aut hominum nobis clarissimorũ agimus: ea quidẽ omnia à prudentia ab his uirtutibus, qua sunt cũ prudentia copulatæ, descendũt. Sed illud ante oĩa intelligendũ est: nisi bonus sit uir, prudentẽ esse neminẽ posse. Est.n. prudẽtia, uera existimatio circa utilitatẽ. uera autẽ existimatio incorrupta est. Tales uero ipsæ res, quales reuera sunt, nisi bono uiro uideri non possunt. improborum siquidem hoĩum iudicia perinde sunt, ut ægrotantium gustus, qui nulla ferme in re uerum saporem agnoscunt. Itaq; nihil est oĩum, cui magis officiant uitia morum, q̃ prudentiæ. Scelestus enim & flagitiosus homo ueras mathematicæ demonstrationes, & physicæ notitiam retinebit: ad prudẽtiæ uero opera omnino cæcatur, & lumen ueritatis in hac una amittit. Atqui constat & hunc nihil uelle nisi bonum. at in illo ipso caligant oculi, q bona putat, quæ bona nõ sunt. Videmus alios tyrãnidi inhiãtes, alij rapinas fraudesq; meditant: mœchi uero isti & pederastæ, quid est q'd pro libidine explenda non prætermittãt? His si forte Deus aliquis cupiditatem illam morbumq; animi euellat, ac uiri boni mentem iudiciumq; infundat, tanq̃ resipiscentes lumenq; recipientes, quantis in tenebris uersati sint recognoscent, suumq; ipsi maxime detestabuntur errorem. Proposita etenim nobis in omni uita felicitas est, eiusq; cupido nobis ingenita. ad hanc non per uitia & libidines, quæ nec laudem in se habent ullã, nec quietare animum possunt, sed per uirtutes modestiamq; ascenditur. Bono igitur uiro rectum expeditumq; iter est ad felicitatẽ. solus enim hic non fallitur, neq; aberrat. Itaq; is solus bene uiuit, & bene agit. malus autem contra. Si ergo beati esse uolumus, operam demus ut boni simus, uirtutesq; exerceamus.

Introductionis in Moralia Eudemia Aristotelis per Leonardum Aretinum finis.

ARISTOTELIS STAGIRITAE,

PERIPATETICORVM PRINCIPIS MORALIVM EVDEMIORVM LIBER PRIMVS.

SVMMA LIBRI.

Circa beatam uitam, ac felicitatem cōſyderationes quamplurimæ: Et nō dari ipſius boni Ideam.

De beata uita agendum eſſe: de eoq́; in quo conſiſtat uariæ opiniones. Cap. I.

Vi numinis ſententiam in Delo ediſſerit, veſtibulo templi inſcripſit: Nō in eodem omnia conuenire, Bonum honeſtum et Iucundum. Nam iuſtitiæ quidē cultū, rem eſſe pulcherrimam, ſanitatem præſtantiſſimam, rei vero amatæ conſecutionem ſuauiſſimam. Qđ nos nequaquam conceſſerimus. felicitas enim cùm optima ſit & pulcherrima, eadem etiam iucūdiſſima exiſtit. Cæterum inter conſiderationes varias, quæ in vnaquaq; re naturaq; excutienda negotium faciunt, & contemplatione egēt, aliæ ad cognoſcendum tantum pertinent, aliæ vero ad acquiſitionem, & negotia ſpectāt. Quā obrem quę in ſola contēplatione poſita ſunt, opportuno tempore (id quod methodi proprium munus eſt) à nobis pertractabuntur.

Ante omnia vero conſiderandum, in quonam vita beata conſiſtat, et quo pacto ad eam perueniatur. Vtrum, quemadmodum homines parui, magni, & colore differentes, ſic quibus nomen beatorum contigit, natura fiant. An per diſciplinam, velut certam eo deſtinatam ſcientiam. An per exercitationem. haud enim pauca, neq; natura, nec arte aliqua, ſed conſuetudine ſola parātur: vt mala malis, bona bonis. Aut nullo quidem horum modorum, ſed aut Dei alicuius adflatu, quod fanatico furore correptis, aut numine inſtinctis accidit. Aut etiam fortuna. plurimi enim felicitatem idem quod ſecundam fortunam eſſe arbitrantur. Patet igitur beatitudinem euenire, vel per hęc omnia, vel quædam, vel vnum aliquid. nam ad hæc principia referuntur omnes rerum generationes: ac ab intelligentia profectæ actiones ad eas, quæ à ſcientia fluūt, transferri queant. Porrò bene beatéque viuere in tribus maxime rebus conſiſtit, ijs nempe quæ potiſſimum expetuntur. Nam prudentiam alij, alij virtutem, alij vero voluptatem vt ſummum aliquid eligunt, contendunt'que inte ſe de harum magnitudine & poteſtate, quænam ad felicitatis conſecutionem vim adferat vberiorem. Vnde fit, vt quidam prudentiam virtuti, alij prudentiæ virtutem, nonnulli vtrique voluptatem anteponant. quocirca ad bene beateque viuendum, quidam vnum ex his, alij duo, nonnulli omnia requirunt. Et qui de his præcipiunt, aiunt omnibus ſcopum quendam rectè viuendi propoſitum eſſe, qui modo ex electione viuere iam queant: vt ſunt honor, gloria, opes, eruditio: quem ſpectans quiſque, omnes actiones peragit. Quapropter vita propoſito fine carens, inſignis ſtultitiæ argumentum eſt. In primis vero apud ſeſe quiſque, nec temerarie, nec ſegniter conſtituere debet, quanam parte beata vita conſiſtat, & quid ſit, quo ſine nemini ea contingat. Neque enim ſanum eſſe, & id, & quo ſine nequeat conſiſtere ſanitas, pro eodem reputari nō debent. ita nec rectè viuere idem cum eo eſt, citra quòd id nemo conſequatur. quod idem etiam in alijs innumeris obſeruatur. Sunt autem cauſæ eiuſmodi, non equidem vitæ, ſanitatis'ue propriæ, ſed communes (vt ſic loquar) omnium habituum & operationum. nam abſque reſpiratione neque vigilia nec motus, nec bonum aut malum in vniuerſum vllum ſubſiſtit. Aliæ vero propriæ ſunt magis vniuſcuiuſque naturæ, quas ignorare non conueniat. neque enim ex æquo cum iam dictis ad bonam habitudinem acquirendam faciunt carnium eſus, atque cibo ingeſto deambulatio. Atque hæc ſint quæ difficultatem controuerſiam'que pariunt, dum quid ſit rectè viuere, & vnde contingat homini inquiritur. nam id, quo ſine nemo queat beatus eſſe, nonnulli felicitatis partem exiſtimant. Verum omnes omnium de his opiniones perſequi ſuperuacuum ſit, quādo & ægrotis, ac deliris, & pueris quædam videantur, quæ nemo ſanæ mentis in quæſtionem poſuerit. Ratione enim opus non eſt: ſed his quidem ætate prouectiore, qua corrigatur iudicium: illis vero punitione politica medica'ue, quæ dolori inferendo plagis, vim habet haud minorem. Similiter & vulgi, de rebus omnibus ferè pronunciantis obmittenda ſententia eſt. abſurdum quippe ratione cum ijs contendere, qui non rationem, ſed mulctam mereantur.

Dubitationes de vita excellentissima: & eam secundum diuersos in diuersis poni generibus.

Cap. II.

POrrò cũ in omni negotio quæstiões oriãtur, patet etiã de vita excellẽtissima dubitationes, opinionesq́ occurrere, quas sit expendere operæpreciũ. controuertentiũ enim argumentis rationes contrariæ demõstrãtur. Ignorare insuper haud quaquã conuenit sub tractationis principium ea, quibus omnis cõsideratio destinatur, scilicet, e quibus bene recteq́ viuere cõtingat (beate enim parcius dicere conuenit, ob spem quæ in singulis à bonis honestisq́ viris percipi solet.) Nam si vel in fortuitis, vel ijs quę natura eueniũt, sita est vita, honestas, commoditasq́: spes eius præciditur. multis quippe, qui frustra eò cura sodulitateq́ enitãtur, siue id qđ in ipsis est, siue studium actionemq́ species. Verum si in operatione penes ipsum positam, & in eo qualis quisq́ sit bene viuere cõstituatur, & communius & diuinius bonum fuerit: illud quidem, q̃a pluribus participare liceat: hoc, ꝙ opationes huiusmodi vel illiusmodi formare habeat necessum. Equidem quæ de his ambiguntur et disputantur, perspicua pleraq́ fuerint, si cõstiterit, quid vere tãdem felicitatem oporteat appellare. An pro animo, hoc vel illo pacto disposito, vt quidam sapiẽtes veteresq́ existimarunt, definire eam conueniat: an vero pro totius hominis statu, aut operationum potius qualitate & modo. Distinctis autem inter sese vitę conditionibus & studijs, felicitatem non nulli haudquaquã in eis collocant, sed necessariorum gratia tantum expeti contendunt: cuiusmodi sunt artes odiosæ, vt adpellantur, & quæstuarię. (Odiosas autem voco, gloriæ tantum destinatas: mechanicas autem voco, sellularias & mercenarias: quæstuarias autẽ, foro cauponicisq́ artibus cõparatas.) Ergo cum ad vitam bene beateq́ transigẽdam tria (vt supra diximus,) velut potissima bonorũ genera ordinata sint, virtus, prudentia, & voluptas, totidem etiam vitę genera enasci constat, quas omnes mentis saltem compotes adipisci & sectari cupiant: nempe ciuile, philosophicum, et voluptuarium. Philosophus enim prudentiam contemplationemq́ veritatis: ciuilis, actiones honestas, eas inquam, quę à virtute proficiscũtur: voluptuarius vero corporis voluptates expetit, quapropter, vt supra dictum est, alium q̃ priores, felicem beatumq́ arbitratur. Vnde Anaxagoras Clazomenius à quodã interrogatus, quemnam beatissimũ iudicaret, nullũ, inquit, ex ijs quos existimas: sed qui à felicitate alienissimus tibi videatur. Animaduerterat enim nisi magnũ, pulchrũ, aut diuitem, neminem felicis adpellatione dignũ illi censeri: cùm contra sibi felices beatiq́ haberentur, qui iustis honestisq́ actionibus tranquille incumberent, diuinaq́ aliqua contemplatione participarent. Cæterum recta synceraq́ iudicatio de reb⁹ difficultate vbiq́ plena est: tum in primis de ijs, quę obuia omniumq́ cognitioni exposita vulgus arbitratur, vt quid in vita experendum sit, quo'ue cõparato plenam cupiditatem consequantur. Multa quippe mortalium vitam circũstant, et molestã faciant & acerbã vt sunt morbi, dolorum intentio, tempestates. vt si hęc considerãti optio à principio detur, non nasci, potius q̃ hęc experiri velint. Qua cõditione vita puerilis est, ad quam nemo prudẽs, etiam si queat, redierit. Ac multa quidẽ, vel voluptatis dolorumq́ expertia, vel inhonestis saltẽ voluptatibus iuncta, eiusmodi sunt vt non esse omnino q̃ viuere, melius iudicetur. Ac in vniuersum, si congeras cuncta, quę vel agunt vel patiuntur homines nõ volẽtes (quia nec ipsius gratia) adiectis infinitis temporũ spatijs, nihilo tamen magis viuere q̃ nõ viuere eligatur. Eodem pacto neq́ ob cibi venerisq́ voluptates, si reliquis destituta fuerit, quas vel cognitio vel visus, aut sensus quispiam alius suppeditarit, nemo nisi seruile mancipium magnopere sibi vitam exoptandam iudicarit. patet enim à bruto ita affectum hominem nihil distare, adeo vt bos Aegyptius, quem vt Apin colunt, hos monarchas multis modis antecellat. Eadẽ ratio est de somni voluptate. Quid enim refert, siue à prima natiuitatis die ad vltimam usq́, mille annis aut circiter somno profundo stertas, an uitam plãtæ uiuas. illæ enim eadem propemodum, qua infantes, uita participant. nam & hi ut primum in utero concepti sunt, excrescunt quidẽ, sed uelut iugi somno sopiti. Vnde constat, nequaquam nostræ cognitioni expositũ, quid rectũ illud bonũq́ in uita fiet. Quocirca Anaxagoras, ambigentẽ quẽdam sciscitãtemq́ quare uiuere potius q̃ nõ uiuere expetendũ esset, iussit cœlũ mundiq́ totius constitutionẽ & ordinẽ contueri: sentiens uitę cupiditatẽ, nõ nisi scientiæ alicuius gratia laudabilẽ esse. Cæterum qui Sardanapalũ, aut Smindyriden Sybaritã, aut aliũ quemcũq́ uitæ uoluptuarię indulgentẽ, beatũ prædicant, hi in lætando felicitatẽ posuisse uidentur. Rursum alij reperiuntur qui nec prudentiam nec corporis uoluptates, actionibus à uirtute prętulerint: quippe quas nõ gloriæ alicuius gratia sectantur: tum etiam cum felicitatẽ minime consequũtur. Sed & multis

ciuilibus appellatio nō contingit. nā nec reuera ciuiles sunt, qui honestas per se actiones expetunt: cùm plerique alij habendi studio & gratia diuitiarum vitā eiusmodi capessant. Inde manifestum est felicitatē ad tria vitę genera transferri: ciuile, philosophicum, & voluptuarium. neq; clam est, quæ harum circa corporis voluptates consumetur: quæ item, qualisq; sit, tum quo pacto fiat: vt nō sit necessum quę sint, sed num ad felicitatem, & quo pacto conferant perquirere. item an voluptates honestas vitæ applicare oporteat, an alio pacto quopiam inter sese communicent. sunt enim & voluptates alię, quibus in rationibus colligendis beatum non absq; dolore tantum, sed iucunde etiam viuere arbitrantur. Verum de his postea dicetur. Virtutis vero prudentięq; naturam excutiemus quæ sit, & vtrum beatę vitæ partes existant, vel ipsæ, vel operationes ab ipsis profectæ. iunguntur enim felicitati, si nō ab omnibus, certe ab insignioribus. & pretio aliquo dignis.

Socratis opinio de virtute: ac ipsius redargutio. Cap. III.

SOcrates igitur, senex ille finem summum ponit homini virtutis cognitionē, et quid sit iustitia, quid fortitudo, & quæ pars reliqua eius inquirit. Et recte id, quando scientias virtutes omnes arbitrabatur, vt iuxta hūc nosse iustitiam & iustū esse coincidant. quemadmodum & geometriam architectonicamq; didicisse, & geometram architectūmq; esse. Quocirca, non quo pacto, & ex qbus fiat, sed quid sit virtus vestigat. id qđ in sciētijs contemplatiuis vsu venit. neq; enim aliud est astrologię, geometrię, physilogięq; officium, ꝗ vt naturā subiectarum rerum norint & intelligant. sed enim ad eas ipsas nihil obstat, ad res necessarias multas vtiles nobis frugiferasq; fieri. Verum alius est actiuis scientijs, alius cognitioni contemplationiq; finis propositus: vt sanitas medicinę, recte iuris legumq; constitutio politicæ. Ergo, cùm res quidem honestas cognoscere pulchrum sit, in virtutis tamen consideratione, non tam quid sit, ꝗ ē quibus petatur, cognoscendum est. Neq; enim scire quid sit fortitudo magnopere, sed fortes esse potius volumus: nō scire iustitiam, sed iusti esse: quēadmodum sani esse beneq; habere, ꝗ sanitatē bonumq; habitum cognoscere. Probationē vero horum omnium colligere per rationes oportet, adhibitis testimonijs exemplisq; a parentibus. Potentissimum vero est, in omni probatione confessum omnibus testimonio ꝓposita firmare posse. si id nequeas, omnino vel aliquam verisimilitudinē adferre. residet enim penes omnes aliqua veritatis cōfessio, quę nostris confirmandis queant adduci. Nā & ea quę vere quidem, sed minus aperte dicūtur, perspicua fiunt, si confusa notioribus cōmutaris, rationes porrò in vnaquaq; methodo, vel philosophice, vel secus adhibētur: quę etiam in politicis haud superuacue ita accommodantur, vt nō solum quid, sed quare quid (qđ philosophi est proprium in vnaquaq;) intelligatur. Qua i re animaduersio accurata requiritur. Sūt enim qdā, qui vt philosophi esse appareat, nihil, si nihil appareat dicere, ignorātes peregrinas incidūt, tractationesq; inanes aduocant. idq; vel p ignorantiā, vel etiā per insolentiā: qua fit, vt nonnunquā periti rebusq; agendis idonei, ab eiusmodi vincant, qui hæc nec intelligant, nec in agēdo industria vlla valeant. Cuius rei causa est inscitia: quæ in vnaquaq; re nihil est aliud ꝗ inopia iudicij, qua ꝓprię omnes à peregrinis distinguātur. Recte vero habet, si causę rationē, remq; demōstratā studiose discusseris. Tum (vt modo dictum est) nō solum certis rationibus, sed apparentibus sępe potius insistere oportet, animūq; aduertere. nā eas, nisi queas soluere, violēter ad fidē habēdam pertraheris. quocirca sępe quidem id quod demonstratur ratione, verū existit quidem, sed non ea ex causa, quæ forte adfertur. nā & ex falsis vera colliguntur: quemadmodum in Analyticis ostenditur.

Bonorum diuisio: ac in quo membro felicitas sit constituenda. Cap. IIII.

HAec pręfati, à primis obscurioribusq; exorsi, ad manifestiora progrediemur, quid sit felicitas vestigaturi. Quę omniū quidem cōsensu inter humana bona, maximūq; est & pręstantissimū. (Humana adijcio, quia excellentiori fortasse cuidā cōgruat, vt Deo alicui:) nam reliqua animantia homine inferiora, huius appellationis prorsus sunt expertia. Neq; enim felix dicitur, equus, auis, piscis, aut aliud quodcunq; animantis genus: nisi forte naturæ bonitate præstanti diuinaq; re aliqua fruatur, vnde nomen hoc trahat. sed alia quadam bonorum participatione aliud alio commodius, incommodius'ue viuit. quod ad eū modum habere deinceps excutietur. Nūc vero dicamus, ꝙ bona, alia sunt agibilia, quædā non. id ita intelligas, ꝙ vt entia, quædam motu carent, ita etiam bona nonnulla. atq; hæc fortasse natura sunt præstantissima. Alia vero agibilia quidem, sed agibilia præstantioribus homine. Quia vero agibile bifariam dicitur (nam & quorum gratia agimus, & quæ propter illa actione participant, vt sanitas & diuitiæ, quæq; horum gratia fiunt, salu-

bria

bria quæstuariaq; inter agibilia connumeramus) patet & felicitatem inter agibilia homini præstantissimum dicendum esse.

Non dari ipsius boni Ideam. Cap. V.

ITaq; considerandum qđ sit optimũ illud, quoq; modis dicatur. Id tribus potissimũ opinionibus constat. Omnium enim bonorum excellentissimũ inquiũt ipsum bonum. Ipsum autem bonum esse, quod & primũ sit, & aliis suæ bonitatis causa: quorũ vtrũq; Ideę boni cõpetit. Vtrũq; dico, et primũ esse, et causam bonorũ, quibus adfuerit. Iuxta hãc enim bona maxime dici, vt quę participatiõe, similitudineq; huius primi boni, reuera bona & ipsa existant. sublata.n. Idea, participãtia quoq; auferri: quippe quę ex eius participatione nomen boni sortiuntur. Primũ aũt eum habere modũ ad posterius, vt bonũ ipsum boni Idea sit, quę vt reliquæ à participãtibus separatur. Verum huius opinionis cõsideratio alterius exercitationis est, & logicę magis. refellentes enim, cõmunesq; rationes nulla alia scientia subsistunt. Porrò si breuiter hæc dicere cõuenit, pronunciamus primũ, Ideas non boni solum, sed cuiuscunq; alterius inutiliter contentiosèq; affirmari. Plurimi aũt modi sunt, tum peruagatarum populariũq;, tum philosophicarum rationum, quibus hæc inquisitio fieri solet. Deide si maxime Ideas, atq; Boni Ideas concesserint, nihil tñ id vel ad vitam honestã, vel actiones contulerit. quoties enim ens, toties & bonum dicitur. Quemadmodũ enim ens (vt alibi quoq; ostensum) significat quid sit res, aut qualis, nõnunquã quanta, aut quãdo, & prętereain eo ponatur interdum quod moueatur, aliquando vero quod moueat: sic et bonũ in singulis his ordinibus conspicitur. Substantia enim mentẽ & Deum, qualitas iustũ, quantitas mediocre, qñ tempus & opportunitatem, motus docentẽ doctumq; cõplectitur. ergo vt ens non vnum est in prædictis consideratum, & ita nec bonum, & proinde neq; vna scientia & entis, & boni. Sed & nec cõformia inter sese ad eãdem considerationẽ pertinent, vt tempus & mediocritas: sed alia aliud tẽpus, alia aliam mediocritatẽ spectant. Vt opportunitas mediocritasq; in alimento, quas medicina & gymnasticẽ: circa actiones vero bellicas ars militaris. et sic alia de aliis tradit doceatq;. multo itaq; minus ipsũ bonũ vna aliqua scientia cõprehendi queat. Preterea in quibus prius & posterius fuerit, eis cõmunẽ quandam Ideã & separabilem nequeas cõstituere. sic enim sit aliquid primo prius. prius enim et cõmune et separabile est, eò q; ablato cõmuni necesse sit, & primũ tolli. vt si duplũ multiplicium primum est, nõ licet multiplex cõmuniter prædicatũ separari, quippe q; duplo prius est: siquidẽ Ideam communem esse contendas. perinde enim fiat, ac si cõmune illud separabile reddas. nã si iustitia bona est, & fortitudo erit. Pręterea considerandum quid nam vocẽt ipsum bonum. Ipsum quidẽ adiectũ eo videtur, vt cõmunẽ rationẽ intelligas, rationẽ, quę quid aliud est, q̃ ęternum & inseparabile. Verum album dicbus multis nihilo magis album est q̃ q; vno. quapropter commune bonum idem cũ Idea censeri nõ debet: omnibus enim inest. Rursum vero ostendendum, * quonã pacto in præsentiarum bonũ demõstret. Nunc equidẽ cõfessa bona demõstrat, ex iis penes quæ bona residere in cõfesso est. Ex numeris quod iustitia & sanitas bonũ. ordines enim & numeri sunt, vt numeris vnitatibusq; inesse bonum affirmetur, cùm vnum ipsum bonum sit. Verum ex cõfessis, vt sanitate, robore, modestia, adstruere oportet & in immobilibus magis honestũ esse: omnia enim hęc ordo quidam et quies. q; si sic habet, alia vtiq; magis bona sunt: quippe quæ hæc intra sese complectantur. Verum haud germana demonstratione probatur, vnũ esse ipsum bonum, q; numeri concupiscant. Non enim appetere manifeste dicuntur, sed simpliciter admodũ concupiscentiam etiam dicunt, q̃ quo pacto quis tribuat vita expertib⁹. Itaq; operæprecium est circa hęc nonnihil occupari, neq; committere, vt citra rationem trãsmittantur, quæ ratione adhibita non difficulter persuadeantur. & affirmare omnia entia bonum aliquid adpetere, verum id quidẽ: vnũquodq; enim proprium bonum expetit: oculus visum, corpus sanitatem, sic etiam reliquã. Verum non esse ipsum bonum eiusmodi, dubitationes habet, & politicæ inutile esse. proprium enim bonum videtur, quemadmodũ & in aliis, vt gymnasticę bona habitudo. aut enim nulli boni species, aut omnib⁹ ex æquo vtilis est. Porrò non agibile, similiter neq; cõmune bonum, neq; cõmune, neq; ipsum bonum est. Si nanq; mediocri bono insit, nihil operabitur. neq; enim quomodocunq; medicina in quolibet operabitur, sed vt sanitas acquiratur. similiter & reliquæ artes singulæ. Verum quot modis dicatur bonum, & qđ in eo sit pulchrum, & quod agibile & non agibile: eiusmodi autem bonum est id cuius gratia: nõ est autem in immobilibus: liquebit, quòd neq; cõmune, neq; ipsum bonũ qđ quęritur, Idea boni existat. illud enim immobile est, nõ agibile: hoc vero mobile, sed nihilo tñ magis agibile. Id aũt cui⁹ gratia, finis ẽ pstantissim⁹,

primumq; omnium et causa inferiorum. quo circa rerum homini agibilium ipsum bonum finis subiectus, scilicet omnium rectrici, politicæ, œconomicæ, prudentiæq;. Qui habitus ab alijs quidem differunt, eò ꝙ eiusmodi sunt: verum à se inuicẽ quomodo distinguantur, post explicabitur. Cæterum finem causam interioribus esse ostendit ratio, qua finem definientes, reliqua eò bona demonstramus, ꝙ finis causa existant. velut sanum vt sit corpus, quia causa est aliqua, ea vtiq; ad ipsum cõfert. porrò sanum esse tanquam causa mouens sanitatis est, quæq; vt alij bono sanitas sit facit. Præterea neq; hoc monstratur, sanitatem bonam esse scilicet, nisi sophista sit, nõ medicus is qui ea de re disputat. hi enim in aliena harena sese iactando cauillãtur: neq; vllius artis principiũ monstratur. Id vero qđ homini vt finis bonũ est, cùm omnium quæ quidem possunt ab homine fieri, sit præstantissimum, vidẽdum præstantissimũ quoties dicat: siquidẽ hoc ꝑstantissimũ est: initiũ disputationis aliud sumẽtibus.

ARISTOTELIS MORALIVM EVDEMIORVM LIBER SECVNDVS.

SVMMA LIBRI.

De virtute in vniuersum. Quo pacto inter vitia virtutes constituantur, ac inter se opponantur. De voluntario, violento, ac electione. De fine, ac ijs quæ ad ipsum ducũt: ac qs sit ipsius virtutis finis.

Bonorum diuisio. Virtutem in opere existere: quisq; sit ipsius opus. Cap. I.

Ost hęc autẽ de sequentibus, aliud principiũ cõstituẽtibus, dicẽdũ. Oĩa.n. bona aut extra nos sunt, aut in animo posita sunt: præstantiora autẽ animi bona, quemadmodum & peruulgata oratiõe distiguimus, Prudentia enim virtus & voluptas in animo sunt, quorum aut nonnulla, aut omnia fines omnibus esse videntur. Animi autem bona, alia habitus & potentię sunt, alia operationes & motus. Quibus ita positis, & de virtute fateamur prestantissimam dispositionẽ esse aut habitum, aut potẽtiam singulorũ, quorꝫ vsus aliquis opusuè extiterit. id autem inductione manifestũ fiat. Quemadmodũ enim vesti & opus aliquod & vsum assignamus, prestantissimumq; eius habitũ virtutẽ dicimus: sic et de animo sentiendũ. Est enim aliquod eius opus ꝑstantiorisq; habitus præstantius opus, & vt sese habitus ad inuicẽ, ita actiones ab ipsis profectæ habẽt, ac opus vniuscuiusq; finis. Vnde manifestũ est opus habitu prestare. finis enim quà finis, vtiq; excellẽtissimus est, qñ & supra concessum, finem et vltimum & optimũ esse, vtpote cuius gratia cuncta fiant. Patet igitur opus habitum dispositionẽq; excellere. Verũ opus bifariã dicitur. In alijs enim ab vsu diuersum est: vt ædificatoriæ domus, nõ ędificatio: medicinæ sanitas, nõ sanatio, neq; medicatio. in alijs vero vsus opusq; non distant: vt visus visio, mathematicęq; sciẽ speculatio quocirca necessum, vt quorꝫ opus in vsu cõsistat, vsum habitu prestare. His ita determinatis dicimus opus negotij etiam virtutis opus esse: verum nõ eodẽ pacto, vt sutoriæ, sutionisq; calceus. Et siquidem sutoriæ, boniq; sutoris virtus est aliqua, opus erit ipsi⁹ bonus accõmodatusq; calceus. eodẽ modo et in reliquis. nã et animę opus est vitã rebus inferre: eius vero vsus vigilia: quandoquidẽ somnus desidia quædam est & quies. Quapropter cũ opus vnum atq; idem sit necessario, animę virtutisq; opus fuerit vita cõposita & honesta. id vero bonũ angustius, qđ felicitatem supra vocauimus. erat enim ea præstantissima nobis. Porrò fines in animo cõstituti bona excellẽtissima sunt. ipse vero habitus, & actus, quia est melior dispositione operatio, erit & optimi habitus optima etiã operatio: virtus aũt optimus habitus est: quocirca operatio à virtute siue anima profecta, præstãtissimũ bonum est. cũq; felicitatẽ pręstãtissimum illud esse cõstet, erit ea animæ excellẽtis operatio. Hęc igitur perfectũ quippiã est. vita vero & perfecta & imperfecta, similiter & virtus: quippe ꝙ alia integra sit tota, alia vero particula tantum. Vnde & imperfectorum quoq; imperfecta operatio est. quo ostenditur, felicitatem esse vitę perfectæ, Felicit
& ſm perfectam virtutem operationẽ. Atq; hoc in definitione genus recte cõstitutum esse testatur communis omnium cõsensus, qui bene agere, beneq; viuere idem, qđ felicẽ beatumq; esse censent: quorũ vnumquodq; vsus est & operatio, vitaq; & actio. actiua enim vita † vsibus etiã comparata est. nam faber frena cõficit, equiti etiã vsui futura. Tum etiam ꝙ nec die tantum vna, nec puerili, neq; omni ętate felicitatẽ constare posse dicimus. Quocirca friuola est Solonis sententia, negantis viuũ vllum beatum esse, nisi vbi finem attigerit. Nihil quippe imperfectũ felix esse potest, cùm integrum nõ sit. Deinde laudes virtutis actionibus earumq; encomijs impenduntur. & coronãtur, nõ qui vincere qdẽ possint nec vincãt tñ, sed victores. Sed et iudiciũ, quo qlis

quisq;

q̃sq; sit cõstituĩt ex opibus, spectat. Praeterea ob id non laudari felicitas solet, quia reliqua vel partes eius existunt, vel per eam fiunt, aut ad ipsam referũtur. quamobrẽ aliud est † praedicatio, aliud laus, aliud item encomium. Encomium enim oratio est, facta cuiusq; singularia exponens. Laus vero vniuersalia celebrans. Prędicatio autem finẽ intendit. Vnde manifestũ redditur interdũ, quo de cõtrouertitur, quare media vitae parte, boni honestiq; prauos nihil antecellant: nihil enim discriminis inter dormientes est. Somnus enim est vitae otium, non operatio. Quapropter nutritiuae partis virtus, quemadmodum nec corporis pars totius virtutis nequaquam censeri debet: eo q̃ in somno vim suam vberius exerat, agatq; nutrix facultas: cùm contra sensitiua, concupiscensq; dormientibus sint imperfectiores, quatenus motu non participant: phãtasiae vero, nisi morbo, aut alio quopiam malo praepeditae fuerint, sapientum efficatiores.

† εὐδαιμο σμός.

Animae duas esse partes, ratione participantes, virtutis item duas esse species. Cap. II.

VErum quia virtus animae est, non accidentarie, de anima considerãdum deinceps studiosius erit. Sunt enim humanae animae duae partes, quarum vtraq; ratione participat, sed nõ eodem modo. altera enim vt imperio, altera vero vt obsequentiae auscultationiq; nata: si quid praeterea fuerit rationis expers, praetermittatur. Neq; vero refert in partes'ne diuidi anima queat, an nequeat. sunt enim illi facultates diuersae, tum illę etiã, quas memorauimus supra. Quemadmodũ in curua superficie concauum conuexumq; separari nõ possunt, item in eadem rectum & albũ, quanquam rectum est, quod album non est, nisi per accidens substantia sit eiusdem licet. Ita si quae pars animę pręterea adscribitur, obmittitur, vt naturale. humanae nãq; animae hę partes proprię sunt. quocirca nec nutrix, nec concupiscibilis facultas existimari hoĩs propria debet. Ex naturae enim humanae conditione necessum est rationem, ac rerum agendarum principium, tum operandi potentiam inesse. Porrò quia ratio non imperat rationi: sed affectionibus & cupiditati, oportet & has quoq; partes assignari. & quemadmodũ bona habitudo ex singulis corporis virtutibus constat: ita & animae virtus quatenus finis, é singulis conflatur. Virtutis vero duae species sunt, moralis alia, alia intellectiua. neq; enim iustos tantum, sed etiam intelligentes, sapientesq; laudamus, quia virtutem, eius'ue opus laudibus celebrari supra ostendimus: hę vero cùm non operentur, ipsae quidẽ operationes tamen virtutum existũt. Quia vero intellectiuae partes cum ratione sunt, à parte rationem habente vendicantur, quę imperium obtinet in anima, nempe quae ratione participat. Morales vero irrationalis qdẽ partis sint, sed quae necessario sequitur dicentẽ. neq;.n. interrogãti, cuiusmodi sit moribus aliqs, respondemus sapiẽs vel callidus, sed mãsuetus aut cõfidẽs.

Moralem uirtutem circa iucunda, ac tristia uersari. Cap. III.

HIs itaq; consequens, vt de virtute morali, primũ quid sit, & quę eius partes consideretur. ad hęc enim etiã reducuntur ea, per quę fiant. Oportet autem inquisitionem, quẽadmodum in alijs, ita fieri, vt prius cõstet qđ omnes quęrunt, & pinde per ea quę vere quidem sed nõ perspicue dicuntur, ea quę & vera sunt, et perspicua colligere. Peride enim se hęc vestigatio habet, ac si sanitatẽ finire dispositionem corporis optimã instituamus: & Coriscũ illum, qui in foro sedet, nigerrimũ esse dicamus. quid enim sit alterutrum horum ignoramus. proinde quo quid sit vtrunq; cognoscatur, operępreciũ est quo pacto habeat praenouisse. Primũ igitur cõstituatur, praestantissimam actionẽ à prędstantissimis virtutibus produci, & in singulis quid optimum sit efficere, idq; ab vniuscuiusq; virtute. Vt é laborib⁹, cõmodis, nutrimentoq; idoneo bona habitudo orit̃, ex habitudine vero optima, optima etiã elaborãt hoĩes: deinde oẽm dispositionem ex ijsdẽ hoc vel illo pacto illatis nasci & corrũpi velut sanitas ex laboribus, alimẽto, & anni tẽpore. q̃ inductione patẽt. Proĩde & virtus, talis dispositio est, nascẽs à motibus aię p̃stantissimis, & vnde animę affectiones, operaq; prędstantissima proueniunt, et ab ijsdẽ aliquo modo & fit, et lęditur. ad ea vero vsus ipsius à quibus augetur et labefactatur, circa quę et rectissime vitam disponit. Caeterum circa iucunda tristiaq; virtutẽ versari argumento sunt punitiones, q̃ vt medicationis vice p cõtraria vsurpant̃ in alijs, ita p hęc quoq; fiũt. Patet igit̃ virtutẽ moralẽ circa iucunda tristiaq; versari.

Quid per haec nõia, Mos, Affectus, Potentia, ac Habitus significetur. Cap. IIII.

QVoniam vero mos, vt nomẽ indicat, à consuetudine incrementum capit: (Adsuescit enĩ opatrix facultas exercitatione nõ naturali, vt hoc vel illo pacto moueatur: etsi inanimatis id nõ contingat: nemo enim lapidem quẽlibet crebro sursum iactũ, itidẽ facere, nisi vi extrinsecus adhibita vidit) recte morẽ aię iuxta imperãtẽ rationẽ vocari;

ac potentia qualitatem sequi dicimus. Neque vero prætereundum est, iuxta quas animæ affectiones quales quidam mores dicantur: iuxta potentias vero passionum à quibus passiui, iuxtaq; habitus modum erga affectus, dicũtur mores, vel affecti aliquo modo, vel passionibus minime obnoxij. Cæterum diuisio constituatur deinceps ex affectuum, potẽtiarumq;, & habituũ animæ enumeratione. Voco autem affectus, iram, metum, verecundiã, cupiditatem, & in vniuersum quæ per se voluptas, tristitia'ue sensitiua sequitur: & secundum hæc quidẽ qualitas nulla formatur, sed πάσχει, afficiuntur homines iuxta potẽtias. Voco autem potẽtias, quibus fit, vt commote aliquid agere dicamur, vt iracundus, stupidus, amoribus deditus, verecundus, impudens. Habitus vero sunt, quibus afficitur, vt hæc secundum rationem nobis insint, aut contrarium: vt fortitudo, modestia, timor, intemperantia.

Morales uirtutes omnes circa medium inter excessum ac defectum uersari; ipsarumq; omnium per exẽpla adumbratio. Cap. V.

QVibus ita determinatis, constituendum, in omni cõtinuo diuisibiliq; excessum, defectum, mediumq; reperiri, atq; hęc vel mutuo ad se inuicem vel nostri respectu: vt gymnastica, medicina, ædificatoria, gubernatoria, & quæcunq; actiones aliæ, siue iuxta scientiam institutæ, siue scientiæ expertes, aut artificiosæ, siue inartificiosæ: motus enim continuum quidpiam est, actio vero motus. In omnibus vero scientia & ratio medium nostri respectu, & quid optimum sit præcipit; idq; passim habitum gignit prę stantissimum. quod etiam inductione & ratione probari potest. contraria enim contrarijs pugnant, extrema vero & medijs & sibi. mediũ enim vtrumlibet est ad vtrumlibet: vt ęquale minore quidem maius, maiore vero minus existit. Itaq; necessarium est virtutem moralem circa mediam quædam versari, & mediũ quidpiam virtutem esse. Restat igitur vt dicatur cuiusmodi medietas virtus sit, et circa quę versetur media: quæ omnia dilucidius exemplis, velut ĩ tabula adumbrabimus. Sumatur enim Iracundia, doloris carentia, mãsuetudo. Confidentia, timor, fortitudo. Impudẽtia, stupor, verecundia. Intemperantia, sine sensu vita, modestia. nam oppositum modestię, quod hic ἀναισθησίαν vocamus, nomine vero caret, Vindicta, Lucrum, damnum, iustum. Prodigalitas, sordes, liberalitas. Iactantia, dissimulatio, veritas. Adulatio, odium, amicitia. Placendi studium, contumatia, grauitas. Mollities, afflictio, tolerantia. Ostentatio inepta, pusillanimitas, magnanimitas. Profusio sumptuosa, illiberalitas, magnificentia. Versutia, stultitia, prudentia. Hæc atq; eiusmodi affectiones animis accidunt, ac ab excessu defectuq; nomen acquirunt. Iracundus enim dicitur, qui vehementius, & citius, & ob plura q̃ deceat excandescit. Dolore autem vacans deficit, in quibus, & quando, & quomodo cõueniebat. Confidens, qui non metuit nec quæ decebat, nec quando, nec quomodo. Timidus vero qui metuit quæ non conuenit, nec quando, nec quomodo. Similiter & intemperans cupiditatibusq; indulgens, & qui modũ nesciat in re quacunque tandem. Sensu vero humano caret, qui nec quantum expedit, nec secundum naturam cõcupiscit, sed omnis affectionis, ad instar lapidis, expers est. Lucri cupidus, qui vndequaq; quæstum aucupatur. Negligentes vero, aut nusquam aut à paucis certo conquirunt. Iactabundus, plura quàm possideat ostentat. Dissimulator, pauciora. Assentator, plura quàm deceat laudat, odio prosequens, pauciora. Qui nimis ad voluptatem comparat orationem, placendi studiosus. Verum qui ægre aut pauca ad gratiam dicit, contumax appellatur. Et qui nullum dolorem, etiam, si expediat, sustinet, mollis. Qui vero omnem, proprio quidem & simplici nomine caret, sed trãslato, obduratus, erumnosus, miserijsq; natus dicitur. Ostentator ineptus, qui pluribus se dignum arbitratur quàm deceat. Pusillanimus, qui paucioribus. Profusus, qui omnibus sumptibus excedit. Illiberalis qui omnibus parcit. Similiter & parcus et prodigus: hic enim excedit erogando modum, alter eum nõ attingit. Versutus, in omnibus & vndequaq; alios ĩ vtilitatis captione anteuertit. Stolidus vero etiã istic cessat, vbi nõ oportebat. Inuidus, ob successum plus quã deceat angitur. nam et dignorũ successibus adfliguntur tales. Contrarius huic nomine caret: is scilicet qui spectans indignorum successum, nihil commouetur tamen, sed expeditus est, securusq; alienorum, perinde ac solent, qui vẽtri tantum inseruiunt. ille vero difficilis est ob inuidiæ morbum. Quę vero in singulis ita habeant per accidens, superuacuum est determinare. nulla enim scientia, vel contemplatiua vel actiua, ea ratiocinãdo, agendo'ue iungit. hæc enim contra deceptiones artium logicas adferuntur. Quocirca simpliciter hæc determinata nobis sufficiant, accuratius deinceps pertractanda, vbi de oppositis inter se habitibus disputabitur. Affectionũ vero eiusmodi species ex eo nomen trahunt, q aut iuxta excessum temporis, aut secundum q magis

quidq;

quidq; est, aut relatione ad aliquid differant, ij in quibus affectus exerŭtur. Animo nãq; præceps dicitur, eo q̃ citius q̃ oporteat prorumpat. Sęuus vero & immanis, eo q̃ violentius prorŭpat. Acerbus vero, quòd irascendi captet occasionem. Percussor vero & cõtumeliosus à punitionibus ex ira profectis. Delicati autem gulosi, vinolentiq;, eo q̃ vtroque alimẽti genere nimis & præter rationem deliniuntur. Cæterũ ignorari nõ oportet, quando quo modo pro vberiore passione capitur, id quibusdam ex his nõ competere. Vt adulter nõ ex eo vocatur, quia magis soleat coniugatis misceri, sed malitia eius facti quædã expenditur. simul nanq; & passio, & talem esse iunguntur, nec segregatur etiam ab eiusmodi contumelia. Vnde sæpe controuertitur, an qui congressus sit, etiam adulterium cõmiserit, vtputa si ignorans aut coactus fecerit. & qui percusserit, etiam contumeliatus sit. atque eodem pacto in reliquis.

Virtutes omnes morales circa dolores, ac voluptates versari: easq; mediocritates esse inter extrema: quæ & ipsis, & sibi inuicẽ pugnant. Cap. VI.

HIs ita peractis, non prætereundũ, quòd duæ cùm sint animæ partes, virtutes ẽt iuxta easdẽ distingui. aliæ enim rationalis partis contemplatiuæ, quarum opus est veritatis inquisitio, vel quomodo habeat, aut generatur: aliæ vero partis irrationalis cupiditatibusq; obnoxiæ. non enim, si in partes diuidi anima queat, idcirco oẽs eius cupiditate participant. Mores vero honestos aut prauos elucere necessũm in dolorum voluptatumq; fuga, aut persecutione: id quod ex diuisionibus affectuum, potentiarum, habituumq; patet. potentiæ enim & habitus affectionum sunt: ipsi vero affectus dolore voluptateq; finiuntur. Itaq; & ex his & superioribus cõstat, omnes virtutes morales circa dolores voluptatesq; versari. Omnis enim animi voluptas in ea intẽdit, quibus meliores, deteriores ue reddimur. etenim in dolorum, ac voluptatum fuga, & persecutione tũ prauos fieri mores manifestum est, quãdo nec vt oportet, nec quas oportet persequũtur ac fugiũt. Ideoq; promptum illud omnibus est, vt animum in voluptatibus & tristitijs imperturbate ac tranquille consistentem, virtutem definiãt, cõtrariaq; de vitio loquantur. Quãdoquidem autẽ virtutem iam liquet habitũ eiusmodi esse, quo & effectiui optimorũ reddantur homines, vt optime etiam ad ea disponantur (optimum enim præstãtissimum illud est sm rectam rationem, medium nempe nostri respectu, excessus defectusq;) necessum est virtutem moralem mediocritatem in re qualibet esse, aut in voluptatibus doloribusq;, & in iucũdis ac tristibus circa media quædam versari. Mediocritas vero illa interdum in voluptatibus consistit, in ijsdem enim & excessus & defectus: interdum in doloribus: nõnunquã in vtrisq;. excessus enim fit, vel nimis iucũdis lætando, vel tristibus nimis dolendo. idq; vel simpliciter, vel termini cõmunis respectu: vt cũ non velut vulgus, sed vir bonus, quemadmodum decet, cõmouetur. Quia vero habitus quisdam est, iuxta quem in eadem re hic quidẽ ad excessum, alius vero ad defectũ prolabatur, necessum est, vt quemadmodum hæc & sibi ipsis & medio cõtraria sunt, sic etiam habitus & sibi inuicem & virtutibus pugnare. Cõtingit autẽ oppositiões alibi quidẽ omnes iuxta perspicuas esse, alibi vero in excessibus, alicubi in defectu magis. Causa autem contrarietatis eius est, quia nõ qui & quæ semper inęqualiter, similiter'ue admodum, sed qui nunc quidem ab excessu, nunc autem à defectu citius transit ad medium, is contrarius magis videtur. Quemadmodum in corporibus laborando quidem excedere, q̃ deficere, edendo vero deficere q̃ excedere, salubrius est. Itaq; & delectus rerum earũ, ij inquã, qui his in exercitationibus sunt, similiter habẽt. Pro rõneq; hac aut magis, aut minus conducibiles dicuntur, vt nũc quidem qui laborum, nũc qui continẽtię stabilitatisq; studiosiores sunt, apti magis sanitati videãtur. Et contra, cũ à mediocri et ab eo quod ratio probat disceditur, nũc qui dem ignauus ille laborumq; fugiens, non autem ambo, nũc vero luxu perditus & non famelicus ille delectu deterior dicetur. Id vero euenit, q̃ natura non in omnibus æqualiter à medio distat. laboribus enim minus q̃ voluptatibus capimur. quæ similiter circa animam habent. Contraria vero constituimus habitũ, in quo magis excedunt, & in quẽ vulgus inclinatur: alter vero latet, perinde ac nõ existat prorsus. qa enim contingit rarius, non sentitur. Ita enim iram mãsuetudini opponimus, & iracundum mansueto. nam etsi excessus contingat in mãsuetudine exercẽda, siue admittenda reconciliatione, siue non irascendo cũ sis cæsus alapis, pauci tñ eiusmodi reperiũtur, omnibus in alterum extremum propensis. ira nanq; minime solet esse blanda.

Virtutis definitio.

Quarum actionum homo principium sit, & dominus. Cap. VII.

POsteaquam igitur habitus circa quamlibet passionem, ac excessus defectusq;, & contrarios

contrarios habitus, quos habẽt ſm rectam rationẽ homines, enumerauimus, ſupereſt, vt quid ſit recta ratio, cuius ue termini reſpectu, medium vocandum ſit, exponatur. Manifeſtũ vero omnes virtutes morales, omniaq́ʒ vitia circa voluptates doloresq́ʒ exceſſus quoſdam eſſe atqʒ defectus. voluptates aũt à memoratis habitibus affectionibusq́ʒ fiunt. verum optimus habitus rei cuiuſqʒ medius exiſtit. vnde patet virtutes aut omnes, aut quaſdam in mediocritate ſitas eſſe. Quapropter aliud principium conſiderationi ſequẽti conſtituatur. Etenim ſubſtãtiæ omnes ſm naturam principia quędam ſunt, & poſſunt ſingulæ multa eius generis ꝓgignere: vt homo hominẽ, & animal, in vniuerſum aĩalia animalia, plãtæq́ʒ plãtas. Præter hæc vero ſolus omnium animantium homo actionum quarundam principium eſt: quippe ꝙ pręter hũc nullum agere præterea dicitur. Sed enim ea propria vocantur, è quibus primũ motus proficiſcũtur. iuſtiſſime vero omnium, è quibus aliter nihil queat ꝓduci, cuiuſmodi penes Deũ ſunt. Immobilia aũt, vt in mathematicis, nõ per ſe q̃dem, ſed ſimilitudine quadã principia appellanĩ. Hic enim ipſo principio labefactato, labefieri omnes, quæ ab illo principio fluxere, demonſtrationes oportet: cũ ipſæ inter ſe demõſtrationes altera alterã tantiſper non euertũt, quantiſper illa cõmunis ſuppoſitio, vnde lucem iſtę ſuam habent, non euertitur. homo igitur motus cuiuſdam principiũ eſt, nam actio motus eſt. Quia vero principium, quemadmodum & in alijs, eorum quę per ipſum ſunt fiũtq́ʒ cauſa exiſtit: vt in demonſtrationibus, ita hic quoqʒ penſiculare ea conuenit. Nam ſi habẽte trigono duos rectos, neceſſum eſt tetragonum quatuor rectis conſtare; manifeſtũ eſt ꝙ trigonus duos rectos habẽs cauſa eius exiſtat. Verũ ſiquid in trigono mutaris, neceſſarium eſt & in tetragono mutes: vt ſi tres habuerũt ſex, & ſi quatuor, octo. Sin vero nõ mutes, vt illud, ita hoc quoqʒ habeat neceſſe eſt. Id ita neceſſario euenire ex Analyticis patet. verum in præſentiarũ in tantillum neqʒ dicere acurate, neqʒ nõ dicere conuenit. Nã ſi nulla alia triãgulo cauſa eſt, cur habeat, idipſum principium erit & cauſa, qua reliqua adſtruanĩ. Quocirca ſi quædam ſunt eiuſmodi, vt etiam cõtra habere poſſint, neceſſario ẽt principia ſunt eiuſmodi. nã ex neceſſarijs nihil niſi neceſſariũ concluditur: quæ vero à nobis oriũtur, etiam contrarie euenire poſſunt. equidẽ quę penes homines ſunt, pleraqʒ eius generis comperiũtur, atqʒ ipſi talium ẽt principia exiſtũt. Quarum igitur cũqʒ actionum principium & dominus homo conſtituitur, ea paret fieri & nõ fieri poſſe, & in ſua etiã manu eſſe, q̃ñ fiant vel nõ fiant. vtputa quorum ipſe dominus eſt, vt vel ſint vel non ſint: quæ vero in ipſo ſita ſunt, vt faciat vel non faciat, eorum vtiqʒ cauſa exiſtit. Quoniam autem virtus ac vitium, & vtrorũqʒ effectus, hi quidem laudantur, illi vero vituperãtur: vituperantur autem laudãturq́ʒ nõ quæ à neceſſitate, vel natura vel fortuna inſunt, ſed quorum ipſi cauſa ſumus: quorum vero alij, eorũdem etiam laus vel nota erit: manifeſtũ virtutem ac vitium circa eiuſmodi verſari, quorũ cauſa quiſqʒ eſt, & actionis principium. Quocirca diſpiciẽdum quorum cauſa, quarumqʒ actionum principium homo exiſtat. etenim confitemur omnes volũtariorum tantum, & eorum quæ electionem admittunt, neqʒ à volentibus deliberatoq́ʒ ſuſcipiunĩ, cauſam quẽqʒ eſſe: inuolũtariorum vero nequaquã. vnde ſatis cõſtat, volũtariorum tãtum uirtutem eſſe ac uitiũ. Idcirco quid uolũtarium, & inuoluntarium atqʒ electio ſit, cùm uirtus his uitiũq́ʒ deſcribantur, explicandum eſt. primum autem voluntarium ipſum, & inuoluntarium conſiderandum.

De uoluntario. Cap. VIII.

E Tribus vero his vnum exiſtere videtur, aut iuxta cupiditatem, aut electionẽ, aut intelligentiam. Nam volũtarium ſm hęc aliquid eſt: inuolũtarium vero pręter hæc aliq̃d. Porro cupiditas in tres partes diſtribuiĩ, conſultationem, iraſcẽtiam, & cupiditatem. itaqʒ hæc diſtinguẽda ſunt, et primum quidem ſm cupiditatem. Omne enim, quod iuxta cupiditatem eſt, voluntarium vtiqʒ iudicatur. nã inuoluntarium omne violentum videtur. & ſi violentum ſit, etiam acerbum erit: omne ſcilicet, quod coacti faciunt aut patiũtur, quemadmodum Euenus inquit: Omnem rẽ neceſſariam moleſtã eſſe. Itaqʒ ſi quid moleſtũ, idem etiam violentum erit, & contra. quicquid vero præter cupiditatem eſt, id omne dolorẽ infert: iucũdorum enim cupiditas eſt. itaqʒ violenta etiam inuolũtaria ſunt. & proinde quæ ſm cupiditatem, eadem voluntaria: hęc enim inter ſe inuicẽ ſunt contraria. Porro omnis malitia reddit deteriorem. intemperantia autem malitia quædã eſſe videtur: intemperãs, qui præter rationem ſequitur cupiditates. volens igitur faciet, et voluntarium iuxta cupiditatem. abſurdum enim ſit, intemperantes redditos, iuſtiores fore. Ex his igiĩ voluntarium ſm cupiditatẽ iudicari queat, ex alijs vero cõtrarium. quicquid enim fit voluntarie, id fit à

volente: quodq; à volētē, id voluntarium. nemo aũt vult quod malum esse norit. Verum intemperans nõ quæ vult facit: siquidem intemperanter agere est ex cupiditate id quod optimum quis arbitratur agere. vnde volentem nolētemq; eundē agere cõtigeret: quod est impossibile. Continēs vero iustius agit incontinente. nam continētia virtus est: & proinde iustiores efficit sui studiosos. tum vero exercetur, cùm contra cupiditatem s̃m rationem viuitur. Quocirca iuste, quẽadmodum & praue agere voluntarium est. vtraq; enim volũtaria apparēt, & necessum si alterum voluntarium sit, ēt alterum esse: quod vero præter cupiditatem fit, voluntarium. idem igitur volens aget, & non volēs. Sic etiam propemodum sese de ira habet. Nam cõtinentia & incontinentia, quemadmodum circa cupiditatem, ita circa iram quoq; versari videntur. nam ꝙ iræ repugnat triste est, & violēta eius cohibitio. itaq; si violenta etiam inuolũtaria, & quod s̃m irã fit, volũtarium. Videt̃ & Heraclitus, vim iræ contuens, repressionem eius » permolestam attestari. Difficile enim, inquit, » iræ resistere est. anima enim fruitur, animoq; indulget ira. Sin impossibile eundem quippiam nolētem volentemq; vnum idem facere, magis voluntarium est, quod à voluntate, quàm cupiditate, aut irascentia fit: argumētò est, quòd multa facimus etiam absq; ira, & cũ piditate. Superest igitur, vt, an ꝙ volunt homines idem sit voluntarium, cõsideretur. videtur nanq; & id impossibile, quãdo & supra cõstitutum est, maliriam reddere iniustiores: ac intemperantia quidem malitia est. Contrarium vero vsu venit, eò ꝙ nemo quæ mala arbitratur, velit, quæ tñ facit intemperans. Itaq; si iniuria afficere spõtaneum est: id autem ex voluntate: ergo intemperãs factus non iniustius, sed tēperãte priore illo iustior erit: quod est impossibile. Voluntarium igitur non esse quod iuxta cupiditatē fit, neq; inuolũtarium quod cõtra cupiditatē fit, patet. Sed & neq; id quod s̃m electionem, ex ijsdē manifestum est. nam quod ab electione fit, demõstratum est inuoluntariũ non esse: sed magis ꝙ quisq; vult, id volũtarium. verum cõtingit etiã non volētem tamen spontaneũ aliquid agere. atq; solum id est demonstratum. multa insuper repentino motu facimus: eligit autem repente nemo. Etenim si trium horũ aliquod voluntariũ est necessario, erit aut s̃m cupiditatem, aut electionē, aut intellectum. ex quibus cùm duo priora nõ sint, relinquitur vt in eo ꝙ contemplando quis agat situm, voluntariũ illud dicamus. Cæterum paululum progressi oratione, finem tractatui de volũtario inuoluntarioq; imponemus. Eorum enim quæ vi aut non vi eueniũt, consideratio prioribus cognata est ac propria. òmne enim violentum inuoluntarium. quocirca de violento considerandũ est, quid sit, quo'ue pacto ad voluntarium inuoluntariumq; se habeat.

De violento. *Cap. IX.*

Videtur aũt violētum & necessariũ, visq; & necessitas volũtario persuasioniq; in rebus agẽdis opponi. In vniuersum aũt violentum necessitatemq; etiam inanimatis assignamus. Nam & ignem vi coactumq; deorsum ferri cernimus, verum. qñ uero s̃m naturam propriumq; impetum fertur, nec violentia, nec voluntarium subest, sed nomine caret oppositio. verum cùm præter hæc contingunt, vi dicimus fieri. Eodem pacto & animalia & inanimata vi multa cum facere tum pati animaduertuntur: quãdo scilicet præter naturalem impetum ab externo aliquo mouentur. Quod in anima quidem expertibus simplex principium est, sed in animatis sępe simplex, vt in quibus nõ semp ratio cupiditatiq; cõsonant. Ac cæteris quidem aialibus quemadmodum & inanimatis violentum simplex est: quippe quæ cupiditati (nam ea viuunt) ratione minime contrarium habeāt. homini vero ambo insunt certa quædam ætate, ea scilicet quæ rebus per rationem agendis idonea est. neq; enim vel puerum vel feram agere dicimus. Proinde, cùm violentum omne molestum esse, nec vi quisquam sed gaudēs agere videatur, magna de temperante intemperanteq; cõtrouersia oritur, eò ꝙ vterq; cõtrarios intra se impetus sentiēs agit. Vnde temperantem vi seipsum à suauiũ cupiditate abstraxisse aiũt. dolet enim luctãs cum resistēte cupiditate. Intemperans autem vi, præter rationem rapitur, minus tamen adfligitur: nam cupiditati lætus indulget, qppe qui suauibus intēdit. quocirca non vi, sed volens agit, quia dolore vacat. Porro persuasio violētiæ necessitatiq; opponitur, temperans vero ea sectatur, de quibus persuasus est, nõ, vi sed volēs: nam cupiditas citra persuasionē trahit, qppe quæ ratione caret. Quòd igitur hi soli vi inuitiq; facere videantur, quamq; ob causam, scilicet ob similitudinē, qua & inanimata agere dicimus, exposuimus hactenus. Sed enim si & quod in determinatione positum istic fuerat, adijciatur, soluit̃ quod dictum est. Quando igitur foris quippiam preter impetum intrinsecum mouerit sedarit'ue, vi id fieri asseuerabimus: quãdo vero secus, non vi. In temperante

rante

rante autem intemperanteq; insitus impetus ducit (vtrūq; enim habet) & neuter vi & coactus, sed volēs vterque agit. nam principium quod foris est, præter naturalem impetum, siue moueat, siue motum impediat, necessitatem vocamus: vt siquis manu, & volūtate & cupiditate renitētis arrepta, percutiat alium. verū si intrinsecus principium fuerit, vis non est: quādoquidem & voluptas inest & cupiditas, quæ statim à natiuitate in omnibus deprehenditur. Atq; his ferè duobus à natura quippiam inesse determinamus, eo scilicet, ꝙ à natiuitate statim à natiuitate inest, & ꝙ generatione existēte facile cōsequimur, vt senectus, canities, ac alia id genus. Itaq; nō sm naturam facit alteruter, sed sm naturā simpliciter, sed nō eandem. Quæstionibus igitur de temperante intemperāteq;, vtrum vi & non volens agat alter aut vterq;, aut vi simul inuitiq; ambo: & si vis voluntaria sit, num volētes simul & nolentesq; agant, ex dictis hactenus occurrendum. Verum & aliter vi coactiq; agere dicūtur, non dissentiētibus inter se mutuo ratione & cupiditate, quādo scilicet id faciunt, quod molestū quidem & friuolum iudicant, sed neglectum, damnū aut mortem inferat, hæc enim omnes, aut coactos facere aiūt, aut non. faciūt autem omnes: nam obmittere quidem licet, sed ferēdum incōmodum. Verum ex his alia quidem violēta, alia vero non violenta forte quis dixerit. Quæcunq; enim eorum, per quæ vel facere, vel nō facere penes ipsum est, etiam si nō volens facit, tamē & facere spōte dicitur, & non vi: quæ vero penes ipsum non sunt, vi quodāmodo, sed non simpliciter fieri dicuntur, eò ꝙ nō illud ipsum eligit, sed alicuius gratia agit. Verum ex his est quoddam discrimē. Nam ridiculus fuerit, si, vt cōtactus quis vitaret, occidisset alterum, vi se id coactumq; fecisse dicat. maius enim acerbiusq; malū oportet, nō facienti propositum sit. Sic enim coactus, & non vi faciet, scilicet quādo malū boni gratia, vel ob maioris mali repulsionem agit, idq; inuitus: neq; enim penes ipsum hæc sunt. quocirca & amorem, & iras quasdam, & naturalia nōnulla inter inuoluntaria cōnumerant: quia violenta nimis & supra naturam sunt. vnde & veniam merentur, eo quòd vi cogere naturam soleant. Sed & magis vi, inuiteq; facere videt̄, qui facit ne vehementius aut leuiter doleat, vel etiam ne gaudeat. nam ad ipsum refertur vniuersum, quod ferendo natura est. Verum quæ neq; naturalis cupiditatis, nec rationis sunt, nō debet penes ipsum esse censeri. quamobrē phanatici, & qui futura prædicunt, quamlibet intellectus opus faciunt, non tamē id penes ipsos esse asseueramus, neq; vt faciant quæ fecerunt, neq; vt dicant quæ dixerunt. Sed & nec per cupiditatem. Itaq; & intellectus quidā affectusq;, aut actiones sm eiusmodi ratiōes & intelligentias, in nostra potestate nō sunt: sed quemadmodum Philolaus inquit, rōnes quędam sunt nobis potentiores. Ergo voluntariorum, ac inuoluntariorum consideratio, eorum quę vi eueniūt tractatui iungēda est, atq; hæc ita sint inter sese distincta. Nam qui spontaneum maxime interpellāt, in se coactos dicunt, vt in eam animi sententiam venirent. Et quia finem id iam habet, & voluntarium, nec cupiditate nec electione terminatum est, reliquum est vt ea quę iuxta intellectum fiūt, determinentur. Videtur autem inuolūtario contrarium esse voluntarium, & quod cuiusque gratia sciens quis facit. interdum enim nouit ꝙ pater sit, non tamē ꝙ occidat, sed seruet potius. vt Peliades petebant quidem poculum, sed vt amatorium & vino plenum. id vero venenum erat. ignorās autem quem, cui, & qd, ex ignorantia, non per accidēs agere dicitur, quod autem ab ignorante tali fit, inuoluntarium est, ergo volūtarium contrariū est. Quę igitur penes ipsum sunt, vt facere obmittat, faciat non ignorans & per se, ea vtiq; voluntaria sunt, & voluntarium id ipsum est: quæ vero ignorās, ex eo ꝙ ignorat ea, inuitus facit. Porro quia scire & intelligere bifariam capiūtur, vel vt habeatur, vel vt vsurpetur scientia, qui habens nō vtitur, interdum ignorans merito dicitur, interdum vero nequaquā, velut si per negligentiam non vtatur. Similiter & is vituperetur, qui vel facilium vel necessariorū peritiam, & per negligentiam, aut dolorem aliquem voluptatemq; non vestiget. Hæc loco huic inserēda videbātur. De volūtario igitur & inuolūtario hoc modo determinatū sit.

De electione. Cap. X.

De electione vero deinceps dicemus, expositis primum nonnullis quæstionibus. Ambigat enim fortasse quis, in quo genere oriantur, tum in quali constituēda sint, aut eadem ne aut diuersa sint voluntarium et inuolūtarium. Maxime vero quidam asseuerant, & quærenti etiam ita forte videri queat, electionem ex duobus his alterum esse, scilicet aut opinionem aut appetitū. vtraq; enim cōsectanea uidētur. Verum appetitum non esse patet ex eo, ꝙ tum aut uolūtatem, aut cupiditatē, aut irā esse necessum sit: nemo quippe nisi horum aliquid patiēs appetit. Ira porro cupiditasq; etiam feris inest: electio uero

nequaquam.

nequaquam. & tamen quibus hæc ambo insunt, multa absq; ira cupiditateq; eligunt, sed dum passionibus adfliguntur, non eligũt, sed tolerant. Præterea cupiditati iræq; semp dolor iungitur, multa vero nos absq; dolore eligimus. Volũtas insuper & electio idem non sunt. volunt enim interdum etiã ea homines, quæ impossibilia norunt, vt omnibus hominibus imperare, immortalem esse, id quòd nemo sciens impossibile elegerit: & in vniuersum, quæ & si non per se, sed sibi tamẽ impossibilia vel factu vel obmissu norit. vnde manifestum electionem esse rerum penes nos sitarum. Similiter clarum, nec opinionem esse, neq; simpliciter, si quis aliquid putet, cùm eligibile eiusmodi quid sit, quod viribus nostris paretur. multa vero opinipne concipiũt, quę penes nos non sunt, vt diametrum cõmensurabilem. Porro nec vera est nec falsa electio, sed & nec rerum penes nos sitarum opinio, qua faciendum aliquid vel non faciẽdum arbitramur. Cõmune vero id est de opinione & volũtate. nemo enim finem, sed ea quę fini consequendo cõferunt eligit: quẽadmodum nemo sanum esse, sed ambulare, sedere, sanitatis gratia. neq; felicitate potiri quisquã eligit, sed quæstus studium & periclitationes, felicitatis adipiscendæ gratia. Et in uniuersum declarat semper eligẽs, quod, cuius´ue gratia eligat. est enim aliud id cuius gratia, & quod gratia alterius eligit: uult autem maxime finem, ut in precio & sanũ esse, feliciter beateq; uiuere. Itaq; patet aliam & opinionis & uoluntatis rationem esse. uolũtas enim & opinio maxime finem spectat, quod nõ facit electio. Ergo electionem patet, nec uolũtatem, nec opinionem, nec simpliciter ullã animi perceptionem esse: quo simul elucet, & quid sit, qd ue ab ijs differat, ac ut se ad uolũtarium habeat. Porrò possibilium esse aut non esse, alia eiusmodi sunt, ut de ijs suscipiatᵣ deliberatio: alia vero ut non suscipiatur. quorum enim generatio penes nos non est, etiam si fieri non fieri possint, sed quæ uel natura uel alijs ex causis fiunt, de ijs sciẽs nemo cõsultare instituat. Verum quæ non tantum fieri non fieri possunt, sed in consultationẽ etiam uenire solẽt, ea sunt quæ pro arbitrio facere nõ facere possumus. quapropter non de remotis apud Indos, nec de circuli quadratura deliberamus: nam illa ad nos non spectant, hoc uero fieri nequit. Sed & nec de omnibus quæ à nobis queant fieri. unde manifestum nec opinionẽ simpliciter electionem esse, eligibilia uero etiã agibilia, rerum scilicet penes nos existentium. Proinde miretur forte quis, quo pacto medici, quæ sciẽtia complectuntur, in deliberatione ponant, cùm id non faciat grammaticus. Ratio eius ex eo constat, quod aut ratiocinando, aut sensu error omnis cõmittatᵣ, quorum utrunq; in Medicina contingit: in grammaticis uero iuxta sensum et actionem quam spectant, in infinitum progrediuntur. Quoniam igitur neq; opinio, neq; uoluntas est electio, est certe uelut utrunq;, & non ambo. ex improuiso enim nemo eligit, sed cùm faciendum uidetur, conspiratq; uoluntas: quæ cùm ambo eligenti insint, utroq; constabit electio. Considerãdum autem quomodo insint hęc: idq; ex ipso nomine primũ. Nam electio non simpliciter est, sed alterius ad alterũ. unde considerationem consiliumq; requirit, & proinde ex opinione consultatiua constituetᵣ. Neq; enim de fine, qui rebus omnibus quidã propositus est, sed de ijs quæ ad finem, suscipitur consultatio. id vero omnes consultamus, donec ad nos transtulerimus generationis principium. Quòd si nemo eligit, nisi re prius consultata expẽsaq;, melius sit an deterius: volũt autem quæ possibilia nobis sunt, non quæ ad finem: erit electio cupiditas rerum penes nos sitarum, deliberatiua. enimuero omnes quæ eligimus, eadem volumus: nec tamen quę volumus, oĩa eligimus. Porro deliberatiuam facultatem voco, cuius principium est consultatio, quæ & concupiscit id, quod vtile decreuerit. Quapropter nec reliquis animãtibus, nec omni ætati aut homini electio inest, eo ꝙ nec consultare, nec causam quare quid eueniat iudicare queat. Opinationẽ tamen, faciendum ne quippiã sit, nihil vetat pluribus inesse, sed ratione perspicere nequaquam. animæ enim pars deliberatiua rationes causasq; vestigat. Nã si cuius gratia, vna ex causis existit, (nam quare quid, causa est, & id cuius gratia qd est aut fit, vt profectionis facultatum comportatio, quandoquidem eius gratia proficiscũtur) constat eos qui proposito fine carent, consultationi parũ idoneos esse. Quapropter cùm quis facit aut negligit quæ penes nos sunt, vt faciamus vel nõ faciamus, idq; non ignoranter, volẽs vtiq; aut facit aut non facit. Cæterum multa eiusmodi citra consultationẽ pręcogitationẽq; agimus. vnde necessum omne eligibile voluntarium esse, non autem voluntarium statim eligibile. item quæ ex electione fiunt, omnia voluntaria sunt, non autem volũtaria omnia iuxta electionem. Similiter ex his manifestum, affectiones recte in voluntarias, inuoluntarias, & cõsultatas distribui: quę etsi non sint accuratæ, veritatem tamẽ modo aliquo attingunt. verũ deinceps de his in tra-

ctatu de iustis. Electionem igitur nec voluntatem simpliciter, nec opinionem esse patet, sed opinionem cum appetitione, quando ex consultatione concurrunt.

De fine, & ijs quæ ad finem ducunt: ubi uirtutis assignatur definitio. Cap. XI.

ET quia consultantes omnes gratia alicuius consultant, & scopum habent præfixum certum, quoniam respiciunt vtile, de fine quidē nemo deliberat, qui principium est & fundamentum, quemadmodum in cōtemplatiuis sciētijs suppositiones: de qbus breuiter sub principium, verum in Analyticis accurate disseruimus. Cæterum consideratio de ijs quæ ad finem ducunt, partim vero inartificialis apud omnes est, vt bellū gerant nec ne, his quibus hoc in consultatione est. Obuium autem magis est quapropter id est, cuius gratia cōsultatio existit, vt opes, vt voluptas, aut aliquid aliud huiusmodi, quodcunq; finis est vice. nam cōsulit quisquis cōsilium capit, vel finem recte ne perspexerit constitueritq;: tendit enim eo consulēdo quomodo hic finis in ipsum adducatur, vel quomodo ipse perduci in finem possit. Finis autem semper natura bonus est, de quo & particulariter consultāt, medicus de remedio adhibēdo, dux de castrorū metatione, quibus finis propositus est bonum, id scilicet, quod simpliciter optimū. Verum quod præter naturam est, ex aliqua peruersitate, non id quidem vere, sed apparēs bonum est. cuius rei causa est, ꝙ omnium quorundam vsus, non nisi ijs qbus facta natura sunt, applicari pōt: vt sunt visibilia. neq; n. videre licet, quorum visio nō fit, neq; audire quorum nulla auditio. Sed per scientiam etiam, ea quorum scientia non est, possunt fieri. neq; enim æqualiter sanitatis morbiq; eadem est sciētia, sed illius quidem iuxta, huius autē præter naturam. Sic & voluntas s̄m quidem naturam boni est, præter naturam vero mali. & vult natura quidem bonum, præter naturam vero, et ex mētis quadam euersione, malum. Verum cuiusq; corruptio euersioq;, nō in quodlibet, sed in contraria & media competit: hos enim limites trāsgredi non licet. Et quia error non in quælibet, sed in contraria cōmittitur, qbus contraria sunt, tum in ea contraria quæ iuxta scientiam opponuntur, necessum est, & errorem & electionem à medio ad cōtraria ferri. Porrò contraria sunt, medium, maius & minus, eo quòd iucundum & triste sic habeant, vt ab anima iucundum quidem bonum iudicetur, iucūdius vero melius, & triste malum, tristius & deterius. vnde patet circa voluptates & dolores, virtutes vitiaq; versari, circa eligibilia nanq; consistunt. Electio autem circa bonum, malū, & apparentia, quæ natura sunt voluptas & dolor, versatur. Quoniam igitur ipsa virtus moralis ipsa mediocritas est, oisq; circa voluptates & dolores versatur, vitiū autem circa excessum & defectū, & ea prorsus; in quibus etiam virtus cōsistit: necessum est, virtutem moralem habitum esse electiuū mediocritatis, quo ad nos, in iucūdis & tristibus, iuxta quæ qualis quisq; moribus dicitur, dolens gaudens'ue. dulce nanq; siue amarum diligens, nō qualis quidam moribus dicitur. Virtus qd.

Virtutem actionem non peccabilem, finemq; rectum reddere. Cap. XII.

QVibus ita determinatis, dispiciatur, vtrum virtus electionē reddat non peccabilem finemq; rectum: nempe vt cuius gratia debeat, tantum eligat: an, vt nonnullis videtur, rationem absoluat, id quod temperantiam dicimus, quippe quæ rōnem non euertit. Sed enim virtus & temperantia discernuntur ab inuicem, de quibus post erit dicendi locus. quibus enim cunq; rationē rectam præstare virtus videtur, id causa existit, cuiusmodi ēt temperātia. Cæterum eam laudabilium esse, præmissis dubitationibus, ostendetur. Porro scopum quidē licet esse rectū, verum in ijs quæ ad scopum aberrare. rursum scopo etiam falso proposito, in ijs quę ad ipsum tendunt, recte habere. interdum vero vtraq; fallūt. Vtrum igitur virtus scopum, an ea quæ ad scopū regit? Asseueramus autem scopum à virtute constitui. quocirca nec collectione, nec ratione aliqua hæc demonstrabūtur, sed vt principium hoc positum nobis esto. Neq; enim medicus cōsiderat, an esse sanum, sed vtrum deambulare, an nō deambulare oporteat. Neq; gymnastes an bene habere, sed vtrum luctari vel non luctari expediat. similiter neq; alia vlla circa finē occupatur. Quemadmodum enim in contemplatiuis suppositiones principiorū locū obtinent, sic & effectiuis finis, & principium est & suppositio. quoniam si hoc sanum esse cōuenit, necessum est hoc esse, siquidē illud expectes: quemadmodum isthic, si triāgulo duo recti, necessum est hoc consequi. Cogitationis igitur principium finis est, actionis vero cogitationis terminus. Si igitur omnis rectitudinis, aut ratio causa est, aut virtus, si ratio non fuerit, per virtutem finis, non quę sunt ad finem, constituetur. Finis autem est id cuius gratia: ois enim delectio alicuius est de aliquo: cuius igitur gratia mediū est, eius causa virtus, quæ

id cuius gratia eligit. Verum quæ deceāt conſecutio alterius eſt facultatis, quę id cuius gratia eligit. non enim ipſius eſt electio, ſed eius quod ipſius gratia. Equidem finis gratia agere oportet. verum vt finis rectus præfigatur, electionis munus eſt, cuius cauſa eſt virtus. quocirca qualis quiſq; ſit, ex electione iudicamus, non quid, ſed cuius gratia faciat expendentes. Similiter & vitiū contrariorum gratia electionem efficit. nam ſi quis cum in poteſtate ſua ſit bonum agere malumq; obmittere, agat contrarium, neceſſum eſt hūc honeſti ſtudioſum haudquaquā eſſe. Itaq; virtus & vitium voluntaria ſunt, cùm nulla neceſſitas ad mala perpetranda cogat. inuoluntaria enim cùm turpia ſint, nō vituperātur tamen: contraq; bona non inuoluntaria, ſed voluntaria laudantur. Poſtremo omnes laudantes vituperanteſq;, electionem magis quàm facta intuemur, etiāſi virtute ſit eligibilior operatio. Faciūt item mala quidem coacti, ſed eligit ea nemo. Sed & quia difficile electionem cuiuſmodi ſit perſpicere, idcirco ex operibus qualis quiſq; ſit iudicare neceſſum habemus. itaq; eligibilior actio, ſed laudabilior electio. Ex poſitis igitur hæc eueniunt, & conſentanea ſunt apparentibus.

ARISTOTELIS

MORALIVM EVDEMIORVM LIBER TERTIVS.

SVMMA LIBRI.

De virtutibus moralibus omnibus, iuſtitia excepta.

De fortitudine, forti, & eorum extremis. Cap. I.

MEdiocritates igit̃ eſſe in virtutibus eaſq; electiuas, & cōtraria earū vitia, quæq; ſint, vniuerſaliter dictum eſt. Singulatim vero vnamquanq; proſequentes, primum de fortitudine dicemus. fere .n. apud omnes in confeſſo eſt, & fortem circa terribilia verſari, & fortitudinem vnam è virtutibus eſſe. Diſtinximus autem in tabula ſuperiore, vtrum cōfidentia & fortitudo, cùm aliquo pacto ſibi inuicem opponātur, etiā inter ſe contraria ſint. Vnde manifeſtum, qui ab ijs habitibus nomen habēt, etiam inter ſeſe inuicem opponi. quemadmodū timidus. nam is magis q̃ deceat timere, minus vero audere dicitur. & confidens, qui ipſe quoq; ex eo q̃ huiuſmodi ſit; minus ſcilicet, q̃ deceat timēs, magiſq; q̃ deceat audēs, nomen trahit. vnde & audax ab audacia denominatur. Quocirca cùm fortitudini ſit circa timores audaciāq; habitus prȩſtantiſſimus: decet vero nec vt audaces, qui in nonnullis deficiūt, in alijs vero excedūt, agere: neq; timidorū inſtar, qui in eodē peccant, non eodem tamen ſed cōtrario modo: audendo enim deficiunt, timēdo vero excedunt: manifeſtum eſt mediam audacię timiditatiſq; diſpoſitionem fortitudinem eſſe. is enim habitus optimus. Videtur autem fortis metu vacare vt plurimum, timidus autē metui obnoxius eſſe. Et hic quidē multa, pauca, magnaq;, & parua metuit, idq; vehementer, & cito: ille vero contra, aut prorſus nō, aut leuiter, ęgre & raro, & nō niſi magna. & hic quidē vehemēter terribilia ſuſtinet: ille vero nec leuiter quidem horrida. Quę igitur ſuſtinet fortis primum, ſibi'ne, an alteri terribilia? Etenim ſi alteri terribilia ſufferat, nihil videatur magnificum fortem eſſe. ſin vero ſibijpſi, neceſſum eſt non niſi magna & horrida terrorem incutere. Itaq; ſi terribilia vehemēter, vehemēs: ſin leuiter, infirmus etiam metus fuerit. vnde contingit fortem multos magnoſq; terrores formidare. Verū videtur timidum contrarie fortitudo præparare, vt in eo quòd aut nihil aut pauca timeat, eaq; & leuiter & ægre. Sed enim horribile, quemadmodum et iucūdum & bonum, bifariā dicitur. alia enim ſimpliciter, alia vero cuidam iucunda bonaq; vocantur non ſimpliciter: ac contra praua & minime iucunda, quemadmodum quæ prauis vtilia ſunt, & quæ iucūda pueris, quà pueri ſunt: ſic etiam terribilia alia ſimpliciter, alia vero alicui. Quæ igitur timidus metuit, quâ timidus, nemini terribilia ſunt. Alia rurſum leuiter, alia plurimis timentur. Et quæcunq; naturæ humanæ horribilia ſunt, ea ſimpliciter terribilia vocamus: fortis vero ad hæc intrepide habet, ſuſtinetq; eiuſmodi, quæ partim ipſum quoq; terrēt, partim vero nō. qua enim homo eſt, terribilia illi quoq; ſunt, qua vero fortis, non ſunt, aut certe leniter, aut nequaq̃. Terribilia tamen dicunt̃, quę à pleriſq; timeri ſolēt, quocirca hic habitus laudatur. Quemadmodum enim robuſti, ſaniq; appellantur, non vt illi nonnullis laboribus fragrātur, aut hi nullo exceſſu debilitentur, ſed ex eo, q̃ vel prorſus non turbantur, aut ſimpliciter aut leniter, à quibus multi & pleriq;. valetudinarij enim & infirmi & timidi cōmunibus vulgaribuſq; paſſionibus afficiunt̃, ſed citius vehementiuſq; q̃ ſolent. multi præterea, quibus

multi

multi afficiuntur, ea vel nõ prorsus vel leniter ipsos tangunt. Quæritur autem nũ forti nihil sit terribile, neque metuat quicquam. An nihil vetat, pro eo ac dictum est ipsum quoq; timere. fortitudo enim rationem sequitur, ratio vero honesta capessere iubet. quocirca qui non per hãc sustinet, is aut stupidus est, aut confidens. verum qui ob honestũ tantum nõ metuit, solus fortis est. Timidus igitur quæ non decet metuit: audax vero in quibus nõ oportet, audet: fortis vero in vtroque agit quod decet, & proin medius existit. nam quæ ratio dictat, ea & metuit & sustinet. quæ magna, acerba, interitumq; inferẽtia nisi sint honesta, subire haud iubet. audax vero etiam non iubente ipsa subit: timidus vero ne si iubeat quidem: solus autem fortis ipsius iussui obtemperat.

De quinq; speciebus fortitudinis nõ veræ. Cap. II.

SPecies autẽ fortitudinis quinq; sunt numero. eadem enim sustinent, non tamen easdem ob causas. Vnde vna ciuilis, quam verecundia parit. Altera militaris, ex pitia vsuq; rerum profecta: nõ quemadmodum dixit Socrates, vt horribilia, sed vt auxilia horribiliũ cognoscãtur. Tertia per ignorantiam & imperitiam: velut est puerorum insanorũq; fortitudo, qua hi horribilia sustinent, illi vero serpentes manibus prehendũt. Alia rursum ex spe nascitur, qua laute conuiuati æbrijq; pericula suscipiunt. nam vinum spem solet addere. Postremo alia ex affectuum impotentia rationis expers, vt amore ira ue accensorum. nam siue amet quis, audax potius q̃ timidus erit, multaq; pericula sustinebit. velut qui in Metaponto tyrannum occidit: & in Creta fabulas recitauit. Siue ira cõmoueatur. nã extra se rapitur animus. Vnde & feræ syluestres fortes dicuntur, nec sunt tamen. concitatæ. n. sunt eiusmodi; non concitatæ, quẽadmodum & audaces, inæquales sunt vehemẽter. Maxime autem naturalis est ab ira profecta fortitudo. inuicta. n. ira. quapropter & pueri optime pugnant. ciuilis autem propter legem existit. Cęterum harum nulla ẽm veritatem comparata est: ad cohortationes tñ in periculis vsum adferunt hæc omnia non mediocrem.

Quæ dicantur horribilia. Cap. III.

DE horribilibus igĩ cùm simpliciter iam dixerimus, non ab re fuerit de his fusius determinare. In vniuersum igitur horribilia dicunẽ metus effectiua, ea scilicet quę dolorem inferunt corruptiuum. Nã quibus alia afflictio incidit, alium ẽt dolorẽ, diuersumq; affectum, nõ metum parit. nã qui molestiam aliquam prospicit, velut eam, qua inuidi aut æmuli, aut pudore suffusi affligũtur, aliud nomen sortitur, eò q̃ metus eorum tantum malorum est, quorum natura interitum videtur inferre. Quocirca nonnulli quamlibet molles, fortes tamẽ sunt in quibusdam. & nõnulli duri ac tolerãtes, timidi. Videtur enim propemodum propriũ fortitudinis munus esse, circa mortem eiusq; acerbitatem recte affici. nam si algorem quis & calorem, pro eo ac ratio dictat, sustinet, cũ à periculo absint, verum ad mortem mollis sit & timidus, nõ ob aliud, nisi ob interitum: alius vero ad eadẽ quidem mollis, erga mortem autẽ intrepidus: ille quidem timidus, hic autem fortis iudicari sanè queat. periculum nanq; ijs constare terribilibus tantum dicitur, quæ in propinquo habẽt eiusmodi interitus effectiua. apparet autem periculum, quando prope cernitur. Terribilia igitur, circa quæ versari fortis assolet, dicta iam nobis sunt, eò q̃ appetentia effectiua doloris corruptiui, oportet nec, pcul, sed in propinquo apparere, nec magnitudine humanę virtutis proportionem excedere. Quædam enim necessum est, omnibus terribilia videantur, omnesq; percellãt. Nihil enim vetat, quominus, quemadmodũ calida frigidaq; & alia quędam corporis humani habitus viresq; superant, ita animi affectionibus nonnullis opprimamur. Timidi enim & audaces ẽm habitus decipiuntur. illis enim non horribilia, horribilia tamen videntur, & quę leuiter metuenda sunt, vehementer. audaci vero cõtrarium, horribilia animosa vidẽtur, & quę vehementer, leuiter. viro autẽ forti vera horribilia maxime. Quocirca nec si quis ignorãter pericula sustineat, fortis est. velut qui fulmen, ex insania ferat illatum, ac si cognoscat quantũ sit periculum, ex iræ impetu agat. quemadmodum si Celtæ, sumptis armis, occurrant fluctibus, cuiusmodi furiosa fortitudo prorsus Barbarorum est. Nonnulli vero ob alias voluptates pericula sustinent. nam & ira voluptatem habet quandam, cum spe nempe vltionis sumendæ. Verum nec si ob eiusmodi, nec ob alias voluptates, malorum ue grauiorum fugam mortem obeat, vere fortis quisquã propterea merito dicatur. Nam si mori iucũdum sit, sæpe per intemperantiam morerentur lasciui. quemadmodum & hodie, cùm ipsa quidem morte minime, sed inferentibus eã suauibus existentibus fit, vt quidam per incontinentiam certum sibi concilient interitũ. Non ignari etiam certam mortem, ppositam, quo ex genere nullus fortis videatur. Neq; si quis

dolorẽ fugiens,(quod solent multi) mortem accersat, fortis fuerit. Quemadmodum enim Agathon inquit, praui homines qui doloribus victi, mortem eligunt, veluti Chironẽ fabulæ perhibent, ob dolorem vlceris mortem optasse, licet immortalem. Nõ procul ab his distãt qui ex peritia pericula sustinẽt, id quod plerique solent militantes. Id nãque contrarium Socratis sentẽtiæ, opinãtis scientiam fortitudinem esse. neque enim quia nouerint horribilia, qui super mucronibus iaculorũ ingredi didicerunt, id ausi sunt, sed quia præsidia cõtra læsionẽ explorata habent. Neque.n. qui audacius pugnãt, idcirco fortes sunt: quemadmodum nec robur, nec diuitiæ iuxta Theognim, fortitudinẽ gignunt. Vir enim, vt inquit, paupertate domatur omnis. Manifesta itaque quidã sustinent pericula, eo φ discrimen nullum futurum nouerunt, cũ paratum sit præsidium. argumento est, φ malis iam reuera imminentibus, retrocedũt. Inter omnes igitur parteis ea videtur virtuti proxima, quæ ex verecundia nascitur fortitudo. Queadmodũ & Homerus Hectorem scribit, periculũ obijsse verecũdia impulsum. Hectorẽ verecũdia coepit: primus nãque Pulydamas me reprehenderit. atque ea est quã diximus ciuilem. Cęterum vera neque hæc est, neque alia ex his vlla, sed furori similis est ferarũ, quæ impetu feruntur. neque.n. vel ob ignominiã, vel ex ira, vel quòd non morituros se arbitrentur, aut quòd facultatibus præseruatiuis instructi sint, sustinere horribilia opinor. nam ita nihil horribile esse iudicarint. Et quoniam virtus omnis electiua est, nẽpe vt supra diximus, φ omnia gratia alicuius, eius nẽpe quod honestũ est, huius instinctu eligatur, patet fortitudinẽ, quia virtus est, horribilia gratia alicuius sustinenda docere. neque ex ignorantia, vt quæ iudiciũ format, neque ob voluptatẽ, sed ob solam honestatem. quoniã si non sit honestum, sed furiosum, quia turpe, id nequaquã suffert. Circa quæ igitur versetur fortitudinis mediocritas, & quorum sit, & propter quid, & horribilia quã vim habeant, satis in præsentiarũ explicatũ videtur.

De temperantia, & eius extremis. Cap. IIII.

PORRO de temperãtia & intẽperantia deinceps disserere conabimur. Intemperans aũt multifariam dicitur. interdũ, n, quando non est castigatũ nec emendatũ, quemadmodum incastratũ dicimus, φ castratus non sit, quorũ castrari nonnulla possunt, alia non possunt. (dicimus.n. incastratũ, & qđ castrari nõ possit, & quod cùm possit, non sit tñ castratũ) sic & intemperans dicitur, vel φ tẽperiem castigationẽque natura non admittat, vel quod admittat quidẽ, sed nunquam sit castigatũ. veluti puer in ijs peccatis quę recte moderatẽ tempans. iuxta eã.n. intemperiẽ hoies intẽperantes dicunt. Rursum & id intẽperans dicitur, φ vel ægre, vel non oino castigatione vlla emendari queat. Multifariam aũt cũ dicatur intẽperantia, patet circa voluptates quasdã & dolores versari: tũ φ ex dispositione circa eas varia, & à se inuicẽ, & ab alijs hoies differant. prius aũt descripsimus quo pacto intempantiã appellatione transferamus. nã eos qui nullo sensu erga eas cõmouent, insensatos alij, nõnulli aliud nomen imponunt. Verum non est nota hæc affectio neque vulgaris, eo φ magis in alterã partem peccet, & φ congenitus sit oibus iucundorũ eiusmodi sensus & delinitio. Hmõi autem sunt, quos Comici inducunt agrestes hoies, qui nec moderata quidẽ necessariaque vlla suauitate miscẽt. Et qa tempans circa voluptates versatur, necessum est & cupiditates quasdã illi propositas esse. Itaque quæ sint ista explicare oportet. neque.n. circa oẽs cupiditates, oiaque suauia versat temperans, sed opinione quidem circa sensibilia duo, gustabile scilicet, & tangibile, reuera aũt circa tangibilia tñ. Nam circa visionis voluptatẽ, quæ citra veneris cupiditatem pulchrorum, aut dolorẽ, qui turpiũ aspectu nascitur, aut eã quæ ex auditione suauiter consonantiũ, aut secus, aut quæ olfactu fragrãtium aut fœtidorũ prouenit, nõ versatur tẽperãs. neque enim vel patiẽdo, vel nõ patiendo dicitur intẽperãs. Siue igiť quis aut pulchrã statuam, aut equum, aut hoiem cernat, vel suauiter audiat canentẽ, nec bibere nec edere, nec veneri indulgere velit, sed pulchra quidẽ videre, & canentẽ audire, is intẽperans minime videať, quemadmodũ nec Syrenũ cantibus delinitus. sed circa duo hæc sensibilia versanť, quæ & reliquorũ animantiũ sensibus incurrẽtia, dolorem, voluptatẽ'ue cient: ea scilicet quæ gustu tactu'ue sentiunť. Cęterũ quę reliquis sensibus suauia existũt, nullũ ferè illis sensum mouent, vt circa, pportionũ pulchritudinis cõtuitionẽ nihil magnope moueri videnť. sed & nec auscultationibus sonorũ riteque cõsonantiũ, neque suaue aut grauiter olẽtib⁹: licet oẽs sensus acutius pcellãt. Sed & odoribus ij gaudẽt maxime, φ per accidẽs, nõ per sese oblectant. Dico aũt per se, qbus gaudemus nec spẽrãtes, nec recordantes aliud, velut cibi aut potus. nã ob aliã, hoc est edẽdi bibẽdique voluptatẽ ijs gaudemus. per se vero, vt est lucorũ et florũ. Quo circa scite Stratonicus dixit, illa qđe pulchre, hæc vero suauiter fragrare. Et qa gustabile aliquod, nõ omnẽ voluptatẽ feræ attingunt;

nec quãtum extremo linguæ apice, ſed quantum toto gutture ſentitur. quapropter gulones non optant linguam longam, ſed quemadmodum Philoxenus ex Hyride, vulturis guttur. Itaq; circa tangibilia, vt ſimpliciter dicam, intemperantia eſt conſtituenda, circa ea, quæ etiam intemperans verſatur. nam vinolentia, edacitas, luxuria, crapula, etiam omnia eiuſmodi circa ſenſus prædictos ſunt: quas in parteis intemperantia diuiditur. Verum qui viſum, auditione, olfactuq; excedit, non dicitur intemperãs. citraq; ignominiam tales errores vituperamus, & prorſus circa quæ non dicuntur continentes. incontinẽtes vero nec temperantes ſunt, nec intemperãtes. Inſenſatus igitur, aut quocunq; alio nomine appellare conueniat, qui in omnibus deficiat, quibus ſolẽt plerunq; omnes participare, atq; lætari. Verum qui excedit, intemperans eſt. omnes enim his & natura gaudent, & aliquo ẽt modo concupiſcunt, nec tamen ſunt, vel dicuntur intemperantes. etenim conſecuti, excedunt magis ꝙ oporteat gaudendo: nõ conſecuti magis ꝙ oporteat dolẽdo. Sed nec dolore etiam vacantes dicuntur. non enim deficiunt gaudendo dolendo'ue, ſed magis excedunt. Quia igitur circa hæc eſt exceſſus defectusq;, manifeſtum ꝙ & mediocritas, qui habitus optimus eſt, & vtriq; contrarius. Itaq; tẽperantia habitus præſtantiſſimus, circa quę intemperans verſatur, quæ in dictis iucundis ſenſibilibus tenẽs mediũ, inſenſilitatis intemperantięq; mediocritas exiſtit. Exceſſus vero intemperantia eſt. Defectus autem nomine caret, aut ſupra poſitas appellatiões ſortitur. Accuratius vero deinceps de iucundorũ genere pertractabitur, vbi de continentia inconſtinentiaq; agemus.

De manſuetudine, & eius extremis. Cap. V.

EOdem pacto de manſuetudine, rigiditateq; ſentiendum eſt. Nam & mãſuetum qualem quendã eſſe erga dolorẽ ex ira profectum cernimus. Supra enim iracũdo, rigido & agreſti (omnia enim hęc ſunt diſpoſitionis eiuſdẽ) ſeruilem, & inſenſatum oppoſuimus: eo ꝙ ita vocentur, quotquot non moueãtur ad irã quibus oporteat: ſed laceſſiti faciles humilesq; ſeſe præbeant ad contẽptum. oppoſita enim ſibi inuicem ſunt, celeriter & ægre, leniter & vehementer, & dolor quem iram dicimus longo tẽpore durãs, ei qui breui. Qm̃ vero quẽadmodũ & in alijs, hic quoq; exceſſus defectusq; repetitur: Rigidus. n. eſt eiuſmodi, qui citius magis, longioreq; tempore, tamen nec quando, nec quibus oportet, ac in multis afficitur: Seruilis autem cõtrarius quiſpiam eſt. Medius autẽ inter inæqualitatem cõſiſtit: & quia vterq; habitus vitioſus eſt, pater medium horum æquanimitatem eſſe. neque enim præcurrit, aut excedit: neq; quibus non oportet iraſcitur, nec qbus oportet non iraſcitur. Quocirca cùm & manſuetudo circa eaſdem affectiones verſetur habitus optimus, erit & manſuetudo mediocritas quędã, & mãſuetus inter rigidum ſeruileq; medius.

De liberalitate, & eius extremis. Cap. VI.

SVnt porrò & magnanimitas, & magnificentia, & liberalitas mediocritates. Liberalitas enim circa acquiſitionem amiſſionẽq; facultatũ verſatur. Nã qui omni acquiſitione gaudet, omniq; amiſſione dolet, vtrunq; magis quàm oportet, illiberalis eſt. qui vtrunque minus quam oporteat, prodigus. qui vero vt oportet vtrunque, liberalis, vt oportet hic, velut in alijs etiam expono, quemadmodum recta ratio dictat. Et quia illi quidem in exceſſu defectuq; ſunt: nam vbi extrema ſunt, iſthic & mediũ, quod præſtantiſſimum eſt in quaq; ſpecie, & vnum: neceſſum & liberalitatem inter, pdigalitatem, illiberalitatemq; circa facultatum acquiſitionẽ, & amiſſionem mediam conſiſtere. Bifariam autem facultates quæſtuariamq; vocamus. alia enim per ſe eſt facultatum poſſeſſio, velut calcei & veſtis: alia vero per accidens: nec tamen ita, vt ſi qs lance calcei vice vtatur, ſed velut emptio, conductioq; mercenaria. emũtur enim & calcei. Pecuniæ autem cupidus præ quęſtu accidentario circa numiſmatum poſſeſſionem occupatur: illiberalis vero, & prodigus circa accidentarium lucrãdi modum. nam ille quidem in acquiſitione naturali augmentum quærit: prodigus vero in neceſſarijs deficit: liberalis autem ex abundãti copia largitur. Species vero harum differre dicuntur, eo ꝙ magis & minus circa particulas oſtendunt: vt illiberalis, parcus, ſordidus, turpis lucri cupidus. Parcus enim, eo quòd non eroget, dicitur. Turpis autem lucri cupidus, quòd omnia corrodat. Sordidus, qui vehementer in exiguis obnititur. Deceptor vero depilatorq;, qui iniuſtus ex illiberalitate eſt. Ita cõtra prodigorum hic quidem cautus eſt, qui inordinate conſumit: ille vero inconſideratus, qui in eo quem ferre dictat ratio, durare dolore non poteſt.

De magnanimitate, & eius extremis. Cap. VII.

DE magnanimitate autem, ex ijs quę de magnanimis dicta ſunt, determinare oportet: eo ꝙ vt in alijs iuxta affinitatem & ſimilitudinẽ, quoad latent progredi conuenit.

Ita

Ita & de magnanimitate tractantibus idem vsu venit. Quocica nonnunquam contrarij eadem affectant. quemadmodum prodigus & liberalis, perfractus & grauis, audax & fortis. circa eadẽ enim versantur, & cognati sunt aliquousq;. nã & audax & fortis pericula sustinet, sed hic quidẽ sic, ille vero aliter, quæ plurimũ inter se distant. Dicimus aũt magnanimum iuxta nominis appellationẽ, velut vi & magnitudine animi instructũ. itaq; & graui et magnifico similis videatur: qũquidẽ omnes virtutes quodãmodo sectatur. nã recto iudicio de rebus maximis pariter & infimis bonis pollere laudabile est. Videntur aũt ea magna esse, quæ optimo habitu instructus prosequitur, circa eiusmodi scilicet iucũda. Magnanimitas vero est præstantissima. iudicat aũt in vnoquoq; maius & minus recte iuxta sapientis, virtutisq; pręscriptũ, vnde vel ipsa oẽs virtutes, vel ipsam oẽs consequuntur. Præterea contẽptiuus dicit magnanimus. Singulę vero virtutes rerũ præter rationem magnarum sunt contẽptrices. vt fortitudo periculorum: id.n. magnum inter turpia deputat, & neque multitudinem oẽm iudicat formidandam. & intemperans voluptates. liberalis opes multas magnasq; spnit: id quod magnanimi esse videtur, eo q̃ in paucis occupet. atq; hæc magna sunt, eo q̃ nec cuiuslibet iudiciũ spectat. Magis q̃ppe magnanimus spectat q̃d vni sapienti probetur, quàm multitudini, vt vulgo. Quẽadmodũ ad Agathonẽ dixit Antiphon, maligne defensionẽ laudãtem. neglectus.n. propria maxime affectio magnanimi. Porrò nec vitæ, nec opũ, quibus studere magnopere videntur hoies, curam gerit, sed tñ honoris. itaq; & dolet ignominia affectus, & indigni subiectus impio: gaudet aũt principatum assecutus. vnde cõtraria videntur. nã circa honores occupari, & quæ vulgus sentiat de se contemnere, nõ sunt consentanea. quocirca accuratius hæc discutere oportet. Nã honor exiguus & magnus bifariã capiuntur. aut enim à multis is & vulgaribus, aut ab illustribus ille contingit. qui rursus pro re, in qua euenit, differt. magnus.n. non solum honorantiũ multitudine aut qualitate, aut precio ęstimatur, sed veritate. vnde & principatus et reliqua pręclara, & studio digna bona censentur, quæ reuera eximia existunt. Quo circa nulla virtus magnitudine caret, qua & amplificare & ius reddere videtur in q̃bus fuerit. sed enim & inter cæteras virtutes magnanimitas eminet. quare peculiari vocabulo hac præditus magnanimus appellatur. Quoniam vero bona alia honorabilia sunt, alia vero vt supra determinauimus: ex quibus alia ex vero eximia, alia parua sunt: quibus nonnulli cũ digni sint, seipsos dignos etiam arbitrantur, in ijsdem solet elucere magnanimus. Quadrifariam vero hæc discernũtur. Nam & dignum esse ijs, & sese dignum ijs iudicare contingit. Interdum vero & mediocribus dignum ijs quoq; se dignum iudicare. Nonnunquã vero econuerso vtralibet hęc ad se inuicem componuntur. nam cùm exiguis aliquis dignus, magnis atq; honorabilibus se dignũ arbitratur, alius maximis dignus, paruis se dignũ existimat; prior quidẽ hic est exiguis dignus, magnaq; affectãs, vituperationem meretur. dedecens enim id est, ac minime honestũ, præter dignitatem quippiam consequi. verum & is vituperandus, qui præsenti honore dignus, eum tamẽ auersetur. restat, iam vtriq; horum contrarius, qui cum rebus magnis dignus sit, seipsum etiam dignum arbitretur. hic laudabilis & inter hos medius est. Et quia circa honoris electionem fruitionemq; circa honorabilia reliqua bona dispositio est præstantissima magnanimitas, & quemadmodum ostendimus nõ circa vtilia occupatur, ac ipsa mediocritas cum primis laudabilis, manifestum ẽt magnanimitatem esse quandam mediocritatem. Ex contrariorum autem, hoc quod diximus indignum, maximis sese dignum arbitrantem, lentitudo. tales quippe lentos dicimus, qui magna venditant, cùm non insint. Verum vbi dignus magnis, se indignum censet, pusillanimitas appellatur. pusillanimis enim est, qui p̄clara meritus, iis sese indignum iudicarit. Itaque maganimitatem necessum est mediocritatem esse, inter pusillanimitatem & lentitudinem. Porro quartus ex his, neque omnino vituperatione dignus, neque magnanimus, in nulla re magni quippiã consecutus. neque enim vel dignus existit, vel ita de se ipso censet, quapropter non est contrarius. Nam etsi planè contraria inter se videantur, magnis dignũ magna, & paruis dignum exigua deberi sibi arbitrari. contraria tamen non sunt, eo quòd hic reprehensione careat; quandoquidem ex rationis instinctu agit, & eadem quæ magnanimus naturæ conditione. Cùm vterque quibus dignus est, sese dignum arbitratur, magnanimus ex ijs, quibus dignus est sese dignum censebit. pusillanimis vero cùm magna insint ei bona honorabilia, si eis se indignum iudicat, quid faceret, si paruis dignus esset. aut igitur magnis se dignum iudicans, lentus, aut pauciorum. quocirca nemo pusillanimen dixerit, qui inquilinus tantum, se non imperio dignum censeat, seq;

ſubijciat, verū qui honeſto loco natus ſit, imperiumꝗ rem magnam iudicarit.

De magnifico, & eius extremis. Cap. VIII.

MAgnificus aūt non ex qualibet operatione, electione'ue dicitur, ſed ex ſumptibus: niſi forte per translationē ita vocetur. abſꝗ ſumptu aūt magnificentia non eſt. nam πρέπον, ideſt decens, in ornatu: ornatus vero non in quibuslibet, ſed in neceſſariorum exceſſu cōſiſtit. Verū qui in magno ſumptu decentem magnitudinem eligit, eāꝗ mediocritatem eum eiuſmodi voluptate expetit, magnificus eſt. qui vero amplius quā par ſit, & præter modū, is nomine caret: tametſi quandam affinitatē inter ſeſe habent, quos vocant ineptos & prodigos. Nā qui opulentus dilecti hois nuptijs ſumptus ſuppeditat, eum apparatū ſe decere arbitratur. Qui frugales paucaꝗ deſiderantes excipienti cōueniat, paruificus. Verum qui nuptiali apparatu eos excipiat, nec ob gloriā, neꝗ pro authoritate peculiari aliqua, prodigo ſimilis videt̄. Verum qui pro dignitate iuxtaꝗ rōnem id facit, magnificus eſt, decorum.n. iuxta dignitatē eſt, quandoquidē nihil præter dignitatē decet. decorū aūt eſſe oportet. etenim decēris eſt agere iuxta dignitatē, & quod deceat, & circa qd deceat. aliud.n. decorū eſt circa familiaris, aliud circa amati nuptias. atꝗ ipſi ēt in tantum aut eiuſmodi: vt ſpectaculū, Cimonem non Themiſtoclem, ꝙ humiliore fortuna hactenus eſſet, decere aiebat. ille vero, cui qualiſcūꝗ ſit dignitas perinde eſt, nullus eſt horū. De liberalitate vero ſimiliter ſe habet. nā liberalis aliqs eſt, quando libet,

De indignatione, uerecundia, amicitia, grauitate, ueracitate, urbanitate. Cap. IX.

ET fere ēt ſic cætera circa mores, vel laudabilia vel vituperabilia. nā alia exceſſus, alia defectus, alia vero mediocritates ſunt paſſiuæ, quēadmodum inuidus & alienis malis gaudēs. iuxta hos.n. habitus dicitur, inuidus quidem angi, dignorū ſucceſſu: hic vero in eadem paſſione nomine carere, ſed ei affectioni obnoxius, notus eſt, gaudēdo indignorū vel caſibus vel ſucceſſibus, itē & dignorum lętando. Medius vero inter hos eſt indignabundus, & quod veteres νέμεσιν vocant, à dolendo, ob indignorum ſucceſſum. quapropter et Nemeſin Deā eſſe arbitrant̄. Verecūdia mediocritas eſt inter impudentiā & ſtuporem. Nam qui nullā de ſe exiſtimationē moratur, impudens. qui oēs, ſtupidus. qui vero apparentes quaſdā modeſte, verecundus. Amicitia vero medium inter inimicitiā & adulationem. Nā qui oībus pro cupiditate ſua iucunde congreditur, adulator eſt. qui vero voluptatem oēm vitat, odioſus. verū qui nec ſectatur, nec refugit oēm voluptatē, ſed quod optimum videt̄ in congreſſu obſeruat, amicus eſt. Grauitas vero mediocritas eſt inter cōtumaciam, & placendi ſtudium. Nā qui nihil in cōuictu alteri largit̄ ſed contēnit, contumax. qui vero oia omnibusꝗ ſe ſubijcit, placēdi ſtudioſus eſt. qui vero alia quidem largitur, alia nō, grauis appellatur. Verus aūt & ſimplex, quē rigidum vocant, inter diſſimulatorē & iactabundum medius eſt. Nā qui ſua deteriora mentitur ꝙ ſunt, idꝗ non ignorās, diſſimulator. qui vero maiora prędicat, iactabūdus eſt. verum qui vt habeat exponit, verus, & iuxta Homerū ſapiēs appellatur. & in vniuerſum; hic quidē veri, ille falſi amator eſt. Porro vrbanitas mediocritas eſt: & vrbanus inter ruſticum & ſcurrā medius. Quemadmodū.n. circa alimentum, vorax & terius differunt, ꝙ ille nihil aut pauca aut ægre admittat, hic vero facile oia, ſic ruſticus habet ad importunū aut ſcurrā. nam ille ridiculū nihil aut ægre admittit, hic vero oia et prompte & ſuauiter. Verum neutrū ita decet, ſed quædam admittēda ioca, quædā nō, idꝗ iuxta rationē: quod facit vrbanus. Demonſtratio aūt eadem. quandoquidē & eiuſmodi eſt vrbanitas, et non quem transferētes dicimus, ęquiſſimus habitus, & mediocritas laudabilis: extrema vero vituperabilia ſunt. Duplex autem vrbanitas eſt. alia enim quæ ridiculis gaudet, iociſꝗ etiam in ipſum ſcommate iactis: alia quæ iocos luſusꝗ per exhibere alijs pōt. Diuerſæ quidem à ſeinuicem, ſed mediocritates ambæ. nā qui & exhibere iocū alijs pōt, quo afficiatur ſyncere iudicās, et qui in ſe dictū ferre ridiculū, inter importunum & frigidū medius eſt. Quæ determinatio melior eſt, ꝙ ſi illuſo, qūocunꝗ affecto, moleſtū eſſe quod dicitur aſſeratur: quippe quòd magis placere, ea moderatione prædito cōueniat, hic enim recte iudicat. Cęterum omnes hæ mediocritates etſi laudabiles ſunt, non tamen virtutes dici debent, neꝗ earum contraria, vitia: quippe quòd hæc omnia ex affectionum diuiſione, carere electione conſtat. vnaquæꝗ enim harum affectio quædam eſt, & quia naturalis eſt, ad naturales etiā virtutes refertur. naturales enim quodammodo virtutes hæ ſunt, vt ex ſequentibus patebit, cum prudentia. vnde & inuidia, iniuſtitiæ (nam ad alium ſpectant actiones ab ipſa profectæ) & indignatio iuſtitiæ, verecundia modeſtiæ adcenſentur. quocirca &

*σινχὼ

eo in genere modestiam definiunt. verus autem & vanus eiusmodi vt ille sapiens, hic stultus sit. verum medium magis extremis cõtrarium est, quàm ipsa sibi, eo ꝙ illud cum neutro iungat̃, & fit, hæc vero frequenter. suntq; nonnunquã timido audaces, ac partim prodigi, partim illiberales, & ꝓrsus vitiose inæquales. Nam cũ recte inæquales sunt, medij existunt. medio nanq; extrema aliquo modo insunt. verum cõtrarietates nõ videntur extremis similiter iuxta mediũ ambę inesse. interdum enim iuxta defectũ, aliquando iuxta excessum insunt: quorum causa sunt duo illa supra cõmemorata. paucitas erga iucũda in sensatorum, & quod cõtrarium magis esse videtur, in quo magis peccatur. tertiũ vero, quòd tarius, minus contrariũ videtur: vt audacia ad fortitudinẽ, & prodigalitas ad liberalitatem. De reliquis igitur virtutibus laudabilibus fere dictum est: itaque de iustitia deinceps dicendum erit.

Pro Quarto, Quinto, & Sexto sequentibus libris lege Quintum, Sextum, ac Septimum Nicomachiorum. huc enim ex eo loco translati fuere, nullo penitus mutato uerbo: ut in Græcis exemplaribus uidere licet.

ARISTOTELIS

MORALIVM EVDEMIORVM LIBER SEPTIMVS.

SVMMA LIBRI.

De amicitia, ac eius speciebus. De amicis: ac multis, quæ circa hæc sunt consyderanda. De beneuolentia, concordia, ac probitate.

De amicitia, ubi dubitatur, an sit in similibus uel in contrarijs. Cap. I.

E amicitia, qd sit, & quale sit, quis item amicus: ac vtrũ simpliciter tãtum dicat̃ amicitia, an multifariam, & si multifariam, quot nã modis: insuper, quo pacto sit amico vtẽdum, quid ue iustũ amicum, nihilo minus excutiẽda nobis sunt, q̃ ea quæ de moribus circa honesta eligibiliaq; tradunt̃. Nam inter ciuilia officia vel potissimũ est, amicitias inter se hominũ mutuas cõciliare. Eamq; ob causam virtutẽ vtilẽ existere dicimus, quòd amici esse nequeunt, qui mutuis inter se iniurijs conflictantur. Præterea iustũ iniustumq; maxime circa amicos versari omnes confitemur. Et sanè videtur vir bonus ẽt amicus esse; ac amicitia moralis quidam habitus: vt si iniuriam quis cauere instituat, hoĩes inuicem reddat amicos, eo ꝙ veri amici nunquã mutuo, quemadmodũ & iusti, inferãt iniuriã. quocirca aut idẽ prorsus, aut cognata inter sese amicitia iustitiaq; existũt. Pręterea inter bona pręstantissima reputamus paratũ esse amicũ: & malum grauissimũ solitudinẽ, amicorũq; carentiã interpretamur: quòd omnis vita, spõtaneaq; hominum conuersatio his cõstet, quæ cum familiaribus aut cognatis, aut alijs nobiscum degentibus vel liberis vel parẽtibus vel vxore trãsigitur. Et propria quidẽ iusta, quæ ad amicos spectant, solũ ad nos pertinent. verum quæ lege cõstituta, non equidẽ nos, sed alios respiciũt. Verũ multa ambigi circa amicitiam solent. Primũ quidem ꝙ foris assumitur, vt plerũq; dicitur. Videtur.n. nõnullis simile simili amicũ esse: vnde natum est quod ferť, Deus similẽ semper adducit ad similẽ. etenim graculus ad graculũ, & fur furẽ cognoscit, & lupus lupũ. Sed & physiologi vniuersam naturã rerum describentes, principium hoc constituunt, similia ad similia cõtendere. Quocirca & Empedocles canem femellã fictili incumbere aiebat, ob similitudinẽ, quam cum eo plurimã haberet. Atq; hi quidem ad hũc modum amicũ definiunt. Alij veró contrarium cõtrario amicũ asserunt. amabilia.n. desiderabiliaq; oĩbus amica sunt: & siccũ humida, non sicca appetit. vnde & terra pluuiã optare dicitur, & rerũ omnium mutationem gratã esse: ea vero in contrariũ fit. Et simile simili inimicũ, & figulus (quod dicitur) odit figulũ. Insuper & animantia quibus ex eodem victus suppetit, hostilia inuicẽ sunt: Opiniones igitur hæ tantum distant ab ijs, quę simile amicũ, & contrarium inimicũ cẽsent. Minus certe semp ei quod plus est, hostile existit. inimicitiaq; dies exordiť. Præterea & loca inter se dissita, contrariorũ sunt: amicitia.n. contrahere videť. Alij vero contraria amica putant, & Heraclitus increpat poetã dicentẽ, ꝙ lis inter Deos & homines pereat. Neq;.n. harmoniam cõsistere inquit, citra acutũ & grauẽ sonũ: neq; aialia absq; mare & fœmina duobus cõtrarijs. quæ duę opiniones de amicitia sunt in vniuersum plurimũ discrepãtes. Verũ aliæ magis cognatæ sunt, & proprię apparẽtium. alijs.n. inter prauos amicitiã constare nõ posse, sed inter bonos tantum. alijs contra, absurdum videť, si mater liberos nõ amare asserat̃, cũ & inter bruta amicitia intercedat tanta, vt etiam pro sobole sua mori non recusent. Alij tãtum vtile amicum arbitrantur. argumento

ãlis eſt, ꝙ omnes id proſequuntur, inutilia vero abijciũt. Vnde Socrates ſenex ille ſaliuam proijciens, & capillos vnguesq́ꝫ præſcindẽs, particulas ſe inutiles oẽs abijcere dicebat, & poſtremo etiam corpus ipſum cũ mortuũ fuerit, & quòd nullis porrò vſibus accõmodari queat. verũ vbi vſui eſt, velut in Aegypto, reſeruãt. quæ oĩa contraria inter ſe maxime videntur. nã inutile ſimili, & contrarietas ſimilitudini, ac contrariũ inutiliſſimũ contrario ſuo maxime repugnat. qppe ꝙ contrarij ſit contrarium corruptiuum. Inſup videtur alijs quidem facile amicos cõparare, alijs vero rariſſimum hunc cognoſcere, qm̃ citra ſucceſſum nõ contingit. Cũ felicibus amicitiam omnes captant. verũ alij, ne in ijſdem quidẽ infortunijs perſiſtentibus, credendũ iudicant. quippe qui fallacia quadã, fictaq́ꝫ cum calamitoſis conuerſatione, bonorũ amicitię ſeſe inſinuẽt. Sed adducendus ẽt poſtremus, qui & opiniones de his rectiſſime exponit, & dubitationes contrarietatesq́ꝫ ſoluit. quod fit, dũ appoſite explicantur, quæ videnẽ contraria. eiuſmodi enim ratio maxime apparentibus conſonat. Contingit aũt oppoſitiones manere, quando quod dictum eſt, verum ſumptum fuerit: interdum vero ſecus.

Quale ſit id, quod ametur, iucundum, an bonum. Cap. II.

DVbitationem aũt habet, vtrum iucundum, an bonũ id ſit, qđ ametur. Nam ſi id maxime concupiſcimus, erit eiuſmodi potiſſimum amor. Neque.n.amator dicitur, qui nõ amet ſemp. Et cupiditas ſemper ad iucunda fertur. nã & iucũdum, quod volumus bonum amamus: verũ aliud eſt iucundum ac bonum: de quibus & alijs cognatis determinare conabimur, his principijs cõſtitutis. Quæ cupiditate aut voluntate appetuntur, aut bona ſunt, aut apparentia bona. Quapropter & iucundum concupiſcibile eſt, quia apparẽs bonum: quippe ꝙ alijs bonũ iudicetur, alijs appareat tantũ, etiam ſi non iudicetur. neq́ꝫ.n. in eadẽ animæ parte ſunt, phãtaſia. Patet igitur amicum & bonũ & iucundum eſſe: quo determinato, altera iã ſuppoſitio præmittenda. Bonorũ.n. alia ſimpliciter bona ſunt, alia alicui nõ ſimpliciter, atq́ꝫ eadẽ ſimpliciter & bona, ſimpliciterq́ꝫ iucũda. Nã quæ ſano corpori conducunt, ſimpliciter corpori bona: quæ vero laborãti tantum, non ſimpliciter appellamus, velut ſunt medicamenta, & ſectiones. Similiter & iucũda ſimpliciter vocamus, quę integrũ ſanumq́ꝫ corpus oblectãt: vt in clara luce, nõ in tenebris cernere: verũ laborãti ex oculis contrarium. & vinum iucundius eſſe iudicaẽ, non linguæ ex vinolentia corruptæ; quæ ne infuſum quidẽ acetum diſcernat, ſed ſenſui ſyncero. Similiter & in ijs quę animam ſpectãt, non quæ pueris aut beſtijs, ſed cordatis probantur. vtrorũq́ꝫ igitur memores, hæc eligimus. Et quẽadmodum pueri ac beſtię habent ad cordatũ, ſic prauus ſtolidusq́ꝫ ad moderatũ & ſapientẽ. ijs vero iucũda ſunt, quę iuxta habitus ĩcidũt, quæ ſunt bona et honeſta.

De tribus amicitiæ ſpeciebus: & quæ ipſarum proprie ſit amicitia. Cap. III.

QVia vero bona multifariam dicuntur, aliud.n. quia tale ſit, aliud quia vtile ac frugiferum: ſic & iucũdum, aliud ſimpliciter ac bonũ ſimpliciter, aliud vero quod alicui videaẽ bonum, quẽadmodum in inanimatis: contingit ob ſingula hæc aliqd nos eligere & amare: vt & hoĩem. alium.n ꝙ virtute præditus, alium quia bonus & frugiferus, alium quia iucundus ob voluptatem. Amicus aũt ſit, qñ amatus redamat: neque id ignoratur ab ipſis. Quocirca neceſſum tres amicitiæ ſpecies eſſe: neq́ꝫ iuxta vnũ aliquid oẽs, neq́ꝫ vt vnius generis ſpecies, neq́ꝫ oĩno æquiuoce dicãtur. ad vnam.n. quandam primãq́ꝫ referuntur: quemadmodũ medicinale. etenim animã medicinalẽ, & corpus, atq́ꝫ inſuper ẽt inſtrumentũ & opus dicimus: ſed proprie primũ, per quod ratio eius nobis ineſt. velut inſtrumentũ medicinale, quo medicus vtitur, nec tñ inſtrumẽti ratio medici rõni ineſt. quocirca in oĩbus primum illud quæritur. Et quia primũ vniuerſale eſt, vniuerſaliter ẽt capitur quod fallit. itaq́ꝫ & de amicitia non poſſunt oĩa apparentia reddere. Ratione.n. vna minus cõgruente non arbitranẽ cæteras amicitias eſſe. aliæ vero ſunt quidẽ, ſed nõ ſimiliter: alię vero, cũ prima non cõuenit, vt vniuerſalis, ſiquidẽ prima fuerit, neq́ꝫ alias eſſe amicitias inquiunt. Verũ vt modo dictũ eſt, multæ amicitiæ ſpecies ſunt: qm̃ tripliciter dici amicitiã determinauimus, cũ alia ob virtutẽ, alia ob vtilitatẽ, alia ob iucũditatẽ oriri dicaẽ. Et ſanè quæ cõmodorum gratia nata eſt, plerũq́ꝫ eſt amicitia qui ſe inuicẽ, qa vtiles diligere ſolẽt.

γλαῦκ' ἐπίκουρος ἀνὴρ τὸν σὸν φιλὸν ἴστε μάχηται.

Et nondum Athenienſes cognouerunt Megarenſes. Quæ vero ob voluptatem cõtrahitur, iuuenum eſt. mutatis enim pro ætate moribus, etiã iucundum mutãt. Quæ vero à virtute ꝓficiſcitur, optimorũ. vnde manifeſtum eſt primã amicitiam, bonorum eſſe mutuũ erga ſe inuicẽ amorem, mutuãq́ꝫ electionem. Amicum enim eſt amatum amãti, amicusq́ꝫ

item

item redamans amato. Ea igitur sola inter homines est, quippe qui soli electionem sentiũt. cæteræ autem etiam feris inter se sunt, vbi ẽt aliqua mediocris elucet vtilitas. Atq; ita ẽt cicura homini, & alia alijs amica sunt: quemadmodum regulus auis crocodilo, Herodoto teste: et quemadmodũ vates de consessibus trãsitionibusq; loquuntur. Et mali malos, cũ ob vtilitatem, tum ob iucunditatem amant: neq; tamen amicos fatẽtur, cùm primæ sint expertes: quippe ꝙ prauus iniuriam praue inferat, quod amicitiæ legibus repugnat. Alij itidem amant citra amicitiam primam, quos tamen reliquas colere nihil vetat. ob voluptatem.n. incontinentes seipsos suspectos habent, nec ab iniuria mutua abstinent. Quocirca nec ob voluptatem se mutuo amantes, dici amici debent: quando accurate disquirentibus plane primam non esse constet. illa enim firma est amicitia, hæc vero prout hactenus diximus, non illa quidem, sed ab illa profecta. Quapropter vt illo tãtum pacto amicus esse asseratur cogere, est apparentia absurdaq; dicere. nam iuxta rationem cõmunem quandã affirmare omnes amicitias licet. Superest igitur, vt prima tantum amicitia vocetur: interdum vero etiam omnes: neq; vt æquiuoce, neq; ad seipsas quomodocũq; habẽtes, neq; iuxta vnam speciem, sed potius ad vnum aliquod relatas.

De amicorum diuersitate: & qui proprie sint dicendi amici. Cap. IIII.

ET quia simpliciter bonum iucundumq; idem & simul est, nisi quid obstet: & primus verus, & simpliciter amicus (nã talis propter seipsum eligibilis, idq; necessario. quemadmodum enim propter se bona quispiã appetit, sic & ipsum talẽ eligi oportet) verus autem amicus etiam iucũdus est simpliciter: videtur igitur quomodocunq; amicus iucũdus esse. Verum magis de his determinandum, vtrũ quod ipsi, an quod simpliciter bonũ amicum sit, & verum actu amare cum voluptate, vnde & amabile iucũdum, an non. hæc enim ad idem reducenda sunt. & quod non ipsi bonum fuerit, nõ etiam ad ipsum pertinet. Atq; hoc ipsum est quod quærit, sic esse bona, quę simpliciter bona sunt. eligibile enim est simpliciter bonum: ipsi vero, quod ipsi bonum: quę conuenire oportet. Et virtus vna talẽ efficit. & ciuilis facultas ẽt, quibus hęc nõ insunt, ingignit, modo iam ante accõmodatus & homo existat. naturaliter enim ei bona sunt, quę simpliciter bona. Similiter et vir pro fœmina, & stupidus pro prædito indole. ob dulce vero, necesse est quę pulchra sunt, sint & dulcia. vbi vero dissonant hæc, iã non prorsus bonũ. nam intẽperãtia interuenire potest. Cũ.n. honestum iucundũq; disconueniunt, in affectionibus intẽperantia est. Quia cum prima amicitia est sm virtutẽ, erũt & ipsi simpliciter boni: non qa vtiles, sed alio quopiã modo: quandoquidem bifariã, huic & simpliciter bonum capitur. & similiter quẽadmodum in cõducibili & habitibus, vbi aliud est simpliciter conducibile, et honestũ, velut se exercitatio ad medicationẽ habet: Itaq; & habitus hominis virtus. Sit igiĩ homo ex rebus narura præstantibus. nã virtus natura præstãtis simpliciter, alterius vero alicuius nequaquã, sed huic bonũ dicitur. Eadẽ quoq; ratio dulcis est. Hinc igitur vestigandũ, vtrum absq; volũtate sit amicitia, quid'ue differat, & in vtro amare consistat: & vtrũ bonus esse ẽt non iucũdus queat, sed non propter idipsum rñ. Amor igiĩ cùm dicatur bifariã, vtrũ qui actu est, eo ꝙ bonum iudicat, nõ absq; voluptate esse apparet. patet aũt, quẽadmodũ in scientia rerũ cognatę contemplationes disciplinæq; specie sua facile intelliguntur, ita ẽt familiarium recognitiones expeditæ fiunt. cuius rei ratio eadẽ in vtrisq; est. Natura igitur simpliciter bonũ, & simpliciter iucundũ: & quibus bonum, ijsdem ẽt iucundũ est. Quapropter similia similibus mox gaudẽt, & homini homo iucũdissimus. Et qa impfecta ea conditione sunt, ẽt absoluta eiusmodi erunt. Est aũt vir bonus perfectus. siquidem ergo amare actu mutuæ familiaritatis & notitiæ, electio cũ voluptate est, scilicet & amicitia prorsus simpliciter bonorũ & iucundorum, qa bona iucundaq; sunt, mutua electio. Atq; ea amicitia habitus, ex quo eiusmodi electio pficiscitur. nã opus eius actus est, q non extra, sed in ipso amãte consistit, cũ potentia extra, vel in alio insit, vel diuersum saltem existat. Quocirca in amãte, nõ in amato gaudiũ est. Amari.n. amabilis rei, illud vero ẽt amicitiæ actus est, & aĩati tantum, cũ prius ẽt inanimatis cõpetat, qñ & ea quoq; diligũtur. Et qa amare actu est gaudere amato, quatenus amatum, & amicus ẽt est, qui amatur vicissim, erit amicus amico, nõ quà musicus vel medicus. Voluptas igitur ab ipso pcepta, quà amicus, proprie amica voluptas appellaĩ. ipsum.n. diligit nõ ob aliud quidpiam. quã obrẽ nisi eo quatenus bonus est delectaĩ, non fuerit amicitia prima. neq; rẽ vllã interuenientẽ obstare decet, vt bonũ ipsum nõ delectet. itaq; ẽt si graueolẽtia fuerit, aliqua obliterare, & mẽtis industriã amplecti verus amicus solet. Hanc igitur primã amicitiã esse oẽs cõfitentur: alię vero propter hanc, & aliquo modo videtur,

& in controuerſiam veniunt. Conſtantiam enim quãdam habere amicitia videtur, ac ſola ea conſtans eſt. nã pronunciatũ à grauibus eſt, conſtans id eſſe, quod nõ cito fiat, neq; facile diſſoluatur. cætera iudicio ſyncero vocãt. Porrò nec citra fidem cõſiſtit amicitia firma: ea vero experimẽtum requirit, vt inq̃t Theognis. Neq; enim viri mulieriſ'ue mentem cognoueris ante periculum, velut de vi mentis ſumptum. Eodẽ pacto & tempus req̃rit amicus. quia etiam amici ante contractam amicitiam cupiunt: qui habitus, velut iam conſummata amicitia, latet. nam quia ad mutuã amicitiam propendent, & ſibi inuicem omnia officia præſtant, putantur non velle amici, ſed re ipſa amici eſſe. Verũ queãdmodũ in cæteris, ita hic quoq; vſu venit. quemadmodũ enim ſani non ſunt ſtatim qui id velint, ita nec amici qui eſſe volunt. argumento eſt, quòd facile tales nondum aſſumpto experimẽto, ita nec calumnia circumueniantur. ꝙ experimẽtum quibus in rebus habent, in his facile ſe calumniæ non præbẽt. in quibus autem non habẽt, perſuadeantur, ſi coniecturas calũniator adhibeat. Simul vero patet, nec inter prauos amicitiã conſtare poſſe: quippe qui iniqui ſunt, et nemini ſeſe cõmittunt, ex ſeipſis alios metientes. Vnde & boni facilius decipiuntur, niſi ea periclitatione diffidant. Etenim praui natura bona amico præferunt, neq; quiſquam amicum magis q̃ res amat. nam tales amici non ſunt: repugnãt enim legi amicitiæ, amicorum cõmunia omnia aſſerenti. quandoquidẽ amicus rebus ipſis p̃ferendus eſt, non amicis res. Vnde prima amicitia inter paucos incidit: eo ꝙ difficile ſit multorum capere experimentum: quandoquidẽ non omnibus, queãdmodũ oportebat, poſſis cõuiuere. Neq; ex ęquo de veſte & amico deliberare conuenit. equidem qđ inter duo melius extiterit, eliget mentis ſaltem compos, & quo eſt vſus olim vt deteriore, non præferet ei quod iudicet melius. In amicitia autẽ non facile pro vetere amico, incognitũ aſſumet. neq;.n. abſq; experimento eſt, neque vnius diei amicus. quapropter in prouerbiũ abijt, ſalis modius. Simul autem non eo tãtum, ꝙ ſimpliciter bonus quiſpiam ſit, ad amicitiam ſufficit, ſed vt etiã tibi ſit amicus. Bonus enim quiſq; dicitur ſimpliciter, eo ꝙ bonus eſt: amicus aũt, qui alteri bonus. ſimpliciter autem bonus amicuſq;, in quo vtraq; iſta concurrũt. Itaq; quod ſimpliciter bonum alteri, hoc quanquam non ſimpliciter bono: alteri vero bonus, eo ꝙ vtilis. amare autẽ vnà multos, & ipſum hunc amorem auertere, impoſſibile erga plures operari. In his aũt conſtat recte dici, amicitiã conſtãtium bonorum eſſe, quemadmodum felicitas ſufficientium. etenim natura, non facultates, firmitatem habet. Verum multo rectius virtutẽ naturæ eſſe affirmatur, & tempus amantem indicare, infortuniaq; magis q̃ ſucceſſus. In illis enim vere declaratur quod dicitur, communia amicorum omnia: quippe qui ſoli bonis maliſq; natura, circa infortunia & ſucceſſus in q̃bus conſiſtunt, hominẽ præferunt, vel vt illa ſint, alia vero non ſint. Succeſſus autem arguit nõ veros amicos, & ad vtilitatem tantum comparatos. Tẽpus vero vtroſq;. neq; enim vtilis ſtatim amicus eſt, verum ſuauis & iucũdus. Sed nec qui ſtatim, ſuauis ſimpliciter eſt: quando perinde vt vino ciboq; partim ſuauitas, partim vero celeritas percipitur, verum mediocri tempore ſuauitatem voluptatemq; amittit, ſic etiam hominibus vſu venit. nam quod ſimpliciter iucundum eſt, fine temporeq; determinari debet. Fateatur autem & vulgus, dulce vocans, non ſolum quod compererũt, ſed veluti cùm bibunt, cumq; adhuc in manibus poculum eſt. Non enim id inde dulce eſt, quia cõpererit aliquis, ſed quia non frequenter bibit, ac quia primum decipitur. Prima igitur amicitia, à qua cæteræ nomen trahunt, ſecundum virtutem eſt, iuxtaq; eius delectationem, velut dictum eſt prius. Reliquæ etenim inter pueros, brutaq;, & prauos contingunt. Vnde prouerbio dicitur, æqualis æqualẽ delectat, & malus malo iucunde conuiuit. nam & praui nonnunquam ſe mutuo oblectant, nõ quatenus praui, nec quatenus neutri, ſed quatenus vel ambo (exempli gratia) ſtreperi: vel hic quidẽ ſtreperus, ille vero parcus: quatenuſq; bonum aliquod omnes habent, eatenus cõgruunt ſibi. Præterea vtiles ſibi ẽt hos eſſe contingit, non quidẽ ſimpliciter, ſed inſtitutis. Sic etiam bono viro amicũ malum eſſe contingit, nempe ad inſtitutum aliquod vtilẽ: vt malus boni viri inſtituto, quale bonus habet, inſeruiat. bonus intẽperanti quidẽ ad illud quod habet inſtitutũ, malo autem ad id quod iuxta naturã exiſtit. Valentq; bona ſimplicia quidem ſimpliciter, illi vero ex ſuppoſitione, nẽpe quatenus aut paupertati aut morbis cõfert, idq; bonorũ ſimpliciũ cauſa: queãdmodũ & pharmacũ bibit. non.n. bibere vult ipſum, ſed huius mali pellẽdi gratia vult. Preterea amici hi eſſe poſſunt inuicẽ, qualiter & ij ſunt, qui boni nõ ſunt. Iucundus.n. eſſe poteſt, non quatenus malus, ſed quatenus aliq̃d cõe habet: vt ſi ſit muſicus. inſuper quatenus vnũ quiddã eſt oĩbus, quod ferre poſſis. ideo quidẽ ad colloquiũ apti boni habeantur, aut

quatenus deniq; vnicuiq; congruant:aliquid enim boni omnes habent. Tres igitur hæ ſpecies amicitię ſunt,& ĩ his omnibus iuxta ęqualitatem quodammodo amicitia appellatur. Nam & amici ſecundum virtutem in æqualitate quadam virtutis ſibi inuicem amici ſunt.

De amicitia ſecundum exceſſum. Cap. V.

ALia porrò in his differentia ſecundum exceſſum:velut eſt Dei erga hominem virtus (id enim aliud amicitię genus eſt) & in vniuerſum velut principis erga ſubditum. quemadmodũ et iuſtũ aliud eſt. proportione enim æquale, numero vero minime. quo in genere ſunt pater erga filium, & beneficus erga beneficia paſſum. In ijs vero ipſis diſcrimina quædam elucent, quando alia eſt patris erga filium ratio,& viri erga vxorem: hæc quidem vt principis erga ſubditum, illa vero vt benefici erga beneficia paſſum.In ijs aut prorſus non,aut certe non ſimiliter redamare contingit.Ridiculum enim fuerit, ſi quis Deo exprobret,ſi non pro eo ac ab hominibus amatur,viciſſim ipſe diligat:aut principi,quod nõ æqualem amorem ſubditis præſtet. Imperanti enim vt ametur,non vt amet, aut certe alio pacto cõuenit. Verum oblectatione nihil eſt diſcriminis,ſiue vt in opulente erga facultates domeſticas,& ſobolem ſuam, vel vt egens erga id quo potitur.Quocirca ſimiliter ſe habet in amicis qui ob vtilitatem, & qui ob delectationem conciliantur. Nam hi quidem iuxta æqualitatem, illi vero iuxta exceſſum amici ſunt. proin quemadmodum illi expoſtulant, ſi non ex æquo vtiles ſint, ac beneficijs reſpõdeant:ſic hi etiam ob delectationem.quod in amatorijs vſu venit, vbi perſæpe ex eiuſmodi cauſis rixæ ſuboriuntur, ignorante ſcilicet eo qui amat, rationẽ eſſe diuerſam in ijs quæ animi promptitudinẽ ſpectant.quocirca contentionis cauſam amatus ſe meminiſſe arbitratur.hæc (inquit) non diceret amans,ex eo ſcilicet,quòd rationem eãdem eſſe exiſtimat. Cùm igitur tres amicitię ſpecies ſint, ſecundũ virtutem,ſecundum vtilitatem,& ſecundum voluptatem, rurſùm hæ in duo diſtinguuntur. aliæ enim iuxta æqualitatem, aliæ iuxta exceſſum ſunt:amicitiæ quidem vtræq;:amici vero iuxta æqualitatem tantum. Abſurdũ enim ſit, amicum vocare virum puero, eo ꝙ amet & ametur. Nam etſi excellẽtem virum amare alicubi cõuenit: ſi tamen redamet ipſe, vt dedecus improperatur, vt qui amet indignum. nam dignitate quadam æqualitatæq; ponderatur amicitia. Quędam igitur ex ætatis defectu, quędam vero ex virtutis, generis, aut alio quopiã, indigna æquali amore ſunt. Semper autem ab excellente, ſiue vtilitatem, ſiue iocunditatem, ſiue virtutem ſpectes, aut nullus,aut minor amor requiri debet. Verum in mediocribus exceſſibus merito controuerſiæ oriuntur. paruum enim nõnunquam minime debet robore æſtimari, veluti non ligni, ſed aurei vaſis pondus præualet. Atqui paruum illud homines perperam iudicant, quibus domeſticum bonum, magnum videtur, quia propinquum: alienum vero exiguum, quia remotũ. cumq; exceſſus interuenit, nec tamen quidem inquirunt,quo modo,ac an ſimiliter redamari oporteat, perinde ſi quis amorem à Deo repoſcat. Manifeſtum eſt igitur, amicos in æqualitate quadam conſiſtere: redamare autem licere, vt amici non ſint. Neq; vero obſcurum eſt, quia homines amicitiam iuxta exceſſum,ei quæ ad æqualitatem comparata eſt,anteponant:eo ſcilicet, quia & excellentia & amore potiuntur. quocirca nonnullis aſſentator amico gratior eſt. ꝗppe qui vtrũq; cui adulatur, videtur adſtruere.ac ſunt ferè ambitioſi tales. nam in admiratione eſſe, excellentiæ cuiuſdam ſpeciem habet. Natura autem alij amatorij, alij vero ambitioſi naſcuntur, Amatorius quidem, qui magis oblectatur amando, quàm dum amatur. Ambitioſus autem magis amari & in admiratione eſſe cupit, excellentiæ amicus: alter vero voluptatis, quam percipit amando. nam in actu neceſſario amans eſt. redamari autem per accidens contingit, & latere poteſt: amans autem non poteſt. Et eſt amicitię hoc peculiare, vt amare potius, quàm amari cupiant. amari vero iuxta id quod amabile fuerit, contingit. argumẽto eſt, quòd amicus, ſi nõ contingat vtrunq;, cognoſcere vult magis quàm cognoſci. velut in exceſſibus ſummis faciũt fœminæ. vt Andromache Antiphontis, quæ cognoſci velle videtur ipſius gratia, vtq; bono aliquo afficiatur, non afficiat: cognoſcere vero, afficiendi amandiq; gratia. Quocirca in amorem etiam erga mortuos perſiſtentes laudamus, quippe qui cognoſcant, non cognoſcãtur. Plures igitur modos amicitiæ eſſe, & quot, tres nempe: item quod amari & amici differant, qui iuxta ęqualitatem et qui iuxta exceſſum amici ſunt inuicem, dictum eſt.

Quo pacto ſimilium, quo'ue contrariorum dicatur eſſe amicitia. Cap. VI.

QVia vero amicus etiam vniuerſaliter dicitur, velut principio, adductis extrarijs quibuſdam opinionibus, oſtẽdimus (nam alij ſimile, alij contrarium amicum pronunciant) dicẽdum etiam de his eſt,

quo

quo pacto habeant erga expositas hactenus amicitias. Simile autem tam ad iucundum q̃ bonum refertur. Bonum enim simplex est, malum vero multiplex. & bonus similis sibi semper, neq; mores mutat: prauus autem & stultus sibi dispar est mane et vesperi. Quocirca nisi inter se paciscantur mali, amici sibi inuicem non erunt, sed dissiliunt: quæ amicitia minime firma est. Quare eatenus simile amicũ est, dum simile bonum sit. Interdum autẽ iuxta voluptatem consistit: similibus enim eadem iucunda sunt, & natura quodq; cuiq; iucũdum est. Vnde & voces, & habitudines, et conuersationes cognatis inter se suauissimæ solent esse, cum hominibus, tum cæteris animantibus. atq; hac possunt etiam praui se inuicem diligere, & malus malo iucunde conuiuit. Contrarium autem contrario amicũ, quẽadmodum vtile. nam quod sibi simile, id inutile est. quapropter dominus seruo, & seruus domino indiget, & vir fœminaq; inter sese mutuo. ac iucundum & desiderabile contrarium, vt vtile, non quà in fine, sed quà vt ad finem. Nam vbi consequutus est quod concupiebat in fine quidem iam est, sed contrarium non concupiscit: veluti calidum, ipsum frigidum. Porro & contrarij boniq; amicitia quædam est: se inuicẽ enim per media desiderant, vt symbola, non vt ex ambobus vnum medium fiat. Per accidens autem contrarij desiderium est, per se autem mediocritatis. neque enim se inuicem, sed medium concupiscent contraria. nimium enim algentes, ad mediũ reducuntur cùm calefiunt, & calẽtes cùm frigefiunt. similiter & in reliquis. Sin vero non semper flagrauit cupiditas, nõ in medio erit, sed gaudebit natura iucundis citra cupiditatem in medio cõstitutus. Alij vero omnibus, quæ naturalem habitudinem egrediuntur, quę species etiam inanimatis competit. Amare autem contingit, quando fuerit in animatis. quocirca nonnunquam dissimilibus gaudent, velut austeri facetis, irritabiles ad iram tardis, vt qui à se inuicem ad medium reducũtur. Per accidens igitur, velut ostensum est, contraria amica propter bonum sunt. Quot igitur species amicitiæ sint, et quę differentię, iuxta quas discernuntur amantes ac amati, idq; sic vt amici absque illo vocentur, dictum est hactenus.

An quisquam sibi ipsi amicus esse queat.

Cap. VII.

VErum an sibi quisquam ipsi esse amicus queat, vestigationem vberiorem requirit. Nonnullis enim videtur, sibi quisque amicus esse maxime: qui eodem vtentes canone, amicitias erga alios etiam iudicant. verum secundum rationes, iuxtaq; ea quæ amicis censentur inexistere, partim repugnant, partim vero similia esse videntur. Quodammodo enim iuxta analogiã hæc amicitia est, simpliciter vero nequaquam: eo quòd amari ac amare in disiunctis duobus consistat, iuxta quæ magis hic sibi amicus est: velut in cõtinẽte & in incõtinente dictũ est, q idẽ volens nolensq; agit, qñ partes aliquo ad se inuicem pacto habent. Ac rationem habent hæc omnia eandem, num qui sibi amicus est, etiam inimicus sit, aut iniuria num se quispiam afficiat. Quæ omnia in duobus disiunctim considerãtur. aut enim anima duplex quidpiam est, aut hæc disiuncta non consistent: verum ab habitudine erga in seipsum pendent, velut etiam reliqui amandi modi determinati, iuxta quos rationes exquirere has solemus. videtur enim amicus esse, qui alicui vel vere bona, vel quæ arbitretur bona, alij euenire cupiat, nõ sui, sed alterius gratia. *

Alio vero modo, quo conuiuere optat ob ipsam conuersationem tantum, non ob aliud quidpiam. veluti patres liberis quidem bona optant, sed alijs conuiuunt tamen: quæ inter se inuicem omnia pugnant. ille enim si non quod sibi, hic autem si nõ quod est. Alij vero conuiuendi desiderium non ad amorem referunt. condolere quoq; dolenti, non ob aliud quidpiam nos dilectionem vocabimus. solẽt enim serui ita erga dominos condolere, qui ægrotantes plerunq; sunt morosiores, non ob ipsos quidem, et vero affectu, velut matres solent liberis, & aues nonnullæ vna cum enitentibus similiter dolore affligi. amicus enim non solum amico condolere vel maxime studet, sed simili etiam conturbatione affici, velut simul cum sitiente sitire: alioquin enim non fuerit coniunctissimus. Eadem quoq; in gaudendo ratio: amicitiæ enim est, non ob aliud quidpiam, sed ipsum tantum gaudere. Prętera eiusmodi de amicitia dicuntur, vt æqualitas quædam sit amor: nec vna tantum amicitia iungantur veri amici, sed cuncta hęc simul conferantur in vnum. bona enim cupit alteri verus amicus. Quemadmodum & nemo sibi ipsi ob aliud quidpiam benefacit, neq; ob gratiam: neq; indicat qđ fecit, quatenus vnus est. nam qui amorem patefacit, nõ amare quidem, sed velle amare videtur. Itaq; & simul esse, & conuiuere, congaudere, cõdolore, absq; se mutuo ne viuere quidem posse, (vna enim anima sunt) sed commori, vnius illius verę quę amicitiæ est. sic enim vnus ille habet, ac sibi in hunc modum conuiuit. Omniaq; hæc in bo-

no

no conspirant, in prauo autem dissentiunt, velut in incontinente. vnde et aduersus aliquãdo ipse sibi existit. Quatenus vero quisque vnus est, indiuisibilis ac per omnia desiderabilis sibi est: quales boni sunt, & secundum virtutem amici: malus autem non vnus, sed multi, & die eadẽ varius, & importunus ipse sibi. Quamobrem recte cuiusq; erga seipsum amicitia, ad boni probatiq; amicitiam reducitur. quia enim sibi ipsi & similis est & commodus ac vnus insuper, vtiq; etiam amicus sibi est & desiderabilis, qualis est secundũ naturam. cõtra vero prauus. Porrò bonus sibi nihil exprobrat, incontinentis instar: nec posterior prioribus succẽset, velut mutabiles: neq; prior posteriori, velut leues vaniq; solent. Præterea qui simpliciter bonus est, quærit vt ipse etiam sibi amicus existat, quemadmodum & dictũ est supra, duo in sese complecti, quæ ad amicitiam mutuam propendeant, quæ disiungere sit impossibile. Quocirca in homine amicitia erga seipsum constare posse videtur, non etiã in reliquis animantibus. neq; enim equus sibi ipsi amicus est, neq; pueri, donec electionem per ætatem consequatur. iam tum enim puer pro cupiditate è seipso dissentit. Cognatorum amicitiæ similis videtur ea quæ cuiq; est erga seipsum, quandoquidem neutrum à se queas distinguere: & si maxime differãt, cognati tamen illi sunt, ac vnus ille quoad vixerit. Quot igitur modis amare dicatur, quodq; omnes amicitiæ ad vnam primam reducantur, ex dictis patet.

De beneuolentia. Cap. VIII.

PRoprium vero huius cõsiderationis fuerit de concordia beneuolentiaq; disquirere: quæ alijs eadem, alijs vero absq; se mutuo non esse videntur. Est autem beneuolẽtia cũ amicitia neque prorsus idem, nec plane diuersum. nam amicitia tribus modis distincta, neq; in ea quæ vtile, neq; ea quæ voluptatem spectat, consistit. siue enim vtilitatem volunt, nõ ob illum, sed ob se hanc cupiunt. Videtur aũt beneuolentia quemadmodũ & amicitia, non beneuolentis esse, sed eius cui is bene vult. si in iucundo amicitiam constituas, beneuolentiam etiã inanimatis tribues. quapropter beneuolentia circa moralem amicitiam consistit. verum beneuoli tantum est voluntas: amici vero, vt quod vult præstet etiam. Ac amicitiæ omnis principium est beneuolẽtia, ac omnis quidem amicus beneuolus: non contra, omnis beneuolus amicus. incipienti enim similis beneuolus est. vnde & amicitiæ principium, non amicitia appellatur.

De concordia. Cap. IX.

CAeterum et consentire amici videntur, & consentientes inter se concordesq; amici esse. verum non circa omnia amica versatur concordia, sed circa res cõcordibus propositas, quæq; ad conuictum mutuum conducant. nec iuxta cogitationẽ cupiditatemq; tantum. concupiscere enim cõtraria licet, veluti in incontinente hæc ipsa quoq; sibi repugnant. Neq; oportet simul pro electionis, simul et cupiditatis instinctu constare concordiam: quippe quę bonorum est tantum. praui autem eadem eligentes & appetentes ipsi sibi incommodant. Videtur autem cõcordia, quemadmodum & amicitia, non dici simpliciter. verum alia prima quædam, & natura recta, qua mali concordes esse nequeunt: alia qua etiam praui inter sese conspirant, quando pro electione sua cupiditateque res succedunt: quodq; concupiscunt & eligunt, eiusmodi sit oportet, quo potiri ambo queant. Nam si eas res appetant, quæ nequeant ambobus contingere, certamen oritur: cùm contra inter sese concordes non soleant contendere. Est autem concordia, eadem de principatu, subiectioneq; electio & voluntas, non alterutrius, sed publici boni gratia. quocirca amicitia quædam ciuilis concordia est. De cõcordia igitur beneuolentiaq; hæc dicta sint.

Cur magis amantes beneficijs afficientes, quàm affecti dicantur. Cap X.

DVbitatur autem, cur magis amantes dicantur, qui ipsos affectos, quàm qui affecti seipsos facientes reddant: cùm videatur contrarium iustum esse, quod crediderit quis ob vtile quidpiam, & quia commodare ei cõtingit. alium enim iuuari, alium vero impendere decet. Neq; id tantum est, sed natura etiã eligibilior est actio: rationemq; prorsus eandem habet opus & actio: & qui beneficium accipit, opus est benefacientis. quocirca & in animantibus peculiare in generãdo, natosq; conseruando, studium est. Et magis parentes sobolem suam diligunt, quàm diligantur vicissim ipsi. & effusiore charitate hanc matres complectuntur, quàm patres. ac nati itidem magis ex se genitos, quàm genitores amant: quia præstantissima est actio. & matres effusius q̃ patres amant, quia magis suum opus esse liberos arbitrantur: & quia opus difficultate definiunt, magis vtique generando mater affligitur. De amicitia igitur, quę vnicuiq; est erga se, quęq; in pluribus versatur, hoc pacto determinatum sit.

Amicitiam

Amicitiam omnem in æqualitate quadam consistere: ubi de ciuilitatis speciebus quædam, Cap. XI.

VIdetur autem iustum equale quidpiam esse, & amicitia in æqualitate quadam consistere: nisi frustra dicat, amatoria est equalitas. Porrò omnes ciuilitates iusti quędā species sunt: communicatio enim quædam est; & commune omne ex iusto conflatur. Quocirca hæc omnia amicitia, iusto, & communicatione quis diiudicarit, ac discrimina quidē tenuia habet. Et quia similiter habet anima ad corpus, vt artifex ad instrumētum, & seruus ad dominum: horum quidem nulla communicatio est, quia duo non sunt, sed illud quidē vnum: & quod vnius, nullum: neq; diuisibile vtriq; bonum, sed amborum vnius, cuius gratia est. Corpus enim instrumentum est congenitum, & seruus domini velut particula & instrumentum separabile: instrumentum autem, velut seruus inanimatus. Reliquę autem communicationes sunt, aut particula cōmunicationum ciuitatis, velut contribulium est, & quæ vocatur orgiorum. præterea quæstuariæ respublicæ. Verum ciuitates omnes communicationibus quibusdam continentur, & rectæ & transgressoriæ. quemadmodum enim in harmoniis, sic ī ciuitatibus vsu venit, quæ in regia quidem, parentis est: in optimipotentia, velut viri & vxoris: simpliei autem repub. fratrum. excessus autem in his, tyrannis, paucipotētia, et plebs. et iusta quidem totidem sunt. Quemadmodum vero æquale aliud quidem numero est, aliud proportione, sic & iusti & amicitiæ communicationis species sunt. secundum numerum quidem, vt socialis amicitia: nam ipsa definitione terminatur. secūdum proportionem vero optimipotentia, optima & regia. Neq; enim idem principi, subditoq; iustum est, sed secundum proportionem. Sic & amicitia similiter patris & filij, neq; absimilis in communicationibus ratio. Amicitiæ autem sunt, naturalis, socialis, communicatiua, & quæ ciuilis adpellatur. Et naturalis quidē multas species habet: alia quidem vt fratrum, alia vt patris & filiorum: illa iuxta proportionem, hæc vero secundum numerum. propinqua enim socialis est, in qua singuli dignitate participāt. Ciuilis autem maxime ad vtilitatem comparata est. nam quia sibi per se non sufficiunt, conuenire videntur & conuictus mutui gratia. sola autem ciuilis, & quæ in illa transgressio cōmittitur, non solum vt amicitiæ sunt, sed vt amici iuxta eas inter sese communicant. aliæ vero iuxta excessum. Potissimum vero iustum in vtilium amicitia consistit, eo quòd hoc ipsum ciuile iustū existat. alio enim pacto serra & ars simul conueniunt, non communis alicuius (nam vt organum & anima) sed vtentis gratia: contingitq; vt eam industriam id instrumentū consequatur, quæ ad opus iuste conueniat, vt cuius gratia existit. ac in terebro id ipsum dupliciter: præstantior enim actus est perforatio ipsa. & in hac quidem specie corpus & seruus, velut dictum est prius. Quærere igitur quo pacto amico conuiuendum sit, ipsum est iustum quærere. Nam in vniuersum omne iustum ad amicum pertinet: iustū enim aliquibus & inter sese mutuo communicantibus iustum est. & amicus communis est, alius genere, alius vero vitæ ratione. Homo enim solus non solum ciuile, sed œconomicum animal est: & non vt cætera aliquando se alteri. aut viro, aut mulieri coniungens, aliquando vero fugitans & latitans: sed communicabile animans homo est erga ea, quibus cum naturalis cognatio illi intercedit. quocirca & cōmunicatio & iustum quodpiam erit, etiā si vrbs non sit, nam & domus & amicitia quædam est. Serui equidem & domini, velut artis & instrumentorum animæ & corporis communicatio est. verū nec amicitiæ neq; iustitiæ sunt, sed proportionale quidpiam: quemadmodū & salubre non iustum est, sed proportionale. Mulieris aūt & viri amicitia, velut vtile quodpiam, & communicatio: patris vero & filij, velut Dei erga hominem, & benefici erga accipientem, & in vniuersum natura imperantis ad natura subiectum. fratrum autem ad se inuicem, maxime secundū æqualitatem est socialis. Neq; enim spurius huic est demonstratus. ambobus autē pater Iupiter vocatus est meus princeps. hæc enī à quærentibus æquale dicuntur. Quocirca in domo primum fons et principiū amicitię, ciuitatisq; et iusti oritur.

In omni amicitia compensationem fieri debere. Cap. XII.

QVia vero tres amicitiæ species numerantur, iuxta virtutem, iuxta vtilitatem, iuxtaq; iocundum, singulę hę in duo distribuuntur: quandoquidē vnaquæq; hatum & secundum excessum, & secundum æqualitatem existit. Iustum autem circa has ex controuersijs patet. nam in eo quod est iuxta excessum, proportione queritur, nō simpliciter, sed excellens conuersim proportionale erga inferiorem flagitat: sic quod ab inferiore fit, in idem tendit. vnde ita inter se disponuntur hæc, velut imperans ad subditum. In minus, numero æquale quæretur, quemadmodum

modum & in reliquis communicationibus vsu venit, vbi interdum numero, interdum proportione ęquale postulatur. Nam si ęquale numero argentum illatum fuerit, id æquali numero distinguunt: sin vero numero non æquale fuerit, proportionale erit. Excellens vero contrarie conuertit proportionale, iuxtaq; diametrum iungit. Ac sic quidem videatur inferior reddi excedens, & ministeriũ publicũ fuerit amicitia et cõmunicatio. quocirca aliquo alio æquare, & proportionale reddere cõuenit, honore scilicet, qui & natura principi & Deo tribuitur à subiectis. Sed & lucrũ æquare cũ honore conuenit. Ac amicitia quidem ad æqualitatem constituta ciuilis est: ciuilis autem vtilitati destinata est. & quemadmodum vrbes, sic etiam ciues sibi inuicem amici existunt. Et eodem modo non cognoscuntur ab Atheniensib. Megarẽses, ac ciues ipsi, nisi inuicem vtiles fuerint. verum ex manu in manum hæc àmicitia est. Porrò hic & præses est & subditus, non naturale nec regium, sed quod in parte consistit: neq; eius gratia vt benefaciat Deus, sed vt ęqualitas sit boni ac muneris honorarij. ad æqualitatem autem prorsus comparata esse vult ciuilis amicitia.

Vtilem amicitiam, aliam legalem, moralem aliã esse: in eaq; accusationes fieri. Cap. XIII.

CAeterũ vtilis amicitiæ duę species sunt: alia enim legalis est, alia moralis. ac respicit ciuilis in ęqualitatem & rem ipsam, quẽadmodum ementes & vendentes. vnde dicitur, merces viro amico. Quando igitur ex pacto conuenitur, ciuilis est legalisq; amicitia. verum cùm rem arbitrio committunt, ad moralem amicitiam accedit, & socialem. quocirca potissimum in hac amicitia expostulatio est, eo quòd præter naturam. reliquę enim amicitiæ sunt, & quæ vtilitatem spectat, & quæ est secundum virtutem. Nonnulli vero vtraque complecti volunt, & quidem vtilitatis gratia cõsuetudinem cum alio habent. moralem autem faciunt vt moderati. proinde fidem habẽtes legitimã non faciunt. Nam inter tres istas vtilis illa expostulationes habet frequentiores. virtus enim accusationis expers est. suaues autem, habentes erogantesq; conciliantur. vtiles autem non facile in gratiã redeunt, nisi legitime, atq; vt socios decet inter sese cõgrediantur. Inter vtiles autem amicitias, legitima ipsa quoq; criminatione vacat. pecunia enim de controuersijs decidit legitima, qua & æquale mensuratur. Moralis autem voluntaria conuentio est. quocirca lex alibi ita conuiuentibus posita est, quæ in contractibus voluntarijs vtrum rectè habeant, non interponitur. bonis enim inter sese iustum nullũ est: hi vero vt boni, etiam contrahentibus. Licet autem i hac amicitia vtrinq; accusationes ancipites fieri, quonam pacto vtrinque vtãtur, quando iuxta mores non legitime fidem habent. ac dubium quidem, vtro nam modo iustum iudicare conueniat, an respectu rei præstitæ, quanta sit & qualis, an accipientis. Contingit enim interdũ, quod inquit Theognis:

» Tibi quidem Dea id paruum est, mihi vero ingens. nam contrarium euenire potest, velut
» etiam in oratione ait: Tibi quidẽ lusus sit, qđ
» mihi mortem adferat.

Hinc igitur accusationes petuntur. nam ille quidem repetit officium, vt qui rem magnam pręstiterit, cùm adesset egenti: aut si quid aliud dicat, allatũ quantum quidem potuerit, sed quod illi expediebat. hic autem contra, quãtum illi par fuisset, non quantum sibi commodasset: interdum vero transsumpta expostulatione controuertit. ille enim quantulum ipsi contigit, hic vero quàm magnum pro facultatibus præstiterit. velut si in periculo constitutus, ille drachmæ precio adiutus sit, hic quidẽ periculi, alius vero argenti magnitudinem reputabit, velut in retributione pecunię fieri solet: nam & hic de his controuertitur. nam alius vt tum, hic vero vt in præsentiarum res est, nisi concilient, iudicandum arbitratur. Ciuilis igitur amicitia conuentionem & rem ipsam intuetur, moralis autem ad electionem respicit. quocirca iustũ hoc magis est, & iustitia inter amicos vsurpata contentionis causa. Vnde honestior amicitia moralis, vtilis autem necessaria magis. Equidem nonnulli moralem amicitiam præ se ferunt: verum vbi quid aduersum experiũtur, declarant sese diuersos. nam quidam ex bonorum facultatumq; copia, honestum persequuntur: quapropter & honestiori rei amicitia quædam est. Quocirca manifestũ vt hæc distinguẽda sint. Nam si morales amici sunt, ad electionem spectandum est, num æquale vel secus alteri sit ab altero postulandum: verum si vtilitatis mutuæ gratia conueniunt, & ciuiles, quantum quisq; cõmodarit, expenditur. Quòd si hic quidem ex more, ille vero ex vtili statuat, non pulchrum quidem, sed factu necessarium tamen, vt boni id consulamus. similiter & in altero: vt quia moraliter quidem de rebus non iudicat, at nihil simulat, in amicitia tamen contentus alter in talem amicum incidisse sit. Moralem igitur secũdum electionem esse patet: quoniam et si magnis beneficijs acceptis vel ob facultatum penuriam nõ rependit, sed quantum potuit præstitit, rectè

habet.

habet. Atq; ita Deus pro facultatum modulō nostrarum sacrificia æstimat. verum ementi, ac mutuo ad vsuram danti, nisi amplius istinc prouenturum polliceare, non suffecerit. Vnde multæ accusationes in amicos oriūtur, nisi iustum illud puto iudicio prospiciatur. difficile enim est ad vnum quidem exquirere quæ non recta se inuicem spectant, velut inter amantes vsu venit. alius enim ob conuiuendi voluptatem complectitur alium: ille vero ipsum propter vtilitatem. Verum quando is amor refrigescit alio superueniente aliquo, fit alius, ac tum inter sese ratiocinantur, velut Python & Pammenes altercabantur, & in vniuersum quæ præceptoris erga discipulum ratio est. Neq; enim sciētiam & facultates vno aliquo metiri cōuenit. Ac velut Prodicus medicus erga mercedem maligne persoluentem & citharœdus & rex. hic enim vt iucundo, ille vero vt vtili conuersatur. & quia persoluere beneficium oportet, iucundum seipsum exhibet, & ad hilaritatem prouocat, sic vicissim ille alia promittit. Quo autem pacto hæc dijudicanda sint, etiam hinc manifestum fit. nam vtiq; hoc loco vno quopiam hęc mensuranda sunt, verum non termino, sed ratione. proportio enim mensuranda est, quemadmodū & ciuilis communicatio solet. Nam quo pacto inter agricolam sutoremq; communicatio cōstabit, nisi ex proportione æquetur opera. Nam qui nō eodem respectu ad inuicem agunt, mensuram habent proportionem, velut si hic quidem sapientiam, alter vero pro sapientia pecuniam à diuite postulet. Deinde vero quid datum sit considerādum erit. nam si alter ex aceruo minori partem dederit, ille vero ex maiore non multiplicem, iniuria vtiq; afficit.

An bono, an retribuenti præstandum sit beneficium. Cap. XIIII.

AC recurrit quidem hoc loco prima controuersia, an vt vtiles cōuenire seipsos affirmandum sit, ille vero minime, sed iuxta aliam quampiam amicitiam. Porro discutiendum, an bono iuxta virtutem amico præstandum sit beneficium & auxilium, an retribuenti facultatibusq; instructo. Quod idem problema est prorsus, an amico potius quàm viro bono sit benefaciendum. Et si quidem amicus idem etiam vir bonus fuerit, non sit difficile iudicare: nisi fortasse quis alterum amplificet, alterum vero imminuat, amicitiæ vehementiam tribuens, bonitati vero mediocritatem. sin secus fiat, multæ quæstiones oriūtur. Velut si hic quidem erat, non erit autem: ille autem erit, sed nondum. vel hic quidem factus est, non est tamen, vel est, non erat, neq; erit: verum illud laboriosius fuerit. Quocirca nihil dicit Euripides, scribens, rationem rectā adferri, vbi merces rationis inferatur, opera illis operum vice prębuit. Nec omnia patri cōueniunt, sed & matri alia, quamlibet sit præstantior pater. Neque enim Ioui sacrificantur omnia neq; omnes honores, sed quosdam admittit. Fortasse igitur sunt, quæ vtili præstare oporteat, alia rursum quæ bono: nēpe cui nō alimentum & necessaria proprie competant; conuiuere enim illi oportet. Et quoniam viuere recte decet, ei præstanda non quæ ipse, sed vtilis largiatur. verum qui id faciunt, præter quàm decet, omni amato idem præstant. Neq; iustæ sunt, quæ in orationibus amicitiæ definitiones constituuntur. etsi enim omnes amicitiam exprimant, non tamen eandem determinant. vtili enim competit velle alteri bona, & benefacienti. Nec tamen hæc amicitiæ definitio id vere exprimit, sed alij esse, alij vero cōuiuere assignatur. ei vero qui voluptuarius amicus est, communis dolor, cōmunisq; lætitia tribuitur. Atq; omnes quidem hæ definitiones amicitiam quandam ostendunt: nulla vero proprie vnam exprimit. Nec singulæ singulis amicitijs congruunt, etiam si videantur. velut electio est existendi, quæ & ei quidē secundum excessum et facienti competit, qui suo operi id inexistere vult, ac eroganti vtiq; conuenit, & vt sit, & vt retribuat. verum non huic, sed iucundo conuiuere decet. Nonnulli autem amici se inuicem iniuria afficiunt: res enim magis, sed non habentem amant. quocirca et illis amici. vt cur voluptuarius vinum suscipit: & quia vtilitati deditus diuitias: vtiliores enim. idcirco moleste ferendum est, ac si minus pro maiori susceperit. hoc autē obijciunt. illud enim nunc quærunt bonum, iucūdum prius aut vtile quærentes.

An sibi in omnibus sufficiens, amico indigeat: de amicorum numero; & interdum nos amatum abesse velle. Cap. XV.

COnsiderandum autem est de sufficientiæ amicitiæq; cōditione, quo pacto habeant ad se inuicem ipsarum facultates. Quæ rat enim forte quispiam, num per omnia sufficienti amicus sit. cumq; vir bonus sufficientiss. & vna cum virtute beatus, quid habeat opus amico. neq; enim vel vtilibus, vel prouidis, vel alieno cōuictu sufficiens opus habet: quippe qui abunde sibi ipsi conuiuere, adesseq; possit. Veluti Deus, qui cū nulla re egeat, nec amico etiam opus habet. quocirca & ho-

mo beatiſſimus minime omnium eget amico, niſi quatenus impoſſibile eſt ex ſeſe ſibi ſufficientem eſſe. Vnde neceſſum eſt optime viuenti amicos pauciſſimos eſſe, neq; comparãdis amicis operam illũ dare, ſed negligere nõ vtiles tãtum, ſed ad mututm conuictum etiã ſuaues. Atque hinc ſane perſpicuum euadit, nec vſus, nec vtilitatis gratia, ſed ꝑpter virtutẽ tãtum verum amicum eſſe. Nam cum re nulla egemus, tum magis omnes, ſuis etiam bonis fruituros, magiſq; in quos conferant, ꝙ à quibus accipiant beneficia quęrunt. Erat accuratiore iudicio, pollemus rerum copia affluẽtes quàm egeni, magiſq; tamen amicos conuictui idoneos requirimus. De hac autẽ quæſtione conſiderandum eſt, vtrum aliud quidẽ recte dicatur, aliud vero lateat propter parabolam. Manifeſtum equidem id quidem, ſumentibus quid viuere actu ſit, atq; vt finis. patet enim id eſſe ſentire & cognoſcere, quocirca & conuiuere eſt ſimul ſentire & cognoſcere. Verum idem ſentire & cognoſcere cuiq; maxime expetitur, ob congenitam omnibus viuendi cupiditatem. ac viuere ipſum cognitionem quandam diſponit. Verum ſi quis detrahat hæc, & cognitionem conſtituat ipſam per ſe & non per ſe (id equidem latebit, velut in oratione ſcriptũ eſt, re ipſa tamen licet non latere) nihil referat, ſi alium pro ſeipſo cognoſcat. Sed quod ſimile viuere alium pro ſeipſo diuerſum eſt. rationabile autem eſt, ſuum cognoſcere & ſentire eligibilius eſſe. quocirca coniungere hæc duo in oratione oportet, viuere & eligibile, quod bonum ex his conſtat, quando id ineſt eadem natura participantibus. Quoniam igitur in eiuſmodi ſerie, altera ſemper in alterius ordine cõtinetur, & cognoſcibile vtiq; eligibile eſt, & vt in ſumma communicatio determinatæ naturæ. quocirca idẽ velle ſentire, eſt eundem talem quendam eſſe velle. Et quoniam non ſecundum nos ipſos horum vnumquodq; ſumus, ſed participatione facultatũ ſentiendo cognoſcendoq; (ſentiens enim ſenſibilis redditur, vt iuxta hoc, vt ſecundum prius ſentit qua & cuius, & cognoſcibilis redditur cognoſcens) eodem pacto et viuere ſemper volumus ob iuge cognoſcendi deſiderium, hoc eſt, quia & ipſe cognoſcibile quidpiam eſſe cupit, electionem eſſe cupit. electionem autem conuictus ſtultum forte quiſpiam iudicarit. In congreſſibus primum etiam animalium cæterorum, vt ſimul edere, ſimul bibere. quid enim aut in communi, aut ſeorſim ſermonem conferre differt? deinde etiam ſermone communicare, cuius libet eſt. Adde quod qui amicus idoneus eſt, diſcere videri non vult. Docentis enim amicus nõ eſt, quando ſimilitudo quædam eſt amicitia, ſed videtur tamen. Equidem ſuauis bonum omnes cum amicis communicamus. quantũ ſcilicet quodq; ſuauitatis adijcit, & qua pręſtãtiſſima quiſq; pollet. Ex his autem alia voluptatem corporalem, alia muſicam, alia phyſicam contemplationem habent. Audacia porrò congrediẽdi amicos decet. Vnde quidam inquit labor, ſunt procul amici. quocirca voluptate allata non diſiunctos eſſe oportuit. Vnde amor maxime, vt videtur, amicitię ſimilis. bene enim viuere amor cupit, non equidem quàm oportuit potiſſimũ, ſed iuxta ſenſus. ratio ergo illa dubitando profert: ipſum autem opus ſic contigiſſe videtur. Vnde patet hæc ambigentem nobis imponere. Veritas autem hinc conſideratur. amicus enim eſſe vult, vt prouerbium habet, Alter Hercules, & alter ipſe. Atqui diuulſus eſt: difficileq; quæ ab vno diſceſſerunt, vnum eſſe. Atqui iuxta naturam quidam, quę cognitiſſima eſt, ſimilis eſt, iuxta corpus vero diuerſus, ac etiã iuxta animam diuerſus eſt; iuxta'que partes animæ diuerſus nihilominus idem indiuiſus'que amicus eſſe vult. Itaque amicum ſentire, ſeipſum quodãmodo ſentire neceſſario eſt, cognoſcereq;. ac ſi quid moleſtum amico incidit, in eo collętari ac conuiuere amico ſine dubio iucundum eſt. accidit enim, vt illius ſenſus aliquis nobis ſimul ingeratur, præſertim ſi qua diuina voluptas eſt. Cauſa vero huius eſt, quia ſuauius eſt ſemper in meliore bono ſeſe contemplari. Hoc autem nunc quidem affectus, nunc vero negocium, nunc aliquid aliud eſt, in quo bene viuere & amico ſit poſſibile. Conuiuere igitur oportere, idq; maxime velle omnes, tum beatiſſimũ optimumq; potiſſimum talem eſſe. Verum quod ex ratione id non eluxerit, & rationabiliter id conſecutum ſit, ex vere dictis, vtputa compoſitione collationis, in promptu ſolutio eſt: ꝙ eiuſmodi Deus non ſit, vt amico egeat, aut ſimilẽ requirat. et nõ reputabit pari rõne vir bonus. Neq; enim in hunc modum Deus habet, vt qui pro ſua excellentia nihil præter ſeipſum cogitat. nobis autem bonum aliunde euenit. vnde & neceſſum habemus multos amicos cõquirere, cùm ipſe ſibi bonũ ſit. Simul autem amicum eſſe nullum, vti multi amici, recte vtrunq; affirmatur. Quia enim multis cõuiuere licet, ſimul etiam ſentire nobiſcum ꝙ plurimos vtiq; gratiſſimum ſit. Rurſum, quia difficile in paucioribus neceſſum eſt actum in mutua ſenſatiõe cõſiſtere quare nõ ſolũ multos comparare arduum eſt, ſed etiam compa

ratis vti. Et interdum quidem abesse amatum nolumus prospere degentem: interdum uero participare iisdem simul cũ eo, quod amicum gratumq; esse cupimus. Nam cùm bonum obuenit, eo vtique omnes participare volunt, non obueniente autem secus. Et quẽadmodum Herculem mater potius Deum esse volebat, quàm vna cum ipsa manentem, Euristeo mercenatiam operã locare. Sic enim diceret, & quem Lacon Dicterio irrisit. Vocãtem forte, dum tempestate affligeretur, iubẽs Castorem & Pollucem implorare. Videtur enim amantis esse, à molestorum participatione arcere, alterius autem simul eadem sustinere velle, quocirca vtraque rationabiliter eueniunt. nihil enim decet amico tam acerbum iudicari, vt non teneat priorem iucunditate amicum. Videtur tamen non malum ipsius expetendum, quando satis est ipsos affligi, vnde et participationem eiusmodi vetant, sed ne videantur sua spectare, inq; amici perturbatione lætitiam affectare. Sed & leuius mala tolerantur, cùm non soli ferunt. Et quia eligibile est, & vt bonum nobis contingat, & vt simul potiatur amicus, patet quòd simul in minore bono versari quodãmodo eligibile sit, aut cum maiore seorsim. Et quia incertum est quantum, iuxta simul illud distinguuntur, ac simul quidem omnibus participatione amicum est, quemadmodum & simul conuiuari iucundius aiunt hęc habentes, alij autem contra non volunt. Quoniam hyperbolas quis probauerit confitentibus, in perturbatione magna simul communicandum: in successu autem magno seorsim agendum. Similiter etiam circa infortunia. interdũ enim amicos pręsto esse volumus, neq; dolere, quando scilicet nihil sint nobis amplius effecturi. Interdum vero iucũdissimum præsto esse, id quòd ob prædicta contingit. quandoquidem natura afflictum, & in mala habitudine constitutum videre, non minus quàm in nobis ipsis refugimus: gaudentem autem iucundumq;: & non dolentem amicum, velut rem multo suauissimam intuemur propter causam prædictam. Quocirca vtrumlibet horum fuerit magis suaue, adesse vel non adesse propensionem reddit, idq; in deterioribus ex eadem causa. Maxime enim cupiunt amicos non felices esse. sed & nec in aduersis cruciari. quocirca nonnunquam simul quos amant interimunt. Maius enim id est quàm si proprium sentiatur malum: quemadmodum & recordantes in quo successu vixerint, magis quàm si perpetuo se male habiturum arbitretur.

Quo pacto amico utendum. Et uirtutes non esse scientias. Cap. XVI.

DVbitarit autem quis, an amico quolibet, & ad quæcunq; idoneus est, & aliter etiam, vti liceat, vt oculo ad vidẽdum, aut eo distorto peruerse, ac vt vnum duo esse appareat intueri. Ambo igitur illa, & oculus & quòd oculi est reuera & per se sunt, alterum vero per accidens. quẽadmodũ et in cibo esus et vomitio: silr et i scia veritas et error. Nã qui volens non recte scribit, ignorãtia vti solet, veluti qui conuersis membrorum officijs pedibus manuum, & manibus (quod solent saltaticulæ) pedum vice vtuntur. quæ ratio omnium etiam præstantissima est scientiarum, atq; ita iustitiam vt iniustitia licet vsurpare, velut qui ex iustitia iniusta agit, peride vt qui imperita & stolida ex sciẽtia. Verum si id impossibile, manifestum est virtutes nõ esse sciẽtias: quando non licet ex scientia ignorare, sed errare tantum, eademq; ex ignorantia facere, nec minus tamen ex iustitia & iniustitia quidpiam agit. Sed enim quando prudentia scientia est, & verum quidpiam idem faciet ea. liceat enim studio à prudentia desipere in ijsdẽ, quibus & stolidus. Verum si simplex cuiusq; quatenus quidq; est, vsus fuerit, etiam ita agẽtes fecerint sapienter. In cæteris igitur scientijs alia quædam princeps est, quæ alimenta ministrat. Et principis rursum illius alia quædam, non tamen scientia vel intellectus. Sed nec virtus, vt qua vtitur, quãdo temperantis virtus etiã subditi virtutẽ sibi vsurpat. Quid igitur est, an vt intemperantia, vitium irrationalis animæ partis, & quonam pacto intemperans mente præditus fuerit. Verum prępualens euertit mẽtem ratiocinaturq; contraria.

† Et si virtus quidem in illo, in ratione vero ignorantia resideat, vbi reliquæ iam uendicantur: sic etiam licet iustitia, iuste quoq; maleq; & prudentia stulte abuti, unde contraria eueniant. Absurdum enim si quod in rationali parte uitium insidẽs, euersa ratione ignorantiam inducat. Virtus autem inexistentẽ in ratione stultitiam non euertit hanc, rectumq; de rebus iudiciũ format. Rursum autem prudentia rationalem partem occupans, ex irrationali intemperãtia sublata, moderatas actiones efficit, id quòd continentiæ videtur proprium. Itaque licet ab ignorantia prudenter, aliterq; à prudentia imprudenter rebus vti, quod in cæterarum nulla euenire cernimus. Velut cùm medicinam et grammaticam nutrit intemperantia. †

Iniustus enim omnia quæ & iustus potest, & in vniuersum potentiæ inest impotẽtia. Quo

circa

circa ſimul prudentes, & bonæ eorum etiam cæteræ habitudines, & corpus firmum, quando nihil fortius prudentia eſt. Verum quòd ſcientiam dixit non recte habet: virtus enim eſt, & non ſcientia, ſed genus diuerſum.

An fortunatus, infortunatus'ue quis natura ſit. Cap. XVII.

QVoniam vero non prudentia ſolum ſucceſſum virtutemq; efficit, ſed fortunatos etiam bene agere, tanquam fortuna ſecunda proſperos gignente ſucceſſus, affirmamus, quæ eadem etiam ſcientiæ ſunt. Cõſiderandũ igitr̃ natura ne fortunatus hic, infortunatus ille ſit, an ſecus, & quo pacto res habeat. Fortunatos enim quoſdam eſſe cernimus. ſtulti enim in multis, quorũ ſcilicet fortuna domina eſt, proſpere agunt. quãdoquidem & quæ arte adminiſtrantur, fortunam admittant, in militia & gubernatoria. Vtrum igitur ab habitudine aliqua ſucceſſibus eiuſmodi conficiendis, aut nõ idonei homines fiunt? Nunc equidem naturæ id quidem aſſignant, in quibuſdam quæ tales quoſdam efficit, quibus & à natiuitate ſtatim, tale quidpiam ingignit. vt velut cæſijs nigriſq; oculis, certa aliqua forma inter ſe diſtinguuntur: ſic fortunati & infortunati. Tales enim non per prudentiam proſpere agere inde manifeſtum eſt, quia non irrationalis prudentia eſt, ſed ratione prædita, qua res adminiſtrat, eã ſibi adſcribere illi nequeunt: quippe quòd horum fortuna cauſa exiſtat. vtcunq; etiam pateat, circa alios ſtupidos nõ eſſe. neq; enim id abſurdum, quemadmodum Hippocratẽ, cùm Geometer eſſet præſtantiſſimus, in cæteris tamen imperitum ſtupidumq; fuiſſe cõſtat, qui pecuniæ plurimum amiſit, ob ſtultitiam Biſantij πεντηκοστολόγων. Sed & in nonnullis proſpere agunt ſtolidi. Et non raro. velut ĩ arte nauium gubernatrice, peritiſſimi etiam parum ſecundam fortunam experiuntur: ac velut in aleę iactu, alius nihil, alius multum lucratur: quam felicitatem vel naturæ beneficio accepit, vel, vt inquiũt, beneuolentia Dei. qua etiam in exilio & eiectus benignitatem fortunæ experitur, non ſecus ac male compacta nauis rectius ſæpe agitur, non per ſe quidem, ſed quia peritum gubernatorem nacta. ſic enim fortunatus ille genium optimum gubernatorem habet. Sed enim abſurdum eſt, talem à Deo genio', ue diligi, non pręſtantiſſimum potius ſapientiſſimumq;. Quapropter ſi neceſſum eſt, aut natura, aut intellectu, aut procreatione diuina fortunam ſecundam contingere, & neutro poſteriorum eueniat, naturæ itaq; ea proſperitas fuerit aſſignanda. Verum natura, vel rerum ſemper ſic ſe, vel vt plurimum habẽtium cauſa eſt: contrà autem fortuna. Si igitur quòd præter rationem euenit, fortunę eſſe videtur, perq; fortunam homines fortunati dicuntur, non equidem natura cauſa fuerit, vt quę velut dictum, ſemper aut vt plurimum, ſic ſe habentibus adſcribitur. Aut inſuper talis vel voto potitur vel fruſtratur. quemadmodum cæſius cui non fortuna, ſed natura quo minus cernat acute, cauſa exiſtit. quocirca non fortunatus, ſed bona natura præditus dicitur. quocirca ſic de his dicendum eſt, vt quos fortunatos dicimus, nõ fortunę beneficio id eſſe aſſeramus. vnde nec fortunati etiam ſunt: fortunæ nanque bona ſunt, quorum ipſa eſt cauſa. Sic rurſum quæritur, an fortuna ſit in vniuerſum aliqua: vel cùm ſit, an non ſit, etiam vnde. Atqui neceſſum eſt & eſſe fortunam, & cauſam eſſe. vnde & bonorum quorundam et malorum cauſa fuerit. Etenim ſi excipienda hæc ſint, & nihil aſſignãdum fortunæ, ſed alij cuipiam cauſæ, non tamen quare hanc non cernimus, fortunam cauſam eſſe affirmamus. Quocirca definientes fortunam, cauſam proportionalem hominis ratiocinationi conſtituunt, tãquam ſit quædam natura. Verum hæc iam alia quæſtio fuerit: quandoquidem quos cernimus ſemel proſpera vſos fortuna, quare ij non rurſus, & rurſum? eadẽ enim eius cauſa. Non igitur eſt fortunæ, neq; aliud etiam quidpiam indeterminatorum infinitorumq; contingat: erit enim bonum et malum. Scientia vero nõ erit eius per imperitiam. quando & quidam fortunati didicerunt: aut omnes ſcientiæ (qđ Socrates dixit) ſcientiæ ſint. Quid igitur vetat, quo minus cuidam ex ordine, non quòd oporteat, contingat, ſed velut ſortes procul ſint iaciendæ. Quid enim autem num impetus in anima non ſunt. atqui alij à ratione, alij à cupiditate (qui & priores) proficiſcuntur: ſiquidem naturalis eſt per cupiditatem iucundæ rei appetitus ac natura omnia ad bonum feſtinant. Quòd ſi quidam bene nati ſunt, & velut cantionis imperiti, & citra rationem ferantur, vt dictat natura, ac cõcupiſcant, quod, quando, & quo pacto oportuit, proſpereq; agunt, & conſequantur ſtolidi, pręterq; rationem, eadem quæ harum rerum pręceptores, tales vtiq; fortunati cenſendi ſunt, quotquot ſcilicet præter rationem plurimum proſpere agunt. Natura igitur quidam fortunati ſint, ſiquidem multifariam dicatur ſecunda fortuna. alia enim ex impetu, & p̃electione fiũt, alia vero ſecus, & prorſus contrariũ. nam et male

ratiocinari videntur bene agentes, & secunda tamen fortuna vsos confitemur, ac rursus quidem in illis cùm voluerint, at minus bonum acceperint, & licet quidem istis per naturam prosperitatem consequantur. nam impetus animi cupiditasq;, quo oportebat delata, successu est usa: ratiocinatio aũt stulta, quã fortuna dum prospere adflat, ex ijs quorum causa existit, non rectam expellit. interdum vero per cupiditatem quis male ratiocinatus aduersam expertus est. in cæteris autem quo pacto iuxta appetitus cupiditatisq; ingenuitatem successus erit? Verum hic successus & fortuna duplex, quæ istic eadē, vel plures prosperitates. Quia vero præter omnes ratiocinationes rectas, scientiasq; quosdam fortuna secunda adfluentes videmus, manifestum est aliã quãpiam successus causam esse. prior autem ista prosperitas, aut non est, aut quę oportuit concupiuit: cumq; ratiocinatio humana desit, non fuerit ipsius. neq; enim prorsus rationis expers, nec naturalis est cupiditas, sed ab aliquo corrumpitur. Secunda igitur fortuna in ijs, vbi præter rationē ipsa causa existit, locum habet. id vero improuisum. nam præter scientiam præterq; vniuersale, nec tamen à fortuna profectum videtur, verum propter hoc videtur. Quocirca hęc quidem ratio non probatur, naturale esse vti secunda fortuna: sed potius quòd non omnes, quibus secunda fortuna videtur adfluere, id ex fortuna, sed ex natura habeãt. neq; nullius esse causam fortunã demonstrat, sed nõ oĩum quorũ existimat.

An fortuna causa sit, ut concupiscamus, & quid sit motus in anima principium. Cap. XVIII.

QVæret forsan quispiam, an fortuna eius ipsius causa sit, vt quid & quando oporteat concupiscatur. An sic omnium erit: nam & cognoscendi consultandiq;. Neque enim consultans consultauit, & hoc cõsultauit, sed principium est quoddam: neque cogitans cogitauit id prius cogitare, atque in infinitum eiusmodi fiat progressio. neq; igitur considerãdi iunctum principium, neq; cõsultandi consilium. Quid igitur aliud nisi fortuna? quocirca à fortuna omnia proficiscuntur, & quoddam est principium, extra quod aliud nullum reperiatur. Ipsa autē (quęritur) cuiusmodi facultate instructa efficere eiusmodi queat. quod perinde est, ac si principium motus in anima quid sit, inquiratur. Patet autem sic esse, quemadmodum in vniuerso est Deus, & vicissim cuncta in illo: mouentur enim omnia ab inexistente in nobis numine, Rationis autem non ratio, sed pręstantius quidpiam est principium. Quid autem scientia præstãtius est, nisi Deus? virtus enim organũ intellectus est. Quocirca veteres dixerũt felices ex fortuna, qui irrationabiles ad rectè agendum impellerentur, nec velle ipsis confert: principium enim habent & intellectu & voluntate pręstantius. Alij vero rationem habent. illud vero non habent, quales sunt furores animi. hoc enim nõ possunt hi: quippe qui sine ratione feruntur. Itaque horum qui prudentes sapientesq; sunt, celeris est vaticinatio & durabilis, qui non à ratione profectã esse suspicari debemus. sed alij experimento, alij consuetudine, speculando vtuntur. itē hi, quorum est ratio soluta. Itaque & melancholici rectè valde, subitaq; insomnia habent. Patet autē, quòd species felicitatis duæ sunt. altera diuina, ideoq; qui felix est, numine adiutum aliquid fecisse dicunt: is autem est, qui aliquid iuxta impetum diuinum facit: alter est, qui aliquid præter hunc impetum facit. Irrationales vero ambo: ac illa frequens magis felicitas est, ista frequens minus. Sigillatim igitur de vnaquaq; virtute determinatũ est pri⁹.

De probitate: & quis sit animæ præstantissimus terminus. Cap. XIX.

QVia vero seorsim ipsarum vim distinximus, etiam de virtute, quam probitatem vocamus, dicendum erit. Singulas igitur habere reliquas, qui huius appellationem sit constiturus, necessum esse patet. nam neque in cæteris aliter id veniat vsu. Nec enim toto corpore sanus sit, parte autem nulla: sed necessum aut omnes, aut certe pręstantissimas rectè habere. Non dissimilis etiã ĩ toto ratio. Bono enim esse ac honesto simul & bono licet, non ipsius solum nominibus, sed rerum ipsarum differentia participanti. Omnium enim bonorũ sunt ipsi per se suiq; gratia eligibiles: et inter hos honesta quoque, quæ per seipsa omnia laudabilia sunt. Verũ ipsa, ita actiones ab ipsis profectæ laudari solent: actiões enim et modesti, ipsaq; modestia celebratur. non etiã sanitas laudabilis, nã nec opus eius: quando nec quod fortiter fit laudabile est, tametsi bona hæc confiteamur. Similiter autem id etiam in cæteris per inductionem manifestum est. Bonus enim est, qui natura bonis egregie sit instructus: præstantissima enim omniaq; sui desiderio excitãtia bona sunt. Honor, diuitiæ, corporis virtus, facultates, natura quidem sunt bona: sed noxia nonnullis ob habituum corruptionem. Neque enim vel stultus, vel iniustus, vel intemperãs aliquid ex eorum possessione commodum

modum

modum referat: quemadmodum nec æger ex sani hominis alimento, neq; infirmus mutilus'ue, ex sani integriq; hominis ornatu. Honestus autem bonusq; dicitur, & ex eo, quòd honesta bona per se ipsa insunt illi: et eo quòd bonorum, idq; ipsorum gratia effectiuus existat, honesta autem sunt virtutes, operaq; ab ipsis profecta. Sed & habitudo quędam ciuilis est, qualem & Lacones habent, & alij simili ingenio haberēt, ita comparata. Sunt enim qui virtutem non esse sequendam putēt, nisi natura bonorum gratia. quocirca viri boni sunt, quòd ijs natura bona existant. Verum istam probitatem non sunt nacti. neq; enim honesta per se illis sunt, sed boni honestiq; esse eligunt. neque id tantum, sed & quæ non honesta natura: boni tamen natura honestorum loco illis habentur. Honesta enim sunt, cùm eius gratia faciunt eliguntq; honesta: vel quòd honesto bonoq; natura bona, honesta sunt. Honestum enim iustum est, id vero secundum dignitatem censetur: hic autem ijs vtiq; dignum existit. sed & decēs honestum. decentia autem illum sunt, nobilitas, diuitiæ, potentię. quocirca honesto bonoq; ea quoq; honesta vtilia sunt, quæ in alijs disconueniūt: neque enim simpliciter bona eis bona sunt. bono autem honesta bonaq;: quippe qui multas honestas actiones per ea cōficiat. Verum qui virtutes æternarum rerum gratia complectendas arbitratur, per accidens honesta tacit. quocirca virtus perfecta est probitas. Porrò de voluptate dictum est, qualis & quo pacto sit, tum quòd alia simpliciter iucunda sint honestaq;, alia vero simpliciter bona iucundaq;, neque voluptas nisi in actione nascitur. quocirca simpliciter beatus iucundissime viuit: neque id temere homines arbitrantur. Quoniam aūt est quidā medico terminus, ad quem referens sanum corpus iudicat, & cuius respectu aliquousque progrediendo sanum sit efficiendum corpus, nō etiam si plus sit minus'ue: sic & viro bono circa actiones electionesq; natura bonorum non laudabilium tamen, terminum quendam & de habitudine, & de electione ac fuga, vel paucitatis vel copiæ diuitiarum, deq; successibus constituere oportuit. In prioribus quidem ostēsum est, vt ratio dictat, quòd idem est, ac si quis dicat se alimento sumendo omnia obseruare, vt medicina ac ratio dictat. quod verum quidem, sed parum manifestum est. Oportuit igitur iuxta quod imperat, iuxtaq; habitudinem & actionem imperantis vitam instituere: velut seruus iuxta Domini, singulaq; iuxta conuenientem suum principatum. Quandoquidem & homo ex imperante subditoq; constituitur, ac vnumquodque necessum habet ad principis sui mores accommodare. is autem duplex est, aliter enim medicina: aliter sanitas imperat, & huic illa destinatur. Sic & in contemplatiuo principatus habet. Neque enim iubēdo Deus imperat, sed cuius gratia prudētia est. quod vero alicuius gratia iubet, in alijs determinatum est, quoniam ille nullo eget. Quæ igitur electio possessioq; naturabonorum vel corporis, vel amicorum, vel reliquorum, considerare maxime Deum facit, præstantissima est, atque hic terminus est pulcherrimus: quæ vero vel ob defectum, vel ob excessum cōsiderare colereq; Deum permittit minime, ea est pessima. Atq; sic quidem res habet animæ: & is terminus eius pręstantissimus est, minimum, inquam, alteram irrationalemq; animæ partem sentire, quatenus talis est. Quis igitur probitatis terminus, sit, & quis simpliciter bonorum scopus, hunc in modum sit dictum.

Librorum Septem Moralium Eudemiorum finis.

Subsequētem de Virtutibus libellum, cùm sub Aristotelis nomine legatur (et si forte ab alio authore editus fuerit) & ipsum alijs subnectendum esse censuimus.

ARISTOTELIS DE VIRTVTIBVS LIBELLVS,

Alexandro Chamaillardo interprete.

Quæ sint laudabilia, quæ'ue vituperabilia: & cuius animæ partis, singulæ sint uirtutes.

LAudabilia quidem sunt, honesta: vituperabilia vero, turpia. Et quidem in honestis principem locum obtinent virtutes: in turpibus autem vitia. Laudabilia porrò sunt, & causæ virtutum, & quæ virtutes consequuntur, & quæ exoriuntur ab ijs, & opera ipsarum: vituperabilia vero, contraria. Cùm autem anima secundum Platonem in tres distribuatur partes: rationalis q̃dem, virtus est prudentia: animosę autem, mansuetudo, & fortitudo: cupidæ vero, temperantia & continentia: totius aũt animę, iustitia, liberalitas, & animi magnitudo. Vitiũ vero est, rationalis quidem, imprudentia: animosę vero, iracundia, & ignauia: cupidæ autem, intemperãtia & incontinentia: totius vero animæ, iniustitia, illiberalitas, & animi prauitas.

Quid sit unaquæq; uirtus.

Prudentia.

EST autem prudentia virtus aię rationalis, ea pręparans quę ad felicitatem spectãt.

Mansuetudo.

Mansuetudo vero est virtus animosę, qua qui prędití sunt, difficulter ira concitantur.

Fortitudo.

Fortitudo autem virtus est animosæ, per quam non facile mortis metu percelluntur.

Temperantia.

Temperantia vero est virtus appetentis, per quam à malarum voluptatum appetentia redduntur alieni.

Continentia.

Continentia aũt virtus est cupidæ, qua cupiditatem, quæ in malas fert voluptates, ratione inhibent.

Iustitia.

Iustitia vero est virtus animæ, eius distributiua, quod quisq; meruit.

Liberalitas.

Liberalitas autem est virtus animæ, honestorum sumptuum ministra.

Magnanimitas.

Magnanimitas autem est virtus animæ, per quam ferre possunt vtranq; fortunam, honorem, & ignominiam.

Quid sit unumquodq; uitium.

Imprudentia.

IMprudẽtia vero est vitium rationalis, male viuendi causa.

Iracundia.

Iracundia autem vitium est animosæ, per quod fiunt ad iram præcipites.

Ignauia.

Ignauia aũt vitium est animosæ, per quod periculis, & maxime mortis consternantur.

Intemperantia.

Intemperantia autem vitium est appetẽtis, per quod amplectuntur malas voluptates.

De incontinentia quidem nihil: sic autem tu potes definire.

Incontinentia.

Incontinentia vero vitium est cupidæ, per quod stoliditate huc illucq; cupiditatem circumagunt, impellentem ad malarum voluptatum delectationes.

Iniustitia.

Iniustitia vero est vitium animæ, per quod circumscriptores fiunt præter dignitatem.

Auaritia.

Auaritia autẽ est vitium animæ, per quod appetunt vndequaq; lucrum.

Pusillanimitas.

Pusillanimitas autem vitiũ est animæ, per quod neutram possunt fortunam ferre, nec honorem, nec ignominiam.

Quæ sint uniuscuiusq; uirtutis propria.

Prudentiæ.

PRudentię aũt est, cõsilium agitare, discernere bona & mala, & omnia quę sunt in vita sequenda & fugienda, honeste vti oĩbus bonis, cũ alijs recte versari, pspicere occasiones, solerter verbis et rebus vti, experientiam habere vtiliũ oĩum. Memoria autem, peritia, & solerria, vel manãt à prudẽtia, vel prudẽtiæ sunt assectæ: aut partim prudẽtię adminicula, vt experientia & memoria: partim tanq̃ prudentiæ partes, vt consilium & solertia.

Mansuetudinis.

Mansuetudinis autem est, posse ferre moderate obiecta crimina, et contemptus, nec celeriter rapi in vltiones, nec esse de facili mobilem ad iras, esse autem moribus comem et mitem, & ingenio esse quieto & stabili.

Fortitudinis.

Fortitudinis vero est, inconcussum à mortis metibus, & constantem in malis, et intrepidum ad pericula esse, & malle honeste mori quàm turpiter seruari, & victoriæ causam pręstare. Pręterea aũt fortitudinis est, et laborare, & i animo instituere, & posse. Accedit aũt fortitudini & audacia, & animi p̃stãtia, & fiducia, & confidentia: ad hæc, industria & tolerantia.

Temperantiæ.

Temperantiæ.

Temperantiæ aũt eſt, nihil mirari corporis voluptates, & cuiuſuis fœdę voluptatis & delectationis minime appetẽtẽ, & timere etiam iuſtã licentiã, & intentũ eſſe i vitę rõnem, ſimiliter in paruis & magnis. Aſſectatur aũt temperantiã, ordo, moderatio, pudor, reuerẽtia.

Continentiæ.

Continentiæ autem eſt, poſſe cohibere ratione cupiditatem, ferẽtem ad malas delectationes & voluptates, & pati, & tolerare pro natura indigentiæ & ægritudinis.

Iuſtitiæ.

Iuſtitiæ aũt eſt, diſtributiuũ eſſe eius qđ eſt ſm cuiuſq; dignitatẽ, & tueri patrias cõſuetudines & inſtituta, & ſeruare ſcriptas leges, & veridicũ eſſe in controuerſijs, & ſtare conuẽtionibus. Eſt aũt prima iuſtitiarum, aduerſus Deos: proxima, in dæmonas: deide, in patriã et parẽtes: deinde, erga defunctos: in quibus eſt pietas, vel pars iuſtitię, vel eius comes. Sectatur autem iuſtitiam, et ſanctitas, et veritas, et fides, et vitiorum odium.

Liberalitatis.

Liberalitatis autẽ eſt, erogare pecunias in laudabilia, et largitio ad honeſtos ſumptus faciendos, et pręſto eſſe ad auxilium in aduerſa fortuna, et non accipere vnde non oportet. Eſt autem liberalis, et circa indumẽta nitidus, et circa habitationem: eſt et inſtructor permagnarũ rerũ, et elegantiũ, et oblectationẽ habẽtium, nulla cõmodi ducta ratione: eſt et altor animalium, mirum quid aut ſuaue habẽtium. Comitatur autem liberalitatem, morum facilitas, et comitas, et humanitas: et eſſe miſericordem, et erga amicos beneuolum, et hoſpitalem, et honeſti ſtudioſum.

Magnanimitatis.

Magnanimitatis aũt eſt, pulchre ferre et felicitatem et infelicitatẽ et honorẽ, et ignominiam, et non admirari neq; delitias, neq; clientelas, neq; poteſtates, neque victorias gymnicas: habere aũt quandam animi altitudinem et magnitudinem. Eſt aũt magnanimus, neq; vitam magnifaciens, neque vitæ amans, ſimplex porro moribus, et generoſus, iniuria potens laceſſiri, et non vindex. Sequitur autem magnanimitatem, ſimplicitas, et veritas.

Quæ ſint uniuſcuiuſq; uitij propia.

Imprudentiæ.

IMprudentiæ autem eſt, iudicare peruerſe de rebus, deliberare perperam, vt nequire præſentibus bonis, in falſam adduci opnionem de ijs, quæ ad vitam ſunt bona, & honeſta. Sectatur autem imprudentiam, inſcitia, incontinentia, ruſticitas, obliuio.

Iracundiæ.

Iracundiæ aũt ſunt ſpecies tres, excãdeſcẽtia, ſęuitia et vecordia. Eſt autem iracũdi non poſſe ferre fœdas contemptiones, neq; imminutiones: eſſe autem plagoſum, et vindictæ cupidum, et de facili ad iram facto verbo ue quouis moueri. Aſſectatur autem iracundiã moroſitas, et inconſtantia, et ſordida illiberalitas, et de paruis angi, et ab ijſdem de repente affici, et per breue tempus.

Ignauiæ.

Ignauiæ autem eſt quouis metu facile percelli, et mortis maxime, et noxarum corporis et arbitrari præſtabilius eſſe quomodocunq; ſeruari, quàm pulchre mortem obire. Comitatur autem ignauiam mollities, effœminatio, torpor, vitę ſtudium. Subeſt etiam quædã timiditas, et contentionis detrectatio.

Intemperantiæ.

Intemperantiæ autem eſt, ſequi delectationes voluptatum noxiarum et turpium, et arbitrari maxime felices eos eſſe, qui i huiuſmodi voluptatibus verſantur, et facetum eſſe, et dicacem, et vrbanum, et verſutum, tam in verbis quàm rebus. Sectatur autem intemperantiam, ordinis perturbatio, impudentia, confuſio, incuria, negligentia, diſſolutio.

Incontinentiæ.

Incontinentiæ aũt eſt, ꝓhibente rõne, delectationes voluptatũ ſectari, et ducere præſtabilius eſſe, non frui aũt nihilominus, et opinari quidem oportere facere, et pulchra et conferẽtia, abhorrere tamen ab ipſis propter voluptates. Eſt autem comes incontinentiæ, mollities, et pœnitentia, et plura eiuſmodi, quæ intemperantiam comitantur.

Iniuſtitiæ.

Iniuſtitiæ autem ſunt ſpecies tres, impietas, auaritia, immanior improbitas. Impietas quidem eſt aduerſus Deos, & dæmones, & circa defunctos, & circa parẽtes, & circa patriam. Auaritia autem circa commercia, præter dignitatem eligens præcipuũ. Immanior autem improbitas eſt, per quam voluptates ſibi comparant, ludibrio alios habentes: vnde Euenes de ea dicit: „Quæ lucrum captans: nil tñ ipſa nocet. Eſt autẽ iniuſtitię, patria violare & inſtituta et iura, nec parere legibus, nec magiſtratibus, mentiri, peierare, tranſgredi conuentiones, & fidem fallere. Comitem autem iniuſtitiæ ſe addit calumnia, iactantia, humanitatis aſſimulatio, malignitas, calliditas.

Auaritiæ.

Auaritię autẽ ſpecies ſunt tres, turpis quæſtus, tenacitas, illiberalitas. Turpis q̃ſtus quidem, per quem diteſcere quærũt vndecunq;, & lucrum q̃ pudorem pluris faciũt. Tenaci

tas autem, per quam sumptui parcunt, & impẽsæ in re honesta. Illiberalitas autem est, per quam expendunt quidem, minutatim autem male, & plus iacturæ faciẽtes, nullo scilicet habito temporis delectu. Est autem auaritiæ, plurimi facere pecunias, nec id probrum putare qđ quæstuosum sit: vita mercenaria, & seruilis, & sordida, à munificẽtia & liberalitate aliena. Consequuntur autem illiberalitatem, sordes, ægrimonia, pusillanimitas, humilitas, immodestia, ignobilitas, hominum odium.

Pusillanimitas.

Pusillanimitatis autem est, neq; honorem, neq; ignominiam, neq; felicitatẽ, neq; infortunia posse ferre, sed honoratum quidem tumescere, & leui successu prospero auctum efferri & subsultare, ignominiam autem ne minimam quidem ferre posse. Aberratio porrò est, infortunium non diiudicare magnum; cõqueri vero de oibus, & ægro animo ferre. præterea autem talis est pusillanimus, vt omnes neglectus contumeliam vocet & ignominiã, etiam per imprudentiam, vel obliuionem ad missos. Comitantur autem pusillanimitatem sordes, querimonia, diffidentia, humilitas.

Quid uirtutis sit in uniuersum.

IN vniuersum autẽ virtutis quidẽ est, facere studiosum & probũ affectũ i animo, getis & constitutis motibus vtentem, omnibus ex partibus consonantem: quapropter videtur instituti atq; ratiõis boni animi esse honestus affectus. Est porrò virtutis, & bñficijs dignos afficere, et diligere bonos, et neq; ad sumẽdas pœnas, neq; ad vindictam ardẽti esse animo, sed clemẽti placido, et misericordi. Affecta est autem virtutis, benignitas, æquitas, animi cãdor, spes bona, & quæ eiusdem sunt generis, veluti familiarium studiosum & amicorum esse, sociabilem, hospitalem, humanum, elegãtem se exhibere, quæ vtiq; omnia laudabilia sunt: vitij autem, contraria.

Libelli de Virtutibus finis.

LEONARDI ARETINI IN LIBROS POLITICORVM PROOEMIVM.

INter moralis disciplinæ præcepta, quibus humana uita instituitur & docetur, eminentissimum quodã modo locum obtinẽt, quæ de ciuitatibus earumq; gubernatione conseruationeq; traduntur. Quippe disciplina huiusmodi omnis felicitatem hominibus conficere studet. Felicitatem uero sibi uni acquirere præclarũ est, quanto magnificentius erit uniuersæ ciuitati beatitudinẽ adipisci. Bonum enim, quanto latius patet, tanto diuinius est existimandũ. Cumq; homo imbecille sit animal, et quã per seipsum nõ habet sufficientiã perfectionẽq;, ex ciuili societate reportet, nulla profecto cõuenientior disciplina homini esse potest, q̃ quid sit ciuitas, & quid respublica intelligere: & per quæ cõseruetur intereatq; ciuilis societas non ignorare. Mihi quidem qui hæc ignorat, seipsum pariter ignorare uidetur, ac sapientissimi Dei præceptum dispicere. Itaq; & Plato decem illis præclaris libris, qui sunt ab eo de Republica scripti, in hac parte ostendenda docendaq; plurimum nixus est. Et Marcus Cicero noster sex inclitis libris, quos de republica scripsit, hanc ipsam materiam est prosecutus. Et Aristoteles in hoc uolumine, quod nunc in Latinum conuertimus, hæc ipsa complexus est, tanto quidem nitore & copia & ornatu, ut uere mereatur flumen aureum uocitari. Materia igitur huius operis talis est. Conuertendi autem interpretandiq; mihi causa fuit eadem illa, quæ iam decem & octo annis ad conuersionem Ethicorum induxit. Nã cum uiderem hos Aristotelis libros, qui apud Græcos elegantissimo stylo perscripti sunt, uitio mali interpretis ad ridiculam quandam ineptitudinem esse redactos, ac præterea in rebus ipsis errata permulta ac maximi ponderis, laborem suscepi nouæ traductionis, quo nostris hominibus in hac parte prodessem. Quid enim opera ea utilius? quid laude dignius efficere possim, quàm ciuibus meis primum, deinde cæteris qui Latina utuntur lingua, ignaris Græcarum literarum facultatem præbere, ut non per ænigmata ac delirãmẽta interpretationum ineptarum ac falsarum, sed de facie ad faciem possint Aristotelem intueri, & ut ille in Græco scripsit, sic in Latino perlegere? Excitauit quoq; me utilitas maxima, quam ex interpretatione Ethicorũ prouenisse conspexeram. Homines enim ingenue eruditi, quos primo ueteris interpretationis ineptitudo ac barberies à legendo repellabat, ita postmodum eos libros complexi sunt, ut in maximam lucem illarum rerum cognitio sit perducta. Quod idẽ fore spero in his, de quibus nunc agimus, Politicorum libris. Atq; eo magis, quo hæc materia ciuilis, et uerba ad exprimendũ alia quàm in suis disputationibus scholastici utantur, & maiorem quendam efflagitat dicendi ornatum. quæ duo interpres nedum ille cõsequi, sed ne suspicari quidem potuit. Aristoteles certe tanta facundia, tanta uarietate & copia, tanta historiarum exemplorumq; emulatione hos libros refersit, ut oratorio pene stylo scripti uideantur. Sic enim argumentationes totas interdum explicat, ut cuncta dicendi ornamẽta in eas studiose coniecta liceat intueri. nec est in his libris quæstio ulla paulo uberior, quæ tractata ab illo sit absq; rhetorico pigmento aut colore, quorum & si non expressionem, attamen adumbrationem quandam diligens lector in hac traductione nostra deprehendet. Fuit enim Aristoteles studiosissimus eloquentiæ: quod artes Rhetoricæ eius, pluribus uoluminibus explicatæ declarãt. Quæ sit igitur horũ librorũ materia, & qua de causa laborẽ hũc suscepimus, & quales libri ipsi in Græco sint, hæc prefatos esse sufficiat. Hortamur aũt oẽs uehemẽter ad huius operis diligẽtissimã lectionẽ, ut pote doctrinã uberrimã, ac rerũ prope innumerabiliũ cognitionem, & quidẽ necessariã ad uitã suscepturos.

ARISTOTELIS STAGIRITAE, PERIPATETICORVM PRINCIPIS POLITICORVM LIBER PRIMVS,

Leonardo Aretino interprete.

SVMMA LIBRI.

De ciuitate, domo, pago, re familiari, seruis, dominationibus ac seruitutibus, possessione, acquisitionibus necessaria ac nummularia, & personarum in re domestica existentium uirtutibus.

De ciuitate, eius gubernatore, partibus, domo, pago. Cap. I.

Voniam videmus omnem ciuitatē esse societatem quandam, & omnem societatē boni alicuius gratia constitutam (nā eius gratia qđ bonū videtur, omnia omnes agunt) patet qđ bonum aliquod omnes coniectant. maxime vero principalissimum omnium quæ est principalissima, & cæteras omnes complectitur. est autē hæc illa, quę ciuitas appellatur, & ciuilis societas. Quicunq; vero putant gubernatoris ciuitatis, & regis, patrisq; familias, et domini eādem esse rationem, non bene dicunt. Multitudine enim & paucitate, sed nō specie illorum singulos putant differre, veluti si paucorum quidem, dominum: si vero plurium, patremfamilias: sin etiam plurium, gubernatorem ciuitatis vel regem: quasi nihil differat magna domus & parua ciuitas, gubernatorq; ciuitatis & rex. quando quidem ipse præsidet, rex: quando vero ſm rationem talis sciētiæ in parte pręsidet, & in parte subest, gubernator ciuitatis. Sed hęc vera nō sunt, quod manifestum erit ſm hāc doctrinā considerātibus. Vt enim alijs compositū vsq; ad incomposita diuidere necessariū est (hę nāq; sunt minimę totius particulę) ita ciuitatē, ex quibus cōponitur considerantes, & quō illa differāt inter se, & si quid artificij recipiunt singula ipsorū, magis intuebimur. Si quis igitur ab initio rerum originē inspiciat, vt in alijs, sic & in istis optime discernet. Primum igitur necesse est cōbinare illos, qui nō possunt esse nisi simul, ceu marē & fœminā generationis causa. Et hoc nō ex electione, sed velut in cęteris aialibus & plantis naturale est desideriū, quale ipsum est, tale alterū relinquendi. Imperās vero natura & parens ꝑ conseruationē. nam quod potest mente prospicere, natura imperat ac dominatur: qđ aūt potest corpore hoc facere, paret natura & seruit. quapropter domino & seruo id confert. Natura igitur disticta sunt fœmina, et seruus. Nihil eni natura facit tale, quale statuarij delphicū gladium ob inopiam, sed vnū ad vnū, sic enim optime instrumenta proficiēt, si eorum singula non multis, sed vni deseruiant. Verum apud Barbaros fœmina & seruus eodē gradu habentur. causa vero huius est, quoniam quod natura dominetur non habēt, sed fit eorum societas ex seruo & serua. Quamobrem aiunt poetæ, Græcos Barbaris dominari oportere: quòd idē sit natura, Barbarus & seruus. Ex his duabus igitur societatibus domus prima. Recteq; Hesiodus inquit:

Domū in primis, mulierēq;, & bouē aratorē.

bos enim pro seruo pauperibus est. Quotidiana igitur societas ſm naturam constituta domus est: quos Charondas quidem homosypios, Epimenides vero cretensis homocāpnos appellat. Sed quę ex pluribus domibus cōstituitur societas prima, vtilitatis gratia nō quotidianæ, pagus est. Maxime vero secundum naturā videtur pagus, propagatio quædam esse domus eorum, quos dicimus coaltos, & natos esse natorum. Quapropter primo sub regibus ciuitates erāt: nunc vero etiā gentes. nam ex his qui suberant regno, processerunt. Omnis aūt domus regitur à seniore: quare & coloniæ inde ꝓpagatæ ꝑ consanguinitatē. Et hoc est, quod inquit Homerus:

Iura dant singuli natis & vxoribus.

sparsim nanq; etiā sic antiquitus habitabant. Et Deos ob hoc ipsum putāt cūcti regē habere: qm̄ & ipsi partim nūc, partim antiquitus sub regibus degebāt. Quēadmodū vero formas humanas Dijs attribuunt hoies, sic etiā vitas.

a. l. homo capos.

Quid ciuitas, ꝙ homo ciuile sit animal, ꝙ partibus ciuitas prior sit. Cap. II.

QVæ autem ex pluribus pagis conficitur societas, ciuitas est. quæ quidem (vt ita dixerim) totius sufficientiæ finem habet, constituta quidem gratia viuēdi, existens autem bene viuēdi gratia. Quapropter omnis ciuitas natura est: siquidem & primæ societates. nā hęc illarū finis: natura vero finis est. Quale enim vnūquodq; est generationis ꝑfectę, hāc vniuscuiusq; naturā esse dicimus: ceu hominis, equi, domus. Insuper cuius

gratia & finis, optimū: sufficientia vero finis, & optimū. Ex his igitur patet ciuitatē esse ex his, qui natura sūt, et q̃ homo natura ciuile est animal. Et qui absq; ciuitate est p naturā, non per fortunam, aut nequā est, aut potior q̃ homo. vt ab Homero per contumeliā increpat:

» Sine tribu, sine iure, sine domo.

nam simul talis est & belli cupidus, veluti qui nullo retinetur iugo, vt neq; volatilia. Ex quo patet sociale animal esse hoiem, magis q̃ omnis apes, & q̃ omne gregariū animal. nihil enī (vt diximus) frustra natura facit. Sermonem vero homo habet solus oium animalium. Nā vox quidē molesti atq; iocūdi significatio est: quapropter alijs quoq; existit aialibus. hucusq; enim natura pcessit in his, vt sensum habeant iocūdi & molesti, & hoc inter se significare possint. At sermo ad hoc datus est nobis; vt ostēdamus vtilitatem & damnum, atq; ita iustū & iniustum. hoc enim preter cetera animalia hoibus proprium est, vt boni et mali, ac iusti & iniusti, & aliorū huiusmodi sensum habeant soli. horumq; societas facit domum, & ciuitatem. Et certe fm naturam prius est ciuitas q̃ domus, & q̃ singuli nostrum. Nam totū prius esse q̃ partem, necessariū est. perempto enim toto, nō erit pes nec manus, nisi equiuoce, veluti si quis dicat lapideā. nam corrupta quidē erit talis. cunctæ autem opere definitæ sunt & potentia. itaq; cùm amplius nō sint tales, nō est dicēdum illas esse easdem, sed equiuocas. Esse igitur ciuitatem natura, & prius q̃ singuli manifestum est. Si enim non est sufficiens vnusquisq; separatus, perinde se habet ac reliquę partes ad totū. Qui autē in cōmuni societate negt esse, quiq; nullius indiget propter sufficientiam, nulla pars est ciuitatis: quare aut bestia aut Deus. natura igit omnibus ad huiusmodi societatē est appetitus. Qui aūt primus instituit, maximorum bonorum causa fuit. vt enim perfectione suscepta, optimū cūctorum animalium est homo, ita si alienus fiat à lege et à iudicijs, pessimū est oium aialiū. Seuissima est enim iniustitia tenēs arma. Homo vero arma tenet p innatā prudētiam atq; virtutē, quibus plurimū valet in cōtrariū vti. Itaq; impijssimum & immanissimum est sine virtute, & ad libidinē cibationēq; deterrimū. iustitia vero ciuile qddā est. nā ius ordinatio est ciuilis societatis: iudicatio aūt iusti iudiciū.

De re familiari, domino, seruo, re possessa, imperādi ac ac parendi necessitate, ac vtilitate. Cap. III.

QVoniam vero declaratum est quibus ex partibus sit cōstituta ciuitas, necessarium videtur primum de re domestica dicere. Omnis enim ciuitas ex domibus constat. rei domesticæ rursus partes sunt, ex qbus domus est cōstituta. domus aūt pficitur ex seruis & liberis. Cū vero prima quæq; sint in minutissimis perquirenda: primæ vero ac minutissimę partes domus existant dominus & seruus, maritus & vxor, pater & filij: de his vtiq; tribus considerandum fuerit, quid vnūquodq;, et quale esse oportet: hoc est de dominica, de coniugali (nam & ipsa proprio nomine non nominatur) & de paterna disciplina. Sint autem hę tres quas diximus. Est insuper quædam pars, quæ videtur quibusdam esse † disciplina rei familiaris: quibusdam vero maxima eius pars. Loquor autem de illa parte, quæ versatur circa acquirendum: quæ & ipsa quemadmodum se habeat, considerandum erit. At primū de seruo & domino dicamus: vt quæ necessaria sunt intueamur, & si quid de his melius comprehendere possimus, quā ea quæ nunc existimantur. Quibusdam porrò videtur scientia quædam esse dominatio, eademq; esse disciplina domestica, & dominatio, gubernatioq; ciuilis & regia: vt in principio diximus. Alijs autem, prę ter naturā videtur esse dominatio. qm natura nihil differat, sed lege duntaxat inductū sit, vt alij liberi sint, alij serui. quapropter neq; iustum: violētum enim. Cùm igitur possessio sit pars domus, certe & illa per quā acquirimus, pars erit domesticæ disciplinæ. nam sine necessarijs impossibile est & viuere, & bene viuere. Vt vero in artibus definitis necessarium est subesse propria instrumēta, si opus modo confici debeat: sic etiam in re familiari. Instrumentorū vero quædam inanima sunt, quædam animata. veluti gubernatori, nauis quidē inanimis est: qui vero proram regit, animatus. nam minister in artibus locum instrumenti obtinet. Sic & res possessa instrumētum est ad vitam: possessio autem multitudo instrumentorum: & seruus possessum quiddam aiatum, et tanq̃ instrumentum ante instrumenta omnis minister. Si possent enim instrumēta ad iussum vel nutū domini opus suum conficere, quemadmodum Dędali, aut Vulcani tripodes (quos inquit poeta spōte sua diuinū prodijsse in certamē) sic & pectines texerent, et plectra cithara pulsarēt. nec architecti sane ministris, neq; domini indigerent seruis. Quæ igitur instrumenta dicūtur, factiua sunt: quod vero possidemus, actiuum est. à pectine quidē enim aliquid fit preter illius vsum: à veste vero atq; lectica vsus solū. Preterea cū specie differāt facere & agere, & indigeat vtrunq; instrumentis; necessariū est & illa eandē habere differentiā:

† οἰκονομικὴ sic fere per librū totū.

Vita certe actio eſt, & non factio. quapropter ſeruus miniſter eſt ad actionem. Id autem quod poſſidetur, dicitur quemadmodum & pars ad totum. pars enim non ſolum alterius eſt pars, ſed ēt oīno alterius. ſimiliter & quod poſſidetē. Quapropter dominus ſerui eſt dominus ſolum, ſed illius non eſt: ſeruus autem non ſolum domini ſeruus, ſed omnino illius. Quæ igitur ſit natura ſerui, et quę poteſtas ex his patet. quicunq; enim ſuiipſius non eſt ſm naturam, ſed alterius, homo autem eſt, hic natura eſt ſeruus. * alterius aūt homo eſt, q poſſidetē, homo exiſtens. res poſſeſſa vero inſtrumentum ad acquirendum actiuum & ſeparabile. Vtrum vero ſit aliquis natura talis vel nō, & vtrum melius ac iuſtius ſit alicui ſeruire vel nō, ſed omnis ſeruitus ſit pręter naturam, conſiderandum poſtea erit. Nec ſanè difficile eſt ratione pſpicere, & ex his quæ fiūt cognoſcere. Imperare enim & parere nō ſolum neceſſariorum ſunt, verūetiam vtiliū. ac ſtatim ex generatione quædā diſtincta ſunt, alia quidem ad imperandum, alia vero ad parēdum. & ſpecies multæ & imperātium & parētium ſunt. & ſemper melius imperium meliorum parentium eſt, ceu hominis, q̃ beſtiæ. Nam quod à melioribus perficiē, melius eſt opus. Vbi vero aliud impat, aliud paret, eſt aliquod horum opus. nā quæcunq; ex pluribus conſtat, & vnum quid cōmune fiūt, ſiue ex continuis ſiue ex diſcretis, in omnibus apparet & quod impat, & quod paret. & hoc ex tota natura ineſt animalis. nam & in his quæ expertia ſunt vitæ, eſt quoddam imperiū inſtar harmoniæ. ſed hęc forſan aliena ſunt ab iſta conſideratione. Animal vero cōſtat primum ex anima & corpore: quorum alterum imperat ſm naturam, alterum paret. Oportet aūt conſiderare naturam non in corruptis, ſed in his quę magis ſe habēt ſm naturam. quocirca eū hominē, qui & animo & corpore optime diſpoſitus ſit, inſpiciendum: in quo certe id manifeſtum eſt. nam prauorum quidem aut praue diſpoſitorum ſæpe inuenietur corpus imperare animo, ex eo quia peruerſe ac præter naturam ſe habent. Eſt igitur (vt dicimus) primum in animali perſpicere imperium dominicum & ciuile. Nam animus quidem in corpus, dominicum habet imperium: mēs vero in appetitum, ciuile & regium. in quibus clarum eſt ſm naturam & vtilitatem impari ab animo corpori, & ab ea parte quę habet rationem, ei parti quæ ſubiacet pturbationi: æqualitatem vero ac viciſſitudinem omnibus noſcere. Rurſus in homine & alijs aīalibus eodē modo. māſueta quidem meliora ſunt q̃ feræ, his autem vniuerſis melius eſt vt homini pareant: nā ſalutem ita recipiūt. Pręterea autem maſculus & fœmina, alter melior ſm naturā, altera deterior: & hic impans, illa vero parēs. eodemq; modo neceſſe eſt in cunctis hominibus eſſe. Quicūq; igitur diſtant tātum, quantum animus à corpore: & homo à beſtia, per hūc modum ſe habēt. Quorūcunq; eſt opus in corporis vſu, & hoc eſt in eis potiſſimum; hi ſunt natura ſerui: qbus melius eſt vt imperetur, hoc imperio quemadmodum in præmiſſis. Eſt enim natura ſeruus, qui poteſt alterius eſſe: quapropter & alterius eſt. & qui tantum particeps eſt rationis, vt ſentiat quidem, at nō habeat. Nam certa quidem animalia rationem quidem nō ſentiunt, ſed paſſionibus inſeruiunt. Vſus etiam variat parumper. neceſſariorum enim corpori auxiliū fit ab vtriſque, à ſeruis videlicet, ac manſuetis aīalibus. Vult autem natura, & differentia facit corpora liberorum & ſeruorum: alia quidem robuſta ad neceſſarios vſus, alia verò recta & inutilia ad tales operationes, verum vtilia ad ciuilem vitam. hæc autē diuiſa eſt in belli opportunitates & pacis. Accidit vero ſæpe & cōtra, hos quidem corpora habere liberorum, illos vero animos. Nam id quidem patet, q ſi tantum præcellāt corpore ſolum, quātum Deorum imagines, reliqui omnes digni apparent illis ſeruire. Id ſi verum eſt in corporibus, multo iuſtius in aīo idem putare, ſed non vt corporis, ita & animi pulchritudinem diſcernere facile. Quòd igitur ſint ſm naturam, alij liberi, alij ſerui patet: quibus & ſeruire prodeſt ac iuſtum eſt.

* ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ἄνθρωπος ἐστὶ ὅς ἂν κτῆμα ᾖ ἄνθρωπος ὤν.

De duplici ſeruo, potentia gubernandi, dominationis, ac gubernationis differentia. Cap. IIII.

QVòd autem & contradicentes quodam modo recte dicunt, non difficile fuerit intueri. Dupliciter enim dicitur ſeruire & ſeruus. Eſt enim aliquis ſm leges ſeruus, & ſeruiens. nam lex cōſenſio quędam eſt, per quam bello capta illorum fieri dicuntur qui ceperūt. Hoc autem ius multi eorum qui circa leges verſantur, accuſant, tanquam oratorem qui iniqua decreuerit: quaſi ſit graue, ſi eius qui vim afferre poteſt, & potentia præcellit, ſeruus fiat & ſubditus is qui vim patitur. & quibuſdā hoc modo videtur, quibuſdam illo, etiam ſapiētum. Cauſa vero ambiguitatis & variationis ſermonum huiuſmodi eſt: quia quodam modo virtus freta potentia, vim poteſt maxime afferre, & ſemper id quod ſuperat, eſt in excellentia alicuius boni. ex quo fit, vt vis non abſq; virtute eſſe vi-

deatur, sed circa iustum solum esse ambiguitatem: propter hoc sanè, quod alijs quidē beneuolentia videtur esse iustū, alijs hoc ipsum videtur iustum, potentiorem dominari. quoniam discordantibus inuicem huiusmodi sermonibus, cū alteri nec validum quicquā, neq; persuasiuum continent, ꝙ non oporteat meliorem ſm virtutē praeesse ac dominari. Omnino vsurpantes quidam, vt arbitrantur, aliquod iustum (nam lex iustum quid est) seruitutem quae ex bello prouenit, iustam posuere, & simul non iustam esse aiūt. nam fieri potest, vt belli principium nequaquam sit iustū. Et indignū seruire, nemo diceret esse seruū. alioquin continget eos qui nobilissimi videntur, seruos esse. atq; ex seruis, si contingat eos capi atq; venundari. itaq; istos nō volunt seruos dicere, sed Barbaros. Atqui cū ista dicūt, nihil quaerunt aliud ꝙ natura seruos, vt ab initio diximus. necesse est enim dicere aliquos esse, & hos quidem vbiq; seruos esse, alios vero nusquam. Eodemq; modo de nobilitate. ipsos enim non solum apud seipsos nobiles, sed vbiq; existimant, Barbaros vero domi solum nobiles: quasi existat alia simpliciter nobilitas, alia non simpliciter: vt Theodecti Helena inquit. » Ex Dijs ab vtraq; stirpe prognatam quisquam appellabit seruam? » Sed cùm hoc aiūt, nullo alio ꝙ virtute & vitio definiūt seruum & liberum, nobilesq; et ignobiles. putant enim, vt ex hominibus hominē, & ex bestijs bestiā, sic ex bonis bonum generari. sed natura quidem hoc vult, attamen plerunque non potest. Quòd igitur haec dubitatio habet rationem quandam, & ꝙ sunt alij natura serui, alij liberi manifestū est. Et ꝙ in quibusdam determinatū est esse tale aliqd, quibus quod ob idipsum prodest et iustum est, alium seruire, alium esse liberum: & cōuenit alium imperare, alium parere eo imperio quod innatum est: quare & dominari. Quod autē male vtrisque inutiliter fit. Nam idē prodest toti et parti, & aię & corpori. & seruus pars quędam est domini, quasi animata quaedam corporis, sed separata pars. quapropter aliquid est quod simul prosit, & amicitia est seruo & domino inuicem, ſm naturā ita dispositis: illis vero, qui ſm legem & per violentiam, contrarium. Patet autem ex his, ꝙ non idem est dominatio et gubernatio reipublicae, nec oēs inter se principatus, vt quidam aiūt. nam aliud liberorum ſm naturam, aliud seruorum est. Et in re familiari imperium est vnius: nam ab vno regitur omnis domus: in republica autem liberorum & ęqualium est gubernatio. Dominus ergo non dicitur ſm scientiam, sed quia est talis. eodemq; modo & seruus & liber. Scientia vero est & dominica, & seruilis. Seruilis quidē, qualem Syracusis ille docebat. nam ibi quidā mercede pueros docebat seruitūtem. Fuerit sanè etiam complurium talium disciplina, ceu coquinaria, & alij huius generis famulatus. sunt enim opera alia honestiora alijs, alia vero necessaria magis. & vt est in prouerbio, seruus prae seruo, dominus prae domino. haec igitur omnes scientiae seruiles sunt. Domini autē scientia est, per quam vtitur seruis. nam dominus est, nō in possidendo seruos, sed in vtendo seruis. Continet aūt haec scientia non magnum aliquid, neq; gloriosum. quae enim seruū scire facere oportet, illū oportet scire iubere. Quapropter quibuscunq; est facultas à laboribus cessandi, vicârius quidem hunc honorem suscipit. ipsi aūt reipublicae administrandae, aut studijs philosophiae intendunt. Acquirēdi vero disciplina, alia est ab vtraq; istarum, ceu bellica quaedam iusta, aut venatica. De seruo igitur & dn̄o in hunc modum determinatū sit.

* διακονήματα, seruilia ministeria.

* ἐπίτροπος.

De possessione, acquisitioneq; secundum naturam ac necessaria, animalium praecipueq; hominum vitis uarijs, ac ueris diuitijs. Cap. V.

OMnino autem de vniuersa possessione & de acquisitione intuebimur ſm antecedentem modum, quādoquidem & seruus possessionis erat pars. Primum igitur dubitaret vtiq; aliquis, vtrum illa disciplina, quae ad acquirendum spectat, idem sit quod facultas rei familiaris, vel pars aliqua eius, vel ministra. Et si ministra, vtrum quemadmodum pectinaria textoriae: aut quemadmodū aeraria, statuariae. non enim eodem modo subministrant: sed altera quidem organa praebet, altera materiā. Dico autem materiā, ceu id quod subiacet, ex quo aliquod perficitur opus, ceu textori lana, statuario aes. Quòd quidem igitur non sit eadem rei familiaris disciplina illi, quae pertinet ad acquirendum, manifestū est. Nam huius quidē * parare est, illius vero vti. quę enim vtitur his quę sunt in domo, nisi rei familiaris disciplina? Sed vtrū sit eius pars, vel alia species, dubitationē habet. Nam si est diligentis patrisfamilias videre quomodo pecuniae & possessiones assint: possessio autē & pecuniae multas complectuntur partes: itaq; primum dubitatio est, agricultura vtrū pars aliqua sit illius acquirendi disciplinae, an aliud quoddam genus: & omnino circa alimētum cura & acquisitio. Atqui species alimentandi multę sunt: quapropter & vitę plures sunt, animalium, et hominū. non enim fieri potest, vt viuatur sine alimento. Itaque diuersitates

* κτήσασθαι.

alimentorum

alimentorum diuersas fecerūt animalium vitas. Nā ferarum quidem aliæ gregales sunt, aliæ soliuagæ: vt hoc, vel illo modo, illis cōducit ad victum. quoniā aliæ viuis animalibus, aliæ fructibus, aliæ cunctis pascuntur. quare ad facultatem victus atq; delectum, ipsarū vitas natura distinxit. Cùm vero nō idem cuiq; dulce sit secundum naturam, sed alijs alia: & illarum quæ animalia, & illarum quę fructus comedūt, vitæ inter se differūt. Hoc idem est in hominibus. differunt enim multæ eorum vitæ. nam pigerrimi qui sunt, pastoralem vitam sequuntur: quoniam à mansuetis animalibus sine labore educatio ipsis prouenit otiosis. cumq; sit necesse mutare locum animalibus, & ipsi coguntur vnà sequi, quasi agriculturam quandam viuam colētes. Alij vero ex præda viuunt. & præda quidem alia alij, ceu alij venantes, alij piscantes: vt qui paludes, & stagna, & flumina, & mare accolūt. alij ab auibus & feris. sed maxima pars hominum à terra viuit, & à fructibus non syluestribus. Vitæ igitur ferè tot sunt quot s̄m propriam & innatam habent operationem, nec per cōmutationem & cōmercia sibi præparant alimentum: pastoralis, agricultura, prædatoria, piscatoria, venatoria. Sunt & qui ista miscētes, iucunde viuant, supplentes deficientem vitam qua deficiens est, vt sufficientia assit: ceu pastoralem simul quidam & prædatoriam, alij vero agriculturam & venationem. eodem modo & circa alias, vt indigentia cōpellit, in hūc modum degūt. Talis igitur acquisitio ab ipsa videtur natura hominibus data, vt statim post genituram, sic etiam ad perfectionē deductis. nā ab ipso generationis initio quædam animalium simul exprimunt tātum alimenti, vt sufficiat donec possit sibi ipsi acquirere quod generatum est: vt quæcūq; ex putredine, vel ex ouis gignuntur. quæ vero pariunt viuētia, alimentum habent in seipsis, ad natorum educationem vsq; ad tempus quoddā, quam lactis naturam dicimus. Quare similiter est de perfectis quoq; existimandū, plantasq; animalium esse gratia, & cætera animalia hominum causa. mansueta quidem propter vtilitatem & cibum: fera vero (& si non omnia, at plurima illorum) propter cibum, & alia adiumēta, vt & vestis ac cætera instrumenta ex illis fiāt. Si igitur natura nihil neq; imperfectum facit, neq; frustra, manifestum est illa omniū hominum gratia fecisse naturam. Quapropter & bellica secundum naturam quodam modo acquisitiua erit. Nā & venatoria pars illius est, qua vti oportet contra bestias, & contra eos homines qui ad parendum nati sunt, nec volūt parere: quia natura id bellum iustū existat. Vna igitur acquirendi species secūdum naturam, pars est rei familiaris: quam oportet subesse iam aut illam parare, quo ea subsint, quorum est comparatio rerum in vita necessariarum, & vtilium ad societatem ciuitatis & domus. Et videntur veræ quidem diuitiæ ex his constare. Nam sufficientia huius possessionis ad vitam bonorum non infinita est, vt Solō poetico more dicebat: diuitiarum nullus est finis constitutus hoībus. At certe constitutus est, vt in alijs artibus. nullum enim instrumentum cuiusquam artis infinitum est, neq; multitudine, neque magnitudine: diuitiæ autem sunt multitudo instrumentorum rei familiaris & reipublicæ. Quòd igitur sit aliqua acquisitio secundùm naturam patribusfamilias & gubernatoribus reipublicæ, & ꝓpter quam causam, patet.

κτήσεως, acquisitionis.

De nummularia acquisitione, q̄ sit præter naturam, & q̄ differat à cura rei familiaris: ubi multa de nummi usu. Cap. VI.

EST aliud genus acquirendi, quod maxime vocāt, & merito vocari debet pecuniariam: in quo nullus finis esse videtur diuitiarum & possessionis: quod esse vnum cum illo specie, de quo supra diximus, pleriq; crediderūt, propter vicinitatē. Sed neq; est idem, neq; ab illo valde remotū. est enim alterum illorum secundum naturam, alterum non secundum naturam, sed magis secūdum experientiam & artem. de quo dicere sic exordiamur. Cuiusq; enim, quæ possidet, rei duplex est vsus. vterq; vero s̄m ipsam rem, sed nō similiter: verum alter proprius, alter non proprius rei. ceu calcei quidē est calceatio, & venditio: vterq; enim vsus calcei est. nam qui calceum indigenti vendit pro pecunia vel cibo, vtitur calceo qua calceus est, sed non s̄m proprium vsum: non enim commutationis gratia factus est calceus. Eodem modo se habet in alijs rebus, quas possidemus. Est enim permutatio in omnibus, cœpta quidē ab initio ex eo quod est secundum naturam, q̄ alij plura q̄ opus sit, alij pauciora habeant homines. Ex quo manifestum est, pecuniariam nō esse s̄m naturā eius, quę pertinet ad acquirēdum: quoad enim ipsi sufficeret, necessarium erat permutationem fecisse. In prima igitur societate, id est in domo, manifestū est nihil opus esse illius, sed iā in maiori existente societate. Alij.n. illorum cōmuniter habebant oia. alij separatim multa rursus & alia, quorum secundum indigentiā necesse erat permutationē facere. quēadmodū adhuc faciūt Barbarorum

καπηλική.

nationes

nationes multę, alia pro alijs dantes, recipientesq;. vtilia enim pro vtilibus tradũt, vltra vero nihil: ceu vinũ pro tritico, & certis talibus. Huiusmodi ergo permutatio neq; præter naturam est, neq;* ad amplificationem patrimonij pertinet, cùm sit in supplemẽtum indigentiæ s̃m naturam. Ex hac tamen, illa processit s̃m rationem. Nam cùm à remotioribus quęreretur auxilium, importando illa quibus indigebant, & exportando illa quibus abundabãt, necessario numi introductus est vsus. nõ enim faciliter deferri possunt singula ad vitam necessaria. Quare ad p̃mutationes faciendas tale aliquid composuerunt inter se dare & accipere, quod vtilium quippiam existens, haberet vsum cõmutandi facilem ad vitã: ceu ferrum, & argentum, & si quid aliud tale, primo simpliciter definitum quantitate & pondere, postmodum vero ẽt signo impressum, quo à mensura liberi essent. nam signum positum est ad quantitatem demonstrandã. Reperto igitur numo, ex necessaria permutatione, alia species acquirẽdi emersit numularia: primo forsan simpliciter, postea per exp̃ientiam artificiosior. vnde quodammodo p̃mutando, plurimum faciat lucrũ. Quapropter videtur numularia maxime circa quæstũ pecuniarum versari, & illius esse opus posse discernere, vnde proueniat multitudo pecuniarum. numorum enim & diuitiarum effectiua est. nam & diuitias plerunq; ponunt esse multitudinem pecuniæ, ex eo videlicet, q̃ circa illam intẽdunt pecuniaria & quæstuaria. Contra vero interdum futile quiddam videñ numus & lex omnino, & nequicquã secundum naturam, quoniã mutatis ijs qui vtuntur, nullius pretij aut vtilitatis est ad aliquod necessariorum. & locuples numis penuriã patietur necessarij alimenti. Atqui absurdum est, tales esse diuitias affirmare, quarum abundãs quis fame perire possit. vt de Mida fabulis tradiť, cui propter insatiabilitatem desiderij, quicq̃d apponebatur, fiebat aurum. Quamobrẽ quęrũt diuitias alias, et aliam acquirendi rõnem: Et recte quidẽ. est enim alia acquirendi ratio, & diuitiæ s̃m naturam. & hæc quidem rei familiaris disciplina: illa vero pecuniaria, pecuniarum effectiua non simpliciter, sed per ipsarum pecuniarum cõmutationem. & videtur circa numum ista versari: nã numus primum est, & vltimum in cõmutatione. Et infinitæ sunt huiusmodi diuitię, quę ab hac ratione rei augendæ proficiscuntur. Vt enim medicina sanitatis in infinitũ est, & vnaquæq; ars finis in infinitum: nam q̃ maxime volunt illũ efficere: eorũ vero quæ sunt ad finem, non in infinitum: finis.n. extremum omnibus: sic & huius rationis augendæ rei non est finis terminus. Finis autem tales diuitię, & pecuniarum possessio:* sed rei familiaris, non augendæ rei non est finis. non enim hoc est rei familiaris opus. quapropter in hac videtur necessariũ, vt sit finis omnium diuitiarum. Sed cõtra video fieri: omnes enim in infinitum augẽt, qui pecunijs studẽt. Causa vero huius est illarum propinquitas: variatur enim vsus eiusdẽ rei, cùm sit vtriusq; acq̃sitionis. ipsius enim vsus acquisitio, sed nõ s̃m idem. ac huius quidem alius finis, illius vero amplificatio. Quare videtur quibusdam hoc esse rei familiaris opus, & perseuerãt existimantes oportere aut conseruare, aut augere pecuniam in infinitum. Causa vero est huius dispositionis studiũ viuendi, sed non bene viuendi. cùm ergo cupiditas in infinitum extendatur, illa quoq; quæ efficiunt infinita, cupiunt. Sed qui bene viuere student, ad fruitionẽ corporis diuitias quęrunt. Vnde cùm hoc quoq; in acq̃sitione consistere videatur, omnis eorũ cura circa acquirendũ est: & altera augendi species hinc processit. cũ enim fruitio modum excedat, illam adhibent quæ huiusmodi excessum adimplere possit. & si per hanc acquirendi speciẽ nequeant parare, per aliã causam efficere conantur: vnaquaq; freti potentia non secundũ naturam. Fortitudinis enim non est pecuniam parare, sed fiduciam animi. neq; rei militaris, aut medicinæ: sed illius quidem victoriã, huius vero sanitatem. At illi cũcta ad pecuniam conuertũt, quasi hic sit finis: ad finẽ vero cuncta oportet tendere. De illa igitur acquirendi specie, quæ necessaria non est, & quænam ea sit, & propter quã causam illa indigemus diximus: & de illa quę necessaria est, q̃ altera ab illa, & disciplina rei familiaris, s̃m naturã circa alimentã, nec infinita sicut illa, sed finẽ habẽs.

τοῦ δὴ χρηματιστικῆς εἶδος.

Numi vsus.

κτήσις.

De acquisitione necessaria, numularia, & speciebus eius. Cap. VII.

EX hoc patet id, de quo ab initio dubitabatur, vtrum gubernatoris domus & ciuitatis sit acquirere vel nõ, sed oporteat prius esse acquisitũ. sicut.n. homines nõ facit respublica, sed factos à natura suscipiẽs vtitur illis: sic & alimentũ oportet naturã præbere, aut à terra, aut à mari, aut alio quopiam. Sed quẽadmodum hęc administrãda sint, ad gubernatorem p̃tinet domus. neq;.n. textoriæ est lanas facere, sed factis vti, et discernere qualis sit bona & apta, & mala & inepta. Eniuero dubitaret vtiq; aliq̃s, cur ea diligẽtia quę ad acq̃rẽdũ pertinet, pars rei familiaris sit: medicina vero

non

non sit eius pars. Atqui sanam esse familiam oportet, quemadmodum et victū habere, aut aliud quiddā necessariorū. Sed cū sit vt patrisfamilias & gubernatoris de salute prouidere, sit etiam vt nō, sed medici: ita etiam de pecunijs est vt patrisfamilias, est etiam vt non, sed vt lucro inseruientis. Maxime vero (vt prius dictū est) natura oportet hæc existere. naturæ enim opus est alimentum genito præbere. cuique enim ex quo generatur, ex eo alimentum relinquitur. itaq; s̄m naturam est parandi facultas omnibus ex fructibus & animalibus. Cùm vero & hæc sit duplex, vt diximus, & altera pecuniaria, altera disciplina rei familiaris. & hæc quidem necessaria & laudabilis, illa vero translata & merito improbanda, quia non s̄m naturam, sed ab hominibus acquirit: rationabilissime habetur odio ipsa numularia: quoniā à numo ipso facit acquisitionem, & non ad quod inductus est. Cōmutationis enim causa numus inductus fuit, fœnus autem seipsum maius facit. vnde & nomen venit: quoniam illa quæ pariuntur, similia sunt gignentibus: in fœnore autē numus numum parit: quare maxime præter naturā est hic acquirendi modus. Quoniam vero quæ ad cognitionem pertinebant, determinauimus sufficienter. illa quæ ad vsum pertinēt, discutienda sunt. cuncta enim hæc consideratione habent liberalem, experiētiam vero necessariā. Sunt autem circa acquirendum partes vtiles rerum ipsarū quæ acquirendæ sunt, peritiam habere quæ optimę sint, & vbi, & quomodo: ceu quales equi comparandi sint, quales boues, aut pecudes. eodem modo in alijs animalibus. oportet enim peritum esse, quę istorum potissima, & vbi, & qualia. nā alia alibi potiora gignuntur. Deinde agriculturæ, eiusq; species, vt nudi soli, & consiti, & apiū, & aliorum animalium natatilium, tum volatilium, ex quibus sit vtilitas prouentura. maxime igitur propriæ acquisitionis istæ sunt partes, & primæ. Eius vero quæ per translationem dicitur, potissima pars est mercatura. Et huius partes tres: nauigatio, deuectio, negotiatio. differunt autem hæc inter se, cùm alia securiora sint, alia fructuosiora. Secunda pars est fœneratio. Tertia mercenaria. & huius alia viliū artium: alia sine arte, solo corpore ministrante. Est & quarta acquirendi species, media inter hanc & primam (habet enim partem eius quæ est s̄m naturam, & partem eius quæ per translationem dicitur) & est in his omnibus quæ à terra, & ab his quæ terræ sunt, nō à fructibus, sed ab vtilibus, ceu sylua cędua, & omni metallica. hęc rursus multas complectitur partes: nam multę sunt ex terra metallorū species. De singulis horum in genere dictum est nunc: in specie vero de his dicere vtile q̄dem foret ad opera conficiēda, sed graue nimis in his edocendis persistere. Sunt enim operationes illæ artificiosissimæ, in quibus minimum fortunæ est: illæ sordidissimæ, in quibus maxime inquinatur corpus: illæ seruilissimæ, in quibus corporis est vsus plurimum: illę vero ignobilissimæ, in quibus minimū requiritur virtutis. Cùm vero sit à quibusdā de his scriptū, vt à Charete Pario, & Apollodoro Lemnio de cultu agrorum tam nudorum q̄ consitorum, & similiter ab alijs, de alijs ea quidem, cui cura est, præcepta consideret. Etiam quædam à frugi patribusfamilias dicta colligere oportet. hæc enim cūcta vtilia sunt his qui augere patrimoniū curant. Quale est illud Thaletis Milesij. id enim consideratio quædam est ad acquirendum, sed illi quidem attributum propter sapientiam. est autē vniuersale quiddam. cui cū obijceretur philosophiæ studium propter inopiā, quasi inutile et infructuosum, prospexisse illum ferunt per Astrologiā, oliuarum vbertatem futuram. cumq; coegisset pauxillum pecuniarum, hyeme adhuc vigente emptionē olei fecisse in Mileto, & in Chio, pro paruo admodum pretio, vtpote nemine plus offerente, arrhasq; dedisse. Cùm itaq; postea tempus venisset, multis subito quęrentibus, vendidisse oleū, quanti ipse voluit: ac magnam vim pecuniarum inde superlucratum, ostēdisse amicis, perfacile esse philosophis ditari si vellent: sed hoc non esse illis curæ. Thales igitur in hunc modum dicitur sapientiam suam ostendisse. Est autem (vt diximus) vniuersalis hic quærendi modus, siquis possit sibi soli vēditionem comparare. Quapropter ciuitates quædā hunc faciunt quæstum, cùm indigent pecunijs: venditionem enim sibi solis reseruant. In Sicilia quidam cū apud eum pecunia reposita esset, ferri quicquid erat ex ferrarijs emit: postea vero mercatoribus illuc accedentibus vēdebat solus, non magnū excessum pretij faciens, sed tamen ita, vt pro quinquaginta talētis, centū conficeret. Hoc itaq; sentiens Dionysius, pecunias quidem illi non abstulit, sed amplius Syracusis morari vetuit: vt q reditus reperijsset suis rebus inutiles. Iste vidit aliquid tale, quale Thales videt: vterque enim sibi soli venditionem parauit. Hoc est vtile videre etiam in republica. nam ciuitates pecunijs indigent, & huiusmodi quæstibus, quemadmodum domus, sed & magis. quamobrem in Republica quidē huic soli parti intendunt.

Thaletis sapientia.

De partibus

minatam quandam habet ſeruitutem. Et ſeruus eſt ſm naturam: ſed nemo ſutor, nec alius opifex. Patet ergo ꝙ huius quidem virtutis cauſam eſſe oporteat dominũ ſeruo, nõ eum qui doctrinã habet in operibus dominicam. quapropter non bene dicunt, qui ſeruos ſpoliant ratione, dicentes præcepto vti dũtaxat. admonendi ſunt enim magis ſerui ꝙ pueri. Et de his in hunc modum determinatum ſit. De viri autem & mulieris, filiorũq; & patris virtute, & conuerſatione ad inuicem, quid recte vel contrà, & quomodo oporteat, hoc quidem facere, ab illo autem abſtinere, in his quę in republica conſpiciuntur, neceſſe eſt intueri. Nam cũ omnis domus ſit ciuitatis pars: illi autem domus: partis autẽ virtus ad totum reſpicere debeat: neceſſarium eſt reſpiciẽti ad rempublicã filios vxoresq; inſtituere. ſiquidem refert ad rectam inſtitutionem reipublicæ pueros & mulieres eſſe bene inſtitutos. Enimuero referat neceſſarium eſt. nam mulieres media pars ſunt hominum liberorum: ex pueris autem ſumuntur qui rẽpublicam gubernẽt. Quare cùm de his determinatum ſit, de reliquis autem in alijs ſit dicendũ, omiſſis propoſitis, tanquam finẽ habentibus, alio ſumpto principio diſſeramus, ac primum illa diſcutiamus quæ tradita ſunt de optimo ciuitatis ſtatu.

ARISTOTELIS

POLITICORVM

LIBER SECVNDVS.

SVMMA LIBRI.

Diuerſæ Reſpublicæ examinantur, inuicem comparantur, ac improbantur.

Non omnem unionem, ac cõmunitatem in ciuitate quærendam eſſe, contra Socratis rempublicam, apud Platonem. Cap. I.

Voniam propoſuimus conſiderationem facere de ciuili ſocietate, quæ ſit optima oium ijs qui poſſunt viuere maxime ad votum: oportet alias quoque conſiderare reſpublicas, quibus vtuntur ciuitates aliquæ earum, quę bene legibus inſtitutæ videntur: & ſi aliquæ ſint aliæ ab aliquibus ſcriptæ, quæ bene ſe habere videãtur, vt recta inſtitutio vtilitasq; appareat. Nec putetur eſſe ad oſtentationem & ſuperfluitatem, quærere aliud quippiam præter illas: ſed quia illæ non ſe habent, ideo hunc laborem à nobis eſſe ſuſceptum. Incipiẽdum eſt autem ab eo, quod eſt ſm naturam huius conſiderationis principium. Neceſſariũ quidem eſt, aut omnia eſſe cõmunia inter ciues, aut nulla, aut quædam. Enimuero nulla eſſe communia, impoſſibile cõſtat eſſe: cùm ciuitas ſit cõmunio quędam. Ac primo neceſſe eſt locum eſſe cõmunem. nam locus quædam paritas eſt vnius ciuitatis: ciues autẽ ſocij vnius ciuitatis. Sed vtrum melius fuerit in bene inſtituenda republica, quæcunq; recipere cõmunionem poſſunt, ea omnia eſſe cõmunia: an quædam cõmunia eſſe, quædam non eſſe: Nam fieri poſſet vt filij, vt vxores, & res quæ poſſidentur cõmunes eſſent: quemadmodum in Platonis Republica. ibi enim Socrates inquit, oportere cõmunes eſſe filios, & mulieres, & facultates. Id vero vtrum pręſtat ita fieri, vt nunc fit, vel ſm legem illam in republica ſcripta? Cõtinet porro & alias turbationes permultas iſta mulierum cõmunio. & id, propter quod cenſuit legem hanc eſſe ferendam, non videtur conſequi ex rationibus. Præterea ad finem, quem inquit oportere ciuitati exiſtere (vt nunc quidem dictum eſt) impoſſibile. Quomodo autem diſtinguere oporteat, nihil ab eo determinatum eſt. dico autẽ, vt ꝙ vna videlicet ſit ciuitas tota, tanquam id ſit maxime optimum. ſuſcipit enim hanc ſuppoſitionem Socrates. Atqui cõſtat, quòd ea ſi procedat, vt vna fiat magis, ciuitas non erit. Eſt enim ciuitas multitudo quædam ſm naturam, quæ dũ fit vna magis, domus erit ex ciuitate, & homo ex domo. vnam enim magis domũ cenſemus eſſe ꝙ ciuitatem, & hominem vnum ꝙ domum. quare etiam ſi poſſet quiſpiam hoc facere, tamen non eſſet faciẽdum, quia perimit ciuitatem. Nec ſolum ex multitudine hominum conſtat ciuitas: verum etiam ex eorum multitudine, quia ſpecie differunt. non ſit enim ciuitas ex ſimilibus. aliud enim ad bellum confœderatio ꝙ ciuitas. illa enim quantitate prodeſt, & ſi eadem ſit ſpecie, cùm auxilij gratia fiat, ceu ſi pondus magis attrahat. Differt autem & eo modo ciuitas à gente, quãdo per pagos diuiſa non ſit multitudo, ſed quemadmodum Arcades. Ex quibus autem vnũ fieri oportet, ſpecie differunt. quapropter æquale repenſum ciuitatem conſeruat, vt in Ethicis dictũ eſt prius. quoniã inter liberos & æquales neceſſarium eſt hoc eſſe. nã omnes ſimul magiſtratũ gerere impoſſibile eſt, ſed aut per annum, aut per aliã præfinitionem, & tẽpus. atq; iſto modo fit, vt oẽs gerãt magiſtratum: ceu ſi

* δυσχερειας.

ceu si mutarētur sutores & fabri, nec semper idem sutores ac fabri essent. Cū vero melius sit, ita se habere ea quæ sunt circa societatē ciuilem, manifestum est melius fore, si ijdē semper magistratum gererent, modò id fieri posset. Sed in quibus hoc fieri nequit, propterea q̄ omnes natura sunt pares, simul est iustum (siue bonum siue prauū sit gerere magistratum) vt oēs huius muneris participes fiāt, & in eo imitari vicissim æquales, cedendo inuicem alios alijs, vtpote qui ex principio sint equales. nā alij regunt, alij reguntur in parte, tanquā si ipsi alij fiant. eodem modo illorum qui regunt, alij alios gerunt magistratus. Patet igitur ex his, q̄ nō recipitur sic vnā aptam esse ciuitatē, ceu dicunt quidam: & quod maximum fore cōmodū ciuitatibus dicebatur, id interimit ciuitates. atqui singulorū bonum singula conseruat. Patet ēt alio modo, quòd quærere nimium vnire ciuitatē, non est melius. Domus enim magis sufficiens est, q̄ homo vnus: ciuitas autē q̄ domus. & vult quidem tum esse ciuitas, cùm habet sufficiētiam multorum societas. Si igitur magis expetendum est, qđ magis sufficientiam habet, certe & minus vnum, eo quod est magis, expetibilius est.

Socraticæ opinionis improbatio, mulierum, ac filiorum communitatem in republica constituentis. Cap. II.

Enimuero nec si optimū sit vnum q̄ maxime esse ciuitatem, tamen id demōstrare nō videtur ex sermone, si omnes simul dicant meum, & non meū. hoc enim Socrates putat signū esse ciuitatis perfectæ vnitæ. At enim verbum omnes, duplex est. Si igit̄ tanquam singuli, forsan esset magis, quod efficere vult Socrates. singuli enim eundem filium suum dicerent, & mulierem eandem, & de facultatibus, & de qbusuis alijs alia eodem modo. Nunc aūt non ita dicunt, qui cōmunibus vtunt̄ mulieribus, & filijs: sed omnes quidem, at non vt singuli ipsorum. eodemq̄ modo de facultatibus, omnes quidem, sed nō vt singuli eorum. Quòd igitur aberratio quædam sit in verbo, omnes, manifestū est. nam & vtraq̄, & imparia, & paria dicit propter duplicitatem. & in sermonibus positum litigiosos facit syllogismos. quare hoc ipsum, oēs, dicere, vno qdem modo bonū est, sed nequaquā possibile: alio autem modo nihil cōsentaneū. Habet præterea quod dicitur, nocumentum aliud. quod enim multorum commune est, in eo minima adhibetur diligētia. nam de proprijs maxime curāt hoīes, de cōmunibus autem minus q̄ quantum singulis competit. tanquā enim alio curante, ab alijs negliguntur. quēadmodum in seruilibus ministerijs, famulantes multi interdū deterius inseruiūt, q̄ pauci. Fiunt autem vnicuiq̄ ciuium mille filij, & hi non vt singulorum, sed vt cuiusuis quiuis similiter est filius. quare oēs similiter negligent. Præterea isto modo singuli suum dicent bene agentē aut male, quotiescūq̄ contingat numero. puta, meus est aut illius, hoc modo dicēs de singulis ex mille. vel ex quot ciuitas sit, & hoc dubitans. nam incertum est cui contigerit genuisse filiū, & saluum esse genitum. Atqui vtrum præstat sic dicere suum, ita vocantes vnumquēq̄ duorum millium, & decem milium: an magis vt nunc in ciuitatibus suum vocant, hic quidē filium suum, ille fratrem suū, ille nepotem suū, aut per aliam quandam coniunctionē & ex consanguinitate, vel familiaritate, & affinitate sui primū, vel suorum. & præterea alterū sodalem, alterum contribulē: præstat enim esse proprium nepotem, q̄ illo modo filium. Quinimo nec vitari quidem potest, quin agnoscantur à quibusdā fratres & filij, & patres & matres. nam per similitudines natorū ad parentes, necessarium est vt fidem recipiant de sese inuicem. Quod tradunt scriptores quidam populi superioris Libyæ euenire. Habere enim mulieres cōmunes, filios tamen partiri inter se secundū similitudines *. Sunt enim mulieres quædā, & animalia, ceu æqui & boues, quorum ea natura est, vt simillimos genitoribus edant fœtus. vt equa illa apud Pharsaliam, iusta nuncupata. Et præterea huiusmodi molestias non facile erit vitari ab ijs qui eam statuunt cōmunitatē: puta, plagas & neces partim voluntarias, partim inuoluntarias, & rixas, & iurgia, quę nephas est committere aduersus parentes & propinquos, magis q̄ aduersus extraneos. Sed frequētius illa euenire necesse est, vbi ignorant q̄ vbi sciunt. & ea si contingant, à scientibus expiari debito modo possunt, ab ignorantibus vero non possunt. Illud ēt absurdum, quòd qui filios cōmunes fecerunt, coire solū amantes vetuerunt, amare vero nō vetuerūt: nec alios vsus, quos esse patri ad filios, & fratri ad fratrē, omnium deformissimum est, cū & amare solum. Absurdum ēt non aliam ob causam coitionem illorū vetuisse, nisi quia nimia voluptas inde sit prouētura: sed quia pater sit, aut filius, aut fratres ob eā rem nihil putare referre. Videtur aūt magis ꝓdesse, vt agricolis cōmunes sint mulieres & filij, q̄ custodibus. minus. n. erit amicitia, si communes sint nati & mulieres.

*al. natura

enimuero

enimuero tales sint quibus imperãtur, oportet, quo ipsi pareant imperio, nec res nouas in ciuitate molianĩ. Penitus aũt contrarium eueniat necessariũ est ex hmõi lege, ꝙ ea quorum causa optimas leges esse oportet, & ꝙ id cuius gratia Socrates censet ita instituẽdum de natis & mulieribus. Amicitiã.n.putamus maximum esse bonum ciuitatibus. nã sic minime seditionibus agitabuntur. Et vnam esse ciuitatem laudat maxime Socrates: quod & videtur, & ipse inquit esse amicitiæ opus, vt in amatorijs sermonibus scimus dicentẽ Aristophanẽ, propter eximiam amantium cupiditatem, applicari simul, & ex duobus fieri vnum. hic ergo necessariũ est ambos corruptos esse, vel vnum. At in ciuitatibus necesse est amicitiam infirmã fluxamꝗ fieri propter huiusmodi cõmunitatem, & minime dicere suum, aut filiũ patrem, aut patrẽ filium. Vt enim * parũ mellis multa in aqua diffusum, insensibilẽ facit mixtionẽ, sic accidit cõmunitatem istam, nequaquã necessariam in tali republica, à nominibus extimantibus vel patrẽ vt filij, vel filiũ vt patris, vel fratres inuicẽ exilẽ profecto beneuolentiã efficere. Duo.n. sunt quæ faciunt homines curam habere & amare: propriũ scilicet, & affectio. quorũ neutrum sit necesse est in huiusmodi republica. Insuper trãslatio illa natorũ ex agricolis, & artificibus in custodes, & ex his in illos, magnã cõtinet difficultatem, quẽadmodum tãdem fiet: & cognoscant necesse est dãtes & transferentes, quibus quos dedãt. Pręterea & superius dicta magis in his necessariũ est euenire, puta rixas, & plagas, & amores, & cædes. nã non amplius appellant custodes fratres & filios, & patres & matres, qui alijs ciuibus deduntur: & rursus qui ex custodibus, alijs ciuibus, vt tale caueant aliquid perpetrare propter cõsanguinitatem. De communitate igitur natorum & mulierum determinatum sit in hunc modum.

Vide Conui uiũ Platonis.

* σμικρὸν γλυκὺ

Contra eundem de facultatum communitate, ac magistratuum in repub, constitutione: ubi erroris sui causa exponitur. Cap. III.

HIs cõsequẽs est de rebus quæ possidentur, considerare, qño sit constituẽdum illis, qui in optima republica versari debeant: vtrum cõmunes esse debeant, vel non communes. Hoc seorsum determinandũ est, nec simul cũ his quæ de natis & mulieribus constituuntur. Dico aũt circa res, vtrum & si sint nati mulieresꝗ separatim, quemadmodum nunc sunt oĩbus, præstet tamen res esse communes & vsus. puta, vtrũ pręstet fundos proprios esse, fructus vero in cõmune conferre: quod apud quasdã fit gentes. vel contra, solum quidem cõmune esse, et cõmuniter coli, fructus aũt partiri in proprios vsus: quod ẽt facere dicũtur quidã Barbarorum. vel & fundos, & fructus esse cõmunes. Si ergo alij forẽt agricolæ, alius esset modus & facilior: sed cùm ipsi sibi laborent, ea quę ad possessiones attinent, plures præbebũt difficultates. Nam si in fruẽdo & laborando nõ sint pares, necesse est incusationes existãt. contra fruẽtes quidem & consumẽtes multa, parum vero laborantes, ab his qui minus consumunt, & multum laborant. Omnino autem conuictus, & cõmunitas rerum humanarum omnium difficilis est, & maxime in his rebus. Probant autem eorum qui vnà peregrinantur societates, quorũ pleriꝗ ferè dissident intér se de paruis vilibusꝗ rebus offensi. nos quoꝗ ministris illis plurimum irascimur, quibus maxime vtimur ad circularẽ famulatum. Cõmunes igitur habere res, has & huiusmodi alias continet difficultates. Eo autem modo quo nunc fit, si insup moribus & moratione legum rectarũ honestetur, nõ parũ distabit. habebit enim vtriusꝗ cõmoda. dico aũt vtriusque, videlicet, eius quod cõmunes sint res, & eius quod ꝓpriæ. Oportet.n. omnino vt res sint propriæ, sed quodãmodo cõmunes. curę enim diuisæ incusationes adinuicem non patient: imo proficient, vtpote ad propriũ vnoquoꝗ sedulo incũbẽte. at vero per virtutem erunt ad vsum (vt est in prouerbio) quæ sunt amicorũ cõmunia. Est autem ẽt nunc quibusdã in ciuitatibus in hunc modum subscriptũ, ne puteturimpossibile. & præcipue in ijs quę bene gubernãtur, aliqua sunt, aliqua esse possunt. propria.n. sua quisꝗ possidens, partim vtilia facit amicis, partim vtitur cõmunibus. vt in Lacedęmone seruis vtunĩ vicissim, tanquã forent vniuscuiusꝗ: & ꝑterea equis, & canibus, & vehiculis. Patet igiĩ esse melius vt propriæ sint res, sed vsu facere illas cõmunes. quẽadmodũ aũt hoc fiat, legislatoris erit prouisio. Est sanè inenarrabile, quãtũ intersit ad voluptatẽ, cõsiderare aliquid esse proprium sui. nõ.n. frustra qsꝗ ad seipsum amicitiã habet. est vero id naturale. Sed ẽt amatio sui reprehẽdiĩ, non illud reprehẽdiĩ, quia se amet, sed quia magis ꝙ oportet se amat: quẽadmodũ amatio pecuniarum. nã amant oẽs, vt ita dixerim, talia: Atqui & largiri, & opẽ ferre amicis, et hospitibus, et familiatibus dulcissimũ est. qđ fit: si ꝓprię sint facultates. hæc aũt non cõtingũt illis, qui nimis vnã efficiunt ciuitatẽ. Et ꝑterea duarũ virtutũ opera

manifeste tollunt, temperantię erga mulieres alienas (ab his.n.opus laudabile est se ob tēperantiam abstinere) et liberalitatis circa res possessas. neq;.n.discerni poterit liberalis, neq; liberalem operationem faciet vllam. nā in vsu earum rerum quas ipsi possidemus, liberalis est opus. Illiusmodi itaq; legis positio faciem habet apparentem, & humana videri possit. auditor enim libenter recipit, putans fore mirabilem quandam amicitiam omnibus erga omnes: præsertim cùm quis incōmoda accusat rerum publicarum, nunc prouenietitia ex eo, quia non sint cōmunes omnium facultates: ceu litigia ex contractibus, falsorum testium accusationes, diuitū adulationes: quorum nihil fit propter proprietatem, sed propter improbitatem. Cū etiam res in cōmuni possidentes, rerumq; vtentes communione, multo magis iter se litigare videamus, quàm eos qui separatim possident. sed videmus vel paucos qui in cōmune degant, magis dissidere, q̄ multi, quorū propria quisq; sua habeat, si conferamus vtrosq;. Insuper æquum erat referre, non solū quantis malis priuabantur, si cōmunitatem rerum habebunt, sed etiam quātis bonis. videtur autem omnino impossibilis esse illa vita. Causam vero Socrati huius erroris putandū est fuisse, suppositionem non rectā. Oportet enim quodāmodo vnam esse ciuitatem & domum, sed nō penitus. est enim quò si procedat, non erit ciuitas. est ēt quò erit quidem prope vt non sit ciuitas, deterior ciuitas: velut si quis concentum faciat vniuocum, & versum pedē vnum: sed oportet cùm sit multitudo (vt prius diximus) per disciplinam, cōmunem & vnam efficere. Et qui disciplinam sit adhibiturus, volens per illam studiosam facere ciuitatem, absurdū est, si per talia quędam instituendā putet, ac non per mores, & per philosophiam, et per leges: veluti seruorum iumentorūq; possessionem in Lacedæmone, & comessationem in Creta legislator cōmunem induxit. Neq; illud sane ignorandum est, quia oportet ad longum temporis, ac multos annos inspicere, in quibus haud quaquam poterit latere, an recte se habeant. ferme enim omnia inuenta sunt quidem: sed alia non inducta, alia ab expertis repudiata. Maxime autē id apparet, si quis per opera inspiciat rempublicam sic institutam, non aliter.n. poterit fecisse ciuitatē, nisi separet illa atq; distinguat, partim in comessationes, partim in genera, partim in tribus. Itaq; nihil aliud cōtigit lege prouisum esse, nisi vt custodes agros non colant, quod nūc Lacedæmonij facere ceptāt. Modus vero totius reipublicę quis futurus sit in cōmune degentibus, neq; Socrates ipse inquit, neq; dictu facile est. Atq multitudo ciuitatis diuersorum ciuiū est multitudo, de quibus nihil determinatum est, an & agricolis cōmunes esse facultates oportet, vel proprias singulorum. præterea vtrum mulieres & pueros proprios vel cōmunes. Si enim eodem modo communia sunt omnia omnium, quid different isti ab illis custodibus? vel quid plus accedet sustinētibus eorum impium? vel quam ob causam imperium sustinebunt? nisi forte prætexunt aliquid tale quale Cretenses, qui cætera omnia seruis permittētes, gymnasia solū illis vetuerunt, & armorum possessionem. Quòd si vt in alijs ciuitatibus, ita apud illos talia erūt, quis modus erit cōmunitatis? necesse est.n. duas ciuitates in vna esse ciuitate, & eas inter se contrarias. facit enim alios quidem custodes, quasi in præsidio cōstitutos, alios agricolas, & artifices, & cæteros, ciues. Litigia vero, & iurgia, & quęcūq; alia mala ciuitatibus prouenire inquit, omnia prouenient etiam istis. quanquam dicat Socrates, fore, vt non multum legibus indigeanr, propter disciplinam, veluti circa res vrbanas, & circa forū, & alijs huiusmodi legibus, tribuēs solū disciplinam custodibus. Insuper dominos facit suarum rerum, agricolas, ac tollere permittit. At multo magis putādum est fore illos graues & insolētes, q̄ illas quæ apud quosdā sunt, Iloteias, & penesteias, & duleias. Enimuero siue necessaria sint hæc similiter, siue nō, nihil nunc quidē determinatū est. neq; de consequentibus quæ sit eorū administratio, & disciplina, & leges quędā. Est aūt neq; facile repire, neq; parū referēs, quales hos esse oporteat ad conseruandā custodum cōionem. Atqui si mulieres faciet cōes, facultates vero proprias, quis curā habebit rei domesticæ, vt habēt agriculturæ viri, quāuis sint cōmunes facultates, & agricolarū mulieres? Absurdū ēt ex bestijs facere similitudinē, q̄ cōueniat eadē exercere mulieres, quæ viri, ad quos rei domesticæ cura nequaquā pertinet. Periculosa est insuper magistratuū constitutio, quā sic facit Socrates, vt semp sint ijdē. At hoc seditionis est causa, ēt apud illos qui nullam possidēt dignitatē. quid ergo apud bellicosos & animosos viros? Quòd aūt ipsi necessariū sit, eosdē semper magistratus facere, patet. nō.n. aliorū modo, & modo aliorum miscetur animis diuinum illud aurū, sed semper eisdem. Inquir autem quibusdam statim à genitura aurum misceri, quibusdam argentum, æs vero & ferrū illis, qui artifices futuri sunt, aut agricolæ.

Præterea custodibus felicitatem auferens, totam, inquit, ciuitatem facere beatam oportet legislatorem. At impossibile est totã esse beatam, nisi aut plurimæ, aut omnes partes, aut quædam habent felicitatem. nõ enim eorundẽ est felicitas, quorũ & pār: fit enim vt insit toti, & si nulli partium. at felicitatem impossibile est. Quòd si custodes non erunt felices, qui tandem alij? non enim artifices quidem, neq; vulgus. Illa igitur respublica, de qua Socrates locutus est, has cõtinet difficultates, & alias his non minores.

* ἄρτιον adijcietur integrum.

De ea reipub. Socratis parte, in qua de legibus agit: & eius redargutio. Cap. IIII.

FErme autem similiter circa leges quoq; se habet postea scriptas. quapropter & de illa reipublicæ parte hic cogitare parũ, melius erit. Etenim in republica de paucis admodum determinauit Socrates: vt de mulierum & natorum cõmunitate, & de rebus possessis, ac de institutione reipublicæ. Diuisit.n. in duas partes multitudinem habitantium, in agricolas, & propulsatores belli: tertiã ex ijs fecit, eos qui consultãt ac deliberant, & in quibus sũma reipublicæ cõsistit authoritas. Agricolæ vero & artifices, vtrũ nullius magistratus an alicuius participes sint, & vtrum arma possidere debeant & vna pugnare, nihil determinauit Socrates. sed mulieres censet vnà pugnare debere, ac disciplinã habere, eãdem quã custodes. cætera vero extraneis pegit sermonibus, & disciplinã custodum qualẽ esse illam oporteret. Legum autem maxima quidem pars leges existunt publicæ. pauca vero de republica dixit: quam dum pergit cõmuniorem facere, paulatim circumagit in aliam rempublicam. Præter cõmunitatem enim mulierum & rerũ possessarum, cętera eadem vtrisq; attribuit. nam & disciplinã eandem, & vt abstinẽtes viuant ab operibus necessarijs. Et de comessationibus eodem modo: pręterquam q; hic existimat mulierũ quoq; comessationes esse debere, & hanc mille habẽtium arma, illam vero quinq; milliũ. Superfluum ergo quiddam, & cõptum, & nouum, & dubitatiuum omnes Socratis habẽt sermones: sed cuncta rectè, forsan difficile. Nam ẽt multitudo illa, de qua nunc dicebatur, latere non oportet, cũ tanta sit, quòd Babylonia, aut alia quadã infinita regione indigebit, ex qua ocio sorũ quinq; millia cũ mulierum ac ministrantium multiplici turba alãtur. Suppositiones quidẽ sunt pro arbitrio faciendæ, non tñ impossibiles. Dicitur autem debere legislatorem ad duo respicere in ferẽda lege: ad regionem, & homines. addendum est et ad vicina loca, si oportet ciuiliter viuere ciuitatem. non solum enim necessariũ est ipsam talibus vti ad bellum armis, quæ vtilia sint in sua regione, verum etiam quæ in aliena. Quòd si quis huiusmodi non recipit vitam, neq; priuatim, neq; publice, nihilominus tamen oportet terribilem esse hostibus, non veniẽtibus solum in regionem, verũ etiam abeuntibus. De modo quoq; rerum possidẽdarum vidẽdum est, ne forsan melius sit aliter definire & clarius. Tantas, inquit, possidere oportet, vt modeste viuatur: perinde ac si dicat, vt bene viuat. Verum hoc est nimis generale: & est modeste viuere, ærumnose tamẽ. at melius est dicere modeste, & liberaliter: separatim enim vtrunque, alterum luxuriæ accõmodabitur, alterum difficultati, * cùm solæ huiusmodi virtutes habitus sint circa vsum facultatum nostrarum: puta, patrimonio mansuete vel fortiter vti non dicimur, at modeste & liberaliter dicimur: quare necessarium est circa illud istas versari virtutes. Absurdum quoq; est cũ facultates adæquauerit, de ciuium multitudine nihil determinare, sed indefinitam relinquere multitudinem filiorũ, quasi sufficienter adæquatam propter sterilitates, quotcunq; contingant. quod videtur nunc quoq; euenire in ciuitatibus. Sed opus est vt aliã certitudinem tunc habeat q; nunc. nã nunc quidem nemo dubitat, eo quòd in singulos diuisæ sunt facultates in quantamcunq; multitudinem: tũc vero cũ sint indiuisæ, necessarium dispares nihil habere, siue pauciores sint multitudine, siue plures. Magis autẽ putaret quis oportere determinatum esse modum procreandorum filiorum, quàm facultatũ: vt non plures q; determinatum sit procreari oporteat. & numerus definiendus est respectu habito ad fortunas, si contingat decedere aliquos, & ad defectum procreandi cæterorum. Prætermittere autem id, vt in plerisq; ciuitatibus, necesse est egestatis sit causa ciuibus: egestas vero seditiones & delicta parit. Itaque Phidon Corinthius, vnus ex vetustis legũlatoribus, familias cẽsuit æquales permanere debere, & ciuium multitudine, quamuis sortitiones habebant prius omnes inæquales ſm magnitudinẽ. at in his legibus contrarium est. Verum de his, quemadmodum statuendum putemus, postea erit dicendum. Omissum est etiam in illis legibus, quemadmodum differant præsides à subiectis. Inquit.n. oportere, quẽadmodũ ex alio lanæ filum ducitur q; lini, sic & eos qui præsunt, se habere debere ad eos qui subsunt. Cũ vero totam substantiã augeri dixerit

* a.f. est soli huiuscemodi virtutes sint

* παρά-ζυγας adiunges.

vsq; ad quãtuplum, quare hoc vtiq; non erit in regione vsq; ad aliquid. Videndum est ẽt ne ædificiorum diuisio non prosit ad rem familiarem: duas enim cuiq; domos attribuit. at difficile est duas habitare domos. Tota vero constitutio uult esse neq; plebis gubernatio, neq; paucorum potentium, sed horũ media, quam vocant rempublicã: est enim ex ijs qui arma ferunt. Si igitur vt cõmunissimam omnium hanc ciuitatibus constituit rempublicam, recte forsan dixit: sin vt optimã post primam rẽpublicam, non recte. forsan enim Lacedęmoniorũ rempublicã quis magis probabit, vel aliã quandam magis optimatium. Sunt qui dicant optimam rempublicam ex omni genere gubernationum admixtam esse debere, atque ob id Lacedæmoniorum laudant rẽpublicam, constare quidem illam ex paucorum potentia. item ex vno principe & populari statu affirmant ponentes regem illorum pro vnius gubernatione: senatum vero pro paucorum potẽtia: ephoros autẽ pro statu populari: quoniã ephori ipsi ex plebe sumuntur. alij ephoratum quidem tyrãnidem putant, sed populariter regi per comessationes, et alium quotidianum victum. Sed in his legibus dictũ est, optimam rẽpublicam ex populari statu constare debere, ac ex tyrannide: quas aut non reponat quis omnino inter species rerumpublicarum, aut deterrimas omnium esse fateãtur. Melius ergo dicunt q plures cõmiscent: nam quæ ex pluribus constat respublica, melior est. Deinde nihil videt̃ habere ex vnius gubernatione, sed ex paucorũ potentia ac populari statu, verum ad paucorum potentiam inclinare magis: quod patet ex magistratuum creatione. nã quod ex delectis sortitio fiat, cõmune est vtrisque. Sed q necesse sit ditiores concionem habere, & magistratus creare, vel aliud quippiam huiusmodi publicorum negotiorum facere, alios vero præteriti, id paucorum potentiæ est. Insuper conari, vt plures ex diuitibus ad dignitates sumantur, & ad maximas quidem ex maximo cẽsu, paucorum potentia est, & senatus delectio. Deliguntur enim cuncti ex necessitate, sed ex primo cẽsu: postea totidem ex secundo, postea ex tertio. verum nõ omnes necesse erat ex tertio vel quarto assumi. ex quarto autem quartorum solis necesse est primis & secũdis. postea ex his æqualem ex singulis cẽsibus numerum esse sumẽdum inquit. erũt itaque plures & potentiores, qui ex maximo censu sumũtur, *quia necesse non est. Quòd igitur nõ gubernatione plebis, ac vnius principatu constabit huiusmodi respublica ex his patet. patebit etiam postea, cùm de ea specie respublicæ tractabimus. Habet etiã circa magistratuum creationem, quòd ex delectis deligantur, periculosum quippiam. Nam si aliqui conspirare velint etiam mediocri numero, semper fm horũ volũtatẽ fiet assumptio. In legibus igitur illa respublica ita se habet.

[left margin: apparet.]

[left margin note: *al. eod. ad. preterea qa ex plebe quidam non sumuntur.]

De Phalea, quæ & Carthaginensium est, republica. Cap. V.

SVnt vero & aliæ quædã respublicæ tum idiotarum, tum philosophorum, et in administratione ipsarum versatorũ. Omnes autem hæ propinquiores sunt illis, secundum quas nunc regunt, quàm istæ duæ. nullus. n. neq; de cõmunitate filiorum, neq; de mulieribus talem aliquam introduxit nouitatem, neq; etiam de fœminarum comessationibus, sed à necessarijs magis inchoant. Videt̃ quibusdam maximũ, vt de patrimonijs recte constituatur. nam hinc seditiones oriri cunctas asserunt. Quamobrem Phaleas Carthaginensis ante omnia de hac parte constituit. Inquit enim patrimonia ciuium ęqualia esse debere. hoc autem perfacile factu esse, si statim ab ipsa cõditione ciuitatis prouideret̃. Postquam vero cõdita foret, difficilius quidem, attamen satis mature adæquari posse, si diuites dotes dent neque accipiant. pauperes autem contrà, accipiant dotes, & non tradant. Plato autem in legibus suis vsq; ad aliquid cẽsuit esse permittendum: nam supra quincuplum eius quod foret minimum, nemini licere ciuium possidere, vt prius diximus. Sed oportet ne id quidem latere legislatorẽ (quod certe nũo latet) quòd qui patrimonio modũ imponit, debet etiam filiorum numero modum imponere. nam si excedat multitudo filiorum patrimonij facultatem, necessarium erit legem abrogare: & sine illa abrogatiõe improba lex erit: quoniã ex diuitibus pauperes facit. opus est ergo, ne tales seditiosi efficiant̃. Quòd igitur valet aliqd in republica patrimoniorum exæquatio, & veterum aliqui vidẽtur cognouisse, vt Solon constituit. & apud alios lege cautum, vt non quantũ quisq; velit, sed quantum lex permittit, agri possideant. Eadẽ quoque ratione patrimonia sua alienare leges vetant: vt est apud Locros lege cautum, ne quis patrimoniũ alienare possit, nisi euidentem calamitatẽ ostenderit superuenisse. prędterea vt antiquæ hæreditates cõseruent̃. Quod sublatum apud Leucada, valde popularẽ eorũ ciuitatem effecit. non. n. amplius euenit, ex taxatione cẽsus ad magr̃atus assumi. Sed & ęqualitatẽ quidẽ patrimoniorum cõstituit: verum [right margin: *ὅτι.]

hæc

hæc aut ita magna esse, vt delitiari liceat: aut ita exigua, vt tenuiter victum agant. Patet igitur nõ sufficere patrimonia exæquata fuisse à legislatore, sed medium coniectãdum esse. Præterea si quis mediocria statuat omnibus patrimonia, nulla vtilitas est: magis.n.cupiditates adæquandæ sunt q̃ patrimonia. hoc autem fieri non potest, nisi sufficienter disciplina ciuibus adhibita per leges. Sed forsan responderet Phaleas, hoc ipsum se dicere. Censet enim horum duorũ ęqualitatẽ ciuitatibus inesse debere, patrimonij scilicet, ac disciplinæ. sed quę tandẽ hęc disciplina sit exprimendum fuit: & vnã eandẽq; esse, nihil prodest. nã fieri potest, vt sit vna eadẽq; disciplina. verum eiuscemodi, per quã cupidi fiãt pecuniarum, aut honoris, aut vtriusq;. Insuper seditiones oriũtur, non solum ob patrimoniorũ, verũ ẽt ob honorũ inęqualitates. & hoc diuersum in vtroq;. nã multitudo qdẽ grauiter fert inęqualitatẽ patrimoniorũ, pręstãtes aũt viri honorum æqualitatẽ. vnde illud natum est: Honori incumbit tam ignauus, q̃ bonus. Nõ solum vero homines propter necessaria iniuriantur, quorũ remedia putant adæquationem patrimoniorum, ne spoliẽt alios propter frigus, aut ꝓpter famem, verũetiam vt gaudeant, neq; concupiscant. nã si maiorem habeant necessariorum cupiditatẽ, ob huius medelam iniurias inferũt. Nõ ergo ob hanc solum, verũetiam si concupiscant vt molestia careant, & voluptate fruantur. Quod igitur horum triũ remediũ est? his quidẽ exiguum patrimoniũ & opificium, illis autẽ temperantia: tertium vero si quis velit per illa delectari, non aliunde q̃ à philosophia quærat remedium. nã cæteræ quidem hominibus egent, cùm iniurias inferunt plurimum propter superflua, non propter necessaria: puta tyrannidẽm inuadunt, non vt frigus repellãt. quapropter honos maximus habetur, nõ ei qui furem occiderit, sed ei qui tyrãnũ. Itaq; Phaleas paruis dũtaxat iniurijs hac sua republicę constitutione succurrit. Præterea multa statuere pergit, per quæ ad seipsos recte instituti erunt. sed oportebat quoq; ad finitimos, & peregrinos omnes. Necesse est ergo cõstitutam esse rẽpublicam ad bellicum robur: de quo ille nil dixit. Eodem modo de facultatibus. tantas.n.esse oportet, vt non solum ad ciuium vsum, verũetiã ad pericula externa sufficiant. quare nec ita magnas esse decet, vt finitimi concupiscant, quibus resisti nõ possit: nec rursus ita paruas, vt cum paribus & similibus bellum nequeant sustinere. ille quidem nihil determinauit. Oportet autem neque id latere, quantas facultates habere conducat. Forte recta determinatio fuerit, tãtas esse debere, vt lucrũ superantibus bello, afferre non possint, sed ita quasi nihil superacqrãt. Quare Eubolus considerare iussit Autophradatem cũ Atarnea obsidere vellet, cogitaret vt quãto tempore circa expugnationẽ eius loci distineretur ac existimaret huius temporis iacturã: velle enim pro minori pretio iam tunc Atarnea relinquere. quæ cũ dixisset, Autophradatem in sententiã traxit, & obsidionem prætermittere fecit. Habet igitur vtilitatem exæquatio patrimoniorũ inter ciues, ne inde seditiones oriantur, verũ (vt ita dixerim) non admodũ magnam: nã & præstantiores conqueri possent, quasi ipsi plus habere debeãt, ex quo fit vt ipsi sæpe insurgãt, ac seditiones concitẽt. Preterea, improbitas hominũ insatiabilis est. & primo quidem sufficere dicunt in pauca atq; minima: mox vero, vbi illa sunt cõsecuti, plura appetunt semp, quousq; in infinitũ procedant. infinita est.n. cupiditatis natura, ad cuius expletionẽ plurimi viuunt. Horum igitur principiũ est magis, q̃ patrimoniorum exęquatio, ciuitatẽ sic instituere vt boni quidem viri plus q̃ sibi competat habere non quærãt: improbi aũt & si quęrãt, habere non possint. hoc aũt fiet, si inferiores sint, nec iniuriam patiantur. Nec vero in hac ipsa exequatione patrimoniorũ, recte est ab eo dispositũ, cùm fundos & agros exæquet solũ: sed sint seruorũ quoq; armentorũq; & pecuniarũ diuitiæ, & apparatus ingens earũ rerum, quas supellectilẽ vocitamus. An igitur horũ omnium exæquatio quærẽda est, vel moderatio quædã mediocris, an cuncta omittenda? Videtur aũt ex ipsarũ legũ positione ciuitatem exiguã constituere: siquidem artifices oẽs publici erunt, nec multitudinẽ augebunt ciuitatis. sed certe publicos esse eos qui publica faciunt opera oportet: quẽadmodum & Epidãmnij: & Diophãtus quãdoq; Athenis constituit. De phaleæ igitur republica ferè ex his deprehendi potest, si quid ab eo sit bene dictum, vel non bene.

* Νῦν βόλλει μόνον: duo gra mutata sunt.

De Hippodami, et Milesiorum republica. Cap. VI.

HIppodamus aũt Euryphõtis Milesius, qui & ciuitatũ diuisionẽ inuenit, & Piræũ abscidit, cũ esset in cætera quoq; vita morosior propter glorię cupiditatẽ, vsq; adeo vt quibusdã videretũ supfluus capillorũ prolixitate & ornatu sumptuoso, ꝓterea vestitu vtili quidẽ, sed admodum farcto, nõ in hyeme solum, verumetiam in æstate. studiosus autem de omni natura esse volẽs, primus omnium,

qui non in republica versati essent, aggressus est aliquid dicere de optimo ciuitatis statu. Constituit autem ciuitatem multitudine decem milium, in tres diuisam partes. faciebat enim vnam partem artifices, alteram agricolas, tertiam propulsatores belli atq; arma tenentes. Diuisit quoq; regionē in tres partes, vt esset pars vna sacra, alia publica, tertia priuata. vnde cultus Dijs fieret, sacra: vnde vero propulsatores belli alerētur, publica: quæ autē agricolarum foret, priuata. Legū quoq; tres esse species solum putabat: de quibus vero iudicia fierent, totidē esse numero, iniuriā, damnum, cædem. Ponebat quoq; vnum iudicium principale, ad quod omnia male iudicata reuocarētur: idq; cōstituebat ex senibus quibusdam delectis. Sententias vero in iudicijs, nō calculis ferēdas esse censebat, sed vnūquenq; iudicem tabellam afferre, in qua scriberet, si condemnaret simpliciter, sententiam: sin absolueret simpliciter, vacuū: sin partim condēnaret, partim absolueret, idipsum definiret. nam vt nunc quidem fit, nō recte prouisum à lege existimabat: quia cogantur homines aut hoc, aut illud iudicantes, peierare. Ferebat quoq; legē de ijs, qui vtile quippiam ciuitati reperissent, vt honoribus afficerētur. Filios autem eorum, qui pro patria bellando occubuissent, ex publico alendos esse: quasi id non prius fuerit lege prouisum. nā est nūc Athenis ea lex, & in alijs quibusdam ciuitatibus. Magistratuum vero omnium electiones populo attribuit. Populum autem faciebat tria illa genera ciuium: qui vero delecti essent, eos rerum publicarum curā habere debere, item hospitalium, & pupillarium. Plurima igit̄ ac maxime digna memoratu in Hippodami constitutione ista sunt. Sed primo dubitabit aliquis de partitione ciuium. nā & artifices, & agricolæ, & qui arma tenent, omnes in reipublicæ cōmunione versantur. verum agricolæ quidē arma non habent: artifices autem neq; arma neq; agros: itaque fiunt quodammodo serui eorum qui habēt arma. participes igitur esse oīum honorū impossibile est, cū sit quidē necessariū ex ijs qui habent arma, cōstitui belli duces, & custodes ciuiū, & principalissimos (vt ita dixerim) magistratus. q̄ si participes non sint reipublicæ, quō bono animo esse poterūt in republica? Enimuero potētiores esse oportet illos qui arma tenent ambabus partibus. id autem non facile est, nisi multitudine exuperent. quòd si hoc erit, quid opus est alios participes esse reipublicæ, & suffragia magistratuū habere? Præterea, agricolæ quid vtilitatis afferunt ciuitati? Artifices enim esse necessarium est. nam omnis ciuitas artificibus indiget, & possunt proficere ex artibus, quemadmodum in alijs ciuitatibus. sed agricolæ si habentibus arma victum parant, merito forent pars aliqua ciuitatis. at illic priuatim habent, priuatimq; colunt. Insuper autem publicos agros, ex quibus propulsatores belli victum habere oportet, si ipsi idem colant, non esset aliud agricola, aliud propulsator belli, quod legislator esse vult. sin alij quidam ab agricolis & propulsatoribus, quartum erit mēbrum ciuitatis nullius particeps, sed alienū à republica. Quòd si quis dicat eosdem agricolas, & proprios colere & publicos agros, primo fructuum multitudo non sufficeret, ex quibus singuli binis domibus habeant ministrare. deinde, quamobrem non statim ex eisdem agris pro sese alimenta sumāt, & pro propulsatoribus exhibeant. hæc sane omnia magnam continēt turbationem. Nec de iudicio quoq; recte se habet lex, qua iudicandum putant cum distinctione, lite simpliciter scripta, ita vt ex iudice fiat arbiter. hoc enim in compromisso in plures facto recipitur (cōferunt enim inter se de sententia ferēda) sed in iudicijs nō recipitur: immo legislatores plerique contra statuunt, ne iudices inter se colloquantur. Deinde, quomodo non erit litigiosa sententia, cùm iudex non putat tantum deberi, quantum petitur: nam si petitor viginti minas postulabat: iudicum autem vnus decē iudicet, alter quinque, alter quatuor, et hoc modo diuidant: & alij in totum condemnent, alij in nihilum: quis erit modus sententiarum concordandarū? Præterea, nemo peierare cogit simpliciter condēnantem vel absoluentem, si simpliciter petatur. non enim cùm absoluit, nihil debere iudicat, sed viginti minas non debere. at ille peierat, qui cùm putet viginti minas non deberi, tamē condemnat. De eo autem, quod inuenientibus aliquid cōmodum ciuitati, honores tribuēdi sunt, non est tutū lege cauere, sed apparentiā solū probabilē habet: continet enim calūnias, & motū forsan reipublicæ. Sed incidit hæc in aliā quęstionē & cōsiderationem aliam. Nā dubitant nōnulli, vtrum dānosum sit vel vtile ciuitatibus leges patrias mutare, si sit alia melior. quapropter non est facile dicto statū assentiri, siquidē non cōducit mutare. fieri aūt potest vt inducat̄ aut legū, aut reipublicæ dissolutio, tanquam commune bonum. Sed cùm in hāc mentionem inciderimus, etiam pauca de eo perstringenda sunt: habet enim, vt diximus, dubitationem, & melius videri potest, vt mutationem recipiant.

nam alijs quidem scientijs hoc prodest: ceu si medicina ab institutis patrijs mutet, & gymnastica, & aliæ artes atque facultates. quarum cùm vna ponēda sit ciuilis disciplina, patet in ea quoq; eandem rationem esse tenendam. Probari autem hoc dicet aliquis, & in ipsis rebus. antiquas enim leges nimium rudes esse & barbaras. armati siquidē ferro incedebant Græci, & vxores emebant inuicem. & quæcunq; vetusta iura alicubi extant, penitus rudia sunt. eeu apud Cumas de cæde lex est, si accusator multos testes īducat ex agnatis proprijs, reum esse cædis, contrà quē probatur. Quærunt autē omnino non patrium, sed bonum omnes. putandumq; est priscos illos homines, siue ex terra geniti fuerint, siue ex corruptione aliqua seruati, fuisse ignaros & imprudētes, vt de terra natis dicitur, quàm absurdum est in eorum opinionibus persistere velle. Præterea neq; leges scriptæ meliores sunt, si sunt immutabiles. vt enim in alijs artibus, sic etiam circa ciuilem constitutionē impossibile est singula * ad minimum vsq; scriptis cōprehendere. necesse est enim, vt generaliter scribantur: actiones autem circa singularia fiunt. Ex his ergo videtur, & quasdā leges, & quādoq; esse mutandas. Alio autem modo considerantibus, cauēdum videtur esse maxime. cū enim vtilitatis quidē accessio parua sit, assuescere vero faciliter leges mutare improbandū, constat errata quædam esse toleranda, & legūlatorum & magistratuum. non enim tātum proderit qui corrigere perget, quantum nocebit assuefactio superioribus non parēdi. Mēdax & de artibus exemplum. neq; enim simile est mutare artē atq; legem. nam lex nullam vim habet, vt ipsi pareatur, nisi ex more: mos aūt non fit nisi temporis longitudine. quare faciliter mutare leges ex præsentibus in alias nouas, infirmam facere est vim legis. Præterea si mutandæ sunt leges, vtrum oēs & in omni republica, an non? & vtrum à quocunq;, aut quibusdam? in his enim magna est differētia. Quapropter nūc quidem omittamus considerationem hanc, nam aliorum est temporum.

* ἀκριβῶς exacte.

De Lacedæmoniorum republica. Cap. VII.

De Lacedæmoniorum autē republica & Cretēsium, ferme autem & de aliorum rebuspublicis duo sunt consideranda. vnum, si quid recte vel nō recte ad optimam cōstitutionem in illis sit ordinatum: alterum, si quid ad suppositionē & modum aduersantis ab illis reipublicę. Quòd igiť necessariū est in bene cōstituēda repub. necessariorū adesse facultatem, omnes fatentur: sed quemadmodum id futurum sit, nō facile est comprehendere. nam & Penestiæ Thessalorum multoties in ipsos Thessalos insurrexerunt: & Ilotes Lacedæmoniorum: nā in casibus eorum aduersis nunquā insidiari destiterūt. Verum apud Cretēses nihil adhuc tale accidit. causa forsitan est, quia vicinæ ciuitates, quāuis inuicem bellum gerant, tamē earum nulla rebelles recipit. quoniam id non conducit, quādo & ipse * periæcos habent. At Lacedæmoniorum finitimi oēs inimici erant, Argiui, Messenij, & Archades. nā & Thessalis ab initio rebellarunt, dum cum finitimis Acheis & cum Perrhębis & Magnesijs gererēt bellum. Videtur autem & si nihil aliud, attamen hoc ipsum esse perdifficile, queadmodum cum eis sit cōuersandum. Nam si remisse erga illos te geras, superbiunt illi quidem, ac se pares dominantibus existimant: sin aspere tractētur, insidiantur, atq; odio habēt. patet igitur non reperire optimum modū eos, quibus ista contingunt circa subiectos. Præterea lenitas in mulieres & ad propositū reipublicæ nocet, & ad directionem ciuitatis. Vt enim domus pars sunt vir & vxor, ita & ciuitatē bifariam diuidi cēsendum est, in virorū multitudinem ac mulierum. quocirca in quacunq; republica male prouisum est circa mulieres, in ea putandum est medietatem ciuitatis esse neglectam: quod ibi contingit. Volēs enim legislator totam ciuitatem esse durā ac laborum patientem, in viris quidem id fecisse constat, in mulieribus aūt non fecisse. viuunt enim molliter, ac in omnē licentiam dissolutæ. Itaq; necessarium in tali republica diuitias haberi in precio: præsertim cū viri sint mulieribus obnoxij. quod accidit omnibus ferme militaribus bellicosisq; gentibus, præterquam Celtis, aut si qui alij coitum masculorum palā receperunt. Videtur aūt qui primus fabulatus est, nō irrationabiliter Venerē Marti coniunxisse: qm̄ omnes huiuscemodi homines pronì sunt ad venerea, aut masculorū, aut mulierū, illisq; obnoxij. Itaq; apud Lacedæmonios hoc fuit, multaq; in eorū principatu à mulieribus administrabanť. Etenim qd refert, vtrū mulieres ipsę gubernēt, an eos qui gubernāt, à mulieribus gubernari? idem. n. accidit. Cūq; insolētia ad nullum obsequiū vtilis sit, nisi forte ad bellū, maxime nociuæ ēt ad hoc ipsum Laconū mulieres erant. Patefecerunt hoc in Thebanorum aduentu. non enim magis vtiles præstiterūt se quàm aliarū ciuitatū mulieres: sed turbā inferebant magis q̄ hostes. Ab initio igiť rōnabiliter cōtigisse Lacedęmonijs

* ὁμοθετοῦτι: a. l. sanctis:

* a. l. accolas a l. possessiones domibus finitimis.

videtur in mulieres indulgentia, cũ per militiam multũ domo abessent, Argiuis primo, mox Archadibus & Messenijs bellũ inferentes. exercentes.n. seipsos, legum latori præstabant assuefactos propter militarẽ vitam. multas enim cõtinet virtutis partes. Mulieres autem fertur Licurgus deducere conatus ad leges: at vbi repugnabant, abstinuisse. Causæ igitur factorũ hæ sunt: itaq; & huius peccati. Sed nos nõ id consideremus, cui venia dãda sit vel non danda, sed rectum ne sit an non rectum. Quę porro circa mulieres non bene se habent, videntur (vt diximus ante) nõ solum ipsa per se indecentiã quandam facere in republica, sed impellere quoq; ad cupiditatẽ pecuniæ. Post illa enim quæ nunc dicta sunt, tuentes inæqualẽ rerum possessionem quis reprehendat: nã eorum quibusdam hoc euenit, vt magnã nimium opulẽtiam haberent: alijs vero vt penitus exiguã: quapropter ad paucos deuenerunt agri. hoc aũt ex eo accidit, quia male fuerat lege prouisum. emere enim, aut vẽdere quod habeas, fecit nõ honestũ. et recte id quidẽ. sed donare ac testamento relinquere concessit. atq; idem accidat necesse est, per hunc modum & illũ. Sunt enim mulierum ferè ex quinq; partibus totius regionis duæ, multis hæredibus institutis & traditione dotiũ magnarũ. atq; melius erat, aut nullã, aut paruã, aut mediocrẽ esse constitutã. nũc aũt licet donare ex testamẽto cuicũq;. et si nullo istituto hęrede decesserit, hic cui voluerit, dat. Ex quo factũ est, vt regio sufficiẽs mille & qngentos eqtes alere, peditũ vero triginta millia, ne mille quidẽ totos habeat. ꝓbauit autẽ res ipsa praue apud illos in hac parte fuisse prouisum: quoniã vna plaga suscepta ciuitas ea corruit, nec vltra pertulit ob hominum paucitatẽ. Aiunt etiam per tẽpora priorum regũ, nouos homines permultos donatos, ob numerũ ciuiũ, qui bello diminuti fuerant ad augendũ. & aiũt fuisse quãdoq; Spartiatis decẽ millia. & tamen siue sint ista vera, siue non sint, melius est per adæquationẽ possessionum replere hominibus ciuitatẽ. Contraria etiam quodãmodo est huic prouisioni lex illa circa prolem. volens enim legilator quãplurimos fore Spartiatas, inducit ad multitudinẽ procreandam. Est.n. lex, qui tres genuerit filios, eum esse immunẽ à custodia: qui vero quatuor, immunẽ esse ab omnibus. Atqui patet, quòd si multi gignãtur, regione sic distributa, necessariũ est multos fieri paupes. At.n. & quæ circa Ephoros constituta sunt, praue se habent. hic.n. magistratus maximarum apud illos rerũ potestatẽ habet. sumũtur autem ex plebe omnes: vt multoties contingat hoiẽs valde paupes in hac potestate constitui, qui ꝓpter egestatẽ venales sint. Ostenderunt id & sæpe prius, & nunc in Andrijs. corrupti.n. pecunia quidã, quãtum in se fuit totam rẽpublicã euerterunt: & propter eius magistratus & nimiã potestatẽ, ac & tyrannidi parem, reges ipsos populares fieri cõpulerant, vt in hac quoq; parte respublica læderetur. popularis enim status ex optimate resultauit. Cõtinet tamẽ rempublicã magistratus iste. acquiescit.n. plebs ex eo ꝙ maximi magistratus capax est. itaq; siue ꝑ legislatorẽ, siue per fortunã euenit hic, vtiliter se habet rebus. Oportet.n. rempublicam, quę diuturna sit, velle, vt oẽs ciuitatis partes constent atq; in statu suo permaneãt. Reges ergo propter honorem suũ ita se habebunt. præstantes aũt viri propter senatum: nã ea dignitas virtutis est prẽmium. plebs aũt propter ephoriã: nam constituitur ex omnibus. Sed oportebat hũc magistratum sumi quidẽ ex omnibus, non tamen per hunc modum, per quẽ nunc fit. est enim nimiũ puerile. Præterea aũt & iudicandi de magnis rebus potestatẽ habent homines conningentes. itaq; melius foret non ſm propriam mentẽ eos iudicare, sed ſm literas & leges. Et ẽt Ephororũ vita nequaquam conueniẽs proposito ciuitatis. nã Ephori quidem molliter viuunt, in cæteris autem tanta asperitas est vitę, vt nequeant homines illam perferre, sed clam transgrediẽtes legem voluptatibus fruantur. Senatorum quoq; potestas non recte apud illos cõstituta est. nam ꝙ sint viri boni ac sufficiẽter ad virtutẽ eruditi, dicet forsitan aliquis ciuitati cõducere. enimuero ꝙ per omnẽ vitam magis de rebus decernẽdi potestatem habeãt, periculosum est: est enim vt corporis, sic etiam & ciuitatis senectus. Per hunc autẽ modum eruditis, vt & legislator ipse diffidat, tanquam nõ bonis viris nequaquã tutum. Videtur autẽ hi, qui in hac potestate constituti sunt, largiẽdi gratificandiq; permulta facultatẽ habere. quapropter melius erat eos rõni reddẽdæ subiectos esse: nunc aũt non sunt. Videtur aũt Ephororum magistratus oẽs alios magistratus corrigere. in hoc aũt nimiũ certe illis permissum: & nõ per hunc modũ dicimus rõne reddere oportere. Insup creatio ipsa senatorũ quã per suffragia faciũt, puerilis est. ac ipm petere magistratũ qui eligẽdus sit, nõ recte se habet: oportet enim & volentẽ & non volentẽ ad magistratũ assumere, si dignus sit eo magistratu. Nũc aũt idẽ facere in hoc videtur legislator, quod in alia republica. ambitiosus.n. faciens

ciues,

ciues, illis vtitur ad senatorũ delectum. nemo enim magistratum petet, nisi honoris sit affectator. atq; pleraq; eorum quæ homines iniuste faciunt, per ambitionem et auaritiam committuntur. De regia vero potestate, vtrum melius sit eam in ciuitatibus existere nec ne, alia foret disputatio. attamen melius (non vt nunc quidem) sed pro vita cuiusq; regis iudicare. Quòd autem ne ipse quidem legislator credit se facere bonos & honestos, manifestũ est. diffidit enim quasi non sint ad sufficientiã boni viri. Itaq; legatos simul mittebant inimicos, ac saltem ciuitatis esse putabant, seditiones regum. Non bene etiam circa comessationes, quæ illi Phiditia nominant, constitutum est ab initio. Oportebat enim magis ex publico esse conuentum, quemadmodum in Creta. sed apud Lacedæmonios vnusquisque conferre habet: & si sunt quidam longe pauperrimi, qui huiusmodi sumptum nequeant sufferre. Ex quo fit, vt legumlatori cõtrà eueniat quàm ipse voluerit. Voluit enim ciuitatẽ popularem facere per comessationes. sed contrà accidit, cùm non sit facile pauperibus comessationum participes esse. more enim maiorum sic apud eos definitur, vt qui comessationum particeps esse nequeat, is ad reipublicæ gubernationem non admittatur. Legem vero quæ est circa p̃fectos classis, & alij quidã improbarũt: & rectè qdē improbantes. est.n. seditionis causa. nam cùm reges sint belli duces, præfectura illa perpetua ferè alterum est imperium. Et sic quoq; suppositioni legislatoris succenseri potest; quod & Plato in legibus suis censuit. Ad partem enim virtutis tota ordinatio illarum legum contendit, scilicet bellica: hæc autem vtilis ad victoriam consequendam. Itaq; salui erant bellum gerentes, peribant vero vbi rerum potiti essent: quoniã nec otium agere, nec quicquam aliud exercere sciebant præstabilius, quàm rem militarem. Illud quoq; erratum nõ sane minus, quòd putant bona illa, quæ ad bellum pertinẽt, ex virtute magis quàm ex vitio fieri. & in hoc quidem rectè. sed quòd hæc potiora quàm virtutem ipsam putant, in hoc nõ rectè. Male etiã circa pecunias publicas apud spartiatas cõstitutũ est. quia neq; in publico habent quicquã & magna bella gerere coacti pecunias ægre cõferũt. nam quia Spartiatarum est plurimũ agri, non examinant inuicem collationes. & euenit legumlatori cõtrà quàm commodum est, publice inopiam, priuatim auaritiam inducere. De Lacedæmoniorum igitur republica hactenus dictum sit. nam hæc sunt, quæ maxime quis reprehendat.

De Cretensium republica. Cap. VIII.

CRetensium vero respublica huic finitima est. Habet autem quædam non deterius, sed plurima minus nitide. Videtur autem & fertur Lacedæmoniorum respublica in pluribus imitata Cretẽsem. vetusta autem pleraq; rudiora sunt nouis. Ferunt enim Lycurgum post dimissam Carilli regis tutelam, cùm longo tempore peregrinaretur, in Creta plurimum fuisse diuersatũ propter cognationem. erãt enim Lyctij Lacedæmoniorum coloni. susceperant autem ij qui in eam coloniam venerãt, instituta legũ, tunc in antiquis habitatoribus obtinentia. quapropter & nũc Periœci eodem modo illis legibus vtuntur, * accolæ. quomodo eas Minos cõstituit primus. Videtur autem hęc insula ad principatum Græciæ esse nata, ac præclare sita. cuncto nanq; imminet mari: cùm ferè Græci omnes circum mare sint positi. abest enim hinc modicum à Peloponneso: illic vero ab Asiæ loco, qui circa Triopium est & Rhodum. Quare imperium maris obtinuit Minos, ac & insularum alias subegit, alias vero dudum incultas habitari fecit. tandem Siciliam aggressus, circa Camerinam defunctus est. * κάμινον ἢ καμικὸν Habet autem conuenientiam Cretica institutio cum Laconica. Agriculturam exercent apud hos quidem Ilotæ, apud illos vero Periœci. Et comessatiões sunt apud vtrosq;. & antiquitus nuncupabant Lacedæmonij non Phiditia, sed Andria, quemadmodum Cretes. ex quo palam est inde prouenisse. Insuper autem & reipublicæ institutio. Ephori nanq; eandem vim habent, quam in Creta hi qui Cosmi appellantur: nisi quòd Ephori quinq; sunt, Cosmi autem decem. Senatores autem pares sunt senatoribus, quos vocant Cretes consilium. Regia autem potestas fuit primo apud Cretas, postea illam sustulerunt, imperio in bello ad Cosmos translato. Concio autem omnibus communis est, sed aliam nullam habet authoritatem, quàm ea comprobandi, quæ à senatoribus & Cosmis fuerit ante decreta. Quæ igitur de comessationibus constituta sunt, melius apud Cretas, quàm apud Lacedæmonios habent. Nam apud Lacedæmonios vnusquisq; certũ quid in singula capita taxatum soluit; quod nisi faciat à republica lex repellit, vt prius diximus. at in Creta cõmunis est. ex cunctis enim quæ à terra proueniunt vel armentis, ex publicis, & his quæ afferunt periœci, diuisio fit. vt pars vna ad Deorum cultum & ad publica onera, pars ad comessationes deputetur. at ita ex publico educant omnes, & mulieres, & pueros, & viros. Ad temperantiã autem cibi

quasi vtilis sit, multa legislator philosophatus est. & de mulierum diuortijs, de earūm cōgregatione ad viros, ne superfluam pariant multitudinem prospexit. quod vtrum praue vel non praue constitutum sit, aliud erit considerandi tempus. Sed quòd circa comessationes melius prouisum sit apud Cretas, quàm apud Lacedemonios manifestum est. At circa Cosmos deterius, quàm circa Ephoros. Quod enim mali habet Ephororū magistratus, idē & in illis est, sumuntur enim quiuis. sed quod in his prodest reipublicæ; illic non est. Nam hic, quia ex omnibus assumptio est, particeps populus amplissimi magistratus, vult manere rempublicam: illic autem nō ex omnibus sumuntur Cosmi, sed ex quibusdam familijs, & senatores ex ijs qui Cosmi iam fuerūt. De quibus idē dici potest, quod de ijs quæ apud Lacedæmonios fiunt. Nam esse liberum magistratum atque perpetuum, maius est munus quàm dignitas eorum mereatur. & non secūdum legem scriptam iudicare, sed secundum quod sibi videtur, periculosum est. Quiescere autem plebem non participātem, nullum signū est bene constitutæ ciuitatis. Nec quicquam susceptionis est Cosmis quemadmodum Ephoris: abeuntque per insulam longe à contendentibus. Medicina vero quam huic delicto adhibent, ridicula est, nec ciuilis, sed † tyrannica. sæpenumero enim aut collegæ illorum, aut priuati homines insurgentes per seditionem Cosmos expellunt. Licet etiam Cosmis seipsos magistratu abdicare. enimuero hęc omnia pręstabat lege fieri quàm pro hominum voluntate: non enim secura est regula. Omnium vero deterrimum est, potētum depositio: quam tam sæpe concitant, cùm sententias dare nolunt. per quam manifestum est habere eam institutionem aliquid reipublicæ, sed non esse rempublicam, at potentatum magis. Consueuerūt autē concitata plebe & amicis ad vnius arbitrium rem deferre, seditionesque & prælia inter se miscere. At vero id quid differt ab eo, quòd tandem ea ciuitas nō sit, dissoluta ciuili societate? Est autem periculosus hic reipublicæ status, si qui velint possintque inuadere. sed, vt supra diximus, seruatur propter locū, quia omnes aduenas procul excludit. Itaque Perioeci manent Cretensibus. verum Ilotes persæpe à Lacedæmonijs defecere. non enim erat in Creta potentatus vllus externus: sed nuperrime bellum peregrinum irrupit in eam insulam, quod patefecit imbecillitatem legum suarum. De hac igitur republica hæc dixisse sufficiat.

† δυναστεία τινῶν

Superiorum rerumpublicarum comparatio. Cap. IX.

Videtur etiam Carthaginensium respublica bene constituta, multaque habere præter alias, quædam vero maxime similia Lacedæmonijs. Tres enī istæ respublicæ quodam modo inter se proximæ sunt, multumque distant ab alijs, Cretica dico, & Laconica & Carthaginensis: multaque in ipsis prouisa sunt recte. Signum autem est reipublicæ bene institutę, quòd populus in suo permaneat loco, neque seditionem vllam (quod dictu dignum sit) vnquam fecit, neque tyrannum. Continet autem similia Lacedęmoniorum reipublicæ, comessationes quidem sodalitiorū, Phiditijs: centum autem & quatuor virorum potestas, Ephoris: præterquàm quòd non deterior. nā illi ex contingentibus sunt: hanc autem potestatem suscipiunt optimates. Imperator vero & senatus conueniunt Lacedęmoniorum regibus & senibus. melius autem quòd imperatorem non secundum genus, neque ex vili et præexcellenti magis eligunt quàm secūdum virtutem. nam qui magnam habent potestatem, si ipsi nullius pretij sint, multum nocent, nocueruntque iam Lacedęmoniorum ciuitati. Plurima igitur reprehensorum propter transgressionem communia sunt omnibus antedictis. Sed quantum ad intentionem optimatum attinet & reipublicæ, quædam ad popularem statum magis declinant, quædā ad paucorum potentiam. Nam referēdi quidem ad populum aut non referendi aliqua, imperatores vnà cum senatu domini sunt, si omnes concordent. si non concordēt, populus ipsorum dominus est. quęcunque autem retulerint magistratus, de his non approbandi modo illorum sententias potestas permissa est populo, verum etiam pro arbitrio constituēdi prouidendique, & cuiuis contradicere relatis illorum licet: quod non est in alijs rebus publicis. Quinqueuiratum vero, qui multarum ac magnarum rerum potestatem habet, ab illis eligi, & centumuiratum hos eligere qui est maximus magistratus, & hos longiori tempore quàm alios imperium retinere; nam & perfuncti magistratu imperant, & designari ad magistratum, ad paucorum potentiam spectat. Esse autem sine mercede, & sine electione quæ sorte fit, optimatium est ponēdum, & siquid aliud tale. Iudicia quoque omnia à cunctis magistratibus iudicari, & nō ab alijs alia, vt apud Lacedæmonios. Transgreditur autem maxime ab optimatibus ad paucorum potentiam institutio Carthaginiēsium sm aliquam intelligentiam in eo, quod

† βασιλεῖς

etiam multi cõprobant. nõ ſolum enim optimos, verumetiam ditiſſimos cenſent in magiſtratibus eſſe ponendos: quaſi impoſſibile ſit qui egenus exiſtat, eum bene magiſtratũ gerere, aut quietem optare. Si igitur ſumere diuitem, paucorum potentiæ eſt, per virtutem autem, optimatum: iſta quædã fuerit ſpecies tertia, per quam conſtituta eſt apud Carthaginienſes reſpublica. creant enim magiſtratus ad hæc duo reſpicientes, & præſertim maximos, vt imperatores & duces bellorum. Putandum autem eſt huiuſcemodi exceſſum ab optimatibus eſſe errorẽ legis conditoris: quẽ ab initio pręuidiſſe valde neceſſarium fuit, vt optimi valerent quietem agere, nec quicquã indecorum facere, non ſolum in magiſtratu, ſed etiã i vita priuata. Quòd ſi inſpicere oportet ad opes gratia quietis, prauũ eſt maximos magiſtratus eſſę venales, imperium, & belli ducatum. hæc enim lex precioſas magis facit diuitias quàm virtutes, ac ciuitatem totam ad ſtudium pecuniarũ conuertit. Nam quicquid apud ciuitatis principes habetur in precio, neceſſarium eſt & aliorum ciuium opinionem ſubſequi. vbi autem non maxime honoratur virtus, ibi non eſt poſſibile firmum optimorum eſſe in republica ſtatum. Aſſueſcere vero ad lucra rationabile eſt, quando per largitionem adipiſcũtur dignitates. abſurdũ eſt enim: ſi pauper quidem aliquis, verum bonæ mentis lucrari velit: improbior autem non velit, cùm ſumptus fecerit. Quocirca oportet eos, qui poſſunt optime gerere magiſtratum, aſſumere ad magiſtratum. probabiliusq́ fuiſſet ſi author legis opulentiam præſtantium virorum abieciſſet, ac eorum qui in magiſtratu forent, quieti proſpexiſſet. Prauum etiam videri poteſt, plures magiſtratus ab vno homine geri: quod in honore eſt apud Carthaginienſes. vnicum enim ab vno optime perficitur opus. hoc autem vt fieret, prouidendum fuit à legumlatore, neq; cogendum eundem tibicinẽ eſſe atq; ſutorem. Quare vbi non parua eſt ciuitas, magis ciuile eſt, vt plures ſint participes magiſtratuũ, magisq́ populare. communius enim, vt diximus, & melius ſingula conficiuntur atq; celerius. Patet autem hoc in bellicis rebus, & nauticis. in his enim ambobus per omnes (vt ita dixerim) tranſit imperare & parere. Sed cùm ad paucorum potentiam vergat reſpublica eorum, optime illud effugiũt, vt ſemper aliqua plebis pars ditetur ad oppida mittentes. per hoc. n. illi arbitrãtur ac certe efficiunt, ſtatum ciuitatis permanere. Sed hoc eſt fortunę opus. oportebat vero nõ per fortunam ſine ſeditionibus eſſe, ſed per legiſlatorem id fieri. nunc autem ſi diuiſa fortuna incidat, & plebs à gubernatoribus ſecedat, nullum eſt remedium legis ad quietem adhibitum. Lacedæmoniorum igitur, & Cretenſium, & Carthaginienſium reſpublicæ, quæ merito habentur inſigniores, in hunc modum ſe habent.

De republica Solonis, et uarijs inſtitutoribus rerumpublicarum. Cap. X.

EOrum autem qui de republica aliquid tradiderunt, quidam nunquam verſati ſunt in gubernatione ciuitatis, ſed in priuata vita ocioſi vixerũt. de q̃bus ſi q̃d dignũ relatu fuit, de oibus ferè ſuprà diximus. Quidã autẽ legiſlatores fuere, gubernauerũtq́; vel in proprijs ciuitatibus vel in alienis. Et horum quidam ſolum modo legum authores fuere, quidam etiam reipublicæ conſtituẽdæ, veluti Licurgus & Solon. hi enim leges & rempublicam condidere: Licurgus quidem Lacedęmonijs, vt dictum eſt: Solon autem Athenienſibus. Exiſtimant autem quidam Solonem legiſlatorem fuiſſe præclarum. nam & paucorum potentiam ſuſtuliſſe, quę nimis intemperans erat, et plebem à ſeruitute liberaſſe, ac ſtatum popularem in patria conſtituiſſe, optimeq́; rempublicam temperaſſe. nam eſſe cõſilium Areopagi paucorũ gubernationis eſt: delectus vero magiſtratuum, optimatium: iudicia vero, populare. Sed videtur Solon illa duo (cùm eſſent prius) non ſuſtuliſſe conſilium Areopagi, & magiſtratuum delectus: at † populum aſſeruiſſe, iudicijs ex omnibus cõſtitutis. Quapropter quidam illi ſuccenſent, quòd alterum diſſoluerit, cùm authoritatem omnem ad iudicium traduxerit, quod per ſortitionem eſt. nam cùm hoc inualuit, tanquam tyranno gratificantes populo, in eũ qui nunc eſt, popularem ſtatum, rempublicam redegerunt. Et conſilium Areopagi Ephialtes inhibuit, & Pericles. Iudicibus vero ſalaria Pericles induxit, ac per hunc modum vnuſquiſq; eorum qui apud plebem poſſe voluerunt, populi vim augere perſeuerauerunt, donec in iſtam quæ nunc eſt, licentiam peruenit. Apparet autem hoc, nõ tam Solonis voluntate, quàm caſu eueniſſe. Nauali enim potentia aduerſus Medos victor populus, maiora de ſeſe ſapere cœpit. & acceſſerunt patroni ſeditioſi contra bonos & modeſtos ciues, qui rempublicam gubernabant. cùm videatur quidem Solon eam quæ maxime neceſſaria fuit, poteſtatem populo tradidiſſe, vt magiſtratus crearet, & malefacta corrigeret. niſi enim populus hãc habeat poteſtatem, ſeruus erit & inimicus.

† conſtituiſſe popularẽ ſtatum.

micus. At magistratus omnes constituit ex nobilibus ac locupletibus, ex censu quingentorum modiorum, et iugerum: tertiũ ex equitibus: quartum ex opificibus sordidis, quibus nullum magistratus assequendi ius erat. Fuerunt etiam legum positores Zaleucus apud Locros occidentales, & Charondas Cataniẽsis ciuibus suis, cæterisq́ue ciuitatibus Calcidicis, quæ sunt circa Italiam & Siciliam. Tentãt vero quidam inducere quasi Onomacritus fuerit primus legum ferendarũ peritus. hunc vero exercitatum in Creta, cùm esset Locrus, profectum autem per artem diuinationis, et familiarem fuisse Thaletem. Thaletis autem auditores fuisse Licurgum & Zaleucum: Zaleuci autem Charondam. sed qui ista dicunt, tempora non supputant. Fuit etiam Philolaus Corinthius legumlator Thebanis. Erat autem Philolaus ex familia Bacchiadũ, amicus vero Dioclis, qui i olympijs vicit. sed vbi ille ciuitatem deseruit, commotus ob amorẽ matris Alcyones, Thebas migrauit. atque ibi ambo defuncti sunt, monstranturq́ue etiã nũc illorum sepulchra, quæ ab inuicem facile spectant. verum ita constituta, vt ex Dioclis quidem sepulchro non sit prospectus in Corinthium agrum ob animi infectionem: ex Philolai autem sit prospectus. Habitarunt igitur ob huiusmodi causam apud Thebanos, lesgesq́ue illis Philolaus descripsit, & de alijs quibusdam, & de sobole procreanda, quas illi leges proletarias appellant. Et hoc est præcipue ab illo prouisum, vt numerus hæreditatũ conseruetur. Charõdę autem nihil est proprium, nisi iudicia falsorum testium. Primus enim de his legem posuit: diligentia autem & claritate etiam elegantior quàm hi qui nunc sunt legũ conditores. Philolai proprium est patrimoniorum disparitas. Platonis autem mulierum & natorum et patrimoniorum communitas, & comessationes fœminarum, & præterea lex circa ebrietatem, vt reges cõuiuiorum sobrij sint. & in rebus bellicis exercitatio, per quam ambidextri fiant: cùm oporteat non alteram manum vtilem, alteram inutilem habere. Draconis quoq́ue leges sunt. sed iam constituta republica leges tulit. Proprium autem Draconis est nihil quod sit memoria dignũ, nisi rigiditas ob magnitudinem pœnarum. Fuit quoq́ue Pittacus legum conditor, sed non in republica versatus. Lex est propria illius, ebrios si quem pulsauerint maiori pœna damnari, quàm si sobrij fecissent. quòd enim plures delinquunt ebrij quàm sobrij, non ad id respexit, quòd magis esse debeat ebrijs venia, sed ad vtilitatem. Fuit etiam Androdamas Regius legum cõditor Chalcidensibus, qui sunt in Thracia, de homicidio & hæreditatibus. nihil tamẽ huius proprium referre quis potest. De his ergo rebuspublicis, quæ principales sunt, & de his quæ sunt ab aliquibus scriptæ, in hunc modum cognouisse sufficiat.

ARISTOTELIS POLITICORVM LIBER TERTIVS.

SVMMA LIBRI.

De ciuitate, ciue, rerumpublicarum speciebus, dominatore ciuitatis, vtris eã constituentibus, vnius uiri uirtute superexcellente, ac regia gubernatione.

De ciuitate, & ciue, quid sit utrunq́ue. de ciuitate donatis de magistratibus, de iuste & iniuste ciuibus. Cap. I.

QVi de republica considerat, quæ sit vnaquæq́ue & qualis, fere prima illa consideratio occurrit, videre quid sit ciuitas. Nam ea nõnunquam in controuersiam venit, cùm alij dicant à ciuitate factum, alij nõ à ciuitate, sed à potentibus quibusdam, vel à tyranno. * gubernatoris autem reipublicę ac legum positoris totum negocium versari videmus circa ciuitatem. Est autem respublica, eorum qui in ciuitate degunt, institutio quædam. Cùm vero sit ciuitas compositum quiddam, quemadmodũ alia tota ex pluribus partibus consistentia, manifestum est primo de ciue esse perquirendum. nam ciuitas est ciuiũ multitudo quædam. Quare & quem oporteat ciuem vocari, & qui sit ciuis, est considerandum: nam & de ciue sæpe contẽditur, nec eundem omnes esse fatentur ciuem: & qui in populari ciuitate ciuis est, persæpe in paucorum gubernatione non erit ciuis. Eos igitur qui alio quodam modo appellationem sortiũtur, ceu eos qui in ciuitate donati sunt, omittamus. Nec habitatio ciuẽ facit. nam isto modo peregrini qui circa nos habitant, & serui ciues essent. Nec rursus qui fori ac iudicij ius habent. nam hoc existit etiam illis qui simul contrahunt, cùm per contractum forum sortiantur. quanquam multis in locis peregrini ne id quidem perfecte habeãt, sed necesse est vt patronum accipiant. Ex quo fit vt imperfecte quodam modo sint fori iudiciorum participes: sed vt pueri nondum ætate perfecti, & senes ob ætatem à muneribus publicis vacantes, non simpliciter ciues dicendi sunt, sed

* πολιτικοῦ
* μετοι

quodam modo ciues. At nos quærimus eum, qui simpliciter ciuis dicatur, nec habeat aliquā adiunctionem quæ restringat & corrigat: cū & de infamibus & de exulibus eodem modo vt supra dubitari, & responderi potest. Ciuis simpliciter nulla alia re definitur magis, quàm participatione potestatis publicæ iudicandi & decernendi. Potestates autem, aliæ sunt determinatæ secūdum tempus, ita vt non liceat interdum, nec semel eandem habere, aut per alia temporum spatia. aliæ sunt indeterminatæ, ceu illius qui in concione deliberat, & qui iudicat: quanquam fortasse diceret aliquis, tales non esse in potestate constitutos. Atqui ridiculum foret, qui de maximis rebus deliberant & decernunt, eos potestatem dicere non habere. Sed nihil referat, cùm de nomine sit quæstio. est enim absque nomine publica potestas iudicantis decernentisque in concione: sed sit definitionis gratia indeterminata potestas. Ponimus autem eos esse ciues, qui huius potestatis vnà cum alijs participes sunt. maxime igitur proprie ciuis, super omnes alios qui ciues dicuntur, ferè talis est. Nec latere nos debet, quòd in rebus, quarum subiecta differunt specie, & aliud eorum est primum, aliud secūdum, aliud consequens, aut omnino nihil est, (quà talia sunt) commune, aut vix. Respublicas autem videmus specie differre, & alias esse posteriores, alias priores. Quæ enim aberrauerunt ac prolapsæ sunt, necesse est vt posteriores sint integris & incorruptis. quomodo autem dicamus eas labi, postea patebit. Quare ciuem quoque esse alium atque alium, necesse est secundum differentiam rerumpublicarū. Itaque ille, de quo diximus, in populari quidem statu maxime est ciuis: in alijs vero speciebus esse quidem potest, non tamen necesse est. In quibusdam enim ciuitatibus nec populus est, neque cōcionis vsus, sed senatum habent & iudicia. vt apud Lacedæmonios de cōtractibus cognoscunt hi, qui Ephori nuncupantur, alij alios. de cæde autē senatus, & forsan alius magistratus de alijs. eodemque modo apud Carthaginienses, de omnibus quidem causis magistratus quidam cognoscunt. Sed recipit correctionem quandam definitio ciuis, quòd in alijs rebuspublicis non est indeterminata illa potestas, quæ in concione decernit & iudicat, sed determinata secundum iurisditionem. horum enim, aut omnibus, aut quibusdam concessum est deliberare ac iudicare, vel de omnibus vel de quibusdam. Quis igitur sit ciuis, ex his patet. Cui enim habilitas est participandi potestatis publicæ deliberatiuę & iudiciarię, hunc ciuem esse dicimus eius ciuitatis: ciuitatem vero talium multitudinē, quæ ipsa per se sufficiens sit, vt simpliciter dixerim, ad viuendum. Consueuerunt autem eum etiam dicere ciuem, qui ex duobus ciuibus ortus sit, & non ex altero solum, ceu ex patre & matre. alij vero magis vltra requirūt, ceu auos & proauos vel plures. His itaque definitis ciuiliter & succincte, dubitant quidam, tertius ille aut quartus, quomodo erit ciuis. Gorgias quidem Leontinus partim dubitās fortasse, partim ludēs, inquit: Quēadmodum mortaria sunt illa quæ à factoribus mortariorum fiunt, sic Larissæos esse qui ab artificibus eorum fiunt, esse nanque aliquos Larissæorum factores. Est autem simplex. si enim participarent administrationis reipublicæ secundum determinationem iam dictā, essent vtique ciues. Etenim neque posse congruere definitionem illam primis conditoribus aut habitatoribus, vt ex patre matreque ciuibus sint exorti. Sed forsan de eo magis dubitari potest, cùm facta mutatione recipiūtur quidam ad communionem reipublicæ, quemadmodum Athenis fecit Clisthenes, post tyrannorum eiectionem. complures enim in tribus descripsit, peregrinos, & seruos, et inquilinos, de quibus dubitari potest non qui ciuis, sed an iuste vel iniuste. Atque de eo insuper quis dubitabit. an si non iuste ciuis, ne ciuis sit: quasi idē valeat iniustus & falsus. Sed cùm videamus quosdam iniuste se in magistratibus gerere, quos tamē magistratus esse dicimus, sed nequaquā iuste: ciuis autem potestate quadam definitus sit: (nam qui particeps est talis potestatis, est ciuis, vt diximus:) patet quòd hos quoque ciues esse dicendum est. Iuste autē vel iniuste, pertinet ad primam illam quæstionem, in qua quęritur nunquid à ciuitate factum sit, vel non à ciuitate. ceu cùm ex paucorum potentia vel tyrannide, ad popularem statum fit mutatio. Tunc enim neque mutuatam pecuniam soluere quidam volunt, quasi non ciuitas eam susceperit, sed tyrannus: nec alia huiusmodi permulta, quasi respublica vi ac victoria constet, nō publica vtilitate. Si igitur per hunc modum, quędam in populari statu fiunt, esse similiter dicēdum est huius ciuitatis acta, & paucorum potentiæ & tyrannidis.

Quo pacto ciuitatem, eandem, uel nō eandem dicere debeamus. Cap. II.

Videtur autem proprius huius quæstionis locus, quomodo aliquando dicamus ciuitatem esse eandem & non eandem, sed aliam. Potissime igitur inuestigatio dubitationis huius est circa locū, & homines. fieri enim

enim potest, vt separetur locus et homines, et alios alibi habitare. Sed hæc leuior est dubitatio. nam cùm multipliciter dicatur ciuitas, per facilis est huiusmodi quæstio. Similiter quoque eorum qui eundem inhabitãt locum, quoad dicendum sit vnam esse ciuitatem: non enim mœnibus id definitur. liceret enim Peloponnesum totam vnis mœnibus circundari. talis fortasse est Babylon, quæ capta cùm esset ab hostibus, ferunt partem aliquam eius ciuitatis tertia die nondum aliquid sensisse. similiter & quæcunque alia magis habet circunscriptionem gentis quàm ciuitatis. Sed huius quæstionis alio loco vtilis erit cõsideratio. nam de magnitudine ciuitatis, & quantam esse vtile sit, & vtrum vnam vel plures, latere non debet ciuilem hominem. At manentibus eisdem habitatoribus eodem loco, vtrum quoad sit idem genus habitantium eandem esse ciuitatem dicendum sit, quamuis semper alij intereant alij oriantur: vt & flumina solemus eadem dicere, & fontes eosdem, quamuis semper vnda noua superueniat ac defluat. An homines dicendum sit eosdem esse propter eandem causam, sed ciuitatem aliam. Nam si ciuitas est societas quædã (societas autem ciuiũ) variata reipublicæ gubernandæ forma, & alia effecta, necessarium vtique videretur, ciuitatem quoque nõ eandem permanere. vt & chorum alium esse dicimus dum tragicus est, & dum comicus: & si ijdem sint homines. eodemque item modo, omnem aliam societatem & compositionem, si species compositionis alia fiat: ceu harmoniam earundem vocum aliam esse dicimus, & modo Doricam, modo Phrygiam vocitamus. Id si ita est, patet quòd maximè dicendum est eandem ciuitatem, ad rempublicam respiciẽtes. nomine autem vocari alio, aut eodem licet, eisdem habitantibus eandem, vel alijs penitus hominibus. Vtrum autem iustum sit † reddere pecuniam mutuo sumptam, mutata reipublicæ gubernãdæ specie, an non iustum, alia est dubitatio.

† Pactum dissoluere, aut non dissoluere.

De uirtute absolute uiri boni, & boni ciuis, num sit eadem an altera. De uirtute ciuis qui præest, & qui paret. An opifices sint dicendi ciues. Cap. III.

HIs vero quæ nunc dicta sunt, consequẽs est videre, vtrum eadem sit virtus boni viri, & boni ciuis, an non eadem. Atque si hoc est perquirendum, prius de virtute ciuis sub cõpendio considerare oportet. Vt igitur nauta vnus aliquis est eorum, qui sunt in communi societate, ita & ciuem dicimus. Nautarum vero, quanquam dissimiles sint secũdum potentiam (nam alter est remex, alter gubernator, alter proram dirigens, alter alteram huiusmodi appellationem habens) patet quòd expressissimus vniuscuiusque sermõ proprius erit illius virtutis. Similiter autem & commune quiddam conuenit omnibus. salus enim & conseruatio nauigantium, cõmune est omnium opus: ad hoc enim vnusquisque eorum intendit. sic igit & ciuibus, licet dissimilis sint, opus est conseruatio communis societatis: societas vero est respublica, quapropter necesse est virtutẽ esse ciuis ad rempublicam. Si quidem igitur plures sunt rerumpublicarum species, patet non esse recipiendum, vt studiosi ciuis vna sit virtus, eaque pfecta. at viri boni perfecta est virtus. Quòd igitur fieri possit, vt ciuis studiosus non possideat virtutem illã, per quam dicitur vir bonus, manifestũ est. Quin etiam & alio modo inquirentibus, peruenire licet ad eãdem rationem circa optimam rempublicã. Nam si impossibile est ex omnibus studiosis esse ciuitatem: & oportet singulos opus suum benefacere: hoc autem à virtute: sit vero impossibile similes esse ciues omnes: nequaquam vna esset virtus ciuis & viri boni. Nam virtutem studiosi ciuis omnibus esse oportet: sic enim optima foret ciuitas vtique: at viri boni virtutem impossibile est omnibus esse: nisi necessarium sit in studiosa ciuitate ciues omnes esse viros bonos. Præterea cũ ex dissimilibus constet ciuitas, vt animal ex anima & corpore: anima vero ipsa ex ratione & appetitu, & domus ex viro & vxore, & acquisitio ex domino & seruo: eodem modo cum ciuitas ex his omnibus, ac prætera ex alijs dissimilibus constet speciebus, necesse est non vnam esse ciuium omnium virtutem. quemadmodum nec chorum agẽtium, supremi & assistentis. quòd igitur nõ eadem simpliciter ex his patet. Sed an erit alicuius eadem virtus ciuis studiosi & viri boni? Dicimus vtique studiosum in magistratu, bonũ esse atque prudentem: ciuilem autem hominem necessariũ est esse prudẽtem. et statim aliam esse disciplinã nam præsidentis aiunt quidam: vt patet in regum filijs, qui ad equestrẽ bellicãque disciplinã in adolescentia erudiũtur. & Euripides inquit, Nõ mihi speciosa, sed ea quorũ ciuitas idigeti tanquam sit præsidentis disciplina quædam. Si autem est eadem virtus præsidentis boni, ac viri boni: ciuis autem est & qui regitur: nõ eadem virtus simpliciter esset ciuis & viri boni, sed tamen cuiusdam ciuis. nõ enim eadem virtus est eius qui præsidet, & ciuis. Et ob hoc forsan Iason inquit grauiter ferre, si nõ regnaret, quasi nesciret priuatus esse. Sed nihilo minus laudãdum est posse imperare, & parere:

* λόγος
* magistratus gerentis.

ac

ac prȩclari ciuis virtus est posse prȩesse, & subesse laudabiliter. Si ergo virtutē boni viri posuimus præsidentem, ciuis autem vtranque: nō vtiq; fuerint ambæ similiter laude dignæ. Cùm ergo aliquando videatur vtraque, sed non eadem, eum qui imperat & eum qui paret, addiscere debere: ciuem autem vtraq; scire, & participare ambarum: quid sequatur deprehendere quis potest. Est enim præsidentia dominatiua. hac vero in his quȩ necessaria vocantur scire facere, nequaquam necessariū est ei qui prȩsidet, sed vti magis. alterum vero seruile est: dico aūt alterū, posse exhibere ministeria. Seruorū autē species plures esse dicimus, cū sint ministeria plura: quorū ptē vnā obtinent manuales. hi sunt, vt nomen significat, qui ex manibus viuūt, in quibus sunt opifices. Quapropter apud quosdam antiquitus huiusmodi homines excludebantur à reipublicæ honoribus, antequam populus extremus fieret. Hæc igitur opificia eorum qui ita subsunt, neq; rectorem discere oportet, neq; eū qui in republica versatur, neq; bonū ciuē: nisi fortasse qñq; sui ipsius priuati gratia. Nō enim amplius cōtingeret esse alterū dominū, alterū seruū: sed est præsidētia q̄dam, per quā prȩest similibus genere, & liberis hominibus. & hanc dicimus esse ciuilem præsidentiam, quam eum qui prȩest didicisse parendo oportet: ceu prȩfectum equitum esse, cū ipse prius sub alio esset: & exercitum ducere, cùm ipse prius in exercitu per inferiores militiæ gradus ductus sit. Quamobrem rectè dicitur, neminē bene imperare posse, qui non prius sub imperio fuerit. Sed horum diuersa est virtus. & oportet bonum ciuem scire ac posse præesse & subesse. & hæc virtus ciuis, scire rectè se habere in vtraq; parte. & boni viri vtraque. quanquam alia est species eius temperantiæ & iustitiæ quæ præest. nam eius qui subest ac liber est, non vna profectò fuerit virtus ac boni viri. vt puta iustitia alias species habet cùm præest, alias cum subest. Quemadmodum viri & mulieris alia temperantia, & fortitudo. nam videretur vtiq; timidus esse vir, si ita fortis esset, vt fœmina fortis: & mulier inhonesta videretur, si sic honesta foret, vt vir honestus. administratio quoq; domus, alia mulieris, alia viri. nam viri est acquirere, mulieris seruare. Prudentia vero propria virtus est præsidētis. nam cæteræ quidem virtutes videntur communes, tam eorum qui præsunt, quàm eorū qui subsint: at prudentia non est virtus eius qui subsit. sed opinio vera. qui enim subest, vt is est qui fistulam facit: qui vero præest, vt is qui vtitur fistula. Vtrum igitur eadē sit virtus viri boni, & ciuis studiosi, vel alia, & quomodo eadem, & quomodo alia, ex his patet.

Restat adhuc vna dubitatio circa ciuē: vtrū reuera ciuis sit is, solum, cui participatio est publicȩ potestatis, an opificȩs etiam ac mercenarij sint ciues nuncupandi. Nam si ponamus hos quoq; esse ciues, qui magistratuū sint expertes; nequaquam possibile est vniuscuiusq; ciuis talem esse virtutem. si vero nullus horū est ciuis, in qua parte sunt huiusmodi homines reponendi? neq; enim in eorum ministrorum loco qui nobiscum habitant, neq; rursus vt peregrini. An secundum hanc rationem nihil dicemus euenire absurdum. neq; enim serui suprà dictorum quicquam, neq; liberti. Illud autem verum, quòd non omnes illi dicēdi sunt ciues, sine quibus ciuitas esse non potest: cùm neque pueri ita ciues sunt, vt viri. sed hi quidem simpliciter, illi vero ex suppositione. ciues enim sunt, sed imperfecti. Vetustis quidem temporibus apud quosdam opificȩs erant serui, aut peregrini. quapropter etiam nunc pleriq; tales sunt. Optima quidem ciuitas nunquam opificem faciet ciuem, quòd si hi ciues, ciuis autem virtus, quam diximus, dicendum est non esse cuiusq; ciuis, neq; liberi modo, sed eorum qui à ministerijs necessarijs sunt alieni, necessaria vero qui vni ministrat seruus est; qui autem publice viles & sordidi. Patebit autem hinc parum adhuc considerātibus, quemadmodum in his res se habeat. hoc enim qđ diximus, id ostendit. Cùm enim plures sint rerum publicarum species, plures quoq; species ciuium sint necesse est, ac maxime eorum ciuium qui subsunt. Itaq; in quadam republica opifices & sordidi ciues erūt: in quibusdā vero impossibile est vt ciues sint: puta in optimatum gubernatione, si qua illa est, in qua secundum virtutem dantur honores, & secundum dignitatem. neq; enim virtutem exercere potest qui vilibus opificibus occupatus est. In paucorum quoq; gubernatione tenues homines ad rempublicam non recipiuntur: ex magno enim censu ad honores reipublicæ peruenitur. Artifices tamē ad hanc speciem peruenire possunt, & si sordidi sint: quoniam plerunque diuitijs abundant. Apud Thebanos lex fuit, vt nemo habilis esset ad honores reipublicæ suscipiēdos, nisi decē annis à mercatura destitisset. In multis autem rebuspublicis attrahuntur lege ad ciuitatem etiam peregrini. Est etiam lex in quibusdam ciuitatibus, vt satis sit ex matre ciue esse genitum. & eodem pacto spurios multȩ recipiunt: atq; propter defectum legitimorum ciuium tales ciues faciūt. paucitate enim homi-

num inducti, his vtuntur legibus. quod si abundent multitudine, paulatim excludũt, primo libertini generis homines, deinde eos qui ex matre solummodo ciues sint: tãdem non nisi ex vtroque parente natos ciues, pro ciuibus habent. Quod igitur plures sint species ciuium, ex his patet: & quòd maxime dicitur ciuis ille, qui habilis sit ad honores suscipiendos, vt Homerus inquit. sed vbi id occultũ est ex deceptione habitatorum, tanquam inhonoratum quendam reptitium, repellunt. vt inquilinus enim est & aduena, qui honores capere non potest. Vtrum igitur alia, an eadem virtus sit, per quam est vir bonus & ciuis studiosus, patet ex supra dictis, quòd cuiusdam ciuitatis idem, cuiusdam vero alius, & ille nõ omnis, sed qui præest reipublicæ, & potestatem habet, aut solus, aut cum alijs gubernationẽ exercens.

Quid sit respublica, & ipsius finis. Quot sint imperij in re familiari modi. Quid respublica recta, quid'ue lapsa. Cap. IIII.

HIs ita determinatis, videndum iam est, vtrum vna sit ponenda respublica, an plures. Et si plures, quæ, & quot, & quænam differentiæ earum sint. Est autem respublica ordinatio ciuitatis & circa magistratus alios, & maxime circa id quod summam in ciuitate habeat authoritatem, & si sit principalissimũ. Principalissimum autẽ est id, quod vbique gubernat & regit ciuitatem: ceu in populari quidem populus, in paucorum vero potẽtia pauci. Dicimus autem & rempublicam aliam esse ab istis, eodemque modo dicemus de alijs. Supponẽdum est primo, cuius gratia ciuitas sit constituta, & quot sint gubernandi species circa hominem, & circa vitæ societatem. In superioribus libris, vbi de gubernatione rei domesticę, ac de domino & seruo determinauimus, dictum est, natura esse hominem ciuile animal ac sociale. Ex quo fit vt si etiã nihil indigeant mutuo auxilio, nihilominus affectẽt vitæ societatem. quinetiam & communis vtilitas coniungit eos, inquantum cõfert singulis partem bene viuendi. maxime igitur hic est finis & publice omnibus, & priuatim. Cõgregantur etiã ipsius vitę gratia. forsan enim inest sibi aliqua particula honesti, & continet ciuilem societatem, etiam viuendi gratia solum, si non molestiæ in vita admodum exuperẽt. Patet autem quòd tolerant homines multa aspera, propter viuendi cupiditatem, vt existente in eo quadam prosperitate, & naturali dulcedine. Atqui & modos ĩperij facile est diuidere, cùm sæpe sit de his à nobis in externis sermonibus determinatum. Dominatio enim, licet reuera vtilis existat natura seruo, et natura domino, nihilominus imperat pro domini vtilitate, pro vtilitate autem serui contingenter. neque enim fieri potest, vt seruo deficiẽte seruetur dominatio. Filiorum vero imperium, & vxoris, & domus totius, quam vocamus rei familiaris gubernationem, aut gratia est eorũ qui gubernantur, aut gratia alicuius, quod sit vtrisque commune. Gratia eorum qui gubernãtur, vt videmus & alias artes, ceu medicinam & gymnasticam illorum quibus imperatur, vtilitatem quærere: contingenter tamen & eorum qui præcipiunt, esse potest. nihil quippe vetat, magistrum ipsum gymnasij esse vnum eorum qui exercentur, quemadmodum gubernator semper est vnus ex his qui sunt in naui. Magister igitur gymnasij & gubernator considerant semper eorum vtilitatem quos gubernant. sed quando horum vnus est, per accidens ipse quoque suscipit vtilitatem, hic quidem nauta, ille autem vnus eorum qui gymnasio exercẽtur. Quapropter ciuilia quoque imperia, cùm sint secundũ ęqualitatem ciuium constituta, & secundum paritatem, vicissim exigunt ea gerere, quà natura fert. cẽsentes inuicem munera subire, & considerare vicissim quoddam illius bonũ, quemadmodum ille prius dum præesset, considerauit vtilitatem istius. nunc autem ratione commodorum ex reipubli. gubernatione prouenientium, volunt continuo in potestate esse, velut si semper contingeret magistratum gerentibus ex valetudinarijs ante, sanos degere: nam forsan ita magistratus amplecterentur. Constat igitur quòd quæcunque respublicæ ad communem vtilitatem intendunt, hæ certe rectæ sunt secũdum simpliciter iustum: quæcunque vero ad propriam eorum qui præsunt vtilitatẽ solum, aberrant quidem, suntque omnes rectarum rerumpublicarũ transgressiones & labes. gubernantur enim quasi à dominis: ciuitas autem est liberorum societas.

De diuisione & definitionibus rerumpublicarum, & de earum transgressione. Cap. V.

HIs determinatis, consequens est respublicas considerare, quot sunt & quæ. et primo quidem eas quæ sunt rectę: nam labes earum ex illis patescunt. Cùm vero gubernatio ciuitatis & regimen idem significent: regimen autẽ est potestas ciuitatis: necesse est potestatem huiusmodi aut penes vnum esse, aut penes paucos, aut penes multos. Quãdo igitur vnus, vel pauci, vel multi cõmunem vtilitatem in gubernatione sequũtur, has esse rectas rerũpublicarũ species necesse est. quãdo

autem

autem ad propriam vtilitatem vel vnius, vel paucorum, vel multitudinis gubernatur, trāsgressiones sunt & labes. Aut enim dicēdum est non esse ciues, aut ad participationem vtilitatis sunt recipiendi. Vocare autem consueuimus, cùm vnus ad vtilitatem communem respiciēs gubernat regiam potestatem. Cùm vero pauci gubernāt, plures tamen vno optimatium gubernationē: vel ex eo quia optimi præsunt, vel ex eo quia ad optimum publicū administrant. Cùm autem multitudo gubernat ad communem vtilitatem, vocatur communi nomine rerumpublicarū oium, respublica. Contingit autem rationabiliter. vnum enim excellere secundum virtutem, aut paucos datur: vt vero multitudo excellat ad omnē virtutē difficile est, sed maxime ad bellicā. hæc enim in multitudine fit. Quare in hac reipublicæ specie principalissimū ac potētissimū est id, in quo robur belli cōsistet. & i his ipsi illi sunt, qui sunt in possessione armorū. Prolabūtur vero ac transgrediūtur huiusmodi species; ex regia quidem gubernatione, in tyrannidē: ex optimatibus vero, in paucorum potētiā: ex republica autem, in popularem statū. Tyrānidem enim esse dicimus, dominatū vnius ad proprium commodum intendentis. Paucorum autem potentiam, cùm ad opulentorum commodum gubernatur. Popularem autem statum, cùm ad commodum egenorum. harum enim nulla ad communem vtilitatem respicit. Oportet autem paulo vberius explicare quæ sit vnaquæq; istarum. habent enim dubitationes quasdam. Philosphantis enim circa singulorum disciplinam, & non solum ad agendum respicientis, proprium est nihil negligere neq; prætermittere, sed demōstrare in singulis veritatem. Tyrannidē enim esse diximus vnius dominationē ciuili societati præsidentis. Paucorum autem potentiā, quando rempublicam tenēt opulenti & diuites. Popularem vero gubernationem, cum tenues homines & non possidentes diuitias gubernant. Prima igitur dubitatio est circa definitionem. Nam si plures sint opulenti & diuites, ac rempublicam teneant: popularis autem gubernatio sit cùm multitudo regit: eodemq; modo, sicubi cōtingat inopes esse pauciores q̄ opulenti, sed potentiores ac rempublicam teneant, et vbi pauci rempublicam obtinent paucorum potentiam nuncupamus: non recte viderentur istę definitiones esse positæ. Enimuero siquis adiungens opulentię quidem paucitatem, inopiæ vero multitudinem, sic appellet rerumpublicarum species, vt dicat paucorum potentiam esse, in qua gubernationem reipublicę habent opulenti, numero pauci; popularem vero, in qua inopes rempublicam tenēt multi existētes, aliam habet dubitationē. Quas enim dicemus eas respublicas, eam videlicet in qua plures opulēti, & eam in qua pauciores inopes gubernāt. siquidem nullæ sunt aliæ respublicę pręter supra dictas. Videtur igitur ratio ista ostendere, q̄ paucos esse vel multos qui gubernant, contingens est. aliud paucorum potentiæ, alterum populari: propterea q̄ vbiq; accidit, vt pauci sūt opulēti, multi vero inopes. Ex quo fit, vt huiusmodi causæ non faciant differentiam: sed in eo differat popularis gubernatio à paucorum potentia, quòd alibi opulenti, alibi inopes rempublicā obtinēt. Necessariūq; est vbicūq; per opes ac diuitias præsunt, siue hi pauciores sint, siue plures, hanc esse speciē illam quæ vocatur paucorum potentia: vbicunq; autem inopes, hāc esse popularem gubernationē. Sed accidit (vt diximus) hos quidem paucos esse, illos vero multos. opibus enim ac diuitijs pauci abundant, libertatis tantum omnes participes sunt, propter quas causas contendunt vtriq; de republica.

De iusto paucorum ac popularis gubernationis. De ciuitatis fine, uirtute ac uitio. Cap. VI.

SVmendum est prius, quos terminos esse dicunt paucorum potentiæ & popularis gubernationis, & quid sit iustū in vtraq;. Omnes enim attingūt iustum quoddam, sed vsq; ad aliquid, & aiunt nō omne iustum proprie. puta videtur æqualitas iustum quidā esse, & est, sed nō omnibus, at æqualibus. & inæqualitas videtur iustum esse, & est quidem, sed non oibus, at inæqualibus. Alij vero hoc auferunt, videlicet quibus, & male iudicant. causa vero est, quia de seipsis iudicium fit. qui vero de proprijs iudicāt, vt plurimū nō recti sunt iudices. Itaq; cū iustum aliquibus, & diuisum sit eodem modo in rebus & personis, vt diximus in Ethicis, æqualitatem rei confitentur, sed de personis cōtendunt, maxime ob id qd' dictū est modo, quia de seipsis nō recte iudicāt. Deniq;, quia vsq; ad aliquid vtriq; eorum iustū quiddam dicentes, putant se dicere simpliciter iustum. illi enim si in aliquo sint superiores, ceu opibus & diuitijs, alios omnino putāt impares esse: hi vero si in aliquo sint pares, puta libertate, omnino putant esse pares. Cęterum quod est principalissimum, non dicunt. Si enim possessionum gratia societatem inijssent atq; vnà conuenissent, tantum caperent ciuitatis, quātum possessionis. itaq; ratio illa valeret, quæ est paucorum potētium, qui

aiunt non esse iustum, vt qui vnum contulit, tm̃ participet de centum minis, ꝗtum is qui contulit omne reliquũ: neqꝫ de ijs quę ab initio, neqꝫ ijs quę postea superueniant. Quòd si non viuendi solum gratia, sed magis bene viuendi: nam sic seruorum & aliorum aialium ciuitas esse posset: quod non est ex eo quia, felicitatis non sunt capacia, nec viuendi ſm electionẽ: neqꝫ societatis gratia bellicæ, ne à quoquam iniuria afficiantur: neqꝫ propter commercia ac mutuã vtilitatem: nam sic Tusci & Carthaginienses, & omnes ij quibus est commercium inuicem, tanꝗ ciues essenr vnius ciuitatis: sunt nẽpe illis fœdera circa res importandas & pacta, ne iniuria afficiantur, & scripturæ circa mutuã bellorum societatem. sed neqꝫ magistratus cõmunes his deputati sunt: verum alij apud alios. nec quales esse oportet alteri de alteris cogitãt. neqꝫ vt nemo eorum iniustus sit, qui sub fœdere cõprehenduntur, neqꝫ vt prauitatem nullam habeãt, sed solum vt non inuicem se iniuria afficiant. At enim de virtute ac vitio publice cogitant, quicunqꝫ curam habent bene instituendi ciuitatem. Ex quo manifestum est, de virtute curam esse habendam ei, quę reuera ciuitas sit nominanda, non orationis gratia. nam fit communicatio societas aliorum ad bellum, loco solum differens ab alijs socijs longe existentibus. & lex pactio, vt ait Licophron Sophista, fideiussor inuicem iustorum, sed non talis, vt bonos & iustos ciues efficiat. Et ꝙ ita se habeat patet. nam si quis coniungat loca in vnum: vt Megarensium Corinthiorumqꝫ ciuitas sese inuicem contingant mœnibus, nihilominus vna non erit ciuitas: nec si simul coniugia ineant: quãquam hoc vnum sit de his communibus, quæ proprie sunt ciuitatũ. Eodemqꝫ modo si qui habitent separati quidem, non tamen ita longe vt nequeãt simul cõmunicare, legesqꝫ habeãt, iniuriam sibi inuicem in commercijs prohibendi: ceu si vnus faber, alter agricola, alter sutor, alter aliquis huiusmodi foret, essentqꝫ hi decem milia numero, nec aliæ eis forent cõmuniones, nisi talium rerum, puta cõtractuum & bellorum confœderationis: nec sic quidem ciuitas adhuc foret. propter quam vtiqꝫ causam? Non enim, quia nõ propinqua sit communicatio. nam si in vnũ conuenirent ita communicãtes, vnusquisqꝫ tamen vtatur propria domo vt ciuitate, ac sibi ipsis vt cõfœderati auxilium, ferant contra iniuriantes solum, ne sic quidem ciuitas esse videretur recte considerantibus. siquidem eodem modo cõuersarentur simul, coniunctim, & separatim. Ex quo patet, ꝙ ciuitas nõ est communicatio loci, & non iniuriandi sibi ipsis, & commercij gratia. sed ista quidẽ vt assint, necessarium est, siquidẽ futura sit ciuitas. nec tamẽ si ista assint omnia, ciuitas adhuc erit. At bene viuendi societas & domibus, & generibus, vitę perfectę gratia, & per se sufficiẽtis. hoc tñ non erit nisi vno eodemqꝫ loco habitantibus, & coniugia simul ineuntibus. propter quod propinquitates in ciuitatibus extiterunt, & sodalitia, & sacra, et conuersationes familiarũ. idqꝫ est amicitię opus. nã simul viuendi electio amicitia est. Finis ẽ igit̃ ciuitatis bene viuere: illa vero gratia finis. Ciuitas autẽ est generũ pagorumqꝫ societas, vitæ perfectæ ac per sufficientis: hoc est (vt diximus) bene ac beate viuere. Bene igitur agendi gratia ponẽdũ est esse ciuilẽ societatẽ, non aũt gratia simul viuẽdi. Quapropter quicũqꝫ plus conferũt ad huiusmodi societatẽ, his plus iuris competit i ciuitate, ꝗ his qui libertate ac genere pares sũt, vel maiores, sed ciuili virtute sunt impares: & ꝗ ijs qui diuitijs superant, sed virtute superãtur. Quòd igitur omnes qui de republica contẽdunt, partẽ aliquã iusti dicũt, manifestũ est ex supradictis.

Quem oporteat in ciuitate dominari: & nunnulla de repetundis rationibus. Cap. VII.

Est autem dubitatio quid oporteat dominans esse in ciuitate, nunquid populum, an eos qui diuitias habẽt, an bonos & ęquos, vel vnum qui sit optimus oium vel tyrannũ. Verũ hæc omnia videntur habere difficultatẽ. Quid enim inopes quia plures sint, si partiantur ea, quę sunt opulentorũ, hoc nõ iniustum est? decreuerũt enim qui potestatem habent. iniuria igitur summa, quę tandem dicenda est? Rursusqꝫ omnibus acceptis, si plures ea sibi tribuant, quæ sunt paucorum, cõstat ꝙ ciuitatem corrumpunt. atqui uirtus nunquã corrumpit id, quod eam habet, neqꝫ iustum ciuitatis corruptiuũ est. ex quo patet legem istã nõ posse iustã esse. Pręterea illa quoqꝫ quę facta fuerint à tyranno, necessariũ foret iusta esse omnia. vim enim adfert propter potentiã, vt multitudo diuitibꝰ. Sed an paucos & opulentos iustũ est dominari? an ergo si & illi hoc agant, & rapinas exerceant, auferantqꝫ multitudinis bona, hoc ne erit iustum? & cætera ergo. hęc igitur oĩa cõstat esse praua, et nõ iusta. Verum bonos & æquos dominari oportet, authoritatemqꝫ habere omniũ. Ergo alij omnes cùm magistratus non capiant, inhonorati manebũt: nam honores quidẽ magistratus potestatesqꝫ appellamꝰ: quos si boni semper habeant, necessarium est alios excludi ab honoribus reipublicę. Sed nũquid vnus qui sit

optimus

* ad minorẽ paucorũ potentiam attinet.

optimus, dominari debet: at enim hoc etiam grauius eſt: qm̃ plures erũt ab honoribus excluſi. Sed forſan dicet aliquis, legẽ dominari debere, non autẽ hoĩem, in quẽ cadunt animi perturbationes. Si igitur ſit lex quidẽ, ſed vel ad paucorum potentiam, vel ad multitudinis fauorẽ declinãs, quid tandem refert in his, de quibus dubitatũ eſt: euenient enim eadẽ, quę ſuprà dicta ſunt. de his igitur ſit alius quidem ſermo. Quòd autẽ magis penes multos debeat eſſe poteſtas, q̃ penes paucos, licet optimos videtur ſolui poſſe, & quandam habere dubitationẽ, immo forte veritatẽ. Nam ſi plures ſint, quorum vnuſquiſq; non ſit ſtudioſus, tñ fieri poteſt, vt in vnum conuenientes, omnes meliores ſint q̃ illi, non vt ſinguli, ſed vt oẽs: quemadmodũ cœna in qua plures conferũt, q̃ ea quę ex vnius erogatione fit. nam cũ plures ſint, vnuſquiſq; partẽ habet virtutis ac prudentiæ, ac fiunt in vnum collati, quaſi homo vnus qui multos pedes habeat, multaſq; manus, multoſq; ſenſus. & eodẽ modo circa mores & intelligentiam. quapropter melius iudicant multi & in muſica, & in poetarum operibus: alij enim aliud, & cũcti cuncta diſcernũt. Sed in hoc differũt ſtudioſi viri ab vnoquoq; aliorum ex multitudine: quẽadmodum decoros à nõ decoris aiunt, & picta artificioſe à veris; eò q; ſeorſum diſtincta in vnũ colliguntur: cùm ſi ſeparatio fiat, pulchrius ſe habebit, huius quidam picti oculus, alterius vero cuiuſdam alia particula. Si igitur de omni populo omniq; multitudine recipitur hanc eſſe differentiam multitudinis ad paucos ſtudioſos, incertũ eſt, immo per Iouẽ certum, quòd de quibuſdam eſt impoſſe. nam eadẽ ratio de beſtijs eſſet. quanq̃ quid differunt quidã, vt dixerim, à beſtijs? ſed de aliqua multitudine nihil vetat, quod dictũ eſt eſſe verum. Quapropter dubitationẽ illam priorẽ per iſta ſoluere quis poteſt, ac ſimiliter aliã ſubſequentẽ, quorũ oporteat poteſtatẽ habere liberos hoĩes ac multitudinẽ ciuium, quales ſunt quicunq; neq; opes habẽt, neq; virtutis vllam exiſtimationẽ. Etenim permittere iſtis magnos magiſtratus, nequaq̃ eſt tutũ, propter iniuſtitiã et ignorantiã, per quas quibuſdã iniuriarentur, in quibuſdã errarẽt. Rurſus vero excludere illos penitus ab honoribus periculoſum eſſet. cũ eni multitudo inopũ eſt in ciuitate, eademq; ab honoribus excluſa, neceſſe eſt eam ciuitatẽ eſſe plenam hoſtiũ reipublicę. reſtat igitur vt ad conſultandũ, & decernendũ iſti recipiantur. Quapropter & Solon, & alij quidã eorũ qui leges condidere, huiuſcemodi hoĩes ad repetendas geſtorũ rationes, & ad ſuffragia electioneſq; magiſtratuum admittũt: ſolis autem vt magiſtratus committantur, nequaq̃ permittunt. Dũ enim cũ alijs vna decernunt, atq; conſultãt, capiũt omnes ſimul ſufficientẽ ſenſum, & permixti melioribus proſunt reipublicę: quẽadmodũ non purũ alimẽtum vna cũ puro, totũ facit vtilius, q̃ paucũ. ſeparatim vero vnuſquiſq; imperfectus eſt ad iudicandũ. Sed habet dubitationẽ huiuſmodi ordinatio reipublicę. Primũ, quia videretur eiuſdem eſſe hoĩs ſcire iudicare quis recte medelam attulit, qui ipſe ſciat etiam mederi, ac ſanitatem ægrotantibus afferre. hic autem eſt medicus. eodẽ modo de alijs facultatib⁹ & artibus. vt enim medicum rationem ſuę medelæ apud alios medicos reddere oportet, ita & alios apud ſimiles. Medicus autẽ eſt & ille qui agit, & ille qui pręcipit & oſtendit, & tertio loco ille qui à pueritia expertus eſt circa artem. ſunt enim quidã tales in cunctis (vt ita dixerim) artibus. tribuimus vero iudicium nõ minus expertis q̃ ſciẽtibus. Deinde & circa electionem eodẽ ſe videtur modo habere. nam recte eligere ſcientis eſt opus: ceu geometrã in geometria, et gubernatorem in nauigatione. & ſi enim in quibuſdam operibus & artibus concurrunt alij quidam ignorantes, non tamen melius iudicant q̃ ſciẽres. Itaq; ſm̃ hanc rationem authoritas multitudini danda non eſſet, neq; in electionibus magiſtratuum, neq; in rationibus adminiſtratorum repoſcendis. At enim forſan hęc omnia non bene dicuntur, etiam propter ſuperiorem ſermonẽ, ſi ſit multitudo nõ nimis ſeruilis. erit enim vnuſquiſq; deterior iudex, q̃ hi qui ſciunt. veruntamen ſimul oẽs, vel melius iudicabunt, vel nõ deterius. & de quibuſdam quidem non ſolum is qui fecerit, neq; melius iudicat, q̃ quicunq; qui opera cognoſcunt etiam non habẽtes artem. puta domum, non ſolũ is intelligit & iudicat qui fecit, ſed melius is qui vtitur: vtitũ aũt paterfamilias: & de temone gubernator, nõ faber: & de epulis conuiua, non coquus. Hoc igitur dubium per hunc modum videtur ſufficienter ſolui. Eſt & alia dubitatio cum hac annexa. quia inconueniens videtur; vt deteriores qui ſunt, maiorum rerum habeant poteſtatem, q̃ probi. rationes vero adminiſtratorum à magiſtratibus repoſcere, & magiſtratus ipſos deligere maximum eſt. quæ duo in quibuſdam ciuitatibus (vt dictum eſt) à populo fiunt. concio enim talium omnium domina eſt. atqui concionis qdẽ participes ſunt, et deliberant, et decernunt exigui cẽſus hoĩes, & cuiuſq; ætatis: quæſturam vero & militũ pręturam & maximos magiſtratus ſuſcipiunt ex cenſu magno,

atque ætate. Questio illa pōt eodem mō solui: nam forsan id se recte habet neque enim iudex, neque consultor, neque is qui in cōcione existit, dominatur, sed iudicium, & senatus, & populus: dictorū vero vnusquisque est particula istorum. dico autem particulam, consultorē, concionatorē, & iudicē. itaque iuste domina maiorum est multitudo. ex multis enim populus constat, & senatus, & iudicium, maiorque census est vniuersorum ꝗ singulorum per se, & ꝗ illorum paucorum, qui magnos suscipiūt magistratus. Hæc igitur in hunc modū determinata sint. Prima vero illa quæstio manifestū facit, nihil adeo vt leges recte positas debere dominari. illum autem, qui reipublicę pręest, siue vnus hic sit, siue plures, debere in his potestatem habere, in quibus leges expresse cauere non possunt, ex eo quia non facile sit, generali sermone singulos casus comprehendere. Quas tamen leges recte positas dicamus, nōdum apparet. sed adhuc superest anterior dubitatio. atque tales esse leges, quales sunt respublicę, necessarium est, prauas vel studiosas, iustas vel iniustas. & hoc vnum manifestum est oportere ad speciem reipublicæ leges esse accommodatas. Quòd si ita sit, patet ꝙ leges illas, quæ ad rectas gubernationes accommodatæ sunt, necesse est esse iustas: illas vero quę ad earum labes, esse non iustas.

Ex nobilibus, ingenuis, opulentis viris constituendā esse ciuitatē: iustitia, virtute bellica in ea opus esse: & ad quos legislator respicere debeat. Cap. VIII.

CVm vero in cunctis scientijs & artibus finis sit bonum, maximum autē & maxime in principalissima omnium: hæc autem est ciuilis potestas, est autem ciuile bonum, iustum, id autem communis vtilitas: videtur autem omnibus æquū, quoddam esse iustum, & vsque ad aliquid consentiunt philosophicis rationibus, in quibus determinatū est de moralibus: quid enim & quibus iustum, & oportere paribus par existere: quorum certe paritas, & quorum imparitas sit, oportet non latere (habet enim id dubitationem) & philosophiam ciuilem. Forsan enim diceret aliquis, secundum omnis boni præeminētiam oportere impariter magistratus tribuere, si in alijs non differāt, sed pares sint. differētibus enim aliud esse iustum, & quod sit secundum dignitatem. Atqui si hoc verum sit, erit & secundum colorem & secundum magnitudinē, & secundum vnumquodque bonorum plus tribuendum de ciuili iusto illis qui superexcellunt. an hoc quidem aperte falsum est: quod patet in alijs sciētijs, & artibus. Paribus enim fistulatoribus quantum ad artē, danda nō est prerogatiua fistularum illi qui sit nobilior (nihil enim melius caneret) sed oportet his qui in opere ipso superexcellunt, tribuere fistularum prærogatiuam. Quòd si nondum patet quod dicimus, etiam magis deducētibus erit manifestum. nam si erit aliquis excellēs fistulatoria arte, inferior tamē nobilitate generis, vel forma; & si maius quodlibet illorū est bonum ꝗ fistulatoria (dico autē nobilitatē & formam) & secundum proportionem fistulatoriæ sunt anteponēda: tamen huic dandæ sunt meliores fistulæ. oportet enim in opus ipsum prærogatiuam conferre. diuitiarum vero & nobilitatis respectus nihil confert. Pręterea, secundum istam rationem, omne bonum ad omne bonum esset vtique comparabile. Nam si magis aliqua magnitudo, & certe omnino magnitudo comparabilis foret & ad diuitias, & ad libertatē. itaque si magis hic excelleret magnitudine ꝙ ille virtute, & magis superemineret omnino magnitudo virtuti, essent omnia cōnferenda. quanto enim magnitudo huius illum superaret, tànto constat esse parem. Cùm vero hoc sit impossibile, patet quòd in rebus ciuilibus, non secūdum omnem imparitatem de magistratibus recte contendunt. si enim sint hi quidem tardi, illi autem veloces, nihil ob hoc oportet alios plus, alios minus habere: sed in gymnicis certaminibus horum excellentia honorē capit. At ex quibus constat ciuitas, in his est necesse contētiones cadere. Quapropter rationabiliter sibi arrogant honorē nobiles, & ingenui, & opulenti. oportet enim ingenuos esse & censum habere ad onera perferēda: non enim ciuitas esse potest ex pauperibus omnibus, quēadmodum nec ex seruis. At si hæc requiruntur, patet quòd & iustitia & virtus bellica requiritur. sine his enim stare ciuitas non potest. Hoc tamen interest, quòd sine primis illis ciuitas esse nō potest, sine his autē nō bene permanere. Ad hoc igitur vt sit ciuitas, videri possunt vel omnia, vel quædam istorum recte sibi honores vendicare. ad vitam tamen optimam disciplina et virtus iustissime sibi vendicare honores vtique viderētur, vt suprà dictum est. Cùm vero nec omnium parium par habere debeant qui in vno aliquo sint pares, nec impar impares secundum vnum, necessarium est omnes huiusmodi rerumpublicarum transgressiones esse, & labes. dictum vero est prius, quia inter se quodammodo omnes iuste contendunt, simpliciter autem non omnes iuste. opulenti quidem, quòd plus regionis possident: regio autē commune quiddam. pręterea in commer-

*συμβλητά.

cijs magis creditur eis vt plurimum. Ingenui autem & nobiles, quasi prope inter se. ciues enim magis generosiores quàm ingenerosi. nobilitas autem apud omnes in honore habetur. Insuper consentaneum est, ex melioribus ortos esse meliores: est enī generis virtus nobilitas. Similiter quoq; dicimus virtutem merito contētionem inducere. sociabilem enim virtutem dicimus esse iustitiam, quam cæterę omnes virtutes necessario consequuntur. atqui & plures ad pauciores: nam & potentiores & ditiores & meliores sunt, vt susceptis pluribus ad pauciores. An ergo, si omnes isti forent in vna ciuitate, ceu boni, & diuites & nobiles, esset'q; alia multitudo populi, vtrum in dubiū veniret, quibus gubernatio reipublicæ foret tribuenda, an non esset dubium? In vnaquaq; igitur republica earum quas diximus, indubitatum est iudicium, quinam debeant gubernare. principatibus enim inter se differūt, ceu aliqua quatenus per diuites sunt, alia quatenus per studiosos, & aliarum vnaquæq; eodē modo. Sed tn̄ considerādum est, quando circa idem tempus ista existunt, quo modo sit determinandum. nempe si studiosi sint in ciuitate admodum pauci, quomodo est agēdum. An considerare oportet si pauci ad opus gubernandi rempublicam sufficiāt, an tot esse oporteat, vt ex his ciuitas constet. Est autem dubitatio quædam in cunctis, qui de honoribus in republica contēdunt. Nam qui vel propter diuitias, vel ꝓpter genus gubernationem sibi tribuendam putant, nihil iuste dicere viderentur. sequeretur enim, vt si quis vnus omnium ditissimus foret, is eodem iure gubernare alios omnes deberet. eodem modo qui nobilitate antecelleret, eorum gubernator esset, qui cū ipsi sint ingenui, de honore contendunt. Hoc idem forsan contingeret in optimatum gubernatione circa virtutem. Siquis enim vnus probitate antecellat alijs, qui in eadem republica versentur, hunc dominari oportebit secundum illam rationē. ergo si et multitudinem dominari oportet èx eo, quia potentior est q̄ pauci, etiam si vnus vel plures vno, pauciores tamen quàm multitudo, potentiores sint alijs, hos oportebit gubernare potius quàm multitudinē. Hęc itaq; omnia vidētur ostendere, quòd harum determinationum nulla est recta, secundum quam censent sibi quisq; gubernationē esse tribuendam, cæteros vero omnes sub eorum gubernatione esse debere. Nam profecto & ad eos qui per virtutem sibi arrogant gubernandi authoritatem, & ad eos qui per diuitias, respōdere posset multitudo iustum sermonem. nihil enim vetat multitudinem quandoq; meliorem esse quàm pauci ac ditiorē, non secundum singulos, sed secundum vniuersos. Ex quo ad quæstionem illam, quam afferunt nō nulli, per hunc modū responderi potest. Quęrunt enim nōnulli, ad quid respicere legis cōditor debeat in legibus rectissime constituendis, vtrum ad meliorum, an ad plurium vtilitatem, quādo contingat quod modo diximus. Rectum quidē accipiendum est æque. æque vero rectum ad totius ciuitatis vtilitatem, & ad communē ciuium. ciuis autē communiter qui particeps est imperandi & parendi, licet alius secūdum vnamquāq; speciem rerumpublicarum. secundum autem optimam speciē, qui potest & eligit parere & imperare ad vitam secundum virtutem degendam.

An unus qui cæteros uirtute excellat, ciuitatis pars sit ponendus. De ostracismo. Et quid ab optima republica de uiro illo agendū sit. Cap. IX.

QVòd si vnus sit vsq; adeo superexcellens virtute, vel plures q̄ vnus, nec tamen tot numero vt implere ciuitatē possint, vt neq; comparanda sit aliorum omnium virtus, neq; facultas gerēdi rēpublicam ad hanc plurium si plures sint, vel vnius tantum si vnus, non amplius hi ponēdi sunt ciuitatis pars. fieret enim illis iniuria, si pariter atq; alij cēserētur: cùm sint vsq; adeo superiores secundum virtutē ac ciuilē potentiam. putandum est enim talē virum, tāquam Deum in hominibus esse. Ex quo manifestum est, positionē legum necessariam esse circa æquales genere potētia. sed in illos tales nō est lex: ipsi enim lex sunt. etenim ridiculus foret, qui illos legi subijcere conaretur. Dicerent enim fortasse quemadmodum de leone scribit Antisthenes, concionātibus lepusculis, ac censentibus equum omnes habere debere. Quapropter à ciuitatibus, quæ populariter reguntur, Ostracismus repertus est. hę siquidē ciuitates ęqualitatē maxime complectuntur. Itaq; qui superexcellere videtur, vel propter diuitias, vel propter amicos, vel propter aliquam aliā ciuilē potētiam, extra ciuitatē relegatur ad tēpus aliquod terminatū. Tradunt etiam fabulę, ob huiusmodi causam Herculem ab Argonautis fuisse relictum. nō enim vnà cum alijs nauē regere illum voluisse, vt nimium superexcellentem inter nauigantes. Quapropter qui vituperant tyrannidē et consilium Periādri Thrasibulo datum, non simpliciter existimandi sunt recte dicere. Ferunt etiam Periandrum nihil respōdisse ei, qui cōsilij petēdi causa ad ipsum missus fuerat; sed supereminētes

spicas demetendo segetẽm adæquasse. cuius causam cùm non intelligeret nuncius, ac factum ab eo narraret, intellexisse Thrasibulũ, ꝙ oportebat supereminentes ciues auferre. Hoc autem nec prodest solum tyrannis, nec solum faciunt tyrãni, sed & in paucorum potentia, & in populari statu similiter se habet. Ostracismus enim eandem quodam modo vim habet, tollendo eos qui supereminent, et in exilium pellendo. Hoc idẽ & in ciuitatibus & in gentibus faciunt qui dominantur. velut Athenienses circa Samios et Chios et Lesbios. quamprimum enim imperiũ firmiter habuerunt, eos in multis pessundarunt contra fœderis æquitatem. Persarum autẽ rex Medos, & Assyrios, & alios qui magnum aliquid de ipsis sapiebant ob imperium prius habitum, sæpe contriuit. Quęstio autem proposita circa omnes est rerumpublicarum species vniuersaliter, & quæ sunt rectæ. nam illę quę trãsgrediuntur, ad propriam respicientes vtilitatem, hoc agunt. quinimo & illæ quæ ad commune respiciunt bonum, eodem modo se habent. Patet hoc in alijs quoqꝫ artibus & scientijs. neqꝫ enim pictor pedem mensuram excedentem, animal habere pateretur, quamuis pulcherrimus ille pes esset: neqꝫ nauiũ faber proram, aut aliam partẽ nauis: neqꝫ certe magister chori, eum qui pulchriorem ac meliorẽ toto choro vocem emittit, sinet in choro esse. Itaqꝫ ob hoc quidem nil prohibet eos qui domini sunt, conuenire cum ciuitatibus, si propriæ dominationis gratia quæ ciuitatibus vtilis sit, id agant. Quare secundum eas quas confitemur superexcellentias, quandam habet ůtilitatẽ* ratio illa, per quam ostracismus fuit repertus. Melius tamen foret sic ab initio per legis conditorem prouideri, vt respublica non indigeret tali medicina. secũdo autem loco, si quid tali accidat, conandum est tali aliquo remedio corrigere: quod tamen factum non est à ciuitatibus. non enim respexerunt ad commodum publicum, sed per seditionẽ vsi sunt ciuili pulsione. In his igitur speciebus gubernandi, quæ lapsæ sunt, quod ad priuatum commodum pertinet ac iustum est, patet. forsan autem non simpliciter iustum: & hoc est manifestum. Sed in optima republica magna habetur dubitatio, si non per excellentiam aliorum bonorum, ceu iurium & diuitiarum & amicitiarum, sed si quis excellat virtute, quid de eo sit faciendum. Non enim dicendum est, vt talis vir sit de ciuitate pellendus. atqui neqꝫ gubernationi aliorũ talis vir erit subijciendus: perinde enim est, ac si qui Iouem gubernare velint potestatem diuiden-

* ciuilem iustitiam.

tes. Restat ergo, vt videtur, naturam huius talẽ esse, vt omnes sponte sua illi parere debeãt. itaqꝫ huiusmodi quidem homines reges esse perpetuos in ciuitatibus.

De republica regia, & regum speciebus. Cap. X.

Forsan vero post hęc congruũ fuerit consyderare de regia gubernatiõe. Diximus enim hãc esse vnam ex rectis speciebus rerũpublicarum. Consyderãdum est autem, vtrũ conducat ciuitati & regioni, quam rectè gubernari oporteat, regẽ habere an non, sed alia quædam species gubernandi magis conducat: an quibusdam conducat, quibusdam nõ. Ante omnia vero distinguendum est, an sit vnum genus eorum, vel differentias habeant plures. Et facile est itueri quòd plura genera sunt, nec est omnium regũ modus vnus potestatis. In Lacedæmoniorũ enim republica videtur rex esse maxime secundum leges. neqꝫ enim potestatẽ habet omnium: sed cùm egreditur extra regionẽ, imperium habet eorum quæ pertinent ad bellum. præterea sacrificia, Deorumqꝫ ceremoniæ ei commissa sunt. hęc igitur regia potestas est, quasi authoritatẽ belli perpetuã habere: vitę enim necisqꝫ alicuius nõ habet potestatem, nisi dum bellum gerit. vt etiam apud antiquos fuisse videtur, quod ostẽdit Homerus. nam Agamemnon in concionibus, maledictis & iurgijs vexabatur, sed cum à concione digressus in prælio erat, occidẽdi habebat potestatem. Itaqꝫ, inquit, quem ègo procul à pugna fugientem conspexero, non sibi sat erit fugere canes & aues: nam penes me occidendi potestas. Vna ergo species regni est authoritas belli perpetua: & quandoqꝫ per genus, qñqꝫ per electionẽ huiusmodi regnũ obtinetur. Est et alia insuper monarchiæ species, qualia sunt apud quosdã Barbaros regna, vim habentia proximam tyrannidi, licet sint legitima & ẽm motem parta. Ob id enim, quia magis aptę sunt natura ad seruiẽdum nationes Barbarorũ ꝙ Grecorum, & eorum qui incolunt Asiam, ꝙ eorum qui Europam, perferunt † seruile iugũ ęquo animo. Et ob hoc tyrannica sunt huiusmodi regna: sed habent securitatẽ, quia more & legibus consistũt. Et ea de causa custodiam habẽt regiã, nõ tyrannicam. reges enim à ciuibus custodiuntur: tyranni vero ab externis mercede conductis. & reges secundum leges, & volentibus: tyranni vero inuitis dominantur. itaqꝫ alteri à ciuibus custodiuntur, alteri contra ciues custodiam parãt. sunt igitur hę, de quibus dictũ est, duæ species monarchiæ. Tertia est species, vt antiquitus in Græcia fuere, quos vo-

* [illegible]

cabant Aesymnetas. Est autem hęc, vt simpliciter dicamus, electiua tyrãnis, differens à Barbarica, non eo ꝙ non legitime, sed eo ꝙ non consuete. potestas autem huiusmodi, aut viuente eo durabat, aut tempore quodam pręfinito, vel rebus gestis finiebatur: qualẽ elegerunt quandoq; Mitilenæi Pittacum aduersus exules suos, quibus præerant Antimenides & Alcęus poeta. ostendit hoc Alcęus in quodam loco suorum carminum. increpat enim, ꝙ Pittacum hoiem obscuri generis laboranti ciuitati præfecerint, tyrannum plausu frequẽtantes. Huiusmodi igitur species, quia tyrannicæ sunt, dominationẽ habent: quia vero electiuę sunt, & volentium, regiæ. Quarta species regni est, quales erant heroicis tẽporibus spontaneæ ſm morem & legem. propter beneficia enim à patribus collata ĩ populos, vel per artes, vel per bellum, vel per congregationem in vnum, vel propter acquisitionẽ regionis delatum fuit eis regnum de populorum volũtate & successoribus. Id erat ſm morem. Hi & imperium habebant belli, & rei diuinæ cultum exercebant: nisi talia essent sacrificia, quæ sacerdotium requirerent. & præterea de controuersijs iudicabant. et hoc faciebant alij iureiurando pręstito, alij sine iureiurãdo. erat autem illis iusiurandum, per sceptri eleuationem. Veteres igitur illi reges antiquis tẽporibus ciuitates, & gẽntes, & natiões externas continuo gubernabant. postea vero, partim ipsis regibus dimittentibus, partim multitudine detrectante, illud solum in quibusdam ciuitatibus relictum est regibus, vt ceremoniarũ erga Deos haberent facultatem, ac belli duces in externis essent.

*ἰνδομα.

De speciebus iterum regiæ potestatis. An ab optimo uiro regi, uel ab optimis legibus gubernari magis expediat. Cui ubi lex prouidere non potest, prouidendi dãda sit potestas. De permutatione ex una in alteram reipub. speciem. Et de custodibus regis. Cap. XI.

REgię ergo potestatis tot sũt species, quatuor videlicet. Vna qualis erat temporibus heroum, volentium scilicet, & in quibusdam determinatis rebus. Dux enim belli, et iudex controuersiarum erat rex, & dominus ceremoniarum erga Deos. Altera erat Barbarica, ex progenie scilicet, dominatio ſm leges. Tertia, quam Aesymnetiam vocant, quã esse diximus electiuam tyrannidem. Quarta, Laconica. ea autem est, vt simpliciter dicam, imperium belli ĩ quodam genere perpetuum. Ista quidem igitur per hunc modum inter se differunt. Quinta est species regni, quando vnus omnium habet potestatem, quemadmodum vnaquæq; gens, & ciuitas vnaquæq; publice ordinata, ad exẽplar gubernationis domus. Vt enim gubernatio patrisfamilias est regia quædam potestas domi, ita regia potestas est ciuitatis & gẽtis vnius, aut plurium quasi domestica quędam gubernatio. Ferè autẽ duæ sunt regni species, de quibus considerationẽ facere expedit. vna hæc, de qua diximus: altera Laconica. nam aliarũ plerǣq; inter has medię sunt. pauciorũ enim dominæ, ꝗ omnimoda potestas regia: plurium vero ꝗ Laconica. Itaq; cõsideratio ferè circa duo versatur. Vnũ, conducat'ne ciuitatibus perpetuum belli ducem habere: & hũc vel per genus, vel per electionem. Alterum, conducat ne, vnum habere potestatem omnium, an nõ conducat. De duce igiť belli cõsiderare ad leges potius pertinet, ꝗ ad aliquam speciẽ reipub. nam in omni republica id cadere potest. quare dimittamus hanc primam partem. De rege autem, quoniam hęc est gubernãdi legitima species, considerare oportet, & dubitationes quæ in ea cadũt percurrere. Caput vero huius quæstionis est, vtrum expediat magis ab optimo homine regi, vel ab optimis legibus gubernari. Qui gubernationem hominis præferunt, aiunt leges solũ vniuersaliter prouidere, non autem de singulis quæ accidunt iubere. itaq; in quacũq; arte literis præcipere fatuum esse. Et in Aegypto post tertiam diem mouere licet medicis. ꝙ si prius, periculo id agunt suo. Patet ergo propter eandem causam, non esse per literas & leges optimã gubernationẽ. atqui & illam adesse oportet gubernãtibus vniuersalem rationem. Et melius certe cui nõ adest turbatio aliqua omnino, ꝗ cui naturaliter inest. hac autẽ turbatione lex caret, mens vero humana nõ caret. Sed forsan dicet aliquis, ꝙ per huiusmodi rationem probabilius deliberabit circa singula. Quòd igitur necesse sit ipsum legis conditorẽ esse, ac leges poni manifestũ est, sed non inuiolabiles, quatenus trãsgrediuntur. nam in cæteris quidem inuiolabiles esse oportet. At de quibuscũq; lex aut prouidere non potest omnino, aut non bene prouidere, vtrum in his vni viro optimò danda sit potestas, an multis? Etenim nũc plures simul cognoscunt de causis, & deliberant, & iudicant. sunt autẽ huiusmodi iudicia omnia de singularibus. et cũ vnusquisq; per se fortasse deficiat, ciuitas autẽ ex multitudine cõstet: vt conuiuiũ ad quod plures cõferunt melius est ꝗ vna atq; simplex mensa: sic iudicia multorũ sępe meliora sunt ꝗ vniuscuiusq;. Præterea multitudo minus subiacet corruptioni, quemadmodum aquæ magna congeries: sic

etiam plures quàm pauci, incorruptibiliores sunt. at cùm vnus iudicat, si ira vel alia huiusmodi perturbatio vincat, necessarium est iudicium corrumpi: sed in multitudine, difficile foret omnes irasci atq; errare. Sit autē multitudo liberorū hoīum, qui nihil agant præter legem, nisi in quibus lex ipsa necessario deficiat. quòd si hoc non facile in pluribus, si plures sint boni viri & ciues, vtrum incorruptior erit vnus in gubernādo, an cū erunt plures et boni oēs? An patet q plures. eniuero plures inter se factionibus contendunt, vnus aūt nō contendit. Sed aduersus hoc forsan ponendum est, quòd studiosi viri sunt omnes, vt ille vnus. Si ergo plurium gubernatio, bonorum autem virorum omniū, optimatium dicitur, vnius autem regnum, optabilius esset ciuitatibus ab optimis gubernari quàm à rege. & si cum potestate, & si sine potestate sit imperiū, modo reperiri queant plures similiter. & ob hoc forsan rex ab initio repertus est, q difficile erat viros plures excellente virtute reperiri, præsertim cùm tunc ciuitates paruę forent. Præterea ob beneficia accepta regem creauere: quod opus est bonorum virorū. sed cùm postea contingeret, vt plures pari virtute reperirentur, non amplius tolerarunt regem, sed commune quiddam quærentes respublicas constituere. Cùm vero deteriores facti, lucrum sibi quærerent ex gubernatione reipublicæ, paucorum hinc potentiam exortā fuisse credendum est. Honorabant enim diuitias: ex his vero in tyrannides transire: ex tyrannidibus rursus ad plebem. semper enim ad pauciores redigentes, propter quæstus cupiditatem, multitudinem corroborauerunt. vt tandem insurgens multitudo ad popularem statum ciuitates redegerit. factis insuper maioribus ciuitatibus, non facile est aliam quàm popularem gubernandi speciem remanere. Si autē quis ponat optimū esse ciuitatibus à rege gubernari, quomodo fiet in filijs? vtrum per genus erit successio. At si natorū qualescunque, perniciosum est. Sed dices, non relinquet regnum huiusmodi natis rex, cùm id in sua sit potestate. At non facile iam est in hoc fidem habere: arduum enim ac maioris virtutis, q secundum humanam naturam. Quæstio est etiam vtrum habere debeat qui regnaturus est, circa se potentiam quandā, qua possit compellere non parentes. vel quomodo gubernationē exercebit? Si enim habeat potestatem à legibus concessam, & nihil ex voluntate sua faciat præter leges, tamen necessaria erit sibi potētia, per quā leges tueri queat. Forsan quidem de huiusmodi rege non difficile est determinare. nam oportet ipsum vires habere, sed tales vt vnoquoque separatim & simul pluribus potentior sit, populo tamen sit impotentior: vt antiqui solebant custodias ciuitati dare, cùm aliquē ciuitati præfecissent, quē Aesymnetā vocitabāt, vel tyrannum. Et Dionysio postulanti circa se habere aliquos custodiæ causa, cōsuluit quidam Syracusanis tot esse dandos.

De regia unius tantum & absoluta potestate: & an ipsum, legem'ne dominari melius sit. Et quæ multitudo à regibus, quæ'ne ab alijs uiris apta sit gubernari. Cap. XII.

VErum de eo rege, qui cuncta ex voluntate sua gerit, consideratio nunc est facienda. nam ille qui secundum leges dicitur rex, non facit (vt diximus) regiæ gubernationis speciem. quia in cunctis rebuspublicis cadere potest vt sit quidam ducendo exercitui, cùm ciuitas bellum gerit, perpetuo præfectus puta in populari statu, & optimatium gubernatione. pluresq; authoritatē vni committūt belli gerendi. Est aūt talis q̄dā deputatio apud Doraciū, et apud Sypōtinos: licet apud Sypōtinos paulo constrictior. Sed regia illa potestas plenissima, p quā rex oīa ex volūtate sua gubernat, videt̄ q̄busdā nō esse fm naturā: vt vnus oium dominus sit ciuiū, cùm ex similibus ciuitas constet. nam similibus natura idē ius esse necessarium est, & eandem dignitatē secundum naturam. quare vt parem habere impares alimoniam, aut vestem, nociuum est corporibus: ita & in honoribus res se habet. similiter ergo & inæqualem inæqualibus. ex quo non magis præesse q̄ subesse iustum est, & per vicissitudinem eodem modo. & hæc iam lex. nam institutio lex est. Melius est igitur vt lex dominetur, q̄ aliquis ciuiū. *ordo eademq; ista ratione si quos p̄esse oportet, ita sunt præficiēdi, vt custodes legum atq; ministri. necesse est enim esse aliquos magistratus cum potestate, sed non vnum hunc esse debere aiunt in ciuium paritate. Quæcunq; tñ videntur per legē quidē terminari nō posse, per hoīem vero cognosci posse, prudenter cauens lex adiūgit, cetera iustissima intētione iudicari debere per eos qui iudicijs præsunt. ac insuper emēdare permittit, quid videatur, conantibus vt melius disponatur q̄ sicut iacet. Qui igitur legē p̄esse iubent, videntur iubere Deū p̄esse & leges: qui autem hominem iubet præesse, adiungit & bestiam. libido quippe talis est, atq; obliquos agit etiā viros optimos qui sunt in potestate. ex quo mens absq; appetitu lex est. Videtur aūt de artibus falsum esse exēplū, quòd secūdum literas medicari vanum esset,

meliusq;

meliusq̃ fore si possidẽtibus artem vtamur. nam illi quidem nihil contra rationẽ per amicitiã agunt: sed * recusant mercedem accipere, cũ sanos fecerint. At in ciuilibus magistratibus multa per affectionem & gratiam consueuerunt delinquere. cũ si de fide medici timeretur, ac suspitio foret, ne suscepto ab inimicis precio necare velit, tũc ex literis curam magis optaremus. Atqui ægrotãtes medici alios ad se medicos vocant, & magistri palæstræ alios magistros: quasi nequeant verũ discernere qui de proprijs iudicant, & in affectu cõstituti sunt. quare manifestum est, ꝙ iustum quærentes, mediũ quærunt. Lex enim medium est. Præterea validiores, & de validioribus rebus leges sunt illæ, quæ ex moribus proueniunt, q̃ quæ ex literis. quare si minus fallitur homo magistratum gerens q̃ hi qui secundum literas, non tamẽ quàm hi qui secundum consuetudinem. Atqui nec facile est vnum discernere: opus erit ergo, vt plures sint sub eo magistratũ gerẽtes. itaq; quid refert hoc, statim ab initio prouidere, vel expectare, vt ipse vnus alijs ista cõmittat? Insuper quod prius dicebatur. siquidẽ vir studiosus, quoniã melior sit, preesse debet, vno autem duo boni meliores sunt. Hoc enim est quod Homerus ait.

» Duo simul euntes. Et optatio Agamẽnonis:
» Vtinã tales mihi decẽ consultores adessent.

Sunt autem etiam nũc magistratus cum potestate iudicandi de quibusdam, ceu iudex de quibus lex prouidere nõ potest. nam de quibus lex determinare potest, nemo dubitaret. Sed cum quędam comprehendi legibus possint, quædam non possint: & hęc sint illa quę dubitationem & quæstionem faciũt, vtrum melius sit ab optima lege, an ab optimo viro gubernari: nam quæ in consultationem veniunt, de eisdem ferri legem impossibile est: non igitur hoc aiũt, ꝙ necessarium sit hominem de huiusmodi rebus iudicare, sed ꝙ non vnum solum sed plures. iudicat enim vnusquisque in magistratu bene, si sit eruditus primo à lege. Forsan vero absurdum videri posset, si melius cernat duobus oculis, & duabus auribus audiat, et duobus pedibus, duabusq; manibus agat, quàm plures pluribus: cùm et nunc quidem reges & tyranni oculos plures sibi comparent, & aures, & manus, & pedes præficiendo amicos, & curationem rerũ eis cõmittendo, qui nisi sint amici, non faciũt secundum illorum intentionẽ. si vero sint amici, & status illorum & personarũ: amicus autẽ par & similis. quare si eos censet præficiendos, certe pares ac similes gubernationi pręesse censet oportere. Quæ igitur contendentes contra regiam gubernationem aiunt, ferè ista sunt. Sed hæc forsan in quibusdam ita se habent, in quibusdam autem nõ ita. Est enim quiddam natura dominabile, aliud regibile, aliud populare, & iustum, et vtile. tyrãnicum vero non est secũdum naturam, nec vlla aliarum gubernationum, quæ rectam transgrediuntur formam. hæc enim fiunt præter naturam. Sed ex his quę dicta sunt, patet, quòd in similibus & paribus nec vtile est neque iustum, vt vnus sit dominus omnium: neque si non sint leges, sed tanquam ipse sit lex: neq; si sint leges, neq; bonus bonorum, neq; non bonorum non bonus: neq; si secundum virtutem sit melior, nisi per quendam modum. Quis autem iste sit modus, dicendum est. diximus vero aliqualiter & ante. Et primo determinãdum est, quid congruat regi, quid optimatibus, quid reipublicæ. Regibus cõgruit huiusmodi multitudo, quę natura apta sit ferre genus præstans virtute ad principatum ciuilem. Optimatibus vero congruẽs est multitudo liberorum, quę nata sit ad ferẽdum gubernationem eorum, qui sunt secundum virtutem primarij. Ad ciuilem gubernationem autem reipublicæ congruit ea multitudo, in qua populus innascitur bellicus, qui gubernari possit, & gubernare secundum leges & æquitatem, impartiens tenuioribus honores & magistratus. Quando igitur aut totum genus, aut inter alios vnum aliquem ita virtute præcellere contingat, vt vnius ipsius virtus maior sit aliorum omniũ virtute, tũc iustum est hoc esse regium genus, & omnium dominari, & hunc vnum esse regem. Vt enim dictum est prius, non solum id habet iustitiam, quam præferre solent rerumpublicarum institutores, & qui optimatum, & qui paucorum potẽtiæ, & qui popularis. omnes enim secundum excellẽtiam tribuũt, sed excellentiam non eandem, sed secundum prius dicta. neq; interficere, neq; in exilium agere, neque relegare hũc posse decet, neq; dignari vt per vices guberner. non enim natura fit, vt pars superet totum. habenti vero tantam excellentiam hoc accidit. restat ergo vt huic suadenti pareatur, & potestatem eum habere, non per vices, sed simpliciter. De regia igitur gubernatione, & quas differẽtias habeat; & vtrum vtile sit ciuitatibus vel non, et quibus & quomodo, in hunc modum determinatum sit. Cùm vero tres dixerimus esse rectas gubernandi species: harũ vero necessarium sit eam esse optimam, quæ ab optimis gubernetur: talis autem est, in qua contingit, aut vnũ ali-

quem

* a. l. mercedem accipiant.

quem omnium, aut genus totum, aut multitudinem virtute præstantem gubernare eos, qui gubernari valeant, ad eam vitam quæ sit maxime expetenda: & in primis libris ostensum sit necessarium esse, vt sit eadem virtus boni viri & ciuis optimæ ciuitatis: patet ꝙ eodem modo & per eadem fit vir bonus, & ciuitatē statueret quis ab optimis gubernari, vel à rege. itaq; eadē ferè disciplina & ijdem mores facient studiosum virum, qui faciūt ciuilem & regiū. His determinatis, conandum iam erit de optima republica dicere, quemadmodum fiat, & quomodo constituatur. nam necesse est de illa conuenientem considerationem facere.

ARISTOTELIS

POLITICORVM

LIBER QVARTVS.

SVMMA LIBRI.

De uarijs rebuspublicis, ac ipsarum speciebus: & tandem de optima. Qui apti sint ad unam rempublicam, qui'ue ad aliam. De earum mutuis deceptionibus. De reipublicæ partibus, consilijs scilicet, magistratibus, & iudicijs.

De optima republica, & alijs etiam à legislatore cognoscendis. Cap. I.

N cunctis artibus & scientijs quę non circa partem sed circa genus aliquod pfecte existunt, vnius est considerare, quid cuiq; conueniat generi; ceu exercitatio corporis qualis quali conueniat, & quę sit optima. optime enim natura disposito & optime distributo, optimam conuenire necessariū est, & quę plurimis, vna omnibus: etenim hoc gymnasticę est. Pręterea vero, siquis non exactum illum cupiat habitum & scientiā circa certamina, nihilominus magistri gymnasiorum est hanc potentiā præparare. eodēq; modo in medicina, & in fabricatione nauiū, & vestium, & in omni alio artificio videmus contingere. Quare manifestū est, ꝙ eiusdem est scientiæ videre quę sit optima respublica, & qualis maxime ad votum foret, nullo externorū eam impediente. & quæ quibus conueniat. nam plures optimam assequi, forsan impossibile est. Itaq; & ea quæ sit simpliciter optima, & ea quæ quantum fieri potest optima, latere non debet legis conditorem, ac vere ciuilem hominem. Ac præterea tertia quæ sit ex suppositione. nam oportet datā quoq; considerare posse, quemadmodum ab initio constituatur, & constituta seruaretur quamplurimo tempore. Dico autem ceu si cui ciuitati contigerit, neq; optimā gubernationem habere, neq; necessaria illi adesse, neq; illis ipsis quæ assint recte vti, sed alijs deterioribus. pręter hęc autem omnia, eā gubernationem, quę omnibus maxime congruat ciuitatibus, nosse oportet: vt tradunt plurimi eorum qui de republica tractant. Et si de alijs recte dicāt, de vtilibus certe aberrant. nō solum enim optimam rempublicam cōsiderare oportet, sed etiam illam quę in vsum cadere possit, & quę sit facilior & communior omnibus. Nūc autem alij supremam quærunt solū, multis adminiculis indigentem; alij magis cōmunem aliquam tradentes, tollentesq; eas quę in vsu sunt, Laconicam, vel aliam quandam cōmendant. At enim oportet talem institutionem reipublicæ inducere, vt velint ac possint homines ex his quæ sibi assunt, faciliter eam recipere. Nam est non minus difficile corrigere rempublicam iam institutam, quàm ab initio instituere. quēadmodum & post discere, quàm ab initio didicisse. Quapropter non solum his quę libris scriptę sunt rebuspublicis, verumetiā illis quæ re uera existunt auxiliari posse decet ciuilē hominē, vt diximus. Hoc autem facere non potest, si ignoret quot sint species earum. nam nūc quidā putant vnam esse popularem, & vnam paucorum potentum: quod non est verum. Itaq; oportet non latere differentias omniū, & quot sint, & quotupliciter componantur. Leges etiam simul cum his considerandæ erunt, quæ sunt optimę, & quę conueniāt vnicuiq; gubernationi. Sūt enim leges omnes ad rempublicam accōmodandæ, nō autem respublica ad legem. est nāque respublica institutio ciuitatis circa magistratus honoresq; publicos, quēadmodum debeant impartiri, & in quo potestas autoritasq; summa debeat consistere, & qui sit finis cuiusq; societatis. Leges autem earū variæ sunt, per quas modus reipublicæ gubernandæ significatur secundum quas, debeant illi qui sunt in potestate imperare, & prohibere trāsgressores. Ex quo patet, quòd necessarium est differentias & numerum tenere singularum rerumpublicarum, etiam ad legum positiones. neq; enim fieri potest, vt eædem leges vtiles sint paucorum potentiæ, ac popularibus omnibus. siquidem plures sunt, & nō vna popularis potestas, neque vna duntaxat paucorum potentia.

De speciebus rerumpublicarū, transgressionibus, ac de ijs quæ à ciuili viro sunt exquirenda. Cap. II.

CVm vero in præcedentibus dictum sit à nobis, tres esse rerumpublicarum species rectas, Regnum, Optimatē, & eam quæ appellatur Respublica: ac tres earū transgressiones & labes, cùm regnum in tyrannidem, optimorum autem gubernatio in paucorum potentiam, respublica autem in popularem statum labatur: & de optimatum gubernatione & regia sit dictum: nā de optima republica considerare idem est, ac de illis dicere: vult enim vtraq; illarum per virtutem, cæteris opportunius concurrentibus consistere: & insuper quid inter se differat regia potestas, & optimorum gubernatio: & quādo regia gubernatio putāda sit, determinauimus: restat nūc vt de illa quę appellatur respublica dicamus, & de cęteris gubernandi formis, vt de paucorum potentia, ac de populari statu, & de tyrannide. Patet igitur harum trāsgressionum quæ deterrima sit, quæ'ue secūda. necesse est enim primæ & diuinissimæ trāsgressionem, esse deterrimam. Regiam quippe gubernationem necesse est aut nomen habere solum, cùm non sit: aut propter magnam illius, qui regit excellentiā, esse. Ex quo fit, tyrannidem deterrimā existere, ac plurimum à recta specie gubernandi abesse, secundo autem loco, paucorum potentiam. nam optimorum gubernatio multum ab hac specie distat. maxime vero mediocrē esse popularem statum. Fuit & prius quidam, qui isto modo tradidit, non tamen in idem aspiciens nobiscum. ille enim existimabat specierum omnium, quæ rectæ sanè essent, velut paucorum potētiæ & aliarum, deterrimā esse popularem: improbarum vero optimam. Nos autem eas quæ trāsgrediūtur, aberrare omnes dicimus. nec paucorum potētia, ꝙ melior sit altera q̃ altera recte dicitur, sed ꝙ minus improba. verum de his nūc discutere omittamus. Est à nobis primo distinguendum, quot sint differentiæ rerumpublicarū, siquidem plures sunt species popularis gubernationis ac paucorū. Deinde quæ cōmunissima & optabilissima sit post optimam rēpublicam, & si qua contingit alia ad optimatium naturā declinans recte constituta, & quāplurimis cōgruens ciuitatibus; quænam ista sit. deinde aliarū, quæ à quibus expetenda. Forsan enim quibusdam necessaria est popularis gubernatio magis q̃ paucorum potentia: quibusdam vero hæc magis q̃ illa. Deinde queadmodum dispositū esse conueniat illum, qui velit has gubernationes recipere, dico autem popularē ſm singulas species, ac rursus paucorum potentiā. Tandem vero omnium istarum cùm facta fuerit breuiter mentio, conādum erit referre quænam labes, & quæ conseruationes sint rerumpublicarum & cōmuniter omnium, & particulariter vniuscuiusque, & per quas causas illas maxime euenire contingat.

Quæ sit rerumpublicarum diuersitatis causa: & quæ sint earum species præcipuæ, tum ex aliorum, tum vero ex propria opinione. Cap. III.

VT igitur sint plures rerumpublicarum species, illa est causa, ꝙ cuiusq; ciuitatis partes sunt plures. Videmus enim primo, ex domibus cōstare ciuitatem. deinde rursus ex hac multitudine alios esse diuites, alios pauperes, alios medios. diuitumq; & pauperum, partem esse bellicā, partem imbellem. & rursus ex plebe partē agrorum culturæ deditam videmus, partē mercaturæ, partem opificijs & sordidis ministerijs. Nobilitatis quoq; differētię sunt ſm opulentiā, & magnitudinem census. sunt enim alij equites: quod munus nemo faciliter supportare pōt, nisi sit diues. Itaq; antiquis temporibus quæcunq; ciuitates equestri potentia excellebant, in his paucorum potētia gubernabat: equitatu autem bella contra finitimos exercebant. ceu Eretriēses, & Chalcidēses, & Magnesij, qui sunt super Mæandro, & aliæ plures Asiaticarum ciuitatum. Præterea sunt aliæ quàm iuxta diuitias nobilium differentiæ. quosdam enim genus, quosdam virtus extollit, & si qd aliud tale ciuitatis partē esse oporteat, dictum est, vbi de optimatibus tractauimus. ibi nanq; distinximus, ex quot partibus necessarijs omnis cōstat ciuitas. & hæ quidem partes, quandoq; concurrunt omnes ad rēpublicam gubernandam, quandoq; plures. Patet igitur, ꝙ necesse est plures respublicas esse inter se differētes specie. nam & hæ partes earum inter se specie differunt. Respublica enim est institutio gubernatorum. hanc vero distribuunt omnes, vel ſm potentiam eorum qui participes sunt, vel ſm aliquam ęquitatem communem. dico autē, veluti tenuiorum, & opulentiorum, vel cōmunem aliquam amborū. Necessarium est ergo respublicas tot esse, quot sunt institutiones circa earum supereminentias, & ſm differentiā partium. Maxime vero duæ videntur esse. queadmodum de ventis dici solet, alios quidem esse boreales, alios australes, cæteros autem ventos horum esse excessus: sic etiam respublicas duas esse, popularem scilicet, & paucorum potentiā. nam optimates speciem esse paucorum potētium

posuere,

posuere, & eam quæ vocatur respublica, dicebant esse popularem: quẽadmodum de ventis zephyrum quidem borealem, eurum autem australẽ. Eodemq; modo in harmonijs, vt quidam tradunt. nam & in illis posuerunt duas species, vnã doricã, alteram phrygiam, cæteras vero omnes, vel ad doricam, vel ad phrygiã referri. maxime quidẽ igitur consueuerunt, de rebuspublicis sic existimare. Sed certe verius ac melius est, vt nos diuisimus, duarum vel vnius rectè cõstitutæ cæteras esse trangressiones, & aliquas esse probè temperatæ harmoniæ, alias vero ipsius optimæ reipublicæ. ad paucorum vero potentiã inclinant quę duriores sunt ac magis violẽtę: quę vero remissæ & molles, ad popularẽ statum.

De populari gubernatione, ciuitatis partibus, speciebus plebis, nobilium, ac popularis gubernationis. Cap. IIII.

NEq; vero popularis ita simpliciter ponenda, vt quidam ponunt, vbi multitudo dominatur. nam & in paucorum potentijs, & vbiq; maior pars præualet. Etenim si essent vniuersi mille trecenti, & horum mille forent opulenti, neq; partem gubernationis darent trecentis illis pauperibus ingenuis, ac in cęteris paribus, nemo certe diceret hanc esse popularem. Eodemq; modo, si pauci quidem inopes in ciuitate plus possent q̃ multi & opulenti, nec honores illis impartirentur, nemo vtiq; diceret hanc esse speciem, quę appellatur paucorum potẽtium. Potius itaq; dicendum fuerit popularem quidem esse, cùm penes ingenuos hoĩes est gubernatio; paucorum autem potẽtium, cùm penes opulẽtos. sed contingit vt alteri multi sint, alteri pauci. pleriq; enim ingenui sunt, rari vero diuites. Etenim si magistratus, honoresq; publici s̃m magnitudinẽ distribuerẽtur, vt in Aethiopia quidam tradũt fieri, vel s̃m pulchritudinem, paucorum esset gubernatio, cũ parua sit multitudo magnorum & formosorum. Verũtamen nõ isto modo sat est respublicas istas determinasse. sed cùm plures sint partes & multitudinis & paucorum potentiũ, adhuc resumendum est, vt neq; ingenui pauci existentes pluribus, neq; multitudo ingenuis dominet. vt in Apollonia, quæ est in Ionio & Thera. in vtraq; enim istarũ vrbium honores dignitatesq; erant illorum, qui nobilitate præstabant, & qui primi in eas colonias venerãt, qui erant pauci: nõ autem diuitum, licet multitudine diuitũ superaret populus. vt in Colophone antiquitus: ibi enim possidebat magna patrimonia multitudo, antequã bellum gererent aduersus Indos. Sed est multitudinis quædam gubernatio, quãdo ingenui homines & inopes multi existentes gubernant rempublicam. Paucorũ vero potentiũ, quando opulenti & nobiliores pauci existẽtes gubernant. Quòd igitur plures sint rerumpublicarum species, & quibus de causis, patet. Quamobrem vero plures sint, & illę quas dictum erat, & quænam istę sint, & propter qd, deinceps dicemus, principio vnde prius assumpto. fatemur enim nõ vnam partem, sed plures omnẽ habere ciuitatẽ. Vt igitur si animalis vellemus species capere, primo segregaremus id quod necessarium sit animal omne habere, ceu quædam sensoriorũ, & q̃ cibum conficiat atq; receptet, puta os & ventrem, & præterea illas, quibus mouenẽ partes. Si itaq; tot species solum, harum vero differentiæ forẽt, dico autem ceu oris genera plura, & ventris, & sensoriorum, & præterea earum q̃bus mouentur, partium, harum cõiugationis numerus necessario efficiet plura genera animalium. nõ enim fieri potest, vt idem animal habeat plures differentias oris, sic etiam neque aurium. itaq; quãdo susceptæ fuerint omnes combinationes istorũ, facient species animalis: & tot quidem species, quot cõiugationes sunt partium necessariarum. Eodẽ modo de dictis rebuspublicis. ciuitates. n. non ex vna, sed ex multis partibus constant, vt sæpius dictum est. Vna quędam pars est circa alimenta multitudo, quos agricolas dicimus. Altera vero pars ea quæ vocatur mechanica. hæc autem versat circa ministeria, ceu artes, sine quibus ciuitas habitari non potest. harum vero artiũ aliæ sunt necessariæ, aliæ ad delitias pertinent, & ad vitæ cultum. Tertia pars est forensis multitudo, quæ circa emendũ vendendumq;, & circa mercaturam & numulariam versatur. Quarta pars, mercenarij. Quinta, propulsatores belli. quæ quidem pars nõ minus necessaria est ciuitati q̃ aliqua superior, aduersus inuadẽtes, si velint tueri libertatem. impossibile est enim vt quę ciuitas vocari mereatur, sit natura serua. per se enim sufficiens ciuitas: seruus autem non per se sufficiẽs est. Quapropter in libris de Republica ornate quidẽ hoc, sed non sufficiẽter dictum est à Socrate. inquit. n. ex quatuor maxime necessarijs ciuitatẽ constare. hos autẽ esse, textorem, agricolam, coriarium, ædificatorẽ. rursus vero adiungit, quasi illa non sufficiant, fabrum ferrarium & pastorem: & insuper negociatorem, & numulariũ. & hæc omnia complent primam ciuitatem. Quasi vero ciuitas omnis necessariorũ gratia sit constituta, ac nõ magis

gratia

gratiâ honesti, & quasi æque indigeat coriarijs, & agricolis. propulsatores autẽ belli non primam facit partẽ, antequã aucta regione, ac vicinis coactis, ad bellũ deueniatur. Atqui & in quatuor illis, & in quotcunq; cõmunicatibus, necessariũ est esse aliquẽ, qui ius dicat, ac decernat. Siquidẽ ergo animam qs ponat animalis esse partem magis q̃ corpus; & ciuitatum magis talia ponendum est esse partes, q̃ ea quæ pertinẽt ad necessarium vsum, propulsatores belli videlicet, ac iustitiæ iudiciariæ exhibitores, ac præterea consultores, q est ciuilis prudentiæ opus. & hoc siue separatim existat quibusdã, siue eisdem, nihil refert ad hũc sermonẽ. nam & in armis esse, & agros colere sæpe contingit eisdẽ. Quare si hæc & illa ponenda sunt ciuitatis esse partes; manifestum est q & propulsatores belli pars necessaria sunt ciuitatis. Septima pars est eorum, qui magna patrimonia habentes, reipuplicæ onera sustinent, quos opulentos vocamus. Octaua, eorũ qui publicam operã exhibent, & qui in magistratibus gerendis occupati existunt. ciuitas enim absq; magistratibus esse non potest. necessariũ igitur est, esse quosdam qui magistratus gerere valeant, & hoc munus sufferre vel ꝑpetuo, vel ad tempus. Reliqua vero sunt illa, de quibus paulo ante determinauimus, in consulẽdo, & ius litigãti in ciuitate reddẽdo versari. Si igit̃ hęc ciuitatibus adesse oportet, recteq; fieri & iuste, necessarium est esse aliquos, qui virtutem habeant rerum ciuilium. Cæteras ergo potentias eisdem adesse posse vidẽtur pluribus, ceu eosdẽ esse propulsatores belli, & agricolas, & artifices, & præterea consultores & iudicantes. Arrogãt quoq; sibi virtutẽ cuncti, & multifariam se idoneos existimant ad gubernandum. verum pauperes ac diuites eosdem esse impossibile est. quapropter hæ partes præcipuę vident̃ esse ciuitatis, inopes scilicet & opulenti. Et præterea ex eo, quod vt plurimum alij pauci sunt, alij multi, maxime omniũ contrariæ inter se partes istæ apparẽt. itaq; & respublicas fm earum præualentiam constituerunt: ac duæ vidẽtur, scilicet popularis & paucorum potẽtia. Sed q sint plures, & ob quas causas dictum est prius. Quòd vero & popularis ipsius species sint plures, & paucorũ potentium ostendemus. Patet autem hoc ex his quæ dicta sunt. nã & in plebe, & in nobilitate plura sunt genera. Plebis quidẽ vna species, agricolæ, alia artifices, alia negotiatores, qui emẽdis vendendisq; rebus intẽdunt, alia circa rẽ maritimam, & horum alij bellatores, alij mercatores, alij nautæ, alij piscatores. multis enim locis horum omnium turba ingens, vt piscatores Tarẽti et Bizantij, naualis multitudo Athenis, mercatores in Aegina & Chio, portitores in Tenedo. insuper manuales & paruas facultates habẽtes, qui ociosi esse non possunt. Præterea qui non ex vtroq; parente ciue sunt orti, liberi tamen homines; & siqua huiusmodi plebeiorum hominũ species altera. Nobilitas vero, diuitię, genus, virtus, disciplina, & his similia, quæ dicuntur fm eandem differentiam. Popularis igitur prima species dicitur maxime fm æqualitatem: vult enim lex huius popularis pares esse diuites & paupes, nec alteros plus posse, alteros minus, sed vtrosq; esse æquales. siquidem maxime liber est in populi statu, vt putant quidam, & æqualitas certe esse maxime pariter omnibus reipublicæ participantibus. cùm vero populus sit multitudo, & id obtineat qđ pluribus videatur, necesse est vt hæc sit popularis gubernatio. vna igitur species popularis est hęc. Alia vero species, vt magistratus honoresq; in republica fm censum patrimoniorum, & eum quidem paruum, tribuãtur, ita vt qui tãta possidet, habilis sit ad honores reipublicæ suscipiẽdos: qui vero nõ possidet, sit inhabilis. Alia species popularis est, vt omnibus oĩno ciuibus habilitas sit, modo nõ sint aliqua ex causa obnoxij: dominetur autem lex. Alia species popularis est, vt omnes omnino habiles sint ad magistratus gerendos, modo sint ciues, & dominetur lex. Alia species eodẽ modo, nisi q non lex dominatur, sed multitudo. hoc autẽ fit, quando populi decreta præualent legibus. Accidit vero ob præpotentes quosdam, qui populum ducunt. nam in ijs rebuspublicis in quibus dominatur lex, præpotens aliquis non fit, qui populum ducat, sed optimi ciuium rempublicam gubernant. At vbi leges non dominãtur, ibi ductores populi oriunt̃. solus enim populus regit, cõpositus vnus ex pluribus. multitudo enim authoritatem dominãdi habet, nõ vt singuli, sed vt omnes. Homerus autem cũ dicit non esse bonum vt plures regãt, vtrũ de hac dicit, vel de illa cũ plures gubernant, vt singuli, incertum est. Talis ergo populus, vtpote absolutam potestatem habens dominari solus quęrit, nec vlli legi subesse, efficiturq; dominator. itaq; asẽntatores eius in pretio habentur. Et est huiusmodi populus in gubernatione sua tyranno ꝑsimilis. ijdem nẽpe mores, & vtrobiq; meliores deprimuntur. & decreta huius populi perinde sunt, vt tyranni præcepta. & ductores suasoresq; huius populi sunt velut adulatores illi, qui circa

tyrannos

tyrannos versantur. & vtrisq; apud vtrosque potentia par, tam adulatoribus penes tyrannũ, q; ductoribus suasoribusq; populi apud ipsum populum. Hi authores sunt, vt decreta legis infringant, & ad voluntatem populi cuncta referantur. contingit autẽ illis fieri potentes ex eo, quia populus dominatur oĩum; ipsi autem voluntatem populi maximẽ ducunt, quoniam fides à populo eis adhibetur. Præterea qui de magistratibus conquerũtur, ad iudicium populi negocia referunt: populus autem gratãter audit eorum prouocationes. quare per hũc modum magistratus *irritantur omnes. Merito autem reprehendere videntur qui dicunt huiusmodi popularem non esse legitimã reipublicæ spẽm: vbi enim leges non preualent, non est respublica. nam lex dominari omnibus debet, in particularibus autem magistratus & respublica *prouidere. Itaq; si est popularis vna specierum reipublicę, clarum est q; talis gubernatio, in qua decretis cuncta efficiuntur, nõ est proprie popularis. nullũ enim decretũ recipit esse vniuersale. De popularis igitur speciebus in hũc modum determinatum sit.

* κατα λύονται dissoluũtur.

* iudicare.

Quòd quatuor sint species paucorum gubernationis, & de permixtis gubernationibus. Cap. V.

PAucorum vero gubernationis species vna est, in qua magnum habentes censum ad gubernationem reipublicæ recipiuntur, atq; ita magnum, vt tenues hoĩes ad eum peruenire non possint. is vero qui tanta possidet, habilis sit ad rẽpublicam gerendã. Alia species est, cũ à paruo cẽsu est magistratus habilitas, & eligunt ipsi eos qui desunt. si igit ex omnibus hoc faciũt, videtur hoc esse potius optimatum. sin vero ex paruo numero, paucorum potentiæ. Alia species est, cùm filius patri succedit. Quarta species, cùm hoc fit quod modo diximus, vt lex non dominetur, sed illi qui regũt. Et hęc species in paucorum gubernatione correspondens est, vt tyrãnis in monarchia, & vt est in populari statu vltima illa species de qua diximus. & vocant huiusmodi speciem paucorum potentiam. gubernationis igitur paucorũ hæ species sunt. Nec latere nos debet, q; multis locis accidit rempublicam quæ sm leges non sit popularis, more tamẽ & gestione populariter gubernari. similiter aũt econuerso apud alios contingit rempublicã sm leges esse popularem, moribus tamen & gestione ad paucorum gubernationem magis referri. Cõtingit autem hoc maxime post mutationem rerumpublicarum. non enim statim mutantur, sed contenti sunt ab initio homines parua accessione potentiæ. Itaque leges quidem manent vt prius erant, præualent tamen qui rempublicam mutauerunt.

De speciebus popularis, & paucorum potentiæ, & causis earum. Cap. VI.

QVòd autẽ tot sint popularis & paucorũ gubernationis species, ex his patet. Necesse est enim aut omnes partes populi, quas supra enumerauimus, reipublicæ gubernationem habere, aut quasdam habere, quasdam non habere. Cùm igitur agricolæ, & mediocria possidentes rẽpublicam gubernant, sm leges est gubernatio: victum enim ex opera sua quærere habent, nec otiosi esse possunt. itaq; lege constituta, solummodo necessarijs concionibus intendunt. alijs autem recipi ad rẽpublicam licet, cũ tanta possidebunt quanta determinat lex. omnino enim nõ licere omnibus, paucorum potentiæ est. otiari autem eum qui non redditus habeat, impossibile. Hæc igitur his de causis vna est species popularis gubernationis. Altera vero species est, ob adhibitam electionẽ omnibus licere qui prohibiti non sint per genus, vt possint tamen in otio esse. quapropter in huiusmodi quidem populari administratione leges præualent & gubernant, quia redditus non est. Tertia species est, omnibus omnino licere rẽpublicam gerere, qui liberi sint, non tamẽ licere ob supradictam causam: quare necessarium in hac quoq; legem dominari. Quarta vero species est illa, quæ posteris tẽporibus in ciuitatibus esse cœpit. maioribus enim factis ciuitatibus q; ab initio fuerant, & redditibus facultatibusq; abundantibus, participant omnes reipublicæ propter multitudinis præualẽtiam: versanturq; in republica gubernanda, ex eo q̃a possint otiosi esse, etiam inopes, mercedem capiẽtes. maximeq; huiusmodi multitudo otiosa est. non enim cura rei familiaris proprie eos impedit, quę diuites ita occupat, vt sępe à cõmunionibus absint & à iudicijs. ex quo fit vt multitudo pauperum dominetur in republica, nõ autem leges. Species igitur popularis gubernationis tot ac tales sunt, ob necessitates supra dictas. Paucorum autem gubernationis prima species est, quando plures habẽt patrimonia, sed non admodum ampla. faciunt enim potestatem participandi ei qui tãta possidet. Et propter multitudinem eorũ qui ad rempublicam recipiuntur, necesse est non hominem, sed legẽ dominari. quanto enim magis distãt à monarchia, neq; tam amplas habent

facultates, vt eas negligendo otiari valeant, neq; ita exiguas, vt à ciuitate victum quęrãt, neceſſe eſt vt legem velint dominari, non autẽ ipſos. Quòd ſi pauciores ſint qui poſſident patrimonia, ſiquidẽ plura quàm prius, ſecunda ſpecies fit gubernationis paucorum. magis enim potentes, plus habere ſe dignos putant. quapropter ipſi ſumunt ex alijs, qui ad rempublicã ſe conferunt. propterea qđ nondum ita robuſti ſunt, vt abſq; lege gubernare poſſint, legem huiuſmodi poſuere. Quòd ſi eò deueniãt, vt ipſi pauciores numero maiores facultates habeant, tertia cumulatio fit gubernationis paucorum. ipſi enim per ſe magiſtratus & imperia retinent, ſm legẽ iubentem, vt parentum defunctorum loco filij ſuccedant. Quòd ſi magis etiam ſubnixi ſint opibus & amicitijs, prope eſt talis potẽtia ad monarchiam, & dominantur homines, non aũt lex. & hæc eſt quarta ſpẽs gubernationis paucorũ, correſpondẽs vltimę ſpeciei popularis.

In quot ſpecies Plato reſpublicas diuiſerit: & de optimatum varijs ſpeciebus. Cap. VII.

SVnt inſuper duo alia genera rerumpublicarum, præter eas in quibus aut multitudo, aut pauci gubernant: quarũ alteram aiũt omnes ſpeciem eſſe vnam ex quatuor. Dicunt autem eas quatuor, monarchiam, paucorum gubernationem, popularem, & quartam, quam vocant optimatem. Eſt & quinta, quam cõmuni nomine omnium appellãt rempublicam. ſed quia non ſæpe fit, latet numerare volentes: & ita ſuſcipiunt, quaſi ſint quatuor ſolum: vt Plato in libris de Republica facit. Optimatem igitur ſe rectè habet appellare illam, de qua tractauimus in primis libris. quæ.n. ab optimis viris ſimpliciter per virtutem eſt gubernatio reipublicæ, & non ad ſuppoſitionem quandam bonorum virorum, eam ſolum iuſtum eſt optimatem appellari. in ſola enim iſta ſimpliciter idẽ eſt vir bonus & ciuis. in alijs autem boni ſunt ad ſpeciem gubernandi ſuam. Sunt tamẽ quędam, quæ differẽtiam habeant à paucorum gubernatione (& appellantur optimates) & ab ea quæ vocatur, reſpublica: vbi nõ ſolum reſpectu diuitiarum, ſed etiam reſpectu virtutis ad gubernationem reipublicæ ſumuntur. Hæc reſpublica differt ab illis, & naturam optimatis ſapere videtur. nam in his ciuitatibus non faciunt publice curam virtutis: ſunt tamẽ quidam præſtantiores, qui videntur eſſe boni viri. Vbi ergo reſpublica reſpicit ad diuitias, & ad virtutem, & ad populum, vt eſt apud Carthaginenſes, ea naturam optimatum ſapere videtur. & vbi ad duo illorum ſolum, vt Lacedæmoniorum, ad virtutem & ad populum: & eſt hæc mixtura popularis ac virtutis. Optimatum igitur poſt illam primam optimam rempublicam gubernandi formam, hæ duæ ſpecies ſunt. & tertia, quæcunque illius quæ appellatur reſpublica, inclinãt ad paucorum gubernationem.

De ea quæ nomine generis reſpublica peculiariter appellatur. Quid ſit ea quàm cenſu poteſtatem dicunt. De bonis legibus. De finibus optimatis, popularis, & paucorum potentiæ. Cap. VIII.

REliquum eſt vt de ea quæ appellat̃ reſpublica dicamus, & de tyrannide. Ordinauimus autem ipſam nos, cùm prius non eſſet, neq; hæc tranſgreſſio, neq; illæ, de qbus modo diximus, optimates, quia re vera omnes aberrant à rectiſſima gubernandi forma. poſtmodum cum iſtis numerãtur, & ſunt harum tranſgreſſiones & labes, vt in ſuperioribus circa principium diximus. merito autem poſtremo loco tyrannidẽ reſeruauimus, propterea q; iſta minime eſt reſpublica: noſtra vero materia eſt de republica tractare. Qua igitur de cauſa ſic ordinauimus, dictũ eſt. Nunc autem eſt à nobis de illa quæ cõmuni nomine appellatur reſpublica, oſtendẽdum. nam clarius eius vis apparebit poſt determinationem eorum quæ ad paucorum gubernationem, & ad popularem ſpectabant. Eſt.n. reſpublica (vt ſimpliciter dicamus) mixtura paucorum gubernationis ac popularis. Conſueuerunt autem eas quæ inclinant ad popularem, vocare reſpublicas: eas vero quę ad paucorum gubernationẽ, vocare optimates: ex eo quia opulentioribus doctrina atq; nobilitas magis adeſſe conſueuerunt. præterea qui diuitias habẽt, ea vident̃ habere, propter quæ cæteri iniurias faciunt. vnde & honeſtos, & bonos, & nobiles iſtos appellãt. Cùm ergo optimatum gubernatio velit excellẽtiam tribuere optimis ciuibus, & paucorum gubernationem eſſe dicãt ex bonis & honeſtis magis, videtur impoſſibile quæ ciuitas nõ ab improbis ſed ab optimis gubernetur, eam non bene gubernari: eodẽq; modo quæ leges nõ habeat bonas, gubernari ab optimatibus. Habere autem leges bonas, nõ id eſt, ſi rectè ſint poſitæ, nec eis pareat̃. Itaq; vna rectè legum inſtitutio putanda eſt, legibus parere: altera, vt rectè ſint leges poſitę, quibus parere oportet. fieri enim poteſt vt pareãt ciues male poſitis legibus. id autem dupliciter accidit: aut enim optimis quantum datur ipſis, aut ſim-

pliciter optimis. Videtur autē optimatum esse, maxime honores tribuere ſm virtutem. finis enim optimatum virtus: paucorum vero gubernationis diuitiæ: popularis autem libertas. Quod autem pluribus videtur, commune est omnium. nā in paucorū, & multitudinis gubernatione, & in optimorum, quod videtur maiori parti eorum qui in republica versantur, id obtinet. In plerisq; igitur ciuitatibus, hæc species gubernandi respublica vocatur, sola enim mixtio cōiecturam facit opulentorum & inopum, diuitiarū & libertatis. Ferè.n. apud plurimos, illi et qui diuitijs pollent, bonorū & honestorum locū obtinere videntur. Cùm vero tria sint, quæ circa æqualitatem reipublicæ contendant, libertas, diuitiæ, virtus (nam quartū illud quæ appellatur nobilitas, duobus consequēs est: nobilitas.n. est antiquę diuitię, & virtus) manifestum est, q duorū mixtura diuitum & pauperū est respublica appellāda. trium vero, optimatū gubernatio maxime aliarū, præter illam verā & primam. Quòd igitur sint aliæ respublicæ præter monarchiam & popularem, & paucorum potentium dictū est: & quales istæ, & in quo differant inter se, & optimatum gubernatio, & aliæ species quæ ad optimates declinant, & quo modo non lōge distant inter se, manifestum est.

Quo pacto ea quæ respublica appellatur, constituatur ex paucorum potentia & populari, & de modis mixtionis. Cap. IX.

QVomodo autē fiat præter popularem & paucorū potētiā illa quę appellatur respublica, & quo in ordine reponēda sit, deinceps dicemus. & simul apparebit quibus definiant popularē & paucorū gubernationem. sumenda est.n. horum distinctio. postea ex his ab vtraq; tanquā regulam sumentes cōponere oportet. Sūt autem definitiones tres cōpositionis ac mixturæ. aut.n. ambo sumenda, quorū vtręq; leges ponunt: ceu circa iudicia. In paucorum.n. potentia diuitibus pœnam constituunt, nisi iudicādo assint, pauperibus vero mercedē nullam: in popularibus aūt, pauperibus mercedem, diuitibus aūt pœnam nullam. cōmune ac mediū istorū ambo hæc. itaq; & ciuile: mixtum est.n. ex ambobus. vnus igitur modus hic est cōbinationis. Alius autē medium capere eorū quæ ab vtrisq; iubentur: ceu cōcionari, hi quidē à nullo censu vel exiguo penitus, illi vero à magno cēsu. cōmune certe neutrū, sed medium vtriusq; cēsus. Tertius vero ex duobus iussis. hęc quidē ex populari lege, illa autem ex paucorum gubernatione. dico aūt tale aliquid, vt videtur, popularis quidem magistratus sortiri, paucorum aūt gubernationis eligere: & popularis, nō ex cēsu tribuere, paucorum aūt ex censu. Optimatum igitur ac ciuile, ab vtraq; vtrūq; accipere: ex paucorum quidē gubernatione electiuos facere magistratus: ex populari aūt sumere non per censum. modus igitur admiscendi talis. Bene aūt admiscuisse popularē & paucorū gubernationē finis est, quando eadē respublica dici potest popularis, et paucorū gubernatio. Patet.n. hoc accidere dicētibus eas bene esse cōmixtas. accidit hoc etiā medio. conspicitur nāq; in eo vtrunq; extremorū. quod contingit Lacedæmoniorū reipublicæ. Sunt.n. permulti qui aggrediuntur dicere eā esse popularem, propterea q populariter cōplura in illa sunt constituta. ceu primū circa educationē puerorū. pari enim modo diuitū filij educantur, & pauperū, & erudiuntur per eū modū, per quē valeant pauperum filij erudiri. similiterq; in sequenti ætate cū viri facti sunt, in illo non magis cōspicuus diues q pauper. Cibi quoq; ijdē vtrisq; in comessationibus. Vestitu ēt tali diuites vtunt, qualē & pauperum quiuis habere pōt. Præterea, duorū maximorum magistratuū, alterum eligit populus, alterum gerit. senatores.n. per populū eliguntur, ephori aūt ex popularibus constituūtur. Alij vero dicūt esse illā paucorum gubernationem: quoniam multa habeat quæ paucorum potentiam asserunt. ceu omnes dignitates per electionem conferri, per sortem vero nullam. & insuper apud paucos potestatem esse necandi, & in exilium pellendi, ac cætera huiusmodi pmulta. Oportet enim in republica bene temperata vtrunq; videri inesse, & neutrū. & cōseruari per seipsam, non aliunde. & per seipsam, non per alios multos extraneos, qui velint. nā & prauæ reipublicæ hoc potest contingere. sed nec velle quidem gubernationem alterā quoquomodo partium ciuitatis omnino. Quēadmodū igitur oporteat rēpublicam constituere, & similiter illas quæ appellantur optimates, dictum est.

De tyrannide, & modis tyrannidis. Cap. X.

REstat nunc vt de tyrannide dicamus: non quòd multis verbis indigeat, sed vt habeat in hoc tractatu locum suum: quandoquidem hanc quoque posuimus partem esse aliquam publicæ gubernationis. De regno igitur determinauimus in superioribus libris, vbi tractatū est à nobis, nunqd regis gubernatio vtilis foret ciuitatibus, an inutilis,

& quā

& quã, & vnde conſtituere oportet, & quomodo. Tyrannidis vero ſpecies duas ibidem diſtinximus, propterea ꝙ earũ potentia quodammodo alteratur ad regiam gubernationem, ex eo quia ambæ poteſtates iſtæ ſunt ſecundum leges. nam & apud Barbarorũ quoſdam eliguntur aliqui ad gubernandum ſoli, cũ abſoluta omnimodaq; poteſtate. Et apud Græcos olim eodem modo quidẽ eligebantur, qui ſoli gubernarent, quos vocabãt Aeſymnetas. Habent vero hæ inter ſe differentias quaſdam. erant enim regiæ, ex eo quia ſecundum leges, & eo quia volentibus imperabant: tyrannicæ autem ex eo, quia pro arbitrio dominationem exercebant. Tertia ſpecies tyrannidis, quæ maxime proprie videtur id nomen habere, oppoſita eſt regiæ poteſtati abſolute. nam neceſſe eſt tyrannidem illam monarchiam, quæ nullis ſubiaceat legibus, & dominetur per vim æqualibus & melioribus, ac reſpiciat ad propriam vtilitatem, nõ ad vtilitatem ſubditorum. quapropter inuoluntaria eſt, cùm nemo liber ſponte ſua ferat huiuſmodi ſeruitutem. Species igitur tyrannidis tot, & tales ſunt.

De optima republica, partibus ciuitatis, mediocritate ſcilicet, exceſſu, atq; defectu. Cap. XI.

QVæ vero ſit optima reſpublica, & quæ vita optima pluribus ciuitatibus & hominibus, neq; per virtutem iudicãt quæ ſupra vulgus emergat, neq; per doctrinam quæ ingenio indiget & adiumentis externis, neq; per gubernationẽ quę ad votum fiat: ſed vitam eam probant, quam plurimi conſequi poſſint, & gubernationem eam, quam plurimæ ciuitates valeant recipere. nam quas vocãt optimates, de quibus modo diximus, partim exterius cadũt plurimis ciuitatibus, partim appropinquant illi quæ reſpublica vocatur. quãobrem de ambabus tanquam vna ſit, dicẽdum eſt. Iudicium autem de omnibus iſtis ex eiſdem principijs eſt. Si enim recte dictum fuit in Ethicis, vitã beatam eſſe ſecundum virtutẽ non impeditam: virtutem autem ipſam eſſe mediocritatẽ: neceſſe eſt mediã vitam optimam eius, quã ſinguli adipiſci valeant, mediocritatis. & has omnes definitiones neceſſe eſt eſſe circa ciuitatis virtutem, vitium, & rẽpublicam: eſt enim reſpublica vita quædam ciuitatis. In cunctis autem ciuitatibus partes ſunt tres. nam alij diuitijs excellũt: alij paupertate nimia deprimũtur: alij ſunt inter hos medij. Cùm igitur confeſſi ſimus mediocritatem, & medium eſſe optimum, palam, quòd bonorum fortunę mediocris poſſeſſio, eſt optima omnium exiſtimanda. hæc enim facilis eſt ad obediẽtiam* mandatorum. At vero ſi modum excedant in alterutram partẽ (ceu ſi forma, ſi viribus, ſi nobilitate generis, ſi diuitijs, vel ijs cõtrarijs, ceu ſi paupertate nimia, ſi imbecillitate egregia, ſi ignominia multa) difficile eſt vt rationi obediant. fiunt enim iſtorũ alij ſuperbi & delinquentes aperte in rebus magnis, alij occulte praui, & in rebus exiguis fraudatores. iniuriæ vero inferuntur quandoq; per contumeliam, quandoq; per dolum. Inſuper hi minime circa gubernationem reipublicæ afficiuntur, minimeq; conſulunt: hæc autem vtraq; damnoſa ſunt ciuitatibus. Præterea qui bonis fortunæ ſuperabundant, ceu opibus, diuitijs, amicis, & alijs huiuſmodi, nec imperium cuiuſquam pati volunt, neq; ſciunt. & hoc ſtatim domi eorum natis exiſtit: ꝓpter delitias enim ne in ſcholis quidẽ præceptoribus obedire conſueuerũt. Qui autem eorum ſunt in indigentia nimia conſtituti, deiecto nimium animo, vileſq; exiſtũt. ex quo fit vt magiſtratum gerere neſciant, ſed ad parẽdum ſeruiliter ſint apti. illi vero ſibi impari nullo modo patiuntur, ſed ipſi alijs tanquam domini, volunt imperare. Efficitur ergo ſeruorum & dominorum ciuitas, non autem liberorum: & aliorum inuidentium, aliorum ſpernentium. quod plurimum abeſt ab amicitia & ciuili ſocietate. nam ſocietas amicabile quiddam eſt: cùm inimicis enim ne via quidem communicate volunt homines. Vult quidem ciuitas ex paribus ac ſimilibus eſſe, quantum maxime id fieri poteſt. hoc autem maxime exiſtit medijs. itaque neceſſario fit, vt huiuſmodi ciuitas optime gubernetur, ex quibus diximus natura conſtare ciuitatem. Conſeruantur quoq; in ciuitatibus iſti maxime cæterorum ciuium. neq; enim aliena concupiſcunt, vt faciunt pauperes: neque eorum bona cupiuntur ab alijs, vt accidit diuitibus. & quia neq; inſidiantur alijs, neq; alij ipſis, ſine periculo degunt. Quapropter bene optauit Phocylides, multa mediocribus optima, mediocris eſſe volens in ciuitate. Patet igitur, ꝙ ciuilis ſocietas optima eſt, quę per mediocres fit. eaſq; ciuitates recipere, vt optime gubernentur, in quibus mediocres plurimi ſunt, ac plus poſſunt: maxime quidem ambabus, vel ſaltem altera parte. hæc enim addita, præua*lere facit, & prohibet contrarios exceſſus fieri. Quapropter valde optãdum eſt, vt ij qui in republica verſantur, facultates habeãt mediocres, ac ſufficiẽtes. nam vbi alij nimis multa poſſidẽt, alij nihil, vel plebs infima inſurgit,

* obediendũ rationi.

*propenſionem

vel paucorum potētia illa extrema, vel tyrannus propter vtrūque excessum. ex populari enim statu nimiū superbo, & ex paucorum potentia ad tyrānidem deuenitur: ex mediocribus autē ac prope paribus, multo minus. cuius rei causam postea, vbi de mutationibus tractabitur, dicemus. Quòd autē media sit optima, manifestum est. sola enim seditionibus caret. vbi enim permultū est mediocre, minimum seditiones & discordiæ ciuium innascuntur: magnæq; ciuitates ob hanc ipsam causam minus seditionibus subiacent, qa magna in his est mediocrium hominum multitudo. paruas autem ciuitates facile est in duas partes diuidi omnes, ita vt nihil medium relinquatur, & ferè cuncti vel inopes sunt vel opulēti. Populares quoq; gubernationes tutiores sunt & diuturniores, q̄ paucorum potentium propter medios. Plures enim sunt, & magis honoris participant in populari gubernatione, q̄ paucorum. nam quando sine his multitudo inops plus pōt, male res se habent, ac cito pereūt. Signum vero huius putandum est, q̄ qui optime leges condiderūt, ex mediocribus ciuibus fuere. nam & Solon huiusmodi fuit, vt apparet ex eius carminibus: & Licurgus (non enim erat rex) & Charondas, & plurimi aliorum. Patet autem ex his, & quia plurimæ respublicæ aut populares sunt, aut paucorum gubernationes. propter id enim quod in his frequēter pauci sunt medij, semper qui præualent (siue hi sint qui facultates habēt, siue populares qui medium transcēdunt) per seipsos gubernationē agūt. itaq; aut multitudo populi insurgit, aut paucorum potētia. Præterea, ex eo quia seditiones fiunt, & pugnę inter multitudinē & opulentos, quibuscunq; vincere contingit, hi neque cōmunem amplius habēt rempublicam neq; æqualem: sed quasi victoriæ præmiū reportant rempublicam obtinere: & alteri popularem statum, alteri paucorum potētiam faciūt. Præterea qui principatum Grecię habuerunt, hi ad propriam respicientes rempublicam, aut popularem statum in ciuitatibus cōstituerūt, aut paucorum gubernationem, non ad ciuitatum illarum cōmoda respicientes, sed ad sua. atq; ita per istas causas effectū est, vt vel nūquam mediorum illa gubernatio extiterit, vel admodum raro, & apud paucos. vnus enim vir consensit solus ex ijs qui antiquitus in principatu fuere, hūc gubernādi modum constituere. Iamq; in ciuitatibus cōsuetudo obtinuit, nō velle æquale, sed aut imperare quærere, aut victos obedire. Quæ igitur optima sit respublica, & quam ob causam ex his patet. De alijs autem rebuspublicis, cùm plures populares & plures paucorum gubernationes esse dixerimus, quæ prima ponēda sit, & quæ secunda, & quæ deinceps potior sit aut deterior, determinata optima, nō erit difficile intueri. necesse est enim esse meliorem, quæ proxime huic accedit: deteriorem vero, quæ plurimum distat à medio, nisi ad suppositionem quis iudicet. dico autem ad suppositionē, quia multoties alia reipublicę forma eligibiliori existēte, nihil vetat aliam quibusdam magis vtilem esse.

*poculi. [margin note]

Quæ multitudo apta sit ad popularem aut paucorum gubernationem. Et legislator ei semper ad medios respicere debere. Cap. XII.

QVæ autē respublica quibus, & quatis qualibus cōferat, consequēs est tractare. sed capiendū prius est vniuersaliter de cūctis. Oportet enim partem illam ciuitatis quæ rempublicam stare vult, potētiorem esse, q̄ illa pars, quæ non vult rempublicam manere. Est autem ciuitas ex quali & quanto. dico autē quale, ceu libertatem, diuitias, disciplinam, nobilitatem. quantum vero, ceu multitudinem populi præualentem. Fieri autem potest, vt quale existat vni ciuitatis parti, ex qbus partibus ciuitas est cōstituta: alteri verò quantum. ceu maiorē esse numerum ignobilium quàm nobiliū, & pauperum quàm diuitum, neq; tamē tantum superare quātitate, quātum superari qualitate. propter hoc ad inuicem cōferenda sunt. Vbi ergo superat pauperū multitudo eam quam diximus proportionem, hic popularis gubernatio exoritur, ac species singulæ popularis status, secūdum multitudinis exuperantiam. ceu si agricolarum multitudo plus possit, prima species: si multitudo tenuiorum ac mercenariorum, vltima species. & sic de alijs, quę sunt harum medię. Vbi autem ea pars, in qua sunt opulenti & nobiles, superat qualitate, q̄ deficiat quantitate, hic paucorum potentia, gubernatioq; exoritur: ac eodem modo singulæ species huius secūdum exuperantiam istiusmodi hominum. Debet autem qui legem ponit in republica, semper ad medios respicere. siue enim ad paucorum gubernationem dirigant leges, de medijs est coniectandum: siue ad popularem statum, hos respicere debent. Vbi enim mediocriū superat multitudo, vel vtruq; extremum, vel alterū tantum, hæc respublica recipit stabilitatem. non enim est metus, ne quandoq; diuites cū pauperibus cōspirēt contra mediocres. nūquam enim alteri seruire alteris vellet. Quòd si cōmuniorem aliquam quęrūt, nullam aliam q̄ istam

* βαναύσων. [margin note]

istam reperirent. nã per vices gubernare non paterentur, propter diffidentiam quæ inter eos existit. In cunctis vero locis arbiter est fidelissimus: arbiter autem medius, quantoq; melior est gubernatio temperata, tanto durabilior. Aberrãt etiam plerīq; illorum, qui optimates reipublicæ gubernatiões efficere volunt, non solum in tribuendo nimium diuitibus, verũetiam in excludendo plebem. necesse est enim procedẽte tempore, ex falsis bonis verum malum euenire. diuitum enim cupiditates plus habendi magis destruũt rempublicam, quàm multitudinis.

De simulatis legibus paucorum, ac popularium contra se inuicem, ac earum temperamento: de gubernatoribus, & cur ex regia prius, in alias gubernationes facta sit mutatio. Cap. XIII.

SVnt autem illa circa quæ simulant, ac fallaciter prætexunt ad populũ, quinq; numero: concio, magistratus, iudicia, armatura, exercitatio. Circa concionem quidem, licere omnibus adesse, sed pœna apposita diuitibus si non assint, vel maiorem q̃ multitudini. Circa magistratus autem, non licere his qui censum habent magnum, renunciare magistratui, pauperibus autem licere. Circa iudicia vero, pœnam esse diuitibus nisi iudicent, pauperibus aũt impunitatem, aut illis magnam, his paruã pœnam. vt est in Charondæ legibus. Quibusdam vero locis, omnibus licet descriptis, in concionibus iudicijsq; adesse. q si descripti sint & non exerceant, in pœnas incidunt permagnas, vt metu pœnæ vitẽt descriptionẽ, neq; iudicia neq; conciones exerceãt. Eodem modo circa arma, & circa gymnasia legibus statuunt. paupībus enim licet non habere arma: diuitibus autẽ pœna cõstituta est, nisi habeant. & si gymnasio se non exerceãt paupes, nulla pœna est: diuitibus autẽ est pœna, vt alij metu pœnæ se exercere compellantur, alij qui nullam formidẽt pœnam, non faciant. Hæc igitur paucorum potẽtiæ sunt machinamẽta. In populari autem statu contra hæc, alia excogitanr. Pauperibus enim salaria statuunt concionãtibus atq; iudicantibus: diuitibus autẽ nullam pœnam imponũt. Itaq; manifestum est, si quis velit iuste hæc tẽperare; q oportet vtrinq; assumere. & illis q̃dem salaria constituere, his aũt pœnam. sic.n. omnes cõmunicarent: nam illo quidem modo, respublica fit alterorum solum. oportet quidem rẽpublicam esse ex ijs solum qui arma possidẽt. Census autem magnitudo definiri simpliciter non potest: sed considerata qualitate, attinet maximũm, vt qui participant republica sint plures q̃ ij qui non participant, hunc instituere. Volunt enim pauperes & honorum expertes, quietẽ agere, si neq; contumelia eos quis afficiat, neq; bona illis auferat. sed hoc non facile: non enim semper contingit vt qui rẽpublicam gubernant sint mites & humani. & consueuerunt quoties bellum est, grauiter ferre, nisi suscipiant alimẽta; nã sunt egeni: & si quis alimẽta porrigat, cupiunt bellũ. Apud quosdam gubernatio reipublicæ existit, non in ijs qui ad armaturam sunt habiles, sed in ijs qui exercebant arma: in Maliẽsibus quidẽ gubernatio reipub. erat in istis: & magistratũ creabant ex ijs qui militabãt. Primaq; respublica apud Græcos cõstituta est ex his qui bellum gerebant, posteaquam desierunt regna: ab initio quidem ex equitibus, nam robur belli tunc in equitibus habebatur. peditatus enim nisi ordo ac disciplina assit, inutilis est. huiusmodi autem disciplina & ordo antiquis illis temporibus nondum erat: ex quo fiebat, vt in equitatu robur belli haberetur. sed auctis ciuitatibus quæ in armis potẽtiam habebant, plures ad cõmunionem reipublicæ recepti sunt. ex quo factum est, vt quas nunc respublicas vocamus, tunc popularis status dicerentur. Fuerat nã antiqua ciuitatum gubernatio rationabiliter paucorum, & regia: propter paucitatẽ enim hominum nõ erat magnus numerus mediocrium. itaque pauci cùm essent multitudine & institutione, magis ferebant ab alijs gubernari. Quam igitur ob causam plures sunt rerumpublicarum formæ, & quamobrẽ præter eas quæ dicuntur aliæ sint (neq; enim popularis gubernationis vna est species, nec aliarum similiter) ac præterea quæ differẽtię sint inter eas, & quare accidat, & insuper quæ sit optima respublica; & vt plurimũ dici possit, & aliarũ qualis qualibus congruat, dictũ est.

De partibus reipublicæ, cõsilijs scilicet, magistratibus, iudicijs, de consultandi potestate, & membris eius. Cap. XIIII.

RVrsus autem & communiter & separatim de vnaquaque dicemus, eorũ quæ post hoc sequũtur, conuenientì sumpto principio. Sunt ergo tres partes omniũ rerumpublicarum in singulis, quarũ studiosus legispositor cõsiderare debet vtilitatẽ: quibus bene se habẽtibus, necesse est rẽpublicã bene se habere, & gubernandi formas inter se differre, in eo q singulæ istarũ differunt. Harũ trium partium vna est quę versatur in publicis cõsilijs. Altera in magistratibus, hoc est quos esse

oportet, & quam poteſtatem habere, & quēadmodum debeant creari. Tertia pars in iudicijs conſiſtit. Ea pars quæ conſulit, authoritatem habet de bello & pace, de ſocietate belli ineunda vel diſſoluenda, de legibus ferendis vel abrogandis, de morte, de exilio, de publicatione bonorum, & rationibus repoſcendis. Neceſſe eſt enim vel oībus ciuibus hæc omnia decernenda tribuere, vel quibuſdam, ceu vni cuidã magiſtratui, aut vniuerſalibus; vel alijs alia: vel quædam illorum omnibus; quędam quibuſdam. Omnia igitur & de omnibus populare eſt: talem enim æqualitatem affectat populus. Sunt autem plures huiuſmodi. Vnus ſi ſingulariter & non ſimul omnes: vt eſt in republica Teleclei Mileſij, & in alijs rebuſpublicis, deliberant magiſtratus ſimul collecti. ad magiſtratum vero vadũt omnes ſingulatim ex tribubus & partibus etiam minutis, donec tranſeat per omnes. cõgregatur autem populus, ſolũmmodo pro legibus ferendis, & pro his quæ pertinent ad reipublicæ ſtatum, & pro ijs audiendis quæ à magiſtratibus nũciantur. Alius modus eſt, omnes ſimul conuenire, aut ſolummodo ad magiſtratus creandos & ad ferẽdas leges, & pro bello vel pace, & ad rationes repoſcendas: in cęteris vero eos, qui magiſtratum gerũt, decernere ad ſingula deputatos, vel per electionem vel per ſortem. Alius modus eſt, vt ad magiſtratus creandos & ad rõnes depoſcendas conueniant omnes ciues, & ad deliberationem belli ſuſcipiendi, vel ſocietatis ineundæ: cętera vero magiſtratus exęquantur per electionem creati quod fieri poteſt. tales vero ſunt quot exercere neceſſariũ eſt eos qui ſciũt. Quartus modus eſt, vt omnes de omnibus conuenientes deliberent, magiſtratus vero de nullo ſtatuant, ſed tamẽ primo loco ſententiam dicant: quemadmodum fit in extrema illa gubernatione populari, quam in paucorum gubernatione ſpeciei illi violẽtæ, et in gubernatione vnius tyrãnidi correſpondere diximus. Hi ergo modi populares omnes. Quòſdam vero de omnibus paucorum potentiæ. habet autem & hoc differẽtias plures. quando enim à mediocri cẽſu fiat aſſumptio, & multi aſſumentur, propter eam cẽſus mediocritatẽ, & quæ lex vetat non moueãt, ſed ſequantur, & liceat poſſidenti cenſum, habere, paucorum eſt huiuſmodi gubernatio, ſed tamẽ ciuilis propter eius mediocritatem. Quando vero nõ omnes participes ſunt, ſed qui eliguntur, & ſecũdum leges gubernãt, vt & prius, paucorum potentiæ eſt. Quando autem ipſi ſe eligunt, qui deliberandi authoritatem habent, & quando filius patri ſuccedit, ac domini ſunt legum, neceſſe eſt huiuſmodi gubernationem eſſe paucorum potentium. Sed quãdo aliquorum aliqui, ceu cùm de bello & pace, & repetendis rationibus vniuerſi: de alijs autem magiſtratus electi, vel ſorte aſſumpti optimatum, id eſt, vel eius quæ appellatur reſpublica. Quòd ſi de quibuſdam electi, de quibuſdã vero ſortiti, & ſortiti vel ſimpliciter, vel ex prælatis, vel cõmuniter electi ac ſortiti, partim optimatũ eſt, partim reipublicę ipſius. Diſtinguitur ergo ea pars, quę in conſulendo deliberandóue conſiſtit in hunc modum pro natura rerumpublicarũ: & adminiſtratur vnaquæq; reſpublica ſecundum huiuſmodi terminationem. Confert autem & gubernationi illi, quæ nunc maxime videtur eſſe popularis (dico autem ei in qua populus dominus eſt etiam legum in deliberãdo, ac melius diſponendo) hoc idem facere in cõmunibus, quod fit circa iudicia in paucorum potentia. imponunt enim pœnam illis quos iudicare volunt, vt iudicent: populares vero mercedem ſtatuunt pauperibus. Confert & hoc idem circa cõciones agere. melius enim deliberabunt, ſi omnes conſilio interſint, populus quidem cum nobilioribus, iſti autem cum populo. Confert etiam per electionem aſſumi eos, qui deliberaturi ſunt, vel per ſortem æqualiter ex partibus ciuitatis. Confert etiam ſi plurimum excellat multitudo plebis eos qui ſunt in gubernanda republica peritiores, vel non omnibus mercedem tribuere, ſed quantum reſpondet numero nobilitatis, vel ſortiri plures. In paucorum vero gubernationibus, aut eligere quoſdam ex multitudine, aut tale aliquid conſtituere, quale eſt in quibuſdam ciuitatibus, quos appellant præconſultores ac legum cuſtodes, ac de his ſolummodo rebus ad conſilium referre, de quibus iſti ante deliberauerint. Per hunc.n. modum populus interueniet in deliberãdo, nec tollere quicquam de republica valebit. inſuper aut illa decernere poterit populus, aut nihil contrarium illis, quæ pręponẽtur: vel conſiderandi quidem omnes participes facere, deliberandi vero magiſtratibus poteſtatem relinquere. Et oppoſitum eius facere, quod fit in populari ſtatu. populi enim decretũ in condemnando ratum nõ ſit, ſed ad magiſtratus rurſus referatur. quod contra fit in popularibus. magiſtratus enim abſoluendi, domini ſunt omnino: condemnandi vero non, ſed ad populum habetur recurſus. De cõſultando igitur & deliberando, eiuſq; poteſtate, in hunc modum determinatum ſit.

De

De magistratibus proprijs, qui necessarij, & honestis, & de magistratuum constitutionibus. Cap. XV.

CONsequens his est circa magistratus distinguere. habet enim & hæc pars differentias multas: quotq; magistratus esse, & quarum rerum authoritatem habere oporteat, & pro quo tempore singulos: (nam alij semestres alij breuiores, alij annuos, alij diuturniores statuũt magistratus:) & vtrũ oportet esse perpetuos, an ad lõgum tempus, aut neutrum: an multoties eosdem, aut non eundem bis, sed tantum semel: & præterea circa constituendum magistratus, ex quibus oportet creari, & à quibus, & quomodo. de his.n. omnibus oportet posse distinguere quot modis fieri posset, & qui quibus conferãt gubernationibus reipublicæ. Est autẽ nec hoc quidem facile determinare, quales magistratus sunt nuncupandi: indiget enim ciuilis societas multis præsidentibus. Quapropter non omnes, qui vel eliguntur vel assumuntur forte, sunt magistratus existimãdi: vtpote sacerdotes. hoc enim aliud quiddam ponendum est à ciuilibus magistratibus. Preterea qui põpas dicunt, & præcones, & legati qui eliguntur. huiusmodi enim curæ ciuiles aut omniũ ciuium sunt ad vnam actionem, puta dux eorum qui militant: aut secundum partem, vt mulierum puerorumq; curatores. aliç dispensatiuæ: sæpe enim eliguntur quidam ad distribuendam annonam. aliæ ministratiuæ, ad quas si opulenti eligantur, substituũt seruos. Maxime vero, vt simplr dicamus, illi sunt magistratus appellandi, qbus datũ est deliberare de quibusdam, & statuere, & maxime hoc extremum. nam iubere imperiosius est. Verum ista quãtum ad vsum nihil differunt, vt ita dixerim. nondum enim determinata est huiusmodi de nomine controuersia: habet autem quandam aliam intellectiuam consideratione. Quales aũt magistratus, & quot necessarij sunt ciuitati: & quales necessarij quidẽ, inutiles vero ad bonam reipublicæ gubernationem magis vtiq; quispiã dubitabit: & ad omnem rempublicam, & præsertim ad paruas ciuitates. Nam in magnis quidem licet, & debet singuli magistratus ad singula opera deputari. sufficit enim multitudo ciuium ad magistratus gerẽdos. quare alios cũ intermissione magna temporis, alios semel duntaxat gerunt: meliusq; singula curantur, quàm si in multis cura nostra distrahatur. Sed in paruis ciuitatibus necesse est in paucos, magistratus plures conferre. nam cùm sit paucitas hominum, non facile est multos in magistratibus esse. qui enim postea forent successores horum? indigent quandoq; magistratibus eisdem & legibus, paruç magnęq; ciuitates: nisi q hæc quidem sæpe indigent eisdem, illis vero multo tempore intermisso id accidit. quapropter nihil prohibet multas simul curas illis demandare: non enim se impediũt. & propter hominum paucitatẽ necessarij sunt magistratus quidã, quasi luminaria obeliscis imposita. Si ergo dicere possumus, quot necessarij sunt omni ciuitati, & quot nõ necessarij quidem sed opportuni, facile quis sciens ista, coniungat, quales coniungere congruat in vnum magistratum. Debet etiam hoc non latuisse, quales conueniant secũdum locum magistratus plurium curam habere, & qualium vbiq; in vnum magistratum potestate habere, ceu honestatis. vtrum in foro præfectum annonæ, & alium alibi, aut vbiq; eundem. & vtrum secũdum negocia partiẽdum est, an secundum personas. dico autem, ceu vnum curam honestatis, alium puerorum, & alium mulierũ. & in rebuspublicis, vtrum differunt secundum vnamquãq; & magistratuum genus, vel nihil. ceu in populari statu, & paucorum gubernatione, & optimatum, & monarchia, vtrũ idem sunt magistratus potestatem habentes, sed non ex equalibus, aut similibus, sed alij in alijs. veluti in optimatibus quidem ex hominibus doctis, in paucorum autem potentia ex opulentis, in populari statu ex ingenuis. vel existant quidam secundum istas differentias magistratuum, & alicubi cõferat eosdem esse, alicubi diuersos. alicubi enim congruit magnos esse, alicubi paruos eosdẽ magistratus. Verũtamen sunt aliqui proprij, ceu eorũ * qui ante deliberãt. hæc enim potestas non est popularis, consilium vero populare. oportet enim esse aliqd tale, cui cura sit populum consilio præuenire, ne ociosus sit. hi autem si pauci sunt numero, paucorum potentia est. est autem necesse vt illi sint pauci, qui ante deliberant: itaque paucorum potentia est. sed vbi sunt ambo hi magistratus, illi qui ante deliberant consiliarijs constituunt. consiliarius enim popularis: qui vero ante venit in consulendo & deliberando paucorũ potentię. Dissoluitur etiam potestas consilij in huiusmodi gubernationibus, in quibus populus ipse conueniens de omnibus constituit. hoc autem accidere consueuit, cùm est vtilitas quædam aut merces constituta his qui in contentionẽ conueniũt. ociosi enim conueniunt persæpe, & de cũctis ipsi statuũt. Qui aũt puerorũ curam habent, & qui mulierũ, & si qs alter est qui potesta-

* προβουλοι præ consultores.

tem habet & curam huiusmodi, optimatum id est & non populare (fieri enim nō potest, vt prohibere pauperum mulieres alterius sit ꝙ paucorum potentię) cū mulieres ipsorum in delitijs viuāt. Sed de his quidem eatenus dixisse nunc satis sit. De constituēdis autem magistratibus conandum est iam transigere. Consistunt autem differentiæ in tribus definitionibus, quibus cōpositis necesse est omnes modos esse comprehensos: vnum ex tribus est, qui sint illi qui magistratus cōstituāt: alterum, ex quibus constituatur: tertium, per quem modum. Cuiusqꝫ vero istorū differentiæ sunt tres. aut enim ciues oēs constituunt, aut quidam: & vel ex omnibus, vel ex quibusdam determinatis: ceu per cēsum, vel per genus, vel per virtutem, vel per aliud quiddam tale, quale apud Megarenses, ex his qui vnà cum populo ad bella coniuncti redierunt. & hoc aut per electionem, aut per sortem. Rursus autē hæc simul conduplicata. dico autem hæc, ceu quosdam aliqui, quosdam omnes: & quidam ex omnibus, & quidam ex quibusdam: & quidā electione, quidā sorte. Vniuscuiusqꝫ istorum differentiæ modi erunt quatuor. aut enim oēs ex oībus per electionem: aut omnes ex omnibus per sortem: & vel ex cunctis, vel quasi diuisim per tribus & cōuentus & societates, quousqꝫ transeat per vniuersos ciues: aut semper ex omnibus, & partim sic, partim illo modo. Rursus vero, si pauci sunt illi qui cōstituūt magistratus, aut ex omnibus per electionē, aut ex omnibus per sortem, aut ex quibusdam per electionē, aut ex quibusdā per sortem, vel partim isto modo, partim illo: dico autem quędam ex omnibus per electionem, quædā per sortē. atqꝫ ita duodecim modi efficiuntur seorsum, duobus cō duplicatis. Horum autē duæ constitutiones sunt populares, hoc est omnes ex oibus electione, vel sorte: vel partim sorte, partim electione. At enim non omnes simul, sed ex omnibus constituere, vel ex quibusdam, vel sorte vel electione, vel vtroqꝫ modo: aut partim ex omnibus, partim ex quibusdā vtroqꝫ modo. dico autē vtroqꝫ modo, partim sorte partim electione illius speciei est, quę appellatur respublica. Quosdā vero ex omnibus cōstituere, partim electione, partim sorte, aut vtroque modo hos quidem sorte, illos autem electione, paucorum potentiæ est, multoqꝫ magis si vtroqꝫ: sed quosdam ex omnibus, quosdam ex quibusdam, ciuile optimatū: vel quosdam electione, quosdam sorte. quosdam vero ex quibusdam, paucorum potētiæ, etiam si per sortem fiat vel non fiat: & quosdam ex quibusdam vtroqꝫ modo: quosdā autem ex omnibus, & ex quibusdā omnes per electionem optimatum. Modi igitur circa magistratus tot sunt, & distinguūtur ita s͞m rerumpublicarum formas. Qui autem quibus conducant, & quomodo constitutiones eorum faciendæ sint vnà cum potestatibus magistratuum, & qui sint hi, manifestum erit. dico autem potestatem magistratus, ceu circa redditus authoritatem habere, & circa custodiam. alia enim potestatis species, quemadmodum circa bellum, & circa contractus forenses.

De iudicijs, & eorum speciebus, & de modis iudiciorum. Cap. XVI.

Reliquum ex tribus est, de iudicijs dicere. Capiendi vero sunt istorū modi per eandē viam. est enim differentia iudiciorum in tribus terminis, ex quibus, & de quibus, & quomodo. Dico autem ex quibus, vtrum ex omnibus vel ex quibusdam. de quibus, quot species iudiciorū. quomodo, vtrum per sortem vel per electionem. Primo igitur distinguamus quot sint iudiciorum species. Sūt autem octo. Vnū, ratiōes reposcere. Alterum, si publice quis cui iniuriatus sit. Aliud, quot ad statum ciuitatis pertinent. Quartum, ex magistratibus & priuatis hominibus, quæcunqꝫ circa pœnas versantur. Quintum, de priuatis contractibus habentibus magnitudinem. at præterea de homicidijs, & peregrinis. Homicidij rursus species, siue in ipsis iudicijs, siue in alijs ex prouidentia fecerit vel inuitus, & quotcunqꝫ cōfitemur quidem facta, sed de iure controuersiam facimus. & ꝙ pro homicidio exulantibus circa reditum statuuntur. vt Athenis dicit, & quod in Phreati iudiciū. *puteus.* Cōtingūt autem talia & in omni tēpore pauca & in magnis ciuitatibus. De peregrinis aūt vna pars est, si peregrinus cōtra peregrinum agat: altera, si peregrinus contra ciuem. Est insuper vltra hæc oīa, de paruis rebus cognitio, quę drachmas quinqꝫ, aut nō excedant, aut parū. oportet enim & de his ius dici: nec incidit in iudiciorū multitudinem. Sed omittamus de his, & de homicidijs & de peregrinis: dicamus autem de ciuilibus, in quibus si non recte iudicetur, seditiones ac rerumpublicarum motus gignūtur. Necesse est enim vel omnes de omnibus supra dictis iudicare electione vel sorte: vel omnes de omnibus partim sorte partim electione: vel de quibusdam eorum aliquos, partim sorte, partim electiōe assumptos. hi ergo modi sunt quatuor. Totidem alteri, qui secundum partē. rursus enim ex quibus, & qui iudicant de omnibus

per electionem, aut ex quibus de omnibus per sortẽ, vel partim sorte, partim electione. vel quædam iudicia de eisdẽ ex sortitis & electis. Isti ergo, vt dictum est, sunt modi in prædictis. Insuper eadem conduplicata, vt quædam ex omnibus, quædam ex quibusdã, quędam ex vtrisq;. ceu si eiusdem iudicij essent, alij ex omnibus, alij ex quibusdam: & vel per sortem vel per electionem, vel ex ambabus. Quot igitur modi iudiciorum esse possunt, dictum est. Horum autem prima, popularia sunt, quęcunq; ex omnibus vel de omnibus. Secunda, paucorum potentium, quæcunq; ex quibusdam de omnibus. Tertia, optimatum & ciuilia, quæcunque partim ex omnibus, partim ex quibusdam.

ARISTOTELIS

POLITICORVM

LIBER QVINTVS.

SVMMA LIBRI.

De rerumpublicarum mutationibus, seditionibus, earum causis, ac medelis. De diuersarum specierum rerumpublicarum mutationibus, ac ipsarum conseruandarum modis. De regni, ac tyrannidis mutationibus, ac conseruatione.

De causis mutationum rerumpublicarum, & de earum inæqualitate et æqualitate, et iusto & stabilitate. Cap. I.

DE alijs quidem omnibus, de quibus dicere proposuimus fere dictum est. ex quibus autem mutantur respublicæ, & quot ea sint & qualia, & quęnam sint singularum rerũpublicarum corruptiones & labes, & ex qualibus in quales maxime mutantur: præterea quæ remedia generaliter & specialiter cuiusque, & per quæ maxime conseruari possit vnaquęq; rerumpublicarum, considerandum deinceps erit. Oportet autem prius illud principiũ assumere, q plures sunt formæ rerumpublicarum. & in his confitentur quidem omnes iustitiã & conuenientem æquitatem, sed aberrant ab ea, vt est ante dictum. Nam populus cõstat ex ijs qui cũ sint secundũ quid pares, putant se simpliciter pares. Paucorum vero potentia ex ijs qui cùm præstent aliqua re, se in cunctis præstare arbitrantur. opibus enim superantes, simpliciter existimãt superare. Deinde vero illi quasi pares existentes in cunctis, dignũ putant se parem portionem habere. hi autem quasi superiores sint, maiora sibi competere arbitrãtur: maius enim inæquale. Habent vero omnes aliquid iustum, sed simpliciter aberrant. Et ob eã causam, quando non pro opinione sua vtriq; reportent de republica, seditiones concitant. Omnium vero iustissime hoc facerẽt, qui virtute præcellunt: qui tamẽ minime omnium id faciũt. nam hi simpliciter rationabile est vt soli præferantur. Sũt autem quidam, qui pręstantes genere, plus habere se dignos putant. Vidẽtur nobiles esse illi, quorum maiores virtute & diuitijs ꝑditi fuere. hinc principia & fontes, vt ita dixerim, seditionũ oriuntur. Quapropter mutationes merito fiunt, quandoq; ex præsenti statu ad alium: ceu ex populari gubernatione ad paucorum potentiam, vel ad popularem ex paucis, vel ad rempublicam & optimatem ex illis, vel ad illas ex istis. quandoq; præsentem gubernandi formam non quærunt mutare, sed in ea permanentes, pro se illam suscipiunt, vt paucorum potẽtiam vel monarchiam. Insuper circa magis & minus: ceu vel paucorum potentiam existentem magis extendere vel coercere, vel popularem statũ ampliare vel restringere. Eodẽq; modo de alijs speciebus ampliandis vel restringẽdis, vel in parte aliqua reipublicæ mouenda, ceu magistratum quendam de nouo inducere, vel remouere. vt apud Lacedæmonios ferunt Lysandrum tentasse regiam potestatẽ tollere, & Pausaniam regem Ephoros. & Epidãni mutata est respublica, parte: cùm pro tribuum præfectis, senatores creauerunt. Apud Eliẽses vero necessarium est illorum etiam, qui versantur in republica dignitates inuadere, quãdo creatur magistratus aliquis. Paucorũ autem potentiæ erat in hac republica, q vnus solus ad magistratum sumebatur. Vbiq; enim propter inæqualitatem oritur seditio: disparibus tamen non existit proportio. perpetua enim potestas regia iniqua foret, si esset in paribus. omnino enim quærentes æquum in seditiones incidũt. At enim duplex est æquum: vnum numero, alterum dignitate. numero quidem, ceu multitudine ac magnitudine idem, & æquum: dignitate autem dico, id quod est ſm rationem. ceu tria excedunt duo ſm æqualem numerum; & hęc vnum. dico autem quatuor excedere duo, & hæc vnum: æqua enim pars duo ex quatuor, & vnũ duorũ: ambo .n. medietates. Fatentes aũt simpliciter esse iustũ id, qđ est ſm dignitatẽ, contẽdũt, vt prius dictũ est. alij qa si in aliquo sint pares, se penitus pares existimãt: alij, qa si in aliquo præstãt, in cũctis

ſe ſuperare arbitrantur. Quãobrem duę pręcipue fiunt gubernandi formæ, populus ſcilicet, & paucorum potentia. nobilitatem enim ac virtutem in verbis quidē omnes fere vſurpant. etenim qui re vera nobiles ac boni ſint, nuſquam cētum reperiuntur: diuites autem multis in locis. Simpliciter omnino ſecundum alterutrum ſtatuere ęqualitatem, improbum eſt, patet autem ex eo quòd contingit: nulla enim huiuſmodi rerumpublicarum recipit ſtabilitatem. Cauſa vero huius, quia impoſſibile eſt ex primo errore in principio cōmiſſo, non euenire ad extremum aliquid mali. quare opus eſt partim arithmetica æquitate vti, partim ea quæ eſt ſecundum dignitatem. Verũtamen tutior eſt ac minus ſeditioni ſubiacet popularis gubernatio, quàm paucorum. nam in paucorũ gubernatione duæ gignuntur ſeditiones: vna inter ſeipſos, alia ad populum. in gubernationibus autem populi, vna tantum ſeditio fit, ad paucorum potentiam. ipſis vero inter ſe, quod quidem dignum dictu ſit, nō accidit ſeditio populi. Inſuper mediocrium hominũ gubernatio, propinquior eſt populari gubernatiōi, ꝙ illi quæ paucorum: quæ quidem eſt magis tuta, q̄ aliqua huiuſmodi rerumpublicarum.

De ſeditionibus paucorum, et popularium; pro quibus rebus ſeditiones oriantur, & quæ ſint earum cauſæ. Cap. II.

CVm vero conſideremus quibus de cauſis ſeditiones mutationesꝙ rerumpublicarum euenerint, capiēda ſunt primo vniuerſaliter principia, & cauſæ earum. Sunt autem ferè tria, de quibus ipſis primo ſuccincte determinandũ eſt. Videre.n. oportet quemadmodum diſpoſiti ad ſeditiones deueniũt: & quarum rerũ gratia: & tertio quæ ſunt initia ciuilium turbationum, ac ſeditionum inter ciues. Quòd quidem igitur diſponantur ad res nouas appetēdas, illa eſt potiſſima cauſa, de qua iam diximus. quia alij pares eſſe volunt his qui plus poſſunt, & niſi hoc fit non acquieſcunt: alij vero ſe præſtare dignos putantes, indigne ferunt niſi plus habeant. hæc autem quandoq; iuſte cupiuntur, quandoq; iniuſte. inferiores quidē vt pares ſint, res nouas exoptant: & pares qui ſunt, vt præſtent. Quemadmodum igitur diſpoſiti ſint qui res nouas quærunt, dictum eſt. Res autem, pro quibus contendunt, ſunt lucrum, & honor, atq; his contraria. dedecus.n. & damnũ vel ipſorũ vel amicorũ fugientes, ſeditiones in ciuitatibus agunt. Cauſæ vero ac principia motus, vnde ipſi ita diſponunt, & pro ijs de quibus diximus, ſunt vt ſeptem, ſunt etiã vt plura. quorum duo ſunt eadem cum illis quæ dicta ſunt, non tamē eodem modo. propter lucrum enim & propter honorem irritãtur inuicem, non vt acquirant ſibijpſis, ſed quia vidēt alios partim iniuſte, partim iuſte plus habere. Inſuper pp contumeliam, ꝓpter mœtũ, propter præpotētiam, pp contemptum, propter incremētum exceſſiuũ: præterea & alio modo pp verecundiam, propter negligentiã, propter puſillitatem, propter imparitatē.

Quo pacto ob dictas cauſas eueniunt ſeditiones. Cap. III.

EX quibus contumelia & lucrum, quam habeant vim, & quot cauſæ, ferè eſt manifeſtum. Superbia enim, et auaritia eorũ qui gubernant homines, prouocant contra ſe, & cōtra ſtatum eius reipublicæ, quæ iſta fieri patiatur. auaritia vero quandoq; ex priuatis rebus fit, quandoq; ex publicis. De honore ēt clarum eſt, & quid valeat, & quomodo cauſa ſit contendēdi. ipſi enim inhonorati, & alios honoratos cernentes, ſeditionem aggrediuntur. Hæc autem iniuſte quidem fiunt, cũ pręter dignitatem honorantur quidam, vel inhonorãtur: iuſte vero, cùm ſm dignitatem. Propter præpotentiam autem, quando maior ſit & potētior, vel vnus vel plures, qui ſm dignitatem & potentiam reipublicæ. conſueuit.n. ex talibus fieri vnius dominatio, vel gubernatio violenta. Quapropter quibuſdam in locis Oſtraciſmo vtuntur, ceu Argis & Athenis. atqui melius erat ab initio ꝓuidere, ne in huiuſmodi potentiã augeri homines permitterentur, ꝙ poſt contra auctos remedium quęrere. Propter mœtum vero ad ſeditionē deueniunt, qui pœnas formidant ob maleficia cōmiſſa: & hi contra quos paratur violentia, præuenire volentes, prius ꝙ malum patiantur. vt apud Rhodũ nobilitas contra plebem inſurrexit mœtu iudiciorum, quæ ſibi parabantur. Propter contemptũ vero ad ſeditiones deueniunt. ceu in paucorum potētia, qñ plures ſunt illi, qui à republica excluduntur. potētiores.n. ſe putant. Et in populari ſtatu, opulenti contēnentes inordinationē & incuriã eorũ qui gubernant. ceu apud Thebanos poſt pugnam in Onophytis cōmiſſam, mala gubernatione popularis ſtatus interijt. & in Megarēſibus, ceu per inordinationē & negligentiam magiſtratuum ſuperati ſunt. & Syracuſis ante Gelonis tyrannidem. & Rhodi populus, antequam cōtra inſurgeret. Fiunt etiam propter incrementum mutationes rerumpublicarum. vt enim corpus ex partibus ſuis conſtat, & oportet eas ſimul pro modo

*cõtumelia

quanq;

quanq; ſuo creſcere, vt conuenientia permaneat, ac niſi hoc fiat corrumpitur (ceu qñ pes quatuor cubitorum ſit, cęterum vero corpus duarum palmarum longitudinem habeat: interdum vero & in alterius animalis figuram tranſiret, ſi non ſolum quantitate, verumetiã qualitate immoderatum fieret incremẽtum) ita & ciuitas ex partibus conſtat, quarum interdum aliqua paulatim ſubcreſcit, ceu egenorum hominum multitudo in popularibus gubernationibus & rebuspublicis. Contingit vero quandoq; id per fortunã: velut apud Tarentum cùm ſuperati pręlio ab Iapygenſibus, nobilitatis magnam partem amiſiſſent (fuit autem id pręlium paulo poſt id tempus, quo Medi Græciam inuaſerunt) ad popularem ſtatum ex republica eſt facta mutatio. Et Argiui poſt cædem ſuorum in Hebdoma à Cleomene Spartiata factã, coacti ſunt inquilinos quoſdã ad rempublicã recipere. Et Athenis, cùm terra male pugnaretur aduerſus Lacedæmonios, nobilitas attenuata eſt, cùm ex deſcripto ſubmittere ſe ad bellum cogeretur. Contingit autem hoc & in popularibus gubernationibus, rarius tamen. pluribus enim diuitibus exiſtentibus, vel diuitijs in pluribus auctis, mutatio fit in paucorum potentiam. Mutantur etiam reſpublicæ abſq; ſeditione propter verecũdiam: vt in Heræa. cùm enim per electionem ſumere magiſtratus ſolerent, poſtea ſortiti ſunt, ex eo q; electiones eorum in homines turpes pudendoſq; cadebant. Et propter negligentiam, quãdo ſinunt ad ſummas poteſtates eos aſſumi qui non ſunt amici ſtatus eorum: per quem quidem modum apud Horeum euerſa eſt paucorum gubernatio per Heracleodorum, qui magiſtratum nactus gubernationem ciuitatis ex paucorum potentia ad popularem ſtatum traduxit. Inſuper propter puſillum. dico autem puſillũ, quando latet paulatim ſubcreſcens reipublicæ mutatio, quæ ad magnitudinem latenter euadit, ſi negligatur. quemadmodum apud Ambrociotas à paruo cenſu prius erant magiſtratus, tandem vero à nullo: quaſi nihil aut prope foret inter parum & nihil. Seditiones quoq; concitat peregrinitas, donec in eãdem ſimul conſpirationem deuenerit. vt enim nõ ex quauis multitudine conſtituitur ciuitas, ita etiam neq; in quouis tempore. Quapropter quicunq; adhuc inquilinos ſuſceperunt vel aduenas, omnes ferè ſeditionibus iactati ſunt. ceu apud Sybarim vnà cum Trezenijs incoluerunt Achęi: poſtea maiorem in numerum creſcentes Achæi Trezenios pepulerunt. vnde * pollutio illa exorta eſt Sybaritis, & Thurijs. Idem fecerunt Sybaritæ contra eos qui illos receperant. nã plus habere volẽtes, quaſi de ſuis agris pulſi ſunt. Et apud Bizantium peregrini in oppreſſionem ciuium coniurati, cognita re, prælio & armis expulſi ſunt. Et Antiſſæi exules ex Chio ſuſceptos, tandẽ armis deijcere coacti ſunt. Zanclei vero, qui Samios receperunt, mox ab eis ſunt propria ciuitate deiecti. Appollionatæ qui ſunt in Põto, incolis receptis, ſeditione agitati ſunt. Et Syracuſani poſt tyrannos expulſos, cùm hoſpites & conductos milites feciſſent ciues, in ſeditionẽ & prælium inciderunt. Et Amphipolitæ, receptis Chalcidenſium colonis, pulſi tandẽ ab illis ſunt ferè oẽs. Seditionẽ aũt concitãt, in paucorũ qdem potẽtia, multitudo indigne ferens, vt dictũ eſt prius, quòd cùm ipſi ſint pares, non pariter honorantur. In populari vero ſtatu nobilitas, quòd par fiat cæteris, cùm ipſi ſint præſtantiores. Incidunt etiam quandoq; in ſeditionem ciuitates propter ſitum, quando talis eſt locus, vt non ad vnam eandemq; gubernationem ſit aptus. vt Clazomonijs accidit, qui in Chytro habitant, cõtra eos qui habitãt in inſula. Et Colophonijs erga Notios. Athenis quoq; non eodem modo, ſed multo magis populares ſunt, qui i Pyræo habitant quã qui in vrbe. vt enim in prælijs trãſitus foſſarum, etiam ſi admodum paruæ ſint, interrumpit ordines militum, ita & in ciuitate diſſidẽntia omnis videtur diſiunctionem * facere. Maxime forſan diſſident virtus & vitiũ: deide paupertas & diuitiæ, & alia magis q; alia: quarũ vna eſt illa, de qua diximus.

* ἔρις.

* diſſimilitudo.

De medelis, & documentis circa ſeditiones. *Cap. IIII.*

ORiuntur autem ſeditiones nõ pro paruis rebus, ſed ex paruis ad magna proueniunt. maxime etiam paruæ corroborantur, quando in principalibus fiunt, vt contigit Syracuſanis antiquitus. Mutatus eſt enim ciuitatis ſtatus propter duos adoleſcẽtes, qui in magiſtratu cõſtituti, ſimultatem inter ſe habuerũt ex amatoria cauſa. altero enim abſente (cùm ſodalis eius eſſet) alter puerũ, quem amabat, ſibi cõciliauit. at ille reuerſus, cùm id grauiter ferret, vxorem illius habere ſtuduit. ex hoc, omnes qui verſabantur in republica, diuerſo fauore diuerterunt. Quamobrem ab iſtis principijs cauendum eſt diligenter, ac diſſoluendæ ſtatim ſunt eorũ diſcordię, qui multum in republica poſſunt. In principio enim peccatur. principium autem dicitur eſſe dimidium totius. itaq; paruum in principio erratũ, correſpondẽs eſt ad alias partes. Omnino

autem

autem excellētium virorum discordiæ totam post se trahunt ciuitatem: vt cōtigit apud Hestiæam post popularem statū. Duobus enim fratribus de diuisione patrimonij contendentibus, vnus eorum qui erat pauperior, quasi non exhibēte altero fratre bona omnia, neq; thesaurum quem pater inuenerat, proferente, quærebatur, ac populum in suos fauores pertraxerat: alter vero qui diuitijs pollebat, locupletes sibi asciuerat. Et in Delphis ex fauore partium contētione exorta, principium fuit seditionum omnium, quæ postea fuerūt in ea ciuitate secutæ. hic enim cùm sibi triste augurium incidisset, vt venit ad sponsam, suscipere illā noluit. parentes vero puellæ quasi spreti atq; contempti, sacrorum quiddam eo sacrificante iniecerunt, atq; vt sacrilegum accusantes capite damnari fecerunt. Mitylenę quoq; seditio ex hæreditate coorta, magnorum malorum fuit origo. indeq; bellū Atheniensibus contra Mityleneos susceptum, in quo vrbs eorū à Pachete duce capta fuit. Timophane enim quodam opulēto homine vita functo, cùm duæ filiæ superstites fuissent, Doxādrus quidam dari illas filijs in matrimonium concupiuit. quod cùm assequi non potuisset, alios sibi prælatos dolēs, res nouas moliri aggressus: Atheniensibus quibus erat publice hospes, bellū suscipere persuasit. Et apud Phocenses seditio exorta est ex hereditate inter Mnaseam Mnasonis patrem & Euthycratem Onomarchi. hæc seditio Phocēsibus initium fuit eius belli, quod sacrum appellauerunt. Mutatus est etiam Epidamni ciuitatis status ex nuptijs. desponderat enim quis filiam. cùm vero pater sponsi magistratum gerens illi mulctam irrogasset, quasi despectus, omnes qui p̄senti ciuitatis statui infensi erāt, per factionem ad se recipit. Fiunt etiam mutationes & in paucorum potentia, & in populari statu, & in ea quæ appellatur respublica, ex eo quòd aliquod collegium vel alia pars ciuitatis famam sit vel augmētum maiorem in modū consecuta: vt apud Athenienses, Areopagi consilium per tempora belli Persarum famam consecutum reipublicæ gubernandi formam seueriorem videtur fecisse. Et rursus naualis turba, ꝙ causa victorię Salaminę si bello fuisse videbatur, & ob eam victoriam principatum maris acquisisse ciuitati, popularem statum magis asseruit. Et apud Argiuos nobilitas, ꝙ in prælio contra Lacedæmonios apud Mantiniam vrbem commisso, magnā famam consecuta erat, popularem statum delere tentauit. Et apud Syracusanos multitudo vrbana, quòd causa victorię belli aduersus Athenienses videbatur fuisse, rempublicam mutauit ad popularē statum. Et apud Chalcidenses, ꝙ simul cum nobilitate ad opprimēdum Phoxum tyrannum plebs insurrexisset, statim reipublicæ gubernationem suscepit. Et apud Ambraciam eodem modo, populus vnà cum aggressoribus Periandro tyranno expulso, in seipsum gubernationem conuertit. Et omnino hoc latere non oportet, ꝙ qui potentię causa fuerunt, siue priuati homines, siue collegia publica, siue tribus, siue & pars aliqua ciuitatis, siue quęcunq; multitudo, seditionem commouent. aut enim qui honori illorum inuident seditionē faciunt, aut ipsi propter præualentiam parem habere cum cæteris, non acquiescunt. Mouetur quoq; respublica quando partes illæ ciuitatis, quæ contrariæ videntur esse, parificantur (ceu diuites & plebs) medium autem parum aut nihil omnino sit. si enim quæuis pars ita robusta fiat, vt ad illam quæ prædominabatur, proxime accedat, non tolerat post hac discrimina subire. Quapropter & qui virtute præcellūt, nullam (vt ita dixerim) faciunt seditionē: pauci enim sunt, alij vero permulti. Vniuersaliter ergò in cunctis rebuspublicis ipsius initia causæq; seditionum ac mutationum, in hunc modum fiunt. Mutatur aūt respublica q̄nq; per vim, q̄nq; per dolū. Per vim aūt aut statim, aut postea compellendo. nam & fraus duplex est; nonnunquam enim decepti ab initio, sua demum sponte recipiūt alium gubernandi modum. deinde postea violenter conseruant. vt accidit cùm quadringenti illi Atheniensium rempublicam susceperunt. affirmantes enim quòd Persarum rex pecunias ad bellum contra Lacedęmonios subministraret, ac ī eo mētiti, nihilominus postea vi retinere gubernationem conati sunt. Interdum autem ab initio persuadentes, at postea rursum persuasis sponte ac volentibus retinent gubernationē. Simpliciter ergo circa omnes respublicas, ex his quę dicta sunt, contingit mutationes fieri.

De mutationibus popularis gubernationis & earum modis. Cap. V.

SEd oportet in vnaquaq; specie rerumpublicarum hoc idem considerare. Popularis ergo status maxime recipit mutationes, propter eorum hominum perfidiā, qui sunt quasi duces ī populo. Hi enim priuatim egregium quenq; calumniando, conspirare eos simul compellunt (cogit enim in vnum communis mœtus etiam eos, qui prius erant inimicissimi) publice vero multitudinem irritant. & hoc ferè vbiq; in hunc modum fieri videmus.

demus. Nam & apud Coum popularis status interijt, ob prauitatem eorum qui populum ducebant. nobilitas enim conspiratione facta, regimē ciuitatis arripuit. Et apud Rhodum. impositis enim pecunijs, quę conductis militibus soluerentur, potētes quidam in populo pro se eas retinebāt, eratq; id impedimēto, quo minus ea redderentur, quæ præfectis debebantur triennium. præfecti autem classis, cùm pecunias non haberent, ac nihilominus nauigare ex lege cogerentur, veriti pœnam iudicij, conspirationem inierunt ad popularem statum euertendū. Apud Heracleā quoque populus oppressus est illico post coloniarum emissionem, ob populi ductores. potētes enim quidā in populo, illatis iniurijs, nobilitatem expulerunt: illi vero postea conspirātes, & in vnum conuenientes, in vrbem reuersi, populum oppresserunt. Nec multo dissimiliter apud Megarēses popularis status interijt. Ductores enim populi, quò pecunias per bonorum publicationem haberent, multos è nobilitate pepulerant, vt tandem facta sit permagna exulum multitudo. exules ergo in vnum conuenientes prælio superarūt, oppressoq; populo paucorum potentiam cōstituerunt. Contigit hoc idē apud Cumas in populari statu, quē destruxit Thrasimachus. & apud alios fere quis inspiciat mutatiōes eodem modo contigisse. Interdum enim, vt gratificentur iniuriantes, nobilitatem conspirare faciunt, vel patrimonia æque diuidentes, vel redditus muneribus publicis subijcientes: interdum vero calumniantes, vt bona opulentorum publicari faciant. Vetustis quidem tēporibus, quando idem erat potens in populo ac belli dux, populares res in tyrannidem mutabantur. & profecto antiquorum tyrannorum plurimi ex popularibus hominibus facti sunt. Causa vero, cur tunc fierent, non autem nunc, illa est, quòd tūc qui in populo maxime poterant, erant ex his qui bello gerēdo præficiebantur. nondum enim dicendi peritiam habebant: nūc autem Rhetorica arte superueniente, qui dicendi facultatem habent, populos ducunt quidē: sed quia imperiti sunt rerum bellicarum, tyrannidē inuadere nō audent, nisi vbi parum aliquid tale incidit. Tyrannides certe frequentius fiebant prius, quā nunc, & propter magnas potestates quibusdam commissas, ceu Mileti ex consulatu: multarum enim ac magnarum rerum potestatē habebit consul. Ac etiam ob id, quia tunc vrbes non erant magnæ, sed rure homines habitabant, ocium agentes prȩter quàm ab agris. qui autem patroni erant in populis, cùm viri militares essent, tyrannidem inuadebāt. idq; agebant omnes, pręstita sibi prius fide à populo, quæ acquirebatur ex inimicitia aduersus opulentos. vt Athenis, Pisistratus per factionem contra Pediacos susceptam. et Megaris, Theagenes armentis opulentorum occisis, quæ iuxta flumen repererat pascentia. et Dionysius accusans Daphnæum & diuites, meruit tyrannidem Syracusis obtinere, propter inimicitiam nobilitatis, sibi fide à populo præstita, quasi popularis esset. Mutantur etiam respublicæ, ex consueta gubernatione in vltimā speciē popularitatis. cùm enim per electionem sunt magistratus, non tamen à censu, eligit autem populus ambientes populum magistratuum gratia, eò rem deducunt, vt sit populus dominus etiam legum. Remedium autem, ne hoc omnino fiat, vel vt minus fiat, illud est, vt tribus quidem magistratum eligāt, nō populus vniuersus. Popularium igitur statuum mutationes ferè oēs per has fiūt causas.

De mutationibus paucorum potentiæ, & earum modis. Cap. VI.

Paucorum autem gubernationes mutātur per duos maxime modos manifestissimos. Vnum, si iniurijs afficiāt multitudinē. quilibet enim patronus sufficit, & maxime si ex numero paucorū dux aliquis existat. quēadmodū in Naxo Lygdamis, qui tyrānidem postea Naxiorū inuasit. Habet autē etiam ex alijs initium seditionis differētias. q̃nq; enim ab ipsis opulentis, qui non honorantur magistratibus, fit dissolutio, cùm perpauci sint illi, qui dignitates vsurpant: vt in Massaliēsibus, & in Histro, & apud Heracliam, & in alijs ciuitatibus accidit. Nam qui honores non susceperant, res nouas moliri nō cessabant, donec ipsi quoq; honorarētur: primo quidem seniores ex fratribus, deinde iuniores. quibusdam enim locis non simul ad rempublicam gubernandam recipiuntur filius & pater: alicubi vero frater senior ac iunior. & illic quidem paucorum potentia ciuilior facta est. In Histro autem ad populum recidit. In Heraclia vero à paucioribus ad sexcentos deuenit. Mutata est & Gnidi paucorum potentia, seditione inter nobilitatem ipsam coorta, ex eo quòd pars eorum ab honoribus excludebatur. siquidem pater filium impediebat, et frater fratrem, nec nisi qui senior foret honorabatur. insurgens enim populus per illorum discordiam, ac ducem nactus ex ipsa nobilitate, irruens peruicit. imbecillis enim aduersa pars erat. Et apud Erythrienses, in paucorum gubernatione regiarum vrbium antiquis temporibus, licet di-

ligenter curaret qui in gubernatione illarum versabantur, tamen quia perpauci erant, non tulit populus sed rempublicā mutauit. Mutantur etiam paucorum gubernationes ex se ipsis, propter factiones ipsorum qui plus posse apud populum volunt. Hoc autem dupliciter fit. quandoq; enim sibi asciscunt, & coniungunt alios ex ipso numero paucorum: vt Athenis in triginta illis fecit Charicles, & in quadringētis Phrynichus sisi modo. quãq; vero ipsi, qui sunt ex paucorum numero, vēdicant sibi plebem. vt apud Larissam, nobilitas plebem colebat, ex eo quia per plebem fiebar electio magistratus illius, qui custodia rei publicæ vocabatur: & in quibuscunq; gubernationibus paucorum, non illi ipsi eligunt ad magistratus, qui et gerere illos possunt, sed ex censibus magnis tribuūtur, vel ex aliquo corpore. electio tamen eorū per ciues fit, aut per plebem, vt Abidi, & vbi iudicia non sunt ex his qui rempublicam gubernant, colēdo plebem, quo eorum suffragia promereātur, rem publicam mutant: vt apud Heracleam contigit quę est in Ponto. quod idem accidit, quando in gubernatione paucorum quidam existentes, ad pauciores etiam rempublicam trahunt. pares enim cæteris esse querentes, compelluntur populum in sui auxilium adhibere. Fiunt etiā mutationes in gubernatione paucorum, quando prodigaliter viuentes qui gubernant, per luxuriam patrimonia consumpserunt. Optant enim res nouas huiusmodi homines, tyrannidemq; vel sibi ipsis, vel alteri affectant. quemadmodum Hipar Dionysiū Syracusis. & Amphiboli Cleotimus Calcidenses colonos superinduxit, & cùm venissent, seditionem cū illis contra diuites fecit. & in Ægina qui negocium id Chariti Athenienti fecerat, res nouas molitus est, pp huiusmodi causam. Hi ergo homines consumptis patrimonijs, aut res nouas commouēt, aut rem publicam furtis expilant. itaq; seditiones aut ab ipsis aut ab illis concitātur, qui eorum furta non tolerant: vt Apolloniæ quæ est in Ponto accidit. Concors vero si sit paucorum gubernatio, ex seipsa non facile interijt. Huius signum est apud Pharsalum vrbem reipublicæ statum: pauci si quidem in ea ciuitate gubernatores, multorum sunt domini, quia ipsi inter se recte ac debito more se gerunt. Euertūtur etiam, quando in paucorum gubernatione aliam paucorum gubernationem efficiūt: id est quādo eorum, ad quos pertinet gubernatio reipublicæ, qui pauci sunt, selectio quędam fit, neq; habilitas est oībus ad maximos magistratus, dignitatesq; posse assumi. Quod apud Elidem vrbem quādoq; contigit. nam cùm paucorum esset gubernatio reipublicæ, admodum pauci eorum ad senatorium ordinem, quæ erat perpetua dignitas, peruenire poterant, ob id quòd erat potentium † hic ordo ac persimilis Lacedæmoniorum senatui. Fit autem mutatio gubernationis paucorum & in bello, & in pace. In bello quidem, quòd populo diffidentes, conducto milite vti compellūtur, & qui illis præficitur, sæpe tyrannus euadit: vt Corinthi Timophanes. quòd si plures prēficiuntur, ipsi sibi potentiam parant. interdum vero ista formidantes qui regunt, populum recipiunt ad reipublicæ communionem, quoniam necessitas cogit populo vti. In pace autem propter diffidentiam, quam inter se habent, conductis militibus custodiam tradunt, prēficiuntq; illis virum aliquem, qui ad neutram partē magis inclinare videatur: at iste sæpe fit dominus partis vtriusq;. quod accidit in Larissa vrbe Leucadensibus, qui circa Samum rempublicam renētibus, et apud Abidum tempore sodalitatum, quarum erat iphiadæ. Oriuntur etiam seditiones per exclusionem aliorum ab alijs factam, eorum ipsorum qui sunt in paucorum gubernatione, quādo de nuptijs, vel de iudicijs concertant, quemadmodum de nuptijs suprà diximus. In Erethria paucorum gubernatio equitum sublata est per Diagoram, qui affectus iniuria fuerat ex nuptijs. Ex iudicio autem apud Heracleam seditio extitit, & Thebis ob adulterij iudicium. Atqui vtroq; in loco non iniusta fuerat accusatio, sed per factionem pœna nimis exasperata: apud Heracleam quidem aduersus Eutionem, Thebis vero aduersus Archium, quos inimici peruincentes in foro ligari, ac ceruicem eius annulo ferreo includi fecerunt. Sæpe etiam paucorū gubernationes dissolutæ fuerunt ob nimiam dominationē, non probantibus quibusdā ex ipsis qui gubernabāt, huiusmodi excessum: vt accidit his qui apud Gnidum, et apud Chium per paucorum potentiam gubernabant. Fiunt etiam casu mutationes illis quę vocantur respublicæ, & gubernationes paucorū, vbicūq; à censu sumuntur ad deliberandum, & iudicādum, & ad cæteros magistratus. Sæpe enim constitutus primo censu ad præsens tempus, vt participēt in paucorum quidem gubernatione pauci, in republica vero medij, felicitāte aliqua superueniēte vel per pacem, vel per aliam causam, contingit easdem possessiones multo maioris pretij fieri. itaq; omnes efficiūtur habiles ad cunctos reipublicæ gradus, dignitatesq; suscipiēdas. idq; contingit interdū

* ὁ ἄρχων

* abundātia rerum

sensim & latentèr, interdum celerius. Paucorum igitur gubernationes mutantur, & seditionem recipiũt per huiusmodi causas. Omnino aũt & popularis status, et paucorũ potẽtiæ conuertũtur interdum non in contrarias species, sed ĩ eas quæ sunt proprij generis: ceu ex institutis popularibus & paucorum, in ipsa propria, & ex illis rursus in ista.

De mutationibus optimatum potentiæ, & earum modis. Cap. VII.

IN optimatibus autem seditiones fiunt, interdum quidem ex eo quòd pauci sunt honorum participes, quod in paucorum gubernatione diximus seditionem mouere. nam & optimatum gubernatio quodammodo paucorũ est: in vtraq; enim pauci gubernant, nõ tamen propter idem pauci, cùm videatur propterea optimatum gubernatio esse paucorum. maxime vero id accidere necesse est, quãdo fuerit multitudo * aliter sentientium, quasi similis secundum virtutem. velut apud Lacedæmonios ij qui Partheniæ nuncupabãtur (ex similibus enim erat) quæ deprehensos res nouas moliri, in coloniam Tarentum misere. vel quando aliqui inhonorãtur, cùm sint magni, & nihilo inferiores virtute quàm illi qui honores capiunt, quemadmodum Lysander à regibus. vel quando vir fortis & magni animi non sit particeps honorum: quemadmodum Cinadon ille, qui coniuratione facta per Agesilai tempora, Spartiatas opprimere tentauit. Præterea cùm alij paupertate nimia premũtur, alij diuitijs abundant: quod maxime in bello contingit. & accidit hoc Lacedæmonijs Messenensi bello. Ostendit hoc Tyrtæus poeta in illo carmine, quod inscribitur εὐνομία. exhausti enim quidam per id bellũ ac pauperes facti, censebant agros æqua portione ciuibus esse diuidendos. Insuper siquis magnus & potens, etiam maior fieri ac solus dominari velit. vt apud Lacedæmonios videtur Pausanias ille fecisse, qui dux belli aduersus Medos fuit. & apud Carthaginiẽses Hanno. Dissoluuntur autem maxime & respublicæ & optimatum gubernationes, propter transgressionem iustitiæ in ipsis factam. Huius autem origo est, non bene temperatam simul esse ac permixtam, in republica quidem popularem gubernationem & paucorum, in optimatibus vero ista simul atq; virtutẽ, maximeq; illa duo, popularem dico atq; paucorũ. hæc enim & respublicæ conantur miscere, & multæ illarum quæ optimates vocantur. differunt enim optimates ab illis quæ appellantur respublicæ in hoc: & ob id sunt aliæ earum minus, aliæ magis durabiles. illas enĩ quæ magis declinant ad paucorum potentiam, optimates appellant: illas vero quæ ad multitudinem, respublicas vocant. quapropter tutiores sunt istæ, quàm aliæ. Fortius enim est id quod plus est, ac magis acquiescunt æquum habentes. Qui vero diuitijs abundant, si respublica excellentiam eis tribuat, contumelia cæteros afficere pergunt, nec par habentes conquiescunt. Penitus enim ad quamcunq; speciem declinet gubernatio ciuitatis, in eam transmutatur, vtrisq; suum augentibus: velut respublica ad populum, optimates ad paucorum potentiam: vel in contraria, ceu optimatum gubernatio in popularem, tanquam enim iniuriam patientes, in cõtrarium trahunt, qui magis sunt inopes: respublica vero in paucorum potentiam transmutatur. solum enim stabile est secundum dignitatem æquum, & habere sua quæ sunt. Contigit vero id quod modo diximus, in Thurijs. quod enim à maiore censu erat magistratus, in minorem facta est mutatio, & in plures gubernatores: & quia agros totos possidebat nobilitas cõtra legem (nam gubernatio eius ciuitatis erat ipsorum) itaq; plus habere poterant. At populus bello exercitatus, ac potẽtior effectus quàm illorum custodes, nobilitatem compulit agros, qui contra legem tenebantur, dimittere. Insuper quia omnes optimatum species ad paucorum potentiam declinãt, nobilitas in illis plus habet: velut apud Lacedæmonios, opes & diuitiæ in paucis sunt, ac magnam licẽtiam habet nobilitas faciendi quodlibet, & cui velit gratificandi. quæ causa fuit, vt Locrorum ciuitas interiret, propter Dionysij clientelas. quod nõ contigisset in populari statu, neq; in ea optimatum gubernatione, quæ optime mixta & temperata fuisset. Maxime vero latent optimatum gubernationes, paulatim sese dissoluentes: quod quidem dictum est prius vniuersaliter de omnibus rebuspublicis, idq; inter causas mutationis minuta paruitas appellatur. quãdo enim omittunt aliquid ex his quæ ad rẽpublicã pertinent, ac deinde aliud paulo maius, facilius mouẽt, quousq; totam mouẽat reipublicæ formã. Quod in Thuriorũ accidit republica. cũ enim legẽ haberẽt, per quã non nisi intermisso quinquennio * præturam gerere licebat, iuniores quidem rei militaris periti, & apud multitudinem famam habentes, cùm cæteros, qui in rebus gerendis versabantur, spernerent ac faciliter se consecutos arbitrarentur, legem totam illam tollere aggressi sunt, lata altera lege, vt liceret continue eosdem prætores esse. At enim magistra

tus

* πεφρονηματισμένων, [illegible] qui magni de se cõ[illegible] opinionem.

* στρατηγίαν.

tus qui præerãt suffragijs, appellabantur vero consultores, commoti prius ad resistendũ, tamen postea destiterunt, putantes, quamuis hac vna lege soluta, tamen cęteras esse permãsuras. postea vero prohibere volẽtes, ne aliæ mouerẽtur, nihil proficere valuerunt, sed mutata est eorum respublica in potentiam eorũ, qui nouas res aggrediebãtur. Dissoluuntur vero cunctę respublicę interdum per seipsas, interdum per externam causam, quando cõtraria gubernatio sit, vel propè vel longe quidem, sed admodũ potens. quod quidem contigit Atheniensibus & Lacedæmonijs; Athenienses enim vbiq; potentiã paucorum: Lacedæmonij vero vbiq; popularem statum euerterunt. Vnde igitur rerumpublicarum mutationes, seditionesq; exoriantur ferè dictũ est.

De conseruatione rerumpublicarum modi viginti. Cap. VIII.

DE conseruatione autem earum, & communiter et seorsum de vniuscuiusq;, cõsequẽs est vt dicamus. Illud ergo ante omnia patet, quòd si sciamus per quæ corrumpũtur respublicæ, scimus etiam per quæ conseruantur. contrariorũ enim contrarij effectus: corruptioni autem conseruatio est contraria. In illis igitur rebuspublicis quæ laudabiliter permixtæ ac temperatæ sunt, illud est diligenter obseruandum, ne quid ex legibus institutisq; moueatur, maximeq; ab eo cauendum, quod paulatim repit. latet enim corruptio, quia nõ tanta simul fit: decipiturq; mens ab illis, vt sophistica illa ratio, si vnumquodq; pusillum, et omnia. hoc autem est vt sit, & est vt non. totũ enim & omnia non pusillum, sed composita ex pusillis. vna igitur custodia aduersus hoc principium est opponenda. Deinde non cõfidere his quæ finguntur quodammodo, & adumbrantur ad populum: reprobãtur enim ex ipsis operibus. qualia vero dicamus rerũpublicarum figmenta, superius est ostensum. Intueri licet quasdam respublicas durare nõ solum ex optimatibus, verumetiam ex paucorũ potentijs, non quia per seipsę stabiles sint, sed quia hi qui gubernãt, recte se gerunt, tam erga eos qui sunt extra rempublicam, quàm erga eos qui in reipublicę gubernatione versantur. Erga eos quidem qui non participes sunt gubernationis, non afficiendo ipsos iniurijs, ac præstantiores ipsorum ad participationem reipublicæ recipiendo, cupidosq; honoris non deprimendo, neque multitudinem suis cõmodis fraudando. Erga illos vero, qui socij in gubernanda republica sunt humane inuicem ac populariter se gerendo. ęqualitas enim illa, quæ in populari statu affectatur, ea in similibus non solum iusta est, verumetiam vtilis. Quamobrem si plures sint in gubernatione reipublicæ constituti, eis permulta popularium institutorum vtilia sunt: ceu semestres esse magistratus, vt omnes qui similes sunt, adipisci valeant. sunt enim tanquam populus quidam illi, qui inter se pares ac similes sunt. itaq; in illis frequẽter existunt, velut duces quidam populi, vt prius diximus. Deinde minus in potentias incidũt paucorum gubernationes & optimates. non enim similiter facile est latere male agentem in breui tempore magistratus & in lõgo. nam ob hoc, in paucorum gubernationibus, & popularibus tyrannides fiunt. aut enim hi qui maximi sunt in vtraq;, tyrannidẽ inuadunt (hic ductores populi, ibi potentes:) vel qui maximos gerũt magistratus, quãdo longo tempore durant. Conseruantur autem respublicæ, non solum ex eo quia procul sint à periculis, verum etiã interdũ quia propinquę sunt. homines enim formidantes, vigilantius intendunt ad reipublicę custodiam. Itaq; oportet eos qui rempublicam saluam esse volunt, formidines quasdam parare, vt caueant neq; dissoluant quasi nocturnam quandam custodiam, reipublicæ obseruationem: & quod longe abest, propinquum facere. Etiam nobilium contentiones seditionesq;, per leges quoq; oportet custodite conari, & qui extra contentiones sunt eos ante capere, tanquam malum ab initio exoriens cognoscere non cuiusuis sit, sed ciuilis viri. Ad mutationes vero quę propter censum fiunt, ex paucorum potentia atq; ex republica, quando contingit hoc, manentibus eisdem censibus, aut pecuniarum copia facta, vtile est considerare vniuersum totius ciuitatis cẽsum, ac præsens tempus ad præteritum conferre. nam in quibusdam ciuitatibus census agitur annuatim: in maioribus vero per triennium aut quinquennium. & si multiplicatus sit, ac multo maior factus quàm prius erat ille, secundum quem statuta fuerat reipublicæ gubernandæ habilitas, lege prouidere vt census vel augeatur vel relaxetur. siquidẽ excedat, augeatur secundum multiplicationem: si vero deficiat, relaxetur ac minor fiat census taxatio. In paucorum enim gubernationibus, & in rebuspublicis nisi hoc fiat, hic paucorum gubernatio, ibi potẽtia nimia insurget. illo autem modo ex republica quidem popularis status, ex paucorum vero gubernatione respublica, aut populus. Commune autem est & in populari, & in paucorum gubernatione & i omni republica, neq;

augere nimium quenquam supra modum, sed magis conari paruos & lōgi temporis honores pr̨ebere, quàm confestim magnos. corrūpuntur enim, nec cuiusuis est hominis prosperitatem ferre. Quòd si accumulate dati sint alicui honores, non sunt simul omnes postea auferendi, sed paulatim. Maxime vero lege ita prouidere conandū est, ne alicui nimiū sit excessiua potētia, neq; amicorum, neq; pecuniarum. quod si ita contingat, per absentiam remouendæ sunt huiusmodi hominum clientel̨e. Cū vero ex priuata etiā vita res nouę oriantur, magistratus constituēdus est quidam, qui sit quasi in specula ad mores ciuium intuendos, ne quis ita viuat, vt reipublicæ nocere possit. in populari quidem statu, ne aliene viuat à popularitate: in paucorum aūt potentia, ne aliene à natura eius gubernationis. Eodemq; modo de aliјs speciebus rerūpublicarum. Et si quid exultet prosperitateq; sit elatum in ciuitate, per partes obseruate propter easdem causas. cuius remedium est, semper cōtrariјs partibus magistratus & res agēdas committere. contrarias partes voco, ceu præstantes viros multitudini, & diuites pauperibus. Conādumq; est vel admiscere pauperes cū diuitibus, vel medios augere. hi enī dissoluent seditiones ob imparitatem procedentes. Maximum vero illud est in omni republica & legibus, & * cętera omni diligentia constituēdum, ne ex magistratibus lucra proueniant. id autem maxime in paucorum gubernatione est obseruandum. leuius enim ferunt populi, qui ab republica excluduntur, quinimo gaudent, quòd sua agere non impediuntur. At si existiment eos qui magistratus gerunt ex republica ditari, duplicem capiunt molestiam, & quòd ab honore excluduntur, & quod à lucro. Vnice vero contingit simul existere popularem statum & optimatum, si ita quis instituat: foret enim vt & nobiles & plebei haberent quæ vtrique vellent. Licere enim omnibus rempublicam gerere populare est: magistratus vero à nobilib⁹ teneri, optimatum. hoc autem accidit, quando ex magistratibus nō prouenient lucra. pauperes enim magistratus nō volent, si nil insit lucri, sed potius suis rebus propriјs intendere. diuites autem quia non indigent ex republica lucrari, magistratus gerent. atq; ita continget egenis quidem ditari ob operam rebus suis impensam, nobilibus vero nō subiјci cuicunq;. Ad hoc autem vt non subripiantur pecuniæ publicæ, editio fiat pecuniarum præsentibus ciuibus omnibus, & descriptæ per societates, et ordines, & tribus deponātur. Quòd vero magistratus sint absq; lucro, statuēdi per legem sunt honores, iјs q optime se gesserint. Oportet autem in populari statu diuitibus parcere, ac non modo possessiones eorum non auferre, sed ne fructus quidem earum: quod in quibusdam ciuitatibus imprudenter fit. Melius etiam est volentibus prohibere, ne munera illa subeāt quæ sint magni sumptus, ac nullius vtilitatis, ceu choros exhibere & ludos & faces, instar Chirorum, & cætera huiusmodi munera. In paucorum vero gubernatione, cura est pauperum suscipienda diligenter, & officia quibus sunt salaria constituta, istis tradēda. & si quis diuitum eos cōtumelia affecerit, maior pœna est constituenda, quàm si ipsi inter se idem fecissent. Et successio in hæreditatibus per cognationem fit, non per donationem. nec valeat quisquam plures hereditates capere, sed vnam solummodo. Per hūc enim modū magis æquales erunt facultates, & egenorum permulti ad abundantiam traducentur. Vtile est & in populari statu, & in paucorum gubernatione, aliorum vel æqualitatem vel præstantiam tribuere his qui minus participant reipublicæ. in populari quidem diuitibus, ī paucorum vero gubernatione, egenis: exceptis tamen his magistratibus, in quibus ius authoritasq; reipublicæ consistit. hi enim solis iјs qui sunt ex republica, cōmitti debent.

οἰκονομία

Quas cōditiones habere oporteat præcipuos magistratus suscepturos. De præceptis, quibus popularis status, aut paucorū potentia seruētur. Cap. IX.

TRia vero debent habere illi, qui principales magistratus sunt suscepturi. Primum, vt ament præsentem ciuitatis statum. Deinde, vt habeant potentiam maximam ad ea exequenda, quæ magistratus requirit. Tertium, vt habeant virtutem & iustitiam in vnaquaq; republica, ad ipsam rempublicam. nisi enim iustum idem sit in cunctis rebuspublicis, necesse foret & iustitiæ esse differentias. Habet autem dubitationem, quando hęc omnia non concurrunt in eodem, quemadmodum sumere oportet. ceu si sit quidam aptus ad rem militarem, sit autem ille idem improbus, nec reipublicæ amator: alter vero iustus & amator, sed ad rem militarem non aptus: cuius facienda sit electio. Videtur inspiciendum esse ad duo, cuius magis participent omnes, & cuius minus. Quapropter in re militari quidem ad peritiam magis quàm ad probitatem est respiciendum: pauciores enim sunt rei militaris periti, plures probitatis. Cōtra vero, in custodia & administratione ærariј: plus enim probitatis requirit, quàm quantum habeant

beant multi. scientia vero huius communis est omnibus. Dubitari enim potest, si potentia adsit reipublicæ & amicitia, quid opus est virtute? sufficient enim illa duo ad reipublicę vtilitatem. An, quia fieri potest, vt duo illa habentes sint intemperantes: itaq; vt sibi ipsis non obtemperant scientes & amātes seipsos, sic etiam erga rempublicam nihil vetat ita se habere quosdam. Simpliciter autē quæcunq; in legibus prodesse diximus, cūcta illam rempublicam seruāt. Et quod sæpe iam diximus, maximum fundamētum est, custodire vt potentior sit ea pars, quæ rempublicam saluam esse velit, quàm illa quæ nolit. Præter hęc autem omnia, latere non oportet, quod modo latet eas respublicas, quę transgrediuntur medium. Multa enim quæ popularia videntur, popularē statū dissoluunt: multa etiā quę paucorū esse videntur, dissoluunt paucorū gubernationē. qui vero existimant hanc esse vnam virtutem, trahunt ad excessum, ignorantes q; quemadmodum nasus excedit rectitudinem laudabilem ad aquilinum esse vel simum, sed tamen adhuc pulchritudinem ac gratiam retinet. at si quis magis trahat ad excessum, primo quidem abijcit congruentem mensuram partis, tandem vero ita disponitur, vt non nasus appareat propter excessum ac defectum cōtrarium. eodem modo & de alijs partibus. Contingit autem hoc & circa alias gubernationes. nam paucorum quidem potentiam, & popularem sufficienter se habere contingit, & si transgrediātur ab optimo statu. quòd si quis intendat magis vtranq; earum, deteriorem primum faciet rempublicam, tandem vero neq; rempublicam esse. Quapropter nō ignorari oportet à legis conditore ac ciuili homine, qualia popularia seruēt populi statum, et qualia paucorum apparentia euertanr paucorum gubernationē. neutra enim istarum videatur stare posse absq; opulentia & multitudine. sed quādo adæquatio fiat facultatum, aliā necesse est esse rempublicam. itaq; dissoluentes leges quæ sunt circa excessum, dissoluunt respublicas. Aberrant vero & in populari statu, & in paucorum gubernatione. In populari quidem ductores populi, vt multitudinē dominam legum efficiant. ob id enim faciūt semper ciuitatem opulentis repugnantem. at oportebat contrarium videri semper dicere pro opulentis. In paucorum vero gubernatione pro populo, eos qui rempublicam gubernant. & contra iurare quam nunc iurent paucos gubernantes. in quibusdam enim ciuitatibus nunc iurant, populum odio habebo, & cōsilio annitar vt male habeat. expedit autem simulare ac fingere contrarium, atque ita iuramentum concipere, non afficiam populum iniurijs. Maximum autem omnium quæ dicta sunt, ad reipublicæ stabilitatem est id, quod nunc paruifaciunt omnes, erudiri ad reipublicæ disciplinā. nihil enim prosunt vtilissimæ leges quę à gubernatoribus decernūtur, nisi moribus instituti & disciplina imbuti in republica homines fuerint: si leges populares, populariter: si paucorum potentię, ad hāc ipsam gubernationem. Nam si est in vno intemperātia, est etiam in ciuitate. disciplina autem reipublicæ est, non ea facere per quæ lætentur pauci potentes aut populares, sed per quæ valeant, illi quidem paucorum gubernationem tenere, hi vero popularem. Nunc autem in paucorum potentia, gubernatorum filij delitijs intendunt: tenuiorum autem filij gymnasijs laboribusq; exercētur. itaq; & volunt magis & possunt res nouas moliri. In populari vero statu, qui maxime videtur esse popularis, contra quàm vtile sit constitutum est. huius rei causa est, quòd male definiunt libertatē. Duo sunt enim, quibus popularis status definitur, potestate summa populi, ac libertate. Iustum autem æquum videtur esse. æquū vero quodcunq; videatur multitudini, id esse stabilitum. liberum autem & æquum quod*cunq; velit quis facere. itaq; viuit vnusquisq; vt vult, in huiusmodi populari statu, & ad qd' glistit, vt ait Euripides. Sed hoc est prauum. non enim putandum est esse seruitutem, viuere ad formam reipublicæ, sed salutem. Ex quibus igitur mutantur respublicæ & corrūpuntur, & per quæ seruantur & permanent, vt simpliciter dicamus, tot & talia sunt.

* incontinentes

* præcipue

De mutationibus regni, & tyrannidis. Cap. X.

RESTAT nunc videre de vnius gubernatione, ex quibus corrumpatur, & per quæ seruari valeat. Ferè autē similia et propinqua sunt illis, quæ diximus suprà de cęteris gubernationibus, illa quæ circa regnum, & circa tyrannidem contingunt. nam regia quidem potestas optimatū gubernationi respondet: Tyrannis autem, ex paucorum potentia illa postrema, & ex populari componitur. quapropter perniciosissima est his qui sub ea sunt: vtpote ex duobus composita malis, et transgressiones & delicta continens, quæ ex ambabus illis proueniunt. Existitq; generatio statim ex contrarijs vtriq; istarum. nam regia potestas pro tutela præstantium virorum contra populum reperta est: & fit Rex ex præstantibus per excellētiam virtutis, vel rerum gestarum quæ sint à virtute, vel per excellentiam

huiusmodi generis. Tyrãnus vero originem habet à populo ac multitudine, contra nobilitatem, vt populus iniuriam ab illis non patiatur. Patet hoc ex ipsis his quę contigerunt. ferè enim tyranni vt plurimum facti sunt ex ductoribus populorũ, fidem adepti ab initio propter calumnias contra nobilitatem iactas. Tyrannides igitur alię in hunc modum constitutę sunt, ciuitatibus iam adauctis. Alię prius ex regibus transgredientibus patria iura, & affectantibus magis dominari. Aliæ ex electis ad principales magistratus: antiquitus enim populi constituebãt diuturniores administrationes & procurationes. Aliæ ex paucorum potentia, eligentium vnum aliquẽ ad maximos magistratus. Oĩbus istis modis facultas fuit id perficiendi, si modo voluissent, per potẽtiam sibi pręexistentẽ, vel ex regia potestate, vel ex honoribus à populo exhibitis, ceu Phidon apud Argos, & alij alibi regiam potestatẽ habentes tyrãni sunt facti. circa Ioniã vero tyrãni, & Phalaris, ex honoribus. Panetius quoq; in Leontinis, & Cypselus Corinthi, et Pisistratus Athenis, et Dionysius Syracusis, et alij eodem modo ex fauore populorũ, apud quos multum poterant. Vt ergo diximus, regia potestas instituta est ſm optimatum gubernationem. est enim secundum dignitatem, vel per virtutem propriam, vel generis, vel per beneficia collata, vel per ista simul ac potẽtiã. Omnes enim qui maxima beneficia ĩ ciuitates gẽtesq; contulerunt, vel qui eam facultatem habuerunt vt conferre valerẽt, hoc honore potiti sunt, alij bello cõseruatis populis ne in seruitutem deuenirent, quemadmodũ Codrus. alij à seruitute liberatis, vt Cyrus. alij q̃ condidissent vrbem, vel q̃ regionem acquisissent, quemadmodum Lacedęmoniorum, & Macedonum, et Molossorum reges. Vult autem rex esse custos, vt qui diuitias habent, nihil iniustum patiantur, nec etiã populus afficiatur contumelijs. Tyrannus autem, vt sępe iam diximus, ad nullam communem respicit vtilitatem, nisi gratia proprij commodi. Est autem obiectum tyranni, quod placeat: regis, quod honestum sit. quamobrem & illa in quibus plus habent, sunt tyrannis quidem pecuniæ, regibus autem honores. & custodia regi à ciuibus suis est, tyrãno aũt à peregrinis. Quòd vero tyrannis contineat illa mala quę sunt & popularis gubernationis & paucorum potẽtiæ, manifestum est. Ex paucorum quidẽ potẽtia finem esse diuitias. per has enim solas necesse est ꝑmanere, vt cõductos retineat custodes, vt sumptus faciat in educãdo, vt populo suo ĩ nulla re cõfidat. itaq; arma ciuibus suis adimere, ac multitudinẽ populi cõculcare, ac ex vrbe pellere, & vacuã habitatoribus ciuitatẽ reddere, cõmunia sunt vtrarũq;, paucorũ s. potentię, et tyrãnidis. Ex populari aũt, vexare nobilitatẽ, clã euertere & palã, & in exiliũ pellere, tanq̃ aduersarios & machinatores cõtra potẽtiam suã. Ex his enim & cõsilia aduersus eos iniri cõtingit, alijs dominationẽ affectãtibus, alijs seruitutẽ fugientibus. Vnde Periandri consiliũ Thrasybulo datũ, supereminẽtes spicas decerpere, tanq̃ oportunum fuerit eminentiores ciuiũ de medio tollere. Vt igitur ferè dictũ est, eadẽ principia mutationũ sunt existimãda, & in rebuspublicis & in vnius gubernatione. per contumeliã enim, et per metum, & per contemptũ insurgunt plerią; subiectorũ aduersus dominãtes. iniurię vero maxime per contumeliam, nonnunq̃ et per ablationẽ rerũ fiũt. Sũt aũt & fines ibi tales, quales sunt circa tyrãnides & regna. opes enim & honores q̃ ĩ tyrãnis regibusq; maximi cõspiciunt, affectant omnes. Insurgitur autẽ q̃nq; in corpus dominãtis, q̃nq; in ipsam dominationẽ. Q̃n enim per contumeliã adducuntur hoĩes ad insurgẽdum, impetus fit in corpus. cumq; sint contumelię partes plures, vnaquæq; illarũ cõcitat ad iram. irascentiũ vero plurimi vltionis causa impetũ faciũt, nõ causa potentię. Quale fuit illud filiorũ Pisistrati: ob contumeliã enim sorori Harmodij illatã, & ipsum Harmodium cõpellatũ, impetus in eos factus est, ab Harmodio quidẽ propter sororẽ, ab Aristogitone aũt propter Harmodiũ. Aduersus Periandrum quoq; Ambracię tyrannum insidiæ factę sunt, ex eo quia in potu quem amabat puerum interrogauit, an nondũ ex se pręgnans esset. Philippus vero à Pausania occisus est, quia non vlciscebatur contumeliã sibi factam ab Attalo. Et Amyntas paruus à Derda, quia iactaret se illius ætate abusum esse. Et Eunuchus ab Euagora Cyprio. q̃ eni mulierẽ renueret eius filiũ, quasi contumelia affectus eum necauit. Plurimæ vero inuasiones factę sunt ex eo, quia in corpus verecundiã intulissent qualis fuit iuasio illa Cratei aduersus Archelaũ: semper enim molesta illi fuerat cõsuetudo eius. Itaq; parua etiam occasio sufficiẽs fuit, vel q̃a filiarũ nullã sibi dederat, cũ se daturum promisisset. sed primã occupatus bello aduersus Syrrã Arabeũ tradidit regi Elibiæ: alterã vero filiam minorem natu filio Amyntę cõiugauit: existimans ꝑ hũc modũ minime sibi fore aduersaturum ex Cleopatra genitũ. sed indignationis pricipiũ extitit, q̃ grauiter ferebat se ad libidinis gratiã haberi. Fuit vnã cũ illo ad rem patrandã Hellanocrates Larisseus

ob eandẽ causam. quod enim abusus ætate illius nõ, vt promiserat deducebat, ob cõtumeliam id fieri ratus est, non ob amorem. Paron vero et Heraclides Ænij Cotyn peremerunt, patri mactãtes. Adamas vero à Coty rebellauit, quasi contumelia affectus, ꝙ ab eo in pueritia exectus esset. Multi etiam ob verberatũ corpus vel interfecerunt ira perciti, vel impetum fecerunt quasi contumelia affecti, et contra homines in potestate constitutos, & contra reges. vt Megacles apud Mitylenem Penthalidas circumeũtes & clauis pulsantes, cum amicis aggressus interfecit. et postea Smerdes verberibus cæsus, & à muliere tractus Pẽthilon interimit. Archelai vero necis priceps fuit Dechamnichus. is enim primus cæteros aggressores commouit et irritauit. causa vero fuit ira, ꝙ illũ Archelaus Euripidi poetæ verberandũ tradidisset. erat vero infensus illi Euripides ob maledictum in ipsius insuauitatem oris iactatum. Et alij complures tali de causa vel interfecti sunt, vel in periculum insidiarum venerunt. Similiter quoq; propter metum. hæc enim vna ex causis est, vt in republica, sic etiam vnius in gubernatione. ceu Xerxem Arthapobânes metuens calumniam de Dario, ꝙ eum suspendisset Xerxe non iubente, sed putans illi veniam esse datam propter cœnam, quasi ab ignoscente. Aliæ vero propter contemptum. vt videns quidam Sardanapalum regem inter eas mulieres pẽsa diuidentem, si modo hæc fabula vera fuit: & si nõ in illo, attamẽ hoc in alio verũ esset. Et Dionysium posteriorem Dion inuasit, ꝙ eum contemnebat cõspiciens ipsum Dionysium semper ebrium, & ciues Syracusanos ita se habere. Amicorum etiam quidam insurgunt propter contemptum. ob fidem enim eis adhibitam spernunt, tanquam facultatem habentes clam moliendi, et putantes se dominationem obtinere posse, quodãmodo per contemptũ inuadunt. Tanquam enim potentes & contẽnentes periculum, propter suam potentiam faciliter insurgũt: vt duces quidam exercituũ aduersus pricipes suos. quemadmodum Cyrus contra Astyagen, cuius et vitam et potentiam contemnebat, cernẽs & copias eius iam consenuisse, & ipsum in delitijs vitam agere. & Seuthes Thracius, cũ esset dux exercitus Amadoci. Quidam vero huiusmodi pluriũ gratia insurgunt, ceu propter contemptum, & propter lucrum: velut contra Ariobarzanem Mithridates. Maxime vero propter hãc causam insurgunt ij, qui sunt natura superbi, & honorem habẽt ex rebus bellicis apud dominantes et principes. fortitudo enim potentiã habens superbia est, per quas ambas quasi faciliter superaturi eos aggrediũtur. Eorum vero qui ob honoris cupiditatem insurgunt, alius modus est causæ, vltra iam dictos. Non enim vt quidam tyrannos inuadunt spe magnorum commodorũ magnorumq; honorũ quos in illis cernunt, inducti, sic & qui ob honoris cupiditatẽ eos aggrediuntur: sed illi quidem vt ea sibi arripiant, quę in tyrannis admirantur: hi autẽ, vt ex re gesta memorabili atq; egregia famam ac celebritatem nominis consequantur, non dominationẽ acquirere volẽtes, sed gloriam. Sũt tñ numero perpauci qui ob hanc causam moueantur: constituendum est enim sibi viuẽdum non esse, nisi rem confecerit: quibus adesse oportet Dionis propositum, sed non facile quidem est vt fiat in multis. ille enim cum paucis militibus cõtra Dionysium profectus, ait quantumcunq; ꝑ togredi posset, satis id sibi fore, vt si vel parum terrę illius inuasisset, pulchrum iam sibi mori existimaret. Corrũpuntur autem tyrannides, vno quidem modo, vt vnaquæq; aliarum rerum publicarum ab extra, si aliqua sit contraria respublica robustior. nam volũtas quidem aderit, propter contrarietatem electionis: quę autem volunt, omnes efficiunt, modo possint. Cõtrariæ vero sunt gubernationes, populus quidem tyrãnidum ſm Hesiodum, vt figulo figulus. nã gubernatio populi illa postrema, tyrãnis est. regia vero potestas & optimatum gubernatio, propter contrarietatẽ gubernandi. Quapropter Lacedæmonij multas euerterunt tyrãnides, & Syracusani per id tempus, quo respublicę eorum recte gubernabantur. Alio autem modo corrumpuntur, cùm in seipsis seditionem habent: quemadmodum circa Gelonem factum est, & nunc circa Dionysium. Gelonis enim filium Thrasibulus Hieronis frater per illecebras et voluptates traducebat, vt ipse dominaretur. domestici vero ac necessarij per factionem repugnabant, vt nõ tyrãnis omnino dissolueretur, sed Thrasybulus. verum alij inter hæc conspirãtes, eam occasionem nacti, ipsos omnes pepulerũt. Dionysium autem Dion, cõtra eum copijs ductis cũ esset affinis, suscepto populo, illum pepulit, ipse vero interfectus est. Cumq; duæ sint causæ, propter quas maxime contra tyrannos insurgunt, odium scilicet, et contemptus: odium quidem existat oportet in tyrãnos: ex contemptu autem plurimę fiunt euersiones. Huius vero signum fuerit, ꝙ pleriq; eorũ qui dominationes adepti sunt, eas vsq; ad extremum conseruauerunt: sed qui ab illis susceperunt, cõfestim, vt ita dixerim, perierũt oẽs.

* vltionẽ sumẽtes patri.

* Artapanes

* audaces.

in voluptatibus enim viuẽtes, efficiuntur faciles contemnendi, ac multas prębẽt occasiones opprimẽdi sui. Particulam vero quandã odij debemus iram existimare. nam quodãmodo earundem rerum causa existit, et est interdum ira efficacior ꝙ odium: vehementius enim insurgunt, quia perturbatio illa nõ vtitur ratione. Maxime vero contingit vt ira deferatur, qui contumelia fuerunt affecti: per quam quidem causam & Pisistratidarum deleta est tyrannis, & multæ aliarum. Sed odium magis ratione vtitur. nam ita cum dolore fit: quare non facile ratione vtitur: odium vero sine dolore. Vt autem summatim dicamus, quotcunque causas diximus paucorum potentiæ illius postremæ & nimiæ, ac popularis gubernationis extremæ, totidem & tyrannidis causas esse ponendum est. nam & hæ sunt diuisione tyrannides quædam. Regnum autem ab his quæ extra sunt, minimum corrũpitur, quapropter & diuturnius est: ex se autem ipso vt plurimum euerti contingit. Corrumpitur autem duobus modis. vno, si seditio oriatur iter eos qui participes sunt regni: alio modo, si tyrannice gubernare pergant, volentes esse domini plurium, & contra legem. Non fiunt nunc amplius regna, sed si qua fiũt, monarchię & tyrãnides magis sunt, ob id, quia regnum spontanea gubernatio est, ac maiorum proprie. & plurimi pares sunt, neq; vsq; adeo precellẽtes, vt ad magnitudinẽ dignitatemq; huius gradus se possint attollere. atq; ex eo fit, vt sponte illi nõ pareatur. ꝙ si deceptione quis aut vi dominetur, iam apparet hanc esse tyrannidem. In regnis autem illis, in quibus succeditur per genus, ponendũ est corruptionis esse causam, vltra illas quę suprà sũt dictæ, quòd plerunq; contemnendi homines succedunt in regnum, & quòd cùm nõ habeant potentiam tyrannicam, sed regiam, superbiunt. Est enim facilis deiectio regis. si enim nolint, statim non erit rex. at tyrannus etiam nolentium est. Corrumpuntur ergo gubernationes vnius per has, & huiusmodi causas.

Per quæ, regna seruantur, & quibus modis retineantur tyrannides. Cap. XI.

SEruantur autem simpliciter loquẽdo, ex contrarijs. singulariter autem loquendo per deductionem illarum ad mediocrem modum. Quanto enim paucorũ est potestas omnis, tanto maiori tempore necesse est eam durare. nã & ipsi et qui regunt minus superbiũt, magisq; moderati fiunt, et illi qui reguntur inuident minus. Propter hoc enim et apud Molossos longo tempore durauerunt reges, & apud Lacedemonios, ꝙ ab initio stati in duas partes diuisa fuerit regia potestas. Et postea Theopompus ad mediocritatẽ magis illã deducens, Ephoros superaddit, potestate quidẽ minuens, sed tempore augens regiam authoritatem, vt faceret eam quodammodo nõ minorem sed maiorem. vt ad vxorem respõdisse ferunt dicentem, an nõ erubesceret ꝙ filijs minorẽ potestatẽ regiã derelinqueret, ꝙ à parentibus ipse accepisset: nõ profecto, inquit, nam relinquo eis multo durabiliorem. Tyrãnides vero seruantur duobus modis inter se cõtrarijssimis. Quorum alter est is, quem per successionem traditum plurimi tyrannorum obseruant. Horum autem multa constituisse ferunt Periãdrum Corinthium. multa etiam ex gubernatione Persarum est assumere. Sũt autẽ hęc, illa perniciosa, quæ supra retulimus omni conatu à tyrannis fieri, quò dominationem retineant, veluti potentiores decerpere, & sapientes perimere. Et neq; comessationes permittere, neq; sodalitates, neq; disciplinam neq; aliud quicquam tale, sed omnia cauere, vnde consueuerit oriri inter ciues intelligentia, & fides. Et neq; scholas, neq; cõuentus aliquos scholasticos fieri cõcedere: & omnia facere, ex quibus ciues inter se quam maxime incogniti sint: cognitio enim fidẽ generat inter ipsos. Et satellites eius apparere semper, ac versari foris, quominus latere possit quid ꝗsq; agat, assuescantq; animũ submittere per seruitutẽ continuam. et alia ꝗcunq; talia Persica & Barbarica, tyrãnidis sunt. cuncta enim idem possunt. Et ne lateant conari, quæcũq; quis dixerit aut fecerit, sed esse exploratores. queadmodũ Syracusis hi qui traductores nũcupabantur, & auricularij, quos submittebat Hieron, vbicunq; foret cõgregatio aliqua vel conuersatio. minus enim audent qui hæc timent, & si audeãt minus latere possunt. Calũniari quoq; inuicẽ, & cõmittere amicos cum amicis, & plebẽ cum nobilitate, & diuites inter seipsos, & subditos ad paupertatẽ redigere, tyrãnicę est prauitatis. vt neq; sumptus fiat in custodia, & illi quotidianis molestijs occupati vacare non possint ad consilia contra tyrannos ineunda. Exemplum huius sunt pyramides Ægypti, & donaria Cypselidarum & olympi ædificatio à Pisistratidis facta, & Policratis opera circa Samũ. Hęc enim omnia fuerunt instituta ad otium, ad quietem populorũ tollendam, & ad inducendam paupertatem per tributorum pensionem: vt etiam Syracusis factum est. Dionysio enim eam ciuitatem tenente, contigit Syracusanos in quinq; annorum tempore cũctas facultates suas in sol

uendis tributis consumpsisse. Studet etiam bellum concitare tyrannus, vt negocijs occupentur ciues, & indigentia ducis continuo detineãtur. Et regnum quidem per amicos seruatur: tyranni autem est maxime amicis diffidere, quasi velint omnes, possint autem maxime amici eum subuertere. Et quę fiunt circa vltimam popularem gubernationem tyrannica sunt omnia: vt potẽtia mulierum domi, quò reuelẽt virorum secreta. & manumissio seruorum eadem de causa. non enim insidiantur serui & mulieres tyranno. & si prospere degant, necesse est beneuolos fore, & erga tyrãnidem, & erga popularem statum. nã & populus dominus esse vult. Ex quo fit, vt adulatores apud vtrosq; in honore habeantur. est enim qui populum colit & ducit, populi adulator. Tyrannorum vero qui assentando conuersatur: quod est opus adulatoris. nam propter hoc prauos amicos habent tyranni, quòd adulationibus gaudent. Id autem nemo faceret qui mentem haberet libero homine dignã: sed amant boni viri, vel non adulantur. & vtiles praui ad praua: clauus enim clauo, vt dictat prouerbium. Nullo quidem honesto, nulloq; libero delectari, tyrannicum est: se enim solum esse talem, putat tyrannus. Qui autem subditorum vel honestati studẽt, vel libertati, minuere excellentiam & pręeminentiam tyranni videntur. Oderunt ergo illos tyrãni, tanquam euersores potestatis suæ. Peregrinos etiam in conuiuia & familiarem vsum magis recipere q̃ ciues, tyrãnorum est: quasi illos quidem habeant hostes, hos vero non aduersantes. Hæc & huiusmodi à tyrannis fiunt pro dominatione retinenda, nec quicquam omittunt prauitatis. Sunt autem (vt ita dixerim) hæc omnia tribus speciebus comprehensa. Tria enim coniectat tyrãnus. Vnum, vt animos imminuat ciuium. nemo enim parui animi contra tyrannum insurgit. Secundum, vt ciues inter se diffidentes reddat. non euertitur enim tyrannus, nisi ciuium aliqui inter se fidem habeant. quapropter & bonos viros persequitur, quasi pestiferos & aduersarios dominationi suę, non solum quia non acquiescunt in seruitute viuere, verumetiam quia fides eis & inter se, & ab alijs plurima adhibetur: neq; accusant alios, neq; ipsi inter se accusantur. Tertium, impotentia agendi. nemo enĩ sibi impossibilia aggreditur: itaq; neq; tyrannidem tollere, si potentia desit. Ad quos ergo fines referantur tyrannorum consilia, tres isti sunt. Ad has enim suppositiones tyrannica redigi possunt vniuersa, partim ne confidant inter se ciues, partim vt potẽtia eis desit, partim vt pusillanimi efficiantur. Vnus ergo modus, quo vtuntur tyrãni, talis est. Alter vero modus, contrariã istis quę dicta sunt, diligentiã facit. Est autem deprehẽdere ipsum ex regnorum corruptione. vt enim regi modus corruptionis vnus est, gubernationem ipsam regiam magis reducere ad tyrãnicam: ita tyrannidis conseruatio est, ad regiam gubernationem magis eam referre, vnũ solummodo custodiẽtem, vt potentiã retineat, per quã non modo volentibus, verumetiam nolentibus dominari possit. nã si hanc abijciat, simul abijcit & tyrannũ esse. Sed hoc tanq̃ suppositionem quandam manere oportet: cętera vero partim facere, partim q; optime simulare, vt regia gubernatio videatur. Primum enim videri cõmunium commodorum curam habere, non effundentem largitiones tãtas, vt ciues moleste ferant: quandoquidem ab illis capit operantibus ac laborantibus in sua tenuitate, donat vero scortis, & peregrinis, & histrionibus effuse: rationem reddẽtem eorum quę acceperit & expẽderit. quod iam factum est à quibusdã tyrannis. sic enim administrãs, non tyrannus videbitur, sed legitimus gubernator. nec erit ei formidandum, ne quandoq; sibi desint pecunię, cùm sit dominus ciuitatis, sed dispẽrgẽtibus tyrannis ex ꝓpria domo. Et ꝓdest hoc magis, q̃ relinquere cõgregatas. minus enim custodes ipsi cõtra tyrannũ ob res ipsas insurgẽt. Sunt autẽ formidabiliores absentibus tyrannis, qui custodiũt, q̃ ciues. nam illi quidẽ vnà absunt, hi aũt remanẽt. Deinde redditus & impẽsas apparare oportet, tũ gratia diligẽtis administrationis, tum etiam, vt si qñ foret opus illis vti possit ad belli necessitates, omninoq; seipsum præbere custodem & quæstorem, nõ vt suarum pecuniarum, sed vt cõmunium & publicarũ. Et videri velle non asperum, sed cum grauitate honestũ, & talẽ, vt eum nõ timeant obuij, sed magis uereantur. hoc autẽ non facile eum assequi, qui foret contẽnendus. Quapropter opus est, vt si nõ aliarũ virtutũ, at saltẽ ciuilis eũ curã habere, ac talẽ de seipso opinionẽ afferre. Insup nõ solũ ipsum videri nulli ꝑtinus ciuiũ contumeliã facere, sed etiã nemini illorum qui circa eũ sunt. Eodemq; modo se habere mulieres suas erga cæteras mulieres. nam & per contumelias mulierũ permultę iam tyrannides perierunt. Et circa voluptates corporis cõtrarium facere, q̃ nunc faciant quidam tyranni. nõ solum enĩ statim ab aurora id agunt, conuiuanturq; per dies plures, verumetiam apparere volunt alijs quod ita faciant, vt tanquam felices beatosq; admirentur. Sed in talibus maxima erit

*ἀπόδη μοῦσι

moderatio

moderatio adhibenda, vel saltem videantur illa fugere. non enim faciliter inuadi potest; nec faciliter contemni qui sobrius sit, sed qui ebrius: neq; qui vigilet, sed qui dormiat. contrariumq; agendum est supra dictorum ferè omnium. corroboranda enim & ornanda ciuitas est ab eo, tanquam à curatore, ac non tyranno. Videri etiam oportet ipsum erga religionem Deorum affici vehementer. minus enim formidabunt populi, ne quid contra iustitiam fiat, si religioni deditum illũ existimabunt, ac Deorum timorem habere: minusq; contra illum audebũt insurgere, quasi Deos habeat propitios & fauentes. Verumtamen oportet sine improbitate talem videri, atque eos viros qui aliqua in re laudabiliter se gesserint, honorare, ita vt non existimẽt vnquam se magis honorari à ciuibus suis, in libertate degentibus potuisse. Hos autem honores ipsemet tribuere debet tyrannus: pœnas vero & animaduersiones per alios infligere, per magistratus videlicet, & iudicia. Communis vero custodia omnis dominationis vnius, est neminem vnum præ cęteris magnum facere, sed plures: nam se inuicem custodient. Quòd si quem extollere oporteat, non tamen eum qui sit moribus audax. nam huiusmodi homines aptissimi sunt ad inuadendum circa res omnes. Si vero cuiusquam potentia minuenda est, modice ac non vno simul impetu omnis potestas est auferenda. Insuper ab omni contumelia abstinendum, præcipue tamen à duabus: ne in corpus flagris, neue in ætatem libidine insultum agat. Maximeq; id cauendum in illis hominibus, qui honorem magnifaciũt. nam in pecunias illatam iniuriam, auari homines grauiter ferunt: in honorem vero illatã, & qui boni sunt viri, & qui honorem magnifaciunt, permoleste patiuntur. quapropter aut non huiusmodi hominum opera vtendum est, aut animaduersiones in illos patrio more, ac sine vlla contumelia sunt faciendæ. In ætatem vero ex amore sit conuersatio, non ex licentia. denique hoc dedecoris omnino, impẽsione maiorum honorum est redimẽdum. Eorum autem qui ad vim inferendam contra corpus tyranni insurgunt, illi sunt formidandi & cauendi, qui ita dispositi sunt, vt amplius viuere non curent, cùm occiderint. Quapropter maxime cauendum est ab his, qui vel seipsos, vel eos quos habebant charissimos, contumelia affectos putant. sine vlla enim cura propriæ salutis irrunt, qui per indignationem & iram aggrediuntur. quemadmodum & Heraclitus inquit, durum esse dicens pugnare aduersus iram: vita enim id emi. Cùm vero ciuitates ex duabus constent partibus, ex inopibus scilicet & opulentis, maxime quidem de vtrisq; partis salute cogitãdũ est ab eo qui gubernat, & alteros ab alteris nulla iniuria affici. Quicunque tamen eorum sint potẽtiores, hi præcipue sunt à gubernatione vendicandi, ac velut proprij efficiendi. nam si hoc extiterit, neque seruorum liberationem facere compelletur tyrannus, neq; arma adimere. altera nãq; pars tyranni potẽtiæ adiuncta, sufficiens erit ad superandum eos qui contra insurgere vellent. Superfluum autem particulariter dicere de omnibus istis. intentio enim manifesta est, ꝙ oportet non tyrannicum, sed tanquam patremfamilias & regem esse putari ab illis, qui sub eo sunt, nec pro se capientem, sed pro communis vtilitatis cautela & cura, & mediocritatem in vita sequi, non excessus. Præterea egregios viros per familiaritatem sibi coniungere, plebem vero ac multitudinem per fauorem & gratiam in obsequio retinere. Ex his enim necesse est non solum dominationem eius esse pulchriorem, & optabiliorem, ex eo quia melioribus imperet & non abiectis, neque affectis, neq; ex eo quòd ipse neq; odio sit neque formidetur: verumetiam ex eo quòd longiorem & durabiliorem eius dominationem fore contingat. Insuper moribus talem esse, vt vel recte se habeat ad virtutẽ, vel semibon⁹ qdã sit, & nõ malus, sed semimalus.

* συμμάχους.

Quæ gubernationes minimum durant. Quæ fuerit Socratis opinio apud Platonem, & eius reprobatio. Cap. XII.

ATqui omnium gubernationum breuissime durare solent paucorum potẽtia, & tyrannis. Quippe illa quę plurimo durauit tempore Orthagoræ & filiorum, qui apud Sicyonios tyrãnidem habuere, ad centesimum vsque annum peruenit. Durationis vero causa fuit, quòd mediocritate quadam erga subditos vtebantur, multaq; legibus seruientes agebãt. Et quia aptus rei militari fuit Clisthenes, non facile contemnẽdus habebatur. Plurimum vero cõuersatione, & vsu familiari fauorem & gratiam hominum acquirebãt. fertur enim Clisthenes coronasse iudicem, qui victoriæ illius contradixerat. Aiunt quidam huius iudicis statuam esse illam, qui in foro sedet. Pisistratus quoq; fertur, aliquando apud consilium Ariopagi citatus iudicium subijsse. Secunda vero apud Corinthũ Cypselidarũ tyrannis. nam ea durauit annis tribus & septuaginta & mensibus sex. Cypselus enĩ ipse tyrãnidem exercuit anis triginta, Periandrus

vero quadraginta quatuor, Psammeticus autem Gordij annis tribus. Causa vero durationis eadem fuit. cùm enim popularis esset Cypselus, ac gratia apud mulutudinem præualeret, sine vlla corporis custodia in dominatione perseuerauit. Periãdrus autem eius filius, magis tyrãnice se gessit, sed vir erat bello egregius. Tertia Pisistratidarum Athenis. hęc autem non fuit continua: bis enim tyrãnide pulsus fuit Pisistratus. itaq; ex annis triginta tribus, solum annis septem & decem tyrannidẽ exercuit: filij vero eius annis decem & octo: atq; ita omnes simul anni fuerũt quinq; & triginta. Ex reliquis vero illa quæ apud Syracusas fuit, Hieronis, & Gelonis, sed nõ longa fuit. hęc annis enim non amplius q̃ duo de viginti durauit. Gelon enim septem annis cùm tyrãnidem exercuisset, octauo defunctus est: Hieron autẽ decem: Thrasybulus vero mense decimo excidit. cæterarum vero tyrannidũ pleræq; breui tempore durauerunt omnes. Quę igitur sint tam circa gubernationes plurium q̃ circa gubernationẽ vnius solius, per quæ & corrũpanť & seruẽtur, ferè dictũ est de oibus. In Republica vero Platonis Socrates de mutationibus loquiť, nec tamẽ recte. Illius enim reipublicæ, quæ est optima atq; prima, mutatio nulla ꝓpria assignatur. inquit enim, causam esse mutationis, quia sic natura comparatum sit, vt nihil permaneat, sed in ambitu quodam temporis mutationem recipiat. esse vero principium horum, inquit, quorum sesquitertius cubus quinario cõiugatus duas exhibet harmonias, inquiens, quando numerus diagrammatis huius efficiatur solidus, vtpote natura producente prauos, & meliores disciplina. Hoc ergo forsan inquit non male. fieri enim potest vt sint aliqui, quos disciplina institui, ac bonos fieri viros impossibile est. Sed * a.l.quõ hæc nõn ꝓpria mutatio foret illius reipublicæ, quam optimam esse vult, magis q̃ aliarũ omnium, & vniuersorum quæ fiunt, & ex tẽpore, per quod inquit omnia mutari, & quæ non simul incipiunt, simul quoq; mutantur: ceu si pridie mutationis facta essent, simul forte mutantur. Præterea quam ob causam ex illa trãsit ad Lacedæmoniorum rempublicãť sæpius enim in cõtraria transeunt respublicæ omnes, q̃ in ea quę sint propinqua. Eadem ratio est de alijs quoq; mutationibus. Ex Laconica enim, inquit, mutatio fit ad paucorũ potẽtiam: ex ista vero ad popularem statum: ex illo rursus ad tyrannidem. Atqui et è cõtrario mutantur: ceu ex populari in paucorum potentiam, & magis quidem q̃ in tyrãnnidem. * μοναρχίαν. Pręterea tyrannidis vtrum mutatio fit vel nõ fit, nil dicit propter quam causam, nec in quã reipublicę speciem transit. Huius vero causa est, ꝙ nõ faciliter dicere valebat: indefinitum enim. nam ſm eum oportebat in primam & optimam: sic enim vtiq; fieret continuo circulus. sed mutatur in tyrannidem tyrãnis, vt ea quę apud Sicyonios ex Myronis tyrãnide in Clisthenis. & in paucorum potentiam, vt illa quæ in Chalcide fuit Anticleontis. et in popularem statum, vt illa quę Gelonis fuit Syracusis. & in optimates, vt illa quæ Charilai apud Lacedæmonios & Carthaginenses. Et in tyrannidẽ fit mutatio ex paucorum potẽtia, vt in Sicilia plurimæ vetustarum. in Leontinis in Panætij tyrannidẽ: & apud Gelam in Cleãdri: et apud Regium in Anaxilai: et in alijs cõpluribus ciuitatibus eodem modo. Absurdũ etiam putare, in paucorum potẽtiam ideo trãsire, quia hoies cupidi & pecuniarum studiosi in magistratibus versantur, ac non quia plurimi diuitijs superabundantes, non iustum existimant par habere in ciuitate eos qui non habent facultates, et eos qui habent. In multisq; paucorum potentijs non licet pecunias quærere, sed leges sunt prohibentes. apud Carthaginem aũt quę populariter gubernatur, pecunijs student, nec tñ adhuc mutati sunt. Absurdũ etiam dicere, esse duas ciuitates sub paucorũ gubernatione opulentorũ & inopũ. Quid enim aliud huic formę q̃ Laconicę accidit, vel alteri cuicunq;, vbi non omnes ęqualia possideant, aut nõ omnes æqualiter sint boni viriť nullo autẽ pauperiore facto, nihilominus ex paucorum transmutantur gubernatione ad popularem statum, si plures sint inopes: et ex populari in paucorum potẽtiam, si potentiores sint opulenti q̃ multitudo: & alteri negligant, alteri intendãt. Cumq; plures sint causæ, ex quibus mutationes fiunt, eas non dicit, sed vnam solum, ꝙ prodigaliter viuentes vsuris confecti pauperes efficiuntur. quasi vero fuerit omnes ab initio diuites, vel plurimi eorum. sed hoc falsum. At quando ipsorum potentiũ quidam patrimonia cõsumpserint, res nouas moliuntur: quãdo aũt alij, nil graue accidit. et mutantur nihilo magis in popularem statum, q̃ in aliam speciem gubernationis. Insuper vero & si honores vnà cum alijs nõ capiant, si iniurias inferãt, si cõtumelijs afficiãt, seditiones oriuntur, & mutationes in republica. Fiũt etiam etsi nulla dissipatio patrimonij intercesserit, ex eo ꝙ liceat quicquid volũt efficere. cuius rei causam esse ferunt; nimiam libertatem. Cumq; plures sint paucorum, plures etiam populi gubernationes, tanquam vtraq; vna sit, mutationes assignat Socrates.

ARISTOTELIS POLITICORVM LIBER SEXTVS.

SVMMA LIBRI.

De popularium, ac paucorum gubernationum institutionibus, speciebus, legibus, ac partibus: Nec nō de magistratuum speciebus, ac eorum officijs.

Quòd, quæ rebuspublicis, paucorum potētijs, & popularibus gubernationibus conueniant, consyderandum sit. Cap. I.

QVot igitur sint differentiæ, & quales eius quod deliberandi habet potestatem, & in quo summa reipublicæ cōsistit, & circa magistratum ordinationem, & de iudicijs, & qualia ad qualem ordinentur rempublicam, & præterea de corruptionibus, & conseruationibus rerumpublicarum, ex quibus proueniant, & quas ob causas dictum est prius. Sed cùm plures sint species popularis, & similiter aliarum gubernationum, de illis siquid restat, non peius fuerit considerare, ac simul vnicuiq; earum proprium & conuenientem modum reddere: ac præterea considerare coniunctiones simul ipsorū modorū. nam eorū cōiunctio parit rerumpublicarum varietatem: vt & optimatū gubernationes ad paucorum declinēt potentiam, & respublicę magis populares existant. Dico autem coniunctiones, quas considerare oportet, et nūc vsq; considerata nō sunt: ceu si pars illa quæ in deliberando versatur, & illa quę circa electiones magistratuum consistit, ita instituta sit, vt conferat paucorum potentiæ, aut quæ circa deliberandum ad paucorum potētiam, quæ autē circa electiones ad optimatum gubernationē magis declinet: vel per alium quendam modum non omnia instituta sint reipublicę congruentia. Qualis igitur popularis quali congruat ciuitati, & qualis paucorum potentia quali multitudini, et aliarum gubernationum quę quibus conferat, dictum est prius. Verūtamen oportet fieri manifestum, non solum quænam istarum gubernationum optima sit ciuitatibus, sed etiam quomodo constituēdæ sint & istæ & aliæ, breuiter est explicandum. Et primo de populari dicemus. nam per hanc etiam de contraria illius gubernatione patebit. hæc est autem, quam vocant quidam paucorum potentiam. Capienda sunt autem ad hanc disciplinam cuncta popularia, & quæ videtur popularium esse sequacia. ex his enim simul positis, resultant species gubernationis popularis. & plures esse eas quàm vnam & differentes continget. Duæ sunt causæ, per quas plures existunt populares. Primum illa quæ dicta est prius, quia inter populos differentia est. sunt enim alij agricolę, alij opifices, alij ministri: quorum primi à secundis, & tertij ab vtrisq;, non in eo modo differunt, quòd melior aut deterior popularis status, verum etiam in eo quòd non idem sit. Secunda vero causa est, de qua nunc dicimus. quę enim popularem statum sequuntur, ac videntur esse propria ipsius, coniuncta simul faciunt varietatem. nam alicui pauciora consequētia sunt, alicui plura, alicui omnia. Vtile vero horum singula cognoscere, & ad cōstituendum quā velit quis, & ad corrigendum. quærunt enim qui rempublicam instituunt cuncta, quæ illi propria et conuenientia sint, in vnum colligere ad propositum suum. sed aberrāt dum hoc faciūt, vt supra dictum est à nobis, vbi de corruptionibus rerumpublicarum tractauimus. Nunc autem dignitates & mores, & quæ flagitent dicemus.

Quis sit finis popularis gubernationis: & de quibusdam popularium gubernationum peculiaribus. Cap. II.

PRopositum igitur popularis reipublicæ est libertas. hoc enim dicere consueuerunt, quasi in hac solummodo republica libertatem quærentes: ad hanc enim respicere dicunt omnem popularem statum. Libertatis vero ipsius pars vna in eo cōsistit, vt per vices imperent et pareant. nam iustum populare est ęquum habere secundum numerum, non secundum dignitatem. Ex quo fit, vt secundum hoc iustum multitudo ex necessitate dominetur: & quicquid decreuerit populus, id esse ratū, & id esse iustum. Aiunt enim oportere, vt vnusquisque ciuium æquum habeat. atq; ita contingit in popularibus gubernationibus inopes plus posse, quàm opulentos. plures enim sunt, & id obtinet quod pluribus videatur. Vnū igitur libertatis signum hoc est, quod ponunt omnes popularis reipublicæ finem. Alterum vero viuere, vt quisq; velit. hoc enim aiunt opus esse libertatis: siquidem serui est viuere non vt vult. hic est igitur secūdus popularis reipublicæ finis. Hic profectum est, nemini potissimū subesse velle. quòd si hoc non datur, at saltem per vices subesse ac præesse. idq; pertinet ad libertatem quæ est secundum æquum. His præsuppositis, ac tali existente principio, popularia huiusmodi sunt. Sumi ad magistratus omnes ex

ex omnibus,ac præesse omnes vnicuique,& vnumquenq; vicissim omnibus. Per sortem tribuere magistratus,vel omnes penitus, vel illos saltem,qui non peritia indigent & arte. A nullo cẽsu esse magistratus,vel saltem à mi nimo. Non nisi semel eundem magistratum ab aliquo geri posse,vel perraro,et paucos,ex ceptis his qui versantur in bello. Parui temporis esse magistratus,vel omnes vel quot re cipiunt.Iudicare omnes,& ex omnibus,& de oibus,vel de plurimis & maximis & principa lissimis:puta de corrigẽdo,& de republica, & de priuatis contractibus. Et concionem esse omnium dominam,magistratũ vero nullius. aut dominam esse concionem rerũ maximarum,magistratum vero minimarũ. Inter ma gistratus autem popularissimum est consiliũ, vbi non omnibus est mercedis facultas. nam tunc quidem adimunt & huius magistratus potentiam. ad se enim reducit iudicia cuncta populus mercede abundans, vt diximus supra,vbi de hac pte tractauimus. Deinde mer cedem capere potissimum quidẽ omnes,con cionem,iudicia,magistratus: vel saltem magi stratus,& iudicia,& consilium, & conciones principales:vel eos magistratus,quos necesse est in eadem simul esse comessationes principales:vel eos magistratus,quos necesse est in eadem simul esse comessatione. Præterea cũ paucorum gubernatio genere, & diuitijs, & eruditione definiatur, videntur quæ popularitatis sunt contraria esse,ignobilitas, inopia, sordidum opificium. Preterea potestatẽ nul lam perpetuam esse.quòd si reliqua sit aliqua ex antiqua mutatione,illius auferre potentiã, & ex electione ad sortem reducere. Hęc igitur omnia communia sunt gubernationum popularium. Contingunt autem ex eo iusto, quod fatentur esse populare: hoc est æquum habere omnes secundum numerũ,quod maxime videtur esse popularis status & populi. æquum est enim, cùm nihilo magis gubernant diuites quàm pauperes, nec soli potestatem habent, sed omnes ex æquo secundum numerum. sic enim demum existimant paritatem in republica esse,ac libertatem.

Quo pacto in populari gubernatione census partiendi sint. Cap. III.

SEd quæritur post hæc,quemadmodũ habebunt æquum, vtrum oportet partiri in mille eos census qui sunt quingentorũ,& mil le æqualiter posse quingentis:vel non sic ponere oportet istam paritatem, sed partiri quidem sic, deinde ex quingentis pares accipientem,& ex mille, hos potestatem habere parti tionum & iudiciorum. Vtrum igitur respubli ca ista iustissima est secũdum populare iustũ, vel magis illa quæ secundum multitudinem? Aiunt enim populares, id esse iustum, quod videtur vtriq; pluribus:potẽtes vero, quod vi detur his qui plus possident.pro multitudine enim facultatum aiunt esse statuendum. Sed habẽt hæc vtraq; imparitatem & iniustitiam. Si enim quod pauci possunt, tyrãnis est: nam si vnus habeat plura q̃ alij opulenti, secũdum paucorũm iustum, is solus dignus est qui gubernet. si vero quod plures ſm numerũ, iniuriabũtur publicãtes bona opulentorũ ac pau corum, vt superius dictum est. Quæ igitur sit æqualitas, quam ambo profitentur, considerandũ est ex his quę vtriq; definiunt iusta. Inquiũt enim quicquid videatur maiori parti ci uiũ, id oportere esse ratũ. Sit quidẽ hoc, attamen non penitus. sed cùm duæ partes sint ex quibus ciuitas constat, diuites scilicet & pauperes: quod ambabus videatur aut pluribus, id ratũ sit. q̃ si contraria videãtur, quod pluribus et habentibus maiorẽ censum. puta si alij decẽ, alij viginti, videatur aũt diuitũ sex, pauperũ vero quindecim, accedant vero pauperibus quatuor diuitũ, diuitibus aũt quinq; pauperũ, quorumcunq; census exuperat, connumeratis ambabus vtrisq;, id ratũ sit. Quòd si forsan ęquales esse cõtigerit, communem esse hanc ambiguitatem putandum est: vt nũc accidit, si vtrinq; paria suffragia cõcionis sint, aut pares in iudicio sentẽtię. nam aut sorte dirimendum est, aut aliud quiddam huiusmodi agendum. Sed de æquo & iusto, quanquã sit admodum difficile in illis reperiri veritatẽ, tñ facilius est sortiri, q̃ persuadere ijs qui plus habere possunt. Semper enim qui imbecilliores sunt, æquum & iustum quęrunt: sed qui plus possunt, ista non curant.

De quatuor speciebus popularium, ad quos pertineant, de earum legibus atq; iuramentis. Cap. IIII.

CVm vero quatuor sint gubernationes populares, optima est illa, quam primo gradu posuimus, vt superioribus libris dictũ est. eadem quoq; antiquissima oium. Dico autem primam secundum distinctionem popu lorũ. nã optimus populus est ille, qui ex agricolis constat. itaq; & popularis status effici da tur, vbi multitudo a bagricultura viuit, vel pa scuo: negociosa quidem, quia nõdum multũ habet. Ex quo fit, vt raro concionẽ agant. cũ enim laborandum sit illis circa necessaria ad victum, operibus destinantur suis, & aliena non appetunt: dulciusq; illis est opus facere quàm

quàm in republica versari, nisi magna in gubernando sint emolumenta suscepturi. plerique enim magis lucrum appetunt, q̃ honorem. Signum huius est, q tyrannides antiquitus pertulerunt, & nunc paucorũ potentiam perferunt, modo suam rem agere illis permittatur, neq; diripiantur quæ habent. cito nanq; alij eorum diuites efficiuntur, alij egere desistunt. Præterea, si quæ cupido honorum eis inest, facile adimpletur per potestatẽ, quam in concionibus habent creandi magistratus, & corrigendi delicta. Nam in quibusdam ciuitatibus, & si non eligit populus magistratus, sed quidam per partes deputati ex omnibus, vt apud Mantineam, tamen satis esse putant, q consulendi, deliberandiq; habent potestatem. Ac putãdum est hanc esse tãquam formam aliquam popularis gubernationis, vt fuit quondam apud Mãtineam. Quapropter vtile est prius dictæ populari gubernationi, & ita consuetudo fuit, eligere quidẽ magistratus, & corrigere, & iudicare oẽs. Magistratus autẽ maximos geri per eos qui electi sint, & à censibus maioribus maiores, vel à censibus nullum, sed per eos qui possunt. Necesse est autem, cùm ita gubernantur respublicæ, eas bene gubernari. nam magistratus semp ab optimis gerentur, populo ita volente, neq; præstantioribus inuidente. nobilibus autem ipsis & prẽstãtibus hic gradus sufficiet. non enim suberunt alijs deterioribus. ipsi vero magistratus gerent iuste, quia pœnam formidabunt, quoniã corrigere ad alios pertinet. compesci enim ac non licere facere quicquid quis velit, vtile est. nam licẽtia agendi quod quisq; velit, custodire non potest ingenitam vnicuiq; hominum prauitatem. itaque necesse est illud euenire, quod optimum est in rebuspublicis, vt magistratus à præstantioribus gerantur, sine vlla populi diminutione. Quòd igitur hæc popularium gubernationum est optima, patet: & qua de causa, quia ob talem aliquem esse populum. Ad constituẽdum autem populum agricolam, tum leges quædã antiquitus apud multos latæ, vtilissimæ sunt, tum illud vniuersaliter, ne liceat cuiquam habere plus agri q̃ mensuram certam, vel aliquo loco ad oppidũ & ciuitatem. Erat antiquitus in multis ciuitatibus lege cautum, nõ licere venditionem facere bonorum primæ hæreditatis. Est etiam lex, quam dicũt Oxili fuisse, ne liceat cuiquam fœnerari super aliqua fundi parte, quam quis haberet. Dirigere etiam id oportet Aphycalorum lege. est enim vtilis ad id quod dicimus. Illi.n. quanquam sint permulti, possideant autem exiguam regionem, tamen omnes agricolæ sunt, quoniam pretia constituunt non totarum possessionum, sed per tales partes diuidentes, vt etiam pauperes faciliter eas pretijs superare possint. Post agricolarum multitudinẽ optimus est populus, vbi pastores sunt, & viuunt ex animalibus. In multis vero hæc cum agricultura conuenientiam habet. vtrique.n. corporibus exercitati ad bellicas expeditiones vtilissimi sunt, ac potentes sub dio consistere. Cæteræ vero multitudines, quasi omnes ex quibus alij status populares constant, multo q̃ hi deteriores sunt. nam opificum quidem, ac forensiũ, & mercenariorum ũilis est vita, nullumq; virtutis opus eorum *φαῦλος. quæ tractat multitudo. & insuper quia huiusmodi genus hominum circa forum vrbeq;, vt ita dixerim, assidue hæret, faciliter conciones agitat. at agricolæ, quia sparsim habitant per agros, neq; in vnum coeunt faciliter, neque similiter indigent huiusmodi congregatione. Quibus vero contingit situm regionis talem esse, vt longe distent ab vrbe, in ijs facile est popularem statum laudabilem constituere ac rempublicam. vi enim ipsa compellitur multitudo, quasi colonias per agros efficere: Quare & si forensis turba sit, tamen conciones in populari statu non facit absq; multitudine illa, quæ per agros habitat. Quomodo ergo constituenda sit optima illa ac prima popularis gubernatio dictum est. patet ẽt quomodo aliæ: subsequenter enim est descendendum, & deterior semper multitudo separanda. Postremam vero speciem, quia oĩs multitudo ad illam recipitur, neq; cuiuscunq; ciuitatis est eam perferre, neq; facile permanere eam, nisi legibus & moribus bene stabilitam. A quibus vero labefactari contingat, & hãc & alias respublicas, ferè dictum est prius in plurimis. Sed ad constituendam hanc popularem gubernationem, & ad populum roborandum, consueuerunt pręsidentes, ad populum recipere complures, ac ciues efficere non solum legitimos, verũetiam spurios ex quouis ciue, id est, siue ex patre, siue ex matre. omne enim hoc huic populo magis conueniens est. Consueuerunt igitur ij qui populos ducunt ita constituere. Oportet tamen id facere, quoad exuperet nobilium mediorũq; multitudo, neq; vltra progredi. nam si transcendunt, turbatiorem efficiunt rẽpublicam, ac nobilitatẽ exasperãdo magis irritant: quę causa seditionis fuit apud Cyrenẽ. paruum enim inconueniens conniuendo trãsigitur: magnum vero in oculis hæret. Insuper talia constituta vtilia sunt ad popularem statum

huiuſmodi, & ad populi corroborationem, qualia Cliſthenes Athenis factitauit, quo populi gubernationem augeret: & apud Cyrenem, qui populum conſtituerunt. Tribus.n. aliæ conſtituendæ ſunt plures, & ſodalitates priuatorum ſacrorum redigẽdæ ſunt ad pauca & publica. Et cuncta diligẽter excogitanda, quo ꝗ maxime omnes ſimul admiſceantur familiaritates, cõuerſationeſq; primę diſiungãtur. Præterea tyrannica machinamenta omnia videntur eſſe popularia: ceu licẽtia ſeruorum, * & mulierum, & puerorum, vt ſine metu viuant vt velint. ꝑmulti enim huiuſmodi ſtatum ciuitatis amabunt, cùm pleriſq; dulcius ſit diſſolute viuere ꝗ modeſte.

*Cod. Græ. ad. (hæc aůt vſq; ad aliquid conducere poteſt)

Ad populares inſtitutiones præcepta.
Cap. V.

EST * autẽ opus legis poſitoris, & eorum qui volunt ſtatum aliquem talem conſiſtere. nam vt conſtituatur talis ſtatus, nõ magnum negocium eſt, neq; ſolum ſed magis vt ſeruetur. vno enim vel duobus vel tribus diebus permanere, quomodocunq; gubernãtibus, haud difficile eſt. Quapropter opus eſt ex his, quas ſupra retulimus, conſeruationibus & corruptelis rerumpublicarum, cautelam aſſumere, cauendo illa quę corruptiua ſunt, ac leges tales ponendo, & ſine ſcripto et ſcriptas, quæ conſeruationes ſtatus maxime comprehendant. neq; putare id eſſe populare, neq; paucorum potentiæ, ꝙ efficiat ciuitatem maxime à multis vel à paucis gubernari, ſed quòd q̃ plurimo tempore. At nunc ij, qui ſunt potẽtes in populis, gratificãtes multitudini, multa populariter agunt per publicationes bonorum in iudicijs factas. Quare oportet eos qui curam ſalutis habent reipublicæ, contra moliri, leges ponendo, vt dãnatorum bona ſacra ſint, & nõ in publicum ſed in ſacrum referantur. hæc.n. lex nihilominus iniurias cõpeſcet. nam pœna eadem erit. populus aũt minus cupide dãnabit, cũ nihil ſit vtilitatis ex dãnatione ſuſcepturus. Inſuper publicas accuſationes q̃ rariſſimas facere, magna pœna conſtituta aduerſus eos, qui falſo accuſarint. non.n. populares in iudiciũ vocari conſueuerunt, ſed nobiles. Oportet autem erga ſtatum reipublicę, quantum fieri poteſt, oẽs reddere beneuolos. ꝙ ſi id fieri nequeat, ſaltem conari, ne hoſtes exiſtimẽt eos qui gubernãt. Cùm vero poſtremæ illæ ſpecies gubernationum populariũ in multitudine conſiſtãt, ac difficile ſit vt cõcionibus vacare poſſint ſine alicuius mercedis ſuſceptione, hoc autẽ niſi redditus habeat ciuitas, maxime inimicum eſt præſtãtibus viris. Nam ex tributo & publicatione bonorũ, & ex iudiciorum improbitate neceſſe eſt ꝓuenire, quod multas iam populariũ reſpublicas ſubuertit. Vbi ergo publici redditus non ſunt, facere oportet conciones raras, & iudicia magna quidẽ, ſed paucis diebus duratura. hoc aũt confert ad illud, ꝙ non formidabũt impẽſas opulenti, ſi diuites nõ capiant mercedem iudicij, ſed pauperes. Confert ẽt ad recte iudicãdum multo magis. nam qui magna patrimonia habent, multis diebus abeſſe nolunt à rebus ſuis, modicum vero abeſſe tẽpus non moleſte ferũt. Vbi vero ſunt redditus publici, nõ id facere, quod nunc magni quidã in populo faciunt. ſuperflua.n. diuidunt, ac ſimul capiũt, moxq; rurſus indigẽt eiſdem. eſt.n. pauperibus, ceu vas perforatũ hmõi emolumentũ. Sed oportet eũ qui vere popularis ſit, videre ne multitudo pauperie nimia prematur: nam egeſtas prauã reddit populi gubernationem. Conandum eſt igit̃ ingenioſe, vt abũdantia adſit diuturna. nã id prodeſt ẽt diuitibus. Congregantes vero illa, quę ex redditibus proueniunt, ſimul omnia egenis tribuere oportet: præſertim ſiquis poſſit, tãtum congreget, quantum ſat eſt ad agelli cõparationem, vel ſaltẽ ad facultatẽ negociandi & agrum colẽdi. & ſi non oĩbus poſſibile, at ſm tribus, aut partẽ aliam id facere. In hoc aũt ad neceſſarios conuẽtus mercedem diuites cõferre, cupidos inanium munerũ. Per talem aliquẽ modum Carthaginienſes gubernãtes, amicum retinẽt populum: ſemꝑ enim quoſdã à populo mittentes in aliquas gubernationes, eos diuites faciũt. gratioſorum vero, ac mentẽ habentium nobilium eſt ſuſcipere egenos, & occaſionẽ prębentes cõuertere ad res agẽdas. Recte quoque ſe habet Tarentinorũ exemplum imitari. illi enim * iumenta facientes cõmunia ad pauperũ vſum, beneuolã per hunc modũ ſibi plebẽ conſtituũt. Magiſtratus inſuper omnes duplices faciũt, vt ſint alij per electionẽ, alij per ſortẽ. quo.n. populus capiat, per ſortem: quo aũt melius gubernetur, per electionem. Eſt aũt hoc facere ẽt in vno eodẽq; magiſtratu, vt alij ſorte, alij electione ad eum gerendum aſſumantur. Quemadmodum ergo oporteat popularium gubernationes inſtituere, dictum eſt.

*κτήματα. opes.

De ſpeciebus paucorum potentiæ, ordinatione cenſus ex populo aſſumendi, quæ paucorũ gubernationes potiores, & quæ deterrima. Cap. VI.

DE paucorum quoq; gubernationibus quomodo agendũ ſit, patet ferè ex eiſdem

dem

dem. Nam per contrarium agendum est in omni paucorũ gubernatione, ad oppositam sibi popularis gubernationis speciem, reputando maxime moderatã illã ac summã cæterarũ gubernatioñẽ paucorum, & primã. Hęc aũt est propinqua illi, quæ respublica nuncupatur, in qua oportet cẽsus diuidere, & alios minores, alios maiores facere. minores quidem, à quibus necessarij magistratus capiantur: maiores vero, à quibus capiantur ij magistratus, qui sunt principaliores. Et qui tãtum adepti fuerint censum, habiles sint ad rempublicam gerendam, afferente populo tantam multitudinẽ per ipsum cẽsum, vt cum illa potentiores sint qui gubernãt rempublicam, q̃ illi qui nõ gubernant. Semper autem ex meliori populo capiẽdi sunt illi, qui ad societatem reipublicæ recipiũtur. Similiter autem in ea gubernatione paucorũ quæ sequit̃, intendẽtes parumper, est instituendum. In ea vero quæ opposita est extremę popularitati, quæ est paucorum potẽtia, tyrãnidi persimilis, quãto deterrima est, tãto maiori opus est custodia. Vt enim corpora bene disposita ad sanitatem, & nauigia bene instructa ad nauigãdum, multos ferũt errores, nec ob eos succumbũt: valetudinaria autem corpora, & nauigia parum firma, nautisq; instructa prauis, ne paruos quidem ferũt errores: ita rerũpublicarum eæ quæ deterrimæ sunt, plurima indigẽt custodia. Populares igitur gubernationes per multitudinem hominũ omnino seruantur. hoc enim opponitur ad illud iustum, quod est ſm dignitatem. Paucorum vero potẽtium cõtra, videlicet per rectam ordinationem oportet assequi firmitatem.

Quot partes multitudinis præcipuæ sint, & quæ: ac totidem sint partes utiles ad bellum: & præcepta ad paucorum potentias. Cap. VII.

CVm vero sint multitudinis potissimum partes quatuor, agricolę, artifices, negociatores, mercenarij: quatuor etiam vtiles ad bellum, equites, pedites grauis armaturæ, expediti leuis, & turba naualis: vbi contingit regionem esse ad equitatum aptam, ibi locum habet aptissimum, paucorum potẽtia illa firma. nam cõseruatio habitatorũ ab equitibus prouenit. equos vero nutrire, eorum est qui magnas habent facultates. Vbi autem regio ad peditatum est apta, alteram speciẽ affectat paucorum potẽtiæ. nam grauis armatura, ditium est magis q̃ pauperum. expediti autem leues & nautica turba, à plebe est omnis. Nũc autem vbi talis turba multa est, quando seditio fit, deterius certãt. Sed oportet huius medicinã capere à belli ducibus, qui ad equitum ac peditum robur, expeditos leuis armaturæ solẽt coniungere: & cum his superãt populi in seditionibus opulentos. nam leues & expediti cõtra equites & contra grauis armaturæ pedites facile pugnãt. instituere igit̃ potẽtiam istam, cõtra seipsos est instituere. Sed oportet diuisis ętatibus, cùm alij seniores, alij iuniores existãt, in iuuenili adhuc ætate constitutos filios suos erudire ad leues & expeditas operationes: delectos quidem ex pueris, Athletas esse ipsos operationum. Cõcessio autẽ reipublicæ populo facienda est, vel cùm ad censum peruenerint, vt dictum prius est: vel, vt faciunt Thebani, cùm certum tempus à mercatura & huiusmodi exercitijs destiterint, vel, vt apud Massiliam, iudicio facto, qui digni sint ad rempublicã recipi, & qui exclusi. Præterea dignitatibus ijs, quæ sunt principalissimę, quas suscipere oportet eos qui in reipublicæ gubernatione versantur, adiũgenda sunt onera publica, vt populus sponte sua eas nolit, & veniam habeat illis qui huiusmodi magistratus suscipiunt, vtpote mercedem permagnã pro ea dignitate soluẽtibus. Congruit autem cùm huiusmodi magistratus ineunt, & sacra magnificentissime facere, & publica quædam ædificia ad vsum populi construere: vt multitudo cernẽs vrbẽ ornari tum muneribus erga Deos, tum ædibus ad vsum publicum, libẽter aspiciat potestatẽ statuum ciuitatis. Continget etiam prçstantibus viris hæc esse monumenta suæ largitatis. Sed hoc non fit nũc per eos homines, qui magni sunt in paucorum potentia, sed contrariũ. lucrum enim quærunt nõ minus q̃ honorem. itaque dici potest rectè, hos esse populares status paruos. Quomodo igitur instituẽdæ sint, & paucorũ gubernationes, & multitudinis, in hunc modum determinatum sit.

* Sordidis opificijs

De magistratibus, & eorum speciebus, & quibus rebus præficiendi sint.

Cap. VIII.

COnsequẽs est circa magistratus videre diligenter, quot hi sint, & quales, & quibus de rebus, vt supra dictum est. Sunt enim quidam magistratus, sine quibus ciuitas esse non potest. sunt etiam quidam ad cultum ornatumq; pertinẽtes, sine quibus bene habitari ciuitas nõ valet. Præterea necessarium est & in paruis quidem ciuitatibus pauciores esse magistratus: in magnis aũt plures, vt prius ostendimus.

ostendimus. Quales ergo cõgruat simul coniungere, & quales separare, non debet esse clam. Primum ergo cura rerum necessariarum, vt in foro assint venundenturq́. super qua quidem cura magistratus quidẽ est constituendus, cuius officium sit circa cõtractus & circa honestatem. nam cunctis ferè ciuitatibus necessarium est, emptiones, venditionesq́ fieri inuicem, pro vsu rerum necessariarum. & hæc facultas maxima & expeditissima est ad eandem sufficientiam consequendam, cuius gratia in vnam videntur cõuenisse reipublicæ societatem. Altera vero cura huic coniũcta ac propinqua est circa vrbem, de publicis priuatisq́ rebus, de ædificatione decenti, de viarum cõseruatione ac directione, de finibus regẽdis, vt sine querela sint, & de similibus. vocãt autem huiusmodi magistratum ędilitatem. partes eius vero sunt plures, vt magnis ciuitatibus aliæ super alias incidunt: ceu mœnibus reficiẽdis pręfecti, & fontium curatores, & portuum conseruatores. Alia vero est cura, & quidem necessaria atq; huic propinqua. nam de eisdem rebus, cæterum nõ in vrbe, sed extra vrbem in agro versatur. vocant autem huiusmodi magistratũ, * alij definitores, alij custodes agrorũ. hę igitur procurationes sunt tres. Est & alius magistratus, ad quem redditus publici referuntur, qui apud eos conseruati, mox distribuuntur ad singulas opportunitates. vocant vero istos, receptores, & quæstores. Alter vero magistratus est, apud quem præscribi oportet priuatos contractus, & sententias iudicũ, apud quos etiã postulationes vocationesq́ in ius pręscribi debẽt. quibusdam in locis huiusmodi magistratum diuidũt in partes plures. sed est vna eademq́ authoritas istorũ omniũ: appellantq́ eos, qui hunc magistratum gerunt, tum præfectos, tum memoriales, vel similibus nuncupationibus. Qui vero post hunc sequitur, summe necessarius est, ac difficillimus omnium magistratuum. versatur autem circa executiones eorũ qui dãnati sunt, & circa eorum pœnas atq; custodias. Est autem grauis huiusmodi administratio propter multas quæ inde proueniũt inimicitias. itaq; nisi magna emolumẽta ex eo capiantur, gerere illum oẽs recusant. & si gerant, fm leges facere nõ tolerãt. sed est necessaria res. nã nihil prodessent de rebus iustis iudicia aut sniq, nisi forẽt qui eas executioni mãdarent. quare si hæc desint, cõmunio inter se ciuiũ permanere non põt. Propterea melius est nõ vnũ hunc esse magistratum, sed partiri in plures, vt alij de alijs iudicia exequãtur. & circa actiones eodem modo conãdum est distinguere. adhuc etiam magistratus alios alijs exequendis, & nouorũ magis nouos; & præsentium alio condemnante, alij sunt qui exigant, ceu prætores vrbani ædilium condemnationes; ac rursus istorum alij. quãto enim minus inimicitiarum sit illis qui executioni demãdant, tanto magis res finem suscipient. Si sint ergo ijdem qui condemnãt & qui condemnationes exigũt, duplex contrahitur odium. in omnibus autem eosdem, cunctis inimicum est. Multis etiam locis separatur ille qui custodit reos, ab illo qui animaduertit in eos. vt Athenis illi, qui vndecimuiri nũcupãtur. Quapropter melius est hũc quoq; diuidere magistratum, & quasi adũbrare & mitigare: est enim necessarius non minus q̃ superior. Contingitq́ in eo, vt viri boni maxime vitẽt hoc officium: prauos autem nequaquam tutum sit ei præficere, cùm ipsi potius indigeãt custodia & carcere, quàm alios debeãt custodire. Itaq; oportet hoc non vnum esse officium, neque continuo ab eisdem fieri, sed vbi est aliquis iuniorũ ordo, aut custodũ, aut magistratuum, deputãdi sunt pro tẽpore alij atq; alij, qui horum officiorum suscipiant curam. Hos ergo magistratus tanquam summe necessarios ponendum est esse primo. Post hos autem alij sunt magistratus, nec sane minus necessarij, & maioris quidem dignitatis. nã plurima indigent experientia & fide. Tales vero sunt circa custodiam vrbis, & circa illa omnia quæ ordinãtur ad bellicas expeditiones. opus est enim & in pace & in bello permultis. nam & mœnia ciuitatis curãda tuendaq; sunt, & disquisitiones descriptionesq́ ciuium agendæ. Alicubi ergo super his plures sunt magistratus, alicubi pauciores: veluti in paruis quidem vrbibus vnus super omnibus. appellant vero hos prætores vel cõsules. Insuper si sint equites, aut pedites, aut sagittarij, aut turba naualis, super vnoquoq; eorum præfecti quidem statuũtur: appellanturq́ præfecti equitum, præfecti legionũ, præfecti nauales. & seorsum sub his præfectus triremis, præfectus cohortis, tribunus militum, & alia huiusmodi particularia. totum vero vna quædam species est, procuratio scilicet rerum bellicarum. & erga huiusmodi magistratum, hoc modo se habet. Cùm vero quidam magistratuum, & si non omnes, pertractent multa negotiorum publicorum, necesse est esse alium magistratum, qui rationes repetat atq; corrigat, ipse vero nihil tractet. vocant vero hos alij correctores, alij rationales, alij scrutatores, alij pcuratores. Præter hos vero omnes

*alij agrorũ definitores, alij syluarũ custodes.

magistratus vnus est maxime principalissimus omnium. idem enim plerunque habet finem & introductionem, qui præsidet multitudini, vbi populus dominatur. Oportet autem id quod cogit, summam habere in republica authoritatem. appellant vero quibusdam in locis Præconsultores ex eo, quia ante deliberant: vbi vero multitudo est, consilium magis. Ciuitatum igitur magistratus ferè tot aliqui sunt. Alia species curationis est circa rem diuinam, ceu sacerdotes, & æditui circa templa: vt conseruentur quæ sunt, & erigantur ruinosa ædificia, & cætera omnia quę pertinent ad diuinum cultum. Euenit autem alicubi curam hanc esse vnam, vt in paruis ciuitatibus. alibi vero plures se paratas à sacerdotio, vt sacrificuli, ac æditui, & custodes sacrarum pecuniarum. Huic consequens est illa, quæ circa sacrificia publica, quotcunque sacerdotibus lex non committit, sed ex publico fiunt. vocant autem eos qui istis præsunt, alij Reges sacrorũ, alij Pontifices maximos. Necessaria ergo officia sunt circa hæc, vt illa repetamus, circa rem diuinam, circa rem bellicam, circa redditus publicos & impensas, circa forum, circa vrbem & portus & regionem: insuper circa iudicia, & contractus, postulationes, & executiones, & custodias, & super rationibus, & disquisitionibus, & super correctionibus eorum quæ quis gesserit in magistratu, & postremo circa consilia rerum communium. Propria autem earum ciuitatum quæ magis pacatæ atque tranquillæ, sunt, curam facere de mulierum disciplina, de legibus seruandis, de disciplina iuuentutis, de gymnasiorum gubernatione: præterea de ludis gymnasticis ac musicis, & si qua alia huiuscemodi spectacula continget fieri. Horum vero quædam manifestæ sunt non popularia, veluti disciplina mulierum & puerorum. nam pauperibus necesse est vti mulieribus, & pueris tanquam ministris, quoniam seruos non habent. Cumq; tres sint magistratus, per quos assumunt quidam summas potestates, conseruatores legum, & præconsultores, & consilium: conseruatores legum optimatum magistratus est, præconsultores vero paucorum potentia, consilium autem populare.

De magistratibus ergo, vt in figura, ferè dictum est de omnibus.

ARISTOTELIS POLITICORVM LIBER SEPTIMVS.

SVMMA LIBRI.

De optima uita, ac ciuitate beata. De eius conuenienti multitudine, rebus maritimis, ciuibus, partibus, distributione, ædificijs, ac locis uarijs. De ciuium institutione. De coniugijs, filiorum procreatione, uictu, ac institutione.

De optima uita, & ciuitate beata. Cap. I.

De optima republica rectè quęrere volenti, necessarium est prius determinare, quæ vita sit maxime expetenda: nam si id ignotum sit, necesse est & optimam rẽpublicã ignorari. optime enim agere consentaneum est, qui sub optima reipublicæ disciplina reguntur, ex his quæ sibi assint, nisi quid accidat præter rationem. Quare primo statuendum est, quæ vita sit cunctis, vt ita dixerim, maxime optanda: deinde vtrum publice & priuatim eadem sit, an alia. Putantes igitur multa sufficienter esse dicta de optima vita, etiam in externis sermonibus, & nunc illis vtendum cẽsemus. Nempe aduersus hãc diuisionem nemo vtique refragabitur, ꝙ tria cùm sint bonorũ genera, externa, corporis, & animi, ista omnia adesse felici homini oportet. nemo enim felicem diceret eum, qui nullam partem fortitudinis habeat, neq; temperantiæ, neq; iustitiæ, neq; prudẽtiæ, sed timentem etiam circũuolantes muscas. temperantem vero à nulla penitus edendi bibẽdiq; extrema cupiditate, & gratia quadrãtis vnius dilectissimos interficientem. similiter & mente tam stultum atq; ignarum, quasi puerũ quendam vel insanum. Sed ista quidem sic, vt dicta sunt, omnes concederent. Discordãt tamen in quanto atq; excessu. nam virtutis quidam satis habere se putant, quantulumcunq; habeãt: diuitiarum vero atq; pecuniæ, potentiæq; & famæ, & huiusmodi omnium infinitum excessum sequuntur. At vero nos illis dicemus, quia facile est de his etiam per opera ipsa fidem suscipere, cernentes, quia homines acquirunt & conseruant nõ virtutes externis bonis, sed externa virtutibus. Ipsaq; beata vita, siue in gaudio posita est, siue in virtute, siue in ambobus, magis existit moribus & intellectu in excessu ornatis, mediocria vero externa possidẽtibus, ꝙ his qui in externis plura possident ꝙ opus sit, & qui in illis deficiunt,

ciunt. Quinetiam rõne licet hoc probe intueri. nã externa quidem bona finẽ habent tanquam instrumentum quoddã. omne autem vtile tale est, vt excessus vel noceat habẽti, vel certe nil prosit. At bona animi, quãto magis excedũt, tanto magis vtilia sunt: siquidẽ non solum honesti, verumetiam vtilis appellationem tribuere illis oportet. Omninoque patet, ꝙ sequi dicemus dispositionẽ optimam cuiusꝗ rei ad inuicem, fm excessum distantię illorum, quorum dicimus eas esse dispositiones. Quare, si est anima preciosior corpore et pecunijs, & simpliciter & nobis, necessarium est & dispositionem vtriusꝗ optimã eodem modo illis correspõdere. Insuper animi gratia illa expeti nata sunt, & ita recte sentientes expetere omnes oportet, nõ autem animum gratia illorum. Quòd igitur felicitatis tãtum vnicuiꝗ cõtingit, quantum virtutis atꝗ prudentiæ, & quãtum fm has operatur, confessum nobis existat, teste Deo fretis dicẽte, felicem esse atꝗ beatum, nõ per aliquid externorum, sed per seipsum, quia talis est fm naturam. Cùm & bonam fortunam aliud esse ꝗ̃ felicitatem, propter hęc necessarium est. nam externorum quidem bonorum causa est fortuna & casus: at iustus & temperatus nemo à fortuna est, neꝗ per fortunam. Cõsequens vero est, & ijsdem rationibus cõsentaneum, ciuitatem quoꝗ beatam esse quæ optima sit, & quę bene agat. impossibile autẽ bene agere eos, qui bona non agant. nulla vero bona actio est neꝗ viri neque ciuitatis, sine virtute atꝗ prudẽtia. Fortitudo aũt & iustitia & prudentia ciuitatis eãdem habẽt vim ac formam ijs, fm quas vnusquisꝗ hominum dicitur iustus, & prudẽs, & temperatus. Sed hæc hactenus pręmissa sint. neꝗ enim nõ attingere illa possibile fuit, neꝗ omnino omnes eorum rationes explicare. nam alterius otij ista sunt. Nũc autẽ supponatur nobis, ꝙ vita optima, & priuatim vnicuiꝗ & publice ciuibus est cũ virtute, intãtum externis facultatibus adiuta, vt actiones studiosas conficere possit. Sed de his nunc prætermissis, postea considerãdum erit, si quis forsan dictis non acquiescit.

An eædem sint felicitas, & optima uita. An contemplatiua, an actiua uita sit præferẽda. De optima reipub. dispositione, placitis aliorum, & officio legislatoris. Cap. II.

VTrum autem eadem sit dicenda felicitas singulorum hominum & ciuitatis, vel nõ eadem, reliquũ est videre. Manifestum vero & hoc: oẽs enim faterentur esse eãdem. nam quicũꝗ in diuitijs beatam vitam posuerunt, hi ciuitatem quoꝗ totam, si opulẽta sit, beatam fatebũtur. Et quicunꝗ tyrannicam vitam alijs præferũt, hi ciuitatem late dominantem beatissimam esse dicent. Qui vero id vnum per virtutem recipit, is & ciuitatẽ beatiorem dicet, si sit studiosior. Sed hæc iã duo sunt, quę indigent cõsideratione. Vnũ, nunquid vita illa præferenda sit, quæ versatur in republica & in communi societate, an potius vita pęgrina, & à ciuili societate remota. Pręterea quam speciem reipublicæ, & quam dispositionem ciuitatis optimam putare debemus, siue ab omnibus expetẽda sit cõmunio ciuitatis, siue à quibusdam non, sed tamen à pluribus. Cùm vero ciuilis intelligentiæ & speculationis hoc sit opus (non autem circa vnumquodꝗ expetendum) præferamus & nos hanc cõsiderationem. nam illud quidem extra propositum esset, hoc autem fm propositum huius inuestigationis. Quòd igitur necessarium sit illam esse optimã rempublicam, per cuius institutionem vnusquisꝗ optime agat, & beate viuat, manifestum est. Sed dubitatur etiam ab ijs, qui vitam cum virtute maxime eligendam putãt: vtrum vita ciuilis & actiua sit præferẽda, an potius illa vita, quæ sit ab omnibus externis soluta, ceu contemplatiua: quam solam putant quidam esse sapientis. Ferè enim has duas vitas, præstantissimi ad virtutem homines anteponere videntur, & antiqui, & recẽtes. dico autẽ duas; ciuilem, & philosophicam. Sed refert non parum, vtrum hoc vel illo modo veritas se habet, necesse est enim illum qui recte sapit, ad melius propositum se disponere, & priuatim vnumquẽꝗ hominem, & publice ciuitatem. Putant aũt quidã in gubernãdo alios, si cum dominatu fiat, iniuriã esse summã, si ciuiliter cessare quidem iniuriã, sed impediri vitæ tranquillitatem. Alij vero cõtra hęc, omnino putant ciuilem & actiuam vitam solam esse viri. in singulis enim virtutibus nulli esse maiorem operandi facultatem, ꝗ̃ his qui in reipublicæ gubernatione versantur. Sunt etiam qui alijs dominari, & tyrãnicum reipublicæ modum putant solum esse beatum. & in quibusdam ciuitatibus hic est finis legum, vt finitimis dominẽtur. Itaꝗ cùm pleraꝗ constituta passim (vt ita dixerim) iaceant apud plurimos, tamen si quid vnum leges respiciunt, id cõiectãt omnes, vt ciuitas dominetur. Sicut in Lacedæmone & Creta, ad bellum ferè ordinata est disciplina iuuẽtutis, & legum multitudo. Præterea apud gẽtes omnes, quæ possunt præualere, huiusmodi honoratur potentia: ceu apud Scythas, & Persas, & Thraces,

& Gallos.

& Gallos. Quibuſdam enim leges ſunt ad huiuſmodi prouocantes virtutem, vt apud Carthaginẽſes ferunt ornatum annulorum accipere pro numero expeditionum, in quibus militauerint. Fuit etiam quãdoq; in Macedonia lex, eum qui nullũ hoſtem interfeciſſet, capiſtro cingi. Apud Scythas vero nõ licebat ſolẽnibus epulis pateram circũlatam accipere ei, qui nullum occidiſſet hoſtem. Apud Hiberos quoq; pugnacem gẽtem, tot obeliſcos erigere circa ſepulchrum mos eſt, quot homines ex numero hoſtiũ necauerit. Et alia apud alios ſunt huiuſmodi complura, legibus aut moribus cõſtituta. Atqui videretur forſan nimis abſurdum eſſe, ſiquis cõſiderare velit, an hoc propoſitum eſſe debeat eius, qui legibus inſtituit ciuitatem, prouidere ſcilicet, vt illa dominẽt finitimis, & volẽtibus, & inuitis. Quomodo.n. id ciuile, aut lege ſanciendum, quod ne legitimum quidem eſt: neq; enim legitimum, nõ ſolum iuſte, verumetiam iniuſte dominari: ſubdere vero eſt, & nõ iuſte. Atqui nec in alijs ſciẽtijs ita videmus. nec enim medici, neq; gubernatoris eſt, vel pſuadere ęgrotis & nautis, vel vim afferre. Sed pleriq; vidẽtur exiſtimare ciuilem diſciplinam eſſe dominari, & quod in ſeipſos fieri nollent, hoc in alios facere nõ erubeſcũt. ipſi pro ſe iuſtitiam quærunt, pro alijs vero nulla eis iuſtitiæ cura eſt. Hoc autem abſurdum, niſi tales ſint natura, vt alter dominari debeat, alter nõ. Quòd ſi eſt ita, nõ eſt conandum omnibus dominari, ſed illis dũtaxat qui dominabiles ſunt. ſicut nec venari homines ad mẽſam vel ſacrificiũ, ſed illud quod venabile eſt. eſt autem venabile omne animal, quod ſit natura ferũ & eſui aptum. Enimuero fieri poteſt, vt ſit ciuitas vna ſeorſum per ſeipſam beata, videlicet ſi gubernetur recte. nam poteſt eſſe ſita in loco penitus ſeparato, & legibus vti laudabilibus: cuius reipublicæ cõſtitutio, non ad bellum neq; ad ſuperandum hoſtes ſit. Patet igitur quòd rei bellicæ ſtudia bona ſint exiſtimanda, ſed non vt finis ſupremus, ſed gratia illius. Studioſi autem legũ poſitoris eſt cõſiderare vrbem, ac naturam hominum, & omnẽ aliam communionem vitæ laudabilis, quo participent, quãtum fieri poteſt, felicitatem. Differentia tamẽ erit in quibuſdam conſtituẽdis. & hoc pertinet ad eãdem diſciplinam quę eſt de legibus ponẽdis, videre, ſi qui ſunt finitimi populi, qualia ad quales exercenda ſint, & quemadmodum cũ ſingulis conuerſandum. Verum de hoc poſtea ſuo loco conſiderationem faciemus, ad quem finem debeat optima reipublicæ conſtitutio tendere.

De controuerſia in uſu uitæ cum uirtute, dominatu & preſtantia uitæ contemplatiuæ. Cap. III.

AD cõfitentes autem vitam cum virtute eſſe maxime recipiẽdam, ſed cõtendẽtes de illius vſu, dicẽdum eſt nobis ad vtroſque. Sũt enim qui deſpiciũt magiſtratus ciuitatis, putãtes ingenui hominis eſſe aliã vitam q̃ ciuilis, & omnibus præferendam. alij vero hãc optimam putant. impoſſibile enim nihil agẽtem bene agere. bene autem agere ac felicem eſſe, idem eſt. Vtriq; eorum quædam dicunt recte, & quædam non recte. nam liberi quidem hominis vitã meliorem eſſe, quàm in dominãdo occupati verum eſt. nihil enim egregium eſt, ſeruo vti in quãtum ſeruus. iuſſus enim domini in rebus neceſſarijs nihil habet decorum. At putare omnem gubernationem eſſe dominationem, nequaquam eſt verum. nõ enim minus diſtat liberorum gubernatio à dominatione ſeruorum, q̃ differat natura liber à natura ſeruo: de quo ſufficiẽter ſuperioribus libris determinatum fuit. Sed laudare magis nihil agere q̃ agere, nõ eſt rectũ. nam felicitas actio eſt. præterea multorum et præclarorum finem habẽt, iuſtorum temperatorumq; actiones. Quinimo reſpondebit fortaſſe aliquis, ꝙ poteſtatẽ habere optimum eſſet. ſic enim plurimas ac pulcherrimas res agere poſſet. Itaq; is qui dominus agẽdi eſſe poteſt, hanc facultatem dimittere alijs nõ debet, ſed ſibi arripere. & neq; filium patris, neque parẽtem filij, neq; amicum amici hac in parte rationem habere. nam quod optimum ſit, id nobiſipſis adſciſcere debemus. optimũ autẽ eſt bene agere. Hoc illi forſan recte dicerẽt, ſi modo exiſteret afferẽtibus ac violantibus, illud quod eſſet omnium maxime optandum, ſed fortaſſis id fieri nõ poteſt, falſoq; hoc ſupponunt. Non enim amplius bonas actiones illas eſſe contingit, niſi tantum ipſe præſtet quãtum vir mulieri, & pater filijs, & dominus ſeruo. Quare is qui violaret, nihil tantum proficeret poſtea, quãtum iam à virtute ipſa receſſit. paribus enim honeſtũ & iuſtum in parte. hoc enim iuſtum ac par. nõ par autem paribus, & nõ ſimile ſimilibus, præter naturam eſt. nihil autẽ bonum, quod ſit præter naturam. Quapropter & ſi alius quidem ſit melior ſm virtutem, & ſm potentiam actiuam in rebus optimis, hũc ſequi honeſtũ eſt, & huic parere iuſtum: ſed oportet illi nõ virtutem ſolum, verũetiam potentiam exiſtere, per quã ſit actiuus. Quòd ſi hæc vera ſunt, & felicitas in bene agẽdo eſt reponẽda, & publice totius ciuitatis, & priuatim ſingulorum vita illa erit optima, quæ ſit actiua. Verumtamen

men

men actiuam non eſt neceſſariũ eſſe ad alios, quemadmodum quidam putãt. neq; eas meditationes ſolum eſſe actiuas, quæ gratia eorum fiũt, quæ ex agendo proueniũt, ſed multo magis quæ in ſeipſis perfectæ ſunt ac ſuijpſarum gratia fiunt cõtemplationes & meditationes, bene agere.n. finis eſt: quare & actio quædã. maxime autem proprie dicimus agere ẽt externis actionibus eos, qui intelligẽtia & cogitatione operibus præſunt, vt architecti. Quinimo neq; ſine actione eſſe neceſſarium eſt eas ciuitates quæ poſitæ ſint in ſolitudine, & ita viuere eligẽtes. fieri enim poteſt vt partibus inter ſe agere cõtingat. multæ.n. cõmunicationes adinuicem ſunt partibus ciuitatis. Similiter aũt hoc exiſtit vnicuiq; homini, vix enim Deus bene ſe haberet, & mũdus totus, quibus non ſunt actiones externę præter proprias ipſorum. Quòd igitur neceſſarium ſit eãdem eſſe vitam optimam priuatim vnicuiq; hominum, & publicæ ciuitatibus, & hominibus, manifeſtum eſt.

Quanta debeat eſſe multitudo ad conuenientem ciuitatis magnitudinem. Cap. IIII.

CVm vero iſta nunc præmiſſa ſint, ac de alijs rebuspublicis fuerit prius à nobis cõſideratum, de reliquis dicẽdi initium faciamus, quales aliquas ſuppoſitiones eſſe oportet pro ea ciuitate, quę maxime ſm votum ſit cõſtitutionem ſuſceptura. Neq; enim fieri poteſt vt optima ſit reſpublica niſi opportunæ aſſint facultates. ex quo neceſſe eſt multa prę ſupponere quaſi optãtes, eſſe tamen nullum eorum impoſſibile: dico autem ceu de multitudine ciuium, ac de regione. Vt enim cæteris artificibus, puta textori & nauiculario, materiam ſubeſſe oportet aptam ad opificium: nam quãto melior hæc exiſtit, tanto id quod fit ex arte, erit præclarius: ſic & gubernatori reipublicæ & legũ poſitori oportet propriã ſubeſſe materiam apte ſe habentem. Eſt autem ciuilis facultatis primo videre de multitudine hominum, q̃ multos & quales natura eſſe oportet. De regione quoq; eodem modo; & quãta & qualis eſſe debet. Putãt plerique magnam eſſe debere beatam ciuitatem, id & ſi verum eſt, ignorare tamẽ videntur qualis magna & qualis parua dicẽda ſit ciuitas: exiſtimãt enim magnã ex numero habitãtium. Sed oportet non tantũ ad numerum, ſed magis ad potẽtiam reſpicere. eſt enim ciuitatis opus quoddam. quare quę maxime id efficere poteſt, hãc exiſtimandũ eſt eſſe maximam ciuitatem. ceu Hippocratem, nõ hominem; ſed medicum quis diceret eſſe maiorẽ quàm alium, qui magnitudine corporis eum excedat. Quinimo ſi ex multitudine iudicandum ſit, nõ ex quauis multitudine id eſt exiſtimandum: neceſſe eſt enim forſan in ciuitatibus eſſe ſeruorum, & inquilinorũ, & hoſpitũ grandem numerum, ſed ex ijs qui ſunt pars ciuitatis, & ex quibus ciuitas cõſtat. horum enim præcellens multitudo ſignum eſt magnæ ciuitatis. ex qua vero ciuitate operarij quidem permulti exeunt, bellatores autem pauci, hãc impoſſibile eſt eſſe magnam. non enim idem eſt magna ciuitas & populoſa. quinetiam re & effectu patet, quia difficile eſt & forſan impoſſibile, vt quę nimium populoſa ſit ciuitas, optime gubernetur. Earum certe quæ bene gubernari dicũtur, nullam videmus in populoſam multitudinem eſſe diffuſam. Patet ẽt ex rationum fide. nã lex ordinatio quædam eſt, & bonam legis poſitionem neceſſariũ eſt eſſe bonã ordinationẽ. at multitudo nimium magna nõ poteſt recipere ordinationem. diuinæ enim potẽtiæ id opus eſſet, quæ & hoc totum cõtinet, cùm & bonum quidẽ in multitudine ac magnitudine cõſueuit fieri. quapropter & ciuitatem illam, cuius cum magnitudine dictus terminus exiſtit, optimam eſſe neceſſe eſt. Sed eſt quædam mẽſura magnitudinis ciuitati, quẽadmodũ & aliorum omnium, animalium, plãtarum, inſtrumentorũ. nam horum ſingula, neq; parua nimiũ, neq; magnitudine exceſſiua ſuã potentiam retinebunt, ſed aũt deſtituta erũt omnino à natura, vel male ſe habebũt. Ceu nauis vnius palmæ non erit penitus nauis, neq; duorum ſtadiorum: ſed ſi proceſſerit ad aliquam magnitudinem, quandoq; propter paruitatem male faciet nauigationem, quãdoq; propter exceſſum. ita & ciuitas, ſi ex nimiũ paucis ſit non eſt per ſe ſufficiẽs: ſin ex nimium multis, ſufficiens quidẽ in neceſſarijs erit vt gẽs, ſed non vt ciuitas. rẽpublicam enim nõ facile eſt in illis conſtitui. nã quis dux eſſet tam exceſſiuæ multitudinis, aut quis preco non ſtentorius? Quocirca neceſſe eſt primã eſſe ciuitatẽ illã, quæ ex ea multitudine conſtat, quæ multitudo prima per ſeipſam ſufficiẽs ſit ad bene viuendum in ciuili ſocietate. recipitur vero, vt ea quæ multitudinẽ hanc excedit, ſit maior ciuitas: ſed hoc non eſt, vt diximus, infinitum. Quæ vero ſit huius exceſſus determinatio, ex opibus intelligi faciliter poteſt. ſunt enim actus ciuitatis imperãtium atq; parẽtium. imperãtis quidem opus eſt iubere ac iudicare; ad iudicãdum vero ſm iuſtitiam, & ad magiſtratus demãdandos ſm dignitatem, neceſſarium eſt, vt ſe inuicẽ cognoſcant ciues quales ſint.

sint. quare vbi hoc non fieri contingit, necesse est vt male res procedãt circa magistratus demandandos, & circa iudicia. In vtroque certe horum, nequaquam est temere procedendum: quod in nimia multitudine manifeste cõtingit. Insuper hospitibus & inquilinis facile est ad rempublicam aspirare, cùm nõ difficile sit in tãta hominum multitudine latere. Patet igitur quod est optima determinatio ciuitatis, vt sit maximus multitudinis excessus, quæ sit per se sufficiens ad viuendum, & facile inter se cognosci possit. De magnitudine ergo ciuitatis determinatũ sit in hunc modũ.

Optimæ regionis, & situs urbis conditiones.
Cap. V.

De regione autem eadem ferè dici possunt: nam qualis esse debeat, clarum est quod sufficientissimam omnes laudabunt. Hanc autem necesse est feracẽ esse omnium, nam omnia in seipsa habere et nullius indigere, sufficientis est. Multitudinem vero ac magnitudinem tantam, vt queat habitatores ociosos nutrire, liberaliter simul temperateque viuentes. Hoc autem vtrum bene vel non bene dicatur, postea diligentius erit considerãdum, vbi de possessionibus & facultatibus mentionem fieri continget, qualiter & quemadmodũ se habere erga vsum ipsum oportet. Permultæ enim circa considerationem istam dubitationes cadũt, propter trahentes in vtrãque partẽ vitæ excessum, alios ad tenuitatẽ, alios ad largitatem. Formam vero regionis non est difficile præscribere, credendũque est in quibusdam, rei militaris peritis asserẽtibus talem esse oportere, vt ab hostibus quidem non facile inuadi possit, ciuibus autẽ facilis sit in alienã egressio. Præterea vt hominum multitudinem facile inter se cognosci posse diximus oportere, sic etiam regio sit subiecta conspectui, id est vt cognosci, & succurri faciliter possit. Vrbis autem situs, si formanda nobis illa est secundum votum, opportune, & ad terram, & ad mare debet iacere. Vna iam determinatio præmissa est, oportere ad auxilia ferenda cõmunem esse locorum omniũ. Vnde quoque afferenda altera, ad importationem fructuum. Præterea ad lignorum materiem, & ad, siquid aliud simile opificium regio in se habeat, facilem aduectionem.

An communio maris turba nautica, & naualis potentia ciuitatibus rectè instituta expediat, uel ne. Cap. VI.

Communio autem maris, vtrum vtilis sit ciuitatibus vel damnosa, permultæ sunt disceptationes. Nam & frequentare aduenas quosdã, alienis educatos legibus, inutile putant ad rectam ciuitatis disciplinam. & turbam popularem multiplicari ex vsu maris, transmittentibus ac recipientibus negociatorum multitudinem, contrarium esse dicunt rectæ ciuium institutioni. Quòd igitur, si ista non contingant, melius sit & ad securitatem & ad copiam rerum necessariarũ, communione maris habere vrbem & regionem, non est obscurum. nam ad facilius ferendum hostes, peropportuna facultas succurrẽdi aũxiliãdique suis terra & mari esse debet, & ad nocendum inuadẽtibus. si nõ vtrinque possibile, at altera ex parte magis existit ambarum participantibus. Et quæ apud eos nõ existũt, importari. & quæ superabũdãt, deportari ex necessarijs est. sibi enim ipsi mercabilẽ non alijs ciuitatem esse oportet. Qui autem omnibus mercatum apud se præbẽt, hi faciunt quæstus cupiditate. quod si non expedit ciuitati hanc cupiditatem habere, neque mercatum certe huiusmodi debet recipere. Nam & nunc quidem videmus multis regionibus & ciuitatibus stationes ac portus opportune iacere: vt neque intra vrbem sint, neque valde distantes, murisque circundari, & alijs huiuscemodi munitionibus. Clarum est enim, quòd si quid boni proueniet ex tali communione, ciuitas id bonum suscipiet: sin aliquid mali, caueri ab eo facile erit per leges iubentes ac determinantes, quos oportet, & quos non oporteat inuicem admisceri. De nauali autem potentia, quòd melius sit eam habere vsque ad aliquam quantitatem, manifestum est. non solũ enim sibiipsis, sed & finitimis quibusdam oportet & auxiliari posse, & esse terrori, quẽadmodum terra sic etiam mari. Magnitudo autem & multitudo huius potentiæ, ad mores ciuitatis erit accommodanda. nam si ea fuerit ciuitas, quæ magnam præstantiam authoritatemque habere consueuerit, necessarium erit hanc potentiam rebus esse conformem. Turbam vero nauticam, & huiusmodi hominũ multitudinem, nõ necessarium est ciuitatibus existere. nulla enim ciuitatis pars huiusmodi homines esse debent. Nam pugnatores qui naues conscendunt, ingenui sunt homines. terra quoque militare consueti, hi præsunt naualiturbæ & imperant. Existente vero multitudine tenuis fortunæ hominũ, qui circa nos habitant, & agricolarum qui in regione rem rusticam exercent, necessarium est abundantiam esse nautarum. Videmus etiam nũc istud fieri in quibusdam ciuitatibus, ceu in ciuitate Heracleotarum. mul

*ἐμπορι-κὸν.

tas enim implent triremes, vrbem possidentes magis exiguam quàm cæteri. De regione igitur, & portubus, & vrbibus, & mari, & nauali potentia, in hunc modum determinatum sit. De multitudine quoque ciuitatis, quam determinationem habere decet, prius diximus.

Quales debeant esse natura ciues, de quo laudantur Græci, & quales urbis custodes. Cap. VII.

NVnc autem quales natura ciues esse oportet, à nobis dicetur. Forsan vero id deprehendet quis, si inspiciat ad ciuitates Græcorũ, quæ bene gubernari dicuntur. & ad totum terrarum orbem, vt à gentibus varijs incolitur. Nã quæ frigidas regiones incolunt gẽtes, & quæ per Europam, animo quidem abundãt, ingenij vero & artificij parum habent: quapropter in libertate magis perseuerant. disciplinam vero reipublicæ difficulter recipiunt, ac finitimis dominari non possunt. Quæ vero Asiam incolunt, ingenio & arte abundant, sed animositatem non habẽt: propter quod & parere dominantibus, & seruire perseuerãt. At Græcorum genus, vt mediam regionem locorum sortitum est, sic & amborum est particeps. nam & animosum et ingeniosum est. Ex quo fit, vt in libertate degat, & disciplinam reipublicę optime recipiat, & vnius reipublicæ cõstitutionem sortitum, imperare omnibus possit. Eandem quoq; differentiam habẽt Græcorum gentes inter se. quædam enim habent naturã ad vnum illorum: quædam vero permixtæ ac temperatæ sunt ad vtranq; illarum potentiarũ. Patet igitur, ꝙ oportet & intelligentiam & vigorẽ animi natura existere illis, qui futuri sint idonei, quos legũ positor ad virtutẽ instituat. Nam quod de custodibus aiunt quidam opus esse, vt beneuoli sint erga notos, erga ignotos vero infesti, vigore animi est qui beneuolẽtiam facit. illa est enim potentia animæ, per quam amamus ac beneuoli sumus. cuius rei signũ est, ꝙ magis irritatur animus cõtra familiares & amicos, q̃ contra ignotos, si contemptum se putet. Quapropter Archilochus recte cũ amicos incusaret, ad aĩum loquitur inquiens. Non tu quidem ab amicis lanceis transfixus es? Quod dominatur & ꝙ libertatem seruat, ab hac potentia animi existit: dominãs enim & inuictus est animus. Nec bene se habet dicere, ꝙ aduersus ignotos debent esse infesti: nam aduersus neminem tales esse oportet. neq; sunt magnanimi homines natura infesti, nisi contra iniuriantes. Hoc autem magis contra notos familiaresq; patiuntur, quod dictum est prius, si iniuriatos sibi existimãt. Et hoc non sine ratione cõtingit. à quibus enim deberi sibi beneficium expectant, ab eisdem non solum priuari beneficio, sed insuper lædi se putant. Vnde in prouerbio dicit, Fratrum contentiones & iræ sunt acerbissimæ. & qui se nimium amant, hi se nimium oderunt. De hominibus igitur qui in republica futuri sint, & quot esse oportet, & quales natura, & de regione, quantam, & qualem, ferè determinatum est. non enim eadem certitudo quęrenda est, in his quæ per rationes, & in his quæ fiunt per sensum.

Quòd non omnia, sine quibus ciuitas stare nequeat, sint eius partes. & quæ sint ipsius partes propriæ. Cap. VIII.

CVm vero vt aliorum secundum naturam consistentium, non hæ sunt partes totius consistentiæ, sine quibus totũ esse non potest: palam quòd nec ciuitatis ponendum est esse partes, quęcũq; ciuitatibus existere necessario oportet, nec alterius cuiusq; communionis, ex qua fit vnũ aliquod genus. Vnum enim quid & cõmune esse debet cõmunicantibus, siue æquale, siue inæquale suscipiãt: ceu siue alimentum id sit, siue agri quantitas, siue aliud tale. sed quãdo hoc gratia huius, hoc autem nõ gratia, nihil in his commune: sed aut huic quidem facere, huic autem accipere. dico autẽ velut organo omni ad id opus, quod fit & opificibus. Domui enim ad ædificatorẽ nihil est quod fiat cõmune, sed est domus gratia ædificatorũ ars. Quapropter possessione quidem indiget ciuitas: nulla tamẽ pars ciuitatis est possessio. multa vero aĩata sunt possessionis partes. Ciuitas autem communio quædam est similium gratia vitæ, vt maxime fieri potest optimæ. Cũm vero sit felicitas optimum, ipsa aũt virtutis operatio, & vsus quidam perfectus: contingat autem ita vt aliqui illius recipiant participationem, alij parum aut nihil, manifestum est quòd hæc est causa, quare ciuitatis species & differẽtiæ existunt; pluresq; rerumpublicarum formę. per alium enim modum, & alijs vijs singuli hoc appetentes, & alios viuendi modos fecerunt, & alias reipublicæ disciplinas. Considerandum autem est, quot sint illa, sine quibus ci ciuitas esse non potest. nam quas dicimus esse ciuitatis partes, eas necessarium est in istis esse. Capiendus est igitur operum numerus: ex his enim id apparebit. Primum igitur debent existere alimenta. Deinde artes: multis enim instrumentis indiget vita. Tertiũ arma.

nam

nam qui simul in cõmunione viuunt, necessarium est in ipsis habere arma, quibus & magistratibus parere inobedientes compellantur, & quibus vis propulsetur externa. Præterea pecuniarũ habẽdarum facultas quædam, quo illas habere possint & ad proprias indigentias, & ad bellum. Quintum ac primum, circa rem diuinam cultus, quod vocant sacrificium. Sextum, quod est omniũ summe necessariũ, iudicium pro vtilitate & iustitia contrahentium. Hæc sunt igitur opera, quibus indiget ciuitas omnis. est enim ciuitas multitudo non quæcunq;, sed illa quæ ad vitam per se sufficiẽs sit, vt diximus. Si vero aliquid horum deficiat, impossibile est simpliciter per se esse sufficientẽ huiusmodi societatem. necessarium est ergo his operibus ciuitatem cõstare. Esse igitur oportet multitudinem agricolarum, qui victum conferant, & artifices, & pugnatores, & locupletes, & sacerdotes, & iudices necessariorum atq; vtilium.

Quæ ciuitatis partes quibus hominum generibus conueniant.

Cap. IX.

HIs determinatis, reliquum est considerare, vtrum omnes cõmunicare debẽt horum omnium (fieri enim potest, vt ijdem ipsi sint & agricolæ, & artifices, & cõsultores, & iudicantes) vel in vnoquoq; opere supra dictorũ alios ponendum est, vel quædam esse propria, quędam vero cõmunia necessarium est. Sed non in omni republica hoc, vt diximus, cõtingit. nam fieri potest, vt omnes participent omnium, & nõ omnes omnium, sed quidam quorũdam. hæc enim faciũt rerumpublicarum varietatem. nã in populari quidem participant omnes omnium: in paucorum autẽ potentia contrarium est. Cùm autem consideratio nostra sit de optima republica, ea vero est, per quam ciuitas esset maxime felix, felicitatem autem, quòd sine virtute impossibile est existere primo diximus, manifestum, quòd in ciuitate quæ optime gubernetur, & quæ iustos habeat ciues simpliciter, ac non ad suppositionem, neque artifices, neque mercatores ciues esse oportet: vilis est enim huiusmodi vita, & virtuti aduersa. nec certe agricolas esse oportet eos, qui futuri sint ciues. opus est.n. quiete & otio ad virtutem comparãdam, & ad rempublicam gerendam. Cùm vero hi supersint qui bello intendunt, & qui consultãt de vtilibus, & iudicant de iustis & nõ iustis, qui quidem maxime videtur partes ciuitatis, vtrum & hos esse alios ponendum sit, vel eisdem hominibus ambas partes tribuendum? Clarum est, quòd quodam modo eisdem, & quodã modo alijs. quà enim alterius vigoris vtrũq; opus, & alterum prudentia, alterum viribus indiget, alijs. quà vero impossibile est, eos qui afferre vim & prohibere hos possunt, subiectionem pati semper, eisdem. qui enim armorum domini sunt, ijdem etiam sunt domini status, vel mutationis reipublicæ. Restat igitur, vt eisdem quidem ambobus respublica tradatur, nõ simul quidem, sed vt natura fert. Vires quidẽ in iunioribus sunt, prudentia vero in senibus. sic inter eos distribui, cõmodum est, & iustum esse videtur. habebit.n. hæc distributio id, quod est secundum dignitatem. Atqui possessiones quoq; circa hos esse oportet. necesse est enim facultates adesse ciuibus, hi autem sunt ciues. nam turba quidem vrbana vilium ministrorum nulla pars est ciuitatis, nec aliud genus quodcũq;, quod non sit virtutis effector. Patet hoc ex eo quod præmisimus. felicitas enim necesse est, vt per virtutẽ fiat. felicẽ vero dicere ciuitatem debemus, non ad partem aliquam eius respiciẽtes, sed ad omnes ciues. Manifestum igitur quòd horum esse possessiones oportet: siquidem necesse est agricolas esse seruos, vel Barbaros, vel ministros. Reliquum est ex his qui supra numerati sunt, genus sacerdotum esse, quorũ institutio manifesta est. neq; enim agricola, neque artifex, neq; vilium exercitiorum quisquã sacerdos est deputãdus. honos enim Dijs est à ciuibus impendendus. Sed cùm distincti sint ciues in partes duas, hoc est in eos qui arma tenẽt, & in eos qui consultãt, & decẽs sit Dijs cultum exhibere, & requiẽ suscipe eos, qui pro tempore in his laborauerunt ac defessi sunt, his vtiq; esset sacrorum cura demandanda. Quę sint igitur, sine quibus ciuitas stare nõ potest, & quot sint ciuitatis partes, dictum sit. Agricolas enim & artifices, & omne ministerium ciuitatibus existere necessarium est. Sed partes ciuitatis sunt qui arma tenent, & qui consultant. & separatum est vnumquodq; istorum: hoc quidem semper, hoc vero secundum partem.

De distributione ciuitatis, comessationibus, partitione regionis, cultoribus, & agricolis.

Cap. X.

VIdetur autem nõ nunc neq; paulo ante hoc notum fuisse his, qui de republica philosophantur, quòd per genera sit ciuitas distinguenda: & pugnatorum genus aliud

esse, aliud agricolarum. nam & in Aegypto vsq; ad hoc tempus, in hũc modum se habet, & in Creta. in Aegypto quidem Sesostri legem ferẽte, in Creta vero Minoe. Antiqua videtur etiam comessationũ institutio. quod in Creta factum est Minoe regnãte: sed multo prius hoc in Italia q̃ in Creta constitutum fuit. Tradũt enim periti homines illorum locorum, fuisse Italum quendam Oenotriæ regẽ, à quo mutato nomine pro Oenotris Itali sunt vocitati, oramq; illam maritimam Europæ, quæ est inter Scyllaticum & Lameticum sinum (distant vero hęc loca inter se meridiei iter) Italiæ nomen primo cœpisse. Hũc ergo Italum tradunt agriculturam Oenotros docuisse, cùm prius essent pastores vagi, ac palantes, illisq; leges posuisse, & comessationes instituisse primum. Quapropter etiam nunc quidam illorum populorũ comessationibus vtũtur, & legibus quibusdam ab illo positis. Incolebant autem eã Italiæ partem, quæ ad Tyrrheniam versa est Opici, qui nunc Ausonij nominantur. Alteram vero partem quæ ad Iapygiam & Ionium pertinet, incolebant Chaones, Syrtim appellatam: & ipsi quoq; ab Oenotris orti. Inuentio igitur comessationum hinc primum extitit. Diuisio autem ciuitatis p̃ genera, apud Aegyptũ incœpit. Sesostratis enim multis tẽporibus ante fuit, quàm Minos in Creta regnaret. Et alia ferè credendum est eodem modo inuenta fuisse multoties in longo tempore, immo vero infinities. Nam quæ necessaria sunt ad vsum vitæ, indigentiam ipsam docuisse rationabile est: & illis repertis additamẽta postmodum facta fuisse, ad expolitiorem viuẽdi formã. quod eodem modo in cõstitutione rerumpublicarum accidisse credẽdum est. Esse vero cuncta vetusta, signum est, q̃ Aegyptij (quorum antiquitas maxima putatur) leges habuerunt, & ciuilem institutionem. Quapropter vtendum est ijs quæ sufficienter tradita sunt, & quæ desiciunt reperire conãdum. Quòd igitur agri & possessiones eorum esse debent qui arma tenent, quiq; partes sunt ciuitatis, dictum est: & qua de causa cultores illarũ alios esse oportet, & quanta & qualis debet esse regio. De distributione vero ipsius regionis, & qui, & quales debent esse cultores, dicẽdũ est. Quandoquidem neq; communes omnium censemus esse debere possessiones, vt quidam tradidere: sed vsu amicabili cõmunes fieri, neq; deesse vlli ciuium alimenta. De comessationibus videtur quoq; omnibus vtile esse, vt assint bene institutis ciuitatibus. Quam vero ob causam nobis quoq; idẽ videatur, postea dicemus. Oportet autem ciues vniuersos ad earum communionem admitti. at non facile est, vt qui pauperes sint, cõtribuere statutam pensionem ex proprio possint, & cæterã domum gubernare. Præterea in sacrificijs, cultuq; deorum sumptus cõmunes esse debent totius ciuitatis. Est igitur necessarium in duas partes regionem diuidere, & aliam esse publicam, aliam priuatorum. Vtraq; illarum partium rursus diuidenda est: illius nanq; partis quam publicã esse debere diximus, vna pars deorum cultui deputanda est, altera vero ad comessationum impensam. Rursus vero priuati agri pars vna ad proprias necessitates est deputanda, altera vero ad ciuitatem: vt duabus sortibus vtrinq; distributis, amborum locorum omnes participes sint. æquum enim & iustum ita se habet, & ad finitima bella concordantius. Vbi enim hic modus non seruatur, alij faciliter prosiliunt ad finitimorum inimicitias: alij nimium illas refugiunt, & cõtra dignitatem. Quamobrem apud quosdã lex est, vt qui agros habent vicinos, hi non admittantur ad consilium belli aduersus illos suscipiendi, quasi ob priuatã sui causam rectè consilium dare non valẽtes. Agrorum igitur per hunc modum facienda partitio est, ob causas ante dictas. Cultores autẽ ipsi, maxime quidem si s̃m votum optandum est, serui esse debent: neq; omnis vnius generis, neq; animo elati. ita & ad faciendum opus vtiles forent, & nihil noui ab eis metueretur. Secundo autem loco Barbari ministri, natura similes his quos supra diximus. Horum autem in priuatis quidem agris & ipsi priuatorum dominorum sint, in publicis vero publici. Quemadmodum autem seruis vtendum sit, & quare melius est omnibus seruis præmium libertatis esse propositum, postea dicemus.

De situ urbis, locis in ea ad diuersa accõmodatis, priuatis ædibus, mœnijs, & ipsius ornatu. Cap. XI.

VRbs aũt q̃ terræ marisq; particeps esse debet, & q̃ ad totã regionẽ similiter debet esse cõmunis quantũ fieri põt, dictum est prius. Ipsius aũt ad seipsam, optandum est positionẽ sortiri, ad quatuor respiciẽtes. Primũ ad sanitatem. ad oriẽtem.n. Solem conuersæ vrbes, & ad eos vẽtos qui inde perflant, salubriores sunt: secundo loco quæ sunt s̃m Boream sitæ. hæ nãq; sunt ad hyberna potiores. In reliquis vero, vt ad ciuiles res & ad bellicas opportune se habeat: ad bellicas quidẽ, vt facilis sit ciuibus in aliena egressio, hostibus aũt difficilis aditio, ac difficilis circũdatio. Aquarũ aũt & stagnorũ abũdantiã habeat, maxime

naturalem.

naturalem. quòd si naturalis deficiat ex aqua pluuia cisternę & lacus, qui magnā vim aquarum suscipiāt, comparētur, ita vt deesse aqua, si quando obsiderētur, nunquam possit. Sed cùm oporteat de sanitate habitātium curam habere, hoc autem sit primum in situ & qualitate loci, secundū in aquarū salubriū vsu, in ea quoq; re est diligentia merito adhibenda. Quibus enim plurimū & frequentissime vtimur ad corpus, ea plurimum important ad sanitatem. aquarum autem & vētorum potentia talem habēt naturam. Quapropter in ciuitatibus quæ rectè sapiunt, distinguendus est aquarum vsus, si non omnes sunt pares, nec abundantia sit earum aquarum, vt aliæ seorsim aquæ ad cibum & potum, aliæ ad aliā indigentiam deputētur. Loca autem munita, non pariter cunctis ciuitatibus vtilia sunt. vtputa arx ad dominationem vnius, vel paucorum. in populari vero viuendi modo, æqualitas loci. in optimatū vero gubernatione, neutrum istorū, sed magis loci plures ardui. Priuatarum autem domorum forma gratior & cōmodior ad cæteras res existimatur ſm nouiorem istum Hippodamium morem: sed ad securitatē tutelamq; ciuitatis vtilior erat antiquorum ædificatio. habent enim illorum ędificia inextricabiles aditus, ex quibus nisi consueti euadere vix possunt, & inscrutabiles latebras, si qui aggrederentur: ex quo vtriusq; horum participare debent. potest enim hoc fieri, si quis ita disponat, vt solent agricolæ illos, quos vocāt quidam vinearum tramites. Et totam vrbem nō facere penetrabilem, sed partes quasdam & loca. sic enim ad securitatem, & ad ornatum se bene habebit. Mœnia vero qui dicunt non oportere adesse ciuitatibus illis, quæ virtutem possideant, nimiū prisce loquuntur: & hoc vidēt per experiētiam reprobatum in ijs ciuitatibus, quæ sibi id ad gloriam iactabant. est enim ad pares ac non multo excedentes multitudine, non satis decorum per mœnia seruari velle. sed cùm aliquando cōtingat & fieri possit, vt multo maior hominum multitudo, & maiori virtute superueniāt, si saluos esse oportet, neq; perire, neq; contumelijs affici, firmissimam munitionem murorum putandum est opportunissimam esse in bello: prȩsertim hoc tempore, in quo tormenta & machinæ ad obsidiones vrbium cum omni subtilitate sunt adinuenta. Simile est enim ciuitatem non circūdandam mœnibus cēsere, & regionem facilem ad inuadendum quærere, & deijcere montuosa loca, & priuatis domibus nō circundare parietes, quasi viles futuri sint habitatores. Atqui ne id quidē latere oportet, ꝙ qui mœnibus circūdantur, eis licet in vtranq; partem vti vrbibus, & tāquam muros habentibus, & tanquam non habētibus: sed eis qui mœnia non habent, non licet. Si ergo per hunc modum se habet, non solum mœnia circūdanda sunt vrbi, verumetiam curandum vt & ad ornatum ciuitatis se habeant decenter, & ad bellicas opportunitates, tum alias, tū ad illas quæ nunc repertę sunt. Vt enim aggressoribus cura est quibus modis vincant, ita quędam iam reperta sunt, quædam inuestigare atq; philosophari oportet eos qui defendūt. principio enim non aggrediuntur eos qui bene se pręparauerunt expugnare.

De ædibus sacris, foris, & locis comessationum. Cap. XII.

CVm vero multitudo ciuium in comessationes distributa esse debeat, mœnia vero sint præsidijs quibusdā, & turribus per opportuna loca interpositis munienda, clarū est, ꝙ res exigit aliquas comessationū, in illis ipsis præsidijs collocari. & hæc quidē per hūc vtiq; modum vidētur constituenda. Aedes vero Deorū, ac principalissimę magistratuū comessationes, idoneum locū habere debēt, & eundem sacra quotcūq; lex nō separat, aut responsum oraculi. Esset aūt talis locus quis quis supereminētiam haberet & ad ededam virtutem sufficienter, & ad vicinas partes ciuitatis excellenter. Decet autem sub hunc locum cōstructionem fori esse talem, qualis est in Thessalia eius quod liberum vocant, id est, quod debet esse purum ab omni mercatu, & neq; opifices, neq; agricolas, neq; alios vllos tales illi appropinquare, nisi à magistratibus vocarentur. Esset vero hic locus gratior, si & gymnasia seniorū in eo sint cōstituta. decet. n. ſm ætates distribui hūc ornatum, & in iunioribus magistratus quosdam versari, seniores aūt magistratibus assistere. præsentia. n. magistratuū ante oculos posita gignit verā reuerentiam, liberaleq; pudorem. Venalium autem rerum, aliud forum esse debet & alio loco situ, accessu facile, quo & à terra & à mari facilis sit importatio omnium. Cùm vero multitudo ciuium diuisa sit in sacerdotes & magistratus, decens est sacerdotibus circa ædes sacras esse comessationes institutas. Magistratuum autem quicunque de contractibus ius dicunt, & qui accusationibus cognoscunt, & qui circa vocationes in ius, & aliam huiusmodi administrationem intendunt, & insuper qui ædilitatis & vrbanarum rerum curam gerunt, iuxta forum in loco celebri,

communiq; sunt comessationes statuendæ. talis est locus illius fori, in quo necessaria venundantur. nam alterum illud forum supiori loco situm, debere esse diximus ociosum. hoc autem ad negocia rerum deputari. Hũc eundem ordinem in regione quoq; imitandum esse dicimus. sunt enim magistratus quidam apud rusticos, quos alij syluarũ custodes, alij * agrimensores. rectores appellant: quibus & loca ad custodiam regionis, & comessationes sunt ijsdẽ in locis cõstituẽdæ. Tẽpla quoq; per regionem distributa esse debẽt, partim Dijs, partim heroibus. Sed immorari nunc circa ista superfluum est, cùm sint illa nõ difficilia cognitu, sed magis factu. dicere enim, voti est: euenire autem, fortunæ. Quapropter circa talia insistere, ad præsens omittamus.

In quibus bene agere consistat. De felicitate, & de ijs quibus homines fiunt studiosi.
Cap. XIII.

DE republica aũt ipsa, ex quibus & qualibus constare debet ciuitas, quæ beata sit futura, & recte gubernari, dicendum est. Duo sunt, in quibus omnis cõmendatio bene agẽdi consistit. vnum, vt propositum ac finis agẽdi recte subiaceat: aliud, vt eas, quæ ad illum finem ferant, actiones inueniamus. Fieri enim potest, vt & concordẽt hęc inter se, & discordẽt. nam quãdoq; illud ad quod intenditur, recte iacet; sed in actionibus per quas illo potiri credimus, aberratur. quandoq; aũt omnia ad finẽ diriguntur: sed finis ipse est praue positus. quandoq; etiam in vtroq; est error, veluti circa medicinam. neq; enim quale aliquid esse oportet sanum corpus, recte iudicat interdum, neq; ad subiectum sibi finẽ opera diriguntur. Oportet autem in artibus & sciẽtijs hæc vtraq; obtineri, finem, & eas quæ sunt ad finẽ actiones. Quôd igitur bene viuere ac felices esse omnes cupiũt, manifestũ est. sed alijs potestas est adipiscẽdi, alijs non, propter fortunam aliquam, vel naturã. opus est enim adiumẽtis quibusdã ad bene viuendum, minoribus quidem illis, qui melius dispositi sunt, maioribus autem, qui peius. alij vero, statim non recte quærũt felicitatẽ cùm possint. Cùm autẽ propositum nostrum sit optimam rempublicam videre: ea vero est, per quam ciuitas optime gubernetur: optime autem gubernatur, si felicitatem maxime recipiat: manifestum est, ꝙ quid sit felicitas latere non debet. Diximus autem in Ethicis, si modo illorum librorũ vtilitas vlla est, operationem esse, & vsum virtutis perfectum, & hunc nõ ex suppositione, sed simpliciter. Dico aũt ex suppositione, quæ necessaria sunt: simpliciter autem, quod in seipso commendationem habet. veluti circa res iustas iudicare, punire, supplicio afficere à virtute quidem est, sed ex necessitate, commẽdationemq; habet ex cõpulsione. eligibilius nanq; foret nullo tali indigere, neq; hominem neque ciuitatem. At enim ad honores & opes, simpliciter sunt optimæ actiones. nam alterum quidem illud mali alicuius electio est: hæ autem contra, effectiones enim bonorum sunt, & generationes. Studiosus enim vir, & paupertate, & morbo, & alijs fortunæ aduersitatibus laudabiliter vtitur: verumtamen felicitas in contrarijs existit. nam & hoc determinatum fuit in Ethicorum libris, quòd talis est studiosus, cui per virtutem bona, sunt simpliciter bona. patet autem, quòd & vsus istos necessarium est studiosos & bonos esse simpliciter. Quapropter existimant homines, externa bona causam esse felicitatis: ceu siquis bene pulsandi causam putat esse lyram magis quàm artem. Necessarium est ergo ex his quæ dicta sunt, alia subesse, alia parare legis positorem. ex quo secundum votum optamus constitutionẽ ciuitatis in his, quorum domina est fortuna: dominam enim illam posuimus. sed studiosam esse ciuitatem, non est fortunæ opus, sed scientiæ ac electionis. At studiosa ciuitas est, vt ciues qui in republica versantur sint studiosi. nobis autẽ omnes ciues participes sunt reipublicæ. Hoc igitur considerandum est, quo modo fiant studiosi. nam si cõtingat omnes esse studiosos, non aũt singulos ciuium, sic foret optabilius: sequitur enim ad singulos esse, & omnes esse. Atqui boni quidem et studiosi fiunt propter tria. Sunt autẽ hęc tria, natura, mos, & ratio. etenim nasci oportet primum, ceu hominem, & non aliud animal: & sic qualem aliquem secundum corpus & animam. Quædam etiam nasci nulla vtilitas est: mores enim mutari faciunt. nam aliqua per naturam ad vtrunque apta, per mores ad peius vel ad melius conuertuntur. Cætera igitur animalia maxime viuunt secundum naturam, parum vero aliquid & secundum mores. homo autem & secundum rationem: solus enim rationem habet. Ita oportet hæc simul concordare. multa enim præter mores, & præter naturam agunt homines propter rationem, si persuadeatur melius esse aliter agere. Natura igitur quales esse oportet eos, qui legum positori sint parituri, determinatum est prius. reliquum opus est iam disciplinæ: quædam. n. assuescendo discuntur, quædam audiendo.

Quos

Quos oportet esse imperantes, & parentes, eosdemne ad diuersos. pariter & ipsorum disciplinam. Et ad quæ respicere debeat legum positor, ac de quibus ipse non laudatur. Cap. XIIII.

CVm vero omnis societas ciuilis constet ex imperantibus & parẽtibus, hoc iam considerandum est, vtrum alios esse oportet qui imperant, & alios qui parẽt, an eosdẽ per vitã. patet enim quòd & disciplina secundum hanc diuisionem sequi debebit. Si ergo tantum differrent alteri ab alijs, quantum Dij & heroes ab hominibus differre putãtur, vt primũ statim corpore, ac postea animo longe antecellerent, ac manifeste indubitateq; appareret eorum supereminẽtia, clarum est quòd semper eosdem istos melius foret imperare, alios vero parere. Sed cùm facile non sit hoc repire, nec sic (vt apud Indos Scylax esse ait) reges tãtum à populis differre: manifestum est, quòd propter multas causas necessarium est, vt omnes similiter participes sint vicissim imperandi & parendi. æquum enim idem similibus: & difficile est stare rẽpublicam, quæ constituta sit præter iustitiam. cum illis enim, qui ab imperando excluderentur, concurrẽt omnes qui sunt in regione, statum mutare cupientes: & tantam esse multitudinem in reipublicæ gubernatione, vt sit potentior istis, vnum aliquid impossibilium est. At enim quòd oportet eos qui in magistratu sunt differre à subiectis, indubitabile est. quomodo ergo hæc futura sint, & quomodo participẽt, cõsiderare debet legislator, vt prius diximus. Natura enim ostẽdit, quemadmodum hęc distinguenda sunt. fecit enim eosdem genere, alios iuniores, alios seniores: quorũ alteri debent parere gubernantibus, alteri gubernare. Indignatur autem nemo propter ætatem maiori cõcedere. nec putat illum cui cedit, potiorem esse se: præsertim cùm & ipse quando ad id ætatis peruenerit, eundem honorem sit recepturus. est ergo vt eosdẽ esse dicere eos qui parẽt & imperant: est etiam vt diuersos. Itaq; & disciplinam, vt eãdem dicere necesse ęst, & vt diuersam. qui enim imperare velit recte, oportere, aiunt, prius sub imperio fuisse. Imperium vero, vt in primis libris dictum fuit, aut gratia imperantis est, aut gratia subiectorum. horum alterum seruorum esse diximus, alterum liberorum. Mandatorum vero quædam inter se differunt, non in agẽdo, sed in cuius gratia. Quapropter multa quæ vidẽtur esse ministrorum opera & adolescentium, liberis hominibus pulchrum est ministrare: ad pulchrum enim & non pulchrum non tantum differunt actiones propter seipsas, quantum in fine & gratia cuius. Cùm vero ciuis & præsidentis eandem virtutem esse dixerimus, quæ optimi viri, & eundem prius parere debere, postea imperare: hoc vtiq; erit legum positori intuendum laborãdumq;, vt boni viri efficiantur, & per quæ exercitia, & quis finis optimæ vitæ. Diuersę autem sunt duæ partes animæ, quarum altera rationem per se habet, altera non habet quidem per se, verũtamen rationi obtemperare potest: quarum diximus esse virtutes illas, per quas vir bonus dicitur quodãmodo. Sed in vtra istarum magis est finis? Qui ita diuidunt, vt nos facimus, his ambiguum non est quomodo sit dicendũ: semper enim deterius melioris gratia est. patet hoc in his quæ sunt ꝟm artem, & in his quæ sunt ꝟm naturam: melius autem illud quod rationem habet. Diuiditur autem dupliciter, vt nos consueuimus diuidere: est enim ratio alia actiua, alia contemplatiua. Sic ergo necesse est & hanc partem diuidere, & actiones clarum est ꝙ correspondẽter se habere dicemus. & oportet eas actiões quę sunt meliores ꝟm naturam, magis expetẽdas esse ab illis qui consequi possunt, aut omnia, aut illa duo: semp enim cuiq; id est maxime expetẽdum, cuius potiri est summum. Diuisa est autẽ vita tota in negotiũ & otium, bellumq; & pacem. Et agibilium quędam sunt necessaria & vtilia, quædam honesta: in quibus necesse est eandem esse optionẽ & partibus animæ & ipsarum actionibus: bellum quidẽ gratia pacis, negotium autem gratia otij, necessaria & vtilia, gratia honestorum. Ad cũcta igitur hęc aspicere debet, qui legem ponit, & ad partes animæ, & ad illarum actiones: magis vero ad ea quæ meliora sunt & finis. Eodem modo & circa vitas & rerũ diuisiones. posse enim oportet & in negotio versari, & in bello. præferẽda tamẽ est pax & otium, necessaria & vtilia posse agere, præferẽda sunt tñ honesta. Itaq; ad hæc tanquã ad signũ, & pueri adhuc existẽtes, & aliæ ætates quæ indigent, per disciplinã sunt dirigẽdę. Nã qui nũc Grecorũ recte gubernari vidẽtur, & legũlatores qui eas respublicas instituere, neq; ad optimũ finẽ vidẽtur aspexisse, neq; id ad oẽs virtutes disciplinã & leges direxisse: sed onerosę declinauerunt ad illas virtutes, quæ vidẽtur vtiles ac plus habere faciunt. Siliter quoq; posterorũ quidã scriptores opinionẽ suã eãdem ostẽderunt. laudãtes.n. Lacedæmoniorũ rẽpub. admirant & cõmendãt legislatoris eius ꝓpositũ, ꝙ oia ad potẽtiam & ad bellũ direxerit: quę & per rõnem refelli possunt, & per facta

ipſa nūc reprobata ſunt. Vt enim plurimi hominum dominari late cupiunt, quoniā exinde multa proueniunt fortunæ commoda: ſic Thibrō admirari laudareq; videtur Lacedæmoniorum legūlatorem, & quicunq; alter de republica illorum ſcripſit, ꝙ propter exercitationē eorum ad pericula, multorū dominationem ſibi cōpararunt. Atqui patet, ꝙ cū non habeāt nūc dominationē Lacedæmonij, nec felices amplius eſſent, nec legūlator eorū bonus. Inſuper illud ridiculū, ſi permanentes in legibus eius, nulloq; impediēte illis legibus vti, amiſerūt bene viuere. Nō recte vero ſuſcipiunt, neq; de dominatione, ad quā intendiſſe legislatorē oſtendunt. nā imperium liberorum melius eſt ac magis ex virtute, ꝗ̄ dominari, vt ſeruis. Præterea non per hoc ciuitas felix eſt exiſtimāda, neq; legislator laudādus, ꝙ vincere docuerit, & finitimis dominari. hęc enim magnū continēt nocumentū. nam aduerſus ciues hoc aget qui poterit, & ciuitati ſuæ dominari quæret. de quo accuſant Lacedæmonij Pauſaniā, licet in tanta dignitate cōſtitutum. Nec ſanè aliqua huiuſmodi ratio eſt aut lex ciuilis, neq; vtilis neq; vera. eadem enim optima & priuatim & publice legūlatorem inducere oportet in animos hominum. Neq; exercitatio rerū bellicarū ob id eſt meditanda, vt in ſeruitutē adigant imerentes: ſed primū ne ipſi ſeruire alijs cōpellantur: deinde, vt imperiū quærant gratia vtilitatis ſubiectorum, nō ante omnia dominationem: tertio, vt eis dominentur, qui ſeruire ſunt digni. Quòd autē oporteat legis poſitorē ſtudere, vt prouiſio ſua circa res bellicas & circa alias inſtitutiones ad otiū & ad pacem referatur, id atteſtatur, ꝙ pleræq; taliū ciuitatum bellū gerentes conſeruantur: ſed cū dominationē adeptæ ſunt, deſtruūtur. ſplendorē enim veluti ferrum per pacem amittunt. Cauſa huius eſt legumpoſitor, qui non ita inſtituit, vt in otio ſtare poſſint.

Quibus uirtutibus & pacis, & belli tempore opus ſit. & à quo primum eruditio faciẽda ſit. Cap. XV.

CVm ergo idē finis eſſe videatur publice & priuatim hominibus, & eādem definitionem eſſe neceſſe ſit viro optimo & optimæ reipublicæ: manifeſtū eſt oportere virtutes eas quæ ad otiū ſpectant, illi exiſtere. finis eſt enim, vt ſæpe iā diximus, belli pax, negocij otiū. Sunt autē vtiles ad otiū & quietem virtutes, quarū opus in otio eſt, & quarum in negocio. oportet autē multa negociorū nobis exiſtere, vt liceat in otio eſſe. Quapropter temperatam ciuitatē eſſe oportet, ac fortem & patientē. nam, vt eſt in prouerbio, nullum otiū ſeruis. qui vero non poſſunt fortiter pericula ſubire, ſerui ſunt inuadentiū. Fortitudine igitur & conſtantia opus eſt ad negociū: philoſophia vero ad otiū. temperātia autem & iuſtitia in vtroq; tēpore, ſed magis in pace & otio. nam bellum quidē ipſum cogit homines eſſe iuſtos ac tēperatos. fortunæ aūt proſperæ fruitio, & otiū cum pace, petulātes magis facit. Multa igitur iuſtitia, multaq; temperantia indigent hi, qui in optimo ſtatu cōſtituti vidētur, & in fruitione omnium rerū, quæ beatos facere putantur. veluti ſiqui ſunt, vt poetæ tradunt, in beatorū inſulis. maxime. n. hi philoſophia, & tēperantia & iuſtitia indigerēt, quanto magis otioſi ſunt in abūdantia talium bonorū. Qua igitur de cauſa beata & ſtudioſa futura ciuitas his indigeat virtutibus, manifeſtum eſt. turpe eſt enim, nō poſſe frui bonis: ſed in negocijs quidem & bello viros probos videri, in otio autem & pace ſeruiles. Quamobrē oportet, non quēadmodum Lacedæmoniorum ciuitas, virtutē exercere. illi enim non eo ab alijs differunt, ꝙ non putent eadē maxima bona quæ cęteri: ſed eo ꝙ prouenire illa exiſtimant magis per aliquā virtutē. Cùm vero maiora ſint hæc bona, ꝗ̄ ea quę belli, & fruitio eorum ꝗ̄ virtutū, & quia illius gratia, manifeſtū ex his. Quomodo autē, & per quę id erit, vtiq; conſiderandū. Diximus ſupra diuidētes, ꝙ natura, & more, & ratione indigemus: ex his autē quales aliquos natura eſſe oportet determinauimus. Reſtat videre, vtrum ratione prius an moribus ſit eruditio faciēda. hæc enim ſimul cōcordare debēt optima concordatione. contingit enim rationem aberrare ab optima ſuppoſitione, & ſimiles per mores duci. Clarum eſt hoc primum quidem, quēadmodum in alijs, quòd gn̄atio eſt a principio, & finis à principio aliquo alterius finis. ratio autē nobis & mēs naturæ finis: quare ad hæc, generationē ac morum inſtitutionē parare oportet. Deinde vt anima & corpus duo ſunt, ita quoq; duas videmus eſſe animæ partes, vnam irrationalē, alteram quæ habet rationē. habitus quoq; earū duos, quorū alter eſt appetitio, alter mens. Vt autē corpus in generationē antecedit animam, ſic pars irrationalis antecedit eam partem quæ habet rationem. Patet id in pueris, quibus ſtatim ira & voluntas & cōcupiſcentia exiſtit: at rō & mēs, procedente ætate, in illis fieri natæ ſunt. Quapropter corporis curam neceſſe eſt prius ſuſcipe, quàm animi, deinde appeitus. curam tn̄ appetitus qui gratia

mentis:

mentis: curam vero corporis, qui gratia animi. Si ergo ab initio prouidendum est à legis positore, ut optima sint corpora eorum qui educantur, primo quidem circa coniugia prouidere debet, qua ætate & cuiusmodi existente, sint in matrimonium copulandi.

Quæ circa coniugia, ac liberorum procreationem consyderanda sint, ac peragenda. Cap. XVI.

HOc autem instituet legis positor, inspiciens ad ipsos, & ad vitæ tempus, vt ętatibus in idem concurrãt, nec discrepet gignẽdi potentia. Viro enim adhuc generare potẽte, si mulier ipsa concipere non possit: vel muliere quidem ad concipiendum apta, si vir ipse non possit, lites ac discordiæ inter eos oriuntur. Ad filiorum quoq; susceptionẽ est inspiciendum, ne nimis distent ab ætate paterna: quoniam nec ipsi senioribus gratiam referre vllam possunt, nec parentes filijs adiumenta præstare. Nec etiam nimis proximi ad ætatem paternã accedere debent filij. habet enim hoc turbationem non paruam: cùm neq; tanta sit reuerentia huiusmodi filij erga genitores, vtpote quasi æqualibus, & circa gubernationem domus querelæ ex ista quasi paritate soleant prouenire. Insuper, quod dicere incipientes huc digressi fuimus, vt corpora natorum sint secundũ legis positoris voluntatem, ferè quidem hæc omnia prouenięt per vnam diligentiã. Nam cum sit finis gignendi, vt plurimum viris quidẽ septuagesimus annus, mulieribus autem quinquagesimus: ita coniugãdi ab initio sunt, vt ætatibus ad hunc finẽ concurrant. Est autem adolescentium coniũctio improba ad filiorum procreationem. in cunctis enim animalibus iuueniles partus imperfecti sunt, & fœminæ crebrius quàm mares, & parua corporis forma gignuntur. quocirca necesse est hoc idem in hominibus prouenire. Huius autem coniectura fuerit, quòd in quibuscũq; ciuitatibus consuetudo est adolescentes mares puellasq; coniugari, in eisdem inutilia ac pusilla hominum corpora existũt. in partu quoq; laborant magis puellæ, ac pereunt plures. Ex quo respõsum oraculi Troezenijs datum quidam existimant, ob istã causam, quasi multis pereuntibus propter immaturitatem nuptiarum, non propter fructuum collectionem. Ad continentiam quoq; vtile est nuptias fieri seriores. intemperatiores enim esse videntur, cùm puellæ veneri assuescunt. At masculorum corpora crescere impediuntur, si adhuc augente seminẽ consuetudinem ineant. nam huius terminus quispiam esse videtur, quem nõ multo excedit amplius.

a.L.corpo.

Quapropter puellas quidem circa ętatem decem et octo annorũ nuptui tradere congruit, masculos autem circiter ętatem annorum septem & triginta. in hoc enim tempore, & vigentibus corporibus coniungentur, ac procedente tempore simul apte desinent procreare posse. & filiorum susceptio partim erit ab initio eis ętate vigentibus adhuc, si recte procedat statim generatio: partim iam vergentibus ad annum septuagesimũ. Quibus igitur ætatibus coniugia sint facienda dictum sit. Tempus autem anni, vt nũc multi obseruãt, recte per hyemem aptius ad nuptias esse videtur. sed consideranda sunt in procreatione liberorũ, quę à medicis et quę à physicis tradũtur. Medici enim tempora corporũ sufficienter ostendunt: physici autem de spiritibus, boreales magis quàm australes laudant. Quæ autem corpora maxime vtilia sint, magis dicendum esset, vbi disciplina librorum tractatur. summatim vero sat fuerit nunc dixisse. neq; enim Athletarum habitudo vtilis foret ad ciuilem habitum, neq; ad sanitatem, & procreationem liberorum: nec rursus humilis & imbecilla nimium, sed media istarum. laboriosam enim habitudinem habere oportet, exercitatam vero laboribus non violẽtis, neq; ad vnum laborem solum, vt Athletarum habitudo, sed ad liberalia opera. hæc autem similiter viris mulieribusq; existere debent. Pręgnantes quoq; mulieres curam habere corporum oportet, non pigrescentes, neq; subtili vtentes alimonia. hoc autem facile est legum positori prouidere, si iubeat singulis diebus iter quoddam facere debere ad Deorũ sacra mulieres, quæ sortitę sint concipiendi honorem. Mens tamen contra quàm corpus, in trãquillitate est traducẽda. quę enim fiunt, ab ea quę continet, capere videntur: quemadmodum illa quæ nascũtur à terra. Circa expositionem autem vel educationem filiorum lex sit, nihil orbatum natura fore educandum. In alijs vero, si mores institutioq; ciuitatis prohibeãt natos exponere, ac multitudo tãta prolis alicui cõtigerit, vt duplicatus sit filiorum numerus (nam is definitus esse debet) ad multitudinẽ nimiam euitãdam anteuenire oportet, vt nõ concipiantur. nam postquam concepti sunt, & sensum aut vitam acceperint, nefas est attingere eos. Cùm vero determinatũ sit, qua ætate vir & vxor sint ab initio coniugandi, quanto tempore liberis operationẽ dare conueniat, determinemus. Seniorum enim fœtus, quẽadmodum iuniorũ imperfecti sunt, & corporibus & intellectibus: senescentium quoque fœtus sunt irrobusti: quapropter il-

lud

llud maxime tempus probandum est, in quo maxime intelligentia viget in nobis. id autem esset in plurimis, circiter annum quinquagesimum, vt poetarum quidam dixerũt, septenario numero ætatem dimetiẽtes. Itaq; qui quatuor aut quinq; annis hanc ætatẽ excesserint, derelinquere debent in aperto procreãdi studiũ, ac de cætero vel sanitatis, vel alterius huiusmodi causa cõcubitum facere videri. Coitus vero omnis alterius q̃ coniugis, penitus sit interdictus: quandoquidem sit & appelletur coniunx. Quòd siquis deprehendatur cõtra facere per tempus procreationis, dignam pro delicto pœnam reportet.

De victu, & institutione puerorũ. Ca. XVII.

SVsceptis autem filijs, multum referre putãdum est ad corporis robur, quali victu nutriantur. Apparet vero ex cæteris animalibus, & ex gentibus, quibus cura est assidua bellicæ habitudinis, nutrimẽtum lactis maxime proprium esse corporibus: abstemium autem magis propter ęgritudines. Et pręterea motus quoscunq; in ea ætate fieri datur, conferunt. Ne membra vero ob teneritudinem distorta fiant, vtũtur adhuc gentes aliquæ organis qbusdã & machinis, q̃ corpus à talibus illæsum conseruant. Confert etiam statim à pueritia frigori assuescere: hoc enim & ad sanitatem, & ad res bellicas vtile est. Quapropter apud multos Barbarorum consuetudo est, vel gelido amne natos imergere, vel parua veste amicire, vt faciunt Galli: ad cuncta enim ad quę possibile est, statim ab initio melius est assuescere. est autem apta puerorũ natura ob eorum calorẽ, ad frigus exerceri. Circa primam igitur ętatem hęc & huiusmodi diligentia est adhibenda. Sequenti vero ætate vsq; ad annos quinq;, quia nondum ad disciplinam aliquam sunt admouendi, neq; labores perferre cogendi, ne crescere impediantur, motus solummodo quosdã suscipere debent, quo pigritiam corporis euitent: qui motus præparandi sunt illis, & per alios actus, & per ludum. ludi vero ipsi, neq; illiberales neq; laboriosi esse debent, neq; remissi. Quas autem narrationes & fabulas illa ætate pueri audire debeãt, cura sit ijs qui pueris publice præficiuntur. cuncta enim talia ad cõuersationes postea futuras accommodanda sunt. itaq; ludi vt plurimum tales esse debent, vt sint imitationes eorum quæ postea serio erunt facienda. Cohibitiones vero puerorum & interruptiones ploratus, qui legibus prohibent non recte faciunt. sunt enim vtiles ad augmentũ, cùm sint quodãmodo exercitationes corporum. spiritus enim compressio facit robur laborantibus, quod contingit etiam pueris ploratum cohibentibus. Prouidendũ est ab his, quibus puerorum cura publice commissa est, circa huiusmodi educationem, & alia, & vt q̃ minime cum seruis versentur. hæc enim ætas vsq; ad annos septem, necessarium est vt domi alatur. rationabile est ergo pręcipue in hac ætate, vt ab auditu et visu seruiliũ rerũ absint. Oĩno igit̃ obscœnitas verborũ, vt et qcquam aliud, per legislatorẽ exterminãda est de ciuitate. ex turpiter enim loquẽdi licẽtia sequitur & turpiter facere. Potissimum igitur statim à pueris, neq; dicant, neq; audiãt quicquam turpe. Siquis vero dicere aut facere quicquam prohibitorum deprehẽsus fuerit, is si liber sit, sed nondum in conuentum comessatorum dignatus assumi, honore prohibeatur & verberibus castigetur. sed si sit maioris ætatis, seruili infamia afficiat̃, ad missi seruilis officij gratia. Cùm vero dicere quicquam interdixerimus, clarum est quòd et aspicere aut picturas, aut actus deformes prohibemus. Sit igitur cura magistratibus, nullam neq; picturam neq; statuam esse talium rerum imitatricem, nisi apud Deos quosdam, quibus etiam lasciuiam mos tribuit. apud hos permittet lex iam homines factos pro se, & filijs, et vxoribus sacra facere. Iuniores autem neq; iamborum, neq; trãgœdiarum spectatores esse sinat, nisi cùm * ad eã peruenerũt ętatẽ, vt in comessationibus vnà cũ alijs sedere, & potus etiã participes esse possunt, et ab ebrietate & huiusmodi labe insontes disciplina oẽs præstabit. Nos quidẽ nunc cursim ista attigimus: postea vero insistentes oportebit determinare magis, siue oportet, siue non oporter primo quærentes, & quomodo. sed in præsenti mentionem de his facere necessariũ fuit. Forsitan enim non male circa hoc censebat Theodorus tragœdiarum actor. nulli enim vnquam concedere voluit, vt ante se ageret, neq; ex vilibus etiã * histrionibus, quasi magis faueant auditores illis, quos primo audierint. Contingit hoc idẽ in conuersationibus hominum & rerum: omnium enim prima nos magis delectant. Quapropter oportet à pueris omnia turpia procul remouere, & maxime quæcunq; habent in se vel obscœnitatem, vel improbitatem. Transactis vero annis quinq;, in duobus vsq; ad septem oportet iam disciplinas spectare, quas addiscere eos oportet. Duę aũt sunt ætates in quas necessarium est disciplinas diuidere: vna post septimum annum vsq; ad pubertatem: altera à pubertate vsq; ad annum vigesimum primum. nam qui hebdomadibus di-

* conuiuarum.

* εὐτελῶν

uidunt ætates, vt plurimum nō dicunt bene. itaq; sequenda est naturalis distinctio: omnis enim ars & disciplina implere vult id, quod deest naturæ. Primum igitur videndum est, si facienda sit institutio quędam circa pueros: deinde, si vtile sit publice curam eorum suscipere, vel magis priuatim, quo modo nunc fit in plurimis ciuitatibus: Tertio qualem hanc esse curam oportet.

ARISTOTELIS POLITICORVM LIBER OCTAVVS.

SVMMA LIBRI.

De puerorum institutione, & de iis quæ ipsi addiscere consueuerunt. De Musica, eius speciebus, ac musicalibus instrumentis: quæq; quibus conueniant.

Quòd faciēda sit circa pueros institutio: & ea quidem publice. Cap. I.

Vòd igitur à legis positore maxime intēdendum sit circa disciplinam iuuentutis, nemo vtiq; dubitabit. nam id quidē neglectū in ciuitatibus affert reipublicę detrimentū. Oportet enim ad singula gubernādi genera disciplinam accōmodari. nam mos vniuscuiusq; proprius consueuit et seruare rē publicam, & ab initio constituere. ceu popularis mos popularem, & paucorum potentiæ accommodatus mos, eam quæ cōsistit in paucorum gubernatione. semper autem melior mos causa est melioris reipublicæ. Præterea in cunctis facultatibus & artibus sunt quędā, ad quæ erudiri prius oportet, & assuefieri ad earum opera. itaq; manifestū est, ꝙ et ad virtutis actiones. Cùm vero vnus sit finis ciuitati toti, clarum est oportere disciplinā quoq; esse vnam & eandem omnium, & huius curam esse publicam & non priuatam: quemadmodū nūc vnusquisq; curam habet suorum filiorū, priuatimq; docet & priuatā disciplinam, prout ei videtur. Sed oportet publicorum publice exercitationē fieri: & simul non debet quisq; ciuis se suum existimare, sed omnes ciuitatis. particula enim ciuitatis vnusquisque est: cura vero singularum particularum respicere nata est ad curā totius. Laudari possunt in hoc Lacedæmonij: nam plurimam circa pueros diligentiam faciunt, & quidē publice. Quòd igitur lege prouidēdum sit circa disciplinam iuuentutis, & hoc publice faciendum, patet.

Qualis, quarumq; rerum, & cuius gratia debeat esse puerorum institutio. Cap. II.

QVænam vero ista sit disciplina, & quō tradenda, latere non debet. Nā nunc quidem in ambiguo est, neq; eadem omnes censent iuuētutem addiscere debere, neq; ad virtutem, neq; ad vitā optimam: neq; conspicuum est, vtrum per intelligentiā magis deceat, vel per animi morem. Impedimētorum quoq; respectus considerationem disciplinę conturbat: cùm manifestum non sit, vtrum exercitatio nostra accommodanda sit ad ea quæ sunt vtilia ad vitā, vel ad ea quę tendunt ad virtutem, vel ad ea quæ ad maiorem quēdam superfluumq; pertinent apparatū. hęc enim omnia patronos quosdā suscepere. De his quoq; quæ ad virtutem tendunt, nihil confessum existit. etenim virtutē non eādem omnes statim honorant: ex quo fit vt discordēt circa illius exercitationem. Quod igitur ex vtilibus necessaria sint addiscenda, manifestum est. quòd autē non omnia, distinguentibus liberalia opera ab illiberalibus patebit, illa talia esse recipienda, quę cùm vtilia sint, faciunt exercentem habentemq; nō vilis exercitij operatorem. Vile aūt exercitium putandum et ars et disciplina, quęcunq; corpus, aut aium, aut mentem liberi hoīs, ad vsum & opera virtutis inutilem reddunt. Itaq; & artes illę quæ deterius disponūt corpus, & cuncta mercenaria exercitia, sordida nuncupamus. mentē enim occupatā & vilē reddūt. Sunt etiam quædam ex liberalibus scientijs, quas vsq; ad aliquid discere honestum sit. penitus vero sese illis tradere, ac ad extremum vsq; prosequi velle nocumentis illis, quę supra diximus, obnoxios facit. Sed refert plurimum cuius gratia quis agat, vel discat. nā si gratia sui vel amicorum, vel propter virtutem, non est illiberale. qui vero idipsum agit propter alios, sæpe vtiq; videbitur illiberaliter ac sordide agere. Disciplinæ igitur illæ, de quibus diximus, ad vtranq; partem se habent.

Quatuor esse, quæ pueri discere consueuerunt, quarū alijs ocij, alijs negocij causa utimur. Cap. III.

SVnt autē ferè quatuor, quas discere iuuenes consueuerūt, literas, gymnasticā, musicā. addūt vero et quartū quidā, figurādi peritiam. Literas quidem & figurationem, tanq; vtiles et valde expediētes ad vitam: gymnasticā vero tanq; ptinentē ad fortitudinē. De Musica vero iam ambigitur. nā nūc qdē plurimi voluptatis gratia illam addiscunt: veteres aūt inter disciplinas eā collocauerunt, ex eo ꝙ natura quærit (vt sæpe dictum est) non solum in

negocio recte, verumetiã in otio laudabiliter posse versari. Hoc enim pricipium est otium, vt rursus de illo dicamus. si enim vtroq; opus est, magis aũt expetendum est otium q̃ negocium. nec id quidẽ in ioco: nam sic necesse foret iocum esse finem vitæ. q̃ si sit impossibile, & magis in negocijs vtendum est ioco. nam qui laborant, indigent relaxatione: & huius gratia est iocus. negocia vero sunt cum labore & conatu: & propterea oportet iocũ adhibere, qui tanq̃ medicinã eo tempore afferat. nam relaxatio est huiusmodi motus animi, et requies per voluptatem. Otium autẽ ipsum videtur in se voluptatem habere, & felicitatẽ & vitam beatã. & hoc nõ negociosis, sed otiosis existit. nam qui negociatur, alicuius gratia negociatur, quod sibi desit. felicitas autẽ finis est, quam non cum dolore, sed cum voluptate esse omnes putant. Hanc tamen voluptatẽ non eandẽ omnes posuerunt, sed s̃m se vnusquisq;, & s̃m suum habitum: optimus tamen optimã, & eam quæ sit ab honestissimis. Itaq; manifestũ est, q̃ oporteat ad otium quoq; degendum addiscere quędam, & erudiri: & has eruditiones ac disciplinas sui ipsarum esse gratia: illas vero quę ad negocium, tanq̃ necessarias & gratia illorum. Quapropter Musicam antiqui inter disciplinas collocauere: nõ tanq̃ rem necessariã, nihil enim habet tale: neq; tanquam vilem, vt literæ ad lucrum, & ad rem familiarem, & ad studia, & ad ciuiles actiones complurimas. Videtur quoq; figurandi peritia vtilis esse ad iudicandum melius artificum opera. neque vt gymnastica ad sanitatem & robur: nihil enim horum videmus ex musica fieri: restat ergo q̃ ad degendum in ocio, ad quod & apparet eam adhiberi. quã enim putant degentiam esse ingenuorum hominum, in ea constituunt. Quapropter Homerus in poemate suo ita inquit:

μάθησιν.

» Sed q̃le est vocari ad mẽsam opipare paratã.

Deinde nominans quosdam alios, subdit:

» Et accersunt citharœdum qui omnes demul-
» ceat. & alio loco ait Vlysses:

» Optimã esse degẽdi rõnẽ, q̃n lętis oĩbus cõui-
» uę audiunt citharœdũ, sedentes p ordinem.

Quòd igitur sit disciplina quædam, quam nõ vt vtilem, neq; vt necessariã docẽdi sunt filij, sed vt liberalem et honestam, manifestum est. Vtrum aũt vna sit numero, an plures, & quæ nam istæ, & q̃uo, posterius dicetur. Nunc tantum id premissum sit, q̃ apud antiquos habemus testimonium ex his disciplinis quas diximus. musica enim hoc manifestat. Ac etiã de vtilibus, q̃ aliqua addiscere pueros oportet, non modo propter vtilitatẽ, vt patet in literis, verũ etiã propter multas disciplinas alias, quę per literas addiscũtur. Similiter vero figurãdi peritiã, nõ vt in vendendo emendoq; vasa nõ decipiantur, sed potius quia contemplari facit pulchritudinem corporũ. quærere vero vtilitatem vbiq;, minime congruit magnanimis, & ingenuis hoĩbus. Cùm vero manifestum sit, vtrum moribus an ratione sit disciplina tradenda, & an circa corpus primo vel circa mentẽ, patet ex his q̃ adolescentes gymnasticæ & pædotribicæ sunt tradẽdi: quarum altera qualem aliquam facit habitudinẽ corporis, altera operationes.

De gymnastica, & puerorum exercendorum disciplina. Cap. IIII.

NVnc autẽ quæ ciuitates curam habere puerorum maxime videntur, partim athletarum habitudinem inducere studẽt, in quo deformant corpora ac augmẽtationem eorum impediunt. Lacones vero in hoc quidem non errant, sed efferatos laboribus reddunt adolescẽtes, quasi hoc vtile sit maxime ad fortitudinẽ. Atqui vt iam sæpius diximus, neq; ad vnam virtutem, neq; ad hãc maxime respiciendum est ab eo qui curam facit institutionis. et si ad hanc, non tñ id consequuntur. neq; enim alijs in aĩalibus, neq; in gẽtibus videmus fortitudinẽ adesse maxime efferatis, sed potius mansuetioribus & leoninis moribus. multęq; sunt gẽtes, quę ad cędes hoĩum, & ad eorum comestionem insultant: vt circa Pontum Achæi et Heniochi, & ex mediterraneis aliæ gentes similiter his, vel magis: quæ quidem gentes clãculum per insidias latrocinantur, ad bellica tñ opera nihil valent. Pręterea scimus Lacones, dum ipsi soli exercebãtur, pręstitisse cæteris: nunc autẽ esse alijs inferiores. non enim ob id pręstabant, q̃ iuuentutem exercerent, sed q̃ ipsi exercitati cõtra nõ exercitatos pugnabant. Itaq; honestas, at nõ feritas est in certaminibus præferenda. neq; enim lupus, neq; alia bestia, honestum periculum pugnando subiret, sed magis vir bonus. Qui vero adolescentes in hęc nimiũ tradunt, & in necessarijs absq; disciplina dimittunt, vere illos sordidos reddũt. ad vnum enim opus reipublicæ vtiles faciunt, & illud ipsum deterius, vt ratio ostendit. oportet autem non ex prioribus operibus, sed ex his quæ nunc fiũt, iudicare. nam nunc quidem illi qui repugnãt disciplinam habẽt, tunc vero non habebant. Quod igitur vtendum sit gymnastica, & q̃uo vtendum concessum existat. vsq; enim ad pubertatem leuiores exercitationes sunt adhibẽdæ, absq; victu illo violento & laboribus coactis, ne corpora crescere impediantur. Signũ

erit

erit non paruum, q̃ ita contingat: quia inter eos qui Olympia vicerunt, duo vel tres tm̃ reperiuntur, qui ijdem adolescentes & viri sint victoriam cōsecuti: propterea q̃ per exercitatiões pueris adhibitas sublata sit vis ac robur à violentis laboribus. Post pubertatem vero cùm annis tribus ad alia perdiscenda intenderint, tunc congruit et laboribus et victu necessario illos occupare. nam simul mente & corpore laborare nō oportet: cùm se inuicem impedire nata sint: labor quidem corporis, mentem: mentis autem, corpus.

De musica pulchra disceptatio: de eius effectibus: & eam ad puerorum disciplinā esse adhibendam. Cap. V.

DE musica vero dubia quędā posuimus antea, & nunc rectum erit illa resumere, vt tanq̃ consentanea fiāt rationibus quas quis de ea dicens ostendat. Neq; enī facile est demonstrare, quam potentiam habeat, neq; cuius gratia illam adipisci oportet, vtrum solatij causa & quietis, queadmodum somnus, & potus. nam hæc per se ipsa non sunt honesta, sed iocunda, et simul cessare curas faciūt, vt inquit Euripides. Quapropter instituūt in illa, & vtuntur cunctis istis similiter, somno, & potu, & musica. in his quoq; saltationem posuerunt. An magis putandum est ad virtutem tendere musicam, vt potentem, quemadmodum gymnastica tale aliquod corpus reddit, sic & musicam talem aliquem morem efficere, assuefacientem posse rectè letari. An ad degendi rationem aliquid confert, & ad prudentiam. nam hoc tertium ponendum est, ex his quę dicuntur. Quòd igitur oporteat pueros non solatij gratia discere, manifestū est. nō.n. solantur discētes: nam cum labore est disciplina. Atqui nec ad degendi ratione pueris, neq; illi ętati congruit attribuere. nulli enim imperfecto cōpetit perfectio. Sed forsan videbitur puerorum studium solatij esse gratia viris factis et perfectis. Quòd si hoc tale est, cuius gratia oportet ipsos addiscere: ac non potius, instar Persarum Medorumq; regum, per alios idem facientes voluptatis ac disciplinæ participes fieri? eteni necesse est melius perfici ab his, qui hoc opus suum fecerunt & artem, q̃ ab his, qui tanto solum tēpore in eo laborauerunt, quāto addiscunt. Quòd si oportet in his eos laborare, similiter & circa epularū apparatū oportebit vtiq; eos addiscere: quod est absurdū. Eadem quoq; dubitatio cadit, si possit mores facere meliores. qd enim opus est eos hæc addiscere, ac non ex alijs audientes rectè lætari, & iudicare posse, quemadmodum Lacones? illi enim quanquā non didicerint, possunt tn̄ rectè iudicare, vt aiūt, quę sit bona, vel nō bona melodia. Eademq; ratio foret ad solatium, & ad rationem degendi otij libero homine dignam. quid enim oportet eos discere, ac non alijs vtentibus frui? Considerare hoc licet ex opinione quam habemus de Dijs. nō enim Iupiter cantat, aut citharam pulsat fm poetas: immo illos qui talia faciunt, appellamus viles: & opus illud non viri neq; sobrij, sed iocantis. At enim de his postea erit considerandum. Prima vero quæstio est. vtrū musica sit in ioco reponenda, vel non: & quid potest efficere de his tribus i dubitatione propositis, vtrum disciplinam, an solatium, an rationem otij degendi. Rationabiliter quidem ad omnia instituitur & videtur oīum particeps. nam & iocus gratia requietis est, ac requietē necesse est esse iocundam. est enim medicina molestiæ illius, quæ per labores suscipitur: & ratio degendi otij non solum honestatem habere debet, verumetiam voluptatem: felicitas enim ex ambabus istis est. Musicam vero omnes fatemur esse ex iocundissimis, siue nuda sit, siue cum modulatione. Inquit profectò & Musæus, Carmen dulcissimam rem esse mortalibus. Quapropter et ad cœtus familiarium, & ad vitam in otio degendam, rationabiliter illam recipiunt, vt potentem lætitiam afferre. Vnde & ex hoc quis intelligat illam pueris esse perdiscendā. quęcunq; enim iocunda sunt, atq; eadē innocua, non solum congruunt ad finem, verumetiam ad quietem. cùm vero cōtingat hoibus perraro esse in fine, persæpe autem cessent & vtantur iocis, non ab aliud modo, sed etiā ob delectationē, vtile foret requiescere in his, quę ab illa proueniunt, voluptatibus. Contingit autem hoibus fecisse iocos finem, cùm & habeat fortasse finis voluptatē quandam, sed non quamcunq;. Quærētes vero istam accipiunt hanc pro illa, ex eo q̃ cum fine agendi similitudinē habet. nam finis gratia nullius futuri expetitur: & tales voluptates nullius futuri gratia, sed gratia eorum quę antecesserunt, laborum s. & molestiarum per quā igitur causam quęrunt felicitatē fieri, per huiusmodi voluptates, hāc vtiq; aliquis rationabiliter existimet causam. De communione autem musicę non per hæc solum, sed etiā quia vtilis sit ad cessationes, vt videt̃ nec per eas modo, sed insuper quærendum, num aliquando aliud ex ea proueniat. pretiosior quidem natura eius est, q̃ fm eum vsum, de quo supra dicitur: & oportet nō solum ab ipsa voluptatem capere, quam participāt omnes fm sensum. habet enim musica naturalem voluptatem, per quam illius vsus cunctis ętatibus,

cūctisq; moribus est acceptus. Sed videndū est, si quo modo ad mores extēditur & ad animū. id aūt patebit, si aliquando tales aliqui fm mores per illam efficiamur. Atqui ꝙ efficiamur, per Olympi moderationem manifestū est: ea nanq; abstrahit aīam, & quodam modo rapit: raptus vero & abstractio aię circa morē affectio est. Preterea audientes repræsentationes, omnes afficiuntur etiam sine melodijs et versibus. Cùm vero contigerit musicam esse delectabilium, virtutem aūt esse circa lætandum recte, & amare & odisse, oportet profecto addiscere & assuefieri ad nullā rem adeo, vt ad iudicandum recte & ad gaudēdum mansuetis moribus, & laudabilibus operibus. Sūt aūt in rhythmis & melodijs similitudines maxime penes veras naturas iræ, & mansuetudinis ac fortitudinis & temperātię, & contrariorū his, & aliorū oīum quæ ad mores pertinēt. Patet id ex effectu. mutamus enim aīum talia audientes. mos aūt dolendi ac lætandi in similibus prope est, vt erga veritatem eodem modo se habeat: ceu siquis gaudet imaginem alicuius videns, nō propter aliā causam, sed propter formā ipsam, necessariū est huic & aspectum ipsum illius, cuius imaginē contemplatur, esse iocundum. Contingit autem in alijs quidem sensibilibus, nullam existerè similitudinem morum: vt in his quæ tactu vel gustu percipiuntur. in his etiam quæ visu, admodum parum. figurę enim sunt talia, sed ad modicū: & oēs huiuscemodi sensus participant. insuper nō sunt hæ similitudines morum, sed signa magis, quæ fiunt figuræ & colores morum. & sunt hęc à corpore in passionibus. At tamē ꝗtum refert circa horum visionē, oportet pueros non figuras inspicere Pasonis, sed Polygnoti, et si quis alter pictor vel statuarius sit moralis. At in melodijs ipsis sunt imitationes morum, & hoc est manifestū. statim enim harmoniarū distincta est natura, ita vt qui audiunt aliter disponantur, nec eodem modo se habeant ad vnamquāq; ipsarum, sed ad quasdam flebiliter & cōtractæ magis, puta ad eam quæ appellatur Lydia mixta: ad quasdam vero mollius fm mentem, ceu ad illas quæ sunt remissę: ad aliam vero mediocriter & composite plurimum, vt videtur Dorica facere sola oīum harmoniarū. Phrygia vero distrahit ac rapit aīum, & quasi extra se ponit. hæc enim recte dicunt, qui circa huiusmodi disciplinam philosophantur: capiūt enim verborum testimonia ex rebus ipsis. Eodem modo se habet circa rhythmos. alij enim morem continent grauius, alij cōcitant, alij violentiores afferūt motus, alij liberaliores. Ex his igitur patet, ꝙ musica potest animi morem aliquem facere. Quòd si hoc potest musica, clarū est ꝙ ad puerorum disciplinam est adhibenda, & in ea pueri sunt instituendi. Congruit autem naturæ huiusmodi disciplina. nam pueri propter ætatem nihil ferunt sponte, quod nō habeat in se iocūditatem: Musica vero ex his est, quæ sunt iocunda fm naturā. Et videtur cognatio quædam esse nobis cum harmonijs & rhythmis. quapp multi sapiētum dixere, alij qdem aīam esse harmoniā, alij vero habere harmoniam.

De Musica quid discēdum, ac ea utendū, quid'ue minime: ubi de musicis instrumētis q̄plura. Ca. VI.

VTrum autē addiscere eos oporteat cantando, & manibus agēdo, vel non; quēadmodum prius dubitatū est, nunc erit dicendum. Non est obscurum interesse multum ad hoc, vt efficiamur aliquales, si quis operū ipse sit particeps. nēpe impossibile est vel certe admodum difficile, vt qui opera ipsa nō tractat, perite valeat iudicare. Et simul op⁹ est vt pueri habeant exercitationem aliquam. & Architę tabella recte reperta est, quam pueris dant, vt in ea occupati, illa quę sunt domi non frangant: nescit enim pueritia quiescere. hic est ergo infantibus conueniēs ludus: disciplina vero maioribus, tanq; tabella quædā. Quòd igitur docendi sint musicam, ita vt in opere ipso versentur, ex ipsis patet. Quid aūt deceat vel non deceat fm ætates, nō difficile est determinare, ac respōdere vituperatoribus, vile huiusmodi exercitium esse dicentibus. Primum igitur cū iudicandi causa sint hęc opera perdiscēda, oportet in pueritia illis operā dare. in maiori vero ætate exercitationem dimittere: tantū modo autem iudicare posse per disciplinam adeptam, ac lætari recte. Vituperatoribus autem, qui aiunt sordidos ac viles musicam facere, nō difficile est respōdere, si consideremus, quousq; illi opera dāda sit ab his, qui ad virtutem ciuilē erudiuntur, & quę melodię, qui'ue rhythmi sint addiscēdi, & præterea quibus instrumētis percipiatur. nam in eo quidem plurimum refert, cōsistitq; in his obiectionibus solutio. nihil enim vetat, modos quosdā musicæ illud, quod aiunt, efficere. Clarum est igitur oportere disciplinā eius neq; impedimentum afferre cæteris operationibus, neq; corpus efficere inutile ad bellicas ciuilesq; exercitationes: ad vsus quidē iam, ac disciplinas vero postea. Erit autem hoc, si neq; in illis laborabunt quæ ad certa artificia pertinent, neq; circa admirabilia quędam et superflua, quę in certamina prius, & de certaminibus in doctrinā venere: sed eousq;, vt gaudere valeant pro

babilibus

babilibus melodijs & rhythmis, & non communi ſenſu muſicæ ſolum, vt aīalia quædā, & turba ſeniorum ac puerorum. Patet etiam ex his, quibus inſtrumentis ſit vtēdum. neq;.n. tybiæ ſunt in diſciplina recipiendæ, nec aliud artificioſum inſtrumentū, vt cithara, & ſiquid aliud tale: ſed quæcunq; faciunt auditores bonos, vel muſicę diſciplinę, vel alterius. Inſuper tibia non eſt morale, ſed potius ſuſcitatiuū & concitatiuum. itaq; ad huiuſmodi tēpora eſt vtendum illa, in quibus ſpectacula magis purificationem patiūtur, q̄ diſciplinam. Adiungamus autem & illud, quòd contrarium diſciplinę efficit, impediens rationē, vti tibiarū ſonus. Quapropter bene reprobauerunt illarū vſum antiqui, licet priꝰ vſi fuiſſent. Studioſiores eni facti, ꝑpter diuitias, & animoſiores ad virtutem, poſt victoriam contra Medos habitam, ac ex rebus geſtis magnum de ſe opinantes, diſciplinā oīum arripuerunt, nō iudicātes, ſed experientes. Quapropter tibiarum quoq; vſus tunc receptus eſt. nam & apud Lacedæmonios quidā qui ludos exhibebat, ipſemet tibijs modos fecit. & Athenis eouſq; in cōſuetudinē venit, vt ferè ingenui omnes addiſcerent. quod patet ex tabula à Thraſippo poſita, cùm ludos pro tribu ſua dedit. Poſtea vero in deſuetudinē abijt, & improbari cœpta eſt, cùm iam melius per experientiā iudicare poſſent, quid ad virtutem pertineret, & quid nō. Eodemq; modo permulta inſtrumentorum antiquorum improbata ſunt, veluti Pectides & Barbiti, & quę ad voluptatem audientium intendebant, heptagona, & trigona, et ſambucæ, & cuncta quæ indigent perita manuū geſticulatione. Rationabiliterq; illud ſe habet, quod antiqui de tibijs fabulantur. aiunt enim Mineruam repertricem, tibias abieciſſe ob deformitatem oris. atqui nō male ſe habet dicere, feciſſe hoc Deam, deformitate oris inſenſam: ſed tamen multo magis ob id, quia nihil confert tibiarum vſus ad intelligentiā et mentem, cùm ſcientia et ars Mineruę ſit attributa. Cum vero inſtrumentorum & operis probauerimus artificioſam diſciplinā: artificioſam vero illam poſuimus quę verſatur in certaminibus: in illis enim qui agit, non proprię virtutis gratia agit, ſed vt audiētes delectet, & oneroſa quidem delectatione: quapropter nō ingenui hoīs cēſemus eſſe huiuſcemodi opus, ſed per viles ac ſordidos contingit illud fieri. nam finis, cuius gratia faciunt, improbus eſt, cùm ſpectator oneroſus exiſtens, modo hoc, modo illud exigere conſueuit: ita vt artifices quoq; placere ſtudentes, illiuſmodi efficiantur, & corpora ſimiliter propter motus.

Harmonijs & rhythmis omnibus utēdum eſſe: diuerſis tamen ad diuerſa, ac ſecundum ætates diuerſas: ubi de harmoniarū differentijs multa. Cap. VII.

CONſiderādum eſt autem, vtrum omnibus vtēdum ſit harmonijs & omnibus rhythmis, an diſtinguendum. Deinde vtrum illis qui eruditionis cauſa laborāt, eandem dictionem tribuamus, an tertium quiddā aliud. Quoniam videmus muſicam eſſe per melodiam & rhythmos, horum vtrunq; latere nō debet, quam vim habeat ad doctrinā: & vtrū præferenda ſit ea pars, quæ in melodijs conſiſtit, an ea quæ in rhythmis. Putās igitur multa de his eſſe dicta recte à muſicis quibuſdam, qui nunc ſunt, & à philoſophis qui peritiam habent huius diſciplinæ, diſcuſſionem & examen ſingularum partiū illis dimittemus, qui perquirere volent: nos autē legitime ſolummodo in genere de ipſis dicamus. Cùm illa probetur à nobis melodiarum diuiſio, quam faciunt quidam philoſophi, q alíæ ſunt morales, aliæ effectiuæ, aliæ abſtractiuæ, ponentes naturam earum ad ſingula iſtorum propriā: dicimus autē, non vnius vtilitatis gratia oportere muſica vti, ſed multarum: nam & doctrinæ gratia & purificationis. (quid autem purificationē intelligamus, nunc ſimpliciter, alias vero diligentius in his quæ de Poetica ſcribimus, dicemus) tertio gratia degendi ocij quietiſq; cauſa & remiſſionis curarum: patet omnibus harmonijs eſſe vtendum, ſed non eodē modo: verum ad doctrinam quidem moralibus eſt vtēdum maxime; ad eruditionem vero aliorum pulſante, effectiuis et abſtractiuis. nam affectio illa, quæ contingit circa animos quorundā vehementer, in cunctis exiſtit. Differt autem ſm magis & minus, ceu miſeratio & metus, & pręterea abſtractio animi. nā per hūc motum deuoti, & ſupplices quidā fiunt. Videmus autem & ſacris melodijs ita affici, quando vtuntur expiantibus animam carminibus, quaſi medicina fretis, & purificatione. Hoc idem euenire neceſſum eſt ijs qui commiſeratiōe, & qui metu, & qui alijs affectibus detinentur, & alijs, quatenus cuiq; talia contingant: fieriq; in omnibus purificationē quādam & leuationem cum voluptate. Similiter autem carmina purificatiua lętitiam afferunt innocuā hominibus. quapropter talibus harmonijs, & talibus carminibus ſpectandi ſunt hi, qui theatralem muſicam tractant certatores. Sed cùm ſpectator ſit duplex, alter ingenuus & doctus, alter vilis & indoctus, ex opificibus turbaq; vrbana, his quoq; accommodanda ſunt certamina, & ſpectacula ad ceſſa-

tionem

tionem & requietem. vt enim illorum animę distortæ sunt à naturali habitudine, sic harmoniarum & melodiarũ distortiones sunt quædam, illę quæ sunt vehemẽtes & infractę. Delectat vero singulos id qđ suę naturæ sit aptũ. quamobrem licentia permittenda est his, qui de arte musica certant in theatro, vt ad huius modi spectatorem tali genere vtantur musicæ. Ad doctrinam vero, quemadmodũ dictũ est, moralibus melodijs est vtẽdum, et talibus harmonijs, q̃lis est Dorica, vt supra diximus. Recipienda est & alia quamcunq; nobis suadent, qui in philosophia musicaq; versantur. Socrates vero in libris de Republica non recte Phrygiam tantummodo adiungit ad Doricam, licet improbans tibiam ex instrumentis. habet enim eandẽ vim phrygia in harmonijs, quam habet tibia in instrumentis. ambæ enim concitant animos, & in affectus impellunt. Ostendit hoc Poesis: tota enim bacchatio, & tota huiusmodi concitatio maxime omnium instrumentorum per tibias fit. harmonia vero Phrygia maxime hunc modum habet: ceu Dithyrambus manifeste videtur esse Phrygius. Cuius quidem rei plura afferũt argumenta, qui circa huiusmodi rerum intelligentiam vacant. & inter cætera illud, ꝙ Philoxenus aggressus Dorice facere Dithyrãbos in fabulis, non potuit, sed vi illius naturæ tractus fuit ad Phrygiam harmoniam, quæ maxime illis congruebat. Doricam autem fatentur omnes constãtem esse ac firmam, moreq; summopere cõtinere virilem. Præterea cùm medium extremorum sumendum esse diximus: Dorica autem hanc habet naturam ad alias harmonias: manifestum est ꝙ Doricam prę cęteris decens est iuniores addiscere. Sed duo consideranda sunt. vnum, quid possit: alterum, quid deceat. nam possibilia quisq; aggredi, & conuenientia sibi debet. Sunt autem hæc distincta ætatibus, ceu defessis iam tempore nõ facile est alti spiritus cantilenas canere, sed talibꝰ subijcit natura remissas. Ex quo Socratem in hoc quoque merito reprehendunt quidam ex his, qui circa musicam versantur, ꝙ remissiores harmonias improbauit ad doctrinam, quasi vinolentas accipiens eas, non secundum vinolentiæ naturam (nam vinolẽtia magis debacchari facit) sed defessas. quare & ad futuram ætatem seniorum, opus est huiuscemodi harmonias attigere, & huiuscemodi melodias. Prẹterea, si qua est talium harmoniarum, quæ cõueniat puerorum ætati ex eo quia possit ornatum simul doctrinamq; afferre: quod Lydia maxime omnium harmoniarum habere videtur: manifestũ quòd hæ tres determinationes sunt in doctrina faciendæ, medium, possibile, ac decens.

Librorum Octo Politicorum finis.

LEONARDI ARETINI VIRI CLARISSIMI IN LIBROS OECONOMICORVM ARISTOTELIS, AD COSMVM MEDICEM FLORENTINVM PRAEFATIO.

Ræetiosa sunt interdum parui corporis munuscula, quod lapilli gemmæq; testantur. Et homines nonnunquam pusilli grandioribus præualent, ut de Tydeo scribit Homerus: à quo breui et exiguo omnes certaminibus lõge superatos fuisse tradit. Statius quoq; Homerum (credo) secutus, de eodem inquit: Maior in exiguo regnabat corpore uirtus. Tu igitur, Cosme dulcißime, hoc quicquid est libelli ob paginæ breuitatem nequaquam despexeris. pusillum quidem est, at uiribus amplum, & pretio dignum: quod ego per has ferias è Græco interpretatus, non immerito, ut mihi uideor, tibi potißimũ destinaui. Cui enim rectius de gubernatione exercitus præcipi potest, quàm illi qui exercitum habet? Cui rursus de rei familiaris administratione, quàm ei qui rem amplam poßidet? & tueri illam cum laude gliscit, & augere cum dignitate? Licet ergo per te multum sapias, & à patre tuo uiro sapientißimo quotidie audire poßis, operæpretium tamen erit quod de re familiari tradiderint excellentißima philosophorum ingenia cognouisse. Vt enim medicinæ sanitas, ita rei familiaris diuitias finem esse constat. Sunt uero utiles diuitiæ, cum & ornamento sint poßidentibus, & ad uirtutem exercendam suppeditent facultatem. prosunt etiam natis, qui facilius per illas ad honores dignitatesq; subleuantur. Nam quorum uirtutibus obstat res angusta domi, haud facile emergunt, ut poetæ nostri dictat sententia. Quare cum nostri, tum natorum multo magis charitate, illarum amplificationi, quo ad honeste possumus, studendum est: quoniam à philosophis in bonis numerãtur, & ad felicitatem pertinere creduntur. Tu igitur harum præcepta rerum in hoc libello Aristotelis leges, quẽ ego non solum transtuli è Græco, ut maxime consonum esse putaui: uerumetiam explanationem quandam obscurorum uerborum adiunxi, quo tibi legenti dilucidior esset. Primum igitur illud præmittendum est, duas philosophiæ esse partes: quarũ altera in cognitione rerum: altera in agendo uersatur. Prima ferè pars ad illa pertinet, quorum finis est ipsa cognitio. Actiua præcepta uitæ continet, quæ scire parum est, nisi deducas in actum. Ea uero præcepta diuidũtur trifariam. aut enim circa mores nos instruunt, aut circa rem familiarem, aut circa rempublicam. Harum primam Ethicam, secundam oeconomicam, tertiam Politicam Græci appellant. nos, ut opinor, nostris uocabulis uti magis decet, quàm alienis. Nunc ad textum Aristotelis ueniamus.

ARISTOTELIS STAGIRITAE,

PERIPATETICORVM PRINCIPIS OECONOMICORVM LIBER PRIMVS,

Leonardo Aretino interprete.

SVMMA LIBRI.

De iis, quæ ad rem attinent familiarem, eiq; sunt propria. De uarijs erga diuersos Oeconomi legibus.

Quomodo differant & conueniant inter se Politica et Oeconomica, & quis earum sit ordo. Cap. I.

Es familiaris & respublica inter se differunt, non solum quãtum domus & ciuitas:(hæc enim sunt eorum subiecta:) verũ etiam illo, q̃ ĩ republica quidem plures imperant, in re familiari vero vnus duntaxat est imperator & rector. Quædam enim artes distinguuntur, nec est eiusdem fecisse ac facto vti: quemadmodum lyra & fistulis. sed reipublicę disciplinæ, est ciuitatem ab initio constituisse, & constituta bene vti. itaq; patet etiam esse rei familiaris, parare domum, & illa vti. Ciuitas quidẽ est multitudo domorum, agro & pecunijs sufficienter abũdans ad bene viuendũ. Id aũt ex eo patet, q̃ si cõpotes horum esse nequeunt, societas soluitur. Insuper huius gratia ĩ vnum coeunt. cuius autem gratia vnumquodq; est, & fit, & substantia ipsius hæc existit. Itaq; patet priorem esse rem familiarem quàm rempublicam: nam & opus illius est. pars enim ciuitatis est domus. Cõsyderandum est igitur de re familiari, quod sit illius opus.

De partibus domus, et unde sit sumenda possessio. Cap. II.

DOmus quidẽ partes sunt, homo & possessio. Q̃m vero primũ in minimis natura cuiusq; inspicit, in domo quoq; se habet ita. Quare sm Hesiodũ hoc ad esse conuenit. » Domiciliũ in primis, mulierẽq;, et bouẽ aratorem. alterũ.n. primũ in victu est, alterum in liberis. itaq; oportet ea quæ ad vxorẽ spectant, recte disposuisse, hoc est prouidisse, vt talis sit qualis esse debeat. Possessionis aũt prima cura est ea, quæ sm naturam. secundũ naturam vero potissima est agricultura. Secũdo loco, oia quæ sunt à terra: ceu metallorũ, & si qua alia huiusmodi. sed agricultura præcipue, q̃m iusta. non.n. ab hoĩbus, nec volentibus vt cauponaria & mercenariæ: nec iuitis quęrit, quẽadmodum bellicæ artes: & est earum rerum quæ sunt secundum naturam. natura.n. omnis educatio est à matre: quare & hominibus à terra. Prodest etiam hæc plurimum ad fortitudinem. non enim, quemadmodum viles artium, corpora eneruat, sed talia facit, vt & sub Dio consistere, et tolerare laborẽ valeant, & aduersus hostes pericula capessere. soli enim hi res suas extra munitiones habent. Agricultura dotes.

Quòd uiri et mulieris societas secundum naturam sit et necessaria, et q̃ multa commoda contineat. Cap. III.

SEd eius diligentiæ quę est circa homines, primæ sunt partes circa vxorem. societas enim est maxime secũdum naturam mari & fœminæ. Præmissum est.n. à nobis & alijs locis, desyderare naturã multa efficere talia, veluti vnumquodq; animalium. est enim impossibile fœminam sine mare, aut marem sine fœmina hoc adimplere. quare eorum societas necessitate constituta est. Enimuero ĩ cæteris animalibus absq; ratione id fit, & inquantum naturæ capacia sunt, & procreandi gratia solum. in cicuribus autem & prudentioribus distinguũtur magis. apparent enim in his magis mutua auxilia, & dilectiones & cooperationes: maximeq; in homine id conspicitur, quòd non essendi causa solum, verũ etiam bene essendi mas & fœmina ope mutua coniunguntur. filiosq; procreant, non solum vt id naturæ tributum ferant, verũetiam vt commoda exinde suscipiant. valẽtes enim ipsi, imbecilles suos labore tuentur, & alunt. mox imbecilles ob senium facti, à valentibus eadem reportant. Et simul natura per hunc circuitum adimplet sempiternitatem: ex quo secundum numerũ non potest, at secundum speciem. sic enim diuina prouidentia vtriusq; natura ordinata est, viri scilicet, & mulieris ad societatem. Tendunt enim eorum omnia in idem vtilitatis, licet contraria quædam videantur. Alterum enim robustum facit, alterum imbecillius. vt hoc quidem ob timorem cautius, illud vero propter fortitudinem pugnacius esset. & alterum parat foris, alterum parta domi conseruat. Ad operis vero effectionem, alterum sedulitatem intra limẽ agit, ad externã vero peruagationem imbecillũ, alterum ad sedulitatem deterius est, ad motus

autem valentius. Circa prolem aūt, generatio quidem propria est, vtilitas vero communis. alterius enim nutrire est, alterius erudire.

Leges viri ad uxorem. Cap. IIII.

PRimum igitur leges sint viro ad vxorē, & iniuria cesset. sic enim nec ipse iniuriam patietur. hoc enim & communis lex inducit, vt Pythagorici dicūt, quemadmodum seruam à lare abductam, quam minime decet videri iniuria afficere. est autem viri iniuria externarum mulierum coitus. In vsu vero, vt neq; desit præsentibus nec absentibus impotens sit acquiescere: sed ita assuefieri, vt sufficienter se habeat in præsentia & absentia. » Recte vero se habet et illud Hesiodi: Puellam » accipere oportere, vt gratis moribus eam im» buere possis. diuersitates enim morum nequaquam sunt ad dilectionem aptæ. Circa ornatum vero, quemadmodum in moribus fictionem esse non decet, si simul appropinquare debent, sic etiam nec in corpore. nam illa, quæ per ornatum fiunt, nihil differunt ab histrionū vsu, Tragœdias in scena agētium.

Leges domini ad seruos. Cap. V.

POssessionum autem prima quidem, ac maxime necessaria est illa, quæ optima et pricipalissima: id autem est homo. quapropter oportet primo seruos parare studiosos. Seruorum autem species duæ, curator, & opifex. cùm vero cernamus, quòd disciplinæ tales aliquos faciunt iuuenes, necessarium est postquam paraueris, imbuere illos, quibus liberalia officia fuerint committenda. Cum seruis autem versetur ita, vt neque superbos esse sinat, neq; abiectos. & liberalioribus quidem honorem, opificibus vero cibum abunde tribuat. Et quoniam vini potus etiam liberos ad insolētiam impellit, & apud multas nationes ingenui quoque ab illo se abstinēt, vt Carthaginienses dum militant: patet q́ vini, aut nihil * aut valde raro seruis tradēdum est. Tria vero cum sint: opus, cibus, & castigatio, cibus quidem sine castigatione & opere petulantem reddit: opus vero, et castigatio sine cibo violenta res est, & infirmum facit seruum: restat igitur, vt opus faciendum illi tribuat, & cibum sufficientem. sine mercede. n. dominandum non putant, merces autem serui, cibus est. Verum vt alij deteriores fiunt, quando nec melioribus tribuitur melius, neque præmia sunt virtutis et vitij proposita: sic etiam serui. quapropter oportet consyderationem habere, ac indulgere illis, & permittere singula secundum merita, & cibum, & vestem, & quietem, & castigationem verbo, & opere, medicorum artem imitantes, in medicinæ loco prospicientes, quòd quidem cibus medicina non est propter continuationem. Genera vero seruorum ad opus faciendum optima essent, neque timida, neque fortia nimis. in vtrisq; enim peccatum est. nam & nimis timidi non ferunt laborem: & ferocibus non cōmode imperatur. Oportet quoq; finem omnibus esse terminatum. est enim iustum simul & vtile, libertatem esse propositā. libenter enim labores subibunt, si & propositum prēmium conspexerint, & tempus definitum. Sunt etiam procreatis filijs, tāquam obsidibus obligandi. Nec plures habendi sunt eiusdem generis, quemadmodum in ciuitatibus. Sacra quoque & largiores epulas seruorum gratia magis faciendum, quam liberorum. plura enim ipsi habent, cuius vtique gratia talia instituta sunt.

* ὀλίγον.

Leges Oeconomi. Cap. VI.

QVatuor habere oportet patremfamilias circa pecunias. nā & quærere posse conuenit, & quæsita tueri. alioquin nulla quærendi foret vtilitas. nam cribro haurire nihil aliud est, quàm (quod dici solet) terebratum vas. Esse præterea talem, vt & ornari præsentibus & frui sciat. horū enim gratia habere illas expedit. distinguēda quidem sunt singula, & plura habenda fructuosa quàm infructuosa, & negocia sic sequestranda, vt omnium simul periculum non subeatur. Circa tuendum autem quæsita, vtiles sunt Persicæ & Laconicæ, vtilis etiam Attica dispensatio: vēdentes. n. emūt. & penoris institutio non est in exilioribus administrationibus. Est autem Persica, ipsum omnia iubere, omniaq; inspicere. Et quod de Dionysio inquit Dyon. nullus enim parem curam habet alienorum & suorum. itaque quæcūq; per ipsum geri possunt, circa illa cum diligentia intendat. in quo Persæ simul & Libyci dictū recte se habet. Persa enim rogatus, quid equum maxime pinguem faceret: oculus do » mini respondit. Libycus vero rogatus, quod » sterquilinium agro foret optimum: domini, » inquit vestigia. » Sunt igitur inspicienda negocia diligenter viro, inspienda etiā ab vxore, prout inter eos distinctæ sunt curæ. Et hoc faciendum est, in exilioribus quidem administrationibus raro: in grandioribus autem, quorum cura alijs committitur, sæpe. nisi enim quis bonum exemplum de se præbuerit, imitatorem diligentię habiturum non existimant, neque in re familiari neque in alijs:

quoniam

quoniam impossibile sit, non diligentis domini diligentes esse vicarios. Cùm vero hęc ad virtutem honesta sint, & ad rem familiarem vtilia, expergisci decet prius dominum quàm seruum, & cubitum ire posterius. nec vnquam incustoditã esse domum, quemadmodũ nec vrbem, qñ opus est, neq; die, neq; noctu. Et ante lucem surgere. quod & ad sanitatem, & ad curam rei familiaris, & ad studium Philosophiæ prodest quamplurimum. In paruis igitur administrationibus Attica regula circa fructus vtendum est. in magnis vero distinctio facienda est eorum quæ in annum, & eorum quæ in singulos menses cõsumere oportet. Eodemq; modo in instrumentis separanda sunt ea, quorum vsus quotidianus est, ab his quæ raro sunt vsui. hæc tradenda sunt ijs, quibus negocia commiseris. ac certo tempore inspectio eorum facienda erit, vt non lateat, quid saluum sit, quid'ue perierit. Ædes quoq; ita parandæ sunt, vt & rerum possessarum, & salubritatis, cõmoditatisq; rationem habeamus. Rerum possessarum dico, ceu fructuum & vestium, quales his conducãt. & fructuũ, quales aridis, & quales liquidis. & aliarũ rerum, & quales animatis, & quales inanimatis, seruisq; & liberis, maribusq; & fœminis, ciuibus & peregrinis. Commoditatis vero & salubritatis, vt æstate quidem vẽtorum afflatum, hyeme vero Solem recipiat. essent autẽ tales, si auerso Borea fuerint, nec ęqualiter latæ. Videtur quoque in magnis domibus vtilis esse ianitor, qui sit ad cætera inhabilis, pro obseruatione importandorum et exportandorũ. Ad rectũ vero vsum instrumentorum illud Laconicum valet, singula suo loco iacere. sic enim parata non requirentur.

LEONARDI ARETINI VIRI CLARISS.

EXPLANATIO IN LIBRVM PRIMVM

OECONOMICORVM ARISTO.

AD COSMVM SVVM.

RES familiaris & respubli. inter se differunt. Diximus supra i proœmio, quã Græci Politicam vocant, nos appellare rem pub. hinc sunt M. T. de repub. libri. Item quam illi Oeconomicã, nostri Rem familiarẽ dixere. hinc patris familias nomẽ venit, quòd domum gubernat ac moderatur. De re igitur familiari dicturus Aristot. præmittit differentiam inter illam, & rempub. dicens non solum esse tantam differentiam, quanta est inter domum & ciuitatem, quæ sunt subiecta earum, verumetiam in illo differre, quòd in repub. plures quidem imperant: in re vero familiari vnus duntaxat est imperator & rector. quod dicit bonum esse subiectum rei familiaris, nõ hic pro parietibus & tecto domus sumitur, sed pro familia. ciuitas quoque non mœnia & tecta, sed cõcilia cœtusq; hominum significat. Rei igitur familiaris disciplina circa domum: reipub. vero circa ciuitatem versatur: quæ prima est differentia. Secunda vero differentia est: quia in republi. plures imperant, vt Romæ, senatus, consules, tribuni militares, ædiles curules, prætores vrbani, tribuni plebis. Nam imperare dicuntur, quicunque magistratum in republica gerunt, quorum dicto parere necesse est. sunt enim superiores, vnde illud nascitur legitimum. par in parem non habet imperium. In republi. igitur plures imperant: in re autem fami. solus paterfamilias. hic enim iubẽdi & animaduertendi in familiam potestatem habet, eiusq; dicto parere necesse est. Itaq; vt illi publice, sic iste priuatum magistratum gerit imperiumq; exercet. Quædam enim artes distinguuntur. Post assignationem differentiam rei familias, & republi. genus earum commune attingit. sunt enim hæ artes quædam. Artium vero distinctio fit. quarundam enim est fecisse, at non vti facto, quod patet in lyra & fistulis. lyram enim facit artifex, & fistulam cauat: vtitur autem postea non ipse qui facit, sed musicus. sunt igitur quædam artes, quarum est fecisse, & non vti facto. Aliæ contra. parant. n. quod vtendum est, et parato vtuntur. huius generis est rei familiaris disciplina, et respu. Est enim reipub. constituere ciuitatem ab initio & constituta bene vti. Eodemq; modo rei familiaris parare domũ ab initio, & postq̃ parata illa fuerit, illa vti. Ciuitas quidem est multitudo domorum. Aperit iam quid sit ciuitas, & quid domus. inquit enim: Ciuitas est multitudo domorũ, agro & pecunijs sufficienter abundans ad bene viuendum, de domo autem paulopost dicit quid sit, assignãdo partes, inquiens: Domus quidem partes sunt homo & possessio. Sed redeamus ad ciuitatem, cuius nuda descriptione contenti in præsentia simus. nam est locus tractandi vberius in libris de republi. Ciuitas, inquit, est multitudo domorum. quod dicit domorum, intellige, vt supra diximus, nõ enim de parietibus & stillicidijs loquitur, sed de familijs. nam neque ciuitas muri & tecta sunt: sed cœtus hominum iure sociatorum. Quod autem subdit: agro & pecunijs. ob hoc enim conueniunt homines in societatem communem, vt sufficientes sint, & vt quod alijs deest ab alijs reportent. hic Agricola victum parat, agrũ serens. Faber autem sibi aratrum & vomerem, Textor, et Sutor vestem, et calceos subministrat. ille frumentum & vinum eis tradit. ita rerum permutatio fit, quæ continet ciuitatem. Nummus deinde constitutus est ad faciliorem permutationem, ne si Sutor forte domũ sibi parare velit, mille milia calceorum tradere habeat: nam quis tot simul calceis indiget: sed alijs multis indigẽtibus, calceorum venditione facta pecunias recipiat, & pro domo tradat. Nummus igitur in subsidium repertus est: res necessaria ad ciuitatem continendam, tuendamq; vitę societatem. Ager quoque necessarius est, in quo consistat ac seratur. et hoc est, quod inquit, agro & pecunijs & cætera. quando enim multis cohabitantibus, & singulis opus suum in communi societate conferentibus, sufficientia resultat ad bene viuẽdum, tunc est ciuitas, & ciues sunt qui isto modo conueniunt, & sub eisdem viuunt legibus. Ita Florentini omnes vnam ciuitatem faciunt, Senenses aliam, Pisani aliam. Nec quicq̃ refert intra vrbem habitent, vel extra. Sed quod de pecunijs dixit, ad omnes res quę in ęstimationem pecuniariam cadunt, hoc notandum referas. Id autem ex eo patet, quòd si compotes. Ciuitatem esse multitudinem domorũ agro & pecunijs sufficiẽter abundantẽ, ex eo patere inquit, quòd si cõpotes eẽ nequeũt, societas soluit: id est

Nummus.

Ciuitas. sine illis ciuitas stare nõ potest. Ciuitas enim est societas quædam, vt inquit Cicero in libro de repub. sexto: nihil est illi princip. de eo quod quidem in terris fiat acceptius, quàm cõcilia, cœtusq; hominum iure sociati, quę ciuitates appellantur. sociati ergo homines ciuitatem constituunt: soluta vero societate ciuitas interit. soluit autem societas, si ea quæ retulit non adsint. Et hoc est quod ait, si compotes esse nequeant, societas soluitur. Insuper huius grã in vnũ coeunt. cuius aũt grã vnumquodq; est & fit, & substantia ipsius hæc existit. Alia probatio, quod ciuitas sit multitudo domorum, agro, & pecunijs sufficienter abundans ad bene viuendum. Coeunt.n. homines simul in societatem cõem, vt sufficienter abundent ad bene viuẽdum, vt supra diximus. quia quod alijs deest, alijs affert in cõi societate. cũ igit huius gratia sint sociati simul hoĩes, & nisi huius sufficientiæ compotes sint dissoluatur societas, merito dici potest hanc esse substantiã ciuitatis. nam hæc faciũt vt subsistat ciuitas. quo autem aliud subsistit id eius substantia est. Sed quæro, cur posuerit vnũquodq; est, & fuit. Respondeo vt significet causam permanẽtem, vt est hic. nam huius gratia constitutę sunt ab initio ciuitates, & huius gratia durant, & in cõi societate. merito ergo dicitur, cuius aũt gratia vnũquodq; est & fuit, & substantia eius hęc existit. Itaq; patet priorẽ esse rẽ familiarem, quàm rempu. nam domus, quæ est reifami. opus, prior est tẽpore, quã ciuitas, quæ ex domorum multitudine constituitur. pars.n. ciuitatis est domus. huius aũt materiæ partes priores sunt quã totũ: quẽadmodũ & ouis ꝑus quã grex, q ex multitudine ouiũ fit.

Consyderandum est igitur de re familiari. Iam aggreditur discussionẽ rei. nã præcedentia locũ procœmij magis tenuere ad docilitatem quandam auditorũ pertinentia, & quid sit eius opus. Finis in re fami. sunt diuitiæ, vt Aris. ipse in principio Ethicorum ostẽdit. opus autem eius est recta familiæ gubernatio.

CAP. 2. Domus quidem partes sunt homo et possessio. Hęc est definitio domus, quam recte præmittit: vt & quid sit id, de quo tractaturus est intelligamus: & materiam paret sibi ad doctrinam tradendam. Simile quiddam est apud Ciceronem in libro de officijs. inquit enim.
» Omnis, quę de aliqua re habetur institutio, à definitio
» ne incipere debet, vt intelligatur quid sit illud, de quo
» disputãdum: deinde definitionem subijcit in hunc mo-
» dũ. Omnis de officio duplex est quæstio. Vnũ genus
» est quod pertinet ad finẽ bonorũ. Alterũ quod est posi
» tũ in præceptis, quibus in oẽs partes vsus vitæ confir-
» mari potest. Ita hic Arist. diuidendo definit. Nã definire nihil aliud est, quã determinare: determinant r aũt rẽ, qui totam in suas diuidunt partes. vnde species definitionis est partium consignatio. domus ergo partes sunt homo et possessio. Idem aũt hic significat domus, quod familia: vnde rei familia. nomen tractũ est. Consueuerunt.n. Latini per hoc nomen res cũ qualitate aliqua inductum disciplinas ferè significare. Vt res militaris, respubli. res fami. res rustica, res domestica: quod idẽ significat, quod res fami. qm̃ domus & familia idẽ sunt: vnde paterfamilias dictus est, qui domum gubernat & regit. Significare aũt familiæ nomen non homines solum, verumetiam res, quæ nostro acquirunt dominio, iura testantur ciuilia: vbi tota patrimonia in iudicium familiæ herciscundæ venire cõstat. dic ergo domus, id est familię partes sunt homo & possessio. quasi dicat hæc duo complectitur domus: homines scilicet & possessiones. & de homine quid sit nemo dubitat.

Possessio autem quid in hoc loco significet, declaratione indiget. Videtur autem hoc nomẽ possessio etiã duo significare. nam & res omnes quas possidemus, puta fundos, pecus, naues, et cętera huiusmodi, quę nostri dominij sunt: hęc enim habẽtes possidere dicimur, significat etiam non illa quæ iam possidemus, sed quæ acquirimus. & in hac secunda significatione possessio, idem significat quod quæstus. Idemq; videtur magis proprium in hoc loco. nam & verbũ græcum κτῆσις, quod est hic positum, vtrũq; significat. sed hoc magis quàm primum. Vt etiam Xenophon in Oeconomico suo ostendit, & Aristo. in Ethicis inquit. Liberaliores videntur, qui non quæsiuerunt ipsi, sed ab alijs acceperunt. & huius rationẽ assignat: sed quod ibi dicit quæsiuerunt eodem verbo vtitur, scilicet κτησάμενοι, à quo κτῆσις est. Significat ergo non res possessas solum, sed etiam quæstum. & circa primũ diligentia patrisfamilias est in conseruando, circa secundum diligẽtia est in acquirendo. quo in genere agriculturã paulopost præferet: oĩbus alijs quæstibus anteponens illam. nec tamen istæ duæ significationes multum distant, si recte perpendantur. Qm̃ vero primum in minimis cuiusq; natura inspicitur, sic etiã in libris de repub. facit Plato, vt à minimis inchoet ciuitatẽ. si igitur in minimis cuiusq; natura ĩspicitur, in domo certe sic se habebit, s. & vt eius naturam in minimis & primis (ut ita dixerim) elemẽtis inspici, ac discerni possit. Vnde statim illa minima subijcit ex Hesiodi sententia. Quare secundum Hesiodũ. Hesiod⁹ poeta fuit Homero (vt traditur) aliquanto posterior. hic in eo libro, cuius titulus est Opera & dies, quẽ ad Persem fratrem scripsit, docens quæ facere quæue habere patrẽ familias oportet, hunc versum posuit, quasi elemẽta domus cõtinentẽ: quẽ nunc Arist. ad propositum suũ inducit. Domicilium in pri » mis, mulieremq;, & bouẽ aratorem. Significat.n. dum » dicit mulierem, deinde possessionẽ, id est quæstũ cùm de agricultura dicit, ad quam bos arator est vtilis. hæc sint veluti prima elementa familiæ. & reddit rõnem, quia alterum est primum in liberis, s. mulier: alterum in victu, s. opus rusticum, quod in arando consistit. De domicilio autem tanq; de re nota omittit, sed postea in fine quale esse debeat, tradet. Vel ea quæ sequuntur distributiue ponit: quasi dicat domicilium in primis, id est mulierem, & bouẽ aratorem: vt hæc sint partes illius, quod supra dixit domicilium, uel domum. Nam vt diximus hæc hominem & possessionem significat, in quæ duo tota domus diuiditur. Itaq; oportet ea quæ ad uxorẽ spectãt, recte disposuisse. Post assignatas duas partes, s. hominem & possessionem, incipit iam ab homine aliud dicere, vt postea ueniat ad quæstum. Dicit ergo, cùm mulier sit primum in liberis, & quasi quoddam elementum familię, necessariũ est ea, quæ ad vxorem pertinent recte disposuisse, hoc est prouidisse, vt talis sit qualis eẽ debet. Et quod dicit prouidisse, id est, ante omnia illud prouidisse oportuit, vt vxor sit recte disposita, & talis qualis esse debet. Sciendũ tamen est, quod hic dicitur de vxore, violenter tractum esse ab Hesiodo. non.n. Hesiodus de vxore ĩtellexit, sed de ancilla. Nam cũ dixisset mulierem ita, subijcit in sequenti versu, non coniugio acceptam, sed pretio partam: quæ & si opus fuerit boues sequatur. patet ergo de ancilla eum sentire. Sed Arist. sanius & melius interpretatur. nam ancilla non est primum in liberis, sed vxor. [Hesiod. — margin]

Possessionis autem prima cura est. Perinde est dicere possessionis prima cura est, ac si diceret in acquirendo præcipua, & maxime laudabilis cura est. quasi dicat, in nulla re tam laudabiliter acquirimus, quàm in opere rustico, id est, in agricultura. probauit enim Hesiodi dictum in vxore & opere rustico, quoniam alterum primum est in liberis, alterum in victu. & de vxore quædam dixit: nunc vero de opere rustico resumit, laudans illud, & pręferens alijs quęstibus. Rationes, quare agriculturã cæteris quæstibus anteponit, multę

sunt:

sunt, sed præcipue quia est secundum naturam, & quia iusta, & quia vtilis ad fortitudinem. Ceu metallorũ, Vt auri et argẽti fodiẽdi: et q̃d de chalybe scripsit Vir,

» Insula inexhaustis chalybum generosa metallis.

Et si qua alia huiusmodi. Vt lapidicinę & sylua cędua, Metalla. sed hæc non ita humaniter fiunt, vt agricultura: cùm in metallis fodiendis terrę veluti parenti afferãtur manus eius viscera fodiendo. In agricultura vero fodiatur benigne. Itaque nostræ quoddam humanitatis institutum esse à maioribus scribit Plinius secundus: ne in Italia metalla foderentur, quamobrem subdit. Sed agricultura præcipue, quoniam iusta, id est, non iniuriosa, non violenta, sed mitis & pia: quoniam non inhumaniter, neque ab inuitis extorquet. Natura enim omnis educatio est à matre, quare & hominibus à terra. Hic terra dicitur parens, quia nos educat. Prodest etiam hoc plurimum ad fortitudinem. Fortitudo est virtus animi, vires autem & robur sunt corporis, ad utrunque prodest agricultura, nam & corpora facit robusta per tolerantiam laborum, & animũ firmat contra pericula per exercitationem tuendi res suas, quę vt plurimum sunt extra munitiones, & periculis subiacent. Non enim quemadmodũ viles artium, De opificinis dicit, vt tonstrina, & sutrina, & sigillaria, & argentaria, & alĳs huiusmodi, in quibus sedulitas est muliebris, & nullus virilis labor. Sub diuo consistere: id est, sub aperto coelo ad æstum & frigus sine cameris & fenestris pannatis: quæ omnia intelligenda sunt, non de his solum, qui manibus suis opus rusticum faciunt: sed de his quoq;, qui curant faciẽdum: ceu dñs prędĳs intentus, quod Oeconomico prosequitur Xenophon.

CAP. 3. Sed eius diligẽtiæ, quę est circa homines. Quoniam de cura & diligentia, quæ est circa quæstum dicit, in quo proposuit agriculturam: nunc de ea, quæ est circa homines adhibenda dicit, in qua præfert maxime vxorem, & rationes duas assignat: sed videbatur supra dixisse de vxore. Respondeo ita in genere, dixit enĩ prouidendum vt sit talis qualis esse debet, sed hoc parum erat. itaq; nunc magis trite & particulariter discutit.

Præmissum est enim à nobis, et alĳs locis desyderare naturam multa efficere talia. Ratio, quare mari & fœminæ sit communio maxima secundum naturam, præmissum est inquit, id est præsuppositum alibi, vbi de generatione tractauit, naturã desyderare multa efficere talia, vt homo homines, leo leones, equus equos. Natura enim desyderat omne animal sibi simile producere. Hoc autem non potest mas sine fœmina, aut fœmina sine mare desyderiũ adimplere, sed ambo simul concurrant necesse est, itaq; eorum societas est secundum naturam: & quidem ex necessitate constituta. Enimuero in cæteris animalibus absque ratione id fit, Desyderiũ procreandi oẽe quidem est oĩbus aĩalibus, sed distinguitur in ipsis, prout alia magis alia minus ab immanitate remota sunt, capaciaq; prudentiæ. Nam alia quidem indistincte coeũt sine aliquo respectu, sed q̃ñ naturali mouentur desyderio. Alia vero se coniungunt, non tantum procreandi gratia, verumetiam vt ope mutua se coadiuuent: quod in cicuribus et prudentioribus bestĳs videmus, dicunẽ.n. cicures illæ bestiæ, quæ remotæ sunt à beluina feritate. prudentiores autẽ vocat, quæcunq; prouidentiam habent circa victum, vt formicas, apes, &c. quæ futuri memores cibum colligunt, & conseruant. In his igitur mutua quædam auxilia coniunctionis apparent, nec tantum conuenire in societatem vt procreent, sed mutua sese ope tueantur. Sed in homine maxime omnium id conspicitur. patet enim in hominibus coniunctionem fieri inter marem & fœminam, non solum vt sint, hoc est non solum vt procreent ac perpetuent genus suum: verumetiam vt bene sint. principium ergo cõiunctionis in hominibus est à natura: forma vero est à lege & ratione, quod matrimonium appellamus. Tributum ferant. Translatio est ab eo, quod quis superioribus soluere astringitẽ, vt enim tributum penditur regi ex indictione: sic à natura nobis indictum est, vt alios procreemus. Valentes enim ipsi, s. vir, & vxor. Imbecillos, id est inualidos paruos filios. Mox imbecilli ob senium facti, s. vir & vxor: à valentibus scilicet filĳs. Eadem reportant, s. alimoniam & tuitionẽ. Hinc est q̃ filio patrem abdicare non licet, quia iure naturæ obligatus est. Et simul natura per hunc circuitum. Quod dicit & simul, duo implicat: quod & gratia commodi facit qui procreat, & gratia perpetuitatis, & hoc in hominibus. Quod autem inquit per hunc circuitum, s. de parente in filio, & de filio in parentem. Adimplet sempiternitatem, id est adimplet desyderium suum, videlicet vt homines semper sint secundum speciem, ex quo secundum numerum esse non possunt. Tendunt.n. eorum omnia in idem vtilitatis. Sic enim ordinati sunt diuinitus vir, & vxor ad societatem, vt omnia eorũ tendant in idem vtilitatis: licet contraria quædam videantur. Quomodo autem contraria & quomodo in idem tendentia, explicat, inquiens alterum quidem robustissimum, & cætera quæ sequuntur. Dic ergo alterum, s. virum, alterũ, s. vxorẽ. & vtitur neutro genere, quod non est inconueniens, cũ homo sit animal. Quod vero dicit, fecit, dic, s. natura, vel diuina prouidentia. Item quod dicit ob timorem cautius, s. ad custodiam rerum suarum. Alterum ad sedulitatem deterius. Vir.n. ad quietem intra limen agenda ineptus est. Generatio propria est, id est præcipua mulieris, & expone generatio, id est effectio siue partus. Vtilitas aũt commune quãtum ad filium. Non.n. hic loquitur de vtilitate parentũ, sed de ea, quam parentes conferunt in filiũ. Itaq; subdit alterius nutrire est, alterius erudire, educatio.n. est à matre, ut supra dixit: eruditio uero à patre. & sic utilitas communis est amborum.

Primum igitur leges sint uiro ad uxorem, ut iniuria cesset. Cùm sit ope mutua inter uirum & uxorem ad bene uiuendum contracta societas: primum hoc præcipiendum est ut sint leges uiro ad uxorem. sed quid est quod dicit sint leges viro ad vxorem, an forte ad alios non sunt leges? Respondeo. Vir est paterfamilias, domus suę (ut ita dixerim) rex. hic pro arbitrio familiã gubernat, castigat, punit, potestatẽq; habet in seruos, & filios, & res possessas, nec ulla lege uetusta prohibetur, quo minus hanc potestatẽ in seruos & filios exerceat. Nõ putet ergo uir, inquit Aristoteles, eodem modo habere imperium i uxorem, sed sint leges quædam uiro ad uxorem, quas seruare debeat: & quas si transgreditur, iniuriã facit, nec in arbitrio suo positum existimet, ut totum sibi liceat, se cognoscat se lege teneri, & iniuria cesset. Nam ius est secundum leges: iniuria contra leges. Sic enim nec ipse iniuriam patietur, ab uxore uidelicet, quæ propter iniurias uiri, aut infida sit, aut adultera, nonnunquam etiam uenefica. & expone exempla in Clitęmnestra, & Penelope: quarum altera propter iniurias uiri adultera & cædis conscia fuit: altera propter fidem coniugis castitatem seruauit. Hoc.n. communis lex. Pythagorici censebant, sancte quidem & bene, qui communi quodam humanitatis iure abstinendum esse ab iniuria etiam erga seruos, nam & si seruus, homo tamen est, qui cùm in tuam domũ puenit, quasi ad larem familiarem cõfugisse uidetur, ne iniuriam patiatur. fuit nanq; religio antiqua, ut quicunq; ad larem alicuius confugisset, etiam si is inimicissimus esset, uiolare eum non liceret. quod Themistoclem fecisse scribũt: cùm Athenis pulsus, domũ inimici, & à se

quidem magnifice offensi, quem vitare nō poterat introisset, fugiens enim ad larem supplex, etiam apud infestissimum inuiolatus permansit. Est autem lar vestæ sacrum: & quæuis domus id sacrum habet. Sedes autē eius sacri est, vbi principaliter ignis fit. Pythagorici ergo dicebant oportere nos existimare seruos nostros eē ab lare, id est ab illo loco, ad quem confugiens violare nō est fas: qm̄ ipsi serui cùm in domum tuam venerint, ad larem familiarem tuum confugisse videntur. Si ergo seruis id humanitatis tribuitur, multo magis id tribuendum est vxori. Et iniuria cesset, & cōi lege, & ratione domestici sacri. est enim cōis lex, vt confugientibus ad larem iniuriari fas non sit. mulier autem est ex his, qui in domum tuam veniunt, & ad larem confugisse videntur. Non solum ergo priuata lege, quę est viro ad vxorem, verumetiam cōmuni lege, quæ est ad omnes confugientes ad larem, abstinendum est ab iniuria vxoris. & hoc est quod inquit, etiam communis lex inducit, vt Pythagorici tradunt. Est autem viri iniuria. Inter cæteras leges, quæ sunt viro ad vxorem, illa quoq; numeratur, vt sua contentus esse debeat, neque cum alijs coeat, quam si transgreditur vir, iniuriam facit. Itaq; dicit: iniuria viri est externarum mulierum coitus. Sunt enim externæ omnes præter vxorem. illa enim est sua & domestica, aliæ externæ & alienæ. In vsu vero, vt neq; desit. Hoc præceptum commune est viro & vxori: & sententia est hæc. Dictum est supra proxime virum vxore sua contentum esse debere, & illam viro. Vnde nascitur dubitatio, quomodo facient isti in absentia, si non possunt cum alio coire. Respondet ita assuescendum est, vt neq; quando sunt præsentes, desit eis coitus: neq; quando sunt absentes, impotentes sint acquiescere & abstinere. sic ergo est assuescendum, vt sufficienter se habeant in præsentia, & absentia. Recte vero se habet & illud Hesiodi: puellam accipere debere. Quod in masculo dicitur puer, in fœmina dicitur puella. et in vtroque ætatem significat ab ingressu pubertatis vsque ad finem annorum crescentium. hoc est quod inquit Ouidius:

„ Seu caperis primis, & adhuc crescentibus annis,
„ Ante oculos veniet vera puella tuos.

Vt gratis moribus eam imbuere possis. gratis, s. tibi. Nam grandiorem fœminam si duces, non facile in tuos mores illam traduxeris: pręsertim si alium habuerit virum. erit ergo dissimilitudo morū: qua stante nec pax tibi domestica fuerit, nec amor coniugalis. nam morum diuersitates amorem impediunt. Circa ornatum vero. Aliud præceptum salutare circa ornatum vxoris: quod Xenophon in Oeconomico suo ꝓsequit̄ latius. Sed quicquid ibi prolixa illa interrogādi respondendiq; festiuitas habet, hic breui præcepto comprehenditur. summa enim totius præcepti est, quemadmodum in moribus fictio esse non debet, sic etiam nec in corpore debet esse fictio per fucos, & alia quæ ad apparentiam pertinent, & non ad veritatem. nā talis ostentatio, inquit, nihil differt ab histrionum vsu, qui prodeunt ex aula tanq̄ reges ornati. sunt autem reuera viles homines, non reges, vt apparebant. Intelligendum est duplicem esse fictionem: vnam in plus quàm reuera sit, & dicitur ostentatio: alteram in minus, et dicitur ironia. hic ergo de prima loquitur, quæ est ostentatio. hæc enim vt in moribus cessare debet, sic etiam in corpore. Plato quoq; de hac ipsa fictione ornatuúe in Gorgia loquitur, quem totum refert in adulatione & fictione ingenerosam & fallacē esse permutationē veri decoris. Si appropinquare debeāt simul, s. vir & vxor. & dic appropinquare, id est coire vel conuenire simul. Quod autem inquit: Tragœdias in scena agentiū: ideo posuit Tragœdias, & nō Comœdias: qa in Tragœdia reges & tyranni finguntur: in Comœdia autem lenones & parasiti, qui sunt viles personæ. plus igitur interest in Tragœdijs inter personā veram & fictam, quod magis facit ad propositum suum ornamenti mulierum. «
Nam vt inquit Iuuenalis:

Quare decus rerum si cōiugis auctio fiat, „
Baltheus, & cristæ, & cætera quæ prosequitur. tandem concludit: exigua pars est ipsa puella sui. „

nec tamen ferebant pœnas, vt nunc ferre cœperunt.

Possessionum aūt prima quidē, ac maxime necessaria CAP. 5.
est illa, quę optima. Admirabit̄ quis non immerito ordinem huius progressus, cùm videatur nunc idē omittere, nunc reassumere & interponere quędam, vt nunc de vxore, nunc de agricultura, nunc de seruis. Sed omnia sunt plana, & optima ratione ab Arist. digesta. Primo. n. dixit domus esse partes hoīem & possessionem: mox inducta Hesiodi sententia, prætulit vxorem tanq̄ primum in liberis, & rem rusticā tanq̄ primum in victu: dixitq; in primis curā nos habere debere, vt vxor sit qualis esse debeat, & rem rusticam alijs quæstibus esse præferendam. hoc perfecit vsq; ad eū locum, vbi dicit: sed eius diligētiæ. Ibi resumēs diuisionem primo factam, incipit tractare de hoīe, aperiēs præcepta circa vxorem magis trite quam supra fecerat, vsq; ad hunc locum possessionū, vbi incipit tractare de seruis. Sed quæro vtrū serui sint hoīs, an possessionis. cùm. n. sint partes domus, in altera istarum sunt computandi. Dubitationem aūt facit id, quod sequit: Possessionū autem prima quidē, &c. vbi sexū numerat in possessionibus, postea dicit eē hoīem. Ad hoc respōdeo, videri quoddā genus mixtū. nam & hō est seruus: & tn̄ acquiritur dominio nostro. Arist. quoq; alio loco inquit: seruus est animatum instrumentum: instrumentum vero inanimatus est seruus. ergo alterutrū quiddam esse videtur: sed certe hoīs est à nobiliori parte. Si igitur diligentia nostra in acquirendo attendit̄, potissima est circa agriculturā, in quā seruorꝫ opera maxime vtimur. Si aūt dignitas rei, quæ acquirit̄ & dn̄o nostro subijcitur, preciosissimus est seruus, quia homo est. Quapropter oportet primo seruos parare studiosos. parare, id est acquirere. studiosos, id est frugi & diligentes. Seruorum aīt species duæ, curator, & opifex. Curatorem vocat seruum, qui negotijs præficitur, & curā eorum habere iubetur. Opificē vero, qui suis manibus opus faciat, vt fodere, arare, serere, & alia opera. nā maxime de opere rustico sētire videt̄. Disciplinæ tales aliquos faciunt iuuenes: vt musica musicos, moralis moratos. Necesse est postq̄ paraueris, i. acquisiueris: seruos imbuere, i. docere: & erudire illos quibus liberalia negotia fuerint committēda. Cùm seruis autem ita uersetur, scilicet dominus. neq; enim pati debet eos superbire: neq; rursus ita deprimere, ut vilissimi efficiantur. Seruus.

Et liberalioribus qdē honorem. i. curatoribus: quibus negotia liberalia cōmittuntur, qui proprie dicuntur vicarij: quoniam vices domini in curando, sollicitandoq; exercent. Istis ergo honorem tribuere debet, illis vero qui opus suis manibus faciunt, non tam honor, quam cibus tribuendus est. vt & Cato inquit: Familiam bene pascere. Et quoniam vini potus. Ponit vtilitatem, quę est in abstinendo, & possibilitatem pręcepti. non est enim putandum nimis durum præceptum, ut uinū interdicatur seruis, cùm apud multas nationes ingenui quoque abstineant. vt de Persis scribit Xenophon in libris de Cyri infantia: cardamum & aquam ad pœnam adiungere. Aristoteles tamen Carthaginensium vtitur exemplo, quibus militiæ abstinere vino mos fuit. Vide igitur aurea verba de vini potu, & à nobis quoque obseruanda: verum ministri germani, qui nobis seruiunt, ab hac Aristotę.

sententia longe aberrauerunt. Quod autem dicit, aut nihil, aut valde raro, expone, aut nunquam, aut raro: vt sic ad tẽpus totum referatur. Tria vero cum sint. Tria maxime attenduntur in cura seruorum, opus, castigatio, & cibus, opus ad commoditatem domini pertinet: cibus ad victũ serui: castigatio ad correptionem. Cùm ergo sint tria, cibus sine castigatione & opere petulantem facit. de quo Terentius. Viden ocium, & cibus quid facit alienus. castigatio rursus & opus sine cibo est res violenta, & infirmum facit seruum, i. eneruat, & robur aufert. nam firmum est robustum: infirmum sine robore. hæc si ita sunt, inquit, restat vt opus illi tribuat, & cibum sufficientem: quandoquidem nec opus fieri potest sine cibo deficiẽtibus viribus, nec rursus sine opere cibus prodest, cùm petulantiam gignat. Castigatio quoq; inter hæc sortitur locum. Nam sine cibi exhibitione castigari nõ debet seruus, & sine opere attributo se castigare non permittit, cùm petulans fiat per cibum & ocium, nec iam domi imperium ferre velit. Verum, vt alias dixit supra, liberalioribus seruis præstandum esse honorem, puta vestem, et laudem aliquam verborum, et cubiculum non omnino vile. His vero seruis, qui in opere faciendo laborant, cibum esse præstandum sufficientem. Nunc de vtroq; genere seruorum simul transigit, dicens melioribus esse plus tribuendum, & deterioribus minus. Nam si præmia tollantur, virtutum & vitior deteriores efficiẽtur. quod & in aliȷs contingit. Indulgere illis et permittere. quasi dicat oportet relaxare aliquid de seueriori disciplina. nam indulgere est ignoscere & cõcedere aliquid, quod iure negari queat. Genera vero seruorum. Duo genera seruorum probat ad opus faciendum apta, videlicet non minus fortes neq; timidos. & rationẽ vtriusque reddit, quia timidi propter imbecillitatem naturæ nequeunt laborem perferre: & nimis fortibus nõ commode imperatur. quod igitur dicit fortia nimis, excessum significat in fortitudine, qui est ferox. ideo subȷ̃cit postea, ferocibus: quod idem significat quòd nimis fortibus non commode imperatur: sunt enim contemptores, quia audaces, vt inquit in Ethicis de magnanimo. Cõtemptor est, qm̃ audax, audax uero ideo cõtẽptor. cõtemptor aũt, & contumax idem est. nam vterq; dicitur à contemnendo, id est, spernendo superioris imperium. hoc est quod ait: non commode imperaẽ. Oportet quoq; finem. Aliud pręceptum continens vtilitatẽ & ęquitatem. Nam & ęquũ est remunerare bene agẽtem, et vtile pręmio proposito ad beneficium allicere. Si et propositum pręmium: scilicet libertatis, et tẽpus definitum. puta, si decennio mihi fideliter seruieris, vt in Andria est. Feci ex seruo vt esses liber, propter quod mihi seruieras liberaliter: quod habui summum precium persolui tibi. Sũt etiam procreatis filiȷs. Aliud pręceptum in seruis, quo ad fidem stabilitatemq; dispo nuntur. Serui autem nonnunq̃ fugam arripere solent. vnde & iura plena sunt seruorum fugitiuorum. superiora igitur præcepta, tum ad alia multa, tũ ad hoc vtilia sunt, videlicet, si bene pascas, si præmium constituas. Est et aliud præceptum vtile ad prohibendum fugam, id est, si filios habere patiaris. Illis enim filiȷs perinde obligatos habebis seruos, quasi obsidibus quibusdam. Solent. n. domini, si plures habeant seruos, pati, vt contubernia fiant mariũ & fœminarũ. quod. n. in liberis matrimonium vocamus, in seruos contubernium dicimus. Inquit ergo Arist. serui sunt obligandi interdum, id est, ligandi per filios. Si. n. filios ex illis natos apud te habueris, non fugient: quia filiȷ erunt tanq̃ obsides. Nec plures habendi sunt eiusdẽ generis, non enim expedit habendi plures eiusdem generis, vt Charas, vel Dalmatas, vel Theutones, quia sectas faciunt in familia, & diuisionem inducunt, & sua lingua colloquuntur aliȷs non intelligentibus, & malorum inter se consciȷ coniurant. Sacra quoq; & largiores epulas. Sacra faciebãt Gentiles per mactationẽ ouium vel iuuencorum, & simul postea vescebantur. hoc ex poetis intelligi põt, qui rerum vetustarũ fidi relatores sunt. vt apud Terẽtium, qui inuitat vicinum, inquit Dionysia sunt hodie apud me, id est, baccho sacra facio. & Vergilius in aduentu Ænee, Euandrum fingit sacra facientem Herculi, & sacris dapibus Æneã accipit. Largiores quoq; epulæ præter sacra fiunt, vt cõuiuia, & exhilarationes cum aliqua profusiori copia ciborum. Hęc igitur inquit Aristo. facienda sunt non tam gratia liberorum, quàm seruorum. Nam licet principium videatur vel ob honorem Deorum vel hospitum: tamen finis est ad commodum seruorum, qui plura habent ex illa copia cibor quàm habeant liberi. parum est enim, quod mensis consumitur, multum quod remanet seruis. itaq; illorum gratia cõstitutum magis videtur, vt hæc talia cum largitate fiant.

Quatuor habere patremfamilias oportet circa pecunias. Dictum est, qũo circa hominem in vxore & seruis patrisfamilias diligentia versari debet: nũc vero qũo circa possessionem, id est, qualis in acquirendo & conseruando erogandoq; esse debet, adiungit. Dicit ergo, q̃tuor hr̃e patrẽfamilias circa pecunias oportet. Primũ, vt sit quæsitor. Secundũ, vt quęsitor cõseruator. Tertiũ, vt ornari p illa sciat. Quartum, vt fruatur. Quod aũt dicit circa pecunias, appellatione pecuniarũ oĩa veniunt, q̃ ęstimanẽ nũmo, vt ipse inquit in Quarto Ethicorum. Sed quod primo loco dicit, vt sit quęsitor, necessarium est. nam quanti est, nisi hoc agatur. Debet igiẽ esse quæstuosus paterfamilias, id est prompte, ac solerter quæstum facere, quo in genere prætulit agriculturam omnibus aliȷs quæstibus, quoniam iusta est, & non ab inuitis extorquet, ac eius exercitatio prodest ad virtutem. Eodem modo accipiendum est de aliȷs quæstibus, qui cum honestate & sine iniuria fieri possunt. nam amplificatio patrimoniȷ nemini nocẽs semper laudanda est. Hæc igitur ante omnia habere debet paterfamilias, vt acquiratur in fructibus prædiorum, & aliȷs rebus. Secundum, vt sit quæsitorum conseruator. hoc etiam necessarium est. nam quid prodest acquirere nisi conseruetur? Illud etiam sciendum non videri quibusdam minoris diligentiæ seruare quam acquirere. De quo præclare Ouidius: CAP. 6.

Non minor est virtus q̃ quærere parta tueri. »
Casus inest illis, hic erit artis opus. »

Nam cribro haurire. scilicet quod faciunt illi qui tales sunt, vt acquirant quidem, sed non conseruent. Id enim nihil prodest, nec aliud est quàm perforatum illud vas, de quo solent poetę loqui, quòd sorores illæ frustra implere nituntur. Esse pręterea talem. Ponit reliqua duo, quæ habere debet paterfamilias, scilicet vt ornari per diuitias, & vt frui sciat. Ad hęc enim duo vtiles sunt diuitiæ, nec vt multi peruerse faciunt, illarũ seruos esse decet, sed eas in nostrum seruitium vertere. Erunt autem diuitiæ nobis ornamento & honori. id enim est, quod Aristo. inquit ornari per illas sciat, si sumptus opportune cum decore faciamus. huius partes sunt ædes parare diuitȷ̃s congruentes, familiam honestam habere, supellectilem abundantem, equorum & vestium decentem apparatum. huius quoque est beneficẽtia in amicos, & in publicis rebus magnificentia, vt ludi circenses, vt munus gladiatorum, vt epulũ publicum, quæ tamen omnia facienda sunt pro qualitate diuitiarum, & decentia hominis. Fruemur autem diuitȷ̃s, si ea quæ pertinent ad victum, et ad commoditatem nostram inde susceperimus. Non. n. ita pceptum

est rebus quęsitis, vt in abundantia egeamus. puta qui vinum bibit acerbum, vt maturum uenundet: ac ædibus inhabitat sordidis, vt splendidas locet, & cætera quæ sunt huiusmodi. Ex quatuor ergo, quæ patremfamilias habere oportet, duo ad rei familiaris amplificationem pertinent, quærere scilicet, & seruare: duo rursus ad vsum, scilicet vt in ornatum nostrũ diuitias conuertamus, & vt illis fruamur. Sed videtur cõtraria, & inter se pugnantia præcipere. si quidẽ quærere & erogare, item seruare et frui cõtraria sunt. Respõdeo quęstum facere oportet, & seruare quæsita, vt habeas qd eroges decenter, & decenter fruaris. qui enim nõ quęrit neq; conseruat, erogare non potest. Itaq; in his consistunt liberalitatis, & extremorum eius fundamenta.

Pater familias. Distinguenda quidem sunt singula. D. quatuor habere oportet patremfamilias, quorum primum fuit, ut sit quæsitor. ad hoc igitur sunt ista pręcepta, vt non transeat res in confusione, sed distinguat singula, & inspiciat diligenter prouidentia adhibita, vt semp plura habeat fructuosa q̃ĩ ĩfructuosa. nam si octo millia habeat in bonis, non debet habere ædes quinq; millium, neq; prædia suburbana, quæ maximi precij & exigui sunt fructus, nec vestem magnam patrimonij partem occupantẽ, sed negocia, scilicet rustica, vel negocia, vt mercaturã, & societates. Ista sunt diuidenda, ne omnia vni periculo subiaceant: vt si mercator in eadẽ naui totum patrimonium imponat. hæc sunt quæ dicũtur de quęstu faciendo in genere. In specie tamen laudauit agriculturam: cuius & particularia præcepta in libris de re Rustica legũt, nec huius sunt disciplinę, sed rei rusticę. Circa tuendum autem quæsita. Hæc sunt pręcepta circa secundam partem, hoc est circa tuitionem quæsitorum, ad quos vtiles eẽ dicit Persicas, & Laconicas administrationes, vtilem etiam Atticam. Sunt autem hi administrandi quidam modi certis in locis consueti, quos refert ad imitationem faciendam. Nos vero de singulis dicamus, sed primũ de Attica. Pericles Atheniẽsis vir & in rebus bellicis, & in cura reipublicæ omnium ætatis suæ excellentissimus, in re quoque familiari solers, ac frugi fuisse perhibetur. Is in eius domo hoc obseruasse traditur, vt quot annis fructus pędiorum suorum integre venundaret: ipse vero quæcunq; necessaria ad victum familię erant seorsum emeret. ita & reddituum pędiorum extabat ratio ex illis redacta pecunia, & sumptuum domesticorum magnitudo nõ latebat: quæ maxime ad diligentiam & frugalitatem pertinere videbantur. nec solum Pericles, sed & cæteri Athenienses hoc facitarunt. Hic itaque est atticus administrandi modus, quem dicit Aristote. esse vtilem ad conseruationem. Et hoc est, quod inquit, vẽdentes emunt. dic ergo vendentes fructus collectos ex pędijs emunt, scilicet ea quæ pertinent ad victum familiæ. Si enim vendas fructus, nullus per annum illos tibi surripit, nullus fraudat, nullus furatur. Nec tam facile absumitur quod emptum est, quã quod prouenit ex prædijs nostris. Et penoris institutio non est in exilioribus administrationibus. Quod dixit in exilioribus administrationibus nõ esse institutionem penoris, idem est quod in magnis, nam Attici nec in magnis, nec in exilioribus penus habere consueuerunt. Sed hoc, quod de exilioribus & maioribus dicit ad distinctionem Aristote. refertur: quam postea faciet. Est autem penus, vinum, & triticum, & cætera omnia, quæ ad victum pertinent, vt caseus, ut perna, ut oleum. cũ enim venderent hæc omnia, non instituebant penũ, sed dietim emebãt. Est autem persica. Quid sit modus Atticus diximus, nunc quid sit Persicus aperit. Est enim Persicus administrãdi modus, vt dominus ipse omnia videat, omniaq; inspiciat: quod paulopost per exẽpla ostendit. Ipsum omnia videre, scilicet dominũ. Et quod de Dionysio inquit Dion. Dion Syracusanus Platonis auditor fuit. hic de Dionysio similia ferè dicit, nullum enim parem diligentiam habere alienorum & suorum. Itaque quotcunq;. Ex quo nullus parem diligentiam præstat rebus alienis & suis, sed multomagis suis: debet ergo paterfamilias quotcunq; per ipsum geri possunt, circa illa cum diligentia intendere. In quo Persicũ simul, & Libycum. Vide frugi dictum de oculo domini & de vestigio. Persa enim. Persa nomen est à prouincia, uelut si quis dicat Italus, uel Gallus, nam Persia regio est, vt Italia, & Gallia. eodẽ modo Libycus, & Italicus. Inspiciẽda sunt igitur, concludit secundum præmissa. Si enim oculus domini multum valet ĩ rebus, multum & vestigium, et pes eius, si accedat ad rem. Sed hæc ita sunt inspicienda. Sunt igĩ negocia diligẽter à viro inspiciẽda, ĩspiciẽda ẽt ab vxore, prout inter eos distinctæ sunt curæ. nã alia sunt quæ vir curare debet, alia quę vxor. Mulier enim pãnos, supellectilem, & alia quæ intra limen sunt curare debet. Vir autem circa agriculturam, & alia, quæ virilia sunt officia, cùm frugalitate intendat. Et hoc faciendum est. Vir debet inspicere negocia diligenter, præsertim in magnis administrationibus, quarum cura alteri committitur. nam in exilioribus non tanta diligentia inspectionis flagitatur. Et hoc est quod ait, in grandioribus sæpe, in exilioribus raro. Nisi enim quis. Ratio, quare sæpe inspiciendum est à domino in grandioribus administrationibus, quia illorum cura alij committitur. itaq; nisi dominus bonum exemplum de se, id est de propria diligentia prębuerit, non habebit imitatores. Habiturum nõ existimant, scilicet sapientes homines, vel ipsi qui curant. Quasi impossibile sit non diligentis homini diligentes esse vicarios. Vicarij sunt, qui vices alicuius gerunt. cùm ergo curatores gerant vices domini, impossibile est nisi ipse sit diligens, habere diligentes vicarios. Cùm vero hæc & ad virtutem. Hæc est cohortatio & præceptum ad diligentiam. debet, inquit, primo dominus surgere, quàm seruus, & cubitum ire posterius: cùm hæc ad vtilitatem honestam, & ad rem familiarẽ vtilia sint. nec vnquam dimittere domum incustoditam. & ante lucem surgere: quod prodest ad salubritatẽ & ad rem familiarẽ, & ad studia philosophię. In paruis igitur administrationibus Attica regula. Retulit supra duos administrãdi modos, Atticũ, & Persicum: & de persico hucusque transegit, hoc est, vt domum inspiciat, et vigilet, ac omnia cum diligentia discutiat. Postquam hoc dixit, reuertitur ad Atticum & illum distinguit, probans eum in exilioribus administrationibus: sed in magnis putat non venditionem fructuum esse faciendum: sed sequestrationem eorum quæ in annum, & eorũ quæ in menses singulos consumere oportet. quæ enim in pręsentia consumenda sunt, ponũtur ad manus, quæ non in pręsenti ad tempus deponũtur. sic idem ferè exit effectus, vt ĩ Attica, & penoris institutio cessabit. Eodemq; modo et in instrumentis. Instrumenta sunt, quibus fundus instruitur: vt ligones, sarculi, falces, dolabrę, securis. hic etiam sequestranda esse dicit, vt supra de fructibus. & quę quotidiano in vsu versantur, ad manus ponenda illorum, quibus opus commiseris: quæ vero ad tempus expediunt, seponenda sunt. Horum quoq;, scilicet instrumẽtorum: vel horum quoq;, scilicet quorum rarus est vsus, & ad tempus seponuntur. Ædes quoq;. Nunc de ędibus dicit: quarum Hesiodus quoq; mentionem fecerat. Dicit ergo ad tria nos debere respicere in ædibus parandis: vt sint vtiles, vt sint salubres, vt sint cõmodæ. Vtilitatis respectus habebitur, cõsyderata qualitate rerum in illis ponendarum: vt vtiles

Aedes.

ad

ad frumentum, ad pannos, ad fructus cõseruandos: ad personas quoque, quæ in illis versari debent. Commoditatis rursus & salubritatis habetur respectus, prouidendo, vt æstate quidem afflabiles vento, hyeme vero Solem recipiãt. Erunt autem (inquit) huiusmodi, si auerso borea fuerint, nec æqualiter latæ. Auerso borea non significat contra boream, sed secundum boream, idest ad eas partes versæ, ad quas boreas perflat. & sic ad meridiem erunt versę. Sic enim Solem habebũt hybernum, & vmbram æstate, & ventum, qui plurimum per tempus æstatis inde perflat. Nec æqualiter latę. Nam si æqualiter latę, versæ essent ad omnes partes. sed si erunt oblongæ ædes, & ad meridiem spectantes, tunc habebunt suprascriptas commoditates Solis, & venti, & vmbræ. nam Sol in æstate altius incedens domos ad meridiem versas nõ intrat: hyeme vero longius vadens totus per fenestras infunditur. ita æstate vmbram, hyeme Solem habebunt. præterea ęstate flatum ventorum, hyeme à ventis quietem. Videtur quoq; ianitor esse ponẽdus in magnis ædibus pro obseruatione importandorum & exportandorum. debet vere esse inutilis ad cætera, ceu claudus vel mancus. in hoc enim & minor iactura fit, qa minus laborare posset: & erit magis sedulus propter impotentiam corporis. Ad rectum vero vsum instrumentorum. Quæ sint instrumenta supra diximus. Illud Laconicum valet. Nũc ex Laconico modo vel regula, cuius supra mẽtionem fecit, dum inquit: Persicę, & Laconicæ, & Atticæ. sed nihil de eo modo tunc explicuit. Hic ponit singula suo loco iacere oportere: quod vtile est ad vsum instrumentorum. quoniam parata nõ requiruntur. sed hoc Laconicum nõ ad hoc solum, sed ad cętera quoq;, vt separationẽ fructuum et aliaꝝ rerum: puta vestium virilium à mulieribus, & cæteris, hmõi dictum valet.

ARISTOTELIS OECONOMICORVM LIBER SECVNDVS.

SVMMA LIBRI.

De officijs & legibus, tum proprijs, tum mutuis uiri & mulieris.

Leges probæ mulieris. Cap. I.

Robam mulierem omnibus quæ sunt intus, dñari oportet, curãq; habere omnium secundum præscriptas leges. non permittẽtem quenq; ingredi sine præcepto viri, veritam maxime verba, quæ de mulierum corruptela circumferuntur. & si quid intus accidat, vt sibi notum sit soli. & si quod malum ab ingredientibus committatur, vt penes virum sit culpa. Dominam vero impensarum ad festos dies, quos permiserit vir. Sumptu, & vestitu, & apparatu minori etiam vtatur, quàm leges permiserint ciuitatis: consyderans, quòd nec vestimentorum nitor, nec excellẽtia formę, nec auri magnitudo tantum valet ad mulieris laudem, quãtum modestia in rebus, ac studium honeste decoreq; viuendi. etenim omnis huiusmodi ornatus animi optabilis est, multoq; firmior ad senectutem vsque, veras laudes sibi natisq; afferre. Se igitur ipsam in his virtutibus inanimet mulier, pergatq; laudabiliter rebus præesse. nam viro quidem indecens videtur ea scire, quæ intra ædes fiunt. In cæteris vero omnibus parere mulier viro cõtendat. Nec audiens quicquam de republica, nec tractans quicquam eorum quę ad connubia spectare videntur. sed cùm tempus poscet, aut filias tradere nuptui, aut nurus accipere, obediat penitus in his viro: atque sic vna deliberet, vt sententiã viri sequatur: intelligens non ita turpe viro esse quicquam eorum quæ domi sunt facere, sicut mulieri quæ foris perquirere. Existimare autem debet mulier bene composita mores viri esse legem suæ vitæ impositam sibi à Deo, per coniunctionẽ matrimonij atq; consortij. quos si quidem ęquo ferat animo, perfacile reget domum: sin contrà, difficilius. Quapropter decet non solum in prosperis rebus, secundaq; fortuna vnanimem se viro prestare, & inseruire velle, verumetiam in aduersis. Si sit in rebus defectus, vel corporis ęgrotatio, vel alienatio mẽtis, æquo ferat animo, & obsequatur: nisi forte turpe aliquid sit, vel indignum. Ne si quid perturbatione animi vir deliquerit, memoriter seruet, sed ægritudini ignorantięq; adscribat. nam quanto in his diligentius obsequetur, tanto sibi maiorem gratiam habebit, cùm ab ægritudine fuerit liberatus. & si iubenti aliquid turpe non paruerit, melius recognoscet ad sanitatem reuersus. quapropter ab his cauere debet mulier. In alijs autem multo magis obtemperare, quàm si empta venisset in domum. magno enim pretio empta fuit, societate vitæ, & procreatione liberorum: quibus nec maius, nec sanctius quicquã esse potest. Præterea, si cum fortunato vixisset viro, non vsq; adeo virtus eius illustrata esset. Non est sanè parum secundis rebus bene vti: attamen aduersas moderate perferre, multo magis est existimandum. nam in magnis calamitatibus & iniurijs, nihil abiecte facere, celsi est animi. Precandum est igitur, ne quid tale accidat viro. q; si quid accidat aduersi, putare debet hinc optimam sibi laudem, si recte se gesserit, prouenturam: secum ipsa repetens, quia nec Alceste tãtam sibi gloriam comparasset, nec Penelope tot tantasq; meruisset laudes, si cum fortunatis viris vixissent: verum Admeti, & Vlyssis aduersitates parauerunt illis memoriam sempiternam. In aduersitatibus enim

esiim virorum suorum fidem ac iustitiam erga illos seruantes, gloriam nō immerito sunt consecutæ. nam prosperitatis quidē facile est reperire participes: aduersitatis vero, ni optimæ sint mulieres, participes esse renuūt. Ob quæ omnia, multo magis decet virum in honore habere, nec illum contēnere, si sacra pudicitia, & opes animositatis filiæ sm Herculem non sequantur. Mulier igitur huiusmodi sese moribus ac legibus custodire debet.

Leges uiri ad uxorem. Cap. II.

VIr autē viceuersa, leges sibi reperiat ad vxoris vsum, quæ tanquam filiorum vitæq; socia in viri domum peruenit: natos relictura, genitorum, viri suiq; nomina habituros. quibus quid sanctius esse potest, aut circa quæ magis studeret vir sanę mentis, quàm ex optima laudabilissimaq; muliere filios procreare, senectutis pastores quasi optimos, ac reuerentes, patris matrisq; custodes, ac totius domus seruatores? Educati siquidem rectè à parentibus per sanctos & iustos mores, boni merito euadent. contra vero si fiat, sentient detrimētum. Nisi enim parentes exemplum vitæ filijs præstent, euidentem excusationis causam erga se illis relinquunt. ac timendum est, ne contempti à filijs, quasi non bene vixerint, in senectute deserantur. Quapropter nihil prætermittendum est, quod ad vxoris pertineat disciplinam, vt ex quàmaxime fieri potest, optima filios generet. Nam agricola quidē nihil omittit, quò semen in optima terra, ac maxime exculta ferat, sperans ita demum fructus optimos inde se recepturum. at si qua vis imminet, mori præliādo magis vult aduersus hostes, quàm illius vastationem pati. & huiusmodi mors laudat maxime. Cùm ergo tāta adhibeatur cura, pro corporis esca, quid pro liberis, & matre educatrice? nonne protinus omne studium fuerit adhibēdum? Hoc enim solo, hominum conditio mortalis per successionem sempiternitatem consequitur: omniaq; parentum vota huc tendunt. quamobrem qui ista negligit, & Deos ipsos videtur negligere. propter Deos igitur, quibus pręsentibus sacra fecit, & vxorem duxit, ac multo magis se post parentes, vxori tradidit ad honorem. Maximus autem honor est sobriæ mulieri, si cernat virum suum obseruantem sibi castitatem, nec de vlla muliere magis cogitantem, sed præ cæteris omnibus hanc, & suam, & fidam sibi existimantem. tanto enim magis studebit mulier, se talem præstare, quanto se cognouerit fideliter, atque iuste à viro diligi. Ergo prudentem ignorare non decet, qui parentibus, quiue vxori & filijs honores conueniant, vt tribuens vnicuique quæ sua sunt, iustus & sanctus habeatur. pergrauiter enim vnusquisque fert honore suo priuari, nec si aliena q̃s permulta tribuat, contentus erit, si sua sibi auferantur. Nihil vero magis suum est vxori, nec magis illi à viro præstandum, quàm sancta & intemerata societas. Quapropter non decet hominem sanæ mentis, vbicunque contigerit semen exponere: ne de vilibus & iniquis similes liberis legitimis procreentur. ex quo & vxor honore suo priuatur, & filijs iniuria fit, ac sibi pro his omnibus dedecus incumbit. Appropinquandum vero est vxori cum magna temperantia atque modestia: sitq; pudor in verbis, in operibus vero fas atque honestas, in conuersatione fides & moderatio. parua quidem peccata etsi voluntaria fuerint, ignoscendo: siquid vero per ignorantiam deliquerit, commonefaciendo. Nec metum incutiat sine verecundia & pudore: hæc enim meretrices ad mechos pati decet. at vero cum verecundia & pudore iusta diligere & timere, id ingenuæ est mulieris erga proprium virum. Duplex est enim timoris species. vna cum reuerentia & pudore, qua vtuntur ad patres filij modesti, & ciues bene morati ad beneuolos gubernatores. altera cum inimicitia & odio: sicut serui ad dominos, & ciues ad tyrannos iniustos & iniquos. Ex his quoq; omnibus meliora eligens, vxorem sibi conciliet, ac fidelem probamq; efficiat, vt siue præsens sit vir, siue absens, non minus vtilis sit, quàm si semper adesset, tanquam rerum communium curator. & quando vir abest, vt sentiat vxor nullum sibi, neque meliorem neque commodiorem, neque magis suum esse quàm virum. ostendatq; hoc ab ipso initio, ad cōmune bonum semper intendens, quamuis puella sit ac noua in talibus.

Testimonia superiorum præceptorum ex Homero. Cap. III.

ETsi ipse sibi maxime dominet, optimus totius vitæ rector existet, & vxorem talibus vti docebit. Nam neque amorem, neq; timorem absque verecundia laudauit Homerus, sed vbiq; amare præcepit cum modestia, & pudore. Eo quidem modo Helenam timere Priamum, inquit, ita dicentem:

O metuēde mihi semp, semperq; tremēde, "
Chare socer. nihil aliud dicens, quàm eam "
cum pudore diligere. Rursus vero Vlisses ad Nausicaam inquit:

Te mulier valde quidē admiror & metuo. Cenſet autem Homerus, virum & vxorem ſic inuicem ſe habere debere. nam nemo deteriorem ſe admiratur ac veretur. ſed huiuſmodi affectus accidunt inuicem melioribus, & natura benignis. minoribus etiam ſapientia, ad ſe meliores. Hunc animum Vlyſſes erga Penelopem gerens abſens licet, nihil deliquit. Agamemnon autem propter Chriſeidem erga propriam peccauit vxorem, auſus dicere in concione Gręcorum, Captiuam mulierem, nec natura præſtantem, immo vt plane dixerim Barbaram, in nullo Clytęmneſtra deteriorem eſſe. ex qua cùm liberos haberet, non recte ſeſe gerere viſus eſt. Quomodo enim recte, qui antequam ſciret qualis erga ſe foret, vi ductam ſibi illam coniunxerat. At Vlyſſes, rogante Atlantis filia, vt ſecum maneret, ac ſempiternitatem pollicente: ne ob id quidem prodere voluit vxoris affectum, & amorem & fidem: maximum ſibi ſupplicium arbitratus, ſi malus dum eſſet, immortalitatem haberet. Cùm Circe etiam manere noluit, quāquam inſuper ſociorum ſalutem pollicente. immo reſpondit, nihil ſibi dulcius videri poſſe, quàm patriam incultam & aſperam. magiſq; optauit mortalem vxorem filiumq; videre, quàm fieri ipſum imortalem. ſic ille firmam ſtabilemq; vxori fidem ſeruabat, pro quibus merito ab vxore eadē reportabat. In oratione quoque illa, quam habuit ad Nauſicaam, apparet Poetam maxime probare viri & vxoris pudicam ſocietatem. precatus eſt enim Deos, vt darent illi virum, & familiam, & vnanimitatem cum viro, non quamlibet, ſed honeſtam. Inquit enim: nihil melius eſſe poſſe hominibus, quàm ſi concordi voluntate vir & vxor domum gubernarent. & hic igitur, vt patet, laudat poeta vnanimitatem mutuam viri & vxoris, non eam quidem quæ circa improba obſequia, ſed eam quæ animo & prudentia iuſte coniuncta eſt. nam voluntate domum gubernare, hoc deſignat. Idem etiam inquit, quòd cùm huiuſmodi inter virum & vxorem viget concordia, inimici quidem eorum anguntur plurimum, amici vero permagna ſuſcipiunt gaudia: quem tanquam vera dicentem probatur. Nam viro quidem atque vxore circa res optimas concordi ſtudio vacantibus neceſſe eſt vtriuſque animos idem ſentire, deinde propter concordiam potentes facti, & inimicis ſpem auferunt, & amicis proſunt. quòd ſi ipſi diſſideant, amici quoque diſſidebunt, & infirmitatem ipſi ſentient maxime.

Communes leges Viri, et Vxoris. Cap. IIII.

ITaque manifeſte præcepit poeta. Virum & vxorem in his quę improba & impudica ſunt, ſibi inuicem conſentire nequaquam debere. In his vero, quæ quàm maxime fieri poteſt, pudica ſunt & iuſta, concorditer ſibi inuicem inſeruire. Studentes primo quidem curam omnem parentibus exhibere: vir quidē vxoris parentibus non minus, quàm proprijs: vxor autem viri. Deinde filiorum & amicorum & rerum, domuſq; totius tanquā communis curam habeant, ſeipſos ſtudio & diligentia ſuperare certantes. & quiſque plurimorum bonorum ſit author & cauſa, meliorq; exiſtat & iuſtior. Depoſita quidem ſuperbia, induſtria vero ſuſcepta, cùm benignitate & manſuetudine gubernantes: vt cùm ad ſenectam peruenerint, depoſito adminiſtrationis onere, & concupiſcentijs liberati, poſſint & ſibijpſis inter ſe, ac filijs ſuis rationem reddere, vter eorum magis profecerit in familiæ gubernatione, ac ſtatim ſcire, aut per fortunam malum, aut per virtutem bonum. In quibus qui ſuperauerit maximum præmium à Dijs cōſequitur, vt Pindarus inquit.
Dulce enim ſibi cor, & ſpes mortalium mul- "
tiplicem alit voluntatem. ſecundum vero à fi- "
lijs in ſenectutem feliciter educari. "
Quapropter & priuatim & publice decet eum, qui vitam gerit, ad oēs Deos homineſq; reſpicere, multūq;, & ad vxorem, & ad filios, et parētes.

Præcedens liber, ſiue is Secundus, ſiue Primi pars ſit, in Græcis exēplaribus (quod notū ſit) minime reperit.

LEONARDI ARETINI EXPLANATIO IN SECVNDVM, SEV PRIMI PARTEM OECONOMICORVM.

CAP. I.

PRobam mulierem omnibus. In rei familiaris diſciplina conſyderatio habetur perſonarum, & rerū perſonę ſunt, ex qbus conſtat domus, vir & vxor, parentes & filij, dominus & ſeruus. hæc potiſſima eſt pars: magiſq; oportet patremfamilias curam perſonarum habere quā rerum: nam illæ perſonarum gratia comparantur. res igitur acquirimus vel per agriculturam, vel per alios naturales modos ad familiæ indigentiam: permutamus etiam & miſcemus exercitia, ſupplentes defectum. Et hucuſq; ueræ ſunt diuitiæ, certæq; & terminatæ: ſupra uero has nullus eſt terminus diuitiarum, cùm illæ tam non in ſupplenda indigentia, ſed in patrimonio augendo uerſentur. Placet tamen ſapientibus hanc patrimonij amplificationem (ſi nemini noceat) non eſſe uituperandam: nam ad magnificentiam & liberalitatis opus proſunt, reiq; publicę conducunt. Acquirendarum igitur præcepta rerum ſupra dedit: de ſeruis etiam & de

dominis

dominis expediuit. Nunc autem in hoc, siue libro, siue libri parte, de uiro & uxore Aristo. transigit, quædā etiam intermiscens de filijs. Oportet ergo mulierem probam dominari dę omnibus quæ sunt intra ędes, curam habere omnium secundum præscriptas leges. Præscriptas leges dicit; quia supra dictum est ita naturam instituisse, vt vir quærat foris, vxor parta domi conseruet. Non permittentem quenquam ingredi sine præcepto viri. Huius pcepti tres subijcit rationes. Prima, vt vitentur obloquia. Secūda, ne efferantur secreta domus. Tertia, ne sibi iputari queat, si quid mali per ingredientem committatur; sed imputetur viro qui pręcepit. Sumptu autem & vestitu. Optimo pręcepto domestica ratio subijcitur. Duplex est ornatus, corporis, & animi. corporis, vestes, aurum, & forma: animi vero, honestas & decus, quibus virtutes continentur. Hic animi ornatus ad senectam vsq; perdurat, immo tunc etiam magis floret: ille vero alter cito deficit. Consortij, quia quæ fortuna est vni & alteri. Sors enī fortuna. Si sit in rebus defectus: scilicet externis, vel corporis ęgrotatio vel alienatio mentis, quia sic sunt tria bonorum genera, externa animi, & corporis. Precandum est igitur. Nam fortuna non est in nostra potestate, ideo dicit precandum; non autem prouidendum. Vt autem de muliere superius, nunc de viro.

CAP. 2. Quando filiorum tanq; vitæq; socia. Et sic duplex est cura viri circa vxorem, una pro filiorum bonitate; altera pro uitę commoditate. Hoc enim solo, procreatione filiorum. Ergo prudentem ignorare non decet. Hoc est quasi caput huius doctrinę, non ignorare quid cuique debeatur. Iustus, & sanctus. Iustitia est, quæ unicuiq; tribuit ius suum. Nihil uero magis suum est uxoris. Hęc est minor propositio, ad illam superiorem unicuiq; tribuendum esse ius suum. Nec metum incutiat sine uerecundia & pudore. Duplex est timoris species, ut subijcit: una cum uerecundia & pudore, altera quæ est sine uerecundia, quam non inferat uir uxori: quia nō conuenit. Et si ipse sibi maxime dominetur, ut inquit Tullius. Tunc incipiat alijs imperare: cūm ipse turpissimis dominis dedecori ac turpitudini seruire desierit.

CAP. 3. Nam neque. Probat superius dicta per Homeri testimoniū per diuersos actus Vlyxis & Agamemnonis. Propter Chryseidem. Chryseis Agamemnonis ancilla fuit: propter quā orta est discordia inter Achillem & Agamemnonem. Nam cūm Achilles suaderet reddendā esse patri Chrysidę, qui erat sacerdos Apollinis, Agamemnon iratus in maledicta prorupit. atq; in concione Gręcorum dixit se nunquam dimissurum: quoniam etiam Clitęmnestræ uxori illam pręferebat: nec certe illam esse ulla in re inferiorem Clitęmnestra, non corpore, non ingenio, non opera, ob hoc reprehenditur ab Aristotele, quia parum cogitauit de uxoris honore, ex qua liberos habebat. Quomodo enim recte. Resumptio est oratoria. qualis erga se foret Chryseis. quasi dicat, non se excuset Agamemnon, quia sit uirtuosa, ideo illam habere: nam primo sibi illam coniunxit, quam sciret qualis esset erga se, dum enim esset bello capta, & per uim non potuit ante scire qualis esset. At Vlyxes. Ad contrarium exemplum reuertitur. Maximum sibi supplicium arbitratus. Sapientissimum dictum. Maximum enim detrimentum esse putandum est male agenti, ut uiuat diutissime. Cūm Circe. Fabula Circes, nota est etiam pueris. In oratione quoq;. Hæc omnia sunt apud Homerum, quem optime Aristo. sciebat contra consuetudinem eorum, qui se nunc Philosophos appellant. Nullum maius bonum. Nota laudem coniugij ex Homeri Aristotelisq; sententia, contra uituperatores huius sanctissimi vinculi. Nam sine bono coniugali, nec domus, nec ciuitas, nec uita quidem humana stare potest. Nam uoluntate domum gubernare uoluntas est boni. malus autem facit, quæ sibi uidentur; non tamen quæ uult: nihil enim uult, nisi bonum.

Philosophi neoterici ponī Circesophi, qui poetarum lectionem contēnunt.

Ac statim scire. Duo inquit sunt pręmia parētibus, si recte se gesserint. vnum statim ex ipsa conscientia recte factorum: & hoc est maximum præmium à Deo nobis datum. alterū postea à filijs nobis exhibetur in senectute, alendo atq; colendo. Dic ergo, ac statim scire, id est, hoc ipso quod scit, et sibijpsi conscius est, recte factorum maximum præmium à Dijs consequitur. & hoc probat ex Pindari auctoritate, cuius est illud carmen. Dulce sibi cor, &c. idest cor sibijpsi placens, et in se gaudens, nam ut qui male agit, stimulatur conscientia & metuit: sic qui bene facit, gaudet animo & bene sperat. Secundum uero à filijs, hoc est alterum præmium. & dicit secundum, quia supra in primo cum statim scire, dixit pro primo. & ideo dicit, nunc secūdum, referēdo ad illud statim scire, quod antecessit in litera. CAP. 4.

Librorum Oeconomicorum, Aretino interprete, ac explanatore finis.

Hos eosdem libros à Donato etiam in Latinum uel uersos, uel explanatos, unà cum altero ab eo addito, hic apposuimus: cùm ex eorum altera tantum translatione, Aretini scilicet, aut Donati, negocio huic plene satisfieri posse minime uideretur.

RODVLFO PIO CARP. ETC. VIRO ILLVSTRIS. EPISCOPO FAVENTINO, APVD CHRISTIANISSIMVM REGEM APOSTOLICVM NVNCIVM AGENTI, PATRONO OPTIMO S.

BERNARDINVS DONATVS VERONENSIS.

I quantum amplitudini liberalitatiq; tuæ, Rodulfe Illustriss. et ego & mei omnes debent, tantum ipse ad dicendum facultatis mihi comparassem, nõ tibi hæc aliena potius, quàm ex ingenio meo deprompta misissem. sed dum me quoquo modo non ingratum tuæ animi magnitudini probare cupio, malui pro tempore tibi præstare quod potui, quàm difficilius quidpiam conari, & in ipso conatu deficere. quũ enim nuper, quum alia nonnulla, tum in primis Eusebij Cæsariensis Euangelicam demonstrationem, & præterea Socratici Xenophontis de re familiari Dialogũ in Latinum sermonem convertissem: viderem q; huic ipsi Xenophontis libello nihil aptius hærere, quàm ea quæ Aristoteles eadem de re scripta reliquit, hæc item ipsa Latina facere institui, hoc consilio, ut qualecunque futurum esset munusculum, eo tibi animum erga te meum declararem. adiunxi hoc amplius ex eadem inopia dicendi mea: quod quũ eam libri prioris partem, quæ ad officia uxoris erga uirum, & uiri erga uxorem pertinet, post Leonardi Arretini interpretationem apud Græcos aut interijsse, aut ita latere animaduerterem, ut uix ulla amplius reliqua esset spes redeundi in lucem: Græcis eam reddere non alienum eodem instituto meo putaui: ut si quis eam ueluti auari solent, quasi quendam thesaurum occultet, inuidia quadam commotus, in lucem aliquando proferat, quo facilius me ab aureo illo genere dicendi longius abijsse demonstret. nam à sensu Philosophi & rebus ipsis, qui poterit, nisi Arretinum quoque ipsum ostendat? neque tamen ob hoc ipsum me contemnendum putauerim, quòd quæ & Arretinus & alij tractauerint, eadem ipse attingere, et quasi rem actam agere non ueritus sim. nam si cui placent illi uiri, huic me non displicere æquum est, qui illorum iudicium non contempserim, dum eadem digna auribus Latinis puto, quæ illi. legat ergo hæc quoque & uideat, num labori nostro illi quidquam reliquerint, neque indicta causa nos damnet. sin contra, illi displicent, non debeo huic rem ingratam uideri fecisse, cuius ergo iudicium hoc meo facto uidear comprobasse. Cæterum quod ad tua merita attinet, patrone mi optime, tu quidem et longe ampliori munere, & non huiusce generis eras dignus. quasi uero non & Græce eundem Philosophum legere soleas: & quæ ad rem familiarem spectant, nõ domestica potius quàm hac tralatitia disciplina comperta habeas. alioqui cur tibi potissimum omnium Beatissimus hic pater Paulus III. Pont. Max. rem Christianorum publicam apud Christianissimum Regem curandam commisisset? notum est uetus illud: ei non bene aliena committi, qui sua non tractet diligenter. Et hæc quidem aliaq; multa, quæ ad idem prudentiæ genus pertinent, te non modo hoc ipso munere nostro, uerum ipso quoque Aristotele plane superiorem efficiunt, quippe cui dum uixerit, nunquam talis sit prouincia delegata. Illa autem quid tandem? quòd antiquissima & celeberrima Italicorum omnium familia ortus, illi tu potius ornamento fueris quàm tibi illa? quod Albertum Pium patruum tuum, uitæ omniumq; actionum tuarum moderatorem institutoremq; habueris? de cuius uiri, ac potius Herois clarissimi laudibus non una epistola sed pluribus historijs esset dicendum. quòd beatissima memoria Clemens Septimus Pont. Max. cùm alia multa tum & Fauentinam ecclesiam nulli neque sanctius neque iustius committendam esse iudicauerit? sic quidem quasi omine quodam significans, te dignum esse, cui uni omnes Christianorum ecclesiæ olim rem ipsorum publicam gerenti faueant. Quid porro? quòd sub ea disciplina quondam cùm esses puer, tale harum omnium uirtutum specimen dedisti, tanta modestia, tanta uerecundia, tanta morum suauitate enituisti, tam facile didicisti omnia quæ ad bonas literas pertinent, ut ego uere possim affirmare, mihi nihil unquam in uita neque optabilius neque iucundius accidisse quàm tuam eruditionem tuosq; mores? nihil unquam neque tristius neque horribilius quàm illud tempus, quum à te disiungi mihi necesse fuit? nonne & hæc & alia innumerabilia faciunt, ut omnibus & historijs & poematibus dignus esse uidearis? Quid ergo, dixerit aliquis, tralatitio isto opusculo te tandem effecturum sperasti? nimirum id unum patrone amplissime, quod potui: quod quidem & apud Cæsarem Augustum olim nescio quem præstitisse accepimus, dum illi pauculos denarios porrigit. neque tamen eodem animo quo ille: sed quo lepore potius quá ue necessitate prosecutus adiunxit: se quidem non potuisse illius fortunæ rationem habere in munere afferendo ob inopiam: debere tamen illum eo quod ipse daret contẽtum esse, plus enim daturum fuisse, si plus habuisset. etenim ne eodem animo hoc ipse nunc faciam, quo ille illud fecit, longe mihi præclarius quiddam contigit, quàm illi. nam ille postquam dedit, ea quæ sperabat consecutus est: ego autem ea quæ nullo meo merito sperare poteram, tanto ante accepi.

ARISTOTELIS STAGIRITAE,

PERIPATETICORVM PRINCIPIS

DE RE FAMILIARI

LIBER PRIMVS,

Bernardino Donato Veronensi interprete.

De d̃ria & conuentu Rei familiaris & publicæ, & ordinatã. Ca.1.

Res familiaris & publica non modo ita differũt vt domus & ciuitas: (has eni sibi res illæ habent subiectas:) sed etiã, q̃d publica ex multis constat principibus: familiaris autem vnum duntaxat principem habet. Quum igitur nonnullæ artes inter se diuisæ sint, nec omnino eiusdem sit & conficere, & eo quod confectum sit vti: quemadmodum vsu venire in lyra & tibijs videmus: reipub. tamen est, & constituere ab initio ciuitatẽ, & constituta vti præclare. proinde haud dubium, quin rei quoq; familiaris sit & domum, hoc est, rem ac familiam parare, & eadem bene vti. Quòd autem ciuitas sit & domorũ, & regionis & possessionum multitudo tanta, quanta ad bene viuendum sit satis, apparet perspicue. nam si quando contingit vt ipsum hoc obtinere non possint, societas etiam ipsa dissoluitur. Præterea huius ipsius rei gratia conueniunt, & qua gratia est vnumquodq;, hac item ipsa extitit ab initio, ab eademq; habet vt sit idipsum quod est. ex quo haud dubium relinquitur, quin ortu ipso res familiaris publicam antecedat, quando huius item opus antiquius. est enim particula ciuitatis, domus. Quum ergo rẽ familiarẽ consyderandam susceperimus, tum eiusdem opus quodnam sit, videndum putamus.

De partibus dom⁹, & vtilis fumẽda possessio. Ca.2.

Domus autem partes illæ sunt, homo atq; possessio. quare cùm in ijs primo quæ minima sunt vniuscuiusq; rei natura spectẽt, etiam ea quæ ad domum pertinent, simili ratione constabunt. Itaq;, vt Hesiodus ait, oportebit
» quidem vt in primis domus, & mulier, bosq;
» adsit arator. nam alterũ in ijs quæ vitam alũt, alterum in ijs qui liberi sunt, obtinet principatum. quocirca quæ ad consuetudinem cũ muliere pertinent, ea optime constituere necesse fuerit. hoc ipsum porro est incumbere, vt cuiusmodi hanc esse oporteat, promptum habeatur. At ex possessionibus, quæ secundum naturam sit, ea principem curam merebitur. quare secundum naturam res rustica antecedet, sequentur quæcunq; ad terram ipsam pertinent: cuiusmodi est quæ metalla exquirit, & si qua est alia eiusdẽ generis. res autem rustica maxime, propterea quòd iusta est. nã neq; à volentibus aufert, vt cauponæ, & quæ mercenarias operas exercent: neque ab inuitis, vt quæ bello atq; armis vtuntur: sed ab ipsa protinus sumit natura. omnibus quippe à matre alimentum certo naturę instituto suggeri consueuit. quocirca hominibus item ab ipsa terra. strenuitati præterea hominum ac fortitudini maxime conducit: non. n. quemadmodum eæ artes, quæ sordidæ vocanẽ, corpora exercentium inutilia reddit, sed idonea quæ & assidue foris excubent, & labores tolerent: præterea quæ aduersus hostes periclitentur. nam eorum tantummodo possessiones extra septa & munitiones habentur.

Agricultura dotes.

In ijs aũt quę ad hoĩes spectant prima fuerit vxoris cura. si quidem inter marem ac feminam societas in primis est. nãq; alibi apud nos pro concesso habetur, naturæ hunc esse appetitum vt eiusdem generis multa efficiat, veluti item ex animalibus vnumquodq;. fieri autem non potest, vt vel femina sine mare, vel mas sine femina, hoc ipsum p se compleat munus. quare amborum societas necessario constituta est. Cæterum hoc in alijs quidem est animalibus temere, & eatenus quo ad eis natura seipsam impertit, & sobolis dun taxat gratia propagãdæ. in ijs autem quæ & mitiora sunt & prudentiora, distinctũ est magis. apparent enim magis adiumẽta quę præstantur & charitates, & operum societates inter ipsa: idq; in homine maxime, propterea quòd in hoc genere mas & femina sociata inter se sunt non modo vt ipsa sint, sed etiam vt ipsis bene sit. & liberorum possessio non ea modo de causa huic generi data est à natura, vt habeantur qui ministrent, sed vt etiam qui adiuuent. quæ enim ipsi valentes conferent in infirmos, ea vicissim post à valentibus accipient, cùm ob senectutem imbecilles facti erunt. Hoc ipso præterea circuitu natura id consequitur atq; explet, vt, quando numero non potest, at saltem specie sit semper. sic ab ipso Deo vtriusq; & maris et feminæ natura ad societatem prouisa atq; instituta est. hęc. n. ipsa in eo distincta sunt, quòd non omnia ad easdem res vtilem habent vim, sed nonnulla ad contrarias quidem, attamen quę eundem finem spectent, eodemq; contendant. nam eorum alterũ robustius, alterum imbecillius effecit,

Qualis viri & mulieris œconomica societas. Cap.3.

Officia eorum.

effecit,vt illud esset magis ad cauendum idoneum ob timiditatem,hoc ad propulsandum atq; vlciscēdum ob fortitudinem:& hoc quidē ea foris suppeditaret, quæ necessaria sunt, illud autem intus eadem conseruaret. itemq; ad opus faciendum, quum illud sedendo posset durare,esset tamē ad labores foris tolerandos ibecillius: hoc vero contra, quū ad quietem atq; ocium esset minus aptum, tum autem ad omnem motum existeret valentius. necnon in sobole,vt procreatio amborū esset communis,adiumentū singuli suū proprium præstarent.nam horum quidem alere est, illorum autem instituere.

Leges viri ad vxorem. Cap. 4.

Primum igitur leges erga vxorē habeant: ĩ quibus etiam illa,ne vir eam afficiat iniuria: sic enim ne ipse quidem afficietur.hoc ipsum porrò etiam communis lex præcipit, vt Pythagorici dicunt,quasi supplicem & ab ara & foco abductam, ita videri, minime oportere illam afficere iniuria. à viro autem iniuriæ,si foris cū alijs feminis consuescat. Porro conuictus & consuetudo sit talis, vt neuter alterius congressum reformidet,vel absentis desyderiū ferre nequeat: sed ita assuescat, vt vel præsente vel contra,secum bene agi arbitretur.Etiam Hesiodus præclare illud:

„ Virginē habeto,tuos vt discat sedula mores.

nam dissimilitudines morum minime ad conciliandas voluntates,idoneæ. De ornatu vero,quemadmodum in moribus non oportet falsa quædam profitentes ad se mutuo inter ipsos accedere,ita ne corporibus quidem.qui autem cum ornatu & fuco inter se consuescunt,in nulla re differunt ab Histrionibus, qui cum scenicis indumentis vitam vna degere assidue solent.

Leges dñi ad seruos. Cap. 5.

At eorum quæ possidentur, primum quidem illud, maximeq; necessarium, quod & optimum, & ad imperandum aptissimum. hoc vero ipsum hominem esse meminimus. proinde seruos comparare sedulos oportet. sunt autem seruorum duo genera, villicus,& operarius. verum quū disciplinis videamus adolescentes,nouos quosdam habitus accipere,operę precium fuerit & parare & alere etiā eos,quibus liberalia officia recte credantur. Cum seruis autem ita est consuescendum, vt neq; in petulantiam euadere,neq; in segnitiē declinare permittantur.& ijs quidem qui magis ingenui sint,honores impertiendi:operarijs autem cibi copia subministrāda videtur.

Abstinentia a potu vini.

& quoniam vini vsus etiam eos qui ingenui sunt,contumeliosos atq; insolētes efficere solet,multæq; liberæ gētes eo abstinent, vt Carthaginenses cùm militiæ degunt,haud dubiū quin ex eo, aut nihil prorsus, aut perexiguum quiddam sit concedendum. Verum tria quū sint,opus,castigatio,cibus,si quis cibum quidem præbeat,nunq; autem neq; opus facere cogat,neq; castiget,reddet petulantes. sin cōtra,& ad opus cogat & castiget, cibum vero non præbeat,rem violentam inducet,ipsosq; imbecillos efficiet.superest igitur vt & opere faciundo exerceat,& abunde pascat. etenim fieri nequaq; potest,vt hominibus nullam accipientibus mercedem quis imperet. serui autem merces cibus.Porro quod in alijs contingit,vt si ijs,qui meliores sint,melius nihil fiat, neq; sint virtuti vitióue vlla proposita præmia,deteriores euadant,idem in seruis quoq; vsu venit.quare & ispicere ac cognoscere diligenter quid ab ijs agatur oportebit, & ijsdē pro meritis singula,cibum,vestimēta, otium, supplitia,tum verbo,tum re & tribuere & remittere,medicorum artem imitantes,& considerantes,vt medicamenti locum obtinet cibus:non est autem medicamentum propter assiduum vsum. Seruorum autem ad opus faciendum optimum fuerit genus eorum, qui neq; timidi,neq; fortes sint supra modum. in vtrisq; enim offensio est. nam timidiores, laboris onus non sustinēt: animosioribus non facile imperatur. Oportet autem finem aliquem statuere omnibus:& iustū quippe est, et expedit, libertatem illis præmij loco esse propositam.tunc enim sunt ad laborē promptiores, quum aliquod laboris,quasi certaminis præmium expectant.tempus quoq; definitum habeatur.operę etiam precium fuerit, illos pro creatione filiorū quasi pignore quodam obligare. nec eiusdem nationis multos possidere, sicutne in ciuitatibus quidē. sacra autem facere, et conuiuiorum voluptatibus operam dare, seruorum potius gratia quàm liberorum. plus enim hi decerpunt ex eo,cuius gratia illa instituta sunt.

Leges Oeconomicorum. Cap. 6.

Quatuor porro sunt,quę patrem familias habere oporteat in re pecuniaria.nā non minus ad seruandum q̃ ad comparandum idoneum esse oportet:alioqui vanus fuerit omnis comparandi labor. cribro enim haurire hoc ipsum fuerit,et perforatū,quod dicitur, doliū.Præterea et ordinis adhibēdi rebus quę possidentur ac supellectilibus,et ijsdem vtendi peritum. horū quippe gratia, reliquis quoque illis indigemus.Etiā quæ possidentur, ita singula diuidere oportet, vt quæ fructum ferant, plura sint, q̃ contra. quidquid vero operis faciundi fuerit, ita distribuendum, vt non omnibus simul periculū impendeat.

Curæ & peritiæ domini vtilitas.

Ad conseruādum autem ratione et Persica et Laconica

hica vti cõmodum eſt. etiam Attica vtilis, vẽdunt enim viciſſim atq; emunt. ac ne penuriæ quidem rationis conſtitutio in ijs quæ ad rem familiarem pertinent, minimum obtinet locum. eſt autem Perſica ratio, vt ipſe per ſe vnuſquiſq; & diſponat omnia & inſpiciat. nã (quod de Dionyſio referebat Dion) nemo æque diligenter ſuam atq; alienam rem ſolet curare. quare quo ad eius fieri poterit, vnumquemq; per ſeipſum adhibere diligentiã oportet. & quod Perſę cuiuſdam atq; Afri dictum fertur, ad hanc rem cõmode applicabitur. ille quippe interrogatus, quidnã eſſet, quod maxime equum pinguem efficeret, domini oculum eſſe reſpondit. Afer autem roganti cuipiam, quodnam ſtercus optimum, ipſius, inquit, domini veſtigia. Ergo alia erunt à viro, alia autem ab vxore inſpicienda, prout inter vtrunq; domeſtica fuerint munia diſtributa. hocq; ipſum in paruis quidem curationibus, rarius eſt faciendũ: in ijs autem quæ alijs cõmiſſæ ſunt, ſæpius. neq; enim fieri poteſt, vt, niſi quis pulchre exẽplum præbeat, pulchre alius quiſpiam imitetur, neque in alijs rebus, neq; in procuratione domeſtica. quare nõ eſt putandum fieri poſſe, vt ſine diligentia dominorũ, procuratores, ſeu villici ſint diligentes.

Quid agere debeat dñs quo ad vigilias.

Et quoniam hæc ipſa & ad virtutem egregia, & ad rationem domeſticam vtilia ſunt, ipſis prius dominis quã ſeruis, e lecto ſurgendum, poſterius dormiendum, nunquam domus ſine cuſtode relinquenda, quaſi ciuitas: & quęcunq; facienda ſunt ſiue noctu, ſiue interdiu, eorum nihil prætermittendum. De nocte etiã ſurgendũ, quando hoc & ad bonam valitudinem, & ad rem familiarem, & ad philoſophicam vitam vtile. In paruis igitur facultatibus, Attica diſponendarum frugum ratio vtilis: in magnis autem, ſeorſum ea quæ in totum annum ab ijs quæ in ſingulos menſes impendi ſolent, habenda erunt. ſimilis eſt in vaſis & ſuppellectilibus ratio. nam quibus, ſingulis vtimur diebus, ſeparanda ſunt ab ijs, quibus rarius. hocq; muneris genus ijs eſt aſſignandum, qui rebus domeſticis pręſint. ad hęc eorum inſpectio repetenda eſt certo tempore, ne nos lateat quidq;, ſiue quod conſeruatum ſit, ſiue quod perierit. In conſtruenda autem ædificandaq; domo habenda eſt ratio rerum quæ in ea collocandæ ſunt, non modo incolumitatis earum gratia, verumetiam commoditatis. Dico autem res collocãdas, vt ſi dicam, quæ fructibus ſint ac veſtimentis conducibilia. in ipſis autem fructibus, quæ aridis ſint, quæue humidis vtilia magis. in cęteris autem quæ poſſidentur, quæ ſint animalibus, quæ inanimis, quæ ſeruis et liberis, quæ fœminis et viris, quæ hoſpitib⁹ et ciuibus aptiora. Prę terea ad commoditatem ſalubritatemq;, ęſtate quidem ſalubrioribus ventis patere oportebit, hyeme vero apricam eſſe. hoc autẽ continget, ſi parte altera preſſior anguſtiorq; fuerit, nec longitudini æqualem habuerit latitudinem. Videtur autem, vbi magna quædam eſt res familiaris, ibi ſeruus hoſtiarius is eẽ apprime vtilis, qui reliquis inutilis ſit muneribus, vt quæ intro, quæ'ue foras feruntur, ſalua habeantur. Ad vſum autem vaſorum, Laconicus mos erit vtilis. ſingula enim oportet ſuis ſedibus collocata eſſe. ita in promptu ſita nullum afferent quęrentibus laborem.

Quæ ſequitur particula de officio uxoris erga uirum, & uiri erga uxorem, eam nos eo genere interpretationis, quam Græci paraphraſim uocant, expreſſimus, interpretem Arretinum ſecuti: quandoquidem illam apud Græcos nuſquam inuenire potuimus.

Sequentem partem; Aretinus Secundum ſecit librum: Donatus vero Primi partem.

Leges ghe mulieris. Cap. 7.

Gregiam & frugi mulierem eorum, quæ in ędibus ſint, dominã eſſe oportet, omniaq; ea certis legibus curare: nec permittere quẽquam ingredi niſi maritus iuſſerit. eſt autem ei vitanda in primis, vulgaris mulierum infamia: cuitendumq; vt ſi quid forte intus acciderit, vni ipſi ſit notum: nec cõmittendum vt ſi quid ingredientes peccauerint, ipſa iure accuſari poſſit, ſed in viro omnis culpa reſideat. Habẽs præterea in poteſtate quidquid impendendum fuerit in dies feſtos, quos ipſi per virum celebrare licitum ſit, & ſumptu, & veſtitu, & reliquo ornatu vtatur, minori etiam q̃; leges ciuitatis permittant. conſyderandum quippe illi eſt ad fœminæ commendationem & laudem, modeſtiam, honeſtatisq; ſtudium, atq; omnis vitæ decus, multo eſſe pręſtantiora, q̃; ſint, aut veſtimenta pręcioſa, aut forma egregia, aut omne aureum ornamentum. quæ enim hoc animo eſt mulier, optabilior eſſe conſueuit, multoq; certiores ac ueriores laudes & ſibi ipſi & liberis parere, eaſq; ad ſenectutem vſq; perferre cõſtantius, q̃; quæ fuerit aliter animata. ergo ipſa mulier ſibi ipſi hunc animum comparet, & conſtanter rebus domeſticis præſit, ex eaq; re laudem ſibi quærat. neq; enim ſatis deceat virũ, ea ſingula noſſe quæ intus gerantur. At in cæteris vxor omnino aſſueſcat viro obtẽperare. nec vero negocijs implicet ſe quæ ad rempub. pertineant, aut ſui muneris eſſe exiſtimet, matrimonia conciliare, ſeu tractare connubia. quòd ſi tempus poſtulabit, vt vel filias nubiles collocet, vel filijs iã adultis accipiat vxores, quod marito placuerit, id ſibi rectum eẽ perſuadeat, vſq; adeo, vt etiam ſi vna cum illo deliberet quid agendum, ſententiam tamẽ viri ſemper anteponat ſuę, nec dubitet, aliquanto abſurdius eſſe, ab vxore ſollicite curari ea quæ foris gerenda ſint, q̃ à viro quidquam eorum quę intus fieri ſolent, tractari. Etiam quæ bene animata bene q; iſtituta erit mulier, ad mores mariti ſe accommodabit, eoſq; pro lege habebit, quam ipſi Deus, omnis vitæ moderatricem ex matrimonij neceſſitudine impoſuerit. eos ſane mores, qualeſcunque fuerint, ſi ſibi æquo animo ferendos duxerit, tũ ipſa nullum in domo

Ver⁹ bonæ matronæ ornatus.

regenda

regenda sentiet laborem. sin ægrius feret, vtiq; laborabit. ex quo illud cõficitur, vt vxorem maxime deceat, nunq̃ cum viro suo discordare, semper illi esse obsequentem non modo in prosperis rebus & ad voluntatem fluentibus, sed etiam in aduersis & tristibus. Item si quid ille patiatur detrimẽti vel in rebus externis, vel in corpore, vel in animo, ipsa ne molestius ferat, sed dicto audiens sit, nisi forte sit in aliqua re turpi atq; indigna obsequendũ. nec vero diutius in memoria habeat, si quid vir deliquerit, dũ animi sui compos non est, sed ægritudinẽ potius illius aut imprudentiã excuset. quo enim in huiusmodi rebus magis illi sedulo morẽ geret, eo sibi gratiorẽ illũ sentiet, vbi animo cõualuerit. quin etiam longe meliorem in partẽ accipiet, quod sibi aliquid turpe iubẽti nõ sit obsecuta, si quando ad sanitatẽ redierit. hæc igitur sedulo caueat mulier, at in cæteris obsequatur, ac multo quidem diligentius, q̃ si ab illo empta in familiam venisset. quin etiã cogitet re uera se emptã magno precio. nam & vitę societas, & liberorũ procreatio, ad quæ duo & multo maxima & sanctissima munera vocata est, magni cuiusdam precij loco habenda sunt. Etiã illud intelligat, se non adeo illustrẽ futuram, nec tantũ virtutis preconium habiturã fuisse, si cum eo viro vixisset, qui semper fortuna secunda vsus esset. fateor quippe in magna laude versari, si qui in rebus prosperis sibi tẽperare potuerint, at in longe maiore si qui aduersas ęquo animo tulerint. magnis enim calamitatibus atque iniurijs non turbari, nec submissius quidq̃ ostendere ad animi celsitudinẽ ac magnitudinẽ pertinet. optabit ergo à Dijs ne qd viro accidat aduersi. quod si forte acciderit, existimet in eo se vberem laudis materiam nactam esse. exemplaq; sibi proponat & Alcestidis & Penelopæ, quarũ neutra fuisset tam celebris, si cum viro vtraq; fortunato vixisset: & illi quidẽ Admeti, huic autem Vlyssis res aduersas immortalẽ gloriã peperisse. quũ enim maritis ambæ etiam in aduersa fortuna fidẽ constantiamq; præstiterint, illustres merito gloriaq; insignes euasere. siquidem quæ se rerũ ad voluntatẽ fluentium socias maritis præstent, facile repertas. at in aduersis durare nõ solent, nisi quę singulari bonitate præditæ sint. quæ sane cũcta id cõficiunt, vt multo etiam amplius maritũ reuereri cõueniat, nec eundem ideo cõtemnere, quod neq; sacrã pudicitiam, vt ait Orpheus, neq; audaciæ filiam, opulentiam, comites secum adduxerit. & hisce quidem moribus ac legibus institutam esse mulierem oportet.

Leges viri & vxoris. cap. 8.

At maritus vicissim excogitare debet eas leges, quibus etiã vxor facile vti possit. ea enim ideo in familiam venit, vt cũ viro sibi essent & liberi cões, & vita communis. quæ quũ relictura sit filios, qui parentũ & viri & suorũ nomina gerãt, quid ijs quæso sanctius quispiã in cõmune conferre possit? aut cuius tandẽ rei virũ integra mente præditũ, magis studiosum esse oportet, q̃ vt quũ filios quærat, qui & ipsius senectutẽ quondam sint nutrituri, & vtriusq; parentis cum omni pietate ac reuerẽtia futuri custodes, domũq; vniuersam seruaturi, eos ex femina lectissima atq; honestissima suscipiat? Nam si quẽadmodum oportet, ita illi à parẽtibus educabuntur, & sanctis pijsq; moribus imbuentur, bonitatis laudem facile obtinebũt. sin cõtra, magnũ in bonis animi merito facturi sunt damnũ. NISI enim parentes exẽplo sint filijs ad recte viuendũ, certissimã illis excusandi seipsos, si quid aduersus parentes deliquerint, materiam præbebũt. etiã periculum erit, vbi nequiter vixerint, ne contemnãt à filijs, atq; vbi iam cõsenuerint, ne deserantur. Quapropter nihil omnino prętermittat qui vult fieri maritus quod ad vxoris institutionẽ pertinere arbitretur, studeatq; pro viribus ex q̃ optima & probatissima filios suscipere. & bonũ agricolã imitetur, qui nulli diligẽtiæ parcit, dum semen suũ in terrã & optimã, & optime excultã iaceat, sperans nimirũ ex optima optimos se fructus percepturũ: cui quidem si qua inimica vis pernitiẽ intentet, armat se aduersus eã, dumq; illæsam cõseruet ab hostibus quã ipse excoluit, ne mori quidem dimicando recusat. & qui hoc animo sunt, in primis ad coelũ laudibus ferri solent. quod si ea quæ vni corpori nutriendo cõducunt, tã sollicite curãtur, quantũ erit tãdẽ in ijs quę ad liberos, quæq; ad matrem pertinẽt, quæ ipsos liberos sit educatura studium adhibendũ? SI QVIDEM hoc vno remedio hominum mortalis cõditio perpetuitatẽ cõsequitur, dũ propagatione liberorũ seipsam cõseruat. & q parẽtes facti sunt, quidquid optãt huc dirigere cõsueuerũt. proinde si qs parui hęc facit, Deos quoq; ipsos paruifacere videtur. nam etiã propter Deos quibus pręsentibus sacra fecit, vxorem duxit. eademq; ratione vxori se multo magis addixit, vt illi secundos à parẽtibus honores tribueret.

Mulier porro quę mentẽ nõ amiserit, NVLLVM sibi maiorẽ honorẽ tribui putabit à viro suo, q̃ si castũ corpus exhibeat, nec aliã magis in animo feminã q̃ se, habeat, seq; vnã pręter cęteras & suã & sibi fidam existimet. quod si ille fecerit, ipsaquoq; vicissim dabit pro viribus operã, ne mariti opinionẽ fallat: ac tãto magis quãto se & iustius & fidelius ab illo diligi animaduerterit. Viri ergo prudẽtis officium fuerit scire, quo sint cultu parẽtes, quo vxor, quo liberi prosequẽdi: vt quũ meritos cuiq; honores tribuerit, iustitiæ sanctitatisq; nomẽ obtineat. NIHIL enim ferre solẽt molestius homines, q̃ se priuari suis honoribus. nec vero quisq; est, quidũ sua sibi auferri videt, alienis quæ sibi quamuis multa tribuãtur, possit esse cõtentus. at vxori nihil magis suũ à viro tribui potest, q̃ incorrupta, & sancta nõ modo corporis, sed etiã totius vitæ societas. Ex quo illud cõficitur, VT TVRPE sit, hominem integra mente præditũ, ex quauis matre sobolẽ propagare, ne videlicet aduersus leges filij liberis & ingenuis similes suscipiantur ex ignobilibus feminis. quod si fiat, & vxor proprio honore spoliatur, & filij iniuria afficiuntur, & maritus ignominiã ex hisce vniuersis cõtrahit. Porro ad vxorẽ quũ accedit maritus, nihil intẽperantię, nihil procacitatis præ se ferat, verecunde etiam loquatur, & quidquid agit, sancte honesteq; agat, & cum fide ac moderatione consuescat. peccata autẽ quæ parui momenti fuerint, tametsi volens peccauerit, illi cõdonet. quòd si imprudens quidpiam offenderit, errorẽ illi suũ ostendat, sine omni acerbitate. quòd si metũ illi incutere oporteat, adhibeat verecundiam & pudorẽ. alioqui meretrici potius id genus, q̃ ingenuæ vxori cõueniet. nam vt iusta de causa virum adhibito pudore & amet vxor & metuat, eius est vnius propriũ, quę liberaliter sit instituta. Duo enim sunt genera eorũ qui alios metuunt: vnũ eorũ quibus & verecũde & pudẽter id accidit pati: cuiusmodi & filiorũ qui ad modestiã comparentur timorẽ esse oportet erga parẽtes, & ciuium qui bonis moribus gaudeãt, erga eos qui diligenter amanterq; præsint. alterũ eorũ, qui inimico offensoq; animo id faciunt. quod genus & seruis accidere solet aduersus dominos, & ciuibus aduersus tyrannos. Ex his ergo omnibus, quę optima cognouerit, maritus eligat, vxoremq; sibi cõciliet, atq; ad fidẽ probitatemq; instituat, vt non minus absens q̃ præsens prouideat, ipsaq; efficacia iuuandi semper adesse, nec suam vnius rem, sed vtriusq; cõmunẽ curare videatur, & si qñ illi cõtingat vt absit, tũ vxor sentiat, nullũ se ex oĩbus viro suo, aut meliorem, aut magis sibi vtilẽ & cõmodũ, aut magis suum proprium reperire posse. & quamuis puellam, taliumq; institutorum rudem offenderit, hæc ipsa tñ ille initio statim aggrediatur, et se cõe vtriusq; bonum

semper spectare significet, quod si hanc rationem protinus inibit, ipseq; sibi maxime imperare incipiat, tum & oĩs vitæ suæ optimus gubernator existet, & vxorem idoneã reddet, quæ ijsdem institutis gaudeat. Siquidem ne Homerus quidẽ inuerecundum, aut amorem, aut timorẽ probasse inuenitur: sed amorẽ cum verecundia & modestia semp coniungit. sic Helenę Priamum timentis personam inducit, his verbis vtentem;

Quorundam harum legum testimonia ex Homero, Cap. 3.

» Et venerandus es, o socer, & mihi, chare timendus.

Vbi nihil aliud videtur dicere, quàm amare quidem illam, sed verecunde, & pudenter. idem rursus ostendit ex persona Vlyssis ad Nausicaam dicentis;

» Sic nunc te admiror, mulier, metuoq;.

Est autem peculiaris hæc Homeri sententia, vt maritus & vxor se mutuo inter ipsos his rationibus prosequantur. nemo est enim qui deteriorem se quempiam, aut admiretur, aut vereatur. & hoc quidem genere affectus erga se uicissim vti solent, q seipsis inter se meliores sunt, & suapte natura mites atq; humani; etiam minus sapientes, erga præstantiores se ipsis sapientia, si quidem quum hoc animo esset Vlysses erga Penelopem, quãuis absens, nulla tamen in re illam offendit vnquã. At Agamemnon erga vxorem Clytemnestram non item talis extitit, sed iniuria illã maxima affecit: qui dum in concione Græcos alloquitur, ausus est & captiuam & nulla præstanti natura præditam, ac potius, vt vere dicã, Barbaram, Clytemnestræ conferre, & nullis partibus inferiorem illa, ex qua iam tum susceperat liberos, iactare, non hercle hoc recte Agamemnon, sed admodũ praue & inique: qui feminam á se captam vi, protinus sibi adiunxit, priusq; exploratum haberet, quo illa esset erga se animo. At vero Vlysses quum apud Atlantis filiam, à qua rogabatur, manere posset, atq; immortalis euadere, ne tanta quidem mercede capi potuit, vt charitatem pietatemq; coniugalem proderet, quin etiam pro maximo supplicio habuit, se fieri, immortalẽ, amisso tanto animi bono. ac ne à Circe quidem potuit adduci, vt apud se maneret, tametsi ea socios præterea incolumes illi se redditurã polliceretur. sed cõtra potius, NIHIL SIBI sua patria, quãq; inculta & aspera, dulcius videri respondit. itaq; maluit ad vxorem & filium mortales reuerti, q̃ ipse fieri immortalis, sic sanè ille vxori suæ incorruptam fidem præstabat, qua ex re meruit, vt eãdem omnia ab vxore vicissim acciperet. Præterea si quis orationem illam diligentius attenderit, quam idem Vlysses ad Nausicaam habuit, planè intelliget, à poeta illam vitæ societatem in primis inter maritum & vxorem probari, quæ coniuncta sit pudicitiæ. à Dijs enim optauit, vt ei & virum, & domum,
» & concordiam cum viro non vulgarem & inuentu facilem, sed raram & frugẽ præberent. Si quidem ait;

» Melius nihil ac præstantius esse
Posse hominum generi, q̃ si vir regat & vxor
Vna mente domum.

quo etiam loco apparet perspicue, poetam, non eum mariti vxorisq; inter se consensum probare, quo vterq; alteri improbe ac turpiter inseruiat, sed eum, quem vtriusq; animus prudens, iuste recteq; cõflauerit. hoc quippe sibi vult illud quod ait: REGERE vna mente domum. cui loco idem poeta adiungit: quoties inter maritum & vxorem talis existat cõcordia, id solere cõtingere, vt si qui inimici sint, ij summopere angantur: si qui amici, contra: maximis afficiantur gaudijs. poetam porro euentus probat, hęc vera dixisse. nam quoties maritus & vxor inter se concordes, rebus honestissimis student, necessario fit, vt amborum vnus & idem sit animus. deinde vbi ex eadem concordia potentiores euaserunt, tum & inimicis lædendi spem auferunt, & amicis vtiles existunt. at ijdem si inter se discordent, fit ex eo vt amici quoque ipsorum discordent, et ipsi præterea maximam ferãt imbecillitatem. itaq; haud obscure præcipit idem poeta, virum & vxorem nequaq̃ sibi inter se obsequi oportere in ijs rebus, quæ improbæ impudicęq; sint. At in ijs quæ, quoad fieri potest, omnem & pudicitiam & iustitiam sibi coniunctam habeant, q̃ maxime concordibus animis inseruire: & primam iterum operam prębere parentibus, vir quidem vxoris non minus q̃ suis, vxor autem viri; secundam filijs & amicis. tum rerum quas possident, domusq; vniuersæ, tanq̃ ea communis amborum sit, ita curam sustineant, vt vterq; alterum studio ac diligentia conetur vincere, idemq; certatim plurimorum bonorum esse author. Ita omni quidem superbia deposita, contra autem, omni pro viribus assumpta industria, præstet seipsum & mitiorem altero & iustiorem. tum ambo in omni rerũ curatione ac dispensatione, & bonitatem, & animi æquitatem in primis adhibeant: vt extrema ætate, postq̃ administrandæ rei onus deposuerint, & omni cupiditate fuerint liberati, possint non modo communibus filijs, sed etiam sibi ipsis mutuo inter se rationem administratæ familiæ reddere, & ostendere vter ipsorum in eam plus sedulitatis atq; industriæ contulerit, ac sine mora cognoscere vel ex fortuna quantum traxerit mali, vel ex virtute quantum attulerit boni. In quo certamine qui superior extiterit, vnum cõsequetur præmium, quod & potissimum est habendũ, vt Dijs ipsis charus existat. nam vt ait Pindarus, hominibus sibi iuste pieq; actæ ætatis conscijs, dulcis quædam spes cor alere consueuit, nutrixq; esse omnis generis voluptatum. alterum, quod felicitati cuidam adscribendum esse videtur, vt à proprijs filijs vbi consenuerit, sedulo nutriatur. Quas ob res quicunque vel priuatim, vel publice vitam degit, hunc conuenit rationem habere omnium tam Deorum, quàm hominum. in primis autem & vxoris, & filiorum, & parentum.

Quędã ciuis & vxoris leges, Cap. 4.

Qui sequitur liber in Græcis codicibus pro Secundo habetur.

ARISTOTELIS, DE RE FAMILIARI LIBER SECVNDVS:

Qui continet ea, quæ ad rationem rei comparandæ atq; administrandæ pertinent.

Vires aliquas certa ratione est curaturus, hunc neque locorũ, in quibus negocia sint gerenda imperitum esse, & suapte natura solertem, atq; industrium, & ipso vitæ proposito strenuum, ac iustum oportet. harum enim partiũ vbi quæuis vna defuerit, tum in eo negocij genere quod tractandum assumpserit, multa peccata committet. Curationum autem domesticarum genera (vt summatim ea distribuamus,) sunt quatuor. nam si qua forte alia proferentur, ea in hęc ipsa recidere facile reperiemus: Regium, Satrapicum, Ciuile, Priuatum. ex quibus Regium & amplissimum & simplicissimum esse consueuit.

Quib⁹ instrumẽtis opus sit negociatorem.

cõsueuit. Ciuile autem tum maxime varium, tum facillimum. at vero & perexiguum, & apprime varium quod Priuatum appellauimus. porro his omnibus communia inter se multa sint necesse est. nobis autem ea nunc consyderanda assumpsimus, quæ per se maxime vnicuique contingunt.

Primũ igitur videamus id quod Regium diximus. Est autem regia quidem administratio, ea quæ summam rerum obtinet potestatem: sed in partes distributa est quatuor. aut enim nummi rationem habere consueuit, aut rerum quæ exportantur, aut earum quæ importantur, aut impensarum. horum singula suum proprium habent munus. Nummi quippe rationem haberi tunc dico, quum ex quo genere, & quo tempore illi precium, vel addendum, vel minuendum sit cõsyderatur. Eorum autem quæ exportantur aut importantur, quum, & quando, & quænam ex his à præfectis accepta, qui Satrapę appellantur, Regi ipsi disponere expediat. Impensarum autem quum quænam ex his subducendæ sint: & quo tempore in sumptus ipsos, siue in ea quæ nummo parari solent, erogandus sit nummus: & an omnino erogandus.

Secundo autem loco id quod Satrapicum appellauimus. cuius sanè generis partes sunt sex: quæ omnes penes ipsos prouentus consyderantur. aut enim hi capiuntur à terra, aut ab ijs quæ regionis ipsius propria sunt, aut à mercatoribus, aut à tributis, aut ex re pecuniaria, aut ex reliquis rebus. Horum autem ipsorũ & primus & optimus, qui à terra percipitur, hic porro est, quod alij fructuarium, alij decimam vocant. Proximus is qui de rebus proprijs comparatur: alibi enim gignitur aurum, alibi argentum, alibi æs, alibi alia quæcunq; gigni possunt. Tertius qui ex mercatibus. Quartus qui ex ijs conficitur tributis, quę & ad terram & ad fora pertinẽt. Quintus ex pastione, quæ & fructuositas & decima appellatur. Sextus ex alijs rebus, qui quidem singula capita ipsosq; operarios attingit: vnde etiam nomẽ apud Græcos accepit, ἐπικεφάλαιόντι, καὶ χειρωνάξιον.

Tertio loco Ciuile quod nominauimus genus exequamur. Huius optimus est prouentus ille, qui de ijs, quæ propria sunt regionis, percipitur. Proximus, qui de mercatibus, & ijs quæ ad certamina ludosq; pertinent. Postremus is q ex annuis & in orbẽ redeũtibus.

Quarto autem atque extremo loco Priuatũ quod vocauimus. quod genus inæquale quidem est, propterea quod non vnum quiddam spectari ab administrante oportet; minimum autem idcirco, quod & prouentus & sumptus modici existunt. Cæterum huius ipsius generis prouentus is maxime probabilis qui de terra colligitur. proximus is qui ab alijs in orbem redeuntibus rebus. Tertius qui ex argento. Præter hæc autem, quod omni domesticæ curæ tanquam fastigium impon i debet, eius ratio in cæteris quidem generibus est habenda non negligenter, in hoc autem ipso præcipua, vt prouentibus ipsis maiores sumptus non fiant. Quum ergo ipsas partitiones exposuerimus, tum rursus nobis id fuerit consyderandum, siue regia sit præfectura, siue ciuitas, quam curandam susceperimus. & si omnes illas partes, quas proxime numerauimus, vel earum præcipuas & maximas ferre possit, vtrum tamen ijs omnibus sit vtendum. deinde quænam genera prouentuum, aut non adsint omnino, possint tamen parari: aut exigua quum sint, in maius augeri: vel impensarum quæ nunc fiant, quænam & quot si totæ subtrahantur, nihil offendant. Ita nos quidem hactenus quum ea quę ad curationes domesticas, tum ea quæ ad harum ipsarum partes attinent, iam diximus. Sequitur deinceps vt huic parti in vnum collecta subiungamus, quæ nonnulli priorum ætatem ad prouentum pecuniarum parandum, fecerunt, aut etiam artificiose moderati sunt: ea duntaxat quæ memoratu digna iudicauimus: quippe qui ne hanc quidem historiam inutilem fore censeamus. erunt enim nõnulla ex his, quæ quispiam ijs facile accommodabit, quæ ipse administranda susceperit.

CYPSELLVS Corinthius, quum Ioui vouisset, si dominus fieret ciuitatis, se illi omnia quæcunq; essent Corinthijs, dicaturum, eos quæcunque haberent, iussit describere. deinde à singulis, vbi ad hunc modum descripta habuit, decimam partem accepit. reliquis autem partibus eos ad lucrum exerceri iussit. tum anno vertente, rationem eandem seruauit. ita decem annorum spatio contigit, vt et ille haberet omnia, quæcunq; sacrasset, & alia Corinthij, quæ adepti erant, possiderent. 1

Varia exempla, quę vsui esse possunt.

LYGDAMIS Naxius quum exules eiecisset, nec qui illorum res vellet emere, nisi paruo pretio, inueniretur, ipsis exulibus vendidit. Statuas quoque & alia eiusdem generis dona Dijs immortalibus dicanda, quæcunq; illi in quibusdam officinis imperfecta reliquerãt, partim ipsis exulibus, partim cæterorum cuiq; volenti ita vendidit, vt ementis nomen vnicuiq; rei sic emptæ inscriberetur. 2

AT Bizantij quum pecuniarum indigerẽt, loca sacra quæ apud ipsos publicauerant, 3

vendiderunt, fructuosa quidem ad certum tempus, nullum autem ferentia fructum, in perpetuum. eadem ratione vsi sunt in ijs quæ sodalitia, & quę tribuum singularum propria erant, item quæcunque in priuatis locis sita. magno enim pretio emebant ij quorum erat reliqua possessio. ipsis autem sodalibus alia publica pretio addixerunt, quæcunque vel gymnasium, vel forum, vel portum attingerent. loca autem in foro vbicunq; quid quis venderet, necnon ex mari piscationem, omnemq; ex salis venditione prouentum, loca præterea vbi & præstigiarum ostentatores, et qui diuini appellanť, & pharmacopolæ, aliiq; eiusdem generis homines suas artes exercerent, tertiæ partis eius, quod in ipsis conficeretur, tributo onerarunt: ius vero commutandæ pecuniæ vni mensę addixerunt. alias autem aut alteri vēdere, aut emere ab altero nemo prorsus poterat. alioqui illis ipsis mulctabatur bonis. Rursus quum apud eosdem lex esset, vt ne quis ciuis haberetur, qui nō vtroque ex ipsis parente progenitus foret, ipsi vero pecuniarum indigerent, decreto sanxerūt, vt qui ex vno duntaxat ipsorum natus esset, si tricenas minas conferret, ciuis existeret. Rursus quum vno eodemq; tempore & annonæ caritate, et pecuniarum indigentia prę merentur, nauigia quæ ex Ponto venerant, deduxerunt in portum. quum autem post aliquod tēpus, mercatores molestius eam rem ferrent, vsuras illis decimas pro tributo imposuere. ementibus autem quidpiam, id oneris imposuerunt, vt decimam partem seorsum à pretio penderent. apud eosdem vero quum inquilini nonnulli possessiones fœnore obligatas haberent, soluendoq; non essent, statuerunt, vt quicunque tertiam fœnoris partē attulisset, omni obligatiōe solutus, proprium ius possidendi retineret.

4 HIPPIAS Atheniensis cœnaculorum eas partes, quæ in vias publicas eminebant, ipsosq; ascensus, sepimentaq; ante domos vestibulis similia, item ianuas quæ foras aperirentur, venire iussit. emebant ergo ij quorum possessiones ipsæ erant. itaque magnam pecuniarum vim coegit: nūmum vero qui tunc Atheniensibus in vsu erat ab vsu amouit: certoq; illo pretio constituto, iussit iterum ad se referri. quum autem cōuenissent, vt nouum monetæ genus excuderent, idem argentum exposuit. si qui vero aut nauibus præficiendi, aut tribuum suarum duces futuri, aut choris sumptum præbituri erant, aut aliqua eius generis munia obituri, in quæ esset aliquid impendendum, ijs primum tolerabilem ac modicam irrogauit mulctam: deinde iussit, volentem vnumquenq;, vbi eam mulctam persoluisset, numero eorum adscribi, qui suo munere perfuncti essent. Mineruæ autem sacerdoti, cuius templum erat in arce, afferri pro quolibet mortuo ordei mensuram vnam, & tritici alteram, & obolum vnum. si cui vero puer, aut puella nasceretur, hoc ipsum nihilominus.

5 ATHENIENSES vero, qui Potidæam incolebant, quum pecuniarum ad gerendū bellum indigerent, iusserunt res quæ possiderentur ab omnibus conscribi, non coniunctim apud suum cuiusq; populum, sed singillatim, in quo quisque loco esset, vt qui pauperes essent, ipsi quoq; censeri possent. cuicunq; autem nullum omnino erat possessionis genus, huius corpori multā indicebant, minas duas: ab his igitur rebus quod conscriptum fuerat, integrum quisq; ciuitati repræsentabant.

6 ANTISSÆVS autem quum ciuitas indigeret pecunijs, solitiq; essent Dionysia quæ dicuntur sacra splēdide celebrare, in quę quum alia multa insumebant, quæ per annum comparabant, tum etiam victimas ingenti pretio, iamq; instaret hic solennis dies: tum illis persuasit, vt, & vouerent in proximum annum Dionyso se eadem duplicata reddituros, et ea ipsa quæ collegissent, nunc venderent. sic igitur ab illis non mediocris pecuniarū summa, qua pro tempore vti possent, coacta est.

7 LAMPSACENI aūt quum magnus apud ipsos triremium numerus expectaretur, & farinæ medimnus quaternis drachmis veniret, ijs qui in foro vendebant, imperarūt, vt senis drachmis venderent. olei quoque mensuræ quæ triobolo amplius quaternis venibat, viniq; atque aliarum eiusmodi rerum, eadem ratione precium auxere. ita suum is recipiebat, q priuatim rei ipsius dominus erat, quod autem eo amplius superetat, ipsa ciuitas. itaq; pecunijs abundauit.

8 HERACLIENSES quo tempore ijs, qui apud Bosporum erant tyrannis, naues miserunt quadraginta, pecunijs indigebant. ergo à mercatoribus & frumētum omne, & oleū, & vinum, & si quid aliud in foro venale habere solent, coemerunt. quum autem instaret tempus, quo iam pretium solui oportebat: & mercatoribus optimum factu visum est, ab ipsis non singillatim dimensa, sed confertim omnia venundari onera: & illi alia ratione tribuentes, non mercedem, sed ipsum forum onerarijs nauibus imposuerunt: & quęstorem singulis nauibus prefecere. quum autem in hostilem regionem peruenissent, emebant, scilicet ab illis milites. omneque

prius coactum est, & imperatores pro merce de argentum iterum redderent. quare contigit vt idem argentum impenderetur, donec domum redirent.

9 LACEDÆMONII vero pecunias sibi ad reditum in patriam postulantibus Samiis, decreto sanxerunt vnum diem & se, & seruos, & iumenta nihil omnino gustare. quātumque in cibum solitus esset vnusquisque impendere, tantum Samiis dare.

10 AT Carthaginenses, quum multos in ciuitate haberent mercenarios milites, nec mercedem, quā illis debebant, dissoluere possent, edixerunt, vt cuicunque ciui, aut inquilino ius esset rapinę aduersus ciuitatem aut priuatum quempiam, si vellet recipere, is describeretur. ita quum frequētes descripti essent, nauigia quæ in Pontum nauigabant, probabili quadam obiecta causa diripuerunt: certumque constituerunt tempus, in quo se ius redditu ros de iis ipsis rebus dicerent. quū ergo multa esset coacta pecunia, ipsos quidem milites dimiserunt, de direptionibus autem iudicio disceptarunt. iis autem qui iniuste direpti fuerant, ciuitas ipsa de suis prouētibus satisfecit.

11 CYZICENI autem seditione orta inter ipsos, & in ea seditione victoriam obtinēte plebe diuitibus comprehensis, quum pecunias deberent militibus, decreuerunt, non morte afficere eos quos comprehenderant, sed mulctatos pecunia in exilium mittere.

12 CHII vero pecuniis indigentes, quū apud ipsos lex esset, vt æs alienum publicę scripturæ mandaretur, decreuerunt, vt qui quidem deberent, id ipsum quod deberent, ciuitati repræsentarent: ciuitas vero ipsa ex suis prouentibus vsuras iis qui fœnerauerant, redderet, donec sortem adęquarent.

13 MAVSOLVS Cariæ tyrannus rege à se tributum per nuncios exigente, regionis opulentissimos coegit, ac regem tributum flagitare indicauit, sibi vero non esse vnde illud dissolueret. tum quidam ad hoc ipsum comparati viri è vestigio illi polliciti sunt quantum quisque esset collaturus. qui quum hoc fecissent, opulentiores qui erant, partim pudore adducti, partim metu, longe illis plura polliciti sunt. idque ipsum præstitere. Iterum pecuniis indigens Mylassenses congregauit, eisque dixit: ciuitatem quidem illam, quę ipsius esset mater, sine muro esse: à rege autem exercitum duci aduersus eam. velle ergo se à Mylassensibus conferri pecunias ab vnoquoque quamplurimas. hisce, inquit, pecunijs quas nunc in medium cōferetis, etiam eas quę vobis supererunt conseruabitis. quum autem multi contulissent, ipse quidem pecunias habuit, murum autem condi in præsentia Deo, inquit, non placet.

CONDALVS Mausoli legatus, vbi ipsi iter per prouinciam facienti pecudem quispiam, aut vitulum attulerat, describebat & nomen eius qui dedisset, & tēpus quo dedisset. tum eum ipsum alere iubebat, donec ipse reuerteretur. at vero vbi satis diu se commoratum putauerat, ratiocinabatur quantum interim fructus ex eo percipi potuisset: & vtrunque, tum animal ipsum, tum fructū ab eo qui nutriuerat, exigebat. Arborum etiā quæ in vias regias, aut impendebant, aut cadebant fructū precio addicebat. quòd si quis miles decessisset, vectigalem drachmam pro corpore efferendo imperabat. inde ergo simul ipse argentum capiebat, simul duces eundem fallere nō poterāt, quo tempore miles occidisset. Idem quum Lycios animaduerteret capillo impensius gaudere, literas à rege dixit venisse, quæ iuberent capillos ad capitum ornamenta ex ijs conficienda submittere. itaque sibi à Mausolo esse imperatum, vt eos tōderet. se tamen si certam pro singulis capitibus pecuniam velint pēdere, aduecturum ex Grecia capillum. illi vero libenter quod petebat tribuerunt. multæque ex ingēti turba coactę sunt pecuniæ. 14

ARISTOTELES Rhodius Phocæam imperio obtinens quum pecunijs indigeret, duasque Phocæorum cerneret factiones, ad alteram eorum secreto verba fecit, affirmans sibi alteros pecuniam polliceri, si rempub. inclinare ad ipsos mallet: se autem malle ab iis accipere, & ciuitatis curam ad eos administrationemque transferre. vbi ergo hęc audiuerunt qui tum aderant, illico quātum postulauerat pecuniarum præbuere. tum ille rursus alteris indicauit, quęab illis prioribus tulisset. itaque hi quoque dederunt non pauciora. quum ergo ab vtrisque accepisset, tum vtrosque alteris concilians, ad concordiam reuocauit. ipsos autem ciues compluribus controuersiis cernens implicitos, magnasque inter se ex multo tempore habere illatas acceptasque iniurias, forum iis constituit, quo posthac tanquam bello decertarent: præmonuitque si qui iudicio forōque illo vsi non essent, (legem autem tulit quatenus vterētur) nulla iis amplius fore de prioribus criminibus iudicia. tum multarum causarum temerariam vel aggresionem vel omisionem, item eas quarum crimina mulctarentur pecunia ad seipsum reuocans, et ab vtrisque per alteros capiens, pecuniarum nō exiguam summam coegit. 15

CLAZOMENII autē quum eodem tem- 16

pore & annonæ & pecuniarum indigentia prẹmerentur, decreuerunt, vt quibuſcunque apud ipſos oleum eſſet priuatim, hi fœnerarentur illud ciuitati. nam huiuſce generis fructus magna eſt in regione eorum copia. vbi ergo illi fœnerati ſunt, tum hi conducta mercede nauigia ad mercatus emiſerunt, vnde ipſis veniret frumentum, olei pretium pignoris loco obligantibus. rurſus talenta viginti mercedem militibus debentes, nec habentes vnde tantam ſummam diſſoluerent, ductoribus annuam vſuram quaterna talenta conſtituerũt. ſic vero quum nihil amplius de ſorte ipſa detraherent, ſemper autem in caſſum impenderent, nummum pro argenteo ferreum excuderũt, ad viginti talentorum ſummam: quem deinde ijs qui opulentiſſimi in ciuitate erant, ſingulis tamen pro rata portioni tribuentes, ab illis ipſis tantundem recepere. hac ratione & vnuſquiſq; ex priuatis ciuibus habuit, quid in quotidianum vſum impẽderet, & ciuitas ipſa ære alieno liberata eſt. poſt autem quum ex prouentibus vſuram illis detuliſſent, atque vnicuique ſemper diuidentes pro rata parte diſtribuiſſent, ferreos nummos retulerunt.

17 SELYBRIANI vero egeſtate pecuniæ laborantes, quũ apud ipſos lex eſſet, ne frumẽtum ab ipſis adeos qui fame præmerentur, exportari liceret, frumentoq; vetere abundarent, decreto ſanxerunt, vt à priuatis frumentum ciuitati præberetur certo conſtituto precio, ita quidẽ vt apud ſingulos annuus relinqueretur victus. deinde vbi quod ipſis precium rectum viſum eſt, conſtituerunt, exportandi poteſtatem vnicuiq; volenti fecere.

18 ABYDENI autem quum propter ſeditionem, agrum incultum atque inertem haberent, nec inquilini quidquam ipſis concederent, propterea quod etiam tum ipſis deberent, ſciuerunt, vt cuique volenti liceret, ruſticis fœnerari, quo ſuum opus facerẽt, primiq; ipſi ex eo fructu emolumẽtum perciperent, cæteri vero ex ijs quæ reliqua eſſent.

19 AT Epheſii in pecuniarum inopia legem tulerunt, ne feminæ apud ipſos aurum geſtarent, & quodcunque in præſentia haberent, ciuitati mutuũ darent. Columnis autem quæ in templo erant, certo argenti definito numero, quem conferre oporteret, nomẽ eius qui argentum dediſſet, inſcribi permiſerunt, tanquam is dedicaſſet.

20 AT Dionyſius apud Syracuſanos, dum pecuniam cogere vult, concione aduocata, dixit, viſam ſibi eſſe Cererem, quæ omnem muliebrem ornatum ferri in templum iuberet. ac ſe quidem primum omnium, ſuarum feminarum ornatum iam attuliſſe. poſtulare ergo vt cæteri quoque idem faciant, ne qua Deæ indignatio aduerſus ciuitatem oboriatur. quod ſi quis hoc ſibi faciendum non putauerit, hunc ſe pro ſacrilegij reo habiturum. itaque quum omnes quæ apud ſe erant, & propter Deam & propter illum, attuliſſent, Deæ quidem rem ſacram fecit. at ornatũ omnem ipſe abſtulit, tanquam ab ipſa Dea mutuatus. quum autem progreſſu temporis, feminẹ rurſus geſtarent, idem iuſſit ſi qua vti vellet aureo geſtamento, ab ea res quaſdam, certas ac definitas in templo dicari. Idem ædificaturus triremes, quum ſciret futurũ vt indigeret pecunijs, concione aduocata, dixit, quandam ſibi, tunc prodi ciuitatem, ad quam accipiẽdam pecunia eſſet opus. ergo & ille poſtulauit vt ſinguli ciues ad ſe binos afferrent ſtateres, & hi quod iuſſi ſunt attulerunt. poſt autem biduí ſiue tridui interuallo interiecto, quum diceret ſe ab incœpto aberraſſe, neque rem ad exitum potuiſſe perducere, homines laudauit, ſingulisq; quod attulerant reddidit. quo facto & animos ſibi ciuium reconciliauit, & illi haud ita multo poſt, quum iterum ſe recepturos ſperarent, iterum attulerunt: quod ille ad naues conſtruendas retinuit. Item Dionyſius dum argenti copiam non habet, plumbeum nummum percuſſit. deinde quum aduocaſſet concionem, multa de percuſſo nummo verba fecit. illi autem quamuis inuiti, tamen quod ab illo propoſitum eſt, ſciuerunt. ita vnuſquiſque vt quod plumbeum erat pro argenteo haberet, animum induxit. Rurſus idem pecuniarum inopia laborans, poſtulabat vt ciues ſibi afferrent. qui quum ſe habere negarent, tum ille quæ domi habebat, ſuppellectilia, producere cœpit ac vendere, tanq; is qui inopia coactus hoc faceret. quæ dum Syracuſani emunt, ille interim quid quiſque emeret, conſcribebat. vbi autem preciũ à ſingulis depoſitum eſt, tum ille quam quiſque ſuppellectilẽ emiſſet, eam ad ſe ab ijſdem iuſſit referri. Quum autem ciues propter huiuſcemodi tributa pecora ſiue iumenta non alerent, dixit, ſibi ea ſatis eſſe, quæ hactenus contuliſſent: quod ſi qui nunc acquirerent, ea fore iis qui acquiſiuiſſent immunia. ita quum multi breui tempore tanquam habituri immunem, rem multam pecuniariam cõparaſſent, vbi tempus eſſe iudicauit, ea cẽſeri iuſſit, tributũq; impoſuit. ciues ergo ĩdignati, qđ ſe deceptos aĩaduerterent, ea mactabãt & vẽdebant. ſed vbi aduerſus hoc, ille ea mactari iuſſit duntaxat quibus in diẽ opus eſſet. tũ illi ea

sacris

sacris offerebant occidenda. at contra ille edicto prohibuit, ne feminini generis vllæ hostiæ cæderentur. Idem rursus quum pecuniarum indigeret, iussit omnium apud se describi pecunias quicunq; domi suæ pupilli essent. vbi vero horum pecuniæ ab aliis quibusdam descriptæ sunt, his ipse tam diu est abusus, quoad illorum quisq; ad legitimam peruenit ætatem. Rhegio vero à se capto, concionem coegit, dixitq;, à se quidem illos iure optimo venire posse: tamen si ab illis nunc ea recipiat, quæ in bellum illud impenderit, ternasq; pro singulis corporibus minas, dimissurum illos. Rhegini ergo hæc audiẽtes, quęcunque apud se vnquam occulta habuerant, ea in apertum protulerunt. & qui pauperiores erant partim à ditioribus, partim ab hospitibus suis mutuantes, præbuerunt quantum ille rei pecuniariæ postulauerat. quę quũ ab illis accepisset, eorum nihilominus corpora venire iussit. necnon quæcunque ab illis tunc è latebris prolata fuerant suppellectilia, omnia omnino præhendit. Mutuatus etiam à ciuibus pecunias, quod diceret eas se illis redditurum, vbi illi quod dederant, repetere cœperunt, iussit singulos quantum quisq; haberet argẽti, ad ipsum ferre. quòd si quis non tulisset, mulctam huic irrogauerat mortem. quum ergo allatum esset argẽtum, monetam percussit atq; edidit, drachmam videlicet quę duabus drachmis valeret. ita factum est, vt illud quoque ipsum, quod antea debebatur, ad eundem referrent. Idem nauibus centum in Hetruriam aduectus, ex matris Matutę fano, & auri & argẽti magnum numerum, itemq; reliquum ornatum non exiguum diripuit. Deinde aut ignorans à nautis item haberi nõ pauca per præconem edixit, vt singuli eius quod quisq; haberet, dimidium apud se repræsentarent, reliquum vero dimidium illius foret, qui illud præhẽsum haberet. quòd si quis dicto audiens non fuisset, mortem ei dixerat pro mulcta futuram. nautæ igitur rati si dimidium attulissent, reliquum se habituros impune, id ipsum attulerunt. at ille vbi priora accepit, reliqua nihilominus afferri ad se iussit.

21 MENDÆI vero, quẽ e portubus reliquisq; vectigalibus capiebant, prouentum, hunc in ciuitate administranda vsurpabant. quæ autẽ ipsis vel à terra, vel ex domiciliis pẽdebantur tributa, ea non exigebant, sed eos qui haberent describebant. quòd si quando pecuniarum aliqua indigentia euenisset, tum vero debentes qui erant, eam ipsam soluebant. ita fiebat, vt præteritum illud tempus, quo omni eadem pecunia abusi fuerant sine vsura, lucrarentur. Iidem cum Olynthiis bellum gerentes indigentesq; pecuniis, quum abundarent mancipiis, sciuerunt, vt relictis vnicuiq; mare vno & femina vna, cuncta alia venderentur, vt priuati qui essent, possent ciuitati commodare pecunias.

CALLISTRATVS autem in Macedonia, 22
quum portorium si quãdo maximi venibat, vicenis non amplius talentis veniret, effecit, vt eius summæ duplum inueniretur. animaduertẽs enim nullos vnquam emere nisi opulentiores, propterea quòd vicenum talentorum sponsores dare oportebat maximi census viros, per præconem edixit, vt qui vellet emeret, sponsoresq; tertiæ partis exhiberet, aut quanti quisq; persuadere alteri posset.

TIMOTHEVS Atheniensis quum bellum 23
aduersus Olynthios gereret, argentoq; indigeret, æs percussit distribuitq; militibus. indignantibus autem illis affirmauit & mercatores, & quicunque in foro venderent, eadem ratione vendituros. ipsis autem mercatoribus prædixit, quæcunque æreum nummum quis accepisset, eodem vt rursus ea quę regio ferret venalia, quæque producerentur ex præda, mercaretur. quibuscunque autem ipsis ęreus relinqueretur nummus, ii vt hunc ad se referrent, & pro ęre, argenti tantundem acciperent. Idem apud Corcyram bellum gerens laboransq; inopia, militibus stipendium flagitantibus, nec iam ipsi fidem habentibus, sed minitantibus se ad hostes transituros, concionem aduocauit, dixitq; argentum propter aduersas tempestates ad se ferri nequiuisse. sed quod antea illis trium mensium stipendium dedisset, hoc se nunc illis impune gratisque remittere, tantam sibi eius copiam adesse. itaq; suspicati milites nunquam illum tantam pecuniæ summam ipsis tam prodige elargiturum, nisi re vera in expectatione haberet quas dicebat pecunias, quieuere post hac, nec efflagitanda mercede molestiores ei fuerunt, donec ille gessit quæ voluit. post autem dum Samum obsidet, fructus omnes, omnemq; ex agris prouentum Samiis ipsis vendidit. ita ad mercedem militibus soluendam pecuniis abundauit. Idem quum rerum quæ ad viuendum necessariæ sunt, in castris penuriam cerneret propter eos qui adueniebant, quicquid trinici venale habendum erat, molere vetuit: nec idem dimensum vendere medimno minus: neque item de liquoribus partem vllam ea mensura minorem, quæ proprie metreta vocatur. ergo ipsorum ordinum duces, quiq; manipulis præerant, q̃ aceruatim congesta emerãt, ea minutatim,

postea militibus distribuebãt. & qui ventitabant, secum ferebant, quæ necessaria sibi putarent ad victum, qui deinde abeuntes vẽdebant, si quid residui ipsis foret. ex quo id euenit, vt milites victu abundarent.

24 DIDALES Persa quum haberet milites, ea quidem quæ ad quotidianum victum necessaria erant, illis ex hostili terra suppeditabat. sed quum ab ijsdem militibus nummos flagitaretur, nec haberet vnde dissolueret, iamq; dissoluendi tempus adesset, tale quiddam machinatus est. cogit ad cõcionem milites, aitq; sibi quidem pecuniarum nunc copiam non suppetere, verum eas adesse in quodam loco: & locum ipsum vbi essent, nominabat. quinetiam motis castris illuc ire cœpit. deinde vbi ad locum propius accessit, progressus i illum, accepit ex ijs quæ in loco erant fanis, quidquid vasorum argenteorũ deprehendit. deinde stratis iumentis tanquam argentũ gestantibus, taliaquè præ se ferentibus, procedebat. quod milites conspicati, ratiq; omne illud argẽtum esse, quod veheretur, animis quidem ipsi confirmati sunt, tanquam mercedem recepturi. at ille dixit oportere ad Amisum peruenire, ibique ipsos authorari. iter porro ad Amisum & multorum erat dierum, & hyberno tempore faciendũ. itaq; toto hoc ipso tempore eodem exercitu facile est abusus: quippe qui illi ad victum necessaria tantummodo præberet. ipse autem tum opifices, tum caupones, atque institores, apud quos quidpiam commutari posset, in suis castris habebat: alij vero nulli quidquam prorsus talium rerum facere licebat.

25 CHABRIAS Atheniensis Taoni regi Ægyptiorum exercitum quidem habenti, sed pecunijs indigenti, hoc consilium dedit, vt sacerdotibus diceret oportere tum ex sacris nonnulla, tum etiam sacerdotum multitudinem propter sumptum amoueri. quod quum audiuissent sacerdotes, & vellent omnes suum penes se quisque sacrũ manere, pecunias, tam communes q̃ priuatas illi afferebant. verum vbi ab omnibus accepit, tum iussit illis imperari decimam duntaxat partem eius, quod ante hac soliti essent, tam in seipsum, quàm in sacrum impendere: reliquas vero nouem partes sibi ipsi fœnerarentur, donec quod aduersus regem Persarũ gerebatur bellum, finem acciperet. Quicunq; autem ædes aut domicilia haberent, ab ijs omnibus conferri iussit, quantum ipse oportere constituisset. singulis item corporibus eadem ratione tributum imposuit. qui vero frumentum, aut vendebant, aut emebant, hos vltra pretium ipsum, obolum vnum pẽdere in singulas mensuras iussit. ad hęc in singula nauigia singulasq; officinas, aliaq; item quoduis aliud opificij genus præferentia, decimam operis effecti partem tributi loco soluendam imperauit. Idem extra fines ducturo exercitum iussit quidquid ab vnoquoque non signati argenti aut auri possideretur, id à singulis ad illum allatum repræsentari. quum autem quamplurimi attulissent, argẽto quidem ipse vti illum iussit, eos vero qui illud dedissent, cõmendari nauium præfectis, vt his illi ex tributis satisfacerent.

26 IPHICRATES Atheniensis quum Cotys militiam coegisset, ei pecunias suppeditauit ad hunc modum. iussit imperare hominibus qui sub imperio suo essent, vti tantum sibi terræ singuli sererent quantum terna medimna caperet. quo facto magna frumẽti copia coacta est. hoc ille ad loca vbi mercatus agerẽtur missum subuendidit. itaq; pecunijs abũdauit.

27 COTYS Thrax cogẽdi exercitus causa mutuabatur à Perinthijs pecunias. Perinthij autem eas illi non dabant. postulauit ergo vt e ciuibus suis saltem aliquos darent in quorundam locorum custodiam, vt ipse interim ijs quos tunc in præsidijs habebat, militibus, liberius vti posset. tum vero Perinthij se dominos locorum futuros rati, e vestigio quod iubebantur fecere. at Cotys eos qui missi fuerant sub custodia asseruatos retinuit. iussitq; quas mutuabatur ab illis pecunias missis dãnum qui acciperent, ad se referre.

28 MENTOR filius quum Hermeam cõprehendisset, iamq; eius loca obtineret, curatores quoscunq; Hermeas ipse præfecerat, suis se tenere locis iussit. vbi vero animo confirmati sunt omnes, & quod prius apud se habuerant, non amplius aut occultum, aut exportatum haberi oportere rati sunt, tum vero correptis illis, omnia pariter quę illis erant, comprehendit.

29 MEMNON Rhodius Lampsacum imperio obtinens atque indigens pecuniarum, ditissimo cuiq; certam argenti summam conferendam adscripsit. his porro ab alijs ciuibus satisfactum iri affirmabat: vbi vero alij ciues contulere, tum idem hanc quoq; pecuniam sibi ad tempus iussit commodari: & lingua nuncupauit ad quod vsque tempus illis esset redditurus. Idem rursus quum pecuniarum indigeret, postulauit vt illi afferrent: recepturos autem ex prouentibus tantundem addebat. itaque illi attulerunt sperantes e vestigio satisfactionem futuram. quum vero iam percipiẽdorum prouentuum tempus adesset, sibi his item pecunijs esse opus affirmauit, illis

autem post redditurum cum fœnore. Idem militantibus mercedem ac stipendia sex anni dierum denegebat, illos dictitans per hosce dies, neq; in custodia, neq; in itinere vllo esse, neque sumptum facere consueuisse. dicebat autem priuatim libertati dicatos, atque ex intercalatione vacantes dies. Idem militibus antehac proximo à calendis die stipendia dare solitus, tres primi mẽsis dies præterijt, sequentis quinq;, atque ad hunc modum progressus peruenit tandem ad tricesimum.

30 CHARIDEMVS Oreitanus Æolidis quędam obtinẽs loca, Artabazo exercitum contra ipsum ducente, pecuniarum quibus militi satisfaceret, indigebat. initio igitur proferebant. postea se amplius nõ habere dixerunt. at vero Charidemus quem maximi prouentus locũ esse censebat, huius incolas siue nummorum quidpiam siue aliud suppellectilis genus prætiosius haberent, iubebat in alium locum transmittere. se illis transmittẽtibus prębiturum comitatum. ipseq; princeps hoc ipsum palam faciebat. itaq; quum hominibus persuasisset, eosq; ad hunc modum ab vrbe paululum abduxisset, scrutatus quæcunque ferebant, abstulit quantum sibi opus esse putauit, illosq; rursus in suum locum reduxit. Idem quum per præconem edixisset, vt quibus ciuitatibus ipse imperaret, in ijs nemo vlla arma domi possideret. quod si quis dicto audiens non fuisset, huic dependendum fore argentum pro multa, quod edixerat negligebat, nec vlli prorsus curæ sibi esse significabat: at homines quum existimarent illum temere edixisse, quæ singuli forte possidebant suis locis imota tenuere. sed ille repente vniuscuiusque suppellectilem scrutatus, apud quoscunque armorum vllum genus deprehendit, ab his mulctam quam indixerat exegit.

31 PHILOXENVS quidam Rhodius quum Cariæ prouinciæ præesset, pecunijsq; indigeret, dixit se Dionysia celebraturũ: & qui choris sumptum suggererent homines conscripsit maxime omnium fructibus abundantes: quibus etiam quę apparare opus esset, imperauit. sed eos videns hanc rem ęgrius ferentes, per certos homines quibus internuncijs vtebatur, rogitabat, quid tandem sponderent se daturos, quo illius administrationis molestia liberarentur: tum vero illi eo sumptu, quẽ se facturos sperabant, multo amplius dare polliciti sunt, vt sic et ea molestia carerent, neque à suis procul abessent: at ille & ab his qdquid datum est accepit, & alios loco illorum conscripsit, quoad et ab his ipsis accepit quod voluit, & ab omnibus singillatim representatum est aliquid.

EVÆSES Syrus Ægypti prouinciæ prępositus, quũ Præfectos singularum terræ Ægypti partium à se defecturos sensisset, conuocatos in aulam omnes suspendit. familiaribus autem ac domesticis eorum iussit renunciari, à se illos haberi in custodia. ergo ex necessarijs quisque pecunias comparabat, vt pecunijs redimeret comprehensos. ille autem vbi spopondit se singulos redditurum, ac pro singulis quod quisque profitebatur accepit, tum vero vnicuiq; suum mortuum reddidit. 32

CLEOMENES Alexandrinus Aegyptum prouinciam imperio obtinens, fame in alijs quidem locis vehementi exorta, in Aegypto autem sanè tolerabili, frumentum exportari vetuit. sed quum ij qui singuli Aegypti partibus pręfecti erant, iactarent, nequaquam futurum vt tributa pẽdere possent, nisi frumentum exportari liceret, exportationẽ quidem illis concessit, sed ingens tributum frumento imposuit. ex quo euenit vt ex frumenti exigua summa quæ exportaretur, ingens tributum acciperet, & præfecti excusatione destituerentur. Idem dum naui per eam vehitur præfecturam, in qua pro Deo colitur Crocodilus, raptus est vnus ex pueris eius. conuocatis igitur sacerdotibus, dixit, quũ ipse prior læsus esset, velle se Crocodillos vlcisci. itaque venationem eorum imperauit. at sacerdotes, ne ipsorum Deus ludibrio haberetur, argenti summam quantamcunque cogere potuere, illi attulerunt. itaque ille quieuit. Idem ab Alexãdro rege iussus apud Pharum, vrbem condere, & mercatorum conuentũ, qui prius apud Canobum agebatur ibi constituere, ad Canobum naue peruenit: conuocatisq; sacerdotibus, & ijs qui possessiones habebant, dixit, se ea de causa venisse, vt eos migrare iubebat. sacerdotes autem cæteriq; locum incolentes, vt mercatum ille apud se eodem loco relinqueret, pecuniam illi à se coactam attulerunt. qua accepta tunc quidem ille abijt. at idem non ita multo post, vbi quæ condendæ vrbi necessaria erant parata habuit, naue ad illos reuectus, immensam quãdam ab ijsdem & immodicam postulauit pecuniam, tanti dicens sua interesse apud se mercatum illum agi potius quàm apud illos. qui quum dicerent se non posse tantam summam præstare, tum vero ab eo nihilominus traducti sunt. Idem quum quendam misisset, vt sibi venalia quædam emeret, sentiens illum quãquam ea nactum quæ paruo pretio venirent, ad se tamen vt magno empta relaturum, allocutus 33

est illius emptoris notos ac familiares, audiuisse se illum imoderato pretio emisse, haud tamen futurum vt ipse animum aduertat, simulq; stoliditatem illius cum quadam simulatione iræ insectabatur atque obiurgabat. illi autem quum hæc audiuissent, responderunt, non oportere illum ijs, qui aduersus hunc aliquid dicãt, credere, priusquam ipse reueniat, rationemq; illi reddat. ita quum emptor reuenisset, renunciauerunt ei familiares sui, quæ à Cleomene audiuerant. ille autem dum & illis & Cleomeni operã suam probare vult, quanti vere emerat, indicauit. Idem quum frumentum in illa regione denis drachmis veniret, conuocatos ad se cultores inrerrogauit, quanti vellent sibi operam frumentariam locare, qui tum responderunt, minoris quàm soliti essent mercatoribus vendere. at ille iussit illos quidem sibi tantidem præbere, quanti alijs vendcrent, ipse autem frumenro binas & tricenas drachmas pretium constituens, tanti alijs vendebat. Idem sacerdotibus conuocatis dixit: & imoderatos & multos in sacra suæ ipsorum regionis fieri sumptus. oportere igitur & ex sacris nonnulla, & ex sacerdotibus quàm plurimos dissolui. tum vero ipsi sacerdotes existimantes hoc illum vere facturum, & priuatim quisque & communiter vniuersi sacras præbuere pecunias, quum & quisque vellet suum apud se sacrum immobile seruari, nec ipse sacerdos esse desinere.

34 ANTIMENES Rhodius quum Alexandri itineribus ex dimidia parte præesset, pecuniarum copiam hoc modo apud Babylonem inuenit. vetus in terra Babylonia lex erat, vt earum rerum quæ importarentur decima solueretur pars, nec ea lege quisquam vtebatur. obseruauit ergo & satrapas omnes qui in expectatione erant, & milites, & legatos non paucos, item artifices aliunde arcessitos, qui alios secum adducerent, & qui priuatim peregrinarentur, & dona complura quæ afferebantur: à quibus omnibus secũdum priscam legem, decimã exegit. Idem rursus dum mancipia promit quæ in castris erant, iussit cuicunque libitum esset, profiteri quanti vellet, eundemq; octonas drachmas annuas soluere. q; si mancipium fugisset, pretium quod professus esset, reciperet. compluribus ergo descriptis mancipijs, non exigua summa argenti confecta est. si quod vero mancipium fugæ se dedisset, satrapam iubebat eum, in cuius prouincia castra posita essent, illud præstare, aut representare ipsi domino pretium.

35 OPHELAS Olynthius quum curatorem constituisset in eam præfecturam quæ Nomus Arihridites vocãt, & ad ipsum eius præfecturæ principes accessissent, qui se longe plura collaturos pollicerentur, si modo eum quem nunc curatorem constitueret, amoueret, interrogauit illos, num ea præstare possent, quæ profitebantur? qui quum se posse dixissent, ille nihilominus, & curatorem eodem loco reliquit, & ab illis tãtum tributi exigi iussit, quantum ipsi professi erant. neque igitur quem constituerat ignominia afficere voluit, neque tributi illis plus imponi, quàm quanti ipsi seipsos censuissent. ipse vero ex ea re multiplicem pecuniam comparauit.

36 PYTHOCLES Atheniensis Atheniensibus suasit, vt plumbum quod à Tyrijs subuehebatur, ciuitas à priuatis quo pretio illi vendebant, binis videlicet drachmis caperet. deinde constituto illi senarum drachmarum pretio ea ratione diuenderet.

37 CHABRIAS supplementis in centum & viginti naues coactis, quũ ipsi sexaginta duntaxat opus esset, imperasse dicitur ijs qui in alteris sexaginta erant, quæ videlicet remanebant, aut frumentum in duorum mensium stipendium præbere, aut ipsos nauigare. at illi dum in suis rebus versari potius volunt, dederunt quæ illi imperauerat.

38 ANTIMENES thesauros, hoc est, rerum magis necessariarum aceruos, qui prope regias vias habebantur, à Satrapis secundum regionis legem compleri iussit. quum autem indigere se diceret exercitus, aut aliud multitudinis genus sine rege, eo mittebat aliquem, & sic ex thesauris deprompta vendebat.

39 CLEOMENES quum iam calendæ adessent, ac militibus stipendium dimetiri oporteret, nauigauit de industria nescio quo. vbi vero mensis abijt, tum naui reuectus dissoluit stipendium. ac deinde altero mense ineunte ac progrediente intermisit solutionum vsque ad proximas calendas. milites ergo propterea quod recens stipendium acceperant, quiescebant. ille autem vno totius anni mense intermisso, menstruam semper mercedem auferebat.

40 STABELBIVS Mysiæ præfectus, quũ mercedem militibus deberet, cõuocatis ducibus, dixit, priuatis sibi nusquam esse opus militibus. quòd si quando illis indigeret, tum se ductoribus singulis erogare solitum argẽtum, eosq; ad cogendam militiam mittere. mercedem vero quam illis deberet, libentius ipsis ductoribus soluere. iussit ergo vnumquenq; quidquid descriptorum militum haberent, extra regionem emittere. at duces rati sibi ipsis ex ea re quæstuosam pecuniam fore, mili-

tes ipsos, quemadmodum ille iusserat, emisse runt. deinde breui iteriecto tempore, vbi eosdem coegit, dixit videri sibi, NEQVE SINE CHORO tibicinem, neque sine priuatis militibus duces vtilitatis quidquam habere. itaq; illos migrare è prouincia imperauit.

41 DIONYSIVS quũ fana Deorum circumiret, sicubi boni dæmonis auream aut argenteam mensam appositam vidisset, libari illi Deo imperabat: ac deinde mensam auferri. si quod vero simulachrũ porrecta manu phialam sustineret, dicebat se accipere: & sic auferri iubebat. Idem aurea amicula, & coronas simulachrorum tollebat, dicens se & leuiora et odoratiora daturum. ita illis amiculum qdem album, coronas autẽ populeas circundabat,

PAVLO .III. PONTIFICI MAXIMO

Iacob Mantinus Hebræus S.

Nter omnia imperandi nomina, Pater beatiss. hoc unum pastoris nomen tum antiquissimũ, tum diuinum, tum sanctum, omnibusq; orbis terrarum populis pergratum fuisse nemo ambigit: ea siquidem imperandi facultas misericordia, & mansuetudine, fide, & pietate est referta. Iccirco nedum Græci ubiq; pastorem populorum regem appellant, uerum et sacri antiquæ legis codices passim Reges, summosq; Sacerdotes, Iudices, egregiosq; Prophetas, ac'aliorum moderatores, pastores uocant: nec me hercule iniuria, cùm Deus Opti. Maxi. Pastor Israelis à Dauide fuerit nuncupatus, quam inter cæteras præcipuam artem, & primi omnium parentes, & superis acceptissimus Moses legislator æquissimus accurate excoluerunt. Quod nomen Christianis adeo uenerandum, & mirificum fuisse cernimus, ut qui ad summi sacerdotij apicem, dignitatem'ue fuerint perlati, illico pastoris nomine decorentur, quo nihil apud eos sanctius, nihil diuinius, nihil deniq; præstantius reperiri posse existimem. Quod non solum hominum opinione, quam summis tuis uirtutibus tibi comparaueras, sed diuina quadam ratione tibi deberi significabatur. Nam qui primus Farnesiorum cognomen in gentem tuam intulit, is (mea quidem sententia) nescio quo numine afflatus prænuntiasse uidetur, aliquando fore, ut eius nominis ratio in sempiterna temporum serie inuoluta, insigni aliquo dignitatis gradu immortalis efficeretur. Phames enim Hetruscorum lingua, quæ meo iudicio Assyria est, & ut patria Hebræis recepta, pastorem, atq; gubernatorẽ significat: & sic Deus Phames Israelis apud eos uocatur. Salomon quoque in grauissimo suo poemate, populum in hunc modum introducit loquentem: Amicus meus mihi, & ego illi Phames inter lilia, idest pastor, ut iam non obscure ad gentilitia tua insignia allusisse intelligatur. Quod nomẽ ex antiquissima Hetruscorum origine in tuæ Beatitudinis familia, ceu diuinum quoddam oraculum relictum extitit, quo tibi summũ in Christicolas imperium promittebatur. Cùm igitur Dijs, hominibusq; fauentibus in custodia quadam totius Christiani gregis sis constitutus Beatiss. Pater diu mecum consyderaui, quidnam in publica lætitia tibi afferrem, quod animum meum Sanctitati tuæ deuotissimum, mirificumq; desyderium rõne aliqua declararet. Quanquam uero intelligerem nihil in me esse, quod tanta Sanctitatis tuæ maiestate dignum uideretur, tamen minus culpæ in me residere putaui, si uel minimo quopiam argumento uoluntatem meam illi aperuerim, q̃ si nullas omnino uoces ederem, quibus me ab ingratitudinis suspicione penitus uindicarem. malle etenim ineptus uideri, quàm ingratus, optimus quisq; debet. nam dilui hoc peccatum nunquam potest, illud humanitate eius, cui debetur gratia, corrigitur. Quocirca constitui Sanctitati tuæ hos Auerois Cordubensis in Platonis Rempub. commentarios, à me nunc primum latinitate donatos dicare: non quòd putem eos ad Sanctitatis tuæ rationes pertinere, quam sciunt omnes literis à pueritia deditam, cùm per ætatem licuit in gerendæ Reip. scientia mirifice profecisse: sed ut culpa uacarem, quæ profecto mihi inhæsisset grauissima, si optimo, & sapientissimo principi studiorum meorum rationem non redderem: quæ ab ineunte ætate tibi debita fore semper speraui, cui literæ omnes earumq; professores se plurimum debere fateantur. Quod meum consilium à Sanctitate tua improbatum non iri adeo confido, ut etiam laudem, quæ mihi ex ratione studij mei dubia certe esset, certissimam sola Sanctitatis tuæ humanitate putem consecuturum. Cæterum quid causæ homini Peripatetico fuerit, ut Platonis de Repub. dialogos susciperet interpretandos, in ipso statim operis initio explicabitur. Reliquum est Beatiss. pater ut tibi me ipsum, atque otij mei rationes, quæ in sacrorum librorum interpretationibus, & rei Medicæ consumuntur, studio diligenter commendem: optemq; ut sanctissimis tuis de Republica negotijs, atque desyderio tuo felix exitus consentiat.

Vale.

Auerois

AVEROIS CORDVBENSIS

PARAPHRASIS IN LIBROS DE REPVBLICA PLATONIS SPECVLATIVOS:

Et est secunda pars scientiæ Moralis:

Iacob Mantino Hebræo Medico interprete.

TRACTATVS PRIMVS.

PRæsentis operis propositũ est summatim excerpere ea, quę Plato sub demonstrandi ratione in libro de Republica explicauit: his tñ prætermissis, quæ probabilia vidẽtur. Verum ut ordo doctrinę seruetur, nõnulla exordiri oportet, è quibus doctrina ipsa quodam ordine deinceps tradetur. nam Plato in quosdam alios eiusdẽ scientiæ libros hunc etiam postea collocauit. Quædam præterea de huius scientiæ vsu, eiusq; instituto, ac partibus docebimus.

Dña huius sciæ ad alias ex subiecto, & pricipijs.

DIcendum est ergo, hanc scientiam, quæ apud omnes practica esse videtur, ex se à contemplatiuis differre. Idq; in primis ex ipsius subiecto videtur manifestum, cùm à cuiusuis contemplatiuæ scientiæ subiecto discrepet. Huiusq; etiam prĩcipia longè ab illarum principijs distent. nam res ipsæ voluntariæ subiectum huius scientiæ sunt: quas scilicet, dum operamur ex nostro arbitrio ipsæ pendent, earumq; principiũ ipsa voluntas, & electio est: quemadmodum Naturalis scientiæ ipsa natura principium est, & ipsius subiectum res naturales: item Diuinæ scientiæ principium Deus, & eius subiectum res ipsæ diuinæ. *Ex fine.* Præterea præsens scia à contemplatiuis seiungitur, quãdoquidem illarum finis est tãtummodo scientia: ac siquid in his operamur, id quidem per accidẽs fit, vtpote in multis rebus, quas Mathematici consyderant euenire solet: sed præsentis scientiæ finis est sola praxis. Huius tamen scientiæ partes inter se differre videntur, ꝙ quædam facilius, quædam difficilius ipsam praxim tradũt, nam regulæ, quæ in hac scientia traduntur, quo cõmuniores extiterint, eò minus ad præstandam praxim conducunt: & quo minus communes fuerint, eo magis ipsam praxim docere, & ostẽdere possunt. Idq; in Medicina liquido patet, cuius vna à Medicis speculatiua, altera vero actiua pars appellatur. *Ciuilis artis diuisio.* Itidem hæc ars in duas diuiditur partes. Prior quidem communibus quibusdam rationibus habitus, & actiones voluntarias, necnon Reipublicæ gubernationem in genera describit, itemq; explicat, quænam sit vnius ad alteram partem ratio, atque etiam quidnam ex his alterius gratia sit adinuentum. Altera, quonam pacto habitus eiusmodi in animo firmi, stabilesq; reddantur exponit, tum qualis habitus sub alio collocetur: vt scilicet actio ex habitu proposito prouenientis perfectissima existat. docet quoque & quis habitus, à quo impediatur, atq; (vt in summa rem complectar) ea in hac parte traduntur, quæ si fuerint cum vniuersalibus rebus coniuncta, tanquam fundamenta, fieri poterit, vt actiones inde proueniãt. Atque ita huius scientiæ pars prior ad alteram sic se habet, vti libri de sanitate, & ægritudine, ad libros, qui de tuenda sanitate, deq; morbis curandis inscribuntur. Præterea pars prior huius artis in eo opere continetur, quod Aristoteles ad Nicomachum scripsit: altera in Politicorum libris, de qua & in hoc quoque Platonis libro, quem expositi sumus, agetur, nondum enim Aristotelis Politicos libros vidimus, Sed ante declarãdæ materiæ exordium, operæpretium est, vt de his rebus primum sermonem faciamus, quæ in prima parte declaratæ sunt, & quæ veluti fundamenta quædam ad id, quod dicturi sumus, subijciendæ sunt.

Quatuor humanarum pfectionũ genera.

DIcendum est ergo (vt in prima huius scientiæ parte explicatum est) quatuor esse humanarum perfectionum genera, contemplatiuas scilicet virtutes, & excogitatiuas, seu industrias (Mechanicas Græci vocant) itemq; morales, & artes practicas seu operarias vel manuales dixeris: quæ omnes contemplatiuarum gratia adinuentæ sunt, ad easq;, veluti præludia quædam, & apparatus habẽtur, nam quæ ante finem sunt, illius gratia expetuntur. *Quõ ex oĩs virtutes non adipisci, vel adipisci cum difficultate possint.* Ostensum præterea in ea parte est, neminem posse has omnes virtutes adipisci, vel si id fieri possit, difficillimũ tamen esse: in multis vero, varijsq; hominibus eas multoties reperiri posse. Quin etiam nemo aliquam ex his uirtutibus perfecte, nisi cęterorum hominum opera, & auxilio obtinebit. propterea q; vnusquisq; ad eã, quam sibi proposuit virtutem assequendam, alterius ope utitur: ideoq; natura ciuilis est. sed ad reliquas etiam res vitæ necessarias comparandas, quæ quidem hominibus & animantibus reliquis quodammodo communes habentur, vtpote victum, vestẽ, & habitanda loca inquirere, & (vt in paucea rem conferam) cuncta, quæ vis in homine concupiscendi viuendiq; exposcit. Quodq; hæc necessitas multifariam inuenitur: nempe, vel à qua nullum sit effugiũ: quemadmodum fieri non potest, vt solus quilibet homo, quæ ad victum, vestemq;, & domicilia necessario acquirenda sunt assequatur. vel quæ rei cõmoditatem præstat: uelut si ita dixerim, possibile est hoĩem quemuis viuere, vt nec terram colat, nec serat frumenta: sed qui hæc fecerit, commodius viuet, vel pręsidij seu melioris notæ gratia id fiet, vt si à teneris annis quispiam aliquam artem elegerit, in qua diutius versatus fuerit, illius quidem opus in arte eiusmodi præstantius erit. Ea de causa inter cætera adductus est Plato, vt crederet neminem debere, nisi vnicæ tantum arti operã dare, idq; à nobis paulo post explicabitur. Propterea cõplures artes quempiam exercere, vel est omnino ĩpossibile: vel si fieri quidẽ poterit, id minime egregie erit. Ac quoniam humanæ perfectiones non nisi separatæ quidem ipsæ, aliqua tamen definita multitudine deprehendi omnes possunt: ideo singuli homines in suo ortu, & creatione secundum dictarum perfectionum diuersitatem inter se differunt. Nam si singuli humanas omnes perfectiones assequi possent, natura quidem temere, ac frustra quid egisset. Siquidem impossibile est, vt detur quicquã possibile, quod reduci ad actum non possit, idq; iam ĩ Naturali Philosophia explicatum est. Sensu quoq; comprobatur, singulos homines ita se habere. quod sanè euidentissime patet in virtutibus præstantioribus: propterea ꝙ non quilibet natura accommodatus est, vt vel Bellicosus, vel Orator, vel Poeta, præserrimq; Philosophus euadat. *In qᵘ'ũbz pfectiones inueniantur.* Quòd si ita res (vt diximus) se habet, rationi consonum est, vt humanæ omnes perfectiones in aliquo hominum cœtu inueniãtur: atq; illi vicissim sic ad perfectionem adiuuent, vt videlicet is, qui imperfecte aliquã virtutem obtinet, ad eũ confugiat, qui hanc ipsam virtutem exactissime adeptus est, non secus atq; præludium quoddam suæ perfectionis acquirendæ. Similiter qui huiuscemodi virtutẽ absolutissime possidet, illi adiumento esse debeat,

qui

qui minus illam perfectam habet, ostendens illi videlicet suæ perfectionis principia. uerbi gratia, arti equestri ars conficiendorum frenorum inseruit, tanquam eius præparatio quędam: illa quidem hanc docet quonam pacto frenum aptius commodiusq; esse debeat, etiam quo modo in eandem intentionē coeant. In prima autem parte declaratum est, quot modis vnaquæque ars aliarum principatum obtineat. Si ergo talis hominum conuentus non reperiretur, neq; etiam humanæ virtutes reperirentur: vel si reperirentur, illæ quidem essent imperfectæ. Ac postremo hę omnes virtutes ita ad partes huius Reip. se habent, sicut animæ potentiæ ad partes vnius animæ. Nāq; huiusmodi Resp. parte quidem, qua contemplatur, sapiens erit, ac reliquis partibus dominabitur: sicuti homo parte, qua ratione fungit, sapiens est, ac cæteris animæ viribus imperat. Intelligo autem per has vires eam partem, quę rationali adhęret, annectiturq;, vtpote pars irascibilis, atq; etiam cōcupiscibilis. hoc enim pacto morales habebit virtutes: ad ea enim se tradet, ac mouebitur, quę & iudicio intellectus, ac tempori ab eo constituto, & consyderato conueniant, correspondeantq;. Ad hæc, fortis quoq; ea parte erit, qua irascitur: non nisi tamen vbi, quatenusq; sapientia statuerit, nec nisi quo tempore illa idipsum exegerit. Quemadmodum & homo ipse ea, qua irascitur, parte fortis est, dū ea vtatur, prout intellectus præceperit, modumq;, ac tempus præscripserit. Idem quoq; de temperantia, & alia quauis virtute dicendum est. Sic deniq; ille omnibus tum rationalibus, tum moralibus virtutibus præditus erit, pręstantiorq; habebitur, si pręstantiores virtutes fuerit assecutus. & hęc est illa iustitia, quam inuestigat Plato in Primo libro huius operis, declaratq; in Quarto: quæ nihil aliud est, q̄; vt vnusquisq; in Repu. suo fungatur naturali munere q̄ optime quisquis poterit. hoc autem intelligi debet, cùm partes Reip. mandato contemplatiuæ scientiæ, & ei præsidentibus obtemperant. Atqui hinc manifestum est, hanc in ea excellere partem, quæ professores contemplatiuarum scientiarum continet: omnibusq; dominari, quemadmodum iustitia in vnica anima est, quo vnaquæq; ipsius pars in suo sit officio: scilicet vt decet, & quādo decet. Nec aliter hoc in partibus animæ fieri potest, nisi si dominatur eis intellectus, quo etiam modo res se habet in Rep. Neq; vero te latere debet, harum virtutum nonnullas inesse Reip. dici, q; in quadā eius parte sint, sicuti est Sapientia, & Fortitudo: nonnullas vero, propterea q; in omnibus ipsius partibus existant, vti Iustitia, & Temperantia: quod ipsum quidem per se patet. Nunc, vtrum virtus Liberalitatis in omnibus huius Reipub. partibus, an in vna tantum reperiatur, post hac inuestigabitur: indiget enim cōsyderatione quadam. Cùm igitur res ita habeat, fueritq; in priore huius scientiæ parte monstratum, quidnā sint simpliciter hmōi virtutes: reliquum certe est, vt ad earum exactiorē cognitionem, aliqua amplius de eisdem dicamus. Primum est, vt eæ conditiones seruentur, quæ si in aliqua illarum concessæ prius fuerint, possit quispiā operari. vt gratia exempli, si quæritur quid sit Fortitudo, simpliciter respondebimus quidem, eam esse in anima quendam affectū, medium inter audaciam & timiditatem, habitumq; per quem quis, vbi, quatenusq;, & quando opus est fortiter se gerit. Hæc nihilominus definitio non satis est, quin etiam desunt insuper propria quædam præcepta, quæ rei agendæ tempore necessaria sunt, cū alioqui non possit actio fieri. Atqui, vt Aristo. placuit, huius cognitionis finis actio quidem est, non scientia. Secundum est, quonam pacto uirtutes huiusmodi in adolescentium animo instituantur, & sensim in eis coalescant, donec perficiantur ipsæ: tum quæ sint perfectæ, quo pacto integræ seruari debeant: ac deniq; qua cura ex prauorum animis vitia ipsa eximantur. tandemq; eadem videtur huius negocij, & artis Medicæ ratio. nam vt illic continet vltima pars, docetq;, quid sit educandis corporibus salubre, quidúe sanitatē in eis tueatur, ac si quando à sanitate recesserint, qua ratione ęgritudines amoueantur: sic quoq; hic res se habet. Tertiū superest, vt habitus, quidnam sit, describamus aut virtus: quæ si alteri cuiuis virtuti coniuncta sit, actus inde illius exactior reddatur: quis præterea habitus alteri officiat, perinde ac Medicus, hanc illi affectionem copulatam dicit, sanitatem in corpora inducere, ac seruare. Quæ omnia facile admodum intelligentur, intellecto prius fine, atq; proposito harum omnium uirtutū, quatenus sunt Reip. partes: haud secus ac valetudinis membrorum tutela, eiusdemq; restitutio cognoscitur quidem sæpissime, cognita ratione, atque ordine omnium inter se membrorum. Quibus in hunc modum expositis, explicanda demum via est, qua singulas in animis ciuiū virtutes, qualiterq; reperiamus. Et si minime hoc te fugere debet, ad id, vt re ipsa virtutes in Repub. insint, similiterq; in populis, non satis esse id, quod oratione explicare potest, donec ad hoc quoque adhibeatur quædam coniectandi facultas, vt fit in arte Medica. Atq; hinc colligi potest Reipub. gubernacula senioribus deberi: quippe, qui præter q; scientias speculatiuas adepti sunt, obtinent pręterea experimentū, longo tempore acquisitum: non aliter q̄; Medicus consummatus quidem est, qui ad præcepta artis vniuersalia, atq; immutabilia, adiecit etiam coniiciendi vim, qua vniuersalia illa singulis quibusq; agendis rebus experientia duce, applicet, comparetq;. quod totū iam in priore huius scientiæ parte demonstratum est. Reuertamur ergo ad sermonem, vnde digressi sumus, dicamusq; Platonem, cùm de virtutibus tractare instituit, de fortitudine primo initium sumpsisse. enimuero (vt diximus) ratio ipsa, modusq; sciendi, quibus eam perfectissimam ciues adipiscantur, & seruent, ea est, vt quod primum sit operum huius virtutis propositum in ciuitate obseruemus. Dicendum ergo est duplicem omnino viam esse, ex qua virtutes in animis ciuium reperiantur. Alteram, si illorum animis, seu Rhetoricis, seu Poeticis orationibus aliæ opiniones ipriman tur: quę propria etiam est vulgo ad speculatrices scientias. pręstantes alioqui viros certiore, veriore q; via ad easdem perducimus, vt postea dilucidius exponetur. Idcirco autem vulgus Rhetoricæ, & Poeticæ opera scientiasq; attingit, q; ex duobus vnum necessarium sit: scilicet vt vel demonstratiuis rationibus id sciat, vel penitus nesciat. horum primum fieri non potest, alterum planè est possibile. nam ingenium cuiusq; ad illam humanam perfectionem adipiscendam, pro naturæ mensura, atq; promptitudine intendi debet. Adde illud quoq;, cùm inducti sint ad credēdum, & persuasi de scientia primi principij, atq; finis, quantum eis datum est, iuuabit id quidem: atq; eo magis, si etiam adiunctum fuerit illud alterum, nempe q; ad cæteras morales virtutes, & manuales artes tā dispositi sint. Confirmantur autem morales virtutes, artesq; illæ practicæ in animis eorum priore (quam diximus) via, eis videlicet ducendis ad illarum artium atque virtutum actiones vtroq; horum generum orationis, suasorio scilicet, atq; affectionum excitatiuo, quæ scilicet ad bonos mores inducunt. hoc autem disciplinæ genus in eos vt plurimum conuenit ciues, qui à teneris similibus rebus assueuerint, atque ex his duabus disciplinæ vijs prior illa naturæ magis consentanea est. Posterior etenim ea est, cuius vsus in aduersarios potissimū, ac odiosos

Fortitudo.

Reip. gubernacula senioribus deberi.

ac odiosos nobis est, eosq; qui virtutibus illis debitis adhærere recusant, quam quidem viam quis nuncuparit, tum verberibus, tum verbis asperioribus castigatricem. Neminem autem latere debet huic posteriori viæ, inter ciues huius Reip. præstantissimæ locũ non esse. sin autem quoquomodo esse intelligatur, non saltem summo illo puniendi genere, quod Bellicæ artis proprium est, officijq; militaris. Atqui nonnullæ aliæ gentes improbæ adeo existunt, minimeq; virtuti parentes, quarumq; mores inhumani sunt, vt nulla alia ratione instituti possint, nisi cum illis cõfligatur, vt virtutibus obsequantur. Vtranq; igitur harum viarum, quibus vulgus corripitur, naturę haud absimilem esse manifestum est, ducto à patribusfamilias exemplo, qui & corripiunt, & increpant familiam suam, pueros, adolescentes, seruos perinde atq; nõ probarum ciuitatum custodes, suos ciues, tum conuitijs, tũ fustuario, tum capitali deniq; pœna, coercent. verumenimvero Rempub. illam, de qua nunc nobis sermo est institutus, rarissime continget illa castigatrice via vti. In externos vero opus quidem est, vt huiuscemodi via adhibeatur, vtpote cùm rebelles populi non nisi bello emendari possint. Similisq; ratio est in legibus, quæ ab humanis legibus non discrepant. Quemadmodum nostra hæc lex diuina, cùm via ipsa, quæ ad Deũ gloriosum ducit, sit duplex: altera quidem, quæ sermone, atque oratione nititur: altera, quæ armis. Sed cùm hæc particularis ars non nisi morali uia tuto perficiatur, qua scilicet maxime ad id, quod decet, accedimus, habita tamen & temporis, & modi ratione, hæc certe ipsa virtus fortitudo est, quæ circa ipsa eadem in optime instituta Repub. ad huiusmodi officium adducit: quæ tamen opus suum perficere posse non videtur aliter, quàm arte illa propria addita. Id quod in pluribus moralibus virtutibus, artibusq; operarijs perspicitur. multæ siquidem virtutes artium gratia acquiruntur, vicissimq; artes non paucæ ob virtutes repertæ sunt. estq;, quod Aristoteles sensit de præstantissimę Reipub. bellis, vt Alpharabius memorat: quod tamen à Platone hoc in libro dictum videtur non in eum sensum, vt hęc ars ad eum finem adinuenta sit, verum ob necessitatem: hoc scilicet pręcipuo instituto, vt ab alijs ciuitatibus capiant eas facultates, quas ab eisdem possideri moleste ferant, idque certe propter necessitatem, aut quòd ita satius est. proximum etiam propositum esse possit, vt id custodiæ causa faciant, ne exteri illis incommodent: quæ sanè sententia probabilis est, si hominum genus quoddam daretur, quod procliue ad humanas perfectiones, contemplatiuas pręsertim, esset. quod ipsum, etsi Plato de Gręcis opinari videtur, eosq; recipimus plurimum natura ad recipiendam scientiam habiles, negare tamen non possimus, alios quoque, & multos ita affectos reperiri: vt in propinquis Græciæ nationibus videre est, necnon in regione nr̃a Vandalia, Saniaq;, atq; Ægypto, certe tum in Græcia hoc ingenium frequentius est. Veruntamen, vt id concedamus, possumus amplius dicere, in alio virtutum genere nihil obstare, quo minus aliqua alia natio natura parata sit (ve sit plærunq;) ad certam aliquam virtutem, vt verbi gratia, pars scientiæ capax in Græcis præstantior, in Gallis, alijsq; huiusmodi gentibus iracundia. Et quidem locus hic eximiæ quæstionis est. cùm vbicunque pars illa scientiæ addicta polleat, ibidem eo & virtutes appositiores, pręstantioresq; sint, idq; naturali pręstantia. Vtcunq; vero res se habeat, ita in maiore gentium parte comparatum est, vt per eas gentes virtutes huiuscemodi dispensentur, diffundanturq;, præsertim hoc in quinta, quartaq; regione (clima alij vocant) quę reliquis temperatiores sunt. Idq; pro Platone facere apparet, qui dicit homines eiusmodi virtutibus præditos esse posse, si à teneris (vt aiunt) vnguiculis in illis fuerint & educati, & versati, transactis vero his annis, si virtutes has excluserint, nulla amplius ad eas spes relicta est. Igitur neque obiurgatio, neque pœna in eos, qui iam sunt prouectiore ætate, & non in studiosa admodum administratione educati, aliquod momẽtum habebit, verum quandoque id necessario fit ad liberos eorum in auferendos, qui virtutibus instituantur. neque vero fieri non potest, vt à quamplurimis, quorum iuuenilis ætas est transacta, virtus aliquatenus acquiratur, idq; in primis, si non sint in ea institutione educati, quæ virtuti est maxime proxima. quòd si ne id quidem eis contingat, tunc eis ut alterum istorum accidat necesse est: uidelicet, aut interficiantur, aut seruiant, sintq; in Repub. propemodum loco animantium irrationalium. Itaque, cùm ex superioribus clarum sit, quodnam propositum sit isti belli, non ab re nunc uidebitur ad singula quæque sermonem transferre, quæ à Platone de eligendis ad huiuscemodi uirtutes aptis, disputata sunt, & qua sagacitate, in illorum animo uirtutes ipsæ confirmentur, easq; ipsi exerceant in hunc modum, ut proficiscentes ab illis uirtutibus actiones optimæ sint. Ac Platonem quidem ipsum censere opinamur, neminem in ciuitate plusquam una arte debere instituti, quippe cùm nemo unus natura idoneus sit ad plures artes. Ad hæc, habitum ipsum artis sic melius adipiscitur quiuis, quo perfectum opus artis efficiat, si à pueris in ea fuerit educatus, ac si nemo in equestribus ludis, atque congressionibus illis armatorum equitum hastis infestis concurrentium id efficit, quod optat, nisi in utraque re usque à pueris exercitatus assidue, ac plane institutus fuerit, quanto minus in arte militari id consequetur? Adde etiam complures artes, & rationem, & tempus inter se communicare, quo necesse est consequens, ut eorum, qui plures artes aggressi sunt, perturbentur, implicenturq; opera. Eoq; est Plato opinatus custodes, reliquarum artium expertes esse debere, neque non eius potissimum naturæ debere eligi ad huiusmodi officium: cui cum corporis robore insit etiam mouendi uelocitas, sensus perspicacitas, adeo ut simul ac senserit aliquid, quod in rem sit, accurrat, indaget, assequaturq; idipsum quàm celerrime: ueluti est natura uenatici canis, seu maris, siue fœminę. utriusque siquidem, & canis, & custodis par ingenium est, quod ad ea spectat, quæ sunt custodię necessaria. Atque eæ sunt custodum, militumq; corporales affectiones. Quod uero ad animi mores attinet, eos natura iracundos esse oportet. nam quicunque est iracundiæ expers: efferuescere non potest, atque ita, neque arcere, neque abigere hostem. Idq; in homine est haud secus, atque in reliquis animantibus: uideturq;, quisquis est his moribus tum corporis, tum animi natura præditus, utranque rem ex æquo serio, grauiterq; accipere, odium uidelicet, & amicitiam. atque in his tamen opus est, ut duo maxime discordia concordi nectantur, iunganturq; uinculo: quorum alterum est, ut maximo amore, studioq; ciues prosequãtur, alterum, ut, & maximo odio persequantur hostem. quid igitur, an fieri nõ potest, ut homo quispiam duabus his affectionibus instructus nascatur? præsertim cùm rarus omnino custos sit, qui non has duas coniunctas habeat. Quod ipsum, etsi fieri non posse uideatur, fieri tamen potest, quemadmodum in nonnullis animantibus perspicuum fit, ueluti in cane: qui cùm acres, uehementesq; affectus habeat, natura tamen contrarios etiam admittit: cùm nihil magis homini sic domesticum, ac mansuetum ei, qui cum ipso ludit, à

De his in Secundo.
De militib⁹ & ciuitatis custodibus.

quoue

quòue sit enutritus: vt è contrario ei, quem non cognoscit: nihil infestius est. Dixit insuper Plato, inter custodis mores esse, vt naturali quodam ductu diligat agnitos, quæ ipsa quidem natura philosophica est. Quoniam qui aliquid ob idipsum quòd eius notitiam, aut scientiam habeat eligit, hic natura probus esse videtur, dum etiam quem ignorat odio prosequatur: non propterea tamen quòd aliquid prius ab eo incommodi receperit, verum natura ignorantiæ, qua eum ignorat, incitante: quemadmodum amor, quo prosequitur eum quem nouit, non inde est, quòd ab eo aliquo sit beneficio affectus, sed cognitionis natura. velut ita præcipiente quod, & in eo ipso animante, à quo paulo superius exemplum duximus, quodque diximus custodi esse simile, videre est. etenim, dum ignotum sibi quempiam intuetur, male efficitur quandiu est præsens, quanquam nihil antea mali ab eo acceperit: contra, si notum aspicit, adblanditur statim, etsi nihil etiam ab eo commodi senserit. Hac autem lege prædiximus debere esse custodem, vt contrarios illos duos affectus consummatissimos habeat, quibus, & notos, qui ipsi sunt ciues, deamet, & ignotos, hostes scilicet exteros oderit. nanque, & amicitia vtilitatis alicuius causa, & inimicitiæ ob damnum aliquod susceptæ perfacile cessant, indeque efficiatur, vt inimici sint principes, & vicissim principes inimici. Atque id quidem per se clarum est, potestque ex superioribus videri consequens custodes, atque defensores natura debere esse philosophos, videlicet scientiam, seu cognitionem diligentes, ignorantiam respuentes, iracundos, motu veloces, robusto corpore, perspicaci sensu. Ac rationes quidem, quibus institui, exercerique debent, duæ esse videntur, Gymnastica altera, altera Musica. & Gymnastica quidem, vt iugi exercitatione veram, solidamque vim adipiscatur: Musica vero, quo animus eruditione, virtuteque excolatur ipse. eiusmodi tamen eruditio, per Musicam scilicet tempore prior existit. Quoniam quidem, quæ in intelligendo est habilitas, citior est, præceditque quamlibet corporis aptitudinem, quæ Gymnastica acquiritur. Intelligo autem per Musicam poeticos sermones, concentu, numerisque compositos, quibus ciues instituantur, eaque causa consonantiam inesse voluit, quod tales sermones altius, magisque animum moueant. Nanque, vt iam superius dictum, Poeticæ Musica inseruit, ad illiusque præscriptum se format. Sermones vero, quibus ciues edocentur (vt dictum est) nonnulli de scientijs tractant, nonnulli vero de rebus agendis. Sermonum quidem illorum duo sunt genera, quorum alterum in Demonstratiua, alterum in probabili, Topica scilicet, Rhetorica, & Poetica ratione versatur. Inter has vero Poetica erudiendis pueris maxime propria est: qui iam adulti, si qui idonei sunt, qui ad alium disciplinæ ordinem sese transferant, ea certe iam ita sunt affecti, vt, si natura permiserit possint ad demonstratiuas disciplinas promoueri, quo in gradu sapientes sunt. At qui, si reluctabitur natura, eo in loco restabit, quem transire natura non concesserit: aut scilicet in topicis orationibus, aut vulgaribus alijs duobus disciplinæ generibus Rhetorico, & Poetico, quanquam poeticum ipsum communius, pueris tamen magis proprium. Res vero, quæ in contemplationem veniunt, omnibus ferè communes sunt, nisi forte cogeremur certi cuiuspiam finis gratia singularia, ac propria quædam fingere ob simplicem, seu incompositam alicuius hominis intentionem, & opinionem. Idque his præsertim conuenit, de quibus paulo ante sermonem fecimus, vtpote, qui mortuos viuere dicunt, alijsque fabulis à vero alienissimis vtuntur. In contemplatione vero, quæ per virtutem fingere licet, ea iam narrauit Alfarabius in libro, quem de rerum ordine conscripsit: quamobrem ab ipso petenda sunt. quæ vero sunt actiua, in hac etiam scientia tractantur ex his, quæ finguntur, vt dicetur, alia sunt verisimilia, alia à vero abhorrentia, alia vera, alia falsa, vt cùm figura ex homine, & boue fingitur. eiusmodi in hac Republica figmenta recipi nulla debent: quòd maxime perniciosa sint. Abhorrentia quoque à vero, quantum fieri potest summoueri debent. Est tamen propinquis, ac similibus vero figmentis omnino hac in Republica locus: quemadmodum, si primum principium, & secunda deinceps principia, principijs similibus ex ratione ciuili desumptis imitemur, operaque diuina operibus principiorum illorum ciuilium: effingamusque potentiarum, & principiorum naturalium actus similitudine quadam virium, ac artium voluntariarum: similiterque harum intellectiones sensilium similitudine, vt materiam per priuationem, & tenebras velut depingimus. Nec minus vltimæ felicitatis genera, quæ ipsa actionibus virtutum humanarum finis est his bonis, quæ apud nos summa esse videntur, vtique vera refertur felicitas, eo quòd felicitatem esse censemus. Atque, vt paucis dicam, quasi ob oculos series, gradusque rerum omnium in vniuerso exponuntur similitudine, ac propinquitate quadam localis, temporalisque ordinis. enimuero Platoni visum est pueris nihil perniciosius esse posse, quàm si in hac ætatula, falsis fabulis imbuantur, quandoquidem eo ipso tempore maxime procliues sint ad quascunque velint fictiones concipiendas. Quocirca eo in primis tempore cauendum est, ne falsa audiant, atque iam inde ab educationis exordio potissimum custodiantur: quippe cùm sit actionis cuiuslibet initium apprime efficax. Cauendum quoque est, vt inquit Plato, ne, aut exerceantur, aut assuefiant absurdissimis fabulis. idque diligentius, quàm si tenera eorum corpuscula niuibus committantur. Statim igitur nutricibus tradamus, simulque, dum sunt paruuli, pro tempore erudiantur, moxque hinc ipsi paulo maiusculi ad sacras ædes, & sacrificijs dedicata templa abducantur. Turpes siquidem, mendacijsque scatentes sermones, ad finem optimum eos perducere nequeunt. Et Plato quidem his tractandis commemorat, quæ suo tempore in vsu erant, admonetque, ne illis ipsis adhæreant. Nos quoque ipsi eum in hoc genere sequemur, ac narrabimus id, quod apud nos vulgo committitur.

Poetica discenda ipsis ... ibus.

Pueri paruli a fabulis cauendi.

Dicamusque inter absurdas huiusmodi fabulas, vt scientijs speculatiuis est demonstratum, hanc quoque esse, quam passim vulgus agitat, boni pariter, atque mali Deum causam esse, cùm manifestum sit puram, simplicemque bonitatem nihil vllo tempore mali facere, atque ideo illius causam non esse. Id præterea, quod nostrorum temporum Theologi dictitant, bonum, & malum comprehendi in Deo optimo maximo non posse. quin etiam quòd omnia ad ipsum relata opera bonum quiddam sint, manifeste absurdum est. propterea quòd, si ita esset, tunc nec bonum, nec malum naturam in se definitam haberet: sed esset boni, & mali quasi quædam ex respectu consyderatio. malum itaque ad aliud debet principium referri, veluti ad Asmedai cacodæmonum principem, aliosque similis naturæ dæmones, etsi ficta huiusmodi ex alia ratione existant praua. nempe siquidem, cùm puerili ætate quis acceperit esse dæmones quosdam, qui parietes in homines euertant, nec vllo possint obice cohiberi, tum qui cùm videant, minime videantur, & se quandocunque voluerint offerant,

Quæ a vulgo cõmittantur errata circa Deos.

ferant,

ferant, transformenturq́ qualicunque figura, tum profecto verendum est, ne custos optimus ille possit effici, eo quòd sermones huiusmodi in puerilibus animis mollitiem, pauoremq́ concilant, confirmantq́. Nec paulo turpius idipsum est, quod dicitur transformari angelos varie, quod ipsum inter miracula reponēdum est. Ideoq́ magis conueniebat ad rationem figuratæ materiæ malum referre, vt qui, vel ad tenebras, vel ad priuationem illud referunt. Multa autem malorum genera sunt, quæ ad Deū referri sunt solita. at ea quidem illum non fallunt, qui huiusmodi multa in legibus perspexerit. Inter commenta quoque praua connumerabitur commētum felicitatis ipsius ex premio operum, quibus felicitatē acquiri persuasum est, necnon ex mercede ab his operibus abstinendi, quæ felicitatem minime inducunt. Sic nanq; dolor, velut pœna est inflictæ negligentiæ probarum actionū, ac studio prauis actionibus nauato. nam si quæ figmentis similibus acquiruntur virtutes, vitia potius quàm virtutes videātur, vti sanè continens non aliter à voluptate se contineret, quàm vt maiore aliquādo fruatur, nihilosecius. Et fortis, propterea fortis non est, quòd bonam esse mortem cēsuerit, sed metu mali alicuius grauioris. Similiter neque iustus abstinet à reliquorum hominum facultatibus: putās idipsum per se honestum: verum vt postea duplo amplius consequatur. sic itaque ad complures egregias virtutes instinctu vitiorum ageretur. Sic ergo maior figmentorum pars, quæ virtutis mercedem exprimunt (vt inquit ipse) sensibilibus illecebris explicata est, ita certe, vt iustus sit quispiam, fortisq́, & verax, virtutibusq́ quibusq́ præditus, vt venere demum, & cibo, & potu fruatur, quod minime eum fallet, qui disciplinis se exercuit. Et sanè quidem impressus animo ab huiusmodi fictionibus affectus, haud dissimilis est ei, qui ita cuiuspiam animum affecerit, vt se ille tantum cohibeat: at nihilominus in illo nihil inerit virtutis, verum felicitas ex his operibus parari credendum est, quibus par est, quo modo sanitas ex cibis, medicaminibusq́ sequitur. Idem quoque de pœna, ac dolore sentiendum est eodem modo, illa causam suam sequi, quo sequitur scientia disciplinam. Quocirca, si ita beatitudinē effinxeris, vt sanitatem animi esse facias, ipsiusq́ immortalitatem, erit profecto sermo huiusmodi non absonus. Inquit insuper Plato, custodibus, qui fortes, pugnacesq́ futuri sunt, nihil planè eorum; quæ post mortem futura, & offensura feruntur, formidinem incutere. Nam quisquis imaginabitur talia, nō præferet, siquando pugna accidat, mortem captiuitati, aut seruituti: eoq́ sermones eiusmodi procul omnino à cōtemplatione reijciēdi sunt: quin etiam ab actione illi, quicunque ad vitia, aut turpitudinem concitāt, sunt excludendi: qua ratione à muliebribus cantiunculis, vt ne eas audiant abstinendum. Eodem modo nec cuipiam credenda est mors amici, aut socij quiddam esse, quod tristitia, aut molestia mortuū illum afficiat, aut ob mortem cuiquam damnum esse, proptereaq́ sit in luctum maximū, eiulatumq́ erumpēdum. At vero longe aliter custos se habere debet, vt qui nihil penitus tristetur defuncto quouis amico, vel affini: aut saltē, siqua tristitia attingit, ea vt minima sit, ac velut si quid luctuosum est ei contingat, ferat idipsum æquo aio. nam flere, muliebre, abiectiq́ planè animi officiū est. quod vtrunq; est à natura custodis valde remotū. ideoq́ neque Prophetia, neque magistratibus formido, aut metus conueniens: quemadmodum inquit Plato, eos ipsos in risum, atque cachinnos profusiores esse non debere. nanque, siquis animum vehementi risu soluat, non modicæ obnoxius erit mutationi, vt à contracta iam consuetudine existimatur, quo certe probari possit summæ auctoritatis viros non debere esse in immodicum risum propensos.

De sequentibus, in Tertio.

De fortitudine custodū.

Ad hæc inquit Plato, veritatem plurimi faciendam esse, magnamq́ de ea curam habendam, ac sollicitudinem. Mēdacium etenim, vt non diuino numini, ita nec regibus, nec priuatis hominibus conuenit, quo nullo modo assuefaciendum. Amplius quisquis, aut artifex, aut alius mentiēs deprehendatur, statim dare pœnas debet: ac vulgo dicendum est, quandocunque quis ex plebe magistratibus mentiatur, non aliter sibi damnum conciscere; quàm ęgrotum Medico falsa narrantem. contra vero, qui Rempublicam administrāt, possunt honeste nonnunquam mendacium dicere, quemadmodum ęgrotis à Medico, qui pharmacum porrigit, dicitur. Atqui, vt qui pharmacum exhibet Medicus est, sic quoque, qui in negocio regni populo mendacia subijcit, Rex est. quæ mendacia in instituendis ciuibus persæpe necessaria sunt, neque vllus est omnium legislatorum, qui non mendacijs vtatur, idq́ populo est pernecessarium ad suam felicitatem adipiscendam.

De veritate, & mendacio.

Ante omnia autem caueri debet, ne sermones voluptatem prouocantes inter eos audiantur, cuiusmodi sermones in Arabum carminibus frequentes sunt, ea autem audiant, quæ à voluptatibus potissimum auertant. Temperantia nanque (vt Platoni visum est) est, cùm continentia, & abstinentia illecebrarum sensualium coniuncta: vt post hæc ex illius verbis enarrabitur. operum vero Temperantiæ hoc demum præstātissimum est, superioribus suis fideliter obtemperare, ac voluptatibus dominari, non autem parere. Quocirca, qui ad illecebras sermones alliciunt, nullis omnino auribus permittantur, nec magis noxium quicquam cogitari potest, quàm, vt magistratus, principesq́, vel minimo quidem tempore his illectamentis capiātur. Nec certe potius sit eos sermonibus assuefieri, qui ad congerendas pecunias, & rem acquirendam incitant, his enim artibus maxime (vt inquit Plato) quæstus officit, quin & adolescentes admonendi sunt ne hæc, aut similia his audiant. Neque vero te lateat Arabica poemata nefarijs his rebus scatere: ob idq́ perniciosius quicquam esse non potest, quàm cum adolescentes à pueris, hisce imbuti fuerint. Hactenus igitur de fabulis.

De Temperantia.

Plato autem rem magnam censuit ostendere, quæ fabularum genera à custodibus non audiri debeant, distinxitq́, quibus sermonibus illis vtendum non sit. Atque insuper dixit, narrationes, vel præteritarum, vel præsentium, vel futurarum rerum esse. Talis autem narratio, aut est simplex, aut quid fictum: & illud quidem rursum rem eam, quam tractat dupliciter explicat. nam, vel voce, seu figura, ac transformatione quadam, vel imitatorijs verbis. Antiqua autem illa Poesis prima vocis tantum sæpius, & figuræ imitationem capiebat, donec tandem ad verborum etiam æmulationem deuentum est: cuiusmodi sanè imitandi studium arti Poeticæ magis appositum est, cùm ea rationi orationis insit, non exteriori quidem rei modo poetæ Arabes postremum hoc imitationis genus vsitatissimum habent. Ac posteaquam genera duo orationum narratiuarum exposuit Plato, fingentium, seu imitantium videlicet, & simplicium, fingentium sanè id, quod narratur per figuram, ac similitudinem, cùm talia apud eos tum imitandi genera validiora essent: perquisiuit etiam, num liceat custodibus imitari: aut, si liceat, qualiter, quot modis, & quatenus id eis concedatur. planeq́ ostendit, eis ipsis non conuenire imitationem, vtpote, cùm in hac Republica (vt dictum est) nemo, nisi ad vnicam artem se conferre debeat.

Imitationem custodib⁹ nō conuenire.

Etenim

Etenim hoc pacto in ea efficietur & aptior, & melior. quæ etiam ratio in imitationibus eadem est, ut, siquis bene, ac perfecte imitari uelit, in unicum se imitandi genus tradat. Natura itaq; ingenio quosdã tulit ad vituperandum, quosdam ad laudandum summos: quod posterius de quodã Benaltas Arabo dictitatur in laudando eum, noo in vituperando valuisse. Et siquidem non eis conceditur imitationis quoduis genus, non tamen idcirco necesse est, vt vnico in genere imitãdi versentur, si eis decretum sit imitari quicquã. Id quidem à pueritia, quod eis conueniat imitentur, veluti similes se fortibus facere, necnon temperatis, ac liberalibus, similibusq; his, vitiosis vero haud licet: quandoquidem imitationes, si à teneris annis coeptæ contiouentur, abeunt certe quidem in naturam, atq; habitum: atque id quidem non secus in animo, quàm corpore. Quocirca nec præstantibus illis, ac summis viris concedendum est, mulieres parturientes imitari, eosq; in dolore vociferantes: neq; vero cõcumbentium, aut rixaotiũ cum viris, dum se maxime dominio dignas contendũt, morem eos imitari decet, earumq;, aut eiulatum, aut fletum, seruósue, aut seruas æmulari laudabile est: sicuti, neq; ebrios, nec deliros. Neq; vero id solũmodo. quin etiã, neq; eis permittemus Coriariorũ, vel Calceariorum artem imitãdam, sed ne aliam quidem quamlibet artem. non minus enim deforme sit, si huiusmodi artes studeãt exprimere, quàm, si ipsas vere exerceãt. Quanto igitur minus, aut equos hinnientes, taurósue mugientes, fluuiorumq;, aut strepitum, aut murmur, maris fremitum, fragoremq;, ac tonitrua eos agere sit tolerabile, quia eoim id totũ meræ iosaniæ est. Ad hæc id quoque dicere iuuat, assolita Arabibus carmina, quibus solent hæc nugarum genera effingi, abijci procul debere. Quapropter huius Reipublicæ Poetis non cuiuslibet rei permittẽda est imitatio, idq; compluribus de causis. Prima est autem, quoniam quandoquidem illius imitationis actio erit exactissima, vt sit etiam in artibus, qui vnam tantum speciem exercuerit. Proxima est, quòd res turpes, aut quę nullius sunt ad inflammandum, vel deterrendum efficaciæ, quales innumerę prope in Arabico poemate, has inquam, aut imitando exprimi, aut referre huic Reipublicæ non est cõsentaneum: quanquam etiam illis nõnullarum mulierum probarum quidem, & orationes, & ea, quæ ad exemplum pertinent, referre concedamus, virtutesq; ipsas, quæ in moribus sunt imitari. & quod in Poetis cauemus, id etiam in Pictoribus huius Reipub. curandum est, ne temere quidlibet pingant, pręsertim ne vitiosos homines, sed probos omnino: vti, & puerorum, et adolescentium ex pari auditui, visuiq; cõsultum sit, ac pulchri quauis ratione actus teneris animis affingantur, veluti, qui salubri in loco morã fecerit, omnibus quæ hic sunt, iuuabitur, suaui aura, florum fragrantia, herbarum salubritate, alijsq; id genus plurimis. Hæc vtique est summa eorũ, quæ de fabulis, quibus instituendi sunt custodes, disserit Plato. Deinde autem aggreditur, quooam genere Musicę, cùm illis simul fabulis, disciplina illorum instruenda sit. Ac Melodia quidem (vt à Platone dictum est) si oratiooem comprehenderit, tribus ex partibus consistet, videlicet consonantia, modulatiõe, orationeq; ipsa modulatoria. ac, cùm exposuit formulam orationum earum, quæ modulos suscipiunt, superest, vt hunc sermonem instituat, quo genere consonantiæ, quáue harmonia vtendum sit. Plato quidem censet querulos modulos, ac timore afficientes harmonias minime recipi, quemadmodum neque hoc genere coosonantiæ modulatam orationem: nihilo plus etiam eas, quæ diuersis concẽtibus componuntur, quales in coouiuijs frequẽtes, ac nuptijs esse solẽt. Tandem conuenit, vt omnes reijciantur modi, qui genere ipso identidem sunt variabiles, nam cuiusmodi viri sunt in hac Republica, non habẽt in rebus gerendis aliquid ocij. si quod tamen genus illis conueniat concentuũ, duplex id quidẽ est; aut enim, quod animum ad fortitudinem, constantiamq; in bellis inducat: aut id, quod animum apparet ad eas virtutes suscipiẽdas, quas potissimum sectamur facile, trãquille, & quiete: quæ pręceptiones certe actiua Musica definiẽdæ sunt, quas tamen Plato definit, virorum ætate sua in hac ipsa arte celebrium exemplo, quæ certe his nostris temporibus exoleuit. Neque in ciuitate organum admitti debet, quo vti assuescat, cuiusmodi tibia, & multa alia id geous iostrumenta sunt: sed iubet ille & lyram, & citharam in ciuitate recipi, ac vt (inquit) rustici proprios aliquos mores habent, ita harmonias quoque sibi peculiares. Est igitur in delectu ipso laborandum, vt nos genus illud modulationis prosequamur, quo neque mulieres, oeq; otiosi homines vtantur, quinimo id sanè, quod fortitudioem animi, atq; magnitudinem conciliet, eamq; rem, quam quisque in primis cõcupiscat, assequi: quod genus rhythmorum Platonis tempestate cognitum, nunc oostra inuestigandum sanè est. Censet insuper Plato, si ex ciuibus eligantur, qui natura ipsa ad hasce virtutes accommodati sunt, ac in Musica ipsa quasi educeotur, fore, vti ij ipsi ad consummatam temperantiam, fortitudinemq;, atque animi constantiam, ac liberalitatem peruenìant, amoreq; rerum pulchrarum, & studiosarum, & iustitiæ quoque qualicunque forma, aut elegãti scilicet, aut turpi ipsi fuerint, incendantur, voluptatesq; maxime repudient. Neque enim voluptatibus, & temperantiæ commune quicquam esse potest. siquidem voluptas mentem hominis subducit, nec secus, quàm in furiosis sit perturbat, quoq; ẽ ipsa validior, eo id fortius, robustiusq; agit. vt gratia exempli, voluptas, quæ circa venerea est, inter cætera incommoda, homioem quoq; dementissimum reddit. Igiturq; nullum esse potest voluptati cũ amore musici commercium, immo amabit ille ex ipsa temperantia pulchrum, atque honestum. habẽt autem incontinentia, ac reliqua vitia cum voluptate affinitatem. At vero, & qui amat, & qui amaí (si recte inter se per ament) nihil omnino voluptatis is amor continere debet, cùm nihil omnino hæc inter se communicatum habeant. Sic igitur in recte instituta ciuitate leges condi debent, quibus ciuium inter se amicitia, & charitas ab ea nihil differat, quæ inter parentes, & liberos iotercedit, qui sanè quidem musici operis finis est. Atque Plato hactenus de ipsa musica. postea Gymnasticæ, ac victus rationis tractatum aggreditur, neque non earum rerum, quas virtus vendicat, non quatenus tamen vera virtus simpliciter est, vt & Galenus, & reliqui Medici aiunt, sed ea quidem ratione, qua ad veram illam animi virtutem cõfert, quæ custodiæ potissimum est, estq; ipsa equidem fortitudo. proinde ars ipsa Gymnastica, quæ huiusmodi custodiæ conducit, victusq; moderatio non sanitatem solum corpori, sed animo etiam eam virtutem, ad quam sit paratus præstabit: vt simplex quidem exercitium, supra quod corpori commodam valetudinem comparat, præterea etiam ex viribus animæ iracundiam concitat, redditq; ualidiorem. Ideoq; in exercendo Plato pcipit, ut ne musicã negligamus, neq; uero doceamus sine Gymnastica Musicã. sola etenim Musica animũ eneruat, ac mollit, & maxime tranquillitatẽ, & requiẽ conciliat, pſertim eo in genere, quod delicatũ est, & molle: contra Gymnastica animũ in primis iracũdum, atq; acrẽ efficit, minimeq;

Marginal notes: Quę Poetis imitatio permittenda. — De Musica. — De Gymnastica, ac victus ratiõe.

suasorijs orationibus acquieturum: quin habiturũ potius omnem sermonem odio, vt in his primatibus est perspicuum, qui intractabilis cuiusdam, ac rudis sunt ingenij. ea de re vtraque certe illarum artium ex animæ viribus ei, quæ est irascẽdi, officit, eiq;, quę ad Philosophiam maxime accommodata est, quousque illarum temperatura, ac commixtione quadam virtus illa comparetur, quę ad custodiam potissimum spectat. Id autem tale est, vt custodes diligãt ciues suos, & consuetudine eorum capiãtur, exteris vero vires suas obijciant. Maxime autem congruens illis exercitium, simplex quidem, ac rectum, qualeq; belli expeditionibus comparetur. Cibi quoque ipsi quàm fieri potest simplicissimi, qui præterquam quòd obuij, & facile parabiles sint, corpus insuper robustius, quod ipsum desyderatur, efficiant. Huius autem generis carnes sunt, nec temperaturam æquabilem, nec modum excedentes, holeraq; cibus simplicissimus: vtpote qui aquæ, & sali, ac oleo incoquatur. nam si quando alio forte ciborum genere vsi postea priuentur, facile in castris grauissimis morbis corripiantur. Haud secus in exercitatione sentiendum est, quàm in ratione victus, animiq; affectibus: ne his consuetudinibus adhæreant, à quibus si quando discedere caueantur, ægrotandi causa impendeat. Nam (vt inquit Plato) viri eiusmodi necessariam corporis salubritatem opus ita habent, perinde atque canis perspicaci visu, auditu expeditissimo, ac sagacissimo ante omnia indiget. Idcirco, & illi maxime ab ebrietate caueant. neque enim cuiquam minus quàm custodi ebrietas conuenit. ridiculum enim esset custodem custode indigere. proinde, & temulentia, & varia etiam obsonia his ciuibus fugienda sunt, bellaria præterea, condimenta, & alia id genus. Circa rationem itaque victus, & exercitij, non aliter quàm Musicam se habeant, vt scilicet in vtraque simplici genere vtantur. nam, vt multiplex, ac varia Musica in animo vitia plurima parit: itidem, & Gymnastica non simplex in corpore simul, atq; anima ægritudines excitat. Ac Musicæ quidem imperitia, ac vehemens gulæ malum in ciuitate si augeantur, indigebimus, ob id frequenti, & Iudicum, & Medicorum opera. neq; certe quidem, aut maior, aut verior de affectibus ciuium vitiatis, corruptaq; opinione coniectura haberi potest, quàm si Medicis, iudicibusq; opus sit, qui ipsi quidem per se nulla dignitate, aut honore censentur, nisi ob necessitatem: quantoq; magis hæ duæ corpori necessariæ sunt artes, quòque magis florescunt illæ, & vigẽt, eò longius ciues absunt à recto. Est ergo consequens, vt Reipublicæ huic proprium sit, neutra istarum artium indigere, nec vllum omnino, aut medicum, aut iudicem postulare: nisi forte vna voce diuersa significemus, differantq; illæ ab his, quibus nunc in ciuitatibus vtimur. nanque ciuium alimenta, si modo, si ordine, si tempore, si genere temperata sint, eodemq; modo exercitatio, consentaneum est ita institutos non habere opus tot medicis, quot hac tempestate nostra, & retroactis etiam temporibus vsi sumus. Siquidem Plato existimat genera hęc morborum in ciuitatibus oborta, noua quidem esse, neque durante Aesculapij dogmate iam extitisse, nouaq; perinde nomina illis fuisse imposita, ac morbos quidem eos intelligit, quos malæ materię temperatura efficit. quod genus sunt abscessus, & febres, cæteraq; eiusmodi. Atque sanè hoc modo nullus aduersus hæc mala in hac Republica medicaminis vsus erit: quod, mea quidem sententia de his medicaminibus intelligendum est, quæ non ad exteriores morbos conferunt, vti vulnera, luxationes, fracturas, aliaq; id genus. Est tamen super hæc nonnunquam etiam Medicus necessarius. puta si quis magno aliquo, nec tolerabili vitio deformatus nascatur, vti dignoscat curabilis sit illa naturæ culpa necne, quo alium quidem curet, alium morti destinet. Quãquam, vt possit quis medicamine sanari, atque ita viuere, nullo tamen in ciuitatis munere postea vtilis sit, illum inter debiles, & vitiatos Plato annumerat. quoniam qui nequit in vlla virtute consummatus euadere, ille certe nihil refert, vt curetur: & quæcunque quidem res finem suum, cuius gratia est facta, indipisci nequit ipsa prorsus sit ne, an non sit nihil interest. Quapropter Socrates haud immerito mortem vitæ pretulit, cùm preuideret vera hominis vita, ac studiosa se frui non posse. Ad hunc modum, cùm ita quis natus sit, vt huius Reipublicæ sit particula, ac munus aliquod in ea exequatur, si nullum officij sui vsum esse posse animaduertat, tum demum vita equidem mors potior est. Non dissimiliter quoque id membrum, quod & putridum, & inutile est solent Medici amputare, vti digitos, dentes putrefactos. Ad hoc tales homines, si in ciuitatem recipiantur, similes sui, vt sæpius fit, ac inutiles nasci faciãt. Quod ipsum potes in manualibus artificibus percipere, qui, cùm ægrotant, à Medico pharmacum petunt, quo, vel aluo soluta, vel vomitu, aut venę sectione euacuentur, vt citius artis suę opus repetant. quod, si ille præstiterit, obtemperant ipsi eius mandato: at, si longius quoddam regimen iniũgat, quo videlicet diuturniore cura, ipsi diutius à consueto opere cessant, recusant profecto, veluti superuacuam vitam suam existimantes, nisi ipsi munere suo fungantur. contra vero ociosi, & inertes nihilominus vitæ cupidi sunt, etsi insigni aliqua labe, atque vitio notati sint. Qui autem vitio in aliquo nati possunt nihilominus non adhibita cura viuere, nulla tamen in Reipublicæ re robori, ac firmitati conferant, debeant admitti, an interim quęstionis est. At qui eos ad aliquem vsum ciuitatis tolerandos putant, nihil equidem dicunt. Est itaque huius necessitatis Medicum in hac Republica non inutilem fore: vt videlicet externas ægritudines curet, ac naturæ defectum à non naturali dignoscat. Quin, & alioqui videre possit Medicus huic Reipublicæ necessarius: vt ciborum, & modum, & ordinem definiat pro singulorum quorunque differentia, temporisq;, ac regionis, idq;, coniectura duce, quam ab experientia adeptus fuerit. ideoq; Medicus professioni nunquam sufficiet, nisi præter artis ipsius studium, ac disciplinam, plurimis in morbis vitijsq; periculum fecerit, eòque, cum in seipso, tũ in alijs vsus fuerit. etenim ipse, si aduersis morbis laborauerit, assequetur inde cognitionem, quam ex aliena ægritudine percipere non possit. Estq; in hac Republica, quamobrem sit necessarius iudex: vt certe qui vitiosus sit natura, neq; curabilis idẽ cõsyderet. hic autẽ est qui sit disciplinę, quæ animum respicit minime capax: quem certe perimere iudicis officium est: quemadmodum enim qui sit ad disciplinam idoneus, instituere. Nec sanè, nisi diuturna, lõgaq; experientia artis suæ iudex notitiam assequetur. prauitatis enim causas ita demum agnoscit, si in alijs perquisitas deprehenderit. Ac inter reliquos eius mores hic non postremus est, vt ne sit praui animi, quin à teneris annis recta illa, & simplici musica institutus. Neque non tamen Iudex à Medico differt. nam medico quidem, si corpore ægrotauerit non officit: iudex vero, qui praui fuerit animi, nemo vnquã bonus, peritusq; erit, cùm animi illa peruersitas, neq; virtutem, neque seipsam cognoscit: virtus vero, & se, & alterius eiusius malitiã longo experimẽto internoscit. Hinc quoq; perspicuum est iudicem haud dubie senem esse debere: si qu idem

Ridiculũ esset custodem custode indigere.

Iudicũ, Medicorũq; in Repub. vtilitas.

re: siquidem adolescentes id quod bonum èst solum cognoscunt, quod de adolescentibus intelligi velim, qui & ingenuæ illi musicæ, probisq; poematis sint assoliti. Quibus sanè quidem rationibus demonstratum esse arbitror, & iudicia, & medicinam in hac Republica esse posse. His explicatis Plato narrare aggreditur, quibus moribus custodum illorum principem ornatum deligamus: eumq; debere esse dicit custodum omnium præstantissimum, vtilitatisq; & disciplinæ ciuium cupidissimum, hoc autem ita demum accidet, si in quempiam hæc omnia conuenerint: quorum primum est, ne vnquam à grauissima illa sententia quocunque modo, nec metu, neque dolore, neque errore inuitus dimoueatur, aut illecebris vllis peruertatur, sed nec obliuione, quæ ex maximo temporis interuallo imminet. Opinio nanque duplex, scilicet, & quæ volentibus elabitur, falsa scilicet: nam vnusquisque quod malum est lubenter abijcit: altera est, quæ inuitis eripitur, vera ipsa quidem. quis enim mortalium non inuitus boni aliquid amittit? Sed admittur quidem hæc sana opinio, aut vi aliqua ingruente, aut erroribus, aut præstigijs. quocirca ab eo genere errorum cauendum illi est, nondum opinionis sententiæq; suæ oblito, qua sibi psuasum habet ea agi oportere, quæ maxime Reipublicę cōducant, dādaq; opera, ne in eo ipso aliquando fallatur: hisq; maxime illi assuescendum est, quæ animum à voluptate auertunt, rebusq; timorem incutientibus, & sermonibus huiusmodi nihil moueatur. Quisquis igitur eorum ita penitus affectus fuerit, nunquam de sententia decedet, cōstabitq; suo in arbitrio, non secus, quàm ipso in igni aurum purissimum. Atq; is sanè est, qui dignus sit, vt Reipublicæ imperet, eamq; custodiat, cui viuo, & mortuo honores habendi sint, necnon cuius sepulchrum, ac funebria ornentur, laudesq;, quæ splendidæ in funere dici soleat, procurētur. Super hæc autem reliqua, quæ in principibus desyderantur, ornamenta virtutū, quæ tum in moribus, tum in animi quadam facultate (quam speculatiuam virtutem dicunt) postmodum explicabimus. Et quidem in hac Republica principes plane sapientes sunt, quibus etiam vltra sapientiam, cùm illæ virtutes, tum aliæ insunt, quas enumerabimus. Quandoquidem vero fieri potest, vt inter custodes nascatur custodię minime idoneus, quanquam id quidem raro, ita nec desperandum est, vt in reliquis ciuibus aliquis ad custodiā aptus exoriatur, etsi hoc quoque perraro accidat, in primis vbi inter similes, vniusq; generis matrimonia contrahuntur, videlicet custodum inter se, atque aliorum, vt agricolarum cum alijs sui generis: ijq; omnes ad id, quod agunt natura prompti sint, atque habiles. sic enim filiorum natura, vt plurimū non dissimilis euadet: quandoquidem (vt fit frequentissime) parentes substātiam, similitudinemq; suis liberis insuodant. Sed quoniam nonnunquam (vt diximus) ea secus accidunt, neque quicquam huic Reipublicę perniciosius esse potest ad corruptelam, & vitium, quàm vt cuiusuis actio immisceatur, eiusq; natura ad illam inepta sit: ideoq; Plato Reipublicæ orationem proponit ad permutādos nonnunquam inter se custodum, & reliquę plebis liberos, vt de genere in genus adoptentur. Hæc autem oratio est, Vos ò egregij, probiq; viri medijs quidem in visceribus terræ concepti estis, in eaq; vestra aptitudine naturæ cum ad arma, tum ad alia quæuis, idq; sanè quidem antequam essetis perfecti: tum enim cùm perfecti fuissetis, vos quidem terra, communis parens, enixa est omnes fraterna necessitudine coniunctos. Sententia igitur vestrum omnium vna esse debet, Reipublicæ in commune consulere, eiusque causa ita doctos, institutosq; esse, vt quicunque eam aut inuadere, aut oppugnare tentauerit, eo inter vos animo sitis, quo, qui fraterno inter se amore accensi sunt, vt qui eiusdem genitricis terræ nati sitis, quid enim, nonne ex eadem parēte geniti omnes in hoc ciuium cōuentu fratres estis? vtique. Deus autē optimus maximus vobis procreandis quosdam principatui destinabat, quorum in procreatione aurum immiscuit purissimū, qua de re sunt, & ipsi certe honoratissimi: at enim horum ministris in ipsa generatione eorum ita prospexit, vt temperaturæ argentum inderet. Alia fuit inferiorum, vt agricolarum, artificumq; generandorum ratio, quippe quorum nonnullis ferri aliquid insertum sit: alijs vero æris nonnihil. Itaq; postquam vos ita estis editi, etsi eiusdem omnes generis, ingenijs tamen, ac moribus diuersis discernimini: ac ita, etsi omnibus penè comparatum est, vt sui generis, ac planè studio similes vobis liberos procreetis, nihilosecius, quandoquidem ex auro argentum, ac vicissim ex argento aurum producitur, reliquisq; in generibus hoc modo, scilicet ex ære, vel aurum, vel argentum oritur, & è contrario, illud ex his Deus principibus ipsis mādauit, vt nihil æque, ac liberorum naturam, & ingenium curent, & siquid eis deterioris immixtum sit naturæ, extrahant. Quòd si illis forte æneus filius nascatur, ne eius curam negligant, at vero corripiant, corrigantq;, quatenus in eum obiurgatione profici possit, deinde opificibus, vel agricultoribus tradatur. Rursusq;, si ex obscuris istis contingat, vt aureus aliquis nascatur, aut argenteus, eum honoribus, ac dignitatibus promoueant, in custodes, & auxiliarios transcribendo. Hæc ergo ille Rempublicam curans præcipit. Nam propheta si qñ Rempublicam interituram prædicit, id eo accidit, cùm princeps illius custos, vel ferreus extiterit, vel æneus. Hæc igitur persuasio ciuibus adhuc pueris tradetur, vt aliæ quoque tradi solent illi ætati. Deinde locum habitandi custodibus maxime opportunum, & principibus Plato debere esse ait in sublimi, atque vnde ciuitatem omnem oculis subijciant, & quicunque legi non obedire velit, ab illis puniatur. præterea ea in parte vrbis, vnde si quis aliunde hostis ciuitatem inuaserit, eum facilius arcere possint, & vlcisci, & persequi. Ac postquam de habitatione disseruit, quæsiuit, num par esset custodes propriū aliquid, seu habitatio sit, seu aliud quiduis possidere, quod cæteri non habeant: diciq;, quemadmodum nihil iniquius est, quàm si à pastoribus canes custodes gregis ita educētur, ac doceantur, vt incitante, vel fame, vel formidine, vel consuetudine, atque instituto prauo in gregem ipsum irruant, ac deuorent, aut quouis afficiant incommodo, vt profecto ex canibus lupi effecti videantur. Similis, & in custodibus ratio est, nihil absurdius esse, quàm eos, ita deprauata natura fieri, vt suis ciuibus sint incommodo, ac noceant in primis, quòd ciuibus reliquis, & potentiores, & validiores sint: quocirca idipsum maxime in illis ipsis Reipublicæ propugnatoribus cauendum est. Possit autem id quiuis facile ex his, quorum nunc maxima in Republica auctoritas est, perspicere. nam vt primum princeps tyrannus decessit, is scilicet, qui eos cohibebat, conuertunt se potentiores illi ad eos deuorādos, qui præcipui sunt, ac velut reliquorum pastores. Est ergo danda maiorem in modū opera, ne ita custodes affecti euadant, vt non solū optimi custodes, sed ne vllo quidem modo custodes habeant. Est itaq; magis cōsentaneū, ne quiuis eorū propriū aliquid seiunctū ab alijs possideat, seu habitationē, seu supellectilē, seu aliud quidcūq; volueris. Quæ vero ad victū, & indumenta eorum attinent, ea certe quidem tot, tan

Quibus moribus ornatus esse debeat princeps.

Principes sapientes.

De habitatione custodū.

An custodes possidere aliquid propriū debeāt.

taq;, ab aliis ciuibus accipiant, quot, quantisq; opus erit, ut nec desit quicquam, nec supersit. Auri vero, atque argenti vsus nullus planè eis cōceditur, quin admonendi sunt hoc pacto. Satis vobis abunde esse debet, ò custodes, quòd diuinum in animo donum contineris loco pecuniarum, neque corruptibili illo auro vobis opus est, quid enim magis absurdum, quàm aurum id præstantissimum, quod vobis in genitura infusum est, auro isto mortalium contaminare? & vulgus siquidem pecuniaria facultate abutitur multa per inhonesta, & turpia: aurum vero, quod uobis inest, immaculatum prorsus, ac purum existit. Sic igitur nec vobis fas est aurum aliud, vel argētum acquirere, aut sub tectum recipere, nec quicquam huiusmodi perquirere, sed ne aureis quidem, aut argenteis poculis vti. Cur autem nociuum sit, custodem bona queuis aut pecunias possidere, eo est, quòd, si, vel agros, vel domos, vel pecunias proprias habeat, veluti sibiipsi quisque possideat, cupiatq; in congerenda esse vnicus inter omnes ciues quatenus possit, sicq;, vt reliquos & odio habeat, & ab illis quoque odio habeatur, cæteriq; illi inter se eodem agitentur odio, neque illis custodibus hoc modo vllum magis necessarium bellum sit, quàm propter rem suam, non propter Rempub. tandemq; ipsis atq; ciuibus reliquis, quin etiam ipsis inter se id inimicitiarū, odii, insidiarum mutuarū intercedet, quod in his nostris Rebuspublicis agentibus accidit. quę sanè causa est nonnunquam, vt in Rempub. ipsam coniurent, illamq; conficiant, ac perdant: ac, vt paucis dicam, ciues reliqui illis pro hostibus erunt, ac vicissim nec secus ipsi quàm hostes externi ciuibus erunt formidabiles: neque, si quandoque cum exteris pugnant, verum hoc certamen, & naturæ suæ proprium erit, quippe pro possessionibus, pro seipsis, non pro ciuibus periclitabuntur. quāquam hi certè ciues ipsos libenter periculo eximant, si possint. hoc tamen libentius, siquid inde velut mercedis à ciuibus recepturi sunt, quòd hostes à fortunis ciuium repulerint. Super hæc possessio etiā custodes impedit, retrahitq; ab eo officio, ad quod penitus sunt comparati. quòd si eorum agri, aut possessiones cuiusuis generis ab hostibus infestentur, tūc certe ciues non pro natura officii sui defendent, sed ex accidenti: pugnabuntq; maxime, dum id bonorum suorum cura exiget, pugnam vero detrectabunt, si nulla talis impendeat necessitas. Neq; quidem certe fieri potest, quin hoc eis accidat, si locupletes, & opulenti fuerint. Quamobrem si quales optimi esse possunt custodes, tales eos fingamus, eos oportet nihil possidere, ēt si in possessione, & opibus aliqua virtus, seu felicitas comprehenderetur. custodes tamen, vt custodes sunt, diuites esse non debeant, cùm non simpliciter quæratur, vt probi, seu felices: sed ea tātum ratione, qua sunt custodes probi, seu fœlices. Verum enimuero, siquis ita obiiciet, ò viri cùm seiūgitis opes à custodibus, non animaduertitis rem optimam vos illis adimere: nempe illos hoc modo (vt Plato loquit) seruos, & inopes facitis, & omni possessione exuitis. Respondere potest, perinde nos facere, ac siquis (exempli gratia) dicat pictori humanam figuram pingenti, ne membrum corporis præstantissimum præstantissimo colore exornaret, nempe ita alioqui oculos, si pingendi essent, exornari debere colore purpureo, non nigro: at vero ipse persuasum habeat, oculi figuram non simpliciter speciosam esse debere, aut quolibet præstanti colore pictam, verum eo colore, quo oculi actio significatur, aut expeditissima redditur. Quę quidem ratio in custodibus eadē est, vt nō in eis desyderemus simpliciter, atque absolute felicitatē, sed quatenus custodes sunt.

Quæ sequuntur, ita ētātur in Tertio.

Id inquam ita intelligimus, si modo sumptus faciendi modus, ac moderatio pro virtute habeat. Tandem, posteaquam custodibus nihil esse possidendum probauit, ad artifices, & reliquos operarios orationem transtulit, quærens num in hac Republica huiusmodi hominibus ita permittenda sit possessio, vt ex sua arte, vel opera quæstum faciant, & sic acquirant sibi rem, atque augeant. Atque in eam ille sentētiam conuenit, vnam esse scilicet: quod ad congerendas opes attinet custodum, & reliquorum rationem, neque quicquam huic Reipub. deterius accidere posse, quàm si vel inopiam, vel opulētiam sibi recipiant. Et quidem, si opificibus artem suam quæstuariam esse permittamus, ad eum finem dirigent, ad quæstum scilicet, & ad ea, quęcunque congerendis opibus conducunt: ita vt non nisi casu quodam ciuibus suis vtiles sint, sitq; eorū ars non ad id, quamobrē instituta est tractata, & agitata, quin eius (quē diximus) quæstus gratia, quo necesse sit peruersum iri, verum, legitimū finem artis, ipsum ciuium emolumētum. Illi insuper diuites facti, consequēs est, artem suam vt negligant, ac contēnant, et exinde otio, ac desidia corrumpantur, vt cùm necessitas artis suæ vsum repetat, carius sua omnia vendant, deterioraq; multo faciant. Propterea in hac Republica Plato voluit non licere cuiquam aliquid seorsum ab aliis possidere, veluti ex arbitrio suo: prætereaq;, neque auri, neque argenti vsum vllum esse necessarium. aurum siquidem, & argentum, quemadmodum in Ethicis Aristotelis ad Nicomachum probatū est, necessaria quidem sint in his nostris Rebuspublicis propter rerum inter se permutādarum difficultatem, atque molestiam, veluti quasi medium quiddam intercedant, rebus à se inuicem differentibus, quò æquitas ea in permutatione conseruetur, in re planè, quæ ægre admodum æquitatem admittit. Difficultas aūt hæc permutandi atq; inęqualitas est huiusmodi, veluti si agricola aratorio aliquo instrumento indigeat, nihil certè habeat, quod fabro ferrario permutet, nisi quod ad victum pertineat. quid autē si faber ferrarius annona affluens indumento eguerit, aut aliquo alio genere, quo pacto inter istos permutatio contrahetur? nonne cogentur rem excogitare, quæ vi sua quasi res omnes comprehēdat? quam cùm colonus ille fabro dederit, & acceperit inuicem aratorium instrumentum, consultum etiam sit fabro ad eam rem, qua indigeat. Iidemq; hoc ipsum in reliquis ciuibus eandem rationem habet. Congerent igitur agricolæ id frumenti, atque annonæ reliquæ, quatenus ad se spectat, quod & sibi, & ciuibus necessarium est. Adhuc fabri ex sua arte, quæ ciuibus conducunt, curabūt: sic textores, sic architecti, structoresq;. Et est in ciuitate genus quoddam nummarium, ad quod velut ad regulam frumentum, instrumentaq;, & reliqua inter se & comparantur, & compensantur. Atque ita facile ciuibus omnibus communicantur, pro cuiusque necessitate, & commodo. De his autem artibus id intellectum esse oportet, quæ ipsæ necessariæ sint, non quidem ad voluptatem, & delectationem adinuentæ sunt: cuius generis ars est vnguentaria, pictoria, sculptoria, & annulorum cōficiendorum, aliæq; id genus, quales in Rebuspublicis nostris plurimæ vsurpantur. In illa autem Platonica certum est nulla pecunia, ac nummo opus esse. Nec numerus quidem artificum ita temere in ipsa esse debet, vt nunc diminuatur forte, nunc crescat, eo modo, vt quandoque artes ipsæ aboleri possint, ac deficere: vt in tonsoribus, & aliis, qui in Rebuspublicis nostris artes suas exercent, manifestum est. verum singularum artium necessariarum, atque vtilium omnibus ciuibus, tot assumantur

An aliis possidere propria aliquod habeat.

De Numi vsu.

assumantur artifices, quot possint publicè sufficere: vt in agricultura, & textoria arte est faciendum. Quæ vero non omnibus, sed generi cuidam ciuium vtilis fuerit, eius proportione, ac ratione eorum, quibus prodest, artifices numerabuntur. huius autem generis est ars conficiendorum frenorum. Hinc quoq; rationabile est, huius Reipublicæ ciuem nullum pro arbitrio, ac voluntate liberis procreandis operam dare, neque cum qua voluerit congredi, sed adhibito modo, ac ratione, pro generis cuiusq; conseruatione, cuius in Republica certum, et definitum numerum esse volumus, vt postea dicet planius, quo in sermone de custodum concubitu agetur. Postquam igitur ab hac Republica auri, atq; argenti vsum exclusit, subdubitare visus est, qui hæc ciuitas aduersus opulentam, atq; amplam bellum sustentare possit, ac periculum videtur, ne amplæ illi ciuitati impar futura sit. Tandem respondit, re diligenter cõsyderata, cõtrarium potius videri. siquidem diuitiæ, opesq; possessores suos tum contumaces, tum bellicæ rei imperitos, & expertes maxime efficiant. quamobrem si quo pacto diximus, custodes educati, institutiq; fuerint, & militaris, bellicæq; facultatis morem, ac experientiam induerint, ad quæ etiam naturalis aptitudo accedat, haud secus se aduersus diuites illos, & opulentos gerãt, quàm lupus aduersus bene pingues, & obesas oues: adeo certe, vt non sit alienum credere, cùm duplo, triploq; pluribus illos congredi posse. Hoc sanè possit quis ex latronibus desertæ Arabię, & alijs huiusmodi fortibus viris egenis, qui nihilosecius opulentam quãuis, & diuitem gentem facile subiugant, diiudicare. Id quoq; rex Arabũ aduersus Persarum regem expertus est. Præterea quoq; huic Reipublicæ bellum, si quando cõtingat id, necesse est, contra ciuitatem vnam, aut contra duas accidere. Sed finge duas, eo certe facilius, quandoquidem missa in alterutram illarum ciuitatum legatiõe, aut exhortabitur; aut deprecabitur, hoc modo. Nobis quidem ò viri, neque auri, neque argenti vsus vllus est, sed neq; id leges nostræ sinunt, quod ipsum vobis sanè fas est. vobis igitur, rationibusq; vestris conferat, nobiscum aduersus alios belli societatem inire, donec facultates illorum, & pecunias diripuerimus, nonne certissimum est, qualiscunq; sit illa ciuitas, ab illa eos in amicitiam, & fœdera recipi. Enimuero si quispiam obijciat, timendum esse, ne contracta amicitia, & percusso fœdere, parta etiam victoria, actis prædis, cumulataq; pecunia, altera illa ciuitas opulentior inde, ac ditior huic ciuitati nostræ pauperi bellum inferat, ac forsan etiam superet: Huic respondet Plato, secus rem esse atque opinatur ille, cùm nulla, ne cogitari quidem ciuitas possit vere vna, præter hanc, quam condere conamur. Aliæ quidem certe ciuitates quotquot sunt, etiam singulę, multæ quidem in se sunt, & variæ, quamuis vnius circumscriptione loci capiantur, illis enim Reipublicæ administratio curæ rei familiaris inseruit, non rei familiaris cura administrationi Reipub. quare in illis hoc vnius ciuitatis nomen profecto est suppositititium: in vera autem, ac legitima Republica, ac partibus eius ea est ratio, quam in vniuerso corpore, & mẽbris cernere est. partes etenim corporis, vt sunt manus, pedes, ac reliquæ, antequam corpus vniuersum cõstaret, factę eius particulæ gratia sunt, quę toto in corpore princeps est: nostris autem Rebuspublicis non is est partium consensus in vniuersum. nam veluti vi quadam inter eas concursus fieri solet, eò scilicet vt singuli rem suam domesticam curẽt custodiantq;. id quod minime eum fallere potest, qui aliquantisper in hac sciẽtia versatus sit. Et tãdem Plato huiusmodi ciuitates bifariam diuisas asserit, in pauperes siquidem, & opulentas, atq; vtroque ex membro multiplices, se varias prodiret & tum etiam, cùm pauperibus ciuibus eius ciuitatis concessa fuerint bona diuitum ciuitatis eiusdem, nõ minus perniciosum, & exitiale bellum exoriturum in ea imperita ciuitate, quàm si re vera duę essent ciuitates inter sese pugnantes. Proinde hæc, quam instituimus, ciuitas ampla quidem spacio erit, valorisq;, ac roboris (vt inquit Plato) eximij, quanquam propugnatoribus duntaxat mille defendatur. de illis etenim hoc dicitur, ex eis viginti nmni negotio liberos, hostes ducentos vincere. Ad hæc, hæc ciuitas, neque magnitudine quauis, neq; spatio esse debet, ex qua numerus hic bellatorum exeat: neque tam exigua, paruaq;, vt finitimis populis sit facilis expugnatu: neque etiã vasta, vt in ea, & arari, & seri facile possit. At principes huius ciuitatis, puta de magnitudine, et exiguitate ipsius constituere debere, necnon de custodum, & cuiusuis artificum generis numero. Res enim in hac Republica, non aliter atque in natura se habet. velut enim humanæ actiones, humanaq; corpora non mensura quauis perficiuntur, neque exigua, vt in fabulis fertur Pygmęos cubitalis, aut vnius palmi staturę esse: neque magna, atque enormi, vt Gigantes olim fuisse ferunt altitudinis sexaginta palmorum, hisq; similia monstra: verum quadam certa magnitudine, qualis compluribus in hominibus reperitur. Nec hoc tãtum in natura perspicitur, verum in artificialibus etiam rebus: sicut non ex quauis vocularum mensura in Musica id harmoniæ resultat, quod Musicæ sit conueniens. Quærat ergo fortasse aliquis, quæ ciuitatis huius, quantaq; magnitudo, quis custodum numerus esse debeat? cui equidem, eã rationem variari pro temporis, loci, vicinorumq; populorum varietate, atque natura respondebimus. quocirca, vt de ea re constituat, proprium ipsius ciuilis coniecturæ est: quæ facultas experientia constat, & vniuersa illa, atque generalia dispicit, quousq; singulis in rebus, veluti materijs subiectis versentur. At Plato quidem, dum & temporis sui, & gentium finitimarum rationem habet, huius Reipublicæ custodes, propugnatoresq; mille satis futuros arbitratur. In quem rationibus Galenus inuectus est, dicens, illam opinionem Platonis, si ad ætatem nostram transferetur, absurdam fore. Qua in re Galenus quidẽ, regni illius præstantiam, quod sua ætate maximum fuit, spectabat: at Plato videatur quidem non ita sensisse, vt rem aliter esse non posse putaret, sicuti neq; in alijs in rebus, quas in vniuersum tractat, sed id tantum dixit, quantum & ætatis suæ ratio, & generis, videlicet Græcæ conditio postulabat? quis enim aliter intelligere possit, cùm hanc Rempublicã aduersus omnes mortales pugnaturam esse certum sit? Quòd igitur Plato hoc non aduerterat minime conuenire? Forsan, & quis dicat, Platonem, vniuscuiusque ciuitatis bene institutæ multitudinem non debere esse numerosiorem, quæ vno loco, vnaq; vrbe contineatur: ad huius tamen exemplum multæ alię ciuitates debitum, certumq; modum, numerumq; ciuium habebunt. Quæres, si ita habet, nihilominus tamen ex locorum varietate ratio quoq; varia erit. Ac verissimum quidem est, diffinitum esse debere felicis cuiusq; ciuitatis, & multitudinem, & magnitudinem. quis autem vnicuiq; numerus præfiniendus sit, nõ nisi explorata, & regionis, & incolarum natura dijudicari potest. cuius rei significationem quãdam dictum illud à professoribus nostræ legis habet, Misit, aiunt, ad rubrum, atq; ad nigrũ, quod quidẽ, etsi Plato nõ censet, hæc tamen est Aristotelis sententia, cuius de veritate minime dubitatur. Inquit igitur Plato, egregiam administrationem in hanc formulam compositam, cuiusmodi ciuitatem hanc esse diximus, definitæ, & magni-

Qualis debeat esse ciuitas.

Galenus cõtra Platonẽ.

tudinis, & multitudinis esse. quod non paulo quidem facilius est, quàm id, quod paulo supius diximus, oportere sicui nascatur ex custodibus æneus, eum ad inferiorem ordinem traduci: contra, si aliĳs contingat aureum filium, aut argenteũ gignere, inter custodes eum coaptari. Quę omnia ita præcipiũtur, vt omnes in hac Repub. nati in vnam rem natura magistra cõsentiãt. siquidem vno in opere omnes, ac singuli inter se cõueniunt: id autem opus intelligo, ad quod natura quisq; comparatus est. vtq; summatim comprehendam, pręcepta hæc omnia, & admonitiones, quæ ad harum legum obseruationem faciunt, neq; non aliarum etiam, quæ postea commemorabuntur, vt quæ de virorum, ac fœminarũ copulatione, de procreandis liberis agũt, hæc inquam præcepta difficilia non sunt, nec quę viris huiusmodi, aut molesta, aut grauia sint, quin potius leuia his, qui in hac, quam educandi, atq; instituendi rationem pręscripsimus, Musica videlicet, atq; Gymnastica adoleuerint. Et quod ad Musicam quidẽ attinet, cauendum in primis est, ne quid præter constitutum prioribus legibus modum innouet, nanq; id, si contingat, ciuitas ipsa facile ægrotauerit, idq; erit clam omnibus. Nec minus propterea interim affectus, animi tranquillitate, & quiete retinebitur, quousq; insinuante se magis, magisq; pernicie, ad vltimum res ad legũ corruptelam, & morum redierit. Est pręterea manifestũ, quotquot his in legibus institutionibusq; vniuersalibus enutriti fuerint, suopte ingenio ad quamplurimas priuatas leges optimas deuenire posse. quo in genere est, reuereri parentes, & coram maioribus natu, senioribusq; tacere, atq; reliquæ etiam leges, quę in actione versantur. Quamobrem priuata hæc officia nihil attinebit, tãquam leges atq; statuta describere. nam vniuersarum rerum leges illæ, si recte atq; ordine ferãtur, ciues quidem ad has particulares sua spõte mouebũt, ac facile eùm vnicuiq;, ita cõstet puerilis educationis, & naturę, initĳq; ratio, vt tota deinde vita sequatur, et appetat quod simile sit, atq; cõforme illis, seu bona fuerint, seu mala. Ac equidẽ, qui partialibus legibus mores formare instituerit, omissis generalibus illis, quod ipsum quidem non pauci legum conditores fecerunt, is sanè Medico similis sit, qui ægrotos curat, quorum dissoluta in cibo, & potu, & venere libido obstet, nec vlla prosit cura, quia non cohibita intemperantia eorum, quicquid adhibetur medicinæ augebit, multiplicabitq; ægritudinem, potiusquam sedabit. Proinde, et quisquis partiales has leges, & veluti singulares imponere conabitur, nunquam à corrigendis his, emendandisq; quiescet, in quo vno omnes nihilominus, & acquiescunt, & confidunt, quin ipse quoq; ea ratione putat se finem attigisse, à quo profecto permultum abest. hoc quidem non in paucis legum cõditoribus, quorum ad nos historia tradita est, probatum fuit. Quisquis itaq; huiusmodi Respub. corrigere (vt inquit Plato) enitetur, perinde erit, ac si vnum ex hydræ capitibus amputet, inutile quidem id, atq; absurdum faciens, quandoquidem per reliqua capita venenum nihilosecius emittatur. Est ergo necesse legibus his, quæ de vniuerso genere præcipiunt, inniti in primis, quales à nobis nõnullæ dictæ sunt, dicenturq; in posterum. Inquit insup Plato, legem, quæ de templorum ædificatione, de constituendis oratorĳs, deniq; de precibus, de sacrificĳs, de donarĳs agit, docetq;, quæ omnia & humanum animum subigunt, & Deum, atq; Angelos laudibus extollunt, coluntq;, eam scilicet legem Prophetæ, qui diuinum mãdatum referat arbitrio permittẽdam: quasi rem huiusmodi diuinam esse velit, & quicquid eius in ciuitatibus reperitur, acceptandum qualitercunq; traditum est, quoniam hoc, velut legitimis omnibus constitutionibus legibusq; ipsis cõmune est.

De ĳs, quæ ad sacra pertinent.

At quandoquidem in huius libri primordio de iustitia quidnã esset Plato attentauit requirere, confutauitq; quicquid de iustitia celebriores sua ætate opiniones asseuerant: ac erat ipse pollicitus primum naturam iustitiæ in Repub. ostẽdere, ob id ipsum postmodum iustitiæ ipsius in aliqua vna anima naturã explicabit, vt fuerit in Republ. id clarius expositum. quemadmodũ, si quis scriptũ aliquid exiguissimis, ac tenuissimis literis, & procul à nobis interuallo separatis, vt legamus præcipiat, nosq; idem illud alibi maiusculis, grandiusculisq; literis scriptum videamus, paruoq; id à nobis spatio seiungatur: nobis certe congruentius videbitur, ac commodius grandiusculis his characteribus primum vti; quibus facile perceptis, deinde minutulos illos nullo legemus negotio. ita res se habet, quod ad iustitiam Reipublicæ, & alicuius vnius animę attinet. Qua ratione ẽt, vt dictum à nobis prius est, antequã iustitiæ naturam oratione prosequatur, cœpit illã ipsam in moribus ac vita iustæ ciuitatis describere qualis esset. Ac deinde, vt primùm in ea disputatione, quæ de vita, & instituto Reipub. instituta est, natura iustitiæ manifesta erit, iustitiam ipsam per se qualis sit ostẽdere aggredietur: eademq; opera ciuitatem illam sapientẽ esse, fortemq;, ac temperatam ostendet. De quibus virtutibus quatuor, quæ in hac Repub. inueniuntur, hic inuestigat, quęnã sit vniuscuiusq; natura: in qua Reipu. parte singulæ eniteãt. Incœpitq; à SAPIENTIA disputationem, ac dixit neminem latere Rempub. hanc sapiẽtia, & scientia instructissimam. nam, & quacũq; de re deliberat consilio valet, & prudentia in instituendis legibus atq; sanctionibus, quarum nunc mentionem facimus. At optima gubernatio, optimusq; modus, etsi quædam scientia omnino sit, non possumus tamen dicere eiusmodi optimam gubernationem, atq; modum in hac Repub. reperiri, propter operarias artes, exempli gratia, propter agriculturã, vel artem tectonicam. est ergo illa quidem sapiens, ac ipsa, de qua nunc tractatur, scientia. Neq; quis, nisi immerito, abnuat hãc scientiam ex cognitione finis humani perfici, cùm hæc administratio ad eam maxime accedat. Nec quenquam fugere potest, humanum nos finem scientĳs contemplatiuis considerare, cognoscereq;. Quocirca hęc Respub. duplici scientiarum genere sapiens appellabitur, & eo quod ad agendum, & eo quod ad cognoscẽdum institutum est. Quæ tamen certe sapientia in minima huius ciuitatis parte consistet, in ipsis quidem philosophis: cuius naturæ, vt præstantissimæ, sunt semper admodum pauci, si reliquarum artium, aut fabriliũ, aut quæstuariarum professoribus comparentur: & sapientia quidẽ illa ipso in principe Reipub. inesse debet, eadẽq; ciuitati dominari. Principes ergo huius Reipublicę sapientes esse oportet. Atque ita nobis non perperam explicatum esse putamus, quo in genere scientiæ hęc Respublica dicatur sapiens, & qua in parte ipsius sapientia constet.

De quatuor virtutibus

De Sapientia.

FORTITVDO autem, quæ ad hanc Rempub. spectat, est nihil aliud, q̃ obseruatio fortis cuiusdam opinionis, atq; electionis, & quasi adhibita diligentia, vt omnibus in hominibus natura ad eã affectis, rata sit, & permanens, contraq; terrentia, ac omnia allicientia. Intelligo autẽ per terribilia illa, timorẽ ipsum, atq; dolorẽ: per illecebras, cõcupiscentias oẽs, & voluptates. Est autem perspicuum, si ita populus (vt descripsimus supra) doceatur, atq; instituat, Musica scilicet & Gymnastica, fore, vt, nec timoribus nec cupiditatibus ab eorum animo fortitudinis opinio, sententiaq; dimoueatur: contra vero, si educati fuerint aliter, tunc illis facile animo excidet fortitudinis propositum. Quod ipsum,

De Fortitudine.

si vis,

si vis, exemplo tibi perfacili planum (inquit Plato) faciam. Fullones quidem nosti quandocunq; purpureo colore pannum adamussim infecturi sunt, vt color ipse deleri nequeat, eos ante omnia ex tot diuersis coloribus album deligere: quem deinde non modica opera ad recipiendum colorem præparant, vt quàm optime purpureum recipiat: atq; ita demum comparatum colore tingunt purpureo: ac demum, quod ita infectum est, neq; abstersione, neq; ablutione quauis colorem perdere potest. quòd si fortè pannus non fuerit ita præparatus, facilè color ipse à detergentibus, aut dilui, aut deleri poterit. Quæ ratio, & in custodibus eadem est, si non ea, qua diximus institutione atq; disciplina educati, & quasi præparati fuerint, neq; natura eorum ad idipsum delecta. tunc enim magnopere verendum esset, ne fortis, ac constans opinio, quasi color ab eorum animo facile fugiat, atque deleatur. Neque quidem est quod sit ad detergendas, extirpandasq; virtutes potentius voluntate ipsa aut cupiditate, aut dolore, aut metu. At vero virtus hæc fortitudinis, quæ î ciuitatis parte, quo in negotio emineat, neminem latere puto: eam siquidem maxime eorum propriam esse, quorum natura, vt maximopere idonea ad custodiam delecta est, quo sanè ad hanc partem adimplendam delegimus. est enim (vt puto) clarum, nullam ciuitatem, aut fortem, aut timidam dici, ita vt, vel in omnibus eius partibus, aut in quauis earum existat fortitudo, vel timiditas: quarum neutra, neq; in diuitum genere, neq; in genere fabrorum inueniatur, verum custodibus ipsis illæ ipsæ sunt peculiares. Est itaq; à nobis expositũ, & quid sit hæc uirtus, & quam Reipubli. partem spectet. supersunt igitur duæ in ciuitate virtutes examinandæ, Temperantia, & Iustitia: tumq; quidnam ipsæ sint, & cui ciuitatis parti attributæ dicendum.

De Temperantia.

TEMPERANTIAM certè non malè in cibo, & potu, & venere mediocritatem quãdam diximus: eũq; appellamus temperantem, qui per se moderationem hanc continuare possit. Simile id quoq;, quod de Temperantia dicitur, eam quidem esse abstinentiam quandam animæ, & cohibitionem à voluptatibus & cupiditatibus. Dicimus insuper, temperatum hominem se ipso potẽtiorem esse, & suipsius victorem. Qui sermo in hunc sensum accipiendus est, vt cùm præcipuarum in homine partium altera præstantior sit, & nobilior, intellectus quidem ipse, altera vilior, ipsa scilicet concupiscendi pars: si præstantior illa præualeat, imperetq; viliori, ac vilior illi subiecta sit, dicimus tunc ipsum sibijpsi dominari. E diuerso, si abiectiori parti melior illa subijciatur, idq;, aut ꝓpter vitiosam educationem, aut propter aliud quiduis incommodum ipsum, tunc sibijpsi imparem esse, atque seruire affirmemus. quæ ratio vtrobiq; perpetua est. Hoc igitur modo dubitari non potest, ciuitatem nostram, & sibi, & alijs imperare: eamq; virtutem non in vno tantum genere esse, velut in principibus, sed in vniuerso etiam populo. At nec in opere humano perfectum quicquam vnum, atque adeo humanum dici potest, quacunque ex virtute acquiratur, nisi quod temperatum sit: secus in sapientia, & fortitudine res habet: quibus virtutibus necesse est partes aliquas Reipublicæ carere, cùm hæc temperãtia per vniuersas currat, ac diffundatur: statimq;, ac primo quoque tempore tradenda est omnibus in ipsa educatione, contrariumq; vitium arcendum. Atque in hunc modum quid ipsa esset Temperãtia, quatenus Reipublicæ inesset, dictũ est à nobis: restat vt de quarta virtute, cuius gratia ab initio intecta quæstio est, sermonem instituamus.

De Iustitia.

IVSTITIA itaque est in hac Repub. & Prudentia, quæ eadem iustitiæ ipsius actus est, nihil aliud, quàm quod superius diximus, cùm de regimine huius Reip. agebatur. Siquidem illic dicebamus, singulos quosq; in hac ciuitate opus vnicum præstare debere, ad quod eum ipsum natura præparauisset, eamq; iusticiam esse, quæ optimum statum ciuitati, ac perpetuum quidem exhiberet, quandiu in eadem exerceretur, ac tres illas superiores, quarum paulo ante disputationem terminauimus, ciuitati eidem praeberet, quod totum nõ nisi vno, & imperantium, & subditorum, plebisue consensu ad obseruationem, reuerẽtiamq; legum fieri potest: tanquam hæc sanè quidem facultas promiscue in pueris, in mulieribus, in seruis, in liberis, magistratibusq;, & priuatis, ac demum in omnibus Reipubli. partibus insit. quod ita intelligitur, si vnusquisq; destinatum sibi à natura opus amplectatur, nec alienum vnquã concupiscat. Erit igitur hæc Respubli. ita demum iusta, si conuentu, atque multitudine iustorum cõstiterit, dum singuli propriam sibi, atque assignatam actionẽ ciues exerceant. Quo in genere ciuilis quoque æquitas comprehẽditur: sicuti in ciuitatibus iniquitatem ponimus, ipsam quidem iniustitiæ causam non aliter esse, quàm si singuli ciues plus vna re agenda aggrediantur, ac ex alia in aliam se trãsferant, ex alioq; munere in aliud, ac per multos deinceps ordines, gradusq; vagent. Quod licet videri possit ciuitati minime nocere, præsertim, quod ad eas artes attinet, quæ opificum sunt, atque artificum, manifestum tamen est, in his quoque artibus eam permutationem Reipublicæ incõmodare: quemadmodum si quæstuarius natura, vel diuitijs, vel robore elatus, aut cuiusuis generis alio impulsus in militarem ordinem trãsire conetur, siue (quod indignius quidem est) miles in consularem, & custodum ipsorum dignitatem ascendere contendat. vtruoque enim ciuitatem magna afficit iactura. id quod etiam tu ex ciuitatibus nostris facile comprobes. Quibus omnibus expositis, iustitia quid sit perspicuum est, ipsamq; in vniuersas huius ciuitatis partes esse diffusam. Cuius naturam, vt in ciuitatibus esse intelligitur, postquam est Plato executus, ad eam se rationem conuertit peruestigandam, an ipsa in vnica quapiam anima inueniri possit, quæ sit ciuili iustitiæ similis, an secus. si sit, bene quidem: si non sit, se ad tractatum ciuilis iustitiæ referet. Et quidem quæcunque secundum magis ac minus tantummodo differunt, vnius esse generis necesse est: nec hactenus in vno quicquam est, quod sit alteri contrarium: qua ratione in vnica anima iustitiam, et æquitatem nihil differre clarum est ab ea, quæ in ciuitate ponitur. Inquit ad hæc, huiusmodi ciuilem esse iustitiam, si ex tribus naturis illis singulæ videlicet, & qua discimus, & qua irascimur, & qua cõcupiscimus in officio suo sint, idq; ipsum, & modo, & tempore debito agant: ex qua etiam ratione hanc Rempublicam ponimus, sapientem, fortem, temperatam esse. Quòd si hæ tres naturæ in vna quadam anima reperiantur, ac perficiantur, non aliter in ciuitate iustitia erit, et prudentia, quàm partibus illis ita affectis, vt ratio ipsa imperet, reliquæ duæ iracundia, & cupiditas obtemperent: cùm neminem lateat, non potuisse has partes in ciuitate fingi, nisi in anima inuenirentur. nam qualiter iustitia in ciuitate esse intelligitur, nisi quatenus in ciuibus est? Ac in Naturali quidẽ philosophia ostensum est, duas inesse nobis contrarias inter se vires, rationem, & concupiscentiam, in duo videlicet cupiditatem, & iracundiam. hoc secundum manifestum est, cùm ipsi sæpe experiamur cupiditati iracundiam repugnare, atque imperare, veluti instrumẽtum quoddam sit, quo cupiditatem retundimus: ideoq; accidit nõ infrequenter, vt siquando cupiditate præter rationẽ agitamur, atque distrahimur, irascamur quidem. Cùm igi

tur res ita se habeat, ac tres illæ in anima facultates existant, quemadmodum in ciuitate non sunt, nisi ea ratione, qua ipsæ in anima inueniuntur: erit quidem iustitia, & æquitas vnius cuiuspiam animæ ita demum, si singulæ illæ partes suo, ac proprio munere perfungantur, quemadmodum in ciuitate diximus. Ac si itaque omnes animæ partes conspirabunt, vt ratio, tanquam sapiens dominetur: irascendi vis obsequatur illi, atque subijciatur, ac proprio incitata feruore aduersus contrarium quidlibet pugnet. Quæ sanè concordia, & velut consensus vna in anima per Musicam, et Gymnasticam conficitur, quandoquidem Gymnastica ea ipsa irascendi partem corroborat, & fortitudine instruit: Musica eam ipsam, & disciplinæ capacem, & rationi obsequentem facit. ac illæ duæ quidem partes, si sic componentur, atque conuenient, tertiæ, quæ superest, parti instituendæ conferent, atque coaptabūtur. Quamobrem eadem ratione, eademq́; parte, vnumquemlibet hominem sapientem vocamus, qua ciuitatem similiter, & temperatam, & fortem: idq́;, cū eum, qui rationis præcepta prima quæq́; obseruat, ac retinet, fortem appellemus. Id vero, quod semper dixi, intelligo in ipso formidinis tempore, ipsoq́; dolore imminente, vel voluptate: & ita ciuitatis fortitudinem diffiniuimus. Itidem, & homo etiam ipse sapiēs est, in quo penes rationis partem rerum omnium est arbitrium, cæteris partibus illi morem gerentibus, vt in ciuitate esse solet: neque non hic temperatus vir est, qui est temperatæ ciuitati similis, ob idq́; quisquis naturam huius, quæ instituitur ciuitatis fuerit assecutus, maxime is virtute erit præditus, sicut hæc quoque ciuitas studiosissima est, & optima. Quibus omnibus facile est colligi, non aliam esse in ciuitate æquitatem, & iustitiam, aliā in anima. Ex quo ipso etiā perspicuum est, eandem, & in ciuitate improbam, & in anima iniquitatem, iniustitiamq́; esse. vtrobique enim illud ipsum vitium nihil est aliud, quàm partiū ipsarum peruersum dominium, obsequiumq́;: quemadmodum, si in anima pars iræ, aut cupiditatis dominium obtineat. Idq́; non male sanitati, atque ægritudini corporis comparetur. etenim, sicut prospera corporis valetudo in humorum æquabilitate consistit, ac naturæ in illos ipsos dominio: contra ægritudo est, si illi naturam superent, atque opprimant: ita res quoque in anima habet. nam eius demum consistit sanitas, si parti rationali tota anima conspiret: ægritudo, si illi reliquæ partes imperent. hoc modo virtus, sanitas quædam est, & pulchritudo: vitium vero, deformitas quædam, atque ægritudo. ac ita sanè sanitas est vna, vt virtus, nec alia de causa proba ciuitas vna est: vitia autem sic diuersa sunt, & plura, vt morbi ipsi multiplices, & varij. Ob idq́;, malè institutæ ciuitates, singulæ etiam, plures quodam modo sunt, & diuersæ: quæ tamē quatuor generibus, vt postmodum dicetur, comprehenduntur. Vera autem, ac recta administratio duobus tantum nominibus appellatur. nam vel vnios gubernatione, regnum dicetur: aut plurium optimorum, status optimatiū appellabit.

De his in Quinto. De mulieribus.

Absoluto itaq; de virtutum generibus sermone, earum, quæ in hac ciuitate existunt, refert se ad ea persequenda, quæ de custodibus reliqua erant: quo videlicet modo cum vxoribus congredi debeant, qualiter liberos educare, quo modo etiam generare. Ac dicamus quidem id neminem latere posse, vt quandoquidem custodum naturas in ciuitate perpetuari volumus, nec id aliter quàm, vt sibi similes cum plurimum generēt, hoc fieri non possis, si cum quauis muliere commisceantur: verum tantum modo, si cum similis naturæ mulieribus similisq́; educationis coniungantur, nec id solum custodibus conuenit, sed reliquis etiam, suo cuiq; in genere. Hinc exoritur sanè quæstio, num mulieres ipsæ sint similis naturæ, ac velut congruāt naturæ ciuium, virorum, præsertimq; custodum, an ipsarum natura à masculorum genio discrepet? Prius si dabitur, fœminæ eadem munera, officiaq́; explebunt, quæ maribus quoque ipsis assignata sunt, ita vt & Militarem facultatem, Philosophiamq́;, ac principatum, reliquaq́; similiter assequi possint: sin secus, tum mulieres ipsæ nonnulla ad munera habiles erunt, ad quę viri ipsi erunt penitus inepti, cuiusmodi sunt nutriendorum liberorum partes, pariendiq́; labor, & alia id genus. Nos vero eiusdem speciei esse, & mulieres, & viros, in humano fine adipiscēdo affirmamus: nec quicquam interesse, nisi prout, aut magis, aut minus idipsum agāt: videlicet quòd compluribus in rebus vir sedulitate, ac diligentia mulierem superet (quanquam non adeo absurdum sit, aliquando nonnullis in actionibus mulieres viris diligentiores esse, vt in Musica practica videre est. ideoq́; fertur, musicos modulos tum demum perfectos esse, si à viris excogitati, à mulieribus absoluti, & consummati sint. Itaq; cùm viri, vt diximus, & mulieres speciei eiusdem sint: atque ea, quę natura specie nō differunt, ad eundem actum in ciuitate se conuertant: hinc credo manifestum esse, eodem munere hac in Republica, & viros, & mulieres vti, etsi suapte natura illæ ad illud quiduis imbecilliores sint: quatenus bene consultum sit, si leuiora illis opera, ac faciliora assignentur. Nec id inquirentibus difficile est inuestigatu. videmus enim mulieres nonnullis in artibus masculis nihil esse dispares, præter quòd ipsæ ad eas minus validæ, minusq́; perferentes sint: non tamē excluso, quin mulierum aliquot aliqua in arte viris ipsis prestantiores sint, ac diligentiores, vt in arte textoria, sartoriaq́;, & alijs nōnullis. At vero quòd militarem artem, industriamq́; participēt, videre est cum in alijs pluribus, tum in his, quę nōnullis in partibus Africę habitant. Qua ratione colligi potest, nihil alienum videri, si quę mulieres ingenij quadam perspicacitate, ac prudentia maxima à natura ornatę fuerint, sapientes sint in ciuitate, & principes. Verum, quoniam id perraro contingit, ideo est, quòd leges nonnullę mulieres prohibuerunt ad sacerdotium, pręsertim pontificiam dignitatem promoueri. Cęterum, & inductione, & similitudine à brutis animantibus ducta, probabile est, quemadmodum inter custodes gregis canes fœminas, nihil à masculis, quod ad custodiam attinet, ac puguam, inimicitiasq́; aduersus lupos differre, nisi quatenus sunt imbecilliores: sic mulieres quoque custodes in ciuitate esse debere, habita ratione eius animalis, cui nos custodem ante assimilauimus. Natura vero (quanquam id raro) nonnunquam tamen aliquibus ad pugnam armis, quibus fœminę carerēt, mares instruxit, vt de suibus clarum est: ea vero, quibus plurimū instructa sunt pugnacia animalia, sunt certè eadem ferà, & maribus, & fœminabus: quasi idem, quod masculus, fœmina agere, et exercere debeat. Enimuero in his nostris ciuitatibus nunc perspicere non licet, quāta sit mulierum, quāq́; ampla facultas, eas cum tantummodò ad liberorum procreationem habeamus, tanquàm sint imperio mariti, liberis pariendis, lactandis, enutriendis addictæ: quæ seruitus quidem liberam illis aliarum rerum administrationem, curamq́; abstulit. Ea demum causa est, cur his in ciuitatibus nullæ mulieres sint, ad aliquam humanarum virtutū paratæ, sed plantis potius similes, graues quidem, & molestæ viris ipsis. Qua etiam ex re potissimùm paupertas, & miseria his ciuitatibus ingruunt: ꝙ mulieres ibi viris duplo plures sint, nec aliquid ad necessaria quęrēda conferāt, neq; in illis exer-

citatæ

citatæ sint, nisi perrarò admodum aliquibus se operibus adhibent: quæ certe ferè, non nisi quando necessitas cogit, suscipiunt, vt inopiæ suæ opem ferant, cuiusmodi nendi, & texendi artificium est. quæ omnia de se sunt manifesta. Et cùm ostensum sit, fœminas bellicam artem cum maribus communem habere, ac aliquas alias: conuenit, vt in eis deligendis ad quamcũq; rem earum naturas spectemus: eãdemq; adhibeamus diligentiam in eis, & quærendis, & erudiendis, tum Musica, tum Gymnastica, quam in viris ipsis præstitimus. Et sic mulierum corpora, quæ cum viris in gymnasio bellico exercentur denudanda erunt, cùm virtus illis pro optimo vestimento inducenda sit. Ac, vt primùm mulieres ostendit simul cum viris custodes esse debere, vnaq; habitare, & versari, & epulari, cùm nullus in hac Repub. custodibus ad habitandum, vel epulandum assignatus sit locus, inquit insuper necessitatem quoque virum, & mulierem custodes ad mutuam commixionem impellere. Nec temerè tamen quæuis ad arbitrium congressio permittenda est, neq; cùm quocunque voluerit, idq; ex instituto proposito. nos enim eum actum humanũ quidem esse volumus, non qualitercunq; commisceri contingat: sed ita venus instituatur, vt quamoptime ad generationem, ac propagationem custodiæ apposita sit, certis quibusdam, determinatisq; temporibus, scilicet more quoq; definito pro vniuscuiusq; ratione. Hic autẽ mos, etsi à reliquis ciuitatum, ac populorum legibus maximo opere discrepare videtur, idq; ex vi quadam verborũ potius, atq; specie, nihilominus communis certè reliquis omnibus institutis, ac consuetudinibus apparet. Et nos quidem breui admodum dissertatione de hac re, quid Plato sentiat, exponemus. Dicẽdum itaq; est horum custodum commiscendorum tempus obseruari debere, ac considerari, maximè ad continuationem, & perpetuitatẽ sui generis: similiterq;, & coeundi modus determinandus est. quod ipsum variari ex bellis superuenientibus potest, atque multa alia interuenire possunt, quæ congrediendi modo, vel adiiciãt, vel detrahant. Et inter priuatos quidem in hac ciuitate matrimonium ita contrahitur, vt non nisi similes coniungãtur: ac boni bonis, vt hac ratione natura eorum optima in liberis sobolescat. Quis enim venatorios canes, aut aues ad venationem quoq; aptas desiderat, qui non idem curam quammaximam præstet, vt horum generosam naturam cum generosa coniungat: vt ex eo congressu, quod natum erit parentum generositatem referat? At quantò magis in hac Repub. circa procreandos liberos cura hęc habenda est? Quocirca, qui huiusmodi curam in Repub. gerit, committere non debet, vt quælibet temere ætas ad coitũ admittatur, quin florida tantum, & firma: quæ in muliere à vigesimo anno incipiens, ad quadragesimum durat: in viris verò, à trigesimo vsque ad quinq; & quinquaginta annos producatur. quæ in vtrisq; ætas liberis procreandis attributa est. Est quoq; in his custodibus, ac prole eorum (vt ipse censet) ea nuptiarum habenda ratio, vt mulieres omnibus viris communes sint, nullaq; vni tantum propria, ac sua assignetur, ita vt vno in contubernio cohabitet, vt in his nostris ciuitatibus fieri solet: & rursum, liberos omnium fore communes arbitratur. Quod verò ad vxorum communionem attinet, ita mihi sanè intelligendum videtur, vt illæ cum omnibus viris habitent, nullo, quod ad id spectat, discrimine: non tamen, vt libera eis commixtio, coitusq; permittatur. Verùm, cùm principibus necessitas videbitur sufficiendæ sobolis, videbũt vt publicè apparentur nuptiæ: tumq; hinc sponsi, inde sponsæ conueniant, sacrificia fiant, ac uota Deo nuncupabuntur, Deum opt. max. orabunt, ut sui ille misereatur. Ad hæc quoq; præcipient, ut poetæ hymnos epithalamios, quales in nuptiis celebrari solent, conficiant: ac deniq; ex huiusmodi uniuersorũ ciuium concursu, uiri, ac mulieres ad nuptias seligentur. Tũ deinde non sine arte, atq; ingenio iudices sortem agitabũt inter eos qui uxores ducturi sunt, cuius sortis ea moderatio esse debet, ut quæcunque cuiusuis uxor obuenerit, id casu non arte factum uideatur. sic itaq; communes omnibus uidebuntur uxores. Neq; tamẽ sors, nisi inter similes, atque unius speciei iniri debet, sic, ut optimam mulierum speciem ad optimum uirorum genus conferat, deteriorem quoq; deteriori: data opera in primis, ut nullus id ciuium percipiat, præter senes, & iudices ipsos. Galenus autem comminiscit librum se hoc genere sortiendi composuisse, quod ipsum appellatur octogenarium. quo ex opere commoda duo egrediuntur, prius est, ut id, quod putabatur de mulierum communione, ratũ existimetur: alterum, ut optime ad procreationem prolis naturæ obseruentur. & præter hunc quidem modum, possunt adhuc alii excogitari. Mox mulieres, inquit, grauidæ à uiris seiungentur, & cum prægnantibus reliquis habitabunt, donec pepererint. Post partum autem omni opere cauendum est, ne ulla suã prolem uideat, sed continuò quod natum erit aliò ad nutrices transferatur: ad nutrices quidem, si matres sufficienti non abundabunt lacte. Hoc autem propterea institutum est, ut nati omnium communes uideantur: idq; adeo, ut singuli quiq; uniuersi illius generis natos credant esse suos, uicissimq; nati arbitrentur omnes illos parentes suos esse. quod totum ad conciliandum amorem fit. Nec in hac ciuitate ulla erit alia necessitudo, quàm patrum, & auorũ, filiorumq;, atq; filiarum, & nepotum, & fratrum, atq; sororum. Quo in genere huiusmodi ciuitas uarios cognationis gradus complectetur, in quibus unum ordinem filii conficiant, alium patres, alium aui, alium proaui: ita ut quique in filiorum ordine patrum ordinem suspiciant, & uenerentur, colentq; ea reuerentia, quæ patribus à filiis debita est. Rursumq; ordo ille paternus, quotquot filiorum gradus complectitur amabit, eo scilicet amore, quo solent filii à parentibus diligi. Propterea fratrum, sororumq; matrimonia, ac congressus legitimi sunt: parentum uerò, & liberorum inter se congressus, licet hinc ascendatur, illinc descendatur, huiusmodi congressus tolerabiles non sunt: ne dignitas illa paterna, ac reuerentia insolescente venere contaminetur, & filialis ille cultus amore uoluptario confundatur: ac demum, ne, si deposita fuerit liberorũ erga parentes obseruantia, & reuerentia, ipsa etiã Respub. penitus corrumpatur. quæ causa in omni legum institutione obseruata est, & licet inter se circa huiusce modi graduum determinationem differant, sintq;, & ipsæ inter se inuicem rationis diuersæ. Aetatum etiam non in postremis habendus est ad venerem delectus. qui enim ætatem ad generandum præfinitam egressi fuerint, non indignum est inuestigatione, an præterea cum muliere congredi ad subducendum seminis excrementum liceat, cùm nullum magis inter omnia superflua excretione indigeat. Ac Plato permittit id quidẽ, sed ex eis siqui nati fuerint, nullo loco, nulloq; numero esse censet, nutrimentumq; eis interdicit. Verùm, & id non nisi pro ratione sanitatis concedi, ac mensurari debet. Superiores autem nuptiæ sine dubio repetũtur toties, quoties usus, ac necessitas postulant procreandi: ita habito, & raritatis, & frequentiæ respectu, ut Reipub. huius, atq; ciuitatis non excedatur determinata multitudo, prout etiam mulieres ad conceptum, aut faciles, aut tardæ sunt. Huius autẽ loci intellectus

Galenum

Quæ ætas & a mulierib. & in viris ad coitum apta.

De filiorum, mulierumq; cõmunione.

Galenum habuit peranxium, num, scilicet huiusmodi copulationes deberent iterari. Hinc autem illa fuit anxietas, quòd Platonis in hoc loco mentem non assecutus est. Nam nisi renouarentur nuptiæ, sed singulæ singulis coniunctæ permanerent, omnium in communione illa cessaretur, communisq; amor de medio tolleretur, essetq; longè maior pro seipsis consortibus ad bona acquirenda mutua diligentia ipsorũ, & cura, quàm pro alijs: eaq; ratione familiaris potius administratio, quã ciuilis nasceretur. quod manifestum est apud eum, qui in hac disciplina versatus fuerit. Eò ergo absurdius esset alicui vni concedere, vt priuatim sibi ad habitandum domum haberet, nemo enim in hac Repub. proprium sibi quicquam obtinere debet, ac omnium rerum cõmunio perinde in hac Repub, atq; in membris corporis se habet. Per has quoq; nuptias tãtum tẽpus vir vnusquisq; liberis operã dabit, quantũ, vt plurimũ, ad conceptũ sufficere diiudicabit: & hoc mihi esse videtur, quod de cõione & filiorũ, & vxorũ Plato intellexit. Deinde demonstrationibus probat cõitatem huiuscemodi necessariam esse: dicitq; primum huius Reipub. legislatorem in ciuitate constituenda spectare debere potissimùm, quod sit ciuitatis summum bonum, non secus ac repellere à ciuitate debet, quod maximum est malum. Ac nullum profectò est perniciosius ciuitati ea gubernatione, quæ pro vna plures efficit ciuitates: nihil ecõtrario salutarius, quàm id, quod Rempublicã counit, conglutinatq;, atque vnam facit. Neq; quenquam latere arbitror communicationem, & emolumenti, & damni ciuitatem solere colligare, atq; vnire, vt illis, & viuendum pariter, & moriendũ sit, si ita sors tulerit: itidemq; valet & lætitiæ, & doloris communitas, contrà his in rebus dissidia, & quasi abalienationes ciuitatem dissoluunt, ac perimunt. alijs enim gaudentibus, alij dolebunt: quin etiam quãdoq; ex aliorum dolore alij voluptatem accipient. Quamobrem non temerè fertur commercia, atq; communicationes huiusmodi hominũ inter se esse perutiles. Et summatim vt dicam, ciuitati nihil magis officit, nihil magis perturbat, quàm ea verba, si inter ciues euulgata fuerint, meum videlicet, & nõ meum. Ac illa demum ciuitas hoc pacto constituta, vt nihil vnius sit, quin idem etiam sit omnium, id, si tale est, vt vniuersis facilè congruat, hæc certè ciuitas vnita, illigataq;, & vera dici potest. Ciuitatis enim partium ad totam ciuitatem communio, non alia est, quàm membrorum ad corpus totum animalis, quod ad dolorem spectat, & voluptatẽ: nam, & quoties vni digito dolor est, totũ huic corpus condolet, totumq; afficitur ita, vt ægrotum dici possit. idem etiam in gaudijs, ac voluptatibus accidit. Res igitur ita si se habet, vt descripsimus, huiusmodi est ciuitas, cuius ciues probos, & bonos esse volumus. Et manifestum hinc etiam est, commotionem illam vxorum, ac puerorum esse pernecessariam. nanque nullum horum custodum fas erit quempiam omnium, nisi affinem, atque propinquum appellare: immò quicunq; occurrerit, eum ipsum, vt patrẽ, vel auum, vel matrem, vel auiam, vel fratrem, vel sororem, aut filium, aut filiam apud se existimare debet. & in patres quidem (vt diximus) ea vtentur reuerentia, quam lex in vniuersum lata præscripsit. Hoc etiam maximè ciuitati conducibile est, vt singulæ partes in lætitia, & dolore ita cum vniuersa consentiant, sicut vnius corporis particulæ cum corpore. Nec dissimilis est vxorum, & liberorum communicatio bonorum, atque opum communioni: eratq;, quod dicebamus, nullum omnino istorum propriam habitationem obtinere, neque quicquam seorsum, sed vnusquisque domum suã habeat, in qua & alij habitare possint, similiter etiam reliqui faciant. Multò minus equidem, aut liberi proprij, aut vxores propriæ permittendæ erũt. sic enim propria, & mala, & bona fierent. Quin etiam huiusmodi proprietas nõ rarò (vt diximus) alieni mali causa est, seminariq; rixas, atque seditiones inter ciues: quæ mala propter pecunias, propter liberos, propter vxores frequẽtia oriunt. E diuerso rectè, & ordine administrata ciuitas, inimicitias, æmulationes, inuidiã, paupertatẽ, & reliqua mala, quæ has nostras ciuitates opprimere solent, effugiet. In hac verò ciuitate nihil est, quòd furta, & rapinæ prohibeãtur, reliquaq; alia, quæ his Rebuspub. nostris prohibentur. Et illi etiam ciues summa dignitate, summa prosperitate felices quidem sunt, ac beati, his omnibus malis liberi, atque immunes, quæ nostrorum temporum ciuitatibus ingruunt. Idq; totũ per se manifestum est, si quales nunc sunt conuentus, quis exactè contemplatus fuerit. Et postquàm ostendit necessarias esse illas communicationes, ac vxores custodum, non minus quàm viros ipsos custodiæ attẽtas esse oportere, seu domi foris, videlicet belli res gerẽda sit, quẽadmodũ in canibus fœminæ cum maribus ipsis custodiæ, & ipsæ operã præstant: tum inuestigare incipit, deceatne ita pueros militiæ, ac prælijs assuefacere, vt illo spectaculo præliorum, & tyrocinio, ac deinceps experimento imbuantur, vt alijs in artibus fit, quibus non antè operi, atque artificio applicantur tyrones, quàm sint frequenti inspectione eruditi. verbi gratia in fabrica, & non paucis alijs, patres, dum arti suæ dant operam, præsentes filios adhibent, vt se operãtes illi aliquandiu intueantur, priusquàm ipsi quicq; ea in arte agant. Nec parui refert, an discipuli à teneris annis artis ipsius spectatores fuerint, nécne. quod ipsum, si in alijs artibus comprobabitur, quantò maior eadem circa custodum liberos diligentia esse debet? cùm & cupiamus, & expediat maximè eos peritissimos, doctissimosq; effici. Adde etiam, quòd committendo prælio, si liberi adfuerint, patres acrius multò, atque ardentius pugnabunt: quẽadmodum reliquis etiam animantibus cernitur, quoties alicui eorum præsente prole decertare contigerit. Ita tamen adsint pugnantibus patribus liberi, vt ob eorum imbecillitatem, ac pusillanimitatem mortis periculum non subeant, si parentibus adhæserint: quin etiam propter id possent parentes ipsos in discrimen ducere. verùm hoc in arbitrio sit parentum, ac iudicio, cùm ipsi maximè illorum naturam cognoscant, vt si quem illorum meticulosum, atq; timidum norint, eum ad bellum exire non committant: & è contrà, qui firmiore, & validiore animo est puer, ad idipsum non est alienum, si egrediatur, tum in primis, cum equitandi artem exactè est assecutus. Et quod ad puerorum quidem eo in spectaculo curam, atque tutelam attinet, omne studium nauandum est, vt videlicet in equis maturioris iam ætatis, atq; obsequentioris naturæ equitent, ab ipsis prælium spectent. Præterea autem huic ciuitati ferentur leges, quæ, quicunq; in acie desertor ordinis fuerit, aut abiecerit arma, aut similem aliquam ignominiam ex timore, vel ignauia admiserit, in opificum ordinem manuariorum eum transmittant. Quicunque etiam apud hostes captiuus fuerit, idem hostium arbitrio relinquatur: idq; non iniuria, cùm se ille in laqueos, & captiuitatem dederit, vt ceruus se in retia vecordia, atque imprudentia conijciunt. Lex itidem ferenda est alia, ne quis occisos in pugna spoliet: iam enim plurimi exercitus hac causa periere. liceat tamen mortuis etiam arma detrahant tantummodò, siquis modò indiguerit: vtpote, quia, vel gladius, vel hasta, aut rupta, aut inutilis fuerit. Ad hæc Plato his custodibus concedit, quãdiu in castris agũt,

An pueri militiæ assuefaciendi.

vt singuli oblatū sibi forte captiuum ciuem recipiant, si velint, eumq; trucident, quò sint reliqui animosiores, pugnacioresq;. Inquit præterea Plato ex custodibus, qui se egregie gesserint, eis summos, ac plurimos in ciuitate honores haberi debere: ac pro eorum dignitate sacris rebus operandum esse, orationibusq;, atque carminibus esse celebrandos. Atq; ex his, quicunque in acie strenue pugnantes occiderint, post eorum obitum honorificentissime de eis ipsis mentio, memoriaq; habenda est, ac commemoranda, tāquàm ipsi in Angelos terrestres, sanctosq;, & puros transmutati sint, atque tum maxime sint mortalium custodes, & mala illis imminentia auertant, atq; vitia. Necnon sepeliendos esse fas est singulari quodam honore, ac loco maxime ad dignitatem exposito: quorum quidem sepulchra, velut oraculorum sedes erunt, in hisq; adorabitur. secundum hos reuerentia quoque illis exhibebitur, qui fato è vita concesserint, fuerintq; genere vitæ, & ciuilis disciplinæ laudabiles. Omnibus autem his explicatis, in eam se confert inuestigationem, an huius Respub. ciues fas sit, alium quempiam generis, ac linguæ societate sibi coniunctum in seruitutem redigere. & per genus quidem intelligo cognationis ordinem, ac seriem, præterea etiam patriam. Ac illud quærit, num ex odio, quod sit vtrinq; in bello conflatum, iustum sit hos ciues illorum domos incendere, atque incidere arbores: quod quidem nemo in genus suum admittere debet. veluti non est æquū, vt Græci ipsi aduersus Græcos ita bellum instituant, vt de seruitute, atque libertate contendatur: neque hoc in bello ædes comburi decebit, aut excidi arbores. huiusmodi enim Græcorum inter se dissidium seditio potius, quàm iustum bellum appellari debet: & seditio quidem, non nisi inter ciues, & velut familiares, atq; domesticos, amicosq; malum intestinū exoritur. Quocirca hæc custodibus huius ciuitatis lex imponatur, ne domos Græcorum deuastent, arbores concidant, vllósue in seruitutem redigant: quos error quidem, nō rebellis natura in seditionem agit, & morbo potius, q̃ natura peruertuntur. quæ Platonis sententia multorū opinioni contraria est, qui hactenus leges condiderūt. Contra barbaros vero omnia illa depopulationis, & vastationis genera exercere licet: sicq; conclusa est Platonis opinio de institutione huius ciuitatis, ipsorumq; maxime custodum, tum quo pacto inter eos, qualisq; rerum communicatio sit. Necq; vero te fugere debet, maximam eorum partem, quæ de communione, & institutione per Musicam, & Gymnasticam artem dicta sunt, omnibus in hac Republica ordinibus conuenire, licet tamen non vna sit Gymnasticæ in omnibus generibus formula. Idem de fabulis quoque putandum est, quæ per Musicam tradi solent, affectus scilicet commouentibus, ac inducentibus in primis ad eam actionem, ad quam quisquis natura maxime paratus est. Quam diligentiam Plato non per singula ciuium genera executus est: cùm sit facile ex his, quæ de custodibus disseruit, eādem rationem ad reliquos etiā ciuiū gradus transmittere. Est igitur nunc consequēs, vt detur generi sapientum propria, & quasi sua disputatio: & hoc quidem Plato ipse, vt instituerat perficit, sicq; dicetur, qua ratione naturæ ad sapientiam idoneæ dignosci possint, qua diligentia ad eam deinceps effingi, & formari debeant, tumq; denique quo modo iam perfecti illi in sapientia viri, atq; consummati ciuitati imperare debeant.

Hic tamen huius compendij primo tractatui modum imponemus.

AVEROIS
PARAPHRASIS IN LIBROS DE REPVBLICA PLATONIS,
TRACTATVS SECVNDVS.

De viro Philosopho.

QVoniam Quidē, & quæ à nobis instituitur Respub. si contingat, tum demum esse intelligitur, cùm Regem habuerit Philosophū, illoq; tantummodo præside seruatur, atq; permanet: vbi Platoni erat propositum de eorū natura disserere, ideo hic non alieno loco de Philosopho tractare exorditur: eumq; sanè ipsum esse dicit, qui ipsum quod est (ens vocāt) scire cupit, eiusdēq; naturam à materia longissime separatam contemplatur. cuius quidem totius fundamentum in ipsis Platonis verbis consistit. Est autem scitu non indignum, q̃ philosophi nomē ipsa in prima, atq; præcipua eius notione, accipitur pro eo, qui scientias cōtemplatiuas est assequutus, illis quatuor conditionibus, quæ in libro Posteriorū analyticorum Aristotelis enumeratę sunt. Earum autem vna est, vt possit in eas edere, atq; docere. At docere quidem non vno modo contingit, verumtamen duobus: quorum alter præstantium, atque egregiorum ingeniorū proprius, rationibusq; demonstratiuis innititur: alter vulgaris quidem ille, & communis, vijs quibusdam inducētibus probabiliter, atq; persuadentibus poeticaq; industria procedit. quo eodem modo siquis docere aggredietur, eum oportet, & rerum agendarum vsu, eaq; facultate excogitādi, qua res adinueniūtur, quę in scientia actiua declaratę sunt, pro populis, ac ciuitatibus instructū esse. Ad hæc etiā Philosophia, quæ de eximijs hominū moribus & vita contemplatur exornatum, qua administratio ciuitatum, & iustitia populorum eligitur. Necq; aliter Philosophus optās ipse perfici, atq; consummari hoc obtinebit, priusquàm contemplatiuas scientias, ac rerum agendarum artes simul assecutus fuerit: & virtutes illas morales cum excogitatiua etiam facultate vnà contulerit: in primisq; illarum omnium præstantissimas cōplectetur.

De regiminibus, atque ornamentis.

At verò quod ad Regis quidem nomen attinet, id illum in primis significat, qui ciuitatibus dominatur. atq; planum est, illius officium, atque opus, quo ciuitatum administrationi pręest, his omnibus simul, quas suprà memorauimus artibus, & virtutibus perfici. Similiter de legislatore dicendum, quamuis nomine ipso is primo intelligi videatur, qui facultate illa excogitandi eas res, quæ inter gentes in rebusq; publicis actitantur, & exercētur præpollet: superiores tamen illas virtutes necesse est, vt habeat. Quocirca videri hæc omnia possunt eiusdē sensus nomina, scilicet Philosophus, Rex, Legislator, atque Sacerdos. siquidem & lingua nostra Arabica sacerdotis nomen pro eo interpretatur, cuius operationibus fides est adhibēda. hic igitur, cui fides habenda est, propter actiones eius, quibus Philosophus est, sacerdos simpliciter est. Num verò præterea, an etiā in eo prophetia desyderari, & requiri debeat, eximię considerationis quidem locus est, quem nos (si Deus annuerit) in prima huius scientiæ parte tractabimus: interim tamen sciri debet, si ita fortè sit, id quidem non esse necessitatis, sed, & commoditatis, & melioris cuiusdam status gratia. Tum, postea q̃ de Philosopho quidnā esset disputatum est, ac cōuenit, nullum esse in hac Repub. iure atq; natura principem, ac dominum, nisi philosophum: cōsentaneum est, vt eos mores enumeres, quibus na

bus natura, atq; ingenio ornatus esse debet, quę ornamenta, atq; insignia sunt quidem illa Regis ipsius naturalia, & propria. Horum autem primum est, atque præcipuum, vt ingenij claritate sit aptus à natura ad eas scientias comprehendendas, quæ contemplationis tantùm sunt. id autem maximè continget, si ab ipsa natura quid per seipsum sit dignoscat: ac deinde idipsum ab eo, quod ex accidenti est discere sciat. Proximum est, vt acri, ac fideli sit memoria, non obliuiosus natura. Quòd si hæc duo ingenij bona non obtineat, videtur ille sanè ad discendum minime appositus: quandoquidem continuo labore obruetur, vt tandem præ tædio omnem lectionem, disciplinamq; rejciat. Tertium etiam accedit ornamentum, vt amet ipse doctrinam, ac requirat, neq; vllam vniuersæ sapientiæ partē negligat. nam & qui summopere aliquid concupierit eius, quod desyderat, omnes omnino partes persequitur, ac species: vt exēpli causa, qui vini auidiores sunt omnia vini genera sedulò, ac vehementer requirūt. simile est ętiam in effœminatis, & mulierū amatoribus.

Quartum insigne quoq; est, vt veri ille amator sit, inimicus, aduersariusq; mendacio. etenim, qui ipsum, quod est, affectat cognoscere eo modo, quo est, veritatem diligit: neq; veri amicus quispiam mēdacium nō odit. nullus igitur vir, cuiusmodi eum esse volumus, mendacium amplectetur. Quintum illi etiam pernecessarium est, vt corporeas voluptates exhorreat. nam quicūq; aliqus in re magna voluptate capti sunt, corū animus à reliquis omnibus delectationibus auertitur: idq; in Philosophis, quorū animus ad nihil aliud, q; doctrinam inclinat. Sextumq; hoc etiam additur, ne vllius quęstus cupidus sit. nam, & ipsæ pecunię per se cupiditates quodammodo sunt, quæ omnes ab his viris sunt omnino alienæ. Septimum est, vt præstantis, perspicacisq;, atq; acutæ sit ratiocinationis. nā qui vniuersa cognoscere laborat, nusq; se patitur cognitione rerum defici, vt potest vis illa cognoscendi ferre: atque is quidem incomparabilis est ad contemplandū virtutis. neq; enim quicquam merito huic ratiocinanti animæ comparabitur. Ad hæc Fortitudo quoq; in hoc octauum obtinebit locum. nam sine fortitudine rationes illas debiles, non demonstratiuas, in quibus eum educari contigit, nec cōtemneret, neq; refelleret. quod quidem magis etiam perspicuum est in his, qui in nostris ciuitatibus educati sunt. Nona deniq; virtus, vt per se ipse moueatur id, quodcunq; bonum, honestumq; videbitur, tum iustitiæ, tum aliarum speciei virtutum, ac demū hoc modo continget, si anima ipsa concupiscens totam se credat rationi, ac excogitationi. Adde eum insuper oratorem perfectum esse debere, ita sanè, vt eius oratione sua in doctrina ad id omne quod maxime desyderat feliciter perueniat. ad hæc comprehendat breuiter, & facile medium in ratione (terminum quem vocant.) Hæc itaque instrumenta animi sunt, quibus vir huiusmodi instructus esse debet. Virtus autem, viresq; corporis in istis, & custodibus eædem ponuntur, vt sint vtique firmæ, salubrisq; constitutionis, corporeæq; temperaturæ. Sic equidem cui ab ineunte ætate hæc omnia affuerint, cuiq; euenerit, vt in ea, quam post describit institutione, doctus, formatusq; fuerit, profectò ia ad imperandū huic Reipub. erit idoneus. Ex quo esse videtur id, q rari admodum huiusmodi homines, difficilesq; inuentu sint: qua ipsa causa, Res quoq; publica huiuscemodi non obuia passim, atq; frequēs, sed inuentu rarissima. Neq; sit summopere alienum, si quis hic addubitet, dicatq; nō posse talem ciuitatem existere, nisi, dum quales superius descripsimus, homines tales inuenientur: neq; sanè eos inueniri, nisi in hac ciuitate moribus illis educati fuerint. Quamobrem collectum esse videtur, quod rationibus fieri posse à nobis ostendebatur, nūc prorsus esse nunquam posse. Ad id autem non incommode dici potest, non esse dissentaneum, vt nonnulli per se, ac naturali quadā affectione his, quos perscripsimus, moribus instructi sint. ad hoc etiam, naturæ ipsius instinctu, legem aliquam communem, quam certe nonnullæ gētes, vel populus eligit, accipiant. Pręterea etiā, vt propria se religione astringant, quæ legibus tamen humanis non sit dissimilis. Sicq; non incongruum est, vt processu temporis in sapientes euadāt, veluti etiam hac ętate nostra, hac nostra lege res habet. Ergo, si cōtigerit viros ita moribus, virtutibusq; instructos potentia, atq; authoritate valere, quanquam incerto, infinitoq; nobis tēpore id accidat: sic vtiq; talis Respub. qualem descripsimus, atq; quęrimus, existere poterit.

Cur Philosophi nō administrēt Rēp.

Tum vero, simulatq; ab illo ostensum est, si quādo talis Respub. contingat, oportere eius administratores sapientes esse: inuestigare incipit, quam ob causam eæ, quales nunc extāt ciuitates, nihil philosophorum, & sapientum opera adiuuentur. Dicitq; idipsum duabus de causis accidere: quarum altera est ex eo, q hæ ciuitates nolunt veris philosophis, sapientibusq; credere, neq; ad monita eorum respicere: videaturq; illis inter sapientes ipsos, & ciuitatum (quales nunc sunt) ciues simile quiddam intercedere, quod inter peritū gubernatorem scientiæ nauigatorię peritum, vbiq; eam artem profitentem, atq; offerentem, à nullo tamē, qui artis ipsius cupidus sit receptum, atq; imperitos alios nautas, qui artē quidem primum ipsam doceri debere, vel posse negant: deinde, atq; arti ipsi tātum authoritatis, aut dignitatis adhiberi nolunt, vt eius author, atq; professor reliquorū nautarum sit princeps. Quin etiam inter eos, si forte quis artem ipsam affirmauerit doceri debere, ei omnes graues sunt, atq; inimici, è nauiq; eum expellunt: is autem totius nauis gubernaculis admouetur, ac præest, qui ab illis omnibus de nauigādi ratione non discrepat. idq;, vel inuitis reliquis nauigatoribus nonnunquàm, vel alio quouis pacto, vt principatus, & iniri, & arripi solēt. Sicq;, cùm is nauis totius gubernator, magisterq; effectus sit, inter illos similes erroris, atque imperitię viros, nunquam à veri rectoris, gubernatorisq; officio discessisse aduertetur, tamen in eius odium quandoq; deuenient. Simile quidam sapiētibus, cùm harum ciuitatum habitatoribus accidit. Nec se in comparatione illorum sapientes, aliter quàm medici ad ęgrotos habent, qui neq; Medicinam artem sanandi esse putant, & ea ipsa de causa medicos respuunt: ipsisq; asseuerantibus sanitatem restitui posse, ipsos lapidibus vulnerare attentant. Quare cuiusq; medici actio nulla perficitur, ac finem suum habet, donec totum se ægrotus fidei medici committat: quin potius, qui aduersa est valetudine, ad medicorū fores (vt inquit) necessario se confert. Par, inquis in est, philosophorum ad eos, qui nunc sunt, ciues comparatio. Et hæc prior causa est, quāobrem his temporibus sapientes nulli reliquis ciuibus vsui sint. Altera vero, quoniam ex his, qui se ad philosophiam conferunt plurimi, pauci sunt, atq; peruersi admodum. quod ipsum accidit, siqua ex his virtutibus, quæ superius sunt, vero sapienti attributæ defecerit. neq; id mirum, præsertim cùm raro inueniri possit, qui harum omnium numerum impleuerit: ac si quando talem inueniri contingat, non sit adeo promptum, vt hāc scientiam, hoc est philosophiā perfectè assequatur. Illæ siquidem omnes enumeratæ virtutes magna ex parte philosophiæ officiunt, illorum maxime, qui nostris in ciuitatibus nati sunt: idemq; patiuntur, quod plurimi ægroti, quibus morbus ipse ex optimis cibis aggrauatē, cumulaturq;:

idq;

idq;, quod seminarijs egregiarum plantarum accidit, quæ, cùm in locum inciderunt minime sibi congruentē, nec alimentum naturæ suæ aptum sufficitur, in pessimum plantarum genus degenerant. Simile ergo est in his probis, generosisq; ingenijs, si in nostris ciuitatibus educētur, & instituātur iusta, legitimaq; eruditione, nihil enim aliud causa sit maximorū malorum ipsis in ciuitatibus: quandoquidē, neq; pigra, torpescensq; natura, neq; pusillus, ac debilis animus magnum aliquid, & grande adoritur, præsertimq; qui temperantiam non obtinuerit. Talesq; ex genere sunt nostrarum ciuitatum Principes, ficti quidem illi, atque simulati, qui honesta omnia, vt scientiā, & reliqua id genus vituperent, ciuilesq; disciplinas, quotquot sunt, damnāt, turpia omnia extollunt: quorum dominium Respub. pestilentissimum, causa est præcipua afflictæ scientiæ, & eruditionis, luminisq; illius extincti. Et genus quidem hoc, si exactè indagaueris, hominum, in his ciuitatibus frequentissimum occurret: quorum, quicunq; sæuitiam euaserit, hunc Deo propitio usum fuisse, diuinaq; cura ita ab æterno præstituta, atque protectione dici potest. Quotquot autem in studiū philosophię se dabunt, nec superioribus illis virtutibus consummabuntur, eos manifestum est non tantum ciuitatibus esse inutiles, verùm etiam sapientiæ ipsi non parum obesse: vtpote, cùm frequentissime accidat, vt tales viri ad voluptates, & turpia omnia, ad rapinas, ad fraudes tota se inclinatione conferant, quandoquidem nullam ipsi per se virtutem obtinēt, quæ eos ab huiusmodi inhonestis rebus contineat. Sed neque sermonibus sunt veraces, quibus, dum ciuibus auferunt sua, atque rapiunt, ad incutiendum timorem vtūtur. Sic itaq; Philosophię opprobrio sunt, neq; nō maxime ijs officiūt, qui ad eam ipsam parati sunt, atq; idonei: velut hac nostra ætate accidit perfrequenter. Quòd si forte contingat Philosophum in huiusmodi ciuitatibus verū, perfectumq; educari, ei non absimilis erit, qui inter feras rapaces, atque sanguinarias motam traxit: qui equidem, vt non cogitur inuitus esse, cum illis ferocissimis bestijs nocens, ita in tuto ipse nō est, quominus sontes illæ feræ in illum irruant. Itaque ad diuersum vitæ institutū se referet: nempe, vt in solitudine viuat potius, ac sic frustratus sit præstantia virtutis suæ, atque perfectione, quam certe in ea ciuitate, quæ à nobis rationibus descripta est, nancisci potuisset.

De fine hominis.

Tum, ex quo probauit rationibus, cuius Philosophus naturę esse debeat, cui simplex Philosophi nomē conueniat, dixitq; nullam viam esse, qua Respub. salua esse possit, nisi viris huiuscemodi imperantibus: & ostendit causam, ob quam talis Respub. inuentu difficilis sit, tum quo modo contingat, naturam hanc Philosophi nociuam esse per accidens: sequitur nūc locus ipse, in quo disputandum sit de eruditione huius generis hominum inter reliqua, quæ in ciuitate sunt. Hoc autem genus principum est, quorum non potest iniri ratio, neque erudiendi, neq; educandi, nisi finis ipse in aperto sit, ob quem humano generi administratione horum opus sit: quem certe nobis in primis, & inuestigari, & sciri oportere par est. sic enim, & singulorū quorumcūq;, quibus erudiri quisque, atq; institui debet, sermo fieri poterit. Nam incognito fine, haud quaquam eius rei necessitas, quæ ad finē perducit, cognoscetur. Cuius rei inuestigatio, etsi ad primā huius sciētiæ partem maxime pertinebat, nihilominus absonū nō sit, ea de re hic aliquid disserere. sic igitur dicamus, hominem, cùm res quędam sit naturalis, necessarium esse finem habere, gratia cuius est: siquidem quicquid naturaliter est, suū habeat finē, vt est in Naturali scientia expositum: in primisq; id homini ipsum conuenit, vt reliquis rebus pręstantior est, atq; nobilior. Cùmq; homini, velut à necessitate insitum sit, vt in ciuitate viuat, ideo qua ratione ciuitatis pars est, quædam, præstitutum sibi finem habet: neque quenquam fallere potest, finem hunc, cùm certe vnius rei sit, vnum quoq; esse oportere: siue specie id intelligatur, ita vt à singulis percipiatur, sicut in illo videre est fine, qui numero vnus est: siue ratione, vel, vt Græci vocant, analogia, quæ gradus quosdam habet. Ex quibus prius quiddā est, & posterius dignitate, siue attributione, & respectu quodam, ac relatione multorum ad vnum: veluti si complures perfectiones vnius alicuius gratia sint, & nonnullæ ob nonnullas alias. sic enim res multæ vna fiunt quodammodo, alioquin humani fines plures essent. Et si humanę perfectiones hac ratione plures sint, possintq; vniuersæ in singulis quibusq; inueniri: consequens erit, vt vnusquisque sui gratia sit: essentq; in ciuitate ea ratione non plures ordines vno, id quod fortasse nō potest fieri. Si vero, vel omnes, vel plures nō ab omnibus, sed ab aliqua tantū parte acquiri possint, in reliquis vero deficiet natura, cùm eis suarum perfectionum finem denegauerit: tunc posterius hoc genus aptum est, quasi alieno dominio subijci, prius illud, & excellentius ad dominandum quidem aptum, & idoneum. Istorum siquidem inter se ratio, atque dignitas similis est gradibus perfectionum, quę humana in anima insunt, veluti cùm aliæ sint aliarum causa. At vero, quę possunt de humano fine à mortalibus consyderari, penitus finita esse oportet: & nos quidē hac in parte id exponemus, quod nostra tempestate propalatū maxime sit. Dicimus ergo finem (vt quorundam fert opinio) nihil esse aliud, quàm vt vnusquisq; in sui corporis salubritate, atq; integritate, necnon sensoriorum tutela summum constituat bonum. Huiusmodi mortalium siquis in vnum conuentus fiat, necessitatis quidem gratia ille cogetur: neq; illis alius est finis propositus, quàm necessitatis. Alij autem ita existimāt, neminē quidem sibi deesse debere, ac res suæ vitæ necessarias negligere, verumtamen finem illustriorem, ac maiorem, quàm si necessitatem tantummodo spectaret, omnino habere. Idq; in rebus naturæ permultis perspicere est. Visus siquidē non homini ad necessitatem, verùm ad præsidium. Contrariū de tactu est. neque enim vllum est animans, quod sensus eius expers sit. Præterea tamen qui de humano fine in hunc modum arbitrati sunt, dissident inter se quammaxime: vtpote cum ex his alij in diuitias, alij in gloriam, alij in voluptates humanarum rerum finem conferūt. Ex quibus qui voluptates asserunt, inter se bifariam diuiduntur. Nonnulli enim ex his ipsis corporeas voluptates, sensoriasq; finem esse autumauerunt: qui sane superiori illi primę sententiæ proxime accedere videntur. Alteri in intelligendi delectatione felicitatem constituerunt. Præter hos etiam omnes alij summum bonum in imperio constituerunt, ita sanè, vt alijs imperarent, atq; dominarētur: tumq; delectabilia omnia rerum omnium genera, tum diuitiarum, tum gloriæ, tum reliquorū etiam, quæ ipsi apud se magni esse existimant, sibi vendicent. Leges vero nostræ, quæ his temporibus vigent, de ea re quid sentiant, Deus scit. verum id sola prophetia sciri potest. Quodquidem, si leges inspexeris, facile apparebit, duplicem hunc esse finem. alterum siquidem ex rerum à materia liberatarum scientia esse: alterum in rerum humanarū actione existere, qui ipse ad mores, de quibus leges ipsæ admonent pertinet: sicq; idem, & legi, & philosophiæ genere, atq; tractatione propositum erit: ob idq; non desunt, qui opinati fuerint, leges ex antiqua sapiētia emanasse. Omnibus ergo ex superioribus sententijs facile

possit

possit colligi, bonum, ac malum, vtile, atq; nociuũ, honestum, turpe esse non ex suppositione, sed ex natura certũ quiddam. quandoquidem quicquid ad finem perducit, id quidem & pulchrum, & bonũ est: quicquid autẽ à fine intercludit, aut auertit, malum, & turpe. nec aliud videtur esse, quod eæ religiones agunt, cunctæq;, in hisq; nostra in primis. quin etiam non pauci ex his, qui regiones nostras incolũt idipsum de nostra lege sentiunt. At vero Theologi nostri, qui loquẽtum (vt vocant) sectam imitantur, ex ipsa religionis contemplatione ducti sunt credere, ꝙ id, quod Deus vult, nullam habet præfixam, ac determinatam naturam: & sic nihil esse, quod non ad diuinam voluntatem, & arbitriũ redigatur. At eo modo, neq; honestum quicquam, neq; turpe nisi ex positione, atq; arbitrio quodam dici poterit: ampliusq;, eo modo finis humanus nullus erit, nisi sola positione. Id autem adducti sunt, vt crederent, conantes, ea, quæ in lege Deo assignari, atq; attribui viderãt, defendere, atq; seruare, vt quod de eo dicitur posse omnia, velle omnia, voluntatemq; putent diuinam ad omnia ferri posse, cùm per singula currat, feraturq;. omnia igitur hoc modo possibilia sint. Sępissime autem solet idem in contemplatione legis euenire, vt videlicet primum quæcũque Deo ascribũtur enumerẽt: deinde studeãt, vt in re ipsa ea omnia comprobentur, ac respondeant, præter vllam huiusmodi attributorum positionis confusionem, & offendiculum. Enimuero non sine maxima perplexitate dubium illud dissoluent, idq; etiam, si, quę imaginantur, sibique affingunt, ex eorum sententia, in lege clara, manifestaq; essent. Sed ipsi ex hac opinione in errorẽ, atq; hallucinationem maximam inciderunt, maximeq; ab humana natura abhorrentem: quin etiam absurdum videri possit, legem aliquam ea de re commemorare. Et de humano quidem fine, quæ hominis est beatitudo, eæ sunt vulgares, magisq; tritæ opiniones: quæ ipsæ apertius falsæ sunt, quàm vt id vlterius declaretur. Philosophorum vero sententias tunc exequendi locus erit, cùm ad id, quod inter se disceptant, rationibus indagandum peruenerimus, est enim eorum inter se controuersia de parte animæ, quæ rationem continet. Nunc igitur ad eum sermonẽ, vnde digressi sumus reuertamur, deq; vero fine differamus, si tamen prius à Naturali philosopho id; quod conueniet, repetierimus, ac receperimus: sic tãdem enim adipiscemur facilius, quod ex hac ipsa scientia elici potest. Sic ergo dicimus, huius artis ciuilis professorẽ cum Naturali philosopho, hac in quæstione sentire. nam, & de fine (quæ naturalis corporis perfectio, seu actus est) ipse Naturalis philosophus disputat, eamq; ipsam aliijs perfectionibus comparat, & confert, si plures in eo animaduertat inesse. Enimuero, cùm ex humanis perfectionibus nihil planè natura, nisi præparationes exhibeat, vel principia quædam ad illas facile assequẽdas. sic igitur cùm illas, nec perfecte nec integre natura præstet, si non & electio animi, atque diligentia adhibeatur: ex eo scientiæ ciuilis professor non ab re de fine humano pertractat, scilicet quatenus electio, consiliumq; animi, atq; voluntas eum ipsum finem efficiunt. Insuper, cùm in naturæ scientia tam sit probatũ abũde, hominẽ ipsum ex corpore constare, & anima: eamq; esse corporis ad animam rationem, quæ materiæ ad formam: atque è contrario animæ ad corpus, qualem formæ ad materiam: ipsamque materiam esse formæ gratia, formam præterea gratia actionum ab ea prouenientium, atq; affectionum. humana igitur perfectio, humanusq; finis, ex illius actionibus operibusq; dependet. Inibiq; satis præterea demonstratum, actionum humanarum nonnullas, & hominibus & rebus cæteris, tum simplicibus tum compositis cõmunes esse, quas sane quidem ex communibus formis necessarium est produci: nonnullas vero proprias, quæ sine controuersia proprijs ex formis, siue vna, siue pluribus insunt. Ampliusq; illic monstratum, simplicia corpora, quod habẽt cum homine commune, id potentiæ esse, ac momenti cuiusdam ad hoc, vel illud inclinantis. quæ certe inclinatio ex tali potentia coorta, atque in hanc formã inducta, neque anima est, neque ipsius animæ actiones. Illic etiam nunc expositum est, quomodo necessario homo id, quod habet cum corporibus compositis cõmune, sit ipsa anima: suntq; talia corpora bifariam diuisa, nempe aut in plãtarum genus, aut in animantiũ. Stirpes autem, herbæ, plantæ vegetatiuam, nutritiuã, generatiuamq; vim animę: animantia vero sentiendi, & imaginandi facultatibus cum homine cõmunicant. In concupiscentia vero partim cũ homine conueniũt, partim ab eo ipso discrepant. Homini vero nemo ambigit vim rationis necessario propriam esse: rationis autem potentiam in duo diuidi, in rationẽ scilicet, quã actiuam, seu practicam: & in contemplatiuam, quam scientiæ esse dicunt. Illic insuper ostensum est, formas illas cõmunes ad has proprias, ac præcipuas eam seruare rationem, ac proportionẽ, quam materia ad formam, & hominem quidem ob propriam formam suã esse. Similiterq; de vnaquaque re dicẽdum, ex propria forma sua esse id, quod est, ex eaq; proprias actiones exire. Verumenimuero, cùm & bonũ, & malum aliqua in re ita inueniantur, vt in eodem actionis genere consistant, quemadmodum ipsa in pulsatione chordarum sonus, & bonus, & malus dignoscitur: ipsisq; actionis laus in homine, atque vituperium, propriæ quidẽ actionis, non alterius cuiusquàm intelligitur. Sicq; humanus finis, humanaq; felicitas in hoc tota versatur, vt operationes proprię in eo ipso sint maximopere bonæ, & probæ: atq; ideo definita est felicitas, vt animæ actus sit rationalis cum virtute coniunctus. At quoniã rationalis quoq; animæ partes, vt ibidem monstratũ est, sunt duæ, idcirco & virtutes non vna sunt specie, nec ipsæ perfectiones etiã. Et rationalẽ quidem ipsam bipartitam esse ibidem ostensum est, quippe in actiuã, seu practicam (vt paulò ante dicebamus) & in cõtemplatiuam: consequens ergo est perfectiones ipsas, alias contẽplatiuas quoque, alias actiuas, seu practicas esse. Verùm, cùm concupiscibilis, seu cupiditas pars etiam ipsa sit animæ, videturq; illa in homine excitari, & cõcupiscere, prout ipsa contemplatiua pręcipit, ac ei maxime adhæret: ex quo sequitur etiam partem illam cupiditatis, ad rationalem ob hãc causam attinere. Quocirca perfectiones ipsas trium generũ esse apparebit, videlicet contemplatiuas, præterea morales virtutes, & postremo artes ipsas effectrices, seu operarias, quæ etiã ipsæ cùm bifariã diuidantur. Alterum enim est genus earum, quæ, vt munus suum in proposita materia exequantur, nulla re alia indigẽt, quàm scientia, & cognitione pręceptorum vniuersæ artis. Alterum, quod ad agendum alia quadam virtute aduentitia, & coniectura præter hæc vniuersalia præcepta indiget, vt singula elaborentur, atque efficiantur ipsa ex arte, additis præterea tẽporis, loci, aliorumq; similium circunstantijs. Quocirca hæc planè intellectus, seu rationis pars ab altera omnino differt, & sic vtrobiq; differentes virtutes. Quatuor ergo perfectionũ, virtutũq; genera sunt, scilicet contemplandi, excogitandi in artibus, atq; in eisdem, quod excogitatum est opere exequẽdi, ac morum. Ex quibus quoque manifestum est, humanas virtutes plures esse. quæ cùm vnius rei perfectiones sint, necesse est alias propter alias esse, seu eas ipsas vniuersas in singulis inueniri par sit, siue in

Felicitas quid.

aliquibus

aliquibus tantum: at singulis quidem mortalibus vniuersæ comprehendi non possunt, verùm possunt earũ nonnullæ in aliquo, & illo quidem diuino hominum genere inueniri. Verùm ex moralibus virtutibus nõnullæ possunt esse omnibus communes, inter quas est temperantia: & quidem propterea hominum genera ex virtutum generibus digerenda sunt, vt inferius, minusq; perfectum præstantioris gratia sit. nam qua ratione virtutum ordo in vnico homine distinctus est, atq; dispositus, eadẽ in multis quoq; hominibus disponetur. quod quidem ei rationi contentaneum est, quæ homines multos omnibus virtutibus prędítos ad meliorem humanitatis conditionẽ coire in vnum coegit. Nam si singuli adipisci potuissent vniuersas virtutes, non solum oporteret, vt vnusquisq; in seipso, & imperantem haberet, & obsequentem conditionẽ, & velut dominum, & seruum: sed, & ipsa natura aliquid superuacaneum fecisset, cùm omnes ad dominandum parati, aptiq; essent: id quod sanè esse nequit. necesse enim est dominũ non carere seruo, qui dominium admittat, atq; obsequatur. Et perfectiones eæ vniuersæ, vt vno in homine aggregentur, id admodum difficile est, nec nisi portento quodã, prodigioq; fit. Contingit vero frequentissime, vt aliud ad alias virtutes genus hominũ aptum sit, atq; aspiret: idq; facile patebit, si in singulorum naturam intueamur. Posteaquam quid humanæ perfectiones, quid animi virtutes essent dictũ est, declaratũ etiam est, alias aliarũ gratia virtutes, & videri, & esse, adeo vt vna afferri possit, ad quam cæterę omnes, vt ad finẽ dirigantur, neq; ob aliam quãcunq; rem sint, ipsa autem illa propter seipsam, non propter aliã: eaq; perfectio summa hominis, atq; suprema felicitas, de qua nobis proposita est inquisitio. Dicendum ergo in primis est, Artificia ob necessitatem primum inuenta fuisse, propter inopiã scilicet, quæ in statu humano inest: nec cõmode tamen homo citra illa, aut viuere, aut agere possit, nihilo secius q̃ nõ potuerunt infinita prope animantia sine proprijs quibusdam, & habitibus & affectibus naturalibus, necnõ operibus reperiri: quemadmodum figuræ illæ sexangulares, & fauos struẽtibus apibus, & texentibus araneis, familiares sunt. Et vero illa speculandi pars videtur equidem ex naturæ disciplina intuẽtibus, homini nõ inesse propter necessitatem, sed melioris cuiusdam conditionis, atq; augustioris status gratia, & quidem, quod in ipso est huiusmodi, vt propter excellentiam, atque dignitatem nisi, præstantius haud dubiè est, atque dignius his omnibus, quæ necessitas, & indigentia inuenerũt. Pars igitur rationis, quæ effectrix, vel vtique artifex est, ob speculandi cõmoditatem est adinuẽta: id, quod res ipsa manifestissime comprobat. Quis enim nescit artes huiusmodi, & opificia causa operum, in quibus versantur, esse adinuẽta: ipsaq; opera, ob rerum varietatem: sed homo ipse qua ratione his in artibus versatur, quasi se alieno addicit, atq; quibus suppeditat necessaria, ij reuera domini sunt: nõ autem propter aliud quis iure dominus est, q̃ propter eum animi affectũ, quo melior, ac præstantior existit eo, qui seruitutẽ admisit. Affectus vero ille, quo quis præstat inter cæteros maxime, ea pars est animæ, quæ contẽplatur, atq; speculatur. Neque aliter quàm hæc rationis pars contemplatiua, alteri actiuæ dominetur eadem in anima, Dominus quoque erit, qui est ad sciẽtias speculatiuas paratus illi, cuius in suo ortu naturę satisfactum est, vt artificij cuiusdam tantummodo aptitudinem sortitus sit: & huiusmodi quidem viri natura serui sunt, ac dominatui alieno obnoxij. eadem est istarum inter se animæ partium ratio, quę domini, atque serui inter ipsos. Quanquam dubitari possit, qua de re omnes illæ artes, quę in agenda re aliqua, aut facienda versantur, ad vnam quandam artem, velut principem, quæ administrandæ Reipub. ars est, redigantur, cùm prius ostensum sit, hanc ipsam artem ad speculandum excogitatã esse. Scientiæ igitur speculatrices ad agendum præparant, iuuantq;. Neque vlla inter has ipsas, & artes, quę agunt, efficiuntq;, differentia est, quàm q̃ illæ effectrices artes inferiores superioribus illis inseruiunt, in suo administrando proposito: speculatiuę verò scientiæ illis etiam artibus authoritatem ac dominium præstãt, ad exitum, & finem suum adiuuantes, ac disponentes; veluti in reliquis artibus principibus, quæ inferioribus vim tribuunt, ducendo ad suum cuiusque finem; velut agricultura quidẽ princeps, ac præcipua ad particularem sibi subiectam se habet. Sic igitur speculatiuarum scientiarum, & artium effectricium eædem esse videntur partes: neq; vlla, nisi ex dignitate, & ignobilitate differentia esset. In qua sententia non pauci nostris temporibus philosophi permanent, qui in his rebus contemplandis leuiter, atque ociose versati sunt sine vllo naturalis seriei respectu, ac artificiosæ doctrinæ consyderatione. Nos autem dicimus scientias speculatrices contemplari quidem, idq; in primis de natura Philosophiam, & de diuinis rebus (quã Metaphysicam vocant.) Nec sane illæ, quæ contemplantur, ad operationem aliquam, aut actum referuntur, nec voluntas quicquàm ad ea constituenda proficit, aut valet: idq; per se notum est, et præsertim, qui in his ipsis scientijs exercitatus sit. Si igitur nihil nos ad subiecti earum scientiarum statum, atque substantiam conferamus, consequens est eas ipsas non esse ad agendũ paratas, aut operandum pręcipue, sed neque hominẽ per eas ipsas primo proposito alij cupiã inseruire: insunt illæ tamen homini propter melius, atque præstantius quiddã, cùm alioqui inesse eas frustra, aut temere, esset perabsurdum. Sed ne esse quidẽ hoc pacto possent, & ex his quidem, quæ nunc dicturi sumus, id manifestius apparebit. Est certe enim in prima Philosophia statutum, res omnes bifariam partitas esse, vt alię sensu, aliæ intellectu comprehenderentur: idq;, quod intellectu percipitur, principium quoddam esse ei rei, quæ sensibus est subiecta: finemq;, & formam, & causam effectricem, &, siquid eius in scientijs speculatiuis agitatur, in ipso genere intelligendi contineri: propositũq; hominis, atque institutum, quatenus est ipse res naturalis ad illam intelligibilium rerum naturam, quoad potest, ascendere laboret, & contendat: eoq; intelligi potest, eandem esse rationem huius naturæ humanæ intelligibilis, ad ea, quæ in homine sunt, tum animę, tũ corporis, quæ est ipsius naturæ simpliciter intelligibilis, ad eam, quę sensibilis est. Eadem similiter est ratio, & proportio ipsius naturæ intelligibilis, quatenus voluntate acquisita est, ad reliquas res voluntarias omnino. Sic igitur dominatur quidem rebus voluntarijs, quemadmodum & ipsa natura intelligibilis ipsi sensibili, rebusq; ex voluntate nostra pẽdentibus principia, quibus constent, præstat: quẽadmodum, & ipsa intelligibilis natura ipsi sensibili essentiam, ac cõsistentiam præstat, non tamen ita, vt illa intelligibilis huic sensili inseruiat, probatũ iam est verum, quod ita consequens sit, & velut necessario subsequatur. Scientiæ ergo speculatiuæ non parum ad agendum iuuant, ac necessariæ sunt ipsis rebus agendis eo modo, quo dictum est, naturam intelligibilem esse necessariam ipsi sensibili: huiusq; ipsius partis, quæ ad intelligendũ parata est, principatus, in reliquas omnes partes Reip. nihil omnino differt, ab intelligibilis naturæ dominatu, quo sensilibus rebus imperat. Ex dictis ergo videri potest, artes ipsas actiuas, siue vires, & facultates

quædam

Artificia cur inuenta.

An speculatiuæ scientiæ actiuarũ gratia sint, an contra.

quædam sint, siue opificia quędam principalia, ac aliis præfecta, siue subministrantia, & inseruientia aliis, illas quidem omnes ob contemplatiuas scientias excogitatas esse, atque inuẽtas. Nonnulli tamẽ de his agendi artibus contraria senserunt his, quæ de speculandi scientiis suot opinati: eorumq; sententiam omnino destruunt, cùm credant ipsi quicquid in his artibus intellectu tractatur, oon præcipuo, ac primo proposito ad sua opera dirigi, vel propter illa inueniri, sed talium omnium intentionem esse, res rectè discernere, & cognoscere: & operationes, ac opera (seu operata, vt aiunt) quæ ex huiuscemodi artibus prouentunt, nõ ex primo proposito, sed, veluti quid consequẽs sint: vt in motu cęlestium corporum perspicuum est. Itaque hac ratione artes ipsæ operariæ, seu actiuæ essent omnino virtutes. quod quidem maxime de illis artibus suspicãdum esset, quæ ratiooe amplius vtuntur: & propter illos habitus acquisitos ex huiuscemodi artibus inducti sunt, vt credant aliquĩ eos, qoi in aliqua vna harum artium versati sunt, ita demũ affectos esse, vt sibi persuadeãt rerum se omnium ootitiam amplexos esse. Et certe quidem id videmus in sua arte medicis accidere. Quãquam verum profectò est, in illis ipsis artibus, si quid est intellectui referendum, id præcipue ad actionem, & opus ipsum dirigi: in eisq;, si contingat aliquid contemplari, illud quidem nõ nisi per accidens fiet. Si igitur idipsum finem artis esse constituamus, is ipse finis alterius profecto generis erit: ac oomen quidẽ, quo artes appellabuntur, æquiuocum erit, quale hoc in nomine Musica, quiddam est, dicitur enim quandoq; de arte ipsa, quæ in actu, atque opere quodam exteriore coosistit: oeq; noo de ea quandoque, quę cootẽplatur, atque speculatur. Virtutes etiã oum excogitatiuæ, atque inuentiuæ manifestissime ob cõtemplatiuas extitisse videntur? siquidem ipsæ sunt propter artes illas agendi, vel frequentius, vel præstantius. Artes autem istæ (vt iam suprà diximus) sunt propter speculationẽ rerũ institutę: neminẽ enim latet excogitatiuas illas ad rationẽ artium diuidi. Et quemadmodũ vna quædam ars absolute princeps reliquarũ artium existit, ipsa autem est Reipub. administrandæ: ita etiã reperitur virtus quędam excogitatiua princeps, & illa quidem est, qua illius principis artis actiones in materias inueniũtur, & diriguntur. Ad hæc, virtutes morales videntur quoq; propter intelligibiliũ speculatiooẽ esse. idq; primo ex eo, quod in scientia Naturali declaratũ fuit, præclare ostenditur: nempe concupiscentiã, atq; appetitum in duo diuidi genera, quorum alterum ex imaginatione, alterum ex cogitatione, & ratione emanat. Quæ igitur concupisceotia imaginaria est, impropria omnino est homini, sed animãtibus, quatenus suot tantum animantia, propria quidẽ est. Posterior autẽ, quã cogitatione, & ratiocinatione agi diximus, homini profecto propria est, & sua, neq; cuiquàm alii, q̃ homini talis attribuitur. Neque virtutes morales quicq̃ aliud sunt, q̃, vt hæc pars concupiscens, quæ in nobis est id cupiat, quod ipsa cogitatio, atque ratio fieri debere iudicauerit: necnon, & modum, & tempus, atq; locum ipsa statuerit, & præfixerit. & planum quidem est, ac manifestum, opus huiusmodi à nulla alia animi parte procedere, q̃ ab ipsa contemplatiua. Quocirca hæc pars concupiscibilis, si dignitatem, ac virtutem à ratione accipit, ratio propterea ipsa dignitate, & virtute iosignior apparebit, pręstantiorq;, atque electior. hac vero in parte nõ pauca cũ homine animantia participãt, vt in verecundia Leo: quę certe affectio humana est, quatenus à ratione, & cogitatiooe, seu opiniooe existit: etenim propter quod vnumquodq; tale, & illud magis (vt aiũt:) porrò his virtutibus homo instructus quodam modo ad inseruiendum aliis videbitur. exempli gratia, Iustitia ipsa non nisi propter actiones exercetur: Temperantia, ob voluptates, quæ honesta, & egregia acta impediunt: Fortitudo, propter res formidabiles, ac molestantes: Liberalitas propter opes, & pecunias reperitur. At vero scientia illa contemplatiua non instruit hominem, vt aliis subiiciatur, & seruiat, neq; puto quenquàm hoc latere. Superiores pręterea omnes illæ virtutes multò magis ad materiæ naturam spectãt: nec possunt sine corpore ipso, sineq; instrumẽtis, ac rebus exterioribus consistere. quis enim liberalis nummis non indiget, ad ipsa liberalitatis officia exequẽda? Quis item iustus, iisdẽ ad iustitiæ ipsius munera non vtitur? Fortis quoque vigore, ac robore corporis indiget. Scientiæ autem speculatrices sunt maxime à materiæ consortio liberæ, atque solutæ, ita certe, vt quoquomodo eas perpetuas esse oportere credatur. & est quidem iam alibi ostensum, ea præstantissima esse, quæ lõgissime à materia absunt. Verũ enim genus hoc moralium virtutum in cõparatione facultatis speculandi, atq; perfectionis, velut primordium est quoddam, ac gradus oecessarius ad finem obtinendum, sine quo obtineri non potest: & ob hęc multis videtur, huiuscemodi perfectionem esse finem remotũ, cùm sit remotæ illi perfectioni proxima. Ex his ergo, quæ diximus, clarũ esse potest, humanas virtutes quatuor generibus contineri, quibus certe finis, propter quem sunt, est ipsa contemplatio. At verò an morales virtutes sint ob actiuas illas artes, an è diuerso, an pars virtutum illarum propter artes, rursumq; pars artium propter virtutes, hoc quidem inuestigatione indigmĩ ooo sit. Verum nemo ambigit, quin virtus illa inter omnes morales princeps, sit necessario vi excogitatiuæ (seu industriæ) principi adiuncta: & si virtus illa princeps, eam habeat rationem ad vim excogitandi principem, quam potentia, seu vis ipsa excogitandi ad artem principem, erit profecto, & illa propter istam artem principem idemq; fiet in reliquis artibus nõ habentibus aliquod genus huius virtutis. hac enim ratione, & respectu se habebit ad illas artes practicas, veluti præparamentum, & pręludium: & licet per eas illæ acquirantur, id quidem nõ fit, oisi vt eiusmodi artis actio perfectior, & laudabilior reddatur. & hoc ex sese satis perspicuum est. At vero vtrumcũque sit, seu illæ artes propter virtutes, seu virtutes propter artes, vtræque simul cootemplatiuæ facultatis gratia sunt. Quodq; de ratione, ac comparatione istarũ perfectionum humanarum inter se diximus, constat citra vllã controuersiam apud Peripateticos. At quoniam hæc speculandi pars non inest nobis statim à vitæ initio in sua vltima perfectione, & actu, immo potentia nobis inest: & in Naturali sciẽtia iam declaratum est, omnia, quæcũque habent suæ essentiæ mixtam, adiunctamq; potentiam, ea tum summe perfici, cum citra potẽtiam illam penitus actus ille syncerus reperitur: Eiusmodi vero & perfectionem, & actum adsciscere, nostri quidem arbitrii, ac officii est: si quidem idipsum electione maxime, & voluptate comparatur, quod natura minime nobis sua sponte elargiri valet. Hęc igitur perfectio, ad quam totis viribus contendimus, & cum qua vnita maxime perficimur, quidnam sit quærendũ est: vtrum scilicet sit aliquid scientiarum speculatiuarum, an iis aliqua dignitas prę stantior per illas: & si nihil illarum sit, vtrum, illud in nobis ipsis existat, an quod nos per seipsum constet. Ad quam sane quæstionẽ assumẽdum est, q; qui putat speculatrices scientias illas quidem æternas, & nobis actu inesse, humiditatis vero cuiusdam puerilis caligine immergi: qui sic ergo opinatur, videtur quidem ipse accipere eas ipsas quodammodo

An morales virtutes ob actiuas artes, an e diuerso, sint.

Quidnam sit perfectio illa, ad quã totis virib' contendimus.

dũmodo habere esse in potentia: siue fuerint illæ formæ separatæ, quas Plato posuit: siue hoc qualecunque est, sit intellectus agens, aut quiuis alius dignitate isto inferior. planumq; esse potest, humanã perfectionem hoc modo, etsi nõ voluntate acquiri, cùm iam ipsa ante voluntatem insit homini, volũtatem tamen nihilominus habere in eius perfectionis definitione locum: quo pacto definitionem quoq; ipsa summarũ quarumq; perfectionum ingreditur, secundum quem modum præludium ingreditur definitionem finis. Et si dicatur quidem id, quod voluntate nos adipiscimur, scilicet quod acquirimus de perfectionibus illis vltimis, quãtum natura nobis comparare concessit, talem perfectionem nos acquirere ea ratione, ac respectu, propter quem sumus quicquid sumus: scire quidem debes, quòd si huiuscemodi habitus ad voluntatem referatur, eamq; admittat, aliter hic, quàm illic voluntatem accipi debere: cùm ipsa voluntas non ingrediatur in rationem, seu naturam eius, quod substantiam nostram, atq; essentiam præstat, facit tamen ipsa voluntas ad eam rationẽ, qua intellectus agens est nobis perfectio. Eis vero, qui speculatiuas scientias non æternas esse putant, verum censent eas esse summam, ac vltimam perfectionem, videbitur certe ipsammet perfectionem humana voluntas præstare. Et vero, qui illas ipsas scientias speculatrices æternas esse nõ credunt, sed humanam perfectionem esse cognitionem intelligentiarum separatarum à materia, ijs quidem duplex perfectionis genus statuendum est. nẽpe, vt & prima, & vltima sit: & prima quidem seipsam adipiscatur, secunda vero adiumẽto quodam, atque aliena ope comparetur. sed qui hoc exquisite scire cupit, ad naturæ sciẽtiam se conferre oportet.

Debis 1 Septimo. Comparatio scientium ad ipsum vulgus. De specu Platonis.

Redeamus igitur vnde sumus digressi, pcedamusq; in tractatione eorum, quę Plato de principijs, eruditione disseruit. Plato itaque genus hoc hominum, vt sunt scientes, et intelligẽtes, vulgo imperito, atque rudi comparat: dicitq; vulgus simile esse his, qui à pueris in specu educati, nunquamq; egressi sunt, nihilominus aspicere ipsi satagunt, quicquid in spelunca appareat, nunquam tamẽ faciem ad ingressum speluncæ conuertũt: & in illo ingressu sunt imagines omnium generum animantium, seu statuæ: à tergo etiam earum est ignis, ita, vt ex illis statuis nihil aliud quàm vmbras in concauo speluncæ repræsentatas ex aduerso illi cernere possint: & certe rerum omnium nihil prǽter vmbram percipere poterunt, quę se illis aduersa in spelunca obtulit, opinabunturq; præterea res veras ab vmbris nihil omnino differentes esse, atque id de vulgo ipso dictum. Sapientes vero ij sunt, qui illo ex antro egressi in vero lumine, atq; fulgore versati sunt, vere res ipsas ad Solis splendorem, atque lucem inspicientes. Tum quemadmodum nemo statim quàm est à spelũca illa egressus, si se vero lumini, atque Soli offerat, possit eum insuetum splendorem sustinere, atque intueri quicquam: sic homines huiuscemodi, qui suu ad sapiẽtiam parati, se habebunt, si protinus conentur aggredi ad cõtemplanda ea, quæ intellectu à materia ægre abstrahuntur, simpliciatq; inspiciuntur. Verum sedulo danda est opera, vt illi sensim rebus intuendis luminibus assuescant: primumq; Lunæ, aliarumq; stellarum radijs committantur, & tãdem, velut per gradus ad Solis intuitum comparentur, resq; tandem clarissime dijudicent, eodemq; modo paulatim philosophi instituendi, atque effingendi sunt: ab hisq; eruditionis primordium ducendum,

Quæ prima scientia addiscenda.

quæ facile ipsi perdiscere possunt. Cumq; Plato inuestigauisset, quæ illis primũ scia maxime accõmodata erat, eã certe numerorũ notitiã esse voluit. Nã illi, iam simul cũ custodũ liberis, à pueritia Musica, atq; Gymnastica instituti sint, atq; Gymnastica ipsa ad corpus certe magis attinet: Musica vero, quæ illis traditur, ea quidem est, quæ fabulis vtitur: quæ certe non põt tantum efficere, vt possit intellectum scientiarum contemplatiuarum alicui præstare, & tradere. Hæc autem numerandi scientia inter contemplandi facultates omnino enumerari debet, & est doctrinarum certe omnium facillima. & huius rationis sunt aliæ Mathematicę disciplinæ: illæ autem sunt, Arithmetica, Geometria, Astrologia, Musicaq;: inter has autem etiam ipsas facilitate est Arithmetica princeps, cùm maxime nuda sit, atque libera à materia. est ergo ipsa Arithmetica illis reliquis facilior, ad cunctasq; res magis communicans: secundo autem loco Geometria, deinde Astronomia, postremo vero loco Musica succedit. Neque vero fallere quenquam debet, eas ipsas scientias ante omnia à sapientibus disci debere, exercitationis, atque assuefactionis causa, nam earum intelligibilia, vt plurimum non sunt intenta & proposita à natura, & ideo tractatur in eis de infinito. Tandem earum intelligibilia sunt omnino imperfecta, cùm non in suis proprijs subiectis deprehendantur, sed imaginatione quadam, ac fictione concipiuntur. Ob idq; bifariã Plato rerum intellectum partitus est, ac priorem sanè validum ipsum, atque potẽtem, intelligentiam appellat earum rerum, quæ veræ sunt: secundum vero cognitionem nominat, quę est simulachrorum, imaginumq; rerum existentium intelligentia (seu intellectus) atque ea ipsa nostra sciẽtias illas mathematicas complectitur, putatq; ipse similem quandam rationem esse intellectui rerum cum sensu. nam, quemadmodum ex sensilibus nonnulla per suam essentiã, nonnulla per simulachra (seu phantasmata) & species apprehenduntur: multorum siquidem vmbras, atque simulachra, siue colores assequimur sensu tantummodo: eadem quidem est in intelligibilibus ratio. Porro, cùm ipsarũ mathematicarũ scibilia (vt diximus) sint infinita, earumq; subiecta quoque ignota, de quibus quidem primus contemplatur Philosophus (qui Metaphysicus nuncupatur) idcirco Plato eas minore dignitate censet, ad præstandam humanam perfectionem, quàm cęteras speculandi scientias: dicitq; earum principia incognita esse, fines etiamnum incognitos, atq; consequenter, quæ inter principia, & finem intercedunt esse ignota. Cùm igitur mathematicæ scientiæ non primo proposito, nec per se ad humanam perfectionem excogitatę sint, vt Naturalis, & Supernaturalis scientia: quanquam hoc in genere etiam Mathematicæ illæ inter se differũt, vt in his videre est mathematicis, à quibus duæ illæ, Physica scilicet, & Metaphysica scientia, aliqua principia ad suam contemplationem mutuantur, veluti hæc Diuina scientia ab Astronomia numerum motuum accipit. nec solum hæc differentia in illarum generibus deprehẽditur, sed etiam in partibus vnius, & eiusdem scientiæ. Manifestissime igitur posset colligi ex hoc, maximam illarum disciplinarum vtilitatem, amplissimumq; atque dignissimum propositum, non esse ad exercitationem, adaptationemq; intellectus, ad duas illas vltimas scientias adipiscendas. Neque etiam dici potest, harum mathematicarum scientiarum institutum, ad opus, aut actionem esse, quanquam in singularibus earum inspicienti videatur ab his aliquid agi. id quod ex vulgo non pauci in Geometria, & Musica opinantur: cùm eę res, de quibus ijs ipsis cura quædam instituta est, atque tractatio, sint & naturę, & arti communes. Triangulus nanque æquilaterus (exempli causa) quòd necessario tres lineas habet, ex duobus centris circulorum æqualium exeuntes: quarum duæ, quę supra basim existũt, concurrunt insuper punctum intersecantem vtrunque circulum: id quidem neque ligneo, neque æneo, nec

cuiusuis alterius materiæ circulo propriũ est, neq; artificiali cuiquam: quin cõmune est omnino hoc ipsum & naturalibus, & artificialibus. Ad hæc singula quædam eorum, quæ à Mathematicis tractantur, in materia posita esse videntur. Si igitur hæc ipsa ab illis disciplinis ita tractarentur, vt quæ materiæ inessent, horũ quatuor requirerentur causæ, scilicet efficiens, finalis, materialis, formalis: cùm ergo sit manifestissimum disciplinas eas de forma tantummodo quærere, manifestum igitur est singula, quæ tractant huiuscemodi scientias, si in opus transeunt, indigere tunc, dum in actionẽ veniunt, alia quadam vlteriori notitia, quàm, quæ ab his disciplinis tradita est. si quispiam enim ligneum sit triangulum æqualium laterum confecturus, ad id, quod molietur non sufficiet id, quod ab Euclide in elementorũ suorum principio de ratione trianguli æquilateri est ostensum, nisi ad id ars quoque fabrilis lignaria adhibeatur. neq; de hoc ambiget quisquam, qui in his scientijs exercitatus fuerit, cùm per se illis sit manifestissimum. Atque his in hunc modum disceptatis, apparet eos, qui huiusmodi scientias Mathematicas prosequũtur, primum quidem ac propriũ propositum habere, consuetudinem: quanq; ad hanc etiam accedat (vt inquit ille) cognitio quædam rerum necessariarũ his operibus, quę quisque sibi proposuit, atque secutus est. Nam, cùm sint custodes, cognitione non parum numerorum, & mensurarũ indigent: idq; propter ordines hominum ad pugnam instruendos, atque aciei figuras, & formas idoneas, necnon mensuras, atque modos ponendorum castrorum. Indigent etiamnum temporum, & mensium, dierumq; cognitione nauigatores, nec per deserta tantum loca, atque solitudinem iter facientes, verum etiam hi, qui camelis præfecti sunt. Musica præterea ea, quæ in agendo versatur, eis est pernecessaria, cum ob alia, tum quòd ipsi eam in ciuitate instituerunt. Hæc igitur est Platonis sententia, de instituendorum illorum primordio: quæ idcirco illi talis est, quoniam ars Logica tempore illius non erat. Postea vero quàm est præceptionibus, & regulis nunc tradita, melius est ab ea istorũ disciplinam, atque eruditionem incipi: moxq;, vt erit tradita, ad Arithmeticam transire, deincepsq; ad Geometriam, Musicam, Perspectiuam, ad eamq; artem, quæ de ratione ponderum disserit, ad Physicam, postremoq; ad Metaphysicam. Enimuero, cùm inter se veteres diu, multumq; dubitauerint, vtrum Logicam prius, an Mathematicas artes aggredi oporteret: ex hisq; nonnulli Dialecticam excogitatam arbitrentur, vt & roboraret intellectum, & ab errore retraheret, idq; ita in interioribus ac reconditis scientijs, quas tractare ipsa cogitur, cuiusmodi sunt, & de natura, & de his, quæ naturam transcendunt. Neque Mathematicæ scientiæ ob facilitatem, & perspicuitatem Dialectica egerent, in primis cùm non sint admodum cum materia confusæ, atque inuolutæ. Sed hoc, si ita est, & non sit sanè Logica ad artes Mathematicas adipiscendas necessaria, si tamẽ post eas acquisitas accedat, erit illa sine dubio ad præstantiam hominis, ac meliorem quandam conditionem. At, cùm ad doctrinam huiuscemodi hominum nihil non egregium, atque excellens perquiramus, non erit profecto alienum eos à disputandi arte incipere. Plato vero hos institui debere censuit facultate Musica, vt decimum & sextum annum, aut decimum & septimum attigerint: neque id etiam prius quàm prauis, qui iam dicti sunt, moribus purgati sint. Tum etiam equestri exercitatione ad vigesimum vsque annum vtantur, atque iam inde superiore seruato ordine ad Philosophiam addiscendam se conferant, ante quam ætatem Plato eos sapientiam attentare minime permittit, propterea quidem quòd eorum opinio, atque iudicium nondum sit ad tantam rem idoneũ, nec ratio quidem firma, & constans. Accedit ad hæc, quòd qui prę matura ætate fabulis, atque figmentis enutriti sunt poeticis, illi legum constitutiones quantum possunt sugillant, atque abrogant, & ita maxime, dum, apud vulgus rationibus suis infringere leges, atque statuta pertentabunt. Neque (vt inquit ille) per fabulas illas, & fictas, quibus sunt imbuti, orationes aliter afficiuntur, quàm qui, quos prius parentes esse putauerat, adultus, ac tam grandior, validiorq; solum putat suos intelligit, & se nõ legitimum illis, sed falso creditum filium, aliosq; sibi esse parentes veros, siquidem quis eum tunc non autumet exuturum filij animum, omnemq; reuerentiam, quam antea habuerat erga falsos illos parentes, ita vt eò res redeat, vt plerunque ab illo isti contemnantur, & negligantur. Similiter quoque his accidere solet, qui à parentibus ante maturam ætatem disciplinis huiusmodi committuntur. nam quæ in illis solertia est, atque acumen, leges rationibus suis eludere cupiunt, & veluti dilacerare, vt ludentes catuli solent eorum, qui ad se propinquãt vestes dilacerare. Id quod etiam tu in his facile philosophis esse animaduertes, qui in his nostris Rebuspub. versantur: quibus ipsis nihil certe damnosius esse potest. At vero Platonicæ Reipubli. sapientes futuri, iam inde ex quo sapientiam erunt aggressi, illam percurrere, atque perlegere scientiam non intermittent ad quintum, & tricesimum vsque annum: & tum deinde rei militaris, & bellicæ administrationis committetur, idq; continuatis annis quindecim, vt tandem quinquagenarij ad magistratum Reiq; publ. administrationem apti sint, atque imperent: ad quod munus cùm per ætatis imbecillitatem erunt inutiles, in beatorum (vt inquit Plato) insulas transmittantur. Intelligit autem (vt opinor) per insulas, contemplationem formæ boni, quod ipsum vere esse credatur. q; si aliquis forte crederet reperiri humanum bonum per se existens, necnõ aliarum virtutum vsum eius ipsius contemplationem impedire: propterea (mea quidem sententia) Plato non perperam voluerit, vt Philosophi illi ad boni illius cuiusquàm consyderationem in extrema sua ætate segregentur. Quin etiam, inquit, cæteros quosdam dies à ciuibus reliquis designatos habere debere, per quos, & eorum cõcelebrentur virtutes, atque res gestæ, & ijs sacra fiant, honoresq; habeantur, quales apud rusticos dæmonibus præstari solent. Eadem est mulierum, quæ ad honores, atque administrationem factæ sunt, & educatio, & reuerentia, cultusq;: cùm iam dixerimus, mulieribus cum viris omnia officiorum genera communicata esse. Plato autem huius ciuitatis administrationem optimã existimat, etiam si plures, quàm vnus, huiusmodi Philosophi in hac Republ. potentiam nacti fuerint. Hæc vt Plato explicuit, modum ipse examinat, quo possit facillime, atque optime hæc Respubl. constitui. Prius siquidem ipse huius Reipub. statum ita denique optimum prædixerat, si sapiens eiusmodi filius fuerit Regis: vel forte imperium illi alijs rationibus deferri debere, siue propter studij, atq; ingenij magnitudinem, seu quòd multitudine, atque dignitate cognatorum polleat, vel gloria, potestateq; huiusmodi alijs inter omnes præstet. Quòd si contingit hoc modo Rempubl. constitui, id agatur in primis, vt qui in ciuitate decem annos continuos plus minus exegerint, in agros transmittantur: istorum autem filij omni diligentia ea educatione, quam descripsimus, instituantur. Hoc enim modo hæc, de qua nitimur, ciuitas ocyssime, facillimeq;, atque optime exorietur.

Nec

Nec tu dubites, quin modus hic à Platone cōmemoratus, quam optimus existat. Ciuitas nihilominus hæc potest alio modo condi, sed non nisi longissimo temporis tractu: scilicet si accidat, vt his ciuitatibus magno successu temporis ac diuturno Reges sint optimi, qui non ciuitates istas subinde mutare, atq; corrigere desinant, quousq; tandem ad optimum genus Reipub. res perducatur. Quæ ipsa immutatio vtroq; istorum generum fiet. nanq; & populi actionibus, atq; consuetudine, & ipsorum certe opinione cōmutata: eritq; tū facilior, tum difficilior, prout temporum processu leges vniuscuiusq; temporis ratione habita diuersæ ferentur, videlicet aliæ, dum à perfectione Reipub. multum aberunt, aliæ ob facilitatem, dum proprius Reip. perfectæ accedent. Atq; (vt summatim rem cōprehendam) facilius est ad probatas actiones hac tempestate inducere, q̃ ad opiniones probas, atq; optimas. cuius rei tibi facillime fides fiet, Rebuspub. quæ nunc extāt perpensis. Quod ipsum non fugiet eum, qui sapientiā omnibus partibus obtinuerit: & propterea q̃ non rectas opiniones habeāt, eas à recto peruerti, ac rui. Respub. autem, quæ operibus tantum præstant, sacerdotiæ denominari solent, cuiusmodi olim à Persis antiquis (vt fertur) vsurpata fuit. Hæc autem omnia sunt, quæ circa Reipub. institutionem, & quasi ortū pręclarissime scilicet, ac de eius ordine, deq; constitutione legum Plato disseruit: quæ q̃ potuimus breuissime à nobis sunt explicata. Atq; superesse tandem videtur adhuc, vt de ciuitatibus nō perfectis quidē illis, sed aberrantibus à veritate dicamus, quo pacto scilicet dignosci debeant, ac quomodo perfecta illa in istas degeneret, neq; non istæ inter se quo pacto cōmutentur. Neq; vero eorū, qui perfectam illam Rempub. spectant, parum interest scire, qua ratione prauæ istæ incipiant, & procedant ad summā vsq; insaniā, quamq; id facile, & q̃ optime fieri contingat. etenim medico quidem satis esse debere videtur, ita veneni notitiam percepisse, vt eius naturam agnoscat, & ita venenum esse intelligat, vt ab eo caueri possit, etiam si nihil de apparando illo, atq; cōponendo, & vtendo vnquam fuerit sollicitus. Neq; alia certe Philosopho debet esse insanarū, & errantium ciuitatum cura, q̃ vt & illas cognoscat, & quæ mala perfectæ ciuitati ab eis euenire soleant, intelligat. Quocirca in hoc tantum Plato elaborauit, vt significaret, quonam modo præstans illa Respublica in istas prauas, & vitiosas verteretur: ampliusq; istæ inter se quam permutationis rationem haberent, & quā inter sese similitudinem, atque varietatem, quidq; eis omnibus soleat accidere: q certe nostri sermonis finis erit, vt Tertiū inde tractatū partis hu⁹ ingrediamur.

AVEROIS

PARAPHRASIS IN LIBROS DE REPVBLICA PLATONIS,

TRACTATVS TERTIVS.

De his in Octauo. De ciuitatibus aberrantibus.

Am vero, postq; absoluit Plato sermonem, quem de optima constitutione Reipub. instituerat, refert se ad id, quod ex ea, quam nunc tractamus, scientia supererat. nempe de ciuitatibus aberrantibus disserere ingreditur: quarum simplicia tantummodo genera cōmemorat, tum quo pacto inter se cōmutantur, tum quantum sint optimo Reip. statui similes, quantumq; sibi inuicem: neq; non docet, qui maxime status optimæ constitutæ ciuitati aduersentur: ac tum ostendit, quænam ciuitatis administratio inter optimam hanc, & corruptissimam, vitiosimamq; illam Reipu. institutionem intercedat, vt solent media quædam inter duas extremitates incurrere: vt etiam inter nonnulla alia contraria interueniunt plura media, atq; diuersa: exēpli gratia, albo nigrum opponitur, & inter vtrunq; plura genera interiecta ordine quodam, atq; ratione, prout albo alia, alia nigro propiora sunt, ac magis specie coniuncta: ita sanè consequēs videbitur, duorū extremorum, quæ maxime inuicē opposita sunt, nullā mutuo posse transmutationē esse: nisi trāsmutatio illa per media ipsa ordine, atq; serie incedat, ita vt primū ad proximū, deindeq; ad id, quod illud ipsum cōsequitur, subindeq; ad reliqua deinceps, donec ad extremū alterū perueniatur. Idq; latius explicabimus tū, cùm ad verba Platonis deuentū erit: cōparabimusq; eos inter se, qui harū ciuitatū cuiq; præfecti sunt: atq; etiam quam quisq; voluptatē ex administratione capiat, expendemus: eoq; modo summā rerū necessariarū, quæ hac in parte Platonis verba cōtinent collegerimus, ac singula horū ipsorū explanabimus. Et Plato quidem cōstitutiones simplices, quibus in vniuersum ciuitates conduntur, atq; formantur, quinque esse censuit. Primam quoq; omnium optimam illam, de qua adhuc verba à nobis facta sunt: Proximā huic ambitiosam: Tertiam, quæ paucorū dominatu continetur: Quartam potentiam certe quæstuosam, qui principatus vitiosus admodum est: Quinto, eoq; postremo loco est tyrānica dominatio. Quòd si optimū genus illud Reipu. in potentiam regiam, & administrationem optimatū diuidas, sic principatuū quidem sex videbuntur esse genera. Etenim qui hanc optimam ciuitatis gubernationē nactus, quinq; his instrumētis paratus, & ornatus sit, quæ sunt sapientia intelligēdi, facultas cōsummatissima, & exactissima, opulentia quantū satis est, sententia, seu imaginatiua vis, omni in re optima, perseuerādi deniq; firmitas, atq; cōstantia: addere etiam necesse est, vt in corpore nihil sit quod illi ad vsum, atq; cōtinuationē virtutis, & actionū obsit. Qui igitur ita instructus est plane, atq; ornatus, Rex est, eiusq; etiam administratio regia. Quod forte, si hæc superiora ornamenta, atq; instrumēta nō in vno aliquo, verū in coetu, ac multitudine quadā certa, ita vt aliquis vnus ad finem rerū sapientiam præstet, alius exactā intelligentiam eius, quod ad finem maxime confert, alius satis opis, satisq; facultatū exhibeat, conijciendi alius, atq; sentiendi, seu imaginandi præstantiam habeat, facultatem, vimq; perseuerandi, constantiamq; rebus agitandis adhibeat aliquis alius, simulq; sese omnes inuicem adiuuent, vt ista administratio rerū optima, atq; tutela exoriatur: talis certe principatus penes delectos quosdam erit, vocabiturq; optimatū, & egregiorum ciuium administratio. Præterea etiam hac in Repub. cōtingere potest, vt princeps sit aliquis vnus, qui usq; ad dignitatem regiam non peruenerit, sed tantum se legibus exercuerit, quas primus instituerit legislator, perspicacitatemq; conijciendi, atq; intelligendi adhibuerit. ad id etiam ex legibus eliciendum, quod non ab illo conditore legis satis diserte expressum est, potissimumq; in contractibus, seu sanctionibus, causisq; priuatis, & iuribus: cuius certæ scientiæ genus est ea, quæ apud nos ars iudicādi nuncupatur. insuper etiam ille habebit ad perpetuāda instituta facultatē, & potētiam. is inquam rex legum appellabitur. Neque id ferè contingit, vt duo scilicet ista nouissimam quempiam vnum concurrant: quin potius in diuersis semper sunt

Quot, et quę ciuitatis species.

illæ duæ facultates, continuandi scilicet, & iudicandi: necessarioq; vni cũ altera rerum dominium cõmunicabitur. id, quod nos in cõplutibus Mahomettanorũ regnis intuemur. Verum, cùm præter cæteras administratio quædã rerum sit voluptuosa planè, atque illecebris astricta, cuius speciem quicũq; professi sunt delectatione omnia, & voluptate metiuntur, eorumq; finis propositus delectatio tãtum est: cui gubernationi, si illam addideris, quæ ex cõcursu hominum necessitate cogente simul coeuntiũ cõstat, iam genera octo Rerũpub. effecta erũt, de præstantissima autẽ abunde dictum esse videtur. Nunc igitur de ambitiosa. Et

De ambitiosa Republica.

quidem ciuitates ambitiosę sunt illæ potissimũ, quarũ in primis ciues valent, qui maxime inter cæteros honoribus producuntur. Atq; honor quidem verus homini maxime ab homine cõtingit, ei scilicet, qui cùm perfectionis alicuius opinione polleat, alterius animũ iudiciumq; quodãmodo obnoxium habet, atq; obsequens. Præter hoc alterũ etiam honoris genus tritum quidem satis reperitur, atq; vulgare: cũ scilicet honor ipse non ab alterius obsequio tali, aut iudicio proficiscitur, ac nisi ob remunerationem quandam, vel honoris, vel muneris cuiuscũq; aut vtilitatis, adhibito quo dammodo paritatis æquilibrio, vel saltem quantum fieri potest, æquitas ipsa in eo genere desyderati maxime solet. qui honor circunforaneus, atq; in publico frequens dici potest. Neq; illud primum honoris genus fit propter excessum rerũ illarum, quibus honor debetur. Quod genus honoris ambitiosæ huic potissimum expetẽdum est: & ideo quosdam, quasi ordines, gradusq; ciuium retinet, neq; minimum hoc ipso optimam Rempub. imitatur: à qua tamen hactenus discrepat hac etiam in parte, quòd illa virtutem honor consequitur, & res eas, quæ sine dubio dignissimæ sunt, ita sanè, vt non per se honos perfectę Reipub. sit propositus, verũ annexus virtuti, atq; comes. Hæc vero ambitiosa honorem planè per seipsum cõsectatur, qui honor his ex rebus emanat, quæ prima specie, & velut vno aspectu honore dignæ censebuntur. sunt autẽ eæ potissimùm, opes, generis claritas, delectationes etiã, ludus aleæ, copia fortunæ, ita vt non plane necessaria desint, sed tantum suppetat, quantum necessitati satis est, fortunarum, aut alijs opem ferat. His rebus iam dictis, videtur tamen nemini magis deberi honorem, quàm qui dominium, ac potẽtiam, ac victoriam semper desyderare videtur, nunquamq; alijs subijci. quæ sanè omnia honore primo digna esse censentur: & qui huiusmodi dotibus ornati sunt, alios magnitudine quadam animi antecellere videntur, ac magni animi apud homines habentur, eò præsertim, si addatur facultas quædam dominandi, ac robur, puniendiq; & remunerandi. quæ certe facultas, & potentia cum robore corporis, tum animi etiam vi, atq; neruis quibusdam consistit, exterioribusq; alijs quibusdam cõmodis. Quocirca, qui tales (vt diximus) erũt, ciuitatibus istiusmodi maxime regendis apti erunt, tantumq; honoris consequentur, quantum superiorum rerum, quæ honori à pluribus tribuuntur, habuerunt: ita vt qui non videbitur tanto honore dignus, vt sit vnus vniuersorũ princeps, possit nihilominus pro merito dominij particulam accipere, vt aliqua in re dominetur, in aliqua vero alia alij sit obnoxius. Propter quod de Almansore Abuhumari filio memoriæ traditum est, eum conciliabula, & nuptias solitum frequentare: & aiebat, quicunq; se principem fidelium profitetur præcipiat mihi, vt illi subijciar, vilissimumq; me habeam, & putẽ: sic enim honoratior inter illos ero, nemo enim potest animam honorare, nisi eam demittat, & subijciat.

Iam vero in hoc ciuitatis genere non postremus est locus vestibus nitidis, ac splendidis, quales byssinæ sunt, & purpureæ, Regibus vsurpatæ propterea: neq; etiam parum est in aurea confidentem cathedra conspici. Sunt enim hæc certe, quæ primo intuitu speciem quandam virtutis, aut scientiæ præ se ferre videantur, superioraq; illa omnia qualiacũq; ornamenta, in quem cunq; fuerint congesta, huic maxime dominium deberi debebit: idq;, si præterea velut facultatem, atq; artẽ habuerit in diuidendis honoribus dispartiendisq; beneficijs æqualitatis obseruandæ, quæ ipsa in hac Repub. iustitia existit. Sanè quidem hic ambitiosæ ciuitatis status, præter optimos illos, quos diximus, prẽstantissimus videbitur. in eo enim iudicium quoddam est, atq; contemplatio eius, quod prima apparentia, primoq; aspectu speciem alicuius virtutis præ se ferat, aut actionis honestæ, & pulchræ. Necnon hoc ipso in statu, qui versantur, eas in primis actiones sequũtur, quę gloriam in posterum, ac laudem efficiant, vt eorum neque mors, neque vita sine honore esse possit. Ergo hic ciuium talium concursus ambitiosus quidem erit, honorisq; appetentior: qui tamen perraro in populo rudi, ac simplici inuenietur, ideoq; non est in promptu incidere in similem ciuitatem, est tamẽ apud nos quidem illa frequentissima. Nunc vero de vitiosa illa,

De quæstuosa seu paucorum Repub.

quam quæstuosam nominauimus, in qua principes certe sunt eiusmodi, vt de quæstu præcipua illis sit cura, & supra quàm certe necessitas, vsusq; ipse postulet, non vt aliena quædam hac sumptuum parsimonia (seu illiberalitate) assequatur. Et opum certe, aut etiã

Opum genera duo.

diuitiarum duo genera sunt, vt alterũ natura ipsa sit, alterum constitutione, & vsu. Natura quidem opes dici possunt, quæ necessitati humanæ, atque indigentiæ succurrunt: qualia sunt, & facultates altæ, tum indumenta, tum ædes ad habitandum, alia; paranda, quibus commodius viuatur, atque beatius. Instrumenta etiam artium, quæ homini subsidio sunt. Materiæ etiam, ex quibus conficiuntur illa. Opes vero, quæ non natura, sed ex vsu, & impositione quadam inueniuntur, sunt nummi, aut quæcunque vice eorum vsurpantur, quæ, etsi necessitati humanæ propriè non opitulantur, ob id enim vbique in vso non sunt, ciuitatibus tamen eo conferunt, vt commodius cõtentus fiant, circaq; res agendas, atque communicandas modus, atque medium facilius adhibeatur: proptereaq; nummi ipsi, velut signa quædam rerum omnium precium, & valorem repræsentant, vt cùm quis aliquam rem affectat, eiusq; valorem cognouerit, quod quibus nummis emat, cognoscere sit in promptu. Itaq; velut cõmunis omnium mensura rerum numisma est, qua illæ inter se cõmutentur, atq; alienentur: eaq; ratione, velut anima opum omnium existimetur in primis, cũ victui humano ad cuiusuis generis commercia vtilis nummus sit. est enim quasi rerum omnium facultatẽ potentia cõprehẽdens, & facillime cũ quibusuis rebus permutabilis. Illorum igitur hominum princeps est, qui reliquis est ditior, & potentior: cui, si accedat, vt rationẽ gubernandi calleat, qua scilicet rectè illis, quibus dominatur, facultates impertiat, seruetq;, profecto dubium non est, quin tali in ciuitate dominus esse debeat. Inter cætera vero necessaria, quibus diuitiæ acquirũtur, sunt maxime agricultura, & loca pascua, atque venatio: deinde mercatura, & stipendia, & reliqua id genus, & is, inquam, status quæstuarius dicitur. Causa autem, ob quam hoc genus maxime etiam paucorum dominium appelletur, est, quòd, cùm ipsi opulentiam quærant, atq; diuitias, necesse est eos paucos esse, maiorẽ vero ciuium partẽ paupertate premi,

vt poste-

De populari ciuitatis statu.

vt posterius amplius explicabitur. Popularis uero ciuitatis status ille est, in quo omnes, cùm sint liberi, vnicuique penes se sit vitæ, & instituti sui arbitrium, ac rei eius persequendæ, ad quam animus, voluntasq; inclinabit. proptereaq; in hac Republ. comprehendetur velut summa quædam omnium institutorũ, propositorumq;, quæ in superioribus illis existunt: vtpote, cùm in hac sint, qui ambitione ducantur: alij, qui re pecuniaria, atq; quæstu: alij, qui tyrannidem sibi, & principatũ proposuerint. nec est quo minus inter istos sit, qui propria virtute ad quoddam optimum vitæ genus excitetur, eoq; delectetur. Exorientur itaque hac in ciuitate omnium artium, omnium officiorum, habituumq; genera. Et sane inepta non erit, vt ex ea oriri possit optima illa, & perfectissima Respubl. neque non quæuis ex reliquis alijs administrationis forma: ac videtur nullum hic esse dominium, nisi in illos, qui sua sponte inseruiendi, seu obediendi conditionem susceperunt, aut propter primas leges. Neque enim verisimile est hac in ciuitate licere omnia, cùm certe in tanta licentia cohiberi nõ possint cædes, rapinęq; mutuæ: cùm præsertim eorum scelerum voluptas quædã non paucis mortalium innata sit. Ergo dubium non est, quin hic quoq; prima quædam instituta ciues obseruent: quæ sunt, vt quem quis in principio, statim scilicet quàm est condita ciuitas, locum sibi delegerit ad habitandum, eum cum reliquis cõmoditatibus, neq; non prædia, & agros, & alia ad victum, & alimenta attinentia, quæ occuparit, iure retineat. Secũda quoq; instituta sunt, quæ in commercijs emptionum, & venditionum contractibus seruentur. Possunt etiam tertia accedere, ad mores componendos, & regendos, similiaq; eius generis informanda. Neminem autẽ ignorare arbitror, hoc in populari statu ante omnia rem cuiusque propriam, atque familiarem curare, adeo vt id vnum sit huius generis ciuitatis propositum, scilicet domestica primo curare, ciuilia vero propter domestica. & ideo est uere œconomica: contra autem res se habet in optima illa Repub. In populari itaq; Repub. liberum est vnicuiq;, quatenus possit rem suam, & diuitias præcipue quærere, augere, atque tractare. Eiusmodi igitur certe sunt nostræ tempestatis ciuitates, scilicet populares: quibus is maxime, ac facillime dominatur, qui sua opera vnicuique id, quod concupiscit, & quo delectatur afferre possit, simulq; tueri. Vulgus autem hanc Rempub. inter cæteras alij dominari putant, vtpote in qua vnusquisque prima specie putet libertatem sibi deberi. Neque temere credi potest hanc esse primam, ac præcipuam omnium ciuitatum, quæ vrgente necessitate ortæ sunt. Siquidem mortales, postquam quod sibi necessarium est nacti sunt, tunc demum de voluptate, & delitijs cogitant: vt non male à necessitate ipsa status huiusmodi popularis profectus videatur. & cõcursus quidem talis hominum per accidens, & casu quidem factus videbitur. Imperium ipsum quoque quasi fortuitum est, cùm nullo vno fine proposito ipsi congregati sint. Hoc tempore similiter apud plures Regum Mahomettanorum sunt eiusmodi hominum congregationes, quæ œconomię potius quàm ciuitatis speciem referant: tametsi ex omnibus legibus eam retinent, quæ prima illa instituta superius dicta seruat. Neque dubium est, quin opes huius Reipub. omnes quidem priuatæ sint, ac domesticæ: propter quod necesse est aliquando, ex proprijs facultatibus & domesticis iam accumulatis aliquid expendere, velut ad milites mercede conducendos: ob quod & tributa, & indictiones imponentur. Tandem in duo hominum genera ciuitas distinguitur, alterũ vt plebs nominetur, alterum primates. Quales olim ciuitates in Persia erant: hodieq; durãt apud nos non dissimiles illis, in quibus plebs ipsa imbecillior potẽtioribus pro præda est, quousq; interdum ea violentia, iniuriaq; tyrannidem inducat, quemadmodum hac tempestate, & hac nostra Repub. oriri videtur. Crescit autẽ apud vulgus vt plurimum amor nummi, præsertim cùm illæ primæ leges sint apud eos, & ipsæ populares, vt scilicet quisq; sponte se pro Repub. bello exponat, & pugnet: quo pacto neque cogentur ipsi suas facultates ad bellum gerendum insumere, quæ lex haud dubie tam diu durabit, quàm diu ij, quibus est imposita, necessitate illa, quæ eos in ciuitatem coegit, etiam compellentur victũ sibi vi, atq; rapto acquirere. Quòd si forte per ocium, vel corruptam, & vitiosam educationẽ voluptates obrepserint, fient continuo imbelles, & effœminati: ac principes quidem eorum ad bella gerenda tributa illis imponere cogentur. quibus imponendis, si non illi æquitate vtantur, eosq; vi subijcere audeant, haud dubie id populo graue, & intolerabilę videbitur, ita vt cõsilium ineat ipse exigendorũ principum, & contra illi aduersus populũ vi, atq; iniuria nitendo tyrãnidem quandam instituant: proptereaq; videri possit hæc ciuitas tyrãnicæ Reipub. maxime aduersa. Pecuniæ vero ciuiles, quæ primo in gente huiusmodi existũt, nõ Reipub. gratia, sed familiares, ac priuatæ potius sunt: transferuntur enim in domos primatum. & propterea hac tempestate administratio sacerdotum est mere tyrannica. Hactenus igitur de populari statu, atq; his, quæ illum consequũtur, dictum sit.

De Tyrannide.

Tyrannis autem Respub. re vera est, cuius omnes ciues eandem curã, idemq; propositum, quod & ipse tyrannus, habent: quod quidem nihil aliud est, quàm vt suum ipsius tyrannus finem sibi destinatum assequatur. tale autem est cupiditas per vim, ac tyrannidem solum dominari, aut gloriæ, aut opulentiæ, aut voluptatis, aut omnium istorum simul. Manifestum autẽ est huiuscemodi ciues nihil aliud curare, nullumq; aliũ consectari finem, quàm vt tyranno obediant, & imperata eius faciant, nihil admodum seruis dissimiles, immo vero serui potius: quorum conuentus omnibus in rebus maximam optimæ ciuitati habet dissimilitudinẽ. Illic enim in perfecta scilicet ciuitate, hoc vel publicum est propositum, vt ex omnibus ciuitatibus tantum sibi quisque felicitatis vendicet, quantum eius natura dignitatis, atque virtutis potest accipere, cuius quasi exempla omnes artes, omniaq; probe, & bene instituta regna imitantur. est enim his quoque constitutum, publicæ vtilitati consulere in artibus, exempli gratia in Medicina. An non est medico propositum principium curare ægritudines, non seipsum tantummodo? In arte gubernandi, an non præcipua gubernatori ipsi cura est, de vectorum salute non sua tantum ipsius? Contra vero in tyranno est. pro se enim tantũ elaborans nullam ciuibus aut honorum, aut boni cuiusquam particulam impendit: quin potius ea imperare non desistit, quæ non illis, sed quæ sibi maxime vsui sint, his nõ alia vtens ratione quàm seruis. Neq; certe ambigi potest hunc Reipubl. statum omni genere iniquitatis, & iniuriæ affluere. neque enim, vt in hac ciuitate fit, vniuscuiusque artes, atque studia proprium magis, quàm publicum compẽdium sequi debent, immo idipsum maxime: idq; ex sese satis clarum est. In hac certe tyrãnide singularum domorum cura, ac ciuium labores, opificum etiam, & aliorum vnius tantũ domus, tyrannicæ scilicet felicitati, & perfectioni laborant, supra quàm quòd habet etiam vnusquisque proprium sibi ad optimam sui conditionem propositum. Similiter in illa perfecta omnium ciuium, atque generum propositum est, & proprium cuiusque, & certe

ad vnius quasi dominij beatitudinē cōmune. Qua in re tyrānicæ Reipub. perfecta quodāmodo est similis. enimuero tametsi in vtraque omnia ciuium genera ad vnum quiddam cōtendant, atq; cōnitantur: vtrobiq; tamen differentia est. nam in optima illa singula & ciuium, & artificum genera præstitutū sibi, ac propriū, congruumq; finem (ille autē est sua cuiusq; beatitudo) persequuntur. Præterea tamē, cū accidat, vt illud istorum propositū Regis summum bonū respiciat, videbitur esse ciuium ille finis propter regis felicitatē quæsitus, seq; vicissim, & Rex, & populus iuuabūt ad cōmunē quandam beatitudinem consequendam: in quo & populus Regi ad quærendā sapientiam illi fine dubio familiarē vtilis est, ac Rex vicissim populo ad perfectionē populi ipsius quamplurimū inseruiet: nisi gubernare, ac regere id malis in rege appellare, q̄ inseruire. At vero in tyrānide res longe alia est. nihil enim tyrannus populi causa, sed sua ipsius omnia factitat.

Sacerdotū gubernatio tyrannica est.

Neq; ab hac similitudine diuersum ea, quæ inter tyrānicā hāc ciuitatem, & sacerdotū gubernationē intercedit: eoq; perfacilis est istius sacerdoticæ in illam tyrannicā transmutatio. id quod nunc nostris in ciuitatibus est frequentatū, atq; adeo sacerdotij professio tyrannicis flagitijs deformatur. Ad hæc tyrannus nōnullos habeat conscios, & adiutores oportet, vt postea horū ope inuitis ciuibus dominetur. ijs tamē, quos velut tyranni socios diximus, accidit nōnunq̄, vt dominatione tyrānica nō vtantur, neq; fruantur, interdumq; cōtrà, vtroq; tamen modorum in vniuersum ciuitas tyrannica appellatur. Nam etsi cōtingat illos tyrānidem arripere, eiusq; dignitatem exercere, ea nō vno modo, neq; ęqualiter vtentur, sed erit & dissimilitudo, & inęqualitas pro modo, atq; ratione vniuscuiusq; eorū dominij, vel potestatis, Quod certe genus multorum tyrannidis cum aliàs facillimū inuentu sit, tum frequentissimum est in ipsis tyrānidis initijs: & hoc pacto certe exercent illi in suos populares tyrannidem. quanq̄ fieri etiam potest, vt ciues ipsi nonnunq̄ cum tyrāno conspirent, illiq; auxilientur ad tyrannidem, nō in se, sed in alios, exterosq; populos constituendam. Qua in re distincti etiam inter se gradibus erūt, & diuersis insigniantur dignitatibus, vt quisq; ingenio, prudentia, aut quacunq; alia re ad salutem publicam, & tyrannidis tutelam pollebit. Tyrannus autem ipse erit ac princeps istorum omnium, qui inter omnes superioribus illis dotibus & instrumentis præstabit. hactenus autē de tyrannide, & eius partibus.

De ciuitatibus, cupiditatib⁹ ac voluptatib⁹ deditis.

Ciuitates uero, quæ voluptatibus & cupiditatibus deditæ sunt, in quibus potissimum ciues sensuum oblectamēta, & illecebras, libidinesq; tum cibi, tum potus, tū veneris persequūtur, non aliter q̄ ciuitates vi, atque necessitate effectæ ciuibus constant, res sibi tantum necessarias proponentibus: quæ his maxime rebus quęruntur, aut agricultura, aut venatione, aut rapto. & agricultura quidē magis est homini naturalis ad acquirenda necessaria. Verum iam satis dictum esse videatur ad singularum istarum ciuitatum notitiam, iuxta primum, & præcipuum propositum huius scientiæ, quarum omnium varietas diuersitati morum animi respondet. Numerus etiam, atq; causa ab his ipsis moribus, quos diximus ducitur. namq; pars ipsa irascendi honorem quidem, atq; amplitudinem ambit: quæ ipsa, si nimia est, in tyrannicam violentiam conuertitur. Iam vero voluptatum, & opum libido eius sunt partis, quam concupiscentiam dicimus. Ex illa animæ vi ambitiosa ciuitas, ac tyrānis educitur, ex hac voluptarius, hinc inde quæstuarius status. popularis autem videtur quasi ex diuersis, confusisq; moribus atq; affectionibus exprimi, his scilicet, qui singulis quibusque à natura impressi sunt, & desyderio quodam rei cuiuslibet, atque conditionis. Quòd si animæ partes ita à se inuicem separarentur, soluerenturq;, vt non inferior superiori, dignior indignior subijceretur, eiusq; causa esset, quemadmodum à nonnullis existimatum est: tunc dicendū foret, omnes hominum concursus libera, & populari ciuitate contineri debere. At uero, si reliquas omnes animæ partes iracundiæ morem gerere æquum esset, omninm mortalium, aut ambitiosæ ciuitates, aut tyrannicæ. Si concupiscentia princeps esset, esset quoq; optimum, hominum congregationes, aut quæstu, aut voluptate obtineri. At enim, cùm in Naturali philosophia, tum in hac Ciuili, rem ostēdimus aliter omnino se habere: rationemq; eam esse, quæ iure reliquis animę partibus dominetur: eoq; efficitur, vt res illa publica, cui eadem ratio dominatur, optima sit.

De mutua ciuitatū transmutatione.

Postquam autem singularū istarum ciuitatum fines exposuimus, nunc deueniendum esse arbitror ad ea, quæ Plato de mutua earum inter se transmutatione, necnon comparatione edisserit. At primum quidem binas inter se confert, deinde plures, quousq; tandem omnes inuicem comparet, similiter quoque in harum ciuitatū principibus factitauit, scilicet inter duos principes illarum duarū, postremo inter ipsos omnes comparat, cùm id sit in Rebuspub. manifestius, q̄ in ipsis moribus, veluti iustitia ipsa: quæ in ciuitate sane manifestior est, quàm in vna anima, similiterq;, & iniustitia.

De transmutatione optimę ciuitatis.

Dicendum igitur est ciuitatem illam optimam, si quando contingat constitui, tametsi difficile, nihilosecius corrumpi, atque desinere oportere. quicquid etenim gignitur, vt in Physicis probatū est, atq; etiam rationibus commōstratum, id corruptioni obnoxium esse necesse est. Nec dubium esse potest, quin eius Reipub. interitus ex ipso genere illi dominante proficiscatur: quando scilicet ipsum corrumpi, ac degenerare mixto inter se, confusoq; auro, & argento contigerit. Quandoquidem, si Reipubl. huius principes non diligentem operam adhibuerint, vt similes viri, & fœminæ commisceantur, nascetur ex ea negligentia proles varia quidem, ac dissimilis inter se, & suorum etiam parentum. quæ ipsa, si non ex genere custodum tollatur, transferaturq; in aliud genus, ex ea sine dubio mali semper exorientur, qui à toto sui instituti genere, ac præceptione, qua imbuti fuerint, discedent: Musicā despicient, Gymnastica vna vtentur, qua pars illa irascēdi propria maxime roboretur, & coaugescat, cupiditas etiam promoueatur. Hoc certe hominum genus, si quando inter imperātes oriatur, atque generi eorum optimo inseratur, attrahet vnusquisq; istorum alium similem sibi, ac velut comparem, moribusq; suis, tanquàm contagine inquinabit: eritq; totum ipsum genus æneum, atque ferreum, omni cura propensum ad rem augendam, diuitiasq; congerendas. Alterum uero ad virtutes, quas supra commemorauimus, maxime aspirabit, ac conabitur. eaq; morum inter se distractio, cùm aliquantisper durauerit, in medium aliquid delabetur, ac defluet. Id autem erit, quod inter optimam administrationem, & quæstuarium interuenit. Sicq; opes comparabunt, regiones subigent, & territoria suis finibus adijcient: hæcq; ipsi in vsum proprium, sibiq;, ac suis reponunt. Ex his præterea, quæ ipsi custodes acquisierint, illis id impartient, quantum satis est ad victum, & necessaria cætera, illis ipsis hac in parte haud secus atque seruis abutentes, quos in amicos olim, & liberos habuerant: dominiumq; rerum vi quadam, & bellica potentia, & ipsa etiam gloriæ, atque dignitatis cupiditate arripiunt. quo pacto sane media videbitur effecta ciuitas inter quæstuariam, vbi paucorū

est domi-

est dominatio, & optimã, perfectissimamq; illam. nam qua ratione genus illud ciuium, quod cum illis bellorum, & periculorum est particeps, nihil ex omni quęstu, nihil ex omni arte emolumenti requirat, ciuitatis optimæ quoddã specimen est. At enim quatenus principes ipsi non ex optimis, quales antea descripsimus sunt, verum iam nõ obscure ad iracundiæ dominium, & tyrannicã potestatem declinãt: est certe hac de causa nõ proba planè, nec bene instituta ciuitas, quo magis mixta quodãmodo ex bona, malaq;. Atq; hæc est illa potentia, in quã primum (vt Plato censet) tanq; in proximã ea optima degenerat, & permutatur. siquidẽ honoris, ac dominij cupiditas maxime inter omnes affectus proborum alioqui & egregiorum animos occupat: ob idq; nõnullorum eruditorum virorum sententia est, Gloriæ amorem id esse, quod maxime in dominio amicorum expetitur, idq; primũ eligi post sapientiam. Est enim honor velut quædam vmbra, ipsi sapientiæ coniuncta, ac comes, propemodumq; proxima: ob quem honorem probi etiam ad illud dominandi genus cõuertantur. Et propterea sane raro, quicũq; sunt virtutibus prædit, si diu in virtutibus ipsis stabiles sint, possunt vmbra carere, famæq; sibi cõciliandæ cupiditate. Quòd si honoris cupiditas vsq; ad tyrannidis cõcupiscentiam abundauerit, tunc non minus hæc ciuitas, in qua optimũ genus existit, distabit à vera dominandi facultate, q̃ deprauatũ, & vitiosum illud genus, quod tyranni dominium acceptat, vel quod in eo oriatur, qui ita se habeat. Simile quoq; est vno in homine negotium, scilicet de generationis alicuius, qui optimæ Reipub. similis est. Idq; est quod Plato sentit de optimæ Reipub. permutatione, necnõ etiam optimi viri, idest Philosophi: qui ipse nonnunq; ex Philosopho ambitiosus fit, & ambitiosæ ciuitati similis, qui quidem felicitatem ipsam in honore consistere contendit, & asserit. Ac talis certe (inquit) qui summum in honore bonum constituit, auide Gymnasticam sequitur, & prędas nõ dissimiles rapinæ amat, negligit Musicam, dominium atq; tyrannidem concupiscit: neque tamen eo se domituri debere arbitratur, q vel dicto, vel nutu audientes parere velit, verum propter suam in rebus bellicis excellentiam. Subiungitur præterea, eum ipsum quandiu iuuenis erit, pecunias contempturum: quarum amor processu temporis, atq; perfectæ ætatis subinde se inferet. nam, vt cùm perfectæ, ac integræ naturæ non sit, exitu ipso tandem rei nihil erit auaræ dissimilis, cùm ab optimo custode iã aberit tantum certe, vt à musicarum persuasionũ obsequio sit diuersus, atq; remotus: quibus si anima iam inde à suo exortu adhæserit, per totam vitam, sine dubio virtutem persequetur. & talis igitur est honoris, & gloriæ assertor. Atq; quo pacto ex optimo, & perfecto viro talis effici possit, quæri potest. Tunc maxime certe, cũ tenera quis ætate optimi alioqui patris filius in male instituta ciuitate educatus sit: in qua pater quidẽ ipse nullis muneribus, nullis officijs præesse velit: quemadmodũ solent viri boni, atq; integri se gerere in male institutis ciuitatibus & prauis: filius ipse, quanq; ita affecto patre, matrem audiat de viro suo cõquerentem, tanquam ignauo, & languido, nulliusq; inter magnates numeri, proptereaq; ipsam etiam sine dignitate, sine vlla honoris specie abiectã viuere: ad hæc moleste ferẽtem, quòd in re accumulanda nimis sit remissus, nimisq; negligens. sic igitur filium mater admonet, tanquàm natus sit ab homine parum humani ingenij participe, parumq; acri ad rem, gloriamq;, & parum strenuo: nonnullaq; alia suggerit, quæ solent mulieres contemnendis viris suis vsurpare. Adde, quòd serui, socijq;, atque in primis coniunctissimi quiq; ex domesticis, atque familiaribus eadem illi affirmant: ac si quem viderint in patrem ipsius iniurium quandoq;, aut petulantem, aut retinentem iniuste pecunias, adolescenti filio paternæ iniuriæ vindictam omni ratione cõmẽdant, vt procaces illi, & iniusti dent pœnas: quæ iniuriæ, cuius authores fuerunt, cõparatæ duplæ esse videantur: & hortantur etiam, ne vlla in re sit non validior, promptiorq; patre. Quòd præterea, si accedat, vt videat in ea ciuitate eos, qui vtuntur proprio, & priuato officio, humiles haberi, & velut insani essent, omnino inhonoratos esse: contrà, qui, neque iure dominentur, neque suum exequantur officium, laudari ab omnibus, & principes inter cæteros, primiq; vocitari. Consequens ergo certe erit, vt & adolescens filius seruet probam illam, quam ex educatione, admonitioneq; paterna consecutus est naturam, rationalem virtutem scilicet: desuper hanc irascendi, & concupiscẽdi vis accrescat, velut in qua aliena institutione semper promotus sit. Atque ita à diuersis in duo illa superiora diuersa etiam distractus, in medium quiddã deducetur, scilicet, quod inter eximiam voluptatum cupiditatem, & maximum virtutis amorem intercedat: quo modo se omnino ad hanc partem mediam, videlicet ad ambitionis, & honoris amorem transferet, atq; impellet. Est enim quoq; in anima pars hæc, vt sæpius diximus, maxime proxima ei, quæ ad virtutem ducit: ex quo necesse est, vt iste, & gloriæ sit auidior, & magna aggrediatur, atque efficiat. Hic igitur modus est, & velut norma designandi adolescentis, qui finem rerum gloria, & honoribus demetitur: ac exposita ratio, qua se ab optima natura, & perfectissima disiungit. quæ omnia etiam sunt in ciuitate ambitiosa similia, similiterq; ipsa ab optima ciuitate degenerat. Quæ omnia, vt à Platone de ambitiosa, & optima Repub. deq; optimo, & ambitioso viro dicta sunt, videre est in antiqua illa Arabum Reip. administratione, quæ haud dubie optimam Platonis Rempub. imitari putabat: tum secuta est mox illius ipsius Mahauiæ temporibus in ambitiosam commutatio, quæ adhuc per insulas nostras durare uidetur.

Post hæc autem Plato de transmutatione huius ciuitatis inquirit, in quamnã ipsa ciuitas formã, in quod hominum genus uir ambitiosus transeat. Tum demũ in hanc uenit sententiam, ut sæpissime ambitiosa Respub. in dominationem paucorum cõuertatur: in qua ipsa (ut iam diximus) diuites sunt illi, penes quos rerũ est administratio, nihilq; pauperes in eo dominio communicant. In hunc modum fit, cum scilicet lapsu temporis diuturno in ambitiosa ciuitate principes similes uixerint, & quasi sensum aliquem induerint eius utilitatis, quę à pecunijs, atque diuitijs percipitur, & demũ pulchro, & honesto utile præposuerint, itaq; recesserint à uirtute longius: uno intertecto gradu priore ambitionis, ad extremũq; illi nephario honore pecunias, diuitiasq; celebrabunt. Fortasseq;, quod dicit Plato uerum id uidebitur, si diligentius ciuitates ambitiosas perscrutabimur, & uelut transmutationis earum normam: genus tamẽ hoc, quod paucorum dominationis est, idem certe abiectissimum est, & uilissimum, neq; diu cõsistere potest, leui quacunq; causa, siue interna, siue externa sit, corruptibile. Errorq; in eo ipso primus est, ut non ei potissimũ dominium deferatur, qui, & uti optime, & cõsistere in eo diutissime possit, uerũ enim solæ hic spectantur diuitiæ: non aliter certe, neq; minus absurde, quàm si quis ditiores deligendos nauibus gubernatores uelit, neq; admittẽdum nautã peritissimum, qui uere nauta sit: sic etiam in hoc principatu pauperem non ferunt, ob egestatẽ. & quemadmodum, qui huiuscemodi nautam elegerit, perniciem, ac

De transmutatione ambitiosæ ciuitatis.

exitium naui, uectoribusq; omnibus quæreret: ita, & de ipsa Repub. res se habet. Ad hæc, ciuitas huiusmodi nõ vna plane, sed velut bipartita in tenues, & opulentos videbitur. nanq; diuites illi, cum congregãdis opibus, tũ auare etiã, & sordide cootinendis pauperes à se auertũt, & remanẽt ipsi diuites. Est adhuc ciuitas hæc pessime affecta, q ad gerendum bellũ nullo modo idonea est, cùm omnino principibus vnũ de duobus oecesse sit: aut enim multis vti militibus, quod fieri oon potest: eos enim armatos non parũ, immo q̃ plurimũ formidabuot, qua ratione etiam hæc ciuitas paucorũ dominij appellatur. Adde etiam, q neq; plures milites mercede, vtpote auari, & tenaces cõducẽt, sed vel vt ipsimet sint milites, vel ipsorum q̃ pauci. q si accidat, oecesse erit, vt fugiant in prælijs. Quod certe animaduertere in multis populis licet, qui quiete, & pacate vixerint, si quãdo ipsis cum pauperiore gente bellum cooriatur. Estq; in eadem Repub. error oõ minor q̃ superius uituperauit, vt idem varia officia, variasq; artes homo exerceat: vt idem & terrã colat, ac pecunias, opesq; accumulet. Qua etiã in ciuitate Principes nasci tales, malorũ omnium est grauissimũ. nunquam enim illi regimen ipsum ciuitatis peruertere desistent, atq; ad id potissimũ cõparare, quod & voluptati sibi sit, & quæstui. Ac ex legibus quidem huic ciuitati impositis illa est, vt nullius imperio sint subditi sacerdotes: preterea omnibus vt liceat cui velint sua erogare, omnibusq; data ab alijs possidere legitimum sit, similesq; eius generis leges. quæ causa est, vt multi in hac ciuitate mendici conuersentur, & pauperes, diuitibus certe quasi infestis stimulis perpetuo molesti, qui diuites oumero quidẽ multo pauciores sunt. Qua in re eadem sunt huius ciuitatis incõmoda, quę in examine apũ permixti fuci inferunt, comedentes quidem mel, at neq; colligentes quicq̃, oeq; adferentes: sicq; ab ijsdem fucis non alio morbo totũ examen apiũ afficitur, q̃ hęc ciuitas à prodigis, & maleficis. neq; enim dubiũ est, quin in illa ciuitate, vbi mendici cõplures sint, ibi, & fures esse, & latrooes, & omnis generis scelerũ authores: proptereaq; eã ipsam iofinitis prope malorum generibus affligi. Atq; hæc iniquitas, iniustitia, error, quæ omnia paucorũ domioationem cõsequuntur, in ambitiosa ciuitate nusq̃ cõparent. quocirca ea ipsa ciuitati optimæ propior est, hæc verò ab eadem remotior, pro magnitudine, atq; varietate errorum, qui in ipsa cõspiciuntur. His itaq; expositis, quæ de ciuitatis ambitiosæ in hãc postremã transitu, deq;, & genere, & numero errorũ, qui io hoc paucorum principatu accidunt, dicta sunt: sequitur, vt de viro eius ipsius paucorum dominationis simili disputetur: tum in qua potissimũ ciuitate sit, tum aut quo modo, aut in quẽ transmutetur.

De viro paucorum dominationis.

Ambitiosus itaq; pater, si filium imitatorem sui habeat, ac forte ei filio cõtigerit, vt pauper efficiatur à calumniatoribus scilicet delatus, atq; accusatus, ex bellica aliqua expeditione, vel magistratu quopiam per ipsum acto, sicq; necessitate coactus ad lucrũ se, & quæstum cõferat, paupertatẽ multo minus pati, q̃ mortem cõstituens, adeo vt deposita omni ambitione, de cõgerenda tãtum pecunia cogitet, vt fieri solet: in hunc tãdem modum ex ambitioso pecuniæ cupidus efficitur, tumq; omnino similis est quæstuosæ ciuitati, quemadmodum, quem supra descripsimus ambitiosum, similẽ esse ambitiosę ciuitati diximus: estq; & auarior, & parcior, neque illis voluptatibus ciuilibus nisi oecessarijs indulgẽs: quæ certe abstinentia ex virtute nõ proficiscitur. quicquid enim ex cupiditate diminuit, in aliam cupiditatem transmittet, quam maxime uelut præstantiorem persequitur: ut est amor pecuniæ, & auaritiæ. Ergo viri huiusmodi, si à quęstu, & alienarum rerum acquisitione prohibebuntur, nõ amplius se à voluptatibus minime necessarijs cõtinebũt, ea demũ in hac parte rerũ summa est, vt auaritia (sicut dictum est) sit corruptioni, atq; interitui perfacile exposita. Ac, vt breuius dicatur, ambitiosus ille manifeste in virum voluptatibus deditum transit, siue voluptatem intelligas pecuniarum oblectamentũ, seu alias cuiusmodi generis illecebras. Quod idem de ciuitate ambitiosa intelligendum, vt eãdem rationem habeat ad voluptatem, quã ambitiosus homo ad voluptatem: sunt enim eiusdem generis ciuitas quæstuaria, & voluptuosa. Nec alia sanè ratio est, quæ hactenus (vt vidimus) tot labefactauit Reges, vt sit pro exemplo nũc eorum principatus, quos cõiuratos uocãt. Nanq; & ij primũ legitimã ciuitatem imitati sunt, quãdiu eorum princeps vixit: mox regnãte eius filio ambitiosę se dediderunt, ita tamen, vt pecuniæ etiã admisceretur cupiditas: tum demum res tota ætate nepotis in voluptariam ciuitatem abijt, ita vt à nullo voluptatum genere abstineretur: eoq; pacto ciuitas ipsa funditus tẽpore suo deleretur, cùm eo tempore infesta illi dominatio, atq; inimica esset, quæ legitimæ Reip. legali est similis. Hic est igitur modus, quo vir ambitiosus in lucri, atq; pecunię cupidum trãsit: hæcq; est differentia, quę inter illos ordines, & dignitates intercedit. nec enim obscurum esse potest, quæstuarium ambitioso viliorẽ esse, atq; deteriorem, quod ipsum ad gradum, atq; ordioem istorum attinet.

De transitu tanbe quæstuariæ ciuitatis.

Quocirca hic locus est maxime idoneus inquirendi, quamnam in Rempub. ex seipsa, quæstuaria ciuitas transeat.

Plato autẽ hãc ipsam, in popularẽ statum permutari censet: ac virum quæstuarium in eum, qui sit populari naturæ similis permutari. Eo autẽ modo hæc ipsa fit permutatio, scilicet q, cùm in paucorum dominio quæstus pecuniarius solus sit, qui maxime desyderetur, ideo coguntur primum leges imponere, quæ huic proposito vtiles sint. Qua de causa primum eorum institutũ est, vt cuilibet adolescẽti sit liberũ res suas, atq; pecunias in quãuis cupiditatẽ, aut libidinẽ insumere: eoq; pacto ad id tãdem deuenitur, vt illorũ facultates omnes distrahant. fieri enim nõ potest, ut hac in ciuitate simul gradu primo honorũ opes collocatæ sint, & ad tẽperantiã faciẽ leges cõdant per aliquã necessitatẽ: quanq̃ quæ proxima consequet lex, à uirtute omnino aliena nõ sit. At uero cũ & sumptus, & uoluptates liberæ sint, necesse est nõ paucos etiã, ex generosissimis quibusq; pauperes fieri: & cum eorũ multitudo quotidie in hac ciuitate augeat, parcos illos, & auaros maximo in odio, maximaq; inuidia, atque detestatione apud eos esse par est, quoniã ipsi paupertatis, atq; indigentiæ eorũ causa sunt. Hinc certe multæ, ac uariæ in hac ciuitate leges exoriũt inquit: & diuites quidẽ certe, ut qui præter accumulationẽ rei nihil aliud curent, seipsos molles plus nimio, atq; delicatos efficiẽt. Multiplicatis uero huiusce modi pauperibus in ciuitate, ut solẽt inter examina apum fuci nõ nunq̃ frequentiores exoriri, dũ se diuitibus cõparãt, siue in re militari, siue in domesticis, urbanisq; negotijs, quæ cõmunione ciuitatis cogunt ipsi obire: tunc se validiores, robustioresq; omni in re delicatis illis agnoscũt, necnõ illos vituperãtes, diuitem eo modo, & esse, & fieri probosum putãt, & dedecorũ. Itaq; Resp. huiusmodi haud dissimilis est valetudinario corpori, & morboso, quod minime quaq; ex causa extrinsecus incurrẽte in morbos incidit: sic qdẽ, & hęc ciuitas, siquã habeat aliã aduersariã, præsertim popularẽ, ij, quos suprà diximus fuci populari ciuitati aduersus suos opẽ ferẽt, simulq; in diuites illos cõiurabunt, vt eos, & vita, & fortunis spoliẽt, aut in exiliũ pellant, aut redigant in seruitutẽ. Nec

secus

secus vero q̃ corpus ipsum in sese, quasi dissidentibus partibus & laborare, & commutari potest: ita quoq; hæc ciuitas intestino malo agitata, ac secum ipsa discordans periclitari sanè, ac transire in popularem poterit. Quod tum accidet, dum pauperes contra diuites coniurare eos ipsos subigent, ex quibus partim necabuot, partim in exilium mittent: non aliter q̃ in his, quę nũc stant ciuitatibus, aduersus opulentos pauperiores armari, atque congregari videmus. Tum demum igitur constituto in ciuitate pauperum imperio, eò res redierit, vt omnes sint ex æquo liberi, nimiaq; libertate omnibus omnia licita sint. cuiusmodi certe imperium casu quodam, & fortuna continebitur, in quo omnia sint hominum genera confusa, nemo dignitate, aut honore præstet, lex omnibus æquabilis, vtpote qua, nec dignitas vlla, nec probitas excellat. Nec est status hic popularis versicolori pallio, atque depicto dissimilis, quo, velut speciosissimo propter colorum varietatẽ in primis & mulieres, & pueri delectentur: ita hunc quoque popularem statum multiformem in primis, & varium prima specie non pauci pulcherrimum esse arbitrantur. at nihil est profecto prima huius Reipub. species, quippe, cùm ipsa sit adeo corruptioni, atq; internicioni obnoxia, si non virtute aliqua, aut honore fulciatur, vt in his p̃sentibus ciuitatibus ac prioribus etiam popularibus perspicuum est. Ex quo tamen genere optima Respub. exoritur, & reliquæ nihilominus. in eo namque in potentia repersitur, cùm in hac Repub. omnes animi mores reperiantur. videtur enim primas ciuitates, quas natura protulit, necessitatem ipsam omnino coegisse: statimq; sunt populares consecutæ, ex quibus velut fontibus reliquæ omnes in suo genere emanarunt, ac velut corriuatæ sunt. proptereaq; Plato dicebat hoc ciuitatis genus sapientibus curæ esse debere, vt ex quo genus optimum, ac ciuitati optimę maxime correspõdẽs eligi posset. Veluti si quis horreum omni genere rerum abundans instituat, ex hisq; rebus alias venũdet, alias, quæ sibi placuerint in suum vsum religat. Inquit præterea ille, hanc ciuitatem, cùm nullis rebus vtilibus, siue bellicis, siue domesticis muneribus ciues astringantur, interire facillime. nam & hic cernere est sceleratos, atque capitali supplicio dignissimos, humani, atq; diuini iuris contẽptores. Hic etiam nulla cura est, nulla ratio earum rerum, quas in constituendo optimo ciuitatis genere opportunas esse, & necessarias diximus. Quo errore hæc ciuitas non parum ab optimo statu recedet, &, si quis eam subito voluptatæ, ac delitijs fluenti ciuitati, aut ooo dissimilem, aut eãdem fortasse existimet. Verum hactenus de permutatione quęstuariæ ciuitatis in popularem, deq; popularis ipsius differentia, atque comparatione ad optimam, atque ambitiosam.

De homine popularis ciuitatis, eiusque mutatione.

Nunc vero est consequens de homine popularis ciuitatis simili, eiusq; motatione disputare. De eo itaq; dicendum est, talem virum hoc in statu ex eo fieri popularem, qui prius oligarchiæ similis fuerat, velut ex paucorum dominatu ciuitas nascitur popularis. siquidem hic ob eruditionis, & rectæ institutionis penuriam, quæ in paucorum administratione est: propter ignauorum pręterea, & ociosorum copiam, quãquam ab eo natus sit, qui inter principes ipsius oligarchiæ sit, neque desistat filium suum ad suos mores, genusq; dominij, & vitæ attrahere, nihilominus aliena, & externa admonitione, tum ad absolutam libertatem, tum ad voluptates reuocatum, cuiusmodi interpellatio libertatis, atq; voluptatum cùm valuerit, atq; durauerit diutius, proculdubio in omnem cupiditatem, libertatemq; licẽtiosam se dedet, super necessarias etiam voluptates, quas, velut à patre tã antea suppeditatas acceperat. Non necessariarum vero, ac superuacuarum illecebrarum maior cura est, ad quas per necessarias illas cupiditates transitus est. Eas autem intelligo, quibus ad uitam necessario indigemus, sicuti & potus aquæ, & cibi est desyderium: quorum alterum humiditatem corporibus necessariam conseruat, alterum vero penetrare facit, & transmittit in corpus id, quod restauret, quod iam corpori decessit, ac dissolutũ est. Sic ergo iuuenis ille non necessarijs tantum voluptatibus addictus est, quinimmo, & cupiditatibus alijs, vt quęq; ueniunt in mentem: adeo, ut nonnunquam ita se uino ingurgitet, ut ebrius plane, ac mentis impos efficiatur: tantum interdum aquæ hauriat, ut eius frigiditate, naturæ temperamentum obruatur: sæpenumero in exercitatiõibus gymnasticis se quolibet genere pugnæ exerceat: aliàs & uita, & instituto sit non dissimilis illis, qui philosophiam profitentur: contra alias omnino in re agenda socors penitus, atq; iners appareat. ac (ne pluribus) eius mores plane sint inconditi, atq; indefiniti: huiusq; vitæ institutum nimis delicatum, ac liberũ nuncupari debet. Quod re vera ab humano proposito alienissimum videri potest. siquidem homo, cùm vnicum finem spectet, debet eius quoq; consuetudo vitæ, seu operatio in certa, ac determinata esse institutione. Iuuenis igitur, qui ad hunc, quem paulo ante diximus, modum affectus fuerit, omnino Reipub. populari similis erit. qui, si ita se habere ponatur, erit eadem istius ad reliqua genera comparatio, quæ Reipu. popularis ad reliquas ciuitates. Atque hic locus se offert quidem maxime idoneus, ad dispiciendũ in quod ciuitatis genus populus transferatur, & quæ illius ipsius commutatæ vis sit: in quem denique virum popularis iste transeat: ac eius ipsius, qui ex populari exoritur, quis dignitatis gradus, quæ amplitudo, quæ felicitas. Hanc igitur popularem gubernationem maxima ex parte in tyrannidem deficere Plato arbitratus est; siquidem enim ex populari statu ea ratione tyrãnicus exoritur, qua popularis ipse ex paucorum potentia. Nõ enim aliter ex paucorum administratione exit popularis gubernatio, q̃ propter inexplebilem diuitiarum, atq; excessiuum quæstus appetitum: qua ex cupidine populares ipsi nõ pauci necessitate ipsa fiunt pauperes, scilicet quos, velut inter apum examina, fucis similes esse ostendimus. Eadem quoq; causa est, quæ popularem statum in tyrãnicam dominationem conuertit, scilicet insatiabilis, & libertatis, & omnigenæ licentiæ amor. quicquid enim excessu, atq; superabundantia obruitur, necesse est in diuersum penitus cõtrarium abeat: neq; hoc in his, quæ voluntate aguntur, verum etiã in naturalibus videre est. Sic igitur libertas summa causa est, vt fuci illi in ciuitate cooriantur, non dissimiles his focis, quos in potentia paucorum nasci diximus: quanquam hic tamen istorum non paulo maior copia est. illic enim in paucorum dominatu principes ignauos huiuscemodi homines, ac desides, ac voluptatibus diffluẽtes non amant, sed ne tolerãt quidem, quin potius omni opere oppugnãt, atq; affligunt. qua ratione in statum eum tandem terminatur, ac deficit illa ciuitas, qui quæstuarium inter, & tyrannicum medius est, popularis quidem ipse, de quo nũc agitur. Ac in eo quidem, nõ vt illic inertes, atq; pigri odiosi sunt, aut graues, verum omnibus accepti, & inter cæteros honorati maxime, habitiq; penè principum, atque dominorũ loco. Est enim huius ciuitatis, vel natura, vel conditio, vt cùm libertas publicum inuaserit, demum in singulas familias, in singulas domos se inferat: atque eousq; permisceat omnia, vt filiorum cum parẽtibus, seruorum cum dominis, mulierum cum viris gradus, atq; cõditio par sit, & labefactatę leges, & proculcatę,

vt nullius in se dominium agnoscant: atq; breuiter, nihil præter absolutam, plenamq; omnino libertatem, aut velint, aut sustineant, ac vt singuli quidem, velut omnium rerum pro libidine domini sint, quando scilicet, & quomodo libeat. Quæ necessitas certe incredibilem pessimi fucorum generis multitudinem afferet; haud secus, q; aduersa corporis valetudo vitiosorum humorum, velut pituitæ, bilisq; & flauæ, & atræ copiam sufficit: sic sanè populus, hoc fucorum genere supra modum pullulante, & grassante, trãsit in tyrannicam administrationem. Quocirca omni cura cauere legislatores debent, ne genus hoc fucorum pestilens ciuitatibus oboriatur: ac penitus diligentius ab illis agi debet, q; à medicis, ne humores nocui in corporibus exoriantur. Ac, si quando hoc genus incipere, atq; enasci animaduerterint, radicitus illud, ac funditus excidant, & extra ciuitatem ipsam proijciant: quemadmodum pituitam quoque de corpore humano, & vtranque bilem medicus educit, proijcitq;. Quanquam non paulo minor, vt in re etiam grauiore legũlatorum, atq; principum, q; medicorum cura, & obseruatio esse debet. Nemo enim hac in ciuitate nasci videtur, qui cupiditatibus possit, & illecebris imperare. Verum enimuero (vt Plato etiam inquit) hominum tria sunt genera in hac ciuitate nascẽtium, quorum maxime ortus ad trãsmutationem ipsius in tyrãnidem conducit. horum primum est genus fucorũ, quales iam ante descripsimus: qui videlicet per omnem licentiam, atq; libidinem se libertate explent, cui generi hac in ciuitate laus est maxima, honorq; præcipuus expositus. Alterum est, idq; turpissimum, quod soli auaritiæ, soli quæstui, reiq; conquirendæ studet, & ex talibus maximã mellis copiam exprimit. Tertium vero, ac postremum genus eorum est, quorum cura dũtaxat in suis commodis versatur, suorq; reliquorum penitus vtilitatis negligentes, neq; pecuniosi tamẽ admodum, neq; opulenti. Atq; hac in ciuitate illud genus opulentum reliquis illis duobus, velut prædæ, rapinæq; exponitur: siquidem illa hoc secundum quoad possunt fortunis omnibus, atque facultatibus spoliãt. Alterum quidem libertatis, atq; licentiæ cupiditate ductum: alterũ ea ratione potissimum, q; summam sibi dignitatem opibus, atq; copia cõstare arbitratur. Et re vera primorum illorũ dignitas consistit, quatenus popularis administratio producit: idq; facultatibus, quas illi vtcunq; quæsierunt, & deprædati sunt inter plebem dispertiendis. Itaq; (vt inquit) post iniurias huiusmodi, & rapinas consequens est, vt in hac ciuitate litigia, contentiones, accusationesq; nascantur. Ac populus quidem ipse in vnum aliquẽ conuertetur, ac spectabit, qui inter eos, quos libertati, & cupiditati deditos diximus excellet: huicq; fortunas suas omnes, velut præsidio rerum suarum, ac propugnaculo committet, illiq; omnia necessaria suppeditabit, extolletq; in summam dignitatem. Qui vir nihilominus tandem adeo libertati publicæ infensus, atque hostis efficietur, & proprie pedetentim tantum erogabit, vt tandem populum maxima ex parte sibi subijciat: eaq; ratione, & naturam, & officium tyranni ipse obeat. Iam enim inde à principio dominij sui officijs, operibusq; tyrannicis continenter se exercens, eò tandem peruenit, vt vere tyrannus effectus sit. Principio enim populum planè sibi subditum, ac obnoxium arbitratui sui nactus, seu corripere quempiam, seu persequi, seu necare libeat, velut contra odiosum hostem fieri solet, id quomodocunq; facere non desinit: atque ita nonnullorum hominum auxilio contra alios ad tyrannidem arripiendam vtitur, ob generum hominum diuersitatem, vt diximus, quæ in ciuitate reperiuntur, et præsertim contra opulẽtos, qui certe populo sunt maxime odio. Neq; cessat exitia, ac cædes credulitatemq; exequi, quousq; sit maxime ciuium parti detestabilis, vicissimq; ipse princeps odiosus: itaq; cogitur necessitate tyrannicum imperium instituere, ne alioqui à coniuratis contra eum in ciuitate inimicis interimatur, cuius quidem rei exemplar quoddam est Cordubẽsium ciuitatis status: qui, cùm quingẽtis annis à populo administrata fuerit, post hoc tẽpus per quadraginta annos iam transmutata est in tyrannidem. Quibus vero gradibus tyrannus huiusmodi ad eam seuitiæ, atque crudelitatis rationẽ progrediatur, & quò eius tandem dominium, ac principatus cũ deferat, quid, quãtumq; ab eo damni ciuitas ferat, quantum ipse etiam à seipso, ratione quidem, atque inductione ostẽditur. Principio enim homo is salutationibus facilis, ac more etiam ipso populo gratus, omnes quodammodo in officio retinere videtur, ita vt eum non tyrannũ, sed mansuetum, ac iustum esse ducant, quasi qui æquitati, & rectitudini studeat, præsertim inter eos ciues, quibus cum pecunias, & bona cætera partitur: vt nihil aliud q; multitudinem, atq; ciuium cœtum curare, & regere appareat. Iam vero, cùm hostium externorũ partem sibi pace, se fœdere adiunxerit, partem sustulerit bello, partem quomodocunq; repressserit: cùm pacate possit viuere, nihilominus noua semper bella solicitat, vt ea ratione facilius ciuium suorũ imperio abutatur. Ipsi enim bellicis sumptibus exhausti, minus resistere illi, aut insidiari possunt: quippe, cùm rebus necessarijs quærẽdis, ac quotidiano victui comparando astringantur. Quale certe quiddã nostratibus accidit, qui celebris illius viri Ihantæ filij imperio adhęserunt. At ille præterea putabit esse in populo nonnullos, quos ipse timere deberet, eosq; potissimum, qui inter cæteros ditissimi, ac potentissimi sunt: vtiturq; omni arte, & industria ad illorum exterminationem, & interitum, ita vt eos trucidandos hostibus per occasionẽ subijciat, in pugnãq; eos mittat, Sic enim necesse est, eum odio habere similes sibi viros, qui certe apud eum auctoritate, atq; officio plurimũ poterant. Et certe his, quæ diximus, agendis nõ minima inimicitiarum aduersus eum causa contrahitur. Ex quo consequẽs quoq; est, eum id tota opera agere, vt huiusmodi viros potentes, potentiaq;, & magnanimitate cæteris præstantes è medio tollat, atque ita sibi ciuitatem subiuget: neq; hæc agens, cogitansq; cessat, quousq; ab hoc hominum genere ciuitatem purgauerit. Sanè quidem purgatio ea est ei contraria omnino, qua medici curãdis corporibus, & sapientes in conseruandis optimis Rebuspublicis vtũtur. hi quidem ij, quod deterrimum est eijciunt: tyrãnus contra, quod optimum est extrudit. Itaq; tyrannum tandem, aut non viuere omnino necesse est: aut, si viuat, cum improbis, ac maleficis, & capiti suo infensis vitam degere. Neq; dubium est, quin quò infensiores sibi ciues reddiderit, eò pluribus quoque, ac fidelioribus ad custodiam satellitibus indigeat: quos certe sibi exteros, ac pessimos quoq; ex omni gentiũ, ac populorum colluuie mercede comparabit, ij inquam erunt sui amici fidelissimi, qui illos priores, à quibus iste fuit constitutus princeps populi, maxime infestabũt & affligẽt. Eo denique res flagitij, atque dedecoris prorumpet, vt, cùm ad exercitus alimoniam, atq; stipendium, rerum copia desit, ad sacras, siquæ in ciuitate occurrant, opes violãdas, diripiendasq; cõuertatur: nec minus eorum facultatibus, ac fortunis abstinebit, qui ipsum dominum constituerunt. Quę iniuria, si diutius exerceatur, cumq; cognouerit huiusmodi populus præter opinionem, quam de ipso, dum rerum dominium traderet, concepisset (neque enim eum aliam ob causam rebus administrandis imposuit, quàm vt à diuitibus, qui, &

maximi,

maximi, & optimi videbantur, liberaretur) nec certe vlterius insolens, ac proteruum istius dominium feret, conabiturq; oppressorum ciuiũ, omnibusq; fortunis exturbatorum multitudo illum ex ciuitate detrudere: ille contra, vt potentior astrictiori seruituti subijciet, arma auferens, & alia fere libertatis instrumenta. neq; aliter, aut maiore successu hic sub hoc tyranno seruitutem commutauerit, quàm qui fumum fugiẽtes imprudenter se in flammas conijciũt, ac minus periculum vitantes, in deterius atq; crudelius malum incidunt. Ille siquidem eo tyrannum sibi dominum constituerat, vt leuem aliquorum seruitutem effugeret, verũ enim in duriorem, minusq; tolerabilem incurrit. Neq; vero tyrannica hæc iniquitas ratione tantum, ac sermonibus cognita est his nostris temporibus, quinimmo cum ipso sensu, tum etiam multorum experientia, & testimonio. Itaque hactenus nobis dictum sit, popularis Respub. qualiter in tyrannicam conuertatur: quæ inibi citum, & fortuna, & conditio sit.

De his I No.
De viro populari qũo in tyrãnũ permutetur.

Nunc de viro ipso moris, animiq; tyrannici dicendum, quo pacto videlicet ex populari illo in naturam, ingeniumq; tyranni desciscat: quærendumq; hic vir, cuius vitæ censendus sit, miseræ ne, & infelicis, cuiusmodi Respub. illa est, quæ tali opprimitur dominio. Itaque, cùm Plato eum virum descripserit, vt cupiditatibus minime necessarijs obsequẽtem, aut addictum melius, dicamus ipsum ideo Platonẽ statim ab his cupiditatibus exprimẽdis, indicandisq; incipere: moxq; ipse reuertetur ad explicãdam rationem, qua ex populari ille tyrannus efficiatur: deinde quàm miser sit, & infelix, & quantum cum ciuitate tyrannide oppressa similitudinis habeat. Non necessarias ergo cupiditates asserit, quæ in somno excitãtur, atque commouentur. per eas autem feram illam, ac brutam partem intelligit, quæ rationali dormiente maxime excitatur, tanquam sopito, atque somno oppresso domino. Pars etenim illa fera, atque inhumana in somno, dum velut à rationis dominio libera est, ab omniq; cogitatione, nulloq; respectu cohibita, nihil est certe tam nefarium, quod timore vllo, aut religiõe exhorreat: quæ duo inter vigilandum non paucos affectus continere solent inhonestos, & voluptates nefarias. Parte igitur rationali labefactata, aut impedita, leges omnes, ac institutiones rectæ maxima ex parte depereunt: aut, si quid forte supererit, hoc nõ nisi minimum quiddam, ac debilissimum esse potest. quòd si homo diligentem rationis illius curam susceperit, nihil tale, quale nunc dicebamus patietur in somno: quin etiam pars illa rationalis per somnium id, quod, velut per maximas vigilias aget, adeo vt nihil contra leges, contra æquum, & bonum concipiatur, aut cogitetur. Idemq; hunc, qui rationem curat, virum, diuino: alterum, qui eius ipsius negligens est, fero, ac bestiali homini comparat. Ea igitur parte cupiditatem minus necessariarum explicata, ad eam rationem se refert, qua tyrannicus vir conficiatur ex populari: sicq; inquit, popularem eum esse, qui ab ætatis initio ea sit affectione imbutus, vt nihil voluptatis non necessariæ requirat, neq; quicquam magis, quàm quæstus copiam, ac lucri. Verum enimuero, cùm hic iuuenis inter eos versatus sit, qui se totos libidinibus, ac superuacuis illecebris tradiderunt, sitq; natura illis compositione, atq; meliore, paterq; ipsius, quàm potest maxime ad suum viuendi institutum adducat, contra perditi illi ad vitam maxime frugalitati contrariam retrahant: ita sanè eum ipsum necesse est in diuersa tractum, mediam quãdam moris vtriusque affectionem nancisci, moderate quidem, vt ipse putat illorum vtrunque secutum: vt certe, neque non illiberè omnino, neque dissolute viuẽdo, ex paucorum potentiæ simili in popularem commutetur. Inquit rursus Plato, popularis huiusmodi viri, iam ætate prouectioris filium esse ponamus, qui à teneris vnguiculis patrijs sub moribus educatus, in eã fortẽ incidat, quam parenti ipsius contigisse diximus, videlicet vt solicitetur ab his, qui legis, ac morum transgressionem suadere soleant, ac ad integram libertatem trahant, concurrente ex altera parte omni studio, atq; opera ipsius genitoris, vt huiusmodi voluptates oriantur in eo: accedat quòd, vel affines, vel domestici, familiaresq; nonnulli id, quod in patre non fuit, eius cupiditatibus obsecundent, ita sanè citra controuersiam vehementius, ac præter modum in voluptates huiusmodi se dabit non modice, vt de patre diximus. ipse enim non habet è diuerso, qui se in alterum extremum retrahat: nec certe ei contingit in quoscũque incurrere, à quibus vlla opera reprimatur, quin potius omnes, quibus occurrit offendit authores libidinis suæ, atq; voluptatis, qui eum etiam ad dominandum inuitent, incẽdantq; omni studio. quibus certe rebus fucum peiorem, ac deteriorem fieri planum est ijs, à quibus solent apum examina vexari. Ipse siquidem, dum se in voluptates deuoluit superuacaneas, vt sunt ebrietas, vnguẽtorum, ac rerum odoratarum inane studium, & quod breuius dicatur, cuiuscũque generis sint oblectamẽta, ac maximæ consuetæ hominibus voluptates. dum igitur in eas se præcipitat, & immergit, quasi ex seipso, id est, à ratione, & mente excedit: atq; ita extra se positus cupiditatibus illis agitatus, stimulatusq; fucis quidem etiam ipsis, fit planè, ac summe perturbatus in insaniam, ac dementiam quandam dæmoniacam conuertitur. qua etiam num percitus, si quas sanas intus opiniones, aut voluptates frugales reliquas offenderit, euellit penitus, atq; abijcit. Ergo tyrannus huiusmodi (eum autem intelligo, qui præstantioris animæ partis prorsus est negligens,) furioso, atq; ebrio intellectus, ac mentis oppresso persimilis est. Ac sanè in hunc modum furiosus non tantum ad imperium hominum aspirabit, sed deorum etiam immortalium dominium, si posset, sibi acquirere conaretur. Et in hunc quidem modum tyrãnus non perperam descriptus sit: nec quæ à nobis commemorata est eius ex populari commutatio contraria videtur, aut aliena. erit autem qualis à nobis descriptus est, tũ maxime, quando, vel natura ipsa, vel studijs in eum concurrant omnia, quæ à nobis enumerata sunt. Hæc autem vt sunt à Platone explicata, mox disserere incipit, huius ipsius viri, de quo dicimus, quæ ratio sit vitæ, qui mores, quæ cõsuetudo, vbi certe illum inter voluptatum omnium abundantiam, & aculeum debacchari ostẽdit, ad voluptates omnia composita, vt sunt deambulationes, porticus, balneæ, spatia, gymnasia, theatra, & (ne multis) indulgere quidem omnibus quę amorem istum impudentem, venereum, atq; immoderatum confirmant: qui amor in ipso maxime viget, habetq; in reliquis animi partibus dominiũ, ac regit, vt nauem gubernator ad libitũ regere solet. Ac vir equidem talis, nunquam asciscendi nouas voluptates, ac prioribus adiungendi desistit: quin nouæ in eo quotidie libidines oriũtur, vt in arboribus alia atq; alia germina pullulent, & alia id genus. Quibus omnibus non sine ingẽti sumptu obtemperari poterit. ac demum sit quãuis opulentus, & locuples, nihilominus omne confectum patrimonium prodiget: moxq;, cùm præsenti sumptu indigeat, necesse erit pecunias fœnori accipere, & multa necessaria ab alijs mendicare: cumq; semper vlterius instantes cupiditates incitent, ad ea etiam, quæ assequi non possit, & præsertim amor ille insolẽs venereus vrgeat, qui reliquis cupiditatibus ipse imperatur: eò vsq; (quemadmodum inquit Plato) vt nihil

sit,

fit, quod concupiscere ille non audeat, nec se coerceat, adeo vt & columborum educatione oblectari etiam non negligat. Qua de re vnum de duobus illi accidere necesse est, aut eum quæcunque desyderat ratione qualicunq; vsurpare, aut ingenti tristitia, immanibusq; doloribus affici, haud minoribus certe, quàm qbus vel parturiens mulier, vel quiuis ægrotus maxime cruciatur. quòd si partem patrimonij cõcessam iam sibi à parentibus prodegerit, amplius et si quid supererit efflagitare, & in voluptates inhonestas erogare non verebitur. quòd si minime illi assensi fuerint, ad blanditias primum, mox ad furta, postremo ad vim, ac paternæ pietatis violationem se conferet. cui impietati aliquanto obstinatius, si se parentes opposuerint, aduersus eos ipsos tyrannum, omnis officij immemor aget: vt neq; tandem, si res ita tulerit, paterna cæde abstineat nefarias manus. quod genus flagitij passim nos per ciuitates nostras vidimus contingere. Ad hæc, tyrannicus ille filius, si cuius non necessarij amore captus sit, ac eorum maxime, qui delinquentem eum, & adiuuant, & celant: illi certe videbitur non iniquum esse eorum gratia amicos ipsos necessarios explodere, maiores scilicet suos, auos: parentesq; eorum ipsorum, quos minus necessarios amat, nimium arbitrio, ac libidini subijciat. Atque ea demum eorum fortuna est, quibus aut natura, aut moribus filius tyrannus efficitur. Consumptis denique, ac profusis parentum facultatibus, cùm nihil ipse tantum consequi possit, quo magnitudinem cupiditatum expleat, sacra, ac templa tandem diripiet, infestisq; itineribus viatores, quot inciderit spoliabit, prædas vndecunq; poterit aget: ac deinceps omni temporis processu magis, magisq; adaugebũtur cupiditates, maximeq; imperator ille reliquarum amor venereus, inhonestus dominabitur: adeo vt, quæ vsq; à tempore pueritiæ, dum sub legibus paternis institueretur, bonę opiniones supererant, penitus euellãtur. Erat autem à principio in populari instituto, ac vita educatus: nunc vero interuentu tot furiosarum libidinum talis est vigilans (vt Plato inquit) qualis olim dormiens erat, nullius rei abstinens, nulla religione, nullo cuiusque rei timore deterritus. Quoties ergo aliquot tales in ciuitate populari fuci, seu coorti sunt, seu aliunde confluxerint, qui inter cæteros potentia, atq; facultatibus ad voluptates præualeat à reliquis tyrannus constituitur omnium, ac dominus, idq; imprudentis populi consensu, & auxilio. Sic autẽ constitutus, velut superius patrem sibi, ac matrem subiecit, sic hic quoque, & patriã suam ac omnium maiorum suorum matrem ciuitatem toto conatu subiget. Si vero pauci in ciuitate fuci tales existant, quos probi ciues increpent, tunc potentissimum sibi ducem ex suo corpore constituũt, aut foris bellum gerunt, aut domi omne genus flagitiorum exercent, parietes fodiunt, ad cædes, ad rapinas conuertuntur. Quicunq; præterea tyrannus est, hac quidem natura est, vt nullum ipse ciuium vere diligat, neque ipsi inter sese diligere studeant. Quocirca administratio ipsa tyrannica iniqua est, & iniustissima, cùm sit maxime contraria ei ciuitati, quam nos superius primam, atq; optimam descripsimus, à qua hæc plurimum, velut pessima distat. Est quidem certe regnum omnium statuum beatissimum, atq; optimum. Iccirco, cùm non aliter ciuitas à ciuitate, quàm vir à viro discrepet, consequens est, vt nemo, neque rege sit optimo beatior, neque tyranno miserior esse possit. Et si ciuitatis ad aliam ciuitatem collatio clarior sit, quàm viri alicuius ad alterum, nihilominus tamen, si vtrobique vna, atque eadẽ comparatio est, ex illa ciuitatum inter se, etiã hæc virorum comparatio clara fiet. ita enim, dum quæ ciuitatis propria sunt natura, & quæ præterea accidunt, cognouerimus, facile erit viri quoq; similis iudiciũ ferre. Atqui nihil est manifestius, quàm tyrannicam ciuitatem maxime omnium seruitute opprimi, atque à libertate abesse quamplurimum: sic quoque certissimum est tyranni ipsius animum omni seruitute atque indignitate opprimi, vtpote in quo pars ipsa vilissima, ac fœdissima dominium obtineat, reliquis, quæ præstantiores sunt, seruientibus. Serua insuper ciuitas, velut alieni iuris, minime id, quod vult, aut cupit, potest agere: aut forte, si agat id, minimum quidem, ac nullius momẽti esse necesse est. Tyrannorum similiter animus, velut dure, & misere seruiens, semper lamentatione, semper mœrore, semper tristitia, ac rerum omnium inopia laborat. Etenim ciuitates tyranno subditas inopes quidem esse, neque vnquam necessarijs affluentes esse constat: ita quoque tyrãnicus animus vbique inops, vbique famelicus, atq; indigẽs. & quemadmodum (vt inquit Plato) ciuitas, quæ sub tyrannide est, omnia formidat: sic tyrãnus ipse nunquam esse sibi in tuto videtur. Et quemadmodum illic frequẽtiores querimonię, frequentiores fletus, ac gemitus, ꝗ vsquam gentium esse solẽt: sic nemo cupidinibus magis perniciosis, magisq; luctuosis, quàm tyrannus afficitur. In eumq; morem Plato ciuitatibus ipsis viros illarũ assimiles comparat. & quandoquidem (vt dictum est) similitudo, quæ inter optimam, & tyrãnicam intercedit, apertior est, ꝗ quæ inter similes illis viros: ob id, velut exẽplo tyranni ipsius naturam, atque conditionem exposuit. Etenim tẽporibus illius magno in honore, & frequẽti vsu erat imperium tyrannicum: quod etiam erat poetarum carminibus decantatum, & celebratum, quasi liberum quoddam, ac legitimum dominium, iustũq; esset. Ipse quoque poetas non paucos in his nostris ciuitatibus natos cognouit, qui hoc dominij genus optimum esse putarent, & in primis requirerent, vtpote in quo suam quandam dignitatem, authoritatemq; retinerent. Dicit præterea Plato, nihil obscurum esse tyrãnum se erga ciues ita gerere, qualiter erga seruos dominum: vt scilicet opulentum quempiam esse fingamus, & mancipijs in primis eum abundare. quæ ideo non sunt formidabilia isti, quia fretus sit reliquis ciuibus suis, quos duplo plures, ꝗ seruos, eosq; liberos omnes habet. Quòd si seorsum ab alijs ciuibus cum vxore, ac liberis, facultatibusq; omnibus inter tot seruos habitaret: tũc, vtpote vbi nullum à liberis hominibus auxilium præsens, promptumq; esset, illum nonne par fuerit de se in primis, de vxore, de liberis timere? deq; rebus suis omnibus, tãquam omnia illa ob seruos versentur in discrimen? Ac tandem quid faceret aliud, nisi nonnullis ex seruis ipsis abblandiretur, ac polliceretur quamplurima, cogetur tandem omnes, vel aliquos seruos claudere, eorumq; aliquos quandoque ipse vinculis ligare, multaq; illis necessaria parare, ac nulla apparente ratione ad id cogẽte, numerare. Et certe eo se modo gerere cogit, eoq; discrimine, ac timore viuere, nisi se cum suis omnibus perire malit. Age vero, alios circumquaq; mortales proximos illi circundemus, qui haud quaquam patiantur alterũ alteri dominari, quanta eum inopia: quanta angustia rerum, & difficultate astrictum putabimus, qui, velut carcere quodam clausus est? Hęc planè conditio est ipsius tyranni, taliq; carcere perpetuo coercetur, semper fame, semper timore vexatus, nunquam sibi imperans, nunquam vsque eo compos sui, vt egredi vsquam liceat, nec respicere quidem quod placeat liberum est: verum ita inclusus muliebrem verius vitam agit, quàm virilem. Hæc inter cætera huius viri mala hoc minimum est, quòd, cum sibiipsi imparare nõ queat, alijs dominari enititur. quod perinde est, ac si imbecilli quis, atq; ægro corpore, suæ valetudinis,

valetudinis, & salutis negligens, alienæ sanitatis satagere incipiat. Qua de re quis omnium, quæso, grauiori seruituti illigatus est, quàm tyrannus? cuius appetitus, atque libidines nulla industria, nullæ opes implere valeant: semper in mœrore, semper in angustia, semper in desyderio, quo ipso animus maxime inops existit: exinde inuidus, iniustus, omnis amicitiæ expers, illos siquidem affectus, cùm iam antea accepisset, tunc multo magis ex obtentu tyrãnidis adeptus est: ex quo etiam est consequens, infortunatum eum esse, & infelicem. Adde etiã, quòd qui aut fortuna, aut casu in sublime euehũtur, sæpenumero miserabili ruina in infima recidunt: quod adeo sua sponte conspicuum est, non ratione tãtum, verum etiam sensu. Atque adeo in huius sermonis compendio, & ciuitatum superiorum ordo, & earum ipsarum felicitatis, infelicitatisq; gradus, ac series, necnon eorum, qui in his ipsis dominantur, conditio manifesta est: ita vt beatissimus omnium sit probus rex, miserrimus, ac detestatissimus tyrannus. Atque hactenus de ciuitatum illarum natura, et mutatione inter se, hominũq; etiam similium à Platone disputatum est. Potest autem aduersus ea, quæ diximus opponi, vt si verum sit, quod à Platone dictum est, scilicet harum ciuitatum eã esse rationem, vt alia aliĩ contraria sit, quemadmodum inter se optima ciuitas, et tyrannica sunt contrariæ: quoniam inter talia contraria mediũ intercedere necesse esse, videatur velle harum ciuitatum inter sese commutationem non nisi ordine fieri. quod tamen hic non ita est, cùm non per media commutatio fiat, vt à natura fieri solet. Natura etenim ipsa non, nisi per media, quæ intercurrunt cõtraria, aut conciliat, aut permutat. Enimuero res ipsæ, de quibus tractatur, voluptatis sunt tantum non naturę: vnde quodammodo his ipsis in ciuitatibus etiam singuli omnium, quas descripsimus naturæ cõprehenduntur, ea scilicet facultate, vt quæuis in aliam quãlibet transferri possit, atque mutari. Dicimusq; hãc qualemcũq; ciuitatum trãsmutationem à Platone positam, ita non intelligendam esse, tanquam omnino necessaria sit, verum tantummodo, quòd ita frequentius accidat. cuius rei causa est, quoniam, si in ciuitate quis ab ineunte vita instituatur illius ipsius ciuitatis moribus, tametsi natura ipsa sit maxime legibus illis contrarius, nihilominus tanta institutionis illius atque educationis vis est, vt imbutus ipse ciuitatis moribus à natura sua, ciuitati illi contraria, recedat maxima ex parte: ita vt, siquid à ciuitatis moribus discrepet, non eo vsque tamen, vt non possit ad illius ciuitatis mores transferri. quæ ipsa etiam est causa, quòd nulla sit tam praua, tam peruersa hominis natura, quæ institutióne non possit ad humanas virtutes formari. Nonnunquam vero, raro admodum tamẽ, id prohiberi potest: quod quidem in prima huius scientiæ parte iam probatum est, ibi ẽt comprobatum est, vtam ad actiuas virtutes assequendas vnam, cõsuetudinem scilicet, esse: quemadmodum ad speculatiuas scientias doctrinã ipsam, seu disciplinam. Ergo homo, si in mores alios, quàm quibus imbutus est redigetur, hoc nisi consuetudine, legibus, atq; institutis variatis fieri non potest. At vero in Repub. pręsertim quidem in optima illa, non statim leges, consuetudinesq; mutantur, ob vsum scilicet diutinum virtutis, moresq; ipsos optimos, confirmatosq;, in quibus sunt ciues exercitati, atque instituti: immo vero dum mutãtur, sensim id fit, nec nisi in similiores, ac propiores primum transeunt: ac ita necesse est affectus ipsos, atq; habitudines, seruato deinceps ordine subinde immutari, quousq; ad supremam corruptionem peruentum sit, in qua, velut in extremo omnium graduũ pessimi, & perditissimi mores insunt. Exemplum autem horum omnium facile est ex his moribus colligere, qui haud ita pridem apud nos cœpere, & iam annum quadragesimum progressi, in primisq; per potentissimos quosq;. ex quo enim status ambitiosus irrepsit, in quo enutriti illi sunt, iam, etsi in paucissimis eorum, optimę ciuitatis mores, ac studia remanserint, præsertim in viro virtute institutorum legalium prędito. Demq; cùm superiora illa Plato absoluit, cupiditates quidem ipsas inter se ita comparat, vt palam sit, quæ quęq; istorum consequatur: quæ sanè comparatio sic absolutior est, & plenior. Quibus explicatis demum ipsius de partibus huius sciẽtiæ necessarĳs sermo terminatur, quod nos declarare in animo habuimus. Itaque inquit Plato cùm vires (seu mores) animæ tribus videãtur comprehendi generibus, quot sunt etiam ciuitãtum distincta inter se genera: Prima est pars animæ, qua homo sapientiam amat, & affectat: Secunda, qua finem diligit, partim moderate, vt ambitiosus: partim nimium, & in excessu, vt tyrannus: Tertia additur, quæ concupiscentiæ est, vtilitatem maxime affectans:

Voluptatum genera tria.

Voluptatum idcirco genera tria esse necesse est, quæ vnicuique horum correspondent: cùm nemo ambigat ipsas voluptates, veluti quandam vmbram corpus insequẽtem, eas illa insequi. Hic autem Plato ad harũ voluptatum indagationem, quæ videlicet earum eligibilior sit, vtitur argumentatione topica. Ita enim inquit, si ex istis tribus hominum generibus vnum quẽuis interroges, quæ voluptas illarum trium dulcissima esset? equidem suam quisque duabus reliquis anteponet. Deinde subdit ipse insignem quendam locum, qui in secundo Topicorum libro ab Aristotele explicatus est, dicitq; in hunc modum, Delectum, atque iudicium sapientis cæterorum sententia verius esse, atque præstantius. Idq; sic probat, quòd duo præstantissima ad iudicandum, ac examinandum instrumenta penes sapiẽtem solum sint. ea autẽ experientia, & ratio appellantur. ergo philosopho in diiudicandis, deligendisq; voluptatibus, tum ratione, tum experientia credendum est. Et experientia sanè voluptatũ, quam iam inde à pueritia sumpsit, dotatus est, reliqui duo nullam omnino sapientiæ experientiam, nullam voluptatis illius sensum perceperunt: atque id de experientia. De ratione quis omnium tandẽ ratione, nisi Philosophus res inspicit? nam vulgus ipsum quo tandem modo oblectamenta maxime percipit, nisi cùm doloris aliquid cõtrariũ sustinet? vt ægrotos tandem ita sanitatem laudare videmus, vt nihil dulcius, nihil amabilius esse fateantur: vt sanitatis ipsius sensum, tum demum habere videantur, dum morbo aliquo laborant. Similiter opulentiæ summæ sunt in paupertate extrema laudes: & tamen nihilo magis necesse est rebus suauibus per se, vt tales sint, aliqd contrarium, atque molestum antecedere, velut palam in videndi, audiendiq; sensu, ac cæteris fieri videmus: eam multo etiam præstantiora ea delectamenta putanda sunt, quæ ipsa, vt sentiantur contrario aliquo præcedente non indigent. Hunc vero sermonem aliquanto prolixius Plato extrahit, id tantum vt probet quantum ignorãtia omnes homines, præter Philosophum, vel ipsis in voluptatibus æstimandis hallucinantur, quantumq; ea in parte cæteris philosophis præstẽt. Verum ea ratio, qua vtitur, nihil habet cum demonstratione cõmune: ob idq; est à nobis magna ex parte pretermissa, & tantum ex rationibus ipsius exponendum accepimus, quantum nobis demonstrationis speciem habere videbatur. Est enim post aliquod interuallum hac ratione vsus, fames, & sitis, quemadmodum corporalis habitudinis quędam exinanitiones sunt: ita ignorantia, atque imprudentia sunt quędam animi vacuitas, & inanitio. Neque aliter animi peritia, atq; intelligentia

telligentia replentur, quàm alimentis corpora reficiuntur. Ea autem merito præstantior, atque solidior repletio est: quæ ex eo quod præstantius est, & melius consticitur: id enim quod ita præstat, aliquanto verius, aliquanto maius esse videtur. Atqui res ipsæ tanto excellentiores sunt, ac veriores, puriorisq; substantiæ, quo magis ad res appropinquat, quæ sunt æternæ, infinitę, immortalisq; veritatis, & perpetuo manent: contra de his, quæ maxime distant sentiẽdum est. qua ratione id, quo animæ defectus, & vacuum illud qualecũque est, expletur, multo verius quidẽ est, & melius, quàm id, quod corporis euacuationi summittitur. Neque id sanè iniuria, cùm anima ipsa sit æternarum rerum substantiæ multo magis cognata, multo magis propinqua, q̃ corpus, eo ipso, quòd illi ad cognitionem, atque voluptatem subiectum est, æterno atque immortali. nam hic in anima repletionem sapientiam intelligimus, atque cognitionem. Ad hæc, quò quid verius est, quo præstantius, atque durabilius quid est, eo huius ipsius voluptas est optabilior, siue de intellectus delectatione intelligamus, siue de alia quauis. Iam vero aliæ omnes delectationes momentaneæ sunt, & quasi puncto temporis corrumpuntur, propterea quòd sunt contrarijs finis vbique permixtæ: intellectus voluptas nihil, quod vsquam sibi aduersetur reperit, eaq; ratione, aut æterna est, aut, si forte intereat, non ex contrario id fit, sed ex variatione quadam, ac mutatione, quæ ei oboritur. Hæc autem Platonis ratio omnino (ita me Deus amet) demonstratiua est. Dicit præterea voluptates ipsius intellectus ideo pro maiori parte præstantiores reddi, quia intellectus eas efficit. id vero quod est causa, vt aliquid sit pręstans bonum, idipsum quidem longe præstantius erit, & melius. consequens ergo est, ve iudex (scilicet intellectus) adipiscatur, & cognoscat maxime, atq; optime omnes voluptates: hoc autem verum est. At ratio illa, qua vtitur, scilicet q̇ id, quod est causa vt aliquid sit prestans, illud idem pręstantius erit, probabilis quidẽ ratio est, & celebris, non demonstratiua, vt Galenus putabat Dialecticæ imperitia deceptus: qui has omnes Platonis rationes demonstratiuas esse asserit, cùm vna tantum, quam ostendimus, demonstratiua sit inter omnes, quibus comparandis, diiudicandisq; inter se voluptatibus vtitur. Deus tibi optimus maximus vitam diu ꝓferat, ac honorem, vir præstantissime. Hæc vero est sentẽtiarum ad scientiam huius ciuilis disciplinæ spectantium summa, earumq; necessariarum in hac parte explicanda, quam tres nostri compẽdij partes Platonicæ Reipublicæ attributę sunt complexę. Idq; totum, in quam potuimus breuissimam orationem contulimus, quòd nobis temporis quoque facultas fuit angustissima. Idq; meo iudicio sumus assequuti, verumq; Platonici sensus intellectum, vestro in primis auxilio, quorum hac in arte societas, ubicũque opus erat, fuit mihi (vt semper aliàs) peropportuna. Neq; enim hac solum in re, vestra fuit mihi opera vtilis: ne id quidẽ quicquid est, quod Dei immortalis benignitate fortitus sum humanæ, vel facultatis, vel honestatis, sine adiumento vestro, sine studio mihi vsquam constitisset. Quod autem vos intelligere velim viri præstantissimi, quorum splendorem, ac gloriam Deus quàm longissime proroget: decimus Platonis liber huic ciuili, quam tractamus disciplinæ, nihil admodum conferat. Quid Poeticæ primordia ad hanc ipsam possint conducere, quibus neque finis vllus constat, neque per ipsa veram adipiscimur scientiam: idq; iã alibi, & hic lucidius explicatum est. Mox paulo ille suasorias inductiones, ac rationes locis quibusdam probabilibus depromptas subdidit, quibus animam immortalẽ esse probaret. Et infert deinde fabulam, quæ designata eorũ animis loca describat, quorum in gustus, ac tactus, reliquorumq; sensuum illecebris, dum viuerent, spectabilis fuit continentia. Rursum vbi voluptatiorum, vbi flagitiosorũ animæ, vbi fraudes, vbi scelera puniantur. Enimuero iam nos antea sæpius pręd iximus, istiusmodi fabulas non esse alicuius momenti. His enim quæcunque videntur virtutes comparari, aut veræ virtutes non sunt, aut si virtutes dici debent, virtutis ipsius nomen æquiuocum esse oportebit. Adde etiam, quòd huiusmodi figmenta q̃ maxime à cõmuni ratione absunt: quod iam satis à nobis dictum esse arbitror, quo loco de toto imitandi genere diximus. Etenim Platonem videri eam fictam, fabulosamq; rationem ingerere, quæ tamen nihil ad humanam probitatem necessaria sit: neque vero ita vtilis, vt facilius ad virtutẽ mortalibus iter aperiat. Quippe q̇ homines non paucos cognoscimus, qui suis ipsi legibus, atque moribus freti expertes planè, & rudes istarum fictionũ, nihil virtute, nihil vitæ instituto professoribus talium historiarum concesserint. Sunt tandem hoc in genere (fateor) veteres illi inter se conflictati: sed in eo etiam anxie (nec mirum) & perplexe Plato versatus est. At vero, neque primo Reipublicæ libro rem, nisi localibus argumentis agit haud vnquam, nisi vbi forte accidat rationibus demonstratiuis vsus: & idem ipse factitat in secundi libri præfatione, qua de re nihil eorum prorsus attigimus.

Ratio demõstratiua Platonis, de animorum Imortalitate, ī Decimo libro.

Paraphrasis in libros de Republica Platonis finis.

REGISTRVM.